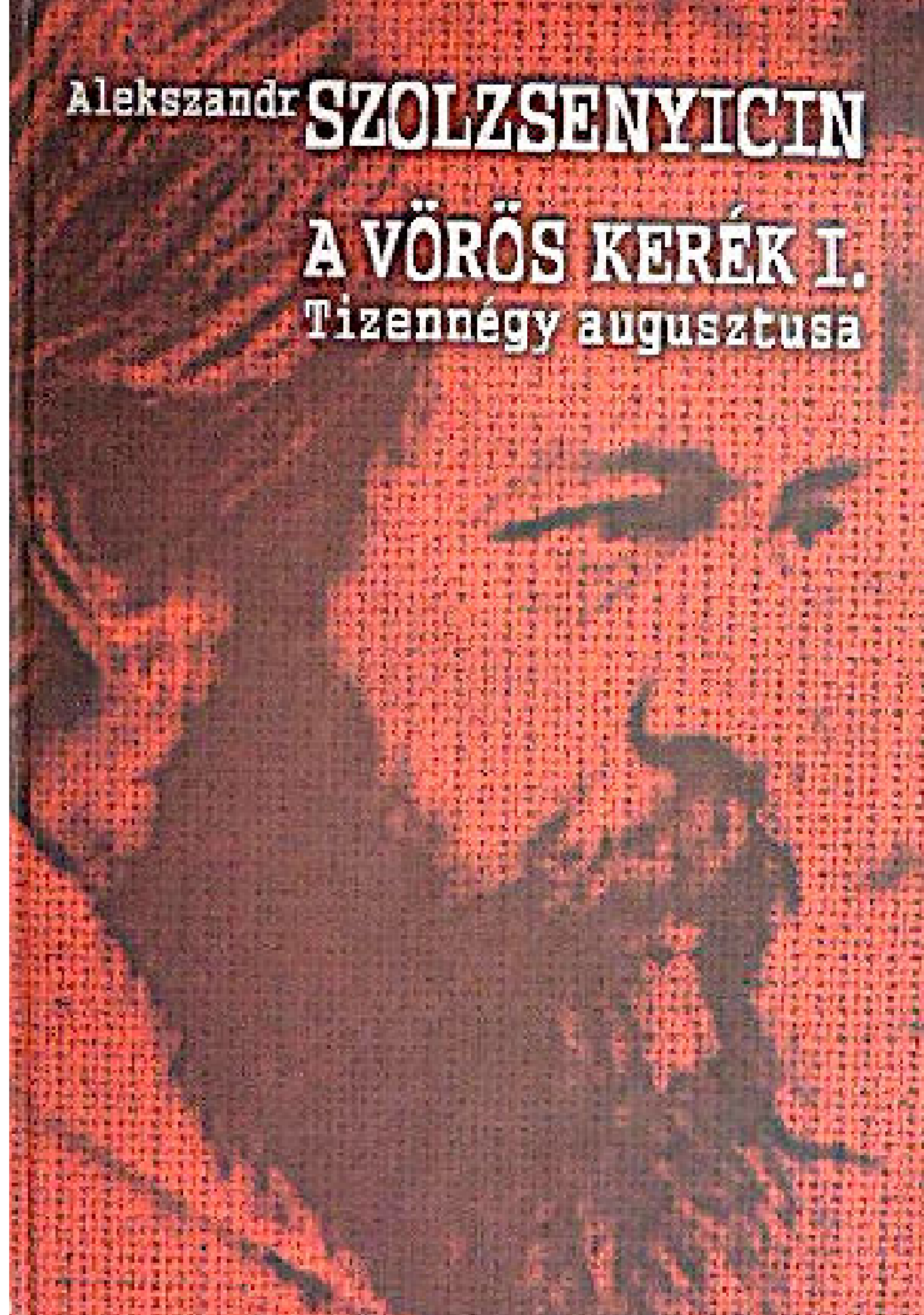

Alekszandr SZOLZSENYICIN
A VÖRÖS KERÉK I.
Tizennégy augusztusa

Alekszandr I. Szolzsenyicin

A VÖRÖS KERÉK

Fordította: Katona Erzsébet, Páll Erna

REGÉNYTÉRKÉP

(Előszó)

„Ki tudná a begyepesedett és konok emberi lénynek átadni mások távoli örömét és bánatát, hogy megértse azokat a mértékkülönbségeket, megtapasztalja azokat a tévelygéseket, amelyeket maga soha nem élt át? Nem elég erős ehhez sem a propaganda, sem a kényszer, sem a tudományos bizonyíték. (…) A művészet képes kapcsolatot teremteni ember és ember között, és meghosszabbítva a rövidre szabott földi lét idejét, teljes egészében átadni, a maga valóságában életre kelteni és sajáttá tenni mások hosszú élettapasztalatának súlyát, szenvedéseit, színét és ízét" – írja Alekszandr Szolzsenyicin az irodalmi Nobel-díj átvételére írt előadásában, 1970-ben. Amelyet azonban nem olvashatott fel személyesen, hiszen nem utazott el Stockholmba az átadó ünnepségre, mert attól félt, hogy utána nem térhet vissza hazájába. Szolzsenyicin előadásában, ahogyan a fenti idézetből is kicseng, a művészet feladatát a különböző nyelvű, kultúrájú népek közötti közvetítőként, az egymásról való tudás lehetőségeként határozza meg. Ezért is állítja gondolatmenetének középpontjába, és értelmezi a maga számára Dosztojevszkij „a szépség menti meg a világot" kijelentését, hiszen az elszigetelődést, a széthullást a szépség, a művészet hidalhatja át. Az irodalom egy nemzet élő emlékezete, a világirodalom pedig azon szellemi közösség alapja, amely közösségben különbségek, másságok kerülnek egymás mellé, mintegy kommunikálhatnak egymással. Így válhat az elvont világszemlélet a világ szemléletévé, a különböző világok látásává. Szolzsenyicin történelmi, politikai kontextusát is figyelembe véve érthetjük meg csak a fentiek kétségbeesett igazságát. Hiszen a szovjet rendszer idejében a bezár(ul)tság egyszerre érvényesült szellemi és fizikai szinten. Míg a szovjet ideologikus irodalomnak az eszmék tolmácsolása, addig az olyan irodalomnak, mint amilyet Szolzsenyicin is írt, pontosan az előbbi eszméknek, ideológiáknak a megingatása volt a feladata. Irodalom és ideológia ilyen szoros egybefonódása adhat okot a Szolzsenyicin-életmű hullámzó megítélésére.

Itt azonban Szolzsenyicin műveinek közvetítő szerepét kell kiemelnünk, hiszen oki olvasta az *Iván Gyenyiszovics egy napjá*t (1952, megjelent 1962) vagy a *Gulag szigetvilág*ot (1963-1968), olyan világot ismerhetett meg, amelyet szerencsés esetben nem tapasztalt, olyan börtön- és lágervilágot, amelynek a megírásával Szolzsenyicin pontosan a megszüntetésére tett kísérletet. Ezért nem jelenhetett meg hazájában közvetlenül megírását követően a *Gulag szigetvilág*, csak

1989-ben, viszont Párizsban orosz nyelven már 1973-ban kiadták. A Gulag szétszórt szigetei az elszigetelődés, bezártság helyei, amelyeket Szolzsenyicin hitelességre, törekvő ábrázolásmódja szigetvilággá igyekszik összefogni, lágertársainak visszaemlékezéseit is krónikásként történelmi-irodalmi élő emlékezetté összegezni, és a fenti bevezető idézet szellemében közvetíteni más világok számára. Az orosz cím (*Архипелаг ГУЛАГ*) szó szerint Gulag szigettengert jelent, amely kifejezi a szigetek, lágerek sokaságát. Iván Gyenyiszovics egy napjába pedig a végtelen rabság van belesűrítve, ezáltal maga az egy nap is végtelenné változik, a múlt, a rabság előtti emlékek elhalványulnak, a jövő, az esetleges szabadulás elképzelhetetlenné válik.

A térbeli összeszerkesztés és az időbeli sűrítés fenti irodalmi technikáit ötvözi eggyé csomópontokban Szolzsenyicin *A vörös kerék* című művében, amelynek első kötetét most magyar fordításban is kezében tarthatja az olvasó. Az *R-17* elnevezéssel, ahol az *R* egyszerre jelöli a Revolúciót és a Ruszt, mint ősi országnevet, az orosz forradalomról készített ifjúkori feljegyzéseinek folytatása *A vörös kerék*, amelyet e cím alatt 1969-től 1983-ig írt a szerző. A négy csomót (*узел*) tartalmazó monumentális mű az 1914 augusztusa és 1917 májusa közötti történelmi időszakot fogja át, a következő csomókban: *Tizennégy augusztusa, Tizenhat októbere, Tizenhét márciusa, Tizenhét áprilisa*.

Szolzsenyicin ebben a művében valami teljesen szokatlant, előzmény nélkülit kísérel meg véghezvinni. Míg a *Gulag szigetvilág* inkább hajlik a történelmi krónika irányába, addig A vörös kerék kísérletet tesz, hogy egyaránt hű maradjon a próza természetéhez és a történelemtudomány kritériumaihoz. A mű megjelenését követően hangos vita bontakozott ki az orosz értelmezők körében, az egyik oldal Szolzsenyicin történelmi koncepcióját kárhoztatja, mivel a februári forradalmat mint történelmi katasztrófát jeleníti meg. Mások irodalmi szempontból a nagyszámú dogma, előítélet, sztereotípia előfordulását kifogásolják, főként a negyedik csomóban. Ekképpen a szöveg műfaját illetően sincs egyetértés. A hősköltemény, a történelmi feljegyzés és a regény köztességében lehet megtalálni sajátos műfaját, amelyet csomópontokba szedett történelmi nagyregényként egyszerűsíthetünk.

A csomó mint az írásmód metaforája az orosz irodalomból ismert, főként Dosztojevszkij regényeire jellemző polifonikus regénystruktúra változataként is értelmezhető. A csomóban több szál találkozik, fonódik egybe (és olykor erőteljesen érződik a csomózó kéz akarata, a szerzői intenció), az idő is összesűrűsödik görcsösen lüktető csomóvá. „Az a háborús pillanat volt ez, amikor egy robbanásnyira sűrűsödik össze az idő: mindent azonnal, semmit sem később!” – olvashatjuk a huszadik fejezetben. Mindegyik csomópontban több útvonal fut össze,

és rövid időperiódust foglal magába. A *Tizennégy augusztusa* felvezeti a regény szálait, megalapozza a nagyregényhez illő gigantikus architektúrát, kirajzolja az útvonalakat. Ahogyan egy felfedezőtérképen fokozatosan jelennek meg az útrajzolatok, majd útkereszteződések, csomópontok, elágazások, így épül a regény szerkezete is. Fejezetek erejéig elindulhatunk egy-egy útvonalon, szereplők életútján, amelyek vagy függőben maradnak, hogy majd később találkozzanak más útvonalakkal, vagy kereszteződnek, és új irányba mutatnak. A regényben az egyik leggyakrabban előforduló eszköz maga a térkép, amelyet folyton átrajzolnak a hadi mozgásoknak megfelelően. Ezért válhat a regény szerkezetének metaforájává a haditérkép. Élettörténetek, feljegyzések, történelmi figurák, háborús dokumentumok, újságcikktöredékek, lírai betétek, belső női monológok, népi bölcsességek, filmkockák mentén felvázolódnak az útvonalak, de csak lassan, fokozatosan érnek össze, rajzolják meg a négy csomóban a nagyregény-térképet. És ezeken az útvonalakon ütközik össze az orosz hiedelemvilág a korszerű katonai gondolkodással, a hadvezetés tudományával, a hagyományos orosz értékeket őrzők a változás, a gyorsaság hírnökeivel – ezt a szerkezetet Turgenyev *Apák és fiúk*-féle regényvilágának nemzedéki szemléletváltásokból fakadó konfrontációiból ismerhetjük a legjobban. Illetve, ahogyan *A vörös kerék* címbeli metafora is jelzi, amely a mozdony óriási vörös kereke, illetve az égő szélmalom tüzes kereke alakváltozataival együtt a mozgást szimbolizálja, ám ugyanakkor vörös napként az állandóságot is. A szétágazó elbeszélést, történetszálakat az ilyen metaforák tartják össze, mintegy hálót szőve az események fölött, és csomókba fogva a regény széttartó szálait.

Kedves olvasó, nem állhatok tovább útjában, nem tarthatom fel sokáig ezen késleltető előszóval, amely nem helyettesítheti a mű tapasztalatát, hiszen nem toporogni akar, hanem olvasva elindulni a következő oldalakon sorakozó betűseregek sorain, a világháborús történelem regénytérképének titokzatos útvonalain.

ELSŐ FELVONÁS

A forradalom

Csak a balta menthet meg bennünket, csakis a balta…
Szólítsátok a baltához Oroszországot!
Részlet a Kolokol olvasói leveléből, 1860

1. CSOMÓ

Tizennégy augusztusa

(Augusztus 23. – szeptember 3.)

1. fejezet

A kaukázusi hegylánc. – Szanya Lazsenyicin az állomásra megy. – Az ő falusi világa. – Az első újsághírek. – Találkozás Varjával. – A lány hívja. – Hogyan találkozgattak azelőtt. – Varja élményei a háború első napjaiban. – Lebeszélné a fiút a katonáskodásról.

Kristálytiszta, ragyogó reggelen indultak el a kozák faluból, amikor a nap első fényénél az egész, világítóan fehér hegylánc a kék mélyedéseivel elérhető közelségben állt, minden bevágás látszott rajta, oly közel volt, hogy aki nem szokott hozzá, azt hihette, két óra alatt odaszekerezhet.

Nagyon nagynak tűnt a kicsi emberi dolgok világában, nagyon magától valónak a csinált dolgok világában. Ha ezer éven át minden ember, aki csak élt, szélesre tárt karral és nagy halmokban hordta volna ide mindazt, amit létrehozott, vagy akár csak ki is gondolt, akkor sem épített volna ilyen elképzelhetetlen hegygerincet.

Egész idő alatt úgy vezetett az útjuk egyik kozák falutól a másikig, hogy a hegylánc mindig előttük volt, feléje haladtak, azt látták: havas térségeket, csupasz, kiugró sziklákat és felsejlő szakadékok árnyékát. Ám a hegylánc alja óráról órára olvadt, elvált a földtől, már nem állt, az ég egyharmadát betöltve a levegőben függött, és fátylat öltött, nem voltak rajta bevágások és élek, a hegy ismérvei; óriási egybefolyó fehér fellegnek látszott. Azután pedig mintha fellegek szaggatták volna darabokra, s a darabokat nem lehetett megkülönböztetni az igazi felhőktől. Azután ezek is szétfolytak, a hegylánc eltűnt, mintha égi tünemény lett volna, és elöl, akárcsak oldalt, csak a sápadt, szürkés, felforrósodó eget lehetett látni. Így haladtak irányváltoztatás nélkül délelőtt és délután több mint ötven versztát[1], és mintha nem is lett volna előttük óriási hegy, csak kerek dombokat láttak a közelben: a Verbljudot, a Biket, a kopasz Zmejkát, a bodros Zseleznaját.

Portalan úton indultak el, a még harmatos, hűvös sztyeppen. Végigkocsikázták azokat az órákat, amikor a sztyepp megszólalt, felröppent, csicsergett, majd fütyülni, zizegni, susogni kezdett, és lusta porfelhőt húzva maguk után, a legcsendesebb déli órában érkeztek meg Minyeralnije Vodiba; az egyetlen hang taratajkájuk[2] egyenletes kopogása volt, ahogyan fa ütődött a fához, a lovak porba süppedő patáit szinte nem is lehetett hallani menet közben. És minden finom fűillat felszállt és eltűnt ezekben az órákban, már csak a forró napsütés porral kevert illatát lehetett érezni, ezt a szagot árasztotta a taratajkájuk, a beléje szórt széna és ők maguk is, ám ők mint sztyepplakók, kicsi koruk óta kellemesnek találták ezt az illatot, a forróságot pedig nem érezték terhesnek.

Apjuk sajnálta odaadni a rugós bricskát, így aztán ügetésnél zötyögött, rázott a taratajka, és az út nagy részét lépésben tették meg. Gabonaföldek és nyájak között kocsiztak, szikes foltok mellett is elhaladtak, lankás dombokon, lejtős horhosokon, vizeseken és szárazokon vágtak át, egyetlen igazi folyót, egyetlen nagy kozák falut sem láttak, kevés emberrel találkoztak, kevesen előzték meg őket a néptelen vasárnapon; ám ez összhangban volt a mindig türelmes Iszakij hangulatával és gondolataival, egyáltalán nem találta nehéznek ezt a nyolc órát, akár tizenhatot is elutazott volna így: lyukas szalmakalapja alól a lovak füle fölött elnézve, kezében a teljesen fölösleges gyeplővel.

Jevsztraska, a mostohától született öccse, akinek ezt az egész utat ma éjszaka visszafelé is meg kell tennie, eleinte aludt Iszakij háta mögött a szénán, azután forgolódott, felugrált, a füvet nézte, leszökkent, elszaladt, utolérte a kocsit, talált elfoglaltságot bőven, még mesélt és kérdezősködött is: – Miért van az, hogy ha behunyja az ember a szemét, úgy érzi, hátrafelé megy?

Jevsztraska most kezdi a második osztályt a pjatyigorszki gimnáziumban, mivel apjuk először csak a legközelebbi algimnáziumba engedte el őt is, csakúgy, mint Iszakijt, hisz a többiek, az idősebb testvérek semmit sem tudtak, nem is láttak a földön, a szarvasmarhákon, a juhokon kívül semmit, mégis megvoltak. Iszakijt a kelleténél egy évvel később engedte el tanulni, és a gimnázium után is otthon fogta az apja, nem tudta mindjárt eldönteni, milyen egyetemre kellene mennie. De ahogy az ökrök sem rángatják a terhet, hanem húzzák, Iszakij sem ért el soha semmit egyből az apjánál, hanem csak türelmes kitartással.

Iszakij szerette Szablját, a szülőfaluját és a tízversztányira fekvő tanyát meg a falusi munkát, és most a szünidő alatt sem idegenkedett sem a kaszálástól, sem a csépléstől. Jövőjét úgy képzelte el, hogy valamiképpen összekapcsolja addigi életét meg az egyetemen tanultakat. Ám évről évre ellenkezőleg történt, a tanulás visszafordíthatatlanul elválasztotta a múltjától, a falubeliektől és a családtól.

Az egész kozák faluban ketten voltak egyetemisták. Elképzeléseik és külsejük csodálkozás és nevetség tárgya volt a falusiak körében, úgyhogy alig érkeztek haza, igyekeztek régi ruháikba bújni. Egyébként Iszakijt egy dolog kellemesen érintette: a falusi szóbeszéd különválasztotta a másik egyetemistától, és – igaz, hogy gúnyosan – *narodnyiknak* hívta. Hogy ki ragasztotta rá elsőként, és hogyan alakult így, nem tudni, de egyöntetűen mindenki narodnyiknak kezdte nevezni. Oroszországban már régen nem voltak narodnyikok, ám Iszakij, bár soha nem merte volna kimondani, talán éppen narodnyiknak tartotta magát: olyan embernek, aki a nép számára

tanul, és könyvvel, eleven szóval és szeretettel megy a nép közé.

Csakhogy még a saját családjába is szinte lehetetlen volt visszatérnie. Három éve engedte el az apja az érthetetlen egyetemre, s azóta nem változtatta meg döntését, nem vonta vissza a szavát, de hibaként, fia elvesztéseként értékelte ezt. Csak szünidőben húzott hasznot a dologból, amikor haraszti munkára fogta Szanykát, a többi hónapban, amikor fia távol volt, semmi értelmét nem látta a tanulásnak.

Ennek ellenére megmaradt volna a közeli kapcsolat az apjával, ha nincs a mostoha, Marfa, az ügyes, hatalomvágyó, kapzsi asszony, aki uralma alá vonta a házat, szabaddá tette a helyet a saját gyermekei számára. Iszakij idősebb testvérei már kirepültek, s a mostoha miatt idegenné vált neki az apja is meg a szülői ház is. Szanya már kamaszkorában megfigyelte, és elgondolkozott rajta, hogyan irányítja a vágy, méghozzá hosszú időn át, az embereket; az apja negyvenen felül elözvegyülvén húszéves második feleséget hozott a házhoz, egy eleven fiatal nőt, és most, hatvanévesen sem tud parancsolni neki, és kevés dologban dönt egyedül.

Az újonnan szerzett nézetei is eltávolították Iszakijt a családtól. Gyermekkorában egyszerűen tudta, anélkül hogy megértette volna, a böjtöket és ünnepeket, hogy az esti áhítatra mezítláb kell menni – később viszont mindenki csak eltérítette a népi hit alapelveitől. Szablinszkaja falu, csakúgy, mint az egész környék, tele volt szektásokkal: molokanokkal, duhoborokkal, stundistákkal, Jehova tanúival. A mostoha is szektás volt, az apja is kezdett elveszni az egyház számára. Falujukban a szabad idő eltöltésének kedvelt módja volt a hitről folytatott vita. Szanya sokszor eljárt, hallgatta, mígnem Tolsztoj gróf nézetei ki nem szorították belőle mindezeket a hiteket. A városokban is zűrzavar uralkodott, a művelt emberek sem mind értették meg egymást, Tolsztoj tanítása pedig oly meggyőzően elrendezett mindent a világban, csak az igazságot követelte meg. De, ó, jaj, még Tolsztoj igaza is hazugságra indította Szanyát: amikor vegetáriánus lett, nem magyarázhatta meg, hogy lelkiismereti okokból csinálja. Szégyen és nevetség tárgya lett volna a családban is meg a falubeliek körében is. Hazugsággal kellett kezdeni: hogy azért nem eszik húst, mert egy német orvos felfedezése szerint ez hosszú életet biztosít. (A valóságban pedig a sok kéveemelgetés után teste remegett, annyira kívánta a húst, és saját magát is be kellett csapnia, hogy jó lesz a krumpli is meg a bab.)

A családtól való elidegenedés megkönnyítette Szanyának az elválást, ám most sem vallhatott színt, most is hazudnia kellett, hogy tanév előtti gyakorlatra megy vissza, s még azt is ki kellett találnia, milyen gyakorlatra, és el kellett magyaráznia egyszerű apjának.

A három hete tartó háborúra falujukban eddig csak két cári

kiáltvány utalt az egyik Németországra, a másik Ausztriára vonatkozott, felolvasták őket a templomban, és kifüggesztették a templomtéren –, meg két csapat tartalékos útra kelése, no meg hogy soron kívül lovakat hajtottak a járásba, mivel Szablinszkaja most nem tyereki kozák falunak minősült, hanem „kacap”-nak[3]. Egyébként mintha nem is lett volna háború: a faluban nem járattak újságot, az pedig még korai lett volna, hogy a hadra kelt seregből jöjjenek levelek; sőt maga a „levél” fogalma is idegen volt, „levelet kapni” felvágásnak, különcködésnek számított. Szanya is úgy intézte, hogy ne kapjon. A Lazsenyicin családból nem hívtak be senkit: a bátyja öreg volt hozzá, már a fia is letudta a tényleges szolgálatot, a középső fivérnek hiányzott néhány ujja, Iszakij egyetemista, a mostoha gyerekei pedig még kicsik.

A tágas sztyeppen tett mai félnapos utazás során sem tapasztalták semmi jelét a háborúnak.

Átkeltek a Kuma hídján, a köves vasúti átjárón, és már Kumszkaja kozák falu – jelenleg Minyeralnije Vodi – fűvel benőtt utcáján haladtak, de itt sem utalt semmi a háborúra. Ennyire nem akart megváltozni az élet! Ahol csak tudott, a régi módon folyt és rejtőzködött.

Egy nagy szilfa árnyékában lévő kútnál megálltak: Jevsztraskának itt pihentetnie kell a lovakat, le kell hűtenie őket, és meg kell itatnia, utána az állomásra hajthat. Szanya megmosakodott, derékig befröcskölte magát, két vödör vizet is elhasznált hozzá – Jevsztraska sötét bádogbögrével jéghideg vizet locsolt a hátára –, aztán alaposan megtörülközött, tiszta fehér inget, keskeny övet öltött, a holmijait a taratajkába dobta, és csomag nélkül, a port kerülve az állomás felé indult.

Az állomás előtti teret nemrég parkosították, de a tyúkok most is ott kapirgáltak a szélén, és a hosszú épület elé érkező kabrioletek és szekerek könnyű porfelhőt kavartak.

De a Minyeralnije Vodi-i peronon, amelyet vékony, festett oszlopokra szerelt, könnyű tető védett, szellős, hűvös volt. A védőtető oszlopaira vadszőlő csavarodott, minden a megszokott, vidám üdülőhelyi képet mutatta, mintha itt sem tudna senki semmiféle háborúról. A hölgyek világos ruhában, a férfiak nyersselyem öltönyben lépegettek a hordárok után a kiszlovodszki vonatokhoz. Fagylaltot, ásványvizet, színes léggömböket árultak – és újságokat. Szanya vett egyet, gondolkozott egy kicsit, vett egy másodikat is, már menet közben szétnyitotta őket, majd a nyaralóhelyi peron egyik padján újra. Szokásos megfontoltsága ellenére nem olvasta végig a közleményeket, szeme ugrált a hasábokon – és felderült. Jó, nagyon jó. Hatalmas győzelmet arattunk Gumbinnennél! Az ellenségnek ki kell ürítenie egész Poroszországot… Ausztriában is jól állnak a

dolgok… A szerbek is győznek!…

Tanyai szokás szerint, melynek értelmében minden holmira, így a papírra is vigyázni kell, Szanya összehajtotta az újságokat, nem gyűrte össze, nem tépte szét, mintha azt gondolná, örökre szükség lesz rájuk, felállt, és a pénztárhoz ment a vonatokat megérdeklődni. Egyenletesen lépdelt a nyüzsgő utasok között, nem nézett senkire, és akkor a tolongásból hirtelen kivált. egy lány, a fiú oda se pillantott, hogy rohan, talán egy vonathoz, ám a lány feléje igyekezett. Akkor ocsúdott csak, amikor átölelte a nyakát, nyújtózkodott, megcsókolta, de már el is ugrott tőle, csodálkozott saját merészségén, elpirult és örvendezett.

– Szanya!!! Maga az?? Mi-cso-da véletlen! Persze én Pétervár óta egyfolytában…

Mindössze fél másodpercre ölelte át a lány, de egész addigi hangulatát elsöpörte, gondolatait elűzte, és Szanya csak állt zavartan, azzal a tovaröppenő valamivel, ami ebben a tünékeny pillanatban keletkezett, és nem csak a napmeleg ajkakról maradt meg rajta.

Varja. Régi ismerőse a gimnáziumi évekből, Pjatyigorszk óta nem is találkoztak, bár eleinte még írtak egymásnak. Az árva kislány azelőtt lesimította haját hosszúkás fején, most azonban rövidre vágva, szélesen oldalt terült, tekintete győzelmet és izgatottságot sugárzott.

– Valamiért arra gondoltam: hátha találkozom magával! Tudtam, hogy lehetetlen, de hátha… Még arra is gondoltam, hogy táviratot küldök a falujába, de tudtam, hogy ezt nem szereti.

Szanya csak állt és mosolygott. Főbe kólintottan, hogy mennyire megváltozott Varja hatodik osztályos kora óta, és meglepte a távirat ijesztő ötlete (bombaként robbant volna a házukban), no meg hogy milyen felhevült ez a lány.

– Már negyedik napja egyfolytában utazom! – mondta örvendezve Varja. – Haldoklik a gyámom, és meg kell látogatnom. Az idő nem a legalkalmasabb, a vonatok zsúfoltak… Hát maga?… Szintén utazik?… Vagy vár valakit?

Szanyának az a bolondos gondolata támadt, hogy megtréfálja a lányt. Ez a hozzáröppenés, ez az önfeledtség… Megtréfálja: egy álom űzött ide, magáról álmodtam – amire jöhet a tromf: az lehetetlen!

A lány csak állt feléje hajolva, mintha még mindig kergetnék.

Varja sohasem volt szép, és ezek alatt az évek alatt sem szépült meg, megmaradt a férfiasan kemény álla és a kissé hosszú orra, de a találkozástól örömteli feszültség töltötte el, és egyszerűen kivirult.

– Emlékszik?… Emlékszik?… A bulváron ugyanígy találkoztunk, véletlenül, összebeszélés nélkül. A sors hozta így?… Ide figyeljen, Szanya, hova készül? Szakítson egy kis időt! Legyünk együtt egy kicsit. Minyeralnije Vodiban maradjak?… Akarja, hogy elmenjünk Pjatyigorszkba?… Ahogy kívánja, úgy lesz, jó?… – Váratlan dolgokat mondott, jelentőségteljesen és különös hangsúllyal, s ahogy a fiúhoz

röppent, úgy maradt állva, kissé előredőlve.

Megváltozott, felkavarodott, összezavarodott a magasztosan tiszta hangulat, amellyel Szanya a mai verőfényes reggelen útnak indult, és a kékes hóval borított, sziklás hegyláncban gyönyörködött. A hegylánchoz hasonlóan Szanya egész kedves hangulata is szertefoszlott. Örökös harc a kísértésekkel, ez az életünk: húst nem ehetünk, pedig szeretnénk, rosszat tenni nem szabad, jót pedig nehéz… Ha most sétálni índal Minyeralnije Vodiban, meglátják a falubeliek, otthon elmesélik… Pjatyigorszkba menni pedig teljes képtelenség. Szállodák, éttermek?… Kopejkáig ki van számítva a vonatjegy ára.

Szanya sajnálta a mai különleges reggelt. Ám, önmagát meglepve, már azt is sajnálta volna, ha nem találkozik Varjával. Úgy érezte, talán még arra is képes lenne, hogy fogja magát, és elutazzon a lánnyal.

Varja hosszúkás arca ragyogott, úgy látta, a fiú beleegyezik a dologba, de azért éles hangon egyfolytában ismételgette:

– Hát maga hova megy? Hova? Miért?

És ez eszébe juttatta… Magához térítette.

S szórakozottan mosolygott, és nehogy megsértse a lányt, azt mondta:

– Én… Moszkvába megyek. – Oldalra nézett és lefelé, mintha valamiben hibás lenne. – Először Rosztovba utazom, van ott egy barátom, Konsztantyin, talán ismeri is?

– De hiszen még három hét van hátra a tanév kezdetéig! – Könyékig meztelen kezével keményen, parancsolóan megfogta a fiú könyökét. – Vagy azt gondolja, hogy magát… – megijedt, erősebben szorította –, a negyedik évfolyamról? Semmiképpen! Miért megy hát?

Olcsó és méltatlan dolog lett volna csak úgy egyszerűen, odavetve válaszolni. Szanya zavartan mosolygott.

– Hát, tudja… Nem találom a helyem… a tanyán.

A lány összerezzent, hátravetette fejét, mint a ló, amelyik mélységet lát maga előtt, és megfeszült, most már mindkét kezével fogta a fiút, hogy megmentse:

– Csak nem… csak nem akar… ön-ként?…

*

Igaz, régebben is találkozgattak anélkül, hogy összebeszéltek volna. A városi iskolában tanuló kislány titkolt reményekkel ment ki estefelé Pjatyigorszk főutcájára, és már jött is feléje az ismerőse, a három évvel idősebb gimnazista.

Találkozásaik alkalmával beszélgettek. Komoly, okos beszélgetéseket folytattak, amelyek Varja számára nagyon fontosak voltak: Varjának soha nem volt hozzá közel álló, idősebb fiú ismerőse.

És sötétedéskor a nevelők és nevelőnők sem láthatták meg őket, Szanya nyugodtan karon foghatta volna Varját, ám nem tette. És a lány nagyon tisztelte ezért a komoly viselkedésért. (De azért szívesen tisztelte volna kevésbé.)

Később, amikor átkerült a gimnáziumba, Varja a diákbálokon és más összejöveteleken is találkozott Szanyával, ám ott is inkább beszélgettek, soha nem táncoltak. Szanya azt mondta, hogy a keringő közbeni ölelkezés olyan vágyakat ébreszt, amelyekre az érzékek még nincsenek igazán felkészülve, és Tolsztoj gróf ezt rossznak tartja. A fiú szelíd rábeszélésének engedve Varja is úgy gondolta, hogy nem akar táncolni.

Később pedig megmaradt köztettük a levelezés, a fiú nagyon okos leveleket írt. S bár Pétervárott nagyon sokat tágult Varja látóköre, és most már sok okos embert ismert, azért Szanyára is emlékezett.

És amikor három héttel ezelőtt odahaza, a Vaszilij-szigeten elolvasta a hirdetőoszlopra ragasztott cári kiáltványt, majd villamossal átkelt a Néván az Izsák térre, ahol a hazafiak a német követséget ostromolták – betörték az üvegeket, az ablakokon kidobálták a bútort, a márványt és az átszúrt képeket, a tetőről a járdára döntötték az óriások által hajtott hatalmas bronzlovakat, és az emberek körös-körül lázasan örvendeztek, mintha nem is a háború robbant volna ki, hanem a régen várt boldogság érkezett volna el –, abban a zavaros pillanatban az Izsák-székesegyház feketésbarna oszlopainál Varjába belesajdult az érzés: milyen jó lenne most Szanyával találkozni. De az Izsák-székesegyház mellett elhaladva egyébként is mindig eszébe jutott a fiú, aki nem szerette a nevét, és azzal tréfálkozott, hogy Nagy Péter a druszája, mivel az is Iszakij, Izsák napján született, akiről a templom is a nevét kapta, csakhogy a cár nevét nemesebb hangzásúvá változtatták, a sztyeppi fiúét pedig nem.

Varját váratlanul Pjatyigorszkba hívták: súlyos beteg lett a gyámja, nem is a gyámja, hanem a jótevője, akinek költségén ő és még több árva gyerek is tanult, és az volt a vélemény, hogy meg kell látogatnia, noha a jótevő nem emlékezett mindenkire, akinek költségeit fedezte, és nem szerezhetett neki örömet holmi ismeretlen diáklány a maga fásult hálálkodásával. És miközben négy napig a vonatokon gyötrődött, átutazva az egész óriási birodalmon, Varja egyre azt mondogatta: Szanya, találkozzunk! Szanya, találkozzunk! – mint régen az egész hosszú pjatyigorszki bulváron.

Nemcsak Szanyát, rajta kívül még sok férfijellemet megrontott ez a Tolsztoj. Varja pedig csak utazott az Izsák-templomtól Moszkván át, Harkovon át, Minyeralnije Vodin át – mind Szanyával kapcsolatos hely. Kitört a háború, és a lány magányosnak, elhagyatottnak érezte magát. Addig sem volt teljes az élete, de azért érzékelte, hogy színültig tele a közös tó. Most meg mintha szétnyílt volna a fenék, és a tó vize

forrongva és zúgva örökre eltűnne benne – és sietni, sietni kell, míg ki nem szárad az egész!

És még azt is meg kell érteni, hogyan billent fel hirtelen minden, hova tűnt el. Még egy hónappal ezelőtt, három héttel ezelőtt sem vonta kétségbe talán egyetlen gondolkodó állampolgár sem, hogy Oroszország feje megvetésre méltó személyiség, arra sem érdemes, hogy komolyan emlegessék, s elképzelhetetlen volt, hogy gúny nélkül idézzék szavait. Ám hirtelen, egyik napról a másikra minden megváltozott. Látszólag művelt és nem is buta emberek, senki által sem kényszerítve, komoran összegyűltek a hirdetőoszlopok körül, és ezeken a kerek, kalapos oszloptesteken egyáltalán nem találták nevetségesnek a monarcha hosszú titulusát, és a senki által sem biztatott, önkéntes felolvasók érthetően, hangosan olvasták:

„A harcba szólított Oroszország az ellenség elé áll, kiáll vassal a kezében, kereszttel a mellén, dicső hadi tettekre… Isten látja, hogy nem háborús szándék vagy hiú világi hírnév kedvéért fogtunk fegyvert, hanem Isten által óvott birodalmunk méltóságát és biztonságát őrizve, igaz ügyért harcolunk…”

Varja az egész hosszú út alatt látta a háború jeleit: a bevagonírozást, a katonabúcsúztatást. Különösen a megállóhelyeken tűnt vidámnak az orosz búcsúzkodás: a tartalékosok a balalajka hangjára ropták, verték a port a letiport tereken, és szemmel láthatóan részegen ordítoztak, a rokonok pedig vetették rájuk a keresztet, siratták őket. Amikor a tartalékosok tehervonata mellett elhaladt egy másik katonavonat, testvéri „hu-rrrá!” hangzott fel a két vonatból, és az eszeveszett, kétségbeesett, értelmetlen kiáltás végigzúgott a két szerelvény között.

És senki sem tüntetett a cár ellen.

*

Szanya a tiszta fehér ingében feltűnően sztyeppi jelenségnek hatott, le volt barnulva, mezőn kifakult búzaszőke, hullámos haja lenyalva. Varja alig pillantotta meg a fiút, már röpült is feléje, az odavarázsolt felé, és egy mozdulattal el akarta söpörni régebbi találkozásaik bénító félénkségét. Nagyon hitte, hogy most mindent odahagynak, és valahova, valahova…

Szanya annyira mamlasz volt, hogy az már fájt.

Rövidre nyírt szőke bajusza és összevissza növő, szakállnak még nem nevezhető szőrzete között lágyan, elgondolkozva mosolygott. És a szeme, mint mindig, szüntelen belső munkáról tanúskodott. De a mindent észrevevő pillantás már meglátta rajta a jelet. *Elmegy*? Önként?…

– Szanya! Ne menjen! – Megfogta a fiú vállát. – Ne menjen!

Ugyanaz az örvény, ugyanaz a tófenéken megnyíló mélység Szanyát

is megpörgette… A valamikor a fiútól kapott tisztánlátást most igyekezett visszaadni a lány, próbálta kirángatni az örvényből, amennyire bírta. Nem készült, magától tolult a nyelvére… Az évtizedeken át olvasott polgári irodalom, az értelmiség ideáljai, az egyetemisták népszeretete – mindezt egy pillanat alatt odadobni? Elfelejteni Lavrovot, Mihajlovszkijt?[4] Szép kis dolog! Így bedőlni a sötét hazafias érzésnek! Elárulni az összes elvet! Rendben van, sosem volt forradalmár, de mindig pacifista volt!

Kívülről úgy tűnhetett, hogy a lány van harcias hangulatban, a fiú pedig szelíden lebeszéli a háborúról. Varja nekihevült, a mosolya keménnyé vált. Lábujjhegyre állt, és félrecsúszott olcsó, egyszerű kis kalapja, amelyet nem hódítási szándékból választott, hanem a nap elleni védekezésül.

Szanya nem tudott ellentmondani, nem védekezett, bólintott. Szomorúan csak annyit mondott:

– Sajnálom… Oroszországot…

A víz zúgott, fortyogott, eltűnt a tóból!

– Kit? Oroszországot? – pattogott Varja. – Miféle Oroszországot? Talán a hülye cárt? A feketeszázas boltosokat?[5] A hosszú ruhás papokat?

Szanya nem válaszolt, nem volt mit mondania. Hallgatta a másikat. De egyáltalán nem bőszült fel a szemrehányások ostorcsapásaitól. Minden beszélgetőpartnerén önmagát ellenőrizte, mindig így tett.

– Talán olyan háborúhoz illő jelleme van? – hozott fel Varja mindent, amit csak lehetett, ami csak eszébe jutott.

Először érezte magát okosabbnak, érettebbnek, kritikusabbnak a fiúnál, de ettől csak a veszteség hidege öntötte el.

– És Tolsztoj? – talált még egy végső érvet. – Mit szólna ehhez Lev Tolsztoj? Erre nem gondolt? Hol vannak az elvei? Hova lett a következetessége?

Szanya lebarnult arcában, a búzaszőke szemöldök alatt, a búzaszínű bajusz fölött világos, szomorú, önmagában bizonytalan szem kéklett.

Kicsit felvonta a vállát, kicsit leengedte:

– Sajnálom Oroszországot…

*

1. SZ. DOKUMENTUM

augusztus 5.

Paléologue francia követ II. Miklós cárhoz

…A francia hadseregnek 25 német hadtest szörnyű támadását kell elviselnie. Könyörgöm, adjon Felséged parancsot csapatainak a támadás azonnali megkezdésére. Ellenkező esetben a francia hadsereget a megsemmisülés fenyegeti.

2. SZ. DOKUMENTUM

augusztus 13.

Joffre marsall feljegyzése

…Oroszország, minden várakozásunkat fölülmúlva, velünk egyidejűleg megkezdte a harcot. A lojális együttműködés ezen aktusáért, amely azért is különösen tiszteletre méltó, mivel az oroszok még távolról sem fejezték be a mozgósítást, a cár hadserege és Nyikolaj nagyherceg rászolgált Franciaország elismerésére.

3. SZ. DOKUMENTUM

augusztus 14.

II. Miklós Szazonov miniszterhez

…Megparancsoltam Nyikolaj Nyikolajevics nagyhercegnek, hogy bármibe kerül is, nyisson utat Berlin felé. El kell érnünk a német hadsereg megsemmisítését.

2. fejezet

A lélek nincs felkészülve a háborúra. – Siránkozás. – Szanya éjjel a vonaton. – A Lazsenyicin család története. – Napfelkelte a sztyeppen. – Látogatás Lev Tolsztojnál. – Nem tud eligazodni a sok igazság között. – Búcsú a sztyepptől. – Kitekintés a kubányi gazdálkodásra.

Szanya számára nem volt újdonság, hogy ellentmondásokba keveredett, hogy nézetei nem egyeznek az érzéseivel. Ám míg a hús vagy a tánc elutasításával minden alkalommal és hónapról hónapra gyakorolhatta akaraterejét, a háborúról soha senki nem beszélt, nem is dicsérte, nem csábította vele, teljességgel kizártnak tűnt a civilizált, fejlett században, így aztán nem is volt mikor felkészülni rá. Az a nézet gyökeresedett meg, hogy a háború bűn. Egyetlen példa nélkül könnyű volt ezt a nézetet vallani. Ám most kitört az első, és a végtelenül nyugodt sztyeppen a felhőtlen ég alatt kínozni kezdte. És Szanya védtelenül érzékelte, hogy ezt a háborút nem tudja elutasítani, nemcsak részt kell vennie benne, de becstelenség is lenne, ha nem tenné, sietnie kell, méghozzá önként. A kozák faluban nem vitatkoztak, nem gondolkoztak a háborúról mint olyasmiről, ami tőlük függ, ami megengedhető avagy nem engedhető meg. A háborút és a katonai parancsnok behívóit ott mindenki Isten akarataként fogadta, akár a hó- vagy a porvihart. De az önkéntes bevonulást nem értették volna meg. És a mai hosszú úton, a taratajkán zötykölődve és a napon sülve Szanya még nem döntött véglegesen. Még tanácskoznia kellett Rosztovban a barátjával, Kotyával. Tolsztoj elárulása azonban már biztos volt. Miután meghallgatta Varját, és tudomásul vette a csokorra való demokratikus és forradalmi érvet, Szanya egyetlen perdöntőt sem talált közöttük: az Oroszország előtt tátongó sötét mélységen át egyik sem épített hidat.

És amikor elvált Varjától, még inkább meg volt győződve, hogy fel kell csapnia önkéntesnek, mint beszélgetésük előtt.

Ami Varját illeti, az már más dolog volt. Szanya alig tudta visszafogni magát. Annyira hívta a lány, és őt úgy eltöltötte a vágy, hogy elmenjen vele! Ahogy a parasztok mondják: törd a szalmát, amíg ropog, a lányt pedig, amíg szipog. De a harcokban már emberek haltak meg. Nem lett volna tisztességes. Ha elmegy, és maga alá gyűri, legyőzte volna a saját hangulatát, talán még a faluba is visszatért volna.

Mindezt már a bakui postavonaton latolgatta fél éjszakán át, a felső fekhelyen, ahol alig fért el hosszában. Minyeralnijéből este indultak el, a háborús idők miatt zsúfoltság volt, a harmadik osztályon alig akadt üres fekhely.

Elvált a lánytól – s most belehasított: kár volt! Legszívesebben utána rohant volna. Éppen most, amikor a háborúba megy. Hogy hagyhatta ki?

Úgy belesajdult – jobb lett volna, ha nem találkoznak. Úgy sajgott, hogy legszívesebben Harkovba ment volna a fekete hajú Lenocskához, aki gitározik és románcokat énekel. De mi a különbség – Harkov vagy Pjatyigorszk? Ha elmegy a lánnyal, semmit sem érne az egész elhatározása és elutazása.

Szanya nagyon meg akarta érni, hogy úgy igazán szeressen, erről ábrándozni. Hogy szívvel-lélekkel. És egész életre.

Egyelőre azonban csak a háború bontakozott előtte.

A vagon fülledt volt, Szanya a menetirány szerinti jobb oldalon utazott, és lehúzhatta az ablakot, rést csinált magának, s leengedte a védőrácsot is, nehogy kiessen. A gyakori megállások alkalmával járkáltak a vagonban, beleakadtak Szanya kiterített egyetemista köpenyébe, az ablakon túl, a peronon beszélgettek. Szanya felébredt, és ismét érzékelte, hogy baj van, nem neki magának van baja, de az ettől nem kisebb. Az ablakközben égő, négy fülkét bevilágító sztearingyertyára nézett, és a fogyása alapján ítélte meg, mennyi idő telt el. Menet közben a gyertya lángja reszketett, és sűrű árnyak ingadoztak a fekhelyek alatt.

Időnként hallotta az állomás nevét, vagy kibetűzte a rácson át: minden állomást pontosan ismert a környéken, és Prohladnajától Rosztovig a megállóhelyekkel együtt kívülről fel tudta volna sorolni valamennyit oda-vissza.

Szerette ezeket az állomásokat, az egész környék a szülőföldjéhez tartozott. Nagutszkajában lakott az egyik férjezett nővére, Kurszavkában pedig a másik. Az utóbbi években azonban megoszlottak Szanya érzései, amióta megismerte az eredeti, az erdős, az igazi Oroszországot, azt, amelyik csak Voronyezsnél kezdődik.

Valahonnan Voronyezs környékéről származnak a Lazsenyicinek is. És a gimnázium meg az egyetem közötti üres évben Szanya elkéredzkedett apjától, hogy elmehessen megnézni őseik lakhelyét (valójában Lev Tolsztojhoz is el akart jutni).

Jefim nagyapa, amikor még élt, elmesélte, hogy Filipp nevű ükapjára rátámadt Péter cár, hogyan merészelt, úgymond, engedély nélkül letelepedni, és elűzte, településüket, Bobrovszkaját pedig felégette. A nagyapa apját a voronyezsi kormányzóságból száműzték lázadásért, többen is voltak, de nem tettek bilincset ezekre a muzsikokra, és nem katonatelepekre, nem váraljára költöztették őket, hanem elengedték a Kumán túli vad sztyeppen, a régi kozák védvonal mentén; s így éltek itt, senki sem zavart senkit, nem voltak szűkében a földnek, a sztyeppet nem parcellázták fel, egyik részen szántottak, vetettek, máshol tacsankákon, könnyű kétkerekű kocsikon nyargalásztak, birkát

nyírtak. Gyökeret eresztettek.

A rácson át beszűrődő fény miatt az ablakon kívül minden feketének látszott. Később az ég világosodni kezdett, nemsokára világosabb lett a gyertya fényénél is, és a kalauz jött, hogy eloltsa a gyertyát. A fehér ég rózsaszínre váltott, Szanya nem kísérletezett tovább az alvással, a mennyezetig húzta a rácsot, félrehajolva felvette az egyenkabátját, és a sodró, hideg szembeszélben várta a napkeltét. A rózsaszín terjedelmes sátorrá terült, különös fénnyel haladt az égen, és kiemelte az apró felhőket, a végén pedig teljesen felizzott: vörösen, bíborszínben előbukkant a ragyogó nap. És így, az egész világ szeme láttára óriási, vörös erejét immáron feltartóztathatatlanul szerteküldte, nem sajnálta, bíborként végigterítette a tágas sztyeppen, a legnyugatibb részig; egyetlen kicsi helyet sem hagyva ki.

Abban az Oroszországban sok csendes, szép, egymástól megkülönböztethető, erdővel borított és dombos hely van, de ilyen lángoló, az egész világot beborító napfelkelte a kerek világon nincs.

Egy ugyanilyen derűs kora reggelen, amikor még alig kelt fel a nap, még reggel hat előtt, és szintén augusztus első napjaiban, négy éve Szanya elindult Kozlova Zaszeka állomásról Tolsztojhoz. Nedvdúsabb és frissebb volt minden, mint amilyen Kubányban nyáron lehet. Szanya kérdezősködött az állomáson, leereszkedett a vízmosásba, felment a domboldalon, és egy olyan tágas, egészséges, vastag törzsű, ünnepélyes parkerdőbe ért, amilyet, délen élvén, elképzelni sem tudott volna, de még képen sem látott soha. A tejszínű, majd szivárványos, harmatos erdő nem arra csábított, hogy átmenjen rajta az ember, hanem hogy kóboroljon, üljön, feküdjön benne, maradjon ott, és soha el ne hagyja. És még különlegesebbnek tűnt attól, hogy a próféta szelleme lengte be, hiszen az állomásra menet Tolsztojnak is itt kellett elhaladnia, ez az erdő már az ő birtokának eleje volt!

De nem, az erdő az orjoli országútig tartott, és ott vége lett. Szanya rájött, hogy tévedett: csak az országutat keresztezve ereszkedhet le a Jasznaja Poljana-i parkhoz. A parkot kis árok és sűrű bokros választotta el az úttól. Távolabb, a kanyaron túl látszottak a bejárat fehér kőoszlopai.

Itt félelem fogta el Szanyát. Nem volt annyi ereje, hogy a főbejáraton menjen be, végig a díszfasoron, s feleljen a szembejövők kérdéseire. Az is előfordulhatott volna, hogy nem engedik a Nagy Ember színe elé, ez nagyon is valószínű. Könnyebbnek tűnt átugrani a kis árkot, átvergődni a bokroson, és egyszerűen cél nélkül járkálni a parkban, amelyben, ez már biztos, Tolsztoj is jár, és leülni ott, ahol ő is leül.

Kanyargó utacskák voltak a parkban, egy kis mesterséges tó, még egy, kis hidak a mozdulatlan, békalencsés víz fölött, meg egy lugas. Házat és embereket nem lehetett látni. A korai napfényes

villódzásban, a kis tarka napos foltok között kóborolva, leülve és nézelődve Szanya talán már fel is töltődhetett. Talán már vissza is mehetett volna délre, és úgy érezhette volna, hogy járt Tolsztojnál.

De még felballagott a hosszú, egyenes, folyosónyi keskeny nyírfasoron. A nyírfákat először jávorfák váltották fel, azután pedig hársfák. Itt nem tisztás következett, hanem hársfák négyszögébe zárt, ritkás parkrész, amelyet még széltében, hosszában és átlósan is kis utak szeltek át. És valaki feltűnt a fasorokban, frissen haladt. Szanya egy vastag törzsű hársfa mögé bújt, leskelődött. És meglátta az övvel átkötött hosszú inget viselő ősz hajú, ősz szakállú embert! Alacsonyabb volt, mint amire Szanya számított, de olyannyira hasonlított a képeire, hogy a fiú szerette volna megrázni a fejét a káprázattól.

Tolsztoj bottal lépegetett, a földet nézte. Egyszer a botjára támaszkodott, megállt és majd egy percig mozdulatlanul egy helyre meredt a földön. Ismét elindult. Feje hol a sűrű reggeli ködbe merült, hol kibukkant a napfényre, és ilyenkor a vászonellenzős sapkában mintha dicsfény vette volna körül. Így ment végig a négyszög mind a négy oldalán, majd megismételte, az egyik saroknál egészen közel kerülve Szanyához.

Szanya megmámorosodott. Akár egy órát is képes lett volna így állni, mellével a hársfához simulva, ujjaival göcsörtös kérgébe kapaszkodva, fejét a törzs mögül kidugva. Nem akarta megzavarni a Próféta reggeli gondolatait. De megijedt, hátha Tolsztoj a következő alkalommal nem fordul be erre, a ház felé megy, vagy jön valaki és beszélgetésbe elegyedik vele.

Erősen dobogó szívvel, bátran kilépett az útra – távolról, nehogy Tolsztoj megijedjen a váratlan találkozástól, levette gimnazista egyensapkáját (azt hordta abban az évben, amíg apja el nem engedte az egyetemre) –, és állt egyenesen, némán.

Tolsztoj meglátta. Közelebb ment, a levett sapkára nézett, a bő oldalgombos ingre. Megállt. Arca gondterhelt volt, igen gondterhelt, s a homloka ráncos. Ám neki sikerült köszöntenie elsőként a néma rajongót:

– Üdvözlöm, gimnazista!

Kijött a másikhoz? Ki kereste a másikat? Szanya, mintha csak a Seregek Urát hallaná, elszorult torokkal, halkan válaszolt:

– Üdvözlöm, Lev Nyikolajevics!

És többet nem tudott mondani. Magának Tolsztojnak kellett kiszakadnia gondolatai köréből, és az újabb dologra összpontosítania. Természetesen látott ő már elég ilyen látogatót és ilyen gimnazistát, előre tudta, mit kérdezhetnek és mit kell nekik válaszolni, mindezt elolvashatták volna a könyveiben is, de valami oknál fogva nem olvasni akarták, hanem a saját szájából hallani.

– Honnan jött, gimnazista? – kérdezte udvariasan a nagy öreg, és nem ment tovább.

– A sztavropoli kormányzóság alekszandrovszkojei járásából – mondta Szanya most már hallható, ám rekedt hangon. Majd észbe kapva köhintett, és gyorsan hozzátette: – Lev Nyikolajevics! Tudom, hogy megzavartam a gondolkodásban, a sétájában, bocsásson meg! De olyan sokáig utaztam, s csak néhány szavát szeretném hallani. Mondja meg, helyesen értelmezem-e, mi az ember életének célja a földön!

Azt azonban nem árulta el, hogyan is értelmezi, hanem kivárt. Tolsztoj ajka, amely nem tűnt el egészen a szakállában, erőlködés nélkül formálta az ezerszer is elmondott szavakat:

– A jót szolgálni. És ennek révén létrehozni Isten országát a földön.

– Így értelmezem én is! – mondta izgatottan Szanya. – De azt mondja meg, *mivel* kell szolgálni? Szeretettel? Feltétlenül szeretettel?

– Természetesen. Csakis szeretettel.

– Csakis? – Szanya pontosan ezért jött ide. Most már megkönnyebbült, és folyékonyabban beszélt, ami közelebb állt nyugodt természetéhez. Látszólag kérdést tett fel, ám a kérdés részben már tartalmazta a saját maga által adott választ, és ifjú korának megfelelően meg is akarta magyarázni híres beszélgetőtársának saját, nem egészen jelentéktelen véleményét: – Lev Nyikolajevics, biztos, hogy nem túlozza el annak a szeretetnek az erejét, amely az embernek megadatott? Vagy legalábbis megmaradt a mai emberben? Mi van, ha a szeretet nem elég erős, nem mindenki számára kötelező, és nem az kerekedik felül – mert akkor az ön tanítása talán… – Szanya nem tudta befejezni a mondatot. – Nagyon-nagyon korai? Nem kellene-e figyelembe venni valami közbülső fokozatot is, valami kisebb követelménnyel, és először azzal késztetni az embereket az általános jóakaratra? És csak azután a szeretetre? – És amíg Tolsztoj nem válaszolt, az utolsó pillanatban Szanya még hozzátette: – Mert én azt látom nálunk délen, hogy nem létezik az általános, kölcsönös jóindulat, nem létezik, Lev Nyikolajevics!

Még saját gondjainak nyoma sem tűnt el az öreg barázdás homlokáról, ez a gimnazista máris ilyen nehéz kérdést szegezett neki. Bozontos szemöldöke alól keményen nézett, és ingadozás nélkül válaszolta, amit egész életével kiérlelt:

– Csakis szeretettel! Csak azzal. Senki sem tud jobbat kitalálni.

És… mintha nem akarna többet mondani. Mintha elborult volna, vagy sértené a tulajdon igazsága. Tovább akart menni a négyszög mentén, és a gondolataival foglalkozni.

Szanya fájlalta, hogy elszomorította az imádott embert, amikor feltette kedvenc kérdését, enyhíteni akart a dolgon, és nyerni még egy pici időt, ezért gyorsan folytatta:

– Hát én… én is így akarom, a szeretet révén! Így is fogom.

Megpróbálok így élni a jó érdekében. De Lev Nyikolajevics! Mi a jó? Hogyan értelmezzem? Ön azt írja, hogy az ésszerű és az erkölcsös mindig egybeesik…

Megállt a próféta, bólintott – igen. És botja hegyét kissé megforgatta a kemény földben.

– Azt írja, hogy a jó és az értelem egy, vagy egyvalamiből ered. És a rossz – nem a rossz természetből következik, az emberek nem természetüknél fogva ilyenek, hanem csak tudatlanságuk következtében. De Lev Nyikolajevics – Szanyának elakadt a lélegzete önnön merészségétől, no de ő is látott már egy s mást –, ez nem így van! Egyáltalán nem! A rossz nem is akarja ismerni az igazságot. És széttépi az agyaraival! A rossz emberek többsége pontosan tudja, mit csinál. És mégis csinálják. Velük mi legyen?

Szanya a szája elé kapta a kezét, hogy ne beszéljen tovább, hogy meghallgassa a másikat.

Az öreg mélyet sóhajtott:

– Ez azt jelenti, hogy rosszul, érthetetlenül, ügyetlenül magyaráznak. Türelmesen kell magyarázni. Akkor megértik. Mindnyájan értelemmel születtünk.

És szomorúan tovább lépegetett a botjával.

Szanya pedig csak állt. Akkor is, amikor Tolsztoj már eltűnt az útról a ház mögött. És még azután is.

Annyira reménykedett, hogy három perc alatt személyesen Tőle tudja meg – és megérti! De nem értette meg.

A verseket illetően már nem is mert kérdezősködni bálványától, nem volt rá ideje, hogy: szabad-e egyáltalán? Legalább a maga számára, titokban? Vagy ez teljesen ellentétes? Titokban azért csak vonzotta, hogy verssorokat, rímeket faragjon. Tréfából a lányok emlékkönyvébe is írt ilyeneket olykor. Ám hiába tartóztatta meg magát a versírástól, ezzel nem takarított meg jelentős időt, és nem találta meg a legrövidebb utat: hogyan szolgálhatná Isten országát a földön.

Szanya sohasem volt biztos önmagában, minden évben kizökkentette valami. Többször próbálta legyőzni apja akaratát, szűk volt neki a sztyeppi fajankó élete. Azt az évet, a Tolsztojnál tett látogatás után, mezőgazdasági munkával töltötte, keveset olvasott, csak ami a keze ügyébe került, leginkább éppen Tolsztojt. Végezetül elengedték Harkovba, de amint megkezdte tanulmányait a bölcsészkaron, azonnal érzékelte, milyen sötét, tudatlan sztyepplakó ő a városi egyetemisták között. S miután egy évig Harkovban tanult, és arra merészkedett, hogy átmenjen a moszkvai egyetemre (és Kotyát is magával csábítsa), még sokáig úgy érezte, hogy lemarad, nem elég fejlett, nem képes megérteni minden kérdés lényegét. Belezavarodott a sok igazságba, elgyötörte, hogy mindegyik olyan meggyőző. Amíg

kevés könyv került a kezébe, Iszakij magabiztos volt, a hetedik osztálytól kezdve tolsztojánusnak tekintette magát. De aztán a kezébe adták Lavrovot, Mihajlovszkijt – mintha minden helyes lenne bennük, nagyon igaz! Aztán Plehanovot[6] – megint csak igaz, összeáll, kerek egész! Kropotkin[7] – szintén szívhez szóló, igaz. Aztán kinyitotta a *Vehi*[8] című folyóiratot és megremegett: minden ellenkezik benne az előzőleg olvasottakkal, de – igaz! Elképesztően igaz!

És félni kezdett a könyvektől, megszűnt az addigi tiszteletteljes öröm érzése: sehogyan se tudja megtanulni, hogy ellentmondjon a szerzőnek, minden legutóbb olvasott könyv vonzza, és hatalma alá hajtja. És csak most, hogy jött a háború, veszi magának a bátorságot, hogy ne értsen egyet a könyvekkel, de már nem tanulja meg, nem éri utol magát.

A vonat Armavirhoz közeledett. A félig még alvó vagonban Szanya végleg elhagyta fekhelyét, hogy meg tudjon mosakodni, még mielőtt bezárják a mosdót. Itt húsz percig áll a vonat, mozdonyt cserélnek. A korai órában tiszta, békés és néptelen volt a peron, semmi sem emlékeztetett a háborúra. Szanya megreggelizett a büfében: erős, forró és édes teát kért, a tarisznyájából evett a falusi készletből, mást nem vásárolt hozzá.

A vonat elindult. Szanya a vagon előterében maradt. A vonat napos oldalán szállt a mozdony korma, Szanya azonban kinyitotta a másik ajtót, és kihajolva állt. Soha nem tudott betelni a bőven termő föld hatalmas, színes térségeinek váltakozásával. Minden vagontól hosszú, fekete árnyék húzódott feléje, eltűnt a mélyedésekben, a sztyepp többi részét pedig kora reggeli finom, már nem rózsaszín, de még nem is sárga fény világította be.

S bár ifjúi erő töltötte el testét, és életet, további életet ígért, azért meglehet, hogy többé sohasem fogja látni ezt a sztyeppet és a napot a gabonatenger fölött.

Elhagyták Kubanszkaja állomást. Szanya ezután sem ment be a vagonba, ugyanúgy állt a nyitott ajtóban, a menetközben keletkező szélfúvásban, és csak bámult és bámult, készülődött a búcsúzásra.

A távolban feltűnt egy birtok vagy „gazdaság”, ahogy azt Észak-Kaukázusban mondják. A sztyepp sűrű volt, egyenletesen beültetve, és már magasra nőtt a növényzet. Megrakott szekerek haladtak tova. Az ökrök cséplőgépet húztak. Lakóházakat és melléképületeket lehetett látni. A vonatot kísérő nyárfaültetvény nyílásán át spalettás ablakú téglaház emelete tűnt elő, a faragott erkélyen tisztán kirajzolódott egy fehér, makulátlanul fehér, nem munkára szánt ruhába öltözött női alak.

Bizonyára fiatal. Bizonyára nagyon szép.

Aztán ismét eltakarták a jegenyék. És többé sohasem fogja látni.

3. fejezet

Irina haragban van a férjével. – Azt erősítsük, ami van. – Reggeli az anyóssal. – A család élete. – A ház és a park.

Amint álmából felébredt, még mielőtt eszébe juthatott volna, milyen fiatal ő, milyen gyönyörű nyári nap van, és milyen boldogan élhetne – tompán, hidegen beléhasított a veszekedés. Tegnap este ismét összeveszett a férjével.

Kinyitotta a szemét: nem a hálószobában van. És egyedül.

Kitárta a parkra néző spalettákat – micsoda reggel! A levegő kissé hűvös. A himalájai ezüstfenyők ágai az emelet ablakpárkányáig nyúltak.

Miben áll a boldogság?… Hiszen ez a park az ő akaratára nőtt ki a puszta sztyeppen. És a világon minden tárgy és bármilyen ruha Pétervárról, Párizsból azonnal megrendelhető, ideszállítják.

Legutóbbi nagy összeveszésük három napig tartott, három napig nem szóltak egymáshoz, nem vettek tudomást egymásról, külön voltak. És akkor jött Urunk Színeváltozásának napja, és Irina elment az anyósával Armavirba, a templomba. A liturgia szárnyaló éneke, a pap szívhez szóló beszéde és utána a templomudvaron a sokszínű almahalmok és kis mézes vödrök meg köcsögök örömteli megszentelése, a papi ruhák, a templomi zászlók és a kifényesített füstölők csillogása a ragyogó napfényben és a szállongó tömjénfüst – mindez együtt mennyei hangulatot keltett, és a férjétől elszenvedett sérelmek kicsinek és jelentéktelennek tűntek Isten szép világához, Isten elgondolásaihoz képest; s mellé most még itt van a háború is, úgyhogy Irina elhatározta, nemcsak bocsánatot kér, noha egyáltalán nem hibás, hanem a jövőben nem engedi, hogy nagy veszekedésig fajuljon a helyzet: ha egy kicsit összekapnak, azonnal bocsánatot kér, hiszen ez az igazi kereszténység. És amikor hazaért az ünnepi Istentiszteletről, Irina bocsánatot kért a férjétől. Romasa nagyon megörült, erre várt, azonnal megbocsátott a feleségének, sőt nagylelkűen maga is bocsánatot kért.

De csak szerdától vasárnapig tartott az egyetértés. És ismét olyan bántó módon összevesztek, hogy nem beszélnek egymással.

A szobalány suttogva kért utasításokat Irina Ivanovnától. Egyelőre nincs semmi. Irina átment a vörös- és fehérmárvánnyal díszített fürdőszobába.

Azután imádkozott az Istenanya előtt. De az nem hozott megtisztulást.

Az sem adott megkönnyebbülést, hogy toalettje elkészítése közben látta természetes rózsaszínű bőrét, kerek vállát, csípőig érő haját (négy

vödör esővíz kell a megmosásához).

Átment a napos oldalra a verandára, összehúzott szemmel a vonatra nézett: nyilván a bakui postavonat. A Tomcsak-házból igen jól lehetett látni a kétszáz szazseny[9] távolságban elhaladó vonatokat. Az ember nem unja meg, hogy szemével fogadja és búcsúztassa, találgassa, megszámolja a vagonokat: páros-e avagy páratlan a számuk.

Sok mostani utazónak egy a célja, a háború: vagy a háborúba mennek, vagy a háború érdekében járnak.

Pontosan ezen robbant ki tegnap a veszekedés: Irina túl meggyőzően mondta el, milyen nehéz most Oroszországnak, mennyire kötelesek a fiai… Nem a férjéről beszélt, nem gondolta, hogy ez jön ki belőle! Általában a teuton fenyegetésről ejtett szót… Romasa magára vette, megsértődött, tompa agyú hazafinak, sötét monarchistának nevezte a feleségét, aki ugyanilyen tudatlan, zsarnok apától született, és nem képes megérteni, mily kevés a férjéhez hasonló világos fejű, vállalkozó szellemű ember vad országunkban. Az utolsó ringyó is sajnálja a háborúba küldeni a férjét, ő pedig…

Ha voltak közöttük veszekedések, azok többnyire férfiakra jellemző viták voltak: hol az uralkodóról, akit Roman mindig kigúnyolt, hol a hitről, mert ebből Romanban már semmi sem maradt, csak ezt az illendőség kedvéért titkolta.

Nem is lett volna olyan sértő, ha Roman nem keveri bele a dologba Irina megboldogult apját. Tudatlan? Igen, béresként kezdte, az ő apja meg katona volt. Zsarnok? – hiszen őt udvarolta körül Roman, nem a lányát. És kiválasztatott a vőlegényjelöltek közül: „Ennek nem folyik ki a pénz a kezéből."

Irina apja sokáig gyermektelen maradt. Már öreg volt, amikor negyvenezret fizetett a sztavropoli érseknek, hogy ismét megházasodhasson. Ebből a szerelemből született Orina, Orja – mert az apja csak így hívta. Amikor Irina tizenhét éves lett, már közeledett az apja halála, és az sietett férjhez adni a lányát, mindjárt az intézetből. Most már nyilvánvaló, hogy túl korán. Irina már sajnálta. Hagyhatta volna még egy kicsit fejlődni, szórakozni. Azt is megengedhette volna, hogy maga válasszon párt.

De megtörtént a dolog. Orja nem csak megboldogult apjának nem mert szemrehányást tenni, de gondolni sem mert másféle sorsra, avagy sajnálkozni a történtek miatt. Ami megtörtént, azon csak a hitetlenek sajnálkoznak. A hívő lélek elfogadja, ami van, annak alapján fejlődik, ebben áll az ereje.

Megtörtént, és Orja engedelmesen elfogadta nem maga választotta férjét. Az egész örökölt tőkét osztozkodás és minden kikötés nélkül átadta neki. Mostani függetlenségét, a mérhetetlen gazdagságot, a semmittevést, a fővárosokban és külföldön tett utazásokat mind-mind

Orja apjától kapta Roman, nem pedig a sajátjától, ezért éppenséggel szidalmazás nélkül is emlegethette volna.

Ideje volt lemenni reggelizni. Egy belső falépcső vezetett lefelé. Tetején Carszkoje Szeló-i tájkép díszlett, az aljánál Tolsztoj szántott. (Egy Rosztovból hívott olasz festő készítette a képeket.)

Az ebédlő diófaszínűre volt festve, diófából készült a nagy ebédlőszekrény is, a bőrbútorzat mohazöld volt. A dézsákba ültetett citromfák eltakarták a parkra néző ablakokat. A középen álló asztalt huszonnégy személyesre lehetett kinyitni, most tizenkét személyesre volt összecsukva. Teríték csak kettő volt rajta, egymással szemben: Kszenyija, Irina sógornője aludt, Romant soha nem várták a korai reggelihez, apósa hajnalban gyakran kiment a kocsival a sztyeppre a kétezer gyeszjatyinányi[10] földjére. Most éppen elutazott, már harmadik napja Jekatyerinodarban tartózkodott, Romaska sorsáról döntöttek; mindenkinek ezen járt az esze, de senki sem hozta szóba.

Irina jó reggelt kívánt, lehajolt és megcsókolta anyósa széles arcát. Ötvenéves korán túl Jevdokija Grigorjevna arca kitelt a jóléttől, és megállapodott nyugalom ült rajta. Mintha nem gyötörnék napi gondok, mintha nem tapasztalt volna semmi rosszat a múltban – annyira rejtve volt, szétfolyt és elsimult minden ezen az arcon. Pedig volt az életében egy olyan hét, amikor a skarlát egyszerre hat gyermekét vitte el – egyedül Kszenyiját, a legkisebbet sikerült megmenteni, mintha tűzvészből ragadták volna ki. Roman meg a legidősebb lány akkor már felnőttek voltak. Ha haragudott az anyósára, Irina erre a hétre emlékeztette magát.

Irina keresztet vetett az Utolsó Vacsora ikonjára (az ábrázolt jelenet miatt az ebédlőben akasztották ki), és leült. Nagyboldogasszony böjtje volt, az asztalon nem volt sem hús, sem tejes étel, a kávét is tejszín nélkül szolgálta fel a tálalócseléd, a korai reggelihez a lakáj sem jött elő.

Jevdokija Grigorjevna, az egyszerű falusi kovács lánya (ha rosszabb ruhát adnak rá, ma is ugyanaz a falusi fehérnép) hosszú évek alatt sem tudta megszokni, hogy úrinőként ül az asztalnál csipkés kendőben, és hogy mindent eléje tesznek. Örült, ha valamit elfelejtettek, és maga hozhatta oda, máskor meg a szakácsnőket elküldve vödör nagyságú edényben kisorosz borscsot főzött. A gyerekei a szolgák miatt szégyenkezve leállították, a vendégek érkezése előtt pedig elvették a lába mellől az állandó kötését meg a fonalgombolyagot.

A mosóházban ellenőrizte a szappan- és faszénfogyást, megparancsolta, hogy menye finom fehérneműjét ne fogadják el mosásra („minek ilyen drága holmit hordani? ki látja?”), ő maga meg az öreg és mindenki, akinek a házban elrendelhette, az odavetődő apácák által varrt durva fehérneműt hordta. Hiszen a férjével valamikor tapasztott kis házban laktak tucatnyi birkával együtt – és

Jevdokija Grigorjevna öregkorára sem tudta elhinni, hogy férje gazdagsága tartós lesz. Nem tudta kideríteni, hova folyik el a vagyon. Folyt az mindenfelé, az emberek mértéken felül kölcsönöztek, elvettek, loptak, tíz belső szolga volt meg tíz udvaros a kozákokon kívül, és mennyi tisztviselő, munkás – irodisták, intézők, lovas őrök, raktárosok, lovászok, ökrösök, gépészek, kertészek –, ki tudná őket figyelni? S vajon kell-e? Hiszen ahol isznak, ott csorog is. Zahar Fjodorovics ezt pontosan tudta, állandóan mondogatta is: „Úgy kell élni, hogy az emberek is élhessenek. Az én kezem messzire nyúlik, oda is elér, ahol mások semmit sem találnak." Jevdokija Grigorjevna megbékélt a bőség megállíthatatlan szétfolyásával, de számon kérte az egész évre alkalmazott varrónőn a cérnát meg a maradékokat. Zahar Fjodorovics könnyedén odaadta egy arra vetődő csavargónak a régi öltönyét, ám Jevdokija Grigorjevna, ha tudomást szerzett róla, küldöncöt menesztett az illető után, hogy visszahozassa tőle. Viszont, ha Arhelaja nővére révén, aki apáca volt, tudomást szereztek házukról, és jöttek az apácák, szerzetesek meg zarándokok, azoktól semmit sem sajnált, a legszigorúbb böjtös napokon a szolgálók kétszeres munkát végeztek, külön böjtös ételt kellett készíteniük a fekete ruhás seregnek. A tyeberdai kolostorba pedig Zahar Fjodorovics ökörfogatokkal küldte az élelmiszert. Irina éppen fordítva gondolta, és meggyőzte apósát, hogy az apácák ravaszok, nem akarnak dolgozni, s Isten előtt kedvesebb lesz, ha ezeket az élelmiszereket a munkásoknak adják, és nyáridőben naponta háromszor hússal etetik őket. Így is tettek.

Az anyós most a tőle megszokott nyíltsággal megkérdezte:

– Megint külön aludtatok Romasával az éjjel?

Irina lehajtotta büszke fejét. Elpirult, nem a közvetlen, durva kérdéstől, hanem attól, hogy nyolc éve reménytelenül nem tud szülni, ami már őt magát is gyötri: lehetett durva az anyósa, volt joga az ingerültségre a férjének.

Az anyós közönséges arca a szétterült vállak és mellek fölött az állandó egyformasága ellenére is csodálkozást fejezett ki.

– Méghogy a feleség külön, egyedül? Ki hallott ilyet… Ha elkergetne, egy szavam se lenne hozzád.

Nem csak a fiáról mondta ezt – mindig igazat adott minden férfinak minden nővel szemben.

– Így soha nem érjük meg…

Az óriási falióra ütni kezdett, és eljátszotta a „Mily dicső Urunk"-at. (Az órát árverésen vásárolták, a kincstár kiárusította a kihalt Rjurikovics nemzetség gazdátlanul maradt vagyonát.)

– Engedni kell a büszkeségből, Irusa…

Ej, engedett, engedett ő, de mit tud anyósa a büszkeségről? Az apósa, ha megharagszik, az asztalnál leszidhatja, ahogy éppen akarja,

és Jevdokija Grigorjevna mindent engedelmesen eltűr. Irina egyszer fel is ugrott: „Romasa! Menjünk innen! Nem fogunk itt élni!” – mire apósa a villát földhöz vágva felállt és kiment. Igaz, hogy a feleség engedelmessége láttán a férj haragja azonnal lelohad, és mintha nem is lett volna veszekedés: „Kedves anyókám!” Zahar Fjodorovics azonnal megenyhül és kedveskedik.

Irina maga is engedelmességért és belenyugvásért imádkozott, de amikor az anyósa akarta engedelmességre bírni, szinte rugószerűen ugrott fel benne valami sötét erő.

– Miért kényeztette el ennyire? Miért tutujgatta ennyire a fiát? Én meg éljek vele.

– Talán rossz ember lett belőle?

Az anyósa olyan naivan csodálkozott, hogy Irinának nem volt szíve emlékeztetni, mondjuk, arra a jelenetre a *dolgozószoba* előtt, amikor valamennyi irodista jelenlétében egy darab föld miatt, hogy azt mivel vessék be, Zahar Fjodorovics kivörösödött szemmel kiabált és toporzékolt: „Te, kurafi!” „Te vagy az!” – kiáltotta vissza Roman Zaharovics. Az apa a nehéz diófa botjával lendületből a fiára sózott, az meg ugyanolyan ősi dühvel előkapta angol öltönye zsebéből a revolvert. Irina a férjébe kapaszkodott: „Mama, zárja be az ajtót!” Csak így tudták szétválasztani őket. Roman felfújta magát, elutazott. A megrémült szülők azonnal táviratokat küldözgettek utána: „Kisfiam, térj vissza, gyere haza!”

A fiú most is haragban volt az apjával. Ez az állapot gyakoribb volt kettejük között, mint az egyetértés.

A reggeli véget ért. Irina felállt és elindult, vászonruhában, simán, sudáran, az intézetben tanult járással. Végigment az aranyszínű szőnyegen, amelyet nem szedtek fel nyárra, elhaladt a kristálykiállítás mellett, megint a lépcsőhöz ért, és a lefelé folytatódó soron lépkedett még egy Lev Tolsztoj mellett, aki ez alkalommal kaszált, és kiment a főbejáraton.

Ezeket a Tolsztoj-képeket Roman akarta. Megmagyarázta az öreg Tomcsaknak, hogy művelt embereknél ez így szokás, hogy Tolsztoj Oroszország nagy embere és gróf. Roman gyónás és áldozás helyett tisztelte Tolsztojt, azokat helyettesítette számára, mivel azokat gyűlölte.

A kiszolgálóhelyiségekkel és a kertekkel együtt a ház körüli terület ötven gyeszjatyinát tett ki. Volt hova menni: a mosókonyhába, a pincékbe, szemrevételezni a házvezetőnővel a készleteket, a cselédszállásokra megnézni a szezonmunkások feleségeit vagy talán a télikertbe.

Ám bármerre induljon, el kell döntenie: béküljön vagy ne béküljön? Meghunyászkodjon vagy ne?

Irina átvágott a parkon, kényszerítette magát, hogy ne emelje

tekintetét hálószobájuk verandájára, amelyen *ő* minden bizonnyal kinéz. Sértődöttségét demonstrálandó képes egy egész napot, akár huszonnégy órát is ott ülni, akár a börtönben, nem jön ki se az udvarra, se a házba.

Irina végigment a himalájai fenyők alatt. Mennyi izgalom volt velük, hogy nem erednek meg; már nagyok voltak, amikor a krími nagyhercegi kertből földlabdával, kosárban idehozták őket, és mindegyiken meg volt jelölve, melyik oldalával kell kelet felé fordítani.

Távolabb az orgonás, gesztenyés, mogyorós sétány következett.

„Hogy az ember pízt szerezzen, ész kell ahhoz" – mondogatta Zahar Fjodorovics. De nem kevesebb ész, no meg ízlés kellett ahhoz, hogy azt a pénzt elköltsék. Mordarenkóéknak is volt pénzük számolatlanul, és hogyan költötték el? Sokáig piszokban éltek, Jakov Fomics platinafogakkal rakatta tele a száját, hogy szebb legyen, a fiai, azok a csődörök, rézpénz helyett aranypénzzel játszottak fej vagy írást. Amikor Tomcsak meg Csepurhin Péterváron a gróf Grabbe fivérektől megvettek hatvanezer gyeszjatyina kubányi földet, Zahar Tomcsak ki akart tenni magáért: „Megvendégeljük a gerófokat? De nem úgy, ahogy űk szoktak, a nagy semmivel" – ám hogy konkrétan mivel vendégelje meg őket, azt nem tudta kitalálni Palkin éttermében, ezért azt mondta, hozzanak minél többet és minél drágábbat.

Hogy miként rendezze be az életét, azt a fiától meg a menyétől tanulta Zahar Fjodorovics. A vasút felőli oldalon nyárfát ültettek, balzsamos nyárfát meg jegenyét, a sétányok olyan szélesek voltak, hogy két trojka elmehessen rajtuk egymással szemben. A balzsamos nyárfák a verőfényes napokon estefelé jó illatot árasztottak, és a bárdolatlan sztyeppi földesúr elismerte: „Naccerű, Irusa, naccerű!" A díszudvart platánnal ültették be. busa azt is kigondolta, hogy a ház közelében ássanak tavat – cementaljazattal, fürdőrésszel és vezetékes vízzel, a kiásott földet pedig halomba rakták, s arra lugast építettek. Így alakult ki az, ami most a park, ami megkülönbözteti a régi udvarházakat, és ami hiányzik a „gazdaságokról": az önálló tájegység, amely elválik a környezetétől. Körülötte lehet sztyepp, erdő vagy mocsár, de itt más törvények vannak – ez park, egy másik ország. A parkon túl gyümölcsöskertet ültettek, áthoztak a régi helyről, Karamikból, Szvjatoj Kreszt környékéről vagy kétszáz gyümölcsfát, s azok megmaradtak. A gyümölcsösön túl szőlőskert van. A lugas köré mauritániai füvet vettetett Irina, a díszudvarra pedig smaragdszínű angol pázsitot, amelyet géppel nyírtak.

Irina gondoskodása eredményeként kialakítottak két melegházat is: egy kisebbet a tavaszi virágok számára, amelyeket már korán, húsvétkor az asztalra tehettek, és egy magasat, ahol a dézsákban leanderek, pálmák, jukkák, araukariák teleltek, meg sok száz cserép

olyan kisebb virág, melyeknek nevét Irinán kívül csak a melegházat gondozó külön kertész tudta megmondani. Mindezeket az érzékeny melegházi lakókat szinte mindennap át kellett vizsgálni, nyáron kivinni, télen a virágzókat a téli kertbe hordani, amelyik meg hervadt, azt vissza a melegházba.

A különböző illatok, színek és alakzatok között, a növekvő, finom virágok között Irina magabiztosabb lett, védettebb férje sértéseivel szemben.

Az a hóbortos gondolata támadt, hogy Roman, ha felébred, mégiscsak elkezdi keresni. Szokásos körülmények között ez kizárt lett volna, de amikor háború van, amikor lehet, hogy el kell válniuk, talán eszébe jut. Irina nem azért várta a jövetelét, hogy ő győzzön, inkább a férje érdekében, az ő lelke érdekében.

4. fejezet

Kszenyija ébredése. – A bátyja a páncélszekrénynél. – Hol tanuljon Kszenyija? – Beszélgetés Irinával a függőágyban. – A gazdálkodók szokásairól. – Nevetséges vagy mesterkéletlen? – Levél Jarik Haritonovtól.

Nem, sehol sem olyan jó, mint otthon! – sehol sincs ilyen kellemes ágy és világoskék szoba, amely most még sötét, ám a spaletták között betör a napsugár. És ilyen biztonságban lustálkodni egy napig, egy hétig, akár egy hónapig!

Miközben a hosszan tartó, jóízű alvásból a hosszú, kellemes életre ébredt, Kszenyija édesdeden ásítozva, nyújtózkodva ökölbe szorította kezét a feje fölött.

Igaz, az ilyen élet elítélendő, eltesped benne az ember, ezzel nem nagyon dicsekedhet a barátnői előtt, sok rossz meg vad dolog van itt, de azért jó! Valami, ami csak itt van meg, amit csak te meg a családod ért, a barátnőid nem képesek rá. ‘Természetesen nem lehet összehasonlítani a moszkvai örömökkel: a táncórák, a színházak, a viták, a nyilvános előadások, no meg a tanfolyam! – minden olyan szédítő, itt viszont, ha felébred is, fekhet, ameddig akar. Azért mégis kellemes dolog úri módon élni.

Az ajtónál köhintett valaki, bekopogott:

– Kszenyija, alszol?

– Még nem döntöttem el. Mi van?

– A pénzszekrényhez szeretnék menni, csak egy pillanatra. De ha aludni akarsz, jöhetek később is.

Nagyon kellemes így heverészni közvetlenül ébredés után… De ha várnak rá, már minden elromlott.

– Jól van! – kiáltotta Kszenyija, és anélkül, hogy a kezével segített volna, erős lábainak egyetlen mozdulatával kiugrott az ágyból. Hosszú hálóingébe gabalyodva mezítláb az ajtóhoz szaladt a szőnyegen, levette az akasztót. – Várj, ne gyere még be! – és visszaugrott az ágyba, megzörgette a hálót, magára húzta a tarkarót. – Jöhetsz!

A bátyja kinyitotta az ajtót, belépett. – Igazán nem költöttelek fel? Ne haragudj, be kellett jönnöm. Nem látok, nincs elég világos. Ha megengeded, egy spalettát kinyitok.

Óvatosan elindult, de azért csak meglökte a toalettasztalkőt, a flakonok megcsörrentek – és kinyitotta a spalettát. A ragyogó nap a szobába zúdult, és Kszenyija abbahagyta a sajnálkozást, hogy nem aludta ki magát: hiszen kialudta! Oldalára fordult, feltámasztotta a fejét, a bátyjára nézett.

Roman körbemeredt, mintha a kicsi szobában húgán kívül ellenséget is várt volna. Metsző pillantás lövellt elő szeme mélyéről. A

bajusza, akár a hegyes pálca, sehogyan se akart kunkorodni.

Ellenség azonban nem volt sehol. S mivel a fali széf kulcsát a kezében szorongatta, Roman lépett egyet, hogy kinyissa.

– Gyorsan kiveszem és megyek. Be is sötétíthetek neked megint.

Néhány évvel ezelőtt, amikor a ház épült, ezt a szobát Roman dolgozószobájául szánták, azért építettek a falba páncélszekrényt. Azután úgy döntöttek, hogy a fiúnak és az apának egy dolgozószobája lesz a földszinten, ez meg Kszenyijának jut, de a páncélszekrényt meghagyták Roman külön iratai és pénze számára. A húga úgyis csak szünidőben tartózkodik itt.

Romannak arányos termete volt – szikár, mozgékony, jól simult rá az angol sportöltöny, de nem volt elég magas. Fején öltönyével és kamáslijával megegyező színű, fakóbarna sportsapka.

– Autóval akarsz menni? – találta ki Kszenyija. – Nem viszel el bennünket Orjával valahova? A városba? Vagy Kubányba, oda Stengeléken túlra?

Kerek, szégyenletesen egészséges, illetlenül barna pofijával Kszenyija a reményt és az áldozatot mérlegelte: miről mondjon le, mit tegyen át holnapra az autókirándulás kedvéért? Von Stengel báró, az itteni gazdák kiváló versenytársa birtokának szélén volt egy százéves tölgyes, a sztyeppi táj csodája. Romannak nem akármilyen autója volt, hanem egy fehér Rolls-Royce, amelyből, a szóbeszéd szerint, Oroszországban csupán kilenc példány akadt. Roman, akit egy angol tanított meg rá, maga vezette az autót, sőt értett a szerkezetéhez is, meg is tudta javítani, de nem szerette a piszkos munkát a szerelőaknában, ezért sofőrt tartott.

Most azonban sértődötten sapkája hajlított, széles ellenzőjéhez nyúlt, azt morzsolgatta.

– Nem, csak a garázsban voltam. Megautóztatlak, de nem ma. Először hadd dőljön el…

– Jaj, persze!… Ne haragudj, Romasecska!…

Hogyan lehet kialudni az egész emlékezetét, estétől reggelig egyszerűen mindent elfelejteni a világon – még azt is, hogy háború van, hogy háború folyik a világban!! Meg hogy apja elment Romasa ügyében intézkedni. Még hogy autózzanak! Egyszerűen képtelenség: elvehetnék a Rolls-Royce-ot! Érthető, hogy bátyjának nincs kedve hozzá, már csak babonából sem.

Bár, őszintén szólva, Kszenyija nem értette, hogyan nem szégyell egy férfi kibújni a katonáskodás alól. Még ha családfenntartó lenne. De ugyan miféle családfenntartó Roman? Nem kell feltétlenül golyó elébe állnia, de az egyszerű tisztesség is megköveteli, hogy valaki katona legyen.

Ezt azonban magának is tudnia kell, Kszenyija nem merte volna a szemébe mondani a bátyjának, noha amióta kinőtt a gyermekkorból,

közvetlen és szeretetteljes kapcsolatban álltak.

– Hát Orja hol van?

– Nem tudom.

Roman már kinyitotta a széf első és második zárját is, és vállával, arcával feléje hajolt.

– Nem mentél le a reggelihez? Nem szüntették még be a böjtöt?

A lány prüszkölt egyet. Roman, annak jeléül, hogy érti a dolgot, kissé arra fordult, megmutatta bajusza hegyét és mosolyra görbült szája sarkát. Az orra olyan volt, mint az apjáé – vastag és lelógó.

Minek itt magyarázni? A legostobább dolog, ami a Tomcsak-házban történt, a böjt volt. Méghozzá hány! Rendben van, a nagyböjtöt meg lehetett volna érteni, papot hívnak, és a birtokon egész héten istentisztelet van, böjt és áldozás, az egész szolgaszemélyzetet, a munkásokat igyekeznek megtisztítani vetés előtt. A nagyböjt idején Kszenyija mindig távol van, Roman is a fővárosba utazik, csak húsvétra tér vissza. Ám alig múlik el pünkösd, máris kezdődik a teljesen értelmetlen Péter napi böjt. És alig múlik el ez, jön a nagyboldogasszonyi. És hogy a vidám szentekig jussanak, még a karácsony előtti időszakot is böjtös arccal kell végigélni. No meg még minden hét szerdáját és péntekjét! Egy szegény embernek nem esik nehezére a böjt. De ennyi pénz mellett, a legfinomabb ételek ilyen választéka mellett az ember fél életében böjttel kínozza magát? Tiszta hülyeség.

A két testvért az is összekapcsolta, hogy az egész családban csak ők ketten vallottak kritikus, haladó nézeteket. A többiek vadak, „besenyők” voltak.

Így oldalra fordulva, felhúzott lábakkal és öklével a feje alatt, Kszenyija fennhangon elmélkedett:

– Nem is tudom… Talán ez az utolsó lehetőség, hogy otthagyjam a tanfolyamot, most augusztusban, amikor még csak egy évet veszítettem. És felvétel van a balettiskolában.

A széffel való intim kapcsolata, meg az összpontosítás is azt kívánta, hogy Roman kettesben maradjon vele, hogy a húga ne lássa, mit csinál benne, bár Kszenyija úgysem értett volna meg semmit, és nem is akart. A papírokat zörgetve Roman lehajolt, és hátat fordított a húgának.

– Ha támogatnád az elképzelésemet – sóhajtott Kszenyija –, én átmennék!

Roman ügyködött és nem szólt.

– Meg vagyok győződve róla, apa három évig se tudná meg. Moszkvába megyek, mintha a tanfolyamra mennék… Azután pedig… kiabálna egy kicsit, haragudna, de talán csak megbocsátana.

Roman keresgélt, szinte az egész feje a széfben volt.

– És ha nem bocsát meg, akkor mi történik? – Kszenyija a száját

húzogatta, mérlegelt. – Ha elrontom az életemet, az jobb? Minek nekem az agronómia?… A hajlam ellen cselekedni bűn!

Roman abbahagyta tevékenységét, felegyenesedett. A nyitott széfet testével továbbra is eltakarva húga felé fordította a fejét.

– Soha nem bocsátana meg. És általában véve hülyeségeket beszélsz. Számodra a legjobb megoldás, az egyetlen, aminek értelme van, ha éppen agronómiát végzel. Nagyon értékes leszel itt.

Roman éles, értelmes tekintettel nézett sűrű, fekete szemöldöke, angol sapkája alól. Kszenyija a fejét rázta és grimaszolt. Roman mintha meg se látta volna. Ha valamiről meg volt győződve, azt feltétlenül meg is mondta, méghozzá olyan komolyan és szigorúan, hogy még a hivatalos emberek is féltek tőle, nemhogy Kszenyija.

– Mezőgazdász leszel. Számodra mindenesetre biztosítva van az örökség egynegyede. Ha pedig apám meg én véglegesen összeveszünk, akkor több is. De ha mindent itthagysz, mezítláb fogsz táncolni a színpadon? Értelmetlen dolog. Nem vagy te koldus csitri.

Pedig csitrinek tartotta, gyereknek, akit vezetni kell. Tizenhét kerek évvel volt fiatalabb a bátyjánál, s az úgy beszélt vele, mint apa a lányával. Kszenyija hallgatta, de meggyőződés nélkül.

Roman ismét a széfje felé fordult. Ha kapzsi lenne, akkor éppenséggel a tánciskola felé terelné a húgát: csak támogatni kellene a vágyait, és megdicsérni egy-két táncát. Ha Kszenyija férjhez megy és fiú unokát szül a nagyapának, a fia ellen felbőszült öreg mindent az unokájára írathat. Ha Roman jól belegondol, számára előnyösebb, ha Kszenyija a balettiskolába megy és összevész az apjával. De ő sosem engedett volna meg magának ilyen becstelen fogást, ez ellentétben állt volna az angol gentleman általa választott stílusával. Ésszerű dolgokat mondott a húgának.

Miután kivette, amire szüksége volt, és a két kis acélajtót két különböző kulccsal, két teljes fordulattal bezárta, Roman még egyszer elcsendesedett húgára nézett és szigorúan azt mondta:

– És mezőgazdászhoz mész férjhez.

– Mi-i-i?? Semmi pénzért! Pukkadjatok meg mindannyian!!! – Kszenyija felpattant, mintha belecsíptek volna, letépte fejéről az éjszakai kendőt, vidám szeme fehérje úgy villant, mint egy szerecsené. És hahotázott, kiabált, kezét a mennyezet felé nyújtotta, mintha tánchoz emelné. Ez olyan ijedtség volt, amikor már nevethetnékje van az embernek. A *gazdálkodók* számára az a szép nő, aki csak két széken fér el. – Menj ki, felkelek!

És alig csukta be maga mögött az ajtót Roman, Kszenyija kiugrott az ágyból, kitárta a második ablakon a spalettát – micsoda nap! Micsoda napfény! És az élet! És a padlóra szökkent, és a szürke, hajlított fából készült toalettasztalkához lépett (az egész garnitúra ilyen, a gimnázium befejezése alkalmából kapta). De a mozgatható

tükröt bármennyire megdönti is, az nem mutatja az egész alakját, pedig Kszenyija szépsége csak egész alakjában, csak erős, nem kövér, mozgékony lábaival, kicsi lábfejével együtt érvényesül igazán!

Ugrás! Ugrás! Ugrás!

És ismét a tükörhöz. Kerek, pirosas barna, túlságosan is egyszerű arc – egy hohol[11], sztyepplakó, egy „besenyő” lány arca, ahogy gimnazista korukban Jarik heccelte, ami Kszenyiját nagyon érzékenyen érintette. De a haja nem fekete, s ez a fekete szeme mellett *érdekes*. Az évek során arckifejezése finomabb – sokkal finomabb –, intelligensebb és elgondolkozóbb lett. De azért csak abnormálisan egészséges az arca, egyáltalán nem sápadt, valahogy sápadttá kellene tenni… Buta, falusi, sztyeppi palacsintaarc! És az egyenletes, jó erős fogai csak még reménytelenebbül elárulják! Hát ki lehet fejezni egy ilyen arccal, milyen művelt az ember? Milyen finoman érzékeli a szépséget? Erről az arcról le lehet olvasni, milyen színielőadásokat látott? Mennyi fénykép van kiakasztva, mennyi kis szobor van elhelyezve itt is, meg a moszkvai szobájában is? Leonyid Andrejev[12], meg több Gelcer, és néhány Isadora![13] És maga Kszenyija, vitézkötéses magyar dolmányban, sarkantyús csizmában, a másikon meg áttetsző fátyolban, kis medalionnal, mezítláb! – egész testével repül, ruháját felfogja –, Haritonova iskolájának első táncosnője, de az is lehet, hogy az összes rosztovi gimnazista között ő volt az első?… Hogyan védje ezt meg, ezenkívül miért éljen? Mi van még az életben a táncon kívül? A táncon kívül? Milyen röppenő karja van, nem hosszú! Milyen, immár telt válla! A nyaka azonban nyúlhatna még egy kicsit, egy kicsivel vékonyabb és hosszabb lehetne! Tánc közben a nyak különös kifejező erővel bír, a nyak nagyon fontos!

Nincs szükségem mosakodásra! Nincs szükségem evésre! Nincs szükségem ivásra! Engedjetek táncolni! Engedjetek táncolni!

Az ajtón át kilépett az erkélyre. Az erkélyről pedig be a terembe. Ott az a hülye plüsshuzatú garnitúra, az öregek sajnálják kidobni. Itt a nagytükör, itt látszik az egész alakja. Magának mondta éneklő hangon: ugrás! Ugrás! Hogy milyen jól csinálja! Röppen, mint egy madár! A lábfeje csodálatosan kicsi, az egész belefér egy férfitenyérbe. És micsoda elrugaszkodás! És micsoda elrugaszkodás! Ez a mezítlábas iskolából van: egész talppal táncolnak, ők nem járnak lábujjhegyen.

Vissza kell hozni Hellászt! Ez nem is tánc, ez archaikus illusztráció. Görög tunikában bánatba merülve egy halotti urna fölé hajolni. Vagy eljárni egy táncot az áldozati oltár előtt. Ide figyeljenek, hisz ő már majdnem Isadora, nem marad el tőle! És előtte, még minden előtte áll, előtte áll!… De most bejött az egyik szobalány, hogy a villanyporszívóval kitakarítsa a termet. A másik pedig hozott a kisasszonynak egy napon melegített törülközőt: fürdés után nagyon kellemes ilyennel megtörülközni. Miközben ez meg az történt, míg

folyt a reggelizés, a sztyepp felmelegedett, már forróság van, semmiféle nagy szélű kalap nem véd meg tőle; legjobb függőágyba feküdni a kert közepén, tiszta fehérben, úgy a legjobb.

A lombokon átvilágított a fehéres izzástól erejét vesztett ég, még a sötét árnyékban is érződött a sűrű forróság. A cséplésből átszűrve idehallatszott a traktorok püffögése, a gépmorgás a gazdasági udvarból, meg a bogarak és legyek egybefolyó, általános zümmögése. Szellő sem rebbent.

Azután ropogni kezdett a kavics. Kszenyija kihajolt – Irina közeledett a megszokott egyenes és fegyelmezett járásával. Kszenyija mintegy hívogatóan mindkét karját előrenyújtotta, hogy megöleljék egymást: ma még nem találkoztak.

Irina lehajolt, Kszenyija könyve becsukódott, lecsúszott, a függőágy keretébe akadt. Irina nem hagyta ki, szemrehányóan bólintott:

– Ismét francia?

Angol könyv volt, de nem ez a lényeg… Lazán feltűzött hajával a függőágy sűrű hálójában Kszenyija kérdően összeráncolta az orrát:

– De Orenyka, csak nem Szárovi Szent Szerafimot kellene?…

Orja a gesztenyefa törzse mellé állt, nem ért hozzá, mintha nem érezné szükségét, hogy lazítson, nem nehezedett sem a jobb, sem a bal lábára. Csak nézett – leginkább jóindulatúan és ironikusan:

– Nem, de az olvasmányaid között egyáltalán nem látok orosz dolgokat.

– Hanem mit? – kérdezte Kszenyija múló bosszúsággal, hogy megzavarták a semmittevésben. – Turgenyev minden művét elolvastam, már százszor ráuntam. Dosztojevszkij felzaklat, görcsbe rándul tőle a kezem. Hamsunt pedig nem olvassuk, Przybyszewskit, Lagerlöföt sem, ez ne nyugtalanítson!

Irina tizenegy éves, szégyenlős kislányként találta Kszenyiját ebben a családban, és tizenhárom éves koráig ő irányította, amíg el nem ment a rosztovi gimnáziumba. Az a Kszenyija istenes nevelést kapott, nem volt nagyobb öröme, mint sógornőjét utánozni a böjtölésben, az imádkozásban és az orosz múlt iránti odaadásában.

Irina elborult homlokkal bólintott, bólogatott.

– Eltávolodsz…

– Mitől? A hohol életmódtól? – kapta el pillantását az eleven fekete szem. Őszintén abba akarta hagyni a huzakodást, de hogyan tegye? – Ezek a *gazdálkodó* vőlegényjelöltek kátránytól bűzlenek, az ember megpukkad a nevetéstől, ha velük beszélget! Jevsztyignyej Mordarenko!… – Ha csak eszébe jut, már fuldoklik a nevetéstől. – Hogy sírt, hogy Párizsba száműzik!…

Orjára is átragadt, komoly, szigorú arcán a kissé nyomott orr humor iránti hajlamról árulkodott, s a szája is azonnal megremegett, ha humorosat hallott. Nála egy könnyű mosoly annyit jelentett, mint

Kszenyijánál a gurgulázó nevetés.

Ez a tökkelütött Mordarenko versenylovakat tartott, eljött az ideje, hogy Moszkvában futtassa őket, ám valamivel felbosszantotta az apját, s az büntetésként megparancsolta, hogy Jevsztyignyej a moszkvai lóverseny helyett Párizsba utazzon. És a bikaerős Jevsztyignyej, aki a gazdaságban egyetlen lányt sem hagyott ki, még a nevelőnőt sem, leült, és két napig egyfolytában bőgött, szétmázolta a könnyeit és könyörgött, hogy ne kényszerítsék Párizsba.

– Avagy hogyan hintáztatják meg a nőttet az itteni bálokon! – rázkódott Kszenyija a nevetéstől.

Ahogyan vad mulatozásaik alkalmával a részeg gazdálkodók az ünnepelteket szoktak, néha felkapják a fiatal nőket, a saját feleségüket vagy menyüket, és dobálja őket a tucatnyi kéz, hogy a ruhájuk lobogjon, és igyekeznek a combjukba markolni. (Roman gőgösen viselkedett a gazdálkodók között, az ilyen *bálokról* elvitte Irinát, amivel nagyon megsértett mindenkit.)

– Micsoda sors! Tessék a névjegyem: Kszenyija Zaharovna Tomcsak! És máris mindenki szeme előtt a tacsanka jelenik meg vagy a birkabőr, és már nem is fogadnak egy rendes házban sem.

– Ha ezek a birkák nem lennének, nem is láttál volna, Szenyecska, sem gimnáziumot, sem tanfolyamot…

– Inkább ne is láttam volna! Nem tudnám, mit veszítettem. Hozzámentem volna egy ilyen tíz malmot birtokló „besenyő”-höz, lefényképezkedtem volna mint kőbálvány a férjem széke mögött állva…

– Mindazonáltal – folytatta Irina halkan, makacsul – a népi alapok…

– Itt, népi alapok?? Besenyők!

– Minden, ami itt van – mondta makacsul a magáét Irina, gondterhelt arccal, hosszú, kék erekkel barázdált, hajlott nyaka megfeszült –, közelebb áll a népi alapokhoz, mint a te szentséges Haritonovjaid, akik közönyösek Oroszország sorsa iránt.

Kszenyija indulatba jött, fészkelődött a függőágyban, a tömött rombuszokra támaszkodott.

– Istenem, honnan veszed ezeket a merev ítéleteidet? Sohasem láttál senkit Haritonovék közül, miért nem bírod őket? Mindnyájan becsületes, dolgozó emberek, mi bajod van velük?

Kszenyija heves forgolódása miatt az egyik hálószemen kiesett a könyv.

Irina magabiztosan bólogatott tornyosra rakott frizurájával.

– Egyiket sem láttam, de ismerem az ilyeneket. Mind csak esküsznek a népre, de Oroszország iránt…

– Haritonovékat ne merészeld bántani! – mondta Kszenyija ingerülten.

Irina rájött, hogy nem kellett volna név szerint Haritonovékat említenie. – De nekem fáj, Szenyecska, hogy számodra itt minden szégyellni való és nevetséges. Igaz, sok minden az. De a nép élete a legbiztosabb alap. Itt születik a kenyér, nem Pétervárott. A böjtöt is fölöslegesnek találod. Pedig a böjtökön nevelődnek az emberek.

– Jól van! – mondta panaszosan Kszenyija. Még vitatkozni is lusta volt, no meg valami igazság is volt a dologban.

Csak annyit akartam mondani – folytatta már engedékenyebben Irina –, hagy könnyen nevetünk, számunkra minden nevetséges. Megjelenik az égen egy üstökös, amelynek két farka van: nevetséges. Szombaton napfogyatkozás volt: nevetséges.

Kszenyija már egyáltalán nem akart vitatkozni, haragja, ahogy jött, el is tűnt. A napsütötte lombmennyezetre hunyorgott.

– Hát… Az asztronómia, az tudomány.

– Az asztronómusok magyarázhatják, ahogy akarják – tartott ki Irina nyugodtan a magáé mellett. – De amikor Igor herceg hadjáratra indult, napfogyatkozás volt. A kulikovói csata idején napfogyatkozás volt. Amikor legvadabbul dúlt az északi háború, napfogyatkozás volt. Amikor Oroszország háborús megpróbáltatás elé kerül – napfogyatkozás van.

Irina szerette a rejtélyes dolgokat.

Kszenyija kihajolt a függőágyból, hogy felkapja a könyvet, lelógott a haja is, összekócolódott, a könyvből pedig kiesett egy felbontott boríték.

– Ja, nem is mondtam neked! Levelet kaptam Jarik Haritonovtól! Képzeld, végzés előtt felavatták őket, a háború második napján! A levelet már a hadra kelt seregből írta! Mire ideért, ő már harcolt valahol! És örömteli levelet írt! Elégedett!

Egyidősek vagyunk, együtt csináltuk a leckét, mintha édestestvérem lenne! – gondolta Kszenyija gyöngéden és büszkén.

– Hol pecsételték le?

– A pecséten Osztrolenka olvasható, meg kell nézni Romasa térképén.

Orina zavartan és helyeslően összevonta egyenes szemöldökét.

– Ilyen családból származik, és mégis hazafi, tiszt! Ezt én *jelnek* látom.

…És az ő férje?… Az ő férjével mi lesz?…

5. fejezet

Zahar Tomcsak rosztovi ügyletei. – Melyik gimnázium a legjobb? – Beszélgetés Algaida Fedoszejevnával. – Elintézte, hogy Kszenyija az igazgatónőnél lakjon. – Kszenyija sikerei. – Csak egyet felejtett el megkérdezni Tomcsak.

Zahar Fjodorovics megszokta, hogy a zűrzavaros Rosztov városában ügyeket intézzen, de nem ilyeneket. Leginkább gépek miatt utazott Rosztovba: ott minden új gép megjelent, meg lehetett nézni és tapogatni, és pontosan kideríteni, hogyan működik. Valamennyi gazdálkodót, még magát Stengel bárót is megelőzve vásárolt ő ott Siemens gyártmányú tárcsás vetőgépet meg burgonyabetakarító-gépet és olyan új ekét, amelyik hosszú szíjon két gőzgép között halad. Olykor nagy üzleteket kötött gabonára meg gyapjúra (közvetlenül a franciáknak adta el a gabonát). És természetesen maga is vásárolt: halat – hát hol vásárolna halat, ha nem Rosztovban! – meg egyéb ennivalót és holmit. Néha meg csak azért ment, hogy olyan kesztyűt vegyen, amilyet szeretne: belül mókusprém, kívül pedig velúr. Armavirban nem találni ilyet; de közben vett egy autót is – rábeszélték az ördögadták –, egy Russzo-Balt típust hét és fél ezerért. Valamikor morgott a fiára a Thomas miatt, meg volt győződve róla, hogy az okozta a bajt, amikor a mezőt körüljárta – kitört a vihar, megdőlt a gabona. Most pedig maga is sofőrt fogadott, a kertész fia jól kitanulta a vezetést a katonaságnál, ő lett a sofőrje.

Az adok-veszeket simán intézte Rosztovban Zahar Fjodorovics, és tetszett neki, hogyan sürgölődnek a rosztoviak az üzleteikben – na de gimnáziumot soha nem látott ott egyet se, nem vette észre a táblákat. És amikor Roman meg Irina rábeszélte, hogy vegye ki Kszenyiját a pjatyigorszki internátusból és vigye egy rosztovi gimnáziumba, késlekedve vitte be a lányát, mert az olyan áruhoz, mint a gimnázium, nem értett, és biztosan becsapnák, valami rosszat tukmálnának rá.

De aztán üzleti ügyben el kellett látogatnia egy nagyon okos zsidóhoz, Arhangorodszkij Ilja Iszakovicshoz. Az az Arhangorodszkij értett legeslegjobban a malmokhoz, legyenek azok a legújabbak, akár villanymalmok is, vagy akármilyenek, annyira értett hozzá, hogy az ő irodája nélkül Caricintől egészen Bakuig egyetlen malmot sem építettek, és amikor a nagy Paramonov négyemeletes malmot akart építeni Rosztovban, azt is Arhangorodszkij csinálta meg neki. És Tomcsak azt gondolta, Arhangorodszkij biztosan nem ad neki rossz tanácsot, őt kell megkérdezni: melyik gimnázium a legjobb, hova írassa be a lányát? És Arhangorodszkij jóindulattal válaszolt, azt mondta, bár ott van az állami Jekatyerinszkaja gimnázium, meg

mások is, ő azt tanácsolná, legjobb Haritonova magángimnáziumába adni, ahol az ő lánya, Szonya is tanul a negyedik osztályban. Összehasonlították a lányok életkorát – ez is, az is tizenhárom éves, együtt is ülhetnek, naccerű.

Zahar Fjodorovicsnak azonnal megtetszett a kis barátnő is. Az pedig, hogy ez magángimnázium, nem állami, nagyon is jó: csak az a dolog biztos, ahol maga a gazda irányít, ahol ott az állam meg az állami tisztviselők, ott soha ne várjon semmi jót az ember.

Amikor Rosztovba ment, Zahar Fjodorovics az évszaknak megfelelően gyapjú vagy nyersselyem öltönyt vett magára, filckalapot tett a fejére, az elegancia kedvéért esernyőt fogott, ám hamarosan megfeledkezett róla, és úgy lépkedett hadonászva a kezével, mint otthon a sztyeppen, amikor leugrik a könnyű kocsiról porköpenyben és zsírozott csizmában. Ráadásul nemrég figyelmeztette a menye, hogy csináltasson száz darab névjegyet, mintha bizony szüksége lenne rá.

De csak a pénzt pocsékolta: se a kereskedők és üzletemberek, akiket Tomcsak maglátogatott, se a bankokban és a tőzsdén senki se dugdosta a másik orra alá ezeket a hülyeségeket, mind a száz ott lapult azóta is a zsebében, mint egy felbontatlan kártyacsomag. És csak amikor a régi székesegyházat elhagyva Haritonova gimnáziumához érkezett, akkor bontotta fel Tomcsak a százas csomagot: az első névjegyet felküldte a kapussal.

Aglaida Fedoszejevna tekintélyes, megfontolt úrinő volt, orrcsiptetőt hordott; viselne inkább szemüveget, mert a csiptető folyton leesik az orráról. Egy ilyen komoly hölgyre nyugodtan rábízhatja a lányát a távoli városban, nem fog elkanászodni, ha egy félévig sem látja.

Hogy esetleg ő maga nem tetszik az igazgatónőnek, az meg sem fordult Zahar Fjodorovics fejében. A családban minden férfira jellemző volt, hogy a makacsságukat, komorságukat és szitkozódó kedvüket otthon élték ki, vendégek jelenlétében vagy vendégségben vidámak és a legjobb beszélgetőpartnerek voltak. Nem volt olyan társaság, nem volt olyan asszony, amelyiknek Zahar Fjodorovics ne tetszett volna beszélgetés közben, ha akart.

És ez a festői megjelenésű hohol az éles vonásaival, bozontos szemöldökével, nagy, nyomott orrával, a maskarádés városi öltönyében, rajta az óralánccal a legfeltűnőbb helyen, nyíltságával, humorával meg a patriarchális méltóságával, de leginkább sztyeppi lendületével, amelytől majd lerepültek a papírok az asztalról, és a naptár magától átfordult, valóban elképesztette és egyidejűleg elbűvölte Aglaida Fedoszejevnát. Abban a társaságban, amelyikben ő forgott, sok mindent tudtak és értettek, sokat sopánkodtak és ábrándoztak, de senkiben sem volt ennyi energia, ilyen szenvedélyes vágy, hogy felugorjon a fotelből és cselekedjen. Tomcsak beszélgetni

sem tudott halkan, illedelmesen, szinte kiabált az igazgatónő irodájában, mintha szekerek nyikorognának körülötte, és bőgő, bégető állatokat hajtanának el mellette, és ugyanolyan hangosan kacagott – ám Aglaida Fedoszejevnát, aki a halk beszéd és a visszafogott mozdulatok híve volt, mindez nem hogy nem zavarta, inkább vonzotta a maga frissességével. S még azt a nyilvánvaló túlzást is, miszerint már négy gimnáziumban járt, de egyik sem tetszett neki, ez viszont azonnal megtetszett, a lépcsőháztól, a kapustól kezdve – Aglaida Fedoszejevna még ezt a naiv ravaszságot is kedvesnek találta. S bár a negyedik osztályban teljes volt a létszám, senkit sem akart már oda felvenni, legkevésbé egy vadóc kislányt, aki bizonyára műveletlen is, tíz perc alatt beleegyezett, hogy felveszi, és utána nemcsak hogy nem jelentette ki, ahogyan szokta, összevont szemöldökkel, hogy várják az elfoglaltságai, hanem az egyszerű, vidám kohol hatása alá kerülvén a saját dolgairól kezdte faggatni a vendéget, és kávét hozatott.

Zahar Fjodorovics nem takarékoskodott a részletekkel és a tréfával; meg lévén győződve róla, miszerint itt csak arra vártak, hogy őt hallgassák, előadta, hogy gyerekkorában pásztor volt Tavrijában[14], idegenek juhait és borjait őrizte, aztán a tavrijaiak a Kaukázusba jöttek béreskedni, és akkor sokkal kevesebbet kapott, mint amennyit most ő a legutolsó jöttment munkásának fizet, hogy a képzett munkaerőről már ne is beszéljünk; csak tíz év múlva adott neki a gazdája tíz juhot, egy borjút meg malacokat – és ebből bontakozott ki az egész mostani gazdagsága, munka és könyöklés révén. Az igazgatónő az iskoláiról is kérdezte – két osztályt végzett a plébánia iskolájában, annyit megtanult, amennyire szüksége volt: a Bibliát meg a szentek élettörténetét olvasni oroszul, egy kicsit ószlávul, az írás nagyon rosszul megy, de egyetlen vásárlásnál sem lehet becsapni. Az igazgatónő a családjáról is faggatta, Zahar Fjodorovics pedig elmondta, hogy milyen megpróbáltatást küldött rá az Isten, egy hét alatt meghalt hat gyermeke, a nemzetség derékhada. Eleredtek a könnyei, zsebkendővel letörölte. Ez után a gazdaságáról mesélt: hogyan égettek ki millió acélerős téglát a maguk készítette kemencében, ha eladnak is belőle, marad még elég; hogyan tervezte meg az építésszel együtt az új házát, egyetlen ablak sem maradt külső redőny és belső spaletta nélkül, úgyhogy semmiféle forróság nem jelent veszélyt; négy vízvezetékvonalat építettek ki, már van saját áramfejlesztőjük, most építik a parkot, állólámpákat helyeznek el benne – egyébként meg is hívja az igazgatónőt, jöjjön el a jövő nyáron a gyerekeivel együtt, legyen a vendége.

Szó szót követett, és az igazgatónő is elmondta, hogy nemrég özvegyült meg, a férje az állami iskolák felügyelője volt, három gyermeke van, a lánya épp most fejezte be a gimnáziumot, Moszkvában fog tovább tanulni, Jaroszlav, a nagyobbik fia tizenhárom

éves, nem akar engedelmeskedni, ott akarja hagyni a gimnáziumot, s az üres fejűek közé, hadapródnak akar menni.

Bejelentette, hogy évi kétszáz rubel a tandíj, ötszöröse az állami iskolában fizetendőnek, mert… Tomcsak majdnem megsértődött: – Hogy mennyit fizessek, azt magam is tudom. Magának nincsenek ökrei, nem sajtol napraforgóból olajat, babja sem terem – valamiből el kell tartani a gyerekeket. – Az igazgatónő megkérdezte, hol fog lakni a kislány. Tomcsak azonnal panaszkodni kezdett: – Nincs hun lakjon az a szegény gyermek! Egy ilyen városban felügyelet nélkül hagyni? Tán maguknál is ellakhatna? – (Zahar Fjodorovics ezt már az első perctől így gondolta! Ezért is beszélt össze mindent, és ivott kávét, és hívta meg az Igazgatónőt kumiszra, noha a többi dolgai égették, húzták.) – Ezt meg hogy érti? – Haritonova mindenre számított, csak erre nem. – Miért, tán nincs elég szobájuk? A nagy lyánya, aszonta, végzett és elment Moszkvába – helyette fogadja be az enyémet. Én a maga három gyerekének tanálnék helyet azonnal!

Bármily nyers és szemtelen volt is az ajánlat, az egész beszélgetés, a szívélyeskedés és nevetgélés után már nem lehetett visszatérni arra a felolvaszthatatlanul jeges tónusra, amellyel Aglaida Fedoszejevna el tudta ijeszteni az embereket. Felvilágosította a koholt, magyarázta, miért lehetetlen, a tanuló nem lakhat az igazgatónőnél, a saját lánya sem az ő iskolájában tanult, hanem az államiban, hogy még árnyéka se legyen a kivételezésnek – a hohol semmit sem fogadott el belőle, szórta az anekdotáit, igyekezett meghatni az igazgatónőt: – Hát akkor hova tegyem? Idegenekre nem bízom. Menjen vissza birkát őrizni? Pedig nagyon okos kislyány. – Hát én kije vagyok magának? Nem idegen? – Maga? Nem! Maga a mifajtánk, teljességgel az! – S a hohol olyan magabiztosan és örömmel kacagott fel, hogy az igazgatónőnek ideje sem maradt megérteni, miért volna ő a fajtája ennek a vadembernek.

Tomcsak jól látta, mennyire megtetszett az igazgatónőnek, és hogy a lánya is tetszeni fog neki, s egyelőre nem erőltette a dolgot. Tréfálkozva kérte, hogy három napra hadd hagyja itt a lányát, amíg ő üzleteket köt, az irodákat járja; még Mariupolba is el kell ugrania, és a szállodában ugyan kire bízná a lányát? Ha visszajön, majd lakást keres neki.

És az igazgatónő észre sem vette, hogyan hagyta magát rábeszélni. Tomcsak még kezet is csókolt (nem értett hozzá, de látta, hogyan csinálják), és elviharzott. Mielőtt azonban elhozta volna az ijedős, egyszerű széles övvel átfogott, kockás ruhába öltözött kislányt, aki a fenséges, cvikkeres dáma jelenlétében megfordulni és leülni sem mert, a másik bejárathoz (az igazgatónő lakása a gimnázium épületében volt) egy porcelán hordócska lazacikrát, Filippovtól egy négyzetarsinnyi[15] tortát és különféle dobozokat szállítottak. Nem

jöhet rosszul néhány garas ennek a mégoly művelt igazgatónőnek, még ha cvikkert hord is. Az pedig nem megvesztegetés, ha valaki előre és lelkiismeretesen fizet. Tomcsak nem tudta volna megmagyarázni, de tisztában volt vele, ha mindenért busásan megfizet, az barátságot és jóindulatot biztosít az emberek között.

Az alatt a három nap alatt, amíg Tomcsak úton volt, Kszenyija tiszta, engedelmes, a szokások és a lecke iránt fogékony kislánynak mutatkozott, ezt hamar észreveszi a tapasztalt szem. A lánya szobája üresen állt, a fiúk együtt is maradhattak, és Aglaida Fedoszejevna úgy döntött, még jó is lesz, ha a két fiú mellett egy kislány is nevelkedik a házban, ez jó hatást tesz a kölykökre. Csak túlságosan sokat imádkozik ez a gyermek, reggel is, este is, hosszasan, térden állva. Annál csábítóbb feladat idevenni és kiragadni a maradi családból és haladó gondolkodású nagylánnyá nevelni. Az igazgatónőnek kikötései voltak: Kszenyija csak a szünidőkre megy haza, évközben az apa nem avatkozik bele semmibe. Zahar Fjodorovics nem is kívánt egyebet: az igazgatónő szigorú, mi kell még több egy kislány számára?

Tomcsak nem is gondolta, mekkora megpróbáltatást rótt kezdetben a lányára: az igazgatónőnél lakik, de az osztálytársai ne tartsák besúgónak. Egyébként ettől a veszélytől megóvta maga az igazgatónő: féltette gimnáziuma liberális hírnevét, így soha nem engedte meg magának és az osztályfőnöknőknek, hogy a tanulók kivallatása vagy jelentései alapján jussanak információhoz. Az évek során egyetlen ilyen jellegű kérdést nem tett fel Kszenyijának sem. Ő és megboldogult férje is azt tartotta fő feladatának, hogy *polgárrá*, vagyis a hatalommal szemben ellenséges személyekké neveljék a fiatalokat.

Kszenyija képességei és kitartása felülmúlták Aglaida Fedoszejevna minden várakozását. A gimnázium és a lakás közötti távolságot nem egy óra alatt tette meg, mint a többiek, hanem egy perc alatt, és ezt az órát is tanulásra használta. Maga a tanulás jobban vonzotta, mint a gimnáziumi jutalmak. Egyetlen tantárgyból sem kapott rosszabb jegyet ötös alánál, de különösen az idegen nyelvekben csillogott, amelyek közül a gimnázium előtt egyet sem tudott. Haritonova gimnáziumában két idegen nyelv volt kötelező, s amikor Kszenyija aranyéremmel befejezte tanulmányait, már hármat beszélt folyékonyan. (És annyira szerette gimnáziumát, hogy egyetlen napot sem akart mulasztani, azonkívül sokáig olyan félénk volt, hogy visszautasította Orina meghívását, hogy menjen el velük egy hosszú külföldi utazásra.)

Ha több a nyelv – több a könyv. Haritonovék lakásában sok szekrény tömve volt gyerekkönyvekkel meg nem gyerekkönyvekkel, és szinte semmi közös nem volt azokkal, amiket Kszenyija Orjánál olvasott – talán csak Gogol és Dickens. Araikor pedig hozzájutott egy Biblia vastagságú könyvhöz, kiderült, hogy az nem Biblia, hanem félelmetes képeket tartalmazó Shakespeare.

A négy gimnáziumi év alatt Kszenyija félévről félévre, hónapról hónapra egyre vadabb, sötétebb zugnak látta addigi világát. Micsoda szégyen volt már apja gátlástalansága is, hogy az igazgatónőt arra kérte, fogadja oda a lányát! Amikor hazament vakációra, Kszenyija valósággal elrémült a szörnyű otthoni kulturálatlanságtól. Egyszer magával vitte Szonya Arhangorodszkaját is, és az ő szemén keresztül még élesebben észrevette a maradiságot, és égett a szégyentől. Ha nem ajánlják az agronómiát, bármilyen más tanfolyamra elment volna, csak hogy a művelt világban forogjon.

Semmi sem maradt a régi, nagy igyekezettel és térden állva elmondott reggeli és esti imáiból, most futtában imádkozott odahaza, templomba ment a családdal, amikor már nem tehetett másként, és szórakozottan álldogálva, ügyetlenül vetett keresztet.

És Tomcsak csak későn kapott észbe, hogy egyetlen apróságot elfelejtett megkérdezni az igazgatónőtől: az egész gimnáziumával egyetemben hisz-e Istenben?

4. SZ. DOKUMENTUM

augusztus 24.

A francia külügyminisztérium Paléologue pétervári követhez

…hangsúlyozza, hogy feltétlenül szükséges az orosz hadsereg Berlin elleni megindulása. Azonnal figyelmeztesse az orosz kormányt, hogy…

6. fejezet

Roman Tomcsak magánya. – Utazásai. – Politikai ábrándok. – Hogyan adta át a pénzt a terroristáknak.

Romannak nem esett nehezére, hogy akár egy hetet is egyedül töltsön, csak idejében kiszolgálják mindennel. Nem ismert önmagánál érdekesebb és kellemesebb társaságot.

Az idős, pofaszakállas lakájnál részletesen felsorolva ebédet rendelt egy személyre – ide, a verandára, amíg a nap el nem éri. Különös figyelemmel állította össze, válogatta a halból készült előételeket. (A rosztovi halkereskedőtől a személyvonat kísérője révén Tomcsakék hol egy kis hordót, hol egy csomagot kaptak. Egy kozák kiment az állomásra, és fizetett a kísérőnek fáradozásáért.) Megvolt az értelme, hogy jó étvággyal és szemrehányások nélkül ebédeljen – egyedül, még mielőtt az öreg hazajönne. Megérkezhet már este előtt, két vonat is befut egymás után. De haragban vannak, és Roman nem képes hízelegni, eléje menni az állomásra.

Az izgalomban ma a lakáj is osztozott: a testvére, Zahar Fjodorovics sofőrje szintén a behívandók között volt, de más, fontos beosztású alkalmazottakkal együtt szerencsés esetben neki is *halasztást* lehetett szerezni.

Roman *családfenntartó* volt, egyetlen fiú a családban, és semmiképpen sem hívhatták be. De olyan hírek jöttek, hogy eltörlik ezeket a kedvezményeket, ha valaki nem valóságos családfenntartó – a népfelkelőkről szóló kiáltvány három nappal ezelőtt homályosan említést tett az előző behívásokból *kimaradottakról* – apja azért sietett a katonai parancsnokhoz, hogy minden eshetőségre elintézze a dolgot, bebiztosítsa magát.

Itt az emeleti üveges verandán, a hálószoba mellett állt a kedvenc kis heverője is, amelyet a felesége garnitúrájából emelt ki. A fejrésze egyenes, az ember nem fekszik, hanem harmadrészben ül rajta. Anélkül, hogy felkelne, párna nélkül dohányozhat, újságot olvashat, vagy mint most is, a hadi eseményeket ábrázoló, megfelelő helyre akasztott térképet nézegetheti.

A rosztovi üzletből a telefonon feladott megrendelésre elküldték Romannak a háborúzó államok pici zászlóit, hogy azokat a frontvonal alakulásának megfelelően beszúrhassa. Már éppen kezdte beszurkálni, amikor jöttek a hírek a kedvezmények megszüntetéséről – és a lelkesedésnek, érdeklődésnek még a nyoma is eltűnt a térképről, csak a szíve szorult el, ha a görbe határvonalakra, a városokat jelző körökre, az idegen nevekre nézett.

Arany öngyújtójával meggyújtott egy különleges méretű cigarettát.

Nászútjuk idején, külföldön Irina egy arany cigarettatárcát ajándékozott a férjének olyan hosszú cigarettákkal, amilyenek Oroszországban nem voltak. Mint gentleman, Roman nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja felesége első ajándékát és annak értékét, ezért aztán nem szívott vásárolt cigarettát, hanem rendelt a rosztovi Aszmolov-gyárban húszezer hosszabb cigarettahüvelyt, és Armavirból hozatott egy hozzáértő lányt, hogy az egész mennyiséget megtöltse.

De a dohányzás sem jelentett ma semmi örömöt.

A kártyaasztalhoz ült, maga elé rakta a széfből kivett iratokat, s megpróbált számolással foglalkozni. Roman mindössze négyosztályos iskolát végzett: harminc évvel ezelőtt éppen csak talpra álltak Mokrij Karamikban, eszükbe sem juthatott, hogy jó lenne gimnáziumba íratni a fiút. Azután elkezdte a kereskedelmi iskolát, de nem fejezte be. A számokhoz viszont nagyon jó érzéke volt. A gazdálkodáshoz is, noha sérelmes dolog segédnek lenni energikus apja mellett, aki nem tűr ellentmondást és ritkaságszámba menően leleményes és szerencsés. Roman az osztozkodás óráját várta; egyelőre pedig a tokéje lehetővé tette, hogy egyáltalán ne folyjon bele apja gazdálkodásába. Minden évben két hónap Moszkva és Pétervár, két hónap külföldi utazás. Moszkvában kocsikázás jó lovakkal, a Petrovszkije linyii utcában az Elit szállóban luxusosztály, hogy a külföldieken is túltegyen, a Bolsojban pedig, amikor már mindenki ül, bevonulás szmokingban a földszinti első sorba… Külföldi útjain különösen szerette magát Roman. Úgy kell öltözködni, hogy a gyógyvízivó csarnokban még az ismerősök is angolnak nézzék, Európát pedig orosz határozottságával és különlegességével kell meglepni. A Louvre-ban, a bíborszínű kerek teremben, ahol a Milói Vénusz van, ám egyetlen szék sincs, hogy senki se üljön le, parancsolóan odanyújtani a teremőrnek egy tízfrankos bankjegyet: „la chaise!” És a másik terembe átmenve ismét mutatni: „Most ide la chaise!” – mert a felesége még sokáig fogja nézegetni a cserepeket, pedig ő már rágyújtana, sőt ebédelni szeretne.

De milyen szép is Irina! Amikor kiöltözik és egyenes testtartással megy, akár egy istennő szobra, csak a dísztollai lengedeznek könnyedén. Vele az udvarnál sem lenne szégyen megjelenni. Ő, Roman viszont legalább egy hüvelyknyivel magasabb lehetne. A haja is hullik, még kopaszra kell nyiratkoznia a végén.

Sehogy se ment a munka. Nagyon izgatta, mivel jön haza az apja. Roman járkálni kezdett a verandán. És cigarettázva gondolkozott.

Legjobban így, gondolkodás közben szerette magát. Eközben minden képességét, még politikai képességeit is mozgósítani tudta, amelyekről egyelőre senki sem tudott. Amiben biztosan felülmúlja a Duma sok képviselőjét, az a kemény, egyenes tartása az emberekkel szemben. Ahány vad és zabolátlan gazdálkodó csak volt körülötte, az

mind tisztelte Roman Zaharovicsot, lehet, hogy nem szerették, de féltek tőle. Nemhogy nem hízelgett senkinek, még udvariasságból sem engedett, vendégszeretet okán sem mosolygott rá senkire, mindig gőgösen, komolyan társalgott, és nem vette le partneréről átható pillantását. Általában véve egy percig sem beszélgetett érdektelen vagy szükségtelen emberrel, még ha az illető a vendége volt is – Roman Zaharovics ilyenkor tüntetően felállt, és a szobájába ment. Pontosan ilyen hajlíthatatlan emberből van most kevés az államigazgatásban, de különösen legfölül.

Roman egyre keményebben, határozottabban lépdelt. Útjának egyik végén Makszim Gorkij fényképe függött. Roman szimpátiával nézte a híres író kihívóan előrenyújtott arcát, lapított orrát. Mindenhol fennhangon dicsérte könyveit és színdarabjait. Saját jellemvonását ismerte fel az íróban – nem kell hízelegni azoknak, akik jóindulattal viseltetnek iránta. Roman el volt ragadtatva attól a merészségtől, ahogyan Gorkij ostorozta és epével fröcskölte le az ipar és a kereskedelem nagyágyúit, akik lelkesen tapsoltak az egyenes, éles, friss hangnak.

A parkon túl pedig kétezer gyeszjatyina kubányi csernozjom, jó fekete föld következik, ha megörökli. És egy ilyen biztos, gazdag, sokat ígérő életet, egy ilyen világos, okos fejet a kiegészítő parancsnokság egyetlen értesítése a sáros lövészárokba taszíthat, egy őrmester kezére adhat!… Ez elképesztő! Kubányból még egyetlen nagy orosz államférfi sem került ki, Kubányt még senki sem tette híressé. Roman különböző lehetőségeket képzelt el a kiemelkedésre, egyik érdekesebb volt, mint a másik. Igen, ő lényegében véve merészebb az alkotmányos demokratáknál! De hát ki áll balra az alkotmányos demokratáktól – a szocialisták? Lám, Gorkij is szocialista.

Igen, a szocializmusra is gondolhatna, ha az nem volna kapcsolatban a rablással, a törvényes vagyon elvételével. Romannak egyetlen személyes élménye volt a szocializmusról – kilencszázhatból, azóta sem tudja megemészteni, a legbosszantóbb veszteség egész életében. Ám ha csak veszteség lenne! A veszteségbe bele lehet nyugodni, mint a vihar, a szárazság vagy az áringadozás okozta kárba. Veszíteni nem megalázó, ki nem szokott veszíteni? De saját kezűleg odaadni a keservesen keresett pénzt azoknak a pimasz, aljas alakoknak, akiknek sem eszük, sem szorgalmuk nem lett volna elég, hogy csak a huszadrészét megkeressék! Az egész munkájuk annyiból állt, hogy egy írnok cirkalmas betűivel megírjanak és valamennyi gazdálkodónak elküldjenek egy levelet: „Tisztelt Zahar Fjodorovics! Ön negyvenezret tartozik áldozni (volt, akitől ötvenezret követeltek) a forradalmi munka céljaira, különben azonnal meghal. A kommunista anarchisták.” És állításuk bizonyítására az első megtagadókat valóban legyilkolták egész családjukkal együtt.

Mit tehettek? Forradalom volt, mindenki félt, a hatalom elbizonytalanodott. A társadalom művelt részének véleménye szerint pedig: a forradalom javára kötelességük áldozni! Szent kötelességük a kisemmizett néppel szemben. (Igen, ha a törvényes forradalom javára használnák, hogy megdöntsék a gyűlöletes cárt – arra lehetne is adni valamennyit.) A gazdaságokat kirabolták, ott vannak a sztyeppen őrzés nélkül. (Ettől kezdve alkalmaztak Tomcsakék négy kozákot.) És oda kellett menni hozzájuk tacsankán, egyszerű módon öltözve, hármasban: Roman, az intéző meg az irodista. Az apja nem ment velük, nem lett volna képes saját kezűleg odaadni a pénzt, már az első ezer után megszakadt volna a szíve.

Elmentek a távoli Gledicsev-ültetvényeken túlra. Ősz volt, jól emlékszik a kerekek alá hulló széles, lila hüvelyekre. *Azok* Armavirból jöttek könnyű hintón, egyáltalán nem szegényes, hanem gazdag öltözetben, az egyiken zsakett volt csokornyakkendővel. Nagyon udvariasan beszéltek, türelmesen megszámolták a bankjegyeket. És hárman voltak három ellenében, rájuk vethették volna magukat, elverhették, megölhették volna őket, embereket állíthattak volna lesbe. A revolver is ott lapult a hátsó zsebében. De hiányzott az elszántság. És valami oknál fogva egész Oroszország úgy gondolta, hogy ezeknek a pompás, félelmetes embereknek igazuk van. Roman azonban így sem volt képes odaadni mind a negyvenezret, makacskodott, alkudozott – és két és fél ezret sikerült lealkudnia.

Azok még nevettek is rajta: milyen fösvények maguk, gazdálkodók! (Apja nagyon megdicsérte a két és fél ezerért.) És udvariasan meghajoltak és elhajtottak. Soha senki nem tudta meg, nem ellenőrizte, barikádokat építettek-e azon a pénzen, puskákat vásároltak, avagy egyszerűen vidáman élt belőle három csirkefogó, Bakuba utazott, hogy prostituáltakkal mulasson.

Még sok, nagyon sok volt hátra az esti vonatokig. Romannak pedig csak annyi elfoglaltsága volt, hogy elolvassa az újságot, újraolvassa a régieket.

A GAZDAG EMBER FIA OLYAN, MINT A KÉK LÓ
– RITKÁN NYER

7. fejezet

(Miről írtak az újságok?)

ÉLŐ HOLTTEST az, aki nem ismeri a Lecitalt, a **FÉRFINEURASZTÉNIA** elleni stimuláló szer varázslatos hatását…

ELADÓ LÁNYOK moszkvai KÖLCSÖNÖS segítési pénztára…

Kókusz függőágyak hölgyek számára.

A londoni Click-Click parfüm, mennyei illat…

A SZERENCSE ÉS A VÉLETLEN GAZDAGSÁGHOZ JUTTAT! Lottózzanak…

…az etikai idealizmus a társadalom dolgaiban, amelyben oly gazdag a szláv lélek, de oly szegény lett a felvilágosult Nyugat…

A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉNEK fogadására július 20-án zenés tengeri sétát rendeznek az első osztályú Rusz gőzhajón, kizárólag az előkelő társaság számára.

…a francia demokrácia közönye az ország külső fenyegetettsége iránt… a hazafiság-ellenes pártok győzelme a francia parlamentben…

MERÉNYLET GRIGORIJ RASZPUTYIN ELLEN… A merénylőnő minden kérdésre azt válaszolta: „Ő az Antikrisztus.”… Kiderült, hogy a merénylő szimbirszki kormányzóságba való parasztasszony, Hionyija Kuzminyicsna Guszeva… Raszputyin élete nincs veszélyben…

…eltörölték a rendeletet, amely megtiltotta a zsidóknak, hogy elárusítóhelyet béreljenek a nyizsnyij-novgorodi vásáron.

MIÉRT MARADNA KÖVÉR? *Ideális anatómiai öv elhízás ellen… Elegáns urak számára nélkülözhetetlen.*

AZ OROSZ-FRANCIA SZÖVETSÉG EZÜSTLAKODALMA…

Poincaré úr itt-tartózkodása… Ünnepi ebéd… Ő császári felségétől, a cárnétól jobbra… Az uralkodó balján…

Poincaré úr fogadta az orosz parasztok küldöttségét… A küldöttség vezetője üdvözölte az elnököt és kérte, adja át a francia parasztoknak…

ÜNNEPI EBÉD a France páncéloson… A megbonthatatlan szövetség megerősítése… egy és ugyanazon világszemlélet…

A francia vendégek itteni tartózkodásának utolsó órái… A feltett kérdésre, miszerint megalapozott-e az európai közvélemény aggodalma… a balkáni események miatt… Viviani ezt válaszolta: „Kétségkívül eltúlzott.”

…A *Times* azt írja, hogy az orosz hadsereg fölénye a némettel szemben jelentősebb, mint…

GYÁGYA KOSZTYA cigaretta 10 db 6 kop., a finomság és az ízlés csúcsa.

SUSZTOV BERKENYE VODKÁJA UTOLÉRHETETLEN!

SZÉP HÖLGYEK ÍNYENCEK SZÁMÁRA! Párizsi zsánerű, legújabb eredeti felvételek. AKTOK alapján. Teljesen ZÁRT KÜLDEMÉNYKÉNT postázom.

…Oroszország békeszeretete közismert… De Oroszország tudatában van történelmi kötelezettségeinek, és ezért…

…a szakadatlan sztrájkok következtében a viborgi kerület gyárosai… két hétre bezárták gyáraikat és üzemeiket…

Moszkvában nem jelennek meg az újságok… a szedők egynapos sztrájkot tartanak…

Ma FUTTATÁST rendeznek.

JAR ÉTTEREM

HÁBORÚ AVAGY BÉKE? Reggel mindenütt „békéről” beszéltek… Szerencsétlen Szerbia… A békeszerető Oroszország… Ausztria megalázó követelményeket támaszt… A kis Szerbia feje fölött a nagy Oroszországot, milliók munkához és élethez való szent jogának védelmezőjét fenyegeti a kard…

…a nyomasztó kishitűség helyett frissesség és erőinkbe vetett hit. Ez a lelki tulajdonsága minden egészséges népnek.

…Egy titáni nép, amelyet nem tudtak megtörni a legnagyobb megpróbáltatások, nem fél a véres versenytől, bármely irányból fenyegesse is az.

SOK ELBÁTORTALANODOTT NŐ nyerte vissza életörömét e krém segítségével…

Uralkodó Császárunk felséges parancsával méltóztatott hadi állapotba helyezni a hadsereget és a flottát. A mozgósítás első napjául 1914. július 31-ét jelölték meg.

Fenn északon a ködben
Dübörgés, lárma kél,
Kereszttel, vérttel vajmi bőszen
Felkelt a szláv fivér.[16]

A NÉMET KÖVET SZENTPÉTERVÁROTT ÁTADTA A HADÜZENETET

Pétervárott és Moszkvában bizakodó a hangulat… Mindkét fővárosban betiltották a szeszesital-árusítást.

ISTEN MEGBÜNTETI AZ AGRESSZORT!

…A Téli Palotánál százezres térdeplő tömeg meghajtott nemzeti zászlókkal…

…Kelj fel hát, nagy orosz nép!… Nagy hőstett, amelyhez viszonyítva minden elhalványul, amit a világ valaha is látott… az egész emberiség fényes jövőjéért… az emberek testvériségről szőtt álmaiért… Keletről kap fényt a világ, most vagy soha…

DRÁGULNAK AZ ÉLELMISZEREK. Az utóbbi napokban Pétervárott

23 kopejkáról 35 kopejkára emelkedett a hús ára… Kijevben a szegények tömege ítélkezett az önkényes árdrágítók fölött…

Az állami hiteljegyek aranypénzre váltásának leállításáról… A fővárosi bankokba látogatva… ma örömmel konstatálhattuk… Gazdasági vonatkozásban a háború Oroszország számára nem olyan félelmetes, mint Németország számára… Egyből vége lett a sztrájkmozgalomnak…

ISTEN MEGBÜNTETI AZ AGRESSZORT!

…Mi mentettük meg a szégyentől Németországot 1812-13-ban, Ausztriát 1849-ben…

ELLENSÉGEINK PORTRÉI: Ferenc József, ő apostoli felsége, Ausztria császára, Magyarország királya…

AZ ÁLLAMI DUMA EGYNAPOS GYŐZELMI ÜLÉSE augusztus 8-án… A különböző nemzetiségekhez és pártokhoz tartozó képviselőiket ezen a történelmi napon egy gondolat hatotta át, egy nagy érzést juttattak kifejezésre a remegő hangok… el a kezekkel Szent Oroszországtól!… Az oszthatatlan orosz állam becsületének és méltóságának megőrzéséért készek vagyunk minden áldozatra… – A litván nép… szent háborúnak tekinti ezt a háborút… – Hazánk védelmében mi, zsidók… mélységes ragaszkodástól vezettetve lépünk be… – Mi, németek, akik Oroszországban élünk, mindig édesanyánknak tartottuk azt, és egy emberként készek vagyunk életünket áldozni… – Mi, lengyelek… – Mi, lettek és észtek… – Engedjék meg nekem mint a tatár, a csuvas és a cseremisz lakosság képviselőjének, hogy bejelentsem… mindnyájan egy emberként… fogunk harcolni az invázió ellen… életünket áldozzuk… – Az egész haza cárja köré tömörült a szeretet érzésében… Teljes egységben Uralkodónkkal… – Minden gondolat, minden érzés, minden szándék…”Isten, Cár és a nép!” – és biztos a győzelem…

AZ UTOLSÓ HÁBORÚ EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN… az európai háború nem tarthat sokáig… Az előző háborúk tapasztalatai azt mutatják… a döntő események legkésőbb két hónap alatt lezajlanak…

ÁTTÖRHETETLEN PÁNCÉLOK

MINDEN HÖLGY SZERT TEHET a nők legfőbb díszére, az IDEÁLIS KEBELRE. Szedjenek Marbor pirulát! Teljesen megbízható. Nem csalódhatnak benne.

A mozgósítás következtében sok a megüresedett állás.

AZ ANGOL POSZTÓ 40%-kal olcsóbb lett…

GITÁR, távoktatás, díjtalan, Tyumeny, Afromejev…

A MÁSODIK HONVÉDŐ HÁBORÚ… A Főparancsnokság közleménye… Az orosz csapatok behatoltak Poroszországba… Merész lovasegységeink…

…a háború építő céljai…

A nyizsnyij-novgorodi vásár, augusztus 14., … Már két hete zárva

tart minden söröző és borozó, és a vásár szokatlan képet öltött. Az utcákon nem látni részegeket, megszűnt a pityókos kupecek szokásos kirablása… szinte nem maradt zsebtolvaj…

AZ ELMENŐKNEK
Nosza, kedveseim! Ne bántson félsz, se bánat
Az itthagyottakért! Fenékig a kupát!

Lengyelek! Ütött az óra, amikor apáitok és nagyapáitok dédelgetett álma… Egyesüljön a lengyel nép az orosz cár jogara alatt…

ÁTTÖRHETETLEN PÁNCÉLOK

GYŐZNÜNK KELL!

…Az orosz-lengyel kapcsolat sohasem ért el ilyen erkölcsi tisztaságot, nem volt ennyire világos.

Csehek! Ütött az óra!… a független Csehországról háromszáz éve dédelgetett álom – most vagy soha!

A ZSIDÓK JOGAI… Körtelefonon minden kormányzó és városparancsnok megkapta az utasítást, hogy állítsa le a zsidók tömeges vagy egyéni kitelepítését…

MEGJÓSOLTÁK A NÉMET BIRODALOM BUKÁSÁT. II. Vilmos egyszer, amikor a bonni egyetem hallgatója volt, kérdéssel fordult egy cigányasszonyhoz… A cigányasszony közönyös hangon azt mondta: „Gonosz vihar támad Németországra és elsöpri azt…”

PÉTERVÁR NINCS VESZÉLYBEN. A német partraszállásról szóló képzelődés… teljesen kizárt…

A VADAK ORSZÁGÁBAN… Schiller és Goethe, Kant és Hegel országa… a vaskancellár elnyomása alatt nyög, akinek mindenütt szobrot állítottak… Senki sem fog könnyet ejteni a hazugság és erőszak honának romjain…

HÁBORÚS CENZÚRA. Ez év augusztus 17-én este 7 órától Pétervárott bevezetik a háborús cenzúrát.

…a lakosság lehetséges keretek közötti tájékoztatására a Főparancsnokság kapott megbízatást.. A társadalomnak meg kell békülnie a szűkszavú közleményekkel, tudomásul kell vennie, hogy ezt az áldozatot a háborús szükségszerűség követeli meg…

ŐFELSÉGE MOSZKVAI LÁTOGATÁSA… Az uralkodó beszéde a Nagy Kreml-palotában… Ő császári felségeik kilépnek az Iverszki Istenanya kápolnájából…. Több tízezer lojális alattvaló tüntet a Vörös téren…

Siettek véreink, a szerbek,
És jött az Udvar, láss csodát,
Visszatértek a leszereltek,
S együtt kiáltották: „Vivát!”

A templomból zengett az ének
Csata előtt, mint ős szabály,
S halkan, végén a szentmisének,
A nép elébe állt a cár.

GYŐZNÜNK KELL!

KOZMA KRJUCSKOV DONI KOZÁK HŐSTETTE… Észrevett 22 lovast… Bősz kurjantással rájuk rontott… vagdalkozott… farkasként forgolódott, vágott… Odaértek a társai… ebben a háborúban elsőként megkapta a György-keresztet…

…az export megszűnése miatt… példátlanul lecsökkent a kenyérgabona ára… A kenyérárusok igen nehéz időket élnek át…

MEGVAN SALJAPIN! Sikeresen elkerülte a német fogságot és jelenleg…

Egy zászlós levele…”Ma hoztak 9 osztrák kémet… Elmondásuk szerint a hadsereg állapota rossz…

HÁBORÚS NAPLÓ. A nap legfontosabb eseménye a Kelet-Poroszországban széles fronton indított támadásunk… Sok az erdő, de irtássávok tagolják… nem jelentenek akadályt a lovasság és a gyalogság mozgása szempontjából… augusztus 20-án kaptuk a hírt Gumbinnen elfoglalásáról… Ez kezünkre adja egész Kelet-Poroszországot… A szétvert német hadtestek megfosztattak attól a képességüktől…

KELLEMES HÍR. A legmegbízhatóbb forrásból közölték, hogy az orosz hadseregben egyetlen olyan egység sincs, amelynek tiszteletbeli parancsnoka a német vagy az osztrák uralkodóház tagja volna.

8. fejezet

Szaratovkin kereskedő. – Megkönnyebbülés a halálos ágynál. – A haza serlege. – A nyári Pjatyigorszk. – A bádogos műhelye. – Az anarchizmus kisugárzása. – Ki kell érdemelni a bizalmat! – A fekete kút.

Varját idősebb asszonykezek betaszították – mintha a teljes sötétségbe taszítanák abba a szobába, ahol az öreg feküdt.

Nem volt egészen sötét, csak éppen nem látott, mint amikor az ember fényes déli napsütésben elsötétített szobába lép.

A szobában tömjén, száraz fű és orvosság szaga érződött.

Hamarosan láthatók lettek az ablakréseken átvilágító napsugarak is, azután a bennük táncoló porszemcsék, majd a fénylő porszemcsék után homályosan az egész szoba is. Azután pedig már pontosabban, majdnem tisztán látszott minden.

Az öreg az alkóvban feküdt egy magas ágyon, magas párnákon, a hőség miatt egyetlen lepedővel betakarva, mintha máris halotti lepel borítaná, csaknem a feje tetejéig.

Varja kissé előbbre ment, bizonyos távolságra megállt. Egyáltalán nem tudta, mit mondhatna, a Pétervártól idáig vezető úton sem tudta kigondolni, félt, hogy hamisan fog hangzani, bármit mond is. A sötétség részben segített, a sötéthez könnyebb volt hallgatni és a helyzetet megszokni.

Az öreg pedig bizonyára jól látta őt, de a fejét sem mozdította. Néhány lélegzetvétel után a suttogásnál valamivel hangosabban megkérdezte:

– Ki van itt?

A lány válaszolt:

– Matvejeva, Varja.

– Mat-ve-je-va?? – Az öreg halk hangjában csodálkozás és kedvesség érződött. – Matvejeva? – Hosszas szünet után követte egyik szó a másikat. – De hiszen te Pétervárott vagy.

– Eljöttem. Megtudtam… és eljöttem.

Hogy megkezdődött a háború, azt nem volt szabad elárulni az öregnek. Hogy miatta jött ide, még ha bizonyos hölgyek unszolására is, az majdnem igaz volt. De kimondani kínos. Köszönetet mondjon jótevőjének?… Általában a jótékonykodás miatt is szégyelli magát az ember, a köszönet pedig hamisan hangzik: azt mondják, a jótékonykodással váltják meg a társadalommal szembeni kötelességet. Ám Varjának mind önmaga, mind pedig a bizonyos hölgyek előtt el kellett ismernie, hogy sem gimnáziumot nem végzett volna, sem a felsőfokú tanfolyamon nem tanulhatna Ivan Szergejevics Szaratovkin nélkül.

A hallgatás percei alatt az öregben is végbement valami. És már hangosabban, kedvesen mondta:

– Köszönöm, Varjusa. Ezt nem vártam. Nagyon jó érzés.

Lehet, hogy valamikor megsimogatta a kislány fejét. Varja nem emlékezett rá, hogy valaha is külön vagy kedvesen beszélt volna vele az öreg. De soha nem is találkoztak. Ha a pétervári utcán elmenne mellette, nem ismerné meg.

Most azonban meghatotta ez a hang. Először tűnt úgy számára, hogy nem hiába utazott ilyen messzire. Pedig egész úton meg volt győződve róla, hogy nevetséges és buta dolog.

A tanfolyam művelt hallgatói, a barátnői előtt szégyellte volna bevallani, hogy jótevője halálos ágyához megy, méghozzá ki az illető? Egy vegyeskereskedés tulajdonosa, bárhogyan nevezzük is, kupec vagy kereskedő, így is, úgy is „feketeszázas”. (Igaz, hogy Gotz[17] nagyapja is teakereskedő volt, de az százezreket áldozott a forradalomra.)

Szaratovkin üzlete a csendes Sztaropocstovaja utcán volt, félreesett a forgalomtól, nem voltak üveges kirakatai, nem volt valami nagy, sőt félhomályos volt, de Pjatyigorszkban és Jesszentukiban és Zseleznovodszkban mindenki tudta, hogy nincs olyan ennivaló a világon, bármilyen külföldi bor, svájci csokoládé, vologdai vaj vagy nyezsini uborka, amiből ne lenne Szaratovkin boltjában. Segédei szégyennek találták azt a választ, miszerint „nálunk nem kapható”. Teljességgel érthetetlen, mi késztette Szaratovkint arra, hogy ne a mindennapi élénk kereskedésben keresse a hasznát, hanem abban, hogy nála semmiféle szeszélyes kívánságra nem mondanak nemet. Valószínűleg a büszkeség.

Varja nem hiába érkezett – de a továbbiakban mit mondjon? Megértette, hogy Ivan Szergejevics gyógyíthatatlan, sőt még siettették is őt, hogy idejében ideérjen. Ha most gyógyulást kívánna neki, ami nem valósulhat meg, az nem lenne őszinte, a halálról szintén nem beszélhet. Valami másról beszélni pedig már teljesen természetellenes lenne.

És Varja egy lépést sem tett előre, a feszült állástól váltogatta a lábát, várta, mennyi ideig illendő itt toporogni, hogy aztán elmehessen. És mindkét kezével a kis táskáját szorongatta maga előtt, csak hogy elfoglalja a kezét.

A szobában lényegesen világosabb lett, a párnán látszott Ivan Szergejevics kerek feje, ritkás haja, még mindig telt arca és vizes ecsethez hasonló, ernyedten lógó, hosszú bajusza.

Minden egyéb a lepel alatt volt.

Nem az öreg közeli halálának tudatától, hanem ettől az állig felhúzott lepeltől Varját borzongás fogta el.

Az öreg pedig épp ellenkezőleg, olyan nyugodtan feküdt, mintha egyáltalán nem félne, és nem lenne fenyegetett helyzetben.

– Adja Isten, Varjusa – mondta Ivan Szergejevics ugyanolyan kedvesen, mintha a lány nem egy lenne a kéttucatnyi közül, akikre nem is emlékszik, hanem a szeretett édeslánya. – Hogy a tanulás jóra váljon. A te javadra. És az emberekére is. A tanulás világossága, tudod – kétélű.

Az utolsó különös szót Varja nem értette. De nem is nagyon akarta megérteni, igyekezett végigállni az illendő tíz percét, és megkönnyebbülést jelentett, hogy nem neki kell beszélni, az öreg maga beszél. De az öreg hangja nagyon meglágyította a szívét.

– És egy jó vőlegény – elmélkedett az öreg, úgy tűnt, erőlködés nélkül. – Vagy már van?

– Ni-i-incs – sóhajtotta Varja.

És ekkor végtelen hálát érzett az öreg iránt, hogy az nem feledkezett meg a legfontosabbról, és ilyen finoman érintette a legfájóbb pontot.

Igazán rendes öregember annak ellenére, hogy kereskedő. És valakinek kereskedőnek is kell lennie. És valakinek egyedül is cselekednie kell, hogy városuk ne legyen rosszabb a fővárosnál.

De mi lesz azután – ha meghal?

– Minden lesz. Minden meglesz – mondta megnyugtatásképpen az öreg. Lehet, hogy a maga megnyugtatásaképpen.

Elhallgatott.

Megfeledkezett Varjáról?

Varja is hallgatott. Szeretett volna mondani valamit, de nem tudta kitalálni, mit, mintha négyéves lenne.

S miközben egyik lábáról a másikra állt, és a táskáját szorongatta, Varja őszintén, nem kényszeredetten arra gondolt, hogy egyszer ő is öreg lesz, és ugyanígy kiterülve és tehetetlenül fog haldokolni.

És Ivan Szergejevics mintha segítségére sietne ebben a pillanatban a halálos ágyáról, még azt mondta:

– Köszönöm, hogy meglátogattál. Isten áldjon.

Félelmei ellenére igazán nagyon jól jött ki a dolog. Nem volt olyan végtelenül kínos, haszontalan, ahogyan ő útközben elképzelte.

Varja meghatottan lépett ki az öreg szobájából.

Kilépett, és odakinn remegett a forró levegő. És látszott a szétterült Pjatyigorszk.

Szaratovkin kétemeletes háza a Lermontovszkaja és a Dvorjanszkaja utca sarkán állt. Itt fordultak meg a Proval felé menő kis nyitott villamosok, amelyek a háború ellenére ma is tele voltak az üdülőhelyi közönséggel. Kúsztak feljebb, egyre feljebb a Masuk oldalán, a fehér nyaralók, villák és panziók mellett, az Eol-hárfához, a Lermontov-barlanghoz. A másik oldalon pedig a Lermontovszkaja meredeken lejtett lefelé a piachoz, a háztetők hamar a zöld tengerbe vesztek. Délen, az alsóváros fölött a hegyek tisztára mosott, bizonytalan

vonalai kéklettek.

És Varjának olyan melege lett ettől a megszokott, kedves látványtól. Pjatyigorszk! Miért is ment el innen az idegen, barátságtalan Pétervárra? Akkor úgy tűnt, szerencséjére.

Árva… De az árvának is segít a szülőhelye. Íme… íme… nem az apja, de… mintha apja lenne? Nem apja – de mennyi jót tett vele!

És, milyen jót kívánt. Hogy kitalálta!

És már ő sincs…

Az egész, gyerekkorától ismerős, kedves környék, amelyet Lermontov láthatatlan szelleme is beleng – mint egy forrósággal és boldogsággal töltött serleg –, az elviselhetetlenségig gyötörte.

Hiszen hogy megérezte: Szanyával is találkozott. Ez a szülőföldje, itt minden lehetséges!

Szanyával találkozott ugyan, de csak felizgatta magát. Egy ilyen lehetetlen találkozás ebben a felfordulásban mi mindent adhatott volna, éppen a rendkívüli helyzet miatt, talán egy egész világot, őket egymásnak – de semmit sem adott. Elfolyt, elzúgott a sötét víz, Varja pedig kész lett volna beleugrani és testével eltömni az örvényt. De minden hiába. Kínosan ténferegtek néhány órát Minyeralnije Vodi vasútállomásán – teljesen hasztalanul. A fiú túlságos jóindulata, lassú gondolkodása… ez már kisiskolás korában dühítette Varját, ezen a vakítóan fényes júliusi napon teljesen nyilvánvaló lett számára, hogy Szanya tönkreteszi magát, és ő ezt semmivel sem tudja megakadályozni. Mérgében valami keményet is mondott neki, egy másik beszélgetésből vette hozzá a szavakat – és az üdülőhelyi vonattal tovább utazott Pjatyigorszkba.

Pedig úgy repült, de úgy repült a hazáján át, mintha nem is a háború kísérte volna egész útján, mintha nem gyámja végső lélegzetvételéhez akarna odaérni, hanem a boldogság felé repülne, egész testével, a csiklandós talpáig arra várva.

Ahogyan a terroristanők viszik testükön a pyroxylint, olyan helyen, ahol a rendőrség nem keresheti, úgy vitte Varja magában a robbanó erőt, amelyet már nem bírt cipelni.

Ott élt Pétervárott műveletlen vidékiként anélkül, hogy bárki felfigyelt volna rá, kedves lett volna hozzá. Itt meg itt van hazája forró serlege, lehetetlen, hogy ne akadjanak itt barátai, ismerősei, hogy ne találkozzon valamelyikkel. Valaki meg kell hogy értse, és segítsen neki saját sorsát megérteni.

És milyen hálás lesz érte! és mennyire megszolgálja!

Nem érhet véget ez az utazása csak úgy, minden nélkül.

Egy arra haladó cserkesz nőn ezüstcsatos, fekete övet látott, az övön tőr lógott – ez az, ez a mi világunk! (Noha egyetlen hegylakót sem ismert.)

Olcsó szalmakalapjában lépkedett az árnyék nélküli, forró járdán –

és váratlanul keresztben szőnyeg terült eléje! Kiterítve, pompás tekinszőnyeg, sötétvörös, narancsszínű fényfoltokkal.

Varja összerezzent, ahogy az ébredő szokott, gondolván, hogy hallucinált – körülnézett: igen, a puha szőnyeg ott terült a járdán keresztben, a szőnyegkereskedés ajtajánál volt a széle – más járókelők is megálltak, nem akartak rálépni. Az ajtóban ott állt egy köpcös, piros sapkás idős török, csibukjával pöfékelve barátságosan hívogatta az arra haladókat:

– Dere be, kérem, dere, az jobb lesz.

Volt, aki kikerülte, volt, aki nevetett és továbbment. Varja is továbbment, talpa élvezte a luxust, a rendkívüli, szerencsés jelet.

Fejét félrehajtva, nevetve a pazarló törökre pillantott. És ravasz, parancsoló tekintetbe ütközött.

Sajnálkozva lelépett a szőnyegről, abbahagyta a játékot. A lábán át tűzként öntötte el az élet fellobbanó fénye, öröme és a magabiztosság.

A Lermontov tértől a másik térig, a beépítetlen részen ideiglenes bódék álltak, sok különböző bódé és műhely – deszkából tákolt kis bolt, házikók megemelt védőtetővel a nappali árusítóasztalok fölött.

Varja lassan lépkedett mellettük, és csak úgy mindegyikbe benézett. Volt itt szultánkenyér- és halvaárus, rövidáru-kereskedő, csizmadia, ónozó, petróleumfőző- és petróleumkanna-javító. A következőben pedig bádogos: nagy horganyzott üst lógott az asztal fölött kirakatként és név helyett, a bódéból pedig kalapálás hangja hallatszott ki, az ember legszívesebben befogná a fülét, éles, sőt gonosz hang.

Varja gyorsan ellépkedett volna a kalapálás hangja mellett, de arra pillantott és meglátta a bádogost, aki éppen abbahagyta a munkát, és felegyenesedett. Ezen a forró napon egy igencsak sötét bőrű fiatalember állt ott bádogszürke, zárt ingben, elöl a fekete: védőköténnyel, amilyenből sok van délen, de az volt rajta a különös, hogy a széles arcához, homlokához és állkapcsához képest szokatlanul kicsik voltak a fülei.

Varja meglátta – és lelassította lépteit. Felismerte?… És egy lépést téve, teljesen megbizonyosodva megállt.

A legény a kalapáccsal a kezében, a boltosok és iparosok hízelkedő készségességessége nélkül, sőt inkább kissé komoran rápillantott, mintha ellenség, nem pedig megrendelő lenne. A lány kezében nem is volt semmi megrendelőre utaló jel.

Varja szélesen rámosolygott.

– Nem ismer… Nem ismersz meg?

Varja éppen hogy átment a városi iskolából a gimnázium középső osztályaiba, épp hogy zöld pelerinre cserélte fekete egyenkötényén a vállpántot. Két idősebb barátnője, akik vidékiek voltak, és ő mint árva egy lakásban lakott velük, már találkozgatott Jemmanuil Jencsmannal (soha nem Emmanuilként mutatkozott be, mindig Jemmanuilt

mondott). S miután szavát vették, egyszer elmondták Varjának, hogy ez egy híres anarchista, s hogy ők is szimpatizálnak az anarchizmussal. Egyszerűen nem volt lehetőségük a lakásban, hogy titkolózzanak Varja előtt, őt pedig a beavatottság szent érzése töltötte el. A lányok hol valami dobozt rejtegettek, hol Bakunyin könyvét, hol a *Csornoje znamja* című újságot, és őrizték, titokban mohón olvasták a tiltott dolgokat – az általános elveken kezdve: hogy meg kell semmisíteni az egész jelenlegi rendszert, hogy a szünet nélküli pusztításnak kell szentelniük magukat, egészen a „makedonka” elkészítésének receptjéig: egy vízvezetékcső-darabba káliumklorátot kell szórni, és egy ampulla kénsavat helyezni.

Egyszer-kétszer Jencsmannal együtt eljött hozzájuk Zsorka, egy erős, hallgatag legény is, aki nem volt elég fejlett, de sokat ígérő autodidakta volt, amint azt Jemmanuil mondogatta. Segítségként, helyetteseként, megbízatások teljesítése céljából tartotta maga mellett. A fiú tizenöt éves volt akkor.

Mennyi idő telt el? – hét év? Varja egyiküket sem látta azóta, teljesen el is felejtette őket, egyáltalán nem gondolta, hogy a fiú Pjatyigorszkban van.

Félsötét, barlangszerű boltjából rosszindulatú pillantást vetett a lányra.

– Nem ismer meg, Zsora?… Varja vagyok… az egyik gimnazista lány a Grafszkaja utcából… ahova maga… ahova te Jemmanuillal eljártál.

Önkéntelenül szaladt a szájára a „te”. Hiszen akkor ő maga is tizenhárom éves volt, gyerek. Igaz, a fiú most már nem kamasz, hanem erős, csontos, vállas férfi. A fiú a félhomályból sandán figyelte a lányt, szemmel láthatóan nagyon nem tetszett neki a dolog. Hümmögött, semmi értelmeset nem mondott, félig elfordult, egy alacsony székre ült – és egy vaslapon, bádoglemezen át elkezdte kalapálni egy nagy lavór felkunkorított szélét. Kalapácsával ütögette a kemény vason, időnként elfordította, és ismét kalapálta. Haragosan verte, mintha a bádogedényre haragudna, ütötte, verte a fejét lehajtva, amitől még komorabbnak tűnt. Varjára még csak rá se nézett.

A lányt pedig mintha odaszögezték volna a piszkos, sötét, fából készült pulthoz, amely tele volt színes bádogdarabokkal, hol a fehér, hol meg a sárga oldalukkal felfelé, helyenként pedig elszórt fémporral. Varja a két könyökére támaszkodott, a széles arcú mestert nézte, és makacskodott:

– Lehetetlen, hogy ne emlékezzen rám! Két idősebb gimnazista lány lakott velem, én a fiatalabb, a harmadik vagyok, Varja. Én nagyon jól emlékszem magára!

Öt perccel ezelőtt semmire sem emlékezett a fiúval kapcsolatban – most pedig az emlékezet kéményéből a felszabadult nyíláson át erős,

meleg áramlat indult, s Varja még a bordó kockás ingre is emlékezett, amelyet a fiú akkor viselt, meg arra is, hogy melyik széken ült, és a kézmozdulataira is. Most a kényszerítő érzés erejével húzott elő az emlékezetéből még többet, egyre többet, holmi anarchista programmondatokat: a rombolás nem egyeztethető össze az alkotással… a hatékony rombolás szabadságot jelent… harcolni kell az általánosan elismert tekintélyek ellen… fel kell robbantani az emlékműveket…

A fiú csak dühösen kalapálta munkadarabját, mintha örökös ellenségére mérné az ütéseket, erős, húsos ajkát félrehúzta.

Varja már jobban eligazodott a bódé homályában, jól látta a fiú oldalra fésült, sima, szurokfekete üstökét, csak a szeme siklott el előle. És a fekete, merev, talán gumírozott kötényt nem látta.

Akkor őrajta, Varján is rövid fekete kötényke volt, de annak minden rakása úgy simult, ahogy elrendezték.

Lehetetlen, hogy ne emlékezne rá! Ő innen el nem megy, míg a fiú fel nem ismeri!

És nem is ment sehova. És az emlékezet kürtőjéből jött a segítség, és ő csodálkozva előhúzta, mint valami újdonságot:

…Csak a kultúra legyőzésével érhetők el az anarchista ideálok. Le a tudományos erőszakkal, le az egyetemekkel, a tudomány zsinagógáival! Az anarchista másodikként a tudomány ellen hirdet terrort! Eltemeti a vallást, utána eltemeti a tudományt is, az emberi babonák tárházába helyezi…

Csodálatos, váratlan szavak! Ami azt illeti, valami egyoldalú igazság talán volt is bennük. A tudomány rideg, száraz, szívtelen út. Különösen egy fiatal nő számára. Különösen egy egyedülálló nő számára.

De hogyan jutott mindez eszébe most, milyen erő hívta elő?

…A harc különböző formákat ölthet: méreg, tőr, kötél, revolver, dinamit… dinamit, dinamit…

A fiú csak kalapált dühösen – és nem ismerte meg? A vas közelről hallatszó, éles hangja hasogatta Varja fülét.

Ekkor világossá vált számára: a fiú nem akarja megismerni – a konspiráció miatt! Bizonyára jelenleg is valami szörnyű fekete zászlós társaság tartja! Avagy nem tagja, de titkolja a múltját, és fél, hogy felismerik.

Talán ő elárulná? Még segíteni is tudna neki, segíteni valami konspiratív dologban. Vagy az olvasásban, a fejlődésben – mert ez a fiú számára bizonyára nehéz.

S ez csak még jobban a pulthoz szegezte Varját, az egész testét, körhintaként forgott vele a bódésor, s ez a kis bódé csak a kettőjüké volt, a centripetális erő hozzálapította.

– Zsora! Én soha nem fogom elárulni! – mondta hangosabban a vas

pengésénél, a petróleumfőző oldalról hangzó zajánál, de azért nem annyira hangosan, hogy a szomszédok meghallják, csak egyedül a fiúnak. – Ebben teljesen biztos lehet! Meg lehetsz róla…

A csörömpölésben, a zajban és félelmében, hogy nem képes meggyőzni a fiút, Varjának elakadt a lélegzete. De a fiú meghallotta, megértette. Abbahagyta a kalapálást. És Varja felé fordult. S a lány most látta, mennyire megférfiasodott az eltelt évek alatt, és milyen elszánt lett! És zárkózott, talányos. És a széles állán meg a szája fölött fekete borosta meredezett.

– Megbízhatsz… bennem!

– Miben bízzak meg? – kérdezte a fiú durván. – Mit oszthatunk meg egymással? Te kisasszony vagy, menj el innen.

Durva hangjában mintha parancs csengett volna.

– Megbízhatsz bennem! – mondta Varja egyre nagyobb meggyőződéssel, ugyanúgy a pulthoz tapadva, és nem vette észre, vagy talán észrevette, hogy meztelen könyökével szétnyomott egy a petróleumfőzőből kirepült hamupöttyöt, de azonnal el is felejtette.

Varja háta mögött továbbmentek az arra járók, nem állt meg megrendelő, és a lány könyökölve nézte és nézte az elszánt anarchistát. És eszébe jutott, igen:

…A revolver csak a rombolás tudományát ismeri… A férfinak hideg szenvedéllyel el kell fojtania minden gyöngéd érzését… Ha bármit is sajnál ezen a világon – nem forradalmár…

Hát persze! Érthető! Önként lemondott mindenről a világon. De hát zavarja ebben a baráti együttérzés? Az önzetlen segítség?… Hisz ő maga is árva – mennyire megértette Varja az árvák magányos helyzetét!

A fiú csak nézett.

Mennyi keserűségről, mennyi kimondatlan nehézségről árulkodott komor, borotválatlan arca és sötét tekintete.

– Ez alatt az idő alatt bizonyára nagyon nehéz életed volt – mondta Varja, mintha ezzel meg tudta volna vigasztalni.

– Az volt – nyílt meg váratlanul a fiú. – Sok az áruló. Ritka, aki nem az. Lebuktam egy ügyön, kinyírtunk egy börtönparancsnokot. Büntetőszázadba küldtek.

– Hosszú időre? – (Jól érezte!)

– Azután jött az amnesztia, száműzetésre cserélték. És kihajtottak a kutya életre, hát… Hogy ők élnének így…

Nyilván nem is nős.

A fiú a vasra ütött, szavak helyett csapott egyet.

– Egyáltalán nem gondoltam, hogy Pjatyigorszkban lehet!…

A fiú egy illegális, titkos, üldözött világot tárt fel, és Varja nem merte tovább tegezni, nagyot nőtt a szemében a legény. És ő nem állt készen arra, hogy belépjen ebbe a félelmetes világba – ám, ha a fiú

erélyesen felszólítaná, talán még… Valamilyen formában eggyé válni a néppel, ki ne ábrándozott volna erről?

– A Délorosz Föderáció – jutott eszébe a lánynak, és mondta suttogva.

Amikor a fiú nem kalapálta a bádogot, zavaró volt a szomszédban égő néhány petróleumfőző egybefolyó sziszegése.

De Zsora meghallotta és rásziszegett, mint egy macskára.

– Pszt!

A lány megdermedt.

– Elárulták a Föderációt – közölte bizalmasan a fiú. – Kijevben. Magunk tehetünk róla, sokat lelkiztünk. Még az ekszet[18] se lehetett elosztani. És széthullottunk…

– Hát Jencsman? – kérdezte a lány, csak hogy közös múltjukra emlékeztessen.

Zsora legyintett.

– Belőle úri anarchista lett. Én pedig kommunista anarchista vagyok. Ők túlságosan tanultak. A kommunista anarchistának nem szabad semmit sem olvasnia, nehogy idegen befolyás alá kerüljön. Minden nézetét önmagának kell kialakítania, csak így biztosítható az egyén szabadsága.

Ezt elmondta, és megint verni kezdte azt az átkozott edényt. Kalapálta.

A kötény fölött mozgott a teste, lejjebb azonban mozdulatlan hegyként állt a kötény.

Micsoda erő volt a fiúban! Micsoda erő az illegális kovácsban!

De ha még olvasásra sincs szüksége, akkor miben tud ő segíteni neki? Talán valakivel összeköttetést teremthet, akihez Zsora nem mehet el? Ha megbízna benne?…

Varját nem hagyta el az érzés, hogy szerencséjére terült elé ma az a szőnyeg. A fiú abbahagyta a kalapálást, a kalapácsot lóbálta, és még szúrósabban nézett.

– Mi-ind térden kúsznak majd előttünk! És minden pénzeszsákot kirázunk!

Legyőzhetetlen szemek!

– Egyenként lelövünk minden gazembert! – A lányra is úgy nézett, mint egy gazemberre. – Zsíros nyakat hizlaltak a keményített gallérjukban. Ha az ember megszorongatja a kutyát – hústömeget talál.

Varja nem tudta, mivel lágyíthatná meg a fiút, mit mondjon kedvére valót.

– A hosszú hajú papoknak pedig megfésüljük a loboncát, a loboncuknál fogva akasztjuk fel őket.

– És nem sajnálják? – kételkedett Varja.

– Senkit sem sajnálunk – mozgatta láthatóan húsos ajkát a fiú. –

Tudniuk kell, hogy erő vonul ellenük, hadd féljenek!

Szörnyűséges szavakat mondott – de hát az élet is kegyetlen. Csak a Besztuzsev-tanfolyamokon[19], a szerencsés felületen lehet ilyen kategorikusan élni az erkölcsi szabályokkal.

Varja ruháját nem kímélve még jobban a pultra dőlt.

Eszébe jutott az akkori évek kedvenc vitája, amely most oly nyilvánvalóan megmagyarázta a fiú gőgös magányát: van-e joga a forradalmárnak a személyes boldogságra? Avagy azt mindig alá kell rendelnie a forradalom ideáljainak?

És Varja sajnálta a mellőzött, kisemmizett, nyilvánvalóan magányos, üldözött, rejtőzködő fiút – rásóhajtott a pult másik oldaláról, amelynek már felét elfoglalta.

– De Zsora, nem kell megfosztania magát…

– Mi?

Abbahagyta a kalapálást és felnézett. Még mindig komoran, ingerülten.

A lány pedig nem ment el, nem mozdult a pulttól. Amíg rá nem csapódik a bódé szélvédője.

A fiú nem kalapált. Hallgatott és nézett, gondolkozott. Erőteljes fekete szemek.

Kigyúltak a földalatti kovácsműhelytől, a rejtett fújtatótói?

A lány szemébe nézett, még gondolkozott, s aztán azt mondta:

– Gyere be.

A petróleumfőzők erősen sziszegtek.

Varja kiegyenesedett, nem vette észre a hamu ejtette foltot a könyökén, amely talán a ruháját is érte – és felemelve a pult lapját belépett a bódé szűk torkába.

De tovább nem volt hova lépni: kétszer két lépés, és lábasokkal, vödrökkel van teleaggatva minden.

Miért mondta, hogy jöjjön be?

Zsora felállt – bizonytalanul, mint mikor az ember elüli a lábát –, egy fejjel magasabb Varjánál. Lépett egyet befelé, ott megnyomott egy alacsony ajtót és intett a fejével:

– Gyere!

Ejha! Kiderült, hogy a bódénak van egy rejtett hátsó kamrája, és oda nyílt a kis ajtó – annyira alacsony, hogy még a lánynak is meg kellett hajolnia, hogy be tudjon lépni.

Ez valami titok.

Varja félelem nélkül átpréselte magát a merev kötény, az anarchista lehajtott válla mellett, és belépett a kamrába. Mint egy pincébe.

Megbízik bennem? Szüksége van rám!

Olyan szűkös volt a hely, hogy Varja alig fordult, és a háta mögött máris figyelmeztetően megzördült egy bádogkád feneke.

És valami leverte Varja szalmakalapját, s az elgurult valamerre.

Teljesen bedeszkázott kamra volt, de azért voltak rajta rések és így világos volt benne.

Zsora mélyen lehajolt és belépett. Egy bádoglap ismét felmordult, mintha enyhén dörögne.

Olyan szűk volt a hely, annyira tele volt aggatva és pakolva, hogy csak állni tudtak egymással szemben.

Mi van itt?

A résekben Varja látta a fiút, és csak állt.

A petróleumfőzők szörnyen sziszegtek!

De amikor Zsora ledobta a kötényét, az hallhatóan, keményen koppant a padlón.

A lány, ha kezdte is érteni, nem akarta megérteni!

A fiú pedig félelmetesen hallgatott.

A lány fuldokolt a rémülettől és a forróságtól a szúk, fekete csapdában. A kútban.

És a vállán megérezte a fiú kezének kérlelhetetlen nyomását.

Lefelé.

9. fejezet

Zahar Tomcsak visszatér a gazdaságba. – „A háború az ördög ostoba mesterkedése.” – A szakemberek felmentetése. – Jevdokija félelmei. – „Én táplálom Oroszországot!” – Tomcsak haragszik a fiára. – Ki kell venni a lányát a tanfolyamról. – Ábrándozás a hősről. – Irina szereti a talányos dolgokat. – Kibékül a férjével. – Pici zászlók Kelet-Poroszország térképén.

Más években Tomcsakék hatszáz rubelt fizettek a vlagyikavkazi vasút igazgatóságának, hogy kívánságukra bármelyik gyorsvonat megálljon Kubanszkaján, az ő állomásukon, ne kelljen nekik fölöslegesen még húsz versztát utazni Armavirig.

Ebben az évben nem fizettek az igazgatóságnak, de a gyorsvonatok, mint mindig, most is megálltak. Jekatyerinodarból hazatérőben Zahar Fjodorovics Kavkazszkajában nem várta meg a postavonatot, felült az első gyorsvonatra, azonnal hívatta a főkalauzt, előkészített a kisasztalra két piros hasú tízrubelest, neki meg a mozdonyvezetőnek, és megmondta, hol kell megállni. A főkalauz egyáltalán nem csodálkozott, hogy az üzletember takarékoskodik az idővel, megígérte és pontosan teljesítette a dolgot. Kevéssel este előtt, amikor még erős volt a forráság, az ablakokon csodálkozva kihajoló utasok szeme láttára Tomcsak egymaga leszállt a vonatról az árnyék nélküli állomás síneire. A forró vörös kavics édeskés pakuraszagot árasztott.

A raktár árnyékában egész nap ott várakozott a hintó. (Tomcsaknak már régóta nem rugós, küllős, tengelyével közönséges szekérre emlékeztető Russzo-Balt-ja volt, hanem Mercedese, de azt dísznek tartotta, olykor vendégségbe ment vele – ő szinte kizárólag lovas kocsival járt, így fesztelenebbül érezte magát. Templomba és az állomásra pedig, ahol az emberek látják, hintó vitte.) A kocsis észbe kapott, szaladt, hogy elvegye gazdájától a kis koffert, azután felzablázta a bogarak által összecsipkedett lovakat.

A fia nem volt ott. Nem várta az állomáson – ördögfattya ez, nem pedig édes gyermeke, miféle magból nőtt ez ki?

Az állomásfőnök kijött, hogy kezet fogjon Tomcsakkal, de elkésett: a hintó már elporzott. Tomcsak szokása szerint sietett, annál is inkább, mivel három napot elvesztegetett az utazással, s nagyon izgatta, miként mennek az ügyek a legszorgosabb dologidőben. Amin túl van, az már nem érdekes – az előtte álló, az elvégzetlen, az ellenőrizetlen avagy kifelejtett dolgokon gondolkozott Zahar Fjodorovics. No meg a sérelmén, hogy a fia nem jött ki eléje.

Nem messze balra, egy versztánál közelebb, a felvert pelyvafelhőben meglátta az első cséplőgépet, és azonnal, úgy ahogy volt, a hintóval befordult volna hozzá, de nem akart nevetségessé

válni: mégiscsak át kell öltözni és át kell ülni a bricskára.

A cséplésen gondolkozott, meg azon, hogy karbolsavat kell küldeni a lukjanovói tanyákra, hamarosan másodszor is meg kell nyírni a merinókat, s vajon nem jött-e el az ideje a kukoricatörésnek és a csövek behordásának az új raktárba, amely egymillió pud[20] befogadására készült, és zsalus szellőztetéssel van ellátva (minden falát fel lehet nyitni szellőztetés céljából, és szorosra lehet zárni az eső ellen; ez a német telepesektől átvett tárolási módszer helyes alkalmazás esetén nagy hasznot ígért).

Tomcsak sok mindent átvett a telepesektől, s ez mindig hasznot hozott számára. Nagyon tisztelte a németeket, és a Németország elleni háborút az ördög ostoba mesterkedésének tartotta, olyannak, mint amikor a gyorsvonat első osztályú kocsijában összeverekedett Afanaszij Karpenkóval, mert az ostobának nevezte a menyét, Tomcsak idősebbik lányát. Ostobának tényleg ostoba, kivették a négyosztályos iskolából, hogy férjhez adják egy gazdag emberhez, de ezért igazán szégyen üzletembereknek összeverekedni. Háború helyett egész Oroszországnak tanulnia kellene, hogyan rendezze be a gazdaságát. Most, amikor Oroszország gazdagszik, nem háborúzni kellene, hanem gyászszertartást rendezni annak a főhercegnek az emlékére, és a halotti toron a három uralkodó emlékpoharat üríthetne.

Még kevesebb értelmét látta annak, hogy elengedje ebbe a háborúba a fiát, meg a mesterembereit, meg a kozákjait, akik szabadon szegődtek el hozzá, hűségesen szolgálják, őrzik a birtokát meg a pénzét az után a rablókkal történt eset után. Mindenkit felmentetett, akit csak akart, ezzel jött haza. S ha azok a fiával az élen az állomáson várják, az lett volna az igazi tisztelgés az apa előtt. Akkor együtt örülhettek volna.

A behajtó elején, a fehér kőoszlopoknál azért ott guggolt, és várta a gazdát két kozák, a dízelgépésze, egy kertész meg Roman sofőrje, a lakáj testvére. Tomcsak megállította a hintót, és meleg hangon szólt az őt körülvevő emberekhez, mint aki nem kevesebbel tartozik nekik, mint azok neki:

– Minden rendben lesz, emberek. A többieknek is szóljatok. Dógozzatok, mint eddig dógoztatok, Istennek pedig állítsatok szép gyertyát.

És hálálkodó mormogás közepette továbbhajtott. A lovak frissen kocogtak a fasor kövezett útján, majd a díszudvaron – de az emeletről csak az anya nézett le. *Ő* nem dugta ki az orrát.

A kocsis a bejárat elé állt. Tomcsak leszállt, és besietett a házba. Most már nem akart találkozni a fiával.

Az új és erős lépcsőnek egyetlen foka sem nyikordult meg a lába alatt, s ő, az ötvenhat évével úgy ment fel rajta, akár egy fiatal legény.

A felső előszobában karját reménykedően széttárva, elgyengülve ott

állt előtte hordótestű felesége.

– Mi újság, apa? – s szinte hangja sem volt, úgy kérdezte.

Tomcsaknak nem akaródzott válaszolnia: itt, az otthoni környezetben ez különösen megalázónak tűnt. Alig érintve felesége homlokát, szó nélkül a hálószobába ment. A felesége utána.

Amint Jevdokija abbahagyta a paraszti munkát, azonnal megtámadta a köszvény és még vagy tucatnyi betegség, és annál több lett a betegség, minél inkább gyógyíttatta magát. (Sohase kell egyetlen doktorra se hallgatni! Tomcsak közel se engedte magához őket: *jobban tudta ő minden doktornál*, mikor, hogyan gyógyítsa magát.) Először iszapos hordókat vásároltak, és ápolónőt hozattak a gazdaságba, hogy az fürdőt készítsen a háziasszony számára, aztán úgy döntöttek, hogy a betegnek Jejszkbe, Gorjacsevodszkba, Jesszentukiba kell mennie – ott meg csak a csipkés ruha meg a kocsikázás járta, s betegebb lett, mint előtte volt.

Most azonban fürgén ment utána a hálószobájába, és miközben férje keresztet vetett a szent sarok felé, eléje került és elállta az útját. A mellével tartotta fel, és szinte nem is kérdezett, csak nézte a férje arcát, nagy orrát, bajuszát, bozontos szemöldökét, mintha az Illés próféta volna: megüti vagy nem üti meg?

Tomcsaknak nem volt kedve beszélni. Az ember járja ki, hozza a helyébe, a fia meg csak fekszik a díványon, fel nem kel róla. Legjobb lenne mindjárt kimenni a sztyeppre, senkinek egy szót sem mondani. De látta, mennyire szenved az öregasszony, megsajnálta és odamorogta:

– A parancsnok megesküdött, hogy felmenteti a háború egész idejére.

Jevdokija elgyengült, alábbhagyott benne a feszültség, megfordult és keresztet vetett a fő ikon felé.

– Hála neked! Hála neked! Az Istenanya meghallgatta imáimat.

– Szó sincs róla – fintorgott Zahar a kalapját és köpenyét ledobva. – Az Istenanyának ehhez semmi köze. Én kentem meg a gépezetet, hogy ne nyikorogjon.

És a szobájába indult, de gyorsan megfordult, amikor a felesége már nem követte, és villámokat szórt szemöldöke alól.

– Nem mész oda hozzá!! Ha vétkezett, hát csak kínlódjon!! – Széltől vörös, pipaszárnyira duzzadt erekkel teli kezét ökölbe szorította. – Jöjjön ide ő maga, ha valami kell neki.

– Nem Romasához akartam menni – hazudta a boldog Jevdokija –, hanem neked tálaltatni, ha úgy gondolod.

– Nem kell. Iszok egy kis balzsamot. És egyből indulok a sztyeppre.

És lerángatta magáról az ünnepi öltözéket, az alsóneműig mindent.

A tüzes, kátrányos rigai balzsam lett a kedvenc itala, amióta nemrég Moszkvában megismerte. Egy fényes kis cserépflaska állt az

ebédlőben, egy másik a hálószobában. Zahar Fjodorovics egy-egy ezüstpohárkával ivott belőle.

– Talán egy kis böjtös borscsot? – ajánlotta a felesége örömmel eltelve. – Megmelegítsem?

– Mi van azon melegíteni való? Paszuly az vagy napraforgóolaj? Adjad hidegen! – És még az asszony után kiáltott: – És mondd meg a kozáknak, szaladjon és szóljon Szemjonnak, hogy fogjon be a bricskába.

Zahar hálószobája a felesége hálószobája mögött volt, külön kijárat nélkül. „Így soha nem lesz huzat nálam!" – mondogatta. A sztyeppen rossz időben, esőben, hidegben mászkált, és nem óvta magát, de otthon félt a huzattól, és szeretett melegben aludni. Nem az itteni életükkel összhangban, hanem falusi módra, a kályhához volt építve egy széles, csempézett padka, télen azon aludt Zahar. Volt itt egy nagy, falba épített széfje is, menet közben szórta belé a dolgokat, úgy is vette ki, néhány gazdasági napló is hányódott benne, de itt senkit sem fogadott az irodisták közül, ő maga is keveset foglalkozott a könyvekben található számokkal – nem szolgája, hanem ura volt a pénznek. A pénz nem melegedett meg Tomcsaknál, mindig földbe, jószágba és épületekbe fektette. Az aranyat kerülték Tomcsakék (kihullik a zsebből), a bankban külön fizettek a tisztviselőnek, hogy arany helyett bankjegyeket adjon.

Az irodában sem üldögélt sokat Zahar Fjodorovics a számok vagy a pénz fölé hajolva, csak addig maradt ott, amíg dönteni kellett. Gazdaságának egész értelme a sztyeppben, a gépekben, a juhnyájakban és a gazdasági udvarban összpontosult – ott kellett irányítani, utána nézni a dolgoknak. Sikerét az biztosította, hogy a sztyepp területét ültetvénycsíkok szabdalták széltől védett, négyszögletű darabokra, hogy a hétszakaszos vetésforgó szerint váltakozott a búza, a lófogú kukorica, a napraforgó, a lucerna, a baltacím, hogy a teheneket kicserélték napi három vödör tejet adó német fajtákra, hogy egyidejűleg vagy negyven disznót vágtak le és tettek a füstölőbe (a sonkát és kolbászt egy német telepes készítette, semmivel sem volt rosszabb, mint az Ajdenbergé Rosztovban), és ami a legfontosabb, hogy hegynyi birkagyapjút nyírtak le és báláztak.

Tomcsak soha nem mulasztotta el, hogy jelen legyen, amikor vonattal vagy messzire induló igásfogatokkal nagy tételben búzát, gyapjút vagy húst szállítanak el a birtokáról. A legnagyobb ünnep az volt számára, ha végigtekinthetett az egész mennyiségén és súlyán annak, amit ő adott az embereknek. Ezzel dicsekedett is olykor: „Én táplálom Oroszországot" – és szívesen hallott másoktól is ilyen dicséretet.

Miközben a felesége a borscsért ment, Zahar Fjodorovics vászonöltönyt vett magára, dupla talpú csizmát húzott („hogy

nyugalomban legyen a lábam”). Szívesebben evett volna most négyujjnyi vastag, rózsaszínű szalonnát, vagy forró, birkahússal készült pásztorkását, de ki kellett várni, hogy elmúljon Nagyboldogasszony napja. A magasra kelt, kézzel háromszor dagasztott, „lyukacsos” búzakenyeret teljes szélességében végigszelte a hosszú konyhakéssel, és bajuszát a hideg, sűrű, böjtös borscсsal telt kistál fölé lógatta.

A felesége csak állt vele szemben, karját összefonta kövér hasán, és nézte, hogyan eszik a férje.

Zahar Fjodorovics igyekezett gyorsan befejezni az evést, hogy máris nyargalhasson a sztyeppre a bricskával (a rázós egytengelyest nem kedvelte). De ekkor kopogtatott és belépett a menye.

– Mi van? Már megmondtátok Romannak? – acsargott tálkája mellől Zahar Fjodorovics, akár egy kutya.

– Nem, nem – nyugtatgatta bűntudatosan a felesége. – Csak Irának, neki tán szabad?

Irina nyugodtan, a szokásos egyenes tartásával, emelt fejjel lépett be. Magas frizurát viselt. Az egész nap során annyit tudott meg a férjéről a lakájtól, hogy az nem halt meg a hálószobában: megebédelt és átvette a friss újságokat. Nézte, hogyan áztatja apósa a bajuszát a borscsban – nem hálálkodott neki, szó nélkül nézte, de helyeslően és jóindulattal.

Zahar Fjodorovics mindenkivel kiabálhatott a házban, villámokat szórhatott bárkire, de Irinára soha. Igaz, Irina se tett apósa ellenére semmit, még a drága ruháit se vette magára, a díszeit (a briliánsait) se rakta fel, mivel az apósa nem szerette. Megtalálta vele a helyes hangot, és rá tudta bírni az öreget, amikor más senki, hogy béküljön ki a háziakkal, a szomszéd gazdálkodókkal. Az após sóhajtott: „Isten gyermeke vagy te, Irusa”, és engedett. Amikor a politikában történt valami, soha nem hallgatta meg a fiát az újságjaival, csak azt hallgatta meg, hogyan értelmezi a menye a dolgokat a *Novoje Vremja* szerint.

– Na, gyere ide, gyere csak – intett Zahar Fjodorovics Irinának, és megtörölte. száját, bajuszát egy nagy, vastag szalvétával, majd megcsókolta menye feléje hajtott homlokát. De nem kínálta hellyel, és semmi kedveset nem mondott neki, hanem hangosan csámcsogva már a második nagy darab kenyeret vette el, rágta és két nyelés között mérgesen így szólt: – Sajnálom, hogy felmenttettem…

Ment volna inkább a háborúba – attól kijózanodott volna… Ördög fattya, semmi rosszat nem tapasztalt még életében.

És csámcsogott tovább.

Irina megértette apósát: bosszús volt, hogy felmenttette a fiát, csak az enyhítette a dolgot, hogy a munkásait is felmenttette. Szelíden tiltakozott:

– De papa, hogyan beszélhet így?

Az öreg már végzett is az evéssel, talán már csak üresen nyelt, és szigorúbb hangot ütött meg:

– Mondd meg neki, gondoskodjon magáról, tőlem semmit ne várjon! Inkább az unokaöcsémre hagyok mindent. Különben… – Nem kezdte túl keményen, de most megkeményedett az arca, döntését két nyelés közben mondta ki: – Különben azonnal kiveszem Kszenyiját a tanfolyamról és férjhez adom!

– Papa! Papa! – jajdult fel Irina, és összevonta a szemöldökét. – Ezt csak felindulásában mondja! Miért kellett odaküldeni, ha tanév közben kiveszi? Mi ennek az értelme?

Előfordult, hogy amikor meghallotta, hogy más gazdák elszámították magukat, Zahar Fjodorovics azt mondta: „Nehogy valamiképpen én is így járjak. Saját agronómus kell. Olyat kell kifogni, amelyik a szakmáját is érti és szeret dolgozni, a mi emberünk, nem pedig csirkefogó.” Egy ilyen pillanatban Irina meg Roman rábeszélték, hogy Kszenyiját mezőgazdasági tanfolyamra írassa be: akkor olyan saját agronómusa lesz, hogy közelállóbb már nem is lehetne!…

Most azonban egészen mást vizsgálgatott Tomcsak a bozontos sztyeppi szemöldöke alól.

– Az az értelme, hogy egy év múlva unokám születik, és tizenöt év múlva örökösöm lesz.

Befejezte az evést, megtörölte a száját. Arca alsó részét eltakarta a szalvéta, a felsőn pedig észre lehetett venni a fájdalmat.

Nemcsak nekik, az asszonyoknak, hanem általában véve sem tudta Zahar szavakba foglalni, mitől rosszkedvű, miért zavart. Nem a pénze, nem a birtoka volt elveszőben – Roman nem könnyelmű, de megroppant a gazdaság világos, biztos tartóoszlopa, a lelke. Ahhoz, hogy valaki örökölje és jól vezesse, arra van szükség, hogy egyik lélek kövesse a másikat. De ennek az idegennek, ennek a feketének miért csinált meg, miért rendezett el mindent?

Irina csak a maga női érveit hangoztatta:

– Hogyan tehetné, hogy a megkérdezése nélkül férjhez adja? És kihez?

Tomcsak felállt. A csinos Irina mellett felmagaslott zaporozsjei alakja.

– És ott ugyan kihez? Egy diákhoz? A bűn, amiért kényszermunkára ítélik, majd később következik? Bolond voltam, hogy taníttattam. Mindenféle böszörmény nyelven karattyol, Istenben pedig már nem hisz. Ha fiam lenne, tanulhatna akár negyven éves koráig is, amíg csak nem csodálkoznának rajta. Ej, vénasszony! – köhintett egyek és kezébe vette könnyű görbebotját, melynek fogantyúja kifényesedett a hosszas használattól. – Nem szültél nekem másik fiút.

– Isten nem adott, apa – sóhajtott a felesége, és megenyhült arcán fenségesen nyugodt mosoly honolt.

– Az ő akaratát, Istenét, nem ismerem… De az enyém ez.

És erős, biztos léptekkel elment, hallatszott, hogyan szalad le a lépcsőn.

*

Orja mindig is el volt ragadtatva az apósától. A nép életének alakítója volt, akár az ő megboldogult apja. Több tucatnyian dolgoztak és kaptak megélhetést körülötte. És ő megértette, hogy jelentős szolgálatot teljesít, semmit sem sajnált a munkásaitól, nem reszketett a vagyonáért. Lényegében a maga számára nem sokat vett el ebből a vagyonból. Valószínűleg ilyeneknek kell lenniük az egyszerű hősöknek a valóságos életben.

Kettejük sorsa fiatalkoruktól más irányt vett. Irinának kilencéves korától kezdve Cooper vakmerő, nemes harcosa, Nathaniel Bumppo, „Sólyomszem” volt a titkos hőse. Orja csak egy ilyen hősé lehetett! – ám sem ilyennel, sem hozzá hasonlóval nem találkozott soha. E belső elkötelezettsége folytán megkedvelte a lövészetet, és kis ridiküljében ott hordott, vagy a szekrényben tartott egy kis női browningot, és egy fali szőnyegen szíjra akasztva ott lógott sörétes és kis golyós angol női puskája, melynek golyói át tudtak ütni egy kéthüvelykes deszkát. Amikor a garnizonból tisztek jöttek látogatóba, a gazdasági udvaron kívül két oszlop között kifeszítettek egy vásznat és Orja a tisztekkel együtt célba lőtt, semmivel sem rosszabbul, mint azok. Ha valamikor találkozna a hősével, méltó lenne hozzá…

De hol? Minek? Talán akad mostanság ilyen?…

Egyébként, mit tudunk mi az élet valóságos folyásáról?

Orja általában szerette a talányos dolgokat. Szívesen elhitte, hogy a túlvilági erők titokzatos módon hatnak körülöttünk. Ezért járt fölöttük a ház építésének, a park kialakításának idején a Halley-üstökös…

Mindazt, mit itt nem mondtak el nekünk,
Amaz élet felfedi…

Szeretett a csillagok alatt sétálva álmodozni. De még annál is jobban a sárga alkonyfényben, a park legnyugatibb részén, ahol már a szőlőskertek kezdődnek, és azokon át minden friss nyári estén az akadálytalanul áradó aranyos ragyogás elkülönítette sétáló alakját ettől a parktól, ettől a háztól, ettől a férjtől, ettől a világtól – egész alakját napfény burkolta be, és senki sem háborgatta.

Ma is ilyen alkony volt. Irina szeretett volna kimenni, felszabadult lélekkel, mintegy testetlenül, férje sértegetései nélkül járkálni.

De ha nem siet azonnal tudatni a hírt Romasával, megteszi az anyósa.

Egyébként nem volt megalázó, hogy ezzel a hírrel ő menjen be

elsőként a férjéhez. Ilyen hírrel be lehetett menni bocsánatkérés nélkül is.

Se csoszogással, se köhögéssel, se kopogással nem jelezte jövetelét. Halkan odament, és benyitott.

Már az ajtóban elöntötte a kevert rózsaszín-sárga fény: az alkonypír még beszűrődött a park fáinak csúcsa között, átsütött a verandán és megvilágította a veranda és a hálószoba közötti üvegfalat – itt megállapodott a falak rózsaszínű kárpitján, visszaverődött a rózsás-aranyos takarókon, és kiemelte a kétszemélyes juharfa ágy bronz oszlopait.

Így még volt elég fény az olvasáshoz. *Ő* egy alacsony, mély fotelben ült, neki háttal. És újságot tartott a kezében. Hallotta az ajtónyitást, meg kellett hallania a lépéseket. De nem fordult meg.

Romannak végig azt kellett kifejeznie, mennyire megsértette itt mindenki, és hogy ő milyen szilárd.

Úgy ült, hogy Irina a fotel fölött csak fekete fejének kopasz tetejét látta.

És ezek a harminchat éves korában mélyen bekúszó kopasz foltok, ez a jól ismert, védtelen fejtető azonnal meglágyították Irinát. És megszabadult attól a tapadós valamitől, ami megakadályozta, hogy továbbmenjen.

Felszabadult léptekkel férje fejének másik oldalára került, és a sötét, fénytől elforduló és ma borotválatlan arcon a sértettség, a bizonytalanság és a felderülésre. való készség vegyes érzését pillantotta meg.

Irina nyugodt hangon bejelentette:

– Minden rendben van, Romasa. A papa megegyezett velük. Azt mondják, biztos a dolog.

És most már szorosan férje foteljéhez lépett, úgy, hogy annak nem volt ideje felállni menhelyéről, Roman pedig megragadta felesége kezét, csókolgatta és el-elfulladva valamit mondott. De a veszekedésről, arról, hogy ő a hibás vagy a felesége, arról nem szólt. Mintha nem is lett volna veszekedés.

És mintha az apja se létezne, Roman nem szólt róla, nem érdeklődött utána, nem indult, hogy köszönetet mondjon neki.

Irina pedig nem merte elárulni, hogyan szidta és fenyegetőzött az apja.

Irina karja a könyöke felett is csupasz volt, és Roman a könyökén lévő gödröcskéket csókolgatta, és még feljebb is az asszony tiszta, rózsaszínű bőrét, amelyen egyetlen pörsenés sem volt. A ruha szoros ujját nem lehetett feljebb tolni. Roman megfordította az asszonyt, a térdére ültette, és fejét a mellére hajtotta.

És Irina ismét felülről nézte a rövid, felálló, de gyenge szálú haj közepén a kopasz helyet. És óvatosan megcsókolta.

Férje élénken, örömmel és sokat beszélt. Irina nem is értette meg azonnal, miről van szó. Roman azt ígérte, hogy Amerika után, ahova ő mint a legjobb, legtevékenyebb, legésszerűbb országba, már régen szeretett volna eljutni, sőt, még Amerika előtt, csak érjen véget a háború, elutaznak oda, ahova az asszony annyira vágyik (amit már régen emlegetett, ő azonban visszautasított és az asszony magába fojtott): Jeruzsálembe, Palesztinába, azután pedig Indiába.

– És hogyan fogjuk megnézni? – kérdezte Irina. – Mint Párizst?

(Az Eiffel-torony tetejére gyorsliften lehetett feljutni. „Ugyan mit látnánk ott?" Roman félt a magasban. „Akkor felmegyek egyedül!" Erre ő is vele ment. Napóleon sírjához? „Minek nekünk Napóleon? Mi oroszok vagyunk, belefáradtunk, amíg elvertük.")

– Nem, nem, mindent részletesen – ígérte meg Roman, de már felállította a térdéről az asszonyt, már hosszú cigarettáját nyomogatta, és kiment a verandára füstölni, felkapta az összegyűrt tőzsdei híreket is. – Irocska, rendelj valami könnyű vacsorát, mondjuk csirkét, ide, nekünk. Sehova sem megyünk, lefekszünk aludni.

A verandán még volt elég fény, a hálószoba azonban percről percre sötétebb lett, elszürkültek, kihunytak a színek. Irina nem kapcsolta fel a villanyt.

Bement a hálószoba ablak nélküli mélyébe. Kedvetlenül, mintha nehéz vasat emelne, az egyik terjedelmes ágyon sarkánál fogva felhajtotta a homályban színét vesztett takarót. És megállt, ott maradt, kezében a felhajtott, erejét meghaladóan nehéz takaróval…

Milyen függöny, milyen lepel mögött rejtőzik a mindennapi emberi tapasztalat elől, sokak számára egész életükben, az az istenáldása, az a perzselő érzés, amely öregségére hatalmába kerítette az apját, hogy ne féljen se a világ ítéletétől, se Isten büntetésétől, szégyentelenül elmenjen és lefizesse az érseket, hogy feleségül vehesse szerelmét?…

A férje iránti sajnálkozás, amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is múlt. Irina sajnálta egyedül töltött éjszakáját, sőt a mai gyötrő, magányos, de mégiscsak szabad napját is. Ha lehúzza a takarót, egy bányagödör, egy kiszáradt kút tárul fel, amelynek alján éjjeli álmatlanságában hanyatt fekszik összezúzva, és nincs torka, hogy kiáltson, és fönt nincs kötél. És a hős sohasem jön el.

…Roman pedig, aki már néhány órája bambult az újságok fölött, csak most érzett rá, hogy azok mennyire érdekesek és mi az értelmük. Az újságok annyira megváltoztak, mintha életre keltek volna, és lüktetnének a betűk. Még nem volt sötét a verandán, a térképhez ment, kis zászlóit nézegette meg a határ vonalát.

Mióta a Bécsi Kongresszus jóváhagyta a határokat, ezt a porosz csonkot, amelyet mintha csak azért tettek volna oda, hogy levágjuk, szinte észre se vettük: Oroszország azóta nem háborúzott Németországgal… Sőt, hosszabb ideig, vagy százötven évig nem

háborúzott… még maga Németország sem létezett… És most itt van a határok és a rendezés próbája.

A Frigyes korabeli régi mondóka szerint pedig az oroszok mindig is megverték a poroszokat!

Mi támadunk, a *mieink* támadnak! A legfelsőbb főparancsnokság közleményei nem tartalmazzák a hadseregek, hadtestek és hadoszlopok számozását, és nem lehetett pontosan tudni, hová kell éppen tenni a kis zászlókat. De azt se lehetett tudni, mi a zászlók jelentése, hány legyen belőlük, azt Roman csak úgy kitalálta, ahogy jónak látta. Tőle függött, hogy elfoglaljon vagy ne foglaljon el még tíz-húsz versztányi területet Poroszországból.

Óvatosan, hogy a térképet el ne szakítsa, odébb szúrta valamennyi zászlót tartó kicsi tűt – kétnapi járással előre.

A hadtestek meneteltek!

10. fejezet

A Második Hadsereg törzsénél. – Szamszonov tábornok nem tud lépést tartani az események menetével. – A seregek felkészületlensége. – Támadás a semmibe. – Viták Zsilinszkijjel. – A szállásmester visszaérkezése a frontparancsnokságról. – Martosz tábornok győzelmének híre. – A gyávaság bélyege. – Az ezredes a nagyhercegtől hozott irattal.

Sötétedett, és Osztrolenkában, a Második Hadsereg törzsének emeletes kőépületében kigyúltak az elektromos lámpák. A kapunál és a főbejáratnál jóvágású őrök álltak, az utcán pedig két katona járőrözött, hol eltűntek a fák árnyékában, hol előbukkantak.

A törzs által irányított hadsereg már egy hete támadta az ellenséget, de nem volt ideges jövés-menés, nem nyargaltak oda-vissza lovasok, nem zörögtek fogatok, nem hangzottak hangos parancsok, nem volt hajsza, kapkodás – estére minden elcsendesedett, és szendergett, mint egész Osztrolenka. És amelyik ablak világított, az világított, amelyik mögött eloltották a lámpákat, az nem világított, és ez is nyugalmat árasztott. A törzshöz nem húztak kábelkötegeket a tábori telefon számára, csak a két állandó városi vezeték lógott le az oszlopról.

A lakóknak nem tiltották meg, hogy a parancsnokság közelében járjanak, és a feketébe, fehérbe és színesbe öltözött lengyel ifjúság ott sétált a járdán. Már sok lengyel fiatalembert behívtak a hadseregbe, a kisasszonykák egymással sétáltak, de olyan is akadt, aki orosz tiszttel andalgott. A forró nap után meleg este volt, kissé fülledt, sok ablak nyitva állt, és a közelből gramofonszó hallatszott.

Fényszóróinak fehér nyalábjaival, zötyögve és pöfögve, a sarok mögül egy autó bukkant elő, végigzörgött az utcán, felkavarta a port, és a tisztelgő őr mellett behajtott a kapun. Nyitott autó volt, egy alacsony, komor vezérőrnagy ült benne.

A törzs körül ismét csend lett. Egy reverendás, kövér tisztelendő ment végig az utcán. Az arra járó pánok mély meghajlással és kalapjukat kinyújtott kezükben tartva üdvözölték; Oroszországban senki sem köszön így az ortodox papoknak.

Feltűnt egy bérkocsi, két tisztet hozott a törzshöz. A tisztek fizettek, leugrottak, bementek.

A rangosabb, egy ezredes, nem találta az előtérben a napos tisztet, s amikor végre ráakadt, egy iratot adott át neki. Kiderült, hogy komoly irat. Az ügyeletes az oldalához szorította a kardját, felszaladt, hogy jelentést tegyen a törzs parancsnokának.

Az csodálkozott, nyugtalan lett, már indult volna, hogy maga fogadja a vendéget, de meggondolta magát, az irodában akarta

fogadni, ám ezt is meggondolta, és a nagy testű ember a hadseregparancsnok, Szamszonov tábornok szobája felé sietett.

Szamszonov lovassági tábornok, aki egyenletes katonai pályafutása hosszú évei alatt hol a Doni Hadsereg kinevezett atamánjaként, hol turkesztáni főkormányzóként és a szemirecsjei kozákság atamánjaként szolgált, megszokta, hogy nyugodtan, ésszerűen járjon el, és azt sugalmazta alárendeltjeinek, hogy a Teremtő példája nyomán hat nap alatt elvégezhetik minden dolgukat, és hat éjszaka nyugodtan alhatnak, a hetedik napon pedig értelemszerűen megpihenhetnek. A kapkodó a hetedik napon sem tud megbirkózni a feladatával.

Ám az utóbbi három hétben izgatott mozgással és nem csituló nyugtalansággal volt tele az ötvenöt éves tábornok élete. Nem volt képes megbirkózni a dolgokkal sem hétköznap, sem vasárnap, sőt még a napok is összekeveredtek, tegnap csak estefelé jutott eszébe, hogy a vasárnap telt el. Minden éjjel álmatlanul várta a frontparancsnokság késlekedő rendelkezéseit, és nem a megfelelő időben küldözgette a maga parancsait. És állandóan zúgott a feje, ami zavarta a gondolkodásban.

Három héttel ezelőtt a legmagasabb helyről jövő parancs visszarendelte Szamszonovot a távoli ázsiai vidék kényelméből, és tüstént a kezdődő európai háború első vonalába küldte. Régen, a japán háború utána Varsói Katonai Körzet törzsparancsnokaként ezen a vidéken szolgált, s e régi beosztás alapján helyezték most ide. Őfelsége bizalma megtisztelő volt, és mint minden szolgálatát, Szamszonov ezt is a legjobban akarta ellátni. Ám nagyon elszokott a dolgoktól, hét éve nem végzett operatív munkát, csak az adminisztrációval foglalkozott, még egy hadtestet sem irányított harci körülmények között, most meg azonnal egy hadsereget bíztak rá.

Már régóta elfelejtett gondolni is a keletporosz hadszíntérre, ezekben az években senki sem ismertette vele az itt vívandó háború terveit, hogy hogyan állították össze azokat, és miképpen változtak. Most táviratilag hívták ide a Krímből, ahol gyógyíttatta magát, és utasították, hogy gyorsan hajtsa végre a tervet, amelyet nem ő készített, sőt át sem gondolta, hogyan kell két orosz hadseregnek, egyiknek keletről a Nyeman felől, a másiknak délről a Narew irányából megtámadni Poroszországot, és halálos harapófogóba szorítani az összes ottani erőket.

Az új parancsnoknak arra lett volna szüksége, hogy elmélyedjen a dolgokban, elrendezze őket, de legelsősorban egyedüllétre lett volna szüksége, hogy magához térjen, értékelje a tervet, a térképek fölött üljön, de semmire sem hagytak neki időt. Arra lett volna szüksége az új parancsnoknak, hogy megismerje a hadseregtörzsét, kik a jó tanácsadók és kik a segítői, ám erre sem volt idő, sőt még a törzset is kapkodva állították össze. Amikor Oranovszkij, a Varsói Katonai

Körzet parancsnoka átment az Északnyugati Fronthoz, magával vitte a törzs legjobb beosztottait. Amikor Rennenkampf, a Vilnai Körzet parancsnoka átment az Első Hadsereghez, szintén magával vitte a több éve ismert törzskarát. A Második Hadsereg törzséhez pedig már Szamszonov érkezése előtt véletlenszerűen, különböző helyekről vezényeltek tiszteket, akik nem is ismerték egymást, nem szoktak össze a munkában. Szamszonov soha nem választotta volna maga mellé sem ezt a mamlasz törzsparancsnokot, sem az epés szállásmestert, de azok előtte érkeztek, és már itt fogadták. Arra is szüksége lett volna az új parancsnoknak, hogy ellátogasson az ezredekhez, legalább a főtiszteket megismerje, megszemlélje a katonákat, megmutassa magát, meggyőződjön, hogy mindnyájan készen állnak-e, és csak akkor kezdjen behatolni az idegen országba, akkor is csak fokozatosan, a hadsereg erejét a harcra tartalékolva, és a tartalékosokat a hadseregbe beolvasztva. Ám ha maga a parancsnok sem készült fel, mit mondjunk akkor a hadtestekről! Csak három hadtest volt varsói, a többit távolról hozták ide. A mozgósítástól számított huszonkilenc napos felkészülés helyett már a tizenötödik napot támadásra jelölték ki, miközben a hátország sem volt felkészülve – ennyire idegesen sietett mindenki Párizst menteni. Egyetlen hadtest sem volt kellőképpen feltöltve, nem ért a helyszínre a hadtesthez rendelt lovasság, a gyalogságot idő előtt kivagonírozták, nem a menetiránynak megfelelő helyen (kivagonírozás után változtatták meg a rendeltetési helyüket, és több ezred hatvanversztányi távolságot is megtett gyalog a vasútvonal mentén), s az egész hadsereget egy Belgiumnál is nagyobb területen szórták szét. Az ellátó részlegeket Szamszonov kivagonírozás közben találta, a hadsereg raktáraiban nem volt hét hadműveleti napra való tartalék, holott ez az előírás, de ami a legfontosabb, nem volt szállítóeszköz, hogy teljes mélységben elszállítsák a holmikat, csak a balszárny számíthatott a vasútra, a többi hadtestnek maradt a fogatos szállítás, de abból sem küldtek eleget; kétlovas szekerek helyett egylovasok voltak városi lovakkal, amelyek nem voltak hozzászokva az itteni homokhoz, és Isten tudja, kinek a rendelkezésére, az összeköttetési hivatal értesítése szerint a 13. hadtest trénjét Bialystok előtt kivagonírozták, és az feleslegesen a saját kerekein ment, méghozzá homokon, másfélszáz versztányit a határig.

Semmire sem hagytak időt, könyörtelen, rövid határidőket szabtak, jöttek a táviratok, az egész világnak látnia kellett az orosz ezredek félelmetes vonulását – és augusztus 15-én megindultak, 19-én pedig, éppen Urunk színeváltozása napján (ez jó jel) átlépték az orosz határt. De az ellenséget nem találták, és csak mentek nap nap után, mentek a semmiben, pazarlóan hátrahagyva harci egységeket az átkeléseknél, hidaknál és a városokban, mivel a második vonalbeli hadtestek nem

értek oda, hogy támogassák az elsőket.

Szamszonovnak a jelleme azt diktálta, hogy bátran és határozottan támadjon, ám nem ész nélkül. Semmiféle harc nem volt, de az utánpótlási övezet zilált állapotát tekintve a haladás üteme veszedelmeket rejtett. Fontos volt, hogy legalább egy-két napra megálljanak, javítsanak az ellátáson, az egységeknek pihenőt adjanak, körülnézzenek és megerősödjenek. És a hadseregtörzs mindennap jelentette a front törzsének: nyolcadik, kilencedik napja menetelünk, negyedik, ötödik napja Poroszországban vagyunk, ahonnan minden készletet kihordtak, a szénakazlakat felégették, a takarmányt és élelmet egyre messzebbre kell szállítani, egyre nehezebben, és nincs mivel, a hadsereg kétszersültkészletének kétharmadát már felélte, a hőségben elgyötört menetoszlopok masíroznak a homokos utakon – a semmibe!

Amikor azonban Zsilinszkij, a front parancsnoka Osztrolenkától száz versztával hátrébb mindezt elolvasta, semmit sem értett meg belőle, semmit sem tett, csak papagáj módjára hajtogatta a magáét: erélyesen támadni! Csak gyors lábunk biztosíthatja a győzelmet! Az ellenség kisiklik a markunkból!

Voltak határok, amelyekkel kapcsolatban Szamszonov azt sem engedte meg magának, hogy gondolatban áthágja őket. Nem merészelt volna ítéletet alkotni az uralkodócsaládról, következésképpen a legfelsőbb főparancsnokról sem. Oroszország legfőbb érdekeit szintén nem merészelte volna önkényesen értelmezni. A legfelsőbb főparancsnok direktívája megmagyarázta: mivel először nekünk üzentek hadat, Franciaország pedig mint szövetségesünk azonnal támogatott bennünket, szövetségesi kötelezettségeinknél fogva a leghamarabb meg kell támadnunk Kelet-Poroszországot. Ezt a direktívát Szamszonov tábornok nem merte kétségbe vonni. Abban „nyugodt és tervszerű” támadásról volt szó, s ha valami másként történt, azt joggal írhatta a frontparancsnokság számlájára, annál is inkább, mivel ismerte Zsilinszkijt, ezt a gőgös, sárga, száraz és tüskés embert. A frontparancsnokságon hitetlenkedve fogadták – ha ugyan nem nevették ki – Szamszonov távolsági számításait, panaszait pedig gyengeségének tulajdonították. A Zsilinszkijtől érkező szemrehányó és korholó táviratok napról napra perzselték Szamszonovot, és ő már nem talált magában kellő alázatot, hogy megálljon és ne bírálja a történteket. A fölöttes parancsnok makacsságát, melynek folytán nem ismeri el a valóságos helyzetet, miért nevezik *akarat*nak? És az alárendeltnek a valóságról szóló jelentése miért akaratgyengeség?

A front parancsnokának csupán az volt a feladata, hogy a Második Hadsereg lépéseit az Első Hadseregével koordinálja. Ez azonban nagyon kevés egy sok emberből álló törzskar számára, és ez arra késztette Zsilinszkijt, hogy aprólékosan beleavatkozzon a

hadseregparancsnokok rendelkezéseibe. Maga a koordináció is csak kerékkötőként működött az első naptól kezdve. A Kelet-Poroszországban tartózkodó Második Hadsereg sem a front törzskarának közvetítésével, sem pedig helyben nem érzékelte jobb oldali szomszédját. Sőt az utóbbi három napban, amikor a frontparancsok és az egész orosz sajtó az Első Hadsereg Gumbinnennél aratott győzelmét dicsőítette, Szamszonov dél felől menetelő hadtestei az erdőkön és tavakon túl sem érezték Rennenkampf keletről közeledő hadtesteinek támogatását, de még a lovasságáét, az öt lovashadosztályét sem, és nem láttak németet, aki keletről nyugat felé menekült volna. Egész Oroszország Rennenkampf győzelmén ujjongott, csak kelet-poroszországi szomszédja nem nyert semmit ezzel a győzelemmel.

Másképpen is történhetett volna, ha az embereket másképpen osztják be. Zsilinszkij is, Oranovszkij is idegen lelkületű emberek voltak, akik nem tudtak másokat meghallgatni, nem óhajtottak tanácskozni. Az előző években Szamszonov nem került közelebbi kapcsolatba Zsilinszkijjel, csak itt Bialystokban mutatkozott be neki. De már a röpke beszélgetés során, az első percekben rájött, hogy soha semmi értelmes dolog nem fog neki sikerülni ezzel a tábornokkal. Zsilinszkij egyetlen emberi szót nem szólt hozzá mint fegyvertársához. Fennhéjázó hajcsár volt, nem pedig testvér. Kifejezésre juttatta, hogy mindent jobban tud, és nem óhajt tanácskozni az alárendeltjével. A csendes irodában fölöslegesen élesen beszélt, sőt félbeszakította partnerét – valószínűleg megalázónak tartotta, hogy ilyen alacsony beosztást kapott, mindössze egy két hadseregből álló frontot irányít.

Zsilinszkijt csak ezen a tavaszon nevezték ki a Varsói Körzethez, amikor a főparancsnokságról eltávolították, és valahol el kellett helyezni. (Arra gondoltak, hogy visszahozzák Szamszonovot, de letettek róla, mivel nem tud franciául, amire Varsóban szükség van. Most kiderült, hogy hiba volt: ha tavasszal visszatért volna a Varsói Körzethez, már megértette volna a dolgok lényegét, és a haditerveket is hamarabb megismerte volna.)

A rossz emberek mind támogatják egymást, ebben áll a legfőbb erejük: Zsilinszkijt Szuhomlinov[21] támogatta. De volt Zsilinszkijnek pártfogója magasabb helyen is: Marija Fjodorovna anyacárné udvarában, és ez függetlenséget biztosított neki még a legfelsőbb főparancsnokkal szemben is. S itt már határvonalba ütközött Szamszonov: tovább nem ítélkezhetett.

Nem irigyelte a sikereiket és előrehaladásukat, nem kereste a lehetőséget, hogy közel kerüljön az udvarhoz, de azért egy kis szomorúság rátelepedett a lelkére: vajon ha eljön Oroszország nehéz órája, nem fújja-e el a szél ezeket a csillogó arcátlanokat? Vajon hallatják-e akkor is a hangjukat?

Az nem baj, ha emelkednek a ranglétrán, csak ne rontanák el a dolgokat. Szamszonovnak elég a maga gondja: hogy átvegye, rendbe szedje és irányítsa a Második Hadsereget. De rángatták, és mindent elrontottak! Még a hadsereg hadtestei felett sem rendelkezhetett Szamszonov önállóan: alája rendelték az 1. hadtestet, de nem volt joga mozgatni, alája rendelték a gárdahadtestet – és három nap múlva elvették tőle (méghozzá titokban, Szamszonov még három napig úgy tudta, hogy az az ő parancsa szerint támadásban van, Zsilinszkij nem figyelmeztette a változásra, csak a hadtest parancsnoka jelentette később). Alája rendelték a 23. hadtestet, ugyanakkor egy gyalogos hadosztályt, a Sireliusét, a fronttartalékba osztottak be, egy másik hadosztályt, a Minginét Novogeorgijevszkbe irányították, a hadtesttüzérséget Grodnóba, a hadtestlovasságot a Délnyugati Frontra. Azután észbe kaptak, és Mingin hadosztályát visszaadták Szamszonovnak, és annak most erőltetett menetben kellett beérnie a többi hadtestet.

Formálisan alája rendelték még a 2. hadtestet, az azonban mélyen bevette magát a tavak közé, és nem lehetett mozgatni. (Szamszonov csak a frontparancsnokságon keresztül küldhetett neki parancsot.) Tegnap pedig jött a távirat: a 2. hadtestet adja át Rennenkampfnak. Időnként hét hadtesttel is rendelkezett Szamszonov, mostanra azonban három és fél maradt neki!

Még ezt is elviselte volna, ha lett volna valami értelme. De éppen értelme nem volt. Bármily későn érkezett is ide Szamszonov, bármily kevés ideje volt is, hogy végiggondolja és megtudja, hogyan vélekedtek itt éveken át Kelet-Poroszországról, amint erre a csonkolt karra nézett a térképen, azonnal rájött, hogy hónaljban kell megragadni, nem pedig könyöknél rágcsálni, ezért a déli, narewi hadseregnek, az övének kell az erősebbnek lennie, nem pedig a keletinek, a Rennenkampfénak.

Ám továbbra sem értettek egyet a frontparancsnoksággal, hogyan is kell értelmezni a Második Hadsereg feladatát, és annak milyen irányban kell támadnia. Ha akkor sem értették egymást, amikor szemben ültek az asztalnál, hogyan érthetnék táviratok segítségével? Ahogy az ördögöt sem lehet vasvillával eltalálni, ugyanúgy nem lehetett felfogni Zsilinszkij tervét sem, amely szerint a németek Rennenkampf felé fognak nyomulni, egészen közel, keletre, a Mazuri-tavakhoz, és megvárják, hogy hátulról Szamszonov bekerítse őket; így aztán Szamszonov számára az északkeleti irány a legmegfelelőbb, rézsútosan. És Zsilinszkij az egész Második Hadsereget a megfelelő helytől jobbra vagoníroztatta ki és összpontosította, csak azután tolta el fokozatosan balra, vagyis széthúzta. Pedig csak a térképre kellett nézni, azonnal látható volt, hogy a hadseregnek ettől *jóval balra* kellene felfejlődnie, a Novogeorgijevszk-Mlawa vasútvonalnál, mivel

ez az egyetlen vasútvonal a támadás körzetében, miközben a németeknek több tucatnyi is rendelkezésére áll. Hogy lehetett az egyetlen vasútvonalat a szárny mögött hagyni, és az egész hadsereget az úttalan, homokos és mocsaras területre hajszolni?

Miután saját tervével elkésett, Szamszonov küldött egy ellenfeljegyzést, hogy rézsút kell ugyan támadni, de nem a rossz irányban, amelyet Zsilinszkij és Oranovszkij megjelölt, nem északkelet felé, hanem északnyugati irányban: nem kell fölöslegesen egyesülni Rennenkampffal, hanem sietni kell feltartóztatni a németeket, hogy ne tudjanak a Visztulán átkelni.

Ebből már semmiképpen sem lehetett engedni, különben teljesen hülyének tarthatná magát, madzagon rángatott bábunak. Zsilinszkij naponta küldte a direktíváit: rézsút jobbra! Szamszonov naponta kérte: rézsút balra! És anélkül, hogy a jobbszárnyát bevonta volna, szép csendben elkezdett bal felé kanyarodni: parancsaiban minden hadtestnek és hadosztálynak két-három faluval balra jelölte ki a helyét. És amikor már átlépték a német határt, és sem az első, sem a második, sem a harmadik napon nem találtak semmiféle németet, egyetlen lövést sem hallottak, és nem adtak le, Zsilinszkijnek még mindig csak a saját ostobasága lebegett a szeme előtt: hogy a németek megállnak Rennenkampffal szemben, és hátulról várják a támadást, hogy a Mazuri-tavaknál csoportosulnak egy végzetes zugban, a Rennenkampf és Szamszonov között ferdén húzódó, szűk helyen, és türelmesen várják, hogy zsákba vonják őket. Szamszonov végleg meggyőződött róla, hogy Zsilinszkij a semmibe hajszolja őt, a németek kicsúsznak a harapófogóból, nyugat felé özönlenek, és az egyetlen reményt a harapófogó szélesebbre nyitása jelentené.

Így aztán amennyire csak tudta, bal felé fordította a harapófogó bal pofáját, Zsilinszkij pedig nem hagyta jóvá, egyre a jobb pofába kapaszkodott, és minden erejük erre a huzakodásra ment el; a hadtestek pedig csak vonultak, a tábornokok vitája rángatta őket, cikcakkosabbá tette útjukat, koptak a talpak a hibás iránymeghatározás miatt. Ezeket a katonatalpakon megtett versztákat Szamszonov valósággal a saját lábán érezte, égették, feltörték, és a bakancs felső része elvált a talpától, és ő képtelen volt ellenállás nélkül teljesíteni a frontparancsnokság őrült utasításait.

Ráadásul a vita következtében a front legyezőszerűen szétterült, három és fél hadtest jutott hetvenversztányi területre, Zsilinszkij ezt is nehezményezte, s a legbosszantóbb az volt, hogy ez egyszer neki volt igaza.

Szamszonov számára az lett volna a legnyugalmasabb megoldás, ha teljesíti a parancsot, ahogyan azt kapta. És ha a parancs teljesen értelmetlen? Ha az nyilvánvalóan kárt okoz a hazának?

Nem adtak neki egész hadseregnek szóló feladatot, hogy aztán a

megoldás formáját ő szabja meg, nem, magát a formát is az utolsó pontig meghatározták, a legkisebb eltérésért is piszkálták. A hadseregparancsnoknak semmi szabadsága nem maradt, olyan volt, mint egy megbéklyózott ló.

Hogy valamiképpen véget vessen a távirati félreértéseknek, Szamszonov utolsó reménységként elküldte Zsilinszkijhez Filimonovot, a szállásmesterét, hogy személyesen próbáljon szót érteni, engedélyt kérni, hogy legalább kitérők nélkül, egyenesen északnak, a Balti-tenger irányában támadjon. És határozottan kérje továbbá, hogy teljes joggal rendelkezhessen a balszárnyi, 1. tartalék hadtesttel, amelynek mozgatását nem engedélyezték. (És a rá vonatkozó parancsokat Szamszonov késve kapta meg.)

Ám miközben a szállásmester úton volt, a távírókészülékek lekopogtak még két direktívát Zsilinszkijtől, a tegnapit meg a mait. A tegnapiban ugyanaz állt: az 1. hadtestet ne mozdítsa el a helyéről, a másik három és féllel, a szárnyakat biztosítva (csak próbálnád meg, te kurafi) energikusan támadjon, méghozzá úgy, hogy legkésőbb augusztus 25-re foglalja el a… Ez már nem is egyszerűen azt jelentette, hogy Rennenkampffal érintkezzen, amennyiben az valóban üldözi a németeket, hanem hogy vegye át tőle az elfoglalt várost. A törzs ostoba ötlete, hogy ki kell szorítani a németeket, nem pedig bekeríteni. És piszkálta Zsilinszkij Szamszonovot, hogy lassan halad, nem elég gyorsak a parancsai, határozatlanul cselekszik, az ellenség jelentéktelen utóvédjei vannak előtte, a menekülő főcsapatokat pedig nem képes utolérni.

Hát ez az egy biztos: német nincs Szamszonov előtt (a tegnapi napig nem volt). De hol van? – ez a fő kérdés. Ha nem tapogatta ki, nem nézte meg, nem küldött ki lovas felderítőket, nem ejtett egyetlen foglyot sem, akkor honnan tudja, hol a német? A hadsereg-parancsnokság legalább becsületesen beismerte, hogy nem tudja, a frontparancsnokság viszont azt bizonygatta, hogy tudja.

Filimonov személyesen tett jelentése sem tisztázott semmit, mert visszaérkezése előtt egy órával megjött a frontparancsnokság mai, augusztus 24-i direktívája: „Már korábban is felhívtam a figyelmét, és most is nagyon rosszallom, hogy széthúzza a frontot, és az önnek adott direktíva ellenére szétszórja a hadtesteket."

Ezeket a táviratilag küldött direktívákat természetesen Oranovszkij írta, az ökörszemű, lógó bajszú, felfújt, puccos szépfiú. Ő összeállította, Zsilinszkij meg aláírta, így szolgáltak ketten nagy egyetértésben.

„Nagyon rosszallom!" Nagyon rosszallották Szamszonovnak azt az igyekezetét, hogy legalább a balszárnyával elkapja és feltartóztassa a németeket. Amellett kardoskodtak, hogy Szamszonov engedje ki az összes németet sértetlenül.

Filimonov vezérőrnagy visszaérkezett a parancsnok autóján, és egy percet sem vesztegetett, meg sem mosakodott (csupán azt ellenőrizte, hogy a vacsorához biztosan lesz-e hússal töltött tészta), kikerülte a törzsparancsnokot (akit nem tartott igazi katonának) és bekopogtatott Szamszonov szobájába. Amikor a „szabad” válaszra belépett, és a parancsnokot csizma nélkül a díványon meglátta, Filimonov kihúzta magát és tisztelgett, de csak röviden, nem teljesen előírásszerűen. Jelentés helyett csak annyit mondott:

– Megjöttem, Alekszandr Vasziljics.

Komoran, fáradtan mondta. Állt egy kicsit, kivárt, majd leült.

Szenvedett alacsony termete miatt, ami gátolta a karrierjében. Amikor tehette, mindig leült és megfogta a vállzsinórját. Mindig igyekezett jelentőségteljesen viselkedni, de sokat veszített azáltal, hogy kopaszra volt nyírva, mint egy egyszerű katona.

A parancsnok pedig feküdt, mert elgyötrődött. Lefeküdt, mert bármennyit állt is nehéz csizmájában, bármennyit toporgott, csapatainak attól nem lett könnyebb, és nem mentek gyorsabban a dolgok. Feküdt hát a hátán zubbony nélkül, kezét a feje alá tette, a lábát meg a henger alakú díványpárnán nyugtatta. Magas homloka, kerek arca, amelyen a megszokott, méltóságteljes tábornoki kifejezés ült, és amelyet egyharmadáig még nem egészen ősz szakáll és bajusz takart, soha nem torzult el, soha nem mutatott ingerültséget, elégedetlenséget. Szamszonov most nagy, nyugodt szemével a belépőre nézett, de nem kelt fel. Mintha nem nagyon érdekelné, mivel is jött vissza Filimonov.

Pedig nagyon érdekelte! De a Filimonov árnyalatokban nem túl gazdag hangján, ereszkedő hanglejtéssel kimondott három szó: „megjöttem, Alekszandr Vasziljics”, már mindent elárult.

És a parancsnok zúgó fejjel – ezt azonban rajta kívül senki sem hallotta – továbbra is a stukkós mennyezetet nézte. Domború homloka továbbra is teljesen nyugodt és sima maradt, egyetlen ránc sem jelent meg rajta, mindig tágra nyitott szeme meg se rebbent, nem húzódott össze, arcán nem futott át grimasz, telt szájára nyugodtan borult a bajusz, de belsejét a bizonytalanság, védtelenség érzése töltötte el, amit senkinek sem vallhatott be, és ez megrémítette. Egyetlen gondolatot sem tudott végiggondolni, ahogyan egy egészséges fejben meg kell érniük a határozott gondolatoknak, egyetlen, a távíró szalagján továbbított döntés sem tudott teljesen kiformálódni előzetesen. Harmincnyolc évi szolgálata alatt, a török hadjárat idején vezényelt fél huszárszázadától kezdve, Szamszonov sohasem érezte azt, hogy ő nem résztvevője, csupán szemlélője az eseményeknek, azok csak mennek a maguk útján.

Filimonov mindezt észrevette. Ha *ő* lenne a parancsnok, *ő* másképpen beszélne Zsilinszkijjel. És a hadtestparancsnokokkal sem

lenne ilyen szigorú. De neki nem adatott hatalom. S mivel nyakát nagyon szorította a kemény gallér, ujjaival dobolni kezdett a vállbojtján, és a heverő parancsnokot nézte.

Filimonov azonban nem tudta, mi történt itt, miközben ő úton volt. A menekülő ellenséget végre utolérték! Még tegnap ütköztek meg vele, a híre ma jutott el ide. Szamszonovnak különös megelégedésére szolgált, hogy éppen a *balszárnyukkal*, a központi hadtestek közül a 15. – kel, a *bal oldalival*, és *balra* fordulva vették fel a harcot! És sikeres harcot vívtak! És tovább szorították hátra a németeket!

A győzelemre mindössze egy órája derült fény Martosz tábornok jelentése alapján, a sürgős hírt egy fiatal, bekötözött fejű tiszt hozta – így bizonyosodott be első alkalommal, hogy Szamszonovnak van igaza, hogy a néma pusztaságban ő ítélte meg helyesen a németek hollétét. Egy órával ezelőtt Zsilinszkij megszégyenítő direktívájára válaszul, és bosszúból, Szamszonov elküldte neki a győzelemről szóló jelentést. A jelentésbe szóról szóra belefoglalta Martosz jelentéséből azt a dicsőséges tettet, amelyet a Csernyigovi Ezred vitt véghez: amikor meglátta a visszavonuló egységeket, Alekszejev ezredparancsnok kibontott lobogóval szuronyrohamra vezette a zászlóőr félszázadot. Rövid időn belül elesett. A zászló körül kézitusa alakult ki, de német kéz nem érintette. A zászlóvivő háromszor megsebesült, a lobogó a főhadnagyhoz került, akit szintén megöltek. Éjjel a csernyigoviak elvergődtek a senkiföldjére, kimentették a zászlót, a György-keresztet és a sebesült zászlótartót. Az átlőtt zászló most egy kozák pikához van erősítve.

Ennek a jelentésnek az elküldése után húzta le a csizmáját Szamszonov, és feküdt le a díványra. Még egyáltalán semmi sem lett könnyebb, de csak megkerült a német, méghozzá balról! És a frontparancsnokság megszégyenült!

Ezért feküdt Szamszonov sima homlokkal, nyugodt tekintetét a mennyezetre szegezve, és nem akart részletes híreket hallani a frontparancsnokságról, hanem ráérősen mondta a magáét.

De meg kellett ismernie a hozott híreket is! És a parancsnokot nem kímélve, a kifejezéseket nem enyhítve, Filimonov mondta, mintha forró parazsat szórna lapáttal. Zsilinszkij megparancsolta, hogy szó szerint adja át: „Szó sem lehet semmiféle pihenőről! A hadserege így is lassabban halad, mint én elvártam. És ellenséget látni ott, ahol az nincs, egyenlő a gyávasággal, márpedig én a gyávaságot nem engedélyezem Szamszonov tábornoknak!”

És Szamszonov nagy orrát, nyugodt arcát a bajuszától az őszülő halántékáig, egészen a rövid fekete haja széléig pír borította el. És a padlóra tette a lábát. És úgy nézett szállásmesterére, mint aki megsebesült. Az elkáromkodta magát, szidni kezdte az *Élő holttestet*[22], ahogyan a tisztek csúfolták Zsilinszkijt. Szamszonov

azonban nem káromkodott, levegőt sem kapott, mivel az izgalmi állapot asztmás rohamot váltott ki.

Sebét az okozta, hogy míg a szép időkben egy ilyenért párbajra hívták ki az illetőt, ez sajnos elmúlt, most alárendeltsége folytán panaszt sem tehet, és nem is igazolhatja magát. A fiatalkorától kezdve lovas katona, aki megtapasztalta a török szablyát, a japán golyót, csak a harcmezőn tanúsított újabb és kétszeres bátorsággal válaszolhat a sértegetőnek. Szégyenletes volt meghajolni előtte, de meg kellett hajolnia.

A megsebzett, bíborvörös Szamszonov hangosan szedte a levegőt, és lábával nem talált bele a papucsába.

Ekkor belépett Posztovszkij törzsparancsnok, a kinézetre nagy testű (de nem nagyobb, mint Szamszonov), jellegtelen, határozatlan, ám igyekvő vezérőrnagy, aki sohasem vett részt egyetlen háborúban sem. Hosszú évekig törzseknél szolgált, a törzseknél, egyre csak a törzseknél, és többnyire különleges megbízatásokat teljesített, és már nyolc éve tábornoki rangban. Posztovszkij a sérthetetlen szolgálati szabályzatot tekintette a legfőbb értéknek, no meg hogy a direktívák, rendelkezések és jelentések idejében érkezzenek és elmenjenek. Csak két nagy hajt ismert a katonai szolgálatban: ha nem küldik el a megfelelő iratot és a helytelen konfrontációt egy befolyásos személlyel.

Görnyedten közelebb lépett, nem a parancsnok izzadt homlokát nézte, hanem inkább annak csizma nélküli lábát, és tiszteletteljesen jelentette:

– Alekszandr Vasziljics! Egy ezredes érkezett a főhadiszállásról, a nagyhercegtől hozott egy iratot.

Szamszonov felocsúdott és megértette. Ejha! Újabb baj! – már a nagyherceg fülét is telesugdosták? Miközben ő itt Zsilinszkijjel… most már maga a nagyherceg is?

– Mit tartalmaz az irat?

– Az irat az ezredesnél van, én nem olvastam el. Nem tudtam, milyen szinten kell fogadni.

– El kellett volna venni, és elolvasni.

A parancsnok komoran Filimonovra tekintett.

Filimonov érezte, hogy a töltött tésztából hosszú időre semmi sem lesz, elmulasztotta elkérni, mielőtt a parancsnokhoz jött.

Szamszonov a csizmájáért és a zubbonyáért kiáltott.

11. fejezet

Vorotincev látogatása Szamszonovnál. – A Második Hadsereg problémái. – Ki rendelkezik Artamonov hadteste fölött? – Vorotincev odamegy. – A kódolatlan szikratáviratok. – A vacsora.

Szamszonov semmi jót és értelmeset nem várt ettől a főparancsnokságról érkezett ezredestől; még egy vezérkari *momentum*: azért küldték, hogy sugalmazza neki, milyen irányban helyes támadni. Szamszonov előre tudta, hogy a küldött nem fog tetszeni neki, mert egy rendes tiszt valamelyik egységnél szolgál, nem pedig egyik törzstől a másikhoz vándorol.

Ám, amikor a küldött belépett a parancsnok irodájába, ahova mindnyájan átmentek, nem alázatosan, de nem is fölényesen jelentkezett, a szabályzat előírásait – igaz, hogy lazán és tetszelgés nélkül – betartva tett néhány lépést a szoba üres közepén, Szamszonov szándéka ellenére megállapította, hogy ebben a negyven év körüli tisztben semmi kellemetlen nincs. És felállt a nagy asztal mellől, ahova a tekintély kedvéért ült.

– Vorotincev vezérkari ezredes! A főparancsnokságról. Levelet hoztam kegyelmes uramnak.

Vorotincev szenvelgés nélkül, könnyedén előhúzta térképtáskájából a papírt és átadta annak, aki át akarta venni.

Posztovszkij óvakodva vette át.

– Miről szól? – kérdezte Szamszonov.

Egyre fesztelenebbül, egyre nyíltabban a parancsnok szemébe nézve szintén világos szemével, Vorotincev azt mondta:

– A nagyherceget nyugtalanítja, hogy nagyon kevés hírrel rendelkezik az ön hadseregének mozgásáról.

És a legfelsőbb főparancsnok ezért egy tisztet küldött a hadseregtörzshöz, a frontparancsnokságot megkerülve? Egy újonc ezt még hízelgőnek is érezhette volna. Szamszonov nehezen forgó nyelvvel válaszolta:

– Úgy gondoltam, több bizalmat érdemlek a nagyhercegtől.

– Biztosíthatom – vágott közbe az újonnan érkezett ezredes –, a nagyherceg bizalma egyáltalán nem ingott meg. De az nem lehet, hogy a főparancsnokság ilyen keveset tudjon a harctéri események menetéről. Velem egyidejűleg Rennenkampf tábornokhoz is elküldték Kotzebue ezredest. Az Első Hadsereg parancsnoksága a gombinneni csatáról is csak akkor adott jelentést, amikor az egész csatának már régen vége volt.

Valamit nem mondott ki az ezredes. De oly nyilvánvalóan, olyan egyértelműen nézett, mintha várakozásának megfelelően itt is

eltitkolták volna a szinte már elnyert győzelmet.

Győzelem volt is. Szamszonov el is mondhatta volna. Ez azonban szerénytelenség lenne, a főparancsnok küldötte nem a győzelem híréért érkezett. Azért jött, hogy menetközben kijavítsa az ő hibáit, kioktassa, szemrehányást tegyen. lehetetlen tizenöt perc alatt megértetni vele az egész bonyolult helyzetet, amely minden hadtest körül, az egész hadsereg körül kialakult, és a parancsnokot nyomasztotta. Hasztalan beszélgetést kezdeményezni is. Hasznosabb lenne elmenni vacsorázni, amint azt az ezredesre féltékeny Filimonov javasolta.

Azért a fáradt Szamszonov udvariasan megkérdezte:

– Tulajdonképpen mi érdekli?

A vendégnek azonban gyors és mindent látó szeme volt. Pillantása befogta a szobát, ahol minden olyan jól el volt rendezve, mintha a Második Hadsereg törzsének az egész háború folyamán itt kellene tartózkodnia, fel tudta mérni a két tábornokot is, akiknek a hadsereg koncentrált eszét kellett volna megtestesíteniük: a törzsparancsnokot és a szállásmestert (megmaradt az ósdi hagyomány, hogy az agytrösztöt szállásmesterségnek nevezték – ez mutatta, mennyire nem törődnek vele), aztán megint Szamszonovra tekintett, mennyi ideig bírja ki, hogy ne nézzen beszélgetőpartnerére, és máris az ablak nélküli fal felé köhintett, amelyet teljes egészében Kelet-Poroszország darabokból összeragasztott nagy léptékű térképe borított: ez nagyon vonzotta. Az ezredes tekintete ide-oda járt a térképen, de nem mint egy kíváncsi idegené, hanem súlyos gondban, ahogy Szamszonov szokta nézni.

És akkor az egész izgatott gyötrődésen át, hogy valami nagyon fontosat elszalaszt, a parancsnokban felvillant, hogy Isten küldött ide neki egy éppen olyan embert, amilyen a törzsénél nincsen.

És Szamszonov egy lépést tett a térkép felé.

Vorotincev is tett két könnyed lépést.

Mellén a György-kereszt tiszti fokozata és a vezérkari akadémia jelvénye díszlett, tábori körülmények között nem viselt mást. Vorotincev, Vorotincev?… próbált visszaemlékezni a névre Szamszonov, nem sokan vannak Oroszországban, akik vezérkari akadémiát végeztek, de a fiatalabb évjáratokat rosszul ismerte.

A telt és kissé pocakos Szamszonov közelebb lépett a térképhez. A szoba szabad terében fel lehetett mérni, hogy alakja nem vész el egy hadosztály előtt sem. Nyugodt tömörség jellemezte. A hangja is kellemes és erős.

A zömök, de feszes és könnyed Vorotincev szintén odalépett.

És most ott álltak a térkép előtt, jóval előrébb, mint Posztovszkij és Filimonov, és háttal nekik. A hasuk magasságában, az Osztrolenka névbe a Második Hadsereg törzsének nagyobb, ünnepélyes, egyszer

sem hajtogatott, gyűretlen zászlója volt betűzve. A válluknál magasabban, a szemük szintjén öt darab, a hadtesteket jelző, háromszínű zászlócska volt: négy a sajátjaikat mutatta, egy pedig, a bal oldali, a főparancsnok tartalékát. Még feljebb pedig, föl kellett emelni a kezet, ha odébb akarták helyezni a zászlókat, gombostűkön vörös selyemzsinór haladt végig, amely elvileg a front aznapi helyzetét tükrözte.

Feljebb a fekete német zászlók hiányoztak. Ott csend honolt. A zöld, erdős térségek között sok tó mélykékje villogott, ilyen térképen az is érzékelhető, hogy vízzel telítettek. Ellenség pedig nem volt. Szamszonov előrenyújtotta a kezét, és tenyerével a falnak támaszkodott. Szerette a nagy térképeket. Azt mondta, olyan térképeknél, amelyeken nehezebb berajzolni a nyilakat, az embernek gyakrabban eszébe jut, milyen nehéz a katonáknak a nyíllal jelzett távolságot megtenni.

Sietett, hogy legfontosabb mondanivalójához érjen: azonnal ellenőrizni akarta, vajon a Zsilinszkijjel folytatott viszálykodásában ellenségre vagy együttérzőre talál-e a vendégben. Csak e mély viszálynak az alapján lehet tisztázni, baráttal beszél-e, ahogyan azt annak szeme ígérte.

És reménykedve kezdte magyarázni, miközben tekintetével többször ellenőrizte az ezredest, miért kell északnyugat felé támadni, és hogyan erőlteti őt Zsilinszkij északkelet felé, ezért aztán a végeredmény: észak és a legyező. Részletesen magyarázott, mintha magának a nagyhercegnek jelentene – hiszen holnap-holnapután Vorotincev jelent is neki.

Szamszonov lassan beszélt, és nem tért át a következő gondolatra, míg az előzőt alaposan ki nem fejtette. És csakúgy, mint más tábornokok, ő sem szerette, ha félbeszakítják.

Vorotincev nem is szakította félbe. Rövid, sötétszőke szakállal keretezett tiszta, hosszúkás arcán nem látszott ellenkezés. Csak gyorsan mozgó világos szeme nem szegeződött eléggé Szamszonovra, és a térképen nem haladt együtt a tábornok ujjával.

Hátulról közelebb jött és tiszteletteljesen ott állt Posztovszkij, de nem avatkozott bele a beszélgetésbe. Filimonov kissé távolabb rosszallóan nyikorgatta a székét.

Szamszonov azt mondta, az Északnyugati Front felderítői szerint a lakosság elmondása alapján az ellenség menekül az Első Hadsereg elől…

Az ezredes mintha a fejét ingatta volna. Mintha zavart bűntudat jelent volna meg az arcán. És nem közvetlenül Szamszonovnak, hanem még mindig hunyorogva, a néma térképnek mondta, szinte lehelte:

– Kegyelmes uram, ne legyünk ebben olyan biztosak. És mit mond az ön hadseregének felderítése?

Szamszonovnak a szívébe szúrt. Várta ő, hogy nem lesz ennek jó vége, hát itt is van!

– Nálunk… mit is mondjak? – válaszolta kedvetlenül, mintegy panaszosan. – Nálunk Kljujev 13. hadteste mind ez ideig nem rendelkezik kozák ezreddel. A lovashadosztályok pedig feladataiknak megfelelően a szárnyakon vannak. Így aztán nincs kivel felderítést végezni. És hogy biztosabban átkaroljuk az ellenséget, a központi 13. és 15. hadtesttel nem támadhatunk ennél jobbra, mint itt, Allensteintől északra. Itt már nincs túl messze a Balti-tenger, az út nagy részét már megtettük.

Ugyanolyan halkan, mintha Posztovszkij előtt titkolózna, Vorotincev megkérdezte:

– És mennyit tettek meg? A felfejlődés helyétől számítva.

– Hát… volt, aki százötven versztát, volt, aki száznyolcvanat…

– És… még kitérőket is?

– Igen, mert a frontparancsnokság ráncigált.

– És itt – Vorotincev végighúzta ujját a térkép alján –, a német határig, az egészet gyalog?…

Nem illett volna ilyen szemtelenül vallatni a hadseregparancsnokot, de a szeme nem arcátlanul, hanem szinte a bűnrészes kifejezésével állapodott meg Szamszonovon. Neki csak jóvá kellett hagynia:

– Gyalog. Ezen a vidéken nincs vasút…

– Tíz nap – számolta ki Vorotincev. – És pihenő?

Könnyed kérdéseivel az elevenjébe talált. Annál jobb, ha mindent ért.

– Egyetlen egy se! Zsilinszkij nem engedi. Én kérem. Könyörgök!…

Pjotr Ivanics, hozza ide a jelentéseinket!

Posztovszkij fejet hajtott, és gyorsan kiment. Filimonov, mintha észbe kapna, hogy Posztovszkij nem találja meg nélküle a papírokat, felugrott, és kemény léptekkel, elégedetlenül ő is kiment.

– Megállni, pihenni, most ez a legszükségesebb számomra! – (Nagy szerencse, hogy valaki a főhadiszállásról végre megérti, mert rendszerint csak hajtják az embert.) – Másrészt viszont… az is igaz, hogy az ellenséget sem szabad elszalasztani. A front hajszol bennünket, hogy a németek ne keljenek át a Visztulán. Ha megállunk, elengedjük őket. A mi sasmadaraink…

„Ne keljenek át a Visztulán” – ez nem hatott Vorotincevre. Nem reagált rá.

A hadművelet tervét ismeri az ezredes?

Ismeri, ismeri… (Vorotincev bólintott, de nem valami nagy örömmel.) Át kell karolni a németeket mindkét felől, és megakadályozni, hogy akár a Visztulához, akár Königsberghez kijussanak. A tervet mindketten ismerték, de most minden kérdés újnak, ellenőrizetlennek hatott.

– Nekem – nevette el magát Szamszonov – egy saját tervem is volt, csak elkésve alakult ki.

– Milyen terve? – figyelt fel az ezredes.

– A következő, ha meghallgatná. – Nem volt elég a térkép. A tábornok balra lépett, két nagy kezét a fal aljára helyezte, és felfelé húzta a festett felületen:

– A két hadseregünket párhuzamosan, a Visztula két partján kellene elindítani. Akkor vállvetve haladnánk, és a német nem venné hasznát a sűrű porosz úthálózatnak, és gyorsan el kellene takarodnia Poroszországból. Az ezredesnek felderült a tekintete, élénken nézte a tábornokot. Úgy tűnt, átgondolta Szamszonov tervét.

– Nagyon jó! Merész terv! – De feszült lett, elgondolkozott: – Soha nem engedélyeznék: Vilna és Riga védelem nélkül maradna.

– Nem engedélyeznék – sóhajtott Szamszonov.

– Meg aztán – most már az ezredes nem tudta abbahagyni – magunk másszunk be a lengyel zsák fenekére? És ott majd agyoncsapjanak? A hátország meg nyitott? Hát, nagyon határozottan kellene cselekedni!

– Nem is terjesztettem fel – legyintett Szamszonov. – Csak az *irányra* tettem javaslatot. A főparancsnoknak címezve, augusztus 11-én. De – nem válaszoltak. Nem tudná kideríteni, miért?

– Megtudom! Feltétlenül.

Egyre könnyebben ment a beszélgetés. Pedig a vendég még nem is tudta a legfontosabbat: az ellenséget megtalálták! Tegnap. És hol? A bal oldalon! Itt van Orlau, itt ni! Két hadosztálynyi erővel. A mi Martoszunk (Szamszonov megigazította a térképen a 15. hadtestet jelző zászlót, amely anélkül is szilárdan állt) nem veszítette el a fejét, menetből felfejlődött, és csatát vívott. Heves csatát, a németeknek megerősített állásaik voltak, az egész csatatér tele holttestekkel, a mieink közül vagy két és fél ezren hulltak el. De győztünk! Nehéz ágyúkat és tarackokat zsákmányoltunk. És a németek ma reggel elvonultak.

– Gratulálok! – Az ezredes öröme nem volt teljes. – Éppen erre van szükség! Megtalálták az ellenséget! Melyik hadtestet?

– A Scholtzét.

– A Scholtzét? És üldözőbe vették?

– Hogyan tették volna? – sóhajtott Szamszonov. – Magukat is alig vonszolják.

Itt helyénvaló volt elmesélni a csernyigovi ezredzászló esetét a György-kereszttel, amelyet 1812-ért és Szevasztopolért kaptak. Alekszejev ezredparancsnok a kibontott zászlóval… A rúd körül halálos kimenetelű csata… A György-keresztet puskazávárral verték le, hason fekve… Most egy kozák pikához van szegelve.

Szamszonov élénken maga előtt látta a jelenetet, és amikor

elmondta, izgult: érezte, mennyire becsületes és egyszerű ez a harci eset. Vorotincev pedig nem csodálkozott, sőt bólintott is néhányszor, mintha ismerné, régóta ismerné az esetet, most pedig csak együttérzését juttatja kifejezésre.

– Ú-úgy. – Ismét a térképet nézte. – Tehát a bal oldalon. Tehát megtalálták az ellenséget, s most már nem menekülhet?

– Ezt magyarázom – fortyogott Szamszonov –, ha az ellenséget a bal oldalon találtuk meg, ha az bal felé halad, és ezt egy gyerek is látja, akkor miért az a parancs, hogy Blagovescsenszkij hadteste őrizze a területet a tavakig, és holnap vegye be Bischofsburgot? Itt ni! Csak hogy Zsilinszkijt megnyugtassuk, elkülönítettük a hadtestet és jobb felé küldjük… Hogy ebből mi lesz… Ott biztosítunk, itt biztosítunk, és támadni ki fog?

– A bal oldalon találták az ellenséget – támadjanak balra! – tanácsolta határozottan Vorotincev. – De hátha az a két hadosztály is csak védő csapat, nem kellene kifürkészni őket?

– Ugyan mivel támadjak? Két és fél hadtesttel?

– Fél hadtesttel?

– Hát, csak Kljujev és Martosz van. A 23. hadtestet szétzilálták, Kondratovics pedig még mindig csak gyűjtögeti az egységeit.

Ezalatt Vorotincev ruganyosan leguggolt, széttárta két ujját és durva körzőként befogta a méretarányt, aztán felállt és széttárt ujjaival a hasától a szeme felé haladt, Osztrolenka irányából a hadtestek felé. Mintha a maga számára csinálná, csak úgy, nem hatáskeltően, nem kioktatásként – Szamszonov azonban elhallgatott, és szemével követte az ezredes mozdulatait.

És elvörösödött.

Pontosan hat arasznyi távolság mutatkozott Osztrolenka és a 13. hadtest között.

Nem, ez nem kioktatás! Vorotincev nem diadalmasan, nem fölényesen vetette tekintetét a parancsnokra, hanem bánatosan – nem tett szemrehányást! Meg szerette volna érteni, miért. Miért nem siet a hadtestek után?

– Itt… jó az összeköttetés Bialystokkal – mondta Szamszonov. – Hiszen állandóan folyik a vita. Meg kell érteni a dolgokat… – mondta Szamszonov. – Innen könnyebb utánpótlást oda küldeni – mondta Szamszonov.

De érezte, hogy arcát és homlokát egyre jobban elönti a vér. A Zsilinszkij által jogtalanul és aljas módon odavetett „gyávát” a főhadiszállás ezredese most joggal gondolhatja igaznak.

Ez hogyan történhetett meg? A parancsnok nem is értette. Ezt az egyszerű mérést, ezt a hatnapnyi menetet miért nem mérte ő ki a saját ujjaival? Hisz egyből látható!… Isten látja lelkét, ő nem hibás! Egyáltalán nem félt volna a hadtestekkel tartani. Őt agyonszekírozták,

megszédítették, az események gyorsabban pörögtek, mint ahogy azt az agy fel tudja dolgozni, ez az egész zagyvaság éjjel-nappal a karmaiban tartotta…

A hadtestek pedig mentek, egyre mentek.

És elmentek.

Vorotincev nem fogadta el a választ, tekintete továbbra is a parancsnokot perzselte.

Szamszonov arcának alsó része, Vorotincev most jól megnézte, a bajusza és a szakálla olyan volt, mint az uralkodóé, az uralkodót utánozta, és ugyanúgy rejtve volt látszólag nyugodt, ám egyáltalán nem magabiztos szája is. Föntebb minden nagyobb volt – az orra, a szeme, de különösen a homloka. És őszült. És mintha az egész örök nyugalomba dermedt volna. De a mozdulatlanság alatt nyugtalanság pislákolt.

És a parancsnokból kitört:

– Igen, magam ellen beszélek… A front parancsa: a hadseregtörzs helyét a lehető legritkábban kell változtatni és csakis engedéllyel! Vitatkozhat velük az ember.

– És hogyan érintkezik a hadtestekkel?

Az ezredes mindent elkövetett, hogy a kérdés ne ellenőrzésként hangozzék, hanem baráti legyen. Szamszonov azonban elborult.

– Rosszul. Lovas összekötőink vannak, a sürgős küldemény alig jut el huszonnégy óra alatt a címzetthez. A homok mély, az autó belesüllyedne.

Ez az ezredes természetesen magát tartja a legokosabbnak itt is, meg a főhadiszálláson is. És nyilván azt gondolja, bezzeg ha őt tennék meg parancsnoknak! Soha nem fogja megérteni, és elképzelni sem tudja: az embert úgy megkavarhatják, hogy ezt a hatnapi menetkülönbséget ideje sincs észrevenni.

– És a repülősök?

– Minden gép rossz, javítás alatt van. Olykor benzin sincs. A németek viszont állandóan repülnek.

– És a távíró?

– Csak részben – cuppantott Szamszonov rosszallólag. – Szakadnak a vezetékek. És nincs belőlük elég. Őszintén szólva: Neidenburgot 22-én vettük be, de én 23-án tudtam meg. Orlau alatt tegnap harcba szálltunk, én csak ma értesültem róla. Itt az ember a sajátjairól sem tud, nemhogy a németekről.

Posztovszkij egyedül, Filimonov nélkül, két dossziéban behozta a jelentéseket.

Mindennap befutottak a tegnapi jelentések arról, hogy mit csináltak a hadtestek lényegében tegnapelőtt, és mindennap estefelé megírták a másnapra szóló parancsot, amelyet a hadtestek semmiképpen sem teljesíthettek hamarabb, mint holnapután.

– Íme! – Szamszonov maga keresgélt a papírok között. – Ön azt mondja, pihenő…

– És a szikratávírók? – mondta a magáét Vorotincev.

– A szikratávírókat elrendeztük – jelentette ki elégedetten Posztovszkij. – Igaz, csak tegnap óta, de már adunk rajtuk. Ez is valami.

– Például, szikratávirat érkezett a 13. hadtesttől – igyekezett behízelegni magát Posztovszkij. – Az elővéd már túlhaladt az Omulewtavon, de az ellenség még mindig sehol.

Térképükön pedig az Omulewtől délre haladt a frontot jelző zsinór. Nem vették észre.

– Tessék! – találta meg Szamszonov. – Harmadik napja meg akartam állítani a hadtesteket, és össze akartam vonni őket. Zsilinszkij pedig a következő táviratot küldte: „A legfelsőbb főparancsnok – hallja, nem ő, hanem a legfelsőbb főparancsnok – azt követeli, hogy a Második Hadsereg hadtestei energikusan és megállás nélkül támadjanak. Ezt nemcsak az északnyugati fronton kialakult körülmények kívánják meg, *hanem az általános helyzet is*…”

Ujját azon a helyen hagyva, ahol megállt, Szamszonov Vorotincevre nézett.

Na, galambocskám, hogyan megy a parancsnokság? Mi okosabbat tudnál tanácsolni? Torkodon akadt a szó?

Igen, torkán akadt. Vorotincev a száját rágta. Tekintetét a csizmájára vetette. Azután megint felnézett a térképre. Vannak olyan fordulatok és szavak, amelyeket, bárhol érik is az embert, engedelmesen el kell viselni, mint a záporesőt. *Az, általános helyzet*. Ez nem a te elképzelésedtől függ, nem az enyémtől, nem Zsilinszkijétől, sőt még a fővezérétől sem. Ez az uralkodó kompetenciájába tartozik. Ez azt jelenti, meg kell menteni Franciaországot. Nekünk pedig teljesítenünk kell.

– „…Augusztus 22-re vonatkozó diszpozícióját – olvasta tovább Szamszonov – igen határozatlannak ítélem, és követelem…”

Vorotincev felfelé, észak felé, az egyáltalán nem kicsi Poroszország néma térségei felé emelte a fejét, és hallgatott.

Szamszonov átadta a dossziékat, és ugyanoda nézett ő is, nem fáradt el.

Posztovszkij lábai azonban nem voltak alkalmasak a tábori életre. Hátralépett a dossziékkal, és kissé távolabb egy fotelbe ült.

Még nem tudták, hogy Vorotincev megkerülte őket: miközben várta, hogy fogadják, nem toporgott a kis teremben, hanem azonnal a műveleti osztályra ment, onnan kihívott egy ismerős kapitányt, és egy oszlop mögött vagy tíz percig sustorgott vele: a fiatal vezérkari tisztek, akik az utóbbi években végeztek az akadémián, mind ismerik egymást, és titkos rendként működnek. Abból, amit a parancsnok irodájában

kérdéseire válaszoltak, Vorotincev már szinte mindent tudott a kapitánytól, és csak annak örült, már csak azért is megszerette Szamszonovot, hogy az nem hazudott, nem szépítette a dolgokat.

A barátságos kapitánnyal folytatott beszélgetés során, meg itt a parancsnok térképe előtt is, Vorotincev annyira beleélte magát ebbe a helyzetbe, ebbe a hadműveletbe, mintha nem most érkezett volna, hanem már három hete itt forgolódna, sőt, mintha egész életében, egész katonai pályafutása alatt csakis erre az egy hadműveletre készült volna.

Mindazt, amit ez alatt az egy óra alatt legalább egyszer kimondtak, négyszögek, háromszögek, ívek és nyilak formájában, képzeletbeli ceruzájával Vorotincev már felrajzolta erre a szinte üres térképre, és könnyen megjegyezte, amit felrajzolt. Már semmi jelentősége nem volt szemében sem az itteni tábornokok hibáinak, sem az érdemeiknek, még a fontos dolgok is jelentőségüket vesztették – az általános kimerültség, a száraz koszt, a forróság, a pihenők hiánya, a lovasság hiánya, a rossz hírszolgálat, a törzs fáradtsága –, csak a legfontosabb maradt: hogy meglássa a láthatatlan németeket, megfejtse tervüket, saját bordáján érezze szuronyuk hegyét, jóval azelőtt, mielőtt azt feltűznék, és meghallja az első ágyúlövést, még mielőtt a lövedék magasan a levegőben felrobbanna. Ahogy egy szép nő a finom testével, akár a hátával is, oda se pillantva, megérzi a férfiak tekintetét, úgy érzékelte Vorotincev is a testével az ellenség mohó hullámait, amelyek a térkép néma részéről a Második Hadsereg felé zúdulnak. Már teljesen azonosult a Második Hadsereggel, a főhadiszálláson hagyott széke egyenlő a semmivel, a nagyherceg által aláírt papír nulla, nem ad jogot neki, hogy akár egyetlen katonát is elmozdítson a helyéről, azon izgul, hogy megtalálja a megoldást, az a sorsa, hogy döntsön, taktikája pedig, hogy a parancsnokkal elhitesse: ez az ő, Szamszonov döntése. Egész Kelet-Poroszország fölött ott függött a sors órája, és tízversztányi ingája hol az orosz, hol pedig a német oldalra ütött, ütött, ütött hallhatóan.

És akkor Vorotincev váratlanul, mintha ókori római köszöntésre lendítené a kezét, csak a bal kezét, maga előtt ferdén, balra a térkép felé nyújtotta, lassan végighúzta az első külső íven, majd kifordította, és tenyerével nyugat felől hevesen Soldau és Neidenburg irányába mutatott. És így tartotta tenyerét, ujjaival Soldaura mutatva, fejét a parancsnok felé fordítva.

– Kegyelmes uram! Ezzel *így* nem számolt?

Ezt nem egészen Vorotincev találta ki, a főhadiszálláson megismerkedett a németek múlt évi hadgyakorlatairól szóló ügynöki jelentésekkel (vajon Szamszonovnak volt-e ideje megismerkedni velük?): a németek azt a tervet ítélték a legjobbnak, amely szerint a narewi orosz hadsereget nyugat felől kell elvágni.

Aligha változott meg a tervük, és a mostani átláthatatlan helyzetben is sok minden erre utalt.

A nagy fejű, magas homlokú tábornok figyelmesen nézte, látta az egész átfogó mozdulatot, látta a széles tenyeret. Megrebbent a szeme:

– Ha legalább az 1. hadtest az enyém lenne! Artamonov hadtestét Soldauba küldeném, ha megkaphatnám a főparancsnok tartalékából! De nem adják!

– Hogyhogy nem adják? Most már az öné.

– De nem adják! Én kérem, de megtagadják! Nem szabad Soldaun túl vinni.

– Szó sincs róla! – Vorotincev immár szabad keze a melle előtt volt. – Biztosíthatom! Jelen voltam, amikor a nagyherceg aláírta a rendelkezést: „Engedélyezzük önnek, hogy az 1. hadtestet bevonja a Második Hadsereg frontján folyó harcokba.”

– Bevonjam?…

– …a harcokba.

– És túlvihetem Soldaun?

– Hát, ha az már a Második Hadsereg frontján van – akár jobbra is átdobhatja. Én így értelmezem.

– És nem veszik el? Mint a többit? Mint a gárdahadtestet? Először: „nem szabad Varsónál tovább vinni”, azután meg elvették.

– Épp ellenkezőleg, be kell vonni a harcokba!

Szamszonov felengedett, kinyílt, úgy tűnt, a válla is szélesebb lett, megingott.

– És mikor írták ezt alá?

– Mikor?… Várjon csak… Tegnapelőtt előtt. 21-én este.

– Tehát már három napja?! – ordított fel Szamszonov. – Pjotr Ivanics!

Posztovszkij felállt.

– Hallja ezt? Van ilyen rendelkezés az 1. hadtestre vonatkozólag?

– Egyáltalán nincs, Alekszandr Vasziljics. Megtagadták.

– Ezek szerint az Északnyugati Front eltitkolja előttem? – mennydörgött Szamszonov. És már túllépve a szolgálati keretet: – Az ördög vinné el! Miért erőszakolták ránk a frontparancsnokságot? Két hadseregre?

Vorotincev könnyedén felhúzta a szemöldökét:

– És két hadosztály fölé minek hadtestparancsnokság? És egy hadosztályban miért van két dandár? Egy dandárban nem túl sok a tábornok?

Valóban túl messzire mentek a dolgok. Túl sok a vezető a törzseknél.

Igen, maga Isten küldte ezt az ezredest. Nemcsak hogy mindent ért, nemcsak jóindulatú és gyors, hanem még egy hadtestet is előhúzott a tarsolyából, és neki ajándékozta.

Szamszonov határozottan az ezredeshez lépett.

– Galambocskám!… – Mindkét medvemancsát a vállára tette: – Engedje meg, hogy…

És szőrös szájával megcsókolta.

Így álltak, Szamszonov a magasabb, még nem vette el a kezét.

– Csakhogy ezt nekem ellenőriznem kell…

– Hát ellenőrizze! Hivatkozzon rám. Az augusztus 21-i rendelkezésre. – Vorotincev óvatosan, nagyon óvatosan kibontakozott a medvemancsból, és ismét a térképhez lépett.

– Hogyan értsük azt, hogy „bevonni a harcokba? – csatlakozott Posztovszkij. – Ezt meg kell kérdezni.

– Dehogy kell megkérdezni! Értsék, ahogy jónak tartják: adják ki a teljes parancsot, és kész! Mondjuk, ne azt írják, hogy Soldaunál északabbra *vonuljanak*, írják, hogy Soldaunál északabbra *tartózkodjanak*, így megkerüljük a dolgot.

– Hogyan képes három napig visszatartani a gazember? – dühöngött a parancsnok.

– Egy saját rendelkezésű csapategység nélkül jelentőségét vesztené a frontparancsnokság. – Az ezredes ezt csak úgy mellesleg mondta, közben már előre gondolkozott. – De tudják, mit? Semmit se tisztázzanak, írjanak parancsot Artamonovnak, én magam viszem el neki.

Még egy meglepetés!

– Hogyhogy? Hát nem a főhadiszállásra megy?

– Van velem egy főhadnagy, őt küldöm a jelentéssel vissza. Én pedig…

Vorotincev eleve így tervezte. A nagyhercegtől kezdve senki sem sejtette, hogy a két ezredes kiküldését éppen Vorotincev találta ki, és fogadtatta el a többiekkel. Mert borzasztó volt a legfelsőbb főparancsnokság magas rangú írnokaként sínylődni, a térképek meg a negyvennyolc órát késő jelentések zizegését hallgatni, az ablakon át figyelni, hogyan fütyörészik Mengden gárdatiszt – aki még a legtevékenyebb a hat semmittevő segédtiszt közül –, nehogy a galambjai beüljenek a nagyherceg vonatának ablakai alá szerelt galambdúcba, mert a többi segédtiszt még ennyit sem tesz. Írnokként fulladhat meg a főhadiszálláson, miközben Poroszországban nagyszabású manőver vette kezdetét, és veszély fenyegeti az együttműködő hadseregek valamennyi szárnyát. Miközben Rennenkampf északi szárnyán máris elképesztő, s meglehet, jóvátehetetlen hibákat követtek el, és jobb volna, ha nem is lenne az a gumbinneni győzelem (Vorotincev azonban nem mert rosszat mondani Szamszonovnak az Első Hadseregről, nehogy bizonytalanságot keltsen benne). No meg egyelőre túl keveset tudott meg a Második Hadsereg törzsénél, hogy azzal visszatérjen a nagyherceghez. A legnagyobb

aggodalomra a legnyugatibb szárny ad okot – oda kell elmenni.

– …Tekintsen engem, kegyelmes uram, törzse munkatársának, akit operatív munkára a rendelkezésére bocsátottak.

Szamszonov a legmelegebb helyesléssel tekintett Vorotincevre.

Az pedig tisztelettel mondta:

– Azért kell éppen az 1. hadtesthez mennem, mert ott kezdhetnek tisztázódni a dolgok.

– Ott! Valóban ott! – erősítette meg Szamszonov. – Menjen, galambocskám. Segítsen nekem átvenni az 1. hadtestet.

– Az önök törzsétől nincs összekötő az 1. hadtestnél?

– Krimov ezredes, mint megbízatásaimat teljesítő tábornok.

– Igen, Krimov?!… – hűlt le Vorotincev. – Azt hiszem, Turkesztánban is ön mellett volt?…

– Mindössze egy fél évig. De megszerettem, jó tanácsadó és jó katona.

(Egyedül Krimov volt a törzsnél a saját és egyben kedves embere.)

Vorotincev ingadozott.

– Rendben van. Írjanak oda szóló parancsot! De persze mit írnának, ha egyszer… Nem tud adni egy aeroplánt?

– Javítás alatt állnak – szabadkozott Posztovszkij.

– A két autó közül az egyik pedig éppen Krimovnál van – tárta szét a kezét Szamszonov.

– Az toronyiránt annyi, mint… – méregette Vorotincev – kilencven verszta. Úton százhúsz.

– És nagyon elvadult hely – figyelmeztette élvezettel Posztovszkij. – Szándékosan meg is hagyták, a németek elleni védelemként. Süppedő homok, elmocsarasodott patakok, rossz hidak, kevés iható víz.

És ezen át mentek a hadtesteik!

– Jobb lenne, ha vonattal menne Varsón keresztül – javasolta ésszerűen a törzsparancsnok. – Mlawa felé egyvágányú a vasút, de szerda reggelre odaér, pihenten.

– Nem – mérte fel a dolgot Vorotincev –, nem. Adjanak egy jó hátaslovat meg egy lovaskatonát, és magam elmegyek.

– Mi értelme? – csodálkozott Posztovszkij. – Ugyanakkorra ér oda, csak kialvatlanul.

– Nem – rázta meg a fejét magabiztosan Vorotincev. – A vonatról kábán szállok le, így meg mindent megnézek személyesen.

Készülődéshez láttak. Parancsot írtak Artamonov számára. (El sem tudták képzelni, mit írjanak: hogyan lehet *bevonni a harcokba* anélkül, hogy közvetlenül megparancsolnák?) Vorotincev is írt a főhadiszállásra, és elmagyarázta teendőit a főhadnagyának. Vorotincev összeragasztott térképéhez hozzáragasztottak még két lapot. Ez már Filimonov jelenlétében történt a műveleti osztályon. Vorotincev kérte, hogy adják oda neki az 1. hadtest szikratáviratainak

kulcsát. Filimonov elborult: miféle kulcsot? Mi nem kódolunk. Vorotincev átment Posztovszkijhoz. A törzsparancsnok már unta a vendégét: a végén még vacsorázni se hagyja.

– Na és, nem kódolunk, miért baj ez? Hiszen azon a kódon, öregem, az ördög is kitöri a nyakát. Talán gimnáziumot végeztek a távírdászaink? Még nem elég gyakorlottak, összekevernék, csak nagyobb lenne a zűrzavar.

Vorotincev nem értette. – A szomszédos hadtestek elhelyezkedését és a feladatokat – mindet nyílt szövegben továbbítják?

– A németek úgysem tudják adásaink pontos idejét! – mérgelődött Posztovszkij. (Igazán megtehette volna a küldött, hogy *ezekbe* a törzskari részletekbe nem üti bele az orrát!) – Mit gondol, éjjel-nappal figyelik? Az is lehet, hogy a szikra feléjük nem is megy, nem jut el odáig… A bátornak Isten is segít.

Látván, hogy Vorotincev mennyire csodálkozik, hozzátette:

– De amúgy is ritkán használjuk a szikratávírót. Inkább a vezetékes távírót vesszük igénybe. De ha elszakad a vezeték – akkor egyáltalán ne táviratoznánk?

Összegyűltek a vacsorához. Szamszonov sóhajtozott, hogy bizony rossz ez így, valamiképpen ki kell dolgozni és be kell vezetni a kódolást, ez a híradósok parancsnokának kötelessége, egyszerűen nem volt még idejük rá. De csak tegnap kezdtek szikratáviratokat küldeni, talán nem is olyan nagy a baj.

Vorotincev elnézte a kellemes, szívélyes parancsnokot, az energikus és ellenséges Filimonovot, a dörzsölt, szenvtelen Posztovszkijt, akikben közös vonás volt a nagy étvágyuk. Tudja-e a parancsnok, mennyire becsapták ezzel a törzzsel?

Egy igazi törzsnek meg kell találnia a sok feltételezés között, ki kell választania azt a vezérfonalat, amelyre majd a döntéseket fűzi. Minden gyanús jelentés esetében kiküld egy tisztet, hogy helyben ellenőrizze a dolgokat. Jól áttekinthetően csoportosítja a jelentéseket, gondoskodik, hogy a fontosak ne tűnjenek el a kevésbé fontosak között. A törzs nem helyettesíti a parancsnok akaratát, de elősegíti annak megnyilvánulását. Ez a törzs azonban csak zavart tud okozni.

Vorotincevnek felajánlották, hogy a legjobb katonát válassza maga mellé, ő azonban csak egy később visszaküldendő kísérőt kért (magában tudta, hogy a *legjobb* katonát nem a törzsnél kell keresni, inkább az ezredeknél). Nem tudott belehelyezkedni az itteniek szertartásos, kimerítő vacsorázásába, elfogadni a figyelmes felszolgálást. Gyorsan evett, egy kupicával sem ivott, csak egy csésze erős teát kért. Csak annyi ideig ült, amennyit illett, nem érezte a hússal töltött tészta ízét, nem volt jelen.

– Jobb lenne, galambocskám, ha reggelig maradna! – kérlelte kedvesen Szamszonov. – Le sem ült, meg sem pihent, és máris tovább

akar menni? Így nem lehet harcolni! Maradjon még, beszélgessünk.

Valóban nagyon szerette volna ott tartani Vorotincevet, sértőnek érezte, hogy annyira menni akar. Felállt, hogy kikísérje, és megígérte, hogy holnap délelőtt átköltözteti a parancsnokságot Neidenburgba.

Nem volt egészen világos, miben is egyeztek meg, és hogyan tartják ezután a kapcsolatot. A veszélyek és lehetőségek közül valamit elhallgattak, de babonából nem is volt szabad kimondani. Majd kiderül magától.

Visszatértek a vacsorához, és Posztovszkij meg Filimonov egyetértésben győzködték a parancsnokot, hogy még gondolni sem szabad arra, hogy áthelyezzék a törzset, ez az egész munkájukat tönkretenné, puszta kézzel pedig úgysem tudnak segíteni a hadtesteknek.

A főhadiszállás önhitt ezredese ideröppent, felbukkant, itt volt, majd elutazott, nekik pedig annak rendje és módja szerint kapcsolatba kell lépniük a front törzsével, tudakozódni kell, magyarázatot nyerni, és értelmezni azt a hadtestek számára.

Ekkor újabb parancs érkezett Zsilinszkijtől: az előzetes utasítást megváltoztatva, a Második Hadsereg parancsnoka engedélyt kap, hogy a hadtestek észak felé vegyék az irányt, de a jobbszárny fedezésére feltétlenül a régi irányban kell hagyni Blagovescsenszkij 6. hadtestét, a balszárny biztosítása céljából pedig ne mozdítsa el az 1. hadtestet. (Ismét érthetetlen, mi van az 1. – vel: miként vélekedjen róla? Azért mégiscsak céloznak már rá, hogy őhozzá tartozik.)

Ma reggel még Zsilinszkij megtiltotta, hogy széthúzzák a frontot. Most azt ajánlotta, hogy húzzák szét. Neki így is, úgy is igaza lesz…

Azért az *irányt illetően* mégiscsak engedett. Hála Istennek. És Szamszonovnak ehhez kell tartania magát.

Mire ezt beledolgozták a hadtesteknek szóló rendelkezésekbe, késő éjszaka lett, a telefon, a távírda hol nem működött, hol meg nem is volt. Hogy ne késleltessék a hadtestek reggeli indulását, szikratávírón juttatták el a parancsokat a törzsekhez. Kódolás nélkül.

A németek nem foghatják el, nem hallgatózhatnak egész éjszaka alvás nélkül.

12. fejezet

Vorotincev távozik Osztrolenkából. – Nincsenek tökéletes törzsek. – Az Első Hadsereg csatája Kauschennél és Gumbinnennél. – Súrlódások a vezérkarral. – Rennenkampf nem üldözi az ellenséget. – Hova tűntek a németek? – Megelőzik a fogatoszlopot. – Hogyan fogadta Oroszország a háborút? – A katonai ranglétra. – Az éjjeli úton. – A katonai reform története. – Az „ifjútörökök”. – Versenyben a német vezérkariakkal. – A hadjárat terve. – A tábornokokról. – Az éjszakai út.

Vorotincevnek adtak egy jó sötétpej csődört, kíséretül egy altisztet meg egy kancát. A városból kivezető utat mindig pontosan meg kell tudakolni, de az altiszt ismerte. A csendes, meleg éjszakán teher volt a köpeny meg a tábori táska, Vorotincev a nyereghez szíjazta, és könnyűszerrel lovagolt.

Hosszú éveken át dédelgette magában a tökéletes stratégia álomképét (ha neki nem is, száz év alatt talán sikerül egyszer elérnie valakinek) – az ember reménykedéstől reszketve odamegy minden tábornokhoz, elmegy minden törzshöz, hogy *ő* lesz az, hogy *itt van*! És minden alkalommal csalódik. És szinte minden alkalommal elkeseredve tapasztalja, hogy nincs egységes elképzelés és akarat, hogy összekovácsolják, és győzelemre vezessék a sok ezer eltévedt embert.

Mintha jól ismert törvény lenne, és Vorotincev ettől mindig szomorú lett, hogy minél magasabb a törzs, minél magasabban áll valaki a katonai ranglétrán, minél kevésbé érintkezik az eseményekkel, annál inkább és biztosabban várhatja, hogy önhitt, rangimádó, merev emberekkel találkozik, akik szeretnek úgy élni, ahogyan éppen adódik, csak enni-innivaló legyen rogyásig, és haladjanak a rangban. Nem egy olyan akad, tömegével vannak, akik a hadsereget kényelmes, ragyogóan tiszta, szőnyeggel borított lépcsősornak tekintik, ahol a fokokon kisebb-nagyobb csillagokat osztogatnak.

Így volt ez a főhadiszálláson is. És ugyanez történt az utóbbi napokban az Első Hadsereg törzsénél is, de nem akarta vele Szamszonov hangulatát rontani.

Rennenkampf hadseregében összesen három hadtest volt, ám melléje rendeltek öt és fél lovashadosztályt, az egész gárdalovasságot, a pétervári arisztokrácia krémjét. Ennek parancsnoka, a nahicsevani kán azt az utasítást kapta, hogy a németek mögöttes területén szakítsa meg az összeköttetésüket, ezzel fossza meg az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy Poroszországban szabadon mozogjon. De alig indult útnak augusztus 19-én, oldalt egy második lépcsős német

Landwehr[23] dandár, öt zászlóalj tűnt fel. És ahelyett, hogy kikerülte volna, fedezve magát a német hátország mélyére sietett volna, a kán harcba szállt Kauschennél, méghozzá milyen harcba – hatversztányi vonalon húzott szét négy lovashadosztályt, és nem kerítette be lóháton a dandárt, hanem leparancsolta a nyeregből a lovasságot, és egyenesen az ágyúk torkába hajszolta –, így szörnyű veszteségeket szenvedett, csak a tisztek közül több mint negyven esett el; ő maga a távoli törzsnél ülte végig a csatát, este pedig az egész gárdát messzire hátravonta. Ezzel gyakorlatilag felszólította a németeket, hogy Rennenkampf gyalogsága ellen vonuljanak. És a következő napon, augusztus 20-án lezajlott a gumbinneni csata.

Rennenkampf becsületére legyen mondva, hat gyalogos hadosztállyal nyolc német ellenében győzelmet aratott! Igaz, hogy nem teljes győzelmet, az csak másnap dőlt el. De ez a győzelem nem mentett meg semmit, mert az orosz stratégiai terv szerint Rennenkampfnak nem a legelején kellett volna megvívnia a döntő csatát, hanem csalétekként kellett volna szolgálnia a keletporosz hadsereg számára. Megtámadni őket, méghozzá hátulról, Szamszonov feladata lett volna. A németek azonban a gumbinneni események utáni reggelen eltűntek! Elbújtak Poroszország mélyén. Rennenkampf nem indult üldözésükre, részben a gyalogság nagy veszteségei miatt (de mekkora lovassága volt!), részben pedig azért, mert elfogyott a lőszer, és nem kapott utánpótlást: itt mutatkozott meg, mennyire nincs felkészülve a hátország, a mi önfeláldozó, öngyilkos sietségünk miatt Franciaország érdekében, azonkívül nem hagyta magát Zsilinszkij által rángatni, jobbnak tartotta, ha nem siet. Önigazolásként azt állította, hogy a németek nem mentek sehova, itt a közelében sáncolták el magukat. És Rennenkampf még Gumbinnen után két napig nem mozdult, hacsak tegnap nem, de amikor ma reggel Vorotincev a főhadiszállásról elindult, ezt még nem tudhatta.

Ezekben a napokban más feszültségek is keletkeztek a főhadiszállás és az Első Hadsereg között: a kauscheni csata után Rennenkampf dühében leváltotta a nahicsevani kánt a gárdahadtest éléről, ám az a nagyherceg és valamennyi pétervári gárdista kedvence lévén, Nyikolaj Nyikolajevics *megkérte* Rennenkampfot, tegye lehetővé, hogy a kán még egyszer bizonyíthasson. És Pétervár felől máris szálltak az átkok a sok gárdatiszt halála miatt, s mindez Rennenkampfra. Ráadásul Rennenkampf leváltotta dandárja éléről az ifjabb Oranovszkijt, s az idősb Oranovszkij az Északnyugati Front törzsénél dühöngött.

És mindezen kavarodás mögött még ott rejlett a legfőbb talány: hova tűntek Poroszországban a németek? Csak akiben nem Szuvorov türelmetlen vére buzgott, azt nem kínozta a kérdés, hogy hova lettek? Mi történt velük?

Ebben a helyzetben intézte úgy Vorotincev, hogy Kotzebue-t

küldjék az Első Hadsereghez, őt pedig a Másodikhoz. Ott, az elsőnél is sok minden homályos volt, a fő rejtély azonban most már a második körül alakult ki.

És mit talált a Második Hadsereg törzsénél? Senki sem fogja fel a mai háború villámgyors jellegét, hogy mennyire fontosak abban az azonnali reagálások. A Második Hadsereg Szuvorovhoz méltó manővert választott – erőltetett menet, Kelet-Poroszországot elvágni, Németországot mindjárt az elején megrendíteni –, ám *valahogy majd csak lesz* alapon kezdett hozzá! A felderítés!… A frontparancsnokságtól várják a híreket, az meg „a helybéli lakosok elmondása alapján” gyűjti az információt. Igen, Szamszonovnak soha nem volt erős oldala a felderítés, lovasságával húszversztányi távolságra nem találta meg a japán gyalogságot, erről a németek is írtak, sőt oroszra is lefordították Péterváron. Tudják, kivel állnak szemben, és nem számítanak nyomásra… A Kuropatkin-féle iskola, fő a „türelem”, Kutuzov örökösei vagyunk… Hosszú a fülünk!… Három lovashadosztállyal rendelkeznek, és abból egy sem portyázik a hadsereg arcvonala előtt, hogy megtalálja az eltűnt németeket! Bekeríteni az ellenséget, de hogyan! Annyit értenek a bekerítéshez, mint medve a járomhajlításhoz. Pedig egy ilyen járomív jól fejbe vághatja őket.

Orlaunál is milyen győzelmet arattak? Megtalálták az ellenséget! Nagy siker! Két és fél ezer embert veszítettek, hogy megtudják, az ellenség nem ott van, amerre a Második Hadsereg menetel, de az csak megy tovább a rossz irányba!

Mindennek Zsilinszkij az oka!… De nem lehet ott ő se mindenütt. A jelentés elment a nagyhercegnek. (A nagyherceg pedig, úgy rémlik, egyelőre Pétervárra utazott.)

Az altiszt nem hazudott, pontosan a Narew kőhídjához vezette ki Vorotincevet. (Csak kissé biztosabban ülhetne a nyeregben. Nem tud megtenni száz versztát, vissza kell küldeni.)

A másik oldalról nyilván kerülőút is vezetett a hídhoz, amelyet úgy jelöltek ki, hogy a vasútállomásról a janowi műút felé haladó szekérsor nyikorgása ne zavarja a hadsereg törzsét. Éppen most ért a hídra egy hosszú szekérsor eleje. Mind kétlovas szekér. Mind megrakva zsákokkal, és letakarva vitorlavászonnal. A szekérsor most indulhatott útnak, a kocsisoknak még nem volt idejük felülni, a szekerek mellett mentek (egy törzs székhelyén könnyen valami parancsnokba ütközhetnek: miért terheled a lovakat idő előtt?), olykor összeálltak ketten és dohányoztak, volt, aki harag nélkül szitkozódott, szemmel láthatóan mindnyájan vidám kedvükben voltak. Egy békebeli embernek talán ellenére lett volna, hogy egy ilyen holdtalan, csendes éjszakán induljon útnak, nekik azonban egyenesen tetszett. Jóllakott lovak, amelyek, meglehet, még nem szoktak össze eléggé, maguk is jóllakottak, a közeli napokban nem tartanak semmi veszélytől (még

két nap van hátra a határig), és olyan egészséges legények, hogy megfelelnének a gyalogságban is, összevissza hadonásznak, egy még táncra is perdült a köveken, nevetésre ingerelve a társait.

– Úgy látszik, nem táncolt eleget a lengyel kisasszonykájával…

– Testvérek, annyira sajnálom – mondta a táncos, de hangjában semmi sajnálkozás nem érződött –, a legfontosabb éjszakától fosztottak meg…

– Idefigyelj, Onyiszka – ajánlotta erős hangján a harmadik kocsis. – A fakód egymaga is elhúzza a szekeret, majd jön az enyémek után, a pejkót meg fogd ki, kéredzkedj el az őrmestertől, menj vissza és végezd be a dolgot… Reggelre utolérsz bennünket… Csinálj egy fiút, akire öregségedben támaszkodhatsz…

Röhögtek. De amikor meglátták a nemes paripán ülő lovast, aki a hídon megelőzte őket, elhallgattak.

A katonatréfák változnak a leglassabban a hadseregben – lassabban, mint a fegyverek, mint az egyenruha, mint a szabályzat. Ilyen tréfákat hallott Vorotincev a japán háborúban is, valószínűleg ilyenek járták a krími háború, de már a Pozsarszkij-féle népfelkelés idején is. Nem a tartalmukkal keltettek jókedvet, hanem azzal a felszabadult hetykeséggel, ahogy előadták őket.

Az elkomorult Vorotincevnek most jól jött a kocsisok szabadszájú, magabiztos fecsegése. És miután átment a hídon, fölöslegesen magához szólította serény őrmesterüket, aki a szekérsor mellett szaladt, és az első szekeret szidta kiabálva. Az futtában vetett egy pillantást feléje, a csillagok meg a patak szalagjának halvány fényében a földről az égre nézett, konstatálta, hogy ez itt egy vezérkari tiszt, egy pillanat alatt megfordult, és olyan készségesen verte ki az utolsó lépteket a göröngyös úton, és olyan pontosan állt meg a szabályzat által előírt távolságban, mintha csakis ezért szaladt volna egész úton.

– Kié a trén?

– A tizenharmadik hadtesté, nagyságos uram!

– Az állomásról jöttök? Mennyi ideje vagytok úton?

– Ötödik napja, nagyságos uram!

– Mit visztek?

– Kétszersültet, hajdinát, olajat, nagyságos uram!

– És kenyeret?

– Azt egyáltalán nem, nagyságos uram!

Erre az idétlen „nagyságos uramra” annyi ideje megy rá a katonának, hogy az egy XX. századi háborúban megengedhetetlen! De nem Vorotincev tiszte eltörölni a megszólítást. És elindította a lovát, az altiszt utána. Az őrmester még szabályszerűen megfordult, aztán imbolyogva futásnak eredt, s még hangosabban kiabált az első szekérnek.

Osztrolenka vasútállomása egy versztára esik, de ők már ötödik

napja úton vannak! Mögöttük van öt nap – előttük pedig még hatnapi út! És hat nap alatt se birkóznak meg vele. Hadtestszállítás… Hadseregszállítás pedig nincs. Rajzolhatják, ahogy akarják a törzsnél a hadosztályokat jelző nyilakat, rajzolhatják szép csendben, ezek a szekérkerekek döntik el a csatát.

Ezek a jókedvű, erős katonák, akiket alkalmatlannak minősítettek a csapatszolgálatra, a hetyke őrmester, az erős lovak és az eső ellen kifeszített vitorlavászon, őalatta a jól patkolt csődör, amely a fogát vicsorította, ha az altiszt kancája lemaradt – mindez jobb kedvre hangolta, megnyugtatta Vorotincevet ahhoz képest, amilyen hangulatban a törzstől eljött: erős és kimeríthetetlen Oroszország. S ezt az erőt érzékelve maga is erősebb lett.

Ez a háború a nép olyan csodálatos egyetértésével kezdődött, ami a japán háború idején egyetlen napig sem volt tapasztalható, amilyenre Vorotincev egyáltalán nem emlékezett. Azt mesélték, a háború első napján Pétervárott minden összebeszélés és értesítés nélkül a nép elindult otthonról, és a Téli Palotához ment, ott várta a cárt, még az egyetemisták is. A sztrájkoló pétervári munkások egy nap alatt abbahagytak minden sztrájkot. Moszkvában kevés ideig tartózkodott Vorotincev, de mindennap tömegek vonultak a városparancsnokság elé, és az utcákon mindenütt az egyetértés érződött. A mozgósítás a legnagyobb dologidőben jött – és a falu az aratás idején özönlött a kiegészítő parancsnokságokhoz: „a cár hívott!” Ezt az egyöntetű felbuzdulást hogy szabad eltékozolni? De már az első törzseknél az első napokban földre pottyantak az első cseppek, kiborultak az első vödrök.

Annak a bizonyos szőnyeggel borított ranglépcsőnek inkább kötelezettségekkel kellett volna járnia, semmint előnyöket jelentenie. Aki könnyen szerzi a rangot, annak eszébe sem jut, hogy létezik a hadvezetés *tudománya*, és az tízévenként változik, állandóan tanulni kell, változni és haladni. Ha maga a hadügyminiszter azzal dicsekszik, hogy harmincöt éve, amióta az akadémiát elvégezte, egyetlen hadtudománnyal foglalkozó könyvet sem olvasott el, akkor mit mondjunk a többiekről? Ha már megkapta a tábornoki váll-lapot, mire törekedjen még? Hisz a lépcső úgy van megépítve, hogy nem az önálló, hanem az engedelmes, nem az okos, hanem a szolgálatkész halad rajta gyorsabban, az, aki képes tetszeni a felsőbbségnek. Ha valaki szigorúan a szabályzatok, a direktívák, a parancsok szerint cselekszik, és kudarcot vall, vereséget szenved, visszavonul, szétverik, megfutamodik – senki sem fogja hibáztatni! És nem kell azon törnie a fejét, vajon mi okozta a vereséget. De jaj neki, ha eltér a parancsoktól, ha bátran a saját feje szerint cselekszik – ebben az esetben a sikert sem bocsátják meg, sikertelenség esetén pedig széttépik.

Azonkívül még a *kihordási idő, a rangsor* teszi tönkre az orosz

hadsereget. A szolgálati idő, az életkor és a rangbeli előrehaladás, amelyet a felsőség számon tart. Csak ne kövessen el az ember valami illetlen dolgot, csak ne haragítsa magára a főnökséget – maga a múló idő meghozza a várt rangot és a ranggal együtt a beosztást. Valami rendkívüli szolgálatot kell tenni, mint Lecsickij tábornok, avagy közel kell állni az udvarhoz, hogy valaki megkerülje a kor, a kihordási idő szerinti előrehaladást. És ezt a rendszert mindenki olyan ésszerűnek tartja, mint az égitestek egyenletes mozgását, és egyik ezredes a másik ezredesről, egyik tábornok a másik tábornokról nem azt akarja legelőször megtudni, milyen csatákban vett részt, hanem hogy melyik év, melyik hónap melyik napjától viseli a rangját, következésképpen mikor kaphatja meg a következőt.

A híd után véget ért a kövezet, és az út éppen alkalmas lett a paták számára… Halványan csillogva kanyargott a csillagok alatt, világosan kivehető csíkként, lágy domborulatokkal, egyszer felfelé kapaszkodott, azután lefelé haladt, tekergett a nyugodtan alvó országon keresztül a kihunyó utolsó fényekkel, és két oldalán a titokzatos sötét bokrokkal… Nem kellett semmit sem kérdezni. A lovasok frissen kocogtak, de nem túl gyorsan, nehogy a lovak reggelre kifáradjanak.

Ebben a friss mozgásban a sötét, csendes, meleg országon át Vorotincevet hamarosan eltöltötte az a csodálatos könnyűség, amelyet minden katonaember jól ismer (de nem, a katonák ritkán tapasztalják, az olyan tisztek érzékelik, akik csak a háborúnak élnek), amikor az állandó helyhez kötő gyenge kötelékeket teljesen elvágta, teste harcra kész, a keze szabad, kellemesen érzi magán a fegyver súlyát, agyát pedig a közvetlen feladat foglalkoztatja. Vorotincev ismerte, szerette ezt az állapotot.

Már csak azért sem mehetett vonattal Varsón keresztül, mert neki is érintkezésbe kellett kerülnie azzal a földdel, amelyen a hadtestek átvonultak, különben semmit sem fog megérteni. Mert egy bátor, határozott és értelmes tiszt még nem igazi tiszt. Még arra van szükség, hogy állandóan érezze a katona terhét és szükségleteit, hogy az ő vállát is addig törje a borjú, amíg azt valamennyi katona le nem dobja az éjjeli pihenő előtt, hogy ne menjen le a torkán se étel, se víz, ha akár egy század is étel és víz nélkül maradt a hadosztályban.

Érintkezésbe kerülnie pedig azért kellett Vorotincevnek, mert még mindig csillapíthatatlan forrósággal égette a japán háború emléke, immár tíz éve égette, és nem csillapodott. Az eszét vesztett orosz társadalom képes volt örülni a vereségnek – ahogyan a meggondolatlan gyermek örül a betegségnek, mert akkor aznap nem kell valamit megcsinálni, vagy nem kell enni, és nem érti meg, hogy az a betegség egész életére nyomorékká teheti. A társadalom örülhetett, és minden felelősséget a cárra, a cárizmusra háríthatott, a hazafiak azonban csak szomorkodhattak. Két-három ilyen vereség

egymás után, és örökre meggörbül a gerinc, és elvész az ezeréves nemzet. Kettő pedig már volt – a krími és a japán, amin csak keveset enyhített a nem valami jelentős török hadjárat. Ezért a most kezdődő háború vagy a nagy orosz fejlődés kezdetét jelenthette, vagy pedig egész Oroszország végét. A japán háborúban elkövetett hibák ezért bántották most az igazi katonákat – azon igyekeztek, és azért remegtek, valahogy meg ne ismételjék őket!

Vorotincevnek azért is különösen szüksége volt rá, hogy napról napra, óráról órára érintkezésbe kerüljön azzal, ami Kelet-Poroszországban történik, mivel az elmúlt években azon kevés vezérkari tiszt közé tartozott, akiket bevontak az általános haditervek megvitatásába és a részleges tervek elkészítésébe, melyeket aztán éveken át írogattak alá, egyre írogattak alá és láttamoztak a tábornokok és nagyhercegek, később az „Elképzeléseket” néhány számozott példányban kiadták, páncélszekrényekben őrizték, és odaadták elolvasni azoknak, akik tudhatnak róluk.

Pontosan a japán háború után, amikor a vereség által megosztott hadseregben megindult a „katonai reneszánsz”, a vezérkari akadémián kialakult és összekovácsolódott egy csoport, amely megértette és megérezte, mit jelent a XX. század katonai szempontból, amelyben sem a Péter-féle sablonok, sem Szuvorov dicsősége nem teheti erőssé, nem védheti meg Oroszországot, semmi sem segít rajta, csakis a modern technika, a modern szervezés és a gyors, élénk gondolkozás.

Csak a vezérkari tiszteknek ez a kis csoportja s talán még néhány mérnök tudta, hogy az egész világ s vele együtt Oroszország láthatatlanul, hallhatatlanul, észrevétlenül átgördült egy Új Korszakba, mintha megváltozott volna körülötte az égitest légköre, oxigénje, az égés üteme és minden órarugó. Egész Oroszország, az uralkodói családtól egészen a forradalmárokig, naivan azt gondolta, hogy a régi levegőt szívja, és a régi földgolyón él – csak egy kis csoport mérnöknek és katonának adatott meg, hogy érzékelje: megváltozott a Zodiákus.

Miközben az államban barikádokat építettek, összehívták és szétkergették a Dumát, kizárólagos törvényeket hoztak, és a túlvilágra vezető misztikus utakat kerestek – a kapitányok, ezredesek ezen kicsi csoportja, amelyet „ifjútörököknek” neveztek, öntudatra ébredt, német tábornokok műveit olvasta, és senkitől sem üldöztetve és senkinek sem kellve erőt gyűjtött. Összekovácsolódott, ám azonnal fel is bomlott, hiszen nem ülhettek vég nélkül az akadémián, és nem szerveztek egy törzskart külön az ő számukra, mindegyiküknek rendeltetésszerűen garnizonokba kellett mennie, s talán soha többé nem is találkozhatnak; ennek ellenére mindenütt egy nagy egész részeinek, az orosz katonai gondolkodás sejtjének érezték magukat. Az „ifjútörökök” magva, Golovin professzor csoportja még tartotta magát,

de a múlt évben a dörgölődző Januskevics szerezte meg az Akadémiát – és az utolsó engedetleneket is szétszórták, széthelyezték. Egyikük sem kapott tényleges hatalmat, még dandárt sem (Golovint elküldték egy dragonyos ezred parancsnokának), mivel hosszú volt azoknak a sora, akik szolgálati idejük, tehetségtelenségük és udvari protekciójuk alapján előléptetésre vártak. Egymás között és egymás előtt most azonban felelősek voltak az orosz hadsereg jövőjéért, leginkább a törzsek műveleti osztályán működtek szétszórtan, arra számítottak, hogy pontos munkájuk, meggyőző érvelésük segítségével a kellő irányba tudják fordítani a hadsereget.

Éppen ők, akiknek nem volt megfelelő beosztásuk, nem voltak jogaik, ők vették fel a Vilmos császár által odadobott kesztyűt. Éppen ők, nem a baltikumi bárók, nem az uralkodó családhoz közelállók, nem a válluktól a köldökükig kitüntetésekkel teleaggatott tábornokok, hanem ők ismerték a mostani ellenséget, és el voltak ragadtatva tőle! Tudták, hogy jelenleg a német hadsereg a legerősebb a világon, hogy ezt a hadsereget a hazafiság közös érzése hatja át, hogy ez a hadsereg kitűnő irányító apparátussal rendelkezik, és ez a hadsereg egyesítette az egyesíthetetlent: a feltétlen porosz fegyelmet és a gyors európai kezdeményező készséget. Pontosan ilyen, a mi vezérkari tisztjeink kis csoportjához hasonló tiszt náluk sok volt, és erejük, hatalmuk is volt egészen a hadsereg-parancsnokságig. És a vezérkari főnökök ott nem változnak olyan gyakran, mint nálunk: kilenc év alatt hat. Négy ötven évnél fiatalabb volt köztük, és örökölték a tisztséget, az idősebbik Moltke után az ifjabbik Moltke következett. „A hadak tábori körülmények közötti vezetésének irányelveit” ott nem az általános mozgósítás előtt három nappal hagyják jóvá, mint nálunk. És a fegyverkezés hét évre szóló programját sem a háború megkezdése előtt három héttel.

Természetesen sokkal jobb lett volna „örök szövetségben” állni Németországgal, amint azt Dosztojevszkij óhajtotta és tanította. (És amit Vorotincev is előnyösebbnek tartott volna.) Mennyivel jobb lett volna ugyanúgy fejleszteni és erősíteni népünket, mint Németország a magáét. De a sors úgy hozta, hogy háborúzni kell, és vezérkarunk büszkesége azt követeli, hogy méltóképpen harcoljunk.

A méltóképpen pedig azt jelenti, hogy nemcsak a mai nap és a mai éjszaka rövid távú feladatait kell megérteni, és a legjobban teljesíteni, hanem a kiinduló ponttól, az alapoktól kezdve meg kell érteni, hogy általában véve *itt* kell-e támadnunk, de még ezt megelőzően, hogy támadjunk-e egyáltalán?

A német vezérkar doktrínája az, hogy mindenáron támadni kell! És a németeknek megvan az alapjuk, hogy ezt válasszák. De lám csak, a franciák is átvették. De lám csak, a mieink is átvették: csak előre! Mindig előre! Milyen szép! És a csapongó Szuhomlinov jól érzi magát.

Holott a hadtudománynak van egy, az előzőnél is fontosabb elve: a feladatnak arányban kell állnia az eszközökkel.

A franciákkal való megegyezés alapján szabadon választhatjuk meg a hadművelet irányát. Éveken át hasonlítgatták a két természetes irányt: az ausztriait és a németországit. Ausztriával közös határunk könnyen átjárható, a poroszországi tavak pedig a védelemre alkalmasak, a támadáshoz szűkösek. Ha Németországra támadunk, az sok erőt emészt fel, és kevés reménnyel kecsegtet. Ha Ausztriára támadunk, nagy sikert érhetünk el, szétzúzhatjuk egész hadseregét, az egész államot, fél Európát elmozdíthatjuk, ugyanakkor Németország ellen könnyen védekezhetünk kisebb erőkkel is, átengedhetjük neki a határ menti rossz útjainkat, no meg a széles nyomtávot. Ezt a verziót választották. Erre készült fel Palicin a Kovno-Grodno-Oszovec-Novogeorgijevszk erődövezettel.

(Vorotincev lovának patája is egyre mélyebbre süppedt a homokos útba, igazolva, hogy ezért nem építettek itt egyetlen utat sem.)

Ám megjelent a vezérkarnál Szuhomlinov, és könnyelmű tudatlansággal (amely olyannyira hasonlít a határozottságra) *elsimította* a támadás irányáról szóló vitát: egyidejűleg támadunk erre is, arra is! A két verzió közül a legrosszabbat választotta: mindkettőt egyszerre. Az őt felváltó Zsilinszkij már tavalyelőtt megígérte a franciáknak, a megállapodáson felül, csak úgy, magától, mintegy Oroszország nevében, hogy feltétlenül megtámadjuk Németországot – vagy Poroszországot, vagy Berlint. És persze most a hősiességünk, a becsületünk forog kockán a szövetségesünk előtt – nehogy becsapjuk őket!

Az ember pedig, miután tisztázta a forrásokat, harcoljon *méltó módon*…

A *vagy-vagy* azonban kínozza az orosz agyat: mit jelent ez a vagy Poroszországot, vagy Berlint?

Mi sem egyszerűbb – gyerünk, oda is, meg ide is! És ezekben a napokban, amikor az Első és a Második Hadsereg épp hogy bevonult Poroszországba és még minden csata előttünk volt – a főparancsnokság íróasztalain már a Kilencedik Hadsereget kovácsolgatták, hogy Berlin ellen indítsák. Pontosan ezért vették el Szamszonovtól (és ezt ő, szegény feje, nem tudta) a gárdahadtestet, és nem engedték, hogy Artamonovot Soldaunál előbbre tolja, és még a hátországi munkáját is gátolták, keresztbe hajszolták rajta az új egységeket Varsó felé.

Mi ez ahhoz képest, hogy Zsilinszkij már a múlt évben igen nagylelkűen megmondta Joffre-nak a kezdés pontos idejét is: nem a mozgósítás utáni hatvanadik napon indulunk meg, nem is a harmincadikon, hanem, teljesen felkészületlenül, a tizenötödiken! Hiszen bajban vannak a barátaink, tegyünk meg mindent a

barátainkért, az angolok meg mikor kecmeregnek még át a csatornán!

De ahogy a magánéletben sem mehet el a barátság az önfeladásig – ezt soha nem köszönik meg –, még kevésbé történhet ez így az államok között… Az oroszoknak erre az áldozatára, erre a véradományunkra vajon sokáig fog-e emlékezni Franciaország?

Az ember pedig egyelőre harcoljon méltó módon.

A százötven verszta megtett úton túl, az éj sötétjén túl, a terepen túl, amelyet eddig csak a térképen látott, csődöre ugráló nagy fején túl és a szélességi fok szerint gömbölyödő földön túl – feltételezte, érzékelte, elképzelte, sőt egyszerűen látta Vorotincev a hozzá hasonló vezérkariakat, csak éppen a németeket, akik kemény műutakon, gyors automobilokon utaztak az éjszakában, sűrű távíróhálózattal ellátva, a térképekhez aeroplánról felvett pontos felderítési adatokat mellékelve, gombostűvel és pontos nyilakkal jelölve, honnan merre haladunk feléjük, meg a hozzáértő, készséges tábornokokat meg a döntéseket, amelyeket az ésszerűségnek megfelelően öt perc alatt hoznak meg – a háta mögött pedig ott volt Zsilinszkij az előreugró, magabiztos állával, Posztovszkij az akkurátusan összerakott, háromnapos papírok dossziéjával, Filimonov a hasztalan, hiú, csak önmagát szolgáló energiájával, az agyonterhelt, lassú Szamszonov, elöl meg, a homokban és a tavak között az elveszett hadtestek. És a félelmetes összecsapás közeledtével Vorotincev csak lángoló emlékezetében nézegethette a térképet, meg a csődörét biztathatta, de azt se túlságosan, hogy kitartson az ereje.

Sietni! Természetesen sietni kellett ebben a hadműveletben, no de nem Bialystoknál kezdeni a gyalogmenetet. Sietni, de nem úgy, ahogyan a bohóc siet befelé az arénába, nem kell elhagyni a cipőt meg a nadrágot, először fel kell azt kötni, a cipőt pedig befűzni. Hát hogyan lehetett mindjárt áttöréssel kezdeni: elküldeni Rennenkampfot, amikor Szamszonov még nincsen készen? A terv egész értelme elhomályosult, odalett.

…Az altiszttel való beszélgetésre nem maradt idő. Lakott helyeken haladtak át, olykor volt kitől érdeklődni, olykor pedig a térképre világított Vorotincev és maga mérlegelte a helyzetet. Vagy két órát feszülten gondolkozott, azután összevissza: Blagovescsenszkij hadtestéről, hogy az annyira elszakadt jobb felé, mintha valójában átment volna Rennenkampfhoz, s ami még rosszabb, a 2. hadtestről, amelyik elakadt a néma tavaknál, nem segítve sem az Első Hadseregnek, sem a Másodiknak. És arra gondolt, hogy a tábornokok neve alapján ítélve – von Torklus, báró Vietinghof, Sheideman, Richter, Stempel, Mingin, Sirelius, Ropp – igazán nem lehet orosznak nevezni a Második Hadsereget, s hozzá még most tavasszal kis híján Rausch von Traubenberget nevezték ki parancsnokául, ez aztán jól hangzik!

Ez a német túlsúly már oly megszokott, hogy el se gondolkozunk rajta: vajon az utóbbi két évszázadban önátló nemzetként létezik-e Oroszország? Avagy Nagy Péter óta a németek irányítják?

Arra az orosz tábornokra, Artamonovra is gondolt Vorotincev, akihez mostani útja vezetett, és akitől holnap talán egész Oroszország becsülete függ majd. Artamonov még kortársa is Szamszonovnak, ezért is nehéz lesz neki az alárendeltség. Artamonov hosszú ideig törzseknél szolgált, „megbízatások céljából", „rendelkezési állományban", valamilyen oknál fogva a kronstadti erőd parancsnoka volt, annak ellenére, hogy szárazföldi katona, sőt az erődítési munkálatok vezetője is volt, most pedig hadtestnél van.

A németek ezt mind feljegyzik maguknak, feljegyzik és nevetnek: ezeknél az oroszoknál a főparancsnokság nem ismeri a katonai szakosodás fogalmát. Minden, ami nem ló és nem ágyú, az náluk gyalogság…

Gondolt Vorotincev Krimov vezérkari ezredesre is, aki megelőzte őt az 1. hadtestnél, és már mindent helyrehozott, de az is lehet, hogy mindent elrontott. Személyesen nem találkoztak. De amikor eljött a főhadiszállásról, a tábornokokról, ezredesekről szóló tájékoztatóban megnézte mindenkinek a szolgálati adatait, akibe belefuthat. Krimov öt évvel idősebb nála, és ennyivel megelőzi őt az ezredesi rangban is. Arra lehetett következtetni, hogy egyenetlenül szolgált: a múlt század végén gyengén teljesített, másfél éven át egy üteg gazdálkodását vezette, de azután sem jött valami nagyobb. Azért csak nekibuzdult az Akadémiának, és sikeresen befejezte a japán háború előtt. Nyilván bátran harcolt, mert egyik csata a másik után hozta számára a kitüntetéseket. Azután vagy öt évre ismét besavanyodott a főparancsnokság mozgósítási osztálya ügyvivőjeként meg vezetőjeként. Ott még írt is valamit a tartalékcsapatokról, ez mind szükséges egy nagy hadsereg számára, de ismét jön a kérdés: hogyan fér mindez meg egy tisztben?

Az út pedig csak folytatódott, egyre folytatódott a hűvösödő csillagos éjszakában. Az út oldala olykor be volt ültetve, olykor csupasz volt, de végig homokos. A ritka tanyák, a kútgémek, a magas út menti keresztek feketén és lágyan váltogatták egymást. Észak-Lengyelország csendesen, békésen aludt, egyáltalán nem háborús módon. Igaz, két faluban szekérsor állt meg éjszakára, járőrök felelgettek egymásnak. Az ő lovaik elfáradtak, de az altiszt is lekonyult. Vorotincev úgy gondolta, hajnalban megetetik a lovakat, alszanak vagy két órát, az altisztet visszaküldi, és egyedül megy tovább.

Lassanként elcsitultak a gondolatai, nem égették, nem pattantak elő olyan gyorsan, nem tolultak egymásra, egészen mások jöttek, és kellemes volt tisztázni, végiggondolni őket a megnyugtató, hosszú,

éjszakai lovaglásban.

Vorotincevet egyáltalán nem nyomasztotta az alvás nélküli éjszaka, meg a másnapi hosszú út, és a majd utána következő, meglehetősen zsúfolt, esztelen hét – mivelhogy ilyennek ígérkezett a porosz csata, talán még a halállal is a végén. Ez volt a sorsa. Ezek voltak a legjelentősebb napjai, azok a napok, amelyekért egy hivatásos tiszt él. Nemhogy nehéz nem volt neki, szárnyalóan könnyűnek érezte magát, és semmi jelentőséggel nem bírt, hogy aludt-e vagy evett-e.

13. fejezet

Megkönnyebbülés elmenni a háborúba. – Levacsov tábornok tanácsa. – Szerelem vagy kötelesség? – A szülők viszálya. – A szerencsés házasodás. – Valami elveszett. – Minden, ami növekszik, kérgesedik. – A személyes drámák kicsinyes volta. – Távirat távirat után.

Őszintén szólva, volt még egy oka, hogy most olyan könnyűnek érezte magát. Azért érezte magát olyan könnyűnek és szabadnak, mert eljött hazulról.

Nem is hitt egyből ennek az érzésnek, meglepődött tőle: eddig sohasem tapasztalt örömöt vagy megkönnyebbülést, ha el kellett válniuk. Három héttel ezelőtt azonban, amikor Moszkvában a katonai körzet parancsnokságán megkapták az általános mozgósítási parancsot, és az egész fejét, az egész szívét a közös ügy töltötte el, Vorotincev észrevette, hogy a háború nagy gondjai között szivárványos gyíkként átsiklott, hogy most természetesen hosszú időre megválik a feleségétől. Mintha szabadabb lenne vagy megpihenne?

Különös. Ezt nem gondolta volna. Azért érezte magát szárnyalóan könnyűnek egész életében, minden mozgásában és tervében, mert nagyon jól és gyorsan nősült. Mivel nagyon határozottan célirányos volt az érdeklődése, és egyetlen dolog töltötte ki az életét, inkább sikertelennek kellett volna lennie a házasságának, mint ahogy sokaknak sikertelen, neki azonban szerencséje volt! Az emberek nagy figyelmet és gondot szentelnek boldog családi életük kiépítésére, neki pedig oly könnyen ment, azonnal sikerült! Nagyszerű felesége van.

Valamikor, még az előző cár uralkodásának utolsó évében, elsőéves hadapród iskolásként későn ért vissza az intézetbe a gimnazista bálról: egy gimnazista lánnyal csókolózott a Nyeopalimszkij közben, a kerítésen kellett bemásznia, de rajtakapták. Reggel maga Levacsov tábornok, az iskola parancsnoka, Isten nyugosztalja, rendelte maga elé. „Na, mi van, Vorotincev? Két nap fogda?” – „Értettem, két nap, kegyelmes uram.” A magas, karcsú tábornok állva folytatta a beszélgetést, világos szemével először gúnyosan, aztán egészen komolyan nézte a hadapródot: „Nem sajnálom kiszabni magára ezt a két napot, maga meg nem sajnálja leülni. De Vorotincev, a maga kiváló képességeivel, a maga eszével – úgy hallottam, »vezérkari főnöknek« csúfolják (valóban volt egy ilyen ragadványneve, és Vorotincev nem tartotta üres frázisnak, nem zárta ki a lehetőséget, hogy ötvenéves korára az lesz) – fogadja el egy tapasztalt ember baráti tanácsát: – A kártya és a mértéktelen ivás sok nagyszerű tisztet tönkretett. Ám nem kevesebb, hanem annál is több magunkfajtát tettek tönkre a hölgyek. Higgye el, a mindenféle udvarlás, a személyes

megrázkódtatások – apró dolgok, semmiségek, mégis a legjobb ifjúi erők és az idő elvesztegetése. Ne aprózza el magát! Ráér. Bár azt mondják: »éhesen egyél, fiatalon szeress«, de túlságosan fiatalon a tehetséges ember nem érhet rá szeretni. A család is meglesz a maga idejében. A magas katonai rang eléréséhez bizonyos szerzetesi vonásokra is szükség van. Gondolkozzon ezen!”

Vorotincev gondolkozott. És elfogadta. Annyira elfogadta Levacsov tábornok tanácsát, mintha a saját gondolata lett volna, annyira beleillett az élettervébe.

Már régebben, már gyermekkorában olvasta, hallotta valahol Georgij a dilemmát – szerelem vagy kötelesség? –, és már akkor ingadozás nélkül, azonnal és egyszer s mindenkorra eldöntötte: Kötelesség! Kötelesség! Kötelesség! És később az udvarlásnak, sőt az úgynevezett szerelmi gyötrelmeknek a gondolata is annyira távol állt tőle, hogy sem munkatársaitól, sem véletlen találkozások alkalmával, még unalmában sem hallgatta meg a szerelmi históriákat; elhárította, kerülte őket, nem vesztegette rájuk az idejét. A tábornok tanácsa annál is szervesebben beépült fiatal életének alapjaiba, mivel az édesapjától soha semmi értelmes dolgot nem hallott erre vonatkozóan.

Az apja egyáltalán semmi tapasztalatát nem adta át neki. Az egyetlen, amivel fia életét irányítani akarta, az volt, hogy reáliskolába íratta, nem pedig a hadapród iskolába, ahova Georgij szeretett volna menni. Ám Georgij hajlandósága a hét reáliskolai év alatt sem változott meg, s mégiscsak a Sándor Hadapród Iskolában kötött ki. Mintegy jóvátette, hogy nagyapja és apja elárulta családi tradíciójukat: ők nem vállalták, hogy katonaként szolgáljanak, és az apa már csak ezért sem érdemelte ki a fiú figyelmét és tiszteletét. De a családi életre vonatkozóan is aligha tudott volna tanácsot adni az apja, mivelhogy maga sem volt boldog, az utóbbi években rosszul éltek az anyjával – hogy miért, azt Georgij nem firtatta, ők pedig nem magyarázták meg neki, csak a szomorúság és kilátástalanság légköre vette körül őket – talán minden családi élet ilyen? Lehet, hogy nincs is más fejlődési lehetőség?

S mintegy a szülők viszályával összhangban Georgij fiatalkorában állandóan betöltötte a lakást anyja zongorajátéka, s az mindig elégikus és áthatóan szomorú volt. Sokat játszott a maga számára, ezekkel a hangokkal volt tele moszkvai lakásuk, Georgijt lebilincselték, megszerette őket, sőt rajongott értük. Sajnálta az anyját, de nem tudta megvigasztalni.

Anyja pedig nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy fiát a nők iránti lovagiasságra, hódolatra nevelje. Arra tanította, hogy egy nőnek szüksége van védelemre a durva élettel szemben, és a férfi kezének, mivel nagyon erős, e fölé a kegyetlen világ fölé kell emelnie. Georgij ezt szívesen és alaposan magáévá tette, beépült a jellemébe, érzékelte

magában a bőséges erőt, melynek birtokában nem megalázó egy gyenge lénynek szolgálni.

Alinát először a tambovi nemesi gyűlésen látta és hallotta Georgij – szintén zongora mellett, egy előadáson, és azonnal egy benyomásban villant fel, és ötvöződött a külseje –, úgy tűnt, pontosan ilyen finom, eleven, középtermetű, se nem szőke, se nem barna hajú és ilyen mosolyú lánynak képzelte el jövendőbeli feleségét – s hozzá még a zongorajátéka, meg a szikrázó Chopin-mazurkák! Mindez egy pillanat alatt összeállt! – s talán már a megismerkedés előtt, már az utolsó mazurka elhangzása előtt eldöntötte: feleségül veszem! Megtaláltam! Nincs mit mérlegelni, hasonlítgatni, nézelődni – itt van az egyetlen nő a világon, aki az én számomra teremtetett!

És mindez közvetlenül a japán háború után történt, a háború utáni ujjongásban: életben maradtam! Most már hosszú ideig fogok élni! Most boldog akarok lenni!

No meg már betöltötte a harmincat is.

És milyen szerencsésen egybeestek a dolgok: azelőtt soha nem járt Tambovban, és azután sem, mindössze három napra érkezett egy kisebb inspekció céljából. Alina sem tambovi volt, Boriszoglebszkben lakott, vendégségbe jött a járásból az anyjával – és íme, találkoztak!

Georgij egy pillanat alatt döntött (mindig az első pillanatban tudta, mit akar és mi a jó), gyorsan megkérte a lány kezét. Akna megdöbbent, nem tudott mindjárt választ adni. Akkor Georgij heves udvarlásba kezdett. És amikor a légies fehér csodalényt az oltár elé vezette, még mindig attól tartott, nehogy az az utolsó percben meggondolja magát.

És minden nagyszerűen alakult! A szerelem csak egyszer adatik meg az életben, és mekkora szerencse tévedés nélkül rátalálni! Ő is gyöngéden szeret, őt is gyöngéden szeretik, és a világ az ő mozgástere szempontjából a legjobb formájában zárult össze. (Az apró koccanások nem számítanak.) Most már tudta, kire irányítsa a nők iránti lovagi hódolat belé nevelt érzését és a végtelen csodálatot.

Házasságuk első évei egybeestek a legzsúfoltabb akadémiai évekkel, amelyek lefoglalták minden idejét, agyától megfeszített munkát követeltek, mivel elképesztően sok tantárgy volt egy évben: valamennyi katonai tárgy, néhány matematikai, két nyelv, két jogrendszer, három történelem, sőt még szlavisztika is, valamint geológia és utána három disszertáció. Emellett még ezek voltak az Akadémia legjobb évei, amikor eltakarították a kacatot (nem mindet és nem hosszú időre…), amikor az oroszok eleve legyőzhetetlen voltának legendáját türelmes munkával váltották fel. (És ő mindennap a Szuvorov sugárúton ment az Akadémiára, a Szuvorov templom mellett haladt el, és fejében ott zengett a legdicsőbb név – ugyan melyik orosz tiszt nem ábrándozott arról, hogy Szuvorov lesz belőle?)

És amikor az Akadémia ennyire lefoglalta, milyen boldogan teltek Alinával a csendes esték a kis olcsó szobákban a Kosztromszkaja utcában! (Kosztromszkaja – már a név is az otthont idézi!) Georgij az íróasztalnál, Alina a falon túl a pianínó mellett vagy a heverőn – nyugalom és megállapodottság, amely kizárja az izgalmak világát – csak szívbéli izgalmak vannak. A nyolcvan rubeles akadémiai ösztöndíj mellett gyakran pénz sem volt színházra vagy koncertre, idő pedig szinte soha, így csak ültek, ültek otthon, annál édesebb a dolog – és Alina nem panaszkodott. Nagyon boldog évek! Minél viharosabb a társadalmi és katonai élet, annál kellemesebb, hogy a családi élet egyenletesen, hagyományosan folyik, csak ne is kelljen változtatni a szokásokon. Változatlan, állandó, mindennapi egyforma boldogság, se robbanás, se megrázkódtatások. Az első gyerekkel balszerencséjük volt, második nem is lett, de ez sem vont föléjük felhőket: majd a mozgás és a harcok töltik ki az életet. Alina nem kesergett túlságosan a veszteségen – Georgijnak ezzel is szerencséje volt. Megegyeztek, hogy nincs is szükségük gyerekre, szerelmük enélkül is az égtől adatott és örökké tart.

A három év tanulás után a három év előadói munka az Akadémián még teljesebbé tette a boldogságot. Amikor azonban a Golovin-csoportot szétzavarták, Vorotincevnek egy eldugott helyőrségbe kellett mennie, a Vjatkán túlra. Számára ez majdnem olyan volt, mint az ő Kosztromszkajája. Alina azonban elveszítette a pétervári életet, nem volt kedve Boriszoglebszkben ülni az anyjával, hanem vele ment arra az egyszerű helyre, a rendezetlen életbe, állhatatosan viselte a másfél éves száműzetést, és nem volt terhére a konyhai, a háztartási munka.

Georgijnak itt is mindennap ott volt az asztalán Schlieffen[24], de mi maradt Alinának? Mit találhatott ebben a szakadékba zuhant életben? Így aztán Vorotincev kétszeres figyelemmel, rajongással, kétszeres gyöngédséggel próbálta megkönnyíteni számára ezt a nehéz időt, mindig tudatában volt felesége hősies tettének és szerelmének. Igaz, a végén Alina mégiscsak búnak adta a fejét, de Georgijnak ekkor is sikerült megoldania a dolgot, és áthelyeztetni magát a moszkvai körzet törzséhez.

Ez nem egészen fél évvel ezelőtt történt. Ám különös módon Georgij éppen ebben a komfortos moszkvai félévben – amikor Alina dalolva építgette új *kis fészkét* – kezdte érzékelni, hogy valami hiányzik az életükből, valamit elveszítettek. Valahogy nem áll összhangban sem a mondatok kezdete, sem pedig az elkezdett mondat folytatása. Mondjuk, Alina elhelyezkedik a heverőn, hogy Georgij mellé ülhessen és meséljen a különböző tisztekről, szolgálati eseményekről meg arról, hogy min gondolkozik, de egyre több lesz a név, az új gondolat és elolvasott könyv, egy óriási, mozgásban lévő tömb az egész, úgy forog, akár a földgolyó, és Vorotincev megfeszített

agya alig tudja befogadni, Alina emlékezetében pedig nem marad meg, elfelejti a neveket is, a már elmondottakat is, másodszor, harmadszor is rákérdez a dolgokra; ez unalmas, időveszteség, tempóveszteség, és érződik, hogy Almának sem olyan érdekes már, Georgij pedig legszívesebben elmenne, dolgozna egy kicsit a parancsnokságon. És kerüli a mesélést. Alma pedig az ajkát biggyeszti.

Jogosan tesz szemrehányást, hogy Georgij hidegen, nem a kellő figyelemmel viselkedik az emberekkel, komorsági rohamai vannak, csak önmagával van elfoglalva; kitartóan és teljes joggal ismételgeti ezt, és nehéz ellentmondani neki. De minden szemrehányás üledéket hagy maga után.

S íme, mi történt! Moszkvába költözésük után Alina megváltozott, követelőző lett, új stílus, új kívánságok: az isten háta mögötti Vjatka után, oly sok évnyi türelem és áldozat után végre igazi életet akar, de mikor?…

De mikor?… Georgij még nincs készen. Egyáltalán nem szabadult meg a terhektől, egyre sűrűsödik a munka, az erőfeszítés – még minden előtte van.

Igenis. Igenis – szörnyű belegondolni, hogy ez legyen az élete.

Természetesen hibás, hibás Alinával szemben…

De nem csupán erről van szó, hanem – valami másról is. Valami történt magával Georgijjal. Mintha megkeményedett, elkérgesedett volna a bőre, nem érzékel minden ráhulló hajszálat. Észrevette, hogy közömbös lett Alina lágy, súlytalan, illatos ruhadarabjai iránt – ott vannak maguknak, csak lógnak és lógnak. És a szájra adott csók sem annyira kívánatos és nem annyira gyöngéd, jobb az arcra adott. Általában véve a szerelem egész szertartása fárasztó, az évek során ízetlenné lett. És ezt így kell húznia végtelenségig?

Ezek szerint már negyvenéves kora előtt öreg lett?

Egyébként mindennel, ami növekszik és minden fával így van: bütyksösödik, kérgesedik. Elkerülhetetlenül megkérgesedik minden szerelem is, kifárad minden házasság. Úgy látszik, ennek így is kell lennie: az évek múlásával a szerelem hevének és szükségletének és minden lelkesedésnek csökkennie kell. Marad éppen elég érzés ezenkívül is negyvenen túl: a harmatos reggelt nem üdvözli fásultabban, mint ifjú korában, s úgy pattan fel a lóra, mint húszévesen, és izgatottan tesz jeleket Schlieffen könyvének margójára.

És itt van a háború. Szerencse, hogy Moszkvában hagyta Alinát, ahol lesz társasága is, meg koncertek is lesznek. Mennyivel könnyebb, hogy nincs lelkiismeret-furdalása és lelke szabad a legfontosabb dolog számára.

Csak ne feledkezzen meg róla, írjon gyakran, ahogy Alina kérte, akár ha egy fél oldalt is. Osztrolenkában is volt ideje feladni pár sort: szeretlek, szeretlek, nincs hozzád hasonló! És ez igaz is.

És most szabad és lovon ül. És mindjárt mennyivel egyszerűbb a dolog, mozgékonyabb, gondtalanabb. Csak a továbbiakban is így legyen.

Általában véve a nők túlságosan nagy jogot formálnak a hozzájuk tartozó férfira, és egyetlen napot sem mulasztanak el, hogy a jogok körét szélesítsék, már ha sikerül. Ez valamikor gyönyörűséget jelentett, valamikor elviselhető volt, most azonban már nehéz.

Általában véve igaza volt Levacsov tábornoknak: a szerelemnek mindezen problémáit, izgalmait és szenvedéseit, minden körülötte kialakuló jelentéktelen személyes drámát túlságosan felnagyítanak a nők, túlságosan körülcsámcsogják a költők. Egy férfi kebléhez csak a hazafiúi vagy állampolgári, avagy az általános emberi érzés méltó.

Az is lehet, hogy túl sokáig ült egyhelyben. A családi életet nem a katonáknak találták ki. Fel kell frissülnie.

*

Vorotincev lovagolt, csak lovagolt az éjszakai úton. Csődörének erős, egymást váltó lábaival mérte, tapogatta ki ezeket a hadseregtörzs és a hadtestek közötti, véget nem érő versztákat, ezt a szörnyű hatnapi menettávolságot.

Nem, így nem lehet harcolni! Valamikor így harcoltak, de ma már lehetetlen…

És az ellenség nincs sehol, elnyelte a föld!

Igen! – nyilallt belé. – Ezek a kódolatlan szikratáviratok! Hogyan küldhették el?! Jobb lenne, ha egyáltalán nem létezne ilyen eszköz, mint hogy az ellenség kezére játsszuk.

S eközben az orosz Második Hadsereg ereje az ügető lovasokat megelőzve, védtelen, láthatatlan szikrák formájában pattogott át az idegen ország sötétségén, hogy megsemmisítsék.

14. fejezet

Jaroszlav Haritonov. – El van ragadtatva a katonáktól. – Zavarok a menetelésekben. – Benyomások a német komfortról. – Groholec törzskapitány tréfái. – Kozeko hadnagy és a naplója. – Az üres Poroszország nyomasztó. – A német származású törzskariak.

Jaroszlav Haritonovnak ezen a nyáron kellett végeznie a Sándor Hadapród Iskolán, de fokozatosan: először a nyári tábor, utána az ünnepélyes avatás, azután, mielőtt még az ezredhez menne, egy hónap szabadság – irány haza Rosztovba. Rosztovban sok öröm vár rá: hogyan ugrándozik majd Jurik, anyja gondoskodása, a kedves szobák, a gimnazistakori barátok, de ami a legfontosabb: Jurikkal, aki már tizenkét éves, meg egyik barátjával vitorlás csónakba ülnek, az már elő van készítve, fel van szerelve, és elindulnak felfelé a Donon, megnézik, hogyan élnek a kozákok. Már rég tervezik ezt az utat, hiszen szégyen, hogy a Doni Hadsereg földjén született, ott él, és semmit sem tud a kozákokról azon kívül, hogy korbáccsal kergetik szét a tüntetéseket, holott ez a bátor, mozgékony, erős törzs az oroszok legegészségesebb sarja.

De nem sikerült a katonai szolgálatot a tervezett módon megkezdeni, mert gyors és félelmetes viharként jött az, ami a hadsereg számára a legfontosabb, amiért a hadsereg létezik – a háború! Évfolyamuk már augusztus elsején felvarrta a váll-lapot az áhított csillagokkal, és nem hogy elmentek volna elbúcsúzni az övéiktől, még annyi idejük sem maradt, hogy megkapják a fényképésztől az első tiszti fényképüket: pontos kinevezéssel azonnal szétküldték őket, Jaroszlavot a 13. hadtest narvai ezredéhez.

Ezredét Szmolenszkben találta meg, egyik részét bevagonírozás közben, a másik részét még fel sem töltötték. (Szmolenszkben a tiszteket megéljenezték az utcán, mindenki a győzelemről ordítozott, az ember forró viharban érezte magát.) Bár hadosztályuk négy ezrede a legelső számokat viselte az orosz hadseregben, mégsem volt állandó állománya: a legénységet most vonultatták be, három tartalékos esett egy öreg katonára, már maga Jaroszlav fogadta őket – sötétszürke paraszti öltözékben jöttek, utolsó otthoni ennivalójukat olyan kis fehér batyuban hozták, amilyenben húsvétkor szentelni viszik a kalácsot. Jaroszlav kísérte őket fürdőbe, öltöztette zöldesszürke buggyos nadrágba meg ingbe, adatott nekik puskát, lőszert, és ültette őket marhavagonokba. Volt, aki parasztsapkában maradt. De nemcsak ténylegesekből volt kevés – valamilyen oknál fogva altiszt és tiszt sem volt elég. Lehet, hogy nincs is felkészülve a háborúra a folyton háborúzó és hadakozó Oroszország? Egy századra három-négy tiszt

jutott, Haritonovnak mint frissen avatottnak csak egy szakaszt adtak, a tapasztaltabb tisztek azonban mindjárt két szakaszt kaptak, az egyikhez alzászlóst rendeltek.

Minden jól alakult! – a háromnapos szaladgálás Szmolenszkben, amíg a falusi népséget beöltöztette (Jaroszlav ruganyosan járt, egyenes háttal és kemény léptekkel) – maga az utazás még jobban, Jaroszlav nem ment előre a tiszti kupéba, hanem a katonáival maradt, az *övéivel*, a reábízott negyven népi arccal a tehervagonban – és végigsípolt a mozdony a harminc vagon hosszán, és felcsattogtak, felelgettek egymásnak, továbbadták a hangot az ütközők, és erőlködve megcsörrentek a horgok, és az egész vonat megmozdult! A Haritonov családban sokat beszéltek a nép iránti szeretetről, mert kiért éljen az ember, ha nem a népért – csak éppen nem volt hol megnézni a népet, és nem is lehetett, még a szomszédos piacra sem mehettek el kéredzkedés nélkül, utána pedig kezet kellett mosni és inget kellett váltani, az emberekhez nem mehettek oda, semmiféle beszélgetést nem folytathattak, az ember nem is tudta, mit beszéljen, zavarban volt – most meg milyen természetesen jött, hogy a tizenkilenc éves Jaroszlav szinte az apjuk ezeknek a szakállas muzsikoknak, azok odamentek hozzá – kérdeztek, kértek, jelentettek. A legkellemesebb szolgálati munka mellett Jaroszlavnak csak annyi dolga maradt, hogy szemével, fülével nézze, hallgassa és emlékezetébe vésse: kit hogyan hívnak, ki hova való és kinek mije van odahaza. Itt van a jó mesélő Vjuskov, az ember csak hallgatja, a vonat az ő szülőföldje mellett halad el – ez egy járási város a magas hegyen, itt meg mindenfelé szakadékok vannak, ez itt a Krutoj Verhnek nevezett rész, és milyen fülemülék vannak errefelé és micsoda legelők – és Jaroszlav még sehol sem járt, pedig mindezt látnia kell a saját szemével! Mekkora öröm és milyen jó dolog együtt lenni velük, együtt a vagonban és hallgatni, hogyan pengetik a balalajkát (mekkora szabadság és mennyi költészet van benne, milyen csodálatos hangszer!), napközben együtt állni a vagon nyitott ajtajában a hosszú korlátra támaszkodva (van, aki lenn ül és kilógatja a lábát), éjjel ébren hallgatni az éneklésüket, beszélgetésüket, nézni a cigaretták parazsát. Bár a háborúban nem várhat örömöt az ember, utazni öröm volt. És nemcsak Jaroszlav számára: szemmel láthatóan a katonák is jókedvűek voltak, állandóan tréfálkoztak, még táncoltak is meg birkóztak – a vasúti csomópontokon tömegek fogadták őket zenekarral, beszédekkel meg ajándékokkal. Ebben a hangulatban ért rá megírni első leveleit Jaroszlav – az anyjának, Juriknak és a kis „besenyő” Okszanának, a kedves nővérének, igazi nővérének, mert az immár férjezett és gyermekes Zsenya olyan lett, mint az anyja, csak fiatalabb és kissé idegenebb. Jaroszlav megírta, hogy egész életében erre törekedett, ezt akarta, hogy szabad és férfias legyen és együtt legyen az egyszerű

néppel.

A továbbiakban azonban már nem volt olyan vidám a dolog, túl sok volt a rohangálás és a zűrzavar. Leszállították őket a vonatról, noha a vonatok mentek tovább is, és mintegy gúnyolódva rajtuk, a sín mellett hajtották őket gyalog Osztrolenkáig; így mentek néhány napon át, ez nehéz volt az ettől már elszokott tartalékosoknak a töretlen lábbeliben, új ruhában és teljes menetfelszereléssel. Miért kellett ez? – nem lehetett megérteni, felfogni, nem volt kitől megkérdezni. Nyilván hadtestük baljós száma volt az oka. Elhaladt mellettük automobilon egy tábornok, aki azt mondta: „A németnek adjál vasutat, az orosz sasok gyalog is boldogulnak! Így van, testvérek?” És visszakiáltottak neki: „Így van!” (Jaroszlav is kiáltotta.)

Zászlóaljuk második tisztje, Groholec törzskapitány, egy kis termetű, felfelé kunkorodó hegyes bajuszt viselő, határozott, minden ízében katonaember (Jaroszlav igyekezett utánozni), nevetéstől pukkadozva odakiáltott a menetoszlopnak: „Hé, zarándokmenet! Jeruzsálembe indultatok?” Milyen pontosan meghatározta, nevetett Jaroszlav, ezt csak egy katona szeme veheti észre! A tartalékosokat zavarta a puska, mintha egy nehéz botot akasztottak volna rájuk fölöslegesen, törte lábukat az új csizma, és ha a tisztek nem látták, lehúzták, madzaggal összekötve átvetették a vállukon, és mezítláb gyalogoltak. A zászlóalj versztányi hosszúságban húzódott szét, hogy az ezredről már ne is beszéljünk, a tisztek szem elől vesztették még nem eléggé ismert katonáikat, más zászlóaljakból vettek magukhoz embereket, és besorolták őket. A rendetlen emberi menetbe szekéroszlop ékelődött, amelynek ugyanaz volt az útvonala, és a géhások tehéncsordái, melyeket az ő friss étellel való ellátásuk érdekében hajtottak arra.

Augusztus 21-én, három nappal azelőtt, hogy a német határt átlépték, teljes napfogyatkozás volt. Erre vonatkozóan már előzőleg hadosztályparancsot adtak ki, és a tisztek megmagyarázták a katonáknak, hogy ebben nincs semmi különös, ez így szokott történni, csupán a lovakat kell visszafogni. Az egyszerű parasztok azonban ezt nem hitték el, és amikor a forró napon elkezdett sötétedni, baljós, vöröses homály állt be, a madarak rikoltoztak és összevissza röpködtek, a lovak ugráltak és ki akartak tömi, a katonák keresztet vetettek és zúgtak: „Ez nem jó jel!… Ez valamit jelent!…”

Ha tanították volna őket, ha emlékeztetik őket a dolgokra, ha lőgyakorlatokat szerveznek, kitűnő katonákat faraghattak volna ezekből a tartalékosokból. Jaroszlav látta ezt a sajátjain, mondjuk Kramcsatkin Ivan Feofanovicson – tizenöt éve ki sem tette a lábát a falujából, már őszül, *öregecske*, ahogy mondogatták róla –, aki meglepte őt alaki felkészültségével, mintha most jönne a gyakorlótérről, mintha egész életében csak ezt csinálta volna: hozzám-

lelépni, hogyan kell önfeledten kihúzni magát tisztelgés közben: „Kramcsatkin közlegény nagyságod parancsára megjelentem!” – a bajusza égnek mered, a szeme kikerekedik, de lőni egyáltalán nem tud (ezt titkolta, véletlenül derült ki).

Haritonov hadnagy nagy háborújának, első háborújának minden lépése úgy kezdődött, hogy a hadapród iskolában ezekért a hibákért vég nélkül osztogathatták volna a fogdát; mintha csak gúnyolódnának, minden a szabályzat megsértésével történt. Mintha a hadapród iskolában, fiatalos, feszes alakzatukkal, az egyszerre végzett, gyors fegyverfogással, a pontos jelentéstétellel, a szaggatott vezényléssel és a hetyke nótázással szándékosan azt mutatták volna be, hogyan nem történik soha a hadseregben, hogyan nem lesz és nem is lehet. Értelmét veszítette minden, amire a leendő tiszteket tanították: semmi felderítés, a szomszédos egységekről semmi hír, a parancsokat elképesztően változtatgatják, galoppozó lovasok egész dandárnyi egységeket állítottak meg és fordítottak vissza.

Pihenőnapot már második hete nem kaptak, a zászlóaljak felkeltek, alig virradt, és tűrhető időn belül menetkészen álltak, de leültek és vártak a gyötrő reggeli napsütésben, amíg megjött a parancs a dandártól a napközbeni helyváltoztatásra, a főnökség olykor délig se készült el (a küldönc pedig hozta a parancsot, hogy legkésőbb nyolc órakor induljanak) – ellenben napközben nyomták pihenés nélkül. Aztán hirtelen leültek: rendezni kellett a dolgot az utat elzáró szekéroszloppal, fel kellett tartani a konyhát, és előre engedni a lemaradt előőrsöt. Megint nyomták. Mentek estig, sötétedésig, de még sötétben is, olykor pedig éjfélig is. Éjszaka rendbe szedték magukat, ettek, de mindez nem ment egyszerűen: hol az előre küldött szálláscsinálóikat nem találták a sötétben, és nem tudták, hol telepedhetnek le, hol a felsőbb parancsnokok vitatkoztak, hogy melyik egység hol éjszakázhat; az egységek pedig toporogtak meg tüzet raktak, rőzsén teát forraltak, mit sem törődve azzal, hogy elárulják az ellenségnek tartózkodási helyüket. A gulyáságyúk is petróleumfáklyák fényében, szikrát szórva serénykedtek. Volt, hogy a konyha lemaradt, olyan is volt, hogy éjfélkor éhesen feküdtek le aludni (a tisztek, akárcsak a katonák, a köpenyükben vacogtak a földön), hajnalban pedig felköltötték őket, hogy egyék meg a tegnapi ebédet. Az éjszakák lerövidültek, nem tudták kialudni magukat.

A katonák azt kérdezgették: „Mikor kapunk már rendes kenyeret, nagyságos uram? Második hete kétszersültet eszünk, már kaparja a bendőnket!” – és nem volt értelmes érv, amellyel meg lehetett volna magyarázni, hogy Bialystokban, ahol körös-körül minden tele van kenyérrel, az ő hadosztályuk miért nem kaphat semmiképpen kenyeret – mert ez nem az a *hadbiztosság*. Hogyan történhetett meg, hogy a háború elején, még a német határ előtt, amikor még egyetlen lövedék

se csapódott be, egyetlen golyó sem fütyült, ók már nyolcadik, tizedik napja egérszagú, sok évvel ezelőtt készített kétszersültet kapnak, azt is összevissza, és nem is jut belőle minden levesbe, merthogy nem szállítottak eleget.

Osztrolenkáig még egy volt az útja mindenkinek, és világos volt a helyváltoztatás. Osztrolenka után azonban, ahol egyetlen pihenőnapot sem adtak, hadosztályonkénti menetoszlopokra bomlottak, a német határ után dandáronként, és ekkor a parancsnokság sehogy se tudta nyomon követni a parancsokat, olykor össze is keverte őket, egyik-másik ezreddel feleslegesen tétetett meg vagy tíz versztát, és minderről fenn senki sem tudott, csak a német pilóták, akik Lengyelországtól kezdve ott röpködtek az orosz menetoszlopok fölött (a mieink nem repültek, azt mondták, *fontosabb időre* tartogatják őket). A német határ után volt, akinek kemény köves út – műút – jutott, a rengeteg csizma és pata nyomán ott is sűrű porfelhő szállt, csikorgott a fogakon; ám azok a műutak vagy véget értek, vagy nem arra vezettek, amerre kellett, vagy egyáltalán nem is voltak, és a vastag porban, a süppedő homokban kellett menni, a szekeret és ágyúkat húzni, s mindezt az egyetlen napra sem lankadó forróságban, amelyet csak egy éjszakai eső szakított meg, kút sem volt mindenütt, és az oszlopok nem egyszer sok órán át víz nélkül meneteltek. Máskor meg épp fordítva: eltévedtek, és összevissza kanyargó patakok mocsaras árterén vonultak, mintha szándékosan választanák a legjáratlanabb utakat. És a lovaknak, a katonáknak, a tiszteknek egyetlen kívánsága, gondolata és vágya maradt: pihenni! A zászlókat régen összecsavarták, és fölösleges rúdként vonszolták, a dobokat szekérre rakták, nótát sem vezényeltek, a századok elveszítették a lemaradókat; egyetlen remény vezette őket: talán holnap pihenőt rendelnek el.

Majd leestek a lábukról.

Úgy látszik, nagyon fontos volt a terv ahhoz, hogy pihenőt engedélyezzenek nekik! Ugyanolyan sürgetve hajtották őket – előre! – immáron Németországban, ahol nem volt egyetlen eleven német sem.

A keskeny vállú, kisfiús termetű, ám kopaszodó Groholec törzskapitány a cigarettaszünetek alkalmával azzal viccelődött a tisztek között:

– Nincs itt semmiféle háború, ez hadgyakorlat. A hadseregtörzs küldönce már negyedik napja keres bennünket, hogy megállítson, de nem talál. Mi pedig véletlenül idegen területre tévedtünk, s most bocsánatkérő jegyzéket küldtek Vaszil Fjodoricsnak.

Egyöntetűen mindenki *Vaszilij Fjodoricsnak* kezdte nevezni, szidni Vilmost. Ettől megkönnyebbültek.

„Horzselej” után, mind így mondták az ezredben, Chorzele után, a határt átlépve már az ellenséges országban megtett első szazsenyek

után harcra számítottak, ágyúval vagy puskával vívott csatára. Ám sem azon a napon, sem a következőn, sem az azután következőn nem hallottak egyetlen lövést sem, nem láttak sem német katonát, sem polgári lakost, sem pedig állatot. Egyik-másik helyen drótakadályok húzódtak a mezőn, de ott hagyták őket, néhol lövészárok-kezdemények voltak a falu szélén, de nem ásták ki őket egészen, most behányták, hogy a géppuskás egység a kétkerekűjein, meg a többi lovas át tudjon menni rajta, volt, ahol benn a faluban szekerekből, bútorokból készített barikádok árválkodtak. („Rosszul áll a németek szénája" – vidult fel először a mindig szomorú, nyomott Kozeko hadnagy.) A következő faluban találtak és elemeltek egy biciklit – az egész század sietett megnézni, sok katona életében nem látott ilyen furcsaságot. Egy altiszt bemutatta, hogyan kell biciklizni, a tömeg zajongott és biztatta.

A felhevült, kialvatlan, bódult fejű orosz katonák számára az volt a legfurcsább, hogy ez Németország, és hogy teljesen üres!

Németország annyira szokatlan, annyira más ország volt, hogy Jaroszlav elképzelni sem tudta az illusztrált kiadványok alapján. Nemcsak a különös, a ház fél magasságát elfoglaló meredek háztetők miatt, amelyek azonnal idegenné tették a látványt, hanem mert emeletes téglaházak vannak a falvakban! kőből épült istállók! betonozott kutak! villanyvilágítás! (Rosztovban is csak néhány utcában van!) a gazdaságba is bevezetett elektromosság! telefon a parasztházakban! A forró napon sincs trágyaszag, nincsenek legyek! Sehol semmi félbehagyott, elszórt holmi – nem az oroszok fogadására csinálták a porosz parasztok parádés rendet! Tárgyalták is a szakállasok a században, és csodálkoztak: hogyan tudják a németek úgy rendbe rakni a gazdaságot, hogy a *munkának* semmi nyomát nem látni, már minden kész formában áll? hogyan képesek ilyen tisztaságban mozogni, itt az sincs, ahova az ember a kaftánját ledobja! És ilyen gazdagság mellett hogy volt képes Vilmos szemet vetni a mi orosz szemetünkre?… Átjöttek Lengyelországon – a megszokott, elhanyagolt ország, de a német határnál mintha vonalat húztak volna a földön: a vetések is, az utak is, az építmények is – minden más, mintha nem is ezen a földön lenne.

Már önmagában ez a nem oroszos berendezkedés is tiszteletteljes félelmet keltett. Az pedig, hogy üres volt, fenyegetően odavetették élettelen zsákmánynak, szorongást váltott ki: mintha csapataink haszontalan kisfiúkként egy megbúvó, idegen házba törtek volna be, és ezért feltétlenül fizetniük kell.

Ha helyenként lett is volna miből meggazdagodni, a vonuló katonáknak nem volt idejük a házakban kutakodni. A zsákjuk se lett volna elég, hogy a zsákmányt elvigyék. És aki a halálba megy, nem terheli túl magát.

Az első lakosok, akik nem menekültek el, nem németek voltak, hanem német lengyelek, akik tört nyelven valahogy megértették magukat. De nem bizalmat, hanem gyanút keltettek, Kozeko szakasza parancsot kapott, hogy alaposan kutassa át a tanyát. (Amikor a művelet végrehajtására indult, Kozeko azt mondta Haritonovnak: „Valaki a halálomat akarja. Lehet, hogy a pincébe egy porosz szakasz vette be magát.”) Ellenállással nem találkoztak, tüzetesen átkutattak mindent, és találtak a házban egy kürtöt, talán vadászkürtöt, a szénás csűrben egy biciklit, a fürdőházban két, orosz puskához való patront és egy sarkantyús csizmát. Rosszul alakult a lengyelek dolga, úgy nézett ki, agyonlőhetik őket. Őrkísérettel az ezredtörzshöz irányították őket, az egyik úgy ötvenéves lehetett, a két fiú pedig tizenhat-tizenhét. Amikor a zászlóalj mellett kísérték el őket, minden tisztnek és altisztnek könyörögtek: „Hagyják meg az életünket!… Hagyják meg az életünket!!” De Kozeko szakaszának altisztje, aki kísérte őket, csak vidáman rájuk kiabált: „Mozgás, mozgás, Moszkva nem hisz a könnyeknek!” A katonák odagyülekeztek, hogy megnézzék őket: „Miért ne? Az ilyenek lőnek lesből. Ilyenek karikáznak ott, az erdei utakon velocipédeken, és jelentenek rólunk.”

De amikor elmentek az első út menti német holttestek mellett, a tartalékosok levették a sapkájukat, és keresztet vetettek: „Isten nyugosztalja!”

Most már egyetlen nap sem telt el lövöldözés nélkül. Hol egy német repülő szerkezet szállt el a fejük fölött – márpedig azok gyakran repültek, naponta kétszer, és minden század nagy igyekezettel tüzelt rájuk, de nem találta el őket. (Ráadásul, amint ezt ma Jaroszlav észrevette, egyik-másik tartalékos behunyt szemmel tüzelt.) Hol azt látták, hogy három civil ruhás népfölkelő szalad az erdőbe, lőni kezdtek rájuk, az egyiket le is lőtték, hol egy kozák nyargalt hozzájuk, hogy innen négyversztányira az erdőből lovas portyázók tüzeltek rá – azonnal kiküldtek egy fél századot, hogy fésülje át az erdőt. A katonák átkozták a kozákot meg a saját sorsukat, elmentek, átfésülték az erdőt, de senkit sem találtak.

Kozeko azonban helyeselte a dolgot: „Most a legnagyobb veszélyt az oldalról jövő golyó jelenti számunkra.” A két hadnagy nem kerülhette el, hogy egymással beszéljen: már Bialystoktól kezdve összehozta őket a beosztásuk, ugyanazon században a két szomszédos szakaszt vezették. A többi tiszttel Kozeko nem nagyon beszélt, a zászlóaljparancsnoktól félt, a századparancsnokot nem szerette, Groholecet pedig, amennyire tudta, kerülte, mert az szeretett gúnyolódni. Megfigyelő tevékenységének minden eredményét a naplójában írta le Kozeko, ezzel csillapította beszédszomját is (papír hiányában a tiszti tábori naplóban), minden szabad percében beírt néhány friss sort, és feltétlenül jelezte az órát is. „Ez valóságos hőstett!

– álmélkodott Groholec. – Senki sem vezeti az ezred történetét, s amikor véget ér a háború, paranccsal a törzshöz rendeljük a naplóját, és aranyba köttetjük.” – „Ehhez senkinek sincs joga! – ijedezett Kozeko. – Ez az én lelkiismeretemre tartozik. És az én tulajdonom.” – „Nem, nem, hadnagy, ez kincstári tulajdon! – forgatta a szemét Groholec. – A tábori napló lapjai a törzs tulajdonát képezik!”

Kozeko idősebb volt Jaroszlavnál, két évig tisztként szolgált már a háború előtt is, de Jaroszlav nem tudta elfogadni a gondolkodásmódját.

– Véleményem szerint a háborúban egyetlen napig sem szabad így élni. Győzelemre kell törekednünk, nem pedig a háborút átkoznunk! És egy nagy nép hogyan tudná elkerülni a nagy háborúkat?

– M-m-m – nyammogott Kozeko, mintha a foga fájna, és körülnézett, nem hallja-e valaki őket-, hogyan tudná elkerülni? Mindenki ügyeskedik! Milosevics, ugye, valami kiküldetést intézett el magának, Nyikogyimov pedig elment állatokat vásárolni. Legyen nyugodt, okos ember nem ül meg a zászlóaljnál.

– Akkor pedig nem értem – idegeskedett Jaroszlav –, hogy ilyen nézetekkel miért lesz valaki hivatásos tiszt?

Kozeko grimaszolva és kényszeredett sajnálkozással a naplója fölé hajolt.

– Ez titok… Majd ha lesz egy drága napsugara és egy kedves kis fészke… Lehet, hogy ez nem hazafias dolog, de én nem tudok a feleségem nélkül élni. Ezért aztán békét szeretnék. Azt mondom én magának: inkább lovász legyen az ember, nem pedig tiszt, csak minél távolabb ettől a háborútól.

Ez a Kozeko csak fokozta a nyugtalanságot, mindig volt valami baja: nincs hol megmosakodnia, nem szabad mosatlan kézzel enni, jó lenne éjszakára levetkőzni. Pedig e nélkül is napról napra komorabb és reménytelenebb lett a zászlóaljban a hangulat, amiért az előrenyomulás nem ütközik akadályba. Jaroszlav mindig úgy képzelte, hogy a támadó hadseregnek jó kedve van: megyünk előre, foglyokat ejtünk, földeket foglalunk el, tehát mi vagyunk az erősebbek! Támadások céljából hozzák létre a hadseregeket, és támadásra képezik ki a tiszteket. Nyomasztó volt ez a kéthetes menetelés, amikor nem volt egyetlen csata, egyetlen német, egyetlen sebesült sem, éjszakánként pedig, hol jobbról, hol balról azonosítatlan tüzek halványvörös fénye kísérte őket. Hova lett a könnyedség és az öröm, amelyet pedig, úgy tűnik, nem egyedül ő érzett, hanem minden katona, amikor a frontra jövet a tehervagonban zötykölődtek, és körüllengte őket a szemből jövő nyári szellő. Kramcsatkin látszólag még ugyanolyan készséges volt, nem görnyedt meg, ugyanúgy falta szemével a hadnagyát, Vjuskov azonban a fejét is elfordította, és már egyetlen jókedvű elbeszélést se lehetett belőle kihúzni. Nemcsak hogy

nem nótázott senki a zászlóaljban, még a hangos kiáltást is kerülték a szakállasok, csak a legszükségesebbet mondták egymásnak, nehogy ismét haragra ingereljék Istent a fecsegésükkel.

De maga a táj is összeszűkült, összetolódott, közelebb kerültek az erdők. Először szakaszokat és félszázadokat küldtek ki, hogy átfésüljék a széleit, azután az egész ezred bement, és elnyelte az erdő. Az erdő egyáltalán nem olyan volt, mint a miénk: se avarréteg, se korhadt törzsek, se egy ott felejtett, vihar döntötte fa – épp csak föl nem seperték, a rőzse csomókba van rakva, és a vágatok tiszta, egyenes folyosókat képeznek. Különböző irányokban utak szelik át az erdőt, az utak jó állapotban vannak, már ahol most el nem rontották őket.

Bár minden tiszt oldaltáskájában ott kellett volna lennie az adott hely térképének, a századnál egyetlenegy sem akadt, csupán Groholecnél volt egy példány az egész zászlóalj számára, az is német felirattal: érthetetlen szavak, nem részletes térkép. Jaroszlav gyakrabban forgolódott Groholec körül, mint a többi tiszt, leste a megfelelő pillanatot, hogy a térképére tekintsen. Mert a németek minden úttáblát elégettek, a tisztek pedig pontatlanul adták szájról szájra, pontatlanul nevezték meg a falvakat: átjöttek Saddeken, itt van Kaltenborn, Omulefoffenben töltjük az éjszakát. És ezt az egész, tízszazsennyi magas fenyőerdőt grünfliessi erdőnek hívják.

Augusztus 23-án déltől fogva balról, nyugat felől ágyúdörgés hallatszott, vagy tizenöt versztányi távolságból – igazi, kitartó lövöldözés, az első csata! De a 13. hadtest ezredei ügyet sem vetettek rá, csak mentek és mentek az erdőben észak felé – arra, ahol csend honolt, és senkivel sem találkoztak. És Omulefoffenben töltötték az éjszakát.

Másnap reggel még szürkülettel felkeltek, első alkalommal nem kaptak még kétszersültet sem, szokás szerint hosszadalmas sorakozót rendeltek el, ezred-, sőt dandároszlopba kellett rendeződni, a tüzérséggel és a fogatokkal a maguk helyén. Úgy sorakoztak fel, hogy ismét észak felé indulnak, meg kell kerülni a szélesen elterülő Omulew-tavat.

Már hosszú ideje tartott a sorakozó, már elmondták az indulás előtti imát, és készen álltak az indulásra, már fokozódott a késő reggeli nyomasztó hőség – amikor is benyargalt egy küldönc a hadosztálytörzstől, és átadott a dandárparancsnoknak egy küldeményt. A dandárparancsnok azonnal hívatta az ezredparancsnokokat, és a szűk úton elkezdték megfordítani és összekeverni a Narvai és a Koporjei Ezredet: nem egyből indították őket, nem helyből körben, hanem úgy, hogy feltétlenül megőrizzék az elrendezett dandároszlopot, de most már elejével nyugat felé, a másik utca irányába. Már teljes erővel tűzött az augusztusi nap, és elfelejtették a hajnali reggelit, amelyhez nem kaptak kétszersültet, amikor az

ezredek megindultak az új irányba, két versztányi út után pedig a Szofija Ezred hátába ütköztek, amelyik ugyanabba az irányba haladt. És a nyiladékban hamarosan meglátták a lóháton ülő hetyke Pervusin ezredest, a Névai Ezred mindenki által ismert parancsnokát. Ezek szerint itt van az egész hadosztály. Végignyújtózott az oszlop a hosszú erdei úton az árbocfenyők sorfala között, először átvonultak Kaltenbornon, ahol tegnap jártak, azután pedig nyugatnak fordultak, Grünfliess felé. Elölről ismét ágyúdörgés hallatszott, de nem olyan erős, mint tegnap – vagy azért, mert a forróságban kevésbé hallatszik, vagy azért, mert elcsendesedett. Frissebben mentek a lövöldözés felé, felélénkültek: jobb, ha valami biztos dolog van előttük, mint ez az űr. (Kozeko: „Isten adja, hogy vége legyen, mielőtt mi odaérünk.")

Erdei keresztúthoz értek, felkavart homok s hozzá még emelkedő, ahol be kellett fordulni – és a szintén elcsigázott, rosszul takarmányozott tüzérlovak nem bírtak húzni, a kerekek elakadtak, nem volt elég erő és kiszolgáló személyzet. Hogy vidám, golyófejű őrmesterüknek segítsen, Jaroszlav odahívta a saját katonáit, és kitoltak neki két ágyút, de az őrmesternek a többi ágyúba így is nyolc lovat kellett befogatnia hat helyett, és megint feltartotta az egész menetoszlopot.

Mentek, egyre mentek, és a lövöldözés elöl teljesen megszűnt, amint azt Kozeko kívánta. És miután reggel óta tizenöt versztányi utat tettek meg, és dél óta már lankadt a nap heve, az egész menetoszlop megállt, és ott az úton, anélkül, hogy az erdőből kiléptek volna, kényelmesen lefeküdtek…

Egy egész órán át gondterhelt lovasok nyargalásztak előre-hátra. Ám nem hogy a katonákhoz, még az alacsonyabb rangú tisztekhez sem jutott el semmi hír. Azután az ezredparancsnok összehívta a magasabb rangú tiszteket, és újabb nyikorgás, kiabálás, futkosás kezdődött, ostorral verték a befogott lovakat, megfordították az egész hadosztály menetoszlopát abba az irányba, amerről jött.

Korogtak a gyomrok, égtek a talpak, a nap az erdő mögé bukott, és éppen itt volt az ideje, hogy tábort verjenek, ebédet főzzenek. De nem, ugyanazon az útkeresztezésen és ugyanazon az egész erdőn át, ugyanazokat a versztákat tette meg a hadosztályuk visszafelé is.

És elkomorultak a beöltöztetett zarándokok, és morogtak, hogy mindenhol a németek parancsolnak, és halálra kínoznak bennünket, kinyírnak és elpusztítanak harc nélkül.

Nem álltak meg, amikor a sárga nap lement, ugyanolyan verőfényes napot, port és hőséget ígérve másnapra is. Nem álltak meg sötétedéskor sem, minden versztát becsülettel megtettek visszafelé is, és a csillagos sötétben visszatértek ugyanabba a faluba, Omulefoffenbe, és ugyanazokon a helyeken gyújtottak tüzet a gulyáságyúknak, csak a kása éjfél utánra készült el, aludni pedig

kakaskukorékolás előtt mentek.

Ólomnehéz tagokkal ébredtek, és kedvetlenül nyelték az immáron reggeli kását, hogy aztán megint egész nap színét se lássák. Igaz, hogy hoztak két napra való kétszersültet. Elkészültek, összeszedték magukat és felsorakoztak, mint tegnap, Omulefoffen északi kijáratához. És a katonák morogtak, azt jósolgatták, hogy megint visszafordítják őket. A kialvatlan Jaroszlav önmagát és a többieket biztatva azt mondta: „Na, azt nem! Ma már nem!”

De a jósok mintha csak megbabonázták volna a menetoszlopot: állt, nem aludt, nem pihent és nem mozdult előre. És kivárván, míg a nap erősebben pörköl és kínzóan éget – a láthatatlan német parancsolók (már Jaroszlav se tudta mással magyarázni a dolgot) kiadták a parancsot: ismét meg kell fordítani az egész menetoszlopot, és a faluból kivezető harmadik útra, az előző kettő közöttire kell állítani.

És ismét egy teljes óráig tartott az átrendezés.

Elindultak. Ugyanolyan forró nap volt. A lábak és a kerekek ugyanúgy a porba süppedtek. Csak elhagyatottabb és rosszabb volt az út, a kis hidakat felrobbantották, és az oroszok egész ereje a kerülőkre, az ágyúk áthúzására ment rá, arra, hogy a süppedékes helyről ismét magasabbra, az út kövezetére jussanak. Volt azonban egy újdonság is: az úthoz közel eső kutakat a németek teleszórták földdel, szeméttel, deszkadarabokkal, nem vehettek máshol vizet, csak a nagy tóból, ahhoz pedig nem lehetett közel menni, mert ingoványos volt.

Ma már sehonnan sem hallatszott lövöldözés. Sehol sem láttak németet, se katonát, se civilt, se öregembert, se asszonyt. De a saját hadseregünk is eltűnt valahova, senki sem maradt az ő elhagyatott, üres úton hajszolt hadosztályukon kívül. És nem voltak kozákok, hogy legalább előrelovagoljanak, és megnézzék, mi van ott.

És az utolsó, tanulatlan katona is tudta, hogy a parancsnokság megkavarodott.

Megszakítás nélküli menetelésük tizennegyedik napja volt, augusztus 25-e.

Nappal tántorogsz, éjjel vánszorogsz,
Keresztet, talizmánt mellre vetve hordsz,
A szívedbe rejted perzselő sebed,
Menthetetlen sorsod nem kerülheted.

15. fejezet

Neidenburgban, tűzoltás. – Lenartovics zászlós és Fedonyin katonaorvos. – „Minél rosszabb, annál jobb.” – Kell-e segíteni a sebesülteken? – Nálunk minden rossz. – „Ez itt nem az egyetem!”

Neidenburgban, a kicsi városban, amely oly keveset vett el a mezőkből, és oly sok követ épített be, nem ez volt az egyetlen tér. Három utca indult belőle, és volt néhány sarka is. Az egyik beugróban egy emeletes ház állt, amelynek a földszinti üzleti ablakai be voltak törve, az emeleten pedig velencei üvegablakai voltak; belülről füstölt, de udvarán még sűrűbb füst kavargott.

Egy félszakasz katona nem valami nagy erőlködéssel oltogatta. A sarkon túlról vödrökben hozták a vizet, bevitték a kapun (onnan leszaggatott deszkák robaja és balta csattogása hallatszott), és láncban adogatták tovább a földszinti ablakba helyezett pallón.

Az egész munka napsütésben folyt, a katonák ledobták a felső ingüket, gyakran levették a sapkájukat, a homlokukat törölgették.

Azért sem siettek, mert hőség volt, a tűz meg nem lángolt, bár a füst egyre ömlött. Nem hangzottak élénk kiáltások, nem volt izgatott hangzavar, sokan a saját dolgaikról beszéltek, menet közben meséltek, volt, aki vicceset, nevetgéltek.

Az egészet egy altiszt irányította, az egyetemi jelvényt viselő, energikus arcú zászlósnak, aki kissé hátravetette a fejét, és lustán mozgott, nem volt dolga, semmi érdeklődést nem mutatott. Állt egy kis ideig, majd átment a tér apró, síkos, kígyószerűen pikkelyes kövezetén, kiválasztott magának egy jó árnyékos helyet az ellenkező oldalon egy kő lépcsőtornácon, ahol az oszlopok között egy vöröskeresztes lepedő volt kifeszítve, a ház előtt pedig az egészségügyiek kétkerekűje állt a kocsisa nélkül; az eléje fogott ló időnként megremegett.

A tornácra éppen kilépett egy fekete bajszú, fekete szemöldökű, köpenyes orvos, kábult fejét törölgette és mélyeket lélegzett. Lélegzett, majd ásítozott, ásítozás közben hol előre, hol hátra hajolt. A csiszolt kő lépcsőfokon észrevett egy darab deszkát, azonnal ráült, a lábát lefelé nyújtotta, a kezével pedig hátra támaszkodott, talán le is feküdt, el is nyúlt volna.

Ma nem hallatszott lövöldözés, megszűnt, csak a katonák lármáztak, az egész háborúra csak a vöröskeresztes lepedő utalt, meg a magas német épületek, amelyek nem olyanok voltak, mint a mieink, és hiányoztak belőlük a lakók.

A zászlós nem ülhetett máshova, mint ugyanarra a lépcsőre, csak lejjebb. Éles arcvonásai voltak, nem is álltak összhangban az

életkorával, az egyenruha lógott rajta, arckifejezése pedig, amellyel a katonáit figyelte anélkül, hogy beleavatkozott volna munkájukba, unalmat tükrözött.

A katonák hordták a vizet.

Füst volt, ám mivel nem fújt a szél, felfelé szállt, erre nem jött.

Az orvos kifújta, kiásította magát, megnézte, hogyan oltják a tüzet, a szomszédjára sandított;

– Zászlós, ne üljön a kövön. Itt a deszka.

– Meleg ez is.

– Egyáltalán nem meleg, megfáznak tőle az idegek.

– Méghogy az idegek! Itt azt se tudni, mi lesz a fejünkkel.

– Az ideg – nagy dolog, még nem volt ilyen betegsége. Jöjjön, csak jöjjön.

A zászlós kelletlenül felállt, az orvos mellé ült. Az orvos jó alakú, telt férfi volt, a bajusza bolyhos, puha sörtéje sötét árnyékot vetett, oldalszakálla teljes ívet alkotott, de nagyon elgyötörtnek látszott.

– Mi történt önnel?

– Operáltam. Tegnap. Éjszaka. És reggel is.

– Olyan sok a sebesült?

– Hát mit gondol? A mieinken kívül még németek is. És mindenféle sebesülés… Srapnel okozta hasi sérülések, a gyomor, a belek, a cseplesz kifordult, a beteg teljesen tudatánál van, még néhány óráig él, és azt kéri, hogy azonnal csináljunk valamit a hasával. Betört koponya, az agyvelő egy része kifolyt… A sebek jellegéből ítélve nem lehetett könnyű csata.

– Hát a sebek jellegéből következtetni lehet a csatára?

– Természetesen. Ha sok a hasi sérülés, az azt jelenti, hogy komoly harcok folytak.

– De most már végzett?

– Éppen hogy.

– Akkor menjen aludni.

– Csak megnyugszom. A munka feszültséget okoz – ásított az orvos. – Lazítani kell.

– És az használ?

– Semmi sem használ, de lazítani kell. A halálra, a sebekre nem reagál az ember, különben nem tud dolgozni. A sebesült szeme tágra nyitva, akár egy kistányér, azt kérdezi, életben marad-e, az ember pedig hidegen számolja a pulzusát, az operációt tervezi… Hajó lenne a szállítás, egyik-másik hasi sérültet meg is lehetne menteni: operálni a hátországban kell. Nálunk meg milyen a szállítás? Két betegszállító meg egy málhás kocsi. A németek elhajtották a lovas fogatokat. És hova kell a sebesülteket vinni? A Narewen túl? Száz verszta, tíz műúton és kilencven az orosz utakon – lélekölő. A németek bezzeg autón szállítják őket – egy óra alatt a legjobb műtőben vannak.

A zászlós szigorúbb arcot öltött, az orvosra nézett.

– Ha most megváltozna a helyzet? Ha visszavonulnánk? – morgolódott az orvos. – Egyáltalán nem lenne mivel szállítani. Az egész kórházunkkal a németeknél maradnánk… Márpedig a mi gondunk, hogy a támadás idején elesetteket eltemessük. Mert azok ott fekszenek a mezőn, forróság van, bomlásnak indulnak.

– Minél rosszabb, annál jobb – mondta keményen a zászlós.

– Hogyan? – Az orvos nem értette a dolgot.

A zászlós eddig lusta, közönyös tekintete felélénkült.

– Az úgynevezett irgalmasság egyedi esetei csak elhomályosítják és elhalasztják a kérdés általános megoldását. Ebben a háborúban és általában véve Oroszország számára – minél rosszabb, annál jobb.

Az orvos kefeszerű szemöldöke magasra kúszott az értetlenségtől, és úgy maradt.

– Mit mond?… a sebesültek csak hadd zötykölődjenek, kínozza őket a hőség, a delírium, a fertőzés?… Katonáink csak szenvedjenek és pusztuljanak – ez a jobb?

A zászlós okos, energikus arca egyre zordabb és figyelmesebb lett.

– Ha nem akar kudarcot vallani, az *általános* szempontjából kell kiindulni. Oroszországban sokan szenvedtek! A munkások és parasztok szenvedéseihez hadd társuljon a sebesültek szenvedése. Hogy a sebesültek ügye gyalázatosan áll – szintén jó. Közelebb van a vég. Minél rosszabb, annál jobb!

Attól, hogy a zászlós kissé hátravetette a fejét, úgy tűnt, mintha nemcsak beszélgető partnerére figyelne, hanem több emberre nézne: „van-e még valakinek kérdése?”

Az orvos már nem is akart aludni, kimeredt szemmel nézte a magabiztos zászlóst.

– Ezek szerint ne is operáljunk? Ne is kötözzünk? Minél többen meghalnak, annál közelebb van a felszabadulás? A maga csernyigovi ezredének zászlóvivőjét az előbb műtöttük… A nagy erek sérültek… És mielőtt kihozták, tizenkét óra hosszat hevert a senki földjén. Filiformis pulzus. Ugyan miért kínlódnánk vele, igen? Így értelmezzem azt az általánost?

A zászlós szeme barna tűzként perzselt.

– Miért mentek birka módjára az ezredparancsnokunk, a népbutító után? Kibontott zászló! – és az egész ezred odavan tőle. Megtalálták, miért harcoljanak – egy darab rongyért! Azután meg egy rúdért. Egy rakás holttestet csináltak! Úgy játszanak velünk, akár az ólomkatonákkal!

A sebész zsákutcába került.

– Már megbocsásson, hisz ön nem hivatásos. Kicsoda ön?

A zászlós megrándította keskeny vállát.

– Mi ennek a jelentősége? Egy állampolgár vagyok.

– Nem erről van szó, mi a szakképzettsége?

– Jogász vagyok, ha már annyira tudni akarja.

– Úgy, jogász! – értette meg az orvos, és bólogatott, bólogatott, mintha így is gondolta vagy kitalálhatta volna. – Jogász…

– Mi az, talán nem tetszik? – kapta fel a fejét a zászlós.

– Világos. Jogász. Jogászból annyi van nálunk, már elnézést, mint kóbor kutyából.

– Ha egy ország mindenestül törvénytelen, még ennyi is kevés!

– Jogászok vannak a bíróságokon, jogászok vannak a Dumában – folytatta az orvos, mintha nem hallotta volna a választ. – Jogászok vannak a pártokban, jogászok vannak a sajtóban, jogászok vannak a politikai gyűléseken, jogászok írják a brosúrákat… – tárta szét nagy kezét az orvos. – De kérdezem én öntől, miféle képzettség ez a jogászi?

– Felsőfokú. Pétervári egyetem – magyarázta jeges udvariassággal a zászlós.

– Zagyvasági fakultás? Hogy az ördögbe lenne felsőfokú! Be kell magolni tíz tankönyvet, és le kell vizsgázni – ennyi az önök egész… képzettsége. Ismertem én jogászhallgatókat: az egész négy év folyamán a napot lopták, röplapokat gyártottak, konferenciákra jártak, izgattak…

– Ilyen aljas módon beszélni egy értelmiséginek! – figyelmeztetett a zászlós elkomorulva. – Gondoljon bele, kinek a malmára hajtja a vizet. Rendes embernek a baloldaliakkal kell együtt éreznie.

Az orvos érezte, hogy túlment a határon, de a zászlós bosszantotta.

– Azt akarom mondani, hogy tanultak volna az orvosin vagy a mérnökin, megtudták volna, mit jelent egy-egy vizsga. De pozitív ismeretek birtokában sem teheti keresztbe a kezét az ember – dolgozni kell. Oroszországnak dolgos, tevékeny emberekre van szüksége.

– Hogy nem szégyelli magát! – mondta ugyanolyan heves szemrehányással a zászlós. – Hogy még ez az ocsmányság tovább épüljön! Szét kell verni sajnálkozás nélkül! Utat kell nyitni a fénynek!

Tovább épüljön? – úgy tűnt, az orvos ezt nem mondta, ő a gyógyításra értette.

– Ön vajon nem a katonaorvosi akadémián végzett? – tudakolta az égő szemű zászlós.

– De, az akadémián.

– Melyik évben?

– Kilencben.

– Ú-úgy… – gondolkozott gyorsan a zászlós, és egyenes, hosszú orrán megremegtek az orrlyukak. – Tehát az akadémia krízisének idején, kilencszázötben elbocsátották, de ön behódolt, és hűségnyilatkozatot tett?

Az orvos szeme elhomályosult, a homlokát ráncolta, bajuszának hegyét lefelé fordította, ám az magától visszaugrott felfelé.

– Miért jön mindjárt baltával: hűségnyilatkozat… És ha az ember katonaorvos szeretne lenni, az országban pedig csak egy akadémia van? És legyen egy kormány bármennyire demokratikus – a saját katonai akadémiáján csak elvárhatja, hogy ne szervezzenek háborúellenes gyűléseket? Szerintem ez jogos.

– És az egyenruha? A hallgatók, mint alacsonyabb rendfokozatúak, tisztelegnek?

– A Katonai Akadémián? Na és?

– Szoldateszka! – vágta oda a zászlós. – Így engedünk mindnyájan, azután pedig csodálkozunk…

– Azután pedig sebesülteket gyógyítunk! – vágta oda az orvos. – A sebesülteket hagyja békén! Szoldateszka!… Vigyázzon, holnap maga jöhet hozzám. Szétlőtt vállal.

A zászlós elnevette magát. Egyáltalán nem volt gonosz, őszinte fiatalember volt, az orosz egyetemi hallgatóság legjobbjainak meggyőződésével.

– Ki beszél itt a humánum ellen!? Gyógyítson kedvére! Ezt kölcsönös segélynyújtásnak tekinthetjük. De nem kell elméletileg igazolni ezt az aljas háborút!

– Én egyáltalán nem… Talán én…?

– „Felszabadító háború!”… Valamivel fel kell kelteni az érdeklődést. „Szerb testvéreink megsegítése!” Megsajnáltuk a szerbeket! Magunk pedig minden peremvidéken mindenkit elnyomunk – azokat nem sajnáljuk!

– Azért Németország mégiscsak… – jött zavarba az orvos a biztos meggyőződéssel rendelkező ifjúság előtt, ahogyan Oroszországban az már szokás.

– Ha tudni akarja, nagyon sajnálom, hogy Napóleon nem vert meg bennünket nyolcszáztizenkettőben – igaz, hogy nem hosszú időre, de szabadság lett volna.

Csak mondta, csak mondta az undok katonaruhába öltöztetett jogász, a gondolatok azonban kiérleltek voltak, kapásból nem vitatkozik így az ember. És az egyre inkább békülésre hajló orvos együttérzőn megkérdezte:

– Hogyan mozgósították önt? – semmi kedvezmény, semmi halasztás?

– Ott ragadtam alapkiképzés közben… Jobbra… át, balra… át, lábakat össze, hátra arc, futás! Letettem a tartalékos zászlósi vizsgát.

– Ismerkedjünk meg. – Az orvos nyújtotta nagy, puha, erős kezét. – Fedonyin vagyok.

És belefogta a jogász négy, vékony és csontos ujját.

– Lenartovics.

– Lenartovics? Lenartovics… Várjon, ezt a nevet Péterváron én hallottam valahol. Hallhattam?

– Az érdeklődési körétől függően – válaszolta visszafogottan Lenartovics. – Nagybátyám ismeretes volt forradalmi körökben. Kivégezték.

– Ja, igaz, igaz! – értett egyet az orvos, még inkább hibásnak érezvén magát, és tisztelettel, mert valahol ott volt, ott motoszkált a fejében homályosan valamiféle sikerült lövés vagy fel nem robbant bomba, avagy valami haditengerész-lázadás. – Igen, igen, így van, így van… A családi neve részben német, ugye?

– Igen, volt egy ősöm, egyébként szintén katonaorvos, Nagy Péter idejében. Azután eloroszosodtunk.

– És kije van Péterváron?

– A szüleim meghaltak. A nővérem Besztuzsev-tanfolyamra jár. Épp ma kaptam tőle levelet – és milyet? A háború negyedik napján, augusztus 5-én írta – és ma mi van? Augusztus 25-e? Ez mi? Ez posta? Ökrökkel szállítják? Vagy a cenzúrahivatalban vizsgálgatják? – A zászlós egyre jobban heveskedett. – Az újságok is: júliusiak! Ez posta? Hogy lehet így élni? Mi történik Oroszországban? Mi van Németországban? Mi van Európában? Semmit se tudni! Csak egyet látunk: Neidenburgot bevettük, mondhatni harc nélkül, de azért valami oknál fogva bombáztuk, felgyújtottuk, most meg oltsad, orosz Iván, hordd a vödröt…

– Na, a németek is gyújtogattak itt…

– A nagy üzleteket a németek, a környéket a kozákok. Rendben van. Az osztrák fronton pedig semmit sem tudnak rólunk. És mi sem tudunk semmit az osztrák frontról – hát lehet így harcolni? Kósza hírek, csak kósza hírek! Erre járt egy lovas katona, súgott valamit – ilyenek a mi híreink! Ki tiszteli a hadra kelt sereget? Megvetnek bennünket! Ön pedig azzal jön, hogy Oroszország, Németország! A katonák betörték az elhagyott lakások ajtaját, elvittek dolgokat – ez szégyen a keresztény seregre nézve, ezért büntetés, fogda jár. Adamantov alezredes pedig ezüst tejesedényeket, kancsókat emelt el – ez semmi, ezt lehet. Ez az ön Oroszországa!

De ha nem lenne ez a szörnyű háború, nem öltöztek volna a lányok ilyen tiszta fehérbe, nem húzták volna a homlokukba, egészen a szemöldökükig olyan szigorúan, tisztán, újonnan a fehéret. Ismeretlenül, névtelenül, anélkül, hogy bárki tudná, mi a végzettsége, mennyi a vagyona, milyen a haja színe, szerény ruhában megjelent a küszöbön egy ápolónő.

– Mi történt, Tánya?

– Valerjan Akimics, az állkapcsos sérült nyugtalan. Nem jönne oda?

És már nem is volt vita, senki sem ült a lépcsőn. Az orvos sóhajtott és elment, jogosan vonva maga után a hattyúfehér nővért is, akinek szomorú, élettelen tekintete csak átsiklott Lenartovicson.

Persze, ez is, ezek a köpenyek, fejkendők is a jómódúak játékszerei,

ópium a katonatömegek számára.

És az alezredes, aki nyugtalan lovával most ugratott ki a térre, szintén joggal kiabált, ordított:

– Ki itt a rangidős?

A katonák gyorsabban mozogtak a vödrökkel, Lenartovics pedig mértéktartó gyorsasággal, igyekezvén, hogy ne veszítse el méltóságát, leszaladt a lépcsőn, átment a téren, nem húzta ki magát túlságosan, de azért mégis hozzákészült, kezét a sapkaellenzőhöz illesztette, igaz, hogy ferdén.

– Lenartovics zászlós a 29. Csernyigovi Ezredtől!

– Magukat tüzet oltani hagyták itt?

– Igen. Vagyis: igenis!

– Mi van itt maguknál, zászlós, karácsonyi vásár? Jön a hadseregtörzs, két házzal odébb telepszik meg – maguk pedig már harmadik napja oltanak, és nem képesek eloltani a tüzet? Kész nevetség – vödrökkel cipelik nagy távolságról, hát nem tudnának egy szivattyút szerezni?

– Honnan vegyünk szivattyút, alezredes úr, nálunk a zászlóaljnál nincsen…

– Egy kicsit a fejüket is használni kéne, ez itt nem az egyetem! Miért fárasztja ki az embereket? Jöjjön utánam, majd én mutatok magának szivattyút is meg csövet is, szét kellett volna nézni a pajtákban!

És a nemes paripán lovagolva az alezredes győzőként előre elindult.

Lenartovics pedig fogolyként vánszorgott utána.

16. fejezet

Soldau városa. – Vorotincev megtalálja Krimovot. – Az itteni hírek. – Ki tudjuk-e használni a lovasságot? – Egyetértés és véleménykülönbség. – Itt vannak a németek.

Huszonnégy órát és még egy éjszakát ment Vorotincev Soldauig. Haladhatott volna gyorsabban is, az altisztet hamarosan visszaküldte, könnyűszerrel volt, de nem akarta kimeríteni a csődörét, nem tudván, hogyan lesz rá szüksége később. Megitatott és jóllakott lóval érkezett Soldauba 26-án a reggeli órákban, még a forróság előtt.

Soldau, a többi német kisvároshoz hasonlóan, nem foglalt el fölöslegesen termő területet, nem csúfította el körös-körül kidobált lom, üres telek és periféria – hanem, bármelyik irányból érkezzen is valaki, mindenütt téglából épített cserepes, akár két-háromemeletes házak zárt sora fogadta, amelyeket félmagasságig borított a tető. Ezekben a kisvárosokban az utcák szabályosak, akár ha folyosók lennének, teljesen ki vannak rakva egyforma kövekkel vagy lapokkal, minden ház jellegzetes – egyiknek az ablakai, a másiknak a tornyai. Ezekben a kisvárosokban kicsi helyen koncentrálódik a városháza, a templom, terecskék, egy-egy szobor valakinek az emlékére, esetleg nem is egy, mindenféle üzlet, sörözők, posta, bank, itt-ott a díszes vaskerítések mögött egy pici park – és a város, az utcák ugyanolyan hirtelen érnek véget, és alig hagyja el az ember az utolsó házat, már ott a fasorral beültetett műút és a pontosan kimért mezők.

Soldaut teljesen elhagyták a lakói, és egységeinkből sem volt túl sok benne. Az üzletek és raktárak körül itt-ott őrség – helyes intézkedés (mert látott már két feldúlt üzletet). Vorotincev nézegette a várost, és nyomozó ösztönére bízta magát, amely nem csaphatta be, még akkor sem, ha többet kell mennie, nem kérdezte meg a szembejövőktől, hol a hadtestparancsnokság. Egy kisebb villa előtt, amelynek azonban vaskerítése, kicsi kertje volt, benne szökőkút és az előtornácot két oszlop tartotta, Vorotincev meglátott egy Russzo-Balt autót. A villa nem hasonlított parancsnokságra: néptelen volt. Az autó láttán viszont arra gondolt, nem itt találja-e meg azt az embert, akire még a parancsnoksággal való találkozás előtt szüksége van.

Leugrott a lóról, és minden fáradtságát a hátában érezte. Lovát a fékszárral az autó mellé kötötte egy fához, a köpenyét a nyereg mellett hagyta – senki sem figyelt fel rá. És csámpásan egyengetve lábait, benyomta a kovácsoltvas kiskaput. Az engedett. Vorotincev bement.

A kút környéke még nedves volt a nemrég kiömlött víztől. A virágok még épen, egyenesen álltak a kicsi, száraz gruppokban. Csak amikor túlment egy bokron és a kúton, látott meg a feljárat melletti,

állatfej-könyöklős kőpadon egy idős, testes, fekete, borotválatlan és eléggé fésületlen tisztet, aki elégedetlen arccal szívta maga sodorta cigarettáját, a kecskelábat. Deréktól lefelé bő kozáktiszti nadrágot viselt, a Bajkálon túli sereg sárga csíkjával, felül pedig egyszerű alsó inget, így nem lehetett megállapítani a rangját, arca és alakja viszont törzstisztre utalt. És alig mozdult az ezredes közeledtére.

Vorotincev nem tisztelgett szabályosan, de azért két ujját a sapkájához emelte, és megkérdezte:

– Legyen szíves megmondani, ez Krimov ezredes szállása?

– H-mm – bólintott még elégedetlenebbül a borotválatlan tiszt, és nem mozdult.

– Ön az?

– Igen.

Megint csak nem a szabályzat és rang szerint Krimov álmosan végigmérte az érkezettet, az pedig előrenyújtotta, szinte odadobta a kezét, nyitott tenyerét:

– Vorotincev vagyok. Önhöz jöttem.

Krimov kissé megemelkedett, enélkül teljesen udvariatlan lett volna, bár kövérsége miatt talán nem annyira. Kemény, kerekded kezével kezet szorított, visszahúzta, és helyet mutatott maga mellett a padon. És cigarettázott, egyáltalán nem mutatta, hogy a továbbiakban kíváncsi lenne valamire, noha Soldau nem minden utcáján szaladgáltak vezérkari ezredesek.

Vorotincev alig ült le a padra és törölte meg a homlokát, már rájött, hogyan kell Krimovval beszélni: minél kevesebb szó, a rangok hanyagolandók, és arra is rájött, hogy egyelőre nem tetszik Krimovnak, de hamarosan menni fog a dolog.

– Alekszan’ Vasziljicstől jövök. Mesélt önről…

– Gondoltam.

Vorotincev elcsodálkozott:

– Ugyan miből…?

Krimov a kúton túlra biccentett.

– Ismerem a lovat. A múlt héten lovagoltam rajta. Hogyan hozta el idáig?

Vorotincev elnevette magát.

– Nem én hoztam! Ő hozott engem.

Krimov hitetlenkedve feléje sandított.

– Nyeregben? Osztrolenkából?

Vorotincev csak hümmögött, jelezve, hogy nincs ebben semmi különös. (A keresztcsontja azért fájt, és a hátát alig tudta hajlítani.)

Krimov jóindulatra hangolódott, de szeme még keskeny maradt.

– Nem rossz. De miért nem vonattal?

– Vonattal – miféle háború lenne az? – vetette ellen vidáman Vorotincev, de a nehéz fej könnyed biccentéséből rájött, hogy a kérdés

nem annyira a lovasra, mint inkább a lóra vonatkozott. – Nem, nem merült ki. És gyakran etettem.

– Az igaz – bólintott most már nagyobbat Krimov. – Hogy vonaton – nem háború. Viszont kényelmes. – Előhúzta zsebéből keménypapír dohányos dobozát: dauriai leveles. Jó dohány.

– Én abbahagytam.

– Kár – mutatta szemöldökével Krimov. – Dohány nélkül szintén nem háború a háború. Csak nem tegnap?

– Már vagy két éve.

– Jött el Osztrolenkából… – helyesbített Krimov.

– Ja-a… három nappal ezelőtt, este.

Krimov pislantott, helyeselt.

Hogy van Alekszandr Vasziljics? Megkapja a jelentéseimet?

– Nem említette.

– Hármat küldtem neki. Most készülök elküldeni a negyediket. Hát ön?

– Én… – Vorotincev még nem vette át az álmos, szétfolyó arcú, durva ezredes rövid stílusát. – Én… – megtalálta, mit mondjon: – A főhadiszállásról jöttem…

A legrosszabb ajánlólevél: tehát ellenőrizni, kutakodni jött, idegen, kár volt idejönnie a szerencsés ficsúrjának.

Krimov arca ismét elsötétült.

– Rendben van, menjünk mosakodni és reggelizni. Én is csak most keltem fel, éjszaka jöttem vissza. Felébredtem, és azon gondolkoztam…

– Honnan?

– Ja… A lovasságtól, Stempeltől.

– Ide figyeljen, ez a két lovas hadosztály itt van, vagy nincs itt? – váltott témát Vorotincev. – Mi hasznukat veszik? Mit csinálnak?

– Mit csinálnak! A füvet csipegetik. Ljubomirov tegnap heves csatát vívott. Egy várost ostromolt. Nem vette be.

Na nem, Vorotincevet ennyivel nem lehetett eltéríteni.

– A hadseregnek három lovas hadosztálya van, a front előtt pedig egy sem. Vakon tapogatózik, nincs semmi felderítés. Kljujevnek meg nincs is lovas ezrede. Martosz kozákjai a varsói utcákról jöttek, miféle felderítők az ilyenek? Miért van az egész lovasság a szárnyakon?

De Krimovot sem lehetett csak úgy elintézni.

– Miért, miért? Így alakult. Úgy gondoltuk, hogy a balszárnnyal besöpörjük, bekerítjük őket. Maga mivel csinálná a bekerítést?

Bementek a házba. Csak jobb pétervári házakban lehet ilyen tompa fényű bútor, bronz, márvány, mint itt ebben a vacak Soldauban. Igaz, egyik-másik fel van hasítva: a padlón szétszórva csipke, szalagok, korallal díszített kitűzők, fésűk. Az egész házban csak Krimov lakott egy kozákkal, aki a hangos „Jevsztafij” kiáltásra a konyhából ugrott

elő.

Bementek a konyhába. Jevsztafij nem volt fiatal, magas, igen mozgékony ember volt, akit nagyon érdekeltek a porcelán-, bádog- és fabödönök és az élelmiszeres dobozok az érthetetlen feliratokkal. Nekiállt reggelit készíteni, és szaglászva, fejét csóválva minden dobozt megvizsgálni.

Krimov két személyre reggelit rendelt, és Vorotincevnek megmutatta a márvánnyal borított tükrös fürdőszobát. Vezetékes vízzel működött! Női és férfi ruha lógott benne, még nagyon békebeli módon, két nappal ezelőtt hagyták ott.

– Azt hiszem, meg is borotválkozom! – döntötte el Vorotincev.

Természetes lett volna, ha becsukja maga után a fürdőszoba ajtaját, de nem tette, lecsatolta a derékszíjat a fegyverrel, gyorsan ledobta a zubbonyát, és a házigazdához hasonlóan alsó ingben maradt.

És akkor Krimov, ahelyett, hogy elment volna, belépett és a kád szélére ült, csavart magának egy újabb görbe cigarettát (egyetlen gyors mozdulattal).

Jevsztafij forró vizet hozott. Vorotincev pedig, miközben az önborotvával dolgozott, a kiküldetéséről mesélt Krimovnak, noha az egyetlen szóval sem kérdezte, meg arról, hogyan történt, hogy ő idejött az 1. hadtesthez. De már látja, hogy fölöslegesen jött.

Még nem gondolta teljesen végig, amit mondott, de efelé hajlott. Az állatfejes padon még nem így vélte, de most, borotválkozás közben már igen. Amikor a hadseregtörzsnél figyelmeztették, hogy a balszárnyon ott van Krimov, ingadozott, de jobb lett volna megfogadni a tanácsot, és nem ide kellett volna jönni, hanem a jobbszárnyra Blagovescsenszkijhez… Vorotincevnek is megvolt az a nem szerencsés tulajdonsága, hogy túlságosan hevesen és gyorsan döntött, azután pedig nem tudta idejében megváltoztatni. Már Osztrolenkában eldöntötte, hogy feltétlenül az 1. hadtesthez jön, mert úgy látta, hogy itt van az egész hadművelet kulcsa.

Most pedig már nem segít sem a ló, sem a vonat – szárnyakat kellene növesztenie, hogy egy óra alatt Blagovescsenszkijhez repüljön.

Krimovot egyre pozitívabban értékelte, már csak azért is, mert nem sietett felöltözni, a rangjelzését feltenni, ugyanúgy, ingben ült a kád szélén, és eregette a füstöt. Amit itt, az 1. hadtestnél tenni lehet, azt ez a medve megteszi nélküle, Vorotincev nélkül is.

Krimov hallgatta, csak hallgatta a vendéget, ismét durvábban válaszolt:

– Persze, hogy fölöslegesen – mondta. – Én is fölösleges vagyok itt. Az a szentfazék a hadseregparancsnokot sem ismeri el. Tudja, hogy az ő hadtestére maga a legfelsőbb főparancsnok vigyáz, és reménykedik: a gárdaezredet elvették tőlünk, az övét is elveszik. Vilnán át érkezett ide és a székesegyházban kijelentette: „Ne féljetek semmitől! Harcolni

megyek!” Úgy fog pózolni, mintha egy üzlet kirakatában lenne, aztán pedig vége a háborúnak, és már a kitüntetésekért áll sorba.

Krimov elkedvetlenedett, a lábát lógatta, a kád olyan volt alatta, mint egy evező és kormány nélküli csónak.

Vorotincev magabiztosságát éppen ez a tehetetlenség és Krimov szavainak szomorú tartalma adta vissza.

– Hát akkor most ráijesztünk Artamonovra. Írásbeli parancsot hoztam neki Szamszonovtól. Ha rugdalózik, telefonon összeköttetésbe lépünk a főhadiszállással. Pontosabban nem közvetlenül a fejjel, van ott egy értelmes ember, ő a továbbiakban megteszi, amit tud. Januskevicset is, Danyilovot is ki kell kerülni, és majd egy alkalmas pillanatban a nagyherceghez… A főhadiszálláson sincs egység és nem világosak a dolgok. Az 1. hadtestet mintha már huszonegyedikén átadták volna Szamszonovnak – de parancs, az nincs! Valaki megint kavar. Értelmetlen dolog: a legkényesebb helyen, az első vonalban ott van egy hadtest, és senkinek sincs alárendelve! Egyébként úgy látom, Artamonov cselekszik. Soldaut is bevette, és továbbvonult?

– Még hogy továbbvonult? Én is megborotválkozom, most már mindegy… Még hogy továbbvonult? Egy hazug kutya! – jött méregbe hirtelen Krimov, kacsázva elment a tükörig, és onnan fordult vissza, Vorotincev pedig leült egy kis női székre. – A hadseregtörzsnek azt írta, hogy Soldauban talán egy német hadosztály van. Ezt felderítés nélkül és anélkül tudta meg, hogy nyelvet fogtak volna, állítólag elkaptak valami telefonbeszélgetést! – rázta Krimov a borotva nyelét.

– Csak azért jártatta a száját, hogy ne kelljen a várost megostromolnia. Soldauban pedig, amint kiderült, két népfelkelő ezred volt, és az magától elszaladt. Akarva-akaratlan el kellett foglalnia a várost. Megint csak hazudott! – jött méregbe ismét Krimov, immáron teljesen beszappanozva. – Most azt jelenti, hogy a németek azért hagyták el Neidenburgot, mert ő, Artamonov bevette Soldaut.

– És Usdaut?

– Usdaut a lovashadosztály vette be, nem ő. Neki pedig, szegény fejének, megint előre kellett vonulnia.

– Szóval így állunk… Én soha nem láttam Artamonovot.

– Hát ki látta? Maga Alekszandr Vasziljevics se látta. A pucér hasú kínaiakért lett tábornok, és kapott aranykardot. Akárcsak Kondratovics…

– Kondratoviccsal nem találkozott most?

– Hol találkoztam volna! A hátországban gyűjtögeti a hadtestét, és örül neki. Közismerten gyáva alak.

– Hát kit látott ezekben a napokban?

– Martoszt láttam.

– Ő kitűnő tábornok!

– Még hogy kitűnő! Maga is dróton rángatózik, és a saját

törzsbelijeit is tönkrerángatta.

– Nem, ő ritka határozott ember. És Blagovescsenszkij milyen ön szerint?

– Egy zsák szar. Méghozzá híg, folyik. Kljujev pedig nyámnyila, nem katonaember.

– És a törzsparancsnok itt az elsőnél milyen?

– Tisztára tökfilkó, nincs mit tárgyalni vele.

Vorotincev nem bírta tovább, elnevette magát.

Elmentek reggelizni. Jevsztafij egy kis üveg vodkát is tett az asztalra, Krimov határozottan töltött mindkettőjüknek, nem is kérdezte.

Vorotincev azonban visszautasította, kockáztatva, hogy elrontja az őszinte beszélgetést, de nem tudott inni munka előtt; ez nem oroszos vonás volt benne. Csak akkor ivott, ha már minden el volt rendezve. És nem reggel.

Krimov körülfogta tenyerével a poharat.

– Egy tisztnek bátornak kell lennie az ellenség előtt. A főnökség előtt. És a vodkával szemben. E nélkül a három nélkül nincs tiszt.

Egyedül ivott. Mogorván nézett… De azért tovább beszélt Artamonovról. – Valóban, az 1. hadtestből hiányzik két ezred, de mindenkinél hiányzik valami, egyetlen egység sincs feltöltve. Artamonovot azért említem, mert ő egyáltalán nem képes harcolni. Folyékonyan mondja a magáét, „támadásra én támadással válaszolok!” De ami a legfontosabb, hazudik! És mit lehet csinálni egy hazug alakkal? Verjük be a pofáját? Hívjuk ki párbajra? – Ezért ment Krimov Martoszhoz, megegyezett vele: onnan elvesznek egy oszlopot, és kelet felől támadják meg Soldaut. És Martosz elfogadta. De akkor a németek maguktól elhagyták Soldaut.

Vorotincev megint visszatért a lovasságra.

– Nem jól használják fel, kitették merő biztosítónak a szárnyakra. S ami a legfontosabb, Zsilinszkij – lovassági tábornok, Oranovszkij – lovassági tábornok, Rennenkampf – lovassági tábornok, Szamszonov – lovassági…

– Szamszonovot hagyjuk békén! – utasította rendre Krimov. – És a lovasságról ne ítéljünk, ha nem értünk hozzá! Az volt a parancs, hogy a németeket el kell vágni a Visztulától. Most pedig persze nem lehet átrendezni.

Felhajtotta a második vodkát is, és mérgesen magyarázta, hogy a lovasság jó, kemény harcokat vív és nagy veszteségeket szenved. Ugorjon neki a kőépületeknek meg a páncélozott járműveknek? Sehogy se egyezik a dolog. Változtatják a körzeteiket, az irányokat, többször is, háromszor kell átkelniük ugyanazon a patakon, feladatuk nem a területszerzés, valahol a mögöttes területen vasúti csomópontokat kell szétverniük, azután mégse kell…

Vorotincev azonban csak mondta a magáét:

– Ez az! Nem tudjuk kihasználni a lovasságot. Mi történt Rennenkampfnál? És mit csinált a nahicsevani kán, azt tudja-e?

– Miért, mit? – kapta fel figyelmesen a fejét Krimov.

És az utolsó hírt, amelyet fejben hozott a főhadiszállásról, amellyel nem lett volna helyénvaló elszomorítani Szamszonovot, itt most elmondta Vorotincev. A kán szégyenletes tettét, Kauschent… Hogy ez se legyen olyan nagyra a lovassággal.

– …Ilyen veszteségek mellett a lovasság megszerezhette volna legalább az átkelőket az Insteren. De a kán éjszakára kivonta a lovasságát, hogy az nyugodtan pihenjen. Az átkelőket is feladta.

Krimov úgy elkomorult, mintha megsértették volna.

De ez még mindig nem minden. Vorotincev hozzátette:

– A németeknek pedig mindössze egy lovas hadosztályuk volt…

– Meg lovas ezredeik a hadtesteknél.

– Az más. És a kán nem volt képes elvágni az útját ennek az egy hadosztálynak, pedig ott volt mellette! Az meg augusztus 17-én, a stallupöneni csatában a 20. hadtest hátába került, megtépázott egy gyalogos hadosztályt – és ahogy jött, szerencsésen el is ment.

– A sznob gárdista! – öntötte el a düh Krimovot. – Meg kell fojtani!

– Mire való a lovasság, ha nem az ilyen harcokra? Mikor hajtson végre rajtaütéseket? Rennenkampfnak öt lovas hadosztálya van, Szamszonovnak három – fasírtot csinálhattak volna Kelet-Poroszországból! Nálunk azonban szorosan a gyalogsági vonalhoz alkalmazkodik a lovasság. Gumbinnen után Rennenkampf nemhogy nem üldözte a német hadtesteket, azt se tudta, hova tűntek el. Azt jelentette, hogy François hadtestét szétverte, Mackensenét pedig megtépázta – ami nem nagyon valószínű.

– De megverte őket?

– Én nem vagyok erről meggyőződve. Azzal jöttem el a főhadiszállásról, hogy semmit se értenek: hova lettek a hadtestek?

Na nem, az orosz szokást nem lehet figyelmen kívül hagyni – a harmadik pohártól együtt kellett inni. Vorotincevet az kapcsolta össze Krimovval, azt ismerték fel egymásban, hogy ebben a hadjáratban nem a személyes érdeküket nézik.

A lovasságról a tüzérségre tértek át, ezt sem lehetett megkerülni:

– Azt *mi* a japán háborúban értettük meg, hogy az eljövendő háborút a tűzerő dönti el, hogy szükség van nehéztüzérségre, sok tarackra van szükség, és mégis – a németek csinálták meg, nem pedig mi. Nálunk egy hadtestre száznyolc ágyú van, náluk százhatvan, méghozzá milyenek? Mert nálunk mindig „nagyon szűkösek az anyagi eszközök” a hadsereg kiadásaira, nincs pénz a hadseregre. Győzelmet és dicsőséget akarnak anélkül, hogy áldoznának rá.

– A Duma mintha megajánlotta volna a pénzt – szúrta közbe

váratlanul Krimov. – És azzal vádolta a hadügyminisztériumot, hogy az kevés pénzt kér.

Így is történhetett, az ember nem tudja követni, mit fecsegnek össze az újságok. Ezen a tavaszon Vorotincev arról is olvasott, hogy a Duma leszavazta a katonai költségvetést és a nagy programot. Van ott egy… S… Singarjov nevezetű, aki felszólalt: militarizálják a költségvetést? A milliók után majd jönnek a milliárdok?… Élne csak a tiszti fizetésből!

De Krimov nem volt túlságosan szorgalmas olvasó.

– Lehet, hogy így van. A Duma állandóan változtatja a véleményét.

– Nem, a programot a Duma elfogadta, de az alkotmányos demokraták ellenében. Hiszen azt tartják, hogy a katonaság szelleme dönt el mindent – Szuvorovnak is ez volt a véleménye, Dragomirovnak is, Tolsztojnak is… Miért kellene akkor fegyverekre költeni? Így hát mi van az erődökben? – majdhogynem ósdi orosz ágyúk! Fekete lőporral működnek!

Semmi jelentősége és hatása nem volt annak, hogy mindezt Krimovnak bizonygassa. Voltak azonban olyan kérdések, amelyek mellett Vorotincev nem tudott elmenni. Ezt a vodkázást meg csak kezdje el az ember… Krimov kitöltötte a következő pohárral.

– Most már magukat az erődöket is elkótyavetyélték – sajnálkozott.

Egyáltalán nem ragadt át rá az indulat: mintha minden ehhez hasonló dolgot régóta nagyon jól tudna, egyetértően bólintott, mintha ez a természet törvénye lenne.

Egyre jobban összebarátkozott a két ember, Alekszandr Mihalics meg Georgij Mihalics, a továbbiakban már pertut is ittak. (Vorotincev nem sietett volna a tegeződéssel, de ez elől sem tudott kitérni – orosz szokás.) Nem mentek el Artamonovhoz, ott ültek hosszasan a reggeli mellett.

Szóba kerültek a Németországban elkövetett fosztogatások. Krimov a tányérok közé tette bütykös öklét: hadbíróság és agyonlövetés! Már el is járt ebben az ügyben Szamszonovnál…

Ezek szerint igazi katona, következetes katonaember. Vorotincev az asztalhoz feszítette a tenyerét, az ujjait amennyire tudta, szélesre húzta.

– Nem. Katonáinkat én nem tudom agyonlőni, bármit is mondasz. Azért, mert szegények és mi elhoztuk őket egy gazdag országba? Azért, mert soha nem mutattunk nekik jobbat? Azért, mert ők éhesek, és mi egy hétig se adunk nekik enni?

Krimov nem nyitotta ki az öklét, hanem megfeszítette, és odavágott.

– Ez Oroszország szégyene! A hadsereg biztos széthullását jelenti! Akkor nem volt miért idejönni. A megoldás a hadsereg számára: a szabályos rekvirálás. Erős hadbiztosság haladjon együtt az ezredekkel, vegye el az állatokat és ossza szét az ezredeknek. Vegye el az itteni

cséplőgépeket, az itteni malmokat, csépeljen, őröljön, süssön kenyeret – és ossza szét az ezredeknek! Mi azonban semmit sem veszünk el.

– De hiszen ez fantazmagória, Alekszandr Mihalics! Erre a németek lennének képesek, nem mi!

Vorotincev azt mondta, „nem mi”, de titokban büszkén elkönyvelte, hogy részben mi is, tudta önmagáról, hogy német módra gyakorlatias és német módra kitartó, ami mindig is fölényt jelentett neki az olyan lobbanékony, ám gyorsan csillapuló emberekkel szemben, mint Krimov.

Be kell fejezni a reggelit, abba kell hagyni a céltalan beszélgetést – menni kell előrenoszogatni Artamonovot, és elérni, hogy alárendelje magát a Második Hadseregnek. Vorotincev kitalálta, hogyan hívathatná a főhadiszálláson a telefonhoz barátját, Szvecsint. Krimovnak nehéz volt a felállás, mintha a reggeli beszélgetéssel már elintézte volna a legfontosabb dolgot, és most jó lenne aludni. De természetesen azonnal elmegy, és ha feldühödik, Artamonovnak az igen rossz lesz.

– És azután megnéznéd, hol van Mingin hadosztálya? Összeért-e Martosszal? – kérdezte Vorotincev.

Krimov valamit dünnyögött, de kitérően. Úgy tűnt, már belefáradt ezekben a napokban az utazgatásba, talán egyszerűbb lenne helyben maradni.

Ekkor jól kivehető ágyúdörgést hallottak.

– Aha!

– Aha!

És kimentek a szabadba.

Északon lőttek. Vagy tizenöt versztányira. A már felforrósodott levegő gyengítette a távoli lövések hangját. Ám a tüzérség alaposan dolgozott.

Maga Artamonov semmiképpen sem kezdhette el.

– Ezek szerint a németek?

Megjelentek. Felfejlődtek. – Ha… ha… – találgatott Vorotincev – azonnal megtudhatnánk, melyik német hadosztály ért ide – abból sok mindent megértenénk.

17. fejezet

Ismét bizonytalankodás: merre támadjunk? – Angol vendég Szamszonov törzsénél. – A törzs áttelepszik. – Az angollal ismertetik valamennyi hadtest helyzetét. – Útközben. – Megérkezés Neidenburgba. – Harc a közelben. – Ebéd, pohárköszöntők. – Távirati megbeszélés Artamonovval.

Amint azt Posztovszkij és Filimonov erősítgette, arra, hogy a hadseregtörzs augusztus 25-én új helyre költözzön, még gondolni sem volt érdemes. Egy egész nap elment az előkészületek összehangolására, de ami ennél is fontosabb, arra, hogy ellenőrizzék és a frontparancsnoksággal egyeztessék az új telefonösszeköttetés működését: Bialystok-Varsó-Mlawa, onnan tovább pedig a német telefonvonalak felhasználásával Neidenburg felé. Az Északnyugati Front törzse nem engedhette maga elé a Második Hadsereg törzsét anélkül, hogy biztos ne lett volna benne, az állandóan vonalban marad, mindig eljutnak hozzá a direktívák, és mindig készen áll a jelentéstételre. Ezért az áttelepülést augusztus 26-án reggelre tűzték ki.

Szamszonov számára augusztus 25-e is feszült nap volt. A tegnapi után a hadtestek a hetedik napi menetelésre indultak. Részletesen megindokolva ismételten arra kérték Zsilinszkijt, hogy Martosz és Kljujev központi hadtesteinek engedélyezzen pihenőt – és ő ismét megtagadta: elmegy az ellenség, kicsúszik, hiszen Rennenkampf üldözi! Ők maguk semmit sem tudtak Rennenkampfról azon kívül, amit Zsilinszkij közölt: üldözi az ellenséget! A balszárnyon lévő lovas hadosztályok felderítőitől azt a jelentést kapták, hogy *nagy* ellenséges csoportosulás van előttük. Ez megint Szamszonov feltevését igazolta, hogy *balra* gyülekezik az ellenség, de nem örült, hogy megerősítést nyert az igaza, kétségek gyötörték: most mit tegyen? A józan ész azt diktálta, hogy valamennyi hadtestet fordítsa bal felé, ne hajtsa őket előre. Ám a tegnap ráragasztott *gyáva* még ott égett rajta, elgyötörte a Zsilinszkijjel folytatott hadakozás, a felsőbbséggel folytatott háború kimerítőbb, mint előrenyomulni, és féltette a kompromisszumot, amelyet tegnap mintha elért volna, s a Zsilinszkijtől kapott távirat is enyhítőleg hatott, mivel gratulált az Orlaunál aratott győzelemhez; a front törzsének biztosan tudnia kell valamit, ha ennyire erősködik, a lovas felderítők pedig könnyen eltúlozhatták az ellenség nagyságát. A 13. hadtest egyik hadosztálya tegnap elment balra Martoszhoz, annak kérésére, hogy segítsen Orlau alatt. Talán ott is kellett volna maradnia, de már visszaérkezett a saját hadtestéhez, ismét észak felé menetelt, és pszichológiailag szinte lehetetlen volt ismét rángatni, átirányítani balra. A hadtestek ehhez hasonló megfordítása igen

bonyolult dolog, a támadás leállítása szükséges hozzá, és talán az ellátó egységek keresztezése is.

Ezalatt, Szamszonov bosszúságára, Osztrolenkába érkezett Knox angol ezredes. Hogy miért, azt nem lehetett tudni, nyilván azért, hogy kifejezze az angolok rokonszenvét, akik majd egy fél év múlva szállnak partra a kontinensen. Szamszonov általában véve sem szerette a természetellenes, kötelező európai mosolyt, most pedig kifejezetten zavarta a vendég, és elterelte a figyelmét. A közvetlenül őt érintő eseményeket, a saját gondolatait sem ért rá elrendezni feldúlt, zúgó agyában, most pedig diplomáciai fogadásról is gondoskodnia kell.

25-én este a késői időpontra hivatkozva Szamszonov elhárította a Knoxszal való találkozást, de nem kerülhette el, hogy 26-ára meghívja reggelire. Ám még a reggeli előtt nyugtalanító jelentést kapott Artamonovtól, miszerint vele szemben nagy erők csoportosulnak. Szamszonov mindjárt, éhgyomorra néhány törzsbeli tisztet a térkép elé szólított, és majdnem eldöntötte, hogy a központi hadtesteket balra kell fordítani! A tisztek azonban lebeszélték: emlékeztették, hogy a vasút felől kivagonírozott egységek Soldau irányába haladnak, amelyek utolérik a 23. hadtestet, s azokat mind Artamonov alá lehet rendelni. A központi hadtestek pedig folytassák a támadást.

Mintha ez megoldást jelentene, és elég egyszerű is. Egyelőre ennyiben maradtak. Megírták a parancsokat. Elmentek reggelizni. Szamszonov felkötötte az aranykardját. Minél hamarabb indulni kellett volna, itt meg ünnepi reggeli van borral, kézfogások, üdvözlések, tolmácsolás egyik nyelvről a másikra, és minden elhúzódott. Knox előkelő volt, mint egy tizedízigleni arisztokrata, nem öreg, viselkedését tekintve pedig még fiatalabb, nagyon szívesen ivott, és általában véve kötetlenül viselkedett. Már az egyenruhája is erre utal – kihajtott gallér, a nyak szabadon mozog, vállán kicsi váll-lap, s emellé még Knox különösen lezseren viselte az egyenruhát, magas kitüntetés keresztje himbálózott rajta, zubbonya felső zsebe kidudorodott a papíroktól, alsó zsebeibe pedig minduntalan beledugta a kezét; egészen más fogalmai voltak a katonás tartásról.

Szamszonov reménykedett, hogy ezzel a reggelivel megszabadul a vendégtől, hogy Knox azonnal visszamegy Zsilinszkijhez vagy a nagyherceghez Szentpétervárra. De nem! Knox beült vele az autóba, esőköpenyét egy szíjon lógó hengerben cipelte, a többi holmiját, magyarázta a tolmács, a legénye viszi a törzs hadtáposaival.

A parancsnok összenézett a többiekkel, rendelkezett, hogy Filimonov ne üljön az autóba, helyette a brit meg a tolmács üljön be, Posztovszkij pedig az egész lengyel királyságon át táviratot küldött Neidenburgba Ducimetiére kapitánynak, hogy különleges ebédet és felszolgálást rendeljen.

És elindultak, a törzs többi tagját ott hagyták, hogy jöjjenek utánuk

málhakocsival, kabriolettel vagy lóháton. A parancsnok dülledt elejű, magas kormánykerékkel ellátott, nyitott sárga autóját nyolc, nem mondhatni, hogy válogatott kozák kísérte: a legjobb századokat nem vették el a hadosztályoktól. A sofőr nem kapcsolt teljes sebességre, hogy a nyolc ügető kozák pikás ne maradjon le.

Most lett volna nagy szüksége Szamszonovnak a hallgatásra. Hogy ne beszéljen, csak nézze ezeket a hadtestei által megtett versztákat, amelyeket ő maga még soha nem látott: ötven verszta Chorzeléig és tizenöt Janowig, és még vagy tíz a német határ mentén, végül annak átszelése, és tucatnyi verszta az idegen földön, egy csepp vér nélkül és anélkül, hogy hadtestei lőtték volna a meghódított földet.

Forró, fülledt nap lett, amilyen minden előző is volt, de menetközben érződött egy kis légmozgás – jól lehetett gondolkozni, s talán most, ebben az autózásban-lovaglásban következett volna be a parancsnok agyának régóta várt megvilágosodása. Maga sem értette, mi nem világos, a parancsokat szétküldte, azokat teljesítik, de a homály csak megmaradt, valami szét nem fújt kis felhő, egybe nem olvadó pontok, mintha kettős látása lenne. Szamszonov szüntelenül ezt érezte, és szenvedett tőle. A térdén egy nagy térképtáskát tartott, azon kifeszítve az egész hadműveleti terület térképét, amelyet a szél azért csak cibálgatott, és váltogatva, hol az autóból kipillantva, hol a térképet nézve igyekezett megfigyelni az utat.

Ám a hátsó ülésen ott ült a tudni vágyó brit, és ő is mindent meg akart érteni, átnézett Szamszonov válla fölött, sőt már a térképtáskát is böködte, minden körülményre magyarázatot kért.

A motor zúgásához még ez a dongó zümmögés is – Szamszonov szeretett volna megállni, hogy kitisztuljon a feje, hogy egyedül legyen.

Knoxot különösen a jobbszárnyon elhelyezkedő 6. hadtest érdekelte, mivel az nyomult be legmélyebben német területre, és a Balti-tengerig már nem volt hátra sokkal hosszabb útja, mint amekkorát eddig megtett.

Igen, a 6. hadtestnek már tegnap el kellett foglalnia Bischofsburgot, ma pedig már nyilván északabbra tartózkodik.

Így volt bejelölve a térképen, és ezt így kellett most tekinteni a brittel együtt, csak nem ismerhette be az európai szövetségesnek, hogy a térképen bejelöljük ugyan, de a valóságban nem tudjuk. Hogy nem mindegyik szikratávirat jut célba, ezenkívül pedig a futár marad az egyetlen lehetőség, az is biztosítás, védelem nélkül az idegen országban. Blagovescsenszkij hadteste annyira eltért jobbra, hogy már nem is tekinthető szárnynak, már semmit sem fedez, magányos, levált hadtest, viták áldozata.

De szerencsére kikönyörögték a front törzsénél, és ma reggel engedélyt kaptak, hogy a 6. hadtestet balra irányítsák, a központi hadtestek felé. Igen, most átvonul, itt a Dadey-tó mellett, Allenstein

felé.

– És ott, távolabb már Rennenkampf van? Támad?

– Igen, ilyen híreink vannak.

– És ez itt lovashadosztály?

– Igen, a jobbszárny biztosítására.

Ugyanoda, abba a lyukba vitték el Tolpigo lovashadosztályát is, amelyik olyan jó lenne, ha most kéznél lenne! Ez is elveszett a parancsnok számára.

Ugyan mit oszthatna meg a hívatlan vendéggel? Hogy egyetlen egység sincs feltöltve, a 23. hadtest pedig fel sem állt? Hogy ő csak névleg egy hadsereg parancsnoka, a valóságban csak a két és fél központi hadtesttel rendelkezik, éppen azokhoz igyekszik most. De még azok helyzetét sem ismeri pontosan.

Éppen a központiakról érdeklődött most a szőrszálhasogató Knox: hol vannak?

Szamszonov a vastag ujjával mutatta: a 13., a Kljujevé itt van ni… Itt… itt, körülbelül itt… Ide észak felé vonul át, ezek között a tavak között…

– Tehát észak felé?

– Igen, észak felé vonul… Allenstein ellen. És még ma el kell foglalnia. (Tegnap kellett volna, de nem ért el odáig.)

– És a 15.?

– A 15. – nek, a Martoszénak vele egy magasságban kell lennie, szintén észak felé kell haladnia. Tegnap be kellett vennie Hohensteint. (Vajon bevette-e?) Ma pedig már messzire túl van rajta.

– És a 23.?

Csak tudná a parancsnok biztosan, mikorra gyűjti össze Kondratovics a 23. hadtestet, és hozza az első vonalba?… Mingin hadosztálya majd a nyakát törte, úgy igyekezett Martosz után, és egyből harcolnia kellett.

– A 23… Szintén itt kell lennie a közelben… És ezt az utat, itt Hohensteintől északnyugatra ma kereszteznie kell.

De mit válaszoljon Knoxnak, ha az a németekről érdeklődik: hol vannak az *ő* hadtesteik? Hány van? Merrefelé vonulnak?… Üres, lakatlan, tavakkal, erdőkkel, kisvárosokkal, műúttal, vasúttal teli térség – voltak itt németek, csupán ennyi látható, ennyi tudható róluk – védtelen, csábító zsákmány.

Mert mi a helyzet! Ő minden hadtestnek megküldi a pontos napiparancsot – hova menjen, mit vegyen be, és ezt egyezteti feljebbvalói kívánságával, de ezeket a parancsokat nem ötvözi egybe egy világos terv: *mit is kell pontosan tenni?* Mélyebbre nyomuljanak… elvágják az utakat… ne engedjék… – de *mi a hadműveleti terv lényege?* A sajátjaink és az ellenség mai (ismeretlen) elhelyezkedése mellett mire számíthatunk?

Szamszonov éppen csak kezdte megérteni, Knox ismét félbeszakította: és az 1. hadtest? És mi van ezzel a két lovashadosztállyal?

Hogy a fene evett volna meg!… Ezek mind… a hadműveletet biztosítják a balszárnyról… Szilárd *lépcsőt* biztosítanak.

Szamszonov levette térdéről a térképtáskát, letette az autó ajtaja mellé, hogy a motorzúgás közepette befejezhesse a beszélgetést az angollal. A magyarázatba és a fokozódó hőségbe belefáradva Szamszonov úgy érezte, hogy elhagyja az ereje, és már nem gondolkozni szeretett volna, hanem szunyókálni a puha ülésen.

Az autó lassított – a kozák lovakhoz igazította a sebességet. Útközben egyszer váltották fel őket. Amikor elhaladtak egy szekérsor, egy mozgó kórház vagy épp a szerszámkészítők mellett, minden alkalommal megálltak, és a parancsnok meghallgatta a jelentéseket. Chorzelében és Janowban ellenőrizték a harcálláspontokat, és hogy ki helyezte oda, milyen célból az ott álló egységeket. Egyszer kiszálltak és leültek az árnyékba egy patak partján. A nap már túljutott a delelőn, amikor a kozákok felzárkózott alakzatával óvatosan és ünnepélyesen a lengyel oldalon lévő lejtőn leereszkedtek az öreg fahídra, és a porosz emelkedőn felmentek az új földre. Cseréptetős falvak tűntek fel, minden házban ülhetnének, akár egy várban – ezek pedig lövés nélkül feladták őket… Hamarosan ráfordultak a Wallenbergből Neidenburgba vezető, teljesen ép műútra. A műút kissé érintette a terjedelmes grünfliessi erdő nyúlványát, a továbbiakban pedig nyílt terepen vezetett, dombról dombra bukdácsolt, amelyek látszólag nem voltak magasak, de széles kilátás nyílt róluk.

Knox számára azért volt különösen kellemes ez az utazás és ez a nap, mert ő volt az első angol, aki ebben a háborúban az ellenség földjére lépett. Már útközben néhány Angliába küldendő levelet fogalmazott magában, amelyeket ma este, feltétlenül egy német városban szándékozott megírni, egyelőre azonban minél több benyomásra akart szert tenni, mert a jó stílus megkívánja, hogy ne ismételgesse önmagát levélről levélre.

Nehéz égésszag kíséretében feltűnt előttük Neidenburg. A zöld tornyon már messziről látszott a fehér óralap a csipkézett mutatókkal, most pedig előbukkantak a rózsaszínű, szürke és kékes házak. A harci cselekmények előtt itt minden nagyon rendezett volt, most pedig, bár égő tüzet sehol sem lehetett látni, sok helyen látszott a nyoma: üres, elszenesedett ablakok, itt-ott beomlott tetők, megfeketedett falak, a járdán a kitört ablakok szétfröcskölt szilánkjai, büdös füst az itt-ott még el nem oltott tüzekből, és a forróságot árasztó kövek, cseréptetők, vasak – mindez a forró nappal együtt.

A város szélén az előre küldött szálláscsinálók egyik tisztje fogadta a parancsnokot, és futva mutatta az utat. A kanyaron túl, a Városház

téren feltűnt a kiválasztott ház is – nemcsak az nem égett meg, hanem a körülötte lévők is épek maradtak, beléjük csapott ugyan két orosz gránát, de nem tett kárt bennük. Kedves kicsi szálloda volt, kétemeletes, a tetőn német mintára két sisakszerű toronnyal. Az előtornác meredek lépcsőjén leszaladt egy alezredes, és kihúzva magát az autó előtt, hangosan jelentette, hogy az épület, a telefonvonal, az ebéd és az éjjeli szállás készen áll, valamint, hogy a város a bevétel napjától kezdve ég, de most már a kijelölt egységek erőfeszítése nyomán megfékezték a tüzeket.

Azután a városparancsnok jelentett, egy ezredes, akit Martosz három nappal ezelőtt küldött ide. Bemutatkozott a méltóságteljes polgármester is (a városlakók is ott voltak valahol, de nem lehetett látni őket).

Befelé haladva a városba nem vették észre mindjárt, hogy a forróság által tompított, de azért elég erős, egyenletes lövöldözés hallatszik, mintha sok hangos pukkanás lenne. Elsőnek Posztovszkij kezdett hallgatózni, a fejét ingatta: „Közel van.” Túlságosan közel a hadseregtörzs szálláshelyéhez. A városparancsnok azt bizonygatta, hogy messze van.

És lám, megint csak – *balról*. Méghozzá komoly csata hangja. Kik lehetnek? Miközben az angol elfordult, Szamszonov és Posztovszkij tájékozódtak, a térképre néztek. Úgy vélték, Martosztói balra esik. Leginkább Mingin, a fel nem töltött hadtest balszerencsés fele. De neki messzebb kellene lennie!

Bementek az épületbe, a hűvösre. A méreteit tekintve kívülről szerény épületben az emeleten volt egy teremféle, falain gipszcímerekkel, három, egymással összekapcsolt ovális ablakkal, olyan tágas terem, hogy hihetetlennek tűnt, hogy elfér ebben az épületben. Itt volt megterítve számukra az asztal, régi ezüstedénnyel és aranycímeres poharakkal, és csak az volt hátra, hogy keresztet vessenek és leüljenek ebédelni. (Senkit semmire nem kötelezve a parancsnok legalábbis keresztet vetett.) Németek, a szálloda pincérei szolgáltak fel.

A templom és a városháza között földközelben kékesszürke füst gomolygott az ebéd egész ideje alatt.

És pufogtak, egyre pufogtak a távoli, tompa lövések.

A bőségesen felszolgált bor sok pohárköszöntőre ösztönzött, és Knox emelkedett először szólásra. Nem maradt előtte észrevétlenül, mennyire gondterhelt volt a parancsnok az egész út alatt, a győző merész csillogása helyett milyen belenyugvó bánat ült nagy szemében – és a szövetséges tiszt kellemes kötelességének tartotta, hogy biztassa az orosz tábornokokat, és megmagyarázza nekik a sikereiket.

– Ezek az orosz hadsereg dicsőségének lapjai! – mondta Knox. – Szamszonov nevét az utódok… Zuvorov nevével együtt fogják

emlegetni… Hadtesteik nagyszerűen menetelnek, és kivívják az egész civilizált Európa csodálatát.

Önök nagy szolgálatot tesznek a Hármas Szövetség közös ügyének… A sorsdöntő pillanatban, amikor a védtelen Belgiumot széttépte a leopárd… amikor, katonásan megmondva, Párizst veszély fenyegeti – az önök merész támadása remegésre készteti az ellenséget!!

Franciaországban valóban rossz volt a helyzet. Párizst a hatalmas német erő fenyegette.

Ettől kezdve minden elszabadult, és ment a maga útján, a pohárköszöntők elől ugyanúgy nem lehetett elbújni, mint a repülő lövedékek elől: Őfelségére, a cárra! Őfelségére, az angol királyra! A Hármas Szövetségre!

Ha nem lenne itt a tengerentúli vendég, Szamszonov nem üldögélne az ebéd mellett. Szeretné gyalog, a saját lábán bejárni a kicsi várost, körülnézni benne. Örült, hogy végre Németországban van, közelebb a hadtestekhez és közelebb a veszélyhez. Be kellett jelölnie a térképen az új tartózkodási helyét, és ennek megfelelően megvizsgálnia minden táborhelyet: ki mennyire van közel hozzá, milyen úton közelíthető meg, kivel van telefonösszeköttetés, és az hol halad. Tisztáznia kell a maga számára ezt az északnyugaton zajló heves csatát, el kell küldeni valakit, meg kell kérdezni. Szünet nélkül kínozta a nyugtalanság, hogy valamit kitaláljon és döntsön, egyetlen korty sem esett jól ezekből a borokból, ízetlen volt mind.

De a vendégfogadásnak és a szövetséges iránti udvariasságnak megvolt a maga szertartása. A bornak pedig, ha ízét nem érezve nyelik is le, megvan a maga melegítő, szédítő és megnyugtató hatása.

Végezetül is, miért kell rosszat látni ott, ahol ez a nem buta angol csak jót látott?

És súlyos testét felemelve a parancsnok rövid köszöntőt mondott.

– …az orosz katonára! A szent orosz katonára, aki megszokta, hogy türelmes legyen és szenvedjen. Ahogy a szólás tartja: az orosz katonát nem elég megölni, döntsd is le a lábáról!

Posztovszkij, aki nem mulasztotta el, hogy a megérkezés után azonnal jelentsen a front törzsének, azután pedig kipróbálja az ételeket a szálloda pincérein, hogy nem mérgezettek-e, majd megkönnyebbülve, jókedvűen készülődött az ünnepi ebédre – csak ez a túl közeli ágyúzás ne lenne –, minden borosüveget alaposan tanulmányozott, mielőtt öntött volna belőle (házilag készült feliratok voltak rajtuk, Ducimetiére törzskapitány fordította le), és szokásos szerény szótlanságától eltérően, a vendég dicsérő szavait hallva megnyílt. Igen! – a németek szemmel láthatóan elmenekültek! Igen! – a győzelem nyilvánvaló. S ha az Első Hadsereg ugyanolyan gyorsan haladt volna, mint a Második…

Egyszerre többen beszéltek, köztük a most érkezett Filimonov is. Térkép nélkül is azonnal kiderült, hogy különbözőképpen vélekednek: mindenki úgy gondolta, hogy a Második Hadseregnek át kell karolnia és el kell vágnia a németeket, de mindegyikük, a művelet irányítói, másként értelmezte, hogy *melyik* szárnyon kell megközelíteniük, a jobb- vagy a balszárnyon? Úgy tűnt, Kelet-Poroszországot nem lehet átkarolni, ha nem a *bal*szárnyon kerítik – de biztos volt, hogy a balszárnyuk egy helyben áll, és a *jobb* végzi a bekerítést.

Az angol azonban átvette Posztovszkij fő gondolatát, és továbbvitte, nem volt lusta felállni (szemmel láthatóan sportember volt), és a következő köszöntőt mondta el: a porosz hadsereg veresége Németország végét jelenti! Mivel az összes erői nyugaton vannak, és oda vannak láncolva, keleten védtelen marad. És Poroszország után a Visztulát támadva, az orosz hadsereg közvetlen, rövid és akadály nélküli utat nyit magának *Berlin felé!*

A poharakat még csak felemelték, de nem itták ki, amikor a terembe belépett az ügyeletes kapitány, és várta a lehetőséget, hogy jelentsen. Szamszonov fejbiccentéssel engedélyt adott, poharát érintetlenül letette.

– Kegyelmes uram! Artamonov tábornok kéri a készülékhez.

A parancsnok hangosan eltolta székét, elfelejtett elnézést kérni, nehéz léptekkel kiment.

Érezte ezt az ő jóstehetséggel megáldott szíve…

A törzsparancsnok elsápadt, és a parkettakockákon utána sietett.

A híradószobában csend honolt, monoton hangon kopogott a betűtávírógép. Szamszonov nagy, puha kezével fogadta a súlytalan szalagot.

– Artamonov gyalogsági tábornok üdvözli Szamszonov lovassági tábornokot!

– Szintén.

– Artamonov tábornok kötelességének érzi Szamszonov tábornok tudomására hozni, hogy a mai nap folyamán Vorotincev vezérkari ezredessel együtt távíró segítségével tárgyalást folytattak a főhadiszállással arra vonatkozóan, hogy az 1. hadtest milyen mértékben van alárendelve a Második Hadseregnek. A kérdést a főhadiszálláson tisztázzák. A főparancsnok végleges döntése egyelőre nem ismert. (Megint tisztázzák! Megint kavarják!)

– Szamszonov tábornok azonban reménykedik, hogy Artamonov tábornok teljesítette a Második Hadsereg kérését, miszerint a teljes biztosítás céljából folyamatosan tartózkodjon hadtestével Soldautól északra…

– Igen, Artamonov tábornok ezt már a kérés előtt megtette. Usdautól távolabb foglalt el állásokat, és tartja azokat.

Usdau… (Ellenőrzés a térképen.)

– Találkoztak-e ezenközben az ellenséggel?

– Nem, tegnap nem találkoztak. Azonban azokkal az igen jelentős erőkkel, amelyekről ma reggel kaptak jelentést…

– …Kapott kiegészítő egységeket…

– …Igen, igen, kapott… Azokkal a jelentős erőkkel ma megtámadták a hadtestet, mely ok folytán Artamonov tábornok szükségesnek tartotta Szamszonov tábornokot zavarni.

– Pontosan mennyire jelentősek az ellenség erői, és mi a csata eredménye?

– Minden támadást visszavertek, minden egység hősiesen megállta a helyét. Az ellenség ereje, amennyire ez megítélhető, több egy hadtestnél, valószínűleg három hadosztály. Ezt a repülős felderítés is igazolja.

Már sok szalag haladt át leszakítás nélkül a parancsnok kezéből először Posztovszkij ujjaira, azután a hadműveleti osztály tisztjéhez, majd a földre hullott és gyűrűkbe gombolyodott.

Szamszonov lehajtotta nagy fejét, a padlót nézte.

Amikor egész Poroszország üres, honnan lehet ekkora erő ott, a bal oldalon? Azt jelenti-e ez, hogy az ellenség már kiszivárgott egész Kelet-Poroszországból, már kimászott a számára előkészített zsákból, de nem a Visztulán túlra, nem menekült el, hanem kezd balról szorongatni?

Avagy ezek friss erők, amelyek most érkeztek magából Németországból?

Csak nem arról van szó, hogy most, ebben a percben minden hadtestnek balra kell fordulnia?

Ebben a percben dönteni kell.

Ebben a percben.

De az is lehet, hogy Artamonov túloz, nagyon hajlamos az ijedtségre. Az a legvalószínűbb, hogy túloz.

Neki kellene *támadnia*! Csakhogy a főhadiszállással nem egyeztettek…

De tartania magát kötelező! – neki magának is másfél hadteste van most.

A készülék üresen működött, Posztovszkij és a kapitány felfogták és elegyengették a szalagot, hogy ne gabalyodjon össze.

– Mindenesetre Szamszonov tábornok nyomatékosan kéri az 1. hadtest parancsnokát, hogy szilárdan tartsa mai pozícióját, és semennyit se hátráljon, mert ez az egész hadműveletét veszélyeztetné.

– Artamonov tábornok biztosítja a hadseregparancsnokot, hogy hadteste nem inog meg, és egy lépést sem hátrál.

18. fejezet

Nyecsvolodov tábornok a hadtesttartalék parancsnoka. – A szembejövőket kikérdezik a csatáról. – Rajcev-Jarcev kapitány. – Hírek az értelmetlen csapatáthelyezésekről. – Bischofsburg, zavarok a hadtesttörzsnél.

Délután négy óra körül Nyecsvolodov vezérőrnagy a köves országúton dél felől Bischofsburgba vezette egységét. Maga Nyecsvolodov lovon ült (volt még körülötte néhány lovas), vagy háromszáz szazsennyel a csapat előtt ügetett.

Az egység, még kimondani is szégyen, nem lehet tudni, mi volt.

Nyecsvolodovot eredetileg a 6. hadtesthez vezényelték egy gyalogos dandár parancsnokául. Már hat éve szolgált ilyen beosztásban különböző hadtesteknél. Nyecsvolodovnak mindig is az volt a véleménye, hogy ezt a fölösleges beosztást – két ezredparancsnok fölött, köztük és a hadosztályparancsnok között – csak azért találták ki, hogy a vezérőrnagyokat leszoktassák a csapatszolgálatról – ennek megfelelően látta el szolgálatát. A 6. hadtestnél azonban igencsak meglepték Nyecsvolodovot: már a háború előtt egy nappal Bialystokban anélkül, hogy dandárparancsnoki beosztását megszüntették volna, megbízták a hadtest „tartalékának parancsnokságával” is. Ez a fogalom, hogy tartalékparancsnok, háborús helyzetben létezett, egyes hadműveletekben képezhettek tartalékot, hogy az a nehéz pillanatokban fedezze a többi egységet. Olyan esettel azonban nem találkozott Nyecsvolodov, hogy már az általános mozgósítás napján állandó tartalékot állítottak volna fel. Blagovescsenszkij tábornok vagy nem tudta, hova tegyen ennyi tábornokot a hadtestben, vagy pedig már a háború megindulása előtt annak rossz kimenetelére számított. (Valószínűleg így volt, mert egy jó dragonyos ezredet kizárólag a hadtestparancsnokság védelmére tartalékolt.)

A tartalék összetétele is különös volt: Nyecsvolodov két ezredéhez – a Schlüsselburgi Ezredhez meg a Ladogai Ezredhez – egyszerűen hozzácsaptak több különböző egységet, egy mozsaras osztályt, egy hidász zászlóaljat, egy utász századot, egy híradós századot és hét doni kozák századot (köztük azt a külön századot is, amelyik a hadtest törzsét őrizte, és attól egy lépésre sem tágított). És ez lett a Nyecsvolodov-féle tartalék. Ezek az egységek azonban mintha nem a hadtest kisegítő részei lettek volna, hanem olyan akadály, amely csak összezavarta Blagovescsenszkij egyszerű gyalogsági beosztását: négy század egy zászlóalj, négy zászlóalj egy ezred, négy ezred egy hadosztály, két hadosztály egy hadtest. És a 6. hadtesthez mindezeken túl jött még egy olyan egység is, amilyen ritkán adatik egy hadtestnek:

egy neheztüzér osztály, az orosz hadseregben kevéssé ismert hathüvelykes tarackokkal. Hát ezt a semmihez sem fogható ajándékot aztán végleg nem tudta hova tenni Blagovescsenszkij, és szintén a „tartalékhoz” osztotta be.

(Tapasztalt katona lévén tudta: a ritka fegyverzetért nagy felelősséggel tartozik. A géppuskákat, mivel az is nagyon drága holmi, nemigen küldte az első vonalba, többnyire a törzs mellett tartotta, vagy a tábori kórház mellé rendelte.)

Nyecsvolodovnak azonban még ezt a tartalékot sem sikerült egybegyűjtenie (ez nem is lett volna lehetséges, meg értelme sem lett volna), még az eredeti Schlüsselburgi Ezredét is elvették, és előre küldték, úgyhogy a dandárja megszűnt létezni, magát Nyecsvolodovot pedig visszatartották a mögöttes területek erősítésére – és az a csapat, amellyel ő, az ideállított tökfilkó most a fő erők után igyekezett, az ő Ladogai Ezredéből állt (de abból is hiányzott egy zászlóalj), meg az utászokból, hidászokból és híradósokból, de nem volt vele sem lovasság, sem tüzérség.

Egyébként Nyecsvolodov azt is felmérte, hogy az előtte lévő két hadosztály is meg van tépázva, és útközben mindkettő elveszítette erői egynegyedét: az egyiknek teljesen megszűnt egy ezrede, a másikból pedig vagy egy tucatnyi századot szétszórtak.

Nyecsvolodov megjelenéséből hiányzott a tábornoki méltóság – a domborodó mellkas, rücskös arc, az önelégültség. Sovány, hosszú lábú ember volt (még a magas csődörön is le kelfett ereszteni a kengyelt), mindig hallgatag és komoly, most pedig nagyon komor; leginkább egy túlkoros tisztre emlékeztetett, aki megrekedt egy alacsony rangon.

Ezekben a napokban komor volt már a mögöttes területen végzett hülye komendánsi munkától, meg a schlüsselburgiak elvétele miatt is. Ma pedig még komorabb amiatt, hogy a mindig aggályoskodó hadtesttörzs – az is Nyecsvolodov előtt volt – reggel elrohant Bischofsburg felé, s ez után hamarosan sűrű lövöldözés hallatszott abból az irányból, ami kemény csatáról tanúskodott. De még ennél is jobban elkomorodott az utóbbi két óra folyamán, amikor vagy üres szekerek jöttek szembe, bakjukon a rémült kocsisokkal, vagy sebesülteket szállító kétkerekűek, vagy egy kisebb ménesre való ló, amelyeknek lábát és patáját összetörték a szekerek. Később már sűrűbben jöttek a sebesültek, már az Olonyeci, a Belozerszki Ezred gyalogosai is megjelentek, néhányan pedig az elvett ladogai századokból is, közöttük egy továbbszolgáló altiszt, akit Nyecsvolodov jól ismert. Hoztak néhány tisztet is. Nyecsvolodov megállította a szembejövőket, röviden kikérdezte őket. És az izgatott és szaggatott elbeszélésekből próbálta összeállítani a reggel kibontakozott, de még most is folyó csata képét.

Mint mindig, a különböző helyekről jövő résztvevőktől, frissiben,

amikor még egymásnak sem mondták el a történteket, teljesen ellentmondásos történet kerekedett ki. Az egyik azt mondta, hogy a németekkel egymáshoz egészen közel töltötték a mai éjszakát, csak nem tudtak róla, de a németek se jöttek rá. A másik: hogy mentek reggel, semmit se gyanítva, menetrendben, és pusztító tűzbe futottak bele, amire egyáltalán nem voltak felkészülve, nem ásták be magukat (és a német *oldalról* lőtt, nem pedig szemből). A harmadik: előzetesen csatarendbe fejlődtek, sőt derékig beásták magukat. Egyes tisztek úgy vélték, hogy észak felé haladtak, és a visszavonuló németek oldalsó oszlopába ütköztek, hogy mi még jobban megijesztettük őket, mint ők minket – de aztán nagy ütegeik érkeztek, heves tüzet zúdítottak ránk. Mi kelet felől vártuk őket, a parancs szerint keleten kellett a biztosítást megszervezni.

Nem, helyesbítettek mások: az Olonyeci Ezred nyugat felé fejlődött fel. De amint a németek elkezdtek lőni a sok ágyújukból („ötven ágyú”, „nem, száz!”, „kétszáz!”), méghozzá srapnellel, a menetoszlopok sűrűjébe, azonnal tucatjával verték, pusztították a mieinket – így aztán futásnak eredtek, minden összekavarodott, ezrek estek el ott, egy-egy zászlóaljból tucatnyian maradtak; nem, tartottuk magunkat, a mi belozerszki századunk támadásba is lendült. Ugyan miféle támadásba, amikor a tóhoz szorítottak bennünket, nem volt hová mennünk, az ágyúkat ott hagytuk, még a puskákat is eldobáltuk, és uccu!

Az kétségtelenné vált, hogy nagyok a veszteségek, hogy néhány zászlóaljat teljesen szétvertek (és minden zászlóalj ezer embert jelent). Bebizonyosodott, hogy két hét alatt hozzászoktunk, hogy nem találkozunk az ellenséggel, nem látjuk és nem halljuk a jelenlétét, és könnyedén, gondtalanul masíroztunk az idegen földön felderítés, olykor pedig biztosítás nélkül is. Így mentünk el tegnap Bischofsburgon túl több mint ötven versztával, így kereszteztük a németek számára fontos vasútvonalat, Kelet-Poroszország horizontális tengelyét, és masíroztunk tovább ugyanolyan óvatlanul, mintha csak a szmolenszki kormányzóságban lennénk, az oszlopban vonuló egységek között szekerekkel, és a legkevésbé sem számítottunk rá, hogy ezen a német földön az orosz csapatokon kívül bármilyen mással is találkozhatunk. És amikor váratlanul csatára került sor, nem volt sem előzetes terv, sem parancs. Ezt pedig a katonatömeg azonnal érzékeli, és felbomlik.

Csak a saját Schlüsselburgi Ezredéből nem találkozott Nyecsvolodov egyetlen sebesülttel sem. És egyáltalán nem lehetett tudni, hol az ezred és mi van vele.

Rossz dolog, hogy a csapat Nyecsvolodov után haladó katonái is találkoztak a sebesültekkel, és menet közben túl sok mindenről szereztek tudomást.

Észak felől most is dörgés hallatszott.

Ilyen körülmények között ideje volt, hogy Nyecsvolodov, annak ellenére, hogy a hadtest törzse mögött haladt, biztosító őrséget állítson fel.

A hőség mintha még nem csökkent volna, de a nap észrevehetően Nyecsvolodov bal válla mögé került és a bal fülét égette.

Már látni lehetett a várost is – épen maradt, nem égett, szürkés és vörös csúcsok és kis tornyok látszottak –, amikor is balról, a keresztbe haladó földúton menetelők által felvert port vett észre, és megállapította, hogy egy zászlóaljnál nagyobb gyalogság, és ütege is van. Lassan haladt, és szintén óvatlanul.

Bár balra nem lehet ellenség, balra senkinek sem kell lennie. Így botlanak bele valamibe, aztán meg csodálkoznak mások mulasztásán.

Távcsöve segítségével azonban gyorsan meggyőződött róla, hogy ezek a mieink. Az oszlop élén szintén egy tiszt lovagolt, csillag nélküli váll-lappal, de a ló nagyon nyugtalankodott alatta, rángatta magát, kifordult, vicsorított és rázta a fejét, ám lovasa engedelmességre kényszerítette. Nyecsvolodov az út mellett meglátott még egy feltűnő, fekete-vörös, nagy lelógó fülű, szaladó kutyát is. A kutyáról, amelyik mindig a százada mellett maradt, már sokan tudták, hogy ez Richter hadosztálya. A haladás üteméből következően a lovasoknak éppen az útkereszteződésnél kellett találkozniuk. Amikor a tábornokot és mögötte az oszlopot meglátta, a tiszt megfordította a lovát – a ló messzebbre vitte a kelleténél, de visszafogta – és csengő hangon odakiáltotta a csapatának:

– Szuzdaliak! Tíz perc cigarettaszünet, oszolj!

A tiszt vidáman, egyáltalán nem fáradtan kiáltott, de a katonái nagyon elcsigázottak voltak: alig vánszorogtak le az útról, a köpenykoszorút se dobták le a vállukról, csak a puskákat rakták gúlákba, és a legközelebbi poros fűbe feküdtek, holott száz lépésnyire volt az árnyas erdő és a tiszta fű.

A tiszt közel jött nyugtalan pej lován, és lendületesen szalutálva jelentett:

– Rajcev-Jarcev kapitány, kegyelmes uram! A 62-es Szuzdali Ezred adjutánsa!

Merész ajkai között előbukkant egy aranyfog. A ló nyugtalanul nézelődött és a fejét rángatta.

Nyecsvolodov bólintott.

– Nem a saját lova?

– Két órája zsákmányoltuk, kegyelmes uram, még szoktatom.

– Ön lovaskatona?

– Voltam, kegyelmes uram, de Isten gyalogossá tett a bűneimért.

A kapitányban megvolt az az ismerős bizakodás, az a hetyke tűz, amely díszére válik az igazi hivatásos tisztnek: háborúra születtünk,

csak a háborúban élünk! Megvolt ez Nyecsvolodovban is, de az évek során lelohadt.

– Hol szerezte?

– Van itt egy elhagyott birtok, csodálatos istállókkal! Javaslom, kukkantson be oda! A tó mellett, na, hogy is…

Nyecsvolodov keze már magától húzta elő az oldaláról és nyitotta ki a tábori táskát.

– Ó, de jó térképe van! Íme: ez itt a Dadey-tó! – mondta a tiszt.

– És hogy kerültek önök oda? Miért?

– Mit számít a mi hadosztályunknak hét verszta kerülő! Sétáltunk egyet, aztán meggondoltuk és visszamentünk.

Nyecsvolodovot kissé idegesítette ez a vidám fickó. A ló is táncolt alatta, nem tudták együtt nézni a térképet. Meg a nap is perzselt.

– Menjünk az árnyékba – javasolta Nyecsvolodov.

Az arany fogú kapitány rábólintott.

Átadták a lovaikat.

– Misa – utasította Nyecsvolodov a segédtisztjét, a pufók, rózsás arcú (fiatal vére átsütött a bőrén) Rosko főhadnagyot –, amíg az oszlop vonul, szaladj előre, nézd meg, nincs-e valami út, amelyik elkerüli Bischofsburgot. Ha nincs, keress egy olyan utcát, hogy ne a hadtestparancsnokság mellett kelljen elmennünk.

A kerek arcú, ravasz Rosko mindent értett, elnyargalt a csoportjával.

Az erdő hűvösében Nyecsvolodov és Rajcev-Jarcev törökülésbe ültek, a tábornok elővette és jobban szétterítette a térképét. Ujjait behajlítva és aranygyűrűs ujjával, hosszú, hegyes körmével Rajcev-Jarcev akár egy mutatópálcával mutogatott és folyékonyan magyarázott:

Hadosztályuk, három ezred a lemaradó nélkül, tegnap frontvonalat foglalt itt el, arccal kelet felé, és azt beszélték, hogy az ellenség ott ékbe van szorítva, és próbál kitörni. De egy lövést se adtak le. Azután jött a parancs, hogy húzódjanak Bischofsburg irányába. Ma reggel ott toporogtak a városban. Délelőtt a hadtestparancsnok úgy rendelkezett, hogy az ő hadosztályuk vonuljon nyugat felé, délről kerülje meg a Dadey-tavat, és haladjon tovább Allenstein irányába majdnem negyven versztát. Így anélkül, hogy ebédelni lett volna idejük, mentek, senkivel sem találkoztak, és nem lőttek, és szenvedtek a forróságtól – vagy tíz verszta megtétele után, amikor már megkerülték a tavat, odanyargalt egy küldönc a hadtestparancsnokságról Blagovescsenszkij újabb parancsával: azonnal forduljanak vissza Bischofsburg felé, s attól *keletre* álljanak fel. A hadosztályoszlopban a Szuzdali Ezred volt az utolsó, elsőként fordult, és már vissza is ért. Ám ekkor egy tiszt benyargalt a harmadik paranccsal: csak a Szuzdali Ezred meg két üteg jöjjön ide, és legyen Bischofsburg alatt, álljon a hadtestparancsnok

rendelkezésére. A hadosztály többi része forduljon északra, a Dadey-tó másik partján – és támadjon, hogy a tó után egyesülhessen Komarov hadosztályával ezen a parton. Még jó, hogy a Szuzdali Ezred leghátul volt, mert ha az Uglicsit utasítják, annak két ezreden kellett volna átvergődnie.

Rajcev-Jarcev mindezt olyan jókedvűen adta elő, mintha megelégedésére szolgálna ez a zűrzavar, de látván a halálosan komoly Nyecsvolodovot, nem villogtatta tovább az aranyfogát, csak hosszú körmével dobolt az övcsatján.

Hogy nekik micsoda merész hadtestparancsnokuk van! Napóleonnál is bátrabb! Nincs ínyére egy hátországi jótékonysági bizottságban üldögélni, itt mászkál nagy bátran az idegen földön, egyszerűen keresztbe mozgatja az ezredeit. Elöl szétverték a fél hadtestét – erre a fél hadtestet balra küldi! Semmitől sem fél, hát hogy félne? Már a háború kezdete előtt tartalékot képzett – most pedig Nyecsvolodov rántsa ki a kátyúból.

Nyecsvolodov egysége már vonult is el mellettük Bischofsburg felé. Rajcev-Jarcev zászlóalja a fűben feküdt, az ágyúk az úton álltak, a többi szuzdali még nem mutatkozott.

Minél gyorsabban előre kellett volna menni, megkeresni a schlüsselburgiait, megkeresni a hadosztályparancsnokot, de nem olyan egyszerű összecsavarni a térképet, ha az embernek fontos dolgot mondtak fölötte: az ismert, több tucatszor megnézett rajzolat megbabonáz, egyre újabb és újabb részleteket tár fel, egyre újabb és újabb veszélyekkel fenyeget. Akit csak tudtak, elszakítottak az egységétől, akit csak tudtak, más parancsnokság alá helyeztek, a szuzdaliakat meg egyenesen a hadtestparancsnok alá rendelték. Reménytelenül összekeveredtek az alárendeltségi viszonyok és a parancsnoki illetékességek.

Richter, ha még átvergődik is a Dadey-tó mellett, ugyan kivel egyesül ott? A mieinket szétkergették. Hol van itt jobbra Tolpigo lovashadosztálya? Ulánus ezredét szétosztották mint hadtestlovasságot, magának a hadosztálynak minduntalan változtatják a menetirányát meg a feladatát. Hol vannak itt jobbra a németek? – természetesen rég elmentek. Hol van itt jobbra Rennenkampf? Miért siessen, élvezi a győzelmet, elöl pedig a kockázatos senkiföldje, sehol egy hang, sehol egy lövés. Hol van balra a 13. hadtest?

Némaság. Az üres lég.

– Na, köszönöm, kapitány! – Nyecsvolodov kemény kezével megszorította Rajcev-Jarcev kezét, nyeregbe pattant, és a küldönccel együtt ügetésben Bischofsburgba indult a csapata mellett.

Itt a németek szemmel láthatóan védelemre készültek: a város előtt kétszáz szazsennyire az út mindkét oldalán kivágták a bokrokat, hogy jobban lássanak és jobban lőhessenek. És az úthoz legközelebb eső

első épületben, egy nagy téglaraktárban tucatnyi lőrést vágtak.

De semmire sem volt szükség.

A városból járóképes sebesültek nagy oszlopa jött szembe. Nyecsvolodov már nem kérdezősködött, csak odakiáltott nekik:

– Fiúk! Schlüsselburgiak nincsenek köztetek?

Nem voltak.

A raktárnál a pufók, nyugodt Rosko várta. Jelentette, hogy elkerülő út nincsen, de talált megfelelő utcákat, és jelzéseket helyezett ki.

Nyecsvolodov elindult a keskeny, hűvös utcákon a szorosan épített házak között, hogy megkeresse a hadtesttörzset.

Az első benyomása az volt, hogy a várost orosz sebesültekkel telepítették be, annyi volt a fehér kötés az utcákon meg az ablakokban. De voltak lakosok is. Egy civil németet, nem öreget, azután pedig még kettőt őrök kísértek valahova. A sarkon néhány német nő vett körül egy ulánus tisztet, egyszerre és hevesen magyaráztak neki valamit, és egyik a másik után hol a tiszt kardjára, hol a saját mellére mutatott. Még távolabb két német nő zománcos vödröket hozott ki, és vizet adott a katonáknak, azok meg tréfálkoztak velük.

Nyecsvolodov Blagovescsenszkij kék autójáról ismerte meg a parancsnokságot, meg a kísérő kozák század alapján. Rosko és a többiek kinn maradtak, ő maga hosszú léptekkel felment a gránitlépcsőn, átvágott az oszlopos előcsarnokon, és elkezdte keresni a parancsnokságot.

A törzsnél minden ládákba csomagolva, menetkészen állt: vagy most érkeztek, vagy hamarosan indulnak. De sem Blagovescsenszkijhez, sem a törzsparancsnokhoz nem jutott be, hanem Nippenström ezredessel találkozott össze a szállásmesteri osztálytól.

– Ön miért van itt? – ijedt meg Nippenström. – Még nem jutott el Komarovhoz? Komarov már régóta várja önt!

– Nem tudtam gyorsabban jönni – válaszolta a szokásosnál is lassabban, a szokásosnál is hidegebben Nyecsvolodov. – A parancsnoktól szeretném…

Nippenström legyintett.

– Ha a hadtestparancsnok meglátja önt, leharapja a fejét! Menjen el gyorsan!

– De hova? Nem ismerem a feladatomat.

– Hogyhogy? Ön semmit sem tud? Ön azt a parancsot kapta, hogy gyűjtse össze a tartalékát, és fedezze a hadtest elvonulását. Szerbinovicstól mindent megkap…

– De hol a tartalékom? Hol van a tüzérségem?

– Ott van, ott, minden a helyén van, csak önt várják.

– Velem utászok, hidászok, híradósok vannak…

– Ezeket mind hagyja itt.

– És hol van a Schlüsselburgi Ezredem?

– Ezt Szerbinovicsnak kell tudnia. Menjen Szerbinovicshoz! Mi is elmegyünk! Túlságosan előreszaladtunk…

– És milyen német egységek állnak velünk szemben?

– Magunk sem tudjuk!

Nippenström sietett: másodszor is szikratáviratot kellett küldenie a 13. hadtestnek arról, hogy a 6. – at nagy erőkkel támadja az ellenség, és nem siethet a 13. segítségére Allensteinba. Már küldött egyet, és a 13. igazolta a vételt, de nem válaszolt.

Ezt az Allenstein felé való menetelést nem volt erejük teljesíteni, de hogy ne legyenek kellemetlenségei, és ne változtassák meg, amit mondott, Blagovescsenszkij tábornok megparancsolta, egyelőre ne jelentsék a hadsereg-parancsnokságnak, csak a szomszéddal közöljék.

Nyecsvolodov úgy állt magasan, soványan és mozdulatlanul a gótikus ablakok között a sűrű árnyékban, mint egy ottfelejtett lovagszobor. Ujjaival dobolt a kőfalon.

A törzs beosztottjai egy nagy, fekvő szekrényhez hasonló ládát csomagoltak és húzgáltak.

Nyecsvolodov már senkit sem keresett és nem kérdezett. Kiment. Nyeregbe szállt, és Roskót hallgatta, aki jelentette, a csapatuk máris észak felé húzódik, és a schlüsselburgiak továbbra sem találhatók sehol.

Ekkor a törzs felől lárma hallatszott. Nyecsvolodov arra nézett. Beindították az autót. Blagovescsenszkij tábornok sietősen jött lefelé rézsút a széles gránit lépcsőn, nem látta meg Nyecsvolodovot, de mást sem a téren. A törzsparancsnok és még valaki összetekert térképekkel szaladt utána.

Beültek, csattantak az ajtók. Az autó elkezdett megfordulni a kicsi téren, hogy visszafelé induljon. Blagovescsenszkij levette a sapkáját, és kapkodva keresztet vetett.

Az ugrálástól vagy a széltől összekócolódott az ősz haj nőies fején. Egy ilyen fej azt sem tudná eltanulni, hogy a kemencében a fazekakat megigazgassa.

Nyecsvolodov ügetve kivezette kíséretét a városból.

19. fejezet

Katonák a kútnál. – Haritonov hadnagy és Csernyega őrmester. – Kozeko a naplóját írja. – A préda. – Tiszti csapat a hadtesttörzstől.

– Nagyságos uram! Hé! Nagyságos uram! – kiáltotta valaki.

A kútnál álló sorból Jaroszlav az út felé fordult.

Egy fél üteg vonult, négy ágyú, és a golyófejű őrmester kiáltott Jaroszlavnak, akit az úti eset kapcsán ismert meg tegnapelőtt (nem egy hónappal ezelőtt?); ezeket az ágyúkat segítettek kihúzni a homokból.

– Hohó! – örvendezett Jaroszlav, és mindkét kezét nyújtotta, nem tiszt, hanem kisfiú módjára üdvözölve a másikat. – Nem akar egy kis vizet?

– Miféle víz az? Gabonából sajtolták? – kérdezte a zömök, dörzsölt őrmester; mellkasa jól előredomborodott, most is jókedvű volt, mint a múlt alkalommal.

– É-é-des, kortyoljon belőle! – válaszolt neki a sorból egy idegen gyalogos. – Felül szemét, alul homok.

A bal válluk fölül tűző nap már sokat enyhült, de még forróság volt.

– Képzelje, a kutat teledobálták deszkával, de mi kiszedtük! – magyarázta kiabálva Jaroszlav, és szégyenkezett kisfiúsan csengő hangja miatt, de sehogy sem tudta férfiasabbá tenni. – És a víz nagyon is megfelelő, mindenki vesz belőle!

Az őrmester levette a sapkáját, és intett a csapatának, hogy álljon meg. Egészen kerek, egészen sárga feje volt, rajta kevés haj, akár egy sajt, csak nagyobb. S mindehhez elöl búzaszínű bajusz: tömött, de a vége hegyes.

A kút egy tágas mezőn lévő, több épületből álló tanya elülső részén volt. Az ágyúkat félrevontatták. A hajtók hozták a vödröket a lovak számára, az ágyúkezelők pedig egy csavaros tetejű, valószínűleg német hordót húztak.

A tüzérséget irigyelték, mivel fogaton több szükséges holmit vihetett. Ám más ok is volt az irigységre. Jaroszlav panaszkodott az őrmesternek:

– A magáéi legalább katonák, becsszóra! Az enyémek meg az eke szarvától jöttek Németországba, mit lehet ezekkel csinálni?

– A miénk tudomány. Az eke mellett nem lehet megtanulni.

Az őrmester olyan tekintélyes, vaskos volt, és láthatóan idősebb Jaroszlavnál, hogy a fiatal hadnagy kényelmetlenül érezte magát vele szemben a csillagai miatt; kényelmetlen a magasabb rang, ha az ember vékony és alacsonyabb is. Jaroszlav udvarias, nem katonás viselkedéssel akarta feloldani ezt a kényelmetlen helyzetet.

– Elnézést, hogyan szólítsam?

– Őrmesternek, hát hogyan másképp! – mosolygott a kopasz, letörölve az izzadságot lebarnult arcáról.

– Nem úgy gondoltam. A neve és apai neve szerint.

– A hadseregben nem szólítják nevén és apai nevén az embert – mormolta bajszával a sajt.

– Az emberek között viszont igen.

– Engem az emberek között egész életemben csak Tyerentyijnek szólítottak.

– A családi neve?

– Csernyega. – És kérdezte is meg nem is: – Hát a magáé? – mert Jaroszlav és a kút mellett már a tanya felé nézett, arra hegyezte kicsi fülét. És azonnal vezényelt is a tűzmesternek anélkül, hogy rápillantott volna: – Kolomika! Ott mintha tyúkok kotkodácsolnának! Indulj két legénnyel! Fogjátok meg, botokkal!

Jaroszlav elszomorodott: milyen rendes tüzérek, milyen rendes őrmester – és ezek is? Hát akkor ki állja meg? Figyelmeztette az őrmestert:

– A tanyát már kirámolták. Lakók nincsenek benne, az utolsó kakasnak is kitekerték a nyakát. Igaz, a kertben van alma.

Idelátszott, hogy a kertben katonák mászkálnak. És kérdezés, engedélykérés nélkül mások is oda igyekeztek. Egyébként úgy tűnt, nem Haritonov szakaszából, ők örültek az elgyötört lábukkal, hogy ülhetnek, amíg nem hajtják őket.

Csernyega azonban nem adta meg magát.

– Nem, ott, az ültetvényen túl, messzebbre, én érzem. Fogjatok még két vödröt, nézzetek szét a hombárban. Ha van zab, kiáltsatok, azt elhozzuk.

Csernyega magabiztosan rendelkezett, nem kérdezte meg a tisztjeit. De látván a szeplős hadnagy elszomorodását, magyarázattal szolgált:

– Mi nélkül nem tud meglenni a tüzérség? Zab és hús nélkül. A lovak nem húzzák az ágyúkat, a katonakezek nem tudják felemelni a lövedékeket. A nyeregtáskában meg legyen egy sült liba – ez a háború!

Ezt énekelve tette hozzá és felragyogott a képe, elképzelve a sült libát, mintha ebben semmi bűn nem lett volna, és valóban nem is volt ebben a kifejezésben és ebben a kívánságban. Mert ha belegondolunk… Jaroszlavot ez kínozta.

– A katona jó ember, de a köpenye harácsoló – nyugtatgatta Csernyega. – Mi csak a nevünkben vagyunk *könnyű* tüzérség. Az ágyúnk menetállapotban 125 pud. Egy lövedék pedig majdnem fél pud, aztán dobálja az ember!

Egy nagy fekvő gerendán ott ült Kozeko, maga alá húzta a lábát és a térdén írta elmaradhatatlan tábori feljegyzéseit. A látottak és hallottak alapján figyelmes pillantásokat vetett Csernyegára. Rosszalló

pillantásokat.

Ekkor a századparancsnok távolról elkiáltotta magát:

– Haritonov hadnagy! Itt marad helyettesíteni, mindjárt jövök! – és két katonával elszaladt a tanya mellett és a sarok után az ültetvény felé, ahova Csernyega már elküldte a legényeit.

Kozeko éles pillantást vetett utána. És megint az irományaiba mélyedt. Írt és egy almát rágott – s vagy a savanyútól, vagy az egész kellemetlen helyzet miatt grimaszolt.

A kút ki volt betonozva és sisakszerű teteje volt, amely már hosszú árnyékot vetett. A betonkürtőn hangos robajjal engedték le és húzták fel ugyanazt a láncos vödröt az erős katonakezek, forgatták a tengelyt, emelték ki a láncot. Azonnal kiöntötték a csajkákba vagy vödrökbe, siettették egymást, telhetetlennek és málénak szidták egymást, taszigálódtak és a fröcsköléssel sarat csináltak körös-körül, a kiivott csajkákat pedig csörömpölve nyújtották ismét, keresték vele a víz sugarát. A teletöltött tüzérségi vödröket futva vitték, anélkül, hogy kiloccsantották volna, a lovak zablától megszabadított nagy, finom szájához. A többiek a tüzérekre acsarkodtak, hogy ekkora tartályokhoz semmiféle kút nem elég, tartaléknak ne öntsenek! Hé, ne tartalékolj, itt igyál, amennyi a bendődbe fér! És a fejetekre se öntsetek, hé, marhák – ott a tó, szaladjatok, bújjatok bele nyakig.

A saját lármájukat, szitkozódásukat és csörömpölésüket már mindnyájan megszokták, és mintha nem is hallották volna a balról hallatszó, a napsütötte oldalon dübörgő általános zajt, a csata zaját. Nem sok verszta választotta el őket a csatától, de sok volt ott a tó. Akármennyit mentek is ma, a bal oldalon egész nap tavak voltak mellettük, nagyok és kicsik, szorosan és kissé távolabb – így nemcsak a parancsnokság akaratából, hanem e tavak miatt is északra kanyarodott az útjuk, biztonságosan elhatárolva őket a közeli harctól.

A jobb oldalon is voltak tavak. Egy órával ezelőtt pedig egy keskeny, háromszáz szazsennyi erdős sávon haladtak át két nagy tó, a Plautziger és a Lansker között – szabad szemmel csak homályosan lehetett kivenni a túlpartot. És beszorultak ebbe a hosszú, néptelen erdőfolyosóba a két tó között, amely szétnyílt ugyan, de most csak azzal lett volna dolga a hadosztályuknak, ami a folyosóban volt – itt azonban nem volt semmi és senki.

Tyerentyijnek inni hoztak. A víz hideg volt, elszorult tőle a torok, és zavaros volt, ám belsője csak követelte: még, még.

Csernyega is leült a gerendára, maga mellé hívta Jaroszlavot. Elővette sallangos dohányzacskóját, kibontotta.

– A pipába tömöm minden bánatomat. Nem dohányzik, nagyságos uram?

A fekete selyem dohányzacskón málnapíros fonallal gondosan, türelmesen, cirkalmasan ki volt varrva: T. Cs.

– Hallja, hogy dübörög a föld? – nézegetett Csernyega a napsütötte oldal felé. – Mi meg itt megyünk, az erdőt nem kutatjuk át, pedig lehet, hogy a fenyőkön ülnek, távcsővel néznek bennünket – és adják a híreket, adják a híreket.

Ebben a pillanatban is ott ülnek, és a német parancsnokságnak telefonálnak, hogy mi itt a vizet vedeljük – mondta Tyerentyij meggyőződéssel, a körülvevő erdőre tekintve. De a nyugtalanító elképzeléssel ellentétben nem ugrott, hogy odaszaladjon, sőt egyáltalán nem is izgult – talán mert lusta volt, vagy mert tele volt erővel.

Ellenben Kozeko hadnagy ijedten felkapta a fejét, válaszolt neki:

– És az őrség? Olyan gyorsan haladunk, hogy az oldalbiztosítók teljesen egy vonalban mennek a századokkal! Az előbiztosítókat pedig sokszor megelőzi a menetoszlopunk. Könnyű lenne szitává lőni bennünket géppuskával.

– De ami a legfontosabb – nyugtalankodott Haritonov –, semmit sem érteni. Már tizenöt versztát is legyűrtünk ma. S azt mondják, még tizet meg kell tennünk estig. A legfrissebb újságot az ezredparancsnok legényétől kaptuk. Ma reggel azt a hírt terjesztették el, hogy egy japán hadosztály jön a megsegítésünkre.

– Ezt a marhaságot én is hallottam – bólintott Csernyega élvezettel pöfékelve. Csak úgy áradt belőle az erő, az ügyhöz mérten még sok is.

– Ez meg micsoda hülyeség? Mitől japán? Talán a mieink Japánból valók?…

– Azt is beszélik, hogy Kelet-Poroszországban maga Vilmos császár vezeti a csapatait – fokozta a dolgot Csernyega, akit egyébként Vilmos se nagyon érdekelt.

Haritonov az idősebbet, a jót és a megbízhatót érzékelte Csernyegában. S bár egy tisztnek nem illik egy őrmesternek panaszkodni a parancsnokság ostobaságára:

– Tegnapelőtt mi történt? Harmincversztányit hajtottak bennünket oda-vissza, értelmetlenül! Jó, segíteni mentünk oda, és nem volt ránk szükség. De visszafelé küldhettek volna toronyiránt is! Miért megint vissza Omulefoffenbe? Omulefoffen nélkül is lehetett volna! És nekünk is lett volna pihenőnk, mint annak a másik hadosztálynak.

Csernyega pipázott, értette a dolgot, nyugodtan bólogatott. Ezt a nyugalmat, ahogyan mindent fogadott, különösen szerette volna átvenni Jaroszlav.

– Egy órával ezelőtt hallották hátulról a puskatüzet? – mondta a magáét Kozeko. – Nagyon valószínű, hogy a németek behatoltak a mögöttes területre.

Csernyega oldalra fogta a pipáját.

– Ez itt mit ír? Nem bennünket ír le?

Jaroszlav nevetett.

– Maga… hivatásos?

– Nem vagyok bolond.

Golyófején hetykén félrecsapva ült a sapka – de biztosan ült.

Jaroszlav nem tudta, hogyan kérdezze meg, amit tudni szeretne: miféle ember ez az őrmester? Hova tegye?

– És… városi lakos? Vagy falusi?

– Hát… olyan járási… – habozott Csernyega, nem szívesen válaszolt.

– Melyik kormányzóság?

– Talán a kurszki… vagy a harkovi. – Elkomorodott.

Jaroszlav sajnált megválni ettől a színes daliától, de nem tudta, hogyan beszélgessen vele.

– Nős, gyerekei vannak? – kérdezte kedveskedve, mintha már helyeslően válaszolt is volna Csernyega helyett.

Csernyega a hadnagyra nézett a dülledt golyószemeivel.

– Minek nősüljek meg, ha a szomszéd nős?

Ekkor odafutott az elküldött tűzmester, és halkan, hogy idegenek meg ne hallják, jelentette őrmesterének:

– Zab is van! Füstölt sonka is! Méhes is. Földesúr nincs, reggel elment. Egy őr van, lengyel, azt mondja, vigyétek! Egyelőre őröket állítottam! Gyorsan kellene! A gyalogság már a lovakat fogja, a tyúkokat öli.

Csernyega egy pillanat alatt felélénkült, munkára készen állt, rövid, erős lábaira ugrott, mintha csak ezt várta volna, kiabált:

– Legények! Gyorsan lóra! Indulj! – és Kolomikának: – Vezesd a csapatot, én jelentem a kapitánynak.

A még mindig izzadt sajt lágyan, magabiztosan nézett ki a félrecsapott sapka alól.

És együttesen a kanyarhoz húzták az ágyúkat, és mögéjük kapcsolták a lövegmozdonyokat.

Szemben velük az ültetvény mögül kigördült két kétlovas bricska és egy rugós hintó.

A figyelmes Kozeko semmit sem mulasztott el, távolról kinézte és azonnal megmondta:

– Na tessék, a zászlóaljparancsnok bricskán kocsikázott, most meg a századparancsnokok ülnek bricskán, a bátyuska meg hintóban. Annyi a katona kocsis, hamarosan nem lesz aki harcoljon.

– Jól van! – jött méregbe Jaroszlav. – Maga meg minek vett el almát?

– Elcsábított az ördög. – Kozeko sajnálkozás nélkül eldobta a félig evett almát. – Nem kell nekem Németországból semmi, csak élve hazakerüljek…

– Ön életben marad! Ön biztosan életben marad!

– Miből gondolja? – Kozeko reménykedve nézte a jegyzetfüzetét. –

Természetesen a közvetlen találatnak kevés a valószínűsége, de egy srapnel…

– Aki óvatos, azt Isten is óvja! Majd elküldik vásárolni! Tegye el a naplóját, sorakoztassa a katonáit!

A nap már alacsonyan állt, de harc nélkül is menetelniük kellett sötétedésig és sötétben is. Az oszlopot utolérte egy másik zászlóalj, az ő zászlóaljuk első századai pedig már felsorakoztak és elindultak. Jaroszlav szólította és sorakoztatni kezdte a szakaszát.

Hátulról a botladozó, vánszorgó gyalogságot néhány törzstiszt és főtiszt érte utol lóháton, és bontotta meg sorait; hat lovas kozák kísérte őket, két lovas friss kötést viselt. Az elöl haladó, komor, borostás ezredes megállította a lovát, Haritonovra nézett. A vékony Haritonov készségesen odaszaladt, kihúzta magát, jelentkezett.

Ekkor az ültetvény mögül disznóvisítás hallatszott.

– A maga katonái fosztogatnak, hadnagy?

– Nem, ezredes úr! Az enyémek itt vannak.

– És miért nem menetelnek? Hol a századparancsnok?

Haritonov elfordította a fejét, de a bricska a századparancsnokkal eltűnt.

– Én helyettesítem! – kapott észbe.

– Büntetést kap! – mondta az ezredes harag nélkül, szórakozottan. – Tudja-e, hogy erőltetett menetre kaptak parancsot? Ma el kell jutniuk a vasútvonalig és a vonal mentén jobbra meg kell tenniük öt versztát. Maguk meg itt toporognak. Hol a zászlóaljparancsnok?

– Elöl.

Jaroszlav még kevésbé értette a dolgot: a németek balra vannak, mi meg forduljunk jobbra?

A lovasok elindultak. Vajon ők értettek-e valamit ebben az erdei, tavak közötti tévelygésben?

A 13. hadtest tisztjei voltak. Egy órával ezelőtt alig kerülték el a halált: németeknek nézte és lőni kezdte őket a saját gyalogságuk. Erre számítottak is (tegnap szintén sajátjaiktól jövő lövések rongálták meg a törzs autóját), azért hoztak kíséretül hat kozákot, hogy azokat a pikájukról felismerjék; ennek ellenére kétszáz lépésről a saját gyalogságuk a végre megjelenő első németeknek hitte őket, és rájuk támadt.

A hadsereg-parancsnokság legújabb parancsát hozták: a hadtest gyorsabban meneteljen Allenstein felé! A messze jobbra elveszített 6. hadtesttől azonban váratlanul szikratávirat érkezett, nyilván fontos lehetett, mert kétszer is leadták gyorsan egymás után. De a 13. hadtest törzsénél senki sem tudta megfejteni a szikratáviratot: valamilyen oknál fogva nem volt jó a kód. És a törzsnél nem tudták, mit gondoljanak.

A lovasok megálltak az ágyúknál, utolérték az egyik

zászlóaljparancsnokot a bricskáján, aztán a másodikat – az ezredes mindenkit megfenyegetett, mindenkinek azt magyarázta, hogy gyorsabban menjenek.

Amikor túljutottak az ezreden, megtettek még három versztát az erdőben, elértek két, az út mellé kinyújtóztatott némethez; civilek voltak, pikával átszúrva, ütésekkel elcsúfítva.

– Ez a maguk kozákjainak a munkája, semmi kétségem efelől – mondta az ezredes az idősebbik és sebesült kozák őrmesternek, aki leállította a gyalogság lövöldözését.

Az őrmester megrántotta a vállát, nem válaszolt, az állkapcsa be volt kötözve.

Oldalt, egy magányosan álló házból sűrű füst dőlt, a lángoló tűz előhírnöke.

20. fejezet

Nyecsvolodov összegyűjti erőit. – Szmiszlovszkij ezredes. – Ágyútűzben. – A szarv hegye. – A belozerszkiek engedélyt kérnek, hogy ne vonuljanak vissza.

Délután öt órakor, éppen csak bevárva Nyecsvolodovot, hogy kiadja neki a parancsot: foglaljon állást és azt tartsa, a további rendelkezéseket majd írásban kapja, Komarov tábornok hadosztályparancsnok a törzsével a hadtest törzse után indult. A feladatot nem térkép alapján adta meg, csak a kezével írt le egy kört a levegőben, hogy a németek északról jövő mai támadása „rendkívül váratlan” volt, és arról sincs meggyőződve, hogy ez a valódi irány, lehet, hogy elfordították a szárnyat, mindenesetre a Belozerszki Ezred észak felől tartja a védővonalat, ahol is fel kell váltani. Emellett kéri Nyecsvolodovot, hogy ne nézze németnek és ne lövöldözze le a felét Richter hadosztályának, amelyik most nyugat felől megkerüli a Dadey-tavat és hamarosan ideér, hogy segítsen. Szerbinovics ezredes, a hadosztály törzsparancsnoka nemcsak az ellenséges erők elhelyezkedését és nagyságát nem tudta megmondani Nyecsvolodovnak, hanem az állásban maradt saját egységeink elhelyezkedéséről és állapotáról sem tudott számot adni. Azt ígérte, hogy ott elöl, távolabb, lesz majd nehéztüzér- és tarackűteg, és valamilyen célból elvette tőle a ladogaiak egyik zászlóalját. Egyelőre semmi pontosat sem tudott mondania Schlüsselburgi Ezredről, amelyet múlt éjszaka oldalra, kelet felé irányítottak, és fogalma sem volt, hol lesz mostantól a hadosztálytörzs, de megígérte, hogy majd rendszeresen küldöncöt küld.

És olyan gyorsan eltűntek, hogy Nyecsvolodov érzékelni sem tudta indulásukat. Találkozott a Belozerszki Ezred hadnagyával, aki jelentette, hogy saját szemével látta, amint ezredparancsnokuk éppen beült Komarov mellé az autóba, és elindultak Bischofsburgba. És az ezredük? A Belozerszki Ezred reggel nagy veszteségeket szenvedett, és most azt a parancsot kapta, hogy mindenestül vonuljon el. De két zászlóaljuk még ott van elöl, az állásokban.

Nyecsvolodov így, a ladogaiak két zászlóaljával ment tovább, és kereste a tüzérségét. Óvatosan, portyázó járőrökkel haladt az épen maradt vasútvonal mentén Rothfliess vasútállomása felé, ahonnan a sín vonala enyhén kanyarodott és keresztezte a főutat. És itt egy kis liget mögött valóban meglátta a 42-es kaliberű ágyúk tüzelőállásban lévő ütegét, távolabb meg egy nehéz tarackos üteget vett észre: a többieknek is itt kellett lenniük valahol.

A tábornok mellében enyhült a szorítás.

Nyecsvolodov alig ért a kőből épített őrházhoz Rothfliess állomásán, odament hozzá a mozsaras osztály csövesen pödört, fekete bajszos parancsnoka is, meg Szmiszlovszkij ezredes, a nehéztüzér osztály alacsony, szinte fénylően kopasz parancsnoka is, aki azonban varázslóhoz hasonlatos, hosszú, szürkéssárga szakállt viselt, és igen magabiztos megjelenése volt…

Az elmúlt hetek során Nyecsvolodov vagy kétszer látta mindkettőjüket, most azonban különösen feltűnt neki az ezredes örömtől csillogó szeme, mintha csak arra várt volna, hogy lövethessen, egyszerűen ragyogott, hogy idáig jutott. (Már maga az is öröm volt, hogy nem kellett elhagyni a jól kiépített állásokat.)

– Megvan az egész osztály? – kérdezte Nyecsvolodov, kezet szorítva az ezredessel.

– Mind a tizenkettő! – vágta ki Szmiszlovszkij.

– Lövedék?

– Egy csőre hatvan! Bischofsburgból még lehet hozni hozzá.

– Mindenki az állásokban van?

– Igen. És telefon köti össze őket.

Ez az utóbbi évek újdonsága volt, hogy telefonvezetékkel kapcsolták össze a megfigyelőket és a rejtett tüzelőállásban lévő ütegeket, bár még nem tudta mindenki helyesen használni.

– És volt elég vezeték?

– Ide is kihúzom, ha kell. A mozsarasok segítettek.

Nyecsvolodov nem kérdezősködött tovább, nem volt rá ideje, tőle akár lophatták is, de. meglátta, hogy a mozsaras ezredes elégedetten végigsimított hegyesre pödört bajuszán.

– És önnél?

– Csövenként hetven.

Semmi egyebet nem mondtak, így is világos volt, hogy lőni fognak, és parancs nélkül nem vonulnak vissza. Nagyszerű! – ilyen ágyúk, ilyen parancsnokok és telefon-összeköttetés!

És mindezt nagyon sürgősen kellett csinálni, egy-három-öt perc alatt: át kellett tekinteni a terepet, meghatározni, hol az ellenség és hol vagyunk mi, ki kellett választani a védvonalakat, odaküldeni a ladogai zászlóaljakat, a tüzérekkel közös megfigyelési pontot kijelölni, kihúzni a vezetékeket, belőni az ellenséges állásokat. És ha ebben az egy-három-öt percben nem abban a sorrendben és nem pontosan néznek meg, választanak ki, küldenek el valamit és adják ki a parancsot, akkor az elkövetkező félórában nem pontosan hajtják végre, és ha a németek éppen ebben a félórában zúdulnak rájuk vagy kezdik lőni őket, akkor semmit sem ér a csillogó szemünk, a telefon-összeköttetésünk és az egy ágyúra jutó hatvan lövedék: megfutamodunk.

Az a háborús pillanat volt ez, amikor robbanásnyira sűrűsödik össze

az idő: mindent azonnal, semmit sem később!

– Van itt egy szivattyútelep! – jelentette Szmiszlovszkij. – Bemértük a legtávolabbi állásaikat, de azóta elmozdultak.

Nyecsvolodov nem szólt, lehajtotta a fejét, és kilépett az alacsony őrházból.

A tüzérek utána.

Átszaladtak a felforrósodott, olajszagot árasztó síneken.

Nyecsvolodov magához intett egy zászlóaljparancsnokot (ezredparancsnoka szintén nem maradt, de nem is kell), és utasította, hogy azonnal menjen és váltsa fel a belozerszkiek zászlóalját, ha a védvonalat rosszul választották meg, azt is jelöljön ki újat, és legalább egy kicsit ássák be magukat, ha életben akarnak maradni.

A távoli erdő mögül halk pukkanás hallatszott, a hang erősödött – és elöl, a szivattyútól balra és feljebb egy német srapnel sárga felhője lobbant fel.

– Ma már küldtek ide – mondta helyeslően Szmiszlovszkij. – De mi hallgatunk, nem lövünk vissza.

Felmentek a belső falépcsőn. Nyecsvolodov már menetközben kiszabadította a szíjakból a távcsövét. A lépcső tetejénél volt egy helyiség nyugati és északi kilátással. Már ott ült két híradós két zümmögő telefon mellett. A nyugati ablak be volt üvegezve és vakított a sárga nap, arra most nem lehetett nézni. A jó kilátást biztosító északi oldalon kiverték az ablakokat, így az nem világította meg a németeknek a távcsövet.

A fal mellett egy ládán, a telefonok közelében kiterítették a térképet is.

A helyzetről annyit tudtak, amennyit a saját szemükkel láttak, meg amit hozzágondoltak.

A németek az egyik repeszgránátot a másik után lőtték rájuk. Valószínűleg szintén bemérés céljából. A fő vasútvonalon túl, Gross-Bössauban csoportosulás, mozgás volt. És az erdő szélén is. De se menetoszlop, se csatárláncok nem jöttek errefelé.

De minden pillanatban jöhettek.

– Ott Gross-Bössau alatt nem maradtak a mieink közül? Nehogy a mieinknek pörköljünk oda!

– Valószínűleg nem, már ellenőriztem.

– De maradtak – és sokan – mondta a komoly, bajuszos mozsaras. – Pontosan ott… túlságosan is sokan. Örökre ott maradtak.

– A nap balról süt, észak felé jól lehet lőni – jelentette ki Szmiszlovszkij. – Ott van egy háromszögelési gúlájuk – jó lenne kilőni!

Balról pedig, a tó felől egy német üteg adott le lövéseket. Ezek szerint ott valami gyalogság is van. Ezek szerint Richtert sem érdemes várni.

És Nyecsvolodov úgy rendelkezett, hogy a ladogaiak másik

zászlóalját állítsák arccal nyugatnak. És az ezred géppuskás osztagát osszák el a két szárnyon.

Most már senki sem maradt, akit beoszthatott volna. Jobbra, északkeletre és keletre ott volt még egy egész félkör, de nem volt kit odaküldenie. Szerbinovics valamiért elvette a ladogaiak egyik zászlóalját, Nyecsvolodov meg szó nélkül odaadta.

Valamikor fiatal korában mindenen hevesen vitatkozott. De a hosszú szolgálat során megkeseredett a szája íze, és hallgatott: akkor is, amikor nem kellett válaszolni, akkor is, amikor el kellett hallgatni valamit.

Egyébként jobbról minden pillanatban feltűnhettek Rennenkampf lovasainak pikái.

Egyébként, akárcsak a japán háborúban, alapjában véve nem vetik be a lovasságot: a háborúban alapjában véve óvják a lovasságot. A lovasság megóvásáért dicséretet kapnak a parancsnokok.

Rennenkampf megállt, meghalt, elnémult.

Ezek szerint Blagovescsenszkij jól tette, hogy eljött? Kivel teremtsen kapcsolatot?

Ha a Második Hadsereg úgy tört be Poroszországba, mint a bika feje, akkor ők itt most, a rothfliessi állomáson a bal szarv hegye. A szarv már kétötödnyire belefúródott Kelet-Poroszország testébe. Ha Rothfliess állomását tartják, akkor elvágják a fő és utolsó előtti vasútvonalat, amelyen a németek Poroszország hosszában átcsoportosíthatnának. Világos, hogy a németeknek nagyon fontos ez az állomás. És ésszerű volt, hogy az egész 6. hadtest idejöjjön.

De már csak azért is hálásak lehetnek a sorsnak, hogy nincsenek a fejük fölött hebehurgya tökfilkók, mert az a legszörnyűbb. Törékeny kis csoportjuk a szarv hegye, de tőlük függ, hogy legalább ne csináljanak hülyeségeket.

Megérkezett a helyére a két osztályparancsnok, és ordítva vezényelt.

Sötétedésig tartani tudnák magukat, csak lenne kit jobb felé állítaniuk védelemként.

Felülről látni lehetett az elvonuló belozerszkiek mozgását – vonult a gyalogság, és kocsikat hajtottak el az állomástól, az erdő alá. A németek lövései fenyegetőbbek lettek, és az elmenők örültek, hogy eltakarodhatnak erről a lehetetlen helyről.

Nyecsvolodov lejött a szivattyútelepről.

Hosszú léptekkel egy megtermett, elszánt, tiszta és széles arcú tiszt szaladt feléje szinte ugrálva. Az utolsó lépésből-ugrásból megállt a tábornok előtt, majdnem a füle mögül lendítve a kezét tisztelgett, és mély basszus hangon jelentett:

– Kegyelmes uram! Koszacsevszkij alezredes, a Belozerszki Ezred zászlóaljparancsnoka jelentkezem! Aljasságnak tartjuk elhagyni önt!

Engedje meg, hogy ne vonuljunk vissza!

De kiderült, hogy bizonytalan az egyensúlya, megingott, majdnem a tábornokra zuhant. Bátor szeme az ívelt szemöldök alatt elszántságot fejezett ki.

Nyecsvolodov értetlenül nézett rá.

Aztán kemény grimaszban félrehúzta a száját. Elégedetlenül válaszolt:.

– Jól van… jól van…

És hosszú karjával átölelte Koszacsevszkijt, aki azonnal rádőlt.

Az oszlop pedig továbbvonult. Gurultak a kocsik, vánszorogtak, sántikáltak és mentek az emberek.

Akarhatnak-e azok maradni? Vagy csak a tisztjeik akarnak? Avagy egyedül Koszacsevszkij?

– Hányan vannak?

– Sokan elhulltak. Két és fél századnyian megvagyunk.

– Fordítsa meg őket. Álljanak be oda jobbra, megmutatom.

Már örömmel süvítettek fel egymás után a mi lövedékeink, szálltak, hogy az ágyúk belőjék magukat…

És különböző helyekről német repeszlövedékek – acélkorbácsok – szálltak erre, és bele a fekete kútba.

És most már sorozatban.

De a mieink is sorozatokat adtak le. Négyesével, ez Szmiszlovszkij. Hatosával, ezek a mozsarasok.

És a szakállas kopasz a kezét dörzsölve, toporogva és táncolva fogadta Nyecsvolodovot odafenn a szivattyútelepen:

– Elintéztük, kegyelmes uram! Kilőttük a háromszögelési gúlájukat!

Nyecsvolodov gratulálni sem ért rá: egy óriási kidőlő fa recsegése hallatszott és kegyetlen sivítás! Ez ide jön!

A szivattyútelep megremegett és porfelhőbe borult.

21. fejezet

Született parancsnok. – A németeket feltartóztatták. – Éjjeli helytállás Rothfliess vasútállomásánál. – Nyecsvolodov és Szmiszlovszkij. – A csillagok alatt. – A hallható és a hallhatatlan beszélgetés. – A tartalékot otthagyták és megfeledkeztek róla. – Visszavonulási parancsok.

Amikor a tüzérség lő, felderítés nélkül is világos, hogy az ellenség nem menekül, hogy az ellenség erős. Amikor a tüzérség lő, a dörgés ereje és hevessége szerint nő az ellenség elképzelt ereje. Az erdőkön, dombokon túl félelmetes embertömegek rémlenek – hadosztály, hadtest.

De lehet, hogy nincsenek is. Lehet, hogy két hiányos, szétzilált zászlóalj van ott, és csak néhány gyalogsági ásó váj egy-egy gödröt…

Ehhez azonban az kell, hogy a tüzérség ne összevissza lövöldözzön, hanem ésszel lőjön. És hogy a lövedékek ne keresztezzék egymást. Meg hogy jó helyen legyen, ne hagyja bemérni magát sem a füst, sem a torkolattűz alapján, sem napfényben, sem pedig naplemente után a szürkületben.

Pontosan így volt mindez Szmiszlovszkijnál is, meg a mozsaras ezredesnél is. Pontosan ezt várta tőlük Nyecsvolodov, mivel az első percben felismerte, hogy született parancsnokok. Ha pedig a parancsnok ilyen, akkor a harci esemény sikere több mint ötven százalékban tőle függ. Nem egyszerűen bátor parancsnok, hanem hidegvérű, és óvja az övéit a veszteségtől. Csak az ilyennek hiszik el, ha rohamot vezényel, hogy ez a végső pont, nem lehet elkerülni. Ilyen parancsnoknak tartotta magát Nyecsvolodov szinte születésétől fogva. Ez adott erőt tizenhét éves korában, hogy önként elhagyja a hadapród iskolát, a tényleges szolgálatot válassza, és ott hadnagyi rangot érjen el melegházi körülmények között nevelkedett kortársaival egyidőben, hogy a tanulmányait mindjárt a vezérkari akadémiával kezdje, és huszonöt éves korában nemcsak a legmagasabb fokozattal fejezze be, hanem a hadtudományok terén elért kitűnő eredménye alapján még rangot is ugorjon.

A mai napon szerencsésen összetalálkozott a három ember, Isten még Koszacsevszkijt is ideküldte, és maroknyi csapatukkal megtették a lehetetlent: Rothfliess állomásnál, egy szűk helyen, a koraesti időben feltartottak egy óriási, egyre növekvő, erős tüzérségi tűzzel támogatott ellenséges erőt.

Először, közvetlenül hat óra után a németek nem is csatárláncban jöttek észak felől, hanem menetoszlopban, annyira magabiztosak voltak a napközben elért sikerük után.

De akkor a két tüzérosztály öt rejtett tüzelőállásból, huszonnégy

ágyúból ferde srapnelzáport zúdított a támadókra, fekete repeszaknaesővel megállította és hátrakergette őket a terep és az erdő látótávolságon kívül eső részére.

A mi zászlóaljaink pedig igyekeztek gyorsan beásni magukat.

A németek megzavarodtak, elcsendesedtek.

A nap lassan lement.

A született parancsnok számára természetes érzés, hogy itt kell maradnia, sehova sem vonulhat vissza, ezt a csatát élete fő csatájaként, és utolsó, egész katonai karrierjét betetőző csatájaként kell megvívnia.

Így álltak itt ma: az ellenségtől, elfoglalt helyüktől és a helyzettől szorongatva. Azért nem lett volna rossz, ha van parancsuk: mennyi időre helyezték ide őket? Kapnak-e segítséget? És mit csináljanak a továbbiakban?

De semmit sem kaptak. Nem jött a megígért összekötő – sem utasítással, sem magyarázattal, még azért se, hogy megnézze, élnek-e még? Miután a hadtest törzse és a hadosztály törzse is sietve távozott, mintha megfeledkezett volna otthagyott tartalékáról – vagy pedig már maga is megszűnt létezni.

18:20-kor Nyecsvolodov feljegyzést küldött a hadosztályparancsnoknak, további utasításokat kért. Azt nem lehetett tudni, hogy a küldöncnek hova kell vinnie a levelet.

A németek egy kevés időt megfigyeléssel és átrendeződéssel töltöttek el. Felfújtak és kezdtek felhúzni egy léggömböt – azzal mérték volna be valamennyi ütegünket –, ám valami nem volt rendben, a léggömb nem emelkedett fel. Ekkor háromszoros tüzet zúdítottak ránk, teljesen szétlőtték a szivattyútelepet, lerombolták az egész vasútállomást (a tartalék törzse az erős kőpincébe menekült), végül megindultak csatárláncban, óvatosan. Ismét működésbe léptek az orosz ütegek, amelyeket nem fedeztek fel és nem semmisítettek meg, és tűzzel árasztották el a széleket, a mozsarasok meredek tüzeléssel elérték a fedezékeken túl tartózkodó csoportosulásokat is.

A nap lement a tó mögött. S ha valakinek jó szeme volt, azonnal megláthatta, hogyan haladt ugyanabba az irányba az újhold. Aki az oroszok közül meglátta, az a bal válla felett láthatta meg. A németek a jobb válluk felett.

Alkonyodott. Miközben csillagos éjszaka lett, a levegő erősen lehűlt. A hidegtől gyorsan felszállt a lövöldözés füstje, szétoszlott a rombolás szaga. Mindenki felvette a köpenyét.

Nyolc óra körül a németek elcsendesedtek, talán mert az ember általában hajlamos azt gondolni, hogy az este a napi erőfeszítések végét jelenti, talán mert nem készültek még el mindennel.

Miután rendelkezett, hogy mindenkinek adjanak enni, osszák ki az elkészült ebédet és egyben vacsorát, a zászlóaljak állítsanak ki tábori

őröket, Nyecsvolodov felmászott a lerombolt állomás falára, onnan szemlélte meg a környéket a szürkület utolsó perceiben. Még látszott zsebórája számlapja, nyolc árakor elcsodálkozott, de negyed kilenckor is csodálkozott: eltelt három óra, és senki sem jött ide a hadosztálytörzstől.

Akkor óvatosan lement a romos falon, majd a pincébe, a boltíves lépcsőn hosszú árnyékot vetett felfelé, leért a lenti gyertyához, törökülésbe ült, és a térdén levelet írt a hadosztályparancsnoknak:

„20:20, Rothfliess vasútállomás.

A harc elcsendesedett. Gondosan kerestem tartózkodási helyét. (Hogy lehetne másképpen megírni alulról felfelé, hogy az illető megfutamodott?) Rothfliess vá. – nál foglalok állást a Ladogai Ezred két zászlóaljával. (Koszacsevszkij zászlóalját nem említheti, hiszen azzal, hogy nem vonult vissza, fegyelemsértést követett el…) Keresem a kapcsolatot a 13., 14. és 15. ezreddel. (Vagyis a hadosztály egész többi részével, hogyan lehetne ennél nagyobbat kiáltani?) Várom a rendelkezéseit.”

Amikor kijött a pincéből, küldöncöt menesztett.

És már szinte a sötétben látta meg, hogy gyors léptekkel az alacsony, szakállas Szmiszlovszkij közeledik feléje.

Megölelték egymást. Szmiszlovszkij egyensapkája Nyecsvolodov állát böködte.

És meglapogatták egymás hátát.

– Kevés okunk van az örömre – mondta Szmiszlovszkij vidáman. – Vagy két tucatnyi lövedékünk maradt, a mozsarasnak szintúgy. Elküldtem, hogy hozzanak, de nem vagyok meggyőződve, hogy hoznak is. Fogalmam sincs, mi van ott Bischofsburgban.

Állítsa az osztályt menetbe? De az már visszavonulás lenne.

Az viszont siker, hogy a két tüzérosztályban mindössze néhány sebesült van, de azok is könnyű sebet kaptak. A zászlóaljaktól is befutott a jelentés – náluk is nagyon kevés van, össze sem lehet hasonlítani a reggeli helyzettel.

Aki megveti a lábát, az nem esik el. Az esik el, aki szalad.

– Felszedtem néhány repeszdarabot – örvendezett Szmiszlovszkij. – Nyilván a mozsarakból lőtték ki. Huszonegy centiméteresek – nem rossz!! Ezt a pincét is lerombolhatják.

Jöttek be a sebesültek a zászlóaljaktól. A kötözőpont lefüggönyözött kocsikon Bischofsburgba indította őket.

A szekerek halk zörgése elárulta a műút helyét.

Az állomáson összeszaladtak a törzs tisztjei, az összekötők, a híradósok és az egészségügyiek beszélgettek – visszafogott, de elégedett moraj hallatszott minden irányból. A hosszú napközbeni úton annyi sebesülttel és rémült emberrel találkoztak, hogy Nyecsvolodov katonái most mind győztesnek érezték magukat.

A szél nélküli csendben hűlt a levegő. A németek felől egy hang sem hallatszott. A sötétben nem látszott a rombolás, a békés csillagos este kupolaként borult a tájra.

– Kilenckor már négy órája lesz – mondta Nyecsvolodov a pince lejtős boltívén ülve. – Sok van még hátra kilencig?

A mellette ülő Szmiszlovszkij az ég felé fordította a fejét, s azt mondta:

– Már nagyon közeledik.

– Honnan tudja?

– A csillagokból.

– És ilyen pontosan?

– Megszoktam. Negyedórányi eltéréssel mindig meg lehet mondani.

– Külön is foglalkozott asztronómiával?

– Egy rendes tüzérnek kötelessége.

Nyecsvolodov tudta, hogy öt Szmiszlovszkij fivér van, mind az öt tüzértiszt, mind hozzáértő, sőt tudós ember. Egyikkel-másikkal már találkozott is.

– Önt hogy hívják?

– Alekszej Konsztantyinicsnek.

– A fivérei hol vannak?

– Az egyik itt, az első hadtestnél.

Nyecsvolodov kitapogatta zsebében az elfelejtett zseblámpát, a jó kis német lámpát, amelyet ma találtak valahol, és egy altiszt neki ajándékozta. Az órájára világított.

Három perc híján kilenc órát mutatott.

És anélkül, hogy kiment volna a pincéből, halkan rendelkezett, hogy állítsanak elő egy lovast, a térképtáskájára világított, és a világos foltot vezetve tintaceruzával írt:

„Blagovescsenszkij tábornoknak, 21:00 órakor, Rothfliess vasútállomásáról.

A ladogaiak két zászlóaljával, mozsarakkal és egy neheztüzér osztállyal a hadtest közös tartalékát alkotom. A ladogai zászlóaljakat harcba vetettem.

17.00 órától kezdve nincs parancsom a hadosztály parancsnokától. Nyecsvolodov."

Kinek írhatna még? És hogy lehetne még katonai nyelven elmagyarázni: már négy órája, hogy mind megfutamodtatok, ti gyávák! Szólaljatok meg! Mi itt tarthatjuk magunkat, de hol vagytok mindannyian??

Felolvasta Szmiszlovszkijnak. Rosko elvitte a küldönchöz. A küldönc elvágtatott. Nyecsvolodov még parancsot adott, hogy erősítsék meg a zászlóaljak őrzését.

És hallgattak. A pince ferde tetején, két karjával felhúzott térdét átölelve Nyecsvolodov hallgatott.

Nem volt könnyű beszélgetni vele. Noha Szmiszlovszkij tudta, hogy ez a tábornok nem olyan, szabad idejében könyveket ír.

– Zavarom? Elmenjek?

– Ne, maradjon – kérte Nyecsvolodov.

De, hogy miért, azt nem lehetett tudni. Hallgatott, és lehajtotta a fejét.

Az idő csak múlt. A sötétben megváltozhatott, elmozdulhatott, előjöhetett valamiféle, ismeretlen dolog.

Egyenesen kimondani, hogy életüket vesztik, meghalnak, félelmetes. De így ülni kétezer embernek az isten háta mögötti, békés sötétségben, itthagyva és elfelejtve, egyelőre mintha nem is lenne olyan félelmetes.

Hogy milyen csend volt! Nehéz elhinni, hogy az előbb még minden dübörgött itt. Magát a háborút is nehéz volt elhinni. A katonák elbújtak, titokban mozogtak, nem hallatták hangjukat, megszokott, békés lakosok pedig nem voltak, fények sem voltak, minden elhalt. Sötétfekete, egybefolyó, halott föld hevert az élő, több színben játszó ég alatt, ahol minden a helyén volt, minden ismerte a maga határait és törvényeit.

Szmiszlovszkij hátradőlt a lejtős pincén, hosszú szakállát simogatta és az eget nézte. Ahogy ott feküdt, éppen előtte húzódott az Androméda gyöngylánca a Pegazus öt szétszórt, fényes csillaga felé.

És ez az örökkévaló tiszta ragyogás lecsillapította a tüzérparancsnok nekibuzdulását, amivel idejött: hogy az ő nagyszerű lövegei nem maradhatnak tüzelőállásban muníció és szinte álcázás nélkül. De voltak bizonyos láthatatlan törvények is.

Szmiszlovszkij feküdt még egy kis ideig, és azt mondta:

– Hát igen. Verekszünk holmi Rothfliess nevű állomásért. Pedig az egész Föld a miénk…

Eleven, gyorsan forgó esze volt, egy percig sem volt képes, hogy ne fogadjon be vagy ne adjon ki valamit.

– …A királyi égitest tékozló fia. Csak az apja fényéből és melegéből él. De évről évre kisebb lesz, az atmoszférában fogy az oxigén. Eljön az óra – meleg takarónk elnyűvődik, és minden élet elpusztul a földön… Ha ezt mindig mindenki észben tartaná, mire kellene akkor nekünk Kelet-Poroszország?… Szerbia?…

Nyecsvolodov hallgatott.

– És belül mi van?… Az izzó massza a felszínre kéredzkedik. A földkéreg vastagsága ötven verszta, ez annyi csak, mint a messinai narancs vékony héja, vagy a hab a forrásban lévő tejen. És az emberiség egész jóléte ezen a habon áll…

Nyecsvolodov nem tiltakozott.

– Egyszer már, tízezer évvel ezelőtt majdnem minden élő eltemetődött. De semmit sem tanultunk az esetből.

Nyecsvolodov nyugodtan ült.

Úgy alakult és úgy is maradt, hogy bizonyos dolgok elhallgatásában egyetértenek… Szmiszlovszkijnak ismernie kellett Nyecsvolodov *Regék az orosz földről* címen a nép számára írt művét, mivel azonban a művelt emberek körébe tartozott, nyilván nem helyeselte azt. De amint az egész háború is valóban jelentéktelenné lett a fenséges éghez viszonyítva, így nézeteik eltérése is háttérbe szorult ezen az estén.

Háttérbe szorult, ám nem kint el egészen. Szmiszlovszkij például Szerbiát említette. Szerbiára rátámadt egy hódító szándékú, erős hatalom, megvédése még a csillagok fényében sem vesztett jelentőségéből. Nyecsvolodov nem állhatta meg, hogy ebben ne mondjon ellent:

– És meddig kellett volna tartania az uralkodó türelmének? Hagyta volna Szerbiát ilyen megalázó helyzetben?

Tudott volna, bizony tudott volna mit válaszolni Szmiszlovszkij. Túlságosan sok a rosszízű egzaltáltság ebben a szláv eszmében – és honnan vették? Miért rángatták elő? Az ember számba sem tudja venni mindezeket a balkáni lépéseket.

Most azonban nem volt kedve ilyen kicsinyesen vitatkozni.

– És egyáltalán honnan van az élet a Földön? Amikor a Földet tartották a világmindenség középpontjának, természetesen adódott a gondolat, hogy minden csíra földi lényben foglaltatik. De ezen a véletlenszerű égitesten? Minden tudós megállt a talány előtt… Ismeretlen erő hozta el számunkra az életet. Nem tudni, honnan. És nem tudni, miért…

Ez már jobban tetszett Nyecsvolodovnak. Az egyértelmű parancsokon alapuló katonaélet nem engedte meg a kétfajta értelmezést. De amikor szabadidejében elgondolkozott, hitt a kettős létben, amelyből az orosz történelem csodái következtek. Csakhogy erről nehezebb volt beszélni, mint írni, beszélni szinte lehetetlen.

Nyecsvolodov megszólalt:

– Hát igen… Ön nagyon tágan értelmez mindent… Én pedig nem tudok Oroszországnál tágabban.

Pontosan ez a baj. De még rosszabb, hogy a jó tábornok rossz könyveket írt, és ezt hivatásának tartotta. Szemében az ortodoxiának mindig igaza volt a katolicizmussal szemben, a moszkvai trónnak Novgoroddal szemben, és az orosz erkölcsök enyhébbek és tisztábbak a nyugatiaknál. Sokkal könnyebb volt a kozmológiáról beszélgetni vele.

De már Szmiszlovszkij is beindult:

– De hiszen nálunk Oroszországban… A *haza* fogalmát nálunk húszból tizenkilencen nem értik. A katonák csak a hitért és a cárért harcolnak, erre épül a hadsereg.

Mit számítanak a katonák, amikor a tiszteknek is tilos politikai

témákról beszélgetni? Ez az egész hadseregre vonatkozó parancs, és nem Nyecsvolodov dolga, hogy a parancsot bírálja, ha azt a legfelsőbb helyen már jóváhagyták. Amikor azonban átvette a 16. Ladogai Gyalogezred parancsnokságát, egy pillanatra sem felejtette el, hogy éppen ez az ezred a Szemjonovszkojei Ezreddel és az 1. Gránátos Dandárral együtt volt a trón támasza Moszkvában az 1905-ös lázadás idején.

– Annál fontosabb, hogy a hazát mindenki a szívével érezze – tette hozzá Nyecsvolodov mégis, mintegy a könyvéhez, de kényelmetlen volt komolyan beszélgetni a témáról. Maga Alekszej Szmiszlovszkij egyéniségének fejlődése során már túlhaladt a cáron és a hiten, de a hazát, azt nagyon is értette!

Ám ha a beszélgetés arra kanyarodna, el kellene ismernie, hogy nagyon tisztelte megboldogult apósát, Malahov tábornokot, márpedig éppen ő mint Moszkva főkormányzója verte le az 1905-ös lázadást.

– Alekszandr Dmitrijevics! Igaz, amit hallottam, hogy ön már az előző cár idejében javasolta a tiszti állomány, a gárda, a szolgálati rend megreformálását?

– Javasoltam – válaszolta Nyecsvolodov minden öröm nélkül, érzéketlenül.

– És mi lett belőle?

Félhangon, már-már hangtalanul, Nyecsvolodov csak ennyit mondott:

– Ússzál az árral. Ahogyan mindenki úszik…

Kis lámpájával az órájára világított.

Aludni mentek a németek? Vagy az őrjáratok számára észrevétlenül beszivárognak? Avagy más úton megkerülnek és holnap elvágnak bennünket?

Dönteni kellett volna? Cselekedni? Vagy engedelmesen várni? Valamit tenni kellett volna?

Nyecsvolodov nem mozdult.

Hirtelen zaj hallatszott a közelből, beszélgetés, szitkozódás – és Rosko a pincéhez vezetett egy alakot.

– Kegyelmes uram! Ez a fajankó már ötödik órája keresi önt. Ha nem aludt el közben, és nem hazudik – majdnem a németek kezébe került.

És Rosko átadott egy csomagot.

Felbontották. A kis lámpa fényénél ketten együtt olvasták:

„Nyecsvolodov vezérőrnagynak.

Augusztus 26-án, du. 5:30-kor.”

Még egyszer elolvasták. Nyecsvolodov még végig is simított a számokon: igen, délután 5.30!…

„A hadosztályparancsnok azt parancsolta Önnek, hogy az Önre bízott általános tartalékkal a Gross-Bössautól északra harcban álló 4.

gyalogoshadosztály egységeinek visszavonulását fedezze…”

– Gross-Bössautól északra – ismételte meg Nyecsvolodov Szmiszlovszkijnak egyenletes, szomorú hangon.

Gross-Bössautól északra. Nemcsak a német gyalogság háta mögött, hanem még azok mögött az ágyúk mögött is, amelyek az elmúlt órákban tüzeltek, a kikötött léggömbjük mögött. Ott, ahol csak oroszok holttestei hevertek egy forró napig a reggeli zűrzavar után. Micsoda hagymázas gondolatoknak kell zakatolniuk egy fejben, hogy azt írja „Gross-Bössautól északra?

A lesiklott fénysugarat Nyecsvolodov ismét a papírra irányította: és mit kellett volna csinálni Gross-Bössau után?

De nem volt értelme tovább olvasni. A továbbiakban ez állt:

„A hadosztály törzsparancsnoka nevében Kuznyecov kapitány.”

Nem a hadosztályparancsnok, még csak nem is a törzs parancsnoka – azok csak odakiáltottak valamit, miközben beugrottak az autóba vagy a kocsiba, és már el is mentek; mindegyiküket Kuznyecov kapitány helyettesíti, aki egyébként szintén elment utánuk, és nem is küldhetett volna maflább küldöncöt.

Nyecsvolodov az órájára világított, a kapott papírra pedig ráírta: augusztus 26. 21:55.

A rendelkezés négy és fél óráig volt úton, de meg sem kellett volna írni, szinte ugyanezt hallotta Nyecsvolodov a saját fülével Komarovtól délután 5 órakor.

És öt óra hossza alatt nem értek rá, hogy döntsenek a tartalék további sorsáról.

Nyecsvolodov felkapta a fejét, mintha hallgatózna.

Nem volt miért. Csend volt.

Halkan azt mondta:

– Alekszej Konsztantyinyics! Két tarackot hagyjon a tüzelőállásban, a többi rendeződjön menetalakzatba, arccal dél felé. A mozsaras is ugyanezt tegye.

Hangosabban pedig:

– Misa! Vágtass Bischofsburgba, pontosan derítsd ki, milyen egységek vannak ott, milyen paranccsal! Ki a rangidős? Hoznak-e lőszert az ágyúink számára? Hol vannak a schlüsselburgiak? És gyere vissza minél gyorsabban.

Rosko minden kérdést elismételt – élénken, pontosan, semmit sem hagyott ki –, megfordult, odakiáltott a kísérőinek, több láb is futásnak eredt – és a puha talajon tompán felhangzott, majd elhalt a paták dobogása.

Másfél órával ezelőtt Szmiszlovszkij pontosan azért jött, hogy ugyan miért tartsák a lövegeket a tüzelőállásban, lőszer nélkül csak odavesznek. Most megkapta az engedélyt az elvonulásra, de már sajnálta.

Épp fordítva gondolta: ez a csendes éjszaka elég lenne, hogy az egész hadtest idejöjjön, és mellettük felfejlődjön.

Ha elmennek, az azt jelenti, hogy hiábavaló volt az egész lövöldözés, fölöslegesen lövetett ki minden lövedéket, fölöslegesen sebesültek meg az emberek.

Az éjszaka pedig oly csendesnek, oly veszélytelennek tűnt.

Egy félóra múlva, vagy később, Szmiszlovszkij visszatért a tartalék törzséhez – és Nyecsvolodovot ugyanott, a pince tetején találta. Lehevert mellé, a boltívre.

– Alekszandr Dmitrics! A zászlóaljakkal mi legyen?

– Nem tudom. Nem vagyok képes… – nyögte Nyecsvolodov.

Később mindent nagyon könnyű megítélni: természetesen el kellett volna menni – és minél gyorsabban! Természetesen maradni kellett volna – és keményen! Lehet, hogy éppen ezekben a percekben vágják el őket. Lehet, hogy éppen ezekben a percekben az utolsó versztát teszi meg feléjük a segítség. De most minden fölöttük állótól elhagyatva, semmit sem tudva a hadseregről, sem a hadtestről, sem a szomszédokról, sem az ellenségről, a csendben, a sötétben, mélyen benn az idegen földön – döntsön az ember, méghozzá hibátlanul!

Szmiszlovszkij nem akarta zavarni a döntésben, nem merte befolyásolni, szó nélkül állt, vállával a pince boltívét támasztotta és a szakállát simogatta.

Hirtelen minden megváltozott! Életre kelt a néptelen sötét! – bár hang nélkül: valahonnan a magasból előtört egy német fényszóró tejes, sápadtfehér, széles és végtelenül hosszú fénycsóvája!

És ellenséges, halált hozó nehéz kézként kezdte lassan végigtapogatni Nyecsvolodov tartalékának helyét.

Azonnal minden megváltozott a világban, mintha tizenkét nehéz ágyú zúdított volna össztüzet!

Nyecsvolodov ruganyosan talpra ugrott, és a pince legmagasabb pontjára szaladt. Néhány ugrással Szmiszlovszkij is odaért.

A fény keresgélt. Lassan, nagyon lassan haladt, kelletlenül hagyta el a megvilágított, kiszakított sávot. Balról indult, a tótól, és nem ér ide egyhamar.

Nyecsvolodov kiabálva adta ki a rendelkezést: mondják meg a zászlóaljaknak, a fényben semmiképpen ne mozogjanak, álcázzák magukat.

Szaladtak telefonálni.

Ez az egyetlen fénynyaláb mindent megváltoztatott. Világos: csak az éjszaka tartotta fel a németeket. A vége felé, vagy reggel megindulnak.

De ha ők reggelig várnak, itt helyt kell állniuk az egész holnapi napon át.

Ha meg nem várnak, azonnal el kell menni.

És akkor felvillant a második fénynyaláb! – az elsőtől távolabb, de nem keresztezte az elsőt, hanem ferdén szöget zárt be vele: a második fénynyaláb Nyecsvolodov jobb szárnyát pásztázta, a belozerszkiek zászlóalját.

Mekkora erőt lehetett e mögé a hangtalan fényhusáng mögé képzelni?

Eszerint a németek azt gondolják, hogy nekünk nagy erőink vannak itt.

Nyecsvolodov ismét odaszólított valakit és hosszú karját kinyújtva rendelkezett:

– Koszacsevszkij alezredesnek megmondani: amint a fény elsiklik róluk, azonnal számolja fel a zászlóalj harcrendjét, és vezesse ide az útra.

Ezeket semmiképpen sem tarthatta ott tovább.

– Másszunk fel az állomásra! – javasolta Szmiszlovszkij.

Leszaladtak a pincéről, az állomás romjaihoz futottak, és a kis lámpával a téglahalmokon ahhoz a gerendához mentek, amelyiken felmászhattak a falra.

De a hátulról jövő patacsattogás megállásra késztette őket. Nyecsvolodov felismerte Rosko hangját.

Visszajöttek.

Bár kissé lihegett, azért Rosko olyan legényes hangon jelentett, amely érzékeltette a fiatal test erejét meg a fiú rózsás arcszínét is:

– Bischofsburgban egyetlen felsőbb parancsnok sem található. A tüzérség parkjának első lépcsőjét nem találtam meg. Az egységek teljesen összekeveredtek, a házakban sebesültek vannak. Senki sem tudja, hová menjen. Egyesek visszavonulási parancsot kaptak, mások nem. A Schlüsselburgi Ezred megkerült! – épp hogy megérkezett Bischofsburgba kelet felől. Azt a parancsot kapták Komarovtól, hogy húzódjanak vissza még távolabbra annál, ahol mi reggel voltunk.

Ezenkívül a városba most vonul befelé Tolpigo lovashadosztálya azzal a paranccsal, hogy nyugati irányba menjen. Nyugat felől pedig visszavonulóban van Richter hadosztálya, szekéroszlopa. Összekavarodtak, az utcákon mozdulni sem lehet. Reggelig se igazodnak ki. Ez minden.

A fényszórók lassanként a mélységbe világítottak. Azután oldalra helyeződtek.

Összefolytak.

Éjjel negyed tizenkettő volt. Az augusztus 26-i naptári napon Nyecsvolodov tartaléka Gross-Bössautól délre feltartóztatta az ellenséget. Augusztus 27-re nem volt parancsuk, magának Nyecsvolodovnak kellett határoznia.

És az állomás romjain, a törött téglákon állva, a közeledő reflektorfényt figyelve Nyecsvolodov halkan, sőt lustán azt mondta:

– Elmegyünk, Alekszej Konsztantyinovics. Vonja ki az utolsó ágyúkat. A két osztállyal vonuljon Bischofsburg északi szélére. Ott minden eshetőségre nézzen ki tüzelőállást, és várjon rám.

– Értettem – válaszolta Szmiszlovszkij. – Feci quod potui, faciant meliora potentes.[25]

Ezzel elment.

– Rosko! Mondd meg a ladogai zászlóaljaknak: hang nélkül hagyják el a védelmi vonalakat, tekerjék fel a vezetéket – és ide hozzám.

Az állomáson minden megdermedt: ideért a halálos sápadt folt, az élettelen fény. Az emberek a fák mögött álltak vagy ültek. A lovak a fedezékekben nyugtalankodtak, nyerítettek, rángatták a kötőféket. Megparancsolták, hogy erősen tartsák őket.

Megalázó és tehetetlen érzés volt dermedten ülni a mozdulatlan fényben: ha a fény nem mozdul – így ülhetnek egész éjszaka. Ám ha a fényszóró mozog, az még rosszabb, az fenyegetést jelent.

A fénynyaláb elment.

Megfordultak. Nyecsvolodov leballagott a pincébe. Megírta utolsó parancsát. Mielőtt eloltotta a gyertyát, többször is a térképre nézett.

A 6. hadtest elgurult, mint egy szabad, senki által sem zavart sima, kerek, gondtalan biliárdgolyó.

Teljesen szabadon hagyta Szamszonov hadseregét a jobbról jövő csapás számára.

NAGY VOLT A SZARVA, DE ISTEN LETÖRTE

22. fejezet

Lenin hazardírozási hajlama. – Harc az egyesülni akarók ellen. – A gondtalan élet elandalít. – Maga mászott bele a csávába! – Ganyeckij sikeres ügyintézése. – Halálos veszedelemben a parasztok miatt. – A pénz a párt keze és lába. – Hogy megdönthessük a kapitalizmust, kapitalistává kell lennünk. – Elutazás Nowy Targból. – A közelállók váltogatásának törvénye. – Az évek, amikor sokan leszakadtak. – Hogyan lehetne kihasználni a szerencsés háborút? – Már nem lehet békítgetni. – Az otthoniak hibái. – Hogyan küldte el Inesszát Brüsszelbe? – Nágya. – A forradalmár barátnő kötelessége. – Az Uljanov család számvetése. – Svájc előnyei. – Hogyan lehetne megfordítani a Kereket? – A krakkói pályaudvaron. – Nem megállítani kell a háborút, hanem kiterjeszteni! – Németország szövetséges. – Hozzák a sebesülteket. – A háborút polgárháborúvá kell változtatni!

Igen, igen, igen, igen! Ez hiba, ez a hazardírozás, ez a célratörés, amikor az ember annyira egyvalamire figyel, hogy vakká és sketté válik a környezete iránt, és nem veszi észre a közelben a gyermekien egyszerű veszélyt sem! Amint ez Julij Martovval és vele történt egykor (méghozzá mikor? – alig kínlódta végig a hároméves száműzetést, alig indult el külföldre!), amikor egy kosár illegális irattal, az *Iszkra* láthatatlan írással írt tervezetével túlokoskodták, túlkonspirálták a dolgot: útközben ajánlatos vonatot váltani, de az nem jutott eszükbe, hogy az a vonat áthalad Carszkojén, és a vonaton gyanúsak lettek, a csendőrök elfogták őket, s csak az életmentő orosz lomhaság miatt hagyott időt a rendőrség a kosár eltüntetésére, a levélben pedig a fedő szöveget olvasták el, nem vették a fáradságot, hogy tűz fölé tartsák – és ezzel megmenekült az *Iszkra*!

Vagy ami azután történt: a huszonegy fős „többségnek” a huszonkét fős „kisebbség” elleni egyéves párton belüli háborúja közepette elszalasztotta, észre se vette szinte az egész japán háborút.

Ugyanúgy ezt sem (nem is gondolt rá, nem is írt róla, Jaurés meggyilkolására sem reagált). Azért, mert kitört az általános *egyesülési* járvány, az utóbbi években megfertőzte az egész orosz szociáldemokráciát – az indokolatlan egyesülés, a proletariátus számára legveszélyesebb és legártalmasabb dolog! Az összebékülés és egyesülés – idiotizmus, a párt halála! És a nyálas Internacionálé vezetői ragadták magukhoz a kezdeményezést – *ők* fognak összebékíteni bennünket! *Ők* fognak egyesíteni! Ízléstelen egyesülési tanácskozásra hívnak Brüsszelbe – hogyan lehetne megúszni, hogyan lehetne elkerülni?? Minden figyelme, minden erőfeszítése erre irányult – és szinte meg sem hallotta a főhercegre leadott lövést!… És akkor

augusztusban jött az Internacionálé kongresszusa Bécsben – s még sohasem folyt olyan hevességgel a mensevikek elleni harc! És ezekben a rövid hetekben nagyon, de nagyon fontos volt összekalapálni Oroszországon belülről egy küldöttséget, mint valami létező, valóságos nagy párt küldöttségét – tulajdonképpen itt, a Poronin nevű kis faluban kell megalakítani egy ilyen pártot! –, és erősen megjelenni a kongresszuson! De miközben kitervelte a dolgot, míg összehozta a küldötteket (közvetlenül a határon át), Ausztria hadat üzent Szerbiának – s ő észre sem vette. Sőt Németország is Oroszországnak – és mintha mi sem történt volna…

Igen, igen, így elnyeli az embert, ha nagyon belemerül a harcba, nehéz megállni. Azt a hírt terjesztették, hogy a német szociáldemokraták megszavazták a háborús hiteleket – így tönkretették magukat? Így szétpukkadt az Internacionálé? – de nem, formálisan feloszlatva tovább szervezte a kongresszusát.

Általában véve, természetesen ki kellett törnie az imperialista háborúnak! elméletileg megjósolták, pontosan látták előre. Ám nem konkrétan most, ebben az évben. És ő elmulasztotta. És belekeveredett…

Igen, igen, igen, tíz napja volt közvetlenül az orosz határ mellett, hogy végiggondolja kétértelmű helyzetét, és visszatérítse a küldötteket, és minél hamarabb elmenjen ebből a pokoli Poroninból, amelyre már senkinek sincs szüksége, és erről az egész bezárult Ausztria-Magyarországról: egy harcban álló országban hogyan lehet dolgozni? Azonnal el kellett volna tűnni a semleges, megbízható, akadályokat nem gördítő, áldott Svájcba, ott okos a rendőrség, felelősségteljes rend van! De nem, ő füle botját se mozdította a kongresszus előkészítésének hevében – ekkor pedig kitört az osztrák-orosz háború – és azonnal internálták valamennyi ideérkezett küldöttet: oroszok, katonakötelesek, hogy kerültek ide, miért vannak itt?…

Jaj, mekkora melléfogás!… Jaj, micsoda idegességgel teli három hét telt el azóta!…

Most már túl van rajta. Nowy Targ peronján – a mozdonyig és vissza. A mozdonyig és vissza. Ganyeckijjel.

Ganyeckij simára borotvált, kellemes, sőt finom arca most olyan nyugodt, pedig milyen dühösen ordibált a Nowy Targ-i tisztviselőkre, nem hagyta el őt a bajban. (Na persze, Ganyeckij otthon van Nowy Targban, az apja gazdag ember itt.)

Nowy Targ nem Poronin, itt már nem olyan veszélyes a helyzet, de még mindig megjelenhetnek holmi poronini fanatikusok, még mindig minden megtörténhet. Bár itt az állomáson biztonságot jelentően járkál a csendőr, senki sem veti rá magát.

Ez a dialektika: a csendőr általában véve rossz, de az adott

pillanatban jó.

A mozdonynak óriási vörös kereke van, majdnem embermagasságú.

Bármennyire óvatos, elővigyázatos, bizalmatlan legyen is az ember, gyanakvását elaltatja az átkozott békés élet, amely lényegét tekintve kispolgári, és már hét éve tart egyfolytában. És valami nagynak az árnyékában, mivel nem látja jól, nekitámaszkodik egy masszív vastámasztéknak, mint valami falnak, és az egyszer csak megmozdul: kiderül, hogy egy mozdony nagy vörös kereke, egy jól látható, hosszú dugattyúrúd forgatja, és már nyomja is a hátát oda! a kerék alá!!

És amikor a fejével a sín felé kapálózik, már későn érti meg, hogyan lopakodott újabb módon a közelébe az ostoba veszély.

Magát Lenint a hatóságok részéről nem fenyegette veszély: törvényes útlevél, a politikai emigráns törvényes helyzete, a cárizmus ellensége, 44 éves, nem internálandó – az osztrák rendőrség szemében bűntelen. De elrontani egy ilyen kezdeményezést? Engedni, hogy kevés számú káderét elfogják? A hülyeségek egész köre! A hülyeség fala! A leghülyébb, legprimitívebb melléfogás! – mint annak idején Carszkoje Szelóban. (Igen, mint 95-ben – újságot akartak csinálni, egyetlen száma sem jelent meg, azonnal megbuktak vele…) Igen, igen, igen, igen! – egy forradalmárnak mindig készen kell állnia a bebörtönöztetésre (egyébként okosabb elkerülni) – de nem ilyen hülye módon! nem ilyen szégyenletesen! nem ilyen alkalmatlan időben hagyni, hogy megkössék a kezét!! Éppen hogy összeszedte a párt első embereit – és hagyta, hogy leültessék őket? De ami még ennél is rosszabb: a küldötteket letartóztatták, a szervező pedig szabadon van??

Mit fognak erről gondolni?

És Ganyeckijjel táviratokat küldtek – a krakkói rendőrség politikai osztályára, szocialista barátaiknak Bécsbe –, táviratokat, mivel neki magának sem olyan könnyű elszabadulni Poroninból, a háború első napjától kezdve minden vasúti jegyhez a korlátolt sztaroszta engedélyére van szükség, az pedig nem ad, sőt még a baráti rendőrőrmester sem tudja egykönnyen jobb belátásra bírni. De ha elvergődött is Nowy Targig, itt új engedélyre van szüksége, új megbízhatósági igazolás kell, azt pedig nem küldik, és már tizenegy napja szaladgál a sztaroszta hivatalában, egy kis szoba köves padlóján, nem képes az ágy nyikorgó rugózatán feküdni, és égeti, perzseli a dolog: nem kellett volna így történnie! nem kellett volna így történnie!! magának köszönheti! maga mászott bele a csávába!

Semmiféle külső kudarc, vereség, az ellenség alantas volta, soha semmi nem gyötri úgy az ember szívét, mint a saját, akár legkisebb hibája is, mert az éjjel-nappal égeti. A saját hibáját nem tudja objektív módon megmagyarázni, ezért nem lehet elsimítani, elfelejteni: nem kellett volna megtörténnie! nem kellett volna megtörténnie! el lehetett

volna kerülni!!! – márpedig megtörtént, a saját ostobasága folytán.

És hogyan viselkedett Kuba (Ganyeckij fedőneve a pártban) ezekben a napokban? Nem vesztette el a fejét, nem adta meg magát. Valósággal ontotta a neveket – szociáldemokratákét! parlamenti képviselőkét! társadalmi személyiségekét! –, kinek kell azonnal írni, magyarázni, biztatni! elérni, hogy közbeavatkozzon! És tucatnyi levél ment minden irányba! Ha este nem volt vonat – szekérrel nyargalt Nowy Targba. És elrohant Krakkóba, s ott találkozott befolyásos szimpatizánsokkal (bármelyik tisztviselőnek pillanatok alatt gyárt egy történetet!), és ismételten táviratozott Bécsbe. Helyében bármelyik szláv belefáradt volna, abbahagyta volna, Ganyeckij kitartása azonban végtelen volt – nem hagyta abba. És Lenin máris újabb megbízatást adott neki: intézze el, hogy tüstént Svájcba utazhasson.

Ganyeckij táviratainak ösztönzésére Viktor Adler és Diamand szociáldemokrata képviselők a kancellárhoz és a belügyminisztériumhoz fordultak, írásban kezességet vállaltak Uljanov orosz szociáldemokratáért, hogy az nemcsak lojális Ausztria-Magyarországgal, hanem elszántabb ellensége az orosz kormánynak, mint maga a kancellár. És a krakkói rendőrséghez megérkezett az utasítás: „Jelen körülmények között Uljanov nagy szolgálatokat tehet Ausztria-Magyarországnak.” És ily módon megnyílt az út a további tárgyalások, cselekvések és az internált elvtársak kiszabadítása előtt.

Az elvtársakat kiszabadítják, de mi van Leninnel? Ő miért nem ült? És akkor ők Kubával – ez a csodálatos ötlet: ez, a sztaroszta hivatalának ez a kicsi szobája, ez volt az utóbbi zaklatott napokban az ő cellája! Természetesen ő is ült!

Ezenközben megint hibát követtek el: nem vettek észre egy másik veszélyt. Amit meg lehetett értetni az osztrák kancellárral és a gyenge felfogású osztrák tisztviselőkkel, azt a galíciai parasztok nem voltak képesek megérteni, mert ezek épp oly korlátoltak, mint a világon minden paraszt, éljen bár Európában, Ázsiában vagy Alakajevkában. Az ember csak él, nem figyeli, nem értelmezi önmagát kívülről. De Poronin sötét lakosai szemében: különös emberek ők, nem olyanok, mint a többi nyaraló – minden nap zsákszámra kapják a postai küldeményeket, csomagokat, és írnak, egyre csak írnak, és jócskán kapnak pénzküldeményeket Oroszországból, és az érkezők útlevél nélkül jönnek át a kordonon, miközben itt van a háború – hát nem kém az ilyen!? Állandóan a hegyeket járták – biztosan tereprajzokat készítettek! A hatóságok is mindenkit figyelmeztettek: tartóztassák fel a gyanús személyeket, mert lerajzolják az utakat, megmérgezik a kutakat. Kémek?!

Elképesztő. Felfoghatatlan! A parasztasszonyok a templomból jöttek, és vagy maguktól, vagy mert meglátták Nágyát, és miatta csinálták: elkezdtek lármázni, zengett belé az egész utca, hogy majd *ők*

kiszúrják a férje szemét! ők majd kivágják a nyelvét!… Nágya sápadtan és egész testében reszketve ért haza. És ő átvette, ráragadt: mi az nekik? – ki is vágják, nincs ezen semmi csodálkozni való. Mi az nekik? ki is szúrják, semmi sem lehetetlen! Nagyon egyszerű: idejönnek villákkal és késekkel… és vigye el az ördög az egész pártot! És – vigye el az ördög a szocialista világforradalmat!… *Ilyen* óriási veszélyben Lenin még soha életében nem forgott. Még soha senkitől nem kapott ilyen… Vajon kevés esetet ismer a történelem, amikor az egyszerű nép garázda dühe fellángolt!? Ez ellen nincs garancia még egy civilizált államban sem, még a börtönben is biztonságosabb, mint a sötét tömeggel szemben…

Ha az ember fenyegetettség esetén aggódva figyel, az nem pánik, hanem erőinek mozgósítása.

Így hát bosszúsak és zaklatottak voltak Nágya Poroninban töltött utolsó napjai és órái – Lenin pedig már vissza sem ment oda. A két évig oly biztonságos, békés település mintha ugrásra készült volna. Már ki sem mentek a házból, rosszul aludtak, nem tudtak enni, idegesen csomagoltak, és természetesen Nágya egy csomó újabb hibát követett el, nem csomagolt be, kidobott szigorúan titkos iratokat, nem tudott uralkodni magán, nem értette meg a dolgokat, holott két üdülési szezon alatt vagy hatvan pudnyi papíranyag gyűlt össze.

De hogyan lehet egyáltalán ennyire késlekedni, az orosz határ közelében maradni?! A kozákok is lecsaphatnak – egy pillanat alatt elfogják.

Csak most, a zöldre festett akkurátus vonat előtt, a peronon könnyebbült meg végre, ahol a csendőr és az állomás tisztviselői jelenlétében nem történhetett semmiféle váratlan támadás. Már elhangzott az első csengetés, a vonat indulásáig 23 perc volt hátra. Mindenki vidámabb lett. A reggel is vidám, napfényes, felhőtlen volt. Nem rakodtak katonai szállítmányt, nem utaztak rajta mozgósítottak, a peron és a vonat olyan volt, mint a szokásos nyári, üdülési időben. De az utazáshoz rendőrségi engedélyre volt szükség, ezért félig üresek voltak a vagonok. Nágya meg az anyós már benn ültek, az ablakon nézegettek kifelé. Vlagyimir Iljics pedig Jakov-Kubát karonfogva ismét és ismét végigment a peronon, mindketten egyformán alacsonyak voltak és szélesek, csak Iljics a csontjai miatt, Kuba pedig a kövérségtől.

Jakov nagyon magabiztosan viselkedett, kereskedőszokás, leleményesen elrendezett vékony bajusza és nyugodtan, állhatatosan figyelő szeme tetszett az embereknek…

Amikor azt látjuk, hogy egy ember mi mindenre képes, figyelmesebben kell hallgatni a szavait is, bármily álmodozóknak tűnjenek. Lenin régóta ismerte Jakovot, a II. kongresszus óta, de a lengyel ügyek kapcsán csak ezen a nyáron mutatkozott meg a másik

oldaláról, és vált a legszükségesebb emberré. Általában véve valósággal aranyat ér: a végletekig készséges – és minden komoly dologban zárkózott, senki idegen egy szót sem tud kiszedni belőle. Júniusban és júliusban sokszor sétáltak a poronini fennsíkon, és vonzó pénzügyi terveit tárgyalták – valóságos tűzijáték. Talán burzsoá származásánál fogva Ganyeckijnek elképesztően jó orra és érzéke volt a pénzügyekhez – ritka és nagyon előnyös tulajdonság egy forradalmár számára. Helyesen vetette fel a kérdést: a pénz a párt keze és lába, pénz nélkül bármelyik párt tehetetlen, merő fecsegés. Még egy parlamenti pártnak is sok pénzre van szüksége a választási kampányokhoz, mit mondjunk akkor egy illegális forradalmi pártról, amelyiknek meg kell szerveznie a rejtekhelyeket, találkahelyeket, a szállítást, az irodalom, a fegyverek dolgát, harcosokat kell kiképeznie, el kell tartania a kádereit, és a szükséges pillanatban fordulatot kell végrehajtania?

De mit kell itt győzködni! Ezt minden bolsevik megértette a II. kongresszustól, önállóságuk első lépésétől kezdve: pénz nélkül mozdulni sem tudnak, a pénz dönt el mindent. Az első lépésük az volt, hogy adományokat csikarjanak ki az orosz pénzeszsákoktól: Mamontovtól, a „mézes-mázos” Konovalovtól. Szavva Morozov adott havonta ezret, éppen a pétervári bizottság fenntartására, a többiek azonban rendszertelenül adtak, kereskedői kegyből, értelmiségi együttérzésből (Garin-Mihajlovszkij egyszer adott tízezret) – aztán az ember mehet megint kérni. Biztosabb volt, ha maguk veszik el. Megszereznek egy örökséget, mint a gyáros Smidt esetében, a párttagok gazdag örökösnőket vesznek feleségül, avagy az uráli hegyekben becsapják Lbov bandáját – átveszik tőle a pénzt, aztán nem szállítják le a fegyvereket. Avagy rendszeresen fejlesztik a *katonai és technikai* eszközöket: Finnországban hamis pénz gyártására készültek, Kraszin már a vízjeles papírt is beszerezte hozzá, és bombákat készítettek az *ekszpropriátorok* számára. Az ekszek nagyon sikeresen működtek, de az V. kongresszuson Plehanov és Martov finnyássága miatt betiltották tevékenységüket, ám azok csak nem tudták megállni, és Kamónak meg Kubának Tifliszben sikerült elrabolnia a kincstártól még 340 ezret. De megfeledkeztek magukról, a fejükbe szállt a siker: Berlinben, Párizsban, Stockholmban kezdték beváltani a ropogós cári ötszázasokat; fokozatosan kellett volna, a cári minisztérium megküldte a bankjegyek számát, és Litvinovot elkapták, Ravicsot is elkapták Münchenben, a börtönből sikertelenül próbált levelet küldeni, elfogták. Elkezdtek keresgélni a genfi bolsevikok között, tizenhármat lefüleltek, Karpinszkijt és Szemaskót pedig évekre elítélték volna, ha nem segítenek a parlamentben a liberálisok. De a legrosszabb, a legundorítóbb Kautsky volt, aki a hamis, képmutató, galád *elveivel* elkezdett kotkodácsolni – micsoda aljas ötlet „szocialista bíróság” elé

állítani az orosz bolsevikokat, és korlátolt módon *elégettetni* a teljesen érvényes félezres bankjegyeket! (Már a szenteskedő, ősz, vastag szemüveges vénember arcképe láttán undorodva mozdul az állkapcsa, mintha béka lenne a szájában.) Jó neki, a német munkások gazdagok, a tagdíjak magasak, a párt legálisan működik, de mi mit csináljunk?? (Na persze nem égették el mindet, nem olyan hülyék.) Azután még azt az ostobaságot is elkövették, hogy a gonosz vénembert döntőbírónak tették meg a bolsevikok és mensevikek pénzügyeiben (nem lehetett elkerülni az egyesítési manővereket, ezért a pénzeket is egyesíteni kellett; a mensevikeknek egy fillérjük sem volt, a Smidt-féle örökséget pedig nem lehetett eltitkolni, egy részét átadták Kautskynak, amit az később, az újabb szakadás alkalmával nem akart visszaadni a bolsevikoknak).

És most, ezen a nyáron Ganyeckij azzal a tervvel ragadta meg Lenint: hozzanak létre Európában saját kereskedelmi vállalatot, vagy társuljanak partnerként egy már működő tröszthöz – és a nyereségcsomagot havonta garantáltan át kell adnia pártnak. És ez nem orosz légvár volt, minden javasolt lépés meglepően pontos számításokon alapult. Nem maga Kuba találta ki, Parvus zseniális, behemót agyából pattant ki az ötlet, Konstantinápolyból leveleket-küldött Kubának. Valamikor ő is koldusszegény volt, mint minden szociáldemokrata, elment Törökországba sztrájkokat szervezni, s most nyíltan megírta, hogy annyira gazdag, amennyire kell (az idáig eljutott hírek szerint mesésen), és eljött az ideje, hogy a párt is meggazdagodjon. Helyesen írta: ahhoz, hogy a legbiztosabban megdönthessék a kapitalizmust, maguknak is kapitalistákká kell lenniük. A szocialistáknak először kapitalistákká kell lenniük! A szocialisták nevettek, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin és Karl Liebknecht megvetésüket fejezték ki Parvusnak. De alighanem elsiették. Parvus reális pénzügyi erejével szemben fölösleges a gúnyolódás.

Részben Ganyeckij ezen tervei miatt is szalasztották el a háború kezdetét.

Ezekről tárgyaltak most, az utolsó percekben is. Meg arról, hogyan tartsák a kapcsolatot. De hamarosan látják egymást: Zinovjev hamarosan Lenin után megy, majd Ganyeckij is, amint mentesül az osztrák hadkötelezettség alól.

Ekkor másodszor is csengettek. Iljics fürgén a lépcsőre ugrott – kalap nincs rajta, majdnem teljesen kopasz, öltönye viseltes, arca kihegyesedett, tekintete, mint mindig, nyugtalan, szakálla lenőtt, rendezetlen –, valóban hasonlít egy kémhez, akarta mondani tréfálkozva Ganyeckij, de tudta, hogy Lenin megsértődik a tréfáktól, így nem mondott semmit.

Ő maga is a szomorú, vizsgálódó szemével, kereskedőre valló

arcával, a gyűrött öltönyében ugyan kire emlékeztetett, ha nem kémre?…

Az állomásügyeletes szigorúan állt a magas, piros-fekete egyensapkájában. Háromszor csengettek. A vonatparancsnok kürtjébe fújt, és a masina nekilódult.

És integettek az elutazóknak. És azok is integettek a nyitott ablakban.

Azért itt mégiscsak jól éltek. Nyugodtan, szabályosan, ez nem olyan, mint a zűrzavaros Párizs. Bármennyit hánykolódott is Európában Lenin, nem lett belőle európai. Az életnek szűk keretek között kell folynia, ez a legmegfelelőbb állapot a cselekvéshez.

És mennyi izgalmat éltek itt át. És örömöt.

Csalódást.

Malinovszkij…

A peronnal, az állomással együtt elváltak az ott maradóktól is. Még Ganyeckijjel is előfordulhat – bármennyire megfelelő, megbízható pártbeli társ legyen is, s most még nagyszerűen is végzi a dolgát –, hogy élete következő szakaszából kiesik. Ám könnyen lehetséges, hogy valamelyik azután következőben ismét ő lesz a legfontosabb, legszükségesebb ember, és csak úgy repülnek majd hozzá az álmatlanságban írt, több helyen kétszer, háromszor is aláhúzott levelek.

A forradalmi harcnak, de lehet, hogy az egész emberi fejlődésnek van egy soha senki által meg nem fogalmazott, állandó törvénye, amelyet Lenin sokszor megfigyelt: minden periódusban előtérbe kerül, közelebb jut hozzá egy-két ember, akikkel az adott pillanatban leginkább együtt gondolkoznak, akik éppen most a legérdekesebbek, legfontosabbak, leghasznosabbak, akik éppen ma késztetik a legnagyobb őszinteségre, beszélgetésre és cselekvésre. De szinte egyikük sem képes megmaradni ebben a pozícióban, mert a helyzet naponta változik, s nekünk dialektikusan vele együtt kell változnunk – méghozzá egy pillanat alatt, sőt megelőzve azt, és ebben rejlik a politikai zsenialitás! Természetes, hogy egyik is, másik is, a harmadik is, amikor Lenin viharos körébe kerül, azonnal részt vesz annak tevékenységében: a megszabott pillanatban, a megszabott gyorsasággal, minden eszközzel és a saját dolgait feláldozva teljesíti a megbízatást – ez természetes, hiszen nem Vlagyimir Iljicsnek teszi, hanem a rajta keresztül megnyilvánuló hatalmas erő érdekében. Lenin csak hibátlanul megmutatja, mindig pontosan tudja, mi az, ami csak ma igaz, sőt estére már nem is mindig az, ami reggel még az volt. De amint ezek az átmeneti emberek megmakacsolták magukat, nem értették meg kötelezettségeik szükséges és sürgős voltát, elkezdték kimutatni ellentmondásos érzéseiket, avagy felszínre kerültek sorsuk egyéni vonásai – ugyanolyan természetes módon eltávolította őket a fő

útról, kiiktatta, elfelejtette, olykor szidalmazta és átkozta őket, ha éppen erre volt szükség – de eltávolításuk és kiátkozásuk közben is az őt hatalmában tartó erő irányította cselekedeteit.

A közelség és közös gondolkozás ilyen pozíciójában voltak hosszú időn át a jenyiszeji száműzöttek, de csak azért, mert senki sem volt közelebb. Távolból Plehanovról gondolta, hogy ilyen pozícióban van, de néhány személyes találkozásuk alkalmával az hidegen és kegyetlenül lerombolta ezt a képet. Ilyen pozícióban, sőt megengedhetetlenül közel volt hozzá éveken át Martov. (Martov miatt örökre szóló keserű tapasztalata lett, hogy az emberek között egyáltalán nem lehetséges olyan, „barátságnak" nevezhető kapcsolat, amely kívül áll a politikai, osztály- és anyagi kapcsolatokon.) Közel állt hozzá Bogdanov, amíg tudott, pénzt szerzett a párt számára, de ez is elmúlt, Bogdanov nem érzékelte a meredélyt, továbbra is igényt tartott a vezetésre – és lezuhant. Egyesek elég folyamatosan tartották magukat, mint Kraszin, aki pótolhatatlan volt a pénzszerzés terén. Egyidejűleg újabb megbízhatók kerültek a vihar sodrába – Kamenyev, Zinovjev… Malinovszkij…

Csak az tartotta magát, és haladt mellette, aki helyesen értelmezte a párt ügyét, és csak addig, amíg így értelmezte. Amint véget ért a sürgős egyéni feladat, rendszerint megszűnt a megértés is, és ezek a közelmúltbeli munkatársak ott maradtak, reménytelenül a kemény, mozdulatlan földbe gyökereztek, mint útszéli oszlopok, és leszakadtak és elfelejtődtek, olykor pedig egy újabb fordulónál már ellenségként rohantak vele szembe. És voltak egy hétre, egy napra, egy órára, egy beszélgetés tartamára, egy közleményre, egy megbízatásra szóló elvbarátok, közeli társak – és Lenin olyan őszintén adta át mindegyiknek a szükséges ügy minden hevét, lendületét, mintha az illető lenne a legfontosabb ember a világon, egy óra múlva azonban lemaradtak, az is teljesen feledésbe merült, hogy kik voltak és miért voltak. Így tűnt közelállónak Valentyinov, amikor először megérkezett Oroszországból, bár azonnal zavaró volt az értetlensége, az, hogy neki mint munkásnak egy lakatos-munkadarab fontosabb, mint a politikai harc. És ez hamarosan meg is mutatkozott: nem volt elég kitartása Martov ellenében, tehát olyan lett, akár egy mensevik.

A vonat lejtőn gurult lefelé, megkerülte a dombokat, alatta ösvények és kerékvágta utak kanyarogtak felfelé is tanyák, kazlak és learatatlan gabona mellett, és még látni lehetett a hegyi ösvényt, az ember úgy végig tud szaladni rajta a tekintetével, mintha a lábával tenné. Poronin környékén sok ehhez hasonló volt, itt azonban nem.

És Lenin leült. Gondolkozzon vagy dolgozzon – érzelegni nem szabad.

Tekintete és mozdulatai alapján hozzátartozói mindent megértettek, nem zaklatták apró hétköznapi problémákkal, nem is

mozogtak fölöslegesen, nyugodtan ültek a helyükön.

Mindezen keserves évek alatt, 1908-tól kezdve, a forradalom bukása után, folyton csak elmentek emberek vagy elküldte őket… Elmentek a vperjodisták, a visszahívók, az ultimatisták, a machisták és az istenépítők[26]… Lunacsarszkij, Bazarov, Alekszinszkij, Brilliant, Rozskov, Ljadov, Lozovszkij, Manuilszkij, Gorkij… Az egész régi gárda, amely a mensevikekkel történt szakítás közben kovácsolódott össze. És időnként már úgy tűnt, hogy senki sem marad, az egész párt egyedül belőle meg két asszonyból, no meg vagy tucatnyi harmadrendű, elmosódó figurából áll, akik még megjelentek Párizsban a bolsevik gyűléseken, az ember előlép, hogy felszólaljon – a sajátjai sehol, és letaszítják a tribünről. Elmentek, egymás után sorban, és milyen erős meggyőződésre volt szükség, hogy ne fogja el a kétely, ne inogjon meg, ne rohanjon utánuk kibékülni, hanem a jövőbe látva biztosan álljon, és tudatában legyen, hogy maguktól visszajönnek, hogy felocsúdnak, aki pedig nem jön vissza, azt vigye el az ördög.

Az 1907-es és 1908-as évben még nem volt teljes a vereség, még az egész társadalom forrongott, forgolódott, sodródott az örvény felé. Lenin Kuokkalában ült és várta, csak várta a második hullámot. Ám 1908-tól kezdve, amikor az egész országot a reakciós banda vette kezébe, s az illegalitás mintha elapadt volna, a munka nyilvános tevékenykedésbe ment át, a szakszervezetekben, a biztosítási pénztárakban folyt, az illegalitás után az emigráció mintha túlhaladott és melegházi jelleget öltött volna. *Ott* volt a Duma, a legális sajtó – és minden emigráns igyekezett ott publikálni…

Ezért nagyszerű dolog, hogy elkezdődött a háború! Öröm, hogy elkezdődött! *Ott* most mindnyájukat megszorongatják, a likvidátorokat, a legalitás jelentősége alaposan lecsökken, az emigráció jelentősége és ereje pedig megnő! Az orosz társadalmi élet súlypontja ismét az emigrációra helyeződik át!!

Lenin mindezt a Nowy Targban töltött első ideges napokban mérte fel, nem hagyta, hogy a személyes kudarc elhomályosítsa az általános nagy sikert. Tudatosította magában, és hozzálátott, hogy feldolgozza az egész Európára kiterjedő háborút. És Lenin agyában minden feldolgozás eredményeként kész jelszavak születtek, hisz éppen az volt az átgondolás végső célja, hogy az adott pillanatra alkalmas jelszó szülessen. És hogy érveit lefordítsa az általánosan elfogadott marxista nyelvezetre: más nyelven nem értik meg a hívei és követői.

És ami ebből a gondolkodásból kikristályosodott, azt elsőként Ganyeckijjel közölte: meg kell érteni, hogy ha már elkezdődött a háború, nem kell elutasítani, hanem ki kell használni! Túl kell lépni a papi elképzelésen, amely olykor a proletár fejekbe is befészkeli magát, miszerint a háború szerencsétlenség avagy bűn. A „békét bármi áron” papi jelszó! A kialakult helyzetben milyen vonalat kell követniük a

szociáldemokratáknak az egész világon? Először is: meg kell cáfolni azt a mesét, amely szerint a háború kirobbantásáért a Központi Hatalmak a felelősek. Az Antant most azzal fog védekezni, hogy „bennünket, ártatlanokat megtámadtak”. Még azt is kitalálják, hogy „a demokrácia ügyének érdekében” meg kell védeni a *rentier*-k[27] köztársaságát. Fel kell morzsolni, szét kell zúzni ezt az önigazolást! Ugyan mi különbség, hogy ki kit támadott meg először? Azt kell propagálni, hogy *minden kormány* egyenlő mértékben hibás. (Sőt, a német még kevésbé is, mint a többiek.) Nem az a fontos, „ki a bűnös”, hanem hogyan tudnánk előnyösebben kihasználni ezt a háborút. „Mindenki bűnös” – e nélkül nem lehet a cári kormány ellen dolgozni.

Igen, ez szerencsés háború! – nagy hasznot hajt a nemzetközi szocializmusnak: egyetlen lökéssel megtisztítja a munkásmozgalmat a békés korszak ganajától! A szocialisták eddigi, opportunistákra és forradalmárokra való felosztása helyett, amely homályos volt és kibúvókat hagyott az ellenség számára, teljesen világos nemzetközi felosztást tesz lehetővé: vannak a patrióták és az antipatrióták. Mi antipatrióták vagyunk!

És véget értek az Internacionálé bolsevikok és mensevikek „egyesítésére” irányuló üzelmei! És most már nem lesz semmiféle bécsi kongresszus. Most már említeni se merik. Most már látszik, hogy a repedés az repedés, már nem lehet békítgetni! Pedig hogy elkapták júliusban, valósággal torkon ragadták: nem látunk elég véleménykülönbséget a szakadáshoz! küldjenek delegációt, hogy kibéküljünk! kibékülni a mensevik szeméttel! Most pedig megszavazták a háborús hiteleket, ezek után már nem tudnak talpra állni, ez már holttest! Még sokáig élőnek fogják tettetni magukat, de ki kell mondani hangosan: halottak! Inessza mostani brüsszeli útja az utolsó találkozásunk önökkel, elég volt!

Ekkor az anyósa észbe kapott, hogy egy bőröndöt ott felejtettek. Gyorsan elkezdték átnézni, átszámolni a csomagokat, az ülések alatt, fenn a hálós polcokon – nincs meg! Micsoda szégyen! Mintha tűzvész elől menekültek volna. S mindehhez micsoda iratokat felejtettek ott, micsoda iratokat, még a címjegyzéket is! Vlagyimir Iljics elkeseredett. Ha nincs rend a családban és a házban, lehetetlen dolgozni. Nevetséges kimondani, de az otthoni rend is a közös pártügy része. Mivel Jelizaveta Vasziljevnának nem mert szemrehányást tenni – az igencsak vissza tudott vágni, és ő tisztelte, még apró ajándékokkal is igyekezett megnyerni –, tehát szigorúan megszidta Nágyát. Hogyan követelhetne tőle rendet, amikor egy gombot sem tud rendesen felvarrni, egy foltot eltüntetni, ő maga jobban megcsinálja. Ha nem szól, a zsebkendőjét sem cseréli ki.

A hibákat egyáltalán nem bocsátotta meg. Senkinek a hibáját nem volt képes elfelejteni egészen a haláláig.

Az ablak felé fordult.

A vonat kanyargott, és lassanként legördült a hegyről. Az ablakok előtt hol szürke, hol meg fehér füst vonult el. Már ezekből a hegyekből is elege volt az emigrációban.

Nágya pedig fel se vette: ha ott felejtették, hát ott felejtették, ilyen helyzetben nem lehet visszamenni érte. Krakkóból majd írnak, utánuk küldik a bőröndöt postán.

Nágya pontosan tudta, már sokszor kipróbálta: ha magára vállalja a dolgot, nem tesz Vologyának szemrehányást, hogy ő a hibás, az megnyugszik, és békén hagyja. A legjobban az fáj neki, ha kiderül, hogy ő is hibás.

A megöregedett, mogorva ember a lenőtt, nyíratlan hajával, szakállával, a hegyes, vörös szemöldökével, sötét homlokával kibámult az ablakon, de semmit sem látott. Nágya jól ismerte minden arckifejezését. Most nemhogy ellentmondani nem volt szabad, kérdezni sem lehetett tőle semmit, egy szóval sem volt szabad elvonni a figyelmét, még úgy sem, hogy az anyjával beszél. Hagyni kellett, hogy így üljön, magába mélyedjen, hallgatással szabaduljon meg minden szenvedéstől – a Nowy Targ-i őrülettől, a poronini fenyegetéstől és a bőröndtől. Ezekben az órákban, akár sétálni ment egyedül, akár így ült és gondolkozott, a megerőltető gondolkodás közben a homlokán, ezen a felfordított bográcson, és a szeme környékén a mérges apró ráncok félóráról félórára egyre szélesebbek lettek, aztán elsimultak.

A szocialisták nemzetközi szakadása már régóta érett, de csak a háború hozta felszínre, és tette visszafordíthatatlanná. És ez olyan, de olyan csodálatos! Bár a szocialisták tömeges árulása miatt mintha gyengülne a proletárfront, de nem, nagyon is jó, hogy árulókká lettek! Annál könnyebb most ragaszkodni a saját külön vonalához.

De mit mondhatott egy hónappal ezelőtt? Hogyan vágja ki magát? Kitalálta: Inesszát küldi maga helyett Brüsszelbe! Személyesen engem vártak, ilyen egyszerűen? Na nem, hátrébb, uraim, Kautsky, Plehanov és Wanderwelde! Inessza lesz a delegáció vezetője! A kitűnő francia tudásával! A nagyszerű tartásával! Hideg, nyugodt, kissé megvető. (A franciákat az elnökségben egyből meghódítja. A németek rosszul fogják érteni, s ez nagyon jó! Te pedig a németektől minden beszéd után követeld meg a fordítást!) Ez aztán a lépés! Ettől zavarba jönnek az ultraszocialista szamarak!… És azonnal intézkedni kell: írni neki! Megtudakolni, elmegy-e? el tud-e menni? Az Adrián üdül a gyerekeivel? Annyi baj legyen, keresni kell valakit a gyerekek mellé, a költségeket fizetjük a pártkasszából. Hogy a szabad szerelemről szóló cikket írja éppen? Nem sértésként mondom (egy nő sohasem képes száz százalékig a pártnak élni, mindig szüksége van valami hülyeségre), de ez a kézirat várhat. Meg vagyok győződve, hogy olyan

ember vagy, aki akkor a legerősebb, legbátrabb, amikor egyedül viseli a felelősséget… Ostobaság, ostobaság, nem hiszek a pesszimistáknak!… Nagyszerűen el fogod rendezni!… Meg vagyok győződve róla, kellőképpen pimasz tudsz lenni!… Mindenki dühöngeni fog (nagyon örülök!), amiért én nem vagyok ott, és bizonyára rajtad akarnak bosszút állni, de én biztos vagyok benne, hogy majd a legmegfelelőbb módon kimutatod a körmöcskéidet!… És elnevezünk… Petrovának. Miért árulnánk el a neved a likvidátorok előtt? (Én meg „Petrov” vagyok, senki nem emlékszik ugyan rá, de te emlékszel. És így, az álnév révén együtt lépünk az emberek elé – nyíltan és mégsem nyíltan. Te valójában én leszel.) Kedves Barátom! Arra kérnélek, egyezz bele! Elmész?… Elmész!… Elmész!… Persze össze kell hangolnunk részletesen a dolgokat. És nagyon, de nagyon sietni kell. A likvidátoroknak pedig egyszerűen hazudni kell, ígérd meg: *lehetséges*, hogy később elfogadunk egy közös határozatot. (Valójában természetesen soha semmit nem fogadunk el: *egyetlen* javaslatukat sem!) És hazudj a gyerekekről, hazudd azt, hogy betegek, ezért nem maradhatsz tovább. Az európai szocialistákat, ezt a nyárspolgári szemét népséget meg kell győzni, hogy az orosz pártok közül a bolsevikok a legrealistábbak. Engedd át nekik a szakszervezeteket, a biztosítópénztárakat, erre nagyon harapnak. A kérdezősködőket azonnal hárítsd el, utasítsd vissza! Állandóan támadó állásban kell lenni! Rosát kényszerítsd rá, hogy színt valljon, bizonyítsd be, hogy Lengyelországban nincs reális pártja, Ganyeckij oppozíciója a reális. Mindent megértettél! Elmész!… Erős kézszorítással! Very truly… A te…

Ekkor Ganyeckij elrontotta a dolgot. Ultimátumot adott (tulajdonképpen jogosan): kap 250 koronát a brüsszeli utazásra, különben nem utazik. A pártkasszára azonban vigyázni kell. (S ha csak Ganyeckij lenne! Sok olyan ember van, akit fel lehetne használni, de nem szabad szórni a pénzt…) Ganyeckij nélkül pedig a koszos lengyel oppozíció árulóvá lett, rohadt, idióta módon kibékült Rosával és Plehanovval.

…Mindenképpen jobban csináltad a dolgot, mint ahogy én tudtam volna. Azonkívül, hogy nem ismerem a nyelvet, egész biztosan robbantam volna! nem tűrtem volna a komédiázást! aljasoknak neveztem volna őket! Te pedig nyugodtan, keményen csináltad, minden támadást kivédtél. Nagy szolgálatot tettél a pártnak! Küldök neked 150 frankot. (Valószínűleg túl kevés? Tudasd, mennyivel költöttél többet. Elküldöm.) Írd meg: nagyon elfáradtál-e? nagyon dühös vagy-e? Miért „nagyon kellemetlen” számodra erről a konferenciáról írni?… Vagy talán beteg lettél? Mi a bajod? Válaszolj, különben nem leszek nyugodt.

Inessza az egyetlen ember, akinek hangulatát érzékeli, s az még

távolból is hatással van rá. Sőt, a távolból még inkább.

De a háborús cenzúra miatt most fel kell hagyni a tegeződéssel. Alkalmat adhat a zsarolásra. Egy szocialistának elővigyázatosnak kell lennie.

A háború elején félbeszakadt a levelezés, most Poroninba jönnek a levelek.

De a dolgok állása szerint, miután Oroszországba küldte a gyermekeit, Inesszának vissza kell térnie Svájcba. S talán már ott is van.

A két nő halkan beszélgetett, hogyan is legyenek Krakkóban. Nágya azt javasolta, hogy anyja és Vologya maradjanak a csomagokkal, ő pedig elmegy ahhoz az asszonyhoz, akinél Inessza megszállt: jó lenne ma ott megszállni.

Ezt úgy mondta, hogy közben Vologya arca mellett kinézett az ablakon. Férje nem változtatott a helyzetén, nem fordult feléje, nem válaszolt, ennek ellenére az erek és a szemhéj mozgásából Nágya meggyőződött, hogy Vologya hallotta és helyesli a mondottakat.

Igen – kényelmes, gyors és nem kell keresgélni. De nem szükséges, hogy éppen Inessza szobájában szálljanak meg. Talán annyi, hogy Vologya nem szívesen szokik hozzá új dolgokhoz, különösen rövid időre. Csak ez szolgálhatott igazolásul az anyja előtt.

Az anyja előtt mindig megalázó volt. Régebben inkább, most már kevésbé. De azért még most is.

Nágya azonban következetességre nevelte magát: Vologyát egy hajszálnyira sem szabad letéríteni az útjáról, egy hajszálnyira sem. Mindig meg kell könnyíteni az életét, és sohasem szabad korlátozni. Minden pillanatban jelen kell lenni, és minden pillanatban, mintha ott sem lenne, ha nincs rá szükség.

Ha egyszer így választott, tartania kell magát. Ha a hámba bújt, húzni kell. A vetélytársnőjéről egyetlen rossz szót sem engedélyezni magának, ha lenne is mit mondania. Örömmel kell fogadni mint barátnőjét, hogy Vologya hangulatát se zavarja meg, és az elvtársai között elfoglalt helyzetét se rontsa. Sétára indulni, és leülni olvasni – hármasban.

Amikor ez az egész elkezdődött, sőt, már azelőtt, amikor Inessza a Sorbonne hallgatójaként, a piros tollas kalapjában (amilyet egyetlen orosz forradalmárnő sem mert volna soha a fejére tenni), két férjjel és öt gyerekkel a háta mögött először lépett párizsi lakásukba, Vologya pedig épp csak felállt az asztal mellől, Nágya, mintha szél csapta volna meg, mindent megértett: hogy mi lesz, és hogyan lesz minden. És azt is, hogy tehetetlen, nem tudja megakadályozni. És az a kötelessége, hogy ne is akadályozza meg.

Nágya maga ajánlotta fel, hogy ő elmegy. Nem vállalhatta magára, hogy akadály legyen egy ilyen ember életében, volt annak az életében

épp elég más akadály is. És nem is egyszer megpróbált elválni. Vologya azonban végiggondolta a dolgot és azt mondta: „Maradj." Eldöntötte. Egyszer s mindenkorra.

Ezek szerint szükség van rá. Az is igaz, hogy senki sem élt volna jobban vele, mint ő. Segített neki megbékülni a helyzettel az a tudat, hogy ilyen emberre nem tarthat igényt egyedül egy asszony. Már az is misszió, hogy másokkal együtt hasznára van. A másik mellett. Sőt sok vonatkozásban közelebb, mint az.

S ha maradt, azért maradt, hogy soha ne zavarjon. Ne mutassa ki a fájdalmát. Sőt megtanulja, hogy ne is érzékelje. És hogy a fájdalom kiégjen, elhaljon, nem szabad sajnálni, következetesen ütni, égetni kell. S ha gyakorlati szempontból kényelmesebb Inessza szobájában megszállni, akkor ott kell megszállni, és nem rágódni azon, hogy Vologya hányszor és hogyan járt benne.

Csak az anyja szeme láttára…

Hamarosan Krakkó következik. Vologya ragyogott. Ezek szerint jól haladt a gondolkodásban.

Nem, nagyszerű volt a brüsszeli utad, ne sajnáld. Csak azt sajnálom, hogy nem jutott eszembe Kautskynak megírni, hogy én neked mennyire… (A saját nevedben írnál neki, a leveleket pedig én fogalmaznám meg számodra.) Micsoda aljas ember! Gyűlölöm és megvetem – mindenkinél rosszabb! Micsoda aljas, gyalázatos képmutatás!… Sajnálom, sajnálom, hogy nem kezdtünk bele ebbe a játékba, bolonddá tettük volna!

Vologyának jobb kedve lett, még fütyörészett is egy picit. A bőröndöt sem emlegette többé. Nem eszünk? És elővette a bicskáját, amelyet mindig magával hordott.

Kiterítettek egy szalvétát, elővették a csirkét, a főtt tojásokat, egy üveg tejet, a galíciai kenyeret, a pergamenpapírba csomagolt vajat, egy kis doboz sót.

És Vologya már tréfálkozott is, hogy az anyósa kapitalista, és foltot ejt az ő forradalmár életrajzán.

Valóban az volt a helyzet, hogy dönteni kellett a pénzügyekben, méghozzá gyorsan. A krakkói bankban nagy összegű pénz hevert – ugyan ki számított erre a háborúra! – Jelizaveta Vasziljevna nevén, több mint 4.000 rubel. És azt most zárolták mint ellenséges külföldi vagyonát, ezzel bakot lőttek! A pénzt bármi áron meg kell szerezni, megtalálni hozzá a megfelelő ügyes embert, és áttenni megbízható aranyba, egy részét talán svájci frankba, és magukkal vinni.

Aztán azonnal irány Bécs, késedelem nélkül. És elintézni a svájci vízumokat és a kezességet, minél hamarabb oda kell menni, Ausztria-Magyarország háborúban álló ország, minden megtörténhet.

Ez az opportunista Internacionálé azért valamivel csak igazolta létét, soha nem tagadta meg a személyes segítséget. Minden országban

szinte saját minisztereik vannak. Kuba most éppen azon erősködött, hogy Adlernél és Diamandnál le kell vizitelni (noha táviratilag már kifejezte őszinte köszönetét), meg kell köszönni a küldöttek kiszabadítását, és semmiképpen sem szabad odamondani nekik. Vologya főtt tojástól maszatosan savanyúan mosolygott: ez aztán a pikáns fordulat: rohadt revizionisták, kispolgári szemét népség, és el kell menni udvarolni nekik. Végezetül is jogos a dolog: ha nem képesek az elvi irányvonalra, legalább az életben segítsenek. Ez konkrét, reális platform ahhoz, hogy ideiglenes taktikai egyezséget kössünk. És a továbbiakban Svájcban sem boldogulunk e nélkül a banda nélkül: jótállás nélkül nem engednek be, és ugyan ki más vállalja a kezességet? Robert Grimm egy kisfiú, a múlt évben ismerkedtünk meg Bernben, amikor te kórházban feküdtél.

Lenint nem érintette érzékenyen a gúnyolódás, nem törték meg a megaláztatások, semmiért sem szégyellte magát, de azért csak nehéz negyvennégy évesen fiatalok előtt hajlongani, mindenkitől függeni, nem rendelkezni saját erővel.

Ha 1908-ban nem mentünk volna el Genfből Párizsba, most nem kellene Svájcba törekednünk, ott ülnénk szilárdan és biztonságban – saját nyomdával, kapcsolatokkal és minden egyébbel. Mondd meg, mi az ördögért mentünk mi akkor Párizsba?

(Ha nem megyünk el Párizsba, nem ismertük volna meg Inesszát.)

Sőt még a múlt évben is, amikor Kochernél a bazedovodat kezeltettük, és megtudtuk, milyen az igazi orvostudomány (Vologya akkor maga is bazedovról szóló könyveket olvasott, ellenőrizte a dolgokat), meggondolhattuk volna, és egyből ott maradunk Bernben. Miért ne? Ha túl kell élni a cárizmust, és az ember már elmúlt huszonöt éves, a forradalmárnak az egészsége is a fegyverévé válik. És párttulajdonná. És a párt pénzével kell támogatni a fenntartását, nem szabad sajnálni rá. Kitűnő orvosok közelében kell lenni, sőt a hírességek közelében – hol máshol, ha nem Svájcban? Csak nem Szemaskóval fogjuk gyógyíttatni magunkat, nevetséges!… A mi forradalmártársaink orvosként szamarak, csak nem engedjük meg nekik, hogy a testünkben vájkáljanak?

Te pedig mostanra sem gyógyultál meg. Kocher közelében kell lenned.

De Vologya, Svájcban szörnyű kispolgári szellem uralkodik, gondolj csak vissza, milyen áporodott légkörben éltünk. Gondolj csak vissza, mennyire kerültek bennünket a tifliszi ekszpropriáció után! – merthogy náluk szilárd a *jogrend*, nem tűrhetik el a tulajdon elleni bűntetteket!… És még ezek szociáldemokraták?!

Mindez igaz, de Svájcban nem kerülünk bajba, mint Poroninban. És Szemaskót meg Karpinszkijt könnyen kiszabadítottuk.

És micsoda könyvtárak vannak ott, milyen jól megy a munka!

Eddig is így volt, de különösen most, háború idején! Teljes körű kulturáltság és komfortos élet.

Tisztára mosott ország, kellemes hegyek, szívélyes panziók, áttetsző tavak s rajtuk úszkáló madarak.

Az orosz forradalom derítőmedencéje.

S mivel az ország semleges, csakis onnan lehet majd tartani a nemzetközi kapcsolatokat.

Ha csak belegondol az ember, mekkora öröm ez a soha nem látott, egész Európára kiterjedő háború! Ilyen háborúra várt Marx és Engels is, de nem érhették meg. Egy ilyen háború a legjobb út a világforradalom felé! Amit nem égettek fel, nem szórtak szét 1905-ben, az most magától szétrepül! A legkedvezőbb pillanat!

Erősödött az az előérzete is, hogy ez az az esemény, amelyért élt, hogy megoldja! Huszonhét éven át képezte magát politikailag, könyveket, brosúrákat írt, marakodott a pártban, hideg fejjel figyelte, de rosszul ítélte meg az első forradalmat, az Internacionáléban mindenki szemében rendbontó, betolakodó szektás, egy pártnak nevezett kicsi, gyenge, fogyó csoport – közben pedig, anélkül hogy tudott volna róla, éppen ezt a pillanatot várta, és a pillanat elérkezett! Forog a súlyos, óriási kerék – akár a mozdony vörös kereke –, és nem szabad veszni hagyni hatalmas, forgó erejét. Még egyszer sem állt a tömegek előtt, még egyszer sem mutatta kezével a tömegeknek a mozgás irányát – milyen szíjakkal lehetne mindnyájukat befogni ebbe a kerékbe, a tulajdon forrongó szívébe, de nem arra hajtani őket, amerre most mennének, hanem az ellenkező irányba?

Krakkó.

Öltözködtek, készülődtek.

Vologya szórakozottan készülődött, még nem fogta fel, hogy itt van Krakkó, és mit kell tennie.

A csomagjaikat maguk vitték, hordár nélkül.

Fülsüketítő a sokaság, elszoktak tőle, ez pedig még különleges, háborús sokaság is. Ötször annyi ember van a peronon, mint amennyi egy hétköznapon lehet, és ötször olyan gondterheltek és sietnek. Apácák, akiknek mintha nem lenne itt keresnivalójuk, furakodnak, mindenkinek szentképeket meg nyomtatott imádságot nyomnak a kezébe. Lenin elkapta a kezét, mintha valami undokság lenne. Az utasperonnál, nem a szokott helyen, tehervagon állt, és hordták, csak hordták belé a nagy ládákat, amelyekre az volt ráírva, hogy bolhapor. Katonák, civilek, vasutasok és utasok tolongtak. A tömött peronon lassan, nehezen, szinte könyökükkel utat vágva haladtak. A pályaudvar falán egy óriási plakát lógott, sárga vásznán nagy piros betűkkel ez állt:

JEDEM RUSS – EIN SCHUSS! [28]

Egyáltalán nem rájuk vonatkozott, de azért csak összerezzentek

tőle.

Az állomás épülete tömve emberekkel és fülledt. Találtak egy helyet, árnyékban, egy emelvényen az oldalfalnál, amelynek sarka a térre nyúlt ki. Itt még sűrűbb lett a tömeg, és sok volt a nő. Az anyóst egy padra ültették, köréje rakták az összes csomagot. Nágya elment Inessza szállásadónőjéhez. Vlagyimir Iljics elszaladt újságot venni, majd visszajött, menetközben olvasott, lökdösődött a szembe jövőkkel, leült egy kemény bőröndre, az újságtekercset a könyöke és a térde közé szorította.

Az újságok hírei nem voltak valami örvendetesek: a galíciai csatáról is, meg Kelet-Poroszországról is kitérően írtak, tehát az oroszok bizonyos sikereket arattak. Ám a franciaországi harcok! a szerbiai háború! ki álmodhatott ilyenről a szocialisták előző nemzedékéből?

Jól van, zavarban vannak. Nem jutnak tovább a „béke, béke” hangoztatásánál. Aki nem a „haza védője”, az a legjobb esetben is csak azt fogja nyávogni és ugatni, hogy „véget kell vetni a háborúnak”.

Mintha ez lehetséges lenne. Mintha valaki képes lenne kézzel megragadni a felgyorsult mozdonykereket.

Ezek a mocskos, nyálas, kispolgári mentalitással fertőzött szocialisták, hogy megnyerjék a tömegeket, a *békéről fognak fecsegni*, sőt az *annexió ellen* jártatják a szájukat. És mindenki azt fogja hinni, hogy ez természetes: „a háború ellen” azt jelenti, hogy „a békéért”… Rájuk kell először csapást mérni.

Kinek van szeme hozzá, hogy meglássa, kinek van akaratereje, hogy a nagy elhatározásig eljusson: a háborút *nem megállítani kell*, hanem *kiterjeszteni, átvinni a saját országunkba!*

Nem fogjuk nyíltan kimondani, hogy „a háború mellett vagyunk” – de mellette vagyunk.

A „béke” korlátolt, áruló jelszó! Minek az üres, senkinek sem kellő „béke”, ha azt nem fordítjuk át azonnal *polgárháborúvá*, méghozzá *kíméletlen* polgárháborúvá! És mindenkit *árulónak* kell bélyegezni, aki nem a polgárháború mellett van.

Az a legfontosabb, hogy józanul meghatározzuk az erők állását, józanul mérjük fel, *ki kinek a szövetségese most*. Ne a kezünket emelgessük korlátolt papok módjára a két front között. Németországot pedig elejétől kezdve ne imperialista országnak tekintsük, hanem hatalmas szövetségesnek. Ahhoz, hogy forradalmat csináljunk, szükség van fegyverekre, szükség van ezredekre, szükség van pénzre, és meg kell keresni, *kinek* áll érdekében, hogy adjon nekünk? És keresni kell a tárgyalások lehetőségét, titokban bizonyosságot kell szerezni: ha Oroszországnak nehézségei támadnak, és békét kér, van-e biztosíték, hogy Németország nem fog tárgyalni, nem hagyja az orosz forradalmárokat a sors kénye-kedvére?

Németország! Mekkora erő! Micsoda fegyverzet! És mekkora

eltökéltség – a Belgiumon keresztül mért csapás! Nem törődik vele, ki hogyan fog vinnyogni. Csak azzal, hogy üssön, ha már elkezdte! És a határozott parancsok – itt nyoma sincs az orosz pipogyaságnak. (És az a határozottság, ahogyan az orosz szociáldemokratákat elfogják. De méginkább az, ahogyan szabadon engedik őket.)

Németország kétségkívül megnyeri ezt a háborút. Tehát ő a természetes és a legjobb szövetséges a cár ellen.

Á-á, megvagy, te dögkeselyű a címerről! – elkapták a lábadat, nem tudod kirántani! Te választottad ezt a háborút! Hogy rágják szét a testedet: – Kijevig! Harkovig! Rigáig! Szorítsák ki belőled a nagyhatalmi szuszt, hogy megdögölj! Csak arra vagy képes, hogy másokat elnyomj, semmi másra! Oroszországot körben amputálni kell. Lengyelország, Finnország – váljon külön! A baltikumi rész váljon külön! Ukrajna – váljon külön! A Kaukázus – váljon külön! Hogy megdögölj!

A tömeg felmorajlott, ide özönlött a peronrácshoz, tovább nem engedte a rendőrség. Mi történt? Vonat érkezett. Sebesülteket szállító vonat. Talán az első az első nagy ütközetből. A tömegben utat nyitottak a várakozó egészségügyi kocsiknak és autóknak, hogy azok mozogni tudjanak. A megtermett, komor szanitécek egymás után adogatták ki a hordágyakat a vonatból a kocsikra. Az asszonyok pedig nyomakodtak, mindenfelől tolultak, és a fejek fölött és a vállakon át mohó félelemmel vizsgálták a szürke arcok egy-egy részletét a kötések és a lepedők között, rémülettel eltelve, hogy hozzátartozójukat pillantják meg. Olykor sikoltás hangzott fel, vagy felismertek valakit, vagy tévedés történt, és a tömeg még erősebben nyomakodott és egy egészként hullámzott.

Az emelvényről, ahol Uljanovék ültek, igaz, hogy távolabbról, de jól látták a történteket. És Lenin még erről a helyről is felállt, és közelebb ment a korláthoz.

Nem volt elég kocsi és hordágy, és már az irgalmas nővérek által támogatva a saját lábukon is jöttek a peronról a fehér alakok, szürke kórházi köpenyben és kék katonaköpenyben, vastag kötésekkel a fejükön, a nyakukon, a vállukon és karjukon, és haladtak előre, ki óvatosabban, ki bátrabban – most már hozzájuk, már hozzájuk rohantak a várakozók, sűrűsödött a tömeg, és kiabáltak, élesen és örömmel, és ölelték és csókolták a magukét vagy a másét, elvették a nővérektől, vitték a sebesültek tarisznyáját – és még fentebb, az összes fejek fölött, az állomás restije felől, felemelt férfikezeken fehér habos sörrel telt poharak és fehér tányérokon sültek vándoroltak a sebesültek felé.

A korlátnál pedig ott állt egy élénk, izgatott ember, fején fekete keménykalap, vöröses szakálla nyíratlan, a szemöldöke magasra szaladt a feszült figyeléstől, éles fürkésző szeme volt, és egyik kezét

ujjaival felfelé előrenyújtotta, mintha ő is korsót tartana, és nyelt és mozgott az ádámcsutkája, mintha kiszáradt volna a lövészárokban e nélkül a korsó sör nélkül. Szúrósan nézett, hol összehúzta, hol tágra nyitotta a szemét, mindent átfogott a jelenetben, ami csak változóban volt.

Dinamikus agyában felvillant az örömteli felismerés – életének egyik legerőteljesebb, legelőremutatóbb és leghibátlanabb döntése! Elpárolog az újságok lapjairól a nyomda illata, elpárolog a vér és az orvosság szaga a térről, és mintegy madártávlatból hirtelen felfedezi az igazságnak ezt az egyetlen, kicsi, aranyos kis gyíkját, és nagyot dobban a szíve, és sasként ráveti magát, a remegő farkánál fogva előhúzza az utolsó sziklarésből – és hátrál, és hátrál, hátrál, és a magasban kibontja, mint egy szalagot, mint egy jelmondatos vásznat: … ÁT KELL ALAKÍTANI POLGÁRHÁBORÚVÁ!… És ebbe a háborúba, és ebbe a háborúba belepusztul Európa valamennyi kormánya!!!

Ott állt a korlátnál, a tér fölé magasodva, felemelt kézzel – mintha már beszédhez foglalta volna el a helyet, csak még nem kezdte el.

Naponta, óránként, mindenhol – dühösen, kompromisszum nélkül *tiltakozni kell* ez ellen a háború ellen! De!… (ez az immanens dialektika) azt kell kívánni, hogy folytatódjon! segíteni kell neki, hogy ne legyen vége! hogy elhúzódjon és *átalakuljon*! Egy *ilyen* háborút nem szabad elidétlenkedni, nem szabad elszalasztani! A történelem ajándéka egy ilyen háború!

23. fejezet

(Helyzetkép augusztus 26-ig)

Az oroszok furcsaságai német szemmel. – A porosz hadsereg elszakad Rennenkampftól. – Leváltják a parancsnokokat. – A német hadtestek elvonása a Marne-tól, és ennek hatása a háború menetére. – Segítenek az orosz rádiógramok. – Hadi cselekmények augusztus 26-ig. – Hogyan alakult Szamszonov hadseregének bekerítése. – Tannenberg és környéke.

Amit Zsilinszkij nem értett meg a maga nyúlbátorságával, hogy Poroszország nagyobb területét kell elfoglalni, nem csak a Mazuri-tavak vidékét, azt a térképre pillantva egy német gimnazista is megértette volna: az oroszok csapásának Kelet-Poroszországnak csak az a kis része, karja van kitéve, amelyik kelet felé nyúlik, és hóna alját a Lengyel Királyság támasztja alá. Előre lehetett látni, mi az oroszok elképzelése: Poroszországot amputálják. Kelet felől – a Nyemantól, ahol a német hadsereg egyébként sem vállalkozott volna támadásra, hogy meghosszabbítsa sebezhető karját – az oroszok figyelemelterelés céljából gyenge védőcsapatot állítanak. A fő erőket pedig a hónalj alá csoportosítják, a Narewtől kezdve, és észak felé csapnak le.

Ha ez nem a saját földjük lett volna, Németországtól távol, ilyen kedvezőtlen helyzetben, a németek akár még át is engedhették volna ideiglenesen. Ám a Teuton Lovagrend gyökerét és a porosz királyok bölcsőjét minden kedvezőtlen körülmény ellenére meg kellett tartani.

Az évente megrendezett hadgyakorlatok idején a német parancsnokság már sokszor elemezte a jövőbeni szituációt, és energikus ellenmanővert dolgozott ki: a sok műút és vasútvonal birtokában, amelyeket idejében ebből a célból építettek ki, két-három nap alatt ki kell csúszni a zsákból, és időben elérni, hogy a fő ellenséges csoportosulás szárnyára mérjenek meglepetésszerűen erős csapást, felmorzsolják, vagy pedig bekerítsék azt.

Igaz, a japán háború után már nem tartottak annyira az oroszoktól, és az instrukciókban a következő állt: „Az orosz parancsnokság részéről nem várható sem az előnyös helyzet kihasználása, sem a manőver gyors és pontos végrehajtása… Az orosz csapatok mozgása nagyon lassú, jelentős akadályokba ütközik mind a parancsok kiadása, mind azok továbbítása és teljesítése. Az orosz fronton olyan manővereket is megengedhetünk magunknak, amilyeneket más ellenséggel szemben nem alkalmazhatunk.”

Azonban 1914 augusztusában az oroszok cselekedetei még ilyen értékelés mellett is meglepetést okoztak! Kelet felől egyáltalán nem figyelemelterelő csapat indult meg, hanem vagy nyolc gyalogoshadosztály és öt lovashadosztály, közöttük a gárdisták,

Pétervár színe-virága. Dél felől viszont ezekben a napokban az oroszok át se lépték a határt.

Alattomos talány! Miért cselekszenek az orosz hadseregek különböző időben? A déli miért nem sietett megelőzni a keletit, és átkaroló csapást mérni? Vajon ezt az oroszok stratégiai újításaként kell értelmezni: az átkarolást pártoló divatos elméletek helyett az egyszerű kiszorítás, kiverés, ami nyilván jobban kifejezi az egyszerű orosz nemzeti jellemet (*das russische Gemüt*)?

Hát jó, akkor egyelőre Rennenkampf nyemani hadseregére mérünk csapást! És a lehető leggyorsabban, mert az elhúzódó cselekmények pusztuláshoz vezethetnek. Prittwitz tábornok, a porosz hadsereg parancsnoka szinte az összes erőit átdobta Poroszország keleti végébe. És biztos lehetett a győzelemben: Rennenkampf, miközben az egész lovassága tétlen volt, annyira nem tudott az ellenség jelenlétéről, hogy a közelgő csata napjára, augusztus 20-ra az egész hadseregének *pihenőt* rendelt el, így a lovassága nem harcolt, és mindegyik gyalogoshadosztály is csak úgy külön-külön. Ennek ellenére azon a napon a németek megbűnhődtek az ellenség lebecsüléséért: miközben instrukcióik felsorolták az orosz hadvezetés hibáit, elfelejtették megemlíteni, milyen állhatatos az orosz gyalogság, és milyen kiválóan lő – okultak a japán háborúból. Gumbinnen alatt Prittwitz hadseregét a kétszeres tüzérségi fölény ellenére szétverték, és a németek elveszítették a csatát.

E nehéz nap estéjén jelentették Prittwitznek, hogy a repülősök déli irányból nagy orosz menetoszlopokat láttak közeledni. Még ha megnyerte volna is Gumbinnen alatt a csatát, most azonnal el kellett vonulni onnan, el kellett szakadni Rennenkampftól. Gumbinnen elvesztése után Prittwitz hajlott arra, hogy egészen a Visztulán túlra vonuljon, átengedje Kelet-Poroszországot.

Az elszakadás nagyon simán ment, a németek úgy manővereztek, mintha a keleti orosz hadsereg egyáltalán nem is létezne: még aznap este a mögöttes területre vonultak, egy éjszaka alatt már egynapi menetnek megfelelő távolságra voltak, azután anélkül, hogy az orosz repülők látták volna, berakodtak, és Poroszország túlsó végébe utaztak. Rennenkampf hadseregének megfigyelésére egyetlen lovashadosztályt hagytak hátra, meg gyenge népfölkelő gyalogságot. A csata utáni napon, augusztus 21-én, sőt 22-én és 23-án is Rennenkampf – és ez volt az oroszok második elképesztő talánya – meg sem próbálta utolérni, eltaposni és megsemmisíteni az ellenséget, megszerezni a területet, az utakat és városokat; csak állt, engedte, hogy a távolság hatvan kilométerre növekedjen, és csak ez után indult meg nagyon óvatosan.

Miután huszonnégy óra alatt sikeresen elvitte Rennenkampf közeléből a három hadtestét, Prittwitz úgy döntött, hogy nem vonul a

Visztula mögé, hanem átcsoportosít hátrafelé jobbra, és csapást mér Szamszonov dél felől közeledő hadseregének bal szárnyára. Mivel – s ez az oroszok harmadik talánya! – a déli orosz hadsereg, amelyet naponta részletesen megfigyeltek a levegőből, nem igyekezett se kitapogatni Scholtz vele szemben álló hadtestét, amely ferdén állított pajzsként elzárta Poroszországot, sem átkarolni nem akarta, sőt szembetámadni sem, hanem magabiztosan menetelt ferdén az üres térségben Scholtz mellett, felkínálva neki az oldalát.

Azonban a Prittwitz által felfelé eljuttatott feltételezés és a rémület hulláma Berlinben a poroszországi menekültáradat láttán megtették a magukét. Augusztus 22-én a német vezérkar döntött: Prittwitzet leváltják. A porosz hadsereg új vezérkari főnökévé a Belgiumban hírnevet szerzett 49 éves Ludendorffot nevezték ki. „Talán ön még megmenti a helyzetet, elhárítja a legrosszabbat." 22-én este már fogadta Vilmos, érdemrendet kapott Liège bevételéért, 23-ára virradóra külön vonattal Koblenztől keletre már találkozott Hindenburggal, a hadsereg új parancsnokával, a 67 éves, mogorva nyugalmazott tábornokkal, aki a gyakorlatokon bírálta Vilmos rendelkezéseit, most pedig visszahívták a nyugállományból. De a vonatról azt a parancsot küldték előre, hogy a hadsereget úgy csoportosítsák át, ahogyan azt Prittwitz már nélkülük is megkezdte. (A katonai gondolkodás egységes technikája, amelyet az idősebb Moltke meghagyása szerint a német hadvezérekbe egytől egyig beleneveltek: a zseniális hadvezér véletlen jelenség, a nép sorsa nem függhet egy ilyen véletlentől, a hadtudomány segítségével a győzelemre vezető stratégiát középszerű embereknek is meg kell tudni valósítani.)

Bár a világnak kívülről úgy tűnt, hogy a németek vereséget szenvedtek Poroszországban, Párizsban a német erők északról történő elháríthatatlan előretörésének hatására a francia külügyminisztérium, talán saját pánikhangulatának engedve, talán valami félreértés következtében, augusztus 24-én hisztérikus táviratot küldött pétervári követének, miszerint „a legmegbízhatóbb forrásokból származó értesülések szerint" a németek két harcoló hadtestet átvetettek Poroszországból Franciaországba – ezért ismételten szorgalmazza, hogy az oroszok sürgősen támadják meg Berlint. A német vezérkar valóban kivont augusztus 24-én két harcoló hadtestet – a tartalék gárdahadtestet és a 11. gyalogos hadtestet –, csakhogy éppen a marne-i csatából, a Párizs felé közelítő jobb szárnyról – és Poroszországba vezényelte át. Ezt a nehéz döntést ifjabb gróf Moltke tábornok hozta, miután tudomást szerzett az előző nap Orlaunál elszenvedett vereségről. A gumbinneni vereség után ez már tűrhetetlen volt, Németország még ideiglenesen sem adhatta fel Poroszországot. Pedig Schlieffen nagy terve szerint éppen a jobbszárny jelentette a Párizsért folyó csata fő erejét, hogy a franciákkal már a háború első negyven

napjában végezzenek. (A „marne-i csoda” után Moltkét is menesztették.) Így akadályozta meg Martosz, az ismeretlen hadtestparancsnok, egy, a történelem szempontjából jelentéktelen csatában, hogy a németek bevegyék Párizst – és ezzel megzavarta a háború egész menetét.

Ezalatt az oroszok negyedszer is feladták a talányt a németeknek: a kódolatlan rádiógramokkal! Az odaérkezett Ludendorffnak minduntalan odavitték, sőt útközben utolérték autóját egy másik autóval, és átadták az elfogott orosz üzeneteket, amelyeket a Második Hadsereg törzse és a hadtestek törzsei váltottak egymással, meg az Első Hadsereg által augusztus 24-én küldött tucatnyi táviratot, az orosz hadtestek pontos elhelyezkedésének, feladatainak és szándékainak, valamint annak leírásával, hogy fogalmuk sincs az ellenség hollétéről, 25-én reggel pedig egy táviratot a Második Hadsereg elhelyezkedésének pontos ismertetésével! Így világossá vált, hogy az Első Hadsereg nem fog beavatkozni, ha megtámadják a Másodikat.

De vajon nem félrevezetés céljából adják ki mindezt? Nem, ugyanazt mondták a repülősök, a kiküldött hírszerzők, az önkéntes katonai társaságok jelentései, a lakosok telefonjelentései. Az egész hadtörténet során játszottak-e vajon ilyen nyílt kártyával? Volt-e ilyen tiszta kép az ellenségről? A tavakkal tarkított országban, amelyet húsz méter magasra nőtt fenyves erdők borítanak, a bonyolult háború olyan egyszerű lett a németek számára, mint egy gyakorlótéri foglalkozás.

És a négy talányt azonos módon lehetett megfejteni: az oroszok nem tudják összehangolni a nagy tömegek mozgását. Így meg lehet kockáztatni, hogy ne átkarolják, hanem *bekerítsék* az oroszok szárnyát! A térkép sóhajtozott, a térkép kérte, a térkép maga mutatta, hogyan lehet rárajzolni a XX. századi Cannae-t.[29]

Nagy volt a kísértés, hogy átkarolják Szamszonov egész hadseregét, de az nagyon szét volt szóródva, nem érte el a német erőket. Ezért úgy döntöttek, hogy csak odébb szorítják a szélen lévő hadtesteket Usdautól és Bischofsburgtól, és így nyitnak utat a harapófogó számára. Ebből a célból a német csapatok már ötödik napja soraik átrendezésével foglalkoztak. François tábornok hadtestét vonaton és átlósan átszállították egész Poroszországon. Mackensen és von Below hadtestei pedig (amelyekről Rennenkampf azt jelentette, hogy szétverte őket, és a maradék Königsbergbe menekült) normális menetben megtettek nyolcvan kilométert, nyugodt pihenéssel rendbe szedték magukat, és augusztus 26-án reggel rajtaütöttek Komarov gondatlanul előretolt hadosztályán.

Ez az az augusztus 26-i nap volt, amikor Szamszonov végre áthelyezte a törzsét Neidenburgba, és ott pohárköszöntőket mondtak Berlin bevételére, miközben a harapófogó egyik pofájának hegye már

beléjük fúródott, és Mühlen alatt, Mingin hadosztályával szemben közelről dörögtek a hétszer erősebb német tüzérség ágyúi. Az a nap, amikor Martosz hadteste, amely Scholtz mellett menetelt, egyre többször lecsapott rá, és merészen és nagyon sikeresen szorongatta. Az a nap, amikor Kljujev hadteste, amelyik semmiféle ellenségről nem hallott, nem tudott, menetelt a homokon az üres észak felé – a csapdába, a farkasverembe, versztákat vesztegetett el, amelyek miatt mindegyikért zászlóaljakkal kell fizetni. Az az augusztus 26-i nap, amikor az orosz főhadiszálláson már kidolgozták a tervet, hogyan vonják ki Rennenkampfot a meghódított Kelet-Poroszországból, Zsilinszkij pedig táviratot küldött Rennenkampfnak: az legyen a fő célja, hogy bekerítse Königsberg várát (ahol öreg Landsturmok[30] kerestek menedéket), és a tengerhez szorítsa a németeket (ahol nem is voltak németek), hogy ne engedje őket a Visztuláig (ahova azok nem is akartak menni).

Ennek ellenére a porosz hadvezetés nem érezte sikeresnek ezt a napot. Már az is sikertelenségnek számított, hogy aznap egyetlen újabb nyílt orosz rádiógramot sem fogtak el, az oroszok nemrég még oly világos elhelyezkedése kezdett zavarossá válni, és összekeveredni a sok ismeretlen mozgás folytán.

Annak ellenére, hogy Komarov hadosztályát szétverték, Mackensen és von Below hadtestei a Gumbinnennél szerzett tapasztalatok alapján óvatosan támadtak a Dadey-tó mellett, és beigazolódott, hogy ezt jól is tették: 26-án este Rothfliess vasútállomásánál az oroszok kemény ellenállást tanúsítottak, valószínűleg nagy erőkkel. (Fel kellett virradnia 27-e reggelének, hogy a német repülősök felfedezzék, Blagovesaenszkij hadteste visszavonulóban és olyan zilált állapotban van, amit előző este fel sem tételezhettek.) Az pedig, hogy Mühlentől délre két orosz ezred halálra szántan ellenállt, elfedte Hindenburg elől, hogy ezen a részen már ott tátong a megfelelő rés, és a parancsában azt írta, hogy ott az oroszoknak egy hadtestnél nagyobb egysége van. Mivel ezt a már megnyílt rést nem vették észre, Usdaunál akartak másikat nyitni.

A nagy átkaroló ékek hegye ott tehetetlenkedett az ugrás előtt.

Még a gondviselés (*Vorsehung*) árnya is rávetült arra a bizonyos mühleni megerősített vonalra, azokra a tó menti sziklákra és a félévszázados fenyőkre, amelyek a hazai földet őrizték, és amelyeket a hazai föld őrzött, ahol most az orosz Második Hadsereg vadul, nyíltan támadott: pontosan ide jöttek 1410-ben az egyesített szláv erők, és Hohenstein meg Usdau között, a kis Tannenberg falunál szétverték a Teuton Lovagrendet.

Fél ezredévvel később a sors úgy hozta, hogy Németország bosszút állhatott (*das Strafgericht*).

24. fejezet

Nehéz a tehetséges ember helyzete a hadseregben! – François tábornok. – Konfliktus a parancsnoksággal Stallupönennél. – Magyarázat a történelem számára. – Megszületik az oroszok bekerítésének terve. – Hindenburg és Ludendorff. – A csapás előtt.

Egyetlen velünk született képességünk sem jár mindig örömmel, elkerülhetetlenül keserűséget is okoz. És nagyon keserves dolog, ha valaki tehetséges tiszt. A hadsereg rajongva szolgálja a tehetséget, de csak ha az már megszerezte a marsallbotot. Ezt megelőzően, miközben a marsallbot felé nyújtózkodik, csak veri, egyre csak veri a kezét. A fegyelem, a hadsereg alapja, mindig a feltörekvő tehetség ellen hat, és mindazt, ami benne kavarog és majd szétfeszíti, gúzsba kell kötni, egyeztetni kell, alá kell rendelni. Minden olyan vezető számára, aki egyelőre fölötte áll, elviselhetetlen egy ilyen saját akarattal rendelkező beosztott. Éppen ezért nemhogy gyorsabban haladna előre, mint a közepesek, inkább lassabban halad náluk.

1903-ban von François tábornok egy hadtest törzsének parancsnokaként érkezett Kelet-Poroszországba. És tíz év múlva, már majdnem hatvanévesen, ugyanide nevezték ki, mindössze egy hadtest parancsnokává, igaz, hogy a német hadsereg legjobb hadtestének parancsnokává.

1903-ban von Schlieffen gróf törzsvezetési gyakorlatot rendezett itt, és François-t az egyik „orosz” hadsereg parancsnokának tették meg. Schlieffen éppen rajta mutatta be kétoldali átkaroló módszerét. A beszámolóban ezt írta: „az orosz hadsereg a szárny felől és hátulról fenyegető bekerítés miatt letette a fegyvert.” François erre kötekedve így válaszolt: „Exzellenz! Amíg a hadseregnek én vagyok a parancsnoka, az nem teszi le a fegyvert!!” Schlieffen elnevette magát és hozzáírta: „Felismervén hadseregének kilátástalan helyzetét, *a parancsnok a halált kereste az első vonalban, és meg is találta*.”

Ami egy valódi háborúban tulajdonképpen nem szokott megtörténni.

Amire egyébként Hermann von François tábornok megszégyenülés esetén kész lett volna. A François-k hugenotta nemzetsége befogadó hazáját nem tekintette véletlenszerű hajléknak. A François nemzetség megszokta, hogy egy hazát ismerjen, és egyedül annak szolgáljon. És François dédapja már akkor elnyerte a német nemesi rangot, amikor Franciaországban még nem vezették be a nemesek számára a guillotine-t. François apja, aki szintén tábornok volt, amikor 1870-ben a franciák halálosan megsebesítették, felkiáltott: „Örömmel halok meg egy ilyen pillanatban – azt hiszem, Németország győzni fog!”

Amikor 1913-ban François Kelet-Poroszországba érkezett, a csapatoknak az volt a feladatuk, hogy „védekezve visszavonuljanak”: a fölényben lévő ellenségtől harcolva kell elszakadni. Ám ez a megboldogult Schlieffen tervének helytelen értelmezése volt! Amíg a német csapatok nyugaton nem szabadulnak fel, a Keleti Front védelme egyáltalán nem jelentette azt, hogy minden szakaszon a visszavonulás taktikáját kell alkalmazni. A német és az orosz jellemet összehasonlítva François úgy találta, hogy a támadás és a gyorsaság megfelel a német katona szellemének és neveltetésének, az orosz jellem tipikus vonása pedig, hogy irtózik minden módszeres munkától, hiányzik belőle a kötelességtudat, fél a felelősségtől, és teljességgel képtelen az időt értékelni, és teljesen kihasználni.

Ebből az orosz tábornokok számára az következik, hogy lanyhák, hajlamosak sematikusan cselekedni, kedvelik a nyugalmat és a kényelmet. Ezért François a maga számára Poroszországban a támadva védekezés módszerét választotta: bárhol jelenjenek is meg az oroszok, ő támad elsőnek.

Amikor elkezdődött a nagy háború (nagy Németország számára, nagy és régen várt François számára, mivel most adódott az egyetlen lehetőség, hogy megmutassa: ő az ország, de lehet, hogy egész Európa első hadvezére), François a gyors német mozgósítást akarta kihasználni, és amint hadteste harcképes lesz, azonnal át akarta lépni a határt, és megtámadni Rennenkampf gyülekező egységeit, még mielőtt azok késlekedve felálltak volna. De ekkor kiderült, hogy még a német hadsereg sem tudja elfogadni és elismerni a túlságosan dinamikus tehetséget. Prittwitz betiltotta François tervét: „Bele kell nyugodni a helyzetbe, és fel kell áldozni e provincia (Poroszország) egy részét.” François ezzel nem érthetett egyet: Stallupönen alatt önkényesen csatába bocsátkozott, amelynek menetét sikeresnek tartotta, de a csata tetőfokán egy autó érkezett Prittwitz parancsával: azonnal hagyja abba a harcot, és vonuljon vissza Gumbinnenhez. A hadseregnek meglehetnek a maga tervei, de a hadtestparancsnoknak is megvolt a saját terve! – és François a futárnak a tisztek jelenlétében így válaszolt: „Jelentse, von Prittwitz tábornoknak, hogy von François tábornok akkor hagyja abba a harcot, amikor az oroszokat szétverte!” De, ó jaj, nem verte szét őket, és a törzsparancsnoka feljelentette a hadseregtörzsnél. Este François magyarázkodott, Prittwitz közvetlenül a császárnak tett jelentést François engedetlenségéről, François pedig szintén közvetlenül a császárnak jelentette, hogy ő *ezzel* a törzsparancsnokkal nem fog együtt harcolni! Ez kockázatos dolog volt, a császárnak lehetősége nyílt megharagudni, és a sok panasz nyomán magát François-t leváltani a hadtest éléről, mivel enélkül is „túlságosan önálló természetűnek” tartotta a tábornokot; de a kiváló hadvezérnek sem illett a jellemébe, hogy megtűrje a rosszindulatú

törzsparancsnokot!

Bármennyire elfojtotta is, valószínűleg csak ott élt benne a nyughatatlan francia.

A felső vezetéstől való elszigeteltsége miatt nem tagadhatta meg magától, hogy helyreállítsa az igazság egyensúlyát: minden lépését és minden konfliktusát azonnal meg kellett magyaráznia. A történelemnek és az utókornak; ha ő nem gondoskodik róla, aligha teszi meg valaki helyette. És az életkorához képest élénk és mozgékony tábornok fürgén, szívesen harcolt, olykor a toronyba is felmászott megfigyelés céljából, kartácstűzben is rendelkezett a lőszer kirakásáról (lehet, hogy nélküle is kirakták volna), a csata minden helyére elért az autójával, hogy a valóság ne térjen el a parancs követelményeitől, néha egész nap csak egy csésze kakaót ivott (ez az emlékiratoknak szól, előfordult bifsztek is), két-három órát aludt naponta, nem mulasztotta el ellenőrizni, hogy minden döntését háromszor rögzítsék és megmagyarázzák: parancs formájában a beosztottainak, jelentés formájában a feletteseinek, és részletesen a katonai archívum számára (és ha életben marad, a saját könyve számára), kifejtve nemcsak a cselekményeket, hanem a szándékokat is, amelyeknek valóra váltását nem mindig úgy engedélyezték, ahogy a tábornok akarta. A harcok előtt maga vetette papírra a dolgokat, a harcok kezdete után azonban a két autója közül az egyikben mint külön segédtisztet, magával hurcolta a hadnagyi rangban lévő fiát, az vezette a tábornok naplóját, ott helyben megörökítve minden elgondolását.

A tábornoknak egész viselkedési rendjét is magának kell kialakítania, senki sem tudja jobban kialakítani helyette: olyan egyszerű dolog a parancsokat teljesíteni, ez lenne a legkönnyebb? Avagy a felelősség kötelezettségét a közvetlen engedelmesség kötelessége fölé helyezze, ne féljen a tévedéstől, és a gyávák minden győzködése ellenére az ösztönösen kitapintott siker felé haladjon?

A gumbinneni csatában ismét szembekerült Prittwitzcel. François az első óráktól kezdve nagy győzelemnek tartotta ezt a csatát (így jelentette Prittwitznek, az meg a parancsnokságnak), erőteljesen támadott, megkerülte Rennenkampf szárnyát (a kritikusok azt állítják, hogy szemből támadott, helytelenül ítélte meg az oroszok csoportosítását), sok foglyot ejtett, estre másnapra is kémadási parancsot adott ki – és akkor megkapta Prittwitz parancsát, hogy éjjel valamennyi hadtest hang nélkül vonuljon vissza, méghozzá a Visztulán túlra.

Tűrhetetlen dolog: egyből elveszíteni mindent, amit ma a tehetségével elért, csak azért, mert a szomszédban Mackensen sikertelenül harcolt, veszni hagyni a holnapi sikert, amelyet már előre érzett, meggyőződve az igazáról visszavonni a helyes parancsot, és

engedelmeskedni a téves parancsnak!

De ilyen a hadsereg. És még mindig vidám, harcias hangulatban hadtestével elkezdte vasúton és Königsbergen keresztül a hosszú visszavonulást a harcmezőről, ahol *ő* győzött.

Ilyen a hadsereg, de a német még másmilyen is: másnap a telefonvonalak parancsnoksága megteremtette az összeköttetést, megkereste François-t, kicsi harcálláspontját összekapcsolta Koblenzcel, és a császár őfelsége aziránt érdeklődött a tábornoknál, hogyan értékeli a helyzetet és helyesnek tartja-e hadtestének áthelyezését.

Ez nagy megtiszteltetés volt a hadtestparancsnok számára (és nyilvánvaló nyugdíjazás a hadseregparancsnok számára). Az eleven eszű François nem a saját becsületét és a tegnapi elszalasztott igazát védte: ami tegnap helyes volt, az ma már nem helyes. Amint azt Napóleon mondta: nem lehet hadvezér az a tábornok, aki képeket fest maga elé. Ha már elkezdték az elvonulást, be kell fejezni. Miután átadta a terepet a nyemani hadseregnek, most már a narewivel szemben kell bebizonyítania kivételes képességeit.

És valahol itt, megfoghatatlanul, a telefonbeszélgetések közben, a futárvonatok között, az új törzsnél az új parancsnokokkal való találkozások alkalmával (mind régi ismerős, éppen Hindenburg hadtesténél volt François valamikor a törzs parancsnoka, a nála kilenc évvel fiatalabb Ludendorff a vezérkárnál a beosztottja volt, most pedig hogy feltört), valahol itt formálódott a gondolat: „a narewi hadsereget kettős átkarolással kell bekeríteni!” – és mind a hárman úgy érezték, az ő ötletük volt (ezért még be kell bizonyítania a történelemnek, hogy az ötlet is tőle származik, és ő is valósította meg).

Augusztus 24-én este (éppen akkor, amikor Vorotincev megjelent Osztrolenkában az álmos törzsnél) François tábornok már a Kronprinz Szállóban ült, annak a helynek a közelében, ahol első érkező vonatait Szamszonov bal szárnyával szemben ki kellett rakodni, és a hadtestnek szóló parancsot írta.

„…A ragyogó győzelmek, amelyeket hadtestünk Stallupönen és Gumbinnen alatt aratott, arra késztette a főparancsnokságot, hogy benneteket, az 1. gyalogos hadtest katonáit vasúton áthelyezze ide, hogy mérhetetlen bátorságotokkal ezt az orosz Lengyelországból jött ellenséget is legyőzzétek. Miután ezt az ellenséget is megsemmisítettük, visszatérünk előző tartózkodási helyünkre, és leszámolunk az orosz hordákkal, amelyek a nemzetközi jog törvényei ellenére felégetik kedves városainkat…”

Előre látva, hogy ez a visszatérés elkerülhetetlen, François Poroszország nyugati alsó sarkában írta mindezt, egységei pedig még berakodás közben voltak Königsberg alatt, a keleti felső sarokban, és egész Poroszországon keresztül, egyik végétől a másikig egymás után

csattogtak a vonatok. Tizenkét órás fennakadás után ez ismét egy német csoda volt: minden félórában, éjjel-nappal mentek a katonavonatok, még a német vasúti szabályok is érvényüket veszítették: egymást érték a nyílt pályákon, elfoglalták a síneket, mit sem törődtek a vörös szemaforokkal, és speciális katonai peronokon rakodtak ki két óra helyett huszonöt perc alatt. François kívánságának megfelelően a vonatok közvetlenül az elkövetkező csata helyére mentek, a zászlóaljaknak csak annyi dolguk volt, hogy vagy öt kilométeren át megmozgassák a tagjaikat.

Ám a kövér arcú Hindenburg meg Ludendorff ezt a csodát sem volt képes értékelni. Akkor érkeztek François parancsnoki harcálláspontjára, amikor még úton volt szinte az egész tüzérsége, és követelték, hogy azonnal kezdje meg a hőn óhajtott csatát.

François szeme (ő ezt nem tudta, és nem is akarta) állandóan gúnyosan csillogott:

– Ha parancsot kapok, elkezdem. Ám a katonáknak… még kimondani is rossz… szuronnyal kell majd harcolniuk.

Az oroszoknak megengedhető, hogy azt mondják: a szurony derék legény, a puskagolyó bolond, és az ágyúgolyó nyilván még bolondabb. Schlieffen tanítványainak azonban illenék megérteni, hogy az ágyúkkal vívott háború ideje jött el, és azé lesz a siker, aki nagyobb tüzérségi tűzerővel rendelkezik. A parancsokban a katonák számára írhatunk a mérhetetlen bátorságról, magunknak azonban a lövegeket és a lövedékeket kell számba vennünk.

Miért van, hogy a ranglétra mindig ellenkező irányban halad a tehetséggel?! François szenvedett attól, hogy kénytelen egy méternyire magától és magánál magasabban szemlélni ezt a két *akarnok*, szétfolyó arcot, amelyeket merev nyak köt össze a tömör törzzsel. Ludendorff álla még nem volt olyan kemény, és a tekintete se annyira kifejezéstelen, de már nagyon hasonlított a parancsnokára.

Hindenburg arca pedig teljesen négyszögletes volt, kemény a szája és minden vonása, súlyosak a szeme alatti táskák, az orra nem emelkedett ki, a bajuszát mintha súllyal húzták volna le, a füle belenőtt az arc mögötti részbe. Vajon ismerik-e, vagy egyáltalán fel tudják-e ezek fogni az intuíció és kockázat impulzusait?

(Miközben arra gondolt, hogy nem cserélne velük, François elfelejtett gondolatban önmagára is vetni egy pillantást: micsoda *kurz* termet – hogy nem illik a tábornoki ranghoz? micsoda gyors szemjárás – hogy nincs összhangban az életkorral? de ami a legfontosabb, megvan az a rossz szokása, hogy állandóan ugrál, hol előre, hol ki valamiből, hol meg át valamin.)

Mint most is: *hol* kell támadni? François nem hallgatja meg, hol mondják, a magáét hajtogatja: az egész Szamszonov-hadsereggel egy katlanba kell vetni az 1. orosz hadtestet is. És vitatkozik! – egy órán át

vitatkoztak. Betiltják a tervét. Azt a parancsot kapja, hogy az 1. orosz hadtestet szorítsa félre, és a hadsereg magvát e nélkül karolja át. És *mikor* kell támadni? François alig tudott kialkudni egy félnapnyi haladékot, augusztus 26-án hajnaltól délig.

Nem ott és nem akkor, amikor akarta, az első napon lanyhán, inkább csak a jelentés kedvéért visszaszorította az orosz előőrsöket – és az orosz ezredek jól látható állásokat foglaltak el a magaslaton: a malomdombon – Usdaun keresztül – és a vasúti töltés mentén. Usdaun keresztül kellett augusztus 27-én utat nyitni Neidenburg felé.

A naplementével elcsitult a bevezető csata. Éjszaka oda kellett érnie az egész tüzérségnek, és tüzelőállást kellett elfoglalnia – olyan kaliberek és olyan sűrűn hulló lövedék, amilyet az oroszok még soha nem tapasztaltak. Holnap reggel négy órakor ő, François tábornok nagy, hadseregre szóló csatát fog vívni.

– És ha az oroszok éjjel elsőként elkezdik, tábornokom? – kérdezte a fia még jegyzetelve a lámpa fényénél.

Ez a szénapajtában történt, a tábornok utált olyan házban aludni, ahol már az oroszok is jártak. Feje alá dugva az ébresztőórát a lehető legjobban kinyújtotta rövid, csizmátlan lábát, megropogtatta a csontjait, és ásítás közben mosolyogva azt mondta:

– Jegyezd meg, fiú, hogy az oroszok maguktól soha nem tudnak ebéd előtt elindulni.

Con moto[31]

Előénekes: Maszlagot evett a német, Ököllel verekednének!
Kórus: Na te, ne te, na te, ne te, Ököllel verekednének!
Előénekes: A sereget fontoskodva
Vezényli Vaszka-macska!
Kórus: Na te, ne te, na te, ne te, Vezényli Vaszka-macska!

(1914-es orosz katonadal, kottás postai levelezőlap, hőseink dobpergés mellett, menet közben énekelték, a szegény macska pedig Vilmos.)

25. fejezet

Artamonov tábornok és a háború terhei. – Hadteste erősítést kap. – François hadtestének talánya. – Mit kell csinálni csata előtt, és mit csinált Artamonov? – Éjjeli autózás a csapatok lelkesítése végett. – A Viborgi Ezred. – Vorotincev nem találja a helyet, ahol a leghasznosabb lehetne. – Az usdaui álom. – Friss reggel. – A játékoroszlán. – Arszenyij Blagodarjov. – François tábornok kirándulása. – Tüzérségi tűzben. – Ég a malom. – A visszavert német támadás. – Füstben. – Vorotincev és Blagodarjov átvág a csatatéren. – Az erők összefogása. – Arszenyij felesége, Katyona. – A feldúlt birtokon. – A Neuschlotti és a Péter-ezred támadása. – Váratlan visszavonulási parancs. – Vorotincev hányattatásai. – A csatát elvesztettük. – Artamonov nem teljesíti a parancsot. – „Állok, mint a szikla.”

Minden a legrosszabbkor jött és szerencsétlenül alakult: maga ez a háború is, amely megtörte Artamonov tábornok karrierjét, hadtestének veszélyes nyugati, Németországhoz legközelebbi elhelyezése is, a kényszer, hogy mégiscsak vonuljon Soldauból előre, az ellenség nagy erejéről szóló hírek, és az első csatája, méghozzá ennek az ezredesnek, a vezérkar kémjének az érkezése napján, és a telefonbeszélgetések, hogy biztosabban ejtsék csapdába Artamonovot.

Artamonov katonai karrierje eddig állandóan a felsőbb körökben alakult, a tábornoki rangok, az első osztályú kitüntetések körében. Igaz, maga sem volt lusta, szorgalmasan megdolgozott a rangokért: mindenki egy katonaiskolát végez el, ő azonban kettőt végzett, mindenki egy akadémiát, ő végigült kettőt (háromszor is felvételizett, egyszer megbukott): ha szolgálat, akkor szolgálat! Ülni azonban nehezebben tudott, mint mások, mivel gyors, erős lábai voltak, ha nem mozgott eleget, szenvedett az ereivel. Szerencséje volt, vagy tíz évig hol „külön megbízatásokat” teljesített, hol rangidős segédtisztként szolgált a körzet törzsénél, hol „a vezérkar rendelkezési állományában” volt, és járt az Amur vidékén, és járt a búroknál, és járt Abesszíniában, sőt még annak keleti tartományait is bejárta teveháton – egyáltalán nem lustálkodott! Becsületesen szolgált, ahogy tudott, amivel tudott! Ez volt az eleme – elutazni, úton lenni, megérkezni, átutazni –, nem pedig harcolni, mert a háború nemcsak a mozgást jelentette, hanem sikertelen körülmények esetén árthatott is az előmenetelének. Egyébként a fellázadt kínaiak elleni háború kellemesen és kitüntetésekkel telt el számára. A japán háborúban is sikeresen kimászott a mukdeni zsákból, sajnálkozás nélkül odadobott a sárgapofájúaknak vagy félszáz, vályogból épült falut. Ez itt azonban valahogy nem jól kezdődött. A repülősök jelentették, hogy két hadosztály – nem, már két hadtest áll Artamonovval szemben! A

németek valami szörnyűséget találtak ki. De hogyan fejtse meg a rejtélyt? Hogyan védje meg magát? Artamonov egész életében katonai egyenruhát viselt, de csak ma találta szembe magát a háborúnak ezzel a félelmetes titkával: nem tud rájönni, mit akar vele csinálni holnap az ellenség, nem lehet kigondolni, mit csináljon ő válaszként – és rohangált, és rohangált, nemcsak a törzs szobáiban, hanem a hadtest egész elhelyezkedési területén: egy nap alatt kétszer porba borította autójával az egész helységet, mintegy az egységek ellenőrzése és bátorítása céljából, a valóságban pedig a bizonytalanság miatt, ami majd szétfeszítette a belsejét. Hogy a bátorításon kívül még mit tehetne, azt el sem tudta képzelni, becsületesen bevallva – nem tudta! Napközben a németek támadásba kezdtek – és Artamonov elkeseredésében egy kisebb támadásra szánta el magát, amire korábban a hadsereg törzse sem tudta rábírni: a bal szárnyon két ezred öt versztával továbbment nyugat felé, és elfoglalt két nagy falut. De vajon jó volt-e ez? Vajon így kellett-e? A hadtestparancsnoknak nem illik tanácsot kérni, legkevésbé a vezérkartól küldött ezredestől. Épp ellenkezőleg, törnie kellett a fejét, rá kellett jönnie, ki kellett derítenie, mennyire erős ez az ezredes, milyen mértékben bírja a legfelsőbb főparancsnok bizalmát, és ki intrikált őellene, hogy ideküldték. De nem a félelmeiről, nem a gondjairól beszélgetett vele Artamonov, hanem legénykedve csak úgy, valami általános dologról: hogy azt mondja, azt beszélik, Németország erős oldala a rend és a rendszeresség, de éppen ez a gyenge oldala is! Mert ha *nem a rendszernek megfelelően* kezdünk el harcolni, máris megzavarodnak.

Ez az ezredes valósággal hozzáragadt, és amikor már éjszaka felé, a harc elcsendesedése után a hadtestparancsnok úgy döntött, hogy még egyszer végigjárja az állásokat, még egyszer biztatja a csapatait, az ezredes azt mondta, hogy feltétlenül vele megy, és ez rossz jel volt. És valóban: minden, amit útközben kérdezett és mondott, minden ellenséges volt, merő piszkálódás. Soldauból világító fényszórókkal indultak, elhaladtak valamiféle csapatok mellett – az ezredes tettetve magát azt mondta, hogy négy napja, amióta a hadtest itt áll, nem látta a megerősített vonalat, a lövészárokgyűrűt a város körül, lehet hogy nem vette észre? Amikor a nappali harcról beszélgettek, a fejét forgatta, hogy azt mondja, egy ezredet elvontak a balszárnyról, és ott most rés keletkezett. Artamonov épp hogy elhallgattatta azzal, hogy odament Stempel lovas dandárja, amikor beértek a faluba, és lám, Stempel dandárja éjszakai pihenőre tért, és csak holnap reggel készült támadni. Artamonov legorombította Stempelt. De ugyan kinél nem találnak hibát, ha így körbejárják a körletet, és szemügyre veszik a dolgokat?… Végezetül pedig immáron nyit tiszteletlenséggel azt kérdezte a vezérkartól jött ezredes, hogy mi a *terve* a hadtestparancsnoknak holnapra!

Terv – ez valamiféle nem pravoszláv szó. Mi lehet a „terve”, és azt hiszi, olyan együgyűre akadt, aki azt nyíltan el is mondja? A terv az volt, hogy az egész hadtesttel együtt szerencsésen kikerüljenek innen, és ne hibáztassák a hadtestparancsnokot, hanem kitüntetést kapjon. De egy ilyen egyszerű tervet nem lehetett elárulni. Az ezredes pedig, akiről most már biztos volt, hogy magas összeköttetésekkel rendelkezik, gátlástalan módon, már szinte parancsolva mondta, hogy a tábornoknak egy hadtestet kétszeresen meghaladó serege van, ráadásul a balszárnyon a lovashadosztályokkal – és hogy holnap oda lehetne csapni a német balszárnyra a mi mozgékony és hosszú szárnyunkkal, még van idő szétküldeni a parancsokat és átszervezni az egységeket. És mintha ez Artamonovnak is érdeke lenne.

Na, a saját érdekünket magunk is tudjuk! De igaz, megtörtént az a baj, hogy a mai nappal kétszer nagyobb lett Artamonov serege, s ezért a fejtörés is megduplázódott: elkövette azt a meggondolatlanságot, hogy riadót fújt, panaszkodott a hadseregtörzsnél, hogy vele szemben gyülekezik az ellenség – Szamszonov pedig táviratilag rendelkezésére bocsátotta mind a két lovashadosztályt és minden olyan seregrészt, amelyik nem ért be a gyülekezőre a 23. hadtesthez – a varsói gárdahadosztályt meg az önálló lövészdandárt. Most „a parancsnok meg van győződve, hogy még a túlerőben lévő ellenség sem lesz képes megtörni az 1. hadtest dicső katonáinak ellenállását”. Artamonov ugyanilyen büszkén mondott köszönetet táviratilag „hős parancsnokának a bizalomért”. Közben pedig megdermedt ettől a *bizalomtól* – mit csináljon ezzel a kereszttel?

*

Ezt a kakaskodó kölcsönös dicsérgetést Vorotincev szívből gyűlölte. Az, hogy a katonák józan, tömör nyelvezetét felváltotta az egymás nagyságát dicsőítő udvari nyelvezet, a gyengeség végzetes jele volt, ami a németeknél nem fordulhat elő.

Szamszonov hadseregének balszárnyán akkora erő gyűlt össze, hogy félórát sem késlekedve cselekedni kellett, ők meg bókokat kopognak le egymásnak. A Kexholmi Testőrgárdaezred már előzőleg kirakodott, és gyalogmenetben jobbra indult Neidenburg felé, hogy utolérje saját 23. hadtestét. Mlawában azonban ma kirakodott a Litván Testőrgárdaezred, és az került most Artamonov parancsnoksága alá. (A varsói „sárga” gárda két másik ezrede nem is volt Varsóban, és nem lehetett tudni, hogy parancsnoka, Sirelius tábornok éppen hol bolyong.) Az 1. lövészdandár az egész orosz hadsereg egyik legújabb és legjobban kiképzett harci egysége volt, ennek a zászlóaljai hagyták le most az ő autójukat, miközben az első vonalba meneteltek.

Ha a hadsereg bal szárnya szarvként áll, előrefúródva a hadsereg vonalától, nem lett volna baj az előző napi visszavonulás, és nem

kellett volna félni még jobban összehúzódni. De a balszárny immár törött váll volt.

Artamonov azonban állandóan másról beszélt, és Vorotincev nem kapott választ. Célzásai, tanácsai, ötletei visszapattantak az előredomborodó kőkemény homlokról. Hasztalan dolog lett volna megbeszélni vele, amit ma estére tudtak meg: hogy François 1. német hadteste áll velük szemben, az, amelyiket Rennenkampf Gumbinnen alatt *szétvert* – és íme itt termett. Ez csakis tervszerű lehetett – és fenyegető.

Vorotincev az egész napot a hadtest törzsénél töltötte, és csak nézte ezt a túlbuzgó, futkosó tábornokot. Az ősz szálak a fejtetőn és a rozmárbajuszban, a váll-lap és a vállzsinór méltóságteljessé teszik a hülyét is, zavarják, hogy meglássuk az embert, amilyen az volt és amilyen most is – a primitív Ádámot. Ha az ember egy kicsit megerőlteti magát, megláthatja, hogy ez egy tábornoki ruhába öltözött, gyors lábú kiskatona, aki egy szigorú őrmester keze alatt kitűnő katona lehetne: igyekvő, szedi a lábát, egy percig sem ül hiába, mindenhol ott kell lennie, s talán még a golyótól sem fél. Avagy kiváló diakónus: magas, karcsú, jó hangja van, nem lusta minden sarokba bemenni a füstölőjével, színészi képességei is vannak, s talán még elhivatása is Isten szolgálatára.

De miért gyalogsági tábornok? Miért adtak meggondolatlanul a hatalmába hatvanezer orosz katonát?

Éjszaka is rohan, hogy bejárja az összes egységet – és mit hagyott a törzsnél? Ki felel a felderítésért? Hogyan áll összeköttetésben a tüzérség a gyalogsággal? Hány lövedéket biztosítottak egy lövegre, és van-e elég kocsi és láda, hogy a harc menete szerint előre vagy hátra vigyék? Mindezt valószínűleg nem tudta, és azt sem tudta, hogy tudnia kellene. Miért történt, hogy az előző napi mérsékelt harc során hadtestét helyenként erősen megszorongatták? Artamonov egyáltalán nem akarta kideríteni az okokat, és kellemetlen lett volna számára, ha Vorotincevtől hallja meg. Íme az autó is a harctéren – egy okos tábornok számára biztos módszer egy pillanat alatt áttekinteni a szétszéledt csapatokat, mindenhol jelen lenni és mindent magának kijavítani – de itt nagy baj, ha a fürge, értelmetlenül szorgalmas lábakhoz még autókerekek is társulnak!

Azt senki sem mondhatja, hogy Artamonov nem volt határozott! A feladatok nem szegték kedvét, tanácsot nem fogadott el, és nagyon jó fül kellett ahhoz, hogy kihallja a hangjából, ha valamin meglepődött.

Autóztak az éjszakai úton, a fényszórók világítottak, természetellenes fehér fényükkel élettelenné és idegenné tették az útszéli fasor törzseit, a bokrokat, házakat, csűröket, sorompókat, a kis hidak korlátjait, az utolért menetoszlopokat, a szekereket – a szembejövőket pedig elvakították. A sötétség mélyéről itt is, ott is

kíváncsi katonák fordultak feléjük, aki pedig külön ment, az gyorsabban szedte a lábát vagy rácsapott a lovakra.

Ha egyáltalán volt valami értelme annak, hogy Vorotincev a hadsereg bal szárnyára jött – ezzel ki is merült. Legmagasabb felhatalmazása a törzsben folyó felderítő munkához kapcsolódott: hogy személyesen ismerkedjen meg a helyzettel, és így pontosíthassa a felderítési adatokat. Ezt már bőven teljesítette, most az volt a veszély, hogy el fog késni, és az volt a szolgálati feladata, hogy gyorsan térjen vissza a hadseregtörzshöz és a vezérkarhoz. Arra nem volt felhatalmazása Vorotincevnek, hogy a törzsbeli tisztek meg a harcoló seregek parancsnokainak nyakán üljön. Igen, a dolgok menetét nagyon is elő tudta volna segíteni, ha Artamonovhoz ragad, minden döntésénél jelen van, és megóvja a hibáktól. Ám az ilyen jellegű gyámkodást Artamonov gyanakodva elhárította. De Vorotincev szinte nem is tudta magát rákényszeríteni, hogy továbbra is Artamonov mellett maradjon. Minden jutalom a türelmeseknek jut. A türelem azonban nem tartozott Vorotincev erényei közé. Nem volt képes befejezni a tábornokkal ezt az éjjeli körutat. Usdauban kezdték, ahonnan a műúton a hadseregtörzs huszonöt versztányira volt – és akkor úgy döntött, hogy itt kiszáll.

Usdau falu egy tágas magaslaton helyezkedett el, amit a kapaszkodó autón is érzékelni lehetett. Néhány házban petróleumlámpa világított, a többiek sötétek voltak, de a lovak és a katonák alapján sejteni lehetett, hogy a házak, a pajták, az udvarok egyaránt tömve vannak. Egy nagy fal mögött, az ellenség elől rejtve, mérsékelten tüzelve néhány tábori konyha működött.

A piros téglás gótikus templom mögött megálltak, kikapcsolták a fényszórót. Már tudatták érkezésüket, és már sietett is feléjük, hogy jelentést tegyen, Szavickij vezérőrnagy, szektorparancsnok, ahogy a hanyagság leplezése céljából megnevezte magát, egyszerűbben: dandárparancsnok az egyetlen, 85-ös Viborgi Ezred parancsnoka fölött, mivel a dandár másik ezrede Varsóban rekedt. (De a hanyagságnak ezzel még nem volt vége: a Viborgi Ezred bal oldali szomszédja egy másik dandár volt, az is egyik ezrede híján, az is Varsóban rekedt, és attól a hadosztálytól is balra *ennek* a hadosztálynak ma támadásra indult két ezrede, a parancsnokával, Duskevics tábornokkal. Minden összevissza és összekeverve, mintha szándékosan csinálták volna.)

Artamonov látni akarta az állásokat, Szavickij a házakat megkerülve, az ablakok szórt fényénél vezette őket. Szavickij már ősz volt, de keményen, fiatalosan tartotta magát, ezt a csillagfényes sötétben is meg lehetett állapítani a hangja és megfontolt magyarázatai alapján.

Az előző nap hátraszorított Viborgi Ezred most ezt az erős,

kulcsfontosságú hadállást foglalta el. Itt, a falu előtt száz szazseny távolságra, ahol az ellenség felé kezdett lejteni a magaslat, alakították ki az összefüggő lövészárokvonalat, a katonák még most is mélyítették az árkokat.

Az ezred jó erőben volt, vonaton hozták ide, nem volt fennakadás az élelmezésében, az előző csatában szinte nem voltak veszteségei, szaporán dolgozott. Tompán és erősen koppantak az ásók, a csákányok, és hallani lehetett, ahogy tréfálkoznak.

Szavickij pontosan értékelt minden gyengeséget és veszélyt: hogy mindjárt jobbra rés van, nincs ott senki, hogy ehhez a fontos szárnyhoz kevés tüzérséget rendeltek: egy könnyű tábori tüzérosztályt, meg már-már gúnyból két közepes tarackot. És a hadtest többi tíz tarackja és a hadsereg egész nehéztüzérsége a balszárnyon van. De Artamonov nem akart belemélyedni, mert akkor nem tudja körbejárni az éjszaka folyamán valamennyi harcálláspontot. Félbeszakította Szavickijt meg Vorotincevet, parancsot adott, hogy azonnal állítsanak neki össze egy szakaszt – itt ni, a közeli lövészárokból, úgy, ahogy most munka közben vannak. (Mert hát, ugye, ő volt hajdan a védelmi munkálatok parancsnoka magában Kronstadtban!) A szakasz ledobálta a szerszámokat, kimászott, fegyver nélkül felsorakozott. Artamonov ellépett a sor előtt.

– Na, mi lesz, fiúk? Visszaverjük?

Nem egyszerre, de azért odadörögték neki, hogy visszaverjük.

– Tehát rendben mennek a dolgok?

Azt felelték, hogy rendben.

– Az ezredetek egyszer bevette Berlint! Ezüsttrombitát kaptatok érte! Téged, itt – kérdezte egy széles vállú katonától –, hogy hívnak?

– Agafonnak, kegyelmes uram – válaszolta gyorsan a katona.

– Agafon, de melyik? Mikor van a szented napja?

– A szérűskerteké, kegy’mes uram! – mondta a katona nem zavartatva magát.

– Bolond vagy te! A szérűskerteké! Miért a szérűskerteké?

– Hát azért, merthogy őszi, kegy’mes uram! A gabonakereszteket behordják a mezőről, a szérűskertben meg megy a munka.

– Bolond vagy, tudni kell, ki a védőszented! És imádkozni kell hozzá a csata előtt. A szentek életét olvastad?

– Ol-olvastuk… elmes uram!

– A szent a te angyalod, vigyáz rád és megvéd. Te meg nem tudod! A falutokban mikor tartják a templom védőszentjének ünnepét? Ezt sem tudod?

– Már hogyne tudnám… lmes uram! Ugyanazokban a napokban, kisboldogasszonykor.

– Mi az a kisboldogasszony?

Agafon belezavarodott. Hátulról azonban egy művelt katona

odakiáltotta:

– A szentséges Istenanya születésének napja, kegyelmes uram!

– Hát akkor imádkozz az Istenanyához, amíg csak élsz! – zárta le a beszélgetést Artamonov, és három embert kihagyva a negyediket kérdezte.

Ám az is különleges ember volt, Mefogyij Perepeljatnyik, és szintén nem ismerte védőszentjének életét.

– Kereszt van mindnyájatokon? – jött méregbe a tábornok.

– Hogyne lenne!… Mindenkin van!… – válaszolta tucatnyi hangon és sértődötten Oroszország.

– Hát akkor imádkozzatok! Reggel a német támadni kezd, ti pedig imádkozzatok!

Vorotincev azt gondolhatta volna, hogy ez a jelenet neki szól, pedig nem, Artamonov mindig így viselkedett. Hogy ez a tábornoki lélek mélyéről fakadt, avagy abból következett, hogy sokáig szolgált a pétervári körzetben, és tudta, milyen kellemesen érinti a nagyherceget, ha minden katonasátorban mécsesek vannak? Ha közben az arcát is látni lehetne, az sem árulna el többet: az arca – kis sima fal, az orr kilincs rajta, de nem nyit ki semmit. A szeme is olyan falszerű.

Ő is keresztet vetett, az éggel a háttérben jól látszott: ahogyan a jobb- és a balszárnyon rohangált, úgy intett széles mozdulatokkal a homlokára, a mellére, mintha bögölyt hessegetne el az utolsó vállról is. Szavickijra is keresztet vetett, és megölelte.

– Isten óvja! Isten óvja Viborgi Ezredét!

A tábornok legszívesebben végigmondta volna az ezred titulusát – Ő Császári és Királyi Felsége II. Vilmos Császár Ezrede –, de mostanában ez nem volt ajánlatos, új nevet pedig még nem találtak az alakulatnak. Vorotincev régóta ismerte ezt az ezredet: ott volt az már Liaojangnál, a Sahón is, Mukden[32] alatt is, mindig valahol a közelben. Azóta a katonák már nyilván mind mások, de az ezred, az élő szervezet mintha ugyanaz maradt volna. Az akkori tisztek közül valószínűleg találna még valakit az ember, ha megkeresné őket.

És a hadtestparancsnok elautózott. Szavickij pedig jobb felé ment, ahol az arcvonal megszakadt, hogy odahelyezzen egy géppuskás félszázadot. Vorotincev vele tartott. Az ember szívét mindig nyugtalanítja valami. Most, amikor már elmúlt az aggodalom, hogy a hadsereget jobbról átkarolják, más valami emésztette: hogy a hadtesttől jobbra huzat van, üres hely.

Szavickij hozzáértéssel beszélt és röviden, mindenhez értett. De miért van az, hogy a hozzáértés mindig alacsonyabban áll a hatalomnál?…

A falu és a lövészárkok fő vonala között haladva kijutottak a malomhoz. A falunál magasabban, külön, egy szélfújta helyen, ott állt

a malom óriási fekete teste, és a csillagos égen kirajzolódtak a mozdulatlan szárnyai – mintha könyörgésre kulcsolódtak volna össze: „ne gyertek ide!” avagy tiltásra: „nem engedünk ide!”

Van megfigyelőpont a malomban? Volt, de levették: nagyon is szem előtt van, estefelé idelőttek.

Távolabb a műút és a vasútvonal következett, előbukkantak a falu mögül, egymás mellett haladtak, a két töltés a frontot keresztezve élesen északnak fordult, és Szavickij a túlsó oldalra ment, hogy elhelyezze a géppuskákat. Vorotincevnek felajánlotta, hogy aludjon abban a házban, ahol ő is megszállt. Vorotincevnek el kellett mennie végre. Elindult a néptelen, sötét úton, és ott, ahol a neidenburgi műút előbújt a vasút alól, a száraz, gyér fűre ült a lejtőn.

Most az egész sötét térségben, ameddig kelet felé ellátott, északtól egészen délig, egyetlen fény sem pislákolt, csak az Androméda meg a Pegazus terült szét, az elhajló Perseus mögül már előbújt a fényes Capella és a bokros, homályos Fiastyúk. Nem hallatszott sem ágyúlövés, sem puskaropogás, sem patacsattogás, sem kerékzörgés – volt a föld, ahogy megteremtetett, de már állatok és emberek nélkül. A közelben hadtestek harca érlelődött, amelytől hadseregek, de lehet, hogy az egész hadjárat sorsa függött, itt, körülötte viszont a teljes üresség, pedig hajnalban majd támadásba lendül Stempel dandárja. És a németek? Rájönnek vagy nem? Beszivárognak vagy nem?

Az lett volna a leghelyesebb, ha Vorotincev felugrik a lejtőről, és a műúton Neidenburgba rohan! Megkeresi a hadseregparancsnokot, megmagyarázza neki, hogy a törzse mellett rés van, a hadsereg teste már kétfelé szakad, és maga a törzs is védtelen. Átveszi a parancsot, hogy a balszárnyon támadjanak, és a paranccsal visszarohan ide!

Csak nem reggelig. Még egy homokfutót sem talál, hogy aztán húsz versztát hajszolja – már semmit sem lehet helyrehozni hajnalig. Valami járőr lelövi. És a lassú parancsnokot éjszaka felkölteni, magához téríteni, rendkívüli intézkedésekre bírni – ez lehetetlen…

Akkor Usdauban kell maradni. Itt, Usdauban lesz mindennek a kulcsa. Csakhogy a vezérkar ezredese számára értelmét veszítette az itt-tartózkodás. A háta mögött több tízezer tiszt és katona a saját kötelezettségi körében van, egyedül neki nincs semmi konkrét *kötelessége*, csak a lelkiismerete szerint valami bizonytalan dolga. Amint kiszállt Artamonov autójából, teljesen megszűnt a cél, amiért az 1. hadtesthez jött. És nem lett helyette másik. Nem küldött jelentéseket, és nem tudott beleavatkozni az események menetébe. És most már úgy tűnt, ha a vezérkarnál marad, többet tehetett volna.

Mindegyre azon igyekezett, hogy megtalálja a helyet, ahol a legjobban fel tudják használni. És a legrosszabbat találta meg.

Vorotincevnek ifjú korától az volt a legnagyobb vágya, hogy jótékony befolyással legyen hazája történelmére. Hogy a jobbik

irányba húzza vagy tolja a rendezetlen országot. De ilyen erő, ilyen befolyás Oroszországban nem adatott meg egy olyan embernek, akire nem vetült rá a korona fénye. És bármennyire kapkodott, bármennyit törte magát egy ilyen hely után, mindig hiába.

Álmossági hullámok jöttek rá, még bele is borzongott. Hiszen az előző két éjszakán nyeregben rázkódott. Krimovnál reggelizett – az ma lett volna? Úgy tűnt, hogy egy hét telt el azóta.

Olyan közel volt a hátához a töltés, olyan jó lett volna hátradőlni és aludni egy kicsit. De a föld már hideg.

Vorotincev lement a műútra, és visszaballagott a faluba. Összeakadt a lába, összezavarodtak a gondolatai. Már nem volt képes sem cselekedni, sem dönteni, sem gondolkozni. Megvetette magát a sikertelenségéért, megvetette magát a csüggedtségéért, elbotladozott a házig, amelyben éjszakai szállást jelöltek ki neki.

A szobának, annak ellenére, hogy falusi szoba, alkóvja volt. És a kétszemélyes ágyon rózsaszín selyemhuzatban súlytalan pehelypárna. A japán háborúból olyan emlékei voltak a frontszállásról, hogy az kínai parasztház, földkunyhó vagy sátor.

A kandalló márványpolcán csúcsos bronzóra ketyegett, lehet, hogy egy hete húzták fel, valószínűleg még a gazdái. Szinte azonos időt mutatott Vorotincev órájával: negyedóra híján éjfélt.

A szobában kissé fülledt volt a levegő, részben a petróleumlámpától is, de kellemesen meleg. Vorotincev utolsó erejével levette a derékszíját, a csizmáját, a pehelypárna alá dugta a revolverét, odakészítette a gyufát, eloltotta a lámpát, és mindennek a tetejébe, a finom puhaságba feküdt; de még mindig erős keserűséget érzett a kudarc miatt, és csüggedt volt. Az ágy pedig úgy fogadta be, mintha várta volna. És minden aggodalom és csüggedés elhalványult, a párnán átszűrődő szívdobogás ritkább lett – és megszűnt.

…Hosszabb vagy rövidebb idő után egy szobában találta magát. De nem ebben. Homályos sarkok, gyér megvilágítás, nem lehetett tudni, honnan jön, s csak azt a helyet világította be, amelyet kellett.

A nő arcát és mellét.

Ez Ő? Ő! – azonnal felismerte anélkül, hogy életében valaha is látta volna! Csodálkozott, hogy ilyen könnyen rátalált, holott ez lehetetlennek tűnt.

Soha nem találkoztak, de azonnal felismerték egymást, egymáshoz siettek, megfogták egymás könyökét.

És volt valami fény is, látni is lehetett, de ahhoz nem volt elég, hogy egészen meglássa a nő arcát, annak kifejezését, mégis azonnal, remegve felismerte: ez ő! pontosan ő! a kimondhatatlanul közeli, az egész női világot megtestesítő asszony!

Vorotincevet végtelen gyöngédség töltötte el! És csodálkozott – azon is, hogy ő egyáltalán létezik, azon is, hogy az ő szíve még képes

ilyen erős, ilyen mindent elárasztó érzésre.

Egymáshoz siettek és beszélgettek anélkül, hogy beszéltek volna, egyetlen szót sem ejtettek ki hangosan, mégis minden érthető volt és gyorsan történt. Látni egy negyedrésznyit láttak, a tapintást azonban teljesen érzékelték, a nő könyökéről keskeny hátára siklott a keze, és magához szorította – és olyan jó, olyan édes volt, hogy megtalálta.

Semmiféle kötelesség nem szólította sehova, semmiféle gond nem terhelte, csak könnyű és boldog érzés töltötte el, hogy ölelheti a nőt. És ehhez társult az az érzés, hogy nem először találkoznak, már régóta így van, így elfogadott, így szokott ez lenni kettőjük között – és magabiztosan az ágy felé vezette a nőt, mert ágy is volt, és most azt világította meg a fény.

A nő váratlanul elbizonytalanodott, megállt. Nem mintha szégyellte volna magát, érzéseik már teljesen összhangban voltak, azért állt meg, mert *nem tudta*, és ezt a férfi pontosan megértette: valami oknál fogva nem tudta felemelni az ágyon a takarót.

Akkor; értetlenül és sietve, a férfi maga rántotta félre a takarót, és meglátta, hogy félig a párna alatt ott van Alina többszörösen összehajtogatott, rózsaszínű, csipkés hálóinge. Semmi más színt nem érzékelt, sem azt, hogy ő milyen ruhát visel, sem azt, hogy milyen a szeme, a szája, de a rózsaszínű hálóinget azonnal felismerte.

És csak ekkor hasított belé, jutott eszébe, hogy Alina létezik! Alina létezik, és ez akadályt jelent.

És sóvárgó szomorúsággal megértette, hogy *vele* nincs számára hely, azonnal el fogja veszíteni a nőt. Az utolsó pillanatokban, szerelemtől eltelve, karjával, lábával teljes erőből magához szorította.

…Ekkor dörgés, süvítés hangzott fel, és megremegtek az ablaküvegek! Georgij felébredt, az édes érzéstől még nem volt ereje megmozdulni. Az ablakok nem törtek be, de az első német gránátok a közelben csapódtak be. A szobában hajnali szürkület volt. Ismét becsukta a szemét, nem volt ereje nyitva tartani.

Olyan erősen érzékelte a nő érintését, hogy nem volt képes elhinni: csak álmodott. Még teljesen erőtlenül feküdt, akár a világ is összedőlhet tőle. Még annyira forrón érzékelte a nőt, hogy nem értette meg azonnal: ki is *ő*? hát kereste ő ezt a nőt? úgy tűnik, soha nem is gondolt rá. *Így* soha nem gondolt rá.

Nem az volt megdöbbentő, hogy csak álmodta, hogy nem létezik – az az édes remegés volt megdöbbentő, amelyet Georgij ébren soha nem tapasztalt.

A test bűnös tehetetlensége! Ha meghal, ha minden elvész, akkor sincs ereje még felkelni.

Annyira érzékelte a *nőt*, hogy sajnálta szétnyitni a térdét és elveszíteni a melegét. Csak feküdt aléltan, védtelenül, a lövedék akár a falat is ráonthatta volna.

Mi lehet ez? Csak nem a halált jelzi?…

Minden eszébe jutott: a sikertelen utazás – ma van a csata napja – neki semmi köze hozzá, gyorsan el kell menni valahova: Szamszonovhoz? Artamonovhoz? Hallotta a hajnali hűvösben jól megkülönböztethető egyes ágyúlövéseket, a repülő lövedékek hangját, amely még nem folyt egybe, és a robbanásokat itt a falunál vagy a faluban. Háromhüvelykes. Hathüvelykes. Ez mintha nem lenne nagyobb.

De mi van a lövészárokban? Agafon Ogumennyiknél mi van?…

Már ki lehetett venni az órát is a kandallón: négy óra múlt hét perccel. Közelebbi robbanás. A házban kopogtattak az ajtókon. Az ő szobája ajtaján is: a serény, kerek arcú szakács hozott neki egy csajka kását, még forró volt, a katonáknak bizonyára egy órával ezelőtt osztották, jaj, köszönöm, te névtelen katona! Oroszországban százezer ilyen arc is van, megláttam őket, elfelejtettem, megláttam és elfelejtettem – adja Isten, hogy mindig emlékezzek rájuk!

Vorotincev felugrott – és már el is felejtette az álmát. Széles fakanállal, amely alig fért a szájába, gyorsan megette a kását, és azonnal felhúzta a zsebóráját, felcsatolta a derékszíját, fogta a távcsövet, a köpenyét, és gondolkozott, hová is menjen most.

Az ablakok csörömpöltek, az egész ház átvette a remegést, ám mint mindig, belülről most sem lehetett biztosan meghatározni a lövések és robbanások irányát.

Tisztára takarította a csajkát – a szakács az előszobában várakozott, hiszen a csajka az övé –, vállon veregette a legényt, „köszönöm, testvér” – és szinte vidáman kiszaladt a házból, a lövészárkok felé.

Fázós reggel volt. A nagy, szétterülő síkság nyugati részén köd terjengett. A közelben feketén robbant egy repeszakna, a szilánkjai szanaszét repültek. Vorotincev a pajta téglafala mögött kivárta, hogy lepotyogjanak, majd nagy léptekkel a legközelebbi lövészárokhoz szaladt, pontosan ahhoz a szakaszhoz, amelyik tegnap szégyent vallott a tábornok előtt. És két katona között az árokba ugrott. Jól kiásták! – embermagasságú, mellvédje is van, sőt még padokat is, kárpitozott székeket is hoztak a csibészek. De a forgácsuk megsebesíthet.

Kissé balra, a mellvéd összedobált földjén, egy neki készített kis keresztvájatban, két oldalról a föld által védve, pofájával előre az ellenség felé, farkával pedig a sajátjaink felé, ott állt egy macska nagyságú, gyönyörű, sima bundás, homokszínű játékoroszlán.

– Nagys’uram, hogy hívják ezt a vadállatot?

– Már megmondták…

Azért csak várták, hogy a tiszt is megerősítse.

– Oroszlánnak. Hol szereztétek?

– Amikor a városon jöttünk át.

– Rongyból van, vagy valami kemény anyagból?

– Kemény anyagból.

A lövedékek röpködtek és röpködtek, egyelőre nem sűrűn és nem pontosan, gonosz jókedvvel forró napot jósoltak. Ha egyedül lennének, már lehajolnának a katonák, fejüket a föld falához dugnák, és csendben maradnának, de egymás előtt hencegnek. És itt ez az oroszlán is. Vorotincevnek tetszett. Hajnali zavartsága és határozatlansága után mindjárt frissebben kezdődött a nap.

Erről a helyről nagyon tág kilátás nyílt, de a belátható terület fele ködben úszott, a köd fölött pedig jól ki lehetett venni azoknak a német ütegeknek a torkolattüzét, amelyek magasabban álltak. Íme egy kis munka, ami most nem fölösleges: egy papírlap a térképtáskára, beállítani az iránytű szerint, a malomhoz igazítani – az egészet jól lehet látni a távcsővel a hosszú kanyargós lövészároknak erről a pontjáról, és le kell rajzolni az ütegek elhelyezkedését, a távolságot szemmel kell bemérni, de lehet a távcső fokai szerint is. Vorotincev szerette a tüzérségi munkát, egyik nyáron a saját kívánságára elvégzett egy tanfolyamot Lugában a tüzértiszti iskolán, és ott sok mindent megtanult.

– Legények, a mieink mér nem lűnek? – kérdezgették egymástól, de közben Vorotincevre sandítottak.

– Hogy el ne árulják magukat! – válaszolta egy megtermett katona, Vorotincev szomszédja a lövészárokban, megjátszott méltósággal, az ajkát csücsörítve. S oldalvást ő is az ezredesre nézett.

Bár a németek lövedékeinek zöme láthatóan tőlük balra, más ezredekre irányult, azért egyre sűrűbben szórták ide is. A katonák arca megnyúlt, víz nélkül is lemosódott róla a mosoly. Az egyik imakönyvet tartott a kezében, és suttogott. Süvítettek az acélkorbácsok, amikor lecsaptak, fütyültek a szilánkok. A Vorotincev jobb kezénél álló katona minden hangra, még a veszélytelenül fütyülőre is lebukott. A bal oldalán álló csúfondáros, lapos orrú pedig a száját tátva, alsó ajkát lebiggyesztve követte az ezredes ceruzájának minden mozdulását. Nagyon jóindulatú arca volt. Az ajka lefittyedt ugyan, de szemével élénken figyelte a térképtáskát, nem kíváncsiskodott, hanem mintha el akarná tanulni.

– Érted a dolgot? – kérdezte Vorotincev hol a távcsőbe, hol meg a térképtáskára pillantva. – Egyelőre még nem szorongatnak bennünket úgy igazában…

– Be kell állítani a jeleket – bólintott meggyőződéssel a széles szájú katona. És az arcán látszott, hogy megértette: irány, távolság – mi nem érthető ezen?

– Hogy hívnak?

– Arszenyijnek.

– A családneved?

– Blagodarjov.

Ügyes, rokonszenves név, a katona rokonszenvesen is mondta, melegen végigsimított a szívén. Blagodarjov![33] Úgy látszik, olyan ember, aki könnyen kifejezi a háláját, íme, már szinte kész Vorotincevnek is köszönetet mondani.

A hátuk mögött, a falun túl fellángolt a hajnal, a lapályon pedig sűrűbb lett a köd. A következő órában az ő magaslatuk sötétben lesz, a nyugatról tüzelő német ütegek nem fogják látni. Az északiak pedig jobban fogják látni. Íme, máris – „puff!… puff!” – itt a közelben. Jórészt tarackokkal lőnek, meg nehézágyúkkal, és nem annyira srapnellel, mint inkább repeszaknával – és helyesen teszik.

A hátak mögött utat tört, végigment a lövészárkon a századparancsnok.

– Az oroszlán még nem sebesült meg?

Nevetés volt a válasz.

– Itt hajoljon le!

Vorotincev megkérte, hogy adjon át egy lapot a zászlóaljparancsnoknak, az meg továbbítsa a tüzéreknek.

Egyelőre három könnyű sebesült volt az egész században. Azt mondták, az első zászlóaljban, a malomtól lejjebb, egyenesen a lövészárokba csapódott a lövedék, vagy tíz embert ledöntött.

Reggel lett, a köd összébb húzódott és kivilágosodott, és balra kibontakozott a széles csatatér – srapnelfelhő állt fölötte, és repeszgránátok keltette föld szökőkutak –, s egyre közeledett a mi oldalunk felé; tízversztányi frontvonalon állt egymással szemben a két *első* hadtest. A dátum már ismeretes volt: 1914. augusztus 27-e. Csak neve nem volt még a csatának: Usdau? Soldau? Azt még kevésbé lehetett tudni, vajon fennmarad-e a híre a századok folyamán? és melyik fél dicsőségét fogja hirdetni? vagy talán holnapra el is felejtik?

A rövid éjszaka után, az ágyús ébresztő, a didergős, mozgalmas reggel után Vorotincev csak nem tudta józanul végiggondolni: mi a feladata neki ma? Mert egyáltalán nem az, hogy értelmetlenül itt üljön a lövészárokban. Miközben teljesen friss: mintha végre ott lenne, ahol kell, véget ért az értelmetlen lődörgés, mászkálás, most egyáltalán nem sajnálta, hogy idejött, még kevésbé, hogy elhagyta a vezérkart, ahol reggel kilenckor még csak ébredeznek. Ma 1914. augusztus 27-én elkezdődött Vorotincev ezredes életében a második háború, amelyről nem lehetett tudni, milyen hosszú lesz, milyen eredményt hoz az orosz fegyverek és személyesen az ő számára. De azért tanult és azért szolgált, hogy ne hiába harcolja végig ezt a háborút.

– Lanyhul! – jelentette ki mindenkinél hamarabb Blagodarjov – vagyis a robbanásokon túl meghallotta a lövéseket, és nem mindegyiket – a csatamezőre irányulók közül meg tudta különböztetni, melyiket – szánták nekik. Másodpercekkel megelőzte a többieket, mint a tapasztalt koncertlátogató, aki már az utolsó hang

elhangzása előtt tudja, hogy vége. És az ezredükre irányuló robbanások ritkábbak lettek.

– Jó füled van – dicsérte meg Vorotincev. – Kár, hogy nem a tüzéreknél szolgálsz, hallás alapján meghatároznád a célt.

Blagodarjov elmosolyodott – nagyon visszafogottan, nem úgy, mintha örülne, hogy mennyire kedvére tett az ezredesnek.

Felegyenesedtek, kifújták magukat. Volt, aki székre ült, cigarettát sodort. Megnézték az oroszlánt – az ép volt, egy pici lyuk se akadt rajta! Felzúdultak: mi meg, bolondok, itt rejtőzködünk!

– Há ebéd mikó lesz? – kérdezte az a katona, aki a tüzérségről kérdezősködött.

Mindnyájan jókedvűen rátámadtak:

– Ejha!… Megéheztél!

– Majd a sötétben, hamarébb ne várd!

– Elébb vigyázz, ki ne lyukasszák a bendődet, mer nem lesz hová tenni az ebédet!

Csak egyedül róluk vették le a tüzet, áthelyezték a bal oldali szomszédos ezredekre. Összehangolt tűzvezetés! – ezt nagyra értékelte Vorotincev. Hogy így egyszerre váltson célt mindenki – ez nálunk lehetetlen: nincs elég telefon, vezeték, gyakorlat. De mire jó ez? Csak nem gyalogsági támadás készül Usdau ellen?

Ők arccal északnyugat felé álltak, de Vorotincev az északi részt pásztázta a távcsövével – nehogy onnan jöjjenek, onnan a legveszedelmesebb.

A vörös nap a hátuk mögött már átvilágított a házak fölött, a fák között, már ott játszadozott a magaslatukon. Melegebb lett. A köpenyeket hengerbe sodorták. Még minden váll-lapon jól látszott Vilmos frissen leszedett monogramjának nyoma.

A láncon végigadták a parancsot: mindenki készüljön fel a lövésre.

De nem jött a német támadás, a németek sehonnan nem bújtak elő. Ismét Blagodarjov vette észre elsőnek:

– Na nézd, na nézd! – mintha nem az ezredest tegezné, nem is neki mondaná, hosszú kezét a mellvéd fölé nyújtotta, élénk érdeklődéssel azt mondta: Jönnek! Jönnek!

És Vorotincev a távcsövén át pontosan látta: a kis erdőből két nyitott tetejű autó bukkant elő, mindkettőben négy ember ült. Háromversztányinál kevesebb volt a távolság, az erős távcsövön át Vorotincev megkülönböztette az arcokat is, látta a rangjelzéseket is a váll-lapokon. Az első autóban egy mozgékony, alacsony tábornok ült, minduntalan megvillant távcsövének lencséje, ő a nappal szemben csak feketeséget láthatott. Útjuk balról jobb felé vezetett a lapály másik oldalán, a megülő köd fölött. Nem volt, aki figyelmeztesse, feltartsa őket, gyorsan közeledtek.

– Egy tábornok! Egy tábornok, ide jön, hozzánk! – osztotta meg

Vorotincev a véleményét izgatottan Blagodarjovval, mert ugyan kivel mással tehette volna. – Most kéne megijeszteni őket! Most kéne elbeszélgetni velük!

Rossz helyen állt itt a lövészárokban. Ha Szavickij mellett lenne, azonnal leállítana mindenféle tüzelést. Vajon ott látják-e? Most már a telefonhoz szaladni is késő.

– Egy tá-bor-nok! – sóhajtott mélyet Blagodarjov egy vadász hevével.

– Elfogni! El kellene fogni!

És már lefelé ment az út, a ködbe veszett, aztán pedig felfelé vezetett, erre, Usdau felé. De a megmaradt előretolt állások a lapály szélén nem bírták ki – és vagy négyszáz szazseny távolságból néhány puskával tüzet nyitottak az autókra.

A német gyalogság válaszolt rá.

És az autók megijedtek! Megálltak, hogy megforduljanak, fordulat közben elakadtak.

Most kellene rájuk küldeni egy srapnelt! De ha a tüzérségi megfigyelő elkezd papolni a zászlóalj telefonján, s amíg az az üteghez…

A távcsövön át látható volt, hogy a tábornok sportosan kiugrott az autóból, a kíséret tagjai szintén azonnal kiugráltak, még az ajtót se nyitotta ki mindegyik, és meggörnyedve futásnak eredtek.

– Eh, közéjük lőni! – kesergett fölöslegesen Vorotincev. S mivel a dolgon úgysem lehetett segíteni, Blagodarjov szeme elé tartotta a távcsövet. Azt várta, hogy az csodálkozni fog a távcsövön, ehelyett abban a pillanatban belenézett, és felkacagott, az oldalát csapkodta, felkiáltott, hogy a zászlóalj csengett belé, mert hangja az volt:

– Eltévedt a kecskelábú ördög! Fogd meg! Ha-ha-ha!…

Az autók kiszabadultak, orral hátrafelé elindultak, várták az utasaikat. De azok már oldalra szaladtak a bokrok mögé, leereszkedtek az árokba vagy horhosba – és a tábornok intett az autóknak, hogy menjenek nélkülük, ők gyalog mennek.

És a mi háromhüvelykesünk csak ekkor lőtt el a falun át, a fejek fölött – és közelre talált ahhoz a helyhez. Mégis csak belőtték.

Ki ez a tábornok? És miért nem tudja, hogy mi itt sokan vagyunk?

Az esemény nagyon jókedvre derítette a katonákat, és Vorotincev köré gyűltek. Blagodarjov minden erőlködés nélkül, mindkét oldalra vagy húszszazsennyi távolságra magyarázta, hogyan járt ő *ott*, és látott mindent ő maga: a tábornok bakkecskeként ugrál, de jó alakja van! A katonák csodálkoztak: hát ilyenek a tábornokok?

Blagodarjov nyilván nevetős természetű volt, így aztán most is nevetett. Valószínűleg könnyen is dolgozik. Kissé esetlen volt, mint akinek az erőtől duzzad a keze, a lábával meg toporogni szeretne. Huszonöt éves, azt mondta, de az arca megőrzött valami kerekded

gyermetegséget, és olyan hiszékenységet sugárzott, amilyennel csak falun találkozhat az ember.

– Na, most aztán vigyázni, fiúk! Az oroszlánra is jobban vigyázzatok! Mert *ő* most befűt nekünk, azért is jött! – Ígérte Vorotincev vidáman.

Nem volt itt semmi vidám dolog, sokakra halál és sebesülés várt. Ám a férfitársaságok szokása szerint senki sem árulta el, hogy legszívesebben elszaladna innen, mind kérkedtek egymás előtt, tréfálkoztak, hahotáztak.

– És ne felejtsétek el, fiúk: a bátor ember egyszer hal meg, a gyáva pedig minden percben!

Vorotincev érezte, mennyire megismerte és megszerette őt ez a század – és könnyű, büszke érzés töltötte el, hogy a helyén van, és érezte, hogy erő tölti el, Oroszország egészséges, kimeríthetetlen ereje, amelyet a pétervári és moszkvai években elfelejtett, de amely ott van minden köpeny alatt, és íme egyáltalán nem fél a némettől.

– Hát Ogumennyik hová lett, fiúk? Meg akarom nézni Ogumennyiket napfénynél!

– Ogumennyik!… – Hé!… – Ogumennyik!… – Azonnal, nagys'uram!… – Úgy látszik szükségre ment! Mingyán előállítjuk!…

– Hát akkor – Perepeljatnyik!

A cingár, de mozgékony Mefogyij Perepeljatnyik pár embernyi távolságra állt Blagodarjovtól, az orrát szívta, már jött is az ezredes felé – de annak nem maradt ideje, hogy megnézze.

Azonkívül, ami bal felől süvített, még tucatnyi ágyúból lőttek, tucatnyi hosszú korbács vágott végig a levegőn – és mind ide jött.

– Na! Mindenki emlékszik a védőszentjére? – tudta még odakiáltani Vorotincev. – Imád-koz-zatok!

S miközben ő nevetve emlékezett a tábornokkal történt tegnapi esetre, jobbról is balról is válaszoltak neki:

– Istenhez imádkozz, de a part felé evezz!

– Szent Miklós egymaga mindenkit megóv!

És Arszenyij felordított:

– Isten veled, szép világ – és falunk! – és már ült is le az árokba, és már dugta el a fejét, de közben keresztet vetett.

És a Viborgi Ezred lövészárkainak egész sávján szaporán hullottak a német repeszgránátok! A már ismert, teljesen összehangolt tűzvezetés és a pontosan működő összeköttetés most egyszerre az ő magaslatukra irányította, erre a kétversztányi lövészárokra több tucat ágyú és tarack, könnyű és nehéz és még nehezebb ágyú és tarack tüzét – csak úgy durrogtak körös-körül a hathüvelykesek lövedékeinél is erősebb, sohasem hallott robbanások!

Itt ni, a közelben kifordult a föld! Rázkódott a föld teste, kifordult a lelke. Minden lövedék egyenesen ide repült, csakis és pontosan rád –

az ezredesre, a többiekre, az anyját… Uram irgalmazz! –, de egyik sem talált, és csak rázta, megsüketítette, időnként földdel szórta be a katonákat, vagy repeszekkel, de azokat nem lehet hallani, és azzal a bűzös, tömény égésszaggal árasztotta el őket, amelyet még egy újonc is hamarosan a halállal társít.

Már nem lehetett megkülönböztetni egyik robbanást a másiktól. Minden egybefolyt. Az általános remegésben, a halál előtti kínban.

Ilyet még maga Vorotincev sem tapasztalt soha életében! A japán háborúban nem lőttek *ilyen* sűrűn! Nem a mellette lévő földet, már az ő testét szaggatták, és az agyát erőltetve kellett emlékezetébe idéznie, hogy ha *hallja* és gondolkozik róla, akkor az még nem az ő testét érte, hanem csak a földet. Miközben hosszú éveken át a háborúval foglalkozott, alaposan elszokott a háborútól: mindent új dologként érzékelt. Mint akadémiát végzett tisztnek, azt is agyát megerőltetve kellett bizonygatnia magának, hogy egy lövészárok teljes szelvényéből ilyen munkával egy óra alatt elméletileg nem tudnak a védők negyedrészénél többet kilőni, ez pedig azt jelenti, hogy hetvenöt százaléknyi esélye van az életben maradásra.

De hány percig bírják ki az idegei, a tudata, hogy nem látja az ellenséget, nem is harcol, hanem csupán élő célpont? Ezt abba kell hagyni, meg kell nézni az órát. Kiderült, hogy csukva van a szeme! Észre sem vette, magától csukódott le.

Kinyitotta. És egy arsinnyi távolságban, ugyancsak a lövészárok fél magasságában, ugyancsak az elülső falhoz szorítva, meglátta Blagodarjov fejét, és rajta a gyűrött sapkát.

Ő is talán éppen most nyitotta ki a szemét.

Az emberi hang nélküli dübörgésben, az egész világtól elkülönítve, csak ők ketten, egyedüli élőkként az egész földön, néztek egymásra, s talán utoljára, emberi tekintettel.

És Vorotincev biztatásként Blagodarjovra kacsintott. Az még nagyobbat kacsintott, kényszeredetten mosolyra akarta húzni a száját. De nem sikerült.

Ő nem tud a hetvenöt százalékról. Hiszen neki nem magyarázták el idejében!…

A percek most egyenként, számolva teltek. Vorotincev a kezében szorongatta meleg zsebóráját, de nem volt ereje folyamatosan figyelni: túlságosan lassan cammogott a másodpercmutató, egyetlen fordulatába fémlavinák, sok ezernyi repesz és földcsomó fért bele.

Már nem látszott a nap, nem volt reggel: füstös, bűzös éjszaka volt.

És egy szűk másodpercbe gondolat is sok zsúfolódott össze, akárcsak katona a lövészárokban: hogy harcoljunk, ha nincs egyenértékű tüzérségünk? – a mieink nem lőnek távolabbra hét versztánál, a németek pedig tízre lőnek – a japán háború idején ilyen… – a japán háború idején még nem volt nős – Alina sír majd egy

keveset, azután férjhez megy – kár, hogy nem marad gyerek utána – és jó, hogy nem marad – kár, hogy nem találkozott *azzal* a múlt éjszakai nővel – így élte le az életét, ugyan mit csinált? – tizennégy augusztus huszonhetedike van – akinek a háború a foglalkozása, az nem sajnálhatja, hogy meghal – neki ez a foglalkozása, de ezeknek a parasztoknak? – mi a jutalma a katonának? – csak az, hogy életben marad. De *neki* mi lehet a támasza?

Ahogy előzőleg a térképtáskát, most az ezredes óráját nézte érdeklődéssel

Blagodarjov. Azután pedig elkezdett előre kúszni – kúszott – megsebesült?? – nem, az ezredes fülébe kiáltott:

– Mint a szérű!!

Vorotincev nem értette: a németeket dicséri ilyen higgadtan?

– Mint a szérűn!! – ordította még egyszer Blagodarjov a tüdeje erejét is megmutatva.

Vorotincev még így sem értette meg azonnal: mint a szérűn! Mint a szétterített kalászok a szérűn, úgy vannak a katonák a lövészárkokban, és várják, hogy kicsépeljék a testüket, mindegyikük számára az egyetlent. Óriási láncok fonták körbe soraikat, és kicsépelték a lélek-magokat, hogy számukra ismeretlen módon felhasználják: az áldozatoknak, a katonáknak csak annyi maradt, hogy sorukra várjanak. Az épen maradottaknak és a sebesülteknek pedig, hogy másodszor is sorukra várjanak.

Igaz is, hogyan bírják elviselni ezt a cséplést? Nem ordítanak, nem őrülnek meg.

A percek azért csak vánszorogtak.

Biztosan eltelt belőlük öt.

Tíz is eltelt.

Véres fürdőből szabadult arccal, bőrét ujjaival tartva, egy katona nyomakodott veszettül a hátak mögött.

Tőlük nem messze egy katona egy másikat kötözött.

Máskülönben a lövészárokban teljes volt a létszám.

És kezdtek hozzászokni a helyzethez. Ez ilyen életforma: úgy élnek, hogy csépelik őket.

Vorotincev Blagodarjovra nézett, és világosan látta, hogy az nem fél. Azaz, természetesen nem akar meghalni, és tudja, hogy félni kell, hogy mindenkinek félni kell, ha már ilyen a helyzet, Blagodarjov azonban ennek ellenére már nem félt: arcán nem tükröződött a megrázkódtatás, nem meredt ki a szeme, nem borult el az agya, nem akart kiugrani a szíve.

És Vorotincev arra gondolt, hogy pontosan ilyen katonát képzelt maga elé, amikor a hadseregtörzsnél visszautasította, hogy egy hátországi bohócot vegyen magához kíséretül. Ezt a katonát azonban magához veszi, és magával fogja hurcolni az ütközet végéig.

Blagodarjov úgy ült a lövészárokban, ahogyan a zápor végét várják egy rossz tető alatt. Nézelődött, és szoktatta magát az itteni élethez. Repeszekre vadászott: amelyik nem fúródott mélyen a falba, azt kipiszkálta. Felkapott egy forró darabot, megégette magát, egyik kezéből a másikba dobálta, és odaadta az ezredesnek, hogy fogja, nézze meg – fogazatos meleg repesz, annyira közeli a test számára, mint a nyakában hordott meleg kereszt.

A katona egyszerű tartása nem viselte magán sem a szolgálat, sem a rang, sem a társadalmi réteg, sem az állami szolgálat jellegét; tanulatlan, természet adta egyszerűség volt.

Ekkor elcsodálkozott Blagodarjov – túlnézett Vorotinceven és magasabbra, elcsodálkozott, mintha bocskorban jött volna, és pajta helyett palotába került. Vorotincev is arrafelé nézett.

FILMKOCKÁK

Ég a szélmalom!

Kigyulladt a malom!

Jól látszik a lövészárok felső szélénél – mintha egyenes út vezetne odáig, csak elborítja a robbanások füstje, a por, a röpködő földcsomók.

A fejünk tetején dübörög! Az utolsó dörrenéstől minden dörög és rázkódik! – és ezért lángol hangtalanul

a malom! nem rombolták le a lövedékek, hanem épen lángba borult: piramis alakú teste is, a rőt lángok a burkolatot falják, és világítanak, vöröslenek a tájban.

És a szárnyak mozdulatlanok. A tűz gyorsan végigfut az alsó lapátokon és a tengelytől végigszalad a felsőkön.

= Az egész malom! Ég!! Az egész!

A tűz így működik: először felemészti a deszkaburkolatot, a váz tovább tartja magát, egyre fényesebb, egyre inkább aranyszínű lesz a váz, de tartja magát! még megvannak a rögzítők!

Minden borda tüzes – az építményben is, a szárnyakban is!

= És a szárnyak valami oknál fogva – talán a forró légsugár miatt? – még mielőtt összeomlanának, elkezdenek lassan, lassan, lassan forogni!

Szél nélkül, mi ez a csoda?

Különös forgásban mozognak a vörös-arany lapátok – mintha tüzes kerék gurulna a levegőben. És – összeomlik, darabjaira esik szét, tüzes darabokra.

Amiről úgy gondolták, hogy három percnél tovább nem lehet elviselni, azt a Viborgi Ezred több mint egy óra hosszáig kibírta. A halottakat, akiket tudtak, a fal mellé fektették. A sebesülteket helyben bekötözték, egymást kötözték a katonák. A sebesülteket nehezen

lehetett félrehúzni: a lövészárkok mélyek, a kijáratok a falu felé sekélyek, és kettő van egy zászlóalj számára. Így ott maradtak a bekötözöttek is: földszínű arcok, mindenütt vérfoltok, ott is, ahol nem is sebesültek meg, remeg a szájuk meg a kezük. Második órája csépelték a viborgiakat – de azoknak nem állt szándékukban megfutamodni, és aligha fordult meg az agyukban, hogy talán nem is kellene itt görnyedniük a lövedékek alatt. Nem, mint a jégár idesodorta kövek – amelyek később túlélik az olvadást, századokat, civilizációkat, viharokat és forróságot élnek túl –, csak hevernek és hevernek, úgy ülnek itt a katonák, egyre ülnek anélkül, hogy elmennének. Dédapáik óta hozzászoktak, megváltoztathatatlanul beléjük rögződött, hogy nincs mit tenni, tűrni kell.

Vorotincev is görnyedten ült, mint a többiek. Mintha ebben a számára szükségtelen csépelődésben, ezzel az ezreddel való barátságában, amelyiknek nem ő a parancsnoka, megtalálta volna végső helyét.

Reménytelennek látszott, hogy valaha is véget ér. De váratlanul megritkultak a lövések, nem lehetett tudni, hogy összehangoltan áthelyezték-e, avagy abbahagyták – és kezdett oszladoznia bűzös fekete éjszaka, kiderült, hogy a mezőn szép reggel van, a nap már magasra emelkedett, helyet változtatott, és forrón besüt a lövészárokba.

És kezdtek felegyenesedni, lazítani, kikukucskálni, nézelődni. A halálból visszatért vad, rekedt hangok is magukhoz tértek, megszólaltak: hogy ma sokkal erősebben, tegnap ilyen nem volt, hogy ott balra jobban füstöl-pipál, mint nálunk!

Hogy valakinek nehezebb, mint nekünk, az megkönnyebbülés. Ott balra, a vasútvonal mentén és a másik falura szórták, és szórták, és minden robbant, feketén füstölt, kavargott, és hogyan lehetnek azok ott, és mi maradhatott épen – innen félelmetesebb volt elképzelni, mint az, amit maguk éppen hogy végigültek.

Nehéz, nagyon nehéz a kőállapotból az életbe visszatérni – pedig nem volt szabad lazítani és nézelődni, hanem gyorsan a puskához kellett kapni: milyen állapotban van, nem telt-e meg földdel a csöve, itt vannak-e a patronok, jól fel van-e erősítve a szurony, mert a németek nem sajnálatból helyezték át a tüzet, mert ott már bizonyára készülődnek.

Ezt azonban rosszul gondolták! – a németeknél valami történt: a tüzelést abbahagyták ugyan, de a gyalogság nem mutatkozott. Felbecsülhetetlen értékű perceket veszítettek, és visszaadták a Viborgi Ezrednek az erőt is, meg a dühös elszántságot is.

Előttük a lapályon feloszlott az utolsó ködfolt is, semmi sem maradt belőle. És világosan látszott, hogy a németek nem jönnek! De ott ni! Jobbra! Sűrűn ropogtak a puskák, és megszólaltak a géppuskák is.

Vorotincev pedig anélkül, hogy pontosan végiggondolta volna – a feje mintha nem is a sajátja lenne, nehéz és kótyagos a füsttől –, egy halott mellől felkapta a szabad puskát, féltáskányi patront, és a kardját félretolva, bizonytalan mozdulatokkal a lövészárok falának ütközve nyomakodott a halottak, sebesültek és élők mellett oda, a jobb szárnyon lévő zászlóalj felé, amelyiknek lövészárka megkerülte a leégett malmot. A feje nehéz volt ugyan, de azért nem gondolkozott nehezen, sőt inkább könnyen, sőt túlságosan könnyen, sőt elhamarkodva. Amikor már *ott* járt, másképpen gondolkozott. A vezérkari ezredesnek semmiféle elmélet alapján nem kellett a jobbszárnyra furakodnia, és puskával segítenie az ottani zászlóaljnak. De annyira szeretett volna! Feltétlenül így kellett tennie!

Igen, az egyszarvú, hegyes sisakok támadtak, de:

– Marhák! – kiáltott fel Vorotincev, megbiztatva azokat, akik a közelében hallották, és helyet keresett magának a lövészárok hajlatában. – Marhák, ez nem Európa! Ki a fene harcol így?

A németek itt is elkéstek, nem készültek el pontosan abban a pillanatban, amikor a tüzérségi tűz véget ért, nem özönlöttek abban a pillanatban rajtaütésszerűen, de ami a legfontosabb: nem kis rajokban, nem szétszóródva, nem rejtőzködve nyomakodtak felfelé a meredek lejtőn, hanem csatárláncban, jó célpontul szolgálva, s emellett még vállból lőttek, ezért meg is álltak – na, ezt már nem! A gyalogság vagy lőjön, vagy menjen, egyiket a kettő közül! Mi lövünk! Mi lövünk! A japánok leszoktattak bennünket arról, hogy így menjünk. Lőni viszont, épp ellenkezőleg, megtanítottak.

Meddig lehet kínok között őrlődni, hogy az ellenséget nem is látjuk. Ennyi ideig nem látjuk, na de most itt van! Itt van az átkozott, az örök ellenség, aki miatt mi egész életünkben szenvedtünk – na, készülj, vállam, leszámolunk! Mi görnyedtünk, de ti feküdjetek le! Ahányat leterítünk közületek, annyival kevesebben lesztek!

A jobb oldali zászlóalj felegyenesedett, mintha ép lenne – és tüzelt! Bőkezűen, frissen, pontosan ontotta, élvezettel fizetett a lövészárokban való görnyedésért. Vorotincev is élvezettel állt a sorban, és lőtt, belemarkolt a patronokba, töltött, célzott, lőtt, áthelyezte a célt, és amikor úgy látta, hogy az *ő* lövése nyomán esett el a német, még krákogott is hozzá.

A magas, hegyes, félelmetes sisakok közeledtek, lőttek térdelve is, állva is. (De mit nekünk a sisak! – mi egyensapkában is jók vagyunk, az oroszok homloka betörhetetlen, mondjuk, egyik-másik a fejéhez kap, talán kissé megszédült.) A viborgiak azonban álltak és lőttek, remegés nélkül, a visszavonulás szándéka nélkül. Már ötven szazseny távolságból sem ijedtek meg a hegyes sisakoktól, senki nem adott parancsot, nem intett a kezével, de a viborgiak tartották magukat és lelkiismeretesen lőttek.

És fájdalmas ordítozás közepette hullottak a németek, hanyatt estek, volt, aki szándékosan, volt, aki az oldalán gurult lefelé a lejtőn, hogy épségben megmaradjon. A többiek megfordultak, és kiegyenesedve futásnak eredtek. Mi pedig a hátukba! Mi pedig a hátukba!

Néhány forrófejű kiugrott a lövészárokból és szuronnyal utánuk eredt! De a főhadnagy visszarántotta az egyiket! A többieket is visszatartották. Helyesen tették.

Vorotincev nem lőtt többé. Örült a mieink kitartásának. Ezek kitartanak, ez érezhető volt, itt fognak állni, és akár ezredtulajdonosukat, Vilmos császárt is bevárják! Vorotincev szerette a kótyagos füstben a Viborgi Ezredet! Augusztus 27-ét is, már ezt az Usdau alatti csatát is szerette! És Szavickijt is, őt különösen! És nyomakodott a lövészárokban tovább, Szavickij felé.

A századparancsnok a fülébe kiabálta és mutatta: ott, a vasút alatt van egy hídív, alatta pedig, vagy a másik oldalán ott a tábornok.

Jól megválasztott hely, ott is kell lennie. Minél nagyobb itt a csend, annál jobban hallani a géppuskákat, és a sajátjait valamennyit jó helyre állítja. És nincs miért Szavickijhoz menni. Neidenburgba sem lehet most átrepülni. Stempel dandárja is feltűnik már valahol. Nincs miért jobbra menni. A Viborgi Ezrednél sincs mit csinálnia, miért van ő itt?

Balra viszont dübörgött, a repeszgránátok fekete füstjére ráborult a srapnelek sárgája, ott még egymás után öt ezred foglalta el a vonalat, ott különböző fordulatokat vehetett a harc, és oda kellett menni! A Viborgi Ezred kitartásának és erejének nem volt szabad elpocsékolódnia, hatásának már ezekben az órákban meg kellett mutatkoznia az egész hadtesten.

A lövészárokban szorosan voltak, holttesteken kellett átlépni, sebesültekbe ütközött – no meg a katonák is kimásztak, a szabad térségre igyekeztek. És Vorotincev nem dobta el a puskát, a szíjára vette, kiugrott a lövészárokból és fent elindult visszafelé. Mintha valami elfütyült volna mellette, de nagyon könnyen lépkedett. No meg rosszul is hallott, eltompult a hallása. És mintha nem is látott volna mindent, ami látható volt. Letépett véres kötések, érleszorítók hányódtak a földön. Minden tele volt szórva srapnelgolyókkal. Egy összetört puskatus hevert az útján. Az üres hüvelyek csillogtak a napfényben. Bádogcsajkák. Egy eldobott derékszíj rézcsatja. Egy katona kúszott. Egy bekötözött fejű a homlokát fogta, a feje teteje meg nyitva volt. Emez a földön ülve a csizmáját húzta lefelé, és a vér úgy ömlött belőle, mint a kancsóból. Megint egy másik élettelen szemekkel bámult ki a lövészárokból, ezek meg itt már nevettek is. Mintha semmit sem látott volna, nem fogadta be a szeme, nem fogadta be a lelke. Mintha részeg lenne, kellemesen vigyázatlan, erőteljes lett a

mozgása: hol a keze lendült ki, hol fölöslegesen erőset lépett, vagy megbicsaklott a lába – ez az az állapot, amikor az ember megszúrja vagy megvágja magát, de nem érzi. És a kótyagos, nehéz fejével még mindig nagyon könnyen gondolkozott.

Amikor a jobb oldali zászlóaljhoz indult, Vorotincev teljesen megfeledkezett szomszédjáról, Blagodarjovról. Most, amikor visszajött, eszébe jutott, hogy számára ő a legfontosabb, legszükségesebb ember. Él-e? Csak nem halt meg?

A második zászlóalj is olyan sikeresen verte vissza a támadást, mint az első. A sebesülteket elvitték, elvezették a közlekedő járatokon és a felszínen. A lövészárokban rendezkedtek. Kiszórták a földet, mintha tucatnyi sírásó lapáttal dolgoztak volna. Vorotincev felismerte a helyét – az oroszlán sárga farkát először egy földcsomóban pillantotta meg, jobbra pedig ott volt Blagodarjov, a derék, értelmes pofa! Hunyorogva vizsgálódott, dobálta kifelé a törött széket, az üres patronos cinkládákat.

Vorotincev megkérte a századost, hogy engedjen el vele egy katonát. És vidáman intett:

– Blagodarjov! Velem jössz?

– Miért ne? – Blagodarjov egyáltalán nem csodálkozott, mintha közös sétát beszéltek volna meg. Nyelvét a másik oldalra tolta a kidudorodó arcában, a gödörnek arra a félszazsennyi részére pillantott, ahol az elmúlt órában szinte véget ért az egész élete, átdobta a fején a szorosan koszorúba csavart köpenyt, erős lendülettel kitette lábát a lövészárokból, és teljes magasságában kiugrott. – Hová megyünk?…

Úgy viselkedett, mintha a háborúban nőtt volna fel, méghozzá Vorotincevvel együtt:

– Adja csak ide a puskáját. Meg a köpenyét is, úgy könnyebb lesz.

Egyik köpenyt a másikra helyezte, a két puskát együtt, a szíjával az egyik vállára dobta, a csajkát pedig menet közben a derékszíjára fűzte. Mehetünk.

Fél nyolc van, a főhadiszálláson még nem ébredtek fel, nem itták meg a reggeli teát, itt meg hajnal óta már elcsépeltek vagy ezer embert, pedig még előttük van az egész napos harc.

Ismét fülledt, forró nyári nap ígérkezett.

*

A saját állásaink mögött mentek, a vasúton túl, hogy gyorsabban és könnyebben haladjanak. Az, ami a lövészárokban el volt takarva, itt látható volt: hogy a mi ágyúink is gőzölögnek, a tüzérek izzadtan sürögnek, a felső ingüket is ledobták, hordják a lövedékeket, húzzák a zsinórt – de a németet nem találják el. Ide is röpültek német srapnelek, vagy kétszer olyan közel, hogy Arszenyij meg az ezredes

hasra vágta magát – de az előző ágyútűzhöz képest ez már tréfának tűnt.

A németek tüze azonban csakúgy, mint eddig, az első vonalra irányult, azokra az ezredekre, amelyeknek a háta mögött ők most mentek.

– A Jenyiszeji tartja magát – dörzsölte a kezét Vorotincev. – Még egy rövid óra, és minden megváltozhat.

Ennek a Jenyiszeji Ezrednek a fényképe a közelmúltban egész Oroszországot bejárta: Peterhofban díszmenetben vonult el Poincaré előtt, és a jobb szárnyán, tisztelegve, arccal a tisztelt vendég felé, magát kihúzva Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg lépkedett. Egy hónap sem telt el, és azok a daliák már itt gyűrődtek.

– Az Irkutszki is tartja magát! – örvendezett az ezredes. – A mai csatát, Arszenyij, megnyerhetjük, ha okosan csináljuk.

Megnyerni – Szenyka ennek örülne, hamarabb vége lenne a háborúnak.

– És mit kell csinálni, nagyságos uram?

– Egyelőre semmit, de menjünk gyorsan a balszárnyra. Ha csak álldogálunk, akkor nem nyerjük meg.

Szenyka eddig sem emelgette rosszabbul a lábát, mint egy daru – de az ezredes is jó gyalogló volt, igaz, hogy ő csomag nélkül ment. Ellenben minden zugba bekukkantott, megtudakolta: milyen egység? Mennyi lőszerük van?

Milyen parancsot kaptak?

Elkezdték lőni a mögöttük lévő részt is! – megint elkezdték veretni a Viborgit, méghozzá erősen! Itt-ott ég, füstöl, és a repeszgránátok röpködnek. Arszenyij örült, hogy eljöttek onnan. A lövészárok – akár a sírgödör, és az ember maga mászott belé, reszket, mint egy birka, várja, hogy a nyakára tegyék a kést. Ha meg a mezőn megy – van keze, van lába, meghalni is könnyebb. De még az is lehet, hogy életben maradunk. Arszenyij jókedvűen lépegetett a fürge ezredes után. Tisztiszolga nem lett volna, de így, társként jó volt vele menni. Az ezredes nem egyszerűen a napot töltötte, hogy életben maradjon, valami célja volt.

Vorotincev a tartalékot kereste, az odaérkezett egységeket. De az első versztákon senkit sem talált, tüzérség is kevés volt. Csak Viktorija Fjodorovna nagyhercegnő autós egészségügyi csapata késztette csodálkozásra – valószínűleg ez volt az egyetlen ilyen az egész orosz hadseregben: a szemük láttára hozták a sebesülteket az autókba a kötözőpontokról, és azonnal vitték is Soldauba.

A vasút újabb kanyarulatánál, ahol az élesen a mögöttes terület, Soldau felé fordul, felfedezték a hadtest mozsaras osztályát, a nélkül a két tarack nélkül, amelyeket átadtak Szavickijnak. Itt, a másik lejtőn sok lövedékük volt összerakva, és még mindig hordták, de keveset

lőttek: az osztály fölött kizárólag Maszalszkij, a hadtesttüzérség parancsnoka rendelkezhetett, az pedig nem tartózkodott a közelben, és nem volt meghatározott feladat, kit és miben támogassanak. Szmiszlovszkij alezredes, a tüzérosztály parancsnoka védekezésre készült, amennyiben a dolgok rosszabbra fordulnak. Vorotincev gyors megbeszélést folytatott vele: készítsék elő az ágyúkat, hogy az ő északnyugati szektorukhoz viszonyítva negyvenöt fokkal balra fordítsák, és nyugat felé létesítsenek oldalsó megfigyelő pontokat – bal felől elkezdődhet valami, méghozzá hamarosan. Megegyeztek, hol és hogyan tartják a kapcsolatot. Vorotincev a lövészdandár után érdeklődött, Szmiszlovszkij feltételezése szerint lehetséges, hogy ott távolabb, a vasúton túl errefelé közelednek. Jobbra pedig, bentebb a kis erdőben a Litvániai Gárdaezred gyülekezik – friss és nincs semmi dolga, nem állt harcrendbe, nem ássa a második védelmi vonalat.

Szenyka ezredese elbizonytalanodott: elmenjen a litvánokhoz? Arrafelé tarló volt, rajta az egész mezőn fekete hamuval borított foltok: keresztben égették el a rozst, egyetlen kicsi keresztet sem hagytak ki. Az ezredes végül eldöntötte: Arszenyij, te ülj meg itt, hamarosan visszajövök. Azután az órájára pillantott – nem, gyerünk a balszárnyra, ott vannak a lövészek.

Gyorsan átvágtak a vasútvonalon, az ezredes körülnézett, és mutatta:

– Arra menjünk!

És serényen nekilendült.

– A *tarackok* mire valók, nagyságos uram?

– Ne mondd mindig végig, hogy „nagyságos uram”, sok időbe telik.

– Hát akkor hogy mondjam?

– Nincs itt senki, sehogyan sem kell. Láttad, a csöveik rövidek, de nagy az átmérőjük, negyvennyolc vonás.

– Mit jelent az a vonás?

Az ezredes sóhajtott.

– Általában véve függőlegesen tüzelnek. Fedezékek ellen jók.

Szenyka is sóhajtott egyet.

– Kár, hogy nem vagyok tüzér.

– Szeretnél? Ha életben maradunk, áttétetlek.

Szenyka bólintott, de nem nagyon hitte, persze, az embernek mondania kell valamit. Ez jó lett volna régebben, amikor Szenyka még a tényleges szolgálatát töltötte. A háború meg – pfuj, Mária oltalmára tán szélnek is eresztenek.

Most mindenütt krumpliföldek voltak előttük, szíip kolompér! Bizony, a németek a vízmosásokat se hagyják veszni, a lejtőkön minden be van ültetve, és az állatok ellen kerítés védi. A mezőn túl pedig két magányos ház, ott állnak külön-külön. Lábuk szárával a krumplileveleket verdesve éppen arra igyekeztek. Jó így élni: az

ember mellett itt az egész föld egy körbe zárva.

Ment az ezredes fújtatva, ha Szenykának rövidebb a lába, meghajszolta volna. Sietett, és minduntalan előre nézett a távcsövével. A falu előtt állt egy magas, téglából épített pajta – ott az ezredes nagyszámú gyalogságot látott, ezek lesznek a lövészek.

– Kik azok a lövészek, nagys…? – érdeklődött Szenyka menet közben.

– Azok is gyalogosok, csak válogatott gyalogság. Több a géppuskájuk, keményebb a kiképzésük. Erős legények, akárcsak te. Ezért náluk nem négy zászlóalj van egy ezredben, hanem csak kettő. Ennek ellenére megbirkóznak a dolgukkal.

– Jaj – sajnálkozott Szenyka –, vissza kéne menni, és megmondani a mieinknek, mekkora erőt gyömöszöltek be ide! Sokkal könnyebb lenne nekik!

Arra fordultak be, amerre ezen a részen a front is kanyarodott. Előttük a Ruttkowitz-birtok terült el, a mögött egy kis erdő, az erdőn túl pedig, Vorotincev értelmezése szerint, a Péter- és a Neuschlotti Ezred, tegnap vonultak oda. A németek errefelé kevésbé tüzeltek. Helyesen, helyesen értelmezte az elgondolást! – a németek nem merik átkarolni a szárnyat, mert itt van még a lovasságunk is, a németek Usdaun keresztül akarnak áttörni. És mindent meg lehet menteni, mindent meg lehet változtatni – pontosan itt! De ki gyűjti össze az erőket? Ez a másfél lovashadosztály toporog, ki vezeti őket?

A pajtáról kiderült, hogy istálló. Nahát! az állatoknak – egy ilyen épület! A lövészek pedig valóban megtermett, egészséges, friss legények. Ültek és hideget ettek, kinél mi volt. Szenykának is megkondult a gyomra: hiszen van a zsákjában két darab kétszersült, meg kellene enni, mielőtt még megölik, megsebesítik. Vajon mitől kezdett el háborogni a gyomra? – nem szántott, nem kaszált, de azért rágja a belsejét.

A lövészek azon vitatkoztak, miért kereszt formájúak a szelelőnylások a falban: talán jobb volt így rakni? vagy így szebb? vagy hogy az állatokat megvédjék a tisztátalan erőtől? És dicsérték a meredek tetőt, hogy nem kell lehányni róla a havat, lecsúszik magától.

Az ezredparancsnokot nem találta a helyén Vorotincev – elment, hogy valakitől, akit éppen előtalál, akár a hadtestparancsnoktól is megtudakolja, mi a parancs számukra. Viszont itt volt a két zászlóaljparancsnok és az ezredsegédtiszt. Négyesben leültek. A lövészdandár a dandárparancsnok nélkül, a dandár törzse nélkül és a melléje rendelt tüzérség nélkül érkezett meg Soldauba – egyszerűen a négy külön ezred, és mindegyik a maga elképzelése szerint mozgott, és keresett magának feladatot. De talán csak van parancs? A hadtesttől kapott általános parancs, hogy haladjanak északnyugat felé, semmi közelebbi – sem az elfoglalandó terepszakasz, sem az elválasztó sávok,

sem a jobb oldali és bal oldali szomszéd.

– Rendben van, uraim! – fogta szavukon őket Vorotincev. – A hadtest törzse tízversztányira van ide, és látják, senki sincs itt tőlük. A szolgálati szabályzatban szerepel a vezetésnek egy olyan formája is, hogy a jelenlévő legmagasabb rangú parancsnokok tanácsa. Alakítsunk egy ilyet, legalábbis az önök négy ezredére vonatkozóan. A helyzetet én önöknek azonnal, pontosan… Gyülekezési pontnak válasszuk ki egyelőre a Ruttkowitz-birtokot. Igen, az egyik ezred már ott van? Nagyszerű. Az önök zászlóaljai is oda tudnak menni, és onnan tovább az erdőbe. Hogyan gyűjtsük egy helyre mind a négy ezredüket? Mindegyik küldjön egy magasabb rangú tisztet a Ruttkowitz-birtokra, és az ezredek is oda húzódjanak. Az alacsonyabb rangú tisztek közül rendelkezésemre tudnak bocsátani vagy kettőt-hármat kapcsolattartás céljából? Az egyiket elküldjük egy levéllel a Litvániai Ezredhez, hátha meg tudjuk győzni őket, hogy húzódjanak egy kicsit balra. A másikat Krimov ezredeshez küldjük. Ha őt megtaláljuk, mindjárt ide irányítja ezeket a lovashadosztályokat, de az is lehet, hogy már el is indította. A harmadikat pedig… Hol? Hol van ez a nehéztüzér osztály?

A nehéztüzér osztály két versztával hátrébb állt. Az alárendeltségi viszonyok furcsasága folytán nem engedelmeskedett a hadtesttüzérség inspektorának sem, azt csinált, amit akart.

– Ilyen távolságból semmit sem fognak csinálni. Ide kell jönniük. Hozzájuk magam megyek el… De nem, a Ruttkowitz-birtokra megyek. Telefonvezetékeik nem jönnek erre, nem látták? Nem létezik, hogy a Ruttkowitz-birtokon ne legyen megfigyelőpontjuk. Nekik is levelet küldök az állásba…

A határozott meggyőződés átragadt a rangosabb lövésztisztekre is – nem voltak ők merevek, szenvedtek a tehetetlen semmittevés miatt, amikor a közelükben dübörgött, és dőlt el minden. És a térképtáskán gyors, szétfolyó írással tartalmilag tömör levelek íródtak. És menet közben a fölösleges, buta kardjukat fogva már szaladtak is a fiatal összekötő tisztek. A két zászlóalj felszerelését zörgetve összeállt, felsorakozott és elindult a Ruttkowitz-birtokra.

És csak Szenyka meg az ezredes maradt a pajta mellett: az ezredes a falnál ült, még gondolkozott valamin, vagy várt valamit.

Szenyka az eltelt idő alatt vizet merített csajkájával a tóból, amelyikben, mit sem tudva semmiféle háborúról, kacsák úszkáltak. Majd szétpukkadt a hasa – hát hogyne? A kétszersült talán öt évig is a raktárban hevert, víz nélkül nem lehet elköszörülni. Hát nem csodálatos dolog, hogy senki sem próbált az útról kacsát lőni? Jó lenne lehúzni a lábbelit, és megáztatni a lábát a tóban, de az ezredesre pillantott, és látta, hogy semmiképpen sem lehet, nincs rá idő.

– Vegyen kétszersültet, nagys…

Az ezredes csodálkozott, mintha nem is a saját kezével vett volna

belőle, de a csajkát azért látta, és belemártotta.

– Csak reggel kilenc óra van – mondta. – Jobb lenne ezt a kétszersültet ebédre hagyni.

Rágták a kétszersültet.

Az ezredes a térképet nézegette. Az útra pillantgatott, ahol az útszéli fákon túl lőszerszállító kocsik meg a trén szekerei haladtak. Rágta a kétszersültet.

– Te nős vagy, Arszenyij? – A hangja is idegen volt, mintha kérdezte is volna meg nem is.

– Még hogy nős! Egy éve sincs, hogy együtt vagyunk. Húshagyótól kezdve.

– És jó feleség?

– Az első évben mindegyik jó – mondta Szenyka, csak úgy hanyagul, a kétszersültet kebelezve. Illendőségből mondta, de nem így gondolta.

– És hogy hívják?

– Je-ka-tye-ri-ná-nak – mondta Szenyka és abbahagyva a rágást.

…Még Kátykának sem szólították. Az utcán csak azt mondták rá, hogy „kesztyű”, és ebben nemcsak az volt a sértő, hogy kis növésű, hanem az is, hogy nem önmaga van külön, hanem hogy valakihez oda kell csapódnia, és elhagyni őt nem valami nagy dolog. Szenyka pedig egy szólásmondással válaszolt, amely szerint: a kéz jó barátságban van a kesztyűvel. És amikor elkezdett vele járni, nevettek a lányok is meg a legények is, hogy nem tudott egy magas, dolgos lányt találni magának? Mit fog csinálni ezzel a csöppséggel? A lányt is gúnyolták, hogy a fiú minden bordáját össze fogja törni. A gúnyolódás ellenére ő a megérzésének hitt, úgy vonzódott a lányhoz, hogy ki sem lehet mondani – és milyen meleg, örömöt árasztó feleség lett Katyonából! Nemcsak az ő Kamenkájukban, az egész tambovi járásban nem találni párját! Előfordul, hogy az ember nagyon megszeret egy lovat, mert se ostor, se gyeplő nem kell hozzá: nem is a szóból, hanem az ember gondolatából, szinte előbb, mint ő maga, kitalálja, merre forduljon, hogyan húzzon. Ha pedig egy asszony ilyen, azzal hogy érzi magát az ember? Hogy mikor alszik, eszik-e egyáltalán, nem lehet tudni, amikor ő felébred, már elröppent, már intézi a dolgait, csak hogy Szenykának legyen mit enni, minden jó legyen, ne legyen gondja.

De nem is ez a dolog lényege, hanem az, hogy nagyon édes vele, mintha az ember édes csontot szopogatna, oda, oda, oda törekszik. S hogy mit ki nem talál! Olyat talál ki!… Tiszta szívből csinált neki gyereket, nem tudta eleget nézni, örömmel tapogatni, hogyan kerekedik a hasa. Nem hagyták, hogy a végéig örüljön.

Arszenyij még az arcán is végigsimított, hogy elűzze a nem helyénvaló gondolatokat. Körös-körül ott topogtak, rejtőzködtek és kúsztak a katonák, és mindegyik otthon hagyott egy-egy Kátykát, s

most nem a szánkat kell tátani, és reá emlékezni. Vajon e nap végén maga Szenyka is életben lesz-e még?

– Tudsz lovagolni?

– Mit kell azon tudni?… Nálunk mindenki jól tud. Nálunk a járásban foglalkoznak lótenyésztéssel, és a lovakat…

Az ezredes úgy ugrott fel, mintha forró serpenyőre ült volna: „Nehogy a lövészek!" – és egy kis ösvényen keresztbe az út felé lendült: egyik kezével is felkapott valamit, a másikkal is – és máris indult. Velük szemben a kiküldött zászlós szalad: azt mondja, a nehéztüzérség már magától felkerekedett, ide telepszik át! Az ezredes megörült: „Na, mi is induljunk!" Odaértek a lövészekhez, velük együtt mentek az úton a birtok felé. Szenyka ezredese az ezredparancsnokkal kezdett tanácskozni, az a lóról hajolt le hozzá. A lövészek pedig válogatott legények, jól tápláltak, tartják az alakzatot. Kérdezgetik Szenykától: Mi a parancs?

Hová megyünk, nem tudod? – Hová! – felelte nekik Szenyka fontoskodva. – Ahol a bottal biztosan elérnek, mért késtek a gyülekezéssel? – Elmondott nekik egyet s mást a mai csépelésről.

Még nem értek el a birtokig, amikor valami új kezdett ropogni, nem lehetett egyből tudni, hogy mi az. Lekapták a puskákat és a levegőbe tüzeltek. Szenyka is hátrahajtotta a fejét: ó, az ellenség, repül, a szárnyain fekete kereszt. Ő azonban nem lőtt rá, nem esett kézre, csak elgondolkozott: hogyan repülhet a pogány, mikor semmi sem tartja? és milyen neki, amikor eltalálják és hengerbucskázik lefelé?

Elrepült.

A gazdaság nagy. A kertben több száz fa, de már erősen redves, kifosztották, sok ág letörve. A kert közelében százéves hársfák, tölgyek, egy saját kis erdő, tiszta, egyenletes, ösvényekkel – és állatok kóborolnak benne, szemmel láthatóan tenyészállatok. Lóistálló – az ajtaja tárva, belül tisztaság, itatók, de ló egy se. A házból valamiféle katonanépség díványokat, vörös bolyhos foteleket cipelt ki, belevetette magát és cigarettázik. Az ezredes láttán felugrottak, eltakarodtak.

Szenyka is leült, furcsának találta. Két főhadnagy a lövészektől már az ezredes mellett van, és azt sütötték ki, hogy felmennek a tetőre, szétnéznek. Szenyka nekiállt, hogy kinyissa nekik a padlásajtót. A házban sok csodálatos dolog van. Tükör – egy egész falat betölt, de már összetörték, nyilván elvettek belőle egy-egy darabot, hogy magukat nézzék benne. És a bútor, a bútor! – de felforgatva, összetörve. A padlón összetört színes, mintás edények. És egy csodálatos biliárdasztal – posztó nélkül, a pereme nélkül, fekete, sima, a formája pedig, mint egy balta. Hogyan maradnak meg ezen a golyók?

– Te tahófalvi! – a főhadnagy Szenyka szemére húzta a sapkát – ez nem biliárdasztal, hanem zon-go-ra!… – Hát ide a falra meg mit

szegeztek? – Ez márvány, családfa, ki kitől van, másképpen, kitől származik. – A másik emeleten sem kisebb a felfordulás: az ablakokról letépték a csipkét, a szekrényeket kiforgatták, a padlón ruhák, játékok, fényképek, könyvek, papírok. A főhadnagy felszedte: – Versenybizonyítványok. Jó lovakat nevelt.

Szenyka kinyitott minden padlásra vezető ajtót és a kis padlásablakot is. Az ezredes kitámaszkodott, de még mielőtt a távcsövet kitette volna, odaszólt Szenykának: – Idefigyelj, itt a park mögött van egy kozák század, hívd csak ide a tisztjüket! – Szenyka két lépcsőfokot kihagyva rohant, arra sem maradt ideje, hogy szétnézzen a házban, kiderítse, mi minden van benn.

Meg is találta a 6. Doni Kozák Ezred századának alkapitányát, amely a hadosztálylovasság helyett került ide a legnagyobb ágyútűz közben. Az már a Szenyka ötlete volt, hogy kért tőlük egy lovat, befogta egy homokfutóba, feldobott rá egy csomó szalmát, és a kancát a gyeplővel biztatva jött vissza a ledöngölt homokos úton, amelyre annyira ráborultak a fák ágai, hogy az eső nem esett át rajtuk.

Az ezredes magyarázott az alkapitánynak, és levelet írt, megmondta neki, hova menjen el. Eközben egész idő alatt erősödött a dübörgés, nagy rohangálás kezdődött: a birtok és a közeli erdő között a mi tábori ágyúink álltak – és hogy erőlködtek! hogy nekiláttak! mintha az egész faluban egyetlen járókelőt akarnának eltalálni a kutyák, mintha mind meg akarnának szakadni azonnal! A csatában valami megváltozott.

Itt náluk is nagy sürgés-forgás vette kezdetét. A főhadnagyok a kardjukat fogva az ezredükhöz szaladtak. Az ezredes a homokfutóra ugrott, mintha csak ő rendelte volna oda:

– A Neuschlotti és a Péter-ezred rohamot indított! – kiáltotta Szenyka fülébe. – *Maguktól* indították! A hadtest parancsa nélkül! Így is kell! A lövészek támogatni fogják őket! A tarackok is mindjárt támogatni fogják! – És ő maga is legszívesebben a kancát megelőzve előrerohant volna.

A doni század is elnyargalt mellettük, az erdő felé vágtatott.

Szenykának jókedve van. Legszívesebben azonnal a németekre rohanna, akár egy szekérrúddal is, ha tudna szerezni egyet! Leszámolni minél hamarabb, és gyerünk haza. Ez azért komolyabb, mint amikor falu falu ellen! Jó látni, hogy támadnak a mieink. Gyerünk, mi is! Menjünk! – mit álldogálunk, várjuk, hogy elcsépeljenek? Napfényes, mozgalmas nap, és az idegen föld tágas – tipord, ne sajnáld. Na persze, nem lenne jó, ha náluk, Kamenkában harcolnának így. A kamenkai járásban, hála Istennek, soha nem harcoltak így.

Mindjárt a birtok mögött ott álltak az ágyúk. A kezelők váltás nélkül lőttek, vidáman sürgölődtek, a háború a jókedvet szereti! A nappali világosságban is látszott, hogyan csap ki a láng a lövés

nyomán az ágyúcsőből. Az egyik irányzó minden lövés után az erdő felé lendítette az öklét: nesze neked, te átkozott! A közelben álló kapitány odakiáltott az ezredesnek: „Nő a céltávolság!” Az ezredes megmagyarázza Szenykának: „Ez azt jelenti, hogy a mieink előrenyomulnak!”

Csak a közepibe! Hát csak legyőzzük őket?

A németek szintén keresgélnek – nem a birtokot, hanem ezt az üteget. Itt árterület van előttük, a hullámzó füvet könnyű szellő borzolja, de amikor egy lövedék becsapódik, fekete oszlop emelkedik magasabbra a magas fánál, nagyobb egy tölgyfa kifordított gyökércsomójánál, és nem olyan tölcsér marad utána, mint a homokban, hanem mintha kiásták volna, és fekete, nagyon fekete.

És az egyik ütegünket megtalálták! Pontosan a lövegeink között – puff! puff! És egy lőszeres láda a levegőbe repült! És a benne lévő lőszer is robbant, egyre robbant! És a lovak szétszaladtak, a rémült emberek megpróbálnak elkúszni – már aki él. Szenyka lova is keresztbe ugrott az úton rémületében, Szenyka alig tudja irányítani – és be az erdőbe!

Az erdő felől pedig errefelé száguldottak a lövegmozdonyok: most kapcsolják fel őket, és szintén előre. – Mi van, innen nem tudnak lőni? – Nyílt tüzelőállásba!! – mutat az ezredes előre. – Közvetlen irányzással! Csapj oda, Arszenyij, guruljunk tovább!!

Az erdő nem nagy, átszaladtak rajta, utolérték az egyik lövészezredet – a másik kettő valahol már felfejlődött. Tágas mező, falu – amelyet tegnap foglaltunk el, itt is, ott is tanyák, és megint erdő, de már tömör fal, és azt mondja az ezredes, a Péter-ezrednek ott kell lennie. Az erdőnek ezen az oldalán nem tűnik el, nem oszlik fel a kartács okozta füst, és újabb keletkezik, *zárótűz* ijesztésként, hogy a mieink ne támadjanak erősebben.

– És jobbra?

– Nem hallod? tarackok! Ide, a Péter-ezred elé lőnek!

– Azok, amelyikek a vasútnál voltak?

– Azok!

– Ekkora hurkot csináltunk?

Mekkora tűz lobbant előttük az úton! mekkora fekete tölgy nőtt ki előttük! – épp hogy félreugrottak – a fülük eldugult – elugrottak, a földre lapultak (a gyeplő is kézben maradt) – és sok-sok repesz süvített, süvített el mellettük! Hogyan menekült meg a ló? És ők maguk? A kocsit meglyuggatták. Most már aztán le kell térni az útról: nyomás a mezőn keresztül, rugók nélkül, de ügetésben, trap, trap, trap! Itt van a tábori vezeték is… – Nagys… jó irányba megyünk? Mert a lövészek mintha a bal oldalon maradtak volna. – Mi pedig jobbra megyünk, kikerüljük a srapnelt – és gyerünk a Péter-ezredhez!

A hely még őrzi a németek melegét, reggel még az övék volt, itt

hevernek az ő halottaik is, itt hevernek a mieink is, vannak sebesültek is, de nincs idő jobban szétnézni. Íme, itt állt egy német üteg, lőszerük felrobbant, két ágyújuk szétlőve, a lovak a hámban kimúltak, a többit elvontatták.

A kartács pedig még mindig a levegőben van, húzz jobbra!

És akkor két kicsi lövedék pukkant – nem előttük, hanem mögöttük! –, nem szállt el a fejük fölött. Ezek a mieink, ide figyelj, a mieink lőnek röviden, az ördögadták!

Nyargaltak mindenen keresztül! Az ezredes a vállát tapogatta. – Arszenyij, ez megkarcolt engem! – Kigombolkozott. – Itt, a vállamon karcolt meg. Lehet, hogy a mieinktől kaptam, de inkább attól a repeszgránáttól az úton, csak most kezdett el sajogni. – Bekössem, nagyságos uram? – Nem kell, menjünk gyorsabban!

Fél órával ezelőtt még németek voltak itt: patrontáskák, tölténytárak szétdobálva, géppuskahevederek, külön egy fej nélküli holttest, és egy másik a fejével együtt (a zsebei kiforgatva, már átkutatták), ép és törött puskák, és színes csomagolásban talán ennivaló, de folyik a harc: nincs idő megállni, lehajolni. Íme, beértek az erdőbe, és a géppuskák közelről kelepelnek – a mieink? a németek? Nem lehet továbbmenni. – Kösd a lovat egy fához, gyalog folytatjuk.

Az erdőből pedig sebesültek vánszorognak velük szemben – jaj, de messzire kell még menniük… Az egyik integet, henceg: sokat elfektettünk *belőlük*, a mieink csak úgy özönlenek előre! A másiknak az egész melle be van kötözve, a köpeny a vállára vetve, hörög: döntögetik a mieinket, döntögetik… Egy zászlós vánszorog, a nyakán sebesült meg, nem tudja elfordítani a fejét, sír az ezredesnek, de nem a fájdalomtól: nincs mivel lőni, az utolsó patronjainkat lőjük el, miért nem hoznak, ki gondolkodik itt a hátsó felével? Az ezredes: és mennyit szórtak el hátul? A zászlós legyint, vért köp: így van, szórják a patront a katonák, nem tudnak vigyázni rá.

Az erdőt nagy tisztás szakítja meg. Itt, a szélén árok van, benne víz, előtte a Péter-ezredbeliek hasalnak, nem bújnak ki, és nem lőnek. A tisztáson út vezet át, kevesebb mint kétszáz szazseny távolságra valami csoda közeledik: mintha kereke lenne, de a kereket nem látni, él, de nincs feje, nincs farka. Mozgatható teteje van, hallani, hogy géppuskából tüzel, nyomában kicsi füst keletkezik – zs-zs-zs!

Mi ez? – nagy a riadalom, soha nem láttak ilyet. Be tud jönni ide az erdőbe is, vagy csak az úton halad? – Teherautó! – kiált fel Szenyka ezredese. – Az árkon nem tud átjönni, megfeneklik! – És mi van rajta? – Vas lemezekbe burkolták, ezért nehéz, nem jön ide. – És mivel lőnek róla? – Aknavetővel, kicsi kaliberű, nagyobb ijedelmet okoz, mint amennyi a harci ereje. – El kéne fogni, nagyságos uram? Két oldalról ássunk gödröt az útján, vagy robbantsuk fel? – Mivel robbantod fel, mikor lőni sincs mivel, elfogyott a patron? – A patront már hozzák –

vigyázat! – mindjárt lesz patron, feküdj!

De már ezelőtt szaladva jött egy altiszt; jobbról, a neuschlottiaktól azt üzenik: az a parancs, hogy mindenki vonuljon vissza! Erre Szenyka ezredese: – Ezért a „vonuljon visszáért” fejedet veszem! Itt helyben agyoncsaplak!! – De hát, nagyságos uram, nem én találtam ki, elvezetem az alezredeshez, aki a kúriánál van, neki pedig levelet hoztak, ott telefonon adták tovább!… – Zászlóaljparancsnok, kérem, maradjon itt, ne higgyen a badarságoknak! És ha meghozzák a patronokat, lehetőség szerint nyomuljon előre. Hallja? – a mi nehéztüzérségünk tört előre, belövi magát, mindjárt olyan támogatást kap, amilyenről nem is álmodott!

Én pedig elmegyek ezzel az altiszttel, ellenőrzöm a dolgot, és ott, annál a kúriánál lelövöm! Vond vissza, kurafi, azonnal, mindenki előtt! – Nagyságos uram, agyon is lőhet, de telefonon továbbították…

– Blagodarjov, kerülj hátra, hozd ide a szekeret!

*

Még Usdauban, amikor lőtték őket, Vorotincev fejében annyira szétaprózódott, szertefoszlott minden, hogy az elkövetkező órákban össze sem tudta szedni. Már az akkori lövöldözéskor olyan tempót vett fel, ami a megszokott életben elképzelhetetlen lett volna, és úgy érezte, mintha három ember helyett gondolkodna veszett gyorsasággal, a robbanások és tüzek füstje pedig a fején megy keresztül, és minden, amit lát, ami vele és másokkal történik – minden ebben a szürkés kékségben úszik.

Pontosan maga előtt látta a térképet, és értette a hadművelet menetét: amikor balról csökkent az ellenség nyomása, a felgyülemlett, gyötrődő erő magától előre lódult – nem a hadosztály rendelte el, a századoknál kezdődött! (Hiszen mérhetetlen erők szunnyadnak ebben a népben! Hiszen megszokták, hogy győznek!) Kényszer nélkül, maguktól indultak meg a Péter-ezredbeliek és a neuschlottiak – de három lövészezred, nem Vorotincev beavatkozása nélkül, a támogatásukra sietett, hogy balra kiterjeszkedjenek, és még két tüzérosztály. (Arra különösen büszke volt Vorotincev, hogy a támadásunk előtt egy órával kitalálta, hogy az elkezdődhet!) És az első siker után egymásra pillantva mindnyájukban megszűnt a veszélyérzet, és még gyorsabban és belefeledkezve törekedtek előre.

A parancsnok odakiáltott az ütegnek: „Köszönöm a kiváló munkát!” – és a tüzérek, irányzók és tűzmesterek „hurrát” kiáltottak, a levegőbe dobálták a sapkájukat. Ez az egész maguk kezdeményezte sikeres támadás egyetlen óráig tartott, fél tizenegyig, de ebben a végtelen órában Vorotincevet teljesen eltöltötte a boldogság – nem annyira azért, mert két-három versztányit előrenyomultak, nem annyira azért, mert az ellenség menekült, hanem azért, mert a támadás magától

alakult ki, magától született, és egy győzelmes hadseregnek ez a legfőbb ismérve. És a hadsereg iránt érzett büszkeség lehetővé tette, hogy Vorotincev egy órán át teljesen világosan gondolkozzon: hogyan segítse elő a támadás kibontakozását? hogyan fordítsa azt jobb felé, hogy lecsapjon a németek szárnyára? Hol keresse Duskevics tábornokot? hogyan vonja be a Litvániai Gárdaezredet?… Ezzel szemben minden egyéb, ami nem volt fontos, homályba veszett: vajon miért ültek és rágták a kétszersültet a tónál, amelyben kacsák úszkáltak? gyalogosan voltak – hogy került alájuk a homokfutó? és pontosan mikor sebesült meg a vállán? És a boldogság ködén, a csata füstjén, a kötetlen létezés ködén át állandóan ott látta Blagodarjov arcát, amely sohasem volt szolgai, de mindig méltóságteljesen tettre kész, jóindulatú, sőt elnéző, nem volt szemtelen, megfontoltságot, egyéni akaratot tükrözött. És volt ideje megérezni: milyen jó, hogy rátaláltam erre a katonára.

És ezzel az altiszttel, meg a visszavonulási paranccsal mindez megszakadt, mintha szikla omlott volna le, vagy átvágták volna az utat. Vorotincev ordítani kezdett, és valóban kész lett volna az altisztet helyben agyonlőni, de nem azért, mintha hazugnak tartotta volna, hanem elkeseredésében, mivel rájött, hogy egész reggel ettől félt, csak nem tudta, hogy ez miben fog megnyilvánulni. Amikor meghallotta a hírt, beléhasított a bizonyosság: ez megtörténhetett! Az biztos, hogy ez ránk vall!

A Péter-ezred nem kapott ilyen parancsot, de rajta keresztül, mint az áram, az akaratot gyöngítő gondolat átszivárgott a lövészekhez is. A neuschlottiaknál pedig, akik már megkezdték a visszavonulást, hiába próbálta meggyőzni a tiszteket Vorotincev – a parancsot a telefonos vette át, egy értelmes, nyugodt kisorosz altiszt, aki szó szerint meg is ismételte, mivel leírta: „A hadosztály parancsnokának. A hadtest parancsnoka elrendelte, hogy azonnal vonuljanak vissza Soldau irányába”, a parancsot pedig Struzer főhadnagy, a hadosztály híradós tisztje továbbította, az altiszt jól ismeri a hangját, mivel az illető a közvetlen fölöttese.

Ennek a nagy fenyőerdőnek a kiemelkedő déli szélén, ahonnan ők most leszedték feleslegessé vált telefonvonalukat, magasan a fenyőfán ott ingadozott a németek frissen készített megfigyelő állása, amelyet egy órával ezelőtt találtak el. És Vorotincev elkezdett felfelé mászni, majdnem leszakadt alatta, annyira ingatag volt a még nem egészen kész hágcsó, és akkor elkezdett fájni a válla. Minden forgott körülötte, még arra is gondolt, hogy nem tud felkapaszkodni. Mire számított, mit fog onnan látni? – de át kellett tekintenie a környéket. A vagy nyolc szazseny magasságban lévő kis állás még egyáltalán nem volt körülkerítve, nem volt korlátja, és az embernek vagy egy ághoz kellett kötnie magát, vagy kapaszkodnia kellett az egyik kezével. Vorotincev

az ép kezével megkapaszkodott, a másikkal pedig a távcsövet fogta, és azzal igazgatta a csavarját is. Először a most balra esti rész szélére nézett, látta az ismerős usdaui dombot, a leégett malom kőalapzatát, reggeli lövészárkaikat, amelyeket tölcsérek tarkítottak, mint valami fekete himlőpettyek. És mindezek mellett meglátta a csatárláncban, teljesen felegyenesedve közeledő német gyalogságot, amelyet nem fogadtak se szuronyok, se golyók, akadály nélkül haladhatott!!

Kész. A csata is eldőlt. A nap is eldőlt.

Ezek szerint a Viborgi Ezred már nincs. És teljesen fölöslegesen csépelték szét azt a sok testet és fejet.

Alulról felkiabáltak, hogy itt van Duskevics tábornok, és azt kérdezi, mit lát. De ezt Vorotincev nem kiálthatta oda mindenki füle hallatára. Azt mondta, lejön. A távcsövét kissé jobbra irányította. És meglátta, hogy a németek már a vasútvonalat is átlépték. És csak a nagy kanyarnál lőtt még egy üteg a vonalon túlról. És mélyebbről, az előző támogatására, előző állásából tüzelt Szmiszlovszkij tíz tarackja. S még sokkal távolabb, a terep által rejtve, de a lövések alapján azonosítani lehetett még egy neheztüzér osztályt, különösen az ágyúikat a nagyon szapora tüzelésükből. Pontosan ide lőttek, a nagy erdő mögé, amerre az egész támadást vezetni kellett volna, amerre az már fordult is volna… Hiába… A sokversztányi belátható mezőn emberek és egységek mozogtak és kavarogtak, szemmel láthatóan egységes irányítás nélkül.

A távcső szíja beleakadt egy ágba, Vorotincevnek fájt a válla, a lába megcsúszott, nehéz volt lefelé menni, majdnem lezuhant.

Mintha meg is süketült volna, nem hallotta a saját hangját, amikor elmondta Duskevicsnek, mit látott, és azt sem hallotta, amit az izgatott, széles arcú Duskevics neki mondott. Egy szót sem hallott, az arcát pedig mintha álmában látná, de arra rájött, hogy a hadosztály a Soldauból telefonon érkezett parancsra kezdte el ugyan a visszavonulást, ám a hadtest parancsnoka semmiről sem tud! És ott elöl neki kihelyezett egységei vannak, félig átkarolva, ő pedig hozzájuk igyekezett. És ki fogja fedezni a visszavonulást? Erről nem szól a parancs. Fedezet nélkül vonuljon mindenki? Jó, hogy megteremtették a kapcsolatot a két hadosztály között, csak ez segít, hogy kikeveredjünk. De az egész csatamezőn ottmaradtak a sebesültek – azokkal mi lesz most?…

Duskevics távozott, de megjelent Blagodarjov a szekérrel, és ők mentek tovább, ahol tudtak, út nélkül és úton. Szedelőzködött a tábori üteg a nyolc ágyújával, a parancsnoka egy kövön ült, mintha fejsebet kapott volna, és reszketett. A műúton tajtékos lovak vágtattak a szekerekkel, bezzeg ha előre kell menni, alig vánszorognak. És a gyalogos egységek összekeveredve vonultak, lármáztak, káromkodtak. Sütött belőlük az a különös katonadüh, amely akkor fogja el őket,

amikor nem ők, hanem *felül rontják el a dolgot*.

Annak a pajtának a közelében haladtak el, ahol a lövészekkel megegyeztek, és itt találkoztak a Litvániai Ezred egyik zászlóaljával: parancs nélkül, Krimov ezredes kérésére vezette a parancsnoka, hogy elfoglalja a terepvonalat. A gárdisták szigorú arccal, a fejüket se mozdítva meneteltek a visszavonuló csürhével szemben, mintha közönyösek lennének, gondolataikat magukba zárták, perceik meg voltak számlálva.

A hadtestparancsnok azonban sehol sem volt! Sehol sem tűnt fel egyébként mindenhol jelenlévő autója. Pedig Vorotincev éppen hozzá igyekezett most, amikor már sehol senkit sem tudott megállítani, amikor már nem lehetett megmenteni ezt a csatát. Legelőször is szeretett volna egy pofont mérni a gőgös, pimasz pofájára! beleköpni, leütni a lábáról! Szerette volna, szerette volna… – de mit tehet egy alacsonyabb rangú? és mit enged meg az egyenruha? Semmit!

Még csak nem is mondhat neki valami olyat, amilyet az sose hallott, és nem is fog hallani. De az út is hosszú volt Soldauig, eleinte zsúfolt is, csak azután lett kissé szabadabb. Blagodarjov hajtotta a kancát, ahogy csak bírta. És a ló táncoló combjainak mozgásán szűrődött át, hogy mit is tudna mondani Vorotincev a hadtestparancsnoknak – de a hosszú út alatt jobb belátásra tért. Csak azt szeretné hallani ettől a fafejűtől: hogyan volt képes elrontani a századok által kezdeményezett támadást? hogyan szalaszthatta el a lehetőséget, hogy kiegyengesse a gyalogság megbillent, felbomlott bal szárnyát? Értelmes feleletet nem várhat, de legalább meghallja, milyen hülyeséget talált ki…

A hadtestparancsnok autója békésen álldogált a törzs épülete előtt.

Vorotincev leugrott a homokfutóról, és futtában belökte a nehéz ajtót – és éppen akkor lépett ki a gépteremből a lógó bajszú, görbe orrú parancsnok, szeme bárgyú, homloka bátorságot sugároz, melle feszül, a válla kihúzva, és minden percben kész meghalni Istenért és a cárért az életre-halálra folyó csatában. De jó lenne karddal széthasítani ezt a birkafejet! Vorotincevet nem érdekelte a szolgálati hierarchia látszata és annak érzékelhetősége, a saját hangját sem hallotta, de azért a megkívánt módon tisztelgett, és a hadtestparancsnokra kiáltott:

– Kegyelmes uram! Hogyan adhatott ki visszavonulási parancsot egy győzelemre álló csatában? Hogyan volt képes elpusztítani ilyen ezredeket?!

Artamonov arcán a gyáva védekezés sötét árnya suhant át.

– Én… nem adtam ki ilyen parancsot…

Ó, te hazug, ó te hitszegő, te halbajuszos – pontosan ezt lehetett várni, hogy letagadod!… Ezek szerint Struzer főhadnagy találta ki a parancsot?

Egy ilyen csata!! Egy ilyen csata!!! – és birka módjára veszni hagyni!…

*

A gépteremben éppen csak véget ért a Szamszonowal folytatott beszélgetés, és Artamonov jelentette neki: „Minden támadást visszavertem. Állok, mint a szikla. Végrehajtom a feladatot.” Hát hogyan jelenthetett volna másképpen, hogy ne hozzon szégyent a saját nevére? Katonás, büszke, erőteljes válasz. Azonkívül pedig a szétszaladt dolgok a végén valahogy összejönnek, Artamonov ezt már megszokta a szolgálat során. Íme, a kapcsolat is megszakadt Neidenburggal, nagyon jó. Később majd jelenteni lehet: az ellenség két hadtestének nyomására vonultam vissza. Két és fél hadtest. Háromszáz ágyú. Négyszáz ágyú. És páncélozott autók. Ágyúval felszerelve. Később mindez elrendeződik valahogy, lesznek majd pártfogók is.

De azért zavaros volt a dolog. Mert hát az életét féltette Artamonov? A szolgálatát, a nevét féltette, nem pedig az életét! Méltó módon meghalni, dicsőség övezte névvel – ő akár ebben a pillanatban kész.

És autóba ugrott, a sofőrt noszogatta – valahova oda, előre, ahol még ott vannak a mieink! És a szélvédő mögött nem kapott levegőt! – felállt, és állva utazott, nyelte a szembe fúvó szelet. Köpenyének alja a vörös béléssel kifelé fordult, röpködött, mint két vörös zászló.

Szembe ment a visszavonulókkal, megszégyenítve őket, hogy a tábornok félelem nélkül oda megy, ahonnan ők menekülnek. Nem határozta meg a védelem vonalát, vagy hogy melyik üteg hol álljon tüzelő állásba, és milyen irányba lőjön – ezt nélküle is megmondják. Ő ment – hogy lelkesítsen, megmutassa magát, levegőt szívjon.

A vörös bélés lengett, de ő állt, mint a szikla.

26. fejezet

Bevonultunk Allensteinba. – Pervusin ezredes. – A hadtestparancsnok elutasítja javaslatát. – A valószínűtlen város. – Kljujev tábornok. – A pilóta hírei a jobbszárnyról.

Őfelsége, a Hellének Királya 1. Névai Ezredének élzászlóalja vonult be elsőként Allensteinba, lövés nélkül, és anélkül, hogy a puskákat lövésre készítették volna elő.

Annyi valószerűtlen dolog történt egyszerre, hogy a város már káprázatként lebegett a névaiak szeme előtt: létezik-e a valóságban vagy nem? A saját lábukon, nem pedig álmukban járnak benne? Hány napig kellett vánszorogniuk az üres, elhagyott országban, nem látni egyetlen lakost sem, csak a lerombolt tanyákat és az erdőkben a ritka falvakat, messziről elkerülni a városokat, és szinte szándékosan a legvadabb erdei átjárókat keresni a tavak között, hogy aztán váratlanul, fényes nappal, éhesen, porosan, fáradtan bevonuljanak Poroszország egyik legszebb városába – egy tükörtiszta városkába, amely éli a maga békés, megszokott, de ünnepinek tűnő életét, nem egyszerűen a saját megszokott lakóival, hanem sok idegennel is telítve – és mindez egyből, egyetlen lépéssel a néptelen erdőtől. Két hétig meneteltek harc nélkül, szinte az sem volt bizonyos, hogy egyáltalán folyik-e a háború, és most, amikor bevonultak ebbe a városba, pontosan látták, hogy nem folyik: a lakosok a járdákon mentek a dolguk után, éppen gazdagságuk és védtelenségük folytán biztonságban érezték magukat, beléptek a nyitva tartó üzletekbe, vitték a vásárolt holmit, gyerekkocsikat toltak, volt, aki a bevonuló katonákra nézett, de olyan is volt, aki rájuk se pillantott – azt lehetett gondolni, hogy a zászlóalj gyakorlatról tér vissza a megszokott Roszlavlba, ahol már mindenki ismeri őket – csak az egyszerű Roszlavlhoz képest igencsak megváltoztak ezek az épületek, és a lakosok különösen öltözködnek. A katonák lépést tévesztve meresztették rájuk a szemüket.

És e bizonytalan külföldi furcsaságok között (lehet, hogy az egész el is tűnik, ha meg akarjuk tapogatni) egyetlen hozzájuk tartozó valaki volt csak magabiztos, Pervusin ezredes, akit az ezred szeretett. Itt jött, mint mindig, a könnyed járásával, lengette a bal kezét, az egészséges, határozott ember hetyke, kissé ravasz tekintetével nézelődött, szinte akaratlanul azt sugallva, hogy ő mindent tud, mindent számba vesz, és úgy cselekszik, hogy a katonáknak jó legyen. Miután egy árnyékos helyen megállította a zászlóaljat, és rendelkezett, hogy helyezzenek ki őröket, különösen a nyitva tartó borkimérések elé, Pervusin azt mondta:

– Ha valaki a tiszt urak közül nyiratkozni, borotválkozni szeretne, avagy a cukrászdába akar menni, parancsoljanak, de csak felváltva.

Kétheti, szenvedésekkel teli menetelés után az ezredes pimasz, meredt szeme láttán, és azért, mert a szabadon növő, ápolatlan bajusza miatt egyáltalán nem látszott az ajka mozgása, ez az egész akár tréfának is hathatott, holott egyáltalán nem volt tréfa, és a tisztek kezdtek elkéredzkedni, és elmentek, mint Szmolenszkben vagy Lengyelországban, a pultra tették a kétfejű sast ábrázoló pénzt – a segédek meg a bolttulajdonosok udvariasan és gyorsan kiszolgálták őket, 50 kopejkával számolva egy márkát. Nemrég még híreket továbbító civileket, hadi szolgálatos biciklistákat fogtak el – most meg a német borotva lágyan csúszott az orosz tisztek nyakán. És megszűnt a kettősség, mint amikor a távcső csavarjának elfordításával beáll a helyes méret és kép: az egyenruhák harcolnak, de az már túlmenne az emberség határán, ha mindenki harcolna mindenki ellen. Egy nagy házra lepedőt akasztottak ki orosz felirattal: „Őrültek háza. Kérjük, ne jöjjenek be, és ne zavarják a betegeket.” Nem mentek be, nem zavarták őket. Az egyenruhás német ápoló tisztelgett az orosz tiszteknek. És amikor észrevették, hogy valamelyik arra járó tiszt tud németül, a nők közrefogták és megkérdezték tőle: „Miben reménykednek? Képesek önök legyőzni egy kulturált népet?” De azért meghívták őket kávéra és szendvicsre.

Az, hogy a kicsi, szűk város telítve volt lakókkal, még egy újdonsággal szolgált: azzal, hogy ezt a várost nagyon nehéz volna *elfoglalni*, nincs hova elszállásolni egy majdnem teljes hadtestet, de még egy ezredet sem. És Pervusin elindult, immár a város utcáin és átjárókon át, hogy megkeresse a hadosztályparancsnokot meg a többi ezred parancsnokát, és azt tanácsolja nekik, hogy az ezredeket nyílt táborban helyezzék el a városon kívül, tóhoz vagy folyóhoz közel, annak az erdőnek a szélén, amelyikből kijöttek.

Találkozott kevés beszédű barátjával, Kabanovval, a Dorogobuzsi Ezred parancsnokával – és az azonnal beleegyezett a dologba. Kahovszkijt, a Kasirai Ezred parancsnokát is megtalálta, akinek idegesen rángatózott a feje. Vele is egyből megegyezett, és ők maguk, felsőbb parancsnok nélkül, hozzávetőlegesen ki is jelölték, kinek hol lesz a körlete. Alekszejev, az előző hadtestparancsnok idejében igen fejlett szinten állt és támogatott volt a hadtestnél az ezredparancsnokok önálló cselekvése és együttműködése. És a féltékenykedés és áskálódás helyett a többség barátságos munkakapcsolatot tartott fenn egymással.

A továbbiakban azonban nem volt szerencséje Pervusinnak: elhaladt egy kis parkosított tér mellett, ahol vagy tíz lovas álldogált, egyesek a lovukat fogták, mások a szökőkút melletti padon ültek – nem tehette meg, hogy ne vegye észre a hadtestparancsnokot, és ne

mutatkozzon be neki.

Egyáltalán nem volt elkényeztetett tiszt, egy zászlós fia, minden vagyon nélkül, kereskedőlányt vett feleségül, igaz, hogy a mukdeni sebesülése után Vlagyimir- és György-keresztet kapott és néhány egyéb kitüntetést is; majdnem egykorú volt a hadtestparancsnokokkal és a hadseregparancsnokkal, de megfeneklett, már nyolc éve ezredes volt. Nem lehetett kideríteni, soha nem beszéltek róla, titkos levelezés útján terjedt, de nyilvánvaló, hogy valami nagyon magas rangú személlyel szemben elkövetett szemtelensége miatt titkos utasítás alapján megakadályozták a további előrelépést. Ennek ellenére, amikor jelentést tett a nála rangosabbaknak, nem vágott durcás pofákat, nem emlékeztetett a sérelmére, különösen háborús időben nem.

Nem lehetett elkerülni a hadtestparancsnokot, és Pervusin ezredes, a hatvanadik évéhez közeledve könnyed tartással, könnyed hangon jelentést tett magasra emelkedett kortársának, Kljujev tábornoknak az őrökről, az intézkedésekről, amelyekről annak talán nem is kellett tudnia.

Kljujev rendelkezett a katonaember arcához tartozó kellékekkel, különösen bajusszal, ami nélkül egy tiszt illetlennek számít, de ha közelebbről megvizsgálta az ember, nem volt ez katonaarc, nem is volt arc, nem voltak igazán egyéni jegyei. Hogy ezt mindenki észrevette-e, vagy nem mindenki látta, de mindenki hozzászokott, hogy ezen a helyen Alekszejev tábornok, az előző hadtestparancsnok egyszerű, kissé komor, mindenki által szeretett arcát lássa maga előtt – akit nemrég, a háború kitörésekor előléptetéssel a Délnyugati Front törzskarához osztottak be –, nem tudni. Azonban jelentéstétel közben mindenkinek arra kellett gondolnia: „akárhogy igyekszel, ha kibújsz a bőrödből, te akkor sem leszel Alekszejev.”

És Kljujevnek ezt le kellett olvasnia a jelentést tevő tisztek arcáról, és ezért nem szerette őket, Pervusint meg különösen már az első perctől nem szerette a pimaszul düledt szemében állandóan tükröződő bátorsága miatt. A kellemetlen érzés négy nappal ezelőtt még jobban elmélyült, amikor a bal oldalról jövő ágyútűz tombolása közepette Pervusin volt olyan szemtelen, hogy személyesen megjelent a hadtestparancsnok sátrában – megkerülve a dandárparancsnokot! megkerülve a hadosztályparancsnokot! –, és „ezredeinek tisztjei nevében” engedélyt kért, hogy lecsapjon balra, segítsen a 15. hadtestnek! Ilyen példátlan függelemsértést nemhogy nem várt az alárendeltjei részéről, de még elképzelni sem tudott a hadseregben! Lehet, hogy Alekszejev idejében ez volt a rend, de Kljujev felháborodása éppen Pervusin ellen irányult.

Akkor nem teljesítette kérését. (De az ötletet felhasználta saját előmenetele érdekében: felfelé jelentette, hogy egész hadtestével kész

segítséget nyújtani.) Ugyanezzel az ellenérzéssel hallgatta most is Pervusint, kereste a lehetőséget, hogy beleköthessen. Pervusin most is elkövetett egy hibát, az ezredek városon kívüli elhelyezésére gondolt ugyan, de nem az elhelyezésre vonatkozóan kérdezett, ezt jobban megcsinálják Kljujev nélkül, hanem azt kérdezte, nem rendeli-e el a hadtestparancsnok a nagyobb biztonság kedvéért az Allensteint különböző irányból érintő négy vasútvonal megrongálását? (Itt keresztezték egymást Poroszország fővonalai.)

Kljujev megvetően azt válaszolta, hogy ez nem az ezredparancsnok gondja, de ha már annyira akarja tudni, a frontparancsnok kiadta a direktívát: a német vasútvonalakat nem szabad megrongálni, meg kell őrizni a mi támadásunk számára. Jobb lesz, ha (adja ide a térképet) az egyik zászlóalját a várostól északra helyezi el az ezredes, az úgynevezett „városi erdőben”, és széles félkörben állítja ki őrségnek.

Ezt a bajt ismerte Pervusin: a magas vezetőséggel véletlenül sem szabad találkozni, még kevésbé szabad gondolkozni helyette, hogyan lenne jobb.

Most már csak az volt hátra, hogy merev, kerek, bátor arcot mutasson, megismételje a parancsot, és csak a szemével jelezze: „Úgysem leszel Alekszejev!”

És három kemény lépéssel, ahogy jött, elmenjen, és előrevigye azt a zászlóaljat, amelyiknél mélyebbre az egész háború során senki sem hatolt be Németországba.

A törzs tisztjei, a hadbiztosok és gazdaságiak nélkül, a padon az árnyékban azt számolgatták, mennyi kenyeret rendeljenek a várostól, hogy az készen legyen estére, meg az ezredeknek is elég legyen, mennyit fizessenek érte, és jut-e még egyéb élelmiszer vásárlására is. Sok egységnél már egyáltalán nem maradt kétszersült és só, másoknál csak egy napra való, és a lovak már nem kaptak zabot.

Itt az árnyékban a forró nap kellemesen meleg volt. Békésen csobogott a mitológiai figurákkal díszített kis szökőkút. Néhány lépésnyire tőlük nyári ruhás német nők haladtak el, gyerekeket vezettek és toltak kocsiban, szemben egy rövidáruüzlet nyitva, egy kocsis idős német párt szállított. És a villamos és autó nélküli városka békés, szétszórt hangjain kívül semmilyen más hang nem jutott el idáig, semmi olyan dübörgés, még távolról sem, amiről az ember azt gondolhatná, valahol egy nagy bádogdarabot kalapálnak.

Kétheti nem igazi háború után, miközben állandóan menetelt, de egyszer sem lőtt, a 13. hadtest egy valószerűtlen paradicsomi helyre került – és ezzel véget is érhetne az egész háború!

Kljujev tábornok, aki közel negyven éve teljesít katonai szolgálatot, soha életében nem volt háborúban – sem kadétként, sem zászlósként, sem a Volhiniai Gárdaezred parancsnokaként, még kevésbé Őfelsége kíséretének tagjaként. „Különleges megbízatások” céljából a

hátországban tartották a török hadjárat idején, és „különleges megbízatásokat teljesítő tábornokként” a japán háború idején. Mint gyakran kitüntetett és megjutalmazott tiszt, immáron egy körzet törzskarának parancsnoka, joggal remélhette, hogy soha nem is vesz részt háborúban. De íme, elkövetkezett a háború, és neki fel kellett váltania Alekszejevet a hadtest élén.

Az igaz, hogy Kljujev tábornok gyakorlatokon többször is részt vett. És hadtestének mostani kéthetes menetelése mindeddig szerencsés módon gyakorlatra emlékeztetett, amelyet a katonák rossz élelmezése, a nehézkes összeköttetés, a balról jövő erős lövöldözés nehezített meg (éppen ma babrált ki a sorssal, amikor elküldte Martoszhoz a Narvai és Koporjei Ezredet, akik már egyszer odamentek, de aztán visszajöttek) – ő azonban nem válaszolt azokra a sáv mögötti eseményekre, az ő sávjában egyelőre minden elviselhetően folyt, csak attól félt, hogy valami hibát követ el, óvatlan rendelkezéssel felborítja a törékeny egyensúlyt, vagy hogy az *események* váratlanul betörnek valamelyik oldalról. Kljujev szenvedett, semmiben sem érezte biztosnak magát, és nem érzékelt támogatást a tisztek részéről, a hadtestben mindenki számára idegen volt. Az ellenségről semmit sem tudott. Itt Allensteinban nem adott parancsot, hogy keressenek épületet a törzs számára, nem volt teljesen meggyőződve, hogy elfoglalta a várost, és itt maradhatnak éjszakára.

Váratlanul (vajon nem *az* kezdődik-e?…) egy homokfutó gurult be, kiugrott belőle egy repülős, szaladt, hogy jelentést tegyen (hogy halkabb legyen, ne hallják az utcán, a homokra ültették Kljujev lába elé). Most érkezett vissza keleti irányban folytatott felderítő útjáról, harminc versztányit repült, majdnem a Dadey-tóig – és két menetoszlopot látott, hadosztály hosszúságú volt mindkettő, errefelé tartanak. Nem ereszkedett olyan alacsonyra, hogy megállapíthatta volna, a mieink-e, de…

De… – tanakodtak, sustorogtak a törzsbeliek, a térdükön nézegették a térképtáskákat, odavitték őket Kljujev és Pesztyics tábornoknak – nem lehet más: Blagovescsenszkij hadteste jön Szamszonov parancsára, hogy nekik segítsen!

Megegyezett az idő is, az irány is és a katonák száma is! És holnapra itt egy erős *ököl* lesz, két hadtest! Ha pedig Martosszal is egyesülnek, akkor még nagyobb lesz az ököl!

Igaz, hogy Pesztyics, a hadtest törzsének parancsnoka azt ajánlotta, hogy ellenőrzés céljából küldjenek el egy másik, rangosabb és tapasztaltabb pilótát is, Kljujev azonban elutasította, és megparancsolta, hogy nevében azonnal írjanak levelet Blagovescsenszkijnek, miszerint ő a hadtest háromnegyed részével bevonult Allensteinba és itt tölti az éjszakát, az ellenség sehol sincs, hajnalban pedig átadja Allensteint Blagovescsenszkijnek, ő meg

elvonul Martosz irányába.

És rendelkezett, hogy keressenek épületet a törzs számára.

És akkor (*ez az! ez az!*) – a városon túlról, közelről erős puskatűz hallatszott, sőt kisebb ágyúkból is lőttek.

Kljujev elsápadt, kiszáradt a szája. Hogyan tudtak ilyen észrevétlenül közel lopakodni a németek? és most elzárják a visszavonulás útját?

Egy lovas elnyargalt; hogy kiderítse a dolgot.

Néhány percig szaporán lövöldöztek. A németek az utcán nem titkolták az örömüket. De csak egy helyen lőttek. És egyre ritkábban, egyre ritkábban.

És elhallgattak.

Kljujev aláírta a levelet, lepecsételte a küldeményt, átadta a pilótának: szálljon le valamelyik menetoszlop mellett, és továbbítsa a küldeményt az első tábornoknak.

A fiatal pilóta a megbízatástól büszkén a homokfutóra ugrott, és elhajtott a repülőgépéhez.

Visszajött a lovas: nyugat felől váratlanul egészen az allensteini házakig jött egy német páncélvonat, és tüzet nyitott a Névai és a Szofija Ezred táborára. A mieink nem ijedtek meg, elkergették.

– Meg kell rongálni a síneket! – adta ki a parancsot Pesztyics.

*

A pilóta nem jött vissza se egy óra múlva, se kettő múlva, az éjszaka beálltáig se.

Ez azonban senkit sem nyugtalanított, mivelhogy a repülő szerkezetek gyakran elromlanak.

Igaz, a földön is küldtek egy tiszti járőrt a menetoszlopok elé. Estére visszalovagolt egy tiszt és jelentette, hogy abból a *mi* menetoszlopunkból rájuk lőttek.

De ez sem nyugtalanított senkit, mivel nálunk gyakran előfordul, hogy a sajátunkat lőjük…

27. fejezet

Martosz tábornok, az akkurátus ember. – Harckészültség és hadtestének tönkretétele. – Az Orlau alatti csata. – Hogyan mérte fel Martosz a poroszországi helyzetet? – Sáncolás. – Sikertelen kísérlet arra, hogy Kljujevtől segítséget kapjon. – A Mühlenért folyó csata. – Parancsot kap, hogy vonuljon Allensteinba. – Azzal fenyegetőzik, hogy nyugdíjba megy.

Nyikolaj Nyikolajevics Martosz gyalogsági tábornok akkurátus ember volt, ahogy mondani szokták: „Ki ne ömöljön egy csepp se!” Nem tudta elviselni az orosz lomhaságot, „várjunk”, „a reggel okosabb az esténél”, aludjunk rá egyet, azután meg legyen, ahogy Isten akarja. A nyugtalanság minden jele, a legkisebb homályos folt azonnal élénk kutatásra, döntésre, válaszra ösztönözte. Megvolt benne a hadvezér veleszületett adománya: gyorsan, pontosan és józanul eligazodott bármilyen helyzetben és a legellentétesebb adatok között, és minél rosszabb volt a helyzet, annál élesebben átlátott a dolgokon és annál jobban buzgott benne az energia. Ha a legkisebb dolog is kiderítetlen maradt, nem tudott elaludni, égette az ügy, így aztán keveset alhatott, leginkább cigarettázott, egyre cigarettázott. Keveset alhatott, de a hadtest törzse is, mert azt a bizonyos kiömlött cseppet senkinek sem bocsátotta meg, nem értette, hogyan lehet egyáltalán kiönteni, az egészet követelte, ha a földről kaparják is fel. Minden alkalommal belebetegedett, ha nem teljesítették a parancsot, ha nem tisztáztak egy kérdést, ha az válasz nélkül maradt. Nem fáradt bele, hogy minden beosztottján a legapróbb dolgot is számon kérje, hogy mindent olyan formában adjanak át neki, mint a kifényesített ezüstpénz – de az orosz tisztek nem voltak hozzászokva az ilyen rezsimhez, és átkozták Martoszt; ezt találta elviselhetetlennek Krimov is, szidta is a parancsnokot, hogy az „agyonhajszolja a törzset”. Krimov szerint egyetlen tábornok sem lehetett volna dühítőbb, mint Martosz.

Bár egész életét a hadseregben töltötte (tizenkilenc éves korától, a török háborútól kezdve), Martosz annyira nem hasonlított a tekintélyes, lassú orosz tábornokokra, hogy ügyesen beöltözött civilnek hatott – sovány, mozgékony, mintha nem is ötvenhat éves lenne, szellemes, folyton egy nádpálcával járt, és kigombolt köpenyben.

Már negyedik éve volt a 15. hadtest parancsnoka, mindenkit ismert, a hadtest pedig büszke volt a parancsnokára, és sok téli és nyári hadgyakorlaton, gyakorlótereken megtapasztalta, mennyivel jobb a többi hadtestnél. A Martosz által kinevelt hadtest méltó lett a parancsnokához. És itteni volt a hadtest, a Varsói Katonai Körzethez tartozott, Martosz éppen erre a hadszíntérre készítette fel, és jogosan

került éppen az ő hadteste Poroszországban a legmelegebb helyre; augusztus 23-ától kezdve harcolt, amikor a többi hadtest még menetelt a semmiben, s nem véletlen, hogy éppen az ő hadtestének kellett az oldalával kitapogatnia, Martosznak pedig megfejtenie a helyzetet, amelyet még nem értettek egyetlen magasabb parancsnokságon sem, neki kellett megfejtenie és meghatároznia a csapás helyes irányát.

Valami más azonban igazságtalan volt: a mozgósítás első napján elvették Martosztól a 6. és a 15. lovashadosztályt, amelyekben minden századparancsnokot ismert, de még a kért Gluhovi Dragonyos Ezredet sem hagyták meg neki, viszont ráerőltették a kiképzetlen Orenburgi Kozák Ezredet, amely csak a varsói rendőri szolgálat során szerzett tapasztalatokkal rendelkezett, a tábori szolgálatot nem ismerte, és nem is akarta vállalni. Szamszonov hadseregében egyetlen hadtest volt, amelyik készen állt a csaták nehézségeinek elviselésére – és ezt fosztották meg a lovassági támogatástól, sőt az ismeretlen pusztaságba küldték lovas felderítés nélkül. Az is igazságtalan, hogy a vezetés már a harcok előtt fölösleges meneteltetéssel gyötörte el a 15. hadtestet: kelet felé masíroztatta az általános összevonás kedvéért, azután pedig néhány napi menetben visszaküldte. (Martosz már a harmadik háborúban harcolt, de még soha nem látott ilyen zűrzavart és hajszát.) A hadtesthez adott repülős egységben pedig összesen hat, elavult aeroplán volt, minden motor kiszolgálta az idejét, csak a pilóták égtek a hősiességtől, és repültek, így aztán a hadtest mégsem maradt légi felderítés nélkül.

A félénk városi kozákok úgy végezték a felderítést, hogy a helybéli lakosoktól összegyűjtötték a híreket. És így várták a Neidenburg bevételéért megvívandó csatát, ami elmaradt. Martosz augusztus 23-án adott először pihenőt a hadtestnek, de Orlaunál váratlanul németekbe ütköztek, és napközben harcba szálltak. A hadtesttüzérségnek volt lőszere, és kitűnően lőtt. A Szimbirszki és a Poltavai Ezred parancsot se várva rohamra indult (ez pedig nem mindig jó), és veszteségeket szenvedett. Kidőlt a sorból két dandárparancsnok, három ezredparancsnok, néhány zászlóaljparancsnok, sok tiszt és több mint háromezer altiszt és katona. Az ellenségnek pedig több mint hat ezrednyi gyalogsága volt, előre kiválasztott és megerősített harcállásban tizenhat üteggel. A kétnapos harcban, amelyet fülledt, csepergős éjszaka választott el egymástól, az oroszok elfoglalták Orlaut és Frankenaut, feladták, majd hajnali rohammal ismét bevették, és az ellenség szétverve menekült az állásokból, felszerelést, sebesülteket és holttesteket hagyva maga után – még álló holttesteket is, amelyek beszorultak a sűrű, erős, fiatal fenyvesbe.

Kiderült, hogy Scholtz német hadteste volt itt, amely békeidőben is

ezen a helyen állomásozott. Tehát az ellenség egyáltalán nem menekült el Kelet-Poroszországból, amint ezt a front törzse állította. És ahogy ment előre, és bal oldalával napról napra az ellenségbe ütközött, Martosz jött rá elsőként, hogy Scholtz hadteste valójában ferdén helyezkedik el, és parancsot sem várva, ő fordult először bal felé. A pilóták segítettek neki kideríteni, hogy a Mühleni-tó mögött nyugatra a németeknek megerősített állása van.

És mindezt egy olyan hadtesttel kellett végrehajtani, amelyik két hete nem látott pihenőt, a rossz szállítás miatt éhezett, és éjszaka nem alhatott – éjjel kellett átrendezni és megfordítani az egységeket. Ahhoz, hogy Scholtzot megverje, szüksége volt a szomszédok segítségére. Jobbra, valahol messze, Kljujev cammogott. Martosz már 23-án, az orlaui csata hevében a szomszédjához fordult, ahogy ez a parancsnokok között szokásban volt, levélben segítséget kért Kljujevtől: küldjön Orlauba két ezredet. Kljujev azonban, bár gyorsan megkapta a levelet, és hallotta az ágyúdörgést, csak a következő napon küldött segítséget, megkésve. Martosz már egyedül is megnyerte a csatát. Martosztól balra még fenyegetőbb űr tátongott, Kondratovics hadteste nem ért oda, csak Mingin hadosztálya, az is, amikor 26-án hirtelenjében megtámadta Mühlent, nem értette meg az ellenség szándékait, nem tudta rohammal bevenni a megerődített állásokat, és gyorsan elmenekült déli irányba. Martosz pedig azt a parancsot kapta 26-ára, hogy ne vegye be Mühlent, ne Scholtzcal álljon szembe, hanem az üres északi résszel, vegye be Hohensteint, sőt haladjon északkelet, Allenstein irányába. Háborgó lélekkel Martosz elküldte a jobbszárnyon lévő két ezredet, hogy vegyék be Hohensteint, a többiekkel pedig egyre inkább északnyugat felé fordult Scholtz ellen, 27-ére virradóra pedig merész éjjeli helyváltoztatással teljesen északnyugati irányba fordította a frontot, a mühleni vonallal szemben (a fogatoszlopok még sokáig bolyongtak az utakon).

Miután rájött, hogy az ő megtépázott hadosztályai ezt a védelmet nem tudják legyőzni, 26-án este Martosz ismét tábori levelet küldött Kljujevnek, aki minden harc nélkül észak felé menetelt, hogy adjon át, ha nem is egy hadosztályt, de legalább a két legközelebbi ezredét. De nem volt meggyőződve róla, hogy Kljujev átadja. Holott csak úgy lehetett volna megmenteni az ütközetet, ha bevonják Kljujev egész hadtestét, és Martosznak rendelik alá. A hadseregtörzs Neidenburgban tűnt fel – és Martosz már éjszaka kérte: most, de csak most, augusztus 27-én lehetne szétverni az egész német középet – és akkor semmiféle konfiguráció nem menti meg a porosz hadsereget –, de ahhoz Kljujev hadtestének a 27-ére virradó éjszaka Martoszhoz kellene mennie! És az egyik hadosztály odaért volna éjfél előtt, a másik pedig utána.

A hadsereg-parancsnokság, mivel nem értette meg, hogy csak azért lehet Neidenburgban, mert Martosz támadja a németeket, nem

teljesítette a kérést.

Hát igen, Martosz nemrég mutatkozott be Szamszonovnak egy varsói szállodában (tulajdonképpen már fiatal tisztként ismerte, Szamszonov egy évvel fiatalabb, mint ő). Nem, nem vette észre, hogy mozgékony, gyors felfogású és határozott lenne. A puhány Posztovszkij pedig kész katasztrófa, kevésbé megfelelőt nem is tehettek volna mellé.

Martosz volt az első olyan hadtestparancsnok, aki nem a hadtesttörzsnél töltötte az idejét, hanem a parancsnoki ponton, ahonnan látni az ellenséget, és ahol a lövedékek robbannak. Ezt ő nagyon fontosnak tartotta, minden távol töltött időt veszteségnek érzett, és 27-én reggel, amikor az ő szakaszukon már minden oldalról dübörgött, és a számítások szerint a törzsnél már kialhatták magukat – Martosz elküldött egy ezredest a faluba a telefonhoz, hogy ismételten határozottan kérje a hadseregtörzstől, hogy Kljujev egész hadtestét azonnal irányítsák ide!

A Mühlenért folytatott harc nehéz volt, hat orosz ezred állt kilenc német ezreddel szemben, betörtek a faluba, foglyokat ejtettek, és visszavonultak. Mire visszajött a telefontó(az ezredes, több száz srapnel és repeszgránát robbant, több tucat hordágyat elvittek, egyik-másik helyen a tartalékok váltották fel a zászlóaljakat, itt-ott áthelyezték a tüzelőállást, elvontatták a kilőtt ágyúkat, szapora tüzeléssel majdnem lelőtték a saját repülőjüket. Szerencsétlenségére Posztovszkijjal beszélt – de hogyan is követelhette volna, hogy feltétlenül hívják a telefonhoz a parancsnokot? És Posztovszkij nemet mondott azzal az indoklással, hogy „a parancsnok nem akarja zavarni Kljujev tábornok kezdeményezését.”

Martoszt semmivel sem lehetett volna jobban felbőszíteni, mint ezzel a válasszal. Ledobta a távcsövet, leszaladt a padlásról, és a fenyők között rohangált, és a dombon keringett, káromkodott magában, átkozódott, és nem tudott megállni. Nem követte el azt a hibát, hogy elhiggye, a kérését valóban jelentették a parancsnoknak, aki az okos fejével átgondolta, és sajnálta volna keresztezni a határozatlan Kljujev kezdeményezését. Nem, egyből fel lehetett ismerni Posztovszkij tintanyaló lelkét, a félelmét, nehogy eltérjen a front tegnapelőtt kiadott direktívájától, meg a kicsinyesen jelentőségteljes képét, ahogy jelentéstétel nélkül a parancsnok nevében beszél. De hogyan is képzelhető el ilyen alárendeltségi viszony, amikor Martosz hadtestparancsnok ugyan, de Kljujev bátyuska nemrég még egy körzet törzsparancsnoka volt, Posztovszkij pedig szállásmester mellette.

Mit tehetett Martosz? – hagyta volna abba a harcot, amikor már átkeltek a megerősített folyón, amikor Mühlent már bekerítették, a német zászlóalj pánikszerűen menekült – és személyesen vágtatott

volna hátra, hogy maga telefonáljon, tudakolja meg, felébredt-e a parancsnok? Az ilyen bőszítő percekben, amelyek a katonai szolgálatban elkerülhetetlenek, amikor a fölülre állított fajankók mindent a legrosszabbul és legártalmasabb módon csinálnak, az ember legszívesebben ledobálna magáról minden katonai holmit, meztelenre vetkőzne, úgy ölné vízbe magát, hogy ne legyen köze semmiféle mundérhoz!

De hívták, várták, jelentést tettek neki és kérdezték, és ekkor megjött a tábori postán a válasz Kljujevtől is: a Narvai és a Koporjei Ezredet Hohenstein felé irányították. És a fáradhatatlan Martosz visszanyerte egyensúlyát, ismét a csatával foglalkozott.

Így aztán a parancsnoki megfigyelő ponton, jó összeköttetésben az ezredekkel is meg a tüzérséggel is, harminc cigarettát elrágva és ebéd nélkül, Martosz tűrhetően töltötte volna a napot. A harc alábbhagyott, felzárkóztak, helyet változtattak. A németekhez is megérkeztek a tartalékok meg az ágyúk. Megjött a hír, hogy Kljujev két ezrede elérte Hohensteint, Martosz pedig parancsba adta, hogy menjenek azonnal tovább. Délután négy órakor, nem hagyva időt a németeknek, hogy kifújják magukat, a sajátjainak pedig, hogy lélegzethez jussanak, Martosz újabb rohamot indított valamennyi ezred részvételével, és nagyon jól haladtak, körülfogták Mühlent, de a felsőbbség nem hagyta, hogy Martosz kivárja az óhajtott pillanatot: bevágtatott egy lovas, telefonhoz hívta, a hadseregtörzstől keresték sürgősen.

Martoszra nagy szükség volt most a parancsnoki ponton! Annyira nem akart elszakadni onnan, elmenni beszélgetni, még Kljujevet sem akarta megkapni! – ám az angyalbőr nem tűrt önkényeskedést. Mindent a törzsparancsnokra hagyva Martosz a telefonhoz vágtatott, hogy minél hamarabb visszajöhessen.

Az állandó német hálózat nagy, súlyos készülékében Martosz világosan meghallotta Posztovszkij csikorgó stílusát – de mit most a stílus, kisebb gondja is nagyobb, nem akart hinni a fülének, egyik lábáról a másikra állt, mintha parázson táncolna.

– Martosz tábornok, a parancs a következő – nyújtotta monoton hangon Posztovszkij. – Holnap reggel induljon Allenstein irányába, hagy egyesüljön a 13. és a 6. hadtestekkel. Ott egy nagy, három hadtestből álló *ököl* van előkészületben.

Martosz csodálkozott, nem, nem értette: nem Kljujev jön ide, hanem ő megy Kljujevhez?

Igen, pontosan így van.

Martosz szűk mellkasa úgy robbant, mintha közvetlen találat érte volna. Nem kapott levegőt, megszűnt élni! Ez az irodakukac semmit nem értett, és nem volt képes megérteni! Nem értette, hogy a 15. hadtest most vívott egymagában sikeres, heves csatát az ellenség Poroszországban található összes elképzelhető élőerejével, az egésszel,

ami ez ideig itt megjelent! Nem értette, hogy ennek a csatának minden órája aranyat ér az egész hadsereg számára, és hogy ide, ide kell hozni az erőket, nem pedig elvinni innen. Nem értette, hogy a mai nap Martosz egész életének, egész katonai karrierjének legdicsőbb napja! Igen, csakhogy a 15. hadtest még *nem teljesítette a parancsot*, hogy vonuljon messze északra.

– Hívja a telefonhoz a parancsnokot! – ordította Martosz magas és vad vezénylő hangon. – Ebben a pillanatban hívja ide!

Posztovszkij megtagadta a kérés teljesítését. Hát igen, ahhoz át kellett volna mennie egyik szobából a másikba, és még lépcsőkön fel.

Miért a parancsnokot? A parancsot a nevében…

– Ne-e-m!! – ordította Martosz, amíg még hang jött ki a torkán, amíg el nem vágták a nyakát. – Nem!! Mondja meg a parancsnok, melyik tábornoknak adjam át a hadtestet, engem pedig el is tá-vo-lít-hat-nak a hadtest éléről! Nem szolgálok tovább!! Nyug-díj-ba megyek!!

Posztovszkij nem kezdett el szintén ordítani (egyébként nem is tudott). Posztovszkij nagyon lehalkította a hangját. Posztovszkij megrökönyödve mondta:

– Jó. Jó, jelentem. Egy óra múlva a telefonhoz hívom.

Hogy a farkasok tépjenek szét egy óra múlva! Egy óra múlva engem nem fogtok felhívni!

Kisfiús alakjával könnyedén, mint egy labda nyeregbe pattant, és vágtában a parancsnoki pont felé indult, a segédtiszt alig tudott a nyomában maradni.

Sötétben jött a hír, hogy Kljujev egész hadtestét Martosznak rendelték alá. Martosz rohant, hogy telefonáljon a jobb oldalon lévő hadosztálya parancsnokának, hogy az gyorsan küldjön egy újabb tábori levelet Kljujevnek: azonnal jöjjön ide segíteni.

A mi hírközlésünk annyiból áll, hogy magányos lovasok vágtatnak az idegen földön, talán éppen ellenséges egységek között. Telefonvonalak vannak mindenütt, de nincsenek műszaki csapatok a működtetésükre.

28. fejezet

Szamszonov gyötrődik Neidenburgban. – Mi van Mingin hadosztályával? – Zavaros jelentés Blagovescsenszkijtől, a jobbszárny összeomlott. – Artamonov tartja magát, „mint a szikla.” – A másnapra szóló hadseregparancs elkészítése. – Séta a városban. – A menekülő estlandiak. – „Kétszersült nélkül!” – Krimov jelentése: összeomlott a balszárny is. – Artamonovot leváltják.

Szamszonov gondolatai számára Neidenburg sem hozott megnyugvást, nem kapott lehetőséget, hogy közvetlenül részt vehessen a dolgokban. A reggeli ébredéskor idegen mennyezet fogadta, az ablakon át a régi lovagrendi város tetőire és tornyaira látott, megmagyarázhatatlanul közelről hallatszott az ágyúzás, az el nem oltott tüzekből füst szivárgott be, és a városban összekeveredett a két élet – a német polgári és az orosz katonai élet. Mindkettő a maga törvényei szerint folyt, a másik számára értelmetlen módon, de feltétlenül meg kellett férniük ugyanazon kőfalak között, és már reggel, a törzsbelieket megelőzve együtt kihallgatást kért tőle a város orosz komendánsa és a német polgármester. A város készleteiből lisztet kellett elvenni, hogy kenyeret süssenek a katonáknak – számolgatás, ellenkezés, magyarázkodás. A komendáns által felállított rendőri szolgálat nem okoz-e kárt a lakosságnak? Az oroszok ellenőrzésük alá vonták a jól berendezett német kórházat, de abban német orvosok és német sebesültek vannak. Épületet és szállító eszközöket rekvirálnak az orosz kórházak számára – milyen feltételekkel, milyen alapon?

Szamszonov becsületesen igyekezett megérteni, és igazságosan megoldani az ellentéteket, amelyeket egyébként mindkét részről jóindulattal kezeltek. De szórakozott volt. Az foglalkoztatta, ami láthatatlanul és elérhetetlenül a homokon, az erdőkben, százversztányi területen szétszórva történt, és amiről nem siettek jelentést tenni neki a törzsbeliek.

Noha a katonai hierarchia szerint a felsőbb parancsnoknak van hatalma, az ő akarata érvényesül a törzs tagjaival szemben, nem pedig azoké vele szemben, az események különös alakulása folytán gyakran fordítva történik: a törzs tagjaitól függ, miről értesül és miről nem a felsőbb parancsnok, miről rendelkezhet és miről nem.

Az elmúlt nap is, mint a többi, azzal ért véget, hogy a hadtestekhez elküldték a lehető legokosabb parancsot, hogy azok mit csináljanak ma, és azzal a meggyőződéssel, hogy minden a legnagyobb rendben van, a hadseregtörzs nyugodtan aludni tért. Reggelre a törzs egyik-másik tagjánál az előző napinak ellentmondó anyagok gyűltek fel, ám

azok tartalma ellentmondásba kerülhetett azzal, ami mellett az illető tegnap erősen érvelt – így aztán nem kellett minden jelentéssel azonnal a parancsnokhoz sietni. Egyes tegnapi parancsokat talán meg is kellett volna változtatni – de reggel már azok alapján kezdődtek el a harcok, meg különben is késő már. És a parancsnok kényelmesen tölthette el a reggelt, gondolván, hogy Isten segítségével minden aszerint fejlődik, ahogyan ő akarta és elrendelte, vagyis jó irányban.

Azt azonban nem lehetett eltitkolni előtte, hogy a közeli ágyúzás milyen eseményekhez kapcsolódott Mingin hadosztályánál, amelyet valamilyen oknál fogva nem vasúton szállítottak Novogeorgijevszkből Mlawába, hanem száz versztát gyalogoltatták a vasút mellett, majd később még ötvenet. Tegnap gyors menetből valamennyi ezredével támadásba kezdett, és a jobb oldalon lévők majdnem elfoglalták Mühlent, a bal oldalon álló Revali és Estlandi[34] Ezred szintén sikeresen haladt előre, de erős tűzbe került és elvonult. Mingin pedig, amikor megtudta, hogy a bal oldali ezredek elvonultak, elvonult a jobb oldaliakkal is, elszakadt Martosztól, mintegy megnyitva annak jobbszárnyát. Más egyebekben a hírek nem voltak pontosak: milyen nagyok a veszteségek? melyik terepszakaszig vonultak vissza? Mivel a hírek pontatlanok voltak, ez lehetővé tette, hogy egyelőre ne értelmezzék öltet túlságosan nyugtalanítónak, annál is inkább, mivel az ágyúzás ma reggelre távolabbra került, jobbra, Martoszra irányult.

Szamszonov figyelmesen megnézte az eléje tett térképet. Rendelkezett, hogy küldjenek parancsot: melyik, Neidenburgtól tízversztányira lévő falunál ne hátráljanak semmiképpen tovább Mingin ezredei. Reménykedett, hogy hamarosan Minginhez csatlakozik Sirelius gárdahadosztálya. Az utóbbit, vagy Kondratovics hadtestparancsnokot nagyon várta ma reggel Szamszonov, de nem jöttek.

Talán nem is egy tisztet kellene elküldeni a dolgok tisztázása céljából, hanem magának a parancsnoknak kellene odamennie és megnéznie? De ha az ember elmegy Mingin hadosztályához, akkor valamelyik másik részről bukkan fel valami fontos dolog.

Így, megbízható hírek nélkül, konkrét tennivaló nélkül kínlódott Szamszonov a nap egész első felében: hol ismét Knoxszal volt elfoglalva (ellovagolt vele a magaslatra, és onnan néztek a távolba), hol a hadbiztosokkal, hol a kórház parancsnokával, hol Posztovszkijjal, hol az Északnyugati Front tábirataival. És már ebéd felé közeledett az idő, amikor egy kozák járőr meghozta Blagovescsenszkij jelentését, amelyet az a múlt éjszaka két órakor írt.

A jelentés annyira különös volt, hogy Szamszonov csak pislogott, a homlokát ráncolta, fújtatott, és a törzs tagjaival egyetemben semmit sem értett belőle. Arról, hogy menjen és segítsen Kljujevnek, Blagovescsenszkij mintha nem tudott volna: erről nem számolt be,

nem mentegetőzött, miért nem teljesítette. De ennél is kevesebbet tudott a németekről, volt egy különös mondata: „A felderítés nem szolgált hírekkel az ellenségről.” És ugyanott, hogy a Gross-Bössau alatt vívott reggeli csatában (milyen csatában? mikor tett róla jelentést?!) Komarov hadosztálya több mint négyezer embert veszített! Vagyis a hadosztály negyedét?! És ezenközben nincs hír az ellenségről?! És itt már egy olyan pont neve következik – húsz versztával délebbre Gross-Bössaunál –, ahova a hadtest visszavonul, nyilván, miután Bischofsburgot elhagyta, de egy szó magyarázat nincs hozzá! És miféle német csapatok kerültek oda? Ha pedig azok menekültek volna, de menekülés közben Blagovescsenszkij oldalába ütköztek, hogyan lehetséges a négyezer fős veszteség?… De nem menekülhettek, hiszen Rennenkampf nem közeledik, tehát feltartják, vagy nem? Ezek szerint Blagovescsenszkijjel szemben nem állhat semmiféle komoly erő. Akkor meg honnan vannak?

Ha pedig mégis Rennenkampf felől jönnek, akkor miért nem jön Rennenkampf? Ó, az az okos ember!

Szamszonov valahogy elbújt Knox elől, és ezzel a kitérő, nem, hazug jelentéssel úgy járkált a Landrat[35] sötét termében, mint egy felzavart medve, és a sötét tölgyfa asztalra borulva a fejét fogta.

Milyen szerencsétlen módon megváltozott a háború képe, rongybábut csinált a parancsnokból! Hol van az az áttekinthető csatamező, amelyiken oda lehet lovagolni a bátorságát vesztett tiszthez, vagy maga elé lehet hívatni az illetőt? Már a japán háborúban elhomályosult, eltávolodott, és hol van most? Hetven versztán át, az ellenség országában, golyótól és fogságtól fenyegetve hozták a kozákok a hazug, aljas, áruló írást! És nem tudja elérni, hogy megértsék, kijavítsák a dolgot, hogy bátorítsa a gyávát, megváltoztassa a parancsot – amíg a kozákok meg nem etetik, nem pihentetik a lovaikat, és nem lovagolnak tizenkét órát visszafelé. A vezeték nélküli távíróállomások nem találják meg egymást, a repülő szerkezetek nem szállnak fel, vagy nem térnek vissza. És a saját, egyetlen autóját sem lenne jó elküldeni Blagovescsenszkijhez, no meg ahhoz is lovas kíséret kellene. És hetven verszta megtételére, ami Kutuzov idejében öt verszta volt, maradnak ugyanazok a paták, az ugyanolyan hosszút lépő lovak. És csak holnap lehet megtudni erről az időszakról, rendbe jön-e a 6. hadtest, odaér-e az övéihez, vagy teljesen leszakad, elvész, és Szamszonov hadserege úgy marad ott, hogy már levágták a jobb karját?

Szamszonov azzal az érzéssel ült le ebédelni, hogy levágták a jobb karját, egyáltalán nem tudott enni, s már teljesen nyíltan komor volt, összevissza válaszolt Knoxnak.

De az ebéd közepén váratlan öröm érte: helyreállt az 1. hadtesttel a reggel megszakadt összeköttetés, és átadták Artamonov jelentését:

„Reggel óta nagy erőkkel támadom az ellenséget Usdau alatt. Minden rohamot visszavertem. Állok, mint a szikla. Teljesítem a feladatot.”

És a parancsnok magas, domború homloka megfiatalodott, felragyogott – és minden világosabb lett az asztal körül. Élénken kérte a magyarázatot a jóindulatú Knox is.

A jobb kar elveszett, de a bal, a most nagyon fontos kar, erővel telt meg. És milyen igazságtalan volt a parancsnok ezekben a napokban Artamonovval, karrieristának, meg hebehurgya embernek vélte! Most pedig ő tartja a fő irányt, az egész hadsereget, és nem kell azt gondolni, hogy túlozna, akkor nem fogalmazhatott volna ilyen erősen, ilyen kifejezően: mint a szikla.

Az ebéd kellemes percekkel ért véget. Szamszonov szeretett volna részleteket is tudni, a készülékhez akarta hívni Krimovot vagy Vorotincevet, amelyik közelebb van, ám a vezeték ismét elszakadt.

Annál is inkább foglalkozni kellett a központi hadtestekkel. S bár még csak délután három óra, nyilván ideje elkészíteni a holnapra szóló hadseregparancsot: jobb hamarabb, mint később. Természetesen okosabb lenne nem egész napra rendelkezni, hanem csak órákra, a helyzetnek megfelelően, de mindenki így szokta, nem mi vezettük be: egy huszonnégy órában egy parancs.

Az ovális asztalon a parancsnok elé terítették a térképet, és Szamszonov Filimonovval meg két ezredessel a sarkokat lenyomva fölé hajoltak, helyet változtattak, az ujjukat vezették, a műveleti osztály ezredese pedig tájékoztatásul felolvasott a régebbi jelentésekből és rendelkezésekből.

Ezt a több kézzel végzett munkát Szamszonov mindig magasztos szertartásnak érezte. Véletlen okok – a megvilágítás, egy szemrebbenés, az, hogy valaki állt, avagy ült az asztalnál, egy ujj vastagsága, egy tompa ceruza – zászlóaljak, sőt ezredek sorsát dönthették el. Szamszonov egyeztette a vonalakat és nyilakat, a felsőbb parancsokat és a saját elképzeléseit: amennyire csak képes volt, lelkiismeretesen igyekezett ésszerű határozatot hozni. Még verejtékcseppek is potyogtak a térképre, Szamszonov zsebkendővel megtörölte a homlokát. Talán fülledt a levegő a forró napon a Landrat termében, amelynek kicsi, keskeny ablakai vannak?

A parancs szokás szerint az elért eredmények rögzítésével kezdődik. Nem is mutat rosszul: az 1. hadtest visszaverte a németek támadásait Usdau alatt, Mingin hadosztálya, bármibe kerül is, tartja magát, ahol megparancsolták, a 15. hadtest elfoglalta Hohensteint, és hamarosan beveszi Mühlent, a 13. Allensteinban van, a 6. pedig… a 6. is rendbe jöhet még.

Mi legyen holnap? Világos, hogy a központi hadtestekkel egyre inkább balra fordulunk, Artamonov kevésbé mozgékony hadteste szolgáljon majd a hadsereg fordulásának tengelyéül. Nem javasolunk

támadást, diplomatikusan azt írjuk neki: „tartsa magát Soldau *előtt*”, és ezzel semmiképpen sem keresztezzük a legfelsőbb főparancsnok akaratát. Kljujevnek elrendeljük, hogy gyorsított menetben induljon Martoszhoz. Martosznak pedig… itt Filimonov a következő mélyenszántó megfogalmazást javasolta: „saját vonala mellett vonuljon balra, vesse át az ellenséget a szárnyra”.

Csak egyet nem tudtak meghatározni a hadtestek számára: milyen erős az ellenség, hogyan helyezkedik el, és milyen hadtestekből áll.

És íme, máris szinte készen volt az asztalon a másnapra szóló hadseregparancs. A munka olyan volt, mintha sötétben bokrokon vergődnének át, a parancs azonban javítás nélkül került papírra, szép, dőlt kézírással.

Szamszonov azért csak nem volt meggyőződve, hogy valóban minden készen van. És betegnek érezte magát, nem kapott levegőt:

– Kérem, uraim, járok egyet a friss levegőn, azután aláírjuk, van időnk.

Filimonov és Vjalov ezredes engedélyt kértek, hogy vele mehessenek. A kopasz, csillogó tökfejű felderítő parancsnok pedig átvitte a parancsot Posztovszkijnak a másik szobába, és az azonnal észrevette, mennyire ellentétben áll ez a parancs az Északnyugati Frontnak azzal az utasításával, hogy szigorúan észak felé kell támadni.

– Hova tették a szemüket? Nem Kljujevnek kell Martoszhoz mennie, hanem Martosznak Kljujevhez. Így egy nagy *ököl* képződne!

Már délután öt óra volt, a hőség csökkent, de a kövek forrók voltak, és a parancsnok az utcán sem kapott levegőt. Levette a sapkáját, ismét letörölte a verejtéket.

– Menjünk, uraim, a város szélére, ott van egy kis liget vagy egy temető.

Noha már tegnap is látta, de most a napos részen volt – a parancsnok megállt Bismarck szobra előtt. Virágokkal körülültetve, élére állítva egy nyers, barna sziklakő, meredek peremével felfelé. És ebből domborodott ki egyharmadnyira, keményen és sarkosan Bismarck fekete alakja, mintha éppen sötét gondolatokba merülne.

A kiválasztott utca az északnyugati útra, Mingin hadosztálya felé vezetett, s talán nem is véletlenül vágyott arrafelé a parancsnok. Hátratett kézzel ment, ahogy szeretett. Elölről nézve tekintélyesnek hatott, hátulról azonban akár egy fogoly, s hozzá még a fejét is lehajtja. Nem bocsátkozott beszélgetésbe, a tisztek kissé lemaradtak.

Szamszonov érzékelte, hogy nem jól csinálja. Helyesebben: valami fontosat nem tesz meg, de nem tudta meghatározni, hogy mit, nem tudott áthatolni a ködfátylon. Szeretett volna elvágtatni valahova, előrántani a kardját, ám ez értelmetlen lett volna, és nem illett volna a helyzetéhez.

Elégedetlen volt önmagával. Filimonov is állandóan nyíltan

elégedetlen vele. Aligha elégedettek a hadtestparancsnokok is. És a frontparancsnokság gyávának nevezte. És rosszallással gondolt rá a vezérkar is.

De hogy mit csináljon, azt senki sem tudta neki megmondani.

Az utca utolsó házainál kezdődött a kis liget. Mindnyájan be akartak fordulni a ligetbe, amikor az út felől felzörgött és begördült egy homokfutó, azután a második, majd egy kétlovas szekér. A kocsisok ostorral hajszolták a lovakat, mintha közelről üldöznék őket, fegyelmezetlenül hajtottak, ami nem illik a hadseregtörzs szálláshelyén. Szamszonov kísérői ugrottak, hogy megállítsák őket, Filimonov, megigazítva vállrojtját, dühös arccal az út közepére állt. Szamszonov azonban még nem tulajdonított jelentőséget a dolognak, bement a ligetbe és leült egy padra.

Az utcán csak nem csitult a zaj. A fogatok megálltak, de érkezett még néhány. Hangok morajlottak, és az érkezés sorrendjében elhallgattak. Filimonov fenyegető hangja hallatszott, ahogy a katonákat kikérdezte, (a nem engedte tovább őket. Szamszonov megkérte Vjalovot, menjen oda és tudja meg, mi történik. Az udvarias Vjalov megkésve jött vissza, zavarban volt, hogyan is jelentsen. Filimonov hangja pedig erősen emelkedett, keményen szidalmazott.

Vjalov megmagyarázta a dolgot: ezek az Estlandi Ezred szétzilált maradványai meg még néhány a revaliak közül (akiknek *bármibe kerül is*, innen tízversztányira kellett volna kitartaniuk), rendezetlenül visszavonultak, és íme, Neidenburgig gurultak, természetesen nem tudván, hogy itt van a hadseregtörzs. De ennél is tovább akartak menni.

Szamszonov nyugtalanul felállt, kapkodta a levegőt, és mivel elfelejtette feltenni a sapkáját, zavartan a kezében vitte, és kiment a tűző napra, az utcára.

Szinte egy egész alakulat gyűlt össze: néhány fogat, négy tiszt külön, aztán vagy másfél száz katona, de jöttek újabbak is. Parancsot kaptak, hogy álljanak négyes sorba, de miféle sorok voltak ezek! Bizonytalan görbe vonalak, lángoló arcok, sokukon sapka sem volt, mintha imádkoznának, nem pedig sorakoznának, az egyiknek nincs köpenykoszorúja, a másiknak a lábánál hever, vajon puskája van-e még mindnek? A jobb szélen álló fekete bácsikának csajka lóg az oldalán, alját átütötte egy szilánk, de azért ő nem dobta el. Vagy két tucatnyi sebesült is volt közöttük, egyiket a felcser kötözte be, a másik saját magát, volt, akin beszáradt, kötés nélküli foltok éktelenkedtek. Már megálltak, de mintha meg se álltak volna, hajlottak, zúdultak volna arrafelé, amerre az imént még haladtak. Vadul néztek, és az volt a furcsa, hogy egyáltalán tartottak még valamilyen fegyelmet.

A parancsnok közeledtére Filimonov „vigyázz”-t ordított (Szamszonov „pihenj”-t mondott) és elkezdett hangosan jelenteni – de

nem is jelentett, hanem megszégyenítette ezt a csürhét, az emberi ábrázatukat vesztett katonákat… A parancsnok eddig csak szobában hallotta beszélni a szállásmesterét. Nem várta tőle ezt a zengő, erős, dühös hangot. Filimonov úgy kiabált a sor előtt, mint egy olyan törzstiszt, aki nem herdálta el a becsületét, no meg ahogyan az alacsony növésű, hiú tábornokok szoktak.

Szamszonov hallgatta Filimonov kiabálását, amint az egész Estlandi Ezredet árulással, gyávasággal, szökéssel vádolta, s közben a felhevült, kihívó katonaarcokat nézte. Azt a rendkívüli, kihívó kifejezést látta rajtuk, amelyik az élet végén jelenik meg, amikor már semmiféle tábornoki szemrehányás nem jut el a lelkükig, és már az is csoda, hogy engedték magukat megállítani, pedig a kőkerítés se állíthatta volna meg őket.

Ezt a kihívó, ezt a rendkívüli kifejezést Szamszonov azonnal megkülönböztette attól a kifejezéstől, amelyet 1905-ben látott a lázadók arcán a szibériai vasúton, ahol javában folytak a katonagyűlések, bizottságok rendelkeztek, ahol zengett a „le vele!”, a „gyerünk haza!”, szétverték az állomásokat, a büféket, erőszakkal elvették a mozdonyokat a maguk szerelvényei számára: „Mi vagyunk az elsők! gyerünk haza! le vele!” Ott semmit sem számítottak a tisztek, és a lázadók száz torokból ordították: „le vele” – le veletek, akármilyen jók voltatok hozzánk, hogy az anyátok… nem kell a jó a kezetekből, azt adjátok végre, amit kiérdemeltünk!

De itt, ezeken az eltorzult arcokon, amelyek nem remélt módon visszatértek a halálból az életbe, részvét tükröződött a tisztek iránt: mi a vérünket adjuk nektek, hogy az anyátok… és ti?? és ti??

Szamszonov érezte, hogy elpirul, talán senki sem veszi észre a napfényben, feltartotta a tenyerét, leállította az ordítozó szállásmestert, és halkan elkezdte kérdezgetni – először a véletlenül ide került tiszteket, csak egyikük tartozott a századhoz, azután a katonákat is.

Azok pedig nem szoktak hozzá, hogy elmondjanak valamit, egymás szavába vágva, összefüggéstelenül beszéltek, mit is értettek ebből az egész süvöltő halálból? Több száz ágyúból rájuk zúduló lövedékáradatban, egyetlen kicsi árok nélkül, a répaföld sekély barázdáiban. A saját tüzérségünk pedig sehol, vagy nem válaszolt, amikor pedig jött néhány ágyú, azokat azonnal kilőtték. Ennek ellenére puskával meg gépfegyverekkel, távoli lövésekkel válaszoltak az ágyúknak. Sőt rohamra indultak, sőt a német lövészárkokig is eljutottak. És minden patronjukat ellőtték. És akkor a gyalogság kezdte átkarolni őket. És akkor hátulról a lovasság is megjelent (lehet, hogy nem is jelent meg). Akkora dübörgés az utolsó ítélet alkalmával se lesz, az öreg katonák se hallottak olyat soha. Az ő ezredükből vagy háromezret szanaszét szórt. Á-á, ezt nem lehet elmondani…

Ő, ő a hibás. Hisz ő hallotta tegnap ezt a lövöldözést, és ma reggel el akart menni hozzájuk – miért nem ment el? Már csak azért is hibás, mert *itt* várta be őket, és nem kereste meg *ott*, a bajban. De nem is ez a lényeg, világosan beléhasított, amit sehogy sem értettek a Landrat sötét termében: még tegnap írta nekik a mai napra vonatkozóan, ennek a nyughatatlan tábornoknak a tanácsára, melyik utat vágják el a németek előtt, mintha repülni tudnának, az az út húsz verszta távolságra volt tőlük. És odaküldte őket az eleven parázsra, az egyetlen olyan helyre, ahol a németeket megfigyelték, ahol azok álltak és harcoltak. És ezeknek a tönkretett ezredeknek ma még azt parancsolta, hogy „bármibe kerüljön is”…

Miközben beszéltek, még jöttek hátulról, odaért a zászló is, György-kereszttel a tetején lévő tartóban és jubileumi szalagokkal. Odaért a zászló és szó nélkül beállt a bal szélre, és vele egy csoport katona is – hiányos, sebesült, lerongyolódott csapat.

És megfontolt, halk hangját – amelyet azonban mindenki hallhatott – felerősítve, Szamszonov odaszólt:

– Hányan vagytok itt revaliak?

És az őrmester kurtán rávágta:

– A zászló. És egy szakasz.

Az estlandiak hátsó sorából pedig felszólítást se várva egy türelmetlen, rekedt hang azt kiáltotta:

– Kegyelmes uram! Harmadik napja nem kaptunk kétszersültet!

– Hogyan? – borult el még jobban a parancsnok, és arrafelé fordult. – Harmadik napja?

Az egész tegnapi napon eleven parázson jártak, tüzérség verette őket, és még szuronyrohamra is mentek, és kilenctizedük meghalt – és még csak nem is ettek?

– Nem kaptunk kétszersültet!! – erősítették meg összevissza kórusban.

A parancsnok magas, súlyos teste előrelódult, látták. A segédtiszt odaugrott, hogy megtartsa, de nem kellett, a tábornok lábon maradt.

(Pedig sokkal jobb lett volna neki, ha összeesik és odakiáltja: „Bevallom, testvérek, én tettelek tönkre benneteket!” Megkönnyebbül a szíve, ha mindent magára vállal, és már nem parancsnokként áll fel.)

De csak halk hangon rendelkezett:

– Azonnal adjanak enni mindenkinek. És helyezzék el őket, hogy pihenjenek.

És rajta maradt a teljes súly.

És makacsul lépegetve visszaindult a városba.

A Bismarck kőtömbjénél a sarok mögül szembe jött a parancsnokkal néhány lovas, akiket a törzs egyik tisztje kísért. Az megmutatta nekik a tábornokot. Leugrottak, és lépteiket szaporázva görbe lovas lábukkal Szamszonovhoz mentek.

Egy lovassági tábornok, egy dragonyos ezredes és egy kozák ezredes volt a csoportban.

Stempel vezérőrnagy (hogy mennyi tábornok van a hadseregében, Szamszonov a homlokát ráncolta: persze, Ropp egyik dandárparancsnoka) jelentette, hogy egy dragonyos ezredből, a 6. Doni Lovasezred három és fél századából, valamint egy lovastüzérütegből összevont alakulat parancsnokaként érkezett ide. A csapatot a hadseregparancsnok megbízásából Krimov ezredes szervezte, és azt a feladatot kapta, hogy állítsa helyre az élő összeköttetést az 1. és a 23. gyalogos hadtest között.

Szamszonov még látta az estlandiakat és a revaliakat, a fejében még ott kavargott, milyen nagy baj érte őket, ő maga milyen hibákat követett el, arra pedig jól emlékezett, hogy mindenféle ideiglenes csapatátirányítás mindig a bajban történik, de az idő haladt, és végig kellett gondolnia a dolgot, meg kellett értenie.

– Igen? Jó, ez jó… Ezek között a hadtestek között valóban…

A parancsnok kezet fogott mind a hármukkal, a kozák ezredest pedig már ismerte! Azonnal emlékezett szerény, kissé durva arcára, ősz kefehajára, ősz kefeszakállára a Novocserkasszki Ezredből:

– Iszajev? Ha jól emlékszem, Alekszej Nyikolajevics?

Már hetven felé jár, de kifogástalanul szolgál.

– Pontosan, kegyelmes uram!

– De miért három és fél század? – mosolyodott el enyhén Szamszonov.

És Iszajev örült a lehetőségnek, hogy panaszkodhat, talán ismét összeszedheti az ezredét – magyaráz. De furcsán néz Szamszonovra.

Stempel is különös módon néz rá. Ketten összenéznek.

– Rossz hírnek rossz a hírmondója is – húzta össze magát az egyszerű Iszajev.

Szamszonovba beléhasított: mi jöhet még?

A szikár Stempel kihúzta magát, és úgy nyújtott át egy küldeményt, mintha halálbüntetést várna érte.

– Utolért bennünket Krimov küldönce. Azt mondta, ezt adjuk át.

– Mi ez? – kérdezte Szamszonov, mintha hallani könnyebb lett volna. Az ujjai közben már bontották a Krimov bonyolult kézírásával írt papírt:

„Kegyelmes uram, Alekszandr Vasziljevics!

Artamonov tábornok buta, gyáva és hazug. Oktalan parancsa miatt a hadtest dél óta rendezetlenül visszavonul. Ezt ön előtt titkolják. Elvesztegettük a Neuschlotti és a Péter-ezred és a lövészek nagyszerű győzelmét. Usdau feladva, s kétséges, hogy Soldau tartható-e még estig…”

Ha ezt szavakban mondanák el, akár eskü alatt is, nem lehetne elhinni. De Krimov ok nélkül nem írna le ilyesmit.

Szamszonov kiegyenesedett, elvörösödött, rázkódni kezdett, mellkasa úgy járt, mint egy fújtató. Elgyengülve, magát bűnösnek érezve vánszorgott ide, de íme, van egy nála is bűnösebb gonosztevő! És igaza erejével elkezdett ordítani az útkereszteződésnél:

– Le-vál-tom a gazembert!

És felemelt kezével Bismarck érdes emlékművére támaszkodott.

– Továbbítandó parancs! Azonnal helyre kell állítani az összeköttetést Soldauval. Artamonov tábornokot leváltom hadtestparancsnoki tisztéről. Duskevics tábornokot nevezem ki. Közöljék az 1. hadtesttel és a frontparancsnoksággal.

Mintha a kőre támaszkodott volna, mintha a bal kezével – de nem volt már bal keze.

Azt is levágták.

29. fejezet

A hátborzongatóan üres város. – Kezdődik a fosztogatás. – Jaroszlav felszereli magát térképekkel. – Kozeko az önellátást védelmezi. – Haritonov szakasza is. – A katonák lakomája kakaóval.

Tegnap még majd leestek a lábukról, annyira hajszolták a Narvai és a Koporjei Ezredet észak felé, nem engedték, hogy a kutaknál megpihenjenek, még az esti szürkületben is egyre észak felé meneteltek, sötétben ütöttek tábort. Az a hír járta, hogy másnap Allenstein városában kenyeret sütnek és osztanak. 27-én reggel a szokásos huzavona, késlekedés után, amikor a parancsok sehogy se készültek el, és nem küldték őket szét, a zászlóaljak meg tétlenül toporogtak, s közben tudták, hogy a lábukkal fognak megfizetni mindenért, a Narvai és a Koporjei Ezred megkapta a parancsot, hogy forduljon balra, Allensteinnal ellenkező irányba, és ezzel adja vissza a láthatatlan németeknek azokat a versztákat, amelyeket tegnap gyalogolt el előlük, siessen a szomszéd segítségére, ahogy három nappal ezelőtt is éppen ezek az ezredek rohantak – feleslegesen.

Talán a dandárparancsnok kapott ezenközben valami felvilágosítást. Talán még az ezredparancsnokoknak is jutott valami a magyarázatból. De a zászlóaljakban a tiszteknek semmit sem magyaráztak meg, s még jóindulattal sem lehetett mást mondani a tegnapi menetelésrőf meg a mairól, mint azt, hogy hülyeség vagy gonosz tréfa. És mit gondolhattak a katonák? Jaroszlav Haritonov nagyon szégyellte magát a katonák előtt ezért az ide-oda rángatásért, amelyet az ő testük szenvedett meg, mintha ő maga lenne az a gonosz törzsbeli áruló, akire mindezért gyanakodtak.

Ám ezredeikre váratlan jutalom is várt a két teljes heti éhes ide-oda járkálásért: délben, ragyogó napsütésben, egyenletesen lengedező szellőben, vidám felhőgomolyok közepette a jó rálátást biztosító griesslinneni magaslatokról feltárult előttük az első város, és egy óra múlva akadály nélkül bevonultak a városkába, Hohensteinba, amely úgy négyszázszor négyszáz szazsennyi területet foglal el, és ez nemcsak azért meglepő, mert meredek háztetői szorosan, de mégis tágasan állanak, hanem azért is, mert teljesen néptelen, ezért az első pillanatban félelmetes is. Teljesen üres volt! se egy orosz katona, se egy békés lakos, se egy öreg, se egy nő, se egy gyerek, sőt még egy kutya sem volt sehol, csak óvatos macskák tűntek fel olykor. Egyik helyen levert spaletták, itt-ott kiszakított rámák, összetört üveg. Az élen haladó ezred először el se hitte, harcolni készült a városért, tartalékot különítettek el, felderítőket küldtek mindenfelé. Nem messze, ugyanabban az irányban dörögtek az ágyúk, kelepeltek a

géppuskák, de maga a csúcsos tetejű város a háború szeszélye folytán teljesen üres volt – és ép! Látszott, hogy jövetelük előtt sem vívott senki harcot a városért, ha elfoglalta is, ugyanilyen üresen, harc nélkül, s úgy is hagyta el.

Az allensteini műútról még harcias lendülettel tértek le az ezredek, még készek voltak átvonulni az egész városon és továbbmenni, amerre parancsolták, de, ahogyan az a mesében történni szokott, a varázslat alatt álló területen megtett néhány lépés után a hősből elszáll az erő, elejti a kardját, kopjáját és pajzsát, és már mindenestől a varázslat hatalmába került; úgy itt is a zászlóaljakat megcsapta valami az első háztömbökből, egyenetlenné váltak a lépteik, a fejek különböző irányokba fordultak, enyhült, megszűnt a szándék, hogy a csatazaj felé közeledjenek, valami oknál fogva már nem hatott rájuk a dandár, az ezred akarata, senki sem kényszerítette őket, nem vágtattak be lovas küldöncök újabb parancsokkal. És a zászlóaljak kezdtek jobbra, balra fordulni, külön helyet kerestek maguknak a városban, de még a zászlóalj egységes akarata is megbénult, és külön-külön feléledtek a századok, majd azok is szakaszokra bomlottak – és az a csodálatos, hogy ezen senki sem csodálkozott, elvarázsolt, bénító volt a levegő.

Jaroszlav ennek ellenére igyekezett megőrizni a tudatot, hogy ennek nem kellene így lennie, hogy ott, távolabb várják a segítségüket! Hatalma azonban nem terjedt túl a szakaszon. De íme, hangtalanul, észrevétlenül szétfolytak, felszívódtak a szakaszok is, akár a víz, amikor maga keres szabad folyást és szabad területet magának. És Haritonov legjobb, legrendesebb katonákból összetevődő szakasza sem állhatott egymagában fegyveresen a tűző napon, jogot szerzett a pihenésre.

És az ételre? Ennyi kimerítő nap után, fogyatkozó fejadag mellett – olyan erkölcstelen volt, hogy a szünet nélküli éhségtől hajtva egyenként, kettenként, hármanként kezdtek az ő katonái is elszivárogni. Volt, aki elkéredzkedett, mint a rendes Kramcsatkin, odajött, kivágta a lépést és a szemét forgatta – az egész hasa a parancsnok hatalmában van! „Engedélyt kérek önhöz fordulni, nagyságos uram. Eltávozásra kérek engedélyt élelmiszer-utánpótlás céljából!”

Volt, aki elosont, és már hozta is a cukrot, és színes csomagokban a kekszet, kiejtette a kezéből, és elbújt a szakaszparancsnok elől. Erkölcstelen? Megbüntesse? De hiszen éhesek, ez olyan szükséglet, amelytől a csata kimenetele is függ. Miért kell annyira vigyázni az elhagyott, meghódított tulajdonra? Jó lenne megbeszélni a többi tiszttel, de azokat nem lehetett látni, és akkor kivel beszélje meg? Felnőtt ember, tiszt, maga dönt.

Itt meg makarónit hoznak, amit a parasztok sohasem láttak! És még különösebb dolgot: konzervdobozokban háziasan sütött borjúhúst.

Naberkin, egy alacsony, mozgékony katona ragyogó szemmel hozza a hadnagyának, örül, hogy kedveskedhet neki:

– Nagyságos uram! Ne restellje megkóstolni! Milyen ravaszul megcsinálták!

Ez nem bűn, a katonák lelke tiszta, ők ezt megszolgálták. De valamit meg is kell főzni vagy melegíteni – a házban vagy az udvaron, tüzet rakva a téglaházak között. De az még ennél is érdekesebb, még a tisztek is csodálkoznak, hogyan őrzik a németek a tojást: fehéres, nyilván meszes vízbe rakják, és onnan frissen veszik ki, hány hónap múlva?

A raktárakra a németek nem tesznek súlyos lakatokat, mivel a németnek buta fogalmai vannak: ha zár van rajta, akkor tilos és senki sem veszi el. Az a hír járja, hogy a városban nagy raktárak vannak, más zászlóaljak már eljutottak hozzájuk, megelőztek bennünket.

Nem, itt valami nem jól van… Nem, így nem jó! Meg kell tiltani! Azonnal sorakoztatni kell mindenkit, és meg kell magyarázni…

Ekkor azonban a fürge, szolgálatkész altiszt, Jaroszlav támasza a szakaszban, jelentette neki, hogy a város szélén kaszárnya van, és az irodában sok térkép! És Jaroszlav nagyon szerette volna ezeket a térképeket látni, még mielőtt tovább mennének! Végezetül is az ő szakaszának katonái rendesek. És szigorú paranccsal ott hagyta az altisztet, magához vett egy kedvetlen katonát, és a kaszárnyába sietett vele.

A kaszárnyában mászkált néhány harácsoló, de egyiküket sem érdekelte a német egyenruha és az altiszti felszerelés. A sarkit; nyitott irodában valóban ott voltak összerakva Kelet-Poroszország kilométer-centiméter felbontású, német nyelvű és nagyon szépen nyomtatott térképei, sokkal olvashatóbbak azoknál, amilyenekből a Narvai Ezredben egy zászlóaljra egy példányt adtak. Jaroszlav megmutatta a katonának, hogyan tegye eléje a térképeket és vegye el, amelyiket már megnézte, majd kikereste azoknak a helyeknek a térképét, ahol már jártak, és ahova még elmehetnek. Egészen más a háború, ha az embernek teljes térképkészlete van! És mohón nézte a Visztula környékének térképeit – varázslatosak az olyan helyek térképei, ahol az ember nem járt, de hamarosan járni fog! Haritonov összerakott egy sorozatot, amely tartalmazta a Visztulán való átkelést is, és három csomagot a közeli helyekről (feltétlenül ad egyet Groholecnek).

A mohó, gyors, szakszerű válogatás közben hamarosan űr keletkezett Jarik lelkében: nem tudott teljes szívből, igazán örülni a térképeknek, valami homályos bánatérzés töltötte el, sőt talán félelem – attól félt, hogy elkésik, nem ér vissza az ezredhez, hogy az ezred elmegy? Nem, ez más félelem volt – talán a baj előérzete? Máris szaladt vissza az ezredhez, nem volt nyugalma! Nincs ideje megnézni a legénység számára készült német kaszárnyát, pedig az jobb, mint

odahaza a hadapród iskolásoké. Bensőjét riasztó feszültség töltötte el, és már nem akart válogatni, elvinni, megnézni valamit, csak minél előbb vissza a katonáihoz.

A katona vitte az átkötött térképcsomót, Jaroszlav sietett a szakaszhoz, és látta, milyen nagyon megváltozott a város ez alatt az egy óra alatt: az elvarázsolt idegen városból már hozzánk hasonlatos, megszokott város lett. Tenyeres-talpas katonák járkáltak ide-oda, mint otthon a faluban, jól ismerve a helyet, és a tisztjeik nem kiáltottak rájuk; nem Haritonov dolga volt, hogy közbeavatkozzék. Egy hordó sört gurítottak. Baromfit is találtak a városban, és már kitépett véres tollakat görgetett a szél az úttesten, és színes burkolópapírt, üres dobozokat sodort. A csizmák alatt recsegett, amit kiszórtak vagy kitörtek. Egy bezúzott ablakon át felforgatott lakás látszik, még nem tették teljesen tönkre a nemrég még oly kedves rendet, de a komódokat feldúlták, a padlón pedig abroszok, kalapok, fehérnemű hevert.

És Haritonov riadalma fokozódott: mi van az *ő* szakaszával? Csak nem az ő szakasza is?…

Mintha két kisebb sarzsi őrt állt volna egy üzlet ajtajában, a katonákat nem engedték be, de a tisztek elől félrehúzódtak – és bement egy ismerős tiszt, és valami oknál fogva Haritonov is utána. Ruházati üzlet volt, az elülső elárusító részlegben a kirakatnál katonák járkáltak, Jaroszlav felismerte Kozeko legényét, a hátsó helyiségben tisztek öltöztek át, próbáltak – esőköpenyeket, kötött kabátokat, meleg alsóneműt, kamáslit, kesztyűt, mindezt lárma nélkül, tárgyszerűen, egymás mellett szorosan, székek és legényeik segítségével, időnként kis szőnyegeket, női kabátokat forgattak, nézegettek.

Kozeko is itt volt, sárgásbarna meleg alsónadrág volt rajta. Megörült:

– Haritonov, Haritonov! Használja ki a lehetőséget, válogasson meleg holmikat! Hiszen hamarosan lehűl az idő, máris milyenek az éjszakák! Az ember nem gondolhat állandóan a halálra, gondoskodnia kell…

Jaroszlav nem látta, ki van még itt, lehet, hogy ismerősök is. Az egyetlen ablaktól messze, félig vakon állt, és nem is Kozekót látta, nem annyira az arcát és szikár alakját, mint inkább a sárga, bolyhos meleg alsónadrágot. És azt mondta neki, lehet, túl hangosan, talán a többiek is hallhatták:

– Ez szégyen.

Kozeko felélénkült, szokásos módján azonnal a ki nem mondott érvekbe kapaszkodott, és még Jaroszlav mellszíját is megragadta, hogy az ne mehessen el, és végighallgassa:

– Miért lenne ez szégyen, Haritonov? Gondoljuk csak végig. Önnek és nekem nincs meleg holmink, és ugyan mikor fognak adni? Maga is

ismeri az orosz hadbiztosságot. És fázunk, és köpenyben alszunk a puszta földön. Nehéz így felfázni? Az éjszakák pedig egyre hidegebbek lesznek. Erre nekünk nem is személyesen van szükségünk, ez a hadsereg számára szükséges, jobban fogunk harcolni. Vegyen egy kötött kabátot is!

Haritonov nem az ingerültségbe fáradt bele, nem a nagy igyekezetbe, hogy helyrehozza a dolgokat, hanem elfáradt a lába, a szeme és a lelke, ahogy a múzeumban szokott: nem akart tovább menni, látni, süllyedjen el ez a gazdag város, jobb lenne a homokot dagasztani az itt töltött napok helyett. Undorító lett minden holmi. Milyen könnyű holmik nélkül élni!…

– De nem ilyen módon… – Haritonov bágyadtan, fáradtan elhárította Kozekót. Igyekezett kiszabadítani a szíját, de nem volt könnyű kivenni a markából.

– Hanem ugyan milyen módon? Na, milyen módon? Vásároljuk meg? Azért jöttünk be, hogy vásároljunk, de kinek fizessünk? A gazda elmenekült. Kérem, hagyhat itt pénzt, de az kié lesz? Egyébként pedig, mi annyi zsoldot kapunk, hogy abból nem sokat vásárolhatunk.

– Hát, nem tudom… – Jaroszlav nem tudott mit mondani, de undor töltötte el. Kiszabadította magát, a kijárat felé fordult, Kozeko utána lépett, és a vállánál fogva visszatartotta. Az arca ráncos volt, mintha sírna, halkan magyarázott, szinte fülbe:

– Jó, egyetértek, hogy ez nem helyes. Ha arra gondolok, hogy a front akár Vilnát is elérheti, és az ellenség betör az én kicsi fészkembe, ahol a napsugaram van, és szétdúlja, mint ezeket az elbűvölő kis lakásokat… De hiszen én semmit sem akarok, semmiféle kitüntetésre sem vágyom, és ezt ön is tudja! – Szinte könnybe lábadt a szeme. – De nem engednek haza, amíg legalább a kezem le nem szakad. Avagy a lábam. Ezért azt javaslom: öltözzön fel minél melegebben, mert téli hadjárat lesz, Haritonov! Vegyen fehérneműt! És kötött kabátot!…

Minél gyorsabban vissza a saját szakaszához! Jaroszlav még mindig hitte, hogy az *ő* szakasza… Nemcsak holmikra nem vágyott, még az evéstől és ivástól is elment a kedve.

Növekedett benne a baj előérzete.

Valahol a városban égett valami – erősen, magas lánggal, makacsul. Bármikor tűzvész törhet ki: itt is, ott is katonatüzek égtek, tábortüzek, közöttük katonák vándoroltak, mint a cigányok, valamit cipeltek. Mennyire megváltozott két óra alatt a Narvai Ezred!

Egy szekérre, különféle holmik és egy doboz parfüm tetejére biciklit kötöztek.

Ilyenek a mi ezredünk tisztjei! De a katonák a népélet erkölcsi ereje, ők egyből megértenék, de senki nem magyarázta meg nekik, Jaroszlav maga a hibás – megkóstolta a konzervet, és dicsérte, ezzel kezdődött. Erőtlennek érezte magát, úgy érezte, nincs joga, hogy ő,

akinek még a bajusza sem nőtt ki, oktassa az apakorban lévő parasztokat az élet alapigazságaira, de kötelessége lett volna, különben miért kapta a váll-lapot?

Eltévedt, tett egy kerülőt, és még a saját helyét sem ismerte fel, amikor meglátta a hosszú, keskeny hátú Vjuskovot, ahogy az egy lepedőből kötött batyut cipel a vállán.

De Vjuskov-e? Talán mégsem ő?… Utolérte, rákiáltott:

– Vjuskov!!

Erőlködve mondta ki, de csattant, és Vjuskov elejtette a batyut, tett egy lépést, el akart szaladni, de mégsem szaladt el, hanem megmakacsolva magát hátrafordult. De nem nézett a hadnagyra, elfordította az arcát.

És ez az a katonája volt, aki a vagonban olyan gyönyörűen mesélt, mosolygós, szimpatikus, a szmolenszki vidék lelke?! Milyen rejtőzködő, nem őszinte, zárkózott az arca! Mint kiderül, nem rendes ember…

– Mit csinálsz?? – kérdezte Jaroszlav erős, meggyőző hangsúllyal. – Hova viszed? Kinek? Hiszen nemsokára golyózáporba megyünk, lehet, holnap már nem is élünk, megvesztél, megőrültél? – Reménykedve, szenvedőn hozzátette: – Mi történt veled, Vjuskov?

A katona ugyanolyan zárkózottan, rá se nézve hadnagyára, tompán azt válaszolta:

– Bocsásson meg, nagyságos uram. Megzavart az ördög.

– Na, gyere velem, gyere!

Ám Vjuskov lába mintha a földbe gyökerezett volna, nem mozdul a batyu mellől.

Szembe velük pedig Kramcsatkin jön, a szakasz legjobb katonája – nem, ez nem Kramcsatkin! – miért olyan vörös, imbolyog járás közben, dalol vagy valamit mormol? – de mégis Kramcsatkin, meglátta a tisztjét – és összeszedi magát, és felveszi a lépést, sőt még ki is vágja a sima kőlapokon – de miért bicsaklik meg egyik lába a másik után, miért mereszti olyan vadul a szemét – a kezét azonban pontosan a szabályzat szerint lendíti:

– Nagys… ág… os uram, engedélyt kérek jelentéstételre! Kramcsatkin Ivan Feofanovics közlegény eltávozásról…

De a gonosz erő ívbe hajlította a becsületével együtt – és kegyetlenül elterült a járdán, a tányérsapkája elgurult.

Lelkecském! Büszkeségem, Ivan Feofanovics!

Szörnyülködve, de talán már dühösen is, Jaroszlav továbbsietett. Mert megmondták: a fosztogatókat kegyetlenül el kell verni, testi fenyítést kell kiszabni rájuk! De ő úgy gondolta, hogy a fosztogatók holmi távoli, idegen gonosztevők, nem pedig a saját Narvai Ezredének katonái, nem az ő szakaszának katonái!

Azonnal sorakoztatni kell őket fegyverrel és teljes felszereléssel, és

kiállítani a forró napra! És lehordani őket, a lelkükre beszélni! És mindegyikkel tisztázni, mit vett el! És mindegyikkel eldobatni!

Ez az a ház! A kapu tárva-nyitva, és látszik, hogy a kis udvaron hogyan nyaldossa a forró láng a rúdra akasztott kormos kondért. Körülötte, téglákon, ládákon, ami éppen akadt, vagy tizenöt ember ült Haritonov szakaszából. A földön és a lábuk mellett konzerves dobozok, különféle ennivaló hevert, már nem is nagyon éltek vele, inkább ittak, csajkával és bögrével mertek a kondérból. Haritonov agyán átfutott: ezek berúgtak! A kondérból szeszesitalt mernek!?… De minek akkor a tűz?…

Nem, az arcok nem részeg révületet tükröztek, hanem barátságot, áhítatos húsvéti jóindulatot. Asztal melletti békességgel, ráérősen mosolyogtak egymásra, beszélgettek, meséltek. Távolabb gúlában voltak a fölösleges puskák.

Meglátták a hadnagyukat – nem ijedtek meg, felélénkültek, megörültek, helyet csináltak neki.

– Nagyságos uram!… Nagyságos uram, ide, hozzánk, legyen szíves! – Ketten a bögrékkel igyekeztek, az egyik kiöblítette, a másik nem, versenyezve telemerítették, a hadnagyhoz vitték, forrón és csurig, és az egyik húsvéti mosollyal azt mondta:

– Nagyságos uram, micsoda kakavó!!

Ám az alacsony, gömbölyű, de gyors lábú Naberkin megelőzte:

– Igyon kakavót, nagyságos uram! Hogy mivel nem erősíti magát az aljas németje!

És… nem szabad kiabálni. Nem szabad szidni őket. Nem szabad büntetésből felsorakoztatni. Visszautasítani sem szabad, amit csodálkozva, szívből kínálnak.

Haritonov nyelt egyet üresen. Azután pedig egy korty kakaót.

Az udvar hátsó fala alacsony volt, mögötte beépítetlen terület, távolabb pedig egy manzárdos, emeletes ház égett. A tetőcserepek apró lövésekként roppantak szét. Először sűrű, fekete füst csapott elő a manzárdból, azután pedig egyszerre több lángnyelv egyesült erős, egyenletes lánggá.

Látták, ám senki sem szaladt oltani.

A füst és a láng recsegve dobta, vitte a magasba a fölösleges, idegen anyagot, a fölösleges, idegen munkát – és azok tűznyelven susogták, sóhajtották, hogy most vége mindennek, se megbékélés, se élet nem lesz többé.

30. fejezet

Blagovescsenszkij tábornok el van keseredve. – A 6. hadtest pánikszerű éjszakai menekülése.

Miután éjszaka visszavonult huszonöt versztányira Bischofsburgtól, a németek ellen biztosította magát az újjászervezett utóvéddel, amelyet változatlanul Nyecsvolodov vezetett – a megrendült Blagovescsenszkij augusztus 27-én reggel megállapodott a Mensguthnak nevezett kis helységben, és sem ő, sem a törzse egész nap nem adott ki semmi rendelkezést a hadtestnek. Az utóvéd addig maradt állásban, ameddig szükségesnek látta. A gyalogoshadosztályok és a lovashadosztály egységei, ha éppen úgy találták jónak, elvonultak kérdezés és a hadtestparancsnokság értesítése nélkül. Blagovescsenszkij gyalogsági tábornok még csak századparancsnok sem volt háború idején, most pedig mindjárt egy hadtestet kapott. Volt vasúti szállítási parancsnok, a katonai híradás parancsnoka, a japán háború idején ügyeletes tábornok volt annál a törzsnél, ahol a vasúti utazási engedélyeket kiadták, és tudományos alapon utasítást állítottak össze arról, hogyan, milyen esetben és ki kaphat ilyen igazolványt. Tegnap azonban óriási csapást mértek az életére – és a tábornok lelkének most nyugalomra volt szüksége, hogy összeszedje és összeragassza, ami széthullott.

Csendes is volt az egész nap: éjszaka olyan messzire elmentek, hogy a németek nem szorongatták őket. Ám a háborúban nem sokáig tart a nyugalom, még huszonnégy órát sem hagyták pihenni! Délután öt óra után harci zaj hallatszott északról, az utóvéd felől. A távoli német ágyúkból elkezdtek röpködni a repeszgránátok Mensguth irányába is. Blagovescsenszkij tábornok keblében ismét úrrá lett a riadalom, és a törzs is elkomorult.

És akkor – már csak ez hiányzott! – egészen másfelől, az oldalbiztosításra kiküldött kozák századtól benyargalt Mensguthba egy kozák a jelentéssel. A jelentésben pedig minden jól leírva: hogy százada innen tizenöt verszta távolságra összeütközésbe került az ellenséggel – de nem állta meg, hogy el ne mondja: ő maga is ott volt! És hogy nemrég verekedett a németekkel! És Mensguth közelében látta ezrede másik századát.

FILMKOCKÁK

---

lelassította lovát a kis hetyke kozák, és a jelentést rázva, és a válla mögé mutogatva – hogy, úgymond, verekedtünk! – örömmel

odakiáltotta földijeinek:

A németek!.., a németek!…

És elvágtatott, nem késlekedhet, át kell adnia a törzsnek a jelentést.

= A földiek pedig a tágas udvaron, a kerítésen túl azonnal felugrottak: a németek?!… itt vannak – a németek?! Te jó ég, a lovak meg nyergeletlenek!

Elrohantak, felnyergeltek, futva vezetik ki a lovakat az istállóból, és befűzik a kápaszíjat, nyeregbe ugranak –

és máris kifelé, kifelé az udvarról!

Lódobogás.

= Ej! majdnem az egész század – vágtában az utcán! Dobogás végig az utcán!

= A keresztutcán pedig, távolról egy alkapitány (az ő ezredükbe való, ugyanolyan a váll-lapja) épp csak meglátta:

= vágtat, vágtat a lovasság!

= futás vissza futás!

Itt van a közelben a törzs.

És a dragonyos ezredeshez. Az éppen az első kozák által hozott jelentést olvassa.

Az alkapitány:

…des úr, kérek engedélyt jelentéstételre! A szomszéd utcában – német lovasság, egy hadosztálynyi erővel!

És az alkapitány egyáltalán nincs megijedve:

– *Engedélyt kérek, hogy a törzs őrségét sorakoztassam a lovasság visszaverésére!*

A dragonyos ezredes azonnal, teljes hangerővel kiadja a parancsot:

– *Törzsügyeletes! az őrséget azonnal fegyverbe-e!!*

= Az ügyeletes kapitány pedig már menet közben:

– *Fegyverbe-e-e!!… fegyverbe-e-e!!!…*

= Mekkora készültség! – a gyalogság már rohan is kifelé a helyiségeiből, a puska a kézben!

És mennyien vannak! két század van itt!

Derék parancsnokaik késedelem nélkül vezényelnek:

– *Szakasz, oszlopba sora-kozó!… I-ga-zodj!…*

Kisebb gondjuk is nagyobb. Már szaladnak is kifelé a kitárt kapun, és azonnal arra fordulnak, amerre az alkapitány mutat: arra! arra!

= A szobában pedig a dragonyos ezredes jelentést tesz az ősz, elgyötört, ernyedt tábornoknak, aki minden szótól egyre erőtlenebb lesz:

– *Kegyelmes uram! az ellenség lovassága betört Mensguth helységbe! intézkedtem…*

Jaj, milyen nehéz ez a beteg öregembernek! Pontosan ezt a szörnyűséget várta! De hiszen ő beteg! beteg lett a mártír tábornok! Orvoshoz kell vinni!… kórházi nyugalmat kell biztosítani!… még a

szája is lefittyed, nem képes megtartani a formáját:

– *Ortelsburgba!… gyerünk, Ortelsburgba!…*

= A dragonyos ezredes erélyesen intézkedik. Felmálházunk! elmegyünk!

= A törzs tisztjei éppen a falra akarták akasztani a térképet – nagyon jó, hogy nem volt rá idejük, összecsavarjuk!

A törzsnek nem sok időbe telik elkészülni! Futva viszik a holmikat, mindenki tudja, mit kell vinnie.

= Az autó pedig készen van, már előállt!

A tábornok is siet, amennyire tud, karon fogva vezetik.

És már – megtelt az autó! És elindulnak! természetesen lovas kozák kísérettel, ott pedig kocsik, homokfutók, ki, amin tud – ki a kapun! menjünk! menjünk! minél gyorsabban!

= Műút.

Nem műút, hanem menekülők áradata, de nem is futnak (túlságosan szűk a hely), hanem özönlenek.

Mindenki, mindenki élni akar, nem szeretne fogságba esni – gyalogság-édesanyánk sem: és lőszeres ládákon, magukon az ágyúkon – mindenki visszavonul, mi talán rosszabbak vagyunk?

és a tábori konyha szakácsa hajtsa félre a gulyáságyú könyökcsövét, és a fogatosok! a fogatosok! nekik kell elsőkként visszavonulniuk, de elállják az útjukat!

Mozgások keltette vegyes zsivaj.

És hogyan ússzon át ezen az emberfolyamon a hadtestparancsnok autója, hogy minél gyorsabban megelőzzön mindenkit? – mert neki különösen gyorsan kell haladnia, mert az ő élete a legértékesebb!

Dudálni kell?

Nem segít.

A módszer a következő: az elöl haladó kozákok megtisztítják az utat, legalábbis az út szélét, mit akarsz, te barom?! – és az üres helyre beúszik az autó, mögötte pedig azonnal bezárul a sor.

A tábornok már a fejét is alig tudja megtartani, neki már minden mindegy, vigyetek, vigyetek.

= Lemegy a nap.

És a távoli kép már rosszul látszik. Szürke massza folyik.

Egyébként ott elöl tűz van.

Nagyobb kép.

Nagy tűz.

Még nagyobb, közelebbi.

Ez Ortelsburg. Ég.

Teljesen lángban áll.

Gyakran, szünet nélkül ropognak a robbanó tetőcserepek.

Amint az a menetoszlop elejéről látható:

= egyszerűen nem lehet odamenni, a városon keresztül.

= Az oszlop leáll, leáll.

Csak a hadtestparancsnok autója, a kozákok közreműködésével, kardlapozással

– *Mit akartok, birkák? Fél-re!* – győzi le az útakadály utolsó szazsenyeit, oldalt fordul, hogy kerülőt tegyen.

Ugrál egy kicsit a hepehupán, és elindul, mutatja az utat a város mellett. Meglódulnak, és utána (az égő város fényében).

Visszafelé már sötét van. De ott, messze, hátul valami mozgás. Nyugtalanító, gyors mozgás

errefelé tart!

Átható kiáltások!

– *Lo-vas-ság!…*

– *Bekerítenek!*

= Kavarodás! Hová menjenek az útról? Dugó!

Az arcokon félelem és szörnyülködés (a tűz fényében).

Eh, legyen, ami lesz! A homokfutó oldalt fordult – át a csatornán, a kátyúkon! – felborult!

= Nem tesz semmit! Aki tud, térjen ki!

Puskalövések.

Ezek a mieink, a menetoszlopból. Arrafelé, hátra lőnek a lovasságra!

A lovasságot nem látni. Valamiféle árnyak látszanak, eltűntek.

= Most pedig egy ló nyargalt el, valakit ledöntött, az a paták alá került:

– *Á-á-á!…*

Távolabbról „hurrá-á-á” hallatszik. Sűrűbb lövöldözés.

Nem lehet tudni, ki lő. Tessék, a levegőbe küldik.

– *Szá-zad! csatár-láncba! feküdj!*

Kicsi alakok fekszenek le az út mindkét oldalán.

A földön felvillan lövéseik fénye.

= Lovakat sebesített meg! A lőszeres ládát – kézben viszik! viszik! az embereket! csak tapossák!

– *rá-á-á!… á-á-á!..,* Egy megvadult fogat! az emberek félreugrálnak, menekülnek az útról. Amit vittek, amit fogtak – mind eldobálják.

= Jaj, elszabadult egy ágyú! Elütött egy szekeret! egy másikat!

Recsegnek, törnek a szekérrudak.

= Itt meg az istrángokat vágják! Szekér az árokba, maguk a lovakra!

Mindez hol a városi tűz visszfényében látható, hol a tűzzel a háttérben.

= Megindult egy lőszeres láda – az emberek félreugrálnak.

Az út megtisztult az emberektől, csak a lovak taposnak az eldobált holmikon, ugrálnak, a kerekek dülöngélnek…

És egy egészségügyi kocsi nyargal, ahogy csak bír!

és hirtelen elszáll egy kereke! menet közben száll el – és magától! A kocsit megelőzve! gurul előre! a kerék!! valami oknál fogva egyre nagyobb lesz, egyre nagyobb!!

Betölti az egész vásznat!!!

A KERÉK! – gurul, a tűztől megvilágítva, magától! feltartóztathatatlanul! mindent letarolva!

Esztelen, szaggatott lövöldözés! géppuskatűz! puskalövések!!

Gurul a kerék, a tűz által megvilágítva!

Az örömteli tűz által!

Bíborvörös kerék!!

= És kicsi, ijedt emberarcok: miért gurul magától? miért ilyen nagy?

= De nem, már nem. Kisebbedik.

Íme kisebbedik.

Egy egészségügyi kocsi közönséges kereke, és mindjárt vége lesz. Szétesett.

= Az egészségügyi kocsi pedig rohan az egyik kereke nélkül, a földön húzza a tengelyét… mögötte a gulyáságyú, a csöve letörve, le akar válni.

Lövöldözés.

= A csatárlánc fekszik és lő – oda, hátrafelé.

= Onnan pedig a homályból, az út mellett lovasok! igen, lovasság vágtat ide ránk! na, elvesztünk, nincs menekvés! és ordítanak, kiabálnak feléjük a dragonyosok:

– *A tieitek nagyunk! Hiszen a tieitek vagyunk, hogy az anyátok! Kire lövöldöztök?!*

31. fejezet

„Die höchste Zeit.” – Szamszonov kétségei. – Egy merész csapás megment! – Imádkozás. – Artamonov feladja Soldaut. – A Második Hadsereg helyzetjelentése. – Szamszonov látnoki álma. – Nagyboldogasszony napja. – Előre kell menni! – Véleménykülönbségek a törzsben. – Elutazás és az utolsó távirat.

A leplen és a gúzsba kötöttségen, amelyek ezekben a napokban állandóan zavarták Szamszonovot a gondolkodásban, váratlanul áttört és felszínre bukkant valami, ami nem illett oda, a gimnáziumi évekből, egy mondat a német olvasókönyvből: „Es war die höchste Zeit sich zu retten.”[36]

A részlet Napóleonról szólt az égő Moszkvában, semmit nem jegyzett meg belőle, de ez a mondat mindig a fejében volt a különös „die höchste Zeit” – a legmagasabb idő – szókapcsolat miatt. Mintha az idő csúcs lehetne, és a csúcson adódhatna egy pillanat arra, hogy megmeneküljön.

Hogy Napóleonnak annyira veszélyes lett volna Moszkvában, és lett volna egy végső pillanata a menekvésre, azt nem tudni, de a parancsnok szívét most komor aggodalom töltötte el, hogy ezek az órák az ő számára pontosan „die höchste Zeit”.

Csak azt nem tudta, hol mered ez a csúcs, és melyik oldalra kell elrugaszkodnia. Nem volt képes világosan átlátni a hadsereg helyzetét, és határozott parancsot kiadni.

Artamonov árulása miatt védtelenné vált a hadsereg egész bal oldala – vajon meg kellene változtatni a hadtesteknek szóló parancsot, amelyet napközben előkészítettek? És mit kell megváltoztatni benne? Hogy a központi hadtestek balra fordulva mérjenek csapást – erre lenne szükség? Mit változtasson meg? Általában fogja vissza a központi hadtestek támadását? Hisz főképpen ezt rójják fel bűnéül. A Zsilinszkij által ráragasztott *gyávaság* bélyege már negyedik napja kínozta Szamszonovot. Támadásra utasítsa a szárnyon lévő hadtesteket? Nagyon jó lenne, de ez most teljesíthetetlen.

És a törzs tagjai közül senki sem jött határozott változtatásokat kérni.

És eszébe jutott, hogy a japán háború idején milyen szívósan tartotta magát a jantaji bányáknál egy kozák hadosztállyal, az usszuriakkal és szibériaiakkal, szilárdan fedezve Kuropatkin hadseregének balszárnyát (Rennenkampf ott is a jobb oldalon volt) – még azt is javasolta, hogy Kuropatkin karolja át a japánok szárnyát.

Kuropatkin azonban nem merte, és szükségtelenül visszavonulást rendelt el, és így elveszítette a liaojangi csatát. Holott ok nélkül nem

kell bátortalannak lenni. Egy merész csapás megmentheti a kilátástalan helyzetet is, ezt bizonyítja a hadtörténet.

Tehát nem szabad most megismételni Kuropatkin ingadozását, hanem bátran, határozottan támadni kell a középső hadtestekkel!

A távíró ismét működött. Majdnem egyidőben azzal, hogy elküldte Artamonovnak a leváltó táviratot, Szamszonov megkapta annak megkésett jelentését: „Súlyos harcok után az ellenség kemény nyomására visszavonultam Soldau irányába.” A tábornok hazug természete alapján elképzelhető volt, hogy már kiürítették Soldaut is. De nem, a távíró egész este Soldaun keresztül adott.

Onnan jelentették, hogy Duskevics tábornok az első vonalbeli állásokban van, a hadtestparancsnokságot ideiglenesen Maszalszkij herceg tábornok, a tüzérség felügyelője vette át.

Nem küldték el azonnal a táviratot Artamonov leváltásáról a frontparancsnokságra. A hadtestet feltételesen bocsátották csak a hadsereg rendelkezésére, lehet, hogy a leváltást nem hagynák jóvá. Zsilinszkij és Oranovszkij azonban hallgatott. Általában véve hallgattak, mintha ma nem lettek volna fontos és jelentős harcok, és holnapra sem vártak volna ilyeneket.

A parancsnok sötét, komor, gondterhelt arccal elhagyta a törzs szobáit, elment pihenni a sajátjába. Az arckifejezése alapján senki sem jött volna rá, egyedül ő érezte: lelkének egy rétege mintha elvált volna a másik rétegtől, és szép csendben, lassan-lassan elkezdett lefelé csúszni.

És Szamszonov állandóan figyelte ezt a hallhatatlan mozgást.

A szobája nappal hűvös volt, most azonban fülledt, noha a vékony háló alatt a fél ablak nyitva állt.

Szamszonov csak a csizmáját húzta le, és lefeküdt.

Még nem sötétedett, a párnájáról egy nagy metszetre látott a falon, mintha csak gúnyolódnának vele: Nagy Frigyes a tábornokai körében, mind derék férfiak, pödrött bajszúak és legyőzhetetlenek.

Különös. Csupán néhány óra telt el, de már nem táplált haragot sem Blagovescsenszkijjel, sem Artamonovval szemben a hazugság meg a visszavonulás miatt. Mert csakis a szorongatottság, a rossz helyzet, a zűrzavar miatt tehettek így. Az irántuk érzett haragnak levezető, elterelő jellege volt, igazságtalan. Miért haragudna rájuk, amikor maga is eléggé hibás már? Rájuk vetítve a saját hibáját, még igazolta is őket Szamszonov: a hadtestparancsnok is alig van befolyással az események menetére ebben a térben széthúzott háborúban.

Ám ha igazolja a beosztottak hibáit, mi marad akkor a hadvezérből?

Egész katonai szolgálata folyamán nem gondolta volna Szamszonov, hogy egyszer ilyen nehéz helyzetbe kerülhet, mint most.

Ahogy egy napraforgóolajjal teli, felrázott üvegnek is szüksége van

rá, hogy leülepedjen, áttetsző napsárga legyen, az üledék az aljára kerüljön, a légbuborékok felfelé menjenek – így vágyott megtisztulni a parancsnok lelke is. Ehhez pedig, ezt pontosan tudta, imádkozásra van szüksége.

A mindennapi, reggeli és esti, megszokásból és sebtében, az ügyekre elkalandozó gondolatok közepette elmondott ima olyan, mint a felöltözöttnek a mosakodás egy maroknyi vízzel: egy kicsi tisztaság, szinte észre sem lehet venni. De a koncentrált, elmélyült imádkozás, az imára áhítozás, amikor azt semmi sem helyettesítheti, Szamszonov emlékezete szerint az ilyen ima mindig megváltoztatja és megerősíti az embert.

Nem hívta Kupcsikot, a legényét, felkelt, kitapogatta a gyufát, kis lángra meggyújtotta a csiszolt asztali lámpa kanócát, az ajtót bereteszelte. Az ablakot azonban nem függönyözte el, szemben nem volt emelet.

Szétnyitotta a fehér fémből készült, nyakban hordható kozák tábori ikontartóját, és a három szárnyával megállította az asztalon. Nehéz térdeivel a padlóra ereszkedett, nem nézte, tiszta-e a hely. És így, a nehéz súllyal a térdén, elégedetten érzékelte, hogy az fáj; szemét a keresztre irányította és az összecsukható oltár két ikonjára – Sárkányölő Szent Györgyre és Szent Miklósra –, s imádkozni kezdett.

Először végigmondott két-három ismert imát – „Támadjon fel az Úr…”, „Élő Isten, segíts meg bennünket…”, azután pedig hang nélküli imádkozás következett, öntudatlanul megfogalmazott, néma valami, ami csak ritkán támaszkodott a kötött szövegű, az emlékezet által megőrzött cölöpökre: „…fényességes orcád, ó Életet adó!”, „istenszerető és legkegyesebb Istenanya…” – és ismét szavak nélkül, füstfelhőben, homályban, egyik rétegről a másikra ugrálva, amelyek úgy mozdultak, mint zajlás idején a jégtáblák.

Azt, ami leginkább nyomasztotta, nem kész imákkal, még csak nem is a saját szavaival tudta teljesebben és igazabb módon kifejezni, hanem azzal, hogy a szaggatóan fájó, de már el is felejtett térdére nehezedik; állhatatosan, odaadóan és némán néz. Így tudta teljesebben Isten elé tárni egész életét és egész mostani fájdalmát. Hiszen Isten maga is tudta, hogy Szamszonov nem személyes becsvágyból, nem hatalomvágyból szolgált, és nem ezért díszíti mellét a sok kitüntetés. Ma sem neve megmentése érdekében kért győzelmet csapatai számára, hanem Oroszország nagyságáért, mert ez a mai csata sok mindent eldönthetett a sorsában.

Imádkozott, hogy ne legyenek hiábavaló áldozatok. Ne pusztuljanak el hiábavaló módon azok, akiknek a hirtelen testükbe fúródó ólom és vas miatt még keresztet vetni sem marad idejük a halál előtt. Imádkozott, hogy Isten világosítsa meg elgyötört agyát, hogy „a legmagasabb idő” csúcsán helyes döntést hozzon, és ezzel tegye

lehetővé, hogy az áldozatok ne legyenek hiábavalóak.

Térden állt, egész súlyával a padlóra nehezedett, nézte a szemével egy magasságban lévő kis oltárt, suttogott, hallgatott, keresztet vetett – s mintha a keze minden keresztvetéssel kevésbé lett volna nehéz, a teste se olyan súlyos, és a lelke se oly sötét: minden nehézség és sötét dolog hangtalanul és láthatatlanul lehullott, levált róla, távozott tőle. Isten magára vette a terhét, hiszen neki minden teher magára vételéhez van ereje.

És mintha a rangja is eltávolodott volna a parancsnoktól, Neidenburg városa meg a két lépésre lévő törzs is – az imádkozó magasra szállt, hogy megérintse a legfelsőbb erőt, és alárendelje magát akaratának. Hiszen az egész stratégia és taktika, az ellátás, híradás, felderítés – vajon nem mind hangyák nyüzsgése Isten akaratához képest? És ha az Úr kegyes lenne és beavatkozna a csata menetébe, ahogyan az a hagyomány szerint a régi időkben többször megtörtént, akkor a csoda folytán minden baklövés ellenére nyerhetnénk.

Az apró szemű hálón kívül már régóta ott verdesett egy fényes fekete éjjeli lepke, olyan nagy volt, és olyan zajt csinált, mintha nem is lepke, hanem madár lenne.

Lehet, hogy szokatlan mérete és fenyegető színezete rossz előjel?

Szamszonov letörölte a fülledtség okozta verejtéket, és felállt az imádkozásból.

Senki se jött hozzá, sem kérdéssel, sem örömhírrel, sem rossz jelentéssel.

Több tízezernyi ember szétszórtan csatázott, a harc folyt magától, nem érintette a parancsnokot. Lehet, hogy nem akarják megzavarni a pihenését? Jobb, ha megy, és megtudakolja maga.

Először elhaladt az őrök mellett, kiment a szabadba. Ott kellemesen hűvös volt és sötét (mivel megsérült a villanytelep, az utcák világítás nélkül maradtak).

A csatazaj tompán, távolról hallatszott, mintha a mi csapataink egyre távolabbra vetették volna vissza az ellenséget. (Lehet, hogy a csoda már el is kezdődött?)

A törzshöz sok petróleumlámpát és gyertyát hoztak, ezért még fülledtebb és forróbb lett a levegő a szobákban. Mindenki a helyén volt, mindenki végezte a dolgát. Készítették a jelentést az elmúlt napról a frontparancsnokság számára.

Megkapták, de óvatosságból nem akarták odaadni a parancsnoknak, ám végül csak átadták neki Artamonov friss, sötétedés előtt érkezett táviratát.

…Súlyos harc árán a hadtest megtartotta Soldaut…

Hogy tudnak írni! Micsoda leleményes tollak! Azt is írhatta volna, hogy megtartotta Varsót, és fel lehetne terjeszteni a Szent András-

rendre.

…Minden kapcsolat megszakadt. A veszteségek óriásiak, különösen tisztekben. A csapatok hangulata jó (…??). A csapatok engedelmesek…

De könnyen az ellenkezőjére válthatnak.

…A várost különböző ezredek maradványaiból álló elővéddel tartom…

És az utóvéd neki *elővéd*. Tud fogalmazni.

…Ahhoz, hogy támadásba menjünk át, új erőit érkezésére van szükség, az eddig érkezettek már mind nagy veszteségeket szenvedtek. Éjjel a hadtest valamennyi egységét rendezem, és támadásba megyek át…

Immáron „új erőit érkezése” nélkül? Elképesztően pimasz alak. És egyáltalán miért írta alá ezt a táviratot? Hogyan merészeli figyelmen kívül hagyni a leváltását? A felsőbb összeköttetéseiben bízik…

Szamszonovnak a megnyugodott szíve nem engedte, hogy feldühödjön. A törzsnél pedig nagyszerűen ment a munka. Már kétszer letisztázták, és a törzsparancsnok lágy poroszkáló járásával a parancsnokhoz vitte a frontparancsnoksághoz szóló napi távirati jelentést.

…Ma második napja, hogy a hadsereg az egész fronton harcot folytat. A foglyok kikérdezése alapján kiderült… (Lehet, hogy úgy van, de lehet, hogy nem…) A balszárnyon az 1. hadtest megtartotta állásait, azután kellő alap nélkül elvezényelték onnan (az ember még ki sem káromkodhatja magát kedvére), amiért is én eltávolítottam Artamonovot a hadtest éléről. Középen Mingin hadosztálya nagy veszteségeket szenvedett, de a vitéz Libavai Ezred megtartotta állásait. A Revali Ezred szinte teljesen megsemmisült.

– Írják hozzá – parancsolta Szamszonov –, hogy a zászló meg egy szakasz megmaradt belőle.

…Az Estlandi Ezred rendezetlenül visszavonult Neidenburg felé… a 15. hadtest… a roham sikerrel járt… a 13. elfoglalta Allensteint… Az utolsó hírek a 6. – ról… helytállva a Bischofsburg alatti szívós küzdelemben…

Ez egyáltalán nem csüggedt jelentés. Sőt, győzelmi jelentés. De hiszen… bárcsak igaz lenne. Blagovescsenszkij? – talán nem is vonult vissza olyan jelentős mértékben, tartja Mensguthot, és nemsokára átvonul Allensteinba. Így talán igazából nem is állnak olyan rosszul a dolgok?

Hadd tudja meg holnap reggel Zsilinszkij, hogy a németek egyáltalán nem menekülnek a Visztulán túlra, hanem minden erejükkel a Második Hadseregre zúdultak.

Éjjel fél tizenkettő volt. Már csak alá kellett írni a jelentést és elmenni aludni.

Csak még egy… Csak még egy fontos kiigazítást kellene tenni a holnapra szóló parancsban. Csak egy fontos rendelkezés hiányzik – és akkor tisztázódik az egész zűrzavar, és megnyugszik a lelke.

De a fejét mintha bepólyálták volna.

És a parancsnok lehajtotta fejét, és a szobájába vonult aludni.

Mielőtt Kupcsik, a kozák fogatolt üteg trombitása eloltotta a lámpát, a falon még egyszer felvillantak Frigyes derék, büszke katonái.

Szamszonov azt gondolta, mindjárt elalszik: sötét van, csend van, a dolgát – amit lehetett – elvégezte, és annyira, de annyira elfáradt. Amíg mozognia, tevékenykednie kellett, szeretett volna lefeküdni, mozdulatlanná válni. Most, amikor levetkőzve lefeküdt a nyugalmas ágyban, kővé vált a párna a feje alatt, és cselekvési vágy borzolta, késztette mozgásra kezét, lábát.

Elviselhetetlen, ha ennyi napon át az eltompulásig terheli a fejét. És idegeskedik a távírókészülék mellett, hogy mikor kúszik elő belőle kígyóként a néma szalag, és nem tudja, hogyan mar belé, milyen sértéssel alázza meg.

Most talán a távírókészüléket gyűlölte legjobban Szamszonov. A Zsilinszkijjel való közvetlen kapcsolat kötél volt a nyakán.

Mint álmatlanság idején mindig, nagyon gyorsan, kegyetlenül elszaladt az idő. Pedig az ő szeme előtt úgy maradt, szinte el sem mozdult a mutató arról a pontról, ahol utoljára látta. Miután körmével felpattintotta az óra dupla fedelét, Szamszonov szomorúan bámulta a világító számlapot: negyed kettő… két perc múlva kettő… fél három…

Négykor pedig már virradni fog.

Hogy biztosabban elaludjon, ismét imádkozott, többször elmondta a „Miatyánkot” és az „Üdvözlégyet”.

Semmit sem lehetett látni. De a füle mellett világosan, jóslatszerűen felhangion valami:

– Elszenderedsz… Elszenderedsz…

Egymás után, többször.

Szamszonov megdermedt a félelemtől: mindentudó, prófétikus hang volt, talán hatalma van a jövő fölött, de a szó jelentését nem sikerült megértenie.

– *Elalszom*? – kérdezte reménykedve.

– Nem, elszenderedsz – helyesbített a kérlelhetetlen hang.

– *Aludni* fogok? – találgatta a fekvő lélek.

– Nem, elszenderedsz! – válaszolta a kérlelhetetlen angyal.

Teljességgel érthetetlen. Feszülten gondolkozott, igyekezett megérteni a szó jelentését, és a megfeszített gondolkodástól felébredt.

A szobában már világos volt, mivel a függöny nem volt összehúzva.

És a fény hatására egyből világos lett a szó értelme: az *elszenderedsz* azt jelenti, hogy meghalsz.

Hideg verejték öntötte el. És még húrként zengett a prófétahang.

Mikor is van nálunk Mária elszenderedésének napja?

Feszülten gondolkozott: Poroszországban vagyunk, ma – augusztus, augusztus 28-a[37] van.

És hideg, jeges érzés fogta el, és hangyák futkostak a hátán: Ma van Nagyboldogasszony napja, az Istenanya, Oroszország pártfogója halálának napja. Íme most, most kezdődik Nagyboldogasszony napja. Az elszenderedés napja.

És nekem azt mondták, hogy meghalok. Ma.

Szamszonov rémületében felkelt. Fehérneműben ült, mezítláb, összekulcsolt kézzel.

Távolról, de már állandóan és jól hallatszott az ágyúdörgés.

Az ágyúdörgéstől visszatért a frissessége. És világossá váltak a gondolatai!

A katonák már halnak, a parancsnok pedig fél!

Amilyen az éjszaka, olyan az álom is!

Szamszonov erőteljes, friss hangon átkiáltott Kupcsiknak az első szobába – ébresztő!

Az pedig abban a percben magához tért, és felöltözve már hozta a kancsót és a tálat a mosakodáshoz.

Az arcát érő hideg víztől, az ablakon beözönlő, vakító világos fénytől és a makacs ágyúzás hallatán a parancsnok számára villámcsapásszerűen világossá vált: menni kell! el kell menni innen! még közelebb kell vinni a törzset a csapatokhoz!

Neki magának, oda a pokolba! Katona módra, lóháton! A doni kozákok atamánja, a szemirecsjei kozákok atamánja miért nem ül lovon?! Most legszívesebben maga vágtatna rohamra! Rajtaütéssel elfoglalná az ellenség ütegét! – ilyen vér folyik az ereikben, ilyen háborút kíván! Ej, a török háború, az volt az igazi!…

Mint a barlangjából előtörő medve, ing nélkül, nagy szőrös testével az ablakhoz ment, és sarkig kitárta. Örvendetesen hűvös levegő áramlott be. A városka ünnepélyes homályba; szinte menyasszonyi fátyolba burkolózott, és külön-külön, semmihez sem kapcsolódva fogadta a napot, nyújtózkodott, úsztak a tetők, tornyok, csúcsok, a meredek tetőket díszítő lovak.

Mennyire jóra fordulhat még minden! Mekkora felszabadulás! – nem kell fogolyként a törzs szobáiban és a távírókészülék mellett ülni, előremehet, cselekedhet! Már tegnap meg kellett volna tenni! Milyen egyszerű gondolat! Egyúttal Knoxtól is megszabadul.

A parancsnok rendelkezett, hogy keltsék fel a törzs tagjait. Bialystokban sokáig alszanak. Amíg az *Élő holttest* felébred, egy-kettő – már nincs is összeköttetés, nincs Szamszonov, nincs kit kioktatni.

Megszabadult!!!

De a törzs tisztjei úgy készülődtek, ahogy a nők szoktak – két óra hosszáig. Lassabban keltek fel, mint a parancsnok és nehezebben

tértek magukhoz.

A törzset kétfelé osztották. Az egész irodai, törzskari és adminisztrációs részleg huszonöt versztával hátrébb vonul, át az orosz határon, a biztonságos Janowba. A műveleti osztály – hét tiszt, a parancsnokkal – előreindul.

Akiknek vissza kellett vonulni, azok elfogadták a döntést, nem tiltakoztak.

Akiknek előre kellett menniük, azok komorak, elégedetlenek voltak. Szamszonov szinte éhgyomorra, az örömteli reggeltől felfrissülve járkált és mindenkit siettetett. Még ennél is több örömöt okozott, megkönnyebbülést hozott, és megbékítette rosszakaróival az a távirat, amelyet most adtak át neki, és Bialystokból éjjel egy órakor küldtek el.

„Szamszonov tábornoknak. Az önre bízott hadsereg vitéz egységei becsülettel teljesítették nehéz feladatukat az augusztus 25-i, 26-i és 27-i harcokban.

Parancsot adtam Rennenkampf tábornoknak, hogy lovassága révén lépjen kapcsolatba önnel. Remélem, hogy ma a központi hadtestek összehangolt tevékenységével visszavetik az ellenséget. Zsilinszkij."

Ebben már megmutatkozott az ima hatása. Mindannyian oroszok vagyunk, ki is tudunk békülni. Meg tudjuk bocsátani a sértéseket. Hiszen helyes – a központi hadtestekhez! És Rennenkampf is odalovagol ma. Együttesen, közösen – talán nem győzzük le a poroszt?

Annál sértőbb, hogy a hét tiszt, akiket magával akart vinni, egységesen elégedetlenkedett. Álló megbeszélésre hívta őket össze.

– Van valami elképzelésük, uraim? Kérem, mondják el.

Posztovszkij nem merte. Természetesen, logikusabb lett volna, ha ő Janowba megy és ott irányít. Ám nem volt mersze vitába szállnia parancsnokkal. De minden tisztnek gyenge volt a pozíciója, mert a törzs ürügyén azt javasolták, hogy hátra küldjék őket, ne pedig előre. És ingadoztak. Filimonov látszott a legkomorabbnak, ő mindig elégedetlen volt minden határozattal – a sajátját kivéve.

– Engedje meg, hogy beszéljek, Alekszandr Vasziljics. Neidenburg jelenleg nem kevésbé első vonal, mint Nadrau, ahova ön menni akar. Az ellenség Neidenburg közvetlen közelében van. De akkor az egész törzsnek át kell mennie Janowba. Martosz kitűnően megbirkózik a dolgával, mi értelme oda menni?

És az egyik ezredes:

– Kegyelmes uram! Ön a hadsereg *minden* hadtestéért felel, nem csak azokért, amelyek most nehezebb helyzetben vannak. Ha előre megy, figyelmen kívül hagyja az *egész* hadsereg parancsnokának kötelezettségeit. Ha megszakítja a kapcsolatot a hadseregtörzzsel, megszakítja a hadtestekkel is.

Hogy össze tudnak zavarni bármilyen világos, egyszerű dolgot, meg

tudnak indokolni minden kibúvót. A hét folyamán Szamszonovnak most először jól működött az agya, tiszta volt a lelke, erős, bátor és határozott volt – és azonnal gúzsba akarják kötni, és erőtlenné akarják tenni. De késő!

– Köszönöm, tiszt uraim. Tíz perc múlva lóháton indulunk Nadrauba. Az autó Janowba viszi Knox ezredest.

Knox ezredes azonban éppen hogy előre szeretett volna menni a parancsnokkal! Knox ezredes tornázott, megreggelizett, és tábori öltözékben, sportos léptekkel jött, hogy előreinduljon. Hozzájárult, hogy kis útitáskáját vigyék a mögöttes területre. Szamszonov azonban az autóba tessékelte. „Valami rossz dolog történt?” – csodálkozott Knox. Szamszonov kissé odébb vezette, és tolmács nélkül, erőlködve fogalmazta az angol mondatokat:

– A hadsereg helyzete kritikus. Nem tudhatom előre, mit hoznak a következő órák. Az én helyem a csapatoknál van, önnek pedig vissza kell mennie, amíg nem késő.

Nyolc kozák átadta a lovát a nyolc tisztnek. Másfél századnyi katona kíséretül szegődött melléjük, hiszen elöl nyugtalanságra számíthattak.

Hét óra öt perckor lassú ügetésben, a neidenburgi utcák sima kövén csattogva, a lovascsapat az északi kijárat felé indult. A szép napsütésben megcsodálták a lovagrend régi várát.

A parancsnok kívánságának megfelelően csak elutazása után, 7:15-kor, közvetlenül a készülék leszerelése előtt küldték el az utolsó táviratot a frontparancsnoksághoz:

„…A támadó hadtestek vezetése céljából átmegyek a 15. hadtest törzséhez, Nadrauba. A szikratávírót leszerelem, ideiglenesen nem lesz kapcsolatom önökkel. Szamszonov.”

NEM A VÉGZET KERESI A FEJET
– A FEJ MEGY A VÉGZET ELÉBE

32. fejezet

(augusztus 27.)

Az augusztus 27-i hadi események áttekintése. – A németek nem hisznek a sikerben, elaprózzák elképzeléseiket. – Éjszakai hadműveletek Waplitz falunál.

A németek napról napra teljes hadsereget vittek ütközetbe, és azt, hogy a távoli Mackensen-hadtesttel ha csak pár órára is, megszakadt a kapcsolat, különleges hibaként érzékelték: azonnal repülősöket küldtek ki, azonnal mellék kapcsolódási pontokat kerestek, hogy helyreállítsák a telefonláncot. Az oroszok hadseregműveletei napról napra hadtestműveletekre estek szét: minden hadtestparancsnok, miután nem látta át az egész hadsereget, a maga külön háborúját vívta (vagy nem vívta). Soldaunál tovább folytatódott a szétesés: a várost már nem hadtest védte, hanem csak azok az egységek, amelyek maguk nem akartak továbbmenni.

És a németek mégis adtak huszonnégy órát az oroszoknak, hogy magukhoz térjenek. Bár François tábornok már délre elfoglalta a váratlanul elhagyott Usdaut, és nyitva állt előtte az út Neidenburg felé, műveleteiben nem érezte szabadnak magát, és nem védekezett Soldau felől könnyű fedező csapattal, hanem már este beásta magát; ellencsapást várt. Erre utasította a másnapra szóló hadseregparancs is: ne mozduljon Neidenburg felé, vesse vissza az oroszokat Soldaun túlra.

Hindenburg különösen a déli szárnyáért aggódott, mert 27-én este, amikor visszatért a hadseregtörzshöz a Scholtz hadtesténél tapasztalt szomorú események után, azt a hírt kapta, hogy François hadtestét teljesen szétverték, maradványai pedig az Usdautól huszonöt kilométerre lévő vasútállomásra érkeznek. Hindenburg azonnal a telefonhoz hívatta a vasútállomás komendánsát, aki megerősítette a hírt. (Csak éjjel derült ki, hogy egy gránátos zászlóalj menekült, amely megrémült a Péter-ezred rohamától – útközben pánikba ejtette a szekéroszlopot is, és a szekerek egészen a hadseregtörzsig nyargaltak.)

Scholtz megerősített hadteste pedig, amely csak egy fél hadosztállyal volt kevesebb, mint Szamszonov valamennyi központi hadteste együttesen, s az ütegekkel még erősebb is azoknál – egész nap a mühleni vonalon védekezett Martosz erős nyomása ellen. Scholtz úgy látta, hogy Martosz esetleg Hohensteinen keresztül megkerüli, vagy attól tartott, hogy idejön hozzá – Mühlent már elfoglalta –, ezért elvont egy hadosztályt az ellentámadásból, gyorsan átirányította; még azt is parancsba adta, hogy a könnyebbség kedvéért

a katonák dobják el a zsákjukat – de erre nem volt szükség.

Napközben kitudódott, hogy az oroszok elfoglalták Allensteint, ezért a németeknek hirtelen erre kellett fordítani von Below hadtestét, amely már a harapófogó másik ágánál állt, és Mackensent, aki már a Blagovescsenszkij által szabadon hagyott, a szükségesnél kétszer szélesebb folyosón menetelhetett.

A porosz hadsereget az óvatosság okozta vakság lepte meg: Scholtztól délre már rés tátongott, a front ott szétesett, alig tartotta magát a 23. hadtest rendezetlen egynegyede, és ügetett leplezésként Stempel lovasdandárja – Hindenburg mégis két orosz hadtest jelenlétét tételezte fel, és nem vette észre a bekerítés lehetőségét. A nap sikertelennek látszott, és nemcsak a klasszikus cannae-i győzelemre, hanem még az orosz hadsereg mély átkarolására sem adhattak parancsot. A porosz hadvezetés elgondolása az volt, hogy minél közelebbre gyűjtse össze tizenhárom szétszórt hadosztályát. A 28-ára virradó éjszakára kiadott parancsban szűkítették az átkarolás tervét: egyedül Martosz hadtestét kell bekeríteni, amely a leginkább zavaró és a legsikeresebb volt.

A pompázatos Oroszország tábornokairól a németek csak nem merték feltételezni, hogy ennyire megcsontosodtak, ennyire nincs elképzelésük a sokszázezres tömegek vezetéséről! Nyilván volt valami tervszerű Szamszonov hadtesteinek különös mozgásában, amely a kéz szétterpesztett öt ujjához hasonlított. Nyilván volt valami tervszerűség Rennenkampf titokzatos mozdulatlanságában is, akinek egységei felemelt kalapácsként az odaszállított porosz hadsereg tarkóját fenyegették. Rennenkampf még ma is beavatkozhatott volna nagy erejű lovasságával a gyalogság összeütközésébe – és meghiúsíthatta volna a németek elgondolását. De ő nem használta ki a németek által elvesztegetett huszonnégy órát.

Hogy Martoszt bekerítsék, három oldalról akartak csapást mérni Hohensteinre, Sontag hadosztályával pedig, amelyik még a legteljesebb volt Scholtz hadosztályai között, délről szándékoztak átkarolni Martoszt; hajnalban meg akarták kerülni a Mühleni-tavat, és el akarták foglalni Waplitz falut, meg a magaslatait.

Ez a parancs éjjel tizenkettőkor érkezett a hadosztályhoz, amely először beásta magát, mivel védekezésre készült, és késve kapta meg a napi kenyéradagját, a katonák pedig épp csak hogy aludni tértek. Sontag tábornok, a hadosztályparancsnok úgy döntött, hogy a hajnalt se várja ki, a sötétben támad, kihasználja a meglepetést. Azonnal, éjfél előtt felköltötték a hadosztályt, és kezdték felkészíteni a menetre. A dombos vidék és a töretlen homokos utak megnehezítették a tájékozódást. Tapogatózva keresték a gyülekezési pontokat, eltévedtek. Az elővéd jobbra sodródott a kijelölt vonaltól, a fő erők eleje balra, a törzs az oszlophoz képest középre. A dragonyosok pedig

a hadosztály tudta nélkül, és anélkül, hogy az oroszok megzavarták volna őket, még éjjel bevonultak Waplitzba, és a Poltavai Gyalogezred táborhelyén helyezkedtek el. Azután az orosz járőr felismerte őket, és a spontán lövöldözésben a német lovasság elvágtatott. Az orosz tábori őrség már a sötétben észrevette Waplitz előtt a németek élen haladó csapatának közeledtét, és lövöldözve visszavonult. Hajnal előtt, de átláthatatlan tejszerű ködben egy szétbontakozott német ezred intézett rohamot Waplitz ellen, ezt azonban az oroszok elszánt puska- és géppuskatűzzel fogadták. Hajnali ébresztéskor a katona mindig dühös és vérszomjas.

Ekkor rázendített mindkét fél tüzérsége is.

33. fejezet

Martosz álmatlan éjszarkái. – Kljujev nem jön! – Martosz tovább harcol. – Megsejti, hogy az ellenség éjjel támad. – Szasa Lenartovics álmatlanul sajnálkozik. – Éjszakai riadó. – Botorkálás a sötétben. – Vámadás ködben. – Szasa ábrándozik. – Wittmannsdorf reggeli látképe. – Emlékezés Jelenykára.

Szerencsére, de inkább szerencsétlenségére, Martosznak olyan volt a természete, hogy könnyen felindult, és nehezen csillapodott le. És ezekben a napokban állandóan idegesítette valami, az utolsó napon pedig különösen: az egész nap folyó harc váltakozó jellege, az állandó huzakodás Posztovszkijjal, ahelyett, hogy a Kljujev küldte hadtesttől segítséget kapott volna. Hohensteinben káoszt talált, és közben feszülten gondolkozott, hogy rájöjjön, mire készülnek a németek.

Estére azonban mégiscsak úrrá lett rajta a fáradtság, de ha ledőlt, odavolt az éjszakája. Most azonban annyira felindult, hogy este nem tudott szunyókálni. Már egészen sötét volt, amikor kiment a tanyai házból, hogy a padon ülve elszívjon egy cigarettát, ahogyan Poftava vidékén is szeretnek üldögélni sötét estéken a parasztház tövében a földhányáson. Csakhogy ott az esték még szeptemberben is melegek, itt meg máris borzongatóak. Martosz magára kapta a köpenyét, de sapka nélkül ült, hűtötte a fejét, és a halántékától hátrafelé simogatta, hogy megszüntesse a fájó pontokat. Még egy pirulát is bevett. Egy órát még elüldögél itt, megnyugszik – aztán ágyba zuhan, elalszik.

Várta Kljujev hadtestét, amely most már neki volt alárendelve. Nem remélhette, hogy az éjjel odaér, de jó lenne, ha reggelre! A másnapi harc minden eddiginél hevesebbnek ígérkezik, most egész Kelet-Poroszország legfontosabb csatája várható – és nagyon kellene, hogy reggelre kétszer annyi erővel rendelkezzen!

Éjfélre elcsitult a lövöldözés, már nem villantak torkolattüzek. Csak hangtalan, halvány kicsi fények tűntek fel ritkán és hunytak ki. A csillagos ég másnapra is derült napot ígért. Mivel hadseregük szét van szórva, ez még jobb is.

Ezekben a napokban Martosz lényegében véve mindig csak győzött: nem engedte át a csatamezőt az ellenségnek, szüntelenül és mindenütt támadta és szorongatta, noha láthatóan kisebb volt a tüzérsége, és nem mindig szállítottak lőszert, még kevésbé élelmiszert és takarmányt. De azt egyáltalán nem tapasztalta Martosz, hogy az ő győzelmeiből kialakult volna egy nagy győzelem. Valamiképpen minden győzelme hiábavalónak bizonyult.

Azonnal meg kell kétszerezni az erőket! – és akkor minden győzelem a végső győzelemmé áll össze!

Kljujev hadteste azonban nem jött, csak nem jött. Még egy küldönc se érkezett tőle.

Végezetül az éjjeli sötétben bevágtatott egy kozák járőr.

Martosz kitépte a zászlós kezéből a levelet, és idegesen bement vele a világosba, a szobába.

Na nem, a háborúban nincs ilyen!! Ezt nem tábornok írta!! Ezt egy köszvényes vénember írta a két háztömbnyire lakó ismerősének, hogy nem tud átmenni kártyázni. Pedig Martosz abban reménykedett, hogy Kljujev személyesen siet a segítségére! De nem!! *Immár* Martosznak *alárendelve* azt válaszolta, hogy *nem áll módjában* éjjel útnak indítani a hadtestet! Hogy a hadtest augusztus 28-án reggel indul, de ennek is csak abban az esetben van értelme, ha Martosz tábornok vállalja és kezeskedik, hogy táborhelyét még egy napig, 29-én reggelig megtartja.

Siralmas!! Ez egy tökfilkó, nem tábornok!

De mit tehet?

Harcolni kell…

A kulikovói csatában Martosz vitéz, a brjanszki herceg kíséretének tagja egy csapat tatár markából ragadta ki Dmitrij Ioannovics fejedelmet.[38]

Visszavonuljon? Most nehezebb kilépni a csatából, mint támadni.

Tehát folytatni kell, ahogy a tapasztalt színész is tovább játszik, ha már megjelent a színpadon, noha látja, hogy a partnerei nem tudják a szöveget és badarságokat beszélnek, hogy a hősnőnek leesett a parókája, hogy a díszletről ledőlt a védőrács, hogy huzat van, hogy a közönség hangosan suttog, és valamiért az ajtók felé igyekszik. A játékot elszántan, könnyedén folytatni kell: ne miatta bukjon meg az előadás, sőt talán még meg is mentheti.

Minden nehéz – a háborút is, a csatát is nehéz elkezdeni. De ha már a hámba bújt az ember, bizonyos idő múltán a saját természetes gallérjának érzékeli, és már nem érzi benne furcsán magát.

Megint kiment a sötétbe.

Igen, balról mégiscsak lőnek. Waplitzon túl.

Igen, ott nem nyugszanak.

Másnap 28-a következett; 28-a[39] csakúgy, mint a duplája, 30-a, mindig fontos szerepet játszott Martosz életében. Sok sorsszerű vagy egyszerűen nevezetes, jó és rossz dolog történt vele ezeken a napokon. Amikor hadosztályparancsnok volt, akkor is a 15. hadosztályé, most is a 15. hadtest az övé, és abban harminc ezred van – és természetesen közötte van a Poftavai Ezred is, Martosz szülőföldjéről. Úgyhogy holnap nem szabad késlekedni.

A lövöldözés folytatódott, nem hagyták abba. Igen, ez Waplitz és Wittmannsdorf között zajlik. Ott van egy mély szakadék. Komoly hely.

Hány katonát megöltek e napok alatt! És mennyire elfáradtak azok, akik nem haltak vagy sebesültek meg! És micsoda tisztek estek el! –

Martosz mindegyiküket ismerte. Éveken át ismerte, egy hét alatt eltűntek. Nem egyhamar nevelődik ki a váltás. Ki fogja felváltani az igazi csapattiszteket, ha nem osztják el őket a frontok és a tartalékezredek között, hanem az első napoktól kezdve mindnyájukat a frontra küldik? Két-három hónapig lehet így harcolni. És ha tovább kell?

Lőttek, egyre lőttek. Egy tapasztalatlan fül számára ez annyit jelent, hogy nem képesek lehiggadni, valami nyugtalanítja őket az éjszakában. Martosz füle azonban érzékelte, hogy ez nem véletlenszerű. Akkor történik ilyesmi, amikor az éjszaka leple alatt nagy tömegek mozognak. Lehet, hogy a mieink is lőnek, de a németek előkészítenek valamit.

Scholtz helyébe képzelte magát, elemezte az előző nap eseményeit. Igen, megfelelő irány a szárny átkarolására. Az idő is megfelelő. Martosz szinte *látta* a németek éjszakai támadását.

A tábornok szervezete már éppen készen állt, hogy ágyba zuhanjon és aludjon. Ám kigyulladt benne valami figyelmeztető fény. És a szobába ment, felköltötte az alvó, kedvetlen, lusta tiszteket, telefonált és mindenfelé küldöncöket menesztett.

Parancsot adott, hogy riadóztassák a hadtesttartalékot, vigyék abba a bizonyos mélyedésbe, állítsák fel keresztben, és megígérte, hogy ő maga is hamarosan ott lesz. Kiadta a rendelkezést a tüzérségnek: két üteg változtasson tüzelőállást, a többiek készüljenek fel más irányú tüzelésre. Balra, Mingin két – ha meggyengült állapotban is – megmaradt ezredének, a Kalugai és a Libavai Ezrednek figyelmeztetést küldött a helyzetről, a Waplitzban tartózkodó Poftavai Ezred parancsnokát pedig utasította, hogy készüljön fel a lehetséges éjszakai támadásra.

És már lábon voltak a törzs tisztjei, és gyűlölték nyüzsgő, darázsderekú tábornokukat. De náluk is jobban dühöngtek a felköltött és átrendeződő ezredek és ütegek. Az elgyötört, álmos emberek csakis értelmetlen rángatásnak vélhették ezeket az éjjeli parancsokat.

Martosz megint cigarettázott, ruganyosan járkált a kivilágított szobákban, nem vett tudomást az ellenséges viselkedésről, fogadta az elrendelt tennivalókról beszámoló jelentéseket. Természetesen előfordulhat, hogy a füle túlságosan gyanakvó, és a Waplitz környéki táj megtévesztő, no de nem azért jött errefelé tíz napon át, és harcolt öt napig a hadtest, hogy alva fogadja a vereséget. És a tábornok most talán jobban kívánta a német rohamot, mint a békés hajnalt.

És akkor benn Waplitzban megszólalt, dörgött több száz fegyver. Martosz a padlásra szaladt – és még megláthatta a halvány ragyogást Waplitz közelében, amely azonban fokozatosan kihunyt.

Ez az! Nem tévedett! Lovat kért és elvágtatott a tartalékhoz, abba a bizonyos szakadékba.

*

Az a század, amelyikben Szasa Lenartovics szakaszparancsnok volt, az elsők között vonult be Neidenburgba, lövöldözés és manőverezés közepette, de csata nélkül. Azután, mivel komendáns szolgálatot láttak el Neidenburgban, kimaradtak az Orlau alatti csatából, csak a halottakat temették el ott. Csak 27-én délután érték utol Csernyigovi Ezredüket, de dandárjukat éppen akkor osztották be a hadtesttartalékba. Estig azonban minden oldalról hallották a dübörgést, vég nélkül vánszorogtak a sebesültek, vagy hozták őket, és nyilvánvaló volt, hogy másnap ők sem kerülik el a húsdarálót. S ahhoz, hogy bedaráljanak egy századot, egy szakaszt, nyomorékká tegyenek egy embert, egyáltalán nem szükséges egy egész háború, hadjárat, egy hónap, egy hét, sőt egy nap sem, elég egy negyedóra is.

A 28-ára virradó hideg éjszakán Lenartovics szakasza pajtában aludt, és ha jól belebújtak a szénába, még melegük is volt. A katonák látszólag mélyen, jóízűen aludtak, nem gyötörték magukat a következő nap miatt. Elméletileg Szasának is tetszhetett volna az éjjeli szállásnak ez a demokratikus formája, mivel azonban ezekben a napokban nem mosakodott, nem vetkőzött le, és gyorsan bomló holttestekkel bajlódott, elege lett a piszokból meg a kényelmetlenségből, egész bőre viszketett, és mintha az idegei is fájtak volna. Forgolódott a forró szénában és kiment, hogy kissé lehűljön.

Nem a közeli halál lehetősége miatt nem tudott aludni, nem, hanem főként azért, mert nem érezte helyénvalónak a halált. Valami nemes, nagy ügyért Szasa kész lett volna bármelyik pillanatban meghalni! Nem csak kamasz korában, de már gyermekkorában is hevesen vert a szíve a várakozástól, hogy most, most mindjárt történik egy rendkívül fontos, boldogságos *valami*, kigyullad, bevilágítja és megváltoztatja hazánkban és az egész földön az életet. És már nem volt egészen kisfiú, amikor kigyulladt, világított, íme, kivártuk! De kialudt, eltaposták.

Szasa kész lett volna vasláncokat összetörni nemcsak puszta kézzel, hanem akár a fejével is. És most a piszkos ruhánál is jobban gyötörte a bőrét, azért mardosta a bánat, hogy *nem oda* került, és most értelmetlenül könnyen meghalhatott *valami másért*. Rosszabb dologba nem is keveredhetett volna: huszonnégy évesen meghalni az önkényuralomért! Miután olyan korán sikerült megismernie az igazságot, és a helyes utat választania, a további élete nem telt volna vak tapogatózással, hamleti kétkedéssel, hanem az *üggyel* foglalkozhatott volna – no de meghalni idegenek véres lakomáján, fajankók szánalmas bábjaként!…

És milyen rosszul alakult, hogy Szasa börtönbe sem került, száműzetésbe sem küldték – ott, a sajátjai között, ott, ahol világos a cél, ott bizonyára megőrződött volna az eljövendő forradalom számára

is! Minden rendes forradalmár ott van, már ha nem emigrációban. Pedig háromszor elkapták – diák-összejövetel, gyűlés, röplap miatt, de minden alkalommal elengedték, fiatal korára való tekintettel nagyon könnyen elengedték, nem hagyták felnőni! Természetesen még nem veszett el minden. Ha ezekben a legközelebbi napokban, amikor majd vágni és taposni fognak, vágni és taposni, megússza, akkor megbízható utat kell keresnie, hogy elmehessen a hadseregből; legjobb lenne bíróság elé kerülni, csak nem katonai köztörvényes ügyben, hanem – agitációért.

Az agitáció lett volna a legfőbb értelme annak, hogy a hadseregben van, ő igyekezett is, de hiába. Szakaszának katonái, mintha kiválogatták volna őket, nemcsak a proletár ideológiától állnak távol, nem hogy az osztályöntudat szikrája sincs meg bennük, de még a közvetlen hasznukra szolgáló legegyszerűbb gazdasági jelszót sem képesek felfogni a fafejükkel. Elkeserítően bárgyúak és alázatosak!

Milyen bonyolult kanyarokat csinál a történelem! Ahelyett, hogy egyenesen haladna a forradalom felé, ilyen háborúba fordul – és az ember erőtlen, mindenki erőtlen vele szemben.

Késő éjjel kezdett elcsendesedni a lárma, de amikor Szasa végre elszenderedett, lövések hasítottak az álmába, mintha szeget vertek volna bele. Azután kiabálás hallatszott a közelben, lábdobogás, valaki keresett valakit; mennyire szerette volna, hogy nekik ne legyen közük a dologhoz! – hogy feküdhessen, meglapuljon és ne keljen fel akkor se, ha golyók fütyülnek fenn! de csak elérte az ő századukat is a „fegyver-be-e-e!”

Átkozott katonai rend! Valami hülye kitalálta, fölöslegesen, az ember meg engedelmeskedjen. Ki kell mászni a kellemes meleg szénából, kimenni a nyirkos sötétbe, ott még golyó is fogadhatja, és nemcsak neki magának kell kimennie, a fölösleges kardjában meg-megbotolva, hanem élénk hangon szólni is kell a katonákhoz, megjátszani, hogy neki nagyon fontos felvezetni és felsorakoztatni a szakaszt a teljes felszereléssel, és hallgatni a katonáktól meg az őrmestertől az undorító rabszolgai „parancs”-ot és „értettem”-et.

Aztán – „jobb-ra át! lé-pés…” – otthagyták a meleg pajtájukat, és a teljes sötétségben botladozva, egymásnak ütközve, szinte kézenfogva elvánszorogtak valahova.

Azt mondták, hogy a Poltavai Ezrednek mennek segíteni. A fene essen belé is, meg a segítségbe is, ne mentek volna oda elsőnek, akkor segíteni se kellene.

Lábukkal tapogatva átmentek a vasútvonalon, beleakadtak a váltókba, az elágazó sínekbe, falnak ütköztek – ez Waplitz állomása volt, nem működik, nappal látták. Egyenetlen talajon botladoztak, görbén haladtak, és kikeveredtek a sima műútra, ahol azt a parancsot kapták, hogy rendeződjenek négyes oszlopba; Szasa is elismételte a

parancsot, és felállította a szakaszát. Itt az úton összegyűlt az egész zászlóaljuk, sőt több is – és együttesen továbbindultak a sötétben, de most már legalább sima úton.

Átmentek egy hídon. Azután továbbadták: „Vigyázat, balra szakadék van!” És sötét, semmit se látni.

És ekkor elöl hirtelen elkezdtek erősen, erőltetetten, dübörögve tüzelni! Olyan lövöldözés kezdődött, hogy nappal is félelmetes lett volna, hát még éjszaka! Rájuk lőnek? Nem, nem rájuk, senki sem bukott fel, golyók sem fütyülnek, de valami oknál fogva még a villanások sem látszanak, nagyon közel előttük, egészen a közelükben van, most mindjárt beleütköznek.

Szasának furcsán remegett a térde kalácsa, de csak az, nagyokat ugrott, a lábától függetlenül ugrált, ahogyan sohasem szokott. Világosságnál még szégyen is lehetne, de a sötétben maga sem látta.

Hangos, parancsoló vezényszavak csattantak: fejlődjenek csatárláncba, ki jobbra, ki balra. Botladoztak az út meredek töltésén, találomra cuppogtak egy mocsaras helyen, hideg víz csurgott a csizmájukba, talán halmokon, kis gödrökön át, talán kerti ültetvények között haladtak – egyelőre azonban lefeküdtek, elöl teljesen megszűnt a lövöldözés. És ismét vezényszavak: gyülekezzenek az úton, és rendeződjenek tartalékrendbe. És megint botladoztak, az árokba estek, cuppogtak ugyanazon a vizes helyen, megint kimásztak a műútra.

Szasa térde pedig továbbra is remegett, ugrált – csak úgy, magától –, nem hagyta abba.

Megint sokáig kiabáltak, rendeződtek, sorakoztak. Ismét elindultak. Bármilyen sötét volt is, ki tudták venni, hogy az út erdőbe ért. Áthaladtak rajta. Az erdő miatt nem látták előbb a felvillanásokat.

A továbbiakban valamennyi zászlóalj az úton ment, őket pedig megint a lejtőre küldték – ez alkalommal a malomgátra, a patakon át. Ott kúsztak, kúsztak felfelé a nyílt mezőn, a kemény földön.

Megint nem hallatszott erős lövöldözés, Szasa ismét úgy gondolta, hogy fölöslegesen járkáltatják őket, csak a lábukat törhetik fel. A térde megnyugodott. Nem a félelem váltotta ki a remegést, Szasa egyáltalán nem félt. Csak azt érezte, hogy ez *nem az a hely* és ő *nem ott van*, ahol kellene, és hogy semmiképpen sem kellene itthagynia a fogát.

Mintha világosodna, de semmivel sem lehet jobban látni: az éjszakai sötétséget még itt, a magaslaton is sűrű köd váltotta fel.

Valami út nélküli részen vagy rossz mezei utakon hajszolták őket, a csizmájukra ráragadt, ami ott nőtt, de, ami a legfontosabb, a hely tele volt vízmosásokkal, mélyedésekkel, gödrökkel, halmokkal, kővel, és a katonák azt mondták, az ördögök játszottak itt dobálósdit, azok forgatták így fel.

És akkor, most már egészen közel hozzájuk, egy versztányira jobbra ismét lövöldözés hangzott fel, több száz puskával lőttek. És

géppuskával! De még mindig nem ide jött: jobbra és lentebb folyt a harc, nekik pedig felfelé kellett menniük, és minél gyorsabban, minél gyorsabban! És akkor homályos-tüzes lobbanások közepette elkezdett köpni és okádni a tüzérség! A miénk! A lövedékek átszálltak a fejek fölött, és – nesze neked! nesze neked! A srapnel homályosan csillant a tejfehér ködben. A német is elkezdett válaszolni, kissé jobbra robbantak a lövedékei.

Lenartovics egyáltalán nem óhajtotta a győzelmet, nem törekedett rá, mégis örömmel vette észre, hogy a saját tüzérségük van fölényben. Ez ellentmondott a „minél rosszabb, annál jobb” elvének, de azt ígérte, hogy nem fúródik testébe egy repesz. És az valahogy, amikor a *mi* tüzérségünk dübörgött, félelmetes módon, ám nyilvánvalóan szép volt.

Világosabb lett, de egyre tejszínűbb minden, három lépésnyire már csak a ködöt látták, a torkolattüzeket egyre rosszabbul. És ebben a sűrű tejben, ezeken a nyaktörő vízmosásokon át már puskával a kézben és futva hajtották őket – valahonnan elkéstek! Lihegve felrohantak és azonnal le, és megint fel és megint le.

Biztonságosabb lett volna meghajolva szaladni, de ha úgy futottak, rogyadozott a lábuk. És felegyenesedve futottak. Néhány srapnel fölöttük robbant, de nyilván olyan magasan és annyira oldalt, hogy a golyók ártalmatlan borsószemekként peregtek le.

Parancsot kaptak, hogy fejlődjenek csatárláncba és lőjenek. Elkezdtek lőni, de hogy kire, hova? – semmit sem láttak, és rohantak tovább. (Szasa pedig nem vezényelt, hogy célra tarts, magának sem jutott eszébe.) Halottaink és sebesültjeink nem voltak. Talán valami kerülő úton futottak. És a hely egyre meredekebb lett. A szívük kalimpált, nincs erejük szaladni, méghozzá ilyen nyirkos ködben.

Egészen kivilágosodott, a nap is feljöhetett már, de az egész világra kiterjedő ködben még homályos korong formájában sem látszott.

Ahogy kissé lejteni kezdett a talaj, velük, a láthatatlanokkal szembe jött, és láthatatlanul csapott le az ellenség is. A villanások alig látszottak, de a golyók a közelben fütyültek, az egyik pedig kőbe vágódott, és világos fényt lobbantott.

Rég elfelejtették az álmatlan éjszakát, sőt a kifulladástól elszorult mellüket is – most perceken múlott, leverjük őket, vagy nem? Lesz rá időnk vagy nem lesz? Vagy mi őket, vagy ők minket! Ezt minden katona megértette, és megjött a kedvük, velük együtt Szasáé is. A tölténytáskája mindenkinek tele van, szívesen lőttek, majd beszakadt a dobhártyájuk a saját lövéseiktől, a saját füstjüktől nem kaptak levegőt – a tűz pedig csak beléhasított a tejbe. Csak nehogy valamiképpen a sajátjaikra! Szasa igazított, akinél tudott. És észrevette, hogy maga is lő a revolverével, noha ez teljesen hiábavaló. Átugráltak az árkon is, kerítésen is, most pedig már halottakon – nem a mieinken, németeken!

És borzadály fogta el meg büszkeség: hej, de nagyszerűen megyünk! mégiscsak erőt jelentünk.., ütőerőt!

Már a faluban verekedtek, a házak mögé rejtőztek, előbújtak, megkerülték. A katonák szuronyszegezve mentek, nem lehetett megállítani őket, Szasa is furcsa elégedettséggel lőtt, egy németet ő sebesített meg, nyomban fogságba is ejtették.

És egész idő alatt balra tőlük vörös golyó izzott – és a fehér homályon végre áttört a nap! Még az egész világ ködben lebegett, de már kezdett szétválni és megvilágosodni. Látni lehetett a nagy harmatcseppeket a puskazárakon és egyik-másik katona véres szuronyán. Az ő magaslatukról már csomókban oszladozott a köd – és jól lehetett látni az arcokat: zihálták, örültek és dühösek voltak. Ugyanúgy érzett Lenartovics is. És a füvön kék, vörös, narancsszínű harmatgyöngyök csillogtak, és a győzteseket már melegítette az új napon a sárga napkorong.

A végére valahogy minden könnyű lett. Nem kérkedés, nem csak úgy hallották, hanem a saját zászlóaljuk konvoja kísért a falun át hátra vagy háromszáz főnyi fogoly katonát meg egy tucatnyi tisztet, akik komoran hunyorítottak a nappal szemben; az egyik elveszítette a hegyivadász sapkáját, a másik karabély nélkül volt. Náluk pedig a számlálás után, az egész zászlóaljban három halott meg tucatnyi sebesült volt, az ő szakaszukban meg csak egy, de az is velük maradt, vidáman járkált és mesélt.

Ezenközben, mintegy hatásos színpadi díszletként, kibontakozott a ködből, magasságot, mélységet, perspektívát nyert, a szakadék aljáig pontos vonalakkal kirajzolódott minden tárgy, élő és halott lények, napos helyek és árnyékos völgyek mutatkoztak, színt nyertek az ültetvények, a zöldek – az ő wittmannsdorfi magaslatukról, lejtőjükről jól látszott, hogy a szakadék alján egy néhány száz főből álló, hegyes sisakos oszlopot vezetnek, annál mélyebben pedig a mi kartácstüzünk által lekaszáltak tetemei hevernek.

Lenartovics mindezt a kertvégi padról figyelte, ahova leült pihenni úgy, hogy már nem sietett sehova, nem szaladt sehova, már semmitől sem félt. Különös diadalérzés töltötte el – a győzelemé, amelyet nem vitában aratott, hanem a saját testével, kezével, lábával vívott ki. Úgy ült ott, mintha ő lenne a fővezér, aki előtt elvezetik diadalának bizonyítékait. A katonákat nem engedték pihenni, odakiáltottak, hogy ássák be magukat a falu szélén, és Lenartovicsnak továbbítania kellett a parancsot, de neki magának nem kellett ásnia, nyugodtan ülhetett a padon, nézhette a kiharcolt színpadi látványt, a sötétkék völgyet, és az elcsendesedett világban – már senki sem lőtt a közelben – újra és újra számba vehette örömét, elemezhette a váratlanul rátört érzéseket.

Most könnyűnek érezte magát! Csordultig töltötte a remény: túléli ezt a háborút! És mekkora érték az élet! Hogy egy ilyen reggelen csak

ülhet és szemlélődhet. Vagy szaladhat a hűvösben. Vagy biciklivel száguldhat azon a fasoron, hogy fütyüljön a szél a füle mellett. Vagy a szájába vehet egy narancsszínű, lágyan olvadó, déli őszibarackot. És mennyi elolvasatlan könyv van még! És mennyi el sem kezdett dolog! De nem!! – minden könyv, jegyzet, sőt *irodalom* (a fontos, illegális irodalom), az évek, hónapok és a közkönyvtárban végigült órák mögött feltűnt, előbukkant, és obeliszk formájában az égig szökkent a sajgó fájdalom – és a nők? Hogyan volt képes ezek alatt az évek alatt kihagyni a nőket? Hát nem ők a legfontosabbak, akikért mi mindnyájan életben maradunk?

Ez nem valami magasröptű gondolat, de pontosan így érezte. Egy félórával ezelőtt Szasa mindent elveszíthetett volna – a megszerzett tudását is, a meggyőződését is, a vérkeringését is. De a nő szerelmének emléke, mint valami tárgyi, el nem veszett dolog, a földön maradna. Mintha azt nem fogná a golyó.

Szasa most örömmel érzékelte, hogy ebben is lesz része. Az utóbbi napokban mintha nyílt, égő sebbel járkált volna, s ahhoz minden hozzáért, ahol nem is számított rá. Elmerülve vitatkozott az orvossal a kórház lépcsőjén – kijött egy ápolónő – nagydarab! óriási mellekkel – hozzá egy szót sem szólt, és soha többé nem fogja látni – és, mintha törülközővel csapna végig a nyílt seben, elvonult. Ezekben a napokban előbukkantak az elmúlt évek hasonló emlékei, és csípték azt a sebet.

Leginkább pedig Jelja, Veronika évfolyamtársa – a közelmúltban Pétervárott, az utolsó ottléte alkalmával találkozott vele. Mindössze néhányszor látta – a nővéréhez jött, társasággal elmentek csónakázni, diákbutikon vettek részt, de külön, kettesben egyetlen estét sem töltöttek. A csónakban Szasa dühös volt, elege volt a fehér éjszakák körüli csámcsogásból, mindenkinek élesen válaszolt, Jelja pedig hallgatott, és vékonyka alakjával úgy ült a csónak orrában, mint az a nőalak, amelyikkel a skandinávok a hajóik orrát díszítik. Az összejöveteleken Szasa elemében volt – olyankor szellemes, gyorsan reagál, ellenállhatatlan, mindenki őt hallgatja; Jelja is figyelmesen hallgatta, ám köreikben szokatlan módon: a társasághoz tartozó lányok bátran beszélnek, véleményük van, és azt meg is védik, Jelja azonban csak néz a sötét szemével, talányosan hallgat minden elbeszélés, minden vita alatt, nem lehet tudni, egyetért-e avagy tiltakozik, csak újabb érvekre késztet. Keskeny, kicsi arcán az ajka gyermekien párnás, de nagyon jól emlékszik rá – egyszer futólag, tréfából megcsókolták egymást.

Pétervárott azonban semmit nem érzett, és nem kereste a lehetőséget, hogy kettesben maradjon a lánnyal: a pétervári napok zsúfoltak voltak, és nem a háborúra számítottak, hanem Szasa leszerelésére. Meg a nézetei miatt is kevés figyelmet szentelt a lánynak, mivel azokat az ő köreiben nem fogadták el.

Ellenben a háború első napjaitól kezdve világosan látta maga előtt: Jelja! Jelenyka! – Jolocska! És Szasát bántotta, hogy nem engedte, hogy az édes fullánk kifejtse hatását, miért volt olyan hülye Pétervárott júniusban, hogy nem vette észre, nem vonzotta a dolog: a lány merő ingadozás volt. Ami egy férfi legrosszabb vonása lehet, az ingatagság, a lányban az volt a legnőiesebb. Ingatta a fejét. Ingatta a nyakát. Ingatta a vállát. De különösen az egész vékony, kicsi, szoborszerű alakját, amikor lépteit meggyorsítva mulatságosan szaladni kezdett.

Mint az álnok kicsi hullámok, amikor elérik a hajót, elkezdik hintáztatni, dobálni – ugyanúgy kezdte Szasát is, sőt eljövendő fontos életét is elterelni, magával ragadni Jelenyka ezekkel az ingadozásaival. Szasa rájött, hogy feltétlenül a saját kezével kell megállítania ezt az ingadozást, lehetetlen, hogy ne tegye! A saját karjában kell elcsitítania a lányt, csak ezzel csitulhat el ő maga is.

De akkor még az sem jutott eszébe, hogy egy fényképet kérjen tőle, most pedig levelekben könyörgött, a levelek azonban teknősbéka lassúságával csúsztak át a cenzúrán, és Szasa csak két tréfás sort kapott Jolocskától Veronika levelében.

És most, most ezt az ördögadta *hazát* kell védeni.

34. fejezet

A neidenburgi komendáns gondjai, – A kórház áttelepítésre készül. – Vorotincev kifaggatja a légnyomást kapott Haritonovot. – Tánya Belobragina. – Vorotincev összegzi a helyzetet. – Bismarck sziklájánál. – Jelentést tesz Szamszonovnak.

Neidenburg orosz komendánsa, Dovatur ezredes csak véletlenül, a távírásztól tudta meg, hogy a hadseregtörzs elment a városból, az utolsók most indulnak, a távírókészüléket leszerelték. Neki pedig senki nem adott semmiféle utasítást. A stratégiai gondok közepette róla megfeledkeztek. Elrohant a törzs még itt lévő tisztjeihez, de azok csak a vállukat vonogatták, az utolsó ládáikat igyekeztek elhelyezni a Janowba induló fogatokon.

Ekkor a 6. Doni Ezred zászlósa jelentést hozott a parancsnoknak az összevont lovasdandár parancsnokától, és a komendáns nem tudta, hova küldje, de a jelentést sem vehette át. Éjjel fél füllel hallotta, hogy a dandárt Kondratovics tábornok parancsnoksága alá rendelték, de hogy Kondratovics hol van, hol található a törzse, azt végképp senki sem tudta. Ekkor befutott egy újabb futár: egész nap vágtatott Mlawából, a varsói postát hozta, állítása szerint benne egy levelet Szamszonov tábornoknak a feleségétől. A két futárnak, akik nem voltak hozzá beosztva, a komendáns épp oly kevéssé tudott tanácsot adni, mint neki magának a törzs tisztjei.

Csak tegnap estére oltottak el minden tüzet, takarították ki alaposan az utcákat, hogy most, a hatodik napon kezdjen normális képet ölteni a város, az üzletek működjenek – de a törzs elment, s mintha csak erre vártak volna, észak-déli irányban fogatok húztak át az utcákon, meg gyalogság, de nem zárt rendben, hanem kisebb csoportokban, rendezetlenül, sőt még egyesével is, és mindnyájan azt kérdezték, „melyik út vezet Oroszországba?

Neidenburg utcái olyanok, hogyha két fogat egymás mellé kerül, már megtelnek, ha az elsőt megállítják a városháza előtti téren, már az egész város bedugul, a katonák tisztek nélkül ordítoznak egymással, hogy álljanak le, a fogatoknak összeakad a lőcse, tépik az istrángot, a katonák verekszenek, az odaérkező udvarias tiszttel pedig pimaszkodnak. Az ablakokból a német nők kárörömmel figyelik a történteket. És a városban a fél komendáns századdal, amelyből még őrséget is állítanak, no meg a tekintélyes polgármester szívélyes közreműködésével fenn kell tartani a rendet.

Kevés erejével a komendáns lezárta a város két északi bejáratát, és parancsot adott, hogy minden egységet tereljenek kerülőútra. Még ez is elment volna, de amikor elszaladt a hadosztály tábori kórházába,

meg a másik kórházba, megváltoztatta rendelkezését: az érkező fogatokat át kell vizsgálni, minden kevésbé fontos rakományt ki kell dobni belőlük, és a fogatot át kell adni a sebesültek elszállításához. Ő maga pedig a város bejáratához indult, és felkészített egy szakaszt, hogy ha kell, fegyvert használjanak az engedetlenekkel szemben.

A kórházban tanácskoztak az orvosok. A hadseregtörzs elutazása után egy-két órával már a levegőben lógott a város feladása. Épp csak elkezdődött a háború, még nem lehetett pontosan tudni, mennyire szigorúan fogják betartani az 1864-ben, a sebesültekre vonatkozóan kötött genfi konvenciót, amely szerint a kórház semleges terület, a sebesültekre nem szabad lőni és nem szabad fogságba ejteni őket, a kórház köteles fogadni mindkét fél sebesültjeit, a személyzet is sérthetetlenséget élvez, és egész idő alatt jogában áll ott maradni avagy távozni; felépülésük után a sebesülteket haza kell bocsátani, becsületszavukat kell venni, hogy a továbbiakban nem nyúlnak fegyverhez, és az a magánház, amelyik sebesülteket fogad be, szintén a genfi konvenció hatálya alá esik. Nem tételezhették fel, hogy a konvenció aláírása után fél évszázaddal a háború ennyire kegyetlenné válhat, de az újságok ilyesmit írtak a németekről, azt pedig maguk az orvosok is tapasztalták, hogy ha sok a sebesült és kevés az ágy, lehetetlen egyformán bánni a sajátjainkkal és az idegenekkel. Ezért, miközben a kórházat evakuálásra készítették fel, nem lehetett megmondani, mi vár azokra, akik itt maradnak. Elosztották az orvosokat aszerint, hogy ki megy és ki marad. Elosztották az ápolónőket is. A Vörös Kereszttől érkezett idősebbeket hagyják itt, akik tapasztaltak az ápolásban. A fiatal önkénteseket, akik a mozgósítás zűrzavarában az első vonalba keveredtek, a hátországba küldik. Különböző mértékben tanulékonyak, még semmi hasznosat nem tudnak, csak vihognak, az egyik tréfáskedvű a folyosón biciklizve elütötte a gyógyszerészt. De a mindig szomorú Tánya Belobraginával kapcsolatban Fedonyin azt kérte a főorvostól, hogy őt feltétlenül hagyják itt.

Komoly előképzettsége nem volt ugyan, de nagyon lelkiismeretesen végezte a dolgát, és az általános ügyeletek mellett nagyon odafigyelt az arc- és nyaksérültekre. Ő nem is kérte, hogy elmehessen.

Általában véve az egész munka összezavarodott: mivel az indulási parancsot várták, és már sok száz fekvő sebesültjük volt, nem tudtak operálni, csak kötöztek. Elindultak, hogy kiválogassák az elszállítandókat. De hogyan? Még az állandó kórházban sem voltak biztos eszközök az üszkösödés elleni küzdelemhez, hát még a nehéz úton?

Igyekeztek, hogy a sebesülteknek ne szóljanak idő előtt, de azok megérezték, hogy ez szokatlan vizit, nyugtalanok lettek. Aki tudatánál volt és kissé tudott mozogni, mind azt kérte, hogy elmehessen. Talán

mert együtt feküdtek, és minden a szemük előtt történt, mindnyájan úgy érezték, nem becsületes dolog itt maradni és heverni, amikor a földijeik harcolnak.

A szanitéc jelentette, hogy egy ezredes keresi az orvosokat.

– Valerjan Akimics, odamegy?

Fedonyin gyorsan a kijárat felé indult. A háromszögletű térre már jöttek befelé az üres szekerek, hogy aztán mindegyiket telerakják. A kő előtornácon, szétnyitott térképtáskával egy járóképes sebesült altisztet kérdezgetett a felhevült, gyűrött ezredes, kissé megemelt vállán el volt szakadva a zubbonya. Hevesen Fedonyin felé fordult:

– Ön orvos? Jó napot. Vorotincev ezredes vagyok a főhadiszállásról – és gyorsan kezet fogott. – Mondja, kérem, vannak eszméleten lévő friss sebesültjeik az első állásokból? Megengedi, hogy kikérdezzem őket? Tisztek vannak-e?

Az orvosok sem lomhák, ám ez a zömök és nagyon mozgékony ezredes messze fölülmúlta őket. Fedonyin átvette a ritmusát, gyorsan eszébe jutott:

– Vannak. Éjjel érkezettek. Reggeliek is. Van egy hadnagy a 13. hadtestből.

Alapos légnyomást kapott, de magához tért, most teljesen tudatánál van.

– A 13. – ból?? Érdekes! – csodálkozott, és váltott még gyorsabb ütemre az ezredes. És már ő vezette erős kézzel a könyökénél fogva Fedonyint. – Ön a 13. – hoz vagy a 15. – hez tartozik?

Nem sokáig kellett menniük a lépcsőn, a folyosón, két kórtermen át, és Fedonyin szintén sietősre váltott:

– Mondja, kérem, mi lesz a várossal?

Az ezredes Fedonyinra villantotta világos tekintetét, csak most nézett rá úgy, hogy az nem egyszerűen egy informátor, jobbra és balra sandított és halkan azt mondta:

– Ha sikerül megszervezni a védelmet, még megtarthatjuk.

– *Megszervezni*? – kapta fel azonnal Fedonyin. – Ezek szerint talán…? És a hadseregtörzs?

Az ezredes csak elhúzta a száját.

– Valahol nyugatra vannak tőlünk…

De már beléptek a kórterembe – és az ezredest minden várakozása ellenére mintha mellbe vágták volna, hátrahőkölt, elkomorodott, a homlokát ráncolta az orvosság, vér és genny tömény szagától.

Az első kórteremben, mindjárt az átjárónál a pap egy haldoklónak az utolsó kenetet adta fel, stólával takarta le az arcát.

– Hiszek, Uram, és gyónom… – Hányadszor, hányadszor, hányadszor mondta el ezeket a szavakat tompa, betanult, éneklő hangon ezekben a napokban, mégsem unottan, mintha először mondaná.

A második kórteremben az ablaknál találták meg azt a hadnagyot, és éppen Tánya Belobragina ült az ágya szélén; amint beléptek, a lány felkelt, az ablakközben a falhoz állt, leeresztett karját a háta mögött összefonta, és mélyen, sötéten, mereven nézett maga elé.

A hadnagy pedig a homlokán a kötéssel, de már a visszanyert kisfiús, éber pillantásával, még igyekezve is az érkezettek kedvéért, készségesen fogadta őket.

Fedonyin megvizsgálta az arcát, a pulzusát.

– Könnyebb egy kicsivel, igen?

– Igen! igen! – bizonygatta örömmel a szeplős hadnagy, és feljebb húzódott az ágyban, nem tudta, hogyan tegye hasznosabbá magát.

– Nem nehéz beszélnie, válaszolnia?

Tánya elpirult:

– Mi – csak egy keveset beszélgettünk, kiderült, hogy földim.

A lányt nem is lehetett meggyanúsítani, hogy bőbeszédű volna.

– Melyik ezredből való? – Az ezredes már az ágyon ült és szétterítette a térképet. – Talán a 15. hadtesthez tartozik? És mikor került oda?… Hol álltak? Hol sebesült meg?… És milyen egységek voltak a közelben?…

A hadnagy félig ült a párnákon, fénylő, szerelmes tekintettel nézett az ezredesre, és úgy válaszolgatott, mintha egy örömteli vizsgán lenne, büszkén, hogy minden kérdést tud és még a kisegítő kérdéseket is oda-vissza. Az az áldozatokra jellemző ifjonti, láthatatlan fény vette körül, amely nő nélkül alakul ki, amikor még nem volt nő az életében. A hangokat a lármán át hallja, a feje gyenge, nehezére esik a beszéd, de igyekszik erőt venni magán és minél pontosabban válaszolni. Magabiztosan mutatta a térképen, hogyan vitték őket tegnap este Hohensteinből nyugatra a közeli csata felé (magában: milyen nehezen lehetett mindenkit összeszedni, összekiabálni, összegyűjteni, a városból kivezetni), és hogyan hívták vissza őket (immár hányadszor, ezredüket sohasem vitték el a csata színhelyéig!), és úttalan utakon, hurkot rajzolva megint visszafordították Hohensteinbe (és este még pánik tört ki, a mieinkre lövöldöztek, de ez nem tartozik a dologhoz), Hohensteinből pedig (megint csak nem nehézségek nélkül) harci rendben kivezették őket és akkor… (A továbbiakat már csak az anyjának lehet elmondani, nem pedig az ezredesnek: a robbanás olyan közeli, hogy el sem lehet mondani, csak annyit tud kinyögni: ez a halál! – keresztet vet! – anyám, bocsáss meg! – de a következő robbanást már nem hallja…)

– Mi történt a vállával? – fordult az ezredeshez Fedonyin.

Az ezredesnek is eszébe jutott.

– Megnézi? Nyilván egy repesz sebesített meg tegnap.

– Nehezen tudja forgatni? – tapogatta a sebész.

– Kissé nehezen.

– Jöjjön be hozzám, itt, ezen az emeleten. A nővér odavezeti. – Tányának pedig: – A főorvos itt akarja hagyni magát. Nincs ellenére? Hosszú időre itt rekedhet.

A nővér merev, szomorú tekintete semmit sem változott, még csak érdeklődést sem mutatott, bólintott.

– Hát ki más maradna? Természetesen.

És várt, hogy az ezredest az orvoshoz vezesse. Amikor az ezredes gyorsan mozdította a fejét, úgy látszott, mintha egész ereje rövid, de szélesen ívelt szakállában összpontosult volna. Mellette a bajuszát észre sem lehetett venni: nem meredezett, nem lógott, nem pödrődött – csak azért árnyékolta felső ajkát, mert egy tisztnek nem illik bajusz nélkül járnia.

A hadnagynak pedig se bajusza, se szakálla nem volt, de még határozott vonalú ajka sem – ez a legkorábbi ifjúkor; és jóérzésű, kis tiszta lelkű és udvarias, amilyenek a nők által nevelt ifjak. Még semmit sem tudott az életről. Tánya csak egy évvel idősebb nála, de úgy gondolta, tíz évvel okosabb.

…Fogság?… Tánya mindenre készen állt. Most a fogságot, a sebesülést se érzékelné. Az még jobb lenne, ha hamarosan megölnék. Azzal a reménnyel sietett a frontra, hogy gyorsan meghal anélkül, hogy a kezét rátenné valakire. Teljesen mindegy, rosszabb nem történhet vele annál, ami megtörtént. Jobb meghalni, mint bánatban élni.

Odalenn az ablak alatt a keskeny kis utcán tolongás, zűrzavar volt. Katonák járkáltak csoportosan és egyesével, nem pedig sorokban. Az árnyékban megálltak néhányan, letörölték a verejtéket, kidobálták a tarisznyákból a fölösleges dolgokat, a gyalogsági ásót, kisbaltát, patrontáskát – és ismét gyorsabban mentek. Senki sem állította meg őket. Két kozák pedig épp ellenkezőleg, valamit a nyereghez kötözött.

…Együtt olvastak. Együtt sétáltak, kézen fogva. És lassú beszélgetés közben tették meg az utat, amelynek minden hüvelyknyi hossza pótolhatatlan, feledhetetlen marad aztán egész életre. Nőtt, akár a növény; mindennek megvan az ideje: a leveleknek, a kötésnek, a virágzásnak. Vajon Tánya nem gyorsíthatta volna meg? – de nem ez a női sors, így nem szabad. És *az* a másik – semmivel sem jobb, nem szebb, nem igazabb – elkapta és leszakította, és nincs bíróság, ahol ezt a becstelenséget elítélnék.

A férfiak pedig? – talán csak a háborúban keményeb, máshol sehol, semmiben.

Milyen értelmes tiszteket lehet kinevelni két év alatt – és utána húsz év alatt mennyire el lehet rontani őket. Mekkora elszántság, milyen nagy izgalom tükröződik a kisfiús homlokán, amikor a hadműveletről van szó!

– Ezredes úr! – tartotta vissza a zubbony ujjánál fogva a hadnagy,

reménykedve nézett rá, és erőlködve, nehezen beszélt. – Azt hallottam, részleges evakuáció lesz. És én semmiképpen sem maradhatok itt, az szégyen! Nem kezdhetem az életemet hadifogsággal!! – Szemében könnycsepp csillant. – Kérje, hogy engem feltétlenül vigyenek el!

– Rendben van! – és az ezredes erősen megszorította a fiú kezét. Majd gyorsan: – Nővér!

Tánya határozottan elfordult az ablaktól, mindent ott hagyott, amiről gondolkozott, és olyan figyelmes, készséges, kényeztetéshez nem szokott, egyáltalán nem szeszélyes arccal fordult a megszólító felé, amilyen gyakran található az orosz lányok között.

Milyen sötét láng ég a tekintetében és milyen keménység rejlik az arcában – ez még nem a mostani, hanem a lehetséges arca! Talán a mélyre húzott fejkendő teszi, amikor a homlok is, a nyak is, a fül is el van takarva?

– Nővér, én megkérem az orvost, de maga is kísérje figyelemmel, hogy Haritonov hadnagyot ne hagyják itt. – A lány arca nem könnyelműségről tanúskodott, nem volt szükség fenyegetésre. Az ezredes valami oknál fogva megfenyegette az ujjával, maga sem várta volna, a szája azonban mosolyra nyílt: – Vigyázzon, mindenhol megtalálom! Hova való?

– Novocserkasszkba.

– Ott is megtalálom! – bólintott az ezredes. Gyorsan elindult az ágyak között.

És minden ágyon egy külön világ, egyetlen harc minden egyes testben: életben maradok, avagy nem? Meghagyják a kezemet, vagy nem? És az egész háború a hadseregek és hadtestek hadműveleteivel együtt jelentéktelenné lesz.

Egy idősebb, ám értelmes paraszt, talán tartalékos altiszt, okos gyanakvással tekinget mindenkire a lepedő alól. Egy másik ide-oda rángatja a fejét a párnán, és rekedten kiabál.

Minél előbb kifelé a mellbevágóan sűrű, bűzös kórteremből, hogy levegőt kapjon! A nővér kikísérte.

Amikor visszament, nem mindjárt ahhoz az ablakhoz, a hadnagy már elcsendesedett, elgyengült, megsápadt, de azért még rá tudott mosolyogni Tányára.

– Maga itt marad, kis földim? Írjon levelet a hozzátartozóinak, magamhoz veszem, gondosan elküldöm. Kije van ott?

Tánya arca olyan lett, mint a tojásfehérje. Szigorúan ingatta a fejét jobbra, balra. Ő nem ír. Senkinek.

Senkije sincs ott.

A háború után akárhova elmegy, csak Novocserkasszkba nem.

*

Vorotincev korán reggel beért volna Neidenburgba és még ott

találta volna Szamszonovot, de kitérőt tett, hogy útközben megnézze, ki tartja a frontot – és senkit sem talált. Még kergette a menekülő Kondratovicsot – de nem találta meg.

Szamszonovot se érte be.

A fronton balról rés tátongott, úgy fájt, mintha a saját oldalában lenne, senki sem küldött oda csapatokat, de nem is voltak csapatok a Kexholmi Ezredet kivéve, amelyik az Estlandi és a Revali Ezredet váltotta fel; Sirelius tábornok rendelkezett vele, de az is ki tudja, hol keringett, egyszer sem ért el a frontig.

Szamszonov elmenetele is csodálkozásra késztette: miért nem adott parancsot, hogy északnyugat felől erősítsék meg Neidenburgot? Miért húzta szét a frontot, s miért a széthúzódott front mentén távozott?

Az Estlandi és a Revali Ezred maradványai és fogatoszlopai majdhogynem garázdálkodtak Neidenburgban, de Vorotincev nem foglalkozhatott velük. Arszenyijra bízta a lovakat, és másfél óra alatt, néhány háztömbben rohangálva kiderítette, mi történt a hadseregtörzzsel, rávette a futár zászlóst, hogy adja oda neki a lovasdandár jelentését, ő pedig várjon, egyelőre ne menjen tovább; különböző emberek, főleg sebesültek segítségével elég jól meghatározta a hadsereg központjának helyzetét, a Haritonov által mondottakból megértette, hogyan mennek a dolgok Hohensteinnél, de hogy a fennmaradó 13. hadtesttel mi történt, az sötét, néma talány maradt; még kevésbé lehetett kideríteni, van-e rá remény, hogy Blagovescsenszkij és Rennenkampf kisegítő csapást mérjen. Vorotincev személyesen odarepült, odanyargalt volna, de a közeli bal oldali rés ott tátongott, hívta. És talán, amikor a kórháztól elvágtatott, már kész volt a terve.

Talán még a tegnapi, Soldauhoz való visszavonulás sem lett volna a végső katasztrófa, ha ezekben az órákban jóvá teszik.

A futár zászlóssal megegyezett, hogy Bismarck könnyen megtalálható sziklájánál találkoznak.

Bismarck idejében három uralkodó szövetséget kötött, és Kelet-Európa fél évszázadon át békében élt. Az orosz-német béke hasznosabb volt, mint ezek a tüntetések a párizsi bohócokkal.

A lovak ott álltak egy fához kötve. A hűvösben, a szobor és a virágágyás mögött Arszenyij ült. Gyorsan felállt, de csak félig, és fojtott hangon, odahajolva, bizalmasan súgta:

– Nagyságos uram, harapni kellene valamit!

Valami volt a csajkában.

– Tegnap is majdnem elrontottad nekem a dolgot a kétszersülttel… A lovakat megetetted?

– Hát hogyne! – sértődött meg Arszenyij. És az egyébként is nagy száját még előre csücsörítette: – A temetőben legeltettem, ott nagyon jó fű van.

A szikla mögött ülőhelyként két kő volt, és kézbe kívánkozóan ott meredezett egy kanálnyél.

– Hát te?

– Én majd maga után – utasította vissza a kínálást Arszenyij betanult tisztelettel.

– Nem, gyere, együtt.

– Hát akkor együtt – egyezett bele könnyen Arszenyij, térdre ereszkedett a csajka előtt, és elkezdett kanalazni.

Vorotincev is hol mohón, hol meg szórakozottan szedett a bal kezével anélkül, hogy rájött volna, mi van az edényben. A jobb kezével pedig, ott a megemelt térdén, a térképtáska kemény bőrfedelén igyekezett írni, hogy a futár zászlóst ne tartsa fel:

„Kegyelmes uram!

A bal szárnyon beszorítva, de nem szétvert állapotban (megnyerték a csatát, de egy ostoba félreértés miatt visszavonultak!) ott van hadseregének egyharmad része. De ott most három hadtestparancsnok tartózkodik (Artamonov, Maszalszkij, Duskevics) és nincs egységes akarat. Amennyiben Ön úgy találná szükségesnek, hogy odamenjen (a 6. Doni Ezred két-három óra alatt biztonságban odakísérné), egy energikus támadással helyrehozhatná a hadsereg egész helyzetét: lekötné és visszavetné François tábornokot, aki most el akarja vágni Önt.

Krimovval egyetemben nyomatékosan kérjük, hogy ezt a lépést válassza. Krimov ezredes most váltotta fel az 1. hadtest törzsparancsnokát.

Én Neidenburgtól nyugatra fogok tartózkodni, itt szinte semmiféle védelem nincs, csak egy nagy rés.

Vorotincev ezredes.”

Még azt kellett volna tanácsolnia, hogy a középső hadtestek vonuljanak vissza. De nem merte egyenesen kimondani, ezt magának Szamszonovnak kellett kitalálnia.

Megjött a futár zászlós. Vorotincev figyelmeztette: a jelentést égesse el, nyelje le, csak az ellenség kezébe ne kerüljön.

A varsói futár pedig eltűnt. És Szamszonov nem kaphatta meg a felesége levelét.

35. fejezet

Szamszonov reggel útnak indul lóháton. – Blagovescsenszkij újabb visszavonulásról tesz jelentést. – Martosz parancsnoki harcálláspontján. – Martosz győzött, és visszavonulást javasol.

Szamszonov már sok napja nem látta ilyen világosan a teendőit, nem volt ennyire biztos bennük. Csüggedt törzstisztjei élén frissen indult el Neidenburgból, a ló is frissen ügetett alatta. A rövid alvás ellenére frissnek érezte a mellkasát is.

A frissességet még fokozta a nyirkos augusztusi reggel, az, hogy a nap diadalmasan szétoszlatta a ködfoltokat, és megszüntette a leplet, amely hajnalban az eget bevonta.

Milyen nagyszerű reggel korán felkelni! Milyen jól tud az ember reggel gondolkozni és cselekedni! Mennyi reménnyel telve képzeli el a reggeli hűvösben a csata menetét! Mennyi gyönyörű reggelt érhet még meg egy ötvenöt éves ember!

Az utat nem maga választotta ki, kerülővel vitték, kelet felé írtak le hurkot, Grünfliess falun és a grünfliessi erdő sarkán át: a kozák kísérők parancsnoka meg a törzs tisztjei arról győzködték, hogy a Nadrau felé vezető rövid úton nyugtalanság uralkodik, felbukkanhat egy német őrjárat, leshelyről rájuk lőhetnek.

Ennek ellenére félúton lovasok tüzeltek rájuk jobbról, és közeledtek feléjük. A konvoj felkészült a harcra, őrjáratot küldött ki eléjük.

Kiderült, hogy a sajátjaik: egy szakasz dragonyos a 6. hadtestből, szakasznyi kíséret, hogy százötven versztán át, a senki földjén, a félig üres, idegen országban egy jelentést tartalmazó papírt kísérjenek, annak védelmet nyújtsanak. Ha a törzs nem tesz kerülőt, nem találkoznak velük.

Most 8 óra 30 perc van, Blagovescsenszkij jelentése pedig éjjel egy órakor íródott, huszonnégy órával a tegnapi előtt; éjjel írt akkurátus napi jelentés, mintha a közbeeső időben semmi lényeges nem történt volna. Hát megy végül is, hogy kisegítse Kljujevet? Biztosította a központi hadtestek hátát? Vagy határozott terepszakaszt foglalt el?

„…visszavonultam Ortelsburghoz…”

Le sem szállva a lóról – a térképet! Tegnap Blagovescsenszkij érthetetlen módon visszavonult Mensguth irányába, és ez veszélyesnek látszott. Ma pedig – ó, ha Mensguth alatt maradt volna! Ő azonban még húsz versztával tovább ment – az ismert úton, csak minél előbb Oroszországba…

A lovas zászlós nagyon akart mondani valamit, talán erről az elvonulásról szeretett volna szólni” de a parancsnok nem engedte. Magát kímélte, saját magabiztos, kemény tartását – a környezete

számára.

És az alatt a hét óra alatt, mialatt a dragonyosok úton voltak – lehet, hogy Blagovescsenszkij már Ortelsburgot is elhagyta?… Lehet, hogy már Oroszországban van?…

És ugyan mit parancsolhatna most neki?… Hogy, bármibe kerül is, tartsa Ortelsburgot?… *Bármibe kerül is*… kerül is… Az ön hadtestének kitartásától függ…

És a zászlós a szakasszal meg a papírral elügetett. visszafelé. Hogy délután odaérjen vele.

Blagovescsenszkij jelentését kézről kézre, adták a torzs tisztjei. Értesíteni kell róla Kljujevet? De hogyan? Hiszen éppen útban van Martosz felé. Mi is Martoszhoz igyekszünk.

Talán a következőt tehetjük: az *Élő holttest*nek tudnia kell a dologról, meglehet, legalább egy kevés élet költözik a kezébe. És helyrehozza a dolgot. Most ezt lovasokkal Janowba küldjük, és onnan távirati úton továbbítják.

És ugyanúgy, a nagy térképtáskát a ló fején tartva, a parancsnok lendületesen írta:

„A 6. hadtest Ortelsburgtól délebbre hátrált, egy szemtanú tiszt szerint, rendezetlenül. A hadtest sokat szenvedett, fizikailag is, morálisan is meggyengült.

Nadrauba megyek, ahol döntést hozok a támadó hadtestekre vonatkozóan…”

Azt írta, „döntést hozok”, mintha már nem hozta volna meg: a központi hadtestekkel támadni kell! Blagovescsenszkij azonban mostanra olyan messzire hátra ment – megállítsa? Visszahívja a központi hadtesteket? Nagyon nem akaródzott! A hadsereg levágott karjai egyre inkább mozgásképtelenné válnak, pedig milyen jó volt a reggeli nekiiramodás, derék katonának érezte magát tőle Szamszonov! „Döntést hozok” – és elindította lovát az eddigi irányba.

Magukban zúgolódva a törzs tisztjei is utána indultak. (Posztovszkij, a papírok kitöltésének nagymestere, azzal vigasztalta magát, hogy még az ellenséges tüzérség közelében eltöltött néhány órát is előnyös lesz beírni a szolgálati jegyzékébe és a kitüntetéshez.)

Az egyik magaslatról széles kilátás nyílt a Maransen-tóra, amely hosszan a messzeségbe nyúlt. A nap aválluk felett sütött, a víz nem csillogott, sötét nyugalomban volt. És partját sötét erdő borította. A dombok lejtőin pedig szétszórtan élettelen kúriák cseréptetői piroslottak.

És saját gondjaitól elszakadva, megkönnyebbült lélekkel szemlélve a rajtunk kívül létező világot, a parancsnok megszólalt: – Micsoda szép ország, uraim!… És honnan vannak itt ilyen magaslatok, ilyen kilátás?

Szembe velük sebesülteket szállító szekérsor kapaszkodott felfelé, sok volt a szuronytól sérült. Volt, aki nyögött, de olyan is, aki teljesen

frissen beszélt, három tábornok jelenlétében meg annál is frissebben: éjjel szuronyharc volt egy falunál, vagy tíz versztányira innen. És egyszerre kiáltották: sikeres volt a harc, mi győztünk!

Most is dübörgött a közelben, tőlük balra.

Megvéd, megvéd bennünket az Úr és az Istenanya. Csak gyorsan előre, uraim, semmit sem tudunk!

„Nadrau” – a kis falu után csak így nevezték Martosz parancsnoki harcálláspontját, pedig nyugatabbra volt, a magaslatokon, egy erdő félkörében – nagyszerű hely, széles kilátással. Az első vonal eltávolodott, már nem értek el idáig a lövések, és néhány tiszt egy halmon állt fedezetlenül a tűző napsütésben, és egymásnak adogatta a távcsövet.

Lent az úton pedig, a vasút felé és rajta át, lassan menetelt egy oszlop – de nem, hadifogolyoszlopot vezettek, őrökkel körülvéve, igen! Foglyokat, legalább ezret!

A keskeny vállú, alacsony Martosz egy széken ült, és szintén a távcsőbe nézett. A hadsereg törzsének áttelepüléséről semmit sem tudtak! Nézelődtek, és a nappal szemben nem ismerték fel mindjárt a lovasokat.

A már nem fiatal hadvezér ifjúi könnyedséggel ugrott fel, a rövid nádpálcát, amelyet menet közben mindig lóbált, áttette a bal kezébe. És kihúzva magát a lovon ülő, testes parancsnok előtt, a nappal szemben hunyorogva, tiszteletteljesen jelentett:

– Kegyelmes uram! Az ellenség egy hadosztálynyi erővel éjjel megpróbált támadást intézni ellenünk egy mélyedésen át Waplitz falu irányában. Rájöttünk, hogyan képzeli el a dolgot, megzavartuk, sőt az irányítást is megakadályoztuk: a waplitzi temetőnél az ellenség a saját egységeit semmisítette meg, bizonyára közvetlen tűzzel, megfigyelés nélkül. A támadó hadosztályt szétvertük, visszavetettük, tartjuk a fontos wittmannsdorfi magaslatokat. Vagy kétezerötszáz foglyunk van, legalább száz tiszt, tizenkét ágyút zsákmányoltunk. Bár igen legyengülten, a Kalugai és a Libavai Ezred hátba támadta az ellenséget, és közreműködött a győzelemben.

Martosz nem sajátította ki mások érdemeit, megosztotta a sikert a szomszédaival.

Minden nyilvánvaló: itt vezették a foglyokat, a tisztek kicsi csoportját pedig erre, a magaslat felé irányították.

Pontosan ezt a diadalmas pillanatot látta előre a parancsnok! E felé indult el reggel Neidenburgból! Nem hiába jött!

Szamszonov nyeregben ülve fogadta a hadtestparancsnok jelentését, de nehézkesen, egyidejűleg magabiztosan is mindjárt leugrott, átadta a kantárszárat, meg sem mozgatta a tagjait, nehéz kezével fölülről átölelte a vékony, csinos Martosz vállát, megcsókolta a tábornokot.

– Egyedül ön! Egyedül ön ment meg bennünket, galambocskám!…

És kissé hátrább lépve nézte Martoszt, a fele királyságát neki adta volna. Maga előtt látta a kitüntetést, amellyel ezt a keskeny mellet díszíteni lehetne – már ha nem lenne a táblázat, amely megszabja, milyen sorrendet kell betartani a kitüntetések odaítélésekor…

Posztovszkij ostoba ötletére, hogy Allenstein felé menjenek, már senki sem emlékezett. Talán éppen most kellene a hadtesteket határozottan balra fordítani, és erős csapást mérni a németek mögöttes területére? most jött el az ideje az oldaltámadásnak, amelyet már tegnap elrendelt a hadseregparancsban? Kitől hallhatná ezt elsőként, ha nem a győztestől?

– Szeretném hallani a véleményét, Nyikolaj Nyikolajics!

Martosz egyenesen tartotta merész, keskeny fejét, felvillant a szeme. Nem volt szüksége gondolkodási időre, nem vágott gondterhelt arcot. Az értelmes, ügyes tábornok a magától megemelkedő vállával, ügyesen pödört bajuszával ugyanolyan mokányul válaszolta:

– Engedelmével, azonnal vissza kell vonulni!

Nem ismerte az Artamonov és Blagovescsenszkij visszavonulásáról szóló jelentést, de veleszületett érzékével rájött, hogy hadtestének nem itt a helye, hanem minél gyorsabban hátra kell húzódnia! Amint a csigák meg a madarak megérzik a vihart – a légnyomásból vagy a csillagközi fuvallatokból –, úgy jutott ő is erre a gondolatra.

A parancsnok azonban: tessék? hogyan? – nem értette. Ugyan miért?

Egy kozák segítségével Posztovszkij is óvatosan leszállt a lóról, közelebb ment, és látván, hogy parancsnoka nem ért egyet, megszólalt:

– Micsoda? Ön pánikba esett! Balról már-már ideér a Kexholmi Ezred. Jobb felől megkapta a 13. hadtest dandárját. Maga a 13. is már-már – Posztovszkij még körül is nézett, hogy meglássa a hadtestet, de ott csak az erdő fala állt – megérkezik. S hozzá még Rennenkampf lovassága is. Ki engedi meg önnek, hogy visszavonuljon?

A határozatlanságot Martosz soha nem ismerte. Energikusan mondta a magáét:

– A hadtest harmadik napja egyfolytában harcol, és hat napból öt napja. Elveszítette legjobb, legmerészebb tisztjeit, néhány ezer katonáját. A hadtest erejét veszítette, és tovább nem alkalmas az aktív tevékenységre. Nincs lovasság, és vakon cselekszem. Fogytán van a tüzérségi lőszer, utánpótlás nincs. Már patron sincs elég. Szüntelen rohamaink nem jelentenek sikert a hadsereg számára, csak bonyolultabbá teszik a helyzetét. Vissza kell vonulni, méghozzá azonnal.

És érveinek nyomása alatt semmivé lett az egész reggeli, jól felépített elgondolás, úgyhogy egy fikarcnyit sem lehetett visszahozni

belőle. És nem volt az az örömteli támadás, ahova a parancsnoknak el kellett volna vágtatnia, vagy el kellett volna küldenie valakit. Itt már nélküle megnyertek, megtárgyaltak, javaslatokat tettek, és el is veszítettek mindent.

Martosz pedig még nem is tudott a szárnyon lévő hadtestek visszavonulásáról.

Szamszonov laposan pislogott, mintha álommal küszködne. Feje tetején még fekete, de máshol már őszülő hajáról levette a sapkát. Megtörölte a homlokát.

Homloka olyan nagy és védtelen volt, mint még soha: fehér célpont a védtelen arc fölött.

36. fejezet

Vorotincev keresi, kikkel fedezhetné Neidenburgot. – Beszédet intéz az estlandiakhoz. – Nagyszerű, Estlandi Ezred!

Heveskedése és sietsége közepette Vorotincev hibát követett el: ha már Kondratovics keresésével kezdte a napot, nem kellett volna letérnie a nyomról, utol kellett volna érni a fürge tábornokot, meg kellett volna szégyeníteni, vagy a főhadiszállásra hivatkozva rá kellett volna ijeszteni – és még föl lehetett volna állítani Neidenburgtól nyugatra mindazt, ami a 23. hadtestben képes maradt a védekezésre.

Kondratovics tábornok, aki olyan szerencsés volt, hogy hadtestét szétzilálták, és mintegy annak összeszedése ürügyén hosszú ideig vonatozhatott Varsó és Vilna között; Kondratovics tábornok ezen a reggelen kétségkívül valahol a közelben volt, hisz csak nem szellem talán? Először közelített az első vonalhoz, egyik helyen Vorotincev érkezése előtt egy órával látták, a másikon egy fél órával előtte.

Vorotincevnek azonban nem volt annyi türelme, hogy utána vágtasson, amíg pedig ő a híreket gyűjtötte a sebesültektől, Kondratovics berobogott Neidenburgba, s mivel ott senki magánál rangosabbat nem talált, rendelkezett: az Estlandi Ezred parancsnoka vegyen maga mellé hat századot és egy géppuskás szakaszt, és vonuljon vele kelet felé az országúton, őt, Kondratovics tábornokot kísérve és védelmezve. Úgy látszik, azt gondolta, nem teljes hadtestének egy megtépázott hadosztályát már úgyis Martosz alá rendelték, a Kexholmi Ezred hadállást foglalt el, és majd tartja magát, a többi gárdaezred egyáltalán nem jön el idáig – és neki, a hadtestparancsnoknak nincs mit csinálnia, biztonságosabb, ha az orosz határ mögé vonul, és ott várja, mivel végződik a dolog.

Vorotincev mindezt akkor tudta meg, akkor kapott észbe, amikor már Szamszonovnak elküldte a levelet.

Neidenburg reggel korán még a hadsereg törzsének szálláshelye volt, az összeköttetés és az utak központja és csomópontja – s íme, délre egyetlen tábornok sem maradt benne, egyetlen Vorotincevnél magasabb rangú tiszt sem, és semmiféle összeköttetése nem volt sem a hadtestekkel, sem a frontparancsnoksággal; az otthagyottaknak pedig a saját eszükkel és lelkiismeretük szerint kellett eldönteni, hogyan cselekedjenek.

Vorotincev olyan állapotban volt, hogy tisztán tudott cselekedni, végtelenül könnyűnek érezte magát, függetlenedett a saját testétől, a saját kívánságaitól és gondolataitól – csak egy mozgékony alkalmatosság volt, amely meg akarta menteni és jóvá akarta tenni, amit lehet. Azt a sebet, azt a rést a hadsereg bal oldalán mintha az ő

mellébe vágták volna, és csak azt tudta, hogy ezt a rést az alatt a pár óra alatt kell betömni, míg a parancsnok az 1. hadtesthez ér.

A felduzzadt, felbolydult Neidenburgban rátalált Dunyin alezredesre, az estlandiak zászlóaljparancsnokára: erősen megtépázott négy százada tegnap estétől itt próbálta rendbe szedni magát, az alezredes pedig még maga sem döntötte el, mit csináljon. És egy másik alezredessel északról megjött még ugyancsak az estlandiak öt százada – de olyan századok, hogy mindegyik alig volt erősebb egy szakasznál. Még éjjel hadállást foglaltak, reggel pedig felváltották őket a kexholmiak.

Ennek a két alezredesnek és a megmaradt századparancsnokok felének Vorotincev néhány mondatban elmagyarázta a város helyzetét, a hadsereg helyzetét, hogy ezredük többi százada Oroszországba távozott az ezredparancsnokkal együtt, és hogy mit kell tenniük a megmaradottaknak. Beszélt, és közben az arcokat figyelte, mintha mindegyik egyéni vonásokkal rendelkezne, valami fontos dologban azonban megegyeznek, abban, amilyenné formálták őket: a hadsereg hagyományai, a hosszú helyőrségi szolgálat, a társadalomtól elkülönített élet, és a társadalom részéről tapasztalt elidegenedés és megvetés, a haladó írók gúnyolódása, és a legfelsőbb tilalom, hogy politikáról, *anyagokról*[40] gondolkozzanak, az elszegényített vagy elszürkült intellektus, az állandó pénzhiány, és mindezeken keresztül letisztult és fegyelmezett formában a nemzet energiája és hősiessége. Ez az ő pillanatuk volt, és Vorotincev számára nem volt kétséges a válasz.

Ha kell, hát kell. A két alezredes vállalta, hogy alárendeli magát Vorotincevnek, de elmondták, hogy katonáik már nem állnak a lábukon, különösen nagy megrázkódtatást okoztak a német nehéztüzérség lövedékei, amelyek lövészárok nélkül érték őket. Vorotincev azt kérte, hogy legalább sorakoztassák fel mindnyájukat a nyugati kijáratnál, az Usdauba vezető útnál.

Miközben a századokat összegyűjtötték, és visszafelé kivezették a városból, s azok mentek komoran, morogtak és nézelődtek, Vorotincevnek sikerült találkoznia a kövérkés, kicsit pocakos, nagyon udvarias és szolgálatkész Dovatur komendánssal, és megegyezett vele a patronokra és a patronokat szállító fogatokra vonatkozóan, és megjelölte azt a helyet a várostól nyugatra, ahova összekötőt küldjön, amikor a város már megszabadult a fogatoszlopoktól, és mindenki más is elment.

A katonákat sűrűn állították fel, hat sorban, mindenki árnyékban volt, a szárnyak nem terültek szét, és kiabálás nélkül mindenki hallhatja, amit mondanak. A sorakoztatásnak ezen percei alatt Vorotincev hátrafont kézzel és biztosan szétterpesztett lábbal nézte váratlanul kapott csapatát, melynek jobb szárnyán egy hosszúra nőtt,

fekete bácsika állt.

A két nap alatt, ameddig ezredüket csépelték, az életben maradottak is alaposan megszenvedtek: megjelent náluk a halál előtt állókra jellemző méltóságteljes lassúság, senki sem törte magát, hogy gyorsan teljesítse a parancsot, hogy jobban teljesítse, a mellét feszítse. Nem látni egyetlen gondtalan arcot, még olyat sem, amelyik színleli a jókedvet: ott, ahol a halállal kerültek érintkezésbe, kezdett lehámlani róluk minden szolgálati kötelezettség. Azért nem hámlott le még annyira, hogy egyetlen parancsnak se legyen hatalma fölöttük. Még egy egyszerű parancs is elérheti, hogy kimenjenek az állásokba – csak éppen szétszaladnának, holott az kellene, hogy tartsák az állást.

És mit lehetett most mondani nekik? Még nem tisztult ki a hallásuk, még nem fújták ki magukat, amióta megszabadultak a haláltól – és menjenek megint oda? És ez az idegen ezredes, lám, itt rohad, nem megy velük meghalni, csak őket hajtja.

Természetesen már sem holmi érthetetlen úri „becsülettel”, sem „szövetségesi kötelezettségekkel” nem lehet rábeszélni őket. (És Vorotincevnek magának sem sok kedve van hozzá.) A cár-bátyuska nevében kérje őket halálos áldozatra? – ezt megértik, erre egyből hajlanak. Általában a cárért – a meg nem nevezett, arc nélküli, örök cárért. De *ennek* a cárnak, a mostaninak a nevében Vorotincev szégyellte volna harcba hívni őket, és hamisan is csengtek volna szavai.

Akkor Isten nevében? Isten neve még kevésbé hatna rájuk! De Vorotincev számára is szentségtörés és elviselhetetlenül hamis lenne most varázsszóként Isten nevét kiejteni – mintha a Mindenhatónak olyan fontos lenne, hogy Neidenburg német várost megvédje éppen a németektől. És minden katona könnyen rájön, hogy Isten nem válogat közöttünk és a németek között, miért nézik őket hülyének?

Maradt hát Oroszország, a Haza. És ez igaz volt Vorotincev számára, ő maga is így értelmezte. De azt is tudta, hogy *ők* ezt nem nagyon értik, hazájuk nem sokkal terjedt túl a járás határán – ezért a hangja is bizonytalanul, hazug módon, nevetséges pátosszal csengene – és csak rosszabb lenne. Tehát a *Haza* szót sem ejthette ki.

Nem alakult a beszéd.

Ám a súlyos, fáradt, komor arcokat nézve a helyükbe képzelte magát, az izzadt köpenykoszorúk, az izzadt ingek, a vállakat nyomó szíjak alá, a csizmákba, amelyekben égtek a mosatlan lábfejek. És, miután fogadta a „vigyázz”-t és megadta a „pihenj”-t, elkezdett beszélni, nem csengő hangon, nem gyorsan, nem ordított, hanem ugyanolyan fáradtan és rendíthetetlenül, ahogyan azok érezték magukat, és ő maga is, mert még nem döntötte el teljesen a dolgot:

– Estlandiak! Tegnap is és immár harmadik napja kijutott nektek. Egyesek megpihentek közületek, mások nem. De látjátok: társaitok

harmada, fele *elesett.* A háborúban sohasem egyformák az esélyek, azért háború. És nem azon kell gondolkoznunk, hogyan előnyös nekünk, hanem azon, hogy ne hagyjuk cserben a szomszédainkat.

Az lesz a legegyszerűbb, ha egyszerűen elmondja nekik, ahogy van, az egész helyzetet, a harci feladatot, ahogyan azt nem szokták az egyszerű katonáknak, a legőszintébben – pontosan erre van szükség. Na, nem szóról szóra a következőképpen: „Odavesznek a központi hadtesteink! A tábornokok összekeverték a dolgokat, a tábornokaink hülyék vagy gyávák, de ti, parasztok, mentsétek meg őket.” Hanem hogy célba érjen, a köpenykoszorú, a puskaszíj alatt is.

– Testvérek! – Szétterjesztette a karját és valósággal a földbe gyökerezett. És a felsorakozottak látták, és megérezték, milyen nagy és milyen szilárd. – Nem önzés, ha a többiek kárára elmenekülünk. Nem vagyunk messze Oroszországtól, elmehetünk – de akkor a szomszédos ezredek mind elpusztulnak. Azután pedig – bennünket is utolérnek, nem menekülünk meg mi sem… Látom, hogy meghaladja erőtöket, de itt a közelben rés van a fronton, senki sincs ott! Amíg a sebesülteket elviszik a városból, amíg a fogatoszlopok elmennek – be kell tömni! estig tartani kell! Nincs más, aki megtegye, csak ti.

Így beszélt, nem parancsolt, nem fenyegetett – magyarázott. És a komor, meggyőzhetetlen arcok azonnal értőn, együttérzőn felfénylettek, már-már sajnálkozva mosolyogtak, mintha sebesült madarat látnának – és már nem akartak! A lábak nem az előbbi irányba mozdultak, átkozott legyen az elmenetel! – de nem egész szavakkal, nem kiáltásokkal, mivelhogy sorban álltak, hanem artikulálatlan, meleg hangokkal, jóindulatú morgással válaszoltak.

És amint észrevette a felvillanó, nagylelkű mosolyokat, és hallotta a tagolatlan morgást, az ezredes összecsapta a bokáját, leengedte a karját, vigyázzba állt, visszatért az ereje, és már parancsolóan, zengő hangon kiáltotta:

– Csakis az önként vállalkozókat szólítom! Első sor! Aki vállalja – három lépést előre!

És – kilépett az egész sor!

És – még nagyobb meggyőződéssel, már győzedelmesen:

– Második! Aki vállalja – három lépést előre!

És a második is kilépett!

És a harmadik is.

És a teljes hat sor. Sötét arccal, botladozva – de előreléptek.

S bár tudta, hogy nincs miért örvendezni, illetlenség, nem helyén való, Vorotincev mégis elordította magát:

– Nagyszerű, Estlandi Ezred! Nem lett szegényebb Oroszország anyánk!

Íme, az anyát is bevetette hát…

NEM SZERETI A TORMA A RESZELŐT, MÉGIS RAJTA TÁNCOL

37. fejezet

Vorotincev kozákokkal felderítésre megy. – Találkozás François tábornokkal.

Az idő pedig szorít, szaladt a lovas csapatához – a 6. Doni Ezred három, hozzá csatlakozott kozákjához meg Arszenyijhez. A kozákok nagyon jól jöttek neki – az egyik varkocsot visel, a másiknak sötét a pofája, a harmadik bozontos, mindhárom lovon ülő tigris.

– De te, Arszenyij, egyszerűen szégyenbe hozol. Hiszen azt mondtad, „tudok lovagolni”!

– Tudok is! Csakhogy szőrén, nyereg nélkül. Nálunk, Kamenkában minden ember így lovagol. A nyereg úri találmány.

Első nekibuzdulásában tegnap nyeregben lovagolt Blagodarjov, feltörte az ülepét, most eldobta a nyerget, a lábát lógatva lovagolt. Az ezredes szemrehányásaira válaszul tollpárnát kötözött a lóra, a madzagot a hasán vezette át, és elégedetten ült, a lábát lógázta, a három röhögő kozákot pedig elhessegette.

– Talán rossz így, nagyságos uram? – és úgy tűnt, hogy azonnal leveszi a párnát, ám közben meg sem mozdult. – Most aztán akár Törökországba is ellovagolhatunk!... – mondta védekezésül és felfújta az arcát.

– Még hogy Törökországba...

A puskákat keresztben a hátukra vetették, ahogy a lovasok szokták, és elindultak.

Egyik gond jött a másik után. Alig múlt el a gond, vajon meg tudja-e győzni a katonákat, hogy menjenek vissza abba a pokolba, ott volt a másik: megígérte nekik, csak estig kell kitartaniuk, de ha tovább kell, kivel váltsa fel őket? És ott tudja-e tartani őket estig az állásokban? Ha meg ott tartja, lesz-e valami haszna az áldozatnak, nem csapta-e be őket? Hiszen minden egyéb, az egész hadsereg nem tőle függ, és ahogy alakul a dolog... Az ő szegény fejének az is éppen elég, hogy hova és hogyan állítsa fel ezt az öt, igaz, hogy összevont, de gyenge századot? hogyan húzódjanak szét északról, a kexholmiaktól dél felé, az usdaui műútig? Az egész távolságra nem lehet elég ennyi erő, márpedig az az alapelv, hogy ne legyen hézag a fronton.

Néhány versztát mezei úton ügettek, nem nyugat felé, hanem jobbra, abba az irányba, ahol Vorotincev érzése szerint a rés volt. Be is bizonyosodott, igen, rés van, üresség, egyáltalán nincs ott sem ember, sem saját, sem idegen, sem lakosok, sem kóborló lovak, sem kutyák, sem holttestek, sem baromfi. Ahogyan a ciklon középpontjában történik: körös-körül minden kavarog, forog, törik és sötét van, itt pedig az égszínkék csönd.

Itt és nem távolabb kellett bevárni és elhelyezni az estlandiakat, és Vorotincev jelzőnek itt hagyott egy kozákot, a többiekkel pedig meg akarta keresni a bal oldali szomszéd szárnyát, összeköttetést teremteni, csak azután visszajönni.

A nap, melyet nem takartak felhők, forrón sütött; izzott az elhagyott, nyílt és élettelen táj, és, úgy tűnt, itt aztán senkivel sem találkozhatnak.

Előttük egy kis magaslat, rajta kicsi fenyők. Vorotincev úgy döntött, hogy onnan néz széjjel. Az erős lovak könnyen vették az emelkedőt, a fenyők között rejtetten és a puha úton lágyan, csak a legmagasabb rész előtt csodálkoztak el valami furcsa, recsegő hang hallatán, amely azonnal el is hallgatott. Kiugrattak a domb tetejére és – németek?! Egy autó állt velük szemben! tíz lépésnyire! nyilván az előbb jött fel ide és bedöglött.

Az autóban négy német ült, akik legalább annyira meglepődtek, mint a négy orosz lovas.

Először mindenki elképedt.

A kozákok nagy szisszenéssel rántották ki a kardjukat.

A tábornok mögött ülő tiszt elővette, magasra emelte a revolverét. A másik hátsó ülésről rövid igazgatás után kidugtak egy géppuskát.

Blagodarjov könnyedén leemelte válláról a puskát és hátrahúzta a závárt.

Mindannyian egy hajszálra voltak attól, hogy elkezdjenek lőni és vágni, akkor pedig itt mindnyájuknak vége. A kozákok azonban parancsra vártak. A németek még inkább.

Az alacsony tábornok nem vette elő a revolverét, nem adott parancsot. A fejét forgatta egyre, és éles szemmel, csodálkozva nézett, mintha valami ritka, mulatságos dolgot látna, nehogy elijessze.

És Vorotincev ezt megértvén csak a kardja markolatán tartotta a kezét. (A puskát levenni sok időbe telt volna, nem is szokott hozzá.)

A bedöglött autó meg a lovak között, amelyek még csak nem is horkantottak, olyan csend lett, hogy a felmelegedett dombon, a gyantaillatú levegőben csak a lovak lélegzése meg egy bögöly vagy légy zümmögése hallatszott.

S miután lövés nélkül jutottak túl ezen a pillanatnyi csenden, melegen és magányos zümmögésen, mind a nyolcan a halál fölé emelkedtek.

A tábornok („nagys'uram, a tegnapi!…") a fejét forgatva kíváncsian nézelődött, mintha el sem tudná képzelni, hogy rálőhetnek avagy karddal levághatják.

A füle megnyúlt és a fejéhez tapadt, mintha megijedt volna, pedig egy cseppet sem ijedt meg. Az arcában volt valami humoros – talán az oldalt meredő kefebajuszától? Egyszerűen értette a humort. És ezt azonnal be is bizonyította, amikor derűsen szemrehányást tett:

– Herr Oberst, ich hatte Sie gefangennehmen sollen.[41]

Ez a derűs, erőszakmentes, szemrehányó hangnem nyomban átragadt Vorotincevre is, még mielőtt végiggondolhatta volna a találkozás jelentőségét. Csak az előbbiekre válaszolva, még derűsebben, ép fogsorát villogtatva azt mondta:

– Nein, Exzellenz, das bin ich, der Sie gefangennehmen soll![42]

A géppuskát leengedték. A revolvert is. A kardokat is.

A tábornok megfontoltan kitartott a magáé mellett:

– Sie sind ja auf unseren Boden.[43]

A hangnemhez alkalmazkodva Vorotincev semmivel sem rosszabb érvet hozott fel:

– Diese Gegend ist in unseren Hand.[44] – Ez ugyan hencegés volt, de éppen ez kell, amikor rosszul állnak a dolgok: lehet, hogy itt, a hegy mögött gyalogságunk csatárláncai vannak. És már kissé keményebben: – Und ich wage einen Ratschlag, Herr General, lieber entfernen Sie sich.[45]

Ő az, ő az, a tegnapi, Arszenyij jól súgta, ő ugrott ki tegnap az autóból olyan könnyedén, derék katona, hiszen nem fiatalabb Szamszonovnál.

De a tábornok nem tudott, sőt nem is akart így beszélgetni:

– Bitte, Ihren Namen, Oberst.[46]

Miért ne, nem titok, tessék:

– Oberst Worotynzeff.[47]

Talán érzékelte, hogy az ezredesnek kényelmetlen megkérdezni egy tábornok nevét, avagy kedvére volt a beszélgetés, a tábornok udvariasan bemutatkozott maga is, de gyors szeme most is megőrizte humoros csillogását:

– Und ich bin General von François.[48]

Ó! Az 1. német hadtest parancsnoka! És szinte kézben, elfogható!?…

Szinte kézben, csak azt nem tudni, ki kinek a kezében.

De ami a legfontosabb: lőni és vágni addig természetes, amíg nem ismerjük egymást. Miután megismerkedtünk, valahogy nem emberhez méltó.

– Aha! Ich erkenne Sie![49] – kiáltott fel vidáman, fesztelenül Vorotincev. – War és gestern Ihr Automobil, das wir beinahe ebgeschossen haben? Was suchten Sie denn in Usdau?[50]

A tábornok a fejét rázta és hangosan nevetett.

– És wurde gemeldet – meine Truppen seien schon drin.[51]

És helyeslően hunyorítva alulról felfelé végigmérte Vorotincevet. Ez háborús tréfa volt, és tudni kellett megérteni.

A kozákok megértették, és az általános hangnemhez csatlakozva elnevették magukat és felszabadult lármával visszadugták kardjukat a hüvelybe – a varkocsot viselő Kaszjan Csertyihin is, meg a ravasz,

torzonborz Artyuha Szerga is.

Már a német tiszt is eltette a revolverét. A géppuska is alig látszott ki a sofőr háta mögül. Blagodarjov is a háta mögé tolta a puskáját, és már nem először súgta oda:

– Nagysuram… Az *oroszlán*, nézze! Elszerezték a mi oroszlánunkat!

Mivel eddig nem vette le a szemét a tábornokról és a géppuskáról, Vorotincev mostanáig nem látta, hogy az autó hűtőjéhez az az oroszlán van odaerősítve, az a játék, amelyik Usdaunál, valamikor réges-régen az ő lövészárkukban üdítette a szakaszt. És csodálatos, hogy az oroszlán teljesen ép.

Ahogyan ők az oroszlánt, a németek is észrevettek valamit, és vidáman sugdolóztak.

– Wer sind Sie aber, ein Russe?[52] – vizsgálódott François. Úgy tűnt, szeretne még beszélgetni. Mivel meg volt győződve, hogy ellenállhatatlan, el akarta bűvölni az ellenséget is.

– Ein Russe, ja[53] – mosolyodott el Vorotincev, mert részben megértette ezt az európai kérdést.

És végleg eldöntötte: elválunk egymástól, ez lesz a jobb. Nyilván azt ellenőrizte a tábornok, hogy a közelben vagyunk-e. Minél előbb fel kell állítani az estlandiakat. És sajnálkozva tisztelgésre emelte a kezét:

– Pardon, Exzellenz, és tut mir leid, aber ich muss mich beeilen![54] – És még a tábornok szemébe nézett. Majd a géppuskára sandított. Csak nem lőnek hátba? Ez lehetetlen! – Leben Sie wohl, Exzellenz![55]

A tábornok ugyanilyen tréfálkozó, szívélyes hangon, sőt sajnálkozva válaszolt, s közben három ujjával mint kicsi szárnyakkal integetett:

– Adieu, adieu!

Ezt az integetést a kozákok is megértették, és azon nyomban az ezredes után indultak, gyorsan megfordították lovukat, vágtattak lefelé a dombról, elégedetten kurjongattak. Blagodarjov pedig utánuk nyargalt, hosszú lába csak úgy himbálózott a kengyel nélkül.

És a németek nevetésben törtek ki! Vorotincev még meghallotta, és először haragudott meg Blagodarjovra:

– A párnádon ülve!… Az egész orosz hadsereget szégyenbe hozod!…

Blagodarjov szépen, daliásan lovagolt, az arca elsötétült, meg volt sértve.

A német géppuska még mindnyájukat lekaszálhatta volna.

De a barátságos beszélgetés után ez lehetetlen volt. És egyáltalán nem lett volna méltó egy történelembe lépő hadvezérhez.

38. fejezet

A hadvezér gesztusai. – A főparancsnokság utasításai zavart okoznak. – François tábornok bekerítésre törekszik. – A megszállt Neidenburgban. – Két francia arisztokrata.

Egy elsőrangú hadvezérnek nem elég, ha győzelmesen harcol, emellé még szépen is kell harcolnia. A történelem számára nem lesz közömbös egyetlen gesztusa, vezénylésének egyetlen részlete sem. Vagy tökéletesre faragják, készítik az alakját, vagy buta szerencsefiának állítják be és kész.

Augusztus 27-én este François tábornok még nem tudta kiadni a 28-ára szóló parancsot: a szíve Neidenburg felé húzta, a helyzet ellentámadással fenyegetett Soldau felől, a hadsereg-parancsnokság is arrafelé irányította. Ilyen helyzetben egy kicsinyes parancsnok egész éjjel kínlódik és kínozza a törzset, várja, mi adódik, és akkor éjszaka elkezdenek percegni a tollak, írják a rendelkezéseket.

Hermann François azonban lakonikusan megírta: „A hadosztályok a maguk szektorában készüljenek fel a támadásra. A támadás idejét és jellegét holnap reggel hat órakor adjuk meg az Usdau közelében lévő 202-es magaslaton. A tisztek szíveskedjenek helyben tartózkodni, hogy átvegyék a parancsot”, és Usdau egyik épen maradt házában rózsaszín huzatú takaró alatt lefeküdt aludni. Ez gesztusértékű volt: a hadosztályparancsnokok és a különböző alegységek parancsnokai nem merték feltételezni, hogy holnap nem lesz támadás, vagy hogy a hadtestparancsnok nem tudja, mit fog holnap csinálni.

Fontos gesztus volt a parancsnokok gyülekezőhelyének megválasztása is: de nem is a 202-es magaslatot jelölte volna ki François, feltétlenül a malom magaslatát adta volna meg Usdaunál, ha csapatai nem nyomultak volna annyira előre.

A malom magaslata volt itt a legszebb és legjobban látható hely, különösen tegnap a még ép szélmalommal, amikor François helytelenül, de mégis kellemes eredménnyel megpróbálta elfoglalni. Tüzérségének fele összpontosított tűzzel, amelyet először alkalmaztak ebben a háborúban, ennek a magaslatnak a felszaggatásán és az itt lévő ezred megsemmisítésén munkálkodott. Tegnap délután láthatta François tábornok a halott és félhalott orosz testek tömegét a lövészárkokban és a magaslat lejtőin, az első ilyen tüzérségi eredményt életében.

(Igaz, az emelkedőn németeket is tömegével, a túl korai roham következményeként.) És amikor felment erre a magaslatra, ahol a malom romjai parázslottak (csak az éjszakai nyirkosság és a köd oltotta ki), rájött, hogy minden itt megtett lépése maga a történelem.

Itt kezdődött a Neidenburg felé vezető műút is, amelyen neki történelmi jelentőségű ugrást kellett tennie. Itt vette észre François a sárga foltot is a mellvéd földjén – és sofőrjei lelkesen húzták ki a földből a gyilkos lövöldözést átélt, ép és kitűnően elkészített játékoroszlánt. Azt találták ki, hogy az egyik autó hűtőjére erősítik, és Usdau bevételéért megadják neki a legkisebb altiszti rangot, előrevetítve a győzelmek hosszú sorát, egészen a marsallbotig.

A parancsnokokat azonban az első vonalhoz közel kellett összehívnia. A sűrű köd bevonta a magaslatokat is, elmosta a részleteket. Karját a mellén keresztbe fonva François már a megadott idő ellőtt ott járkált. Magányát és jelentőségteljes voltát az is hangsúlyozta, hogy már tizedik napja figyelemre sem méltatta törzsparancsnokát, az árulót.

Korán reggel François eldöntötte, hogy az alá rendelt három hadosztály felével támadást indít Soldau irányába, ahogyan azt a parancsnokság követeli, a másik felét tartalékolja a titkos neidenburgi ugrásra. (És a műút kezdeténél össze kell gyűjteni az élen haladó rohamcsapatot – motorbicikliseket, bicikliseket, az ulánus ezredet, a fogatolt tüzéreket.) Mivel az oroszok nem törődtek Soldauval és hallgattak róla, meg volt győződve, hogy onnan nem fenyegeti veszély, hogy az ottani oroszoknak csak az a gondja, hogyan vonuljanak vissza a folyón túlra.

Amikor a nagy pillanat elkövetkezik és kopogtat az ajtón, az első koppantás nem hangosabb a szívdobbanásnál, és csak a kiválasztott füle képes meghallani. Bár Soldau felől nem volt bizonyos, bár Scholtznál is, a bal oldalon váratlanul ágyúzás kezdődött éjszaka, és reggel is folytatódott – François tábornok biztosan érzékelte a sorsszerű jelzést! És saját kockázatára elindította a rohamcsapatot Neidenburg felé, de nem egyenesen, hanem déli irányú átkarolással: kapják el az orosz fogatokat, amelyek már bizonyára dél felé igyekeznek. Az egyenes műutat pedig fenntartotta a fő erők számára, hogy azokkal hamarosan indulhasson.

Soldau alatt reménykeltően alakultak a dolgok: az oroszok lanyhán lövöldöztek, ellentámadás nélkül elhagyták a várost. Scholtznál azonban nyugtalanítóan folytatódott az ágyúzás – és délelőtt tíz órakor, François terveit romba döntve, az utolsó pillanatban visszatartva őt az önkényeskedéstől, begurult az autó a sürgős hadseregparanccsal:

„Sontag tábornok hadosztályát az ellenség visszaszorította Waplitz falutól, és az továbbra is visszavonulóban van. Az ön hadteste azonnal küldje segítségére az összevont tartalékot. *A menetelésnek támadó jellegűnek kell lennie.* Azonnal el kell kezdeni. A helyzet sürgős cselekvést követel. Az indulást jelenteni.”

Nem, nem született hadvezérnek sem Ludendorff, sem Hindenburg!

Nem hallották meg a sorsdöntő koppantást. Az ellenség legkisebb mozgolódása félelmet vált ki belőlük, a legkisebb elfolyó érről azt képzelik, hogy valaminek kiesett az alja. Micsoda gyáva, tehetségtelen parancs – frontális ellentámadásba hajszolni a hadtestét – már tizenöt kilométerről „támadó alakzat!” – amikor megérett, és csábítóan hívogat a legszebb átkarolás!

Mivel azonban már a császárig jutott a híre, hogy szemtelen, François nem tehette meg, hogy ne engedelmeskedjen.

De a gyáva középszernek csak nem tudott engedelmeskedni!

A kompromisszum a háborúban gyakrabban jelent pusztulást, mint bölcsességet. Azonban most csak a kompromisszum jelentett kiutat: François oda küldött a tartalékból egy hadosztályt, ahova parancsolták. Ő maga egy erős dandárral ott maradt a neidenburgi ugrás startvonalánál. És amint délre elfoglalták Soldaut – arról a szakaszról azonnal visszaszivárgott a hadosztály, kiegészítette hadtestparancsnoki tartalékát.

Tudta ő, hogy Ludendorff parancsai nem sokáig maradnak érvényben; déli egy órakor jött egy újabb összekötő tiszt az újabb paranccsal: a kiküldött segítség irányát változtassák keletibb, ferdébb irányra.

Nem, Ludendorff nem hadvezér! Egy hadsereget nem lehet szeszélyes női hangulatok szerint irányítani. Nem lehet „támadó alakzatban” elindítani, aztán meg „ferdébbre” fordítani. Maga Ludendorff sem tudta, mit akar, csak az volt a fontos, hogy kockáztatás nélkül, minden körülmények között megőrizze a presztízsét.

François sajnálkozott: nem kellett volna teljesítenie az első parancsot sem, magától érvényét veszítette volna.

„…Az egész hadművelet kimenetele mostantól kezdve az ön hadtestétől függ.”

De hiszen François hadtestétől függött az első órájától az utolsóig!

És elindította az előkészített dandárt a lovas vadászezreddel az Usdau-Neidenburg műúton! Elfoglalni a várost, és továbbmenni! És a lehető leggyorsabban széthúzni a harapófogót, jelzésként járőröket és őrsöket hagyni – és ezen az úton tovább Willenberg felé! És a tábori konyhák kövessék a csapatokat, és adjanak nekik enni! (A hadvezérnek katonái táplálékáról is gondoskodnia kell.)

Ő maga pedig, most már nem nagyon törődve azzal, hogy meglegyen a telefonkapcsolat a hadseregtörzzsel, két autóval nekivágott ellenőrizni és irányítani az elindult egységeket.

Egy magányos, kicsi fenyőkkel borított magaslaton mulatságos találkozása volt egy orosz őrssel.

A Scholtz segítségére küldött hadosztály útközben harcba keveredett egy orosz gárdaezreddel, amikor délután három órakor

François tábornokot utolérte a harmadik parancs: ezt a segítő csapatot egyáltalán nem kell elküldeni, parancs törölve! François hadtestének feladata pedig a hadsereg-parancsnokság meglátása szerint az, hogy „zárja el az utat az ellenség déli irányú támadása elől, ezért még ma foglalja el Neidenburgot, holnap hajnalban pedig induljon Willenberg felé”.

Stratégák, stratégák, várhatja az ember, hogy megvilágosodjanak. Ej, nem kellett volna reggel kétfelé osztódni, mennyi orosz fogatot zsákmányolhattunk volna még! A kompromisszum a háborúban mindig hiba!

A változó parancsok, feltételezések, csalódások és örömök közepette milyen észrevétlenül telt el a hosszú nyári nap! Délután öt óra körül a lovas vadászezred harc nélkül bevonult Neidenburgba, és nem talált ott orosz harci egységeket, csak mögöttes intézményeket és fogatokat. Csak egy keskeny gyalogsági sáv védekezett a műúttól északra (a krumpliföldről kilőtt golyóik tüzébe maga François is belekerült). A tábornok nagyon elcsodálkozott: mennyire nem látták át a helyzetet az oroszok, ha még csak nem is tervezték védeni a kulcsfontosságú várost! Akkor mit várnak az egész háborútól? Hogyan merészeltek vállalkozni rá?

François csapatainak mozgását legjobban az orosz fogatok akadályozták. A reggel kiküldött rohamegység szekértorlaszokat hozott létre a Neidenburgtól délre eső utakon, a zsákmány között még a hadi pénztár is ott volt egyharmad millió rubellel. Az orosz fogatok még jobban összetorlódtak magában a városban: alkonyat előtt bevonult a városba François a törzsével, és autóik azonnal megálltak. A piactéren gyalog kellett elmenniük a szállodáig.

A csendőrök és egy gránátos zászlóalj (amelyik tegnap Usdautól huszonöt kilométerre megfutamodott, őrnagyuk most igyekezett helyre hozni a hibát) átkutatták a házakat, padlásokat, pincéket, elfogták, kihúzták és bekísérték a rejtőzködő oroszokat. És ez az egész szinte lövés nélkül történt.

A szálloda előtt együtt mutatkozott be a tábornoknak a német polgármester és az orosz komendáns. A komendáns jelentette, hogy kötelezettségei véget értek, hogy milyen állapotban vannak a kórházak, a raktárak, amelyeket a németek szereltek fel, és hogyan vannak elhelyezve a hadifoglyok. A polgármester nagyra értékelte a komendáns tevékenységét, hogy az megőrizte a rendet a városban, védte a lakosság életét és vagyonát. A tábornok köszönetet mondott a komendánsnak, és arra kérte, válasszon ki magának egy szobát, ahol egyedül lehet, szintén mint hadifogoly. És még a nevét is megkérdezte.

– Dovatur – felelte a kövérkés, fekete ezredes.

François-nak magasra szaladt a vörös szemöldöke.

– A keresztneve?

– Ivan – mosolygott az ezredes.

Hermann François szemöldöke még magasabbra szaladt, szája pedig megértő mosolyra húzódott.

A franciaországi arisztokrácia két messzire szóródott magva, szerencsétlen emigrációjának két különböző korszakából, a hugenotta és a Bourbon emigrációból, egy pillanatra találkozott Európa szélén, az egyik jelentést tett, a másik pedig lecsukatta.

François tábornok részére már készítették a szobát a szállodában. Sötétedett. A városban hangzavar uralkodott: vezényszavak hangzottak, szekerek nyikorogtak, lovak nyerítettek – és a káosz belenyúlt az éjszakába.

Az először elindított dandár, meg a lovas vadászok már Neidenburgon túl vonultak az alkonyatban a műúton – kelet felé, hogy meglegyen a bezáruló gyűrű második fele is.

Germán, germán, hej te selma,
Köpünk a Vilmosra, kell, na?
A seggfej Franzot pedig
Széjjeltépjük köldökig.

39. fejezet

A törzs tisztjei elkészítik a „csúszó pajzs” tervét. – Szamszonov gondolkodással töltött nadraui órái. – Menekülnek a narvaiak és a koporjeiek. – Megállítják őket. – Szamszonov megszégyeníti a megfutamodókat. – Amiben nem igazolhatja magát az ember… – Szamszonov beleegyezik az általános visszavonulásba. – Elvezényli Martoszt a hadtest éléről.

Martosz parancsnoki harcálláspontja mögött a magaslaton egy tiszta, bükkös és fenyves liget állt, a mögött pedig két udvarház. Ott helyezkedett el ideiglenesen Szamszonov mozgó hadseregtörzse és a kísérő kozák század.

Ne vonuljanak vissza? De mit csináljanak, a törzs tisztjei mászkáltak és zúgolódtak: telefon és távirati összeköttetés, sőt futárszolgálat nélkül, cél és értelem nélkül ide kergették őket az első állások közelébe. Közvetlen közelükben robbantak a német lövedékek, és bömböltek saját ágyúik, jól hallhatóan kelepeltek a géppuskák. A mühleni arcvonal, amelyet tegnap és tegnapelőtt a németek tartottak, most feléjük dübörgött, Martosz egyetlen hadtestét, amelynek védtelenek voltak a szárnyai, egyre szorongatták. És a Poltavai Ezred nem volt képes estig tartani a reggel győzelmesen megszerzett állásait Waplitznál. A parancsnok nem engedélyezte a visszavonulást, de azt sem tudta megmondani, hogyan jussanak ki ebből a szorult helyzetből. A visszavonulás magától megkezdődött, ahogyan senkit sem kérdezve a kemény fém is folyni kezd, amikor eléri az olvadáspontot.

Mivel nem fejezhették ki elégedetlenségüket a parancsnoknak, de értelmes választ sem várhattak, hogy az a nehéz fejével megértse, átgondolja a dolgokat – a törzs tisztjei most el akarták készíteni a visszavonulás ravasz tervét. (De Posztovszkij előrelátása folytán nem nevezték *visszavonulásnak*, nehogy később foltot vessen rájuk.) A földbe ásott kis asztalon az almafa alatt egy térkép volt, Filimonov biztos kézzel mutogatott rajta, a törzs tisztjei pedig körüldongták. Hogy később semmit se vethessenek a szemükre, ennek a *csúszó pajzs* elnevezésű bonyolult tervnek a szakszerű operatív munka csúcsának kellett lennie: ahogyan a tárcsán csúszik a szíj, úgy kellett, nyugat felől megőrizve a védő falat, az északi részről a hátul lévőknek sorjában előre jönni dél felé, és beállni ugyanazon falba. A védő fal mellett legelőször a fogatoknak kell elvonulniuk, azután a 13. hadtestnek (csakhogy az mindezideig nem ért ide, ez a baj), ezalatt a 15. – nek kell tartania a frontot (ez a hetedik harcban töltött napjuk), meg a 23. hadtest maradványainak. Azután, a Poltavai és a Csernyigovi Ezredet hátvédül hagyva, a 15. hadtestnek át kell csúsznia

balra. (Milyen nehézkesnek, lomhának tűnik egy hadtest, amikor vissza kell vonulnia!…) Amint a 15. visszavonulás közben eléri Orlaut, az első győzelme színterét, ismét elfoglalja a hadállást, de már délnyugati irányba, Neidenburg felé fordulva, a 23. maradványai pedig a háta mögött elvonulnak. Ezalatt a 13. az egész holnapi napon a mögöttes területen haladva (negyven verszta huszonnégy óra alatt) mindenkitől balra helyezkedik el – és így átengedi az egységeket az orosz határon.

Távolabb, egy fenyőfa alatt, durván ácsolt, széles, támla nélküli parasztpadon, mindenki szeme előtt ott ült a parancsnok, de mintha egy külön dolgozószobában lett volna. Az aranykard meg a térképtáska mellette hevert a padon, a sapkáját levette, csupasz, magas homlokát időnként zsebkendőjével megtörölte, noha a szellős árnyékban, amelyet augusztusi hűvös öntött el, nem lehetett melege. A törzs bánatára Szamszonov több órán át így ült – a nyakát megfeszítette, ritkán mozdult, tekintete üres volt, szokása szerint szívélyesen válaszolt, de csak egy-egy szótaggal. Talán megoldást keresett mindannyiuk számára. Talán már azt is elfelejtette, hogy egy egész hadsereg van alája rendelve. Két tenyerével, szétterülő ujjaival oldalt a padra támaszkodva, akár egy félóráig is teljesen mozdulatlanul tudta nézni maga előtt a földet. Nem szendergett, nem pihent, nem az idejét töltötte hírekre várva – gondolkozott és kínlódott, az erejét meghaladó gondolatot, mint valami görgetegkövet tartotta szabadon hagyott feje tetején, ezért törölgette a verejtéket.

Mire várhatott? Azon az oldalon, amerre az arcát fordította, északnyugat felé talán Kljujev sűrű port felverő menetoszlopait szerette volna meglátni? Vagy talán Rennenkampf lovasainak pikáit? Avagy semmit sem látott, sehova sem nézett, csak arra figyelt, ami benne belül történik – tompa hangok kíséretében csúsznak szét a világmindenség rétegei, vagy már recsegve omladoznak is?

Arra az oldalra, amelyik felé ő ült, a domb tőzegrétbe lejtett, mögötte pedig, ide mindössze egy versztányira, jól láthatóan, a szemben lévő emelkedőn felfelé, balról jobbra haladt az út Hohensteinből Nadrauba. Ezen az úton egész nap gyér volt a forgalom, főként egészségügyiek használták, nem átmenő út volt, és kevéssé segített a 15. hadtestnek. De íme, jóval dél után Hohensteinből sűrűn jöttek a trén szekerei, lőszeres ládák, lövegmozdonyok, ágyú egy se, mindez rendezetlenül, és az előbbiekkel váltakozva, különálló gyalogos csoportok. A nap a törzs tisztjeinek a hátába sütött, és jól lehetett látni, hogy ez nemcsak hogy nem zárt rend, hanem már a puskákat is eldobták, vagy menet közben dobálják, de még a felszereléstől is igyekeznek megszabadulni, ki ahogy tud.

És ezt a menekülést Szamszonov, aki mozdulatlanul ült az

árnyékban, és úgy tűnt, hogy semmit sem lát, az elsők között vette észre.

És gyorsan erős lábaira ugrott, és harsogva vezényelt a törzs tisztjeinek – nyargaljanak, fussanak keresztbe, tartsák fel és állítsák helyre a rendet!

És ki jobban, ki kevésbé szidta a parancsnokot, ezredes is, kapitány is kozákokat vett maga mellé, vagy csak felkapott egy használaton kívüli revolvert a törzs készletéből, és rohant lefelé a dombról a töretlen füves úton, azután a drótokkal elkerített legelőn és a mocsár gátján, majd ismét felfelé. Látni lehetett, hogyan rázzák a revolverüket, integetnek, az úton kavarodás keletkezett, a hátulsók még eldobálták a felszerelést, az elülsőknek pedig már fel kellett szedniük. Az összekötők oda-vissza nyargalásztak, jelentették Szamszonovnak, hogy a Narvai és a Koporjei Ezred menekül rendezetlenül Hohensteinből, a tüzérosztályt az állásaiban hagyták fedezet nélkül. Hogy a géppuskás alegység szintén megfutamodott. Hogy a Koporjei Ezred parancsnoka méltatlanul viselkedett. Hogy a visszavonulók megőrültek, abban a hangulatban vannak, hogy minden elveszett. De az ő közreműködésükkel, most majd… És a parancsnok rendelkezéseivel rohantak vissza: az úton végig válogassák szét a menekülőket egységek szerint. A megfutamodás körülményeiről kérdezzék ki a magasabb rangú tiszteket. Akit lehet, fordítsanak vissza Hohensteinbe, a bűnös ezredekből pedig egy-egy zászlóaljat sorakoztassanak az ezredzászló mellé.

Szamszonov felélénkült, ide-oda járkált, a távcsőbe nézett, és enyhe hunyorgása arca bajszos-szakállas alsó része fölött nyugodt vezetést, bölcs megoldást ígért: senki számára nem veszett el semmi, a parancsnok mindnyájukat megmenti! Végre megtalálta a hiányzó dolgot – talán éppen azt, amelyik miatt reggel ide indult! Napról napra egyre jobban hatalmába kerítette a gondolat, hogy maga menjen ki a front első vonalába – és íme idejött hozzá a front, látható távolságra.

Már a felnyergelt ló is ott várta a parancsnokot, ám sokáig tartott, míg rendet teremtettek a zűrzavarban, a két zászlóalj sokáig készülődött, sorakozott Nadrau előtt, ezalatt srapnelek százai robbantak Martosz frontja fölött, és végbement az egységek aligha kedvező átrendeződése; a nap délutániból alkonyira fordult, amikor végre a parancsnok a felsorakozott vétkes zászlóaljakhoz mehetett. Minden nehézség nélkül nyeregbe szállt, és magabiztosan elindult.

És ott állt a két zászlóalj, várta, hogyan ítél felőle a tábornok, a két ezredzászló kibontva a jobbszárnyon. És a lovon ülő parancsnok az óriási alakjával, isteni felsőbbrendűséggel hozzájuk lovagolt, hogy csodás haditettre lelkesítse őket. Nagy, tömör feje tömören ült tömör testén. Szamszonov megszólalt, erőltetés nélkül is öblös hangja, amely

valamiképpen az orosz harangok zengésére emlékeztetett, betöltötte a teret az oszlop hosszában és széltében egyaránt:

– Katonák, Narvai Ezred, Golicin tábornagy katonái! Koporjei Ezred, Konovnyicin tábornok katonái! Szé-gyell-jé-tek magatokat!! Felesküdtetek, hogy hűségesek lesztek zászlóitokhoz! Nézzetek zászlóitokra! Emlékezzetek a híres csatákra, amelyekért rúdjukat sasokkal díszítették! Meg György-keresztekkel!

Nem tudott keményebb szemrehányást tenni nekik! Nem tudta szidni és átkozni őket, hiszen ezek nemes lelkű orosz emberek voltak, és ő nemes tettekre sarkallta őket.

Ám a hatalmas hang csak úgy elszállt a fejek fölött és vele együtt a parancsnoknak a szavak erejébe vetett hite is. Az imént még nagyon jól tudta, mit kell mondania, hogyan késztesse csodás fordulatra ezeket a zászlóaljakat meg az ezredeiket és valamennyi központi hadtestet, de ekkor megszakadtak a gondolatai, nem tudta, mit mondjon a továbbiakban, és a homályból életének egy másik eseménye kúszott elő, mintha ez már megtörtént volna valamikor: megfutamodott katonák feltartóztatott sora áll előtte, csak még jobban megtépázott zubbonyok, puskák, csajkák, még torzabb és izzóbb arcok – és akkor… Mi történt akkor?

A hadvezérnek jól kell beszélnie, ezt igazolja a hadtörténet. A nehéz pillanatban a hadvezér személyesen fordul a seregéhez, és a katonák fellelkesülve…

– Szedjétek össze katonabátorságotokat! Legyetek hűségesek a zászlókhoz és azok dicső nevéhez, akik…

Nem megy, a beszéd fonala elveszett és nem találja. De azért: *hogyan* voltak képesek? hogyan voltak képesek ilyen szégyenletesen…?

A hadvezér beszédére az jellemző, hogy rövid parancsokkal szólít cselekvésre, nem tűr ellentmondást a hallgatók részéről, és nem vár tőlük információt. Bár Szamszonov megkérdezte, hogyan, de azt nem, hogy miket éltek át az itt álló tisztek és katonák.

Groholec törzskapitány pedig, aki a pödrött bajuszával még a szégyensorban is legényes volt, megmagyarázhatta volna, és felhorkanva, éles hangon válaszolhatta volna, milyen jól álltak ők fedező biztosításként Hohenstein túloldalán, reggel pedig Martosz parancsára még rohamra is indultak, zavarták az ellenséget, hogy ne fejezhesse be az átkarolást a 15. hadtest szárnyán, de utána tucatnál is több üteg tüzébe kerültek, olyan tűzbe, amilyet a parancsnok maga talán soha nem tapasztalt – a harapófogó három oldalról szorongatta őket, saját ütegük meg csak három volt, lőszer is alig, ezért elhagyták a várost, nem volt elég patronjuk, és nem jött a beígért segítség a 13. hadtest másik részétől, az ellenség meg koncentrikusan, három oldalról kezdett nyomást gyakorolni Hohensteinre, délnyugattól

egészen keletig, előtört a német lovasság, hogy lekaszabolja őket, de ők csak álltak, és egy orosz géppuska mentette meg őket, amely a városi toronyból tüzelt a támadó németekre. És akkor északkelet felől megjelent a várva várt porfelhő, ám nem Kljujev jött, hanem az ellenség – és csak ekkor futamodott meg a zászlóalj…

A hátsó sorban pislogó Kozeko is elmondhatta volna bánatát bizalmasan a parancsnoknak: miért nem végződhetett másképpen a dolog, csak úgy, hogy futva menekülnek Hohensteinből, milyen rosszul fogták ki, és milyen szörnyű az embernek elképzelni magát véresen, széttépve vagy szurony által kiszúrt szemmel, eltűnésével pedig, még ha csak fogságba esik is, megrémíteni napsugarát, a kicsi feleségét, hogy mennyi holttestet láttak ezekben a napokban, nem örültek a németeknek sem, de a sajátjaikat össze se lehetett számolni. Mennyi áldozat? és miért? és – igazolható-e?…

Vjuskov közlegény pedig, aki szinte csak egyik szemével nézett elő egy idegen fej mögül: magát azért helyezték ide, hogy prédikáljon nekünk, a mi fejünk meg azért van, hogy magunk ítéljük meg a dolgokat.

Naberkin pedig az apró lábain: jaj, nagyon szaporán lődöznek, kegyelmes uram! Ilyen szapora lövöldözéshez senki sincs hozzászokva.

Kramcsatkin pedig az első sorban, közvetlenül a tábornok előtt, kihúzta magát, ahogyan csak tudta, kőkeményen felvágta a fejét, kimeredt, örömtől csillogó szemmel falta a tábornokot: amire képes volt, azt megmutatta, más gondolata nem volt.

És ezt a méltó harcost az ígéretével és hűséges felé fordulásával a tábornoknak észre kellett vennie – és erőt merített hűségéből.

– A Koporjei Ezred parancsnokát le-vál-tom! Az új parancsnok csatába vezeti a koporjeieket – Zsilcov ezredes lesz az! A japán hadjárat idejéből ismerem, bátor katona. Bátran induljatok utána és legyetek méltók…

Nagytestű lovon nagytestű tábornok – jól ült, olyan volt, mint egy szobor. És kezét Hohenstein irányába emelte. Az előénekes a megadott jelre sólyomszárnyalással zendített rá a menetdalra. A zászlóaljak megfordultak, és elbotorkáltak a menekülésükkel ellentétes irányú úton. (Zsilcovnak pedig szavát vette a parancsnok, hogy parancs nélkül nem vonul vissza.) Ekkor Szamszonov is visszament a törzshöz.

De… valamit nem mondott el. Nem volt megelégedve a beszédével. Úgy tűnt, beszélt már jobban is. Mintha nem történt volna meg, ami az egész napban a legfontosabb.

És Szamszonov elnehezedett, elgyengült a nyeregben. Amikor felért a hegyre és meglátta a ligetből kilovagló Martoszt, aki ugyanolyan ruganyos volt, de már fáradt, a parancsnokban egy pillanat alatt megérett az elhatározás, hozzájárulását adta, amit reggel még nem tudott megtenni. Tíz perccel ezelőtt, amikor hadvezéri kezét felemelte,

mit parancsolt a zászlóaljaknak? Nem visszavonulást, nem bizony! Amikor a liget szürkés árnyékában, a lemenő naptól védve meglátta Martosz elgyötört, vörös szemét, már azonnal hozzájárult. Végig sem hallgatta Martoszt, hogyan indultak meg maguktól az ezredei, hogyan hallgattak el maguktól a telefonok, kik haltak meg a legjobb parancsnokok közül ezekben az órákban – egyetértett. Beszédet tartott a megfutamodott zászlóaljaknak – és egyetértett velük.

Életének legjelentősebb döntését egy pillanat alatt hozta meg, és mintha nem is követelt volna belső munkát. De hogy ez mikor és hogyan történt és fordult így? Mikor nyert ellenkező értelmet minden mozgás és elhelyezkedés, amelyeknek a térképeken két hétig olyan biztosan összefüggő értelme volt? Mintha északból dél lett volna, keletből nyugat, az egész égbolt megfordult a fenyőfák tetején – mikor és hogyan veszítette el Szamszonov a csatát? Mikor és hogyan? – nem vette észre.

És már hozták is neki a *csúszó pajzs* ésszerű, jól felépített tervét – és abban is volt forgás, amely megismételte az ég forgását.

És támaszt keresve a forgásban, Szamszonov bizalommal helyezte nehéz mancsát most már kedvenc hadtestparancsnoka hegyes vállára, akit az első napokban nem értékelt:

– Nyikolaj Nyikolajics! A terv szerint a hadteste holnap Neidenburgnál foglal állást. Ott dől el minden. És Kondratovicsnak is ott kell lennie valahol. És a Kexholmi Ezrednek is. A hadtest irányítását adja át, menjen előre felderítés céljából és válassza ki az állásokat a város legkitartóbb védelmére.

Ez a parancsnok legnagyobb bizalmát jelentette: ismét Martoszra nehezedett a legnagyobb súly.

Martosz azonban nem értette meg: leváltották a hadtest éléről?? De miért váltották le a hadtest éléről? De miért marad hadtest nélkül? Csak azért, mert a parancsnoknak joga van kijelölni, kiküldeni?… Tudja-e egyáltalán a parancsnok, mit csinált?

– És siessen, galambom. Holnap ott dől el minden. Mi is odamegyünk.

A reggel tehertételként elhagyott Neidenburg most a menekvés kulcsának tűnt.

Egy kedves mozdulattal és csókkal bocsátotta útra Martoszt. És megtörte az akaratát. Mindaz, ami Martoszban ezekben a napokban viharzott, kiszikkadt.

Botból nádpálcává lett. Megmondták neki – és ő itt hagyta a hadtestet, és ment, ahova parancsolták.

Már alkonyodott. Szétküldték a parancsokat. (Az 1. hadtesthez: késedelem nélkül támadjon Neidenburg irányában. A 6. – nak pedig, hát a 6. az tartsa magát… bármibe… És a 13., amelyik nem érkezett meg? Most függetlenné vált Martosztól.) Elkészültek a törzs tisztjei is.

Győzködték a parancsnokot, hogy menjenek Janowba. Szamszonov: csakis Neidenburgba.

A reggel elviselhetetlen város most csalogatta, ha kell, meg is hal a falainál.

Akkor köréje tolultak a törzs tisztjei, hogy a ma reggeli út már nem kerül elég nagyot, még nagyobb kerülőt kell tenni.

Az ellenség srapneljei szinte a fejük fölött robbantak, már jól látszottak a torkolattüzek a sötétedésben. És Nadrauban, ahova feltétlenül be kellett menniük, repeszgránáttal felgyújtottak két házat. Nadrauban megszólaltak a géppuskák – ki lő? kire? – a szerencsétlen nap teljes zűrzavara. A tűz fényénél átszaladó embereket lehetett látni. Avagy menekülőket?…

Azután elcsendesedett a lövöldözés. A tűz lángolt, senki sem oltotta. A nappal láthatatlan kutyák üvölteni kezdtek.

Véget ért Nagyboldogasszony napja, és Szamszonov az érthetetlen álom ellenére életben volt, nem halt meg.

Szamszonov tábornok élt, de a hadserege már nem.

40. fejezet

Az első vereség megadta a hangot. – A tábornoki rangjelzés mint az alkalmatlanság jele. – Kljujev tábornok viselkedése. – Ostoba augusztus 28-ai rendelkezései. – A Névai Ezred céltalan csatája Kämmereiwaldban. – A Dorogobuzsi Ezred utóvédszolgálatban. – Kabanov ezredes. – A 13. hadtest visszavonulási parancsot kap.

Ki tudná megmondani, hogy egy hároméves háborúban, amely megtörte a nép szellemét, melyik volt a döntő ütközet? Számtalan volt belőlük, több dicstelen, mint dicső, mind elnyelte az erőnket és a magunkba vetett hitünket, vigasztalanul és hasztalanul elvitte a legbátrabbakat és legerősebbeket, csak a silányabbját hagyta meg. Mégis kijelenthetjük, hogy az oroszok Kelet-Poroszországban elszenvedett első veresége mintegy folytatta a Japántól elszenvedett tűrhetetlen vereségek sarát, és meghatározta a kezdődő háború jellegét: ahogyan az első csatát elkezdtük anélkül, hogy ésszerűen összegyűjtöttük volna az erőket, ugyanúgy a későbbiek során sem jutott soha időnk összegyűjteni őket, ahogyan először tettük, ugyanúgy vetettük harcba mindjárt odaszállításuk után, pihenő nélkül a kiképzetlen katonákat, ahol rés volt, azt betömtük, és egyre kapkodtunk, hogy visszaszerezzük, ami elveszett, nem gondolva végig, van-e értelme, nem törődve az áldozatokkal; morálunk már az elején megtört, sohasem szereztük vissza régebbi önbizalmunkat, már az első csaták után elhúzta a száját mind az ellenség, mind pedig a szövetségesek: milyen katonák ezek? – és ennek a megvetésnek a bélyegével harcoltunk egészen az összeomlásig, és nagyon hamar megfogalmazódott bennünk a kérdés: vajon *megfelelőek-e* a tábornokaink? megbirkóznak-e a feladattal?

Anélkül, hogy a legkisebb találgatást megengednénk magunknak, amennyire lehet, pontosan összegyűjtve és megismerve a tényeket, közelebb maradva a történészekhez és távolabb a regényíróktól, széttárjuk a kezünket és kijelentjük, hogy ezt a végtelenül sok rosszat nem mertük volna kitalálni; hogy valószerűbb legyen, arányosan kevertük volna a fényt és az árnyékot. De az első csatától kezdve az orosz tábornoki rangjelzések az alkalmatlanság jeleként villognak, és az egyetlen Martoszon kívül talán nincs is más, akire hálás pillantást vethetnénk.

(És itt azzal a tolsztoji meggyőződéssel vigasztalódhatnánk, hogy nem a tábornokok vezetik a seregeket, nem a kapitányok vezetik a hajókat meg a századokat, nem az elnökök és vezérek irányítják az államot és a pártokat – de a XX. század túlságosan sokszor bebizonyította, hogy pontosan ők.)

Melyik regényírónak hinnénk el, hogy Kljujev tábornok, aki a központi hadtestet a legmélyebbre vitte be Poroszországba, azelőtt *sohasem* vett részt háborúban?! Nincs okunk feltételezni, hogy Kljujev buta lett volna, miért is, nem volt ő híján sem tudásnak, sem ügyességnek: azt a tényt, hogy hadosztályait nyilvánvalóan késve küldte Orlauhoz, úgy tudta beállítani, hogy a legfelsőbb főparancsnoknak, sőt az uralkodónak küldött jelentésekben ő szerepelt orlaui győzőként, nem Martosz; *ő* fenyegette bekerítéssel az ellenség szárnyát és kényszerítette ezzel visszavonulásra, a fogságban írt visszaemlékezéseiben pedig úgy alakította, fonta, csűrte-csavarta a dolgokat, hogy mindenki bűnös, csak ő, Kljujev nem. És nincsenek közvetlen információink, hogy Kljujev hitvány ember lett volna, sok más példa nyomán kétségtelen, hogy találnánk őszinte, az ő javára szóló bizonyítékokat, miszerint jó családapa volt és szerette a gyerekeket (különösen a sajátjait), és kellemes asztal melletti társalgó volt s talán még tréfamester is. De: semmiféle erény nem mentheti, nem igazolhatja azt, aki ezrek sorsának irányítását vállalta, és rosszul irányította őket. Sajnáljuk az újonc katonát, aki a kegyetlen háborúban az első lövések és robbanások viharába került, az új tábornokot azonban, bármilyen kínos és kellemetlen helyzetben legyen is, nem sajnáljuk, nem mentjük fel.

Íme, mit csinált Kljujev tábornok: 27-én szinte egész napon át Allensteinban tartózkodott a hadtestével, Szamszonov hadseregének legtávolabbi részén, nem próbálta felderíteni a környéket, hogy van-e ellenség tőle jobbra, előtte, balra, hol és mennyi, hanem a hadsereg törzsétől kérte, hogy az Neidenburgból közölje vele. A Blagovescsenszkijtől kapott rejtjelezett szikratáviratot a törzse nem tudta megfejteni. Mivel meg volt róla győződve, hogy kelet felől Blagovescsenszkijen kívül senki sem közelíthet felé, Kljujev egy pilótát küld oda azzal a nyílt tájékoztatással, hogy ő 28-án nyugat felé, Hohenstein irányában fog támadni. A pilóta gyanútlanul alacsonyan repül a német menetoszlop fölött, lelövik – és von Below már 27-én tudomást szerez Kljujev szándékairól. Allensteinban pedig a mieink olyan jól, olyan kényelmesen elhelyezkedtek, nincs háború, és a 28-ára virradó éjszaka Kljujev nem teljesíti a közvetlen parancsot, hogy induljon Martosz megsegítésére – talán azért, mert sajnálja a katonáit? Nem, nem akarja, hogy valami is megzavarja a nyugalmát, nem akar fölöslegesen kockázatot vállalni az éjjeli meneteléssel. Nem indul el a kora nyári hajnalon sem, amint azt Martosznak megígérte – hanem csak augusztus 28-án délelőtt tíz órakor. Amikor elhagyja Allensteint, ezt nyílt rádiógramban jelenti be, a mieinkkel egyidejűleg az ellenséggel is közli útvonalát, hogy milyen terepszakaszokon, milyen időpontokban halad Martosz megsegítésére. Kljujevnek hat ezrede maradt, bőkezűen szétszórja őket. Allenstein védelmére,

„Blagovescsenszkij érkezéséig”, otthagy kétezer embert (hogy ott pusztuljanak) – a Dorogobuzsi és a Mozsajszki Ezred egy-egy zászlóalját. Miután a hadtest menetoszlopát kivezeti délnyugat felé a hohensteini műútra, hamarosan halálra szánt utóvédként hátrahagyja a Dorogobuzsi Ezred másik részét is, mert úgy gondolja, hogy üldözik. (Természetesen a tulajdon rádiógramja alapján, amelyet a németek reggel nyolc órakor fogtak el. A németek siettek üldözőket küldeni Kljujev hátába, sehogyan sem tudták megszokni, hogy az oroszok mindig késnek, és ha Kljujev azzal fenyegetőzik, hogy valahol ott lesz délben, csak estére ér oda.) Amikor a griesslinneni magaslatokról eléje tárul Hohenstein – az a csomópont és város, amelyet neki Martosz megsegítéseként tartania kell, és ahol már ott kínlódik az ő Narvai és Koporjei Ezrede –, Kljujev megáll és *vár*. Talán azt várja, hogy beérjen az egész menetoszlop? Talán azért bizonytalan, mert szeretné pontosan megállapítani, ki van ott Hohensteinben, hozzá négy versztányira? (A narvaiak és a koporjeiek pedig a város katlanából a magaslatokon megjelenő saját hadtestüket gyülekező németeknek vélik.) Kljujev és Hohenstein között felfejlődik egy újabb német csapat is – és ő nem akadályozza meg. Jobban értelmezhető eseményekre vár? Avagy újabb parancsra?

Egyetlen utasítást ad: az élen haladó Névai Ezredét oldalra küldi, hogy egész napos fölösleges harcot folytasson Kämmereiwald sűrű erdejében. És a kellemetlen Pervusin odavezeti az ezredet anélkül, hogy tüzérséget kapott volna, mindössze egy géppuskás századdal. Pontosan olyan erdei harcba viszi a névaiakat, amikor se előre, se oldalra nem lehet messzebbre látni húsz lépésnél, nem lehet megállapítani, honnan jönnek a golyók, amikor a lövések különösen hangosak és baljóslatúak, az erdő tetején viharosan ropog minden a srapnelektől, a golyók recsegve hasogatják a fákat, mintha robbantanák őket, a visszapattanó lövedékek pedig újabb lövéseknek hangzanak; amikor a mieink a mieink feje fölött lőnek, s a mieink golyójától esnek el, és fejüket vesztik még a bátor katonák is, és minden összegabalyodik. És ebben a csatában a Névai Ezred óráról órára szorongatta a hadosztálynyi német egységet (a hadosztály törzsét is szétkergette, a tábornok nyolc katonával maradt ott), átvergődött néhány versztányi sűrű erdőn – és sötétedésre győztesként kiért a nyugati szélére. De erre a győzelemre nem volt szükség, nem volt szükség az erdőre sem, s az ezred parancsot kapott az elvonulásra.

A 13. hadtest menetelését reggel még a támadás vektoraként lehetett értelmezni. De a félnapos toporgásban a griesslinneni magaslatokon anélkül, hogy lőtt volna, tett volna valamit, észrevétlenül, egy jelentéktelen pillanat alatt romhalmazzá vált a hadtest. Akár a közelben lévő Martosz megsegítésére (jött egy tiszt tőle és hívta őket), vagy legalább önmagát mentve, egy órát sem

vesztegetve *el kellett volna indulni* a déli irányba, amíg a tavak közötti átjárók szabadok!

Kljujev azonban egész Nagyboldogasszony napján, estig bizonytalankodott, habozott, s ott találta az éjszaka is.

Eme toporgás alatt a narvaiak és a koporjeiek odahagyták a németeknek Hohensteint, és elmenekültek dél felé. Eme helyben toporgás alatt a két magára hagyott utóvédzászlóaljat Allensteinban tűzzel árasztották el, lelövöldözték, a lovasság levágta. (A lakosok is lőttek az ablakokból, és egy géppuska is az „őrültek házából", amelyet „kéretik nem zavarni".) A hadtest reggel ésszerűen kerülőútra terelt Irénjét ezalatt elfogták, a védőőrséget pedig megölték. A hadtest fölösleges helyváltoztatásának biztosítása közben az erdei harcban felőrlődött a Névai Ezred. A biztonságot, no nem az elvonulás, a menekülés biztonságát, hanem Kljujev helyben toporgásáét, főképpen a háta mögött tíz versztával magára hagyott utóvéd, a Dorogobuzsi Ezred jelentette.

A Dorogobuzsi Ezrednek a maga nem teljes három zászlóaljával jutott a szerep, hogy röviddel Allenstein elhagyása után utóvédharcot folytasson. A hadtest törzse sem a terepszakaszt, sem az időpontokat nem jelölte ki Kabanov ezredes számára, csak azt hagyta meg, hogy folytassa az utóvédharcot, amíg le nem váltják. Nagyon valószínű, hogy Kabanov ezredes józan fejjel ítélte meg Kljujev altábornagyot, a rendelkezéseit és terveit, de ez semmiféle befolyást nem gyakorolhatott Kabanov katonai kötelezettségeire. Csak az volt a dolga, hogy eldöntse, hol és hogyan lehet jobban és hosszabb ideig feltartani az őt szorongató ellenséget. Feltartani bármi áron.

Mi, akiknek a mindennapi életben legfontosabb gondunk önmagunk megóvása, nem veszünk tudomást a hivatásos katonáknak és más kötelességüknek élő embereknek erről a talányos viselkedéséről (mintha kemény nevelés mellett nem is belőlünk válnának ilyen emberek): milyen tántoríthatatlanul, természetellenes módon fogadják a gondolatot, hogy meghaljanak, és vállalják a halált, a korai és életük terveibe nem illeszthető halált. Hogy is van ez: az emberi lény immár nem utasítja el a halált? Mindig minden hadseregben megtalálhatók ezek a csodálatra méltó tisztek, akikben a férfilélek minden lehetséges, legmagasabb rendű állhatatossága összpontosul.

De az ilyen percekben, mint ezek a Nagyboldogasszony napiak, Kabanov számára már nyilván nem a kétség és a döntés a legfontosabb (ha a katonaság a foglalkozásod, akkor előbb vagy utóbb a foglalkozásodnak megfelelően fogsz meghalni is). Valószínűleg Kabanov gondolkodás nélkül odaadta volna a saját életét, ha ezzel feltartóztathatja az ellenséget. De minden katonájára szüksége volt, sőt még kevés is volt, mert az ellenség ott lihegett a hadtest mögött. S ha Kabanovnak voltak egyáltalán kétségei, azok a következők

lehettek: a rábízott kedves ezredét feláldozza-e a hadtest fő erőinek megmentése érdekében? Vagy ezt az ezredet igyekezzen megmenteni? Az a nehéz, hogy az ezred parancsnokának vállalnia kell a sors szerepét az ezredével szemben: *neki* kell halálra ítélnie az ezredet. Tüzérséget nem hagytak Kabanovnak. A lőszeres kocsik eltűntek, még mielőtt ideértek volna. Annyira nem volt lőszer, hogy négy géppuska közül csak egyet tudtak működtetni. Hamarosan elfogy a puskalőszer is. A huszadik század tizennegyedik esztendejében a dorogobuzsiaknak csak az orosz szuronyuk maradt a német tüzérség ellen. Az ezrednek valószínűleg el kell pusztulnia, és ez a minden dorogobuzsira kimondott ítélet a parancsnok lelkiismeretére nehezedett – de úgy, hogy azért ne zavarja a világos döntésben: hol válassza meg a terepszakaszt, hol helyezze el a lesállást a szuronyroham számára, hogy az a legrövidebb legyen, hogyan adhatják életüket minél drágábban, és nyerhetnek minél több időt.

Kabanov Darethennél választott ki egy ilyen terepszakaszt, ahol a magaslatok is megfelelőek voltak, az egyik szárnyat egy nagy tó zárta le, a másikat kis tavak láncolata. A dorogobuzsiak ott álltak és tartották magukat a nap egész verőfényes második felében és este is, amíg világos volt. Ott fogyott el minden lőszerük, ott ment az egész ezred háromszor ellentámadásba szuronnyal, ott esett el ötvenhárom éves korában Kabanov ezredes is, és a századokban húsz közül alig egy ember maradt életben.

És az a csoda – még nagyobb, mint a tisztek állhatatossága –, hogy azok a katonák, feleészben tartalékosok, akik egy hónappal ezelőtt bocskorban mentek el a bevonulási központokba, emlékezetük még elevenen őrizte a falujukat, a földjüket, gondolataikat, családjukat, és ezzel ellentétben semmit sem értettek, nem tudtak az egész európai politikáról, erről a háborúról, a hadseregnek erről a csatájáról és annak a hadtestnek a feladatairól, amelynek még a számát sem tudták megmondani – ezek a katonák nem szaladtak szét, nem ravaszkodtak, nem kerestek kibúvót, hanem valami titokzatos erő folytan átlépték azt a határvonalat, ameddig az ember szereti önmagát és hozzátartozóit, és életben akar maradni – átlépték, és már nem önmaguké voltak, hanem a kegyetlen kötelességé, háromszor is felugrottak és tűzbe mentek a hangtalan szuronyokkal. Ha ugyanezt az ezredet a narvai helyébe képzeljük az üres, gazdag Hohensteinben, valószínűleg ők is ugyanúgy raboltak és lakomáztak volna (egy héttel azelőtt Willenbergben már ittak és kiöntözték a szeszt). Dobjuk át a narvaiakat a dorogobuzsiak helyére, erre a kegyetlen terepszakaszra (de ne versenyezzünk Tolsztojjal, adjuk melléjük Kabanovot és a zászlóaljparancsnokait) – és ők is abba a magasságba emelkednek, ahol az egyszerű parasztokat kezdjük hős daliáknak látni.

Nem gondoltak arra, hogy mások, ugyanolyanok, mint ők,

elmennek, hazamennek, ők pedig, akik nem adósaik, nem rokonaik, sem édes testvéreik a többieknek, itt maradnak meghalni, hogy azok tovább élhessenek.

Hogy a halálra szántak mit gondoltak azon a napon, ha a kék, de idegen égre néztek, az idegen tavakra és idegen erdőkre – az ott maradt, az orosz tömegsírokba temetődött, amelyek a németek alatt is, és egészen a második világháborúig megmaradtak Darethen alatt.

Hogyan nézett ki Kabanov ezredes? Mivel hőstettét nem énekelték meg, avagy mert nehéz volt beszerezni, sehol sem jelent meg a fényképe, még kevésbé valamelyik katonájáé, akiket egyáltalán nem volt szokás újságban, folyóiratban bemutatni, nagy létszámuk miatt nem is lehetett volna, ez csak akkor helyénvaló, ha a halálba kell menni. A sajtó „szürke hősök" néven egy kalap alá vette – és ezzel elintézte őket. Fénykép nincs, és ez annál is sajnálatosabb, mivel azóta változott nemzetünk összetétele, változtak az arcok, és az objektív már soha nem találja meg azokat a bizalomkeltő szakállakat, azokat a barátságos szemeket, azokat a ráérős, nem önimádó kifejezéseket.

Senki se menesztett küldöncöt, hogy megmondja, az ezred teljesítette a feladatát, elvonulhat. A Dorogobuzsi Ezred elpusztult, kevesen úszták meg. Tíz katona kimentette elesett ezredesét meg a zászlót. Hiteles forrásokból ismeretes, hogy az Allenstein felől támadó németek késő éjszakáig, a megszokott alvási ideig nem tudtak előremozdulni.

*

Kljujev még ott várt volna, ám éjfél felé patákon érkezett a parancs a hadseregtörzstől:

„A hadsereg egységeinek jobb összpontosítása és a szükséges ellátás érdekében a 13. hadtest az éjszaka folyamán vonuljon… körzetbe, használja ki a tavak közötti átjárókat… (és itt a tegnap kihagyott átjáró neve következett, amelyhez ma már semmiképpen sem lehetett visszafordulni)."

Hála Istennek, a tegnapi és az azelőtti napok egyetlen harci feladatáról sem tettek említést. Ez Posztovszkij keze nyoma, milyen illedelmesen írja, mintha boldog békeidő lenne, hogy a jobb élelmiszerellátás érdekében célszerű lesz, ha a 13. hadtest éjszaka, hét tavon át ugrik húsz versztát egy tíz házból álló kicsi faluig – és ott mindent megtalál.

Az élelmiszerellátás nem lett volna fölösleges, a hadtest semmit sem evett, amióta előző nap Allensteinből eljött.

Menekülni! Elérkezett a menekülés ideje, és íme a parancs jogot adott a menekülésre, ezt Kljujev jól megértette.

És alkalmi utakon, más átjárókon, időnként az ellenséghez egészen közel, a hadtest hangtalanul elvonult.

Már nem hadtest, hanem három ezred a nyolcból: az összes többit elherdálták. A Kasirai Ezredet tizenhat ágyúval Kljujev Hohenstein alatt hagyta, hogy még egy utóvédharcot vívjon, még egy ezredet, hogy elpusztuljon. A Névai Ezrednek most el kellett hagynia megnyert állását, és átvergődnie azon az erdőn, amelyet nappal elfoglalt. Az utász századról pedig egyszerűen *megfeledkezett* a hadtest törzse. Az lett a sorsa, hogy amikor felébredt, látta, hogy egyedül van, de nem mondták meg, hová menjen, körös-körül az ellenség – hát ezután már nem sokat fog látni.

Nyeríts, jó lovam,
Nyeríts hangosan,
Hallja, hallja meg
Az édesapám,
Kérje, kérje meg
Az édesanyám,
Az útját vegye
Kék tengerhez ő,
Aljából vegyen
Marék homokot,
Zöld kertjébe szórja
Kis tégla fölé,
Amikor majd abból
Kikel a homok,
Akkor tér haza
Az édes fia.

41. fejezet

(augusztus 28.)

Az orosz főparancsnokság Berlin elleni támadásra készül. – Az Északnyugati Front törzsének be nem avatkozó magatartása. – Blagovescsenszkij pihenni viszi a hadtestét. – Artamonov hadtestének nincs parancsnoka. – Hiábavaló az oroszok középen aratott győzelme. – Az augusztus 28-ai hadműveletek áttekintése a német oldalról. – Rennenkampf nem jön. – A porosz hadvezetés eláll a bekerítéstől. – François megvalósítja.

Danyilov tábornok, beosztása szerint a legfelsőbb főparancsnokság szállásmestere, a harmadik személy az orosz hadseregben, a vezetésben való részvétele szerint pedig az első, az utóbbi napokban fontos kérdések kidolgozásán munkálkodott szorgalmasan: tervet készített, hogyan szervezzék át azonnal főkormányzósággá a meghódított Kelet-Poroszországot (főkormányzónak a sokak által ismert Kurlov tábornokot szánták, akiről majd a későbbiekben lesz szó), hogy minél gyorsabban befejezzék a harci tevékenységet, Rennenkampf felszabaduló hadseregét pedig dobják át a Visztulán túlra, hogy az Berlin irányában végezzen hadműveletet. Ennek érdekében arra kérte az Északnyugati Frontot, máris gondoskodjon róla, hogy Rennenkampf egyik hadtestét irányítsák át Varsó felé.

Oranovszkij, a front törzskarának parancsnoka nem tudta tiltakozással kivédeni a kérést, mert minden alulról felfelé irányuló tiltakozás megingatja a tiltakozó helyzetét és előmenetelét, és már rendelkezett is, hogy a hadtestet irányítsák vissza a vasúthoz. (Rennenkampf helytelenül értelmezi az éjszakai parancsot, hogy részben menjen Szamszonov megsegítésére, beljebb viszi ezt a hadtestet Poroszországba és komoly szemrehányást kap ezért a szolgálati vétségért.) Oranovszkij nem merte határozottan jelenteni felfelé azt sem, hogy az Északnyugati Front törzsénél kezdenek nyugtalankodni. Azt jelentette, hogy Soldau alatt a létszám elégtelensége miatt kissé visszaszorították az 1. hadtestet, hogy a Második Hadsereg előtt váratlanul megjelent François és Mackensen hadteste, amelyek Rennenkampf-frontja elől eltűntek – de ez egyáltalán nem okozott gondot a főhadiszállásnak, és a 28-áról 29-ére virradó éjszaka távírókészüléken folytatott hosszas beszélgetés után Danyilov elérte, hogy Oranovszkij az ő újabb terve szerint a gárdahadtestet Varsó alól minél gyorsabban dobja át az osztrák frontra, Szamszonovról pedig könnyedén megjegyezte, hogy annak mintegy öt hadteste van, elboldogul velük.

A nap eseményei miatti nyugtalanságot Zsilinszkij és Oranovszkij

Szamszonovon vezette volna le, de megkönnyebbülésükre (ezután mindenben ő lesz a bűnös) Szamszonov megszüntette az összeköttetést. Így meg is nyugodtak. A frontparancsnokságnak voltak lovasai, autói és repülői is, ennek ellenére semmiféle kísérletet nem tett, hogy megtalálja az elveszített hadtesteket, sem arra, hogy kezébe vegye Blagovescsenszkij hadtestének meg Artamonov egykori hadtestének irányítását, és azokat a Második Hadsereg magvának megsegítésére irányítsa: ez túlságosan sok vesződséget jelentett volna a front törzskara számára, no és megalázó is lett volna, ez nem tartozott szolgálati kötelezettségei közé.

Ezalatt Blagovescsenszkij jobbszárnyon lévő hadteste a maga életét élte, mintha semmiféle hadseregnek semmilyen szárnya nem lenne, és nem tartozna annak felelősséggel. Önkényesen, megállíthatatlanul szinte az orosz határig rohant, és ott már senkit sem zavart többé, senkit sem nyugtalanított, egyelőre kiszállt a háborúból. Blagovescsenszkij tábornoknak, aki sikeresen elkerülte, hogy Artamonov előtt egy nappal leváltsák a hadtestparancsnokságról (és mindezt a jelentések késedelmes és hozzáértő megfogalmazásának köszönhette!), az augusztus 26-i ijedelem után, amikor hirtelen összeütközött a németekkel, az ijedelem után, hogy Bischofsburgnál fogságba esik vagy Mensguth alatt megölik, az augusztus 27-i, sőt 28-i hajnali lidércnyomásos visszavonulás után, amikor a rémület hulláma öntötte és sodorta el az egész hadtestet, idegei gyógyítása céljából, de még inkább hatvanéves korára való tekintettel, szüksége volt rá, hogy kívülről jövő, idegesítő parancsok nélkül éljen, és ő maga se vesződjön ilyenek kiadásával. Hála Istennek, senki nem üldözte, és el volt szakítva a távírdától és telefontól, így lehetősége nyílt, hogy magához térjen és a hadtestnek is időt adjon, hogy magához térjen. Nem adott parancsot arra sem, hogy tartsák Ortelsburgot, a közúti és vasúti csomópontot, hanem úgy rendelkezett, hogy kerüljék ki az égő várost, adják fel harc nélkül, és menjenek messzebbre, az utaktól félre, eldugott helyre.

Mennyire szerette volna Blagovescsenszkij, hogy ne jöjjenek vissza a dragonyosai, akiket éjjel jelentéssel Szamszonovhoz küldött – nem arról van szó, hogy megöljék őket, nem, de tartsák ott őket a hadsereg törzse mellett, osszák be valamelyik másik egységbe. De ha visszatérnek is parancsot hozva, az ne ma legyen, hanem holnap, holnapután, hagyják, hogy kialudja magát, megerősítse lelkét a nyugodt zugban. De, jaj, hiába reménykedett! – a fáradhatatlan dragonyosok átvergődtek ötven versztányi úton az idegen földön és augusztus 28-án délben meghozták a parancsnok sajátkezűleg, nagy betűkkel írt sorait: „Bármibe kerül is, tartson ki Ortelsburg térségében. Az ön hadtestének kitartásától függ…”

Hova menjen? – Ortelsburg már húsz versztára van ide!…

Blagovescsenszkij keserves bánatban olvasta, olvasta újra, majd ismét elolvasta a teljesíthetetlen parancsot. Összehívta a törzs tisztjeit, és alaposan megtárgyalta velük, milyen okoknál fogva abszolút lehetetlen teljesíteni ezt a kellemetlen parancsot.

És a rábízott hadtest biztonsága érdekében (és sok alárendeltje megkönnyebbülésére) Blagovescsenszkij úgy döntött, hogy helyesbíti a hadseregparancsnok rendelkezését: nemcsak ma nem megy tovább az egész hadtest, hanem még holnapra is pihenőt kap. És egyedül neki, Blagovescsenszkijnek kellett erőfeszítéseket tennie: illő, meggyőző jelentést kellett összeállítania, miért hagyták el Ortelsburgot, s hogy az másképp nem is történhetett volna:

„…Ortelsburghoz közeledve megállapítottuk, hogy az egész város ég, a lakosai gyújtották fel. Ez természetesen kitervelt csapda volt. Nem találtam lehetségesnek, hogy a magaslatokon maradjunk, és dél felé irányítottam a hadtestet.” És még azt is hozzá kell tenni: „Az emberek elcsigázottak, kérem, adjanak pihenőt.” És egy még okosabb gondolat: nem kell mindjárt elküldeni a papírt (lovassal egy orosz városig, onnan táviratilag), hanem meg kell várni a holnap reggelt, amikor elkezdődik a pihenő, csak akkor kell útnak indítani.

Mit törődött ez a hadtest a balszárnyon lévő 1. orosz hadtesttel, ahol Artamonovot leváltották, ám az parancsolólag jelen volt, Maszalszkij idegesen egy napra vette át a parancsnokságot, Duskevics pedig csak most érte utol és vette át – nem volt meg az egységes akarat, nyomasztotta a saját visszavonulása, szintén üldözés nélkül, tehetetlenségében veszélytelen elszivárgásba kezdett – az orosz határon túlra, Mlawa irányába. Az orosz határ, noha az nem várvonal, nem lövészárkok vonala, csak egy egyezményes vonal a földön – mintha megóvna a németektől, megnyugtatóan hatott. A hadtestben már tudták, hogy Neidenburg a németeké. De az itt tartózkodó tucatnyi tábornok, mivel nem volt közvetlen parancsuk a határozott cselekvésre, nem volt képes dönteni.

Így augusztus 28-án az orosz fél mindent megtett, amire az ellenség diadalához, a tannenbergi revanshoz szükség volt. És csak az áldozatul szánt központi hadtestek nem viselkedtek engedelmesen. A Kexholmi Ezred, amelyik csak a nap közepére érte el az első vonalat, estére már elveszítette állománya felét. A Waplitz alatti csata meghiúsította a Hohenstein alatti bekerítés „szűkebb” változatát. Ezen a napon a központi részen minden csatát vagy az oroszok nyertek meg, vagy a németek nem nyertek meg. A csaták forgatagában azonban úgy alakul a háború képe, hogy amit a kiváló ezredek megnyernek, azt alkalmatlan hadtestek és hadseregek azonnal semmissé teszik. Minden csatával, amelyet a központi részen taktikailag megnyertek, az oroszok egyre jobban elveszítették a napot, egyre jobban a pusztulás felé haladtak.

A német oldalon azonban ez még nem látszott ilyen világosan. Scholtz hadtestének véres harcai érthetetlen sikertelenségbe fulladtak, mint amikor nem jönnek össze azok a dolgok, amelyeknek feltétlenül össze kellene jönniük. Előfordult, hogy a visszatérő lovas századaikat a saját gyalogságuk orosz lovasságnak nézte, és erősen lőtte, majdnem szétszórta. Tüzérségük a saját gyalogságukat lőtte. Az oroszok váratlan oldaltüzébe kerültek és visszavetették őket. Egész napi harccal szinte semmit sem haladtak. A reggeli waplitzi sikertelenség után minden egység tempót vesztett. Scholtz egyik hadosztálya eltévedt a reggeli ködben, és néhány órán át nem tudták megtalálni. Kämmereiwald erdejében pedig a Névai Ezred megtépázott egy másik német hadosztályt és törzskarát. Sőt még maga Hindenburg és Ludendorff is, a saját autójukban ülve, pánikba esett egy kis időre ezen a napon Mühlen alatt, amit orosz foglyok idéztek elő: egészségügyi századok és lövegfogatok rohantak elő és kiabáltak: „jönnek az oroszok!” Egész nap attól tartottak, hogy Kljujev és Martosz egyesül. François tábornoknak nem engedték bekeríteni őket, hanem a központ segítségére rendelték. Von Below és Mackensen hadtestparancsnokok pedig egész nap azon vitatkoztak, melyikük vonuljon Hohenstein felé és melyikük dél felé.

Mackensen mint rangidős parancsot adott Below-nak, hogy az tegye szabaddá az utat az ő hadteste előtt. Below nem engedelmeskedett. Elküldtek egy repülőst a hadseregtörzshöz, hogy döntsék el a vitát. Ekkor Mackensen teljesen felhagyott minden mozgással, és pihenőt adott a hadtestének. Hindenburg csak délután négy órakor talált utat telefonon Mackensenhez és utasította, hogy bekerítés céljából vonuljon déli irányba. Ám egy óra sem telt a telefonhívás óta, le kellett mondani a bekerítésről és Mackensent is meg Belowot is Rennenkampf ellen kellett fordítani: olyan (hamis) hírek érkeztek; hogy Rennenkampf három hadteste és lovassága nyugat felé tart. A német hadtestek pedig szét voltak szóródva, és háttal voltak az új veszélynek. („Rennenkampfnak csak közelednie kellett volna, és mi verve vagyunk” – írta Ludendorff.)

Valójában pedig Rennenkampf erre: a napra azt a fontos parancsot kapta Zsilinszkijtől, hogy kezdjen hozzá Königsberg megfigyeléséhez-körülzárásához. Ám a 28-ára virradó éjszaka, mivel mégiscsak elfogta őket a nyugtalanság a Szamszonov frontján történő események érthetetlensége és az ott újonnan megjelenő német hadtestek miatt, Zsilinszkij és Oranovszkij táviratot küldött Rennenkampfnak, hogy balszárnyával nyomuljon Szamszonov felé, és küldje előre a lovasságot. Nem akarván háborgatni Rennenkampf álmát, a táviratról csak reggel hatkor tettek jelentést neki. Ő szétküldte a parancsot, de a lovasság fő ereje (a nahicsevani káné) csak 28-án este tudott elindulni. Gurko tábornok közelebb volt a csatához, de ő sem vett részt benne:

az ő Allenstein irányában tett mély, de megkésett portyája csak azt bizonyította, hogy Rennenkampf milyen könnyen beavatkozhatott volna korábban, és megfordíthatta volna az ütközetet.

Ez idő alatt a porosz hadsereg törzskaránál már átfogalmazták az augusztus 29-ére vonatkozó parancsot. *Erről* a parancsról Ludendorff nem tesz említést az emlékirataiban, de Golovinnak az a véleménye, hogy a parancsot kitűnően kidolgozták, teljesen tudományosan: Mackensen és Below hadtesteinek lehető legkisebb áthelyezése révén kialakult egy új front Rennenkampffal szemben, François és Scholtz hadtestei pedig Szamszonovot üldözve és megkerülve egyidejűleg hálót, félig-meddig zsákot alakítottak ki a közeledő Rennenkampfnak is. A parancsban azonban már nem szerepelt Szamszonov hadseregének bekerítése.

E nap estéjén a porosz hadvezetés, eltemetve a Cannae-ról szőtt álmait, azt jelentette a főhadiszállásnak, hogy „A csatát megnyertük, holnap folytatjuk az üldözést. Az északi hadtestek bekerítése, lehet, nem sikerül többé.”

Hindenburg és Ludendorff döntése a középszerű emberek diadalát tükrözte. Csak az intuíció csillogása hiányzott belőle.

Ez az intuíció az önkényeskedő François-nál csillogott, aki mit sem tudott Lev Tolsztoj tanácsáról: „értelmetlen elállni az olyan emberek útját, akik minden energiájukat a menekülésre fordítják”. És a parancsot túlteljesítve hajszolta, egyre hajszolta François az ulánusait és páncélozott autóit Neidenburgon keresztül – és tovább kelet felé, Willenbergbe!

A makacs Mackensen pedig felbőszült, amiért megváltoztatták a hadseregparancsokat, megsértődött a Below-val folytatott vitájában hozott döntésen, megszüntette a telefonkapcsolatot az utolsó parancs előtt, és immár a parancsok és változtatások számára elérhetetlenül délnek indult, ugyancsak Willenbergbe!

De ne feledkezzünk meg a német ellátás folyamatos munkájáról sem, aminek köszönhetően a német egységek minden ide-oda ugrálás ellenére nem szenvedtek hiányt semmiben: mindig jóllakhattak, megvolt a felszerelésük és fegyverük.

42. fejezet

Szanya és Kotya bevonul a hadseregbe. – Búcsú Moszkvától. – Nem követtek-e el hibát – A Csillagvizsgáló. – Jókedvvel a jövőbe. – Söröző az Union alatt. – Mi választotta le Szanyát Tolsztojról? – Az ugrás és az állam. – A nép boldogsága és a narodnyikok. – A nép és az értelmiség. – A társadalmi rend és a lélek rendje. – A történelem áramlása. – Ha megszólal a trombita. – Talányok.

Búcsúzásként bejárni egész Moszkvát teljesíthetetlen feladat még a fáradhatatlan fiatal lábak számára is, még ha csak a fontos helyeket veszik is célba. Minden útkereszteződésnél három-négy út adódik, minden kihagyott utcával veszteséget szenved a bejárás. Reggel elmentek a Sándor Hadapród Iskola irodájába, ahova estére még vissza kell menniük, azután utolsó alkalommal be az egyetemre, és ezzel végeztek is a dolgukkal, minden egyéb csak búcsúzkodás, nem célra irányul, hanem ahogy kedvük tartja. Nem is igazi moszkvaiak, idegenek, és hogy elszorul a torkuk, hogy szédülnek – Moszkva, nem akarlak elhagyni, fáj itthagyni téged! Az a szokás, hogy mindenki a Megváltó templománál lévő tágas téren üdvözli Moszkvát és ott búcsúzik el tőle. Onnan pedig a rakpart mentén egyszerre húsz-harminc kúp alakú tetőt láthat az ember – háztetőket, harangtornyokat, a Kreml tornyait. És a lábak maguktól indultak el a rakpartokon, a rakpartok pedig száz lépés szélesek, és amit a házaktól látni, és amit a korláttól lát az ember, az két különböző dolog. A hidak jobbra hívogatnak, ott van a Tretyakovka, de nincs rá idő, azért legalább meg kellene érinteni, meg kellene paskolni, simogatni a mintás falát. Akkor a Kremlen keresztül! – ez csodálatos séta, ilyen aztán sehol sincs, a dolgai miatt sohasem ér rá az ember, kihagyja – no de ma!… A Kreml város a városban, a Kitaj-gorod is város a városban, a Varvarka, az Iljinka, a Nyikolszkaja is, sűrűn tele van faragással, stukkóval díszített házakkal, minden fordulónál templom, amelyek ma, Nagyboldogasszony napja alkalmából mind tömve vannak, és még vagy két kolostor is van mindegyik utcán, hívogatnak, ígérgetnek, az egyik bojárpalotát, a másik szűk kupec városrészt. Tudod, lehet, hogy jó is, hogy Moszkvát soha nem építették semmiféle terv szerint – mindenki úgy kerítőzött el, ahogy jónak látta, egyetlen kicsi sarok sem hasonlít a másikra, ettől Moszkva. Még el kellene menni a bulvárokra, el kellene mennünk még a tavakhoz is, tisztelegnünk kellene a Művész Színháznál, útközben, az Ohotnij Rjadon meg kellene tömni a hasunkat, azután pedig végig kellene mennünk az Arbat valamennyi mellékutcáján – de mikor, hallod? Hiszen megint el kell menni a Znamenkára a papírokért. És Puskinhoz

ne mennénk el a Sztrasztnajára? Villamosra üljünk? – azok nem mi lennénk, úgy nem lehet búcsúzkodni egyetemista múltunktól. Már múlt? már nem jövünk vissza? De, visszajövünk! (Van, aki nem jön vissza, de talán csak nem mi leszünk azok?…) És be fogjuk-e fejezni tanulmányainkat? Feltétlenül be fogjuk, hogyne fejeznénk be!…

Milyen csodálatos dolog egyetemistának lenni Oroszországban! – úgy tűnik, mindenki örül, hogy hallhatja, mindenki kedves hozzá, az élet valamennyi útja nyitva áll előtte!

De – elmúlt… Ez az utolsó nap.

Elmaradtak a kedves kövek, elmaradtak! És könnyűek lettek az elmenők lába alatt a járdák és az úttestek, mintha nem egész súlyával nehezedett volna rájuk a láb. Szanya és Kotya, akik, mint félénk déli legénykék, csak nemrég léptek ki először egy moszkvai pályaudvar terére, két év alatt megismerték és megszerették Moszkvát, és már valamilyen vonatkozásban föléje is nőttek – és ebben a fölényükben ma különösen nagylelkűen szerették a várost.

Volt azonban a mai moszkvai szemlélődésnek még egy árnyalata: a város nem nagyon érzékelte a háborút, nem várta benne a végzetet. Ha nem tudnának a háborúról, és nem néznék meg figyelmesen az itt-ott kiragasztott hirdetményeket, nem vennék észre a fürdőbe menő tartalékosok csapatát, talán rá sem jönnének, hogy Oroszország már negyedik hete harcol: egyáltalán nem fogyatkozott meg a közönség, nem lett kevesebb a kocsi a moszkvai utcákon, nem szürkültek meg az arcok, nem lettek színtelenebbek a ruhák, épp olyan vidám zsivajjal folyik a kereskedés és éppoly díszesek a kirakatok; talán csak katonából lett több az utcán, meg itt-ott zászlókat és a cár fényképét lehetett látni, amelyeket nem szedtek le az uralkodó közelmúltbeli, fényes moszkvai látogatása után. Kotya és Szanya mindezeket a megfigyeléseket sietve közölte egymással, csak a bennük motoszkáló végső következtetést, az abból adódó kétségeket, amelyek mindkettőjük belsejét borzolták, nem mondták ki hangosan: vajon nem siettek-e hebehurgyán kizárni magukat ebből a teljes, bánat nélküli életből? Természetes dolog, ha a zokogó, gyászoló, haragvó Moszkvából a harcoló sereghez mennek – de egy ilyen eleven, jókedvű városból elmenni – nem siették-e el a dolgot? Ez a kétség azonban egyelőre bizonytalanul és hangtalanul mocorgott a lelkük mélyén, még nem létezett. Ha kimondanák hangosan, növekedésnek indítanák, és fájdalmat okoznának a másiknak. Különösen Kotya nem tudta kimondani, mivel ez szemrehányás lett volna Szanyának: miért ment el hozzá Rosztovba? miért kérdezte meg, hogy ne álljanak-e be önkéntesnek? – merthogy elsőként ő tette fel a kérdést. Más dolog, hogy Kotya azonnal elfogadta: nagyon helyes, menjünk! Őszintén szólva Szanya érkezése előtt nem így gondolta, de akkor egy pillanat alatt belévillant, hogy – nagyon helyes, természetesen menni kell,

megyünk, anya határozottan ellenezni fogja, de ennek ellenére megyünk! (Olyan határozottan ellenezte, hogy tizenkét órán át egyfolytában tartott a könnyes rábeszélés és idegtépés, és az erős, kemény anyját Kotya eszméletlen állapotban hagyta ott.) És még ma reggel a hadapród iskola irodájában sem lett volna késő visszalépni (de egymás előtt lehetetlen volt!), most pedig már késő, késő.

És a két barát a szokásosnál gondtalanabbul osztotta meg egymással a gondolatait – az összes többit, és nevetgélt.

Második alkalommal a Szergij Neheztüzér Hadapród Iskolába szóló papírokat adtak nekik az irodán, ahogy ők szerették volna, és megmondták, holnap reggel hány órakor kell jelentkezniük, mit vigyenek magukkal, mit ne vigyenek – és már az esti harangszó is elhangzott, amikor jólesően sajgó lábbal átvágtak az Arbat téren a Nyikitszkij bulvárra. Elhaladtak Blank állatkereskedésének, minden kisfiú vadaskertjének kis szigetei, meg a Borisz és Gleb templom között, m átjáróban, ahol, miközben kifordult a Vozdvizsenkára, a kis villamos csodálatos módon utat adott két összeölelkezett részegnek, és figyelmeztető csengetése egybeolvadt a harangok odafent zengő hangjával, a bérkocsik lovainak patkócsattogásával, az igáslovak nehéz lépteivel és a teherhordó szekerek nyikorgásával a macskaköveken, az újságárusok kiabálásával, az utcai árusok hívogatásával, az Arbat általános zajával. Itt: „hé, vigyázz!” – kiáltott dölyfösen a gyalogosra a bérkocsis, ott: „na, gyerünk!” – csapkodták ostorral a kerékvetőbe akadt szekér elé fogott lovat.

A két fiatalember estére erősebben érezte az illatokat, amelyek hol egy cukrászda, hol egy vendéglő, hol frissen sütött kenyér felől szálltak feléjük, csapták meg az orrukat, és úgy gondolták, most harapnak valamit egy vendéglőben, utána pedig kerülnek még egyet.

A Nyikitszkij bulváron észrevettek maguk előtt egy ősz tarkójú, magas, sovány férfit, aki könyveket vitt a hóna alatt, csomagolatlanul, csak úgy, összevissza. Alig pillantották meg, egyből felismerték, órákon keresztül szokták látni a hátát: a Rumjancev könyvtárbeli ismerősük volt. És Kosztya oldalba bökte Iszakijt, mondván:

– Nézd, a Csillagvizsgáló!

Szanya mérgesen figyelmeztette: Kotya nem tudta fékezni a hangját, sohasem tudott halkan beszélni, a Csillagvizsgáló meghallhatja, hátrafordul, s az kényelmetlen lenne. Dehogy volt az ismerősük, soha nem mutatkoztak be egymásnak és nem beszélgettek, de a férfi egyszer az olvasóteremben szemrehányóan feléjük nézett, amikor ők túl hangosan suttogtak, el is hallgattak nyomban, máskor pedig ugyanígy vitt a hóna alatt vagy tucatnyi könyvet a folyosón, és szétszórta, a fiúk pedig éppen ott voltak, kétfelől odaugrottak, felszedték a könyveket, s bár minden maradt a régiben, lényegében nem ismerik egymást, de azért mégiscsak ismerősök lettek: nem

köszöntek szabályosan, de fejet hajtottak, ha találkoztak, és félig-meddig el is mosolyodtak. Ám oldalról gyakran látták az asztal mellett. A Csillagvizsgáló valamiképpen kivált a Rumjancev Múzeum tekintélyes, szellemi könyvtári közönségéből: lehet, hogy a barlangmély szemgödréből sötéten ragyogó szeme miatt, amitől állandóan mélységesen komoly volt az arca, lehet, azért, mert oldalról nagyon keskenynek látszott, keskeny volt a feje és az egész alakja, de az is lehet, hogy különös, gondolkodó póza miatt: hosszú karjaival az asztalra könyökölt, kis sátrat képezett belőlük, az ujjait összekulcsolta, szakállának leghosszabb szálait alig érintve simogatta, mereven a fejek fölé, a felső polcokra és a kórus alá nézett. Egy ilyen pillanatban nevezte el Kotya Csillagvizsgálónak, de hogy valójában mivel is foglalkozott, arról fogalmuk sem volt, elsőként megszólítani kényelmetlen lett volna. Most azonban:

– Odamegyünk? – kérdezték egyszerre.

A búcsú adta szabadság Moszkva fölé emelte őket. Semmit sem volt szabad elveszíteniük, csak nyerhettek! És egyik oldalról utolérték, egymásra néztek és intonációval enyhítették az udvariatlanságot, hogy a neve nélkül köszöntik:

– Jó napot!….

– Jó napot!….

Az öreg meg se rezzent. Mély tekintetét a fiatalemberekre vetette, nem is nézett rájuk olyan magasról, csak keskeny alakja miatt látszott magasnak, és magasról megismerte a fiúkat.

– Á-á, a két fiatalember! Nagyon örülök. – Bal könyöke alatt megigazította a könyveket, szabad jobb kezét pedig a fiúk felé nyújtotta. A ruha ujja alól előbukkanó keze feje keskeny volt ugyan, de a tenyere széles, mint egy kézművesnek.

– Varszonofjev vagyok.

A fiúk is megmondták a nevüket. Világos, keskeny övvel átfogott lenvászon ingben álltak az öreg előtt, fejükön diáksapka, Kotya azonban mindjárt lekapta a magáét, és hangosan bejelentette:

– Kész! Ez az utolsó nap! Holnap bevonulunk a seregbe. Önkéntesen!

Ez nem dicsekvés volt nála, mindig ilyen volt: dalolt a bensője és dalolva beszélt, széles, csontos arca ünnepélyesen ragyogott, és karja magától lendült szét, hogy mutassa, milyen tágas az élet.

És Pavel Ivanovics Varszonofjev engedte, hogy kerekre nyírt, erős, őszes kefeszakálla és ferdén növő erős, őszes bajusza kissé szétnyíljon. Ez nyilván mosoly lehetett, noha a szája szinte nem is látszott.

– Szóval így állunk? – Figyelmesebben megnézte az egyiket, azután a másikat. – Hm-m-m. – Hangja is barlang mélyéről jött dörögve. Még egyszer megnézte a fiúkat. – És nem félnek, hogy a kollégáik *hazafiaknak* fogják titulálni önöket?

– Há-át… – kereste a szavakat igazolásképpen Szanya – természetesen annak fognak titulálni. De ez bizonyos értelemben így is van…

– És miért ne lehetne az ember hazafi? – kérdezte Kotya fenyegetően, hangosan és énekelve. – Hiszen nem mi támadtunk, hanem bennünket támadtak meg! Szerbiát támadták meg!

Az öreg, homlokát lehajtva, vizslatóan nézett rájuk.

– Igen, mintha így lenne. Azonban a „hazafi” szó az utóbbi hetekig majdnem egyet jelentett nálunk a „fekete százasokkal”, ezért is mondtam.

– És mit gondol? – támadt rá Kotya. – Helyesen cselekszünk? Avagy nem?

Íme, itt az alkalom! – a barátja megsértése nélkül még egyszer ellenőrizheti a maga számára: Ez az öreg mondhat valami nyomósat is.

Varszonofjev felhúzta az egyik szemöldökét.

– A dolog helyes vagy helytelen voltát csak az önök meggyőződéséből kiindulva lehet eldönteni. – És tágra nyit sötét szemében szikra villant. – Önök valószínűleg szocialisták…?

Szanya szégyenlősen megrázta a fejét.

Kotya sajnálkozólag hangosan cuppantott.

– Hogyan?! Nem?… Akkor, remélem, anarchisták…?

Nem, a fiúk nem bólintottak rá.

És azt vették észre, mintha az öreg nem nevetné ki őket. De szörnyen komoly arcán elképzelhetetlen is lett volna a gúnyos mosoly, az összeérő bajusz és szakáll között kevéssé látszott a széthúzódó száj is, de íme – a szeme könnyedén felcsillant.

– Én például hegeliánus vagyok! – jelentette ki Kotya keményen és felelősségteljesen az öregnek. Nagyon határozottan tudta kifejezni magát, előrenyújtotta az állát, az állkapcsa pedig megfeszült.

– Tiszta hegeliánus? – csodálkozott az öreg. – Hiszen ez ritkaság!

– Pontosan az. Tiszta! – erősítette meg keményen, büszkén Kotya. – Ő pedig – mutatott ujjával Szanya mellére – tolsztojánus.

Ezalatt továbbhaladtak, ismét kijutottak a Nyikitszkij kapuhoz.

– Tolszto-jánus? – csodálkozott az öreg oldalról méregetve a fegyelmezett, bizonytalan Iszakijt. – Te jó ég, akkor hogyan mehet a háborúba?…

De észrevette, hogy ez Szanyát milyen érzékenyen érinti: a fiú összezavarodott, szenvedően nézett, s közben eltolta homlokáról lágy, búzaszínű haját.

– Már nem vagyok tiszta tolsztojánus.

– Ez meg mi? – kiáltott fel Kotya, aki egyre szabadabban érezte magát a kiváló öreg társaságában. – Valamikor húst sem evett! Csak gondoljon bele, mit fog most csinálni a hadseregben? Ott nem

válogathat az ember, ott mindenki egyformát kap!

Barátok között ez nem volt sértő, Szanya lágyan mosolygott, de elégedetlen volt magával.

Nyilvánvaló jóindulattal nézett az öreg az egyikre is, másikra is.

– Mi lenne, fiatalemberek, ha nem sietnének a kisasszonyokhoz…? Talán bemehetnénk valahova, megihatnánk egy sört? De maguk valószínűleg meg is éheztek?

Nem, nem siettek a kisasszonyokhoz. Szinte egymásra sem néztek. Jó! Nagyon érdekes lesz az utolsó napon ismeretségbe kerülni az öreggel.

– Akkor várjanak itt egy pillanatig, be kell mennem a gyógyszertárba.

Már ott is volt előttük a Nyikitszkaja gyógyszertár hátsó fala, elzárta előttük a bulvárt. Varszonofjev megkerülte. Menet közben kissé meggörnyedt.

– Ej! – kapott észbe Kotya. – El kellett volna venni a könyveket, hogy vigyázzunk rájuk, legalább megnéztük volna őket! Akkor is csak felszedtük, de nem néztük meg. Idefigyelj, Tolsztojt ne emlegesd különösebben, Tolsztojról már nemigen lehet újat mondani.

Szanya mosolygott, nem akart vitatkozni.

– Hiszen te hoztad szóba.

– Inkább ő mondja el, mit gondol arról, hogy mi a hadseregbe… Azután pedig bedobunk neki valamilyen történelmi témát, tudod, valami olyat, hogy mi az *általános nézet* Keletre vagy Nyugatra vonatkozóan…

A villamosok ívben haladva csikorogtak és csengettek. A bérkocsisok méltóságteljesen vagy sietősen vittek egy-egy utast. A bulváron áramlott a sétáló tömeg, mintha semmiféle háborúról nem tudnának, egy hosszú copfos kislány zeneórára ment a kottáival, egy rendetlen pincér lógó fehér köpenyben ételhordóval átszaladt a bulváron, vitte valakinek a megrendelt ételt. A Nyikitszkaja kereszteződésében, a félkör alakú épületnél, amelyen a „Kosztya bácsi" cigaretta vidám reklámja díszelgett, egy karcsú fekete-fehér rendőr állt, szigorú rendet tartva maga körül. A villamosok is különböző hirdetéseket hordoztak a tetejükön. A cégtáblák hosszú sora is, amely idáig kísérte a fiúkat a kereskedők neveivel mint értéket teremtőkkel, a bonyolult, ragasztott, kidomborodó, görbe és egyenes betűikkel a város tárgyi létét és örökkévaló voltát tanúsították – mégpedig teljesen irreálisan, mert a fiúk holnap már nem lesznek benne. Csak az Union mozi tanúsította, hogy ő ezt tudja: „A SZLÁV TESTVÉREK VÉDELMÉRE, *szenzációs filmillusztrációja a mindnyájunk által átélt, óriási történelmi…*" – egyébként pedig a város állt és áramlott, a régi maradt és változott, és érzéketlen óriás mivoltában nem tudta megérteni, milyen különleges, magasztos nap ez a mai, az

utolsó nap, hogy a fiúk milyen határvonalat lépnek át merészen. Elszakadt, elmaradt a megterhelt város – de nem, nem is fájt a szívük, mert ami a legjobb ebben a városban is meg őbennük is – azt magukkal viszik.

Ezt ők úgy fogalmazták meg, hogy „vesznek egy mély lélegzetet". Szanya kissé elfordította a fejét, összehúzta a szemét, mindkét kezét barátja vállára tette, és álmodozva mondta:

– Hallod! Hogy ezt mindet… Hogy ezt mindet… – Körülnézett, kereste a szót, hogyan nevezze meg ezt a mindet, de nem talált rá nevet. Különben is mindketten értették, kik érthették volna meg egymást úgy, mint ők! – És a háború után ugye el kell jönni ugyanerre a helyre? Igen?

– Igen, igen! – ragadta meg meggyőződéssel barátja vállát Konsztantyin. S még fel is emelte egy kicsit, ereje annyi volt, mint Ivan Poddubnijnek.[56]

Jó hangulatuk, felszabadultságuk az egész színes, zsibongó, csattogó mindenség fölé emelte, a féktelen, örömteli erő a jövő felé húzta őket. És ha már megtörtént, itt is van a baj, megfigyelésük szerint még abban is sértetlenül ellehet az ember, és gyönyörködhet a baj félelmetes szépségében!

A gyógyszertár mögül előjött Varszonofjev és intett nekik, hogy menjenek az Union felé. Nem, nem volt görnyedt, csak fedetlen fejét a hátrafésült őszes, világos hajával kissé előretolta, mintha hallgatózna vagy nézelődne.

– Itt, az Union alatt van egy jó söröző, és rendes közönség látogatja.

Nem is volt annyira nem evilági az öreg.

Az ajtón belül először az illatok csapták meg őket, meleg, örömteli illatok és kissé csípősek és sűrű sörszag. Három egybenyitott helyiség, egyszerűen három szoba, egyik a Nyikitszkajára nyílt, a másik a zárt udvarra, a társaság errefelé tartott. Kotya oldalba bökte Szanyát: sör és hal mellett a természettudományi kar ismert professzora ült, és vele együtt néhány hallgató. Itt-ott tisztek, meg talán ügyvédek. És sehol egy nő, védett terület, ahol a férfiak szabadidejüket eltölthetik. Az elszámolás miatt ott hagyott üres üvegekből látszott, hogy hosszú órákat töltenek itt, és alaposan kibeszélgetik magukat. A szétrakott újságokat, folyóiratokat is olvasták. Menet közben Kotya felkapta a *Nyivá*t, Szanya pedig a *Russzkoje Szlovo*t.

Egy ablak melletti asztalt választottak, a szorosan rakott sörös ládák között.

– Eddig minden jól megy – közölte Szanya. – Ausztriában is támadunk, Poroszországban is, mindenütt sikerrel.

– Ezt hallgassák, ezt hallgassák meg! – szólt hangosan Kotya. – Lord Kitchener hadügyminiszter parancsa a hadseregnek: „A nőkkel bánjanak udvariasan, de kerüljék az intim kapcsolatot!" Na? Hogy

mire nincs gondja!… Na?…

Harsogva hahotázott, de valóban mulatságos is volt. Mások is lármáztak, nevettek itt, nem volt csend a sörözőben. No meg nagyon is ehetnékjük volt már, megéheztek, és inni sem lenne rossz, minden adva van.

– Hát akkor, fiatalemberek, húslevest, vagdaltat, mit óhajtanak? – kérdezte a szívélyes öreg. – Nincs kifogása a hús ellen? – fordult gondoskodóan Szanyához.

– Húslevest! Mindkettőnknek! – döntött Kotya.

Kihozták a levest – aromatikus pára, összetett, ínycsiklandó illat.

Varszonofjev két adagot rendelt.

– És önnek, Pavel Ivanics?

Varszonofjev gyertyaként magasra tartotta hosszú, fehér ujját.

– Az önök életkorában öröm enni, az enyémben pedig öröm az önmegtartóztatás.

– Hát hány éves, Pavel Ivanics?

– Vegyék úgy, hogy pontosan ötvenöt.

Ősz haja, beesett arca alapján többet vártak, de az ötvenöt sem kevés, elfogadták. Pavel Ivanics a rendelést is feladta, a sört is szétosztotta, és jóízűen ette hozzá a savanyú borsót. Megkérdezte Szanyától:

– És miért távolodott el Tolsztoj gróftól?

Szanya nem válaszolt azonnal. Először meg kell gondolni, hogyan fogalmazhatna pontosan. Általában nem szokott sietni. Kotya határozottan kivágta helyette:

– A szekér miatt!

– A szekér miatt?

Szanya még gondolkozott egy keveset és bólintott.

– Igen. Tudja, egy műveltebb paraszt levelet írt Tolsztojnak. Hogy, azt mondja, államunk egy felfordított szekér, egy ilyen szekeret pedig nagyon nehéz, kényelmetlen húzni, meddig kell még húznia a munkás népnek? Nincs itt az ideje, hogy a kerekeire állítsák? És Tolsztoj azt válaszolta: ha a kerekeire állítják, azonnal belemásznak azok, akik felállították, és arra kényszerítik magukat, hogy húzzák őket, és maguknak nem lesz könnyebb. De hát akkor, mi a teendő?

Szanya bűntudatosan nézett, nem foglalta-e le túl sokáig Pavel Ivanics figyelmét a maga dolgával. De nem, Pavel Ivanovics szívesen hallgatta.

– Azt mondom én: hagyják ezt a szekeret az ördögbe, egyáltalán ne törődjenek vele! Fogják ki magukat belőle, és menjen mindenki szabadon. És mindenkinek könnyű lesz… – Védekezően Pavel Ivanicsra nézett: – És Tolsztojnak ezt a tanácsát én, aki szintén paraszt vagyok, egyáltalán nem tudom elfogadni. Apám gazdaságában semmi pénzért nem dobnám ki a legutolsó szekeret sem, feltétlenül a

kerekeire állítanám. És ökrök nélkül, lovak nélkül, akár magam is elhúznám. – Ismét ellenőrizte, nem untatja-e partnerét. – Ha pedig ez a szekér az orosz államot jelenti, hogyan lehetne felfordulva otthagyni? Ezek szerint mindenki mentse saját magát? Elmenni a legkönnyebb. Sokkal nehezebb a kerekeire állítani. És elindítani. És nem engedni, hogy holmi csavargó népség felkapaszkodjon rá. A Tolsztoj által ajánlott megoldás felelőtlen. És, szerintem, félek kimondani… nem tisztességes. – Saját jelentéktelenségének tudatában bűntudatosan hozzátette: – Ez, a közös szekér húzásának megtagadása, volt az, ami Tolsztojban legelőször elkeserített. Türelmetlen hozzáállás. Azután meg más is.

– Miféle más?

– Hát, például, ha figyelmesebben olvassuk… A szeretet nála nem több, mint a teljes, világos egyéni értelem következménye. Azt is írja, mintha Krisztus tanítása a ráción alapulna – és ezért még *előnyös* is számunkra. Hát ez aztán nem… Éppen fordítva van, földi megítélés szerint a kereszténység egyáltalán nem racionális. Az is benne van, hogy az igazságérzet fölötte áll minden földi számításnak!

Az öreg szeme elővillant a barlangi mélységből. De kissé tréfálkozva mondta:

– I-i-gen… Ezek szerint letért a tiszta vonalról… Az életben ez a legnehezebb dolog: tisztán követni egy vonalat, ahogyan a barátja követi a hegeli vonalat. A kevert vonal mindig könnyű, mindenki számára elérhető, akinek nincs foga, az is levesként eheti.

Éppen ki is hozták.

Kotya pedig, aki nem tudta elviselni ezt a tolsztojánus beszélgetést, és örömmel védte meg a barátját, azt mondta:

– Nem is olyan nagy tolsztojánus, bocsásson meg neki. Nem is igaz, hogy tolsztojánus lenne. A falujában például *narodnyiknak* nevezik.

Varszonofjev szétfújta a bajuszát.

– Hogy én micsoda társaságba kerültem!

És rendelt még két sört.

Varszonofjev megtudta, hogy a fiúk három évet végeztek a bölcsészkaron, hogy Kotya inkább történész, Szanya pedig inkább filológus. És tiszteletteljes érdeklődéssel Kotyától azt is megkérdezte:

– Ha megengedi, szeretném megtudni, hogy Hegelnek melyik gondolata a legkedvesebb az ön számára? Melyik jut azonnal eszébe?

Kotya széles arca egyetlen lendülettel fültől fülig terjedő széles mosolyra húzódott, de egyben elgondolkodó is maradt. Sok szép volt Hegelben – a fogalom fejlődése, az ellentmondások önmozgása. De leginkább:

– Talán a dialektikus ugrás!

Az *ugrásban* volt valami csábító.

Varszonofjev élvezettel összefonta ujjait az asztalon.

– De ha ön hegeliánus, akkor helyeselnie kell az államot.
– Én… helyeslem is – értett egyet Kotya rövid habozás után.
– De az állam nem kedveli a hirtelen szakítást a múlttal. A megszakítás, az ugrás számára pusztító hatású.
Ettek. Itták a kellően hűvös és erős sört. Varszonofjev sós kétszersültet rágott.
Világítottak a fehér fogai, mind ép volt és egyenletes.
– Ha megengedi a kérdést, ön mivel foglalkozik, Pavel Ivanics? – kérdezte harsogva Kotya.
– Hogyan is mondjam… Egyes könyveket elolvasok, másokat pedig megírok… Vastagokat olvasok és vékonyakat írok.
– Nem egészen világos, amit mond.
– De ha túlságosan világos, akkor nem is érdekes.
Kotyának az volt a szokása, hogy, mit sem törődve az udvariassággal, csak tört előre, és Szanya szenvedett ettől. Segíteni akart elterelni a beszélgetést a kérdezősködésről:
– Ezt komolyan gondolja?
– Tudja, minél fontosabb számunkra az élet valamelyik oldala, az annál homályosabb. Csak a legegyszerűbb dolgok teljesen világosak. A legtöbb költőiséget a találós kérdésekben tapasztaljuk. Nem vették észre, milyen csipkefinomságú a gondolatmenetük?
– Két széliben két gyűrű, közepiben kis szeg – mondta egy felolvasó energikus ritmusában Kotya és felnevetett. Egyébként hangossága nem rítt ki az általános zajból, és a zaj őket is magába foglaló kerek falán belül tisztán hallották egymás szavát, mintha csend lenne.
– Van ennél jobb is. Este még szabadon ugrál a fehér nyuszi, éjfélkor pedig a tálon fekszik.
A találós kérdést azon a különösen mély, éneklő hangján mondta el Varszonofjev, amely különbözött eredeti hangjától, de méginkább a zsibongva zabáló, sörös hangoktól.
– És ez mi? – érdeklődött Kotya.
Pavel Ivanovics ugyanazon a hangon suttogta titokzatosan a bajusza alól:
– A menyasszony.
– De miért tálon?
– Ha egyenesen megmondjuk, hogy az ágyon, akkor nincs találós kérdés. Költői átvitel. Tálon, mivel megadó, védtelen, ki van terítve.
Vajon nem pirult el egy kicsit Szanya? Nem, gondolkozott.
Ettek, ittak.
Varszonofjev szétfújta a bajuszát.
– A szavak pedig elkopnak, és gyakran elfedik az értelmet. Mert mit jelent az ma, hogy valaki narodnyik?
Szanya összpontosított, hagyott mindent, ami az asztalon volt. Egészséges kinézete, sztyeppen szerzett barnasága ellenére, amit még

itt, a söröző kicsi ablakainak fénye mellett is észre lehetett venni, egyáltalán nem sztyeppiekre jellemző, hanem lágy arca volt, lágy nézésű szeme a napszítta haja alatt szünet nélküli belső munkáról tanúskodott, nem engedélyezett sok beszédet, de ha megszólalt is, azonnal kész volt visszavonulni a partnerével szemben.

– Há-át… aki szereti a népet. Hisz annak szellemi erejében. Annak örök érdekeit a saját rövid életű és apró érdekei fölé helyezi. És nem önmagának, hanem a népért, annak boldogságáért él.

– A boldogságáért?

– I-igen, a boldogságáért.

Varszonofjev szemei a széles szemöldökívek biztos fedezékéből két fénysugarat lövelltek ki.

– Csakhogy a nép többsége számára a boldogságot az jelenti, ha van mit ennie, van ruhája, jólétben él, teljes megelégedettségben, így van? De ahhoz, hogy étellel ellássák, felruházzák, ha belegondolunk, ahhoz is egy egész évszázad kell. Amíg az örök érdekekig eljutunk – ebben akadályoz a szegénység, a rabság, a tudatlanság, a rossz állami intézmények –, és amíg mindezt kicseréljük vagy megjavítjuk, legalább három narodnyiknemzedékre van szükség.

– I-igen, lehetséges.

Varszonofjev pislogás nélkül tudott nézni, nem veszítve szeme elől, amit megfigyelt.

– És mindezek a narodnyikok, akik az egész népet akarják megmenteni, nem törődnek önmagukkal, ugye? Kénytelenek mindenki mást semmirekellőnek tekinteni, aki *nem* áldozza fel magát a népért, hanem mondjuk a művészet valamelyik ágával foglalkozik, vagy az élet elvont értelmét keresi, vagy, ami még rosszabb, a vallást búvárolja, a lelkét menti, nemde?

Szanya annyira figyelmesen hallgatta, hogy már belefáradt. Felemelte a kezét, feltartotta az ujját, hogy valamit közbevessen, mert később elfelejti:

– Hát ha az ember a népért hoz áldozatot, nem mentődik meg a lelke? Magától?

– És ha az áldozat nem megfelelő? És mondja – a népnek nincsenek *kötelezettségei*? Kizárólag csak jogai? Ül és várja, hogy mi megadjuk neki a boldogságot, azután jönnek az örök érdekek? És mi van, ha ő maga nem kész erre? Akkor sem a jóllakottság, sem a műveltség, sem az intézmények cseréje nem segít?

Szanya megtörölte a homlokát, le nem vette a szemét Varszonofjevről.

– Nem kész – milyen vonatkozásban? Erkölcsi emelkedettségben? De akkor ki kész?…

– Hát éppen ez az, hogy ki?… Lehet, hogy a mongolok bejöveteléig megvolt az erkölcsi emelkedettség, mi pedig, ahogy megfogant, úgy

őrizzük. De amióta a népet elkezdték az ördög keverőjében keverni – akár Rettegett Ivántól számítva, akár Pétertől, akár Pugacsovtól, és ne hagyjuk ki a feketeszázas kocsmárosainkat és 1905-öt se – mi van a láthatatlan orcájára írva? mit őriz bezárt szívében? Vegyük csak ezt a pincért – elég kellemetlen fizimiska. Fölöttünk pedig ott az Union, a mozi, a művészet eme antikrisztusa, a zongorista a sötétben játszik – vajon mi van a lelkében? micsoda pofa bújik még elő az Unionból? És miért kell szüntelenül feláldozni értük magunkat?

– A zongorista meg a pincér – jelentette ki Kutya – nem a szorosan vett nép.

– Hogyhogy? – Varszonofjev feléje fordította őszes, világos fejét a világító, hátrafésült frizurával. – Meddig hajtogatjuk még, hogy csak a muzsik a nép? Már milliók tűntek el belőlük – hová lettek?

– Akkor pedig szigorúan tudományos alapon meg kell határozni, hogy mi a nép!

– Igen, mindnyájan szeretjük a tudományt, de azt, hogy mit értsünk a népen, senki sem határozta meg. Mindenesetre nem csak az egyszerű falusi nép tartozik bele. És nem lehet az értelmiséget elkülöníteni a néptől.

– Az értelmiséget is meg kell határozni! – erősködött Kotya.

– Ezt sem tudja senki elvégezni. Például az egyházi személyek semmiképpen sem tartoznak nálunk az értelmiséghez, ugye? – Kutya pillanatnyi prüszkölését egyetértésként értelmezte. – És aki *retrográd* nézeteket vall, az sem értelmiségi nálunk, legyen bár a legelső filozófus. Az egyetemisták ellenben értelmiségiek, még a bukdácsolók, az évismétlők és a puskázók is…

Varszonofjev nem bírta ki komolyan, szakálla egyértelműen a nevetés miatt vált el a bajuszától. A bajuszára ráragadt a sörhab. Odaszólt a kellemetlen pincérnek:

– Még egy kört, legyen szíves.

Az asztalnál enyhült a hangulat, de Szanya még komoly maradt: valami csak nem oldódott meg e rövid beszélgetés során, elakadt, a levegőben lógott. Nemcsak gondolkozott a beszélgetésen, az valósággal ránehezedett.

– Apropó, fiatalemberek, ha nem szerénytelenség részemről, szeretném tudni, kik a szüleik. Melyik társadalmi rétegből jöttek?

Kotya elvörösödött és hallgatott, mintha félrenyelt volna. Kelletlenül és szófukarul csak annyit mondott:

– Az én apám meghalt.

És sört töltött.

Szanya azonban tudta, Kotyának fájó pontja, hogy az anyja vásári kofa, hacsak teheti, kerüli a témát. És elszakadva gondolataitól, megvédte a barátját.

– A nagyapja doni halász. Az én szüleim meg parasztok. Én vagyok

az első a családban, aki tanul.

Varszonofjev elégedetten összefonta és szétbontotta az ujjait.

– Tessék, itt a példa. A föld mellől is jöttek, ugyanakkor a moszkvai egyetem hallgatói is. Önök a néphez is meg az értelmiséghez is tartoznak. Narodnyikok, de önként mennek a háborúba.

Igen, ez nehéz és hízelgő választási lehetőség volt, hogy hova sorolják magukat.

Kutya feltépte a halat, mintha a saját keble lenne.

– Már kezdem érteni, hogy ön nem híve a néphatalomnak.

Varszonofjev rásandított.

– Hogyan találta ki?

– Talán, az ön véleménye szerint, a néphatalom nem a kormányzás legmagasabb formája?

– Nem – hangzott fel halkan és súlyosan.

– Hát akkor milyet javasol? – tért vissza Kutya örömteli, már-már gyermekies kihívó stílusához.

– Javasolni? Nem is merek. – Nézett, csak nézett a két barlangból sötét ragyogó szemeivel. – Ki képzelheti magáról, hogy képes ideális intézményeket kigondolni? Csak az, aki úgy véli, hogy *előttünk*, a mi fiatal nemzedékünk előtt semmi fontos nem történt, minden csak most kezdődik. És csak mi meg a bálványaink ismerjük az igazságot, és aki nem ért velünk egyet, az ostoba vagy gazember. – Mintha kezdett volna haragra gerjedni Varszonofjev, de azonnal lecsillapult. – De ne tegyünk szemrehányást éppen a mi orosz ifjainknak, ez általános, az egész világra érvényes törvény: az elbizakodottság az elégtelen fejlődés legfőbb ismérve. Aki nem elég fejlett, az elbizakodott, aki nagyon fejlett, alázatossá lesz.

Nem, Szanya nem tartott lépést a beszélgetéssel: hallgatta az újat, és a korábban mondottakon gondolkozott. Mennyi mindenről beszéltek már, elejtették és tovább mentek. De mindazt reménytelenül elszalasztva, ennek az utóbbinak most elébe ment:

– Lehetséges-e egyáltalán ideális társadalmi rend?

Varszonofjev kedvesen Szanyára tekintett, igen, idegen, kitartó, meredt tekintete kedves is tudott lenni. Akárcsak a hangja. Halkan és szüneteket tartva azt mondta:

– Ennek a szónak van jobb alkalmazási lehetősége is, és az az első – *a lélek rendje!* És az ember számára semmi sem lehet értékesebb lelke rendjénél, még az eljövendő nemzedékek boldogulása sem.

Na, ez már érdekesebb. Hiszen Szanya is úgy gondolta: választani kell! Hát nem ezt mondta Tolsztoj is? De a nép boldogsága? – azzal hogy állunk?

Csak úgy szaporodtak Szanya homlokán a hosszanti barázdák. Varszonofjev pedig azt mondta:

– Mi csak arra vagyunk hivatottak, hogy tökéletesítsük lelkünk

rendjét.

– Hogyhogy hivatottak? – vágott közbe Kotya.

– Talány! – állította le ujjával Varszonofjev. – Mindenesetre a nép és a nép boldogulásának istenítése közben valahogy el ne tiporják a saját lelküket: mert lehet, hogy valakinek önök közül kell majd meghallania valamit a világ szent rendjéről!

Elhallgatott. Kortyolt egyet. Sokadszor is letörölte bajuszáról a habot.

A fiatalság számára ez csábító, egyszerre villant fel a szemükben: miért ne? nem hiába érzek én magamban valamit!

De azért tovább kíváncsiskodtak:

– És a társadalmi rend?

– A társadalmi rend? – Varszonofjev láthatóan kevesebb érdeklődéssel vett néhány szem borsót. – Valamelyiknek jobbnak kell lennie az összes rossznál. Lehet tökéletes is. Csakhogy, barátaim, ezt a legjobb rendet nem találhatjuk ki önkényesen, nem tervezhetjük meg *tudományosan*, pedig mi szeretünk mindent tudományosan csinálni. Ne bízzák el magukat, hogy ki lehet találni, s aztán a szeretett népüket beleszuszakolni. A történelmet – Varszonofjev megrázta hosszú fejét – nem a ráció irányítja.

Na tessék! Tessék, még ez is! Szanya itta a szavakat, Szanya a kezét is összetette, meg akarta fogni.

– Hát akkor mi irányítja a történelmet?

A jóság? a szeretet? Ha Pavel Ivanics valami ilyet mondott volna, az összekapcsolódott volna azzal, amit különböző helyeken különböző emberektől hallott – s az olyan jó lett volna!

De nem, Varszonofjev nem tette könnyebbé a dolgot.

– A történelem irracionális, fiatalemberek. Megvan a maga, számunkra talán felfejthetetlen szövete.

Varszonofjev ezt reményvesztve mondta. Eddig egyenes háttal ült, most meggörnyedt és a szék támlájának támaszkodott. Se az egyik fiúra, se a másikra nem nézett, csak az asztalt bámulta, vagy a sörösüveg homályos képein nézett át. Sem Kotyát, sem Szanyát nem győzködte semmiről, de zengőbb hangon kezdett beszélni, és minden mondata kerek egész volt – vajon nem szokott-e előadásokat tartani valahol?

– A történelem úgy növekszik, mint az élő fa. A ráció pedig balta a számára, rációval nem lehet felnevelni. Vagy, ha úgy tetszik, a történelem egy folyó, saját törvényei szerint folyik, fordul és örvénylik. De jönnek az okosok, és azt mondják, hogy poshadt a tó, vizét át kell engedni egy másik, jobb medencébe, és helyesen kell megválasztani a helyet, ahova az elvezető árkot ássák. A folyó áramlását azonban nem szabad megszakítani, ha akár egy hüvelyknyire is megszakítjuk, már nincs áramlás. Nekünk pedig azt

javasolják, hogy ezer szazseny hosszúságban szakítsuk meg. A nemzedékek, intézmények, hagyományok, szokások jelentik a folyamatos áramlást.

– Talán már javasolni sem szabad semmit? – ellenkezett Kotya. Elfáradt.

Szanya lágyan Varszonofjev ruhája ujjára helyezte a kezét.

– És az áramlás törvényeit hol kell keresni?

– Az talány. Meglehet, teljesen elérhetetlenek számunkra. – Varszonofjev nem örvendeztette meg Szanyát, maga is sóhajtott egyet. – Semmi esetre sem a felszínen, ahonnan az első forró fejű kihalászhatja. – Hosszú ujját ismét felemelte, akár egy gyertyát: – A legjobb emberi rend törvényei csak a világ dolgainak rendjében lehetnek meg. A világmindenség fogalmában. És az ember rendeltetésében.

Varszonofjev elhallgatott. Könyvtári pózába merevedett: karja kis sátor alakjában az asztalon, kerek, lapát formára nyírt szakállát ide-oda húzogatta összefont ujjai fölött.

Talán nem kellett volna minderről beszélnie. De ezek nem egészen megszokott egyetemisták.

Kotya komoran itta a sört. Homlokán kidagadt az ér a gondolkodástól.

– Hát akkor semmit sem tehetünk? Csak megfigyelhetjük a dolgokat?

– Minden igazi út nagyon nehéz – felelte Varszonofjev állát a kezében fogva. – És szinte láthatatlan is.

– És a háborúba menni helyes dolog? – tért magához Kotya.

– Azt kell mondanom, hogy igen! – bólintott határozottan Varszonofjev.

– És miért? Ki tudhatja ezt? – makacskodott Kotya, noha az a bizonyos papír már a zsebében volt. – Hogyan lehetne ezt megtudni?

Varszonofjev becsületesen széttárta mind a tíz ujját.

– Bebizonyítani nem tudom. De érzem. Amikor megszólal a trombita, a férfinak férfinak kell lennie. Legalább önmaga előtt. Ez is megmagyarázhatatlan. Valamiért így kell, hogy Oroszország gerincét ne törjék meg. És ezért a fiatal férfiaknak háborúba kell menniük.

Szanya azonban mintha nem is hallotta volna ezt az utóbbit. Ő azt értette meg, hogy az útnak vagy hídnak láthatatlannak kell lennie. Csak kevesek számára láthatónak. Különben az emberiség már rég átkelt volna rajta…

– És az igazságosság? – kötözködött mégis, mert itt valami kimondatlan maradt. – Talán az igazságosság nem elégséges elv a társadalom felépítéséhez?

– De! – fordította Szanya felé a két csillogó barlangot Varszonofjev. – Csakhogy nem az, amit a kényelmes földi paradicsom számára mi

találtunk ki. Hanem az az igazságosság, amelynek szelleme már előttünk, nélkülünk és önmagában is létezett. Nekünk pedig meg kell oldanunk ezt a talányt!

Kotya jó hangosat sóhajtott.

– Csupa talányt mond nekünk, Pavel Ivanics, és csupa nehezet. Valami könnyebbet nem tudna?

Pavel Ivanics ravaszul elhúzta a száját.

– Mondok egyet. Ha felállnék, az égig érnék, ha kezem, lábam lenne, megkötözném a tolvajt, ha szám és szemem lenne, mindent elmondanék.

– Ne-em, Pavel Ivanics – tréfálkozott a kissé már kapatos és a helyesléssel elégedett Kotya, és a hal farkával megkopogtatta a tányért. – A legfontosabb kérdést, érzem, a legfontosabbat mi elmulasztjuk feltenni önnek. Később pedig a fronton sajnálni fogjuk.

Varszonofjev megenyhült, elmosolyodott.

– A legfontosabb kérdésekre kitérőek a feleletek. A *legfontosabb* kérdésre soha senki sem fog válaszolni.

RÖVID A TALÁNY MEGFEJTÉSE, DE HÉT VERSZTÁNYI IGAZSÁG VAN BENNE

43. fejezet

Csernyega szokásai. – Az őrmester irányítja az üteget. – Éjszakai indulás a Slaga-M. felé. – Ösztönösen védekezésbe mennek át. – Átengedik a visszavonulókat. – Aki nem ment ki innen, az nem is fog.

Tyerentyij Csernyega alig emlékezett az apjára, a mostohaanyja nevelte, ahogyan éppen adódott, azután jött egy mostohaapa is, Tyerentyij pedig elment, nem sokat kapott tőlük. A kétosztályos falusi iskolában meg az egyosztályos kereskedelmi iskolában se valami sokat szedett össze. De nincs is szüksége tanulásra meg könyvekre annak, akinek jó szeme és füle van az élethez. Ha szükség volt rá, eleven eszével Csernyega megértette a művelt emberek, akár a tisztek beszélgetését is.

Hallotta, hogyan beszélget Hrisztyinyics ezredes dandárparancsnok Venyeckij alezredes ütegparancsnokkal a tüzérség általános dolgairól: mekkora a fölösleges veszteség nálunk vontatóeszközökben meg az ágyúkban csupán azért, mert egy ütegben nyolc ágyú van, a németnél pedig hat vagy négy; arra pedig, hogy hat nyolcágyús üteget nyolc hatágyússá szervezzenek át, nincs pénze a kincstárnak, olcsóbb az ágyúkat vonszolni anélkül, hogy azok lőnének, és hogy az ütegparancsnokok belevesznek az üteg gazdasági dolgaiba, abba, hogy miként őrizzék meg és tartsák tisztán a készleteiket, nincs idő a lövészetre, nincs idő a harcászati kézikönyvek olvasására, különben is mind elavultak, az újabbak pedig el se jutottak hozzájuk, mire kitört a háború.

Csernyega csak még jobban meggyőződött róla, hogy ha valaki fontos a tüzérségnél, hát az az őrmester! – mert ugyan kin nyugszik az egész mindenség?

Tényleges szolgálata alatt Csernyega lövegtalpkezelőből első kezelővé és lövegparancsnokká lépett elő. Most a háborúban pedig, miután az első napon behívták és a harmadik napon Szmolenszkbe szállították, Hrisztyinyics ezredes látókörébe került, az futólag megnézte az őszes, bozontos embert, és azt mondta Venyeckijnek:

– Egy ilyen karakán legényt kár szakaszvezetőnek tartani, tegye meg őrmesternek!

Ezt helyesen vette észre, Csernyega pedig tudta magáról, hogy kitűnő őrmester lesz. Miután megismerte Venyeckijt, arra is rájött, hogy Hrisztyinyics nem ajánlotta volna bármelyik ütegbe őrmesternek. Venyeckij ismerte az irányzókészüléket, az optikai távmérőt, a lőtávolságot, de finom úriember volt, a katonákkal bocsánatkérően beszélt, parancsait kérésként adta ki, és az ütegnél nem lett volna egyetlen kemény ököl sem, ha Csernyegát nem teszik oda

őrmesternek.

És már az első kiabálás, kavarodás alkalmával magáénak érezte az új tisztséget, és az egész üteg egyből elismerte. És egy ilyen háborúban, amilyen most kezdődött, ki volt az ütegben a legfontosabb, ha nem az őrmester? Két hétig az ágyúkat nem kapcsolták le a mozdonyokról, nem foglaltak el tüzelőállást, és hogy a tiszt urak fejében ott voltak-e a harcászati szabályzatok – az semmin nem változtatott. Megmondták, melyik úton kell haladni, de ez a hadosztály menetoszlopa alapján amúgy is világos volt, no meg jelentéseket írtak. Ám az üteget Csernyega vezette, ő etette-itatta, helyezte el éjszakára, ő gondoskodott a lovakról, vigyázott a lőszerre, és az egész üteg őt ismerte el legfőbb emberének, a lovak a fülüket mozgatták, érezték, hogy Csernyega megérti őket. (Igen, a lovak azonnal reagáltak, ahogy először meglapogatta a nyakukat. Jaj, nagyon ismerte őket, adta-vette – nem haszonszerzés céljából, hanem szenvedélyből. Csernyegának nagyobb szenvedélye volt a ló, mint az asszony.)

Tyerentyij elvitt a vállán egy savanyú káposztával teli hordót, meghajlította a patkót, a tízkopejkást, kalapácsot dobált a vásárokon – ahogy Oroszországban sok szabadidejükben és nagy erejüket fitogtatva az emberek versenyezni szerettek. Maga is olyan volt, mint egy hordó. Nem nőtt nagyra, de ez az erején nem látszott meg. És az *egész* erejét a tűzvész és árvíz esetét kivéve még soha nem kellett latba vetnie. Félerővel sikerült neki minden az életben, amit csak akart, mert sok mindenhez értett, sok mesterséget ismert; a mesterség nem vízhordó rúd, nem nyomja az ember vállát, veleszületett erejét pedig tartalékolta. És Csernyega most a háborúban is csak a fele erejét mutatta ki, ezzel is elboldogult, félig álmosan, félig nevetve vezényelt; a háború egyáltalán nem jókor tört ki, harminckét éves, a legszebb korban van, úgy kellene átvészelni, hogy ne legyen kára belőle.

De amikor az éjszaka közepén riadóztatták, mindaz, ami az ismeretlen, néptelen helyen, a csapdában való vergődés miatt a katonakeblekben egész héten át felgyülemlett, most világos parancsban, nem, engedélyben öltött testet: „gyerünk, fiúk, húzzuk el a csíkot!”

Csernyega két szívdobbanásnyi idő alatt összeszedte minden erejét, ami csak benne rejlett, és az alezredeshez rohant:

– Nagys’uram, csak mondja meg: mit kelt csinálni?

Venyeckij alezredes a sátorban a gyertya fényénél megragadta az őrmester izmos karját.

– Ezen a kis patakon át kellene kelni, Csernyega! – És egy kis világos tincs hullott a homlokára, a kiterített térképen, az összecsukható tábori ágyon, amelyet most már örökre itt hagynak, a szokásosnál gyorsabban, bizonytalankodás nélkül mutatta: – …Hogy

ne kelljen kimennünk a műútra, ne tegyünk kerülőt, ott egyébként is németek vannak, itt a kis patakon van valami híd, lehet, hogy megrongálták, lehet, hogy elkorhadt, a hozzá vezető utak mocsarasak – de nekünk át kellene kelnünk rajta! Tíz versztát megtakarítunk, a németet is kikerüljük, és mindjárt erre a kis Slaga-M. földszorosra jutunk.

A térképtől nem lesz bölcsebb az ember. Zöld, fekete, kék, tavak, tavak, tavak, nem tudnak átmenni rajta, Csernyega a kerek szemével gyorsan átlátta, gyorsabban, mint várni lehetett volna – de azért csak megragadta a dolog.

– Mi ez a Slaga-em?

Slaga – nagy kalapács, lengyelül pedig „*szlag trafi*" – dögölj meg, üssön meg a guta…

– Nyilván így nevezik a gátat – vagy malomgát, vagy Mörken falu töltése. Mörkent elkerüljük, a Slaga-M. – et azonban nem tudjuk kikerülni. Csak az marad életben, aki átmegy a Slaga-M. – en, mert itt…

Itt elpusztulnánk! És Csernyega is megfogta az alezredes vállát, de csak óvatosan, hogy össze ne nyomja.

– Nagys'uram, megértve! A tiszteket küldje csak előre, mi meg majd felszedelőzködünk valamennyi fogattal!

– És… a lövedékek… érted, Csernyega?…

– Mán hogyne érteném! – ugrott ki Csernyega a sátorból. – Inkább a kezünket dobjuk el, de a lövedékeket visszük. Elringatjuk, mint az asszonyok csecsét!

Íme, itt van a tűzvész, az árvíz, de még annál is veszélyesebb, és az ilyen percekben egy tisztnek nincs keze, keze az őrmesternek van! Csak halkan, bocsánatkérőn köhécselnek, kétszáz éve tanulják, de egyszer majd elküldik őket a…

Ha Csernyega úgy gondolja, ott hagyja a lövedékeket, ha százszor is vinni parancsolják. Most azonban az a gondja, hogy kevés a lövedék, márpedig minden lövedék öt katonaéletet ment meg, ha nem húszat.

És Csernyega oroszlán módjára a tüzéreire ordított, túlkiabált minden más parancsot, lármát, lónyerítést és csörömpölést. Ismerte az üteg az őrmesterét, de még nem ismerte igazán, mert eddig az éjszakáig nem volt háború! Ez az oroszlánordítás mindenkinek tudtára adta, hogy most aztán senki se lustálkodjon, ha a lovak nem bírják – a hátunkon visszük az ágyút. (Az ordítás az ordítás, de azért csak visszafogottan: éjjel messzire elmegy a hang, nehogy megtudják a németek, hogy felszedelőzködtünk és hogy merre tartunk.)

És a bajban felbolydult a derűs, csendes éjszaka, amelyben a hold eltűnése után csak a csillagok világítottak. Nem jelentették be, de gyorsan elterjedt a híre, és mindenki tudomásul vette, hogy valahol van egy híd, és ahhoz a hídhoz kell sietni, mert ha elbontják, mi

elvesztünk. Csernyega megállás nélkül futkosott a menetoszlop mellett előre-hátra, és mindenütt volt ideje rendbe tenni a dolgokat. Meggörnyedtek és húztak, mintha szembeverő esőben, mintha lövöldözés alatt mennének, meg sem pihentek a katonák. A mezei út kanyargott, mások keresztezték, az elágazásoknál a tiszti felderítők által kiállított eligazítók várták őket. A kis patakhoz közelebb Csernyegának megvoltak a maga felderítői, hogy lábbal tapogassák ki, hol ingoványos a talaj és mennyire. Megkínlódtak a hídig is: eltévedtek, lesüllyedtek, kifogták a lovakat… A hídon is megdolgoztak: az utolsó tanyán szétszedték a csűrt, s a sötétben kicserélték a gerendákat, megjavították a hidat. A lovakat is megitatták. A híd után sokáig mélyedésben haladtak, azután kissé meredeken felfelé, megint befogták a lovakat, míg végezetül kijutottak a kemény földre. Ilyen a háború: éjfélkor ébresztették fel őket, és éjszaka véghezvitték azt, amire nappal nem lettek volna képesek. Ezzel aztán el is telt az egész rövid éjszaka. Otthagyták a hidat és az agyonbarázdált sötét utat a hadosztály hátralévő részének, az ő ütegük már pirkadatkor, jobboldalt erdősávtól védve, hangtalanul kivonult a műútra. Senki sem lőtt, senki sem vágta el az útjukat, kilövöldözték magukat az elmúlt napokban. Csendes éjszaka volt, mintha nem is lenne háború.

Közvetlenül a műútnál, mielőtt kijutottak volna az erdőből, az üteget megállították. Ők értek ide elsőnek, ezek szerint hosszú a kerülőút, de lehet, hogy az ezredek eltévedtek. Már elég jól lehetett látni, de még nem volt teljesen világos. Jobbra egy versztányira ott volt a magaslaton az út mellett az a bizonyos Mörken nevezetű falu. Balra pedig a műúton, mindössze háromszáz szazseny távolságra, de már a lejtőn és a mélyedésben ott várta őket az átkozott Slaga-M., és ha a felderítőkre nem fognak tüzelni, tizenöt perc múlva az üteg már túl lesz rajta. De az első szakasz parancsnoka azt mondta, hogy egy verszta távolságra lesz még egy másik ilyen szűkület. Amikor pedig a másodikon is túljutnak, pontosan ott lesznek, ahol nem egészen három nappal ezelőtt voltak.

Három napig kellett vonszolódni valamennyi ágyúval, fogattal úgy, hogy egyetlen lövedéket se lőttek ki, megtettek egy negyven versztás kerülőt, hogy most azon kínlódjanak, azért törjék magukat, hogy valamiképpen visszajussanak ugyanoda, ahonnan elindultak!

Csernyega leült az erdő szélén egy nagy tuskóra, a keze is lógott, a lába is elgyengült, sajgott. De már se enni, se aludni nem kívánt.

A faluból kerékzörgés és beszélgetés hallatszott. A mieink közeledtek az úton. Mindjárt ide özönlenek, csak sikerüljön elébük vágni.

Visszajöttek a felderítők: a Slaga-M. szabad! Sehol senki! Szabad. Egy kis gát, két szazseny széles, de szabad. Két szazseny? – ajaj!

És most már nem rejtőzködve, csengő hangon, messze hangzón: „Ló-ó-ra!… Hajtók, felülni!” – és az üteg forduljon ki az útra és ereszkedjen le a Slagához.

És ekkor a német ágyúk váratlanul elkezdték lőni Mörkent. És egyből kigyulladt egy ház. És azonnal megszólaltak a német oldalról a géppuskák – de hol van a német oldal? – ott vannak a németek is, ott vannak a mieink is, a mieinkből van több, ott jön, vánszorog még az egész hadtestünk. És a mélyben, ahol nem ég, minden oldalról lobbannak a lövések nyomán a szikrák – a falutól balra is, a falutól jobbra is, a fejük fölött hátulról is. Egyetlen oldal kétségtelenül biztos: a Slaga-M. szabad, itt ni, a lejtő alján, a Slaga-M., amely miatt feldagasztották a mocsarat, véresre törték a lábukat, és a lovakat végkimerülésig hajszolták. Ha most gyorsan elfoglalják az utat és leereszkednek oda, akkor még megelőzik a szekéroszlopot – azt, amelyik Mörkenből vágtában errefelé menekül a lövöldözés elől, zörögnek a kerekek, és a gyalogság is menekül az útszélen.

Ezek sorsfordító pillanatok, amikor sem az ember, sem az egész egység nem tud magáról, amikor nem hallatszik a hang, a parancsnok nem látható, és az embernek magának kell döntenie – de nem is dönt, hiszen nincs idő gondolkozni, csak hirtelen minden eldől.

Az ágyúk beértek – jobb tüzelőállás nem is kell! – vajon leereszkedjenek-e a lejtőn? onnan nem lehet lőni. Csernyega felugrott, és olyan mozdulattal, mintha ezer rubelt szórna szét a szélben, mutatta az első ágyúnak, hol forduljon meg. Majd a másodiknak is.

Megtehették volna, hogy nem hallgatnak rá: miért az őrmester? Megvárjuk a parancsnokot. Ott vár bennünket a kis gát, ez a kis gát Oroszországba vezet! Egész éjszaka botladoztunk, izzadtunk, toltunk, mi vagyunk az elsők, jogunk van Oroszországba menni!

A nagylelkűség azonban úgy terjedt, mint a fertőzés, és a hajtók betanult mozdulatokkal odavezették az ágyúkat, és a csontos pofájú Kolomika már kapcsolta is le a magáét a mozdonyról. És szaladt a törzskapitány, mindkét kezével integetett! mit integet? nem kell? nem kellett volna? De kell!… nagyon helyes, derék legények vagytok!

És Venyeckij alezredes keskeny alakjával kifordult az erdőből, és kardját meg táskáját az oldalához szorítva felszaladt a falutól oldalra eső kis magaslatra. A telefonosok pedig utána, tekerték lefele a kábeldobot.

Már teljes volt a fény, a hajnal az erdő és a hátuk mögött rejtőzködött. Elöl a nyílt halmokon és a halmokon túl mindenfelé szétterjedt a dübörgés. Nem mentek el éjjel, ahogyan akarták – nem mentek el, nem ment el a 13. hadtest, és most tűz alá került.

Csernyega ütegének négy ágyúja a műútnak erre az oldalára fordult, a mozdonyok visszahajtottak az erdőbe, innen húzták elő a lőszeres ládákat, jobb tüzelőállást ki sem lehet találni! Az úton

elszáguldottak az első megvadult szekerek, előzték egymást és összeakadtak – ha ez van itt, mi lesz a gáton? Rohanásukat megszakítva álvonult az úton az ötödik, a hatodik és a hetedik ágyú…

Ekkor pedig odaért a gyalogság, micsoda gyors lábú népség, honnan veszik az ilyeneket?

– Kik vagytok? – kérdezte tőlük oroszlánvicsorgással Csernyega az árkon túlról. – Kik vagytok? Miért jöttetek?

– Zvenyigorodiak! – válaszolták.

Csernyegát elöntötte a sötét indulat.

– Mit képzeltek, az anyátok keservit, zvenyigorodi marhát őrizni jöttetek, mi meg lőjünk helyettetek? Na, egy kettő, fordulni, fedezni!

A tüzérek, akik Csernyega mellett a dombon voltak, kiugráltak, és nem annyira hangerővel, mint kézzel, ököllel megállították a zvenyigorodiakat. Lökdösődtek, megfordultak, egymásba ütköztek – és megindult visszafelé az első hullám, még bátortalanul és készen rá, hogy visszaforduljon. De ott is, akárcsak itt, megjelent egy tiszt – és nem a Slaga felé irányította őket, hanem elvezette az úttól, és megmutatta, hova álljanak be.

Még nem bukkant elő a nap az erdő mögül, csak először csapott elő onnan vörösen, amikor a zvenyigorodiak beásták magukat elöl a lejtőn, a tüzérek mellvéddel vették körül a tüzelőállásokat, a lövedékeket a frissen emelt halom mögé rakták – és megszilárdult a Slaga-M. védelme, amellyel a hadtestparancsnok, aki rohant bele a vakvilágba, nem törődött.

Az üteg nem kezdett mindjárt tüzelni: a közeli versztákon összevissza lőtték egymást, jobbról balra, a középről kifelé, a kerületről be. Az oroszok kezdtek a jobbszárnyra menekülni, arra az útra, amelyiken Csernyega ütege vonszolta magát – és ugyanazon az erdőszélen bukkant elő a Névai Ezred két zászlóalja a magas, félelmetes Pervusin ezredessel, akit jól ismert az egész hadosztály és valamennyi tüzér. Itt a kis vízmosásban gyülekeztek, megpihentek, a sebesülteket átkötözték, elmondták, hogy éjszakától kezdve jönnek egy távoli erdőből, két zászlóalj kivált, a városba tévedt, és most nincsenek sehol; az ő zászlóaljaik pedig a mieink és a németek kereszttüzébe kerültek, alig tudtak elmenekülni. Éppen a zvenyigorodiak lőtték őket.

Most elosztották a helyet, hol vannak a mieink és hol az ellenség. A németek jobbról támadtak – errefelé is, a falut is, a várost is. Amint a nap kezdett előbukkanni a fenyőfák mögül, a mély helyről idelátszott cserepes tetőivel, kéményeivel éppen az a Hohenstein város, amely felé tegnap egész nap meneteltek, de nem értek oda. Úgy látszik, a városban a mieink vannak, de teljesen körülzárva, és a harc kezdete elhúzódott.

Venyeckij pedig már vezényelt: – Első! Szögmérő… irányzék…

srapnel… gyújtó… tűz! – és az első ágyú után felbőgött az egész üteg.

A srapnel alaposan aprít, ha egy zászlóalj zárt rendben vonul – három perc múlva nem létezik.

Válaszként a német lövedékek is egyre közelebb csapódtak be, ám a nappal szemben nem találták meg ütegünket.

A Szofija Ezred átvonult!

Vonultak az ütegek, lövegparkok!

Vonult a Mozsajszki Ezred!

És nem a perceket, nem a lövedékeket, nem a saját sebesültjeiket számolták, hanem ezeket az elvonuló menetoszlopokat: hány tud még átcsúszni? Hányat vágnak el?

Kilőtték az irányzókezelőt – Csernyega beállt irányzókezelőnek.

A falu már több helyen égett, füst gomolygott, a füstből a mieink bukkantak elő, lovon, gyalog, mentek és szaladtak, és nem volt vége.

Két zászlóalj a zvenyigorodiakból. Összekeveredett és szétvert egységek maradékai, valahonnan a dorogobuzsiak kicsi csoportja, és Hrisztyinyics ezredes, a saját parancsnokuk a lemaradt fél üteggel.

Megismerte őket! A kezét rázta: nagyszerű, derék legények vagytok! Visszaintegettek neki, kiabáltak. Hrisztyinyics leugrott, megölelte a törzskapitányt.

És gyerünk az árokba, nem szabad itt sokáig ölelkezni. A németek kezdték pontosan az utat lőni – és akit nem találtak el, az menekült róla. Az út tiszta lett. Elvágták őket. Most már nem tudnak tovább menni.

Pervusin pontosan erre várt: most már az ő Névai Ezredének katonái is leereszkedtek a szabaddá lett Slagához.

Felkerekedtek, menekültek a fedezékből a zvenyigorodiak.

És maga Hrisztyinyics adta ki a parancsot: az ágyúkat egyesével a mozdonyra! És amint a lovakhoz kapcsolták az ágyúkat, azonnal sebes vágtában a Slaga felé indultak.

A mi Venyeckijünk csak nem marad ott. Kár lenne érte, igyekvő úriember.

De nem, itt szalad, mint egy nyúl, a telefonistákkal. A vezetéket meg tekerjék fel maguknak a németek.

Elbődült még két ágyú.

Amit tudtunk, megtettük, testvérek, tartsatok meg jó emlékezetetekben!

Aki pedig Hohensteinben maradt, annak vége.

5. SZ. DOKUMENTUM

augusztus 29.

A legfelsőbb főparancsnokságtól

…A keletporosz fronton augusztus 25-én, 26-án és 27-én kitartó harcok folytak Soldau-Allenstein-Bischofsburg térségében, ahol az ellenség a Gumbinnentől visszavonult hadtesteket és a friss erőket összpontosította. Allensteint elfoglalták az orosz seregek. A német csapatok különösen nagy veszteségeket szenvedtek Mühlennél, ahol is teljes visszavonulásban vannak…

…Továbbra is energikus nyomást gyakorlunk…

44. fejezet

Krisztus nem emberkéz alkotta ábrázolásának napja. – Szamszonov Novocserkasszkra emlékezik. – Nincs többé védelem. – Szamszonov beleszól a zászlóaljak feladataiba. – A fenségesen felkelő nap. – Rossz hírek az erdőben. – Szamszonov új állapota. – A törzs tisztjeinek javított terve. – Az egységek összekeveredése Orlaunál. – Szamszonov búcsúja a csapatoktól. – Vorotincev jelenléte fölösleges. – A törzs továbbmegy.

Abgar, a leprás edesszai uralkodó hallotta, hogy Júdeában van egy próféta, meggyőződött róla, hogy ez a Messiás, elküldött hozzá, és kérte, hogy jöjjön el az ő országába, élvezze vendégszeretetét. Ha pedig ez nem lehetséges, engedje meg, hogy egy festő lerajzolja, és küldje el a képmását. És miközben Krisztus a népet tanította, egy művész nagy igyekezettel próbálta megörökíteni vonásait. De azok oly csodálatosan változékonyak voltak, hogy kárba veszett a munkája, és lehanyatlott a keze: ember nem volt képes Krisztust ábrázolni. Akkor Krisztus, látván a művész elkeseredését, megmosakodott, és arcát a törülközőhöz szorította, és a víz festékké változott. Így jött létre Krisztus nem emberkéz alkotta képmása, és ez a törülköző meggyógyította Abgart. Később pedig a kép a város kapuján függött, hogy azt a támadásoktól megvédje. És a régi orosz fejedelmek testőrségükbe fogadták a Megváltó nem emberkéz alkotta képét.

Ezt valamikor a novocserkasszki katonai templom papja mesélte el Szamszonovnak. Gyerekkorától fogva, a jekatyerinoszlavi kormányzóság kicsi falusi templomától kezdve Szamszonov sok templomban állta végig az esti ájtatosságok, istentiszteletek, imádkozások, gyászszertartások százait, ha összeadnák, ezek az órák imádkozással, gondolkodással, emelkedett lélekkel eltöltött hosszú hónapokat tennének ki. Sok templomban szállt rá a kékesszürke tömjénfüstben a békét hozó lélek, sok templomban volt miben gyönyörködnie, ha felemelte a fejét. De sehol sem érezte magát olyan jól, olyan lélekemelően szabadon, mint a hatalmas, magas novocserkasszki székesegyházban, amely eggyé vált a Doni Sereggel és a várossal. De az egész Novocserkasszk összhangban volt Szamszonovval: meredek, szakadékos, megingathatatlan, a hegyen meg szétterül, három, a péterváriaknál alighanem szelesebb sugárútja van, a pétervári Gosztyinij dvorral vetekedő vásárcsarnoka, a templomtéren tíz ezred díszszemléjének fogadásához sem szűk a hely. A Novocserkasszkban töltött két év volt Szamszonov életének legboldogabb korszaka, és éppen ezekre emlékezett melegen és bánatosan a mai álmatlan éjszakán, éppen az ottani augusztusi istentiszteletekre.

Krisztus nem emberkézzel alkotott ábrázolásának emléknapja mindjárt Nagyboldogasszony után következik. Ezt az éjfélt, a Nagyboldogasszony napjáról Krisztus nem emberi kézzel alkotott ábrázolásának napjára virradóra Szamszonov tábornok most nyeregben töltötte, de mintha ott sem lenne. Az utolsó percig elmúlt Nagyboldogasszony napja – és az Istenanya nem nyújtotta együttérző kezét az orosz hadsereg felé. És már nagyon kevés volt a remény, hogy Krisztus odanyújtja.

Mintha Krisztus is, meg az Istenanya is elhagyta volna Oroszországot.

Éjjel két óra felé, a legsötétebb időszakban a törzskari csoport kerülő úton, alig járt ösvényeken elvergődött egy hat házból álló kicsi faluig Orlau közelében, s ez a név most gúnynak hatóan idézte az első csata dicső nevét. És itt, a toporgás, az összevisszaság közepette, tapogatózva, hallás alapján anélkül, hogy látták volna, a 6. Doni Kozákezred századától és a Kalugai Ezred fogatoszlopától megtudták, hogy a nyugati oldalon már nincs semmiféle pajzs, ahogyan azt a „csúszó” tervben elgondolták, hogy a Kalugai és a Libavai Ezred (lehetséges emberi erőit kimerítve) már este elhagyta azt a terepszakaszt, amelyet a parancs szerint a támadás egész napján át tartaniuk kellett volna – és most a sötétségben, a közelben, ide három versztányira van az első vonal! Benn Orlauban pedig összegabalyodtak a szekerek, és verekedéssel teszik szabaddá az utat.

Két hadtest még odafenn maradt, a felfordított korsóban – annak pedig bezárult a szája. És Neidenburg – amint azt mindnyájan egyöntetűen fennhangon állították, de a térkép alapján nehéz is lett volna mást gondolni – már a németek kezén van.

Annál jobban igyekeztek a törzs tisztjei – gyerünk tovább, minél előbb! Figyelmeztették Szamszonovot, hogy nem is kellett volna Neidenburgba indulniuk, hanem a távolabbi úton egyből Janowba kellett volna menniük! De, ó jaj, a parancsnok nem hallotta meg szavaikat, nem értette meg őket, már nem érzékelte sem a tisztségét, sem a kötelezettségeit! Ahelyett, hogy az egész hadseregben gondolkozott volna, elkezdte a zászlóaljparancsnokokat irányítani.

Szamszonov óráról órára önállóbb lett, és függetlenné vált törzsbeli tanácsadóitól. Mintha nem is létezne számára a hadseregtörzs; egy csapat segédszolgálatos, másodrangú tiszttel meg mit kezdjen? Szamszonov egy, az ott éjszakázók után kitakarított szobában ült az asztalnál petróleumlámpa mellett, sapka nélkül ült a nagyfejű tábornok, homloka mintha értetlenséget sugárzott volna – és a berendelt tiszteknek egymás után osztogatta parancsait a térkép alapján: hogyan fordítsák állásba a Kalugai és a Libavai Ezredet, milyen tüzérség támogassa őket, mely utakat és milyen helyeken kell ellenőrizni, megtisztítani a 15. hadtest közeledő fogatai számára.

Részletesen magyarázott, végighallgatott minden ellenvetést, udvariasan beszélt, „galambom”, „kérem”, nem engedte, hogy más hangulat legyen úrrá rajta.

És már a hajnal is kivilágosodott, és a reggel is szétömlött az ablakon túl, fölöslegessé tette a lámpát. Szamszonov egyáltalán nem sietett, még elüldögélt a térkép mellett (még mindig nézegette, reménykedett, hogy beér a 6. hadtest), lassan végighúzta ujjait a kettéfésült széles szakállán, nyugodt vonalakban megcsavarta balra és jobbra, és végig a kerek nyírás szélén. Nagy, nyitott szemének mintha nem is lenne szüksége alvásra.

Most már evakuálhatta volna végre a törzset! De nem, beosztása teljesen értelmét veszítette – és a törzs tisztjei a vállukat vonogatva és a hidegtől vacogva lóra szálltak, hogy az első vonal mellett valami oknál fogva Orlauba menjenek.

A járatlan erdei utat, amelyet a térkép pontokkal jelölt, már feltörte és megtöltötte a szekerek, homokfutók sora, a sok láda, valahova puska- és ágyúlőszert szállítottak, amelyekre itt volt szükség. Egy kétlovas szekér elakadása miatt mindenki megállt, nem tudták kikerülni, és el lehetett képzelni, hogyan fog az ilyen utakon vergődni a két csapdába került hadtest. A lovasok, törzstisztek és kozákok csapata az ágakat félrehajtogatva, libasorban elhaladt a szekerek mellett.

Az erdő pedig még keskenyebb lett, már csak egy vékony ék volt. Eddig csak a fenyőfák tetején sütött át a nap, de útjuk most az erdő bal széle felé kanyarodott, és a félhomály után rájuk zúdult a vörös nap teljes tomboló fénye, amint éppen csak előkúszott a másik erdő, a húszversztás, végtelen, sötétzöld grünfliessi erdő csúcsa fölött, amely sötéten várta a visszavonuló orosz hadsereget. Az erdőtől kétszáz szazseny távolságra volt egy szakadék, amely egy legelős, patakos lapályra vezetett, és az egész vidék felül párává ritkuló ködben remegett.

Szamszonov összerezzent, úgy nézte ezt a párát és a napot, mintha először látná.

Ez a lebegő fennköltség többet megvilágított számára, mint amennyit az utóbbi, gondolatokban sem szegény huszonnégy órában megértett.

Ebben a párában és ködben lovas menetük leereszkedett a megrongált malomgátra, és ismét felfelé ment – Orlauba. Ez a közelmúltbeli harcok, támadások és veszteségek, a Csernyigovi Ezred zászlajáért folytatott verekedés helyszíne volt, és ha bejárnák és szétnéznének egy kicsit, sok friss sír várna itt rájuk. Az erős hullaszag pedig, ami hol innen, hol onnan legyintette meg őket, azt jelezte, hogy nincs is eltemetve mindenki. De a parancsnokon kívül mintha senki sem gondolt volna arra a mezőre – az útkereszteződésnél pedig még

mindig nem szűnt meg a szekértorlódás. Nyugatról meg egyre újabb szekerek érkeztek.

Itt töltötték a reggelt. Megszűntek az összeköttetés lehetőségei, az idegen országban váratlan és szélsőséges helyzetben volt szétszórva öt gyalogoshadosztály, öt tüzérdandár, lovasság, utászok – híreket pedig, és csakis rosszakat, véletlenszerűen, egyes emberektől tudtak meg, nagyon megbízható híreket, jöttek azok mindenfelől, az erdőből, a legjobb híradós parancsnok sem tudta volna pontosabban megszervezni.

Megtudták, hogy elesett Kabanov ezredes, és szétverték a Dorogobuzsi Ezredet. Megtudták, hogy a Koporjei Ezred Hohensteinnél tegnap este a visszatérés után egy óra hosszáig sem tartotta magát, ismét megfutamodott, és Zsilcov, az újonnan megbízott ezredparancsnok a földbe szúrt zászló mellett térdelve főbe lőtte magát. De még ennél rosszabbat is megtudtak: elesett Martosz tábornok, a Szamszonov kíséretéhez tartozó kozákok jelentették, hogy ez biztos.

Ezt a három hírt jelentették Szamszonovnak. Az háromszor vette le a sapkáját és vetett keresztet. Így tette meg Zsilcovot tegnap ezredparancsnoknak. Így küldte el Martoszt is. De arcának szomorú nyugalmán és új kifejezésén már ez sem változtathatott.

Szamszonov mintha elkezdett volna hallgatózni. De nem a körülötte zsivajgó lármát hallgatta. Nem is a távoli lövöldözést. Hanem csak úgy.

Elejtette, sőt talán el is felejtette legfontosabb gondolatát – hogy megy és megvédi Neidenburgot. Most otthagyta a törzset Orlauban, és csekély kísérettel az első állásokba lovagolt a Kalugai Ezredhez. Amikor odaérkezett, ott találta a szakadékban a zászlóaljparancsnokot, aki husánggal kergette ki a bokrokból az állásokból elszökdöső katonáit, és jövetele céljáról megfeledkezve – hogy meg kell erősíteni az állást – külön beszélgetést folytatott ezzel az alezredessel.

Orlauban pedig munka nélkül lézengtek a dühös, hamuszürke törzstisztek, és nem mertek elmenni onnan a parancsnok nélkül. Ekkor azonban történt valami kellemesebb dolog: váratlanul megérkezett, jelentéstételre jelentkezett, és újabb rendelkezéseket kért Pesztyics tábornok, a 13. hadtest törzsparancsnoka. Mint kiderült, a hadtest él, megvan, ide igyekezett, csak nem ismerte a helyzetet, és nem volt parancsa. És kezdtek Orlau felé közeledni a 15. hadtest ezredei is. Elmesélték, milyen nagyszerű dolgot vitt véghez a Kremencsugi és az Alekszopoljei Ezred, amikor utóvédként csapdát állítottak Kunchenguthnál: az alkonyatban volt idejük bemérni a távolságot, elhelyezni a géppuskákat és lövészeket, és a sötétben tűzzel árasztották el és visszavetették a németek három fegyvernemét, amelyek nagy számban a hadtest üldözésére siettek. Az ezredek most

is frissek voltak, és minden magasabb rangú tiszt bízott benne, hogy mindjárt megérkezik a segítség a szárnyon lévő 6. és 1. hadtesttől is.

A törzs tisztjei felélénkültek: helyre kell állítani a csúszó pajzsot, és még minden jóra fordulhat. Nekiültek, hogy megfogalmazzák, leírják a helyesbített tervet. A 13. hadtest erőltetett menetben (az e nélkül sem késlekedett) vonuljon vissza… irányában… számításba véve… a 15. és a 13. maradványai… tartsák a frontot… Nehézséget jelentett, hogy nem volt elég hadtest- és hadosztályparancsnok, pedig ha azokat összeszedik és jól rendelkeznek velük, a törzs biztonságban orosz területre menekülhet. Ennek érdekében a következőt találták ki: egyetlen parancsnokot kell kijelölni minden bajba jutott egység fölé. Tegnap ilyen volt Martosz, de Martosz elesett. Nagyon jó lett volna Kondratovics, de senki se látta Kondratovicsot. Így természetes volt, hogy az általános visszavonulás vezényletét Kljujevre bízzák, noha ő volt leghátul, de Pesztyics majd magához veszi, és személyesen viszi el neki a parancsot. Még az volt a kérdés, aláír-e egy ilyen parancsot Szamszonov?

Ekkor jött a biztos hír, hogy ma reggel Mörken falunál az utolsó támadás alkalmával odaveszett az egész Kasirai Ezred, valamint parancsnoka, Kahovszkij a zászlóval együtt.

Ez idő alatt Orlauban, nem is benne, hanem a közeli mezőn összeverődtek az egységek, a teljesek meg a vegyesek is, minden egy helyre szorult, és rendelkezésre várt. Elmentek a szekéroszlopok, a lövegparkok, elszállították a sebesülteket, de a tömeg csak nem ritkult. Nyílt hely volt, a délelőtti nap égetett, nem volt elég víz, az ennivalót már említeni sem érdemes, és a hat nappal ezelőtti csata miatt rothadás szaga érződött. A katonák védtelen, reményt vesztett táborrá formálódtak.

Az öt napon át dübörgő front pedig valahogy fáradtabb lett. Mintha a németek meglágyultak, megbocsátottak volna, nem akarták utolérni, kiűzni az oroszokat.

Egy aeroplán szállt el a tábor fölött, arra se lőttek rá.

Dél felé Szamszonov visszatérőben volt az első vonalból, de a kanyargós út miatt nem a ház felé lovagolt, ahol a törzs tisztjeit hagyta, hanem egyenesen a tarlón át, a dombos tájon – egyenesen a tábor felé, annak sűrűjébe.

Szokatlan volt az egységek összekeveredett elhelyezkedése, amelyeknek nem volt parancsuk. Szokatlan volt a tábornok érkezése úgy, hogy nem vezényeltek sorakozót, igazodjot, nem kiáltott kétszáz torok. De még ennél is szokatlanabb volt maga a tábornok, aki nehézkesen, fáradtan ült a lovon: levett sapkáját leeresztett kezében lógatta, feje tetejét a nappal süttette, arckifejezése nem parancsnoki volt, hanem együttértő, szomorú. Nem felelt meg a szabályzatnak az sem, hogy a testőr Atamán Ezred kék hajtókás köpenye,

gomblyukában a Szent György-kereszt szalagjával, ki volt rajta gombolva. Olyan volt az egész, mint valami templomi, ám különös ünnepség, harangzúgás nélkül, vidám női fejkendők nélkül: feljöttek a hegyre a komor parasztok a környező falvakból, és lóháton körüljárta őket a földesúr, vagy talán egy főpap, és meglehet, földet ígért nekik vagy esetleg paradicsombeli életet az itteni szenvedéseikért.

A parancsnok nem kiabált a katonákkal, amiért eljöttek az első vonalból, nem hajtotta őket, nem követelt semmit. Halkan, szívélyesen megszólította a közel állókat: „Melyik egységből, fiúk?” (válaszoltak), „Nagyok a veszteségek?” (válaszoltak), keresztet vetett az elesettek emlékére, „Köszönöm a szolgálatot!… Köszönöm a szolgálatot!…” – bólintott egyik oldalra, a másikra. És a katonák nem tudták, mit válaszoljanak, és mély lélegzet vagy sóhaj szállt csak a tábornok felé, nem az „örömmel szolgálunk!” Továbbment a parancsnok. És ismét, fásultabban: „melyik egységből, fiúk?… nagyok a veszteségek?… köszönöm a szolgálatot!…”

Miközben a tábornok elkezdte a táborban ezt a búcsújárást, egy másik mezei úton lovasok érkeztek: egy ezredes meg egy hosszú lábait kengyel nélkül lógató katona. Más alkalommal az ezredes bemutatta volna ezt a katonát a tábornoknak, és György-keresztet kért volna számára. Most a tábor szélén hagyta, maga pedig befelé indult.

Az ezredes arra a hírre jött ide, hogy itt van a tábornok. És ideért, és már Szamszonov mellett volt, beszélni kezdett, de az szórakozottan, idegenül észre sem vette. Az ezredes közelről kísérte a tábornokot.

A parancsnok hangja jóságos volt, és mindenki, akihez búcsúzkodva és köszönetet mondva kedvesen szólt, jóindulattal nézett utána, nem akadt gyűlölködő tekintet. Ezt a fenségesen szomorú, fedetlen fejet, ezt a szőrös, felismerhetően orosz, összetéveszthetetlenül orosz arcot, a sűrű fekete szakállt, a közönséges nagy fület és orrot, ezt a láthatatlan súly által nyomasztott, daliás vállat, ezt a lassú, cári lovagfást nem illette átok.

Vorotincev csak most látta meg (hogy nem vette észre azonnal? a tábornok arckifejezése nem lehetett pillanatnyi), most látta meg, hogy Szamszonov egész arcán a veleszületett végzetszerűség kifejezése ül: ez az ember egy hét pudnyi áldozati bárány! Kissé magasabbra nézett, magánál magasabbra, várta, hogy kidudorodó homlokára felülről lecsapjon a bunkó. Talán egész életében várta anélkül, hogy tudott volna róla. Várta, és most itt volt.

Azokban a napokban, amikor nem találkoztak, Vorotincev igyekezett jót gondolni a parancsnokról, sok minden eszébe jutott, amit felróhatott neki, de mentséget keresett számára, és izgult, hogy határozottan és ne megkésve cselekedjen. Az első este megérezte, hogy biztosan és erősen tudna hatni rá a döntő percekben. Még ingadozott is, hogy ne maradjon-e ott a hadseregtörzsnél senkinek, semminek,

odacsapódott valakinek, idegen szemnek, fölösleges és mindenkit bosszantó embernek. Az elmúlt napokban szeretett volna visszajönni, találkozni Szamszonovval, figyelmeztetni, segíteni neki, hogy ne kövessen el ballépést – mert ezt a ballépést, mint most ráébredt, Vorotincev az első perctől kezdve várta.

És négy és fél nap alatt végbement a Második Hadsereg teljes katasztrófája. És egyáltalán az egész orosz haderő katasztrófája. De ha (Szamszonov ünnepélyes és megbocsátó arcát látva)… ha nem (ezt a Péter előtti, Moszkva előtti stílusú búcsúzkodást látva), ha másképp…

És milyen hírrel érte most utol Szamszonovot: hogy tegnap óta visszavonulva, egyre visszavonulva még mindig tartják magukat az estlandiak, nyílt terepen, egyetlen géppuskával, az utolsó töltényekkel… de ugyan miért? Az 1. hadtesthez miért nem ment el a parancsnok? És miért van itt, egy ilyen védett helyen csőcselék? Miért szivárognak el a katonák erőtlen, kicsi csoportokban? Legalább egy fél napig tartanák magukat, ütőképes éket gyűjtenének össze, és akkor áttörnének! De mindez az információ, amire Szamszonovnak kétségkívül szüksége volt, valami oknál fogva mégsem volt szükséges.

– Kegyelmes uram!

Szamszonov a felhevült, bekötött vállú, állán vörös foltos, poros ezredeshez fordult, és jóindulatúan, bár anélkül, hogy felismerte volna, feléje bólintott. Neki is megbocsátott. Neki is megköszönte a szolgálatot.

– Kegyelmes uram! Megkapta tegnap a Neidenburgból küldött levelemet?

Szamszonov arcán a bűntudat fellege vonult át. Lehet, hogy félig-meddig tudott róla, lehet, hogy önkéntelenül mondta:

– Nem, nem kaptam meg.

Most mit csináljon? És kinek mondja most el, hogyan történt Usdaunál? És szintén tegnap Neidenburgnál?…

Késő, fölösleges: Szamszonov olyan magasságban lebegett, hogy nem volt erre szüksége, már nem kerítette körül földi ellenség, nem fenyegették, már fölötte állt minden veszélynek. Nem, nem a bűntudat fellege, hanem a meg nem értett nagyság fellege vonult át a parancsnok arcán: meglehet, látszatra olyat tett, ami ellentmond a megszokott földi stratégiának és taktikának, ám az ő új szempontja szerint minden mélységesen igaz volt.

– Vorotincev ezredes vagyok! A főhadiszállásról! Én…

Most, amikor nem is bejárta a tábort, hanem a tábor és az egész csatatér fölött lebegett, a tábornoknak nem kellett emlékeznie múltbéli földi találkozásokra és múltbéli dolgokra.

De miért búcsúzkodott? Hova készül? Tegnap reggel a központi hadtestekhez ment, de kire hagyta őket ma? Miért nem készített elő egy csoportot a kitörésre? S vajon a revolvere tára tele van-e?

Nem. Életkoránál fogva, és mert sok évet eltöltött lovassági tábornoki rangban, mindenképpen becsukódott volna az ezredes jó tanácsai előtt, még akkor is, ha nem lebegett volna. Az emelkedettsége jelentette a védtelenségét is.

A két ló feje egymás mellé került. És Szamszonov váratlanul Vorotincevre mosolygott, és egyszerűn azt mondta:

– Nekem már csak Kuropatkin[57] sorsa maradt.

Felismerte volna, mégis?

*

Vita nélkül aláírta az eléje tett hadseregparancsot.

Hirtelen megnyúlt az arca, elernyedt. Amikor ebéd után a hadseregtörzs lóháton elindult Orlauból, Szamszonov tábornok még tartotta magát a nyeregben. De útközben szekeret szereztek, és Szamszonov tábornok meg Posztovszkij szorosan egymás mellé felültek rá. És himbálóztak menet közben.

45. fejezet

Szasa Lenartovics az egész napot pergőtűzben tölti. – Hol a kiút? – Esti hírek a visszavonulásról. – Lenartovics dezertál. – Visszavonulási jelenetek. – A háború értelmetlen volta. – Lenartovics Szamszonov tábornokba ütközik. – Önöknek, csernyigoviaknak, külön köszönet.

Szasa Lenartovicsot csak reggel fogta el az örömteli, állatian örömteli érzés, hogy *győztek* – ugyan kit győztek le?… győztek – de minek? Sokáig nem bocsátotta volna meg magának ezt az állati érzést, ha az pár óra alatt el nem illan.

Mit hozott ezredüknek ez a győzelem – zsákmányolt fegyvereket, vagy másfél ezer főből álló fogolyoszlopot, s ezt most mind az ezred után kell vonszolni? Semmit sem adott a győzelem. És nem is adhatott. Csak meghosszabbította a szenvedést, növelte az áldozatok számát. Ezzel a győzelemmel nem lett vége a harcoknak, és semmivel sem telt könnyebben a nap, sőt nehezebb lett: egész nap dühödten verette őket a német tüzérség; a németek nem pazaroltak embert az ellentámadásra, hanem lőttek, lőttek az ágyúkkal. És azok mennyivel nagyobb kaliberűek, mennyivel több lövedékük van! – a reggeli győztesek egész nap eleven célpontokként ültek, nem egyszer az elkerülhetetlen halált várták, és a tüzérségi tűz közepette mélyebbre ásták magukat, kidobálták a kiásott földet, hátrébb húzódtak, a sebesültek pedig elkúsztak, elmentek vagy elvitték őket.

Az ágyútűz egész idő alatt intenzív volt, néha pedig pokoli zárótűzzé sűrűsödött. Kiüresedett lélekkel, szellemileg fáradtan, ernyedten, önmaga számára is idegenül Szasa nem remélte, hogy megéri az estét. Összegörnyedve ült a nem elég mély lövészárokban, ágyútöltelék minőségében megvetette önmagát, megvetette önmagában az ágyútölteléket. Mit lehet akkor várni a többiektől, a fejletlenektől, műveletlenektől, ha ő, az aktívan gondolkozó ember semmit sem tud kitalálni, szembeállítani az eseményekkel, csak ült a sekély gödörben, biztonság okáért a térde közé fogva a fejét, és egész nap azt várta, hogy belécsap, vagy nem csap belé, passzívan vár, és már élni sincs kedve. Igyekezett összeszedni a gondolatait, valami okos, érdekes dologra összpontosítani, ám semmi sem jutott az eszébe, az üres csontfoglalat csak ott ült a nyakán, és várta, hogy eltalálják, vagy nem találják el.

Az általános hadkötelezettség mellett nem is lehet másmilyen a háború, csak ilyen értelmetlen: erőszakkal belehajszolják az embereket, nem kívánják meg, hogy gyűlöljenek, hajtják a számukra ismeretlenek ellen, akik hozzájuk hasonló szerencsétlenek. Az ilyen háború nem igazolható. Más dolog, ha önként vállalt háborúról van

szó, a valódi örökös társadalmi ellenség elleni háborúról: az ember felismeri ezt az ellenséget, maga választja magának, és nem rettenti el, hogy őt is megölhetik.

Ha ezeknek a veszteségeknek a tizedrészét, ennek a kitartásnak a tizedrészét, meg ezeknek a lövedékeknek a felét a forradalomra fordítanák, milyen nagyszerű életet lehetne teremteni!

Ha az ember lövéseknek kitéve egyetlen ilyen napot átél, belevénül. Csak ezt az egyetlen, utolsó napot élje túl, és valamit változtatni fog. Szasa ezt pontosan megértette: változtatni kell! Még ma éjjel, amint a lövöldözés csendesedik.

De hogyan változtasson? Az meghaladta Szasa erejét, hogy az egész háborút megállítsa. Ezek szerint a maga számára kell megállítania. De hogyan? A legészszerűbb az volna, ha emigrálna – elszalasztott lehetőség –, emigrálna, mint sok barátja tette. Ott, náluk, Svájcban, Franciaországban, tekintet nélkül a háborúra, a maga természetes módján folytatódik a szabad pártélet, az eszmecsere, az élénk munka. De innen, a poroszországi lövészárkokból csak a fronton keresztül lehet *emigrálni*. Azaz fogságba kell esnie.

Lehet! Fogságba juttatni magát ésszerű is, lehet is: megmarad a legfontosabb, az élete, a tudása, a társadalmi beidegződései. Azután mindezt átadja a dolgozóknak, nincs ebben semmi elítélnivaló. Fogságba juttatni magát lehetséges, de nehéz. Lövöldözés közben nem lehet nyíltan elmenni. Éjszaka eltéved, agyonverik, megölik. Hogy az ember fogságba essen, ahhoz a csapatok alapos és szerencsés keveredésére van szükség. S miután megadta magát? Hol a biztosíték, hogy a németek majd hisznek neki, szocialistát látnak benne? Holmi császári tiszt fog-e vele sokat teketóriázni? Meg általában véve, szükségük van-e szocialistákra? A sajátjaikat is harcolni küldik. Svájcba pedig nem engedik be, hadifogolytáborba zárják. Természetesen az élete akkor is megmarad. De hogyan menjen át?…

Ez a logikus gondolatmenet nehezen fogalmazódott meg, valósággal szétrobbant tőle a feje. Vége lesz valaha ennek a napnak? Vége lesz valaha a lövöldözésnek? Honnan van a németeknek ennyi ágyújuk? ennyi lőszerük? Őrült vezetőink hogyan merészeltek háborúba kezdeni ilyen aránytalanság mellett?

De a nap megmentőként lement, a németek háta mögött ment le – és csak véget ért augusztus 28-a. A lövöldözés is elcsendesedett. Nem egészen, a géppuskák még sokáig szívszaggatóan kelepeltek a sötétben. De elérkezett az éjszaka. És Szasa élt.

Fokozatosan frissebb lett az éjszaka. Beérkeztek a gulyáságyúk, enni adtak. Sok volt az intéznivaló a szakaszban – létszámjelentés, az elesettek vagyontárgyai, Szasa mindezt az altisztre bízta. Lassanként mindenki kiegyenesedett, lazított, a hangok felerősödtek. Sorra vették az eseményeket egyik éjszakától a másikig, ki sebesült meg, ki esett el,

hogyan történt minden – és itt-ott már nevetés csattant fel – javíthatatlan népség! Nem siettek aludni, lélegeztek, éltek a beköszöntött éjszakában. A tisztek meglátogatták egymást.

Eltelt egy óra, eltelt kettő, Szasa semmit sem tett, megvacsorázott és dermedten ült egy tuskón a széttört kerítés mellett. Nehezen tudta összeszedni magát. Pedig csak egyszerűen el kellett volna menni. Veszélyes, de nem veszélyesebb, mint mikor reggel rohamra indultak.

Mit tesznek a kósza hírek? Nem adtak ki semmiféle parancsot, tájékoztatást, az ezred sötétségben volt, de valahonnan a katonák között is, a tisztek között is elterjedt, hogy megkezdődött a visszavonulás… – visszavonulunk… – A Kremencsugi Ezrednek már kiadták a parancsot… a Muromi és a Nyizsnyij Novgorodi is készülődik… Martosz tábornok elment… Torklust sehol sem találják… hamarosan mi is… hamarosan mi is…

Ez az érzés felülről árad szét: a parancsnokok menekülnek! eltűntek! Honnan derült ki, hogy eltűntek? Talán elestek vagy fogságba kerültek? Nem, a pletyka terjed, mint a fertőzés: a parancsnokok menekülnek! Hamarosan mi is.

És Szasa szíve elkezdett zakatolni: a biztos pillanat! most! Nem, nem szabad várni, amíg az ezrednek elvonulásra adnak parancsot, s miután innen elvitték, ugyanolyan tűznek teszik ki őket, csak egy faluval odébb. De egyedül kell elmennie. Mivel rosszabb ő Torklusnál? Elkezdődött az általános zűrzavar, könnyű lesz kimagyarázkodnia.

Eszébe sem jutott, hogy valakit is magával vigyen. A tiszti küldöncöt Lenartovics szinte soha nem vette igénybe. A katonák a szakaszban általában zárkózottak, ijedtek voltak, eszmékkel nem lehetett megközelíteni őket. Még a leginkább hangoskodóktól sem lehetett tréfából sem megkérdezni, ne döntsük-e meg a parancsnokságot? – összeszorítanák a szájukat, hallgatnának.

Lenartovicsnak nem volt térképe. Most valami ürüggyel bement a törzskapitányhoz, és a házban gyertyafénynél megnézte, megjegyezte. Wittmannsdorf főutcája a kelet felé vezető útba torkollott. Három verszta… át kell menni a vasúton… még kettő… a templom felé fordulni… tovább három út kereszteződése… még visszaérkezhet hátulról az első vonalbeli állásokhoz… ott pedig – egy patak… ott van Orlau falu… Valahogy ismerős ez a név.

Lenartovics mindezt ügyesen kinézte, és elment.

Más dolga pedig már nem volt: a szakaszban mindent tudott az altiszt. A legértékesebb holmija, a jegyzetfüzete a gondolataival a zsebében lapul. Itt ez a hülye bot – a kardja, akár mindjárt, itt az úton eldobhatja. És a revolver, amellyel nem valami jól tudott lőni.

Már teljes csend lett, szinte béke: a géppuskák után az egyes puskalövések nem nyomasztottak, inkább megnyugtatóan hatottak. Sötét volt, de az út élt: nyikorogtak a kerekek, csattogtak a paták,

pattogtak az ostorok, szidták a lovakat. Valaki nem vesztegette az idejét, elvonult.

Lenartovics nem ment vissza a szakaszhoz, felszabadult léptekkel ugyanabba az irányba indult. Mivel nem volt alakzathoz kötve, nem kellett kerekekhez igazodnia, könnyen megelőzte a vonulókat. Arra az esetre, ha feltartóztatnák, kifogásokat talált ki, hogy miért is megy.

De senki nem ellenőrizte az út forgalmát, mindenki ment, ahova kellett. Nehéz egészségügyi kocsik vánszorogtak. Csörömpöltek a lőszerkocsik, nyikorogtak az istrángok. Először csak egy sor ment, azután beözönlöttek oldalról, és tovább már két sor haladt, elfoglalták az egész utat. Ha szembe is jöttek, káromkodtak, nem engedték át őket, tolakodtak. A sorban békésen haladtak, a lovasok beszélgettek, fel-felvillant a cigaretták parazsa.

Senki se ellenőrizte, és a zászlóst örömmel vitte tovább a lába. Még lett volna ideje visszafordulni, eltávozását még nem vehették észre, de ő szilárdan eldöntötte, hogy nincs joga értelmetlenül meghalni idegen érdekekért. Keményen lökte el magát a kemény úttól – és még önérzetesebben feltette magában, hogy nem lesz ágyútöltelék.

De az út nem volt olyan egyszerű, amilyennek a térképen látszott, és ez zavarta a szabad gondolkodásban. Emelkedők, lejtők, hidak, töltés – mindezt nem vette észre, amikor a térképet nézte. A templomot megtalálta, de tovább megint házak következtek, és elfelejtette, hol lesz az útelágazás. Valamiféle elágazást talált, de onnan fasorral beültetett út vezetett tovább, ő pedig mezei útra számított.

Senkitől sem akart kérdezősködni. És besötétedett. Erőt vett rajta a fáradtság, megmutatkozott a kimerítő huszonnégy óra hatása. Szasa letért az útról, lefeküdt egy boglya tövében. Nagyon szomjas volt, de nem volt kulacsa, és nem tudott vizet keríteni.

Hajnalban felébredt a szalmában, és vacogott a hidegtől. Összeszedte magát és visszament az útra, amikor is kozákokat látott meg, lépésben mentek, kisebb csapatokban – és visszabújt a boglyába. Ez erősebb volt az értelemnél, mintegy vele született. Gyerekkorától kezdve ösztönösen minden kozákot ellenségnek érzett, alakulatukat zárt, ostoba erőnek. És még a tiszti ruhában is (egyébként azt mondták, jól áll neki az egyenruha) diáknak érezte magát a kozákokkal szemben.

Elhaladtak a kozákok, elment a hosszú szekérsor, és Szasa kilépett az útra. Valami halomba botlott, kiderült, hogy katonakenyér – már száraz, sőt penészes is. Kenyér nélkül mentek támadásba, ez meg itt kidobott kenyér! – valaki valami más szállítmány számára kiürítette a szekeret.

Éhes volt! De különös lenne, ha egy tiszt kenyeret vinne a hóna alatt. A kardjával felszeletelt egyet, szétrakta a zsebeibe, megrágott

egy keveset, és továbbment.

Feljött a nap. Továbbra sem tartóztatott fel, nem kérdezett senki senkit. De mindenkiben, aki lovon vagy gyalog ment, volt valami új, amit nem is lehet megnevezni: mintha fegyveresen, felszereléssel, dolgukat végezve vagy csapategységben vonulnának, mintha ez nem is menekülés lenne, hanem parancsnokainak engedelmeskedő hadsereg menetelne, de már nem az igazi: nem úgy fordultak a tisztek hangjára, és az arcokon ott tükröződött, hogy nem a közös, hanem a saját gondjukkal vannak elfoglalva.

Nagyszerű! Annál biztonságosabb Szasa számára.

Kiderült, hogy jó az út, Orlauba vezet, és lement a malomgáthoz, de az erdőből ide vezetett egy másik út is, és a két úton annyi ágyú, lőszeres láda, szekér, lovas és gyalogos verődött össze, hogy oldalról nem lehetett megkerülni őket, a sort kivárni pedig nem egyszerű. Az elkínzott, összerogyó lovakat lelőtték, kifogták. A gáthoz közelebb szorosabban álltak, összeakadtak a szekerek.

Egy lőszerkocsi rúdja beleszaladt az előző fogatba és megölte a lovat. A lovakat átfogták, kiabáltak, majdhogynem verekedtek. Felbőszültek a tisztek is, a katonák is, a kis termetű, homlokán bekötözött törzskapitány vadul üvöltötte a magas zászlóaljparancsnoknak:

– Szuronyokkal tartóztatom fel, de nem engedem át!

A zászlóaljparancsnok pedig csak legyintett rá a hosszú karjával:

– Kerekek alá töröm a gyalogságát!

Mindkettő a saját katonáit igyekezett átengedni, mást egyet se. Ám ekkor a gáton beszakadt két deszka – és javítók után kiabáltak. A katonák közül mentek az önkéntes ácsok is. Felülről látni lehetett, hogyan nyüzsögtek ott a tisztek, mindegyik mutatta és tanította, hogyan kell csinálni. De az ácsmester, egy megtermett, tömött, ősz bajuszos öreg, akin csak ing volt a derékszíj nélküli nadrágon kívül, válogatás nélkül tisztet, katonát elküldött onnan, és mutatta és csinálta, ahogy jónak látta.

A nap már magasan állt, égette az összeszorult népet. És a patakban, amely nem volt széles, a víz mellig ért, elkezdtek lovakat itatni, aztán pedig fürödni is, először katonák, majd a tisztek is, a vizet egészen felkavarták.

A másik oldalon pedig, a lejtőn és a magaslaton volt a nevezetes csata helye, itt fektették el az első néhány ezer embert, akik megtöltötték a neidenburgi kórházakat – és most még inkább értelmetlennek tűnt a háború: azért áldoztak fel ezreket, hogy egy kicsit északra szorítsák a németeket, most meg azért torlódtak össze éhesen, dühösen, ostorozták egymás lovait, másztak egymás pofájába, mert a németek ugyanazon a helyen dél felé szorítanak bennünket.

De semmiféle baj, semmi vérontás nem képes megingatni az

oroszok türelmét. A másfél ezer ember közül, akik a gát előtt szorongtak, senki sem fogta fel a dolog értelmetlenségét, senkinek nem lehetett megmagyarázni.

Lenartovics már többektől hallotta, hogy ezen az éjszakán feladták Neidenburgot. Akkor hová özönlik ez az áradat, és miben reménykedik maga Lenartovics is? Nem nagyon értette a dolgot. Csak Orlauig nézte ki az utat, a továbbiakat nem gondolta végig.

Fent, oldalt, az átkelés sorára várva egészségügyi kocsik álltak, az egyikben egy szívélyes alezredes feküdt sebesülten. Beszélgetésbe elegyedtek, az alezredes elővette a térképet, a testén kiterítették, és együtt nézték. Szasa valamit mesélt neki, hogy miért és hova küldték s közben megjegyezte: egy nagy erdőnyelv… ha átvág az irtássávon… Grünfliess falu Neidenburg irányában… Maradjon az erdőben és várja be a németeket? De most már kár fogságba esnie, ebből a káoszból tisztán is ki lehet kerülni. De ki lehet-e? A visszavonuló hadsereg útján nagy kiterjedésű erdő zöldellt – azon túl pedig bizonyára géppuskák vannak.

„Bekerítenek” – erről valamiképpen mindenki meg volt győződve. Szasa nem akart levetkőzni, és a mocsaras fenéken átgázolni, ezért sok időt veszített a gáton.

Orlau közelében rendezetlenül gyülekeztek az egységek, és valamire vártak.

A kertekben kiásták, amit találtak – répát, sárgarépát, megették. Ezen a sokadalmon kellett Szasának átvágnia a kinézett erdő felé. De most már bátran haladt, tudta, hogy ebben a zűrzavarban senki sem fogja megkérdezni, feltartóztatni.

De tévedett. Ezt a gyülevész népséget valaki körüljárta, köszöntötte, valamit mondott neki. És Lenartovics felismerte a hadseregparancsnokot (Neidenburgban közelről látta).

Igen, Szamszonov tábornok volt az! A nagy testű lovon, maga is nagy testű ember, akár egy dalia egy olajnyomatos képen, lassan bejárta a karavánszerájhoz hasonlatos tábort, mintha nem venné észre, milyen szégyenletes módon különbözik az a díszszemlén megszokott alakzattól. Senki sem vezényelt „vigyázz”-t, ő senkinek nem engedélyezett „pihenj”-t, olykor sapkájához emelte a kezét, máskor nem katona, hanem civil módjára levette a sapkáját, és ezzel a mozdulattal búcsúzott. Elgondolkozó, szórakozott volt, nem élt a parancsnok fő erejével, a megfélemlítéssel.

Már egészen közel lovagolt, de Lenartovics zászlós nem sietett félreállni, nem tudta levenni a szemét, örömteli tekintetét erről a látványról! Á-á, szóval, ezt kell önnel csinálni! – milyen jóságos lett egyszerre. Á-á, íme, mikor lágyul meg, lesz szentképhez hasonlatos – amikor jól kupán vágják! De várjon, várjon csak, fog még maga kapni!

Így bámult Lenartovics elragadtatott gyűlölettel, a parancsnok

pedig egyenesen feléje lovagolt. És egyenesen tőle, majdhogynem a rangját is megjelölve, egyenesen a zászlós szemébe nézve alázatos, közönyös tehénszemével, atyai módon egyenesen tőle kérdezte:

– Á, ön? Ön kicsoda?

Ezt jól elhibázta! – gondolkozni sincs ideje, el sem illanhat, a körülállók várják, hogy mondjon valamit. Hazudjon? – azt nem lehet… Akkor minél határozottabban, annál jobb:

– A 29. Csernyigovi Ezredből, kegyelmes uram! – és tisztelgés helyett egy kézmozdulat, ahogy a hal billenti meg az uszonyát. (Ha életben marad, ezt egyszer még elmeséli Veronikának meg a pétervári barátainak.)

Szamszonov nem csodálkozott. Egyáltalán nem gondolkozott el, hogyan kerül ide a Csernyigovi Ezred, nem kellene itt lennie. Elmosolyodott, meleg, emlékező fény suhant át az arcán:

– Á-á, a dicső csernyigoviak!…

(Na, ebbe belekeveredett! Most mindjárt elkezd kérdezősködni.)

– …Önöknek, csernyigoviak, külön köszönet…

És elbocsátóan bólintott. Értő módon. Hálásan.

És tovább léptetett.

Mintha a lova is bólintott volna, mélyen meghajlította a nyakát.

A parancsnok széles háta méginkább a mesebeli daliára emlékeztetett, aki keserves bánatban áll a keresztútnál, és fejét lehorgasztva mondja: „ha jobbra mész… ha balra mész…”

46. fejezet

A 13. hadtest visszavonulását akadályozó nehézségek. – Megkönnyebbülten fogadják a visszavonulási parancsot. – Az utóvédek meghaltak. – A hadtestek keresztezik egymást a grünfliessi erdőben. – A lovasság távozása. – Lövik a gyalogságot. – Az eljövendő összeomlás előjelei.

Mintha csak viccből, szándékosan hozták volna olyan helyzetbe a 13. hadtestet, hogy minél kényelmetlenebb legyen neki a visszavonulás. A tavak úgy helyezkedtek el, hogy a hadtest ne tudjon átcsúszni az egyetlen menekülési útvonalon. Ferdén, délkeleti irányban kellett volna elvonulnia, de mindjárt útját állta a hét verszta hosszú Plautziger-tó, két távoli vízfelületét megállást parancsoló karokként széttárva, kék mélységével gonoszul villogott a hadtest felé: „nem engedlek ki!” A bal kar végénél a két szazseny széles Slaga-M. gát lebegett – és az ellenséges porosz víz itt mindjárt kicsi tavak sorával és a Maransen-tó szintén széttárt hat versztás nyúlványaival zárta el a hadtest útját. Miután a Slaga M. – ért drágán megfizetett, de csak kijutott délkelet felé, a hadtestnek megint egyetlen kiútja volt Schwedrichnél – egy híd és töltés, és vékony fonálként kellett átbújnia rajta. Miután pedig átjutott, nem a saját ferde irányának megfelelő szabad térségre jutott, hanem egy észak-déli irányú folyosóba szorult két vízi akadály között: háta mögött a tavak, amelyeket elhagyott, előtte a tíz verszta hosszú Lansker-tó az elmocsarasodott Alle-folyó által egybefűzött kicsi tavak gyöngysorával. És amikor ezt a második akadályt is leküzdötte, harmadszor is a víz ölelésébe került a hadtest – hat verszta hosszúságban ismét tiltón tárta szét nyúlványait a szerteágazó, hosszú farokban végződő Omulew-tó. És a hadtest most már semmiképpen sem tudott arra menni, amerre kellett, kénytelen volt engedelmesen dél felé átbújni, hogy beleütközzön a szomszédos 15. hadtestbe, és továbbvonulni arra, ahol az utakat már elvágta az ellenség. Sőt, miután az Omulew-tavat elhagyta, a végtelen grünfliessi erdőbe került oly módon, hogy a Grünfliess és Kaltenborn közötti egyetlen kövesút pontosan keresztben haladt vele, így aztán kanyargós erdei utakon kellett kivergődnie.

Pontosan ennek a szerencsétlen 13. hadtestnek jutott osztályrészül, amely már enélkül is mindenki másnál többet gyalogolt, hogy Allensteintől kezdve negyven óra alatt hetven versztát tegyen meg, egy darab kétszersült nélkül és olyan lovakkal, amelyeket nem etettek meg és nem fogtak ki.

De talán csak a ló nem érti meg, milyen különleges formája a harcnak a menekülés. Hogy a lent lévőket támadásba küldjék, a fent

lévőknek jelszavakat, érveket kell kitalálniuk, kitüntetéseket kell osztogatniuk, fenyegetőzniük kell, különben elkerülhetetlenül nekik kell elöl menniük. Hogy milyen feladat a menekülés, azt nyomban és egyértelműen megérti mindenki fentről lefelé, és az alacsonyabb rangúak kevesebb ellenállással fogadják, mint a hadtestparancsnok.

Teljes lendülettel, készséggel fogadja, akit álmából költöttek fel és három napja nem evett, a beteg, a sebesült, a buta – csak az marad közönyös iránta, akit már nem lehet felébreszteni. Legyen bár éjszaka, rossz idő, ez az egy cselekvés mindenkit magával ragad, és mindenki kész az áldozatra, nem kér érte jutalmat.

Az elmúlt éjszaka a 13. hadtest még nem tudott a 15. segítségére sietni, mert fáradt volt, és az ellátás lemaradt. A következőn pedig senki sem morgott a lemaradt konyha miatt, nem kérdezte, mikor lesz pihenő, hanem szokatlan gyorsasággal mentette fegyelmezetlen testét az ellenséges erdőkből és tavak közötti átjárókból a hadtest.

Kivéve az utóvédeket.

Tizennégyben az orosz hadsereg utóvédei nem mentették magukat megadással. Az utóvédek elhulltak.

A hohensteini katlanban a Kasirai Ezredet és a lemaradt Névai Ezred két zászlóalját körös-körül támadta von Below odaérkezett hadteste, két kis orosz üteget pedig tizenhat német nehézágyú meg hét tucat tábori ágyú hallgattatott el. De még tüzérség nélkül is déli két óráig harcoltak a kasiraiak, még ellentámadást is indítottak a vasútállomás ellen, és egyesek még estig tartották magukat az épületekben. A zászló mellett elesett Kahovszkij ezredes időt nyert, ahogyan azt megparancsolták neki.

Schwedrichnél, a tavak közötti szűk helyen az egyelőre leginkább épen maradt Szofija Ezred ásta be magát, és véres harcot vívott délután három óráig, így tette jóvá két évvel azelőtti bűnét: 1912-ben folt esett rajta, és azóta nem vehetett részt díszszemlén, mert a borogyinói csata százéves évfordulóján, a borogyinói mezőn az egyik katona kérvénnyel fordult a cárhoz. Most három századát összevonták, ám az sem tett ki száz főt. De elmaradtak az üldözők is.

A 13. hadtest végre maga mögött tudhatta az összes veszélyes, távoli helyet.

Ám utóvédeinek hősiessége sem segített rajta: a továbbiakban sem tudott széles frontot alkotni, pedig már végéhez közeledett augusztus 29-e. Az éjszaka folyamán át kellett csúsznia a 15. hadtest háta mögött, az pedig maga is ott szorongott, küszködött ugyanazokon az utakon. No meg a hadtest sem volt már hadtest, kevés ezred volt teljes, egyik-másik csak néhány századot tett ki. Igaz, még megvolt vagy száz ágyú, és nem maradtak le a lőszerkocsik sem, dél felé pedig jelentkezett Kljujev tábornoknál a 40. Doni Ezred, épen, frissen, most érkezett Oroszországból, kitűnő állapotban – az a bizonyos

lovashadtest, amely az egész csata során hiányzott…

Kljujev tábornok nem örült az újabb tehernek, és nem tudta, mit kezdjen a Doni Ezreddel. Még kevésbé örült a Pesztyics által hozott parancsnak, hogy vegye át mind a három hadtest parancsnokságát. Ezek aztán ügyesek! – mind elmenekültek, őt, Kljujevet pedig itt hagyták, hogy pusztuljon el a zsákban. És hol keresse ezeket az idegen hadtesteket, amikor a sajátját sem tudja számba venni?

Egy jó is volt: Kljujev eddig úgy tudta, hogy Martoszt alkalmasabb nyugati utakra irányították, hogy arra vonuljon vissza, neki meg az elhagyatott erdei utakat jelölték ki. De most megváltoztathatta a rendelkezést.

És alkonyat előtt, az Omulew-tótól, az utak felderítése nélkül, azt se nézve meg, ki menetel rajtuk, egész hadtestével nem balra fordult, amire parancsot kapott, hanem jobbra. És beleszaladt a 15. hadtest hátába.

A 15. hadtest az előző napokban úgy kimerítette az ellenséget, hogy mostanra aránylag akadálytalan visszavonulást biztosított magának: csak a tüzérség lőtt néha utána, és a németek csak azokat a helyeket foglalták el, amelyeket a hadtest már kiürített. De már nem egészében vonult vissza – a törzs nélkül, sok felsőbb parancsnok nélkül, akik vagy elestek vagy eltűntek –, és egy fél nappal hamarabb, mint ahogy azt a „csúszó” terv megkívánta, és ezzel tönkre is tette azt: a nyugat felől záró harci egységek elolvadtak. Sötétedésig csak a 23. hadtest maradványai tartották a „pajzsot”, nem tudni, milyen áron, a 15. pedig, mivel a németek megkaparintották a Neidenburg alatti utat, egyre inkább az átláthatatlan grünfliessi erdőbe húzódott, amely már jóval alkonyat előtt sötét és komor volt.

Itt ütköztek egymásba a hadtestek kilencven fokos szögben a végzetes útkereszteződésnél, a már átláthatatlan, sötét, erdei éjszakában, itt, ahol nappal négy szekér nem tudott egymás mellett elmenni, éjjel két hadtestnek kellett teljesen átmennie egymáson! Ha eddig az óráig valamiképpen még létezett az orosz Második Hadsereg – ettől az útkeresztezéstől kezdve megszűnt létezni.

Hogy ott mennyit ordítoztak, fuldokolva és káromkodva, mennyi gyeplőt, kocsirudat ragadtak meg, lendítettek félre, hány ló pofáját verték össze, hány botot törtek el – csak az tudja, aki maga is megjárta a frontot. Az oszlop elején természetesen nem akadt magas rangú parancsnok, az alacsonyabb rangúak – már ha ott voltak – ordítozása pedig nem mindjárt ért el egymásig, nem ismerték fel, és nem jöttek rá, hogy be kell állni a kereszteződésbe, mint a cövek, minden katonának meg kell ragadni a vállát, megkérdezni, melyik egységhez tartozik, és az egész 13. hadtestet kelet felé kell irányítani, Kaltenborn felé, a 15. – et meg a 23. – at pedig dél felé. Így, kézzel végigtapogatva a két hadtestet, nem egymással keresztben, hanem

egymástól elfelé kell küldeni őket.

Az erdei útkereszteződés, ahol napokig békés nap sütött a békés fenyők fölött, pokoli sötét hasadéknak látszott. Miután a kereszteződésben eléggé megdolgoztatta a torkát, de még mindig nem rekedt be, Csernyega elhallgatott, csak megszámolta, hogy minden fogata megfordult-e, és nem jött rá, hogy öt nappal ezelőtt ebben az útkereszteződésben tolták ki őket Haritonov, a segítőkész, szeplős hadnagy gyalogosai. És a mindent elnyelő sötétségben az úton, amelyen tovább haladtak, szintén nem ismerte fel a régebbi, a nappali, a forróságban is hűvös utat, amelyen egyszer már eljöttek Omulefoffenből, és ugyanoda vissza is mentek.

A két út által elválasztott tömegek találomra, megérzés alapján özönlöttek az erdőben, időnként megálltak. A katonák vánszorogtak, már két napja nem ettek, a kulacsukban nem volt víz, a szájuk kiszáradt, már akár sarat is szopogattak volna, már nem bíztak a tábornokaikban, hogy van valami értelme, hogy így hajszolják őket, és már titkolták századuk számát, nem engedték szétválogatni magukat, egyszerűen oldalra kódorogtak, elaludtak a földön.

Csak a lovasság használta ki az adottságait, amelynek mozgékonyságára és gyorsaságára annyira nem volt szükség ezekben a napokban. Lovas a lovashoz húzódott, de méginkább doni a donihoz: aki látta, felismerte egymást és odaért, az mind egy lovas oszlopba tömörült. Náluk is megtörtént, hogy az egységekben olyan jóvátehetetlen elmozdulás, az agyakban olyan változás ment végbe, ami után már nem lehet helyreállítani a hadsereget. És a lovasság arra indult, ahol elképzelése szerint még volt kiút: a zsák legtávolabbi nyílásához. A végzetes útkereszteződést, ahol minden összezavarodott, már hamarabb, sötétedés előtt elhagyták. A falvakon, ahol hajnalban és holnap az orosz gyalogságnak majd harcolnia kell, a németeket megelőzve mentek keresztül. És a Willenbergig vezető húsz versztás utat, amely holnap a gyalogság számára olyan hosszú lesz, mint amelyik a mennyekbe vezet, a lovak frissen végigkocogták. A doniak útközben felszedték a legendás von Torklust, akit a hadteste nem volt képes megtalálni, a dragonyosok pedig a hadsereg törzsét. Willenberg már a németek kezén volt, még egyet kanyarodtak, áttörtek az erdőn, Chorzelében az átkelést irányító utóvédet hagytak, maguk pedig továbbmentek.

Ez nem is volt kevés. Ide, ütegek! Ide, lőszerkocsik! Ide, gyalogság! Törjetek át, mi várunk, mi tartjuk az ajtót.

De a fiúk valahogy nem jöttek, nem érkeztek meg.

Csak holnap, amikor már világos lesz, vergődnek ki az erdőből, és a németek álnok módon egy kilométernyire kiengedik őket a nyílt térre, utána pedig egytől-egyig legéppuskázzák őket.

29-én estére már nem létezett a Második Hadsereg,

összekeveredett, irányíthatatlan tömeg volt. 29-én reggel a doni kozákok a közös orosz hadsereg megbízható részét alkották, estére ösztönösen rájöttek, hogy azért ők mégiscsak inkább doniak.

Miért vesznénk oda Oroszország anyácskáért?

A doniaknak megvan a külön életük, gyerünk, kozák, törjünk át!

És ez nem szemrehányás, nem ők kezdték.

Így mutatkozik meg előre az iskolai mágneses tekercs kisülésében az óriási égi háború.

A CÁR ÉS A NÉP – MIND A FÖLDBE JUT

47. fejezet

Emlékezés a kosztromai gyermekkorra. – A mezei istentiszteletek. – A Vorotincev nemzetség. – A test tehetetlensége. – Vorotincev és Blagodarjov a grünfliessi erdőben. – Haritonov is csatlakozik hozzájuk. – A térkép, a menekülés terve. – Találkozás Lenartoviccsal. – Nem olyan könnyű fogságba esni.

Pihenő testét lágyan elöntötte a tisztaság érzése. Hogyan aludt el, nem vette észre, hogyan ébredt fel, nem vette észre, sőt még fel sem ébredt. Csupán annyi ereje volt, hogy kinyissa a szemét, és a szeme előtt a közelben meglássa ezt a füvet, az érintetlen, egyenletes, selymes füvet; ettől öntötte el testét a tisztaság érzése. Lehet, hogy az oldalán feküdt, talán a mező sarkát is látta, de nem egészen világosan, a fű pedig lekötötte egész ellágyult, szórakozott figyelmét.

A gyermekkori fű. Pontosan olyan, mintha vetették volna, mondjuk, papsajt is keveredett belé, ilyen nőtt az ő elvadult udvarukon Zasztruzsjében, és ugyanilyen nőtt a falu széles utcáján is: sűrű, erős szálú, rövid, nem kaszálni való. Zasztruzsjében kevés ház volt, az állatokat nem hajtották ki az utcára, és olyan ritkán hajtottak végig rajta, hogy sem út, sőt még keréknyom sem maradt, teljes pázsit, amelyen a falusi gyerekekkel hemperegtek.

Csak annyi ereje volt, hogy alul lévő kezével megérintse, megmozgassa a füvet. Igen, olyan.

Többre nem volt ereje. Irgalmasan, üdvösen nem volt ereje még emlékezni sem: hányadika van, hol van, miért van itt, miért ez a nyugalom? De a kis fűtől lassan-lassan emlékezni kezdett.

A kápolnára. A kőből épült kicsi kápolna a másik utcán, kis kerítés mögött. Még csak nem is kápolna, mert egy ember sem tudna benne felegyenesedni. Valami kis falusi oltár tető alatt.

A rövid istentiszteletekre. A kápolna előtt is tartottak ilyeneket, és egyszerűen a mezőn is, amikor Nagyboldogasszony templomi ünnepén öt verszta távolságból hozzájuk ért a körmenet, amelynek idejét a kosztromai nyárnak megfelelően talán éppen úgy választották ki, hogy jelezze a gabona betakarításának végét.

Nagyboldogasszony napja – mikor is van? Volt már, vagy ezután lesz?… Nem jutott eszébe. Készségesen rejtve maradt minden, ami a közelebbi dolgok, az ébredés felé vezetett volna.

Az ősz hajú, tiszteletet parancsoló pap soha nem kocsival jött, mindig gyalog, hajadonfőtt. És a két ikont két-két asszony hozta. Ám a menet jórészt a kamaszok önkéntes seregéből állt. Két-három idősebb férfi feszülten, komolyan vitte a zászlókat, körös-körül pedig, mint szétszórt borsó, kopaszra nyírt, nagy fejű fiúk övvel átfogott fehér és

sötét ingben, kezükben szentképekkel, nem nevettek, nem csintalankodtak. És kislányok hosszú, nagyon hosszú szoknyában, és a legkisebbek is mindig bekötött fejjel: nem illett, hogy a nők feje fedetlen legyen. Bocskorban vagy mezítláb jöttek, de mindig tiszta ruhában, és annyi egyszerű, megnyerő bizalom, annyi tiszta hit tükröződött az arcukon, a szétáradó, lágy kifejezés lemosta a vad csintalanságot. És a két egyforma zászló ünnepélyesen haladt a nagy nyitott térségben.

Az embernek elszorul a szíve minden emléktől, amely ahhoz a helyhez kapcsolódik, ahol ő felnőtt. Legyen bár másnak közömbös, semmi rendkívülit ne találjon benne, neki mindig ez lesz a legszebb a világon. Csak ott kanyarog olyan szomorúan a mezei út, és állnak úgy a kerítésoszlopok. És a megroggyant kocsiszín. A napóra az udvar közepén. A felpúposodott, elhanyagolt, kerítetlen teniszpálya. A tető nélküli, nyírfaágakból font lugas.

Amikor az öt gyerek között felosztották a nagyapa szegényes hagyatékát, az apja lemondott a részéről, csak azt kérte, adják neki Zasztruzsjét, hogy örüljön a lelke, magányos sétákat tegyen, a sikertelen életén gondolkozzon, merthogy föld már akkorra se maradt ott, a haszon csak annyira volt elég, hogy az intéző (aki egyben lovász is volt) meg a családja megéljen belőle; csak karácsonyra meg húsvétra küldtek Moszkvába a gazdáéknak két-három pulykát meg egy darab olvasztott vajat. Pedig szigorú, korai empire stílusú emeletes házukat annak idején Jegor Vorotincev lovasgárdista főhadnagy építtette, akit Erzsébet cárnő jutalmazott meg; a névre szóló, kalligrafikus írással megírt adományozó parancsot moszkvai lakásukon őrizték.

Ezzel a paranccsal, ezzel a lovasgárdista főhadnaggyal indult el az újabb Georgij élete, két nemzedéknyi civil után ismét a hadsereg felé. (Homályosan még többre is gondolt: hogy ők valamiképpen a kihalt ugrai Vorotinszkij bojári nemzetség folytatói, a híres Mihajla Vorotinszkij vajdáé, akit Rettegett Iván máglyán égetett meg, mert vetélytársat látott benne. Ám nem volt elég láncszem, nem lehetett bizonyítani a dolgot.)

A szeme már teljesen nyitva volt, és látta az egész mezőt, néhány beékelődött tölgyet a zárt tűlevelű tengerben, az alkony előtti fényt – és akkor egyből kitisztult a hallása is, és meghallotta, hogy nem túlságosan távol és nem is ritkán ágyúk dörögnek. És egy pillanat alatt elillant az ernyedt nyugalom, lelke üres katlana ismét zúgni kezdett, mintha izzó vasat kalapálnának, úgy vágott belé: Szamszonov elbúcsúzott a hadseregtől! Ez ma történt, innen néhány versztányira. Minden elveszett, nem lehet segíteni.

És az estlandiak már nincsenek vele, akiket ő győzött meg, ő fordított vissza, s vajon nem fölöslegesen küldött-e pusztulásba?

A lova sem volt már vele. Kettejük lovai. Arszenyij?…

Vorotincev könyöke segítségével felemelte eltörődött testét, elnézett balra, jobbra – nem látta Arszenyijt. Nyakát tekerve hátrafelé nézett, a válla is fájt, az állkapcsa is, és meglátta – itt van. Hanyatt feküdt teljesen kinyújtózva, feje egy tuskón. Ha aludt is, a szeme nyitva volt. De nem, nem aludt, nézelődött, az arca azonban olyan nyugodt volt, mintha aludna.

Ez az egy maradt vele. Vorotincev az egész hadseregre akart hatni, az egész hadseregnek akart segíteni. És egyetlen katonája maradt.

– Elaludtunk? – kérdezte nyugtalanul.

Arszenyij nem azonnal válaszolt, és nem is katonásan, kéjesen elhúzta a száját:

– A-ha.

– Hogyhogy? Nem kellett volna! – csodálkozott Vorotincev, de még mindig nem volt annyi ereje, hogy felugorjon, csak a másik oldalára fordult, Arszenyij felé. Elővette az óráját, de hiába nézte, nem tudta megállapítani, mennyi az idő.

A testnek megvan a maga ritmusa, a maga behatárolt tempója. Bármily viharosan kavarogtak is az ezredek és hadosztályok, merültek el a vereség szakadékában, mintha örvény szívta volna be őket, a test, ez a kicsi csomó nem kezdhetett ellenirányú mozgásba ebben a kavargásban, amíg valami addigi nem zárult le benne, nem hullott le róla a mozdulatlan álom és lusta heverészés a közeli fűszálak bámulása közben. A testnek bizonyos ideig mozdulatlanságra van szüksége, hogy magához térjen, egy bizonyos értelmű előző sebességről áttérjen egy immár más értelmű sebességre.

Hogyan alhattak el? És majdnem négy órát aludtak! Öt percre dőltek le… A hadsereg pusztul, valakiket ki lehetett volna menteni, valamit tenni lehetett volna – ő pedig elaludt!

– Miért nem költöttél fel? Hiszen tudtad, hogy nem szabad aludni?!

Arszenyij cuppantott egyet, sóhajtott, ásított.

– De hiszen én is aludtam, nagys… nagys… Három éjszaka nem aludtam. Maga meg ötödik éjszaka. Hová mentünk volna?

Rendben van, igaza van, a test a földhöz simulva hever, hálás és még most sem képes felemelkedni. Ám a katona nem tudja, hogy az ezredes nem a fáradtságtól roskadt a földre. Osztrolenkától kezdve ötödik napja vágtatott, győzködött, felszólított – de itt összeroskadt. Elkeseredésében. Ezt az érzést eddig nem ismerte, s ezt az érzést nem tudta megbocsátani magának. Feküdt, tehetetlenkedett, a múltra gondolt – jó órában nem jut eszébe az embernek a múlt.

Megzavart emlékezete helyreállt, de Vorotincev még most sem tudta felfogni az óriási, jóvátehetetlen katasztrófa teljes nagyságát. Sem az egészet, se nagyobbik részét nem lehetett már jóvá tenni. De hát akkor mit lehet? Mit csináljon?! Mert valamit csinálni kell! I-i-gen,

jutott eszébe – elveszett a térkép, a lóval együtt a térkép is. Így vakká lett.

Vorotincev felnyögött, öklével a homlokára ütött. Meghajlítva tehetetlen testét, amely hálás, olyan hálás a pihenésért, előre nyújtotta térdét és átkarolta. Legalább térképe lenne! legalább térképe lenne!…

Megmaradt a feje, fejében nagyjából megmaradt a terep általános képe, de ez nem az igazi.

Vorotincev még jobban Arszenyij felé fordult. Az ezredes figyelmes nézésére kelletlenül az is felemelkedett, kezével hátul megtámasztotta a törzsét, de a hosszú lábait meg sem mozdította. A sapkája a földre esett, a haja kócos volt, arckifejezése komor, mintha sokat ivott volna. Pislogott.

– Jó helyre hoztalak, mondhatom – latolgatta Vorotincev. – Ha ott maradsz, nem kerítettek volna be.

– Lehet, hogy ott mán fejem se lenne – ingatta meg meggyőződésében segítőkészen Arszenyij. – Amit megittunk, amit elittunk, azt nem lehet elosztani.

Vorotincev ismételten elcsodálkozott a katona önérzetességén: mennyire önmaga tudott maradni anélkül, hogy az alárendeltségi viszonyt megsértette volna. Tiszti fensőbbség nélkül, mint maga köréhez tartozónak, halkan azt mondta neki:

– De kikeveredünk innen, nyugodt lehetsz.

– Mán hogyne keverednénk ki! – biggyesztette el a száját Arszenyij. – Egy ilyen erdőn át!

– Azt hiszem, nem megy ki a műútig. Mert a műúton németek vannak.

– Akkor majd itt őszölünk. Ameddig a bekerítést megszüntetik.

– Hogyhogy őszölünk?

– Megbújunk egy lombsátorban, amíg nem jön a tél. Gyökereken meg bogyókon élünk.

– Három hónapig?

Blagodarjov összehúzta a szemét, mintha a távolba nézne.

– Éltek így emberek akár évekig is.

– Miféle emberek?

– Hát a pusztaiak.

– De mi nem vagyunk remeték! Mi beledöglünk.

Blagodarjov fölényesen sandított le feltámaszkodó helyzetéből.

– Ha a szükség úgy hozza, minden lehetséges.

– De mi nem szerzetesek vagyunk, mi katonák vagyunk. Mi kitörünk. És minél hamarabb, amíg van erőnk. Hiszen mardossa az éhség a hasunkat.

– Mán ki is marta – harapott rá üres fogaira Arszenyij.

Ez az egymás melletti alvás erőt adott nekik. Most már nem a zászlóaljakat kell összeszedni, hanem maguknak kell kikeveredni

innen. Neki, Vorotincevnek el kell jutnia a főhadiszállásra, kiderítenie és elmondania az igazat. És akkor nem lesz hiábavaló ez az egész út! Ez az ő kötelessége, az egész körülkerített hadseregben egyedül az övé. A zászlóaljak összegyűjtésére vannak más tisztek.

És mintha megint kitisztult volna a füle. Vorotincev meghallotta – a csendet.

Már nem lőtt a tüzérség. Ritkán hallatszott egy-egy távoli puskalövés. Olykor kétháróm puskával eresztettek meg egy-egy sorozatot.

Ez azt jelenthette, hogy minden véget ért!

És Vorotincev megtámaszkodott, hogy felugorjon. (Csak nem a jó kezére, belenyilallott a vállába.) És Arszenyij után ő is felfigyelt: az mintha külön mozgatta volna a fülét, ernyedtségét feledve, élénken figyelt befelé a fák között.

Ágakat ropogtatva közeledett valaki.

Egyedül jött. Bizonytalanul.

– A mienk – határozta meg Arszenyij.

Ha egyedül jön, nem lehet más.

De a földön maradtak.

Az pedig jött. Vánszorgott. Egy tiszt. Sovány. Nem is fiatal, valósággal gyerek. Sebesült? – olyan nehéz neki a kard. Valahogy ismerős.

– Hadnagy! – szólította meg Vorotincev és felállt. – A rosztovi?

A bajusztalan, gyerekes kinézetű hadnagy az ijedtségről örömre váltott:

– Ó-ó, az ezredes úr!

– Hát magát nem szállították el? Csak nem gyalog jön a kórházból? – De válaszra sem hagyva időt: – Térkép nincs véletlenül magánál?

A hadnagyon nem is vállszíj volt, váll-lap alatti szíjak csatokkal, mindkét válláról egyenesen a derékszíjig. Vékony alakjához képest pedig a legnagyobb méretű tiszti táska, teletömve.

– Hogyne lenne! – ragyogott fel még jobban a sápadt hadnagy, és kinyitotta a táskát. És dicséretet várva hozzátette: – Méghozzá milyen pontos, német! Hohensteinben találtam! És a kórházban összeragasztottam. De erőlködve beszélt. És erőlködve állt. Hányingere volt, vagy szeretett volna lefeküdni?

– Milyen derék fiú! milyen derék fiú! – veregette meg Vorotincev a hadnagy hátát. – Hol sebesült meg? Igen, légnyomást kapott. A feje? Talán csak elmúlik. Tudja, mit, terítse le a köpenyét, és feküdjön le egyelőre, olyan sápadt!… Azt mondtam, feküdjön le!

Ő pedig már csavarta is szét, terítette ki a térképet a füvön – kétfelé nyitotta, megint kétfelé, megint kétfelé. És már ott hajolt fölötte, úgy hajolt rá, mint sólyom a zsákmányára. Hogy félórával ezelőtt még aludt, hogy egyáltalán képes volt nyugodtan feküdni, az most teljesen

elképzelhetetlen volt.

– Arszenyij, adjál ágakat, hogy a sarkakat lenyomjuk. Hadnagy, mutassa meg, merre jött.

Vorotincev a térkép előtt térdelt, Haritonov pedig hason feküdt, a köpenykoszorú a melle alatt volt, ennek segítségével emelkedett magasabbra. Néha elfulladt a lélegzete, máskor becsukta a szemét, de igyekezett megszakítás nélkül, pontosan és minél élénkebben beszélni. Beszélt, és azonnal mutatta a térképen az ujjaival, ápolatlan és tompa körmeivel, hogyan jött ki tegnap este Neidenburgból, amikor a műutat már elfoglalták a németek. Hogyan közelítette azt meg, távolodott el tőle, és hol töltötte az éjszakát. Ma pedig Grünfliess falu felé indult, de…

– Hogyan, már Grünfliesst is? Mikor vonultak be?

– Hogy ne hazudjak… vagy három órával ezelőtt…

Miközben ők itt aludtak…

…Hogyan képzelte, hogy megtalálja a 15. hadtesthez tartozó ezredét…?

– És ön szerint most hol vagyunk?

– Pontosan itt ni. Ha tovább megyünk, jobbra lennie kell egy irtásnak, azután jön az erdő széle, és fel kell tűnnie Orlaunak.

– Nagyon helyes, hadnagy! Onnan már mindent pontosan tudunk. De az ezredét már ne keresse.

Volt térképük, volt kiindulási pontjuk, a többi már a szemükre és az eszükre van bízva. A gondolatok gyorsan a szükségesre összpontosultak, mint a kezelők az ágyú köré, mint a század a „fegyverbe!” vezényszóra. Ahol a nagy zsák szája van, oda igyekszik minden orosz: talán még nincs bekötve. Mindenki arra törekszik, hogy a németek nyugati falától *messzebb* menjen ki, mi pedig a lehető *legközelebb* megyünk ki. A németek se nagyon állapodnak meg itt, mennek tovább, hogy kerekké tegyék, összezárják a gyűrűt. És itt nincsenek kitaposott utak, s ez annál jobb egy kis csoport számára. A nyiladékok éppen délkeleti irányúak, ahogy nekünk kell. Csak egy háromversztányi hurkot kell csinálni, megkerülni a grünfliessi erdő nélküli háromszöget. És aztán állandóan erdőben, tovább. A vasút sűrű erdőben halad, ott nem lesz senki. Azután megint a nyiladékokban kell haladni. Egyetlen kicsi hely van, kétszer félversztányi rész, Modlken falunál, ahol az erdő a műútig nyúlik, egészen szorosan. Itt kell átmenni rajta! És minél kevesebb versztát kell megtenni. Ha kevesebb a verszta, kevesebb erőre van szükség, hamarabb ki lehet jutni. Megülni az erdőben és várni, hogy a műútról elvonuljanak, hamis számítás, de még szögesdrótot is kihúzhatnak. A lehető leggyorsabban el kell tűnni! De ma éjszaka már nem lesz rá elég idő. Tehát holnap éjjel. És huszonnégy óra alatt el kell érni a műutat. Íme, az útvonal is, az idő is, a hely is, a terv is készen van.

A kiterített térképen ott zöldellt Vorotincev előtt a grünfliessi erdő, amely óriási volt ugyan, de kétszázötven akkurátusan kirajzolt, megszámozott, gondozott négyzet alakú részre osztódott, és az elmenekült erdészeknek volt alárendelve – miért ne lehetne Vorotincevnek?

Elmélkedésének egy részét hangosan előadta Haritonovnak. Légnyomást kapott – ez gyenge pont lesz. Ám a hadnagy katonai buzgalma oly szilárd, oly ragyogó képpel és felszabadultan hallgatta a főtiszt tervét még a füvön fekve, a földből gyűjtve erőt, hogy kétségtelen volt: ő nem okoz gondot.

– Melyik hadapródiskolába járt, hadnagy?

– A Sándorba.

– Én is!

Mindketten megörültek. De nem volt idejük emlékeket idézni.

Blagodarjov mezítláb, nagy lábfejét a füvön húzogatva állt teljes magasságában. Mintegy madártávlatból nézett le a kiterített Poroszországra. Most megragadták, az övék volt.

Néhány órával ezelőtt tompa tehetetlenségben erőtlenül rogyott le Vorotincev ezen a helyen. Egy órával ezelőtt arra sem volt ereje, hogy gondolkozzon, mit kellene csinálni. Most pedig felcsillant és kialakult egy biztos terv, és Vorotincev már úgy érezte, nem szabad elszalasztani a Pillanatot, és összenyomódtak, majd szétpattantak a rugók: gyorsan! minél gyorsabban!

– Gyere csak, Arszenyij, fogd meg a két sarkát.

Széttekerték, és az iránytűnek megfelelően állították be a térképet. És elveszett kis tisztásuk beilleszkedett az erdő szigorú rendjébe. És a keresztbe haladó nyiladék megmutatta, merre kell elindulniuk.

– Na, fiúk? – türelmetlenkedett Vorotincev. – Elindulunk? – És aggódva a hadnagyra pillantott: – Nehéz lesz? Pihenni kellene még egy kicsit?

Igen, jó lenne feküdni még egy kicsit, de:

– Kész vagyok, kész vagyok, ezredes úr!

Arszenyij hangosan cuppantott, és kezdte felhúzni a lábbelijét.

Vorotincev óvatosan összehajtotta a térképet, gondolkozott, hogyan kell legközelebb kihajtogatni, új éleket csinált, hogy a régi törötteket óvja.

Nyugat felé volt hozzájuk legközelebb nyílt terület, de még onnan sem szűrődött át a napfény, elnyelte az erdő mélye. A bronzszínű, hámló törzsek sötéten álltak, csak tűleveles tetejük csillant meg aranyosan a tízszazsennyi magasságban.

– Akkor! – vezényelt határozottan Vorotincev, s közben nézte, hogyan himbálódzik a beteg hadnagyon a kard. – Dobja el!

– Tessék? – értetlenkedett Haritonov. Csodálkozott. – Hogyan?

– Dobja el, dobja el! – mutatta Vorotincev. – Ez parancs! Én felelek

érte. Én is hamarosan eldobom a magamét.

De még nem dobta el.

– Akkor… eltörjem, ezredes úr?

– Nincs ereje eltörni. Arszenyij, te jössz hátul. Vedd el a hadnagytól a köpenyt. – És ujjával intett válaszként Haritonov tiltakozására.

Libasorban indultak el. A sovány fiún most már csak a tábori táska, a revolver és a „hám” volt, nagy igyekezettel, feltartott fejjel ment a zömök, könnyű lábú ezredes meg a hosszú, kaszáló léptű katona között. A két köpenyen, a két puskán, a hátizsákon, csajkán, kulacson kívül Blagodarjov még egy felbontatlan ólompatronos ládikát is vitt, a derekán pedig utászlapát lógott – ennek ellenére mintha csomag nélkül lépkedett volna.

Megtették a kijelölt háromnégyzetnyi utat. Mentek még egy félnégyzetnyit. A vékony holdsarló is lehanyatlott, az erdőben már beállt a korai sötétség, de Arszenyij a nyiladéktól vagy tíz fával odébb észrevett egy tönkön ülő embert.

– Hö! – Mintha hordóba fújt volna. – Ott ül valaki!

Most az egész erdő olyan, hogy minden bokor életre kelhet.

Odanéztek a tisztek is. Ott ült. Nem lőtt. Nem szaladt el. Nem bújt el. De nem is rohant földijeit fogadni.

Felállt. Lassan feléjük indult.

A nyiladékban még volt annyi fény, hogy lássák, a jövevényen minden össze van kenve földdel, az arca is sáros, de büszkén előretolt és szigorú. Egy zászlós. Szintén kard nélkül. Észrevette az ezredesi váll-lapot, bizonytalankodott, hogy tisztelegjen-e. Nem tisztelgett, nem húzta ki magát különbsebben. Csak úgy erdei módon. A szemöldökét ráncolta. Mintha elgondolkozott volna vagy szúrna a szíve, késlekedve jelentkezett:

– Lenartovics zászlós, a Csernyigovi Ezredből.

Ez alatt az egy perc alatt Vorotincev már észrevette kigombolt köpenye alatt az egyetemi jelvényt. És ahogyan minden katonát és tisztet fel szokott mérni, mire használhatná az ezredében, a zászlóst is felmérte. És közben továbbgondolta, amit hallott: Csernyigovi Ezred, hát az biztosan nem a közelben van. De hát minden összekavarodott mostanában.

– Megsebesült?

– Nem – mondta komoran, öntudatosan a zászlós, és hozzátette: – De majdnem megöltek.

– Nem értem – szólt rá élesen Vorotincev.

Ugyan kit nem öltek meg „majdnem”, erről majd a háború után az asszonynak mesélnek.

Lenartovics a válla fölött hátrafelé mutatott.

– A falu felé akartam kimenni. De ott már németek vannak. A krumpliföldön géppuskával földre szorítottak, nem is tudom, hogyan

kúsztam el.

– És hol van a szakasza? – kérdezte sietősen Vorotincev. Nem szabad elvesztegetni az éjszakát. Az égen olajszínű, csomós felhők csíkja húzódott végig, de nem ígért rossz időt. És Vorotincev nem hallotta, mit válaszolt közben a zászlós, meglehet, nem is hitte volna el a magyarázatát, de több és nagyobb dolog is összekeveredett itt és ment veszendőbe, mint ennek a zászlósnak az élete. Nem szívesen vett volna be egy ilyet az ezredébe, de azért látta, milyen katonaembert lehetne faragni ebből a szolgálatot lenéző egyetemistából. Jó az alakja, jól áll a feje.

– Itt marad? Vagy elmegy? Mi ki akarunk törni.

Pillanatnyi bizonytalanság, aztán az előbbieknél élénkebben és teljes készséggel:

– Ha megengedi.

Az ezredes élesen, keményen válaszolta:

– Figyelmeztetem: itt és most a szolgálat és kötelezettség rangokra való tekintet nélkül történik, és lesz érvényes. Vannak egészségesek és vannak sebesültek, ennyi a különbség.

– Rendben van, rendben van! – egyezett bele élénken Lenartovics.

Hiszen demokrata volt, és mindig gyötörte a „fentiekre” és „lentiekre” történő felosztás.

– Indulj! – intett Vorotincev a csapatának.

És elindultak.

Lenartovics valóban örült, hogy biztos kezekbe került. Nyelte a morzsás földet a krumplibokroknál, a közel becsapódó golyók befröcskölték földdel, már búcsúzkodott az élettől – a beteljesületlen, szinte el sem kezdett, olyannyira kedves életétől! –, gilisztamozgással hátrafelé csúszkált ki a végtelen barázdából, egyszer sem emelte fel a fejét – mit sem tudva magáról kóborolt az erdőben, és megsüketülve, összekarcolt, remegő kezével és kificamodott ujjával kotorta, egyre csak kotorta szájából a földet, szedegette az orrából és a füléből.

Fogságba esnie még nehezebbnek bizonyult, mint a végsőkig harcolni. Ilyen a háború – elhagyni sem lehet, megszabadulni sem lehet tőle. És ha itt nem gyanakszanak rá, nem tesznek neki szemrehányást, sőt azt ígérik, kivezetik innen, akkor menni kell, lőni kell, harcolni kell. Ha az embert meg akarták ölni, ha majdnem megölték, joga van ugyanazt tenni, ez már nem tréfadolog…

Meglátta a katonánál a kulacsot, a torka kiszáradt és remegett a szomjúságtól – de csak nem szánta rá magát, hogy inni kérjen.

48. fejezet

Már nem fájnak a sértések. – A törzs tanácstalankodása. – Támadás Saddek alatt. – Szamszonov megpróbálja elbocsátani a törzset. – Baklanov sírja. – Szamszonov tábornok utolsó órái.

Szamszonovot vezették, vitték. Testét nem ő mozgatta. Ő csak gondolkodott. A rétegek végleg beszakadtak, a por elült, szétoszlott és kitisztult – és vége lett minden homályos, bizonytalan mozgásnak. És világosan látta a mostani világot és valamennyi előző évet.

Az agyáról lehullt a nehéz lepel és a szívéről is leesett a kő: attól az órától kezdve, hogy Orlaunál körbejárta a katonákat és köszönetet mondott nekik és elbúcsúzott tőlük, leesett a kő, és megkönnyebbült a lelke. Bár az a kevés katona az Orlau alatti halmon nem bocsáthatott meg neki az egész hadsereg helyett vagy egész Oroszország helyett, lelke éppen az ő bocsánatukra vágyott. A hadbíróságra nem sokat gondolt: nem szokták elítélni azokat, akiket magasra állítottak – szemrehányást tesznek neki, tartalékba helyezik, más megbízatást adnak, a szégyen nem marja ki a szemét. És bár, meglehet, vizsgáló bizottságot állítanak fel, az hiába fog kutakodni, ezt már senki sem tudja kivizsgálni, elemeire bontani, késő. Isten akarata volt, és ezt mi nem érthetjük meg, se most, se máskor.

Már nem volt büszke lovas, szekéren utazott, zötykölődött gyökereken és buckákon, vállával Posztovszkijhoz ért, de nem beszélgetett vele, sőt teljesen meg is feledkezett róla, csak szőtte, egyre szőtte a gondolatait.

A frontparancsnokságra, Zsilinszkijre nem gondolt, nem idézte fel a bántásokat és sértéseket, amelyek az elmúlt napokban annyira megviselték. Nem kereste, hogyan bizonyíthatná be, hogy a történtekért Zsilinszkij inkább felelős, mint ő, lecsillapodott és kitisztult a bensője, már nem zavarta, hogy Zsilinszkij képes lesz kisiklani, büntetlenül kikerülni a dologból. Különös, hogy ettől a jelentéktelen embertől a vád, hogy ő gyáva, néhány nappal ezelőtt még annyira feldúlta, és egész hadtestekről hozott döntéseire hatással volt.

Talán a következőkön gondolkozott: milyen nehéz az uralkodónak méltó segítőtársakat választania. Mivel a rossz, önző emberek serényebbek, mint a jók, az odaadók, ők különösen ügyeskednek, hogy az uralkodó előtt kimutassák, színleljék, milyen hűségesek, milyen képességeik vannak. Senki sem láthat annyi hazugot és csalót, mint a cár – és honnan vegyen ő, aki ember, isteni képességet, hogy belelásson az idegen sötétségbe? Így aztán hibás választásainak áldozatává lesz, és ezek az önző emberek, mint a férgek, szétrágják az

erős orosz oszlopot.

Gondolatai fennkölt lovashoz illettek, ő pedig szekéren rázkódott és zötykölődött.

Ilyen nyugodtan és általánosságokban gondolkozott Szamszonov, s ezek a gondolatok nem a törzskar mozgására vonatkoztak, hogy valami reménysugárra leljen, és kicsússzon a bekerítésből. A gondolkodás szünetében nem értette meg tüstént, amit jelentettek neki: a Janow felé vezető utat, amerre tartanak, elvágták, előttük a műúton németek vannak, és lövik az erdőből kivezető utat. A törzs tisztjei azt javasolták, hogy a déli irány helyett menjenek kelet felé, tegyenek kerülőt a távoli Willenbergre támaszkodva, mert Willenberg biztosan a miénk, a Blagovescsenszkijé. Szamszonov bólintott. Szamszonov nem tiltakozott.

Időt és versztákat veszítve vissza kellett fordulni, azután pedig a megfelelő nyiladékon keletnek indulni. A nyiladék kiválasztásán, meg az idő- és távolságveszteségen Szamszonov megint csak nem gondolkozott el. Mintha szellemi védőfal választotta volna el minden lehetséges kellemetlenségtől és a külső élet izgalmaitól. És minél gyorsabban és jóvátehetetlenebbül folytak a külső események, annál lassabban folyt minden Szamszonov testében, annál alaposabban ülepedtek le a gondolatai.

Ő csak jót akart, de a legrosszabb történt, rosszabb már nem is lehetne. Ha a legjobb akarat mellett is ide juthat az ember, mi lesz akkor ebben a háborúban az önzők tetteinek következménye? És ha a vereségek megismétlődnek, nem újulnak-e ki Oroszországban a zavargások, mint a japán háború után?

Szörnyű és fájdalmas volt, hogy ő, Szamszonov tábornok ilyen rosszul szolgálta az uralkodót és Oroszországot.

Már estefelé járt, a nap lemenőben volt. A törzs tisztjeinek az volt a véleménye, hogy próbáljanak még egyszer dél felé fordulni, és ott keressenek átjárót. A parancsnok bólintott, bólintott anélkül, hogy különösebben elgondolkozott volna.

Elvarázsolt helyek következtek: elhagytak egy száraz, szép magas fenyvest, és bokros, süppedős, homokos utakkal átszelt lapos részen haladtak sok váratlan patakon és vízelvezető árkon át; az árkokon csak átgázolni lehetett.

Néhányszor kozák felderítők lovagoltak előre, de hamarosan géppuskaropogás hallatszott, és a felderítők visszajöttek: a térség el van foglalva. Ezt is elfoglalták.

De miféle kozákok is voltak a törzset kísérő században? Másod- és harmadrendűek, gyengék, félősek, az első lövésekre a bokrokba bújtak. Mintha kivesztek volna Oroszországból a kozákok – a szemirecsjei és doni kozákok atamánjának nem maradt egy századnyi jó kozákja sem!

A parancsnoknak gondolkoznia kellett, még sokat kellett ma gondolkoznia. Posztovszkij vagy Filimonov legalább a törzskar vezetésében helyettesíthette volna, de mindkettő elfásult, és Filimonov arcáról mintha csak lemosták volna a kíváncsi, mohó kifejezést, mogorva lett, szipákolt, mint az influenzás. És Saddek falunál, mindössze négy versztára a műúttól, a törzskar fiatal tisztjei a parancsnoktól kérték, adjon engedélyt, hogy a kozák századdal rohamot indítsanak, és kitörjenek.

Az erdőszéltől több mint egy verszta volt a műút melletti magaslatokig, a nyílt hely kevés sikerrel kecsegtetett, a tisztek azonban hevesen kérlelték, hogy legalább egyszer megpróbálhassák, és Szamszonov megengedte. Mintegy álmában, anélkül, hogy eléggé átgondolta volna.

Vjalov ezredes támadásra biztatta az alkalmatlan kozákokat, azok bizonytalankodtak, nem mentek ki a kis erdőből, tiltakoztak, hogy a lovak fáradtak. Akkor Ducimetière törzskapitány „hurrá”-t kiáltva és kirántott karddal egymaga a géppuskák felé vágtatott, utána Vjalov és még két tiszt – a kozákok csak ekkor indultak meg. De már özönlöttek rendezetlen tömegben, összevissza a levegőbe lövöldöztek, kurjongattak, kiáltoztak, nem annyira az ellenséget ijesztve, mint inkább magukat biztatva. Azonban hármat szinte rögtön lelőttek a lóról, és a géppuskáktól ötven lépésre a kozákok befordultak az oldalt lévő erdőbe.

Ez a szégyenletes látvány visszaadta Szamszonov cselekvési és döntési képességét. Magához hívott mindenkit, a tiszteknek megtiltotta a második, immár gyalogos rohamot, megparancsolta, hogy forduljanak vissza észak felé, majd ismét keletnek, Willenberg irányába.

És ismét behatoltak a már sötétedő erdőbe, kimentek a kövesútra, és akadály nélkül, gyorsan Willenberg felé indultak. De három versztára onnan, az erdőből kivezető résznél, az alkonyatban találkoztak egy lengyel paraszttal, megkérdezték tőle: „Sok orosz katona van a városban?” Ő pedig hátranézve: „Nie, panowie, tam wcale niema Rosjan, tylko Niemcy, duzo Niemców, dziś przyszlo”[58]

A törzskar tisztjei elkedvetlenedtek. Elkeseredetten ültek. Hol lehet Blagovescsenszkij hadteste?

Szamszonov pedig egy nagy tuskóra telepedett, lehajtotta a fejét, szakálla a mellét verte. Ha már a törzs is elkésett a kitöréssel, mi várhat holnap a hadseregre?

A tisztek tanácskoztak: éjszaka valahol át kell lopakodni, ez az éjszaka az utolsó remény.

Szamszonov pedig azt gondolta: Isten ujja! Ki homályosította el az agyát, hogy elhagyja a hadseregét? Az az ujj!

És határozottan kijelentette:

– Mindnyájukat elbocsátom, uraim. Posztovszkij tábornok! Vezesse a törzs kitörését! Én visszamegyek a 15. hadtesthez.

(A 15. és a 13. hadtest éppen ezekben az alkonyati percekben, a parancsnok háta mögött huszonöt versztára jóvátehetetlenül összekeveredett a végzetes útkereszteződésnél, és megszűnt létezni.)

A törzs minden rendű és rangú tagja a parancsnok köré tömörült, és egyetértésben, mindegyik a maga érveivel kezdte bizonygatni döntésének lehetetlen, elhibázott, abszurd, megengedhetetlen, meggondolatlan voltát. Ő az egész hadsereg parancsnoka, és nem kisebb a felelőssége… a szárnyon lévő hadtestekkel szemben és a front törzsével szemben… egyedül ő tudja pár óra alatt egyesíteni a megmaradt erőket… megmenteni Oroszországot az ellenség behatolásától…

Tegnap még, amikor nem egyezett bele, hogy Neidenburgból Nadrauba menjenek, nem mertek volna ilyen kitartóan ellenkezni vele. Ezen órák alatt azonban sok minden megváltozott.

Szamszonov ült az alacsony, természet adta erdei trónon, hallgatta őket, és behunyta a szemét. Arra gondolt, mennyire idegenek számára mindnyájan a törzskarban, egytől egyig – véletlenül együvé került társaság, az eszük járása és a lelkük is más. Egyedül Krimov volt hozzá hasonló, de őt elküldték.

A törzs tisztjeinek érvei szilárdan összeálltak, de Szamszonov nem hallotta, hogy azok tisztán csengenének. Nem tett nyíltan szemrehányást, de kihallotta az elmondottakból: nem az a gondjuk, hogy vele mi lesz, nem is az, hogy a hadsereggel mi történik, hanem a saját sorsuk: senki sem akart visszamenni vele, nélküle pedig a szolgálati kötöttség miatt nem menekülhetnek tovább.

De már ereje sem volt, hogy tucatnyi erősködő alárendeltjével vitatkozzon. Ám ami még ennél is rosszabb: nem maradt ereje, hogy a legénye, Kupcsik kíséretében elinduljon visszafelé a messzi sötétségbe.

Harmadik megoldást, hogy összehívják a még hadra fogható egységeket, és harcolva törjenek ki, senki sem javasolt. Eszébe sem jutott senkinek. Csak az maradt: *hogyan* jussanak ki? „Ezzel a bandával nem jutunk ki” – gondolták egyöntetűen a kozák századról. És elengedték őket: vergődjenek ki maguk, a törzs gyalog megy tovább. Ésszerűnek tűnt, hogy éjjel az úttalan utakon könnyebben kijutnak lovak nélkül. És ezen a vidéken lengyelek laknak, azok együtt éreznek velük.

Szamszonov a tuskón ült, szakálla a mellére borult, mintha megfeledkezett volna magáról. A vesztes hadvezér: ő volt a legnyugodtabb a törzs tisztjei közül.

Várta, hogy véget érjen a nyüzsgés, ami elvonja a gondolkodástól. Várta, hogy ismét elkezdődjön az egyenletes mozgás, és nyugodtan gondolkozhasson.

De miután megszabadultak a kozákoktól, lekantározták a lovakat és szabadon engedték őket, a törzs tisztjei még nem álltak készen az éjjeli menetre, még mindig piszmogtak. Az utolsó, már a hold világával keveredő szürke fényben Szamszonov homályosan látta, hogy a tisztek gödröt ásnak, és valamiket beletesznek a zsebükből. Látta, de nem tulajdonított jelentőséget a dolognak, már nem érezte parancsnokuknak magát, hogy parancsoljon vagy megtiltson nekik bármit. Várta, hogy végre elvezessék.

De Posztovszkij szolgálatkészen feléje közeledett, hozzá hajolt.

– Kegyelmes uram! Engedje megjegyeznem… Nem lehet tudni, mi lesz velünk… Ha az ellenség kezére kerülünk… lehet, hogy a fölösleges iratok és jelzések… Miért adjunk nekik lehetőséget ekkora fogásra?…

Szamszonov nem értette, miféle fogásról, miféle jelzésekről beszél…

– Alekszandr Vasziljics, minden fölösleges dolgot elásunk… A helyet megjegyezzük… Később visszajövünk, elküldjük… Ha az iratokat… mindent, ami a neveket elárulhatja…

A megértésnek arról a magaslatáról, amelyre Szamszonov ezen a hosszú napon emelkedett, az ilyen gondok semmiségnek tűntek. De a fiatalabbak is odamentek, és magabiztosan magyarázták, hogy nem szabad lehetőséget adni az ellenségnek, hogy rájöjjön, kit ejtett fogságba, hadd gondolja, hogy elszalasztotta, hogy az ezredzászlót is, ha nem lehet kimenekíteni, inkább szétvágják, elégetik, elássák, de nem adják át…

Milyen gyorsan megfordultak a dolgok: negyedórával ezelőtt még választhatott, beleegyezik-e egyáltalán, hogy velük menjen, vagy nem egyezik bele, mert ezért könyörögtek neki. Most pedig már nem is nagyon kérdezik, mit csináljanak. Mint egy aranybálványt, mint a vadak az istenkéjüket, szoborként viszik magukkal, mert akkor nem száll átok a fejükre.

És az övére?

És már mentek is. Libasorban, Szamszonov valahol középen, Kupcsik pedig a háta mögött vitte az elengedett ló nyeregtakaróját. A hold halvány fénye bevilágított az erdőbe, ahol ritkább volt, meg lehetett különböztetni a fatörzseket, a bokros részeket, rőzsecsomókat, de csak a legközelebbieket, az emberek közül is csak a legközelebb lévőket. Azután megszűnt a fény. Elöl világító iránytűvel mentek, félig tapogatózva, megálltak, hogy ellenőrizzék az irányt, és akkor mindenki megállt. Sehogyan sem sikerült egyenesen haladniuk: hol egy gödröt kellett kikerülni, hol egy vízjárta helyet, hol egy sűrű részt, utána pedig megint ellenőrizni kellett az irányt.

Szamszonov tábornok szabadon gondolkozhatott. Most aztán beszélgetés nélkül, akadályok nélkül végiggondolhatta gondolatait.

Csakhogy… nem volt mit végiggondolnia. Igenis, nem volt mit. Már mindent eldöntött és végiggondolt. Megtisztult, felemelkedett. Csak annyi maradt, hogy emlékezzen.

De nem is a jekatyerinoszlavi falusi gyermekkor jutott eszébe. Nem a katonai gimnázium. Nem a lovas hadapródiskola. Nem a sok-sok szolgálati hely, esemény, bajtárs. Mindezt kihagyva valami oknál fogva ismét a dombon álló hatalmas, szigorú, ám érdekes, téglaberakásos katonai templom jutott eszébe. Kis-Oroszországban született, volt Moszkvában, élt Pétervárott, Varsóban, Turkesztánban, az Amuron túl – nem Don-vidékinek született, mégis oda repítette az emlékezet a tágas novocserkasszki halomra! Ide szabadon szárnyalhat a lélek! És nem is a felső részre, ahol a Jermak-szobor[59] áll, hanem az alsóra, a Krescsenszkij-lejtőre, ahol csak kissé emelkedik a gránittalapzat az utcakő fölé, és arra oda van vetve egy bronz nemezköpeny és kaukázusi kucsma, mintha a gazdájuk, Baklanov[60] épp most járt volna ott, ledobta és elment.

A sírba, az altemplomba.

Így temetik el a katonát.

Ha voltak győzelmei, hogy azokat gránitba véssék…

Nehéz volt menni: lábai elszoktak a rendes járástól, de főként mert erősen fulladt, asztmásan fulladozott az egyszerű, megterhelés nélküli menettől.

Testünk akkor kerül próbatétel elé, amikor elveszítjük állásunkat, amely a többi ember fölé emel bennünket, és a közlekedési eszközöket, és az őrzésünkre rendelt eszközöket, és már nem a tábornoki váll-lap fejezi ki az ember lényegét, hanem a kihagyó szív, a tüdő csak részben működő felülete, mintha kétharmad része telerakódott volna – a láb is gyenge, megbízhatatlan: egyenetlenül lép, megbicsaklik, megbotlik a buckákban, mohában, rőzsecsomókban.

És az ember nem a sikeres haladásnak örül, nem annak, hogy talán sikerül kicsúsznia, hanem minden fennakadásnak, amikor elöl megállnak és egy fatörzshöz lehet dőlni, s egy kicsit kifújhatja magát.

Szamszonov szégyellt pihenőt kérni, de talán rá való tekintettel minden órában megálltak, leültek. Kupcsik azon nyomban a parancsnok alá terítette a lópokrócot. A sajgó lábak örültek a pihenésnek, hogy kinyújtózhatnak.

De nem lehetett sokáig ülni: múltak a rövid éjszakai órák, az utolsó lehetőség. Éjfélre a csillagokat is felhők vonták be. Teljesen sötét lett, már semmit sem lehetett látni, a vánszorgó kis csoport tagjai csak a recsegés, a szipogás és tapogatózás alapján érzékelték egymást. Az út pedig egyre rosszabb lett, egyszer mocsár cuppogott a lábuk alatt, máskor áthatolhatatlan bokros zárta el az utat vagy sűrű fenyves. Úgy vélték, veszélyes Willenberg felé menni. Veszélyes lett volna német járőrbe ütközni. Veszélyes lett volna eltévedni. Csoportba gyűltek,

suttogva szólítgatták egymást. Nem tartottak több pihenőt. Amikor árok következett, Kupcsik és a kozákkapitány megfogták Szamszonov mindkét karját, átsegítették.

Átvonszolták…

Szamszonovnak nagyon nehéz volt a saját teste. Egyedül a teste. Csak az volt terhére, az okozott fájdalmat, szenvedést, szégyent, gyalázatot. Hogy megszabaduljon a szégyentől, a fájdalomtól, a tehertől, csak az kellett, hogy megszabaduljon a testétől. Csodás változás lenne, akar egy első, teljes lélegzetvétel az egész elszorult mellével.

Este még engesztelő bálvány volt a törzs tisztjei számára, éjfélre azonban már cipelhetetlen malomkő, bukott bálvány lett belőle.

Csak Kupcsikot volt nehéz lerázni: állandóan tábornoka mögött tartózkodott, és hol a hátát, hol a kezét érintette meg. De a bokrok közt való egyik átkelésnél Szamszonov egyszer csak becsapta kozák legényét: oldalra lépett és elbújt.

És megszűnt a recsegés, az ágtördelés, elcsendesedtek a nehéz léptek. Eltávolodtak. Elhaltak.

Mindenütt csend volt. Teljes, világraszóló csend, sehol semmi ütközet. Csak a friss éjjeli szellő fújdogált. Csak az erdő teteje susogott. Az erdő nem volt ellenséges, nem volt se német, se orosz, hanem Isten erdeje, minden teremtményt befogadott.

Szamszonov egy fatörzsnek dőlt, állt és az erdő zúgását hallgatta. A közelben leváló fenyőkéreg-darabka neszét. És a fenti, az ég alatti, megtisztító zúgást.

Egyre könnyebben érezte magát. Hosszú ideig szolgált, veszélyeknek és halálnak tette ki magát, a közelébe került és készen állt rá, és soha nem tudta, hogy ez ilyen egyszerű, ekkora megkönnyebbülés lehet.

Csakhogy az öngyilkosság bűn.

Revolverének kakasa könnyedén, halk nesszel hátrahúzódott. Szamszonov a földre dobott sapkájára tette. Lecsatolta a kardját, megcsókolta. Kitapogatta, s megcsókolta a feleségétől kapott medaliont is.

Néhány lépéssel odébb ment egy, az ég alatt tisztán látszó helyre.

Az eget felhők borították, egyetlen egy kicsi csillag világolt. Elfedte a felhő, aztán ismét előbukkant. Szamszonov térdre ereszkedett, a meleg fenyőtűkre, s mert nem tudta, merre van kelet, ehhez a kicsi csillaghoz imádkozott.

Először az ismert imákat mondta el. Azután semmilyeneket: térdelt, az eget nézte, szuszogott. Azután hangosan sóhajtott, a többi haldokló erdei lényhez hasonlóan, nem szégyellte magát:

– Uram! Ha tudsz, bocsáss meg nekem és fogadj be! Te látod, hogy semmit sem tehettem másként, és most már nem is tehetek.

1. CSOMÓ

Tizennégy augusztusa

(Augusztus 23. – szeptember 3.)

49. fejezet

(Az augusztus 29-30-i harci cselekmények áttekintése)

29-én este bezárul a német gyűrű. – Az oroszok meg sem próbálják kívülről áttörni. – A frontparancsnokság utasítása Rennenkampfnak: álljon meg. – Összevisszaság, új parancs: induljon Allenstein felé. – Tolpigo lovashadosztályának bolyongásai. – Az 1. orosz hadtest 29-én egész nap nem kezd támadást. – Sirelius csapatai 30-ára virradó éjszaka Neidenburg irányába vonulnak. – François 30-án reggel: átmenni ellentámadásba! – Foglyul ejtik Martoszt. – Recsegni-ropogni kezd a gyűrű. – Megerősítik. – Sirelius időt veszít. – Kondratovics tábornok dezertál. – Zsilinszkij értelmetlen utólagos aktivitása.

A Neidenburg és Willenberg közötti műutat mintha csak azért építették volna, hogy minél gyorsabban végigvonulhassanak rajta François mozgó alakulatai, és csatlakozhassanak a Mackensenéihez. A műút, amelyet a központi orosz hadtestek néhány nappal ezelőtt minden balsejtelem nélkül kereszteztek, most fallá, akadállyá, csapdává változott a hátuk mögött. Rövid volt az éjszakai pihenő, François alakulatai már pirkadat előtt sietve: továbbmentek Willenberg felé, és közben itt-ott szétverték az útjukba akadó orosz tréneket és katonai egységeket. Itt nem is volt, aki ellenállhatott volna a németeknek, így azok estére elfoglalták Willenberget. Igaz, a műúton megtett negyven kilométernyi távon csak ritkásan elhelyezett őrsöket és őrszemeket hagytak hátra, a gyűrű még sok ponton átjárható volt. További több mint egy napba tellett, míg François egyik hadosztálya széthúzódott és teljes hosszában elfoglalta a műutat.

Mackensentől is sietve elindult, bár rosszabb utakon, egy éldandár, és a katonák, hogy megkönnyítsék a dolgukat, parasztszekerekre dobálták a bornyújukat; sokszor maguk is felültek pihenni. Mackensen északról dél felé igyekezett ugyanehhez a műúthoz, de a szárnyakra is egységeket állított – Ortelsburg és a bekerítendő központi erők irányába, mélyen bent az erdőben.

29-én estig a németek nem fejezték be a bekerítést, a harapófogó két pofája közt maradt még egy körülbelül tíz versztányi szabad, úttalan, átjárhatatlan erdősáv, annak létezéséről azonban az oroszoknak sejtelmük sem volt, de különben sem érhették volna el idejében. Hindenburg mégsem lehetett biztos az átkaroló hadművelet sikerében, amikor aláírta a 30-ára szóló hadparancsot, hiszen a maradék félgyűrűben folyó, tegnap még oly heves harcok mára nagyon lanyhultak. Néhány összecsapás a tavak közötti átjáróknál elég volt ahhoz, hogy teljesen lefékezze az üldözőket. A németeknek nem lett volna erejük a védekezésre, ha az oroszok 29-én kívülről próbálják

áttörni a gyűrűt.

De nem is próbálták.

A nem szorosra zárt gyűrűn átcsúszott még Szamszonov augusztus 28-án este kelt jelentése, és 29-én kora délelőtt ért Bialystokba, épp mielőtt Zsilinszkij és Oranovszkij reggelihez ültek volna. Szamszonov, ez a sikertelen, önfejű, balvégzetű tábornok azt jelentette, hogy kiadta a parancsot: egész hadserege vonuljon vissza az Ortelsburg-Mlawa vonalig, azaz majdnem m orosz határig. Szamszonov ezt a sorsot érdemelte, másmilyent nem is várhatott; különben pedig felettébb előnyös volt, hogy így magára vállalta a visszavonulás elrendelését és egész szégyenét, hiszen ki sem kérte a frontparancsnokság véleményét. Zsilinszkij és Oranovszkij a kellemes délelőttön, reggelizés közben (ugyanakkor, amikor Hohensteinben már körül volt zárva a pusztulásra ítélt Kasirai Ezred) rádöbbent, hogy kár volt Rennenkampfot jószerével a semmi ellen támadásra vezényelniük, oda, ahonnan – ezt most már tudták – Szamszonov elvonult. És azonmód távmondatot küldtek: „A Második Hadsereg visszavonult a határig. Leállítani a támogatására szánt hadtestek további előrenyomulását.”

Rennenkampf azonban csak az előző nap délutánján indult útnak, gyalogos hadtestének a mai csata színhelyéig rejtett, sima erdei úton száz versztát, lovasságának hetvenet kellett volna megtennie. De ő már délben örömmel intézkedett: a csapatok azonnal álljanak meg, másnap pedig kezdjék meg a visszavonulást.

Csakhogy újabb aggasztó hír érkezett Bialystokba Zsilinszkijhez és Oranovszkijhoz. Ezért most egy ellenkező tartalmú távmondatot küldtek Rennenkampfnak: „Tekintettel a Második Hadsereg súlyos harcaira, az elindított hadtesteket és a lovasságot fordítsák Allenstein irányába.” (Miért éppen Allenstein irányába? Hogyan küldhetett valaki ép ésszel *nyolc hadosztályt* olyan helyre, ahol immáron második napja senki sem volt, aki a segítségére szorult volna?)

Azt, hogy milyen hatással lehettek a csapatmozgásokra ezek az óránként összevissza változtatgatott parancsok, minden valamelyes katonai tapasztalattal rendelkező ember könnyen elképzelheti.

Zsilinszkij és Oranovszkij azután, hogy a hadszíntértó) távol meghozták óriási tömegeket érintő intézkedéseiket, azzal már nem fárasztották magukat, hogy az ütközet helyszínéhez közeli szárnyhadtesteket is átcsoportosíttassák. Hiszen nem illik a hadseregparancsnok megkerülésével a csapatai dolgába avatkozni. Most pedig, amikor Blagovescsenszkij egynapos pihenőben volt, különösen. Őtőle legfeljebb egy lovashadosztályt lehetett – azt is csak a tisztesség kedvéért – támadásba küldeni.

Így hát Tolpigo lovashadosztályának kellett fényes nappal elindulnia. Útjába esett az átokverte Ortelsburg, amely tegnap még

üres volt (akkor parancsolta meg Szamszonov, hogy minden áron tartani kell), ma hajnaltól viszont onnan már lőttek. A lovashadosztály ezért megkerülte a várost, és elhagyott területen, óvatosan haladt a ki tudja, miért megadott irányba, egészen addig, amíg fel nem tűnt megint az ellenség. Közben lassan már sötétedni kezdett, az erdő pedig nem a legelőnyösebb terep a lovasság számára. Tolpigo ezért úgy döntött, hogy az lesz a legjobb, ha visszatér a hadtestéhez. Igaz ugyan, hogy a visszavonulás nem volt se könnyű, se veszélytelen, reggelre mégis célba értek. Mulatságos dolog is történt menet közben: felriasztottak egy német tábornokot, az egyik hadosztály parancsnokát. Ő maga elinalt a gépkocsiján, de hátrahagyta a köpenyét, abban pedig egy térkép lapult, amely azt ábrázolta, hogyan kell Mackensennek a központi orosz hadtesteket bekerítenie. *Ezt a térképet viszont sehová se továbbították*. (Jobb a békesség!)

Az 1. hadtestnek azonban semmi sem jutott ebből a békességből. Akármilyen messzire vonult is vissza, csak utolérte egy kapitány Szamszonov parancsával, amely szerint: az ellenség által körülzárt központi hadtestének helyzetét megkönnyítendő, azonnal indítsanak támadást Neidenburg ellen!

(És ha az ottani másfél hadtest valóban *azonnal* Neidenburg ellen indul, akkor nagy erőfölényének hála 29-én délben akadálytalanul be is vonul a városba, és nemcsak az ostromzár omlik össze, hanem – ahogyan az az ilyen mozgó háborúban gyakran megesik – az ellenfél, esetünkben François kerül harapófogóba, azt fenyegeti teljes bekerítés.) Ámde, jóllehet világos volt a parancs, a különböző hadosztályoktól és alakulatoktól berendelt tucatnyi tábornok nem egykönnyen szánta rá magát a te[jésítésére. Krimov ezredes, akit Duskevics választott hadteste törzsfőnökének, sem tudta megegyezésre bírni őket. Annyi nyilvánvaló volt, hogy a parancsot valakinek majd teljesítenie kell, csak az nem, hogy kinek. Egy vitathatatlanul rangidős parancsnok hiányában pedig bármelyik tábornok erősködhetett, hogy ezt nem az ő alakulatának és nem az ő parancsnoksága alatt kell megtenni. *És 29-én egész nap folyt Mlawában a tábornokok alkudozása* arról, hogy kikből állítsák össze az összevont haderőt, és hogy ki vezesse. Arra a megállapításra jutottak, hogy az egyetlen friss, még érintetlen egység a testőrgárda petrográdi ezrede, a már megtépázott gárdahadosztály része. A többi zászlóalj, lovasszázad és üteg csak ennek a kiegészítője lehet, tehát a vakmerő vállalkozás irányítása a varsói gárda parancsnokára, Sirelius pétervári tábornokra fog hárulni.

Sirelius a sok vitát és huzavonát követően végül este hatkor indult útnak, de akkor is csak a haderő élével, mondván, hogy a többiek majd utánuk jönnek. Egysége az este és az éjszaka folyamán teljesen észrevétlenül tett meg harminc versztányi utat, így nem is vette üldözőbe senki. Először csak 30-án reggel, Neidenburgtól mintegy öt

kilométerre ütközött egy német biztosító erőbe.

De fölötte, az égen felbukkant egy német repülőgép.

*

François tábornok már két éjszakát töltött Neidenburgban, itt kapta kézhez Ludendorff két parancsát is, és somolygott magában: Ludendorff még nem érzékelte a bekerítés tényét, inkább továbbra is Rennenkampf ellen készülődött. François viszont a 30-ára virradó éjszakán nem alhatott nyugodtan, méghozzá a saját parancsa miatt: zsákmányolt orosz ágyúkat vontattak egymás után a piactérre, hogy ott közszemlére tegyék őket. François fel-felriadt, és minden alkalommal feljegyzett egy-egy találó mondatot majdani emlékirataihoz. Élete „büszke, szép napjának” reggelén izgatottan, frissen pattant ki az ágyból, jól bereggelizett, meghallgatta a jelentéseket, diadalittas távmondatot küldött Ludendorffnak, majd, mint egy új cannaei csata győztese, akinek dicsőségét nemsokára egész Németország, sőt egész Európa fogja zengeni, kilépett a házból, hogy elinduljon megszemlélni a hadizsákmányt. Ekkor azonban motorzúgást hallott az ég felől: visszatért a felderítőgép, amelyet az oroszok visszavonulásának megfigyelésére küldtek. Pilótája gondoskodott arról, hogy François-nak ne kelljen hosszan várakoznia, amíg a gép leszáll, és a jelentést célba juttatják. Szép precízen mindjárt a szálloda előtti úttestre dobta le a küldeményt. François elmosolyodott, dicséretet mormolt. Segédtisztje rohant is a csomagért, átnyújtotta a tábornoknak, az kibontotta: „Készülék… hadnagy… útirány… ledobva… Különböző fegyvernemek oszlopai… élük Neidenburgtól öt km-re déli irányban, végük Mlawától egy km-re északra…”

És – akár kártyavárépítéskor, amikor egyetlen rosszul elhelyezett laptól az összes többi leborul és visszahull az elsőre – a diadala fényében sütkérező győztes hirtelen olyan lett, mint a feladata megoldásán buzgólkodó diák, akinek még sok elvégeznivalója van. Továbbította a jelentést a törzskari tiszteknek, de a számításaik nélkül is tudta, hogy egy harminc km hosszú oszlop csakis egy teljes hadtest lehet. És ontani kezdte a parancsokat, mint vulkán a lávát. De csak szóban, írásba foglalásukra nem volt ideje. – A tartalékunk két zászlóalj? Induljon el az ellenséggel szemben, és vegye fel vele a harcot! Még egy zászlóalj őrködik? Visszavonni! A várostól délre egyetlen német üteg sincs, északra meg kettő is? Helyezzék át délre! A műútról ne vonjanak el erőket, a gyűrűnek meg kell maradnia! Orosz hadifoglyok vannak a városban? Északra velük! Soldau mellett egy L.andwehr-dandár állomásozik? Idehozni! Honnan irányíthatnánk még át ide erőket? Telefonjelentés érkezett a hadseregtörzshöz: lövik a várost, a távkapcsolat megszakadt. Nem baj, van elég gépkocsink,

majd azok segítségével biztosítjuk. Orosz srapnelek robbannak a város felett, gyújtólövedékek hullanak rá. A hadtesttörzs nem maradhat itt. Visszavonuljunk?

Nem! Támadni fogunk! A willenbergi úton!

A gépkocsi hűtőjén sárga oroszlán. François fia a hadvezér gondolatait jegyzi. A szembe jövő autón pedig egy orosz tábornokot hoznak, hajnalban ejtették foglyul. Megállnak, kiszállítják a kocsiból. A tábornok el van gyötörve, ruháját rongyosra szaggatták a tüskék és a golyók, az ajka cserepes. Úgy hatvanéves lehet, délceg, lendületes, nem így szoktak festeni az eddig látott orosz tábornokok. Valamiért a kezében maradt a lovaglópálcája. Főgenerális tehát, és azt is könnyű kitalálni, melyik hadtest parancsnoka: azé, amelyik egy álló héten át püfölte Scholtzot. Talán oda kellene menni hozzá, megszorítani a kezét, pár elismerő, vigasztaló szót mondani neki: egy merész tábornok sosincs bebiztosítva a fogságba esés ellen…

Martosz tábornok, akit úgy irányítottak Neidenburgba, mint valami fölösleges küldöncöt, már egy napja bolyongott a grünfliessi erdőszélen úgy, hogy nem voltak csapatai, hogy megostromolhassa azt a várost, amelyet egy hete már egyszer elfoglalt. A kozák őrkíséret szertefutott, Martoszt négy irányból, úgy négyszáz szazseny távolból srapneltűz alá vették, éjszaka a műútnál pedig ellenséges fényszórók csóvájába került. Közvetlen közelről érte a puskatűz, a hadtest törzsfőnöke elesett. Martosz kardját kettétörték, a darabjait egy német tisztnek adták át.

Most azonban meglepődve és reménykedve figyelte, hogy Neidenburgot orosz tüzérség lövi, méghozzá dél felől. Így hát még nem tudni, ki kit kerít be?… Örömmel látta, hogy felbomlott a rend a német trénben, és ideges a gyalogság.

François:

– Mondja, tábornok, mi a neve annak a hadtestparancsnoknak, aki útban van errefelé, fel akarom szólítani, adja meg magát… Nem vállalná, hogy továbbítja neki üzenetemet, hogy tegye le a fegyvert?

Martosz felélénkült, s nyomban válaszolt:

– Vállalom!

François erre hűvösen:

– Nem, nem szükséges.

Martoszt visszaültették a kocsiba két Mauser-puskás közé, és elhajtottak vele a műúton Mühlenen át, amelyet nem sikerült elfoglalnia. Osterode egyik kis szállodájából kijött elé Ludendorff.

– Mondja, milyen stratégiát követett az önök Szamszonov tábornoka, amikor behatolt Kelet-Poroszországba?

– Rám, mint hadtestparancsnokra, csak gyakorlati kérdések megoldása hárult.

Jó, de most önök szét vannak verve, és a határaik nyitva állnak

előttünk, előrenyomulhatunk Grodnóig és Varsóig.

– Amikor nekem az önökével azonos nagyságú erőim voltak, a harcban felülkerekedtem, sok foglyot és hadizsákmányt ejtettem.

Odalépett hozzá Hindenburg. Látva, mennyire kedveszegett Martosz, sokáig szorongatta a kezét, kérte, nyugodjon meg. – Önnek, mint méltó ellenfélnek, vissza fogom adatni aranymarkolatú fegyverét, rövidesen megkapja.

De nem adatta vissza. Martoszt pedig őrizet alatt Németországba vitték, és ott tartották fogságban a háború végéig.

*

30-án reggelig tartóztatta magát Ludendorff, de aztán jelentette a főhadiszállásnak, hogy hatalmas átkaroló hadműveletet hajtottak végre – fél óra múlva azonban felhangzott a telefonban François kétségbeesett segélykiáltása, utána pedig megszakadt a kapcsolat. Ekkor azonnal elvonták Scholtztól azt a három hadosztályt, amelyet a hátráló orosz csapatok üldözésére küldtek, és húsz, huszonöt, illetve harminc km távolságból Neidenburghoz irányították át a szorongatott erők megsegítésére. A következő órákban arról érkezett jelentés, hogy Rennenkampf több lovashadosztálya Poroszország belseje felé nyomul! Egy másik felderítő pilóta pedig azt jelentette, hogy egy orosz haderő Willenberghez közeledik!

Recsegni-ropogni kezdett a gyűrű.

Sirelius tábornok tíz órán keresztül tartotta magát nyolc helyőrségi századdal szemben, várta, hogy odaérjen az egész hadtest. 30-án estére kiverte a németeket Neidenburgból, de ahhoz már késő volt, hogy még néhány versztányit előrenyomulva áttörjön az övéihez: addigra száz üteg állt vele szemben, és mindenfelől jött a német erősítés.

Zsilinszkij és Oranovszkij pedig a távoli Bialystokban nem a pilótáktól, nem a felderítéstől, nem is a harcoló egységek parancsnokaitól értesült az eseményekről, hanem a gyáván dezertált Kondratovics tábornoktól. Kondratovics, miután már augusztus 28-án saját védelmére visszavont a frontvonalról vagy fél tucat századot, egészen az orosz határon túlra, Chorzeléig futott… 29-én egész nap ott lapult, és nyugtalanul várta a lovasfutárokat, hogy megtudja, vajon a mieink vagy a németek kerekedtek-e felül. A 30-ára virradó éjjel megbizonyosodott róla, hogy a németek győztek. Akkor, ügyesen leplezve megfutamodását, odalépett a távíróhoz, s úgy jelentkezett, mintha épp az imént érkezett volna, és ellátta a hálás frontparancsnokságot a központi hadtestekre vonatkozó mindazon információkkal, amelyekhez az mindeddig nem tudott hozzájutni.

Zsilinszkijt és Oranovszkijt éjnek évadján felverték ágyukból (talán épp akkortájt, amikor Szamszonov a homlokához emelte pisztolyát) –

és akkor, a nyugodtan eltöltött nap után éjszaka zúdult rájuk a feladat, hogy mentsék, ami menthető, döntéseket hozzanak, kiutat találjanak. Előző este még úgy képzelték, hogy a hadművelet kudarcáért, a Második Hadsereg meghátrálásáért Szamszonovot fogja terhelni a felelősség, hiszen ő *adta ki* a visszavonulási parancsot. Most viszont úgy alakult, hogy ezt a parancsot Zsilinszkij mulasztotta el idejében kiadni, és részben ő is hibás lehet abban, hogy a Második Hadsereg gyűrűbe került. Hogyan bújhatna ki a felelősség alól? Úgy, hogy elküldi a következő távmondatot: „A főparancsnok elrendelte a Második Hadsereg hadtesteinek visszavonását az Ortelsburg-Mlawa vonalra”, de a továbbítás óráját nem jelöli meg, úgy tűnhet tehát, hogy a távmondatot idejében elküldte Szamszonovnak, arról viszont nem tehet, hogy nem ért el annak tartózkodási helyéig a távíróvonal.

Azután parancs Rennnenkampfnak: „lovasságával kutattassa fel Szamszonov tábornok csapatait, deríttesse fel helyzetüket”. Blagovescsenszkijnek pedig: összpontosítsa erőit Willenbergnél (egyenesen nem kell kimondani, hogy kísérelje meg *elfoglalni*). Kondratovicsnak meg: a rendelkezésére álló erőit (személyes fedezetét) gyülekeztesse Chorzelében (ott lapult egyébként is), onnan kiindulva Blagovescsenszkijjel közösen cselekedjék a *körülményeknek megfelelően*. A pilótáknak: kutassanak a hadseregtörzs után, a 13. és a 15. hadtestet keressék Hohenstein és Neidenburg között. A parancsokat mind szóban közöljék, semmi esetre sem papíron. Végül az 1. hadtestnek szóló parancs: *igyekezzenek elfoglalni* Neidenburgot!

De jaj, nehogy kellemetlenségünk legyen az 1. hadtest miatt is, hiszen a főparancsnok már augusztus 21-én engedélyezte előretolását Soldaun túlra, de nem éltünk vele – most ezt számon kérhetik rajtunk!

50. fejezet

Vorotincev csoportja. – A vágóhíd udvarán éjszakáznak. – Hajnal az erdőben. – Találkozás a dorogobuzsiakkal. – Ismerkedés. – Hogyan jöttek idáig a dorogobuzsiak. – Jóllaknak. – A tamboviak. – Együtt tovább? – Vorotincev és Lenartovics hordágyon cipeli a halott Kabanovot. – Sírhelyet választanak. – Kacskin így is, úgy is tudja csinálni. – Gyászistentisztelet reggel az erdőben.

Ha nem lettek volna azok a precíz irtássávok, egy ilyen erdőben éjszaka mozdulni sem lehetett volna. De az irtássávok száma és elhelyezkedése tökéletesen megegyezett a német térképen ábrázoltakkal. Vorotincev, miközben a fel-fellobbanó gyufák fényénél a terepen ellenőrizte a térkép adatait, sőt, ha kellett, maga lépte le a távolságokat, egy fák nélküli háromszögletű tisztást megkerülve vezette csoportját pontosan ahhoz a magányos erdei tanyához, amelyet kijelölt magának.

Nem erdészház volt, de hogy mi, arra a sötétben nem tudtak rájönni. Valamilyen lapos, felkunkorodó szélű, hol érdes, hol meg lágy tapintású tárgyak voltak az udvarán egymásra rakva, folyton beléjük ütköztek. Csak később, amikor találtak egy lámpát és meggyújtották, látták, hogy véres lett a nadrágjuk, csizmájuk, némelyiküknek a keze is. Felhalmozott marhabőrökbe botlottak, ezen a helyen állatokat vágtak. Volt viszont kút is, végre jót ihattak, megmosdhattak, aztán megint ihattak kedvükre. Volt szárított és füstölt hús is, több, mint amennyit meg tudtak volna enni vagy magukkal tudtak volna vinni, egy kevés kenyér is, meg konyhakert. Blagodarjov talált egy bárdkészletet és hosszú, merev pengéjű késeket. Választott magának belőlük. Vorotincev is a derékszíjába dugott egy ügyes kis baltát. Úgy kutatták fel és szedték össze mindezt, hogy csak óvatosan világítottak, aztán, már jóllakva, ledőltek és aludtak egy keveset, legalábbis hárman, mert Vorotincev őrködött.

Olyan volt a természete, hogy úgysem tudott volna elaludni: egyre ott zakatolt a fejében a kitörés terve, reménye, és a szükséges előkészületek gondja. Amíg meg nem valósult minden, nem lett volna képes elengedni magát és álomba merülni. Gondolatai még előbbre is futottak, elképzelte, mit hogyan mond majd el a főhadiszálláson, ha kijutnak. És milyen hatása lesz szavainak.

Nem álmosságát kellett elűznie, hanem türelmetlenségét csillapítania. Fel-alá járt a nagy, tágas, füves udvaron, alig egy lépésnyire a sűrű, magas erdő oválisának fekete falától. A tisztás felett tölcsérszerűen kitáguló résen látszott a csillagos ég, kis idő múlva rojtos szélű, könnyű bárányfelhők úsztak végig rajta. A nem tudni

merről megvilágított felhők lágy fényt árasztottak, élesen kirajzolódtak a közeli magas facsúcsok körvonalai. A felhőknek sem az alakja, sem a száma, sem a vonulásuk sebessége nem jelzett vihart – s így volt jól! Éjfél körül ugyan egészen beborult, de aztán megint kitisztult az ég. Éjszaka hűvösebb lett, de nem sok harmat hullott.

A közvetlen közelben egy teljes hadsereg omlott össze, ezredek, hadosztályok vesztek oda, csatazajt azonban nem lehetett hallani. Egyetlen lövés sem hangzott Neidenburg és az ellenség nyugati területei felől, mintha a németek megelégedtek, beteltek volna azzal, amit már elértek, s nem akarnák tovább üldözni a menekülő oroszokat.

Az égen megfogyatkoztak a csillagok. Az éjszakai feketeség szürkébe váltott, s ha nem pislákol még pár csillag, úgy tűnhetett volna, hogy csak beborult. Aztán beköszöntött az az óra, amikor színek egyáltalán nincsenek, homályos az ég, minden egyformán sötét. És ha valaki sosem látott volna zöld színt, sem a fákról, sem a fűről nem jutna eszébe.

Tovább nem várhattak. Vorotincev indult ébreszteni. Haritonov könnyen magához tért, mintha nem is aludt volna, csak a közeledő lépések zajára várna. Lenartovics úgy megrándult az érintésre, mintha megütötték volna, de aztán rögtön felkelt. Arszenyij nyögdécselt, kivehetetlenül ellenkezett, meg kellett rázni a két vállát, akkor felébredt, de fekve maradt, fújtatott.

Most még hússal és mészáros-alkalmatosságokkal is megrakodva, újra elindultak libasorban. Egy-egy ágat, alakot vagy fatörzset csak az ég háttér-fényében lehetett látni, különben minden sűrű sötétbe süllyedt, felismerhetetlenül.

Bár alvásra nem sok idő jutott, Jaroszlav feje tisztább, frissebb volt, mint tegnap. Napról napra jobban érezte magát, csak a füle volt továbbra is eldugulva, e-rém, ha csak gyenge, halk hangok hallatszottak, némának, ellenségesnek érezte az erdőt. Már a hadikórházban is irigykedett, arra gondolva, miért nem lehetett ő ennek a gyors észjárású, tevékeny, fürgén röppenő, tiszta tekintetű ezredesnek a beosztottja, s nagyon felszabadult és megörült, amikor ráakadt ismét az erdőben, sőt még szolgálatot is tehetett neki a térképpel. Rosszul állt a hadsereg, az ezred dolga, a szakaszát is elveszítette, de ő maga jobb kezekbe nem is kerülhetett volna, hogy visszatérhessen egyetlen, szeretett, semmivel sem pótolható életébe.

Két erdőparcellányi területen haladtak át a világosodó, néptelen, de fenyegető erdőben, közben mindig ellenőrizték a kereszteződéseket. Aztán továbbmentek egy ugyanolyan irtássávon, amely azonban kacskaringós tarvágássá szélesedett. Gyorsan világosodott, már száz, sőt kétszáz szazsenyre is el lehetett látni, s ekkor észrevették, hogy előttük, ugyanazon a tarvágáson emberek mennek. Katonák. Nem

rohamsisakban, sapkában voltak. Az övéik. Lassan haladtak. Valami nehezet cipeltek a vállukon.

Más út nem volt, közeledni kellett feléjük. Azok is észrevették őket, két fegyveres elvált a csoporttól, és a tarvágás két szélére állt. Vorotincev lekapta fejéről a tányérsapkáját, és integetni kezdett vele. Felismerték. Ők négyen, akik mögöttük jártak, gyorsan, könnyen melléjük értek. Amazok elöl, nyolcan, két hordágyat tettek le a földre.

Vesszőből készített hordágyak voltak, fonatukat a keretrudakhoz erősítették, mindegyiken kis hozzákötözött tuskók, afféle lábak. A hordágyakat sietve eszkábálhatták össze az erdőben, fejszével és paraszti kézzel. Jaroszlav elképzelni sem tudott volna hasonlót, fogalma sem volt, hogy egyáltalán lehet ilyeneket csinálni.

A hátulsó hordágyon egy halott feküdt, nagy, súlyos test. Arcát fehér, négy sarkán megcsomózott kendő borította, a váll-lapja ezredesi. Az elülsőn egy főhadnagy, az egyik nadrágszára levágva, a térdén vastag kötés. A tíz gyalogos mind közkatona, még egy altiszt sem volt köztük, szinte valamennyi idősebb, tartalékos. A halványszürkés hajnali fényben közelről már az arcukat is látni lehetett – lesoványodott, beesett volt mind, némelyiken ráalvadt vér. A ruhájuk sáros. A nyolc hordágyvivő sem volt más teher nélkül: mindegyikük vállán puska, a derékszíjukon súlyos tölténytáska lógott, nem is egy; az a kettő meg, aki éppen nem vitt hordágyat, ennél is jobban meg volt rakodva.

Honnan jönnek? Kicsodák? Vorotincev és Ofroszimov főhadnagy köszöntötték egymást, bemutatkoztak. A főhadnagy két keze ép volt, a felsőteste is, tudott parancsolni, lőni, csak menni nem tudott. A szurokfekete sörtehajú, mogorva főhadnagy rekedtes hangon, nem túl összefüggően és nem is szívesen beszélt, mintha már belefáradt volna, mintha egész erdei útjukon folyton feltartóztatták és faggatták volna. Felkönyökölt a hordágyon, de így is nagyon alacsonyan volt, Vorotincev leguggolt mellé. Ofroszimov tíz katonája pedig nem vonult előírásszerűen félre onnan, ahol a két tiszt beszélgetett, hanem, mint a közös ügy egyenrangú szereplői, szorosan körülállták-ülték őket, némelyikük még közbe is vetett néhány szót. (Jaroszlav arra gondolt: milyen jó is ez! Mindig is így kellene bánni a katonákkal! Ha egyszer a tisztekkel egyenlően jut ki nekik a halálból, egyenlően kellene hogy kijusson minden másból is!)

A Dorogobuzsi Ezredből valók voltak a katonák, abból, amelyet hátvédnek hagytak hátra. Ott védekeztek keményen. Egészen sötétedésig. Többnyire szuronnyal, kevés volt a töltényük. Nagyon kevés. (Most, miután megtanulták, hogy a töltény még a kenyérnél is jobban kell, útközben jó sokat összeszedtek abból, amit mások eldobáltak.) Ott pusztult az ezredük. Századonként fél tucat, esetleg egy tucat ember ha maradt…

Az ezredparancsnokukat, Kabanovot meg el akarták vinni Oroszországba. Hogy Oroszországban temessék el. Ennyi volt csak, amit elmondtak. A mogorva, sebesült főhadnagy és a tíz katona. A főhadnagy azok közül a tisztek közül való volt, akiket Jaroszlav nem szívelt: biztosan nagy kártyás és mosdatlan szájú, aki sikamlós, cseppet sem szellemes vicceket szokott mesélni. De mégis mennyire szerethették a katonái, ha nyögve, meg-megpihenve cipelték, hogy majd beleszakadtak! Micsoda hősök! És micsoda harc lehetett az övék – szuronnyal a gépfegyverek, az ágyúk ellen! Mennyi titkot kellene még megfejteni arról a harcról, de Jaroszlav nem volt rá képes!

Ennyi volt csak, amit elmondtak. Szoros körben álltak, ültek még egy darabig. Hamarosan szedelőzködniük kellett, kinek-kinek a helyére állnia, és felvenni a hordágyat; a maguk útján akartak kijutni. Hamarosan szedelőzködniük kellett, de egy bizalommal teli percig még vártak. (Jaroszlav arra gondolt, bárcsak szeretett ezredese a keze alá venné ezeket a dorogobuzsiakat is, hiszen mire jutnak egymagukban? Hát mibe kerülne neki!?)

Vorotincev pedig, akinek magának is véres seb volt az állán, nem is ezt a bizalommal teli percet próbálta megragadni, hanem tisztázni akarta azt, amit még nem értett a lezárult hadműveletből; és már terítette is szét a térképet a fenyőtűkön és tobozokon, kezével és gondolataival azt az ismeretlen, távoli, odaveszett ezredet keresve.

– Ott ugyan hol állhattak?… Melyik úton jöttek? Hány versztát tettek meg? És még mielőtt a főhadnagy megszólalhatott volna, a katonáktól hallotta a választ:

– Hát úgy negyven versztát…

– Többet is tán…

(Negyven versztát! Hordágyat cipelve! Hát hogyan ne támogatná őket a hitükben, elszántságukban?!)

Nem sokat tudott mutatni a térképen a főhadnagy sem, hiszen az elmúlt napokban térkép nélkül volt, csak Darethent ismerte, meg az iránytűt, déli irányban megjelölve azt a tavak közötti szűk átjárót, amelyen korábban támadásba mentek. A többit a katonák is el tudták közösen mondani: egy vegyes tölgy- és fenyőerdő… mindenütt kis dombok… át a *vonalon*… aztán egy lerombolt tanya… hosszan tovább az erdőben, aztán egy fákkal, bokrokkal teljesen benőtt földszoros… falu, templommal a közepén… a folyón átgázoltak… tovább meg ott voltak a mi csapataink, rengetegen… keresztirányba haladtak, hömpölyögtek, csakhogy…

Csakhogy a holt ezredből való dorogobuzsiak mintha már nem tartoztak volna a hadtestükhöz, kiegyenlítették már vele a számlájukat a háború egész hátralévő idejére.

Azon a Nagyboldogasszony-napon szinte a halált is megjárták mind, és azok, akiket még vitt a lábuk, joggal mehettek, ahová

akartak. Egyszer már a pucér, védtelen testükkel fedezték az összes többi visszavonulását, nem maradtak nekik adósak semmivel. Nem mondták ezt így ki egyenesen, igazán talán fel sem fogták, de ez tetszett ki abból, amit mondtak, s még inkább abból, amit elhallgattak. És a sajátos viselkedésükből, ahogyan az idegen ezredessel beszéltek – közvetlenül, a főhadnagyukat megkerülve, meg a két hordágyból, amelyet zokszó nélkül vittek negyven versztán át a kietlen erdei utakon. (Légvonalban harminc verszta lehetett az, de a kanyargós utakon több volt, mint negyven.) Ezért nem is keveredtek a volt hadtestük visszavonuló katonái közé, útjukat bizonyára titkon keresztezték, és az erdőn a maguk elgondolása szerint készültek átvágni, nem úgy, ahogyan kívülről erőszakolták volna rájuk; nem valami altiszt és persze nem Ofroszimov parancsára, hiszen az nem parancsolhatta volna meg, hogy negyven versztán át cipeljék őt a vállukon. Bármi volt is köztük az utolsó három nap előtt, kölcsönös elmarasztalás, harag vagy rosszindulat, mostanra mindent kiégetett belőlük a halálnak az a napja.

Annyira vonakodtak bárkivel is megosztani titkukat, hogy csak a végén árulták el – mert ugyan ki elől titkolnák itt? – hogy magukkal hozták a Dorogobuzsi Ezred zászlaját is. A főhadnagy testére tekerték.

Jaroszlavnak elszorult a torka. Irigyelte Ofroszimovot: igen, így kell eggyé válni a néppel! Ilyen remény éltette őt is, amikor katonának ment! De Kramcsatkinról, akit ő sasnak képzelt, kiderült, hogy ostoba fajankó, még lőni se tud, Vjuskovról meg, hogy szélhámos, tolvaj. Ha merte volna, odasúgja most az ezredesnek, megérintve a kezét: „vigyük már őket magunkkal! Micsoda nemes lelkek!"

Az ezredes, úgy látszik, rájött erre magától! A térképet visszahajtogatva ezt kérdezte hangosan:

– Aztán mikor ettetek utoljára, fiúk? Ennétek?

Makogtak valamit. Aztán: ennénk.

– Jó is lesz, akkor nekünk se kell majd annyit cipelnünk. Húzódjatok csak oda a fák alá a főhadnaggyal együtt, ne itt, a tisztáson legyetek. Arszenyij! Oszd szét a húst, mindet, az utolsó darabig.

Blagodarjov Vorotincevre pillantott, felhúzta a szemöldökét, köhintett – vajon jól értette-e? Félrevonta nagy cigánybatyuját. Letérdelt mellé, kioldotta, és mészároskésével vágni, osztani kezdte a húst.

– H-á-át, kijutott nektek, jóemberek! Alaposan kijutott, ahogy elnézlek benneteket.

A dorogobuzsiak iszonyúan éhesek voltak, a marhalapocka nem lehetett elég nekik reggelire. No de volt még más is.

Vorotincev odébbment, a halott arcába nézett, felemelte róla a kendőt. Jaroszlav is szívesen hozzálépett volna, hogy lássa a hős arcát,

amely már úgy eltávolodott minden eleventől, de némely kis vonása még biztosan a régi, ugyanolyan, mint akkor volt, amikor az utolsó ellentámadásra szólította a dorogobuzsiakat. De szégyellt volna odatolakodni, nem mert.

A fenyőcsúcsok fölött mind kékebb lett az ég, a megmaradt kis bárányfelhő-pamacsokat vörösesre festette a hajnal. Megint derűs, csendes nap ígérkezett, tudomást sem vett semmiféle háborúról. Közelről nem is hallatszott lövöldözés, távolról is csak tompán.

– Érzem én… nem tambovi vagy véletlenül? – kérdezte Arszenyijtől egy idősebb, söprűszakállú, megfontolt katona. – És melyik körzetből jöttél?

– Hát a tamboviból! – felelte még térden állva, készségesen mint mindig, Arszenyij.

– És melyik járásból, faluból?

– Kamenkából való vagyok! – örvendett meg Arszenyij.

– Kamenkából? Aztán ki az apád?

– Blagodarjov.

– Melyik Blagodarjov? Tán csak nem Jeliszej Nyikiforovics?

– Az! A kisebbik fia vagyok! – vigyorodott el Arszenyij.

– Szóval így állunk – bólogatott az idősebb földi, és méltósággal, nem katona módjára simogatta a szakállát. – Akkor ismerlek. Hát te ismered-e Grigorij Naumovics Pluzsnyikovot?

– Hogyne ismerném – szólt szinte sértődötten Arszenyij. – Bátyónak hívja mindenki, okos ember! No és te?

– Én tugolukovkai vagyok.

– Tugolukovkai! – vetette szét két óriási karját Arszenyij, s hívta csudát látni a többieket. – Hisz az összes jó ló onnan való. Mi is ott vettük a miénket.

– Luncov vagyok, Kornyej.

– A ti falutokban vagy ötszáz porta van, ki ismerhetne mindőtöket?

Elmosolyodtak a katonák, mintha rokonságba került volna egymással a két csoport, s mindenki örülne ennek. Mert mit számít, ha egy ezredben szolgálnak, ahhoz képest, hogy két szomszédos faluból valók!

– Van ám nálunk még egy tambovi, Kacskin – mutatott Luncov egy komor képű, harmincas forma legényre, akinek a feje is, a válla is igen széles volt, a két karja rövid, a háta és a melle pedig valóságos malomkerék, de a melle nem amolyan asszonyosan kiálló, hanem férfiemberhez illő, őt magát akár eke elé lehetne. fogni. – De ő messzebbről, Inokovkából való.

– Hohó – hadonászott Arszenyij. – Inokovkai! A Vorona folyó mellől, igaz?

– Hé, Averjan, figyelj csak, itt egy legény a szomszéd járásból!

Kacskin gyanakodva sandított rá, de helyeslően mondta:

– Rendes földi vagy, jóllakattál.

Összehúzta amúgy is apró, ám szúrós szemét.

– De a kést, azt dobd ide!

– Mire kell neked?

– Szúrni-vágni a németet.

– De hisz nekem is arra!

– Csakhogy neked nem ez az egy van.

Tényleg nem egy kése volt Arszenyijnak, ő mindig előre tartalékolt. De hát idegen katonáknak adja? Az ezredesére pillantott.

Vorotincev meg Kacskinra, a malomkerék mellére-hátára.

– Add oda neki.

De Arszenyij nem odaadta, nem állt fel, hogy átadja, nem odanyújtotta. Hanem ahogy ott térdelt körülbelül nyolc lépésnyire Kacskintól, meglendítette a karját és valakinek a válla mellett elhajította a kést, az meg, egy kidudorodó gyökeret súrolva, pontosan Kacskin lába mellett állt bele a földbe.

Kacskin nem mozdult, nem húzta el a lábát. Ahogy cibálta ki a földből a kést, így szólt:

– Megjárja, elmennél tambovinak is.

És a világosság felé tartotta a kést, a hegyétől a végéig megvizsgálta a pengéjét.

– Kosztromaiak nincsenek köztetek? – kérdezte Vorotincev.

Nem voltak. Csak egy voronyezsi. És két novgorodi.

Az ezredes lassan, figyelmesen szemügyre vette valamennyit. Egy kedvetlen, morcos fickó félrehúzódott. Egy szívélyes, szolgálatkész alig várta, hogy felugorjon, jelentsen, válaszoljon.

– Hát te hová valósi vagy?

Talpra ugrott, felragyogott:

– Arhangelszkbe, méltóságos uram, a pinyezsi körzetbe. Arra van a Szent Artyemij-kolostor, talán tetszett róla hallani?

– Jól van, maradj csak ülve! – Továbbpillantott. És meglátott egy nagyszemű tartalékost, akkora szakállal, amilyent csak boronával lehetne megfésülni. – Hát te?

Nem állt fel, hanem, akárha csak kötetlenül beszélgetne, méltósággal felelte:

– Olonyeci vagyok.

Enni is komótosan evett, higgadtan jártatta körbe a szemét.

– Jól laktatok? Vizet majd odébb találtok, lesz ott egy kis tó. És a lábatok hogy bírja?

Válaszoltak, de az ezredes nem arra figyelt. Odaszólt a dorogobuzsiaknak, de valahogy nem parancsolóan.

– Ha akartok, velünk jöhettek.

Haritonov felragyogott örömében. De hiszen másként nem is történhetett!

– Éjjel kell kimennünk az erdőből – magyarázta mind gondterheltebben Vorotincev, s közben nem a hadnagyra nézett, hanem a katonák arcát figyelte, mindenekelőtt az olonyeciét, Luncovét és Kacskinét. – Még ma éjjel. Át kell vágnunk a műúton. Nehéz lesz. Azon túl meg biztosan csak futva haladhatunk.

Egy távolabbi fatönkön a szabályos fejformájú, eszes Lenartovics ült, és ijedten tekintgetett Vorotincevre: lehet, hogy elhamarkodottan gondolta okos embernek? Elment az esze az ezredesnek? Ha a műúton túl futva kell haladniuk, hogyan viszik majd hordágyon ezt a főhadnagyot? És miféle őrült rítus lenne magukkal cipelniük egy halottat? Hiszen halomra lövik mindannyiukat. Elevenek vesszenek oda a holtért? Csak nem akarja tényleg magával vinni mind a kettőt?!

Jaroszlavot viszont éppen ez nyűgözte le és indította meg, ez az önfeladó makacsság: hogy egy halottat hoztak magukkal, mert az ezredparancsnokukat holtaiban sem akarták idegen földnek adni! És az is világos volt számára, miért habozott az ezredes: különös csoport volt ez, nem katonai szervezetű, nem alárendeltségi viszony, hanem bizalom tartotta össze, nem Ofroszimov főhadnagy parancsolt neki, hanem szinte maga magának, ezért kellett közvetlenül a katonákat megkérdeznie.

Vorotincev ismét végignézett rajtuk. A katonák hallgattak.

No persze, gondolta Lenartovics, az itt a bökkenő, hogy Ofroszimov útközben olyan parancsot nem adhatott, hogy az ezredest hagyják ott, őt meg vigyék tovább: ha elmetszi e naiv felfogás gyökerét, őt magát is könnyen a sorsára hagyhatták volna. Vorotincev ezzel szemben megparancsolhatja, hogy temessék el Kabanovot, sőt a főhadnagyot illetően is meggondolhatja, hogy magukkal vigyék-e vagy ne.

A fatönkökön, a földön, a földhányásokon szerteszét üldögéltek a dorogobuzsiak, úgy festett volna az egész, mint valami faluközösségi gyűlés, ha nincs ott az a két kupac, gúlába rakott fegyver. Vorotincev pedig, ez a tevékeny, magabiztos, határozott ezredes most ernyedten állt, szétvetett lábbal, erőtlenül lógott a két karja, a tányérsapkája alól lesett elő. A dorogobuzsiakat leste. És hallgatott.

Hallgattak a katonák is, nem is mind az ezredesre nézett – ki le a földre, ki odébb, a hordágyakra…

Amikor az ezredes pillantása még egyszer végigfutott mindannyiukon és Kornyej Luncovon állapodott meg, az végigsimított szürkés söprűszakállán – egy kézzel át sem foghatta volna –, és jelentőségteljesen megkérdezte:

– Aztán hány verszta még Oroszországig, méltóságos uram?

Mit akarnak ezek az oktondiak Oroszországgal? Mintha oda el se érhetnének a németek! A géppuskát bezzeg nem értették, csak a versztát értik. Ha az ezredes enged nekik, Szasának el kell hagynia ezt a csoportot.

A rövidfülű Kacskin egy kacskaringós gyökérdarabot dobált a két tenyerén. Innen oda. Onnan ide.

Vorotincev elfogta még az olonyeci katona tekintetét, olyan volt az, mint a csendes tóvíz – és az ezredes máris kibontakozott kétségeiből, kihúzta magát és pattogóan szólt:

– Jól van, indulunk! Zászlós!

És összehúzott szemmel nézett Lenartovics gőgös fejére.

– Mi ketten felváltjuk a két elülső halottvivőt.

Azt mintha a földhöz szögezték volna. Ostoba komédia, gondolta, de az ő helyzete reménytelen, a parancsot nem tagadhatja meg. Szasa megcsóválta a fejét, mint aki nem hisz a fülének. Megvonta a vállát. Lassan tápászkodott fel. Nem rögtön lépett a hordágyhoz. Szabályos gyászmenet! Micsoda idióták! – villant át rajta.

– Én is, ezredes úr! – húzta ki magát izgatottan Haritonov, de Vorotincev leintette.

Lenartoviccsal együtt megfogták a két elülső rudat, és felemelték a hordágyat, igazodni próbáltak a hátulsók fogásához. Egyforma növésűek voltak, elindultak, igyekeztek egyszerre lépni, hogy ne imbolyogjon a hordágy. Nem volt nagy súly négyüknek, csak kényelmetlen, folyton el-elbotlottak.

Bár az ezredes ellenérzéssel, gyanakodva fogadta be tegnap Lenartovicsot, Szasa az előző este és éjszaka folyamán megbizonyosodott róla, hogy szerencsésnek mondhatja magát, amiért összeakadt vele. Ez alkalmasint kiviszi őt innen. Olyan kimerítő órákat élt át, annyi erőt szipolyozott ki belőle a lopakodás, a veszély, hogy megnyugtatta, elzsongította, hogy egy avatott akarat hatalmában tudhatta magát: nem kellett latolgatnia, izgulnia, csak azt tennie, úgy lépnie, amit és ahogyan meghagyják neki. Ugyanakkor már az első percekben megérezte, hogy ez a tiszta homlokú ezredes valami ritka példány lehet a katonatisztek között: láthatóan igazán intelligens, művelt ember. De ha valóban művelt és hatalma is van, ugyan hogyan engedhetett e barbár, Oroszország legcivilizálatlanabb zugaiból szalajtott tartalékosok néma kérésének? Az még rendjén való lenne, hogy mint valami értékeset, magukkal viszik az ezredzászlót – azt a kincstári rongydarabot, amelyre senkinek semmi szüksége, sőt már régóta mindenki csak megmosolyogja, de annak legalább nincs súlya, csak éppen jó kifogás Ofroszimovnak, hogy a zászlóval együtt magát is cipeltesse. Hanem:

– Ezredes úr! Mégis minek hurcolunk magunkkal egy halottat? Hiszen ez képtelenség.

Vorotincev nem felelt.

– Elképzelhető-e ilyesmi egy modern háborúban? – bátorodott neki Szasa.

Okos, eleven szeme volt, az elől valami ostoba katonai kifogással

nem lehetett kitérni. De tudott Vorotincev olyan hangon megszólalni, hogy attól az ilyen szem is megrebbent:

– A modern háború majd ott vár ránk a műúton, zászlós. Inkább azon törné a fejét, hogy mivel fog lőni? Ezzel a pukkantóval nem sokra megy.

Lehet, hogy igaza volt, de azért ezzel a válasszal mégiscsak kibúvót keresett. És Szasa próbálta visszaterelni Vorotincevet a lényegre:

– Most azt parancsolja, hogy vigyünk egy hullát, utóbb meg majd azt, hogy vigyük ezt a főhadnagyot, aki bizonyára feketeszázas, látom az arcán.

Szasa azt hitte, hogy az ezredes megharagszik. De nem. Ugyanolyan szaggatottan válaszolt, sőt úgy, mintha máson járna az esze:

– Bizony megparancsolom. A pártellentétek, zászlós, olyanok, mint a vízfodor a tó tükrén.

– A pártellentétek – mint a vízfodor? – képedt el, majd botlott nagyot Szasa, és kifordult a hordágy rúdja alól. Egyszerre két-három lehetőség is felvillant előtte, miként szállhatna vitába Vorotincevvel, de a támadó megoldást vélte a legjobbnak. – És hogy állunk akkor a nemzeti ellentétekkel? Azok netán nem olyanok, mint a vízfodor? Mi pedig miattuk háborúzunk? Milyen ellentétek lényegesek akkor?

– A tisztesség és a tisztességtelenség közöttiek, zászlós – szólt vissza még szaggatottabban Vorotincev. Külső, szabad kezével feljebb emelte, szétnyitotta a térképtáskáját, és járás közben hol a lába elé, hol a térképre nézett.

Nem pusztán elvből, dehogyis elvből okoskodott Szasa, hanem csak mert nehéz, nagyon nehéz volt a hordágyat vinni, akárha ólomból lett volna a rajta fekvő ember, a rúd meg vágta a vállát, lefelé görnyesztette, a hátulsó katona már oda is kiáltott neki:

– Följebb, nagyságos úr!

Szasa egész életében az eszét csiszolta, az volt a fontosabb számára, a teste edzésére nem futotta idejéből. A legutóbbi napok alatt pedig még jobban legyengült.

A fogát összeszorítva cipekedett, s ki-kijelölte magának, melyik fáig viszi még el a hordágyat, és ott aztán leváltatja magát, de mindig hozzátoldott még egy szakaszt.

Közben tőlük balra kitárult egy tisztás – és a nap szinte akadálytalanul tűzött rájuk a távoli facsúcsok fölül. Aztán ismét egy irtásba fordultak, homály terjengett benne a sűrű fenyők árnyékától. Az irtás emelkedni kezdett, mind magasabbra, még nehezebb lett a hordágyat vinni, az ember szíve majd kiugrott a melléből az erőlködéstől, az ezredes pedig letérítette az irtásról és egy még meredekebb ösvényre terelte őket az erdőn át, a fenyők között; igaz, azok itt ritkásabban álltak, a rőzse és az aljnövényzet is el volt takarítva, akadálytalanul lehetett haladni a puha fenyőtűszőnyegen,

amelyet csak a tobozok tettek kissé egyenetlenné. Szása épp itt, a kapaszkodóra érve, nem adhatta fel, így hát tovább kínlódott. De még fel se értek egészen, amikor maga az ezredes adta ki a vezényszót:

– Állj! Letesszük a hordágyat.

Az erdő mélyén, egy szabad nyiladékban voltak, amelyet oldalról világított meg a reggeli nap. Egymástól távolabb álltak itt a fenyők, bronzszínű, néha kissé meggörbedt törzsük a magasba nyúló ágak csúcsán tartotta hosszú tűleveles, kusza legyezőjüket. A reggeli nap már megmelengette a fenyők törzsét, s késő estig sütött ide, amíg csak le nem ment. A mókusok bizonyára nagyon szerethették ezt a helyet, tavasszal nyilván szívesen húzódtak ide az első, már felszikkadt foltokra más apróvadak is: innen tűnt el mindig a leghamarabb a hó, és soha nem állt meg tócsákban a víz. Visszafelé, amerről jöttek, a nyiladék széles lankán ereszkedett alá egy nagy horpadásba, ahová a tiszta tűleveleken, a tiszta törzsek között akár keresztben fekve is legurulhatott volna az ember.

A nyiladékban még egy kis domb is volt. Arra vitték tovább a hordágyat.

Vorotincev nem magyarázkodott, csak állt egy darabig, körülnézett, és hagyott időt arra, hogy a többiek is körülnézhessenek. Aztán már nem kétségek között és nem kérlelő hangon, hanem nagyon határozottan közölte a dorogobuzsiakkal:

– Fiúk! Kabanov ezredest itt eltemetjük. Jobb helyet nem is találhatnánk neki. És a németek se antikrisztusok.

Aztán végignézett, alaposan végignézett a dorogobuzsiakon. Csöndesen hozzátette még:

– Mást nem tehetünk. Különben nem jutunk ki.

Amit nem lehetett kimondani és elfogadni odalent, abban a szürke irtásban hajnaltájt, az első találkozásukkor, az kimondhatóvá, elfogadhatóvá vált itt, ezen a derűs magaslaton, a simogató reggeli napfényben, amikor már érződött a napmelegtől olvadozó gyanta illata. Különösen akkor, ha az az ember mondta ki, aki magától fogta meg és vitte a hordágyat. Az arcokra települt sötét árnyékot – a bűntudatét-e vagy nem a bűntudatét? de ugyan miért éreztek volna bűntudatot? talán azért, mert oly sokan meghaltak, de ők nem? – az idegen ezredes hessentette el róluk. És az arcokon nem látszott ellenkezés.

Az olonyeci levette tányérsapkáját, keletnek fordult, buzgón fohászkodott magában, keresztet vetett, mélyen meghajolt, s halkan mondta:

– Az Isten megbocsájtja.

Mások is keresztet vetettek.

Vorotincev percnyi késlekedés nélkül szólt:

– Arszenyij, hol az ásód? Kezdj hozzá. Itt.

És a dombra mutatott.

Blagodarjov, aki mindennel fel volt szerelkezve, mindenhez értett és mindenre készen állt, serényen lekapcsolta gyalogsági ásóját, mintha csak ezt a munkát elvégezni jött volna ide, felment a dombra – azon akár mindannyian elfértek volna –, térdre ereszkedett, hogy legalább valamennyivel alacsonyabb legyen, és belevágta ásóját a földbe, ott, ahol nem voltak gyökerek. Két dorogobuzsinál is volt ásó. Gyorsan ott termett, akár egy hirtelen odagördülő, súlyos földgöröngy, Kacskin is, a legmunkakészebb közülük, aki már régóta feladatra várt; és szintén térden állva, nekilátott, vágta és dobálta ki a földet, vágta és dobálta vad erővel, szünet nélkül.

– Jó nagyokat fogsz, Kacskin – jegyezte meg Vorotincev.

Kacskin megállt, elvigyorodott:

– Kacskin, mélts'uram, sokféleképpen tudja csinálni. Így is ni.

És máris, lajhár módra, a végső erejéből zihálva, akár valami elhízott beteg, keservesen kapirgálni kezdte a föld tetejét, s épp csak az ásó hegyével szórt ki belőle egy keveset.

– Rám bizonyítani meg semmit se tudna – mondta, és az ezredesbe fúrta apró malacszemét. Aztán rögtön újra nekilátott vadul ásni, csak úgy röpködött a kiemelt föld, mintha nem is Kacskin, hanem a mesebeli ásó serénykedne, az, amelyik egy éjszaka alatt egész palotákat emel.

Bizony sokféleképpen tudta csinálni Kacskin. Sokféleképpen.

Luncov pedig a társával elment vesszőt szedni és fedelet fonni a hordágyra, hogy koporsó legyen belőle.

Olyan szűzien érintetlen volt a nagy, kerek erdő, hogy rengetegébe a háború, bár ott dúlt körülötte, egész héten egyszer sem nézett be, se egy kis lövészgödörrel, se egy aknatölcsérrel, se egy keréknyommal, vagy egy leejtett töltényhüvellyel nem adott hírt magáról. Kiteljesedőben volt a békés délelőtt, erősebben érződött az olvadozó gyanta illata, halkan csiripeltek vagy hangtalanul szálltak ágról ágra a megcsendesedett madarak. Az embereket is a háborítatlan biztonság érzete kerítette hatalmába: mintha nem is lett volna semmilyen átkaroló hadmozdulat, mintha épp csak a temetéssel kellene végezniük, s aztán mehetnének is szépen haza.

Elkészült a sír. Elkészült a hordágyhoz való födél is.

De hiszen el kellett valahogy búcsúztatni is a holtat! Megtartani a gyászistentiszteletnek legalább egy kis részét! Vorotincev sok ilyen szertartáson vett már részt, de se felidézni, se másokkal elvégeztetni nem tudta volna. Hiszen az nem katonatisztek, hanem pópák dolga, ezért meg se jegyezte.

Arszenyij elkapta Vorotincev tétova tekintetét – ott állt az ezredes mellett, nyújtózkodott éppen, a hátát egyenesítgette. Elkapta az ezredes pillantását – és rögtön megértett mindent. Nem iskola, nem

tanulás pallérozta, de vágott a legény esze. Ráadásul az utóbbi három, eseményekkel telezsúfolt nap alatt közte és az ezredes között kimondatlanul kialakult az egymás mellé rendeltségnek egy olyan sajátos területe, amely általában elképzelhetetlen lett volna egy ezredes és egy alacsony rangú beosztott között, főként, ha még a korkülönbség is nagy köztük. És Arszenyij, aki annyiszor talált már megoldást nehéz helyzetekben, mindig éppen a célravezetőt, most is, anélkül hogy parancsra várt vagy engedélyt kért volna, felegyenesedett, ünnepélyes testtartást vett fel, arckifejezésében és hangjában valahonnan ellesett méltóság és emelkedettség jelent meg.

Levette, és utána se pillantva a háta mögé dobta tányérsapkáját. Szigorúan összehúzta szemöldökét, mint akinek hatalma van, és nem hétköznapi, hanem szertartásos hangon tette fel a kérdést nem egyvalakinek, hanem mindenkinek:

– Mi a kereszt- és apai neve az elhunytnak?

A katonák nem tudták, nekik csak „méltóságos uram” volt. És nem is tudta volna megmondani senki, ha nincs Ofroszimov. A földről, a hordágyáról válaszolt a nála hirtelen rangosabbá vált alárendeltjének:

– Vlagyimir Vasziljevics.

És Blagodarjov máris odalépett az elhunythoz, fölébe hajolt, levette arcáról a kendőt öt perccel ezelőtt nem merészelte volna. Kidüllesztett mellel, felszegett fejjel kelet felé, a nap felé fordult, és tiszta, érces hangon, pontosan úgy, mint egy diakónus, rázendített, hangja a fenyőcsúcsoknál is magasabbra szállt:

– I-mád-koz-zunk együtt az Úrhoz!

Annyira tiszteletet parancsolóan, erőteljesen és az egyházi szertartásnak pontosan megfelelően hangzott, hogy más felszólításra nem is volt szükség – az olonyeci is, Luncov is és még két ember azonnal válaszolt: keresztet vetett, meghajolt kelet felé, és ott, ahol éppen állt, felelgetve énekelte:

– Uram, ir-gal-mazz!

Elsőként, mindenkinél hangosabban Arszenyij énekelt, diakónusból mintegy a templomi kórus szólistájává alakult. Az ima végeztével pedig ismét harsanó, tiszta hangú diakónussá változott, meglepően hibátlan ritmusban, a kellő intonálással, recitálva folytatta, amit Vorotincev bár megismételni nem tudott, de felismert:

– Az örök üdvösség fényeskedjék Isten most jobblétre szenderült rabjának, Vlagyimirnak! Nyugodjék békességben! I-mád-koz-zunk az Úrhoz!

És most már valamennyiüket, a tiszteket is, eltöltötte az áhítat, mind a halott köré gyűltek, fedetlen fővel, arccal keletnek fordulva, és felhangzott:

– Uram, ir-gal-mazz!

Mennyi minden rejtezik egy-egy emberben, például ebben az Isten

háta mögötti tambovi faluból származó fiatal parasztban: három teljes napon át ment szorosan mellette minden vészen, halálon át, aztán örökre el is veszíthette volna szem elől, és soha meg sem tudja, hogy a legény templomi kórusban énekelt, bizonyára nem is egy évig, és ez fontos része lett életének. Kívülről tudja a szertartás szövegét, szereti, jól ismeri, hiszen lám, milyen pontosan idéz fel minden egyes hangot, minden szünetet, mennyire érti a szöveg tartalmát, mennyire hibátlanok a hangsúlyai:

– Bocsáttassanak meg az ő vétkei, bűntelenül álljon az Úr szigorú ítélőszéke elé, imádkozzunk az Ú-úrhoz!

Odavitték Ofroszimovot is, arccal kelet felé fordították. A hordágyon felülve vetett keresztet, s ő is énekelt. Haritonov úgyszintén, s ahogy most meglátta hősünk átszellemült arcát, könnyek tolultak szemébe, de feloldozó könnyek.

– U-ram, ir-gal-mazz!

És erőt sugárzón szárnyalt a diakónus-hang, nem feszélyezte az erdő idegensége:

– Ó készítsen lelkének Urunk-Istenünk világosságos helyet, üdvös helyet, nyugodalmas helyet az igazak között, i-mád-koz-zunk az Úrhoz!

A könyörgés részben már meghallgatásra is talált: a test számára elkészült egy világos, nyugodalmas hely.

Kelet felé néztek mind, de jószerével csak egymás hátát látták, mindössze egy volt, aki nem látszott, az, aki leghátul állt, arcán ferde, lesajnáló mosollyal, ő egyszer sem kapcsolódott be az énekbe, de a feje azért fedetlen volt – Lenartovics.

Mindannyiuk előtt viszont ott volt, mélyen meg-meghajolva Blagodarjov izmos, ruganyos háta, amely csak azért nem látszott szélesnek, mert még igen hosszúra is sikeredett. Felszabadultak, szívből jövők voltak munkára is, az életért vívott éjszakai harcra is mindig kész kezének lendületes mozdulatai, ahogyan vetette a keresztet.

– Kegyelmes Isten! Örök nyugodalmáért, bűneinek és bűneinknek bocsánatáért könyörögve, magunkat és egész életünket Istenünknek, Krisztusnak ajánljuk!

És a napnál magasabbra, az égnél is magasabbra, egyenesen a Mindenható trónusához küldte tizennégy férfikebel az ősi dallamban eggyé olvadó hangon már nem is fohászát, hanem áldozati felajánlását, önfeladását:

– Te-né-ked, U-runk!…

51. fejezet

Mind gyengébbek az összekeveredett orosz egységek kitörési kísérletei. – Pervusin tábornok három szuronyütötte sebe. – Groholec. – Csernyega.

A legkülönbözőbb fegyvernemekből és egységekből összeverődött, irányítóiktól elszakadt visszavonulók teljesen elözönlötték az erdei utakat, de az erdő sűrűjében még háborítatlanul haladtak. Ám valahányszor belátható helyre, ritkásabb erdőrészre, tisztásra, rétre vagy falu közelébe értek, tüzérségi tűz fogadta őket. Minden lövés másikat szült, volt, hogy az övéiket nézték ellenségnek, s akkor azokat lőtték.

Augusztus 30-ának hajnalán a korábbi 13. hadtest rendezetlen Oszlopának eleje az erdő szélén, ötszáz lépésnyire Kaltenborn falutól ágyú- és géppuskatűzbe került. A visszavonulóknak szervezett irányítása nem volt, de az élcsapatban ott volt Pervusin ezredes, aki pár véletlen, más-más egységekhez tartozó önkéntes segítőjével felállított az erdő szélén néhány ott talált ágyút, és tüzelni kezdett, maga pedig a századával a Névai Ezred kibontott zászlaja alatt támadást intézett a falu ellen. A németek megfutottak, négy ágyút hagytak hátra, Az egész elfoglalt Kaltenborn falu nem volt egyszer egy versztánál nagyobb, s újra be kellett hatolni az erdőbe. Két versztával odébb meg ismét kimenni az erdőszéle, a falu közelébe, ahol megint lőtték őket, de most már célzottan, végigveretve az irtásokat és utakat. Mihail Grigorjevics Pervusin igazi katona lénye a legkevésbé sem kopott meg a múló évek és hosszú szolgálata alatt, ő lett a lelke a következő áttörésnek is. Annyira egy volt mindig a katonáival, hogy lehetetlen vállalkozásba nem vitte őket, de ha vitte, nem tudták megtenni, hogy ne kövessék. Pervusin élcsapatában a névai, a narvai, a koporjei és a zvenyigorodi ezred katonái keveredtek. Két nem teljes üteg ment mögöttük, velük Csernyega is.

Ismét felállították néhány ágyújukat és géppuskájukat, hirtelen tüzet nyitottak, s ugyanúgy rohamra indultak megint. Újra Pervusin futott elöl, és szúrt sebet kapott. Az oroszok váratlan rohama most is olyan heves volt, hogy az ezrednyi német védőcsapat megfutamodott, sok géppuskát és vagy húsz ágyút hagyva hátra, ezúttal teljes ellátmánnyal együtt.

Ezzel a hősi viadallal, ahogyan őseink mondták, telt el Pervusin élcsapatának egész napja. A kitörésig még hosszú volt az út, sok erdei versztán át húzódott, német védőcsapatok, torlaszok, szögesdrót akadályok zárták el minduntalan; az irtásokban géppuskák, az átjárókban ágyúk vártak rendezetlenül közeledő, összeverődött áldozataikra. Alig dugták ki fejüket valami szabad területre az

oroszok, a németek azon nyomban valamennyi elképzelhető fegyverből rájuk zúdították a tüzet. Minden elért siker után nehezebb lett az oroszok dolga: fizikai erejük fogyott, éhség és szomjúság gyötörte őket (a kutakat betemették), alig maradt lövedékük és töltényük, mind több lett a sebesült, egyre erősebbek a védőcsapatok; egyetlen reményük a szuronyroham maradt.

Már rég elmúlt dél. A reggel még népes hadoszlop olvadozott. A már-már őrületbe kergetett emberek nem látták tetteik értelmét, reményüket vesztették.

Az utolsó nekiveselkedés előtt Pervusin ezredes, aki már kétszer megsebesült, és mindkétszer szuronytól, parancsot adott az alzászlósnak…

FILMKOCKÁK

= annál pedig ott az ezredzászló, most fel van tekerve. Olyan ember ő, hogy soha el nem hagyja, inkább vele pusztul.

= Pervusin – egyik sebe be van kötözve, a másik nincs – ép kezével mutatja: szedd le!

Fegyverropogás. Lövedékek robbannak a közelben.

= György-zászló az, nyelének bevágott csúcsába keresztet illesztettek.

= A zászlóvivő sajnálja. Fáj a lelke. Keresztet vet. Leszedi a zászlót. A nyelét átnyújtja a helyettesnek. Az letöri a csúcsát. A botot, az egyszerű botot eldobja…

= Lehorgasztott fejjel, lapáttal a kezükben elindulnak.

= Eltemetik a zászlót. Kis gödröt ásnak, megnézik a tereptárgyakat, a fákat.

A fák csúcsait meg-megremegtetik a robbanások. Döng minden. És ebben a zenebonában

= Pervusin egy fatönkön ül, csak egyszerűen ül, gondolkodik.

Közelről látjuk

= őt és a sebesülése miatt óvatos mozdulatait.

Véres az arca, a nyaka, a zubbonya.

A sapkája átlőve. Félrecsúszott, nem előírásosan van rajta. Lekonyul vad-bozontos bajsza. És a szeme állása már nem kihívó, nem élcelődő – reményvesztett.

Senkihez sem szól, senki sem megy oda hozzá. A gondolkodás percei, talán az utolsók ötvennégy esztendős életében.

Robbanások. Lövések moraja.

Fejfordulat a zászlóvivő felé. Az jelentést tesz: minden rendben. Elásta. Akár szívének egy darabkáját.

= És erőlködve (magamagát ugyan hogyan állítsa talpra az

ember?!):

– *Törzskapitány! Groholec!*

= Itt is van már ismerősünk, Groholec, nincs rajta sapka, látszik, mennyire kopasz: a feje búbja szinte egészen csupasz, csak a legtetején és kétoldalt árválkodik egy-egy kis hajsziget. Hisz nem fiatal már, honnan hát benne ez a mozgékonyság, tettrekészség? Bár az ilyen soványoknál megesik. A bajsza most is kipödörve, de lehet, hogy nekikeseredésében.

Azt mondja neki Pervusin:

– *No, megpróbáljuk? Szedje össze azokat, akik még tudják fogni a puskát. Adjon parancsot a géppuskásoknak.*

Groholec:

– *Jó, megpróbáljuk. Máris. Semmi baj. Bírjuk mi.*

Pervusin feláll. Bizony nem aprótermetű. Bizony félelmetes. Apja a katonáknak! Az ilyet követik.

Meglengeti kétszer a tányérsapkáját

= az ágyúk felé. Kettő van, már harcra készek, de az erdő mélyébe, a fák mögé húzódtak, igen sok körülöttük az ember – hogy ki tudják majd gurítani őket az erdőszélre.

Csernyegát is látjuk, derékig meztelen. Vállizmai úgy tekeregnek, akár a kívülről a testére rakott kígyók, de a feje kicsi, rövidke a bajsza, bőszen kiáltja:

– *Rajta, testvérek! Gurítsuk!*

És elgurították! Elgurították!

Recsegés, ágak törnek, lábdobogás. És egy nekikeseredett hang:

– *Gyorstűz!*

Lőttek! A géppuskáink is, valahonnan a közelből. Azzal, amijük még volt, amijük még maradt.

Hátulról, a hátuk mögül

= a szélső fákon keresztül látjuk: az alacsony erdőmelléken át, a kis fenyők között futva megindultak, megindultak a mieink.

Elöl persze a tisztek, kivont kardjukat lengetik a fejük fölött – gyámoltalan gesztus, az ellenségnek mit sem árt, de az övéiknek azt jelenti: ne maradjatok le, fiúk, hiszen egy a célunk!

És megyünk mi is, mellettük.

= De nem roham az – csak botladozás.

Mégis kiáltják: „Hurrá!”, ám abból mindössze annyi hallik:

– *Á-á-á-á-á!*

Vonszolják a szuronyos puskáikat, de alig vonszolják, szúrni meg hogy is szúrhatnának velük!

Az egyik, lám, felbukfencezett.

Halálra sebezték? Nem. Csak lefeküdt, hogy kifújja magát a fiatal kis fenyves mögött: menjetek nélkülem, én már kikészültem, így várom már be sorsomat.

A tiszti kardok meginognak, akárha elnyírták volna őket, mindjárt le is hanyatlanak.

Géppuskaropogás.

= Felbuknak a mieink! Jaj, felbuknak sorra, kiejtik kezükből a puskát…

Hogyan történhetett? Az egyik puska szuronya beleállt a földbe, a tusa meg ide-oda billeg.

= Megindító, ahogy Groholec rohan előre, megismerni hátulról a kopasz fejéről.

Csak nem lövik le? Nem, rohan tovább!

= Elöl meg, mindenkit lehagyva, a deli Pervusin. Most megint félelmetes.

Utánam!

Fenyegető bajszával, kezében puskával, szuronyszegezve!

És elbotlott egy alacsonyan kihúzott, észrevehetetlen drótban.

= A lövészgödörből, a fedezékből meg szembe vele egy nagydarab német, s a szuronyával átdöfte, őt, a parancsnokot, a rettenthetetlen ezredest!

Háromszor döfte át! Annyiszor kellett!

Elzuhant Pervusin ezredes.

Géppuskákkal, géppuskákkal

= ritkítják az orosz rohamozók sorait, elakadt, megrekedt a támadás.

= És látja az erdőszélen a duzzadó izmú Csernyega: immár nem lőni kell, hanem iszkolni.

És felugrik az ágyú kerekére, kicsavarozza az irányzékot, és jeladására a többiek leszerelik az ágyúk zárát – azokkal futottak be mind az erdőbe, jó mélyen! Vissza…

52. fejezet

A 13. hadtest helyzete. – Kljujev tábornok kapitulációra készül. – A kitörést önként vállaló csoportok: Vegyernyikov kozákkapitány, Szuhacsevszkij alezredes.

Maga Kljujev tábornok nem tartózkodott sem a hadtest élén, ahol Pervusin volt, sem a hátvédben, ahol a Szofija Ezred verekedett az erdőben az alig száz lépésnyire lévő ellenséggel – az oszlop közepén tanyázott és összevissza kuszálta, kapkodott; hol ide, hol oda irányította, elkerültetett vele minden német védőcsapatot. A gyűrűt áthatolhatatlannak hitte, s így nem volt, aki összeszedhetett volna egy fél hadtestet a kitöréshez.

Tüzérségünk maradéka saját belátása szerint cselekedett: változtatta helyét, ahol látta az ellenséget, ott célzott sorozatokat adott le. Ha menekülni kellett, a katonák vagy maguk után vonszolták, vagy hátrahagyták az ágyúikat. Aztán ráadásul ott volt még az a széles, folyómenti mocsaras sáv, amelyen számtalan árok állta az oroszok útját, ott, ahol szétvált a Grünfliess erdő; ebbe a lápos mélyedésbe belesüllyedt a tüzérség, elsüllyedt a trén is. És bár innen egyenes vonalban látszott már a műút, mindössze három versztát kellett volna megtenni vadáig, a csapatok megint elkanyarodtak keletnek, az elérhetetlen Willenberg felé, keresték, hol juthatnának át száraz lábbal. Egyre apadt a visszavonulók áradata, nem száz-, hanem ezerszám tűntek, ki tudja, hová az emberek. A Kljujev körüli rendezetlen sokaság elözönlötte a Saddek melletti mezőt, srapnel-kereszttűzbe került, és behátrált az erdőbe.

És ekkor – elfogyott a türelme a bekerített központi hadtestek egyszemélyi parancsnokának, betelt nála a pohár. A *fölösleges vérontás elkerülése végett* Kljujev tábornok megparancsolta, hogy tűzzék ki a fehér zászlót – holott húsz ütege volt, azok, amelyeket egész Poroszországon keresztül-kasul vonszoltak, míg az ellenségnek nyolc! Több tízezer embere szóródott szét az erdőkben, szemben a németek hat zászlóaljával.

Milyen hangzatos szavak: „A vérontás elkerülése végett”. Minden emberi tettet mindig körül lehet bástyázni efféle hangzatos indoklással. „A vérontás elkerülése végett” – hát nem fennkölt, nem humánus? Lehet-e kivetnivalót találni benne? Talán csak annyit, hogy illenék előrelátónak lenni, és nem kellene a vérontás elkerülése végett tábornoki rangot szerezni.

Csakhogy – nem volt fehér zászló! Azt nem szokták a felszerelés részeként, az ezredzászlóval együtt maguknál hordani.

Mindez egy réten történt, az erdőből kivezető út közelében.

= Ahány keréken mozgó alkalmatosság csak volt, lett légyen az a trénhez tartozó, tüzérségi, egészségügyi vagy más, ott tömörült a réten, se rendet, se irányt nem tartva.

Kétkerekű kordékon, málhakocsikon – sebesültek, nővérek és orvosok.

A szekereken – minden, ami a kezük ügyébe került: fegyver, lőszer, a legkülönfélébb holmik, talán a németektől zsákmányoltak is…

A gyalogság áll, ül, a csizmáját igazgatja, rendbe szedi magát…

A lovas kozákok csoportokban, szorosan egymás mellett…

A tüzérség különböző nemei…

= Megpecsételt sorsú katonák sokadalma.

= De itt van már a tábornokok csoportja is, lóháton. Egy kozák őrszázad is mellettük.

= Kljujev tábornok. Lázasan igyekszik külsőleg méltósággal viselkedni. Méltósággal nézni, fel-felvonni szemöldökét (különben ezek még meg találják tagadni az engedelmességet):

– Őrmester! Vesse le az alsó ingét!

Tűzze a zászlónyélre! Léptessen lassan az ellenség felé!

= Az őrmester teszi, amit parancsba kapott. A zászlónyelet szomszédja kezébe nyomta, leveti felső, majd alsó ingét…

= Már fel is öltözött újra, az inge meg fehér zászlóként a nyélen.

Induljon?

De hirtelen zúgás támad.

= A kozákok zúgolódnak egymás között.

= Az őrmester rájuk néz, megdermed.

Kljujev is feléjük fordul.

Halkabb a zúgás.

Kljujev int, az őrmester a fehér zászlóval megindul.

Hangosabb a zúgás.

= A másik, távolabbi kozák század felől:

– Kiálljuk mi! A kozákok nem adják meg magukat! Ki látott már olyat?

Tán csak nem Szerjoga Artyuha, az a verekedős csibész, a kerek képével, az épp csak a fejébe csapott sapkájával kiált valakinek a háta mögül, pimaszul, harsányan:

– Meglógni – tilos!

= Kljujev megjátszott szigorral (magabiztossága egy szemernyi sincs) rákiált:

– Ki parancsolgat ott?

= És előreléptet csillagok nélküli kapitányi váll-lapjával egy hajlékony, nyalka tiszt – szinte belenőtt a nyeregbe.

Az arcát mintha fémből öntötték volna, a szeme fekete, semmi tiszteletet nem mutat –, de jaj, hogy üli meg a lovat, jaj, hogy feszít a hátán, keze a szablyája markolatán:

– *Vegyernyikov ko-zák-ka-pi-tány a Negyvenedik Doni Ezredből!*

Végignézett rajta a tábornok – szóljon-e?

De semmit se szólt.

Újabb zúgás, újabb kiáltások.

= Kljujev körbenéz, néz… a gyalogságra, az egybesereglett emberekre. Ki ilyen, ki olyan, van, aki meg is adná magát, de ez a közlegény, ni, kiabál, a tarkóját fogja, tányérsapkája félrecsúszott – hol itt a fegyelem? Hol az alakiság?

– *Micsoda? Még hogy fogságba? Csakhogy mi azt nem óhajtjuk!*

A mellette álló katonák egyetértő zúgása.

Az alezredesük meg, a tömegen átvágva megkerüli a szekereket, a tábornokhoz lép, feléje fordul:

= végigméri lentről felfelé, akár a merénylő a cárt, mindjárt előrántja pisztolyát és lelövi. Emeli is már a kezét – de nem, csak tiszteleg:

– *Szuhacsevszkij alezredes, az Alekszopoljei Ezredből! Ön átvette a parancsnokságot a 10. hadtest felett is! Így hát köteles kivezetni minket innen… tábornok!*

Alulról felfelé méri végig, megvetően.

= Már „kegyelmes úr” sincs. Kljujevnek nincs ereje visszavágni. Szédeleg. Szemét lehunyta, majd felnyitotta – Szuhacsevszkij meg csak áll, nem távozik.

A tábornok ne értené? Neki talán könnyű? De mert – a vérontás elkerülése végett? Jó, nem ragaszkodik ő semmihez. És erőtlenül:

– *Kérem… aki akar, meneküljön. Ahogyan tud.*

Elővette zsebkendőjét, hogy megtörülje a homlokát.

Amint megtörölte, nézi:

= Hisz kendő! Fehér! Nagy, tábornoki kendő!

= Megfogta a sarkánál, és hogy minél messzebb kerüljön a vesződségtől a kellemetlen alárendeltjeivel, szabadulást remélve meglengette maga előtt, és lován az erdő széle felé léptetett, hogy megadja magát, követve az ingét emelő őrmestert.

= És – utána egész törzse, lovasmenetben.

És – mentek mind, akik azt kívánták, hogy legyen már vége… legyen mielőbb…

= A kötözőhely melletti tömegben pedig az orvos lóhátról intézkedik:

– *Figyelem! A hadtestparancsnok kihirdette a kapitulációt!*

Mindenki, aki a kötözőhelyem közelében van, dobja el a fegyvert! Dobja el!

= Egy értetlenkedő kiskatona, a puskáját simogatva:

– *Osztán hová dobjuk?*

– *Dobáljátok oda, a fák alá, ni!*

A fedett szekérről, a pokróc alól egy szál alsóneműben előkászálódik egy bekötözött sebesült:

– *Azt már nem! Soha az életben! Add csak ide a puskát, földi!*

Elveszi a fegyvert az értetlenkedőtől. És – nekiindul egy szál alsóneműben a puskával…

= De a többi hordja, dobálja halomba, dobálja… a szélső fák alá, le a földre.

= A katonák arca… a sebesülteké…

De katonás, zengő hang harsan:

– *Hé, kozákok!*

= Vegyernyikov kozákkapitány az, lovát az emberei felé fordítja:

– *Nem nekünk való ez a hely!*

= A doni kozákjai sem rosszabbak nála! Meg nem adják magukat, nem!

Helyeslő, harcias zúgás.

= Szerjoga Artyuha meg vigyorog. Van benne valami nagyon rokonszenves, ugyan mikor látjuk viszont legközelebb?

= És Vegyernyikov kiadja a parancsot:

– *Mind lóra!… jobbra, hármas sorokban… lassú ügetésben… indulj!*

Intett, elugratott. És utána, menet közben hármanként, hármanként sorokba rendeződve, indultak is a kozákok.

= Szuhacsevszkij alezredes pedig – alacsonyka termete miatt nem könnyen tudott a fejek fölött odaszólni:

– *Alekszopoljeiek! Megadjuk magunkat? Vagy kitörünk?*

= Azt kiáltják az alekszopoljeiek:

– *Kitörünk! Kitörünk!*

Talán nem is mindegyik kiált, de ez visszhangzik erősen.

Szuhacsevszkij:

– *Senkit sem kényszerítek. De aki jön –*

előrenyújtja a kezét.

– *…Négyes sorokba!*

Utat törnek maguknak a katonák, sorakoznak. Lehet, hogy van, aki maradna, hisz alig áll a lábán, de hát mégis inkább a bajtársaival! Újabbak tódulnak Szuhacsevszkijhez:

– *Hát a kremencsugiak jöhetnek-e, mélts'uram?*

Elszánt örömmel szól Szuhacsevszkij:

– *Gyertek csak, fiúk! Gyertek, kremencsugiak!*

Kljujev tábornok harmincezer embert vitt fogságba, a többségük nem is volt sebesült, igaz, jócskán akadt köztük segédszolgálatos.

Szuhacsevszkij alezredes két és fél ezret vitt ki a gyűrűből.

Vegyernyikov kozákkapitány egysége lovas csatában tört ki, két német ágyút is zsákmányolt.

53. fejezet

Lev Tolsztoj Blagovescsenszkij tábornokon kipróbált elmélete. – A frontvonaltól távol átszervezik a 6. hadtestet. – Nyecsvolodov parancsot kap, hogy vonuljon Willenberg felé.

Blagovescsenszkij tábornok Lev Tolsztojnál olvasott Kutuzovról, és önmagát is – hatvanéves, teljesen ősz, kövérkés, nehézkes mozgású ember volt – afféle Kutuzovnak képzelte, csak éppen mindkét szemére látott. Körültekintő is, óvatos is, ravasz is volt, épp mint Kutuzov. És jól tudta, akárcsak az, hogy sohasem kell semmilyen hirtelen, egyéni, határozott intézkedést tenni; hogy *egy önkényesen kezdett ütközetből más, mint zűrzavar, úgysem kerekedhet ki; hogy a harci események úgyis öntörvényűen alakulnak, úgy, ahogyan alakulniuk kell, nem pedig úgy, ahogyan az emberek tervezik el őket; hogy megvan azoknak a maguk megmásíthatatlan menete, és az a legjobb hadvezér, aki eleve kivonja magát ezekből az eseményekből*. A tábornokot egész hosszú katonai pályafutása e tolsztoji felfogás helyességéről győzte meg, mert nincs annál rosszabb, mint ha valaki a maga egyéni döntéseivel hozakodik elő, az ilyen ember ugyanis mindig pórul jár.

Hadtestének immár harmadik napja sikerült szerencsésen meghúzódnia egy csendes, üres szegletben az orosz határ közvetlen közelében. A hadtestparancsnoknak volt egy, a törzsétől elkülönült kis parasztháza, amelynek szűkössége megnyugtatóan hatott rá. Csak néha hallatszott ide a tüzérség távoli, egybefolyó, homályos moraja, és megvolt minden remény, hogy az összes fontos poroszországi esemény Blagovescsenszkij hadtestének részvétele nélkül bonyolódik majd le.

A pihenő hadtest azonban nem is sejtette, hogy békés jólétét egyedül hadtestparancsnoka ügyes, talpraesett jelentéseinek köszönhette. Még Lev Tolsztoj is szem elől tévesztette, hogy nem elég, ha a hadvezér tartózkodik az elhamarkodott egyéni inézkedésektől. Elengedhetetlen, hogy ügyes jelentéseket is tudjon írni, mert átgondolt, határozott jelentések nélkül – amelyek képesek például a békés állomásozást heves harcoknak feltüntetni – a hadvezér nem menthetné meg, úgy mint Kutuzov, megtépázott csapatait, képtelen lenne arra fordítani energiáit, hogy embereit ne a halálba, a pusztulásba küldje, hanem hogy szánja őket és megóvja életüket…

Blagovescsenszkij ennek megfelelően augusztus 29-i jelentésében olyan helyzetképet festett, hogy Richter hadosztálya, amely végre kiegészült addig visszatartott ezredével, másnap Ortelsburg bevételére indul (amelyet két nappal azelőtt hagytak el fejvesztve, de akkor nem lett senkié), hogy a városban komoly, legalább egy hadosztálynyi ellenséges erő található (két század és két lovasszázad), Komarov

hadosztálya pedig innen balra, *lépcsőzés*ben tartja állásait (a „lépcsőzés” az orosz stratégia fontos, divatos kifejezése volt, nélküle komolytalannak tetszett bármely katonai dokumentum). Tolpigo lovashadosztályának ecsetelt hadmozdulatai is emelték a jelentés értékét, úgyhogy Blagovescsenszkij joggal számíthatott rá, hogy augusztus 30-át is különösebb izgalmak nélkül élhetik túl.

30-án reggel aztán a hadtudomány minden operatív előírását betartva, Richter hadosztálya, amely még puskaport sem szagolt, támadásra fejlődött fel a félig üres Ortelsburg ellen, megkezdte a tüzérségi előkészítést, és biztosan el is foglalta volna a várost, ha nem lepi meg őket tizenegykor – ötórás késéssel – a frontparancsnokság reggeli utasítása: Blagovescsenszkij hadteste siessen a pusztuló hadtestek segítségére, s ezért ne Ortelsburg irányába, majdnem északnak, hanem Willenberg irányába, majdnem nyugatnak vonuljon. „A főparancsnok a kitűzött feladat azonnali, határozott teljesítését, és a Szamszonov tábornokkal való kapcsolat legsürgősebb felvételét kívánja.”

Épp ettől tartott Blagovescsenszkij! A forgószél a hadművelet vége felé kapta el őket, de a halálát az ember a hadművelet vége felé sem késheti le.

Maga az operatív feladat azonban némileg szabadon volt értelmezhető. Elhelyezkedésük szempontjából úgy festett a dolog, mintha a csapatok Rjazany felől közelednének Moszkvához, s ekkor olyan parancsot kapnának, hogy menjenek Kaluga irányába. Jobbat, alkalmasabbat ilyen esetben nem lehetne kitalálni, mint hogy előbb visszavonulnak újra Rjazanyhoz, majd onnan vonulnak Kaluga felé. És Richter győztes hadosztályának, amely már-már birtokába vette Ortelsburgot, Blagovescsenszkij megparancsolta, hagyja el a szinte elfoglalt várost, és ne bal felé, Willenbergnek menjen, hanem vonuljon vissza tizenhat versztát, s csak ezt követően, nekifutásból induljon Willenberg felé.

Blagovescsenszkij azonban még e csapatmozdulatok megkezdése előtt erélyes hangú jelentést küldött a frontparancsnokságnak: „Szamszonov tábornok felkutatására lovasjárőrt küldtem ki Neidenburgba, a 23. hadtesttel való kapcsolatfelvétel céljából pedig – lovasjárőrt Chorzelébe. Jelentést még nem kaptam. Ortelsburgnál harcolok, a… vonalra szándékozom visszavonulni a hadtesttörzzsel (hiszen a törzsnek is még hátrébb kell vonulnia) hogy a willenbergi irányban tevékenykedhessem.”

Természetes volt felhasználni a támadáshoz Tolpigo lovashadosztályát is, legalábbis újra előretolni oda, ahonnan reggel önkényesen visszafordult. Csakhogy Tolpigo tábornok egy ugyanolyan ügyes jelentésben részletesen kifejtette, hogy fáradt hadosztálya épp hogy lenyergelt, s képtelen ismételten a nehéz feladat teljesítését

vállalni. Blagovescsenszkij egy második írásbeli parancsot küldött Tolpigónak. Az másodszor utasította vissza írásban. Csak harmadszorra, mar megtorlás terhe mellett fogadott szót, és nyergeltetett.

Most, amikor a csapatmozdulat fontos része biztosítva volt, illett volna egyenesen Wallenbergbe is irányítani haderőt. Erre igen alkalmasnak látszott a Nyecsvolodov parancsnoksága alatt álló összevont egység. Nyecsvolodov, aki szeretett egyénieskedő ötletekkel előhozakodni, amit Blagovescsenszkij nagyon helytelenített, már tegnap, a békés nappali pihenő idején kezdeményezett egy ilyen portyát, de akkor azt a választ kapta, hogy várjon parancsra. Éppen az ilyen embereket tűrte meg alárendeltségében a legkevésbé Blagovescsenszkij, büntetni igyekezett őket, megnehezíteni a sorsukat. Nyecsvolodov meg ráadásul még író is volt, a szolgálaton kívül is olyan dolgokba ártotta magát, amelyekhez semmi köze sem volt. Így hát igencsak alkalmasnak látszott az élcsapat parancsnokának veszélyes feladatára.

Augusztus 30-a délutánján útjára is bocsájtották a Ladogai Ezreddel és két üteggel. Megparancsolták neki, hogy siessen, a hadosztály fő erőit majd később küldik utána.

54. fejezet

Nyecsvolodov tábornok szerencsétlen története. – Indulunk a mieink felmentésére. – Willenberg ostromának terve. – Szakadozik a német gyűrű! – Összevonják az erőket a hadműveletre. – Nyecsvolodov csapatait visszarendelik…

Nyecsvolodov tábornok fő jellemzője nem a gyorsaság volt, hanem az állhatatosság. Többször is megtapasztalta életében, hogy az állhatatosság sem később juttatja célba az embert, mint a gyorsaság, különösen, ha az utóbbi kiszámíthatatlan, ha könnyen csap át egyik irányból a másikba.

A cél pedig, amelynek elérésére törekedett, nem valami külön, egyéni cél volt. Neki, aki ötvenéves korára is nőtlen maradt, és egyetlen, örökbe fogadott fiát különösebb vesződség nélkül indíthatta életútjára, a kellő szabad ideje és személyi szabadsága is megvolt ahhoz, hogy választott, egyéni érdekei fölött álló célját szolgálja – és ebben sem ingatlanvagyon, sem más tulajdon nem akadályozta. E cél pedig nem volt más, mint az orosz trón, Oroszország szolgálata. Ez tisztán állt előtte már azóta, hogy hivatásérzete gyermekként katonaiskolába vezette, és – épp a jobbágyfelszabadító cár galád meggyilkolásának évében – letette hadapród-esküjét. Az előtte lebegő cél negyven év alatt nem halványult el, nem hasadt ketté, nem rendült meg, mindössze az eléréséért kifejtett tevékenységének ritmusa változott. Fiatalsága hevében sietett volna egymaga, a két kezével elhordani a hegyeket, szeretett volna elébe vágni a tisztképzés megszokott rendjének, és alighogy elvégezte az akadémiát, máris a vezérkar és a hadügyminisztérium megreformálásának javaslatával állt elő. Ekkor és ezzel viszont derékba is törte addig káprázatosnak ígérkező katonai karrierjét. Most találta szembe magát először a főtisztek, a tábornokok és a gárda egységes rosszindulatával. Nyecsvolodov mindannyiuktól természetes áldozatkészséget várt volna el az orosz hadsereg, tehát egyben az orosz monarchia megszilárdításának érdekében. Kiderült azonban, hogy az ő köreikben csak szónokolni szokás az orosz monarchiáról, igaz hűséggel viseltetni iránta viszont nem illendő. Minél magasabban voltak a ranglétrán, annál kevésbé fűtötte őket honszeretet, annál inkább csak önzés, a cárt pedig nem azért szolgálták, mert Isten felkentje, hanem mert javakat osztogatott. És még mielőtt Nyecsvolodov kiismerte volna őket, kiismerték őt azok: méghozzá mint olyan embert, aki idegen az ő közegükben, aki épp azért veszedelmes, mert nem haszonleső, s tettei ezért okozhatnak nagy kárt tiszttársainak. Attól kezdve Nyecsvolodov előléptetései késtek, hátráltatták azokat a róla készített negatív

minősítések, az olyan figyelmeztetések, miszerint a parancsokat önkényes módosítások nélkül tartozik teljesíteni. Így hát gyorsasággal nem szolgálhatta a trónt, csak állhatatossággal és – alkalomadtán – bátorsággal.

Kereste, mire fordíthatná túláradó belső energiáit, így kezdett hozzá balsikere könyvéhez Oroszország történetéről, amelyet a nép egyszerű fiainak szánt. Az orosz történelmet egynek érezte katonai szolgálatával – közös hagyománynak tekintette, s úgy ítélte meg, hogy csakis annak keretein belül lehet értelme tiszti szolgálatának. Önmaga számára azt remélte, hogy a könyv írása közben felfrissül, új erőt merít azokból az időkből, amelyekben az oroszok még másként viszonyultak uralkodóikhoz; olvasói számára pedig azt, hogy visszatérítheti őket abba a korábbi, jobb állapotba, s ezáltal még sokoldalúbban, még biztosabban érheti el célját. És bár ezt a történelemkönyvet a legmagasabb helyen is figyelemre méltatták és melegen ajánlották a katonai és népművelési könyvtáraknak, szerzője sem azt nem tapasztalta, hogy mindenütt mohón olvasnák, sem azt, hogy változást idézett volna elő az emberek gondolkodásában. Nyecsvolodov monarchia iránti elkötelezettsége, amelynek rendkívüli ereje annak idején megrémítette a tábornokokat, most a művelt körök gúnyolódásának céltáblája lett. Azok véleménye szerint ugyanis az orosz történelem csak nevetség és ellenérzés tárgya lehet, mert hiszen eleve kérdéses, hogy létezik-e, hogy volt-e egyáltalán? Nyecsvolodovnak azt a meggyőződését pedig, hogy a monarchia nem béklyója, hanem összetartó ereje Oroszországnak, hogy nem bilincsbe veri, hanem a szakadékba zuhanástól menti meg, már végképp képtelenségnek tartották. Neki azonban a dinasztia iránti elkötelezettsége miatt nem volt ereje vitába szállni bírálóival: bármi történt is az országban, sosem merészelt elítélően nyilatkozni sem az uralkodóról, sem környezetéről. Merészségéből csak annyira futotta, hogy igyekezett elmagyarázni, miért jó az, amit a társadalom rossznak tart.

Miután hallgatásra, tűrésre kényszerült, ismét csak az állhatatosság szolgált mentsvárául. És még az, hogy elfogultan szerette Ladogai Ezredét, amiért az támasza volt a trónnak az 1905. évi moszkvai lázadás idején. Maga ugyan sosem szolgált az ezredben – a személyi állománya azóta különben is kicserélődött –, néhány régi katonáját azonban ismerte, és kitüntetett figyelemben részesítette.

Hallgatásra és tűrésre volt kárhoztatva a 6. hadtestnek kijutó utóbbi két csendes nap alatt is. Hátvédharcainak kitartó hősiessége senkit sem ragadott magával, és Nyecsvolodov most csak gyötrődhetett a tétlenségtől, mert tőle huszonöt versztányira zajlott a döntő ütközet, méghozzá az oroszok számára minden jel szerint nem szerencsésen. A vezérőrnagy ki-kilovagolt egy két-három versztányira

lévő domb tetejére, hallgatta a csatazajt, és tehetetlenül nézett a messzelátójába.

Két elvesztegetett nap után viszont hirtelen azt a parancsot kapta, hogy siessen. Most azonban éppen hogy nem sietett, csak elindult, hiszen minden szükséges intézkedése: már két napja elő volt készítve. Azt, amit a vezérkar elszalasztott, a katonák lépte már amúgy sem hozhatja be, és különben is, mikorra vergődnek még majd utána a főerők! Így csak teljes lovasságát – azaz Zsukovszkij kornétást a fél szakaszával – küldte előre.

Az alatt a két nap alatt, amíg nem engedték sehová, Nyecsvolodov szabályosan beteg volt, ernyedt, halvány. De amint megkapta az indulási parancsot, percről percre jobban lett. Rámosolygott Ladogai ezredbeli katonáira, az egyetlenekre, akiknek megengedték, hogy harcoljanak, bátorítóan odakiáltott tüzéreinek, hogy „indulunk a mieink felmentésére!”.

Már annak puszta tudatától is, hogy „indulunk a mieink felmentésére!”, egy ezredből kettő, két ütegből négy lett. Csak éppen a lövedékek száma nem szaporodott. Lekoptak viszont a tehetetlen tábornokok, Nyecsvolodov szabad kezet kapott, kitisztult a feje.

Nagytermetű lován, megeresztett gyeplővel megint ő, a hallgatag, hosszú Nyecsvolodov léptetett az összevont haderő, most élcsapat előtt, mögötte oldalvást egy lóhossznyira a segédtisztje, a kerek képű, galuskán hízott, örvendező Rosko, aki úgy csillogott, akár egy kifényesített rézüst.

Willenberg közelében útjuk egy fenyőrengetegbe vezetett. A nyolc szazseny magas, kopasz, fénylő törzsű fenyők csúcsa alig rezdült a tiszta, még nyárias levegőégben. Az erdőben korán esteledett.

Ahogy megtették a második tíz versztát, mind tisztábban kezdett hallatszani a puska- és géppuskaropogás, ágyúk csak ritkán dörögtek. Mit jelenthetett ez? Előretörhettek a mieink, nyilván őket lőtték. Valószínűleg Willenberg volt a gyűrű végső pontja, utána már ott lehettek a mieink, ott kellett lenniük. Nyecsvolodov csődöre megiramodott, túl gyors tempót diktált a gyalogosoknak.

Az erdő szinte egészen Willenbergig elrejtette Nyecsvolodov egységének mozgását. Németek különben sem voltak sehol – olyan biztonságban érezték magukat, úgy elkényelmesedtek, hogy még őrséget sem állítottak. Az erdő szélére érve az egység Nyecsvolodov parancsára oldalt kanyarodott, a katonák leszálltak a lóról, a vezérőrnagy meg kiléptetett az utolsó fák közül. Felderítőik lóvezetői voltak itt. A kornétás és a felderítők már átkeltek a folyón. Willenberg felől vakítóan, mindent sárga fényébe merítve sütött a lenyugvó nap. Mégis jól kivehető volt az előttük fekvő, egy kis folyó felé lejtő füves lanka, rajta egyetlen magasabban húzódó úttal, amely egyenesen, szabadon a hídra vezetett! Egy ép hídra! Hisz az német volt, német

tulajdon, sajnálták volna felrobbantani. És a hídnak ezen az oldalán sehol egy őrcsapat! Vagy már egészen hülyének néznek minket? Szemközt, a híd túlsó végénél ritkásan álló első házakba már befészkelték magukat a kornétás és a felderítők, onnan lőttek. Nyecsvolodov gyorsan odaküldött hozzájuk néhány embert két géppuskával. Tovább már sűrűbben álló házak, a vasútállomás, majd maga a város következett, amelyet jobb felől nem lehetett megkerülni: mocsaras rét állta útjukat. Bal felől úgyszintén nem lehetett: ott meg egy másik, az előbbibe ömlő kis folyó volt az akadály. Egy óra múlva viszont a teljes ezred szabadon, menetoszlopban masírozhat át a hídon anélkül, hogy tűz alá kerülne, majd a túlparton felfejlődhet a város ostromára.

A két üteget Nyecsvolodov az erdős részen, az út két oldalán állíttatta fel. Willenberg feléjük eső szélén lőttek. Lőttek a túlsó végén is. Bizony ingatag volt a németek helyzete a kis városban. Rosszabbul állt a szénájuk, mint ha bekerítették volna őket: körvadászatuk résztvevőit nyugat felé indították, azt azonban nem sejthették, hogy a hajtók viszont keletről jönnek.

Az előre látható, elérhető, gyors és egyszerű győzelem ígéretétől kalapálni kezdett a tábornok szíve, felragyogott egyébként sötét, egykedvű arca. Magához hívatta a zászlóalj- és ütegparancsnokokat, meghányta-vetette velük, hogyan kelnek majd át a hídon, s kinek mi lesz a dolga azután.

Ekkor futva érkezett egy gyalogos dragonyos Zsukovszkij kornétás jelentésével, amely arról szólt, hogy többen átverekedték magukat hozzá a város innenső szélére: két olyan katona, aki az ő 6. dragonyos ezredétől szakadt el, négyen a poltavai Gyalogezredből és egy kozák a hadseregparancsnok fegyveres kíséretéből. A kozák azt állítja, hogy Szamszonov tábornok tűzharcban elesett.

Nyecsvolodov nem sokat foglalkozott Szamszonovval, hiszen vakhír is lehet, amit a kozák mond, ő a lényeget ragadta ki a jelentésből: magányos katonák oly könnyen jutnak már át Willenbergen, mint homok a rostán! Csak a kezét kell kinyújtania, s övé a város! Eljött hát a pillanat, amikor pöröllyel kell lesújtani erre a lyukas hordóra! Méghozzá gyorsan, hiszen odaát minden összezavarodott és pusztulóban van, ha egyszer a Poltavai Ezred katonái, akik a hadsereg legtávolabbi szárnyán helyezkedtek el, egészen idáig verekedték át magukat.

Küldöncöket menesztett a századokhoz, hogy közöljék: a mieink megkezdték az áttörést, lám, már itt is vannak! Leült megírni a hadosztálytörzsnek szóló jelentését, amely szerint megkezdi a város ostromát, segítséget kér a fő hadoszlop parancsnokától, sürgős lőszerutánpótlást és legalább még két üteget.

A nap lenyugodott, de a teljes sötétség beállta még messze volt.

Látni lehetett, hogy arrafelé, ahol a kornétás verekedett, kigyulladt két ház. – Első zászlóalj, utánam, fel a hídra! A második zászlóalj várjon ki, majd kövesse az elsőt.

Az első szerencsésen átjutott, nem lőttek rá, de észrevették. A másodikra már tüzet nyitott egy kis üteg a baloldali, folyón túli ligetből. A mieink válaszképpen odalőttek. Csatlakozott egy második német üteg is. Közben századonként sikerült átfutnia a hídon a második zászlóaljnak.

Szürkült. Élesebben látszottak a városban égő tüzek.

Nyecsvolodov odaért Zsukovszkij kornétáshoz, maga látta a Poltavai Ezred átjutott katonáit és a fecsegő, lompos őrkozákot. Az első zászlóaljat az állomással szemben fejlődtette fel – onnan erősebben lőttek a németek –, és várta, hogy megjöjjön a többi Ladogai ezredbéli. A harmadik és negyedik zászlóalj a sötétben már bizonyára könnyebben jutott át.

Éjszakaivá sűrűsödött a sötétség. Lassan csendesedett a lövöldözés. Bíborszín fényt vetettek a tüzek. Más világítás jószerével nem is volt a városban, csak itt-ott villant valami gyenge fény, a villamoshálózat megsérült. Bal felől látszott még a hold keskeny sarlója, ez és a tüzek épp csak annyi fényt adtak, hogy roham közben ne támadjon kavarodás, hogy az ember legalább a szomszédját lássa, ha a távolabbiakat már nem is. Minden szerencsésen alakult. Egy óra múlva a zászlóaljak elfoglalják majd állásaikat, felkészülnek, és az első kettő meggörnyedve, lopakodva, lövés nélkül a város felé indul, a harmadik kerülő úton a fűrésztelepre, a negyedik pedig tartalékban marad. Egyelőre azonban Nyecsvolodov, aki maga is úgy meggörnyedt, hogy nem látszott magasabbnak egy farkasnál, Roskóval és még néhány tiszttel jobbra is, balra is végigjárta a menetelesen emelkedő, szilárd talajú, száraz legelőt.

Megmutatta, merre vezessék majd a zászlóaljakat.

A város túlsó részén továbbra is lőttek, bár most már ritkábban. Három-négy verszta választotta el a mieinket az övéiktől, mégis úgy érezték – mi vagyunk itt, együtt; odaát a németek meg, hogy – egyedül vagyunk, összezavarodva, végünk, nincsenek is már a világon mieink.

És már rejtekezés nélkül, tekintélyes nagyságában felegyenesedve járkált Nyecsvolodov a bíborszín éjszakában, és intézkedéseit hosszú kezei mozdulataival nyomatékosította.

Biztos volt a sikerben. A város elleni éjszakai támadáshoz elég ereje volt, aztán meg majd ideér a fő hadoszlop, s reggelre áttörik a gyűrűt. Ha csak egy napig tartják magukat, az áttörésnek hírét veszik a körülzárt csapatok, és idesereglenek mind. Nyecsvolodov keblét a jó sejtelem izgató öröme feszítette, ilyen örömöt nem érzett még magában sem ennek a háborúnak a hetei, sem a béke évei alatt.

Tizenöt perc volt hátra a támadás kitűzött időpontjáig.

Nyecsvolodov visszament az útra.

Éppen keresték – küldönc érkezett a hadosztálytörzstől. Nyecsvolodov előhúzta köpenye zsebéből régi, hűséges zseblámpáját, és hogy a városból ne lássák, egy távírópózna takarásában világított a feléje nyújtott papírlapra:

Az élcsapat parancsnokának, Nyecsvolodov vezérőrnagynak

Tekintettel az ellenség jelentősebb erőinek távolmaradására, a fő hadoszlopot visszarendelték. Ne kezdjen harci cselekményekbe Willenbergnél, segítséget nem küldünk, már azért sem, mert az egész hadtest visszavonása várható orosz területre. Várja a következő parancsot.

Szerbinovics ezredes

Rosko feljajdult: a tábornoka hörögni kezdett, mint akinek kést döftek a bordái közé, nekiszédült a távírópóznának, és a szálkás, száraz fát harapdálta kínjában.

55. fejezet

Vorotincev gondolatainak áramlása. – A régi kínai jóslat. – Nappal fekve lapul a csoport. – Kidolgozzák az éjszakai kitörés tervét. – Lenartovics töprengései a kisbalta fölött. – Fényszóró! – Kilőtték. – Kitörés, indulunk!

A dombtetőn, ahol eltemették Kabanov ezredest, kis híján megmásultak a tervek: a megzabolázott Neidenburg irányából tüzérségi tűz hangjai hallatszottak, és könnyen meg lehetett állapítani, hogy kívülről lőnek, hogy az orosz tüzérség vereti Neidenburgot, a németeknek meg nincs mivel viszonozniuk a tüzet. Vorotincev már indult volna is arrafelé, de az ágyúzás megszűnt, csak bágyadt puskaropogást lehetett hallani.

Ha ki volt is dolgozva Vorotincev haditerve, a nap minden negyedórája jó fület, jó szemet kívánt tőle, azt, hogy figyelmes tekintettel vizsgálja a térképet, a terepet, a katonáit, azok lábát, és minduntalan döntéseket, parancsokat igényelt. Katonai tárgyú töprengései sorában nem akadhatott olyan rés, amelybe más témájú gondolatok is beférkőzhettek volna. Valójában viszont mintha két szomszédos folyosó húzódott volna a fejében, egymástól üvegfallal elválasztva: látni látták, de hangos szóval nem zavarták egymást. Az egyik folyosón szüntelenül a teendőket illető gondolatok pattogtak: arról, hogyan is törnek majd ki ők tizennégyen meg az egy sebesült, a másikon pedig maguktól, hívatlanul, kéretlenül, ezektől független, egymáshoz sem kötődő gondolatok lebegtek: többnyire a múltjáról szóltak, arról, amit nem élhetett meg, vagy arról, amit megélt ugyan, de nem úgy, ahogyan kellett volna. Az előbbiek sürgetően az élet dolgai felé terelték. Az utóbbiak arra, ha meg találna halni.

Megint az Estlandi Ezred katonái rémlettek fel előtte. Nem tágítottak tőle, a jussukat követelték. (Így volt ez a történtek utáni első napokban, de később nem lesz-e vajon még gyötrelmesebb?) Milyen közeli még, és mégis milyen jóvátehetetlen, ami történt: akik fogságba estek, azok már fogságban vannak, akik kivergődnek majd a gyűrűből, azok kivergődnek maguk, akik meg elestek, azok már elestek. Az emlékezés nem segít. Pedig hát nem csapta be őket Vorotincev semmivel. És mégis ezzel vádolták, amint ott vonultak a második, hangtalan folyosón, élükön azzal az eltorzult arcú fekete fickóval. Semmivel se csapta be őket! De szabadulhat-e valaha is ettől a vádtól? Semmivel se csapta be őket – elmondott nekik mindent nyíltan, ők meg húsz órán át tartották azt a fontos frontszakaszt, és ez segíthetett volna az egész hadseregen, ha a többiek is tették volna a dolgukat. Csakhogy azok elrontottak mindent.

Így hát mégiscsak becsapta őket.

Mi akkor a helyes? Ne igyekezzék, ne kombináljon, ne hajszolja magát az ember? De hát akkor jobb, ha nem is katona. Ha nem is él. De ha jó megoldásra lel és felépít valamit, azt egy legfelülről jövő, vak ellenlépéssel úgyis biztosan szétrombolják, eltiporják.

Amikor pedig összeomlóban van minden, mi a helyes? Cselekedjék? Ne cselekedjék?

A második folyosó a legkevésbé sem zavarta az elsőt, helyet sem vett el tőle, megvolt annak a maga területe. Emlékezésre való is, sajnálkozásra való is.

Szívszorítóan sajnálta Alinát, amint elképzelte özvegyként: hogyan fog bánkódni, vergődni szegény, nem találja majd a helyét, gyenge kis torkát fojtogatja a zokogás. Talán évekre lesz szüksége ahhoz, hogy ismét magához térjen!

Vorotincevnek eszébe jutott, milyen ügyesen törölgetett le Péterváron minden kis porszemet az ő agyonzsúfolt íróasztaláról anélkül, hogy akár egyetlen ceruzát is elmozdított volna a helyéről. Hogyan tudott órákon át hallgatni, zajtalanul elosonni az ajtaja előtt, amikor ő különösen vágyott a csendre. Hogyan vállalta a lemondást – bár szeretett vendégségbe járni, nem kívánkozott sehová, megkímélte őt a társasági élet terheitől. Alma, aki boldog is, boldogtalan is volt vele, a férjével, áldozatot hozni aztán igazán tudott! Pedig mi jó jutott neki mellette? Nem jártak sehová, nem utazgattak, nem láttak semmit.

A háború után mindent, mindent másképpen kell majd csinálni.

Egyébként mindez csak ellebegett előtte, s csak akkor válhatott érvényessé, ha meg talál halni. Márpedig én…

– …Énnekem semmi sem kockázatos, én garantáltan életben maradok – nevetett Haritonovra, miközben egymás mellett hasaltak ugyanazon a katonaköpenyen.

– Igazán? Miért? – vette mindjárt komolyan a dolgot, és örvendett a szeplős képű fiú.

– Ezt jósolta Mandzsúriában egy öreg kínai.

– És, és? – faggatózott tovább Jaroszlav, és rajongva tekintett az ezredesre.

– Azt jósolta, hogy nem esem el a következő háborúban, sőt akárhány továbbiban veszek is részt, azokban sem. De mégis katonaként halok meg hatvankilenc éves koromban. Jövendölhetnek-e ennél jobbat egy hivatásos katonának?

– Nagyszerű! De várjon csak, mikor is lesz az?

– Bizony még kimondani se könnyű: ezerkilenszáznegyvenötben.

Olyan évszám az, amilyent akár Wellstől kölcsönözhettek volna.

Egy sűrű, fiatal, zöldbóbitás fenyőerdőben lapultak, az ilyenben szeretnek télen napozni, hancúrozni a nyulak. Vorotincev azért választotta ezt, mert az arrajáró öt lépésnyi távolságból sem venné benne észre a fák alatt fekvőket. Mindössze másfél kilométer

választotta el őket a műúttól, már hallani lehetett a hol jobbról bal felé, hol balról jobb felé haladó gépkocsik és motorkerékpárok jellegzetes zúgását. Ha lettek volna itt németek, őrjáratokat küldenek ki, átfésülik az erdőt. De láthatóan nem voltak, Vorotincevék tehát nyugodtan fekhettek itt a sötétség beálltáig, indulni viszont nem indulhattak korábban: csak egy viszonylag keskeny erdőnyúlvány volt előttük, abban más orosz csoportok is gyülekezhettek, de még előttük németek is kerülhettek oda a szomszédos Modlken faluból. Vorotincev három felől két-két katonát helyezett el, a többiek középütt maradtak. Kora délutáni forróságban érkeztek ide, mostanra megrekedt a fák közt a felforrósodott levegő, szinte égetett, kiszívta erejüket, szomjúsággal tikkasztotta őket, kulacsa meg nem is mindegyiküknek volt.

– Semmi baj – vigasztalta katonáit Vorotincev –, a forróság, ha világos van, még nem a legrosszabb. Bezzeg Liaojangnál – mikor is volt? Épp augusztus 31-én, mint most – ugyanilyen hőség volt, este pedig vissza kellett vonulnunk. Nem volt elég, hogy ágyúztak a japánok is, a mieink is, még iszonyú homokvihar is kerekedett, elfeketült az ég, aztán veszett zivatar támadt, a levegő mintha szúrós üvegszilánkokkal telt volna meg – ömlött a trópusi eső, a japánok meg szakadatlanul lőttek, azt sem tudtuk, mennydörgés-e vagy ágyúrobaj az, amit hallunk.

Fullasztó volt itt lapulniuk a hőségben, de visszahúzódni se akart volna senki – nehezen jutottak el idáig, még a vasúti pálya egy nyílt szakaszán is átvágtak, pedig azt hajtányokról könnyen belőhették volna a németek, csak nem volt hozzá erejük. Neidenburgnál egész nap készült valami, meg-megindult a lövöldözés, de nem közeledett feléjük. A mai nap látszott alkalmasnak a kitörésre, holnap már késő lehet.

Vorotincevnek nagyon fájt az orosz hadsereg katasztrófája. A Neidenburg mellett zajló csata sorsa és az, hogy mi van az 1. hadtesttel, ki közeledik, merre van Krimov, jobban izgatta, mint saját csoportjának kitörési kísérlete. Mégis arra kényszerítette magát, hogy miközben folyton a nyitott térképet tartotta maga előtt, ne az egész elébetáruló térséget nézze, hanem azon legyen, hogy, amíg még világos van, a közeli erdőszél legkisebb kanyarulatát is agyába vésse: hiszen akkor jól tájékozódik majd a sötétben, bárhol lyukad is ki, különben viszont könnyen melléfoghat vagy elbizonytalanodhat, s akkor vakoskodhat a térképpel gyufalángnál, a köpenye alá bújva.

Vorotincev a pontos haditervet nem a tisztурakkal tartott tanácskozáson ismertette, ahogyan ez szokásos, hanem – félig-meddig partizán viszonyaiknak megfelelően – azoknak mondta el, akikre e terv megvalósítása várt: Blagodarjovnak és Kacskinnak, a dorogobuzsiak két legjobb lövészének, aztán, ahogy ők maguk

nevezték, a jól megtermett, komótos vjatkai vadásznak és a fiatal rjazanyinak, Jevgrafovnak, aki civilben rőfössegédként dolgozott, aztán Haritonov alhadnagynak, akiről kiderült, hogy a katonaiskolában az egyik legjobb céllövő volt, s most a legtávolabbi célpontot kérte magának. Őket ötüket intette magához Vorotincev a homokos talajon a kis fenyők alsó ágai alatt. Elhelyezkedtek, hat fej összedugva, hat pár láb hátul szétvetve. Ügyeltek arra is, hogy a hordágyon fekvő Ofroszimov főhadnagy hallótávolon belül legyen.

Ofroszimovnak felszökött a láza, egyre erősebb fájdalmai voltak, segíteni nem segíthetett, de egyedül ő mondhatta ki azt, ami a többieket felmenti, és Vorotincev meg akarta adni neki erre a lehetőséget.

A sötétség beálltakor kelleti indulniuk, holdfénynél. Előbb meggörnyedve, ha meg veszély közeledik – csakis kúszva. Az élcsoport: Blagodarjov és Kacskin, mindkettő késsel felfegyverkezve. Szép nyugodtan lopakodhatnak előre, de úgy, hogy egyetlen ág se reccsenjen a lábuk alatt, ráérnek, övék a fél éjszaka, átkelni csak hajnal felé fognak, hiszen éjszaka a németek is figyelmesebbek. Ha száz szazsenyt szerencsésen megtettek, küldjenek hátra valakit, hogy hívja a második csoportot, a lövészekét. Ha ezek is megtettek száz szazsenyt, összekötőjük útján indítsák az összes többit, a hordággyal együtt. Amennyiben a legelöl haladók német őrszemekbe ütköznének, csendben intézzék el őket a késeikkel.

Világos? – ellenőrizte a dolgokat még egyszer Vorotincev, miközben közvetlen közelről nézett a húsos ajkú Blagodarjovra és a dongamód domborodó mellű Kacskinra.

– Uramisten, persze! – sóhajtott egy kovácsfújtató erejével Arszenyij. – Hisz ezek nem akarják hagyni, hogy hazajussunk!

Kacskin borostás, fekete képe megrándult:

– Én ölöm le a fél falu állatait.

Vorotincevvel együtt négyen lesznek a lövészek. Az alhadnagy Blagodarjov puskáját kapja, kipróbált, jó fegyver az. Lőszerből mindenkinek három tölténytáskányi jut. Az erdőben aligha kell majd tüzet nyitniuk, de az erdő szélén és a műúton annál inkább. Aztán meg az út túloldaláról, a mieink átkelését fedezve.

Vorotincev részletesen elmagyarázta, hogyan lőjenek a különböző célpontokra, mikor jó sortüzet, mikor egyes lövéseket leadni. És ekkor Ofroszimov hangját hallotta – bebizonyosodott, hogy a főhadnagy tudja a kötelességét. Borostás volt ő is, az arca megfeketedett, eltorzult, a tekintete tétován röpködött ide-oda. Fél könyékkel feljebb segítette magát a roggyant hordágyon.

– Ezredes úr, szólhatok? Kérem… nem kell engem innen feltétlenül kivinni… hanem, ahogyan a körülmények kívánják. A zászlót most majd mindjárt letekerjük rólam, átadom. Csak úgy tegyenek le, hogy

mozdulni tudjak, és hagyjanak minél több lőszert.

– Egyetértek – válaszolta rögtön Vorotincev. – Köszönöm, főhadnagy. Jevgrafov, majd átveszed a zászlót.

A fürge Jevgrafov, aki Kacskinhoz hasonlóan a többi dorogobuzsinál hamarabb tért magához a kábaságból, égett a tettvágytól:

– Igenis, méltsʼuram! Tekerhetem? – és már ugrott is volna.

– Maradj fekve.

Úgy adódott, hogy a tisztek közül csak Lenartovics nem kapott meghívást a haditanácsba. Nem tudni, hogy megbántódott-e vagy sem, mindenesetre odakuporodott Ofroszimov mellé, fülelt, most pedig megkérdezte:

– Ezredes úr, kérem, mondja meg: és ha sehogyan se lehet majd átjutni a műúton?

Mi az, hogy nem lehet – nézett végig rajta szigorúan és szánakozón Vorotincev: hiszen akár még jó katonát is faraghatna belőle, csak éppen nincs már rá ideje. – Nem szorosan, egymás könyökét érintve állnak ott a németek! Át tud köztük surranni egy róka, átfutunk majd mi is. No és az eszébe jutott-e, hogy érezhetik magukat ők azon a műúton? Egyetlen széthúzott láncban posztolnak ott, több okuk van a félelemre, találgathatják: az erdő melyik részéből éri őket támadás?

– A hadseregben nincs nem lehet – leckéztette Lenartovicsot Ofroszimov is.

– A hadseregben mindent lehet.

Lenartovics nem válaszolt, de magában azt gondolta: hát épp ez a baj, hogy megszoktátok, nektek mindent lehet. Ezért is kell feloszlatni a világ összes hadseregét.

Vége lett a haditanácsnak, átadták a zászlót, kiosztották a töltényeket. Vorotincev ráerőszakolta Lenartovicsra a maga kis baltáját.

– Csupasz kézzel hogyan jut át? – És amikor látta, hogy Lenartovics nyugtalanul körbepillant, nem nevetik-e ki, hozzátette: – Fogja csak, fogja! A balta elsőrendű fegyver!

Aztán még hosszan magyarázta a késeseknek és a lövészeknek, milyen az előttük álló út, hány lépésre mit találnak. Mindent elismételtetett, le is rajzoltatott velük a homokba, hogy lássa, megjegyezték-e.

Utána már csak fekhettek a karjukra hajtott fejjel, arccal a homokban, és idegesen várakozhattak. Azt kívánták mind, bárcsak már éjszaka lenne: ezek az utolsó órák már úgysem az ő óráik voltak. A háborút, az előttük álló összecsapást senki sem emlegette. Az idősebb dorogobuzsiak a takarmányról, az itteni fekete-tarka tehenekről beszélgettek. Aztán már senki semmiről, elhallgattak.

Lenyugvóban volt a nap, ereje csökkent, de az ő fiatal kis erdejükbe

még besütött, és az élénk-bíborszín alkony, a másik, nagy erdő mögé bukva, ideküldte utolsó fénysugarait. Onnan, ahol leszállt a nap, bárányfelhők úsztak feléjük, előbb rózsaszínűek voltak, aztán szürkés-lilákká sötétültek – vajon nem időváltozást jeleznek-e, annak a két hétig tartó verőfénynek a végét, amely tanúja volt az orosz hadsereg jöttének is, pusztulásának is?

Szasa Lenartovics úgy érezte, hogy olyan kutyaszorítóban, mint most, még sohasem volt: megéri-e egyáltalán a reggelt? Nem az utolsó naplemente-e ez az életében? Milyen világban találja magát holnap? A homokban hever-e majd szétvetett karral? Vagy fegyveres őrök kísérik? Vagy lázasan rója egy papírdarabkára: „Drágáim! Sikerült kijutnom! Túléltem!” És: „Veronya, csókold meg helyettem Jolocskát!” Innen ez nem hangzik bizalmaskodásnak, nem sérti a jóízlést. Egyszerűen csak a szívéből fakad.

Forgatta kezében a ráerőszakolt baltát. Kicsi, könnyű, de olyan élesre van fenve, hogy elképzelhető, milyen simán hasíthat valaki koponyájába. De hogy sújthatna le vele ő egy emberre? Erre nem tudná elszánni magát. Nem, hiszen az förtelmes lenne, egyszerűen – gyilkosság. Bár elvileg: mennyivel jobb a golyó? „tegnap Szasát már próbálták megölni, kis híján meg is ölték. Ha más megoldás nincs, és Kacskin meg Blagodarjov ma éjszaka csendben leszúr pár németet, vagy lepuffantja őket az a boci alhadnagy, nem lesz min sajnálkozni. De hogy ő maga, baltával, áldozata eleven arcát látva – nem, azt nem szeretné.

Az események hirtelen kegyetlen fordulatot vettek. A műúton németek nyüzsögtek, zsibongtak. Bizonyára voltak köztük szociáldemokraták is, akiket erőszakkal hajtottak erre a vágóhídra. Más körülmények között Szasa boldogan kezet szorított volna velük, üdvözölte volna őket valami tömeggyűlésen. Most viszont élete minden reménye, az egyetlen, akire úgy támaszkodhat, mint szülőapjára, ez az ezredes, a trón szolgája.

Lassan alkonyodott. Az erdőben már sötét volt, de az ő kis erdősávjukra gyenge fényt vetett az újhold keskeny sarlója. Nyugati irányból sötét felhőkarok nyúltak feléje, félő volt, hogy mindjárt elfedik.

Vorotincev megparancsolta: óvatosan mozogjanak, nehogy megrezdüljenek a fenyőcsúcsok.

Áthúzódtak az erdőbe. Itt jóval sötétebb volt, de a hold azért valamennyire ide is bevilágított A két késes elment. Készülődtek a lövészek. És akkor hirtelen iszonyú fény árasztott el mindent, élesen, foszforeszkálva. Megriadtak, visszanéztek a kis erdősávra – egy reflektor! A közvetlen közelükben, a műúton, a falu mellett! Nem rájuk világított, a műút mentén pásztázott jobbra-balra. Nem rájuk világított, keskeny fénycsóvájának csak szórt fénye érte őket.

Nesze nektek átkelés! Így tervezzen az ember háború idején!

– Kész, vége… – szakadt ki Szasából. – Ha legalább nem pont itt lenne, hanem messzebb!

– Épp az a jó, hogy közel van – okoskodott Vorotincev. – Azt kívánja inkább, hogy ne kettő legyen belőlük. Amelyik közel van, azt könnyen kilőjük. Elérhető célpont.

És elmentek a lövészek is.

A holdat felhők takarták el. A reflektor csóvája nem mozdult, derengő oldalfénye csak a tárgyak fekete körvonalait emelte ki. Mostantól minden történést hangokban érzékeltek. A műút mellett időnként géppuskasorozatokat adtak le – elrettentésül-e vagy talán előbújtak már valahol az oroszok? Aztán egyre közeledő zajt hallottak. Lehetett volna akár ellenség is, de csak a lövészek összekötője érkezett: indulhatnak. Ofroszimovot leeresztett karral vitték, vigyázva léptek, mintha nem akarnák felébreszteni álmából. Sokáig cipelték, elzsibbadt a kezük. Az erdő talaja simának látszott, de hol tobozkupacokba ütköztek (a németek összegyűjtögették, mintha csak otthon lennének), hol valami árok vagy gödör állta útjukat. Kétszer is nekiindultak, aztán sokáig vártak a hívásra, már azt hitték, mindennek vége. De kiderült, hogy a lövészek csak az iránytűt ejtették el, azt keresték a sötétben. Ofroszimov most nyögdécselés helyett suttogó káromkodásra váltott, Szasa kérte is, hagyja abba, hiszen veszélybe sodorhatja őket: oldalt egészen közel hangok hallatszottak, biztosan nem a mieink lehettek, de akkor kik? Nem értették, milyen nyelven beszélnek. Meglapultak, készenlétbe helyezték a szuronyokat. De megúszták. Aztán mintha kutya morgott volna a közelben, de nem, nem kutya volt, megúszták ezt is. Talán egy versztát tehettek meg így vánszorogva, lehet, hogy többet is: most, ha zaj támadt a műúton vagy géppuskából lőttek, egészen közelinek hallatszott. Világosabb is lett, mert jobban érte őket a reflektor ferde oldalfénye, amely azonban szerencsére mozdulatlan maradt. Így telt el vagy három óra. Előnyükre semmi sem változott, sőt talán éppen csapdába igyekeztek, amelyből aztán se előre, se hátra, elég, ha rájuk irányítják a reflektort, és csatárláncban jönnek ellenük. Nem mondhatni, hogy Szasán félelem lett volna úrrá, inkább valami kedveszegettség, elkeseredés. Erősen markolta baltája nyelét, hogy, ha kell, fejbe csapja, aki elébe kerül.

Hirtelen jobb felől, a közelből tüzelni kezdtek a mieink! Négy puskából, nem sorban egymás után, hanem kaszálva, mintha csak versenyeztek volna, ki lő gyorsabban! És úgy a tizedik lövés után kihunyt a reflektor!

Kihunyt! És kihunyt egyszeriben az egész világ! Vaksötét lett! És elhallgattak a mieink is!

Hát mi mit csináljunk?! Hát mi hová legyünk?…

De ekkor tüzelni kezdett egy géppuska, kettő, méghozzá a műútról!

Igaz, csak találomra, vaktában, nem tudni, mire.

Aztán elölről, csörtetve, akár egy vaddisznó, feléjük közeledett valami. Mi vagy ki? Hát Kacskin:

– Hol a főhadnagy? Dobjátok el a hordágyat! Kiviszem a hátamon! Gyerünk, utánam, nyavalyások!

56. fejezet

Ismét Neidenburgban vannak az oroszok. – Éjszaka a hadikórházban. – Egy kozákfőhadnagy Martosz őrkíséretéből. – Kihallgatja őt Sirelius. – A Lámpás hölgye. – Tanya Belobragina átértelmezi a dolgokat. – Az oroszok elvonulnak. – Tánya a testére tekerve rejti el az ezredzászlót.

30-án reggel váratlanul déli irányból kezdték ágyúzni Neidenburgot, és az orosz sebesültek megélénkültek, ágyukon felkönyökölve tekintgettek ki az ablakon, a nővérek pedig ki-kiszaladtak az épület elé, hogy ott örvendezzenek az orosz srapnelek kis pamacsainak és az orosz szóróaknák tűztölcséreinek, mintha azok nem is hozhatnának rájuk halált. A német orvos és a felcser csak nevetgélt, nem hitték, hogy az övéik visszavonulnának. Egész nap lövöldözés hallatszott körös-körül, de harc nem robbant ki, német csapatok se igen voltak errefelé, az oroszok meg nem jöttek be. A kórház német őrei csak este távoztak, elhagyva sebesültjeik kórtermeit. Az új hatalomnak pedig nem volt sürgős megjelenni, kideríteni, mi a helyzet a kórházban, és a hátországba vinni a sebesültjeit.

Már sötét volt, amikor orosz fogatok hajtottak végig a városon, lovasok és gyalogosok haladtak át rajta. A sötétség beálltával csak a városban még nappal kigyulladt néhány ház világított vésztjóslóan az éjszakában. Tánya kórtermének egyik ablakából a tüzekre, a városra lehetett látni, és a lány, a függönyt elhúzva, mozdulatlanul állt előtte, s nézett, egyre nézett kifelé, néha válaszolgatott a sebesülteknek. A tűzvész bíbor fényében pontosan kirajzolódtak az idegen ország épületeinek szokatlan sajátosságai: a homlokzatok fölötti oromzatok, a csipkés, fogazott téglaberakások, a díszes balkonok.

Tánya olyan lelkiállapotban volt, hogy ez az egész, a lövöldözés, a tűzvészek, a csapatok ki- és bevonulása nem rettegéssel, hanem inkább nyugalommal töltötte el. Frissnek érezte magát a kórtermek fülledt levegőjében, a robbanások és tűzvészek füstjében, egyszerűen nem érintette meg az egyszerű, emberi félelem. Épp ellenkezőleg: megkönnyebbült tőle, enyhült a fájdalma. Azt tudta, hogy valami szörnyűség megy végbe körülötte, de mintha az egészet csak egy ködfüggönyön át érzékelte volna, a szíve viszont könnyebb lett, amitől megsokszorozódtak erői – szinte nem érezte szükségét se ételnek, sem alvásnak, csak tette, amit ráróttak.

A kórházba megbízható tájékoztatás nem jutott el, vakhír ellenben annál több. Még a németek fennhatósága alatt is kerültek hozzájuk orosz sebesültek különböző katonai egységekből, akik összehordtak hetet-havat: hogy a felsőbb parancsnokok mind elestek, az orosz

egységek összekeveredtek, a németek mindenfelől lőnek, a katonáinkat elvágják a csapattestüktől, és foglyul ejtik őket mind egy szálig. Tánya kórtermébe egy kozák főhadnagyot helyeztek, aki Martosz tábornok őrcsapatában szolgált (annak a rosztovi alhadnagynak az ágyát foglalta el a sarokban, aki az előző órában hagyta el gyalog a kórházat). Nem tartozott a súlyos sebesültek közé, de nagyon fel volt dúlva, és általános nyugtalanságot keltett harsány, zavaros meséivel. Hosszan részletezte, miként veszett oda egész hadtestük a tábornokukkal együtt. Nem lehetett elhallgattatni, olyan hévvel mesélt, mintha csak gyönyörűségét lelné abban, hogy mindenütt nagyon nagy a baj, és jószerével senki sem maradt életben. A kozák főhadnagy híre az egész kórházat bejárta, még az orvosok is be-benéztek hozzá, hogy meghallgassák.

A kórház személyzete azt várta, hogy az éjszaka beálltával megérkeznek a sebesülteket evakuáló szekerek, megérkezik a főnökség is. Éjfélkor a kórház előtti térre, amelyre halványvörös visszfényt vetett a távoli tűzvész, tényleg be is hajtott egy gépkocsi, a főorvos és egy tábornok szállt ki belőle segédtisztje kíséretében. Két perc múlva már Tánya kórtermében voltak. A kozák főhadnagyhoz siettek. Ide, a sarokba vitte nekik Tánya a petróleumlámpát a kórterem asztaláról.

A hosszú üstökű, loncsos, szénfekete főhadnagy csak úgy repesett örömében, ahogy meglátta a tábornokot, mintha épp őrá várt volna, mintha épp ennek a tábornoknak szólna egész meséje. A tábornok, ez a patyolatfehér arcbőrű, gondozott bajuszú, fővárosias külsejű, elnézőnek a legkevésbé sem látszó tábornok meg mintha úgyszintén épp ezt a kozák főhadnagyot kereste volna: nem sietősen, nem kutyafuttában kérdezte ki, hanem letelepedett mellé a szennyes ágyra, rászegezte tiszteletet parancsoló tekintetét, a segédtisztjével pedig feljegyeztetett – a főhadnagy nevétől, rangjától, katonai egységétől kezdve – mindent.

Tánya rezzenetlen kézzel tartotta a sárgászöld üveglámpát a kozák főhadnagy és a tábornok feje között, a segédtiszt feljegyzései fölött, és fürkészőn, sőt már a helyzetet átlátva nézte mindhármukat.

Több mint huszadszor ismételte el a főhadnagy unalomig ismert meséjét, néhány újabb – a korábbiakkal, igaz, ellentmondásba nem kerülő – részlettel gazdagítva azt. Hogy az egész hadtest az állásaiban maradt, Szamszonov hadseregparancsnok viszont Martosz tábornokot Neidenburg bevételére küldte. Hogy előtte való nap jókor hogyan indultak Neidenburg felé, de a dragonyosoktól megtudták, hogy azt már elfoglalták a németek. Hogy amikor állásnak alkalmas helyet próbáltak találni, háromszáz szazsennyel odébb német kartácstűzbe kerültek, és elesett a hadtest törzsfőnöke, és elesett Torklusz hadosztályparancsnok és sok kozák; ők meg, akik kitartottak, Martosz tábornokkal az erdőbe vonultak vissza. Hogy Martosz segédtisztje

eltűnt, vele volt a tábornok táskája, benne az élelem is, a füstölni való is, az iránytű és a térképek is; Martosz éhes volt, s nem tudta, hová legyen. A lovaikat kilőtték alóluk, gyalogosan kóvályogtak az erdőben, de akárhol dugták is ki a fejüket, már mindenütt németek voltak. Hogy neki, a kozák főhadnagynak Martosz meghagyta, verekedje át magát a városba és mondja el, hogy minden odaveszett. Búcsúzóul megölelte, majd rögtön ezután, az ő szeme láttára agyonlőtte magát, mert ekkora szégyent nem tudott elviselni.

A tábornok fehér arcú fejével, amely egy óriási tyúktojásra hasonlított, sűrűn bólogatott, majd visszakérdezett:

– Tehát igazolni tudja, hogy Martosz tábornok az ön jelenlétében főbe lőtte magát?

– Isten rá a tanúm, méltóságos uram!

A segédtiszt ezt is feljegyezte.

Komoran, búsan, de meg sem lepődve bólogatott a gárdatábornok: pontosan erre számított, ezt látta előre. Zavarónak és meglepőnek csak az ápolónővér arcát érezte, kellemetlenül érintette a lány sötét, perzselően fürkész tekintete, amely a lámpa mellett elsuhanva csapott feléje, lövellt egyenesen rá a lámpa fényétől felszikrázó szeméből. Tekergette is a nyakát a tábornok, hogy ne kelljen többé a nővérre néznie.

Tánya pedig mintha álmából ébredt volna. Sok hét telt el azóta, hogy a vőlegénye megcsalta, s a lány a történtek után most először volt képes, a maga baját feledve, figyelmét maradéktalanul a külvilág egy eseményének szentelni, annak, amely csillogóan tiszta üvegű, egyáltalán nem kormozó lámpájától alig egy arasznyira zajlott. Tánya sem leleplezni, sem bizonyítani nem tudott semmit, de átható pillantása felfedezte: attól annyira bőbeszédű és feldúlt ez a főhadnagy, azért hajtogatja mindenkinek olyan hevesen a magáét, mert a saját bűnét kell palástolnia; könnyen lehet, azt, hogy magára hagyta Martosz tábornokot a veszedelemben és gyáván megfutott. A nagytekintélyű, kikent-kifent tábornok pedig azért ad olyon készségesen hitelt a főhadnagy szavainak, azért nem szakítja félbe, nem kapja hazugságon, mert neki meg valamiért így a jó, így az előnyös.

Tánya, akár a Lámpás Hölgye[61], bevitte lámpását a három fej alkotta sötét háromszögbe, és rettenthetetlenül megvilágította azt.

A háborút mindeddig úgy fogta fel, mint egy kivédhetetlen, kormányozhatatlan elemi erőt, amelynek sodrában a katonáknak az jut osztályrészül, hogy sebeket kapjanak, meghaljanak, és amely fölött az embernek nincs hatalma. És még ha látta, sőt enyhíteni igyekezett is a körülötte lévő sebesültek szenvedéseit, a maga lelki fájdalmát soha, egyetlenegyszer sem érezte jelentéktelenebbnek, mint amazok sebeit. Hiszen a katonák szenvedéseit egy elemi erő okozta, attól pedig

nincs mit zokon venni, az ő lelki fájdalmának okozója viszont az igazságtalanság, az aljasság, az árulás volt.

Most azonban ebből a jegyzőkönyvét összeállító, sötét háromszögből Tánya gonosz szándékot érzett ki, s azt, hogy e szándéktól függ a kórházuk és mindazok sorsa, akik már megsebesültek, és azoké is, akik talán csak holnap sebesülnek meg; s a mások közös fájdalma most először lökte félre, szorította háttérbe saját megaláztatását, egész megcsalatottságát, amelyet nem érzett immár a világ legfájóbb szenvedésének, hanem éppenhogy elhanyagolható kicsiségnek.

Kihívóan és makacsul tartotta hát az igazság fényét, látva, mennyire sérti az a tábornok szemét, mennyire kellemetlen számára.

A szószátyár kozák főhadnagy már végleg elpimaszodott, s így győzködte a tábornokot:

– Méltóságos uram! A németek nem véletlenül hagyták ám, hogy a városba jöjjön. Csapda ez. Annyi csapatuk szabadult fel, hogy rengeteg, és mind ön köré gyűlik. Vigyázzon, nehogy be találják csukni a csapdát!

Igen, igen, ettől félt Sirelius tábornok is! Csodálkozott is, hogy a németek olyan könnyen átengedték neki ezt a kulcsfontosságú várost. Hiszen erősebbek, mint mi, . vajon miért adták akkor fel? Mind veszélyesebbé vált egymagában itt állomásoztatnia a hadosztályát. Ki tudja, mikor ér még ide a Mlawa felől hosszan széthúzódva erre tartó erősítés, itt viszont a csapda egyik óráról a másikra bezárulhat, különösen hajnaltájt. Lehet, hogy a bekerített orosz csapatokig tényleg nem hosszú az út, talán úgy tíz versztányi, de hát csak nem indulhatnak neki éjnek évadján a teljes ismeretlenségnek, a német csapatok sokaságába. És egyáltalán miféle orosz csapatok lehetnek ott, ha egyszer szemtanúk állítják, hogy a tábornokok elestek, az alakulatok felbomlottak, már mindenképpen végük, minek hát a veszteségeket újabb áldozatokkal, Sirelius gárdistáival súlyosbítani? És különben is, Sirelius haderejének kirendelése eleve nem volt szabályszerű, hiszen ő maga a 23. hadtesthez tartozik, a gárda tekintélyes tagja, s mint ilyen nem köteles alávetni magát a nem gárdistákból álló 1. hadtest parancsnokságának. A szenttanú kozák főhadnagy vallomása pedig jó okot szolgáltat arra, hogy ezt a parancsot felülbírálja.

És Sirelius csak a jó kiállású, mélybarna szemű nővér fürkésző, sőt gyűlöletteli pillantása elől igyekezett gúnármód jobbra-balra billentgetett nyakkal kitérni, majd felállt, és segédtisztjével együtt távozott.

Ezt követően hamarosan felberregett és elhajtott a térről a gépkocsi.

A tábornok gondolatait, döntését senki sem ismerhette. De azok,

akik ott voltak a kórteremben, és hallották, amit mond, mindent tudtak. Azt, hogy nem viszik el őket sehová, hogy fogságba kerülnek.

Tánya elrohant, hogy megkeresse Valerian Akimovicsot, bár az eddig sem hitte el a kozák főhadnagy meséjét, de mit tehetett? Fordult volna a főorvoshoz? De az csak nekik „fő”, a tábornokkal szemben viszont igen kis ember. És hát ő, Tánya hivatkozhatott-e eleve másra, mint a szíve sugallatára?

Hasznossá akarta tenni magát, mint eddig még soha, csak nem tudta, hogyan. Szégyenkezett, ha arra gondolt, hogy oly sok héten át fontosabb volt neki a maga bánata, mint a körülötte lévők bajai.

Reggelig nem is kezdődött lövöldözés. Lassan elhamvadtak a tüzek, amiket senki sem oltott. Tüzérségi társzekerek hajtottak át a városon, az estihez képest ellenkező irányba. Egy másik utcán jött visszafelé a gyalogság. Különben csendes és kihalt volt minden ezen a hajnalon. Aztán a szokásosnál korábban, még napkelte előtt kezdtek előbújni a város lakói – ók sem aludtak a lefüggönyzött ablakaik mögött. Kimerészkedtek az utcákra is, előbb hangtalanul. De hamarosan vidám zsivajgásba kezdtek, kiáltoztak, egymás kezét szorongatták, és nagy sapkalengetéssel köszöntötték az első bevonuló német katonákat.

Az orosz sebesültek meg csak feküdtek ágyukon, a fejüket fogták. Könnyes szemmel járkáltak köztük a nővérek.

Német őrkatonák érkeztek, beálltak minden folyosóra.

Már ezután, nem előbb futott oda Tányához egy idősebb, szorgos, pisze orrú nővér a belső sérüléses sebesültek kórterméből, és lihegve súgta a fülébe:

– Tányusa! Jött egy új sebesült… ott fekszik nálam… Alig tudott elvánszorogni idáig, mindjárt vége. A testén, a mellén körültekerve a Libavai Ezred zászlaja. Mit csináljunk?

Tányának kigyúlt a szeme percnyi késlekedés nélkül, szinte örömmel vágta rá:

– Gyerünk! Magamra tekerem!

– De hiszen a folyosón németek vannak! – motyogta rémülten a pisze.

– Akkor a kórteremben! – Így Tánya, s a nővért megkerülve indult is már.

– De hogyan, mindenki előtt? Hiszen az inged alá kell, pucérra vetkőzve!

– Hát akkor pucérra! – és már bent is volt a kórteremben.

Tánya még nők előtt is szégyellt levetkőzni, mert úgy hitte, hogy a melle az alakjához képest túl nagy, túl duzzadt, kamaszlány korában még sírt is miatta, csúfnak gondolta.

– Megtűzzük biztosítótűvel?

– Nem, összevarrjuk! Hol az a sebesült?

Az egyik nővér idegeskedve rátekeri, összevarrja, a másik meg az

ajtóban őrködik, hogy be ne jöjjön a német.

57. fejezet

(augusztus 31.)

François ellentámadása Neidenburg ellen. – Zsilinszkij pánikszülte direktívái. – A Második Hadsereg törzse megmenekült. – Rennenkampfnak vissza kell vonulnia. – Gurko tábornok Allensteinban, a harmadik helyen törték át a gyűrűt.

Még ha nem bizonyult is volna gyávának a 31-ére virradó éjszakán Sirelius tábornok, Neidenburgot akkor sem tudta volna tartani: túl későn ért oda, és túl hosszan húzódtak szét a csapatai. A németek viszont ugrásra készen álltak, akár az összeszorított rugó, s így François-nak hajnal felé már három hadosztálya várakozott a város küszöbén, kettő pedig felvonulóban volt feléje. Igaz ugyan, hogy maga François, akár egy kötéltáncos a kifeszített kötélen, a műút keskeny csíkján helyezkedett el Modlken faluban, ezen kívül más támpontja nem is volt, észak felől pedig csoportosan törtek át az oroszok, közvetlenül a falu mellett a reflektorát puskával lőtték ki, akár a törzséig is előretörhettek; ő viszont azt jelölte meg öt hadosztályának, hogyan vegyék majd be, koncentrikus körökben előrenyomulva, Neidenburgot. Mivel az orosz Északnyugati Front parancsnoksága úgy felpuhult, mint a túlkelt tészta, Zsilinszkij és Oranovszkij – épp augusztus 30-án este, Nyecsvolodov és Sirelius legnagyobb sikerei idején, amikor több, még jelentős erőkkel rendelkező csoportosulás (csak Wittenbergnél tizenötezer fő!) készült éjszaka kitörni a gyűrűből – azt a parancsot adta, hogy a szárnyakon elhelyezkedő hadtestek ne a gyűrűben rekedtek felmentésére induljanak, hanem vonuljanak vissza.

Méghozzá hogyan! Blagovescsenszkij, ha az ellenség nem szorongatja, húsz versztányira, ha szorongatja, egészen Osztrolenkáig (még harmincöt versztányira). Duskevics harminc versztányira, sőt akár Novogeorgijevszkig (még hatvanra). Milyen jól jött hát a nagyeszű Kondratovics, aki már jóelőre magától megfutott, s az utóbb kijelölt vonalig jutott.

Másnapra kelve csak fokozódott a rémálom. Amikor Posztovszkij augusztus 31-én önkényesen nekiindult, hogy a dragonyosok által megmentett hadseregtörzsnek távolabb, Osztrolenkában találjon helyet, a frontparancsnokság erre így reagált: „Áttelepülésükkel egyetértünk”. Hát persze, hiszen így kényelmesebb volt nekik: helyreállt a rendes telefon- és távírókapcsolat a hadseregtörzzsel, jöhettek-mehettek a távmondatok. Épp ekkor küldték el a front vezérkarának írásos engedélyét a Második Hadsereg törzsének, amely szerint az 1. hadtest Soldaunál is tovább előretolható.

De mi legyen Rennenkampffal? „Szamszonov tábornok döntő

vereséget szenvedett, így az ellenség könnyen önök ellen fordulhat.” Rennenkampf lovassága a sok késlekedés után épp ekkor nyomult mélyebbre: a nahicsevani kán lovashadteste már Allensteint fenyegette! Gurko tábornok lovashadosztálya arra készült, hogy a gyűrűt annak legsebezhetőbb, keleti ívén vágja át! És pontosan augusztus 31-én Gurko tábornok könnyen behatolt a szerencsétlen Allensteinba, amely utóbb a 13. hadtestet sújtó valamennyi csapás kiindulópontja lett. Németek ekkor itt nem voltak, vagy az oroszok hátában lehettek, Rennenkampf lovasainak semmibe se került volna tovább szabdalni a német gyűrűt. Huszonnégy óra alatt ez volt immár a *harmadik* hely, ahol az oroszok minden további nélkül áttörhettek volna a német bekerítés vonalán.

A frontparancsnokság számára azonban ez túl kockázatosnak, rendkívül veszélyesnek tűnt. „Az előretolt lovasság a hadsereg erőihez vonandó” (csak azért így, hogy ne kelljen a *hátra* szót alkalmazniuk). És a teljes Első Hadsereg kezdje meg a visszavonulást.

(Rennenkampf azonban ezúttal is késlekedik, lehet, hogy most büszkeségből, egy hét elteltével viszont egész hadseregére – hogy egy ugyanilyen bekerítést elkerüljön – maratoni menekülés vár, Rennen ohne Kampf[62], ahogyan majd a németek mondják.)

És még valami: az életét vesztett Szamszonov méltó utódjául Sheideman volt hadtestparancsnok rendelendő ki.

Egy majdani bolsevik.

6. SZ. DOKUMENTUM

Augusztus 31.

Az orosz vezérkari iroda cáfolata

A német és az osztrák vezérkar a hadszíntéren kialakult helyzetről szóló jelentéseikben továbbra is a tőlük megszokott gyakorlatot követik: a Wolff hírügynökség távirati jelentései szerint a német hadsereg „Kelet-Poroszországban döntő győzelmet aratott az orosz csapatok felett, és a határ vonalán túlra vetette azokat vissza…”

Az efféle közlemények igazságtartalma és értéke semminemű magyarázatot nem igényel.

KIBÚJIK A SZÖG A ZSÁKBÓL

58. fejezet

Csata után. – A katlan képe egy ló szemével. – Lovak. – Eldobált hadfelszerelés. – Emberek. – Orosz hadifoglyok. – Fogságba esett tábornokok. – Koncentrációs tábor.

FILMKOCKÁK

= Egy ló pofája, nem fajlóé, kis orosz pejkóé.

Védtelen, szelíd pofa.

De a kétségbeesést legalább olyan jól ki tudja fejezni, mint egy emberé: mi van velem? Hová kerültem? Hány halált láttam már! De most én magam vagyok halálomon. A hámot le sem vették róla. Meg sem lazították.

El van gyötörve, alig áll a lábán. Nem etették, nem fogták ki, csak ütötték – húzz, ments ki minket!

Maga szabadította ki magát, tépetten lóg az istrángja.

Hegyezi a fülét, reményt vesztve vánszorog valahová, van, hogy a lába belesüpped a cuppogó ingoványba.

Ágaskodik, nagy keservesen kievickél a fertőből, tovább vánszorog, rá-rátapos az istrángra, amit maga után húz a földön, mélyen lehorgasztott fejjel most nem füvet keres, az itt nincs…

Ijedten kerülgeti a lódögöket. Ezeknek mind a négy lába égnek mered, mint megannyi karó, a hasuk felpüffedt.

Milyen püffedtek! Hogy megnő halálában a ló!

Az ember meg kisebb lesz. Arcra borulva fekszik, görcsbe rándulva, összezsugorodva, el sem lehet hinni, hogy miatta volt az egész égzengés, az egész lövöldözés, az embertömegeknek egész ide-oda vonulása.

Ezek a tömegek most itt hevernek elhagyatva, lekaszálva.

Az árokban egy oldalára fordult szekér, a felülső kereke úgy áll, akár egy kormánykerék…

Ott egy málhakocsi, amelyik mintha ijedtében esett volna hanyatt, a rúdja égnek áll…

Egy megbokrosodott szekér a hátsó két kerekén ágaskodik… összegabalyodott, szakadt, széthányt lószerszámok… ostor… puskák, külön a szuronyok, letört puskaagyak… szanitéc tarisznyák tiszti táskák… sapkák… derékszíjak… csizmák… kardok… tiszti tereptáskák… katonai hátizsákok… néha halottakon is…

Hordók, köztük épek is, golyólyuggattak is, üresek is… tele, félig tele, bekötött és kioldott zsákok… egy német kerékpár, amelyet nem tudtak Oroszországba vinni… eldobált újságok… egy *Russzkoje Szlovo*… írnokok papírjait zizegteti a könnyű szél…

Ezeknek a kétlábúaknak a tetemei, azokéi, akik befognak, hajszolnak, ostorral vernek minket… aztán megint a mieink, a lovak tetemei…

Ha a halott ló belei kifordultak, akkor

Közelről

kövér legyek, bögölyök, szúnyogok döngenek mohón a kilógó, oszló belsőségek fölött.

Fent, a magasban pedig

madarak köröznek, a döghöz ereszkednek és tíz hangon rikoltoznak nyugtalanul.

= A mi lovacskánk ezt soha el nem felejti. De hiszen

= nem is csak egymagában van itt! Ohó, hányan bolyonganak a csatatéren, a mélyen fekvő, mocsaras, elátkozott tájon, ahol szét van dobálva, odahagyva, fenekestül felfordítva minden a hullák, a sok hulla között…

= Tízesével, százasával bolyonganak a lovacskák, csordába verődnek, vagy kettesével, hármasával vánszorognak, elveszetten, elgyötörten, csonttá soványodva, alig élve, van, amelyiknek sikerült kiszabadulnia a fölöslegessé vált hámból, van, amelyik még félig fel van szerszámozva, mint a miénk is, vagy a villásrudat húzza magával, vagy, mint az a kettő, a köztük vonszolódó… kocsirudat…

és vannak sebesült lovak is…

ennek a csatának a ki nem tüntetett, néven se nevezett hősei, akik száz, kétszáz versztán át vontatták ezt az egész, ma már élettelen, mocsárba süllyedt tüzérséget…

ezt az egész tüzérségi ellátmányt, láncos lőszeres ládákat, próbálnátok csak elhúzni!…

= Amelyikeknek meg nem sikerült kiszabadítaniuk magukat, ez lett a sorsuk:

egymáson keresztbe fekve két teljes elpusztult fogat kétszer három lóval…

ott fekszenek, holtukban is taposva, nyomva egymást… de lehet, hogy nem is mind halott, csak nincs, aki kifogja, megmentse őket…

= Vagy odébb a holt fogatok – akkor zúdult rájuk a tüzérségi tűz, amikor már közel jártak a hátravonandó üteghez, amelyért jöttek… Az üteg az utolsó pillanatig tüzelt: szétlőtt ágyúk, halott kezelők hevernek körös-körül, és – egy ezredes, nagydarab, szélesvállú, ő állhatott be a tűzmester helyébe vezényelni…

De rohamban elesett németek hullái is sűrűn borítják az üteg előtti mezőt.

= A lovakat megpróbálják befogni. Rohannak utánunk, el akarnak kapni… mi, lovak pedig el-elugrunk üldözőink elől, de amazok tovább vadásznak ránk, megbéklyóznak.

Német katonák, ez a parancsuk, nem irigylésre méltó – lovakat kell

hajkurászniuk, különben odavész több ezer zsákmányolt igásállat.

= De nem csak lovakat hajkurásznak. Az erdő szélén, lám, menetoszlopot állítanak össze, orosz hadifoglyokból, be sem kötözött sebesültekből.

Bent az erdőben, jól bent a mélyén még sokan fekszenek elcsigázva, talán alszanak, talán megsebesültek, a németek pedig átfésülik az erdőt, megtalálják, összefogdossák őket, akár az apróvadat, megparancsolják, álljanak fel, s ha valamelyiküknek súlyos a sebe, lövés dörren, … végeznek vele.

= Már vonul is a foglyok menetoszlopa szinte őrizet nélkül. A hadifoglyok arca… Jaj, de szörnyű sors – tudja ezt, aki már próbálta!

A hadifoglyok arca… A fogság nem menekvés a haláltól, a fogság a szenvedések kezdete.

Már most roskadoznak, botladoznak, annak a legrosszabb, aki a lábán sebesült meg.

Csak egy igaz bajtárs, akibe a nyakát átölelve kapaszkodsz, támogathat, szinte vihet téged tovább.

= De némely fogolynak talán ennél is jobban kijutott: nem könnyedén, csomag nélkül gyalogolnak, hanem befogva, mint a ló, a saját orosz ágyúikat – most német hadizsákmányt – húzzák-lökik, vonszolják, görgetik ki a győzteseknek a műútra, amelyen más németek páncélozott autóikon furikáznak, vagy motorkerékpárokon, lövésre kész géppuskákkal felfegyverezve várnak.

= Már sok orosz ágyút, tarackot, géppuskát összeszedtek, sorba raktak itt…

= Ezen kívül két erős igásló egy jókora, rudakból összerótt kocsiszekrénnyel ellátott szénásszekeret vontat, rajta

Közelképben látszik

orosz tábornokokat visznek!

Csak tábornokokat! Vagy kilenc darabot.

Békésen üldögélnek, lábukat maguk alá húzva azon, amit alájuk terítettek, mind egyfelé néznek, a mi irányunkba, megadóan, megadták magukat sorsuknak. Van, aki komor, de van, aki nagyon is nyugodt: nem kell tovább harcolnia, így gondja is kevesebb van.

= A gépkocsija mellett állva megállítja a szekeret egy német generális, középtermetű, szúrós szemű, kissé zaklatott, talán a diadalérzettől –

François tábornok, győzedelmesen összehunyorított szemmel. Nem sajnálja ő ezeket a tábornokokat, inkább megvetést érez nyomorúságuk iránt. Kézmozdulattal jelzi: szálljanak át! Miért ülnének szekéren, hisz jut nálunk tábornokoknak gépkocsi elég, lám, négy áll itt is.

= Az orosz tábornokok, zsibbadt lábukat megmozgatva lekászálódnak a szekérről.

A nagy tisztességtől megszégyenülve, de némileg elégedetten átülnek a német gépkocsikba.

= A gyalogos menetoszlopot meg behajtják egy embereknek szánt karámba, amely köré a szabad mezőn ideiglenesen, szinte csak jelképesen néhány karóra kifeszített szögesdrótot vontak.

A foglyok itt a puszta földön helyezkednek el, ki fekszik, ki ül, s a fejét fogja, ki álldogál vagy járkál, elgyötörtek, szakadtak mind, némelyek kötéssel a testükön, mások bekötözve sincsenek, tele vannak véraláfutásokkal, nyílt sebekkel, egyesek, nem tudni, miért, alsóneműben, mások lábbeli nélkül lézengenek, enni viszont persze senki sem kapott.

Elhagyatottan, fájdalmasan néznek ránk a szögesdrót fölött.

= Újdonság! Hogyan lehet ennyi embert egy puszta térségen tartani úgy, hogy szét ne fussanak? Hová lehetne őket máskülönben rakni?

= Újdonság! Koncentrációs tábor! Eljövendő évtizedek sorsa! A huszadik század előhírnöke!

7. SZ. DOKUMENTUM

1914. szeptember 1.

A legfelsőbb főparancsnokságtól

Összegyűlt erősítéseik következtében – amelyeket a fejlett vasúthálózatnak köszönhetően a front valamennyi szakaszáról vontak össze – a túlerőben lévő német erők megrohanták csapataink mintegy két hadtestnyi részét, rendkívül erős nehéztüzérségi tűz alá vették, amelytől súlyos veszteségeket szenvedtünk. A beérkezett jelentések szerint csapataink hősiesen küzdöttek: Szamszonov, Martosz, Pesztics tábornokok és több törzstiszt elesett. Teljes erővel és határozottsággal folynak az előkészületek minden szükséges intézkedés megtételére annak érdekében, hogy e fájdalmas eseményre méltó választ adjunk. A legfelsőbb főparancsnok rendíthetetlenül bízik abban, hogy Isten segíteni fog ez utóbbi sikeres véghezvitelében.

59. fejezet

Más-más jellemű emberré alakult Szasa, illetve Veronika Lenartovics. – A két nagynénit, Adatiját és Agnyesszát hevítő láng. – Meddőnek bizonyul igyekezetük, hogy megfelelő jelleművé formálják Veronikát. – Renegát kor. – Likonya. – A két lány életfelfogása. – A nénik bánkódnak a háború első napjaiban fellángoló szégyenletes hazafias érzelmek miatt. – Az Állami Duma üléséről. – Veronyáról és Likonyáról pedig minden lepereg.

Vannak gyermekek, akik úgy átveszik szokásainkat és nézeteinket, hogy ennél jobbat nem is kívánhatnánk. Mások viszont, ha nem látszanak is engedetleneknek, ha látszólag eredményesen irányítjuk is minden gyermeki lépésüket, valójában makacsul nem a mi, hanem a maguk pályáján haladva nőnek fel.

Ezt is, azt is megtapasztalta Adalija Martinovna azt követően, hogy bátyja feleségének, majd bátyjának halála után magára vállalta a tizenegy éves Szasa és a hatéves Veronika nevelését. Ugyanerről kellett megbizonyosodnia – bármilyen lelkes és kitartó volt is – nővérének, Agnyesszának is, aki néhány esztendő múlva érkezett haza szibériai száműzetéséből az 1905-ösök amnesztiájának köszönhetően.

Ebben persze nem csak az ember jelleme szokott szerepet játszani: Szasa már tizenhat éves volt, amikor Anton bácsit kivégezték, sok mindent eltanult tőle még annak életében, és boldogan ment volna vele *akció*ra is, ha hívja. Szasa később is megőrizte magában ezt a lelkes indíttatást, a társadalmi érdekek és gondok tartották fogva egész valóját, ezeken kívül nem létezett számára sem élet, sem holmi karrier. Minden embert, minden eseményt, minden könyvet annak az ellentétpárnak az alapján ítélt meg, hogy vajon a nép felszabadítását vagy a kormány megszilárdítását szolgálja-e.

Veronika kevésbé emlékezhetett az élő nagybácsira, csak szentképként becsben tartott arcmását láthatta állandóan a szalonjuk falán. Vagy talán egy leánytól eleve el sem várható ilyen fokú következetesség? Bár az ő idejükben, mármint Adalija és Agnyessza ifjúsága idején, nem mentek ritkaságszámba a forradalmár-apácafélék – azok a nyílt tekintetű, gunyoros beszédű narodnyik hősnők, akiknek csak a társadalom szolgálata, a népért véghezvitt hőstett és az érte hozott áldozat volt a fontos; akik az őket ettől esetleg elterelő szépségüket, ha volt, durva sötétbarna ruhákba és kendőkbe rejtették, mint az egyszerű parasztasszonyok. Majdnem ilyenek voltak ők ketten is, a bennük lobogó eleven hangnak döntő hatása lehetett volna Veronikára. Csak éppen nem volt.

Tíz esztendős korára Veronika egész megjelenése oly naivan mesterkéletlennek hatott – középen elválasztott haja két kis varkocsba

fonva, a szeme tiszta, enyhén duzzadt ajka mozdulatlan –, hogy Agnyessza, aki ekkortájt jutott haza, meggyőződéssel mondta: áldozatkész kis emberré cseperedik majd, a mi fajtánk ő. Mind a két nagynéni a maga módján értelmezte a társadalmi áramlatokat: Adalija egyik párthoz sem tartozott, úgy általában, a lelkéből fakadóan volt narodnyik, de az alkotmányos demokratáknál (kadetoknál) azért persze baloldalibb, annyira körülbelül, mint a népi szocialisták. Agnyessza viszont hol anarchistának, hol maximalistának tartotta magát. De az orosz értelmiségen belüli mindenféle eltérések másodlagosak, az egész orosz értelmiség végül is egy irányzatot, egy pártot alkot, amelyet az önkényuralom elleni közös gyűlölet, a zsandárok iránti megvetés és a rabságban sínylődő nép demokratikus szabadságjogai kiharcolásának közös vágya kovácsol eggyé. A nővérek pártprogramokon nem civakodtak, hanem – hiszen közel egyidősek voltak – jól összeszoktak, szerették egymást, rajongva tisztelték kivégzett öccsük emlékét, aki jó tíz évvel volt fiatalabb náluk, és lelkesedésük, elutasításuk, dicséretük, megvetésük tárgyai, valamint félelmeik és reményeik szinte mindig közösek voltak.

De Veronika szemében egyszer csak álnok fények gyúltak, más kifejezésű lett ajkának formája, mást kezdett kifejezni a mosolya, és a nagynéniket aggodalom fogta el: a nevelőnek ilyenkor ébernek kell lennie! A két nővér életfelfogása mindazonáltal nem volt teljesen azonos: Adaliját egyetlenegyszer tartóztatták le, összesen másfél napig volt őrizetben, élete éveit egyébként a szokványos köznapi keretek között töltötte, férjnél volt, míg meg nem özvegyült. Agnyessza viszont megjárta a börtönt is, Szibériát is, a köztes időben pedig teljesen a forradalomnak, a politikának áldozta magát, férjhez sohasem ment, jóllehet nem volt csúnya. Most mégis teljes volt közöttük az egyetértés, közös erővel igyekeztek Veronika előtt csökkenteni a szépség jelentőségét, és felnagyítani a jellem fontosságát: a szépség, úgymond, legalább akkora veszély a nőkre nézve, mint a túlságosan éles elme a férfiakra – önimádóvá, felelőtlenné teszi őket, azt sugallja nekik, hogy: „engem illet meg minden". Szerencsére a nagynénik szövetségeséül szegődött Verocska vérmérséklete: nem egykönnyen lehetett izgalomba hozni, lassan reagált a külvilág ingereire, valami eredendő tisztaság áradt belőle – és ez elriasztotta a széptevőket, akik barátkozni, eszmét cserélni szerettek volna vele, vagy akár csak együtt megvárni vele a pétervári fehér éjszakát követő napfelkeltét. Verocskát arra tanították, hogy a jót kell kihozni az emberekből, ő próbálta hát ezt kihozni belőlük.

De éppen a lány vérmérséklete miatt hiúsult meg a két nevelő sikere. Veronikát őszintén megindította minden szenvedés, de ez sosem csapott át nála harci kedvbe, az elnyomók elleni gyűlöletbe; homályos, határtalan együttérzésében nem rajzolódott ki éles határ a

társadalmi elnyomás áldozatai és a született testi fogyatékosság, a jellemhibák, a félresiklott érzelmek vagy akár a fogfájás áldozatai között. (Veronika ennek megfelelően a most zajló háborúban is csak a legegyszerűbb felszíni jelenségekre figyelt fel, arra, hogy elesettek, eltűntek, özvegyek és árvák vannak, ennél többre nem.)

Hozzájárult még mindehhez a kor is, a felcsapó vörös láng eltaposását követő évek, ezek a kilencszázhét utáni elviselhetetlen évek, amelyekben az élet is komorabb és keservesebb lett, mint a forradalom előtt – renegát, kilátástalan, csúszó-mászó időszak volt ez. A távolba tűnt az a tündökletes kor, amelyről a költő így írt:

Üljétek, barátim, üljétek, testvérim,
A rombolás torát!

Most elszorult a harcosok keble, nem kapott levegőt, jól ráillettek erre a korra egy másik költő szavai:

Volt már ennél rosszabb kor is,
De aljasabb soha.

Régebben nagyon jó hatással volt Verocskára Szasa, a hatása, mondhatni, erősebb volt, mint a nagynéniké: ő, aki öt évvel, egy fél gimnáziumnyi, majd egy egész egyetemnyi periódussal volt idősebb, akinek mindenről határozott véleménye volt, és bármikor addig folytatta a vitát, míg meg nem cáfolta, el nem söpörte ellenfele állításait, eszével és erkölcsi ítéletével annyira hatalmában tartotta Verocskát, hogy az őelőtte szégyellte, bánta botlásait, próbálta volna meg nem történtté tenni vagy legalább elleplezni őket, hogy méltóvá válhassék bátyjához. Csakhogy Szasát a tavalyi év egész tartamára elnyelte a hadsereg falánk gépezete, pedig ez az esztendő kiemelkedő fontosságú volt Veronikának – ekkor lett elsőéves a tanfolyamon…

A korábbi, tíz-tizenkét évvel ezelőtti diákkörnyezet hatása valószínűleg helyes irányba terelte volna Veronika rokonszenvét is, gyűlöletét is. Ámde – ilyesmi is csak a mi végtelen türelmű, rabbá tett országunkban lehetséges! – a diákság a forradalmat követő elnyomásban nem megedződött, nem harcra érett lett, hanem beleszédült az általános kifulladás, a kétségek, no és a zavaros fejű próféták jóslatainak hatalmába. A tanuló ifjúság mintha megfeledkezett volna nagy mestereinek intelmeiről, sőt mintha megfeledkezett volna magáról a népről is! Divattá vált a legnemesebb forradalmi tettek mocskolása. Néhány áldozatos nemzedék nyomában az egyetemi előadótermekbe, akár a poshadt, bűzlő víz, olyan feslett fiatalok szivárogtak be, akik szöges ellentétben álltak az „orosz egyetemista” vagy „tanfolyamos lány” képzetével. Ezek szégyentelenül

kimutatták, sőt hivalkodtak vele, hogy nekik egyszerűen semmit sem jelentenek az olyan szent nevek, mint Csernisevszkij, Mihajlovszkij, Kropotkin, mellőzték ezeket a nagyszerű embereket, egy sort sem olvastak műveikből; még kevésbé olvasták az unalmas Marxot. Az ifjúság a maga sekélyes világába zárkózott. Ha így folytatódik még néhány évig, megtörik, porba hull egy fél évszázad nagyszerű hagyománya, minden, ami szent és szabadságszerető volt. És egy ennyire undorító korban kellett Veronikának felnövekednie, megformálódnia!

De azért még ilyen körülmények között is találhatott volna magának különb barátnőket, de nem – őrá már az első évfolyamon ráragadt valami Likonya vagy Jelja (a lehetetlen, kereskedői körökben divatos Jelikonyida becéző alakja), aki e mérgező kor valóságos sűrítménye volt. Ez a leányzó egy egészen más világból jött – folyton a vállkendőjét igazgatta, törékeny derekát illegette, a feje tele volt tömve mindenféle szimbolista maszlaggal, hol az apatikus, hol a misztikus, hol a szinte már halálán lévő szenvelgő lény szerepét játszotta. Sűrűn szavalgatta, ha kellett, ha nem, divatos költőit, azt a ködös zagyvaságot:

Lezuhan, aki tornyot épít,
Félelmes lesz a zuhanás,
És lenn, a világkút legmélyin
Átkozza a bolondulást.

Remegtette a hangját, de annál is jobban a szempilláit, így hívta fel a figyelmet külön életet élő szép szemére, amelynek jelentőségteljes villanásai mintha azt mutatták volna, hogy a lány egészen mást lát a környezetében, mint a többiek. A fejét is ernyedt értetlenséggel fordította el, sűrű, sötét haja – akár egy tapasztalt szépasszonyé – kibontva omlott a vállára. Néha szalag volt fürtjeiben, a vállán pedig mindig kendő, azt húzkodta folyton vékony, szinte csípő nélküli alakján – az ilyen akkortájt divatosnak számított –, és Jelja még ki is emelte testének ezt az adottságát, mivel sima, szűk, öv nélküli ruhákat hordott.

Attól volt különösen veszedelmes ez a leányzó, hogy nem csak Varocskának lett elválaszthatatlan barátnője, hanem – a hadseregből eltávozásra hazalátogató – Szasát is megbabonázta. A fiatalember majd felfalta a szemével, s ahogy meglátta, rögtön megbutult, odalett büszke, független tartása, amely nem az apjáéra, az elővigyázatos, szerény ügyvédére emlékeztetett, hanem szinte pontos mása volt a hős Antonénak. (Szasa most lassan épp annyi éves lett, ahány Anton volt, amikor felakasztották, s általában is úgy hatott, mint a megelevenedett Anton!)

Mi járhatott egyáltalán ennek a kis fruskának a fejében, aki oly fontoskodó-titokzatosan illegette-billegette magát? A két okos, éles szemű nővér az asztalnál, teázás közben is, minden adandó alkalommal, hol egy-egy feltett kérdéssel, hol vitába bocsájtkozva igyekezett kideríteni, vajon mi bújhat meg a lány kis buksijában a dús hajkorona alatt? Van-e abban valamiféle gondolati anyag? Hiszen az nyilvánvaló volt, hogy a leányt nem az ész vezérli.

– De mégis, milyen feladatot tűztetek magatok elé, kislányok? Mi az életcélotok?

A lányok hümmögtek, Likonya épphogy egy ajakcsücsörítésre méltatta a kérdezőket, de közben ügyelt arra, hogy párnás szójaszéle szép vonalat formázzon:

– Azt, hogy éljünk.

– Mi az, hogy „éljünk? Csak úgy általában? No de hogyan?

A kislányok összenéztek, próbáltak kibújni a válaszadás alól. De ha a nővérek állhatatosan tovább faggatóztak, Veronika kioktató hangon, mintha gyerekeknek beszélne, így szólt:

– Jaj, nénikéim, hát a *haladást* akarjátok ránk erőszakolni? Csakhát mindaz, ami politikailag haladó, nagyon elmaradott kulturálisan.

A türelmetlen Agnyessza a cigarettafüsttel együtt fújta ki:

– Pedig a válasz nagyon egyszerű: a feladatunk, mindnyájunk közös fő feladata a hatalom elleni harc!

Összeráncolódott két kicsi orr, az egyik keskenyebb, a másik szélesebb:

– És mi lesz aztán?

– Amikor megbukik a jelenlegi rendszer, lehullanak az elnyomás összes láncai, és megnyílik minden lehetőség, egyebek között a kultúra számára is.

Likonya rémült szemeket meresztett, ezt valószínűleg jól begyakorolta.

– És ha nem?

– Mit nem?

– Ha nem nyílik meg minden lehetőség?

Megnyílik! – válaszolták nagy egyetértésben a nénik. – Ennek az a biztosítéka, hogy az értelmiségünk egészséges, a lelkesedése pedig szerencsés kiutat ígér a beteg országnak. Lehet, hogy Oroszország múltja szánalmas volt, hogy a jelene nyomorúságos, de a jövője fényes lesz, hatalmas!

– Jaj, nénikéim – sóhajtott a lány, és kicsit elhúzta a száját. – De felfogta-e a maguk nemzedéke, hogy mi is a *kultúra*? A tizenkilencedik századnak szürke volt a kulturális atmoszférája.

Erre csak a lélegzet akadhat el, szó nincs is rá.

– Méghogy a mi századunké volt – szürke? A miénké?! De hát te egyszerűen… Ti egyszerűen…

A kislányok talán sajnálták is őket, de folytatták:

– Hát persze. A társadalmi eszmék óhatatlanul szűkösek. Minden, ami a hatvanas évek óta felszínre került, szűkös volt. Mi az, amink egyáltalán volt? Csak csupa politika, szocializmus, az irodalomban túltengett a társadalmi irányultság, az egész festészetet elrontották… Komplexen értelmezett kultúránk nincs is…

– Ha legalább a hatvanas évek szintjén lennétek! Hiszen éppenséggel ti vagytok a nihilisták. Hogyan is mondja a bálványotok? A rosszhoz vagy a jóhoz

…Van két utunk,
Mindegy, melyiken indulunk

– Így van?

Nem ők a nihilisták, azok fényes kezdeményezők, akikről mindenfélét összehazudott a földesúri világ és a földbirtokos írók, hanem ezek a mostaniak, az *Apollon*-jukkal meg a *Zolotoje runo*[63]-jukkal.

Likonya összeráncolta kis homlokát.

– Nekünk a Világmindenség polgáraivá kell válnunk.

Ha a vita hosszúra nyúlt, Veronika fájdalmasan felsóhajtott:

– Jaj, nem ismerjük se a skandináv irodalmat, se a francia szimbolistákat, de azért ítéletet akarunk alkotni valamiről!

A többes szám itt azt jelentette, hogy a *nénik* nem ismerik, de *ők* persze igen!…

Ha pedig a nénik nagyon szorongatták őket, akkor a kislányok így kerestek kibúvót:

– Na jól van, de akkor is jobb tévedni, mint folyton közhelyeket ismételgetni.

Ha pedig a nénik már nem társadalmi kérdések kapcsán ütöttek rajta a lányokon, hanem az ő erődjüket, a szerelmet ostromolták, és emelkedettségét valami efféle izgalmas, régi értelmiségi kérdéssel próbálták kipuhatolni, mint:

– Hogyan gondoljátok, az igazi nagy szerelem megszünteti a féltékenységet?

A lányok félig lehunyták a szemüket, pillogtak, s valami efélét mondtak:

– Jobb, ha a „szerelem” szót eleve elkerüljük. Az érzést magával a szó használatával is el lehet koptatni, meg lehet ölni.

Veronika otthon, egymagában sokkal értelmesebb volt, Likonya jelenlétében viszont megbutult, és ezen nem is lehetett változtatni.

Most is így történt, a háború első napjaiban. (Agnyessza babonásan hitt a dátumok jelentőségében: „Észrevette-e valaki, melyik napon tört ki a háború? A sveaborgi lázadás[64] elfojtásának évfordulóján!

Történelmi megtorlás lesz ebből!”)

Most is, amikor kitört a háború, és a patriotizmus förtelmes járványától hirtelen-váratlan még a viborgi városrész munkásosztálya is megfertőződött, megittasult, véget értek nagyszerű sztrájkjai, és a munkások alázatosan, kincstári zászlók alatt (miközben a vörös zászlókat összetekerve félretették) vonultak a toborzóirodák elé ahelyett, hogy fellázadtak volna, és megtagadják a bevonulást. De ennél is iszonyúbb volt az a szolgalelkű jelenet a Palota-téren – azon a Palota-téren, amelyen még fel sem száradt a január 22-i lövöldözésben kiontott vér –, amikor szabad, kényszer nélkül cselekvő emberek tízezrei – ki vette rá őket erre? ki hajtotta oda őket? mi hajlította meg izmaikat? – térdre ereszkedtek a hitvány senki cár előtt, aki a minden ízlés nélkül összecsapott palota erkélyén állt, és, tegyük hozzá, nem csak boltosok, kispolgárok térdeltek le, hanem értelmiségiek is! Diákok is! És közös eksztázisban énekelték az „Isten, óvd meg a cárt” himnuszt! „A mi nagy cárunk”, „a mi nagy népünk” – hát nem feketeszázas stílus ez? Aztán pár nappal később az ostoba csőcselék himnuszokat zengve járta be a várost. Mi ütött hát mindenkibe? Reménytelen egy nép. Reménytelen egy ország. Hogyan képesek ilyen könnyen elfelejteni a kivégzéseket, a *Sztolipin-nyakkendőket*[65], a szabad sajtó megcsúfolását, Bejlisz perét[66] – és a himnuszt énekelve letérdelni?! Ez az ország megérdemelte minden leigázását, a cárit is, a tatárt is, a kazárt is és minden mást is, ez nem ország, nem nép! No de az értelmiség? Hogyan születhetett a pétervári egyetemi tanácsnak az a *leghívebb alattvalói* (már magától a kifejezéstől is kifordul az ember gyomra – hogy nem érzik ezt?) távirata: „higgye el, nagy Uralkodónk, az *Ön* egyeteme ég a vágytól, hogy minden erejét az Ön és a haza szolgálatának szentelhesse” – hát ezt a talpnyalást nem spórolhatták volna meg maguknak?

– Mi minderről a véleményetek, kislányok? Mi a te véleményed, Verocska?

Verocska odavetett egy begyakorlottan flegma pillantást, és így szólt:

– Hát ízlésük, az persze nincs.

Jaj, kezdhetünk mindent elölről!

– Ízlésük? Talán bizony a „nagy Uralkodónk” nem feketeszázas stílus? És ha a ti évfolyamotok akarna egy efféle táviratot küldeni, ti tiltakoznátok? A barátnőitek tilta…?

– Ugyan, nénikém – húzta fel szemöldökét Veronika, mintha valami képtelenséget hallana –, hiszen az ilyen tiltakozások, kivonulások még ízléstelenebbek! Csordaösztön az egész, nem más…

Ez volt éppen a tragikus – egyáltalán nem törődtek azzal, ami körülöttük történik! Modern nihilizmusuk éppen abban állt, hogy érzéketlenek voltak minden aljasság és árulás iránt. Az állampolgári

pátosz nem érintette meg őket, fülük és lelkük csukva volt előtte, de a „Művészet világa”-kör ostoba kiállítása revelációként hatott rájuk. Hová lett az orosz diákság lelkében lobogó láng? Miféle rontás ül az ifjúságon?

De miért marasztaljuk el az ifjúságot, ha még az Állami Duma is odáig süllyedt, hogy egynapos ülésén játszotta el a nemzeti lelkesültség tragikomédiájának operettszerepét? Összejöttek egy napra, dicshimnuszt zengtek az imperializmusnak, és szét is oszlottak mindjárt – hát méltó ez egy komoly parlamenthez? Igaz ugyan, hogy a szocialista képviselők nem hagyták megbolondítani magukat. Hausztov kijelentette, a világ szocialistái képesek lesznek arra, hogy ezt a háborút a kapitalizmus utolsó fellángolásává változtassák. A ragyogó Kerenszkij pedig merész beszédében a hatalmon lévők arcába vágta, hogy elfojtják a demokráciát, hogy még most sem adnak közkegyelmet a politikai foglyoknak, hogy nem hajlandók megbékélni a birodalom elnyomott népcsoportjaival, hogy a háború összes terhét és költségét a dolgozókra hárítják. Mindezt sikerült bátran odamondania nekik, hangját nem nyomhatta el a körülötte felhangzó hazafias hörgés. Nem hallgatta el a háborúért viselt „elháríthatatlan felelősséget” sem, és záró felkiáltásában ügyesen utalt a forradalomra is: „parasztok és munkások! Miután megvédtétek, szabadítsátok fel a hazát!” A Duma üléséről szóló beszámolóba viszont csalárd *tévedés* került: „parasztok és munkások, védjétek meg, szabadítsátok fel a hazát!” – azaz mintegy a *németek* alól szabadítsátok fel! Csak *nálunk* lehet ilyen szemérmetlenül és büntetlenül kiforgatni valakinek a szavait!

Ezekről a lányokról minden lepergett, még a szemük sem rebbent az egésztől. Elsiklottak afölött is, hogy némi politikai vigaszt nyújtottak a csapataink vereségéről ideszivárgó hírek. Egykedvűen, kötelességszerűen hallgatták a nagynéniket, Verocska szelíd kitartással, Likonya szórakozott értetlenséggel, kikanalazták a dzsemjüket, s lopva az órájukra pillantgattak. Vitatkozni nem is kezdtek, csak kuncogtak a nénik régimódiságán. Folyton menniük kellett valahová, el a maguk zárt otthonából, a 21. utcasorról meg a Nyikolaj rakpartról, de persze nem munkásiskolába, hogy felvilágosítsák a népet, hanem máshova, a maguk hasznára, gyönyörűségére: hol színházba, hol költői estre, vagy az „élet értelméről”, illetve a „nemek problémáiról” szóló előadásra.

Ha otthon maradtak, az gyakran még bántóbb volt. Abban a szalonban, amelynek falán Mihajlovszkij nagyméretű portréja függött, nem messze a tragikus sorsát szinte előre érző Anton bácsi arcképétől, ott ült a pamlagon, lábát maga alá húzva a kissé telt Verocska, makacs homloka fölött dús hajkoronájával, tettetetten elmerült pillantásával; az aprótermetű Likonya pedig állt, a vállkendőjébe gabalyodott ujjai

hegyét a háta mögött a falnak támasztotta, fejét és testét jobbra-balra ingatta, s értetlenségét jelző arckifejezéssel, kérdőre húzódó apró szájával idegen szavakat, szentségtörő versikét idézve közölte véleményét:

Aki rombol, az el lesz tiporva,
Belepi azt a kőtörmelék,
S az Úristentől elhagyatna
Esedez majd a haláláért.

60. fejezet

A két nagynéni a dolgok határozott tisztázására készül. – A Szép, az Igaz és az Igazságos közötti kapcsolatról. – Vera Zaszulics. – Bírósági felmentésének története. – A forradalom fénylő csillagainak sora. – Szofja Perovszkaja. – A forradalmár és a közkeletű erkölcsiség. – A népakaratosok II. Sándorra vadásznak. – Szofja és március tizennegyedike. – Március tizennegyedike utáni nevek. – A XX. század fordulóján. – Dora Brilliant. – Marija Szpiridonova. – Bicenko-Kamerisztaja. – A terror szépsége és filozófiája. – Zsenya Grigorovics. – Ivan Kaljajev és maskarás jelenései. – Mihail Szokolov. – Natasa Klimova. – Tánya Leontyjeva. – Tamara Princ. – Aki nem jutott el a tettig. – A szocdem nők szürkék. – Jevlalija Rogoznyikova. – Csak kezdődjön el, a többire fütyülünk! – Hogyan felejthetné el bárki a hősnőket?…

Elviselhetetlen volt látni, hogyan távolodik Veronika lépésről lépésre a család szent tradícióitól. Egy ilyen nagybácsi unokahúgának nem volna szabad úgy felnőni, hogy közömbössé válik a társadalom kérdései iránt, hiszen az árulással lenne egyenlő. A nénik még Szasa előtt sem menthetnék mulasztásukat. A sok fruska – ezzel a Jelikonyidával együtt – ám cselekedjék, ahogyan akar, hiszen kereskedő vagy uzsorás családból származnak, az ő tradícióikat nem ismerjük, de a mi Veronikánkat ki kell ragadnunk ebből a mocsárból – az ő szíve nyitva áll a nemes érzések előtt, őt még meg lehet menteni ráhatással, okos szóval, nagyszerű példaképekkel.

A nagyszerű példakép a legfontosabb. A mi időnkben a leányokra, rád is, Nyesza, szentkép helyett Vera Figner[67] portréjával adtak áldást. És ez meg is határozta életedet, nem igaz? Vera Figner alakja állandóan ott tündökölt a szemed előtt, és vezérelt! Meg kell mutatnunk minél több hősi példaképet! Mi sokukat még saját szemünkkel láthattuk, másokról olvastunk, ezek előtt a kis fruskák előtt meg zavarba jövünk, nem tudjuk megnevezni a hősöket, felidézni történetüket, csak üres közhelyeket mondogatunk. Hány ifjú, reményteli élet hunyt ki a földalatti börtönökben! Hány fiatal ember egészsége ment tönkre távoli, szokatlan éghajlatú vidékeken! És hány ezekénél gyengébb jellem hagyta eltántorítani magát ideáljaitól, és tért, ó jaj, támolyogva az előírt közös ösvényre… Hogy ne akarná valaki szabadnak és felvilágosultnak látni a hazáját?! Hogy ne áldozná neki minden erejét, és ha ezért börtönnel kell fizetnie, hogy ne vállalná érte ezt az áhított keserű poharat is?

Nem, Veronika nem lehet ennyire érzéketlen! Tudod, észrevettem – vonzódik a széphez, ezzel kell tehát kezdenünk!

A nagynénik hosszan készültek a beszélgetésre, neveket,

eseményeket idéztek fel, érveket gyűjtöttek. Türelmesen kivártak egy olyan estét, amelyet Veronika otthon töltött, méghozzá a barátnője nélkül. És nem jelentették be persze előre, ünnepélyesen, hogy – most kerítünk majd sort a döntő fontosságú beszélgetésünkre.

Nem is csaptak le Veronikára mind a ketten egyszerre. Úgy rendezték, hogy mintegy magától, véletlenszerűen adódjék minden.

– Te, Veronyecska, folyton „a szépet”, a szépséget emlegeted. A magunk idejében mi is a szépre törekedtünk, hiszen ez természetes vágya minden embernek. Csakhogy a mi generációnknak a szép egybetartozott az igazzal, úgy is mondtuk mindig: a Szép és az Igaz. Nem szakítottuk el tehát a szépségtől az igazságot és az igazságosságot, ezek egyet jelentettek számunkra. És mindig ott világolt előttünk az Eljövendő Szépség, az, hogy a Jövő Birodalmában csakis a Nemes és az Igazságos lesz az uralkodó.

Veronika álmatagon, de őszinte jóindulattal hallgatta a nagynéniket.

– Ez a fényes, okos, szép eljövendő élet azonban egyelőre még a sötétben rejtezik, csak érlelődik, s mi abban láttuk a feladatunkat, hogy lángra lobbantsuk. És nem értjük, Veronika, sehogyan sem értjük – Adalija mindig szelíden beszélt, kicsit anyáskodóan –, hogyan vagytok képesek semmibe venni a szent, meg a dekabristáktól eredő nagyszerű tradíciót! Hogyan voltatok képesek eltántorodni a forradalmi szellemtől?

Veronika mozdított egyet jóságos, lágy ajkán, tiszta szívből szeretett volna a nénik kedvére tenni.

– De hiszen azok, akiket sekélyesen „dekadensnek” szoktak nevezni, akik mai művészetünk képviselői, épp azok, nénikéim, a forradalmárok! Ők az érzelem forradalmárai! Ezt sem lehet egy megvető kézlegyintéssel elintézni.

Kislányom! – szorította keményen ajka közé cigarettáját Agnyessza, amelyet egyébként szinte soha ki sem vett a szájából. – A művészetet senki sem akarja elvenni tőled. A művészet is az élet megszépítője, de csak tizedsorban. A legnagyszerűbb szépség az eszméért vívott harcban rejlik, a legnagyobb boldogság pedig a Jó és a Szép egységében. Hát nem látod: mindenütt az erőszak diadalmaskodik, az égre kiált a megbosszulatlan orosz fájdalom. Hogyan is nem halljátok meg segítségül hívó szavát? Ideje lenne visszatérnetek a néphez, s neki ajánlanotok szereteteteket. Mondd csak, hallottál te voltaképpen akár egyetlen *ügyről*, ismered, ha mást nem, legalább a Vera Zaszulicsét? Szóval a nevet már hallottad, de az ügye kiszállt a fejedből? De hiszen ez lelkiismeretlenség!

Igen, igen, az ő kudarcuk ez az egész! Hol azt mondták: korán van még, ráérünk, hol: hogy magától is hat majd rá a családi légkör; nem oltották belé az eszmét folyamatosan, nem ügyeltek rá, így aztán

kicsúszott a kezük közül.

…Vera még fiatal lány volt, amikor annak idején Nyecsajev miatt bukott le – konspiratív leveleket segített eljuttatni hozzá; két évet ült különböző börtönökben, majd száműzték, rendőri felügyelet alatt élt. Tíz nehéz év telt el ezután, bába volt, de szeretett volna e létből kitörni, tanítónő lenni – nem sikerült. Gondolhatnánk: bele is fáradhatott, félre is vonulhatott volna mindentől, igaz? De 1877 nyarán Szaratovban egyszer csak azt olvasta az újságban, hogy Pétervárott az előzetesben lévők börtönében a szabályzat megszegéséért megbotoztak egy Bogoljubov nevű diákot – egy diákot! Huszonöt botütést mértek rá!

Méghozzá úgy, hogy az egész zsúfolt börtön láthatta az előkészületeket, hallhatta a diák nyögéseit! Vera Zaszulics várt – csak megbüntetik tán azt a polgármestert, Trepovot, aki a büntetést kiszabta? De teltek múltak a hónapok, s a megtorlás elmaradt. Vera ekkor Pétervárra utazott, vett magának egy pisztolyt, a legnagyobb kaliberűt, majdnem olyant, mint amilyennel medvére szoktak vadászni, hiszen nem szabad elvétenie a célt, elment a polgármesterhez, kérvényezte, alkalmazza házitanítónőnek, majd a köpenyébe rejtett fegyverrel közvetlen közelről rálőtt, ha nem is sebezte halálra. Az orosz terror valójában a dicső Vera Ivanovna tettével vette kezdetét.

Ám a forradalom története szempontjából Zaszulics lövésénél is dicsőségesebb az ellene lefolytatott bírósági per. Vera kijelentette: élete árán is azt akarta bizonyítani, hogy nem lehet biztos a büntetlenségben az, aki meggyalázza az emberi személyiséget. A ügyvéd az orosz törvénykezés történetének egyik legragyogóbb védőbeszédét tartotta: Oroszország majdhogynem a botozásnak köszönhetően érte el igazi nagyságát! Ez az államellenes bűncselekmény nem más, mint a kelleténél korábban demonstrált példázat az átalakulásról! Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a lövés indítéka becsületes, nemes volt! Önzetlen önfeláldozással van dolgunk, Vera Zaszulics nem Trepov életét akarta kioltani, ő maga akart a vádlottak padjára kerülni! Az önök ítélete nem sok szenvedéssel tetézheti ezt a derékba tört életet! Voltak olyan esetek, amelyekben asszonyok álltak véres bosszút azokon, akik megcsalták őket, s felmentve távozhattak e teremből! Az ügyvédet még a mellükön kitüntetéseket viselő bírák is megtapsolták, az esküdtek pedig a „nem bűnös” – eleve nem bűnös! – Ítéletet mondták ki. Ragyogó pillanata volt ez az orosz történelemnek! Odakint, a Spalernij utca és a Lityejnij sugárút sarkán többezres tömeg vitte a vállán a felmentett Vera Zaszulicsot!

Vera az ítélet hallatán előbb nagyon meglepődött, aztán elszomorodott. Szabadulása ugyanis azonnal azt a kötelezettséget rótta

rá, hogy valami újba kezdjen. A hőstett ily könnyű vége nem elégítette ki, kész lett volna újabb áldozatokra! Szerencsétlen sorsa azonban hosszú évekig tartó emigrációt és búskomorságot tartogatott számára a Genfi-tó partján.

De Vera Zaszulics csillaga nem sokáig árválkodott magában az orosz égen. Mind sűrűbben ragyognak a csillagok, indul, feltartóztathatatlanul indul a forradalomba a népakaratos[68] nők egész fényes sora – Szofja Perovszkaja, Dalina Csernyavszkaja, Olga Ljubatovics, Geszja Gelfman, Vera Figner. Mindegyikük élete magával ragadó, magasztos hőstett. Ahhoz, hogy bármelyiket megértsük, a magunk életének egy évét kell erre áldoznunk. De alighanem mindegyiknél ragyogóbb a Vaskemény Szofja élete.

A Razumovszkij-Perovszkijok főnemesi családjából származott, az orenburgi főkormányzó unokahúga, a pétervári alkormányzó leánya volt, azé, aki nem tartóztatta fel a merénylő Karakozovot. Az apa első hivatali kudarca egyben az első utalás lánya jövőjére. A kislány semmit sem kedvelt ebben a környezetben, mintha érezte volna, hogy gyermekkori játszópajtása lesz az ügyész az ő és „március elsejés”[69] társai büntetőperében. Lassan meggyűlölte ezt a környezetet, hátat fordított neki, sem a gimnázium nem kellett, sem hittant magolni nem volt hajlandó, elhagyta családját. Mohón olvasta Piszarjevet, felcsernek tanult, azt viszont, hogy néptanító legyen, megakadályozta az élet. Mondhatni, kiválasztottsága, a rá váró rendkívüli feladatok tudatában nevelkedett (egyik kisgyermekkori álma az volt, hogy királynő lesz belőle). Mindig a nőket tartotta többre, a férfiakkal szemben visszafogott volt, szívét páncélba bújtatta, s annál megvetőbb szót, mint „szoknyavadász”, nem is ismert. A halhatatlan Rahmetovért rajongott, megesett, hogy puszta deszkapadlón aludt. Egész életében zárkózott volt, akárha konspirációra termett volna, az esze hideg, sosem nézte el társai esetleges érzelmi kisiklásait. A legelső Pétervári kommunák tagja volt, tizenhét évesen már Mark Natanszon köréhez tartozott, amelybe nem nyerhetett felvételt az, aki nem tudott lemondani a keményített ingről, szerette az italt vagy könnyelműen viselkedett a nőkkel. A kör tagjai olyan szocialista felkelésről álmodoztak, amelyben, akár valami pusztító viharban, odavész a monarchia, a dinasztia. Jöttek az első letartóztatások, Perovszkaját – az érintett nők többségéhez hasonlóan – felmentették a százkilencvenhármak perében. El kellett játszania az álmenyasszony szerepét, aki beszélőre megy egy rab hőshöz, de persze nem tudhatta előre, hogy ez a hős, Tyihomirov, majdan a szocializmus árulója lesz. Segítette Kropotkin szökését. Huszonhárom évesen Natanszon „Föld és Szabadság” csoportjának tagja lett.

Az efféle életvitel magasságáig csak akaratának összpontosításával, áldozatvállalásának teljességével juthat el az ember. El kell képzelnie,

átélnie előre: a forradalmár halálra szánt személy, nincsenek saját érdekei, saját kötődései, nem rendelkezik vagyonnal, néha még a nevétől is meg van fosztva. Egész lényét egyetlen gondolat, egyetlen szenvedély uralja – a forradalomé. A forradalmár megveti az éppen érvényes erkölcsöt, nem érdekli, mit tekint a társadalom fontosnak vagy nem fontosnak, jónak vagy rossznak.

Szofja huszonnégy éves koratél kezdve kizárólag illegalitásban élt. Huszonhat esztendős, amikor a „Föld és Szabadság” a lipecki, illetve a voronyezsi kongresszuson kettészakad – a reménytelen *falusiak* csoportjára, akik elutasítják a terrort, sőt a kormány elleni harcot mint fő célt is, és a *Népakaratra*. Szofja a terror híve – a néptömegek meggyőzésének eszközét látja benne, II. Sándor meggyilkolásának híve –, azt tömegmegmozdulások lehetséges kiváltójának tartja. Még ha a terror nem vezet is polgári szabadságjogokhoz, a bosszú eszközeként való alkalmazását akkor is támogatja. És Szofja a Népakarat Végrehajtó Bizottságának tagja lett. Ez a Bizottság 1879 augusztusában Pétervár környékén tartott ülésén kimondta a halálos ítéletet az uralkodó cár fölött! És Oroszország szeme előtt kezdett megvalósulni egy nagyszerű akciósorozat, amelyben a bosszúállók minden mozdulata rejtve maradt; Oroszország csak a célt tévesztett lövésekből és a sikertelen robbantásokból – szám szerint hat ilyen volt – következtethetett az akcióban részt vevők mozgására. Perovszkaja és kilenc társa rögtön a halálos ítélet meghozatala után lázas alagútfúrásba kezdett a kurszki vasútvonal alatt a Rogozsszk melletti sorompónál. Szofja büszkén és ügyesen alakította egy egyszerű háziasszony szerepét – ami mindig nagyon jól szokott sikerülni neki –, egyszer ikonnal a kezében futott ki a házból és előadott egy vallásos jelenetet, s meg is mentette a lelepleződéstől az alagutat. Amint megpillantotta a cári vonatot, jelt adott a robbantásra, de a mafla társa későn illesztette össze a huzalvégeket, és ezért másfél pudnyi dinamit haszontalanul robbant fel a vonat mögött. Mit sem tesz – Perovszkaja és Figner ezután Ogyesszába rohant, s három hónap elteltével már készen volt az újabb alagút – egy boltból vezetett az utca alatt. Csakhogy a cár abban az évben nem utazott délre.

Felgyorsultak az események: a cár siet kibocsájtani csalárd alkotmányát, a népakaratosok meg sietnek végrehajtani a cár halálos ítéletét. Egyre kevesebben vannak, Gartman külföldre szökik, Zungyelevicset, Goldenberget és Kvjatkovszkijt lecsukták, s ezután is egymást érték a letartóztatások, hol egyenként, hol ötönként fogták el őket, megritkítva a forradalmárok sorait épp az utolsó, a hetedik merénylet előtt.

Nem, nem úgy van az, hogy a forradalmárnak nincsenek érzései, a forradalmár szíve igencsak fogékony, de érzéseinek csak akkor ad teret, ha azok irányultsága egybeesik a forradalooméval. (Ezért is

annyival magasztosabb és forróbb egy forradalmár szerelme!) A férfigyűlölő Perovszkaja huszonhét évesen beleszeret Zseljabovba, utolsó idegtépő hónapjaikat ez a felkavaró szenvedély tölti be. Ezekbe az észbontó hónapokba belesűrűsödik minden – a Nyecsajevvel való kapcsolatfelvétel a Péter-Pál erődben, szökésének előkészítése (az őrséget már megagitálták, s a katonák szeretőinek címei rejtjelezve ott vannak Szofjánál), kész a csapda terve, vigyázni kell, nehogy még a végén kiszabaduljon belőle a medve: robbantani a sajtboltból kivezető kis alagútban fognak, van négy bombával felszerelt, helyét állandóan változtató emberük, de ha mindez csődöt mondana is, ott lesz Zseljabov a tőrével. Minél közelebb volt a merénylet ideje, annál inkább elhatalmasodott rajtuk az izgalom, s bár egyikük sem hitt már abban, hagy a cárgyilkosság a politikai rendszer megváltozásához vezethet, nem tudtak lemondani tervükről, készültek a merényletre.

Ez az egyenlőtlen, magányos küzdelem, ez a hihetetlen idegfeszültség ki kell hogy érdemelje az utódok tiszteletét.

Március 11-én este letartóztatták Zseljabovot. A merész fiatalokat lebukás fenyegette, de ekkor Perovszkaja, hogy megmentse a közös ügyet és szerelmének ügyét, apró kezébe vette az irányítást – férfiasan szigorú volt társaihoz, és könyörtelen az ellenséghez. (Kibalcsics szavai szerint: „az asszonyaink kegyetlenebbek nálunk”.) Perovszkaja nélkül nem lett volna március 14-e. Most, hogy Zseljabov tőrére nem lehetett számítani, Szofja maga is a bombát dobók közé akart állni, de ötödik robbanószerkezetük nem volt, csak négyet tudtak elkészíteni. Így hát a cár hintóját figyelte, és jeleket adva irányította a bombásokat. Az utóbbi napok lázas feszültségétől a férfiak idegei felmondták a szolgálatot: Tyimofej Mihalkov egyszerűen elhagyta őrhelyét, nem volt hajlandó bombát dobni, Jemeljanov úgy összezavarodott, hogy bombával a hóna alatt sietett a sebesült uralkodó segítségére, Riszakov egy óra múlva vallott a kihallgatáson, Tirkovot könnyek fojtogatták, egyedül Perovszkaja futott a helyszínre, hogy ellenőrizze, mire jutott Grinyevickij, majd higgadt léptekkel találkozóra ment a „túlélőkkel”. A következő napokban Szofja letartóztatásokat úszott meg, sietve proklamációt szövegezett az orosz néphez, levelet írt III. Sándornak, kereste, ki segíthetne kiszabadítani Zseljabovot.

Csak miután megtudta, hogy Zseljabovot kivégzik, remegett meg, omlott össze, és kérte sírva a barátait, hogy mentsék meg vezérüket. Cserbenhagyta józansága, elveszejtett másokat, elveszejtette önmagát, leszédült a forradalom magaslatáról – letartóztatták, miközben nála volt a katonák barátnőinek címlistája. De már ismét hozzáférhetetlen, vaskemény volt, amikor fekete köpenyében, mellén „cárgyilkos” táblával a vesztőhelyre vitték.

Fellázadtál és gyilkoltál,
Mert hazádat szeretted.
A kegyetlen, gonosz lelkek
Eltiporták éltedet.

Szofja – Vera – Ljubov…

Vera Figner egy külön hősköltemény. Hogyan próbálta március 14-e után újjáalakítani a Népakaratot!

Micsoda asszonyok! Oroszország dicsőségét jelentik ők! Szíven ütötték az öreg Turgenyevet is, aki ezt írta: *Szent asszony, lépj be!*

De jaj, ahogyan azt a kivégzettek előérzete meg is súgta, március 14-e nem alakította át Oroszországot, nem váltott ki össznépi felkelést.

Oroszország sűrű, szürke, reménytelen homály szakaszába lépett, a csehovi időszakba… A mi, Adalija és az én kora ifjúságunk volt az… És a fiatalságunk, ugye, Nyesza… Micsoda hitre volt szükség ahhoz, hogy megértsük: nem zsákutca az, nem verem, hanem egy hosszú alagút, amely azért mégis kivezet a fényre!

Figner a schlüsselburgi erődben van. A kiszabott büntetések ideje ott olyan huszonöt év. Ki gondolta volna, hogy ténylegesen le is kell majd töltenie? Hogy az emberi szív képes azt kibírni?

Emlékszel Ivanovszkajára? A Népakarat elleni per után több mint húsz évet ült le. Nem volt már fiatal, amikor visszatért Pétervárra, de ismét csatlakozott a terrorhoz. Micsoda nagyszerű szív!

Voltak egyéb nevek is, volt szilárd kitartás is, annak sem volt könnyebb megfelelni, ha nem is hatott annyira az érzelmekre. A női egyenjogúság hajlíthatatlan asszony-harcosaira – Filoszofovára… Konradira… Sztaszovára gondolok…

Hát Cebrikova? Ma már kevesen ismerik ezt a nevet, de mi áhítattal ejtettük ki a kilencvenes években, ahhoz hasonlóan, ahogyan a hetvenesekben Csernisevszkijét suttogták egymásnak az akkoriak. A III. Sándornak írott levele… milyen lángoló erővel bélyegezte meg benne az önkényuralmi rendszert! – nem félt a megtorlástól, végül a szmolenszki kormányzóságba száműzték. A levele tintával átmásolva járt kézről kézre a fiatalok között… Akkor már újabb kezek tartották, újabb szemek olvasták.

Milyen lelkesen szilvesztereztünk a századfordulón! Nem egyszerűen az új évet ünnepeltük, hanem a remény lobogó fáklyájával köszöntöttük a XX. századot! És ez a fáklya nem csalt meg bennünket. Mintha maga a történelem várt volna az emberiség időszámításának e kiindulópontjára – a XX. századnak már az első éve diákok tömegeit vezette a Kazányi székesegyház elé, s rögtön ezután, Gersuni vállalkozása nyomán felütötte fejét a terror, s egyetlen hónap sem múlt el nagyszerű cselekmények nélkül; a korábbi narodnyikokat új életre keltették az eszerek.

A dicső elődökhöz mérve, nem volt könnyű bizalmat előlegezni a fiataloknak, pedig micsoda tündöklő társaság született, és ha a nőkről szólunk – micsoda nők voltak azok! –, ők a te számodra sem vesznek a múlt homályába, hiszen egyidősek a gyermekkoroddal: hét, tíz, tizenkét éves voltál, amikor fényesen átvillantak egünkön, s azok közülük; akiket nem végeztek ki, akik nem őrültek meg, még ma is száműzetésben vagy külföldön élnek.

A legjelesebbikük persze Dora Brilliant, ő tíz évvel fiatalabb nálad, Dalja. Kijevi diáklány, nagy fekete szeme a terror bűvöletében égett. Kész volt feláldozni magát, a halálról álmodozott, gyötörte a vágy, hogy ő hajthasson végre halálos ítéletet, könyörgött társainak, hadd dobhasson bombát ő maga, de csak a bombakészítés jutott osztályrészéül. És megőrült a Péter-Pál erődben.

Nem, a legjelesebb köztük mégis inkább Marija Szpiridonova! Nem volt ő forradalmár, nem készült semmire, nem lépett he semmilyen pártba, de a levegőben érződött a szent bosszú szomja, az ifjú szívek megérezték, s nem hagyhatták válasz nélkül! Kis gimnazista lány volt, kiment a boriszoglebi pályaudvar peronjára, a muffjába revolvert rejtett, hogy fogadja a parasztokat térdre kényszerítő tábornokot, és – megfizetve a megbotozott muzsikokért – közvetlen közelről lepuffantotta! De mielőtt bármilyen bírósági eljárás elkezdődhetett volna ellene, „kozák megtorlás”-ban lett része – egy egész szakasz katonái erőszakolták meg.

Megtapasztaltad, Marija,
Hóhéroknak vad dühét,
Hozzád száll imám, Marija,
Amint jő a csendes éj.

De még szebben mondta Volosin:

Patyolat testén korbács nyoma,
Vér ragad márvány homlokán,
A szabad, fehér sirály szárnya
Törve szántja a föld porát.

Hát Bicenko-Kamerisztaja? Övé az egyik legkiemelkedőbb cselekmény, amelyet nő hajtott végre, egymaga. És milyen drámaian rendezte meg! Nem egyszerűen kérelemmel kereste fel Szaharovot, mint annak idején Zaszulics, hanem beleírta kérelmébe Szaharov halálos ítéletét is, adott neki időt arra, hogy elolvasson belőle pár sort, felfogja tartalmukat, döbbenten feltekintsen – és csak azután lőtt!

A szó szoros értelmében: meghozta és végre is hajtotta a halálos ítéletet! Ügyvédje első reakciója az volt, hogy egy nagy csokor virágot

küldött neki a börtönzárkába.

A szent ügybe vetett mélységes hit vezérelte őket, nem más! Ahogyan Barabannyikov írta, kivégzésére várva: „Még egy nekiveselkedés – és a kormány megszűnik létezni. Éljetek és diadalmaskodjatok! Mi diadalmaskodunk – és meghalunk!”

Ismerte a terror szépségét és filozófiáját Zsenya Grigorovics. És megint csak érdekes: egy tábornok lánya volt, a tábornok maga pedig, mondhatni, a forradalmár fiatalok elvbarátja! Ez is az idők jele! Segített lányának forradalmárokat menteni, összeesküvő nőket bújtatott a lakásukban, kiderítette, mikor hajtatnak végig az utcán, mikor tartanak fogadóórát a kijelölt célszemélyek. Amikor meg Zsenya a Trepov elleni merényletet készítette elő, apjának barátja segítette álláshoz Peterhofban, a cár közvetlen közelében, ami pedig nem volt könnyű. És akkor három lépésnyire tőle haladt el hintón Miklós és Alix! De Zsenyánál nem volt fegyver, nem is vettek tervbe ilyen merényletet, s Zsenya sokszor emlegette, hogy úgy leste a cári párt, mint macska a halakat az akvárium üvegén keresztül. A látszat kedvéért nagyvilági életet élt, festegetett, de mindig magával hordott egy kapszula ciánsavat, bár a párt tiltotta az öngyilkosságot. Terrorcselekményre úgy indult, mint valami ünnepségre, hancúrozott barátnőjével, lőgyakorlatra járt az erdőbe, célpontnak egy „Trepov” feliratú papírdarabkát használt. A merénylet napján jól kialudta magát, alaposan beebédelt, átvette varrónőjétől a külön e célra rendelt színházi ruháját, jókedvű volt, kacagott, és emelkedett hangulatban elment Ksesinszkaja műsorára. Így indulnak hősi áldozatra és a halálba az igazi forradalmárok! Trepov sajnos aznap valamiért nem jött a színházba – és Zsenya egyszeriben unalmasnak és visszataszítónak érezte a színpadon kavargó ostoba táncot, a földszinten ülő nézők simára borotvált tarkóját, a páholyban folyó értelmetlen fecsegést. És egyszeriben azt is, hogy nincs módja győzelemre, sem áldozathozatalra. Kénytelen volt elutazni Olaszországba.

Vagy Kaljajev! Hisz milyen nagy ember volt, ráadásul született költő, így is nevezték. De feláldozta tehetségét – mindenestül a terrorcselekmények művészi kivitelezésére fordította. Ki mindenkit kellett alakítania, amíg Plevét figyelte! Hogy tudott játszani! Bár természeténél fogva elegáns, kifinomult volt, zsíros, foltos zekében, félretaposott sarkú, vörösre kopott csizmában, félrecsapott sildes sapkában rágcsálta a szotyolát, el-elkáromkodta magát a téren, házmesterekkel, kocsisokkal kötött ismeretségét, vasárnaponként pedig a házigazdájával együtt bő vörös ingben ment a templomba, hányta magára a keresztet, az angyali üdvözletnél meg szinte elterült arcra borulva. Hogy könnyebben őrködhessen az utcákon, egy kifutó szerepét játszotta, súlyos ládát cipelt, cigarettát és mindenféle vacakot,

no meg a japán háború „hőseinek” arcképeit árulta. Azt mondta: „gyűlölöm ezeket a mázolmányokat, sértik a művészi ízlésemet! Némelyik tuskó pedig odaadja értük az utolsó petákját. A Varjag hajó és Csemulpo hősei – csupa kidüllesztett mellű, pimasz pofájú fickó, a haza dicsősége! A hazafiság nem más, mint a butaság terjedő járványa. Várjatok csak, fajankók, majd letöri a szarvatokat a japán!”

A terrorcselekmények nem mindig gyilkosságot jelentettek, voltak más grandiózus elképzelések is, amelyek célja az volt, hogy megdöbbentsék egész Oroszországot: Peterhofban például arra készültek, hogy ülésezés közben foglyul ejtik a teljes Államtanácsot. Nem nehéz elképzelni, hogyan reszketett volna a sok kiérdemesült vénember!

Ezek már a mieink, a maximalisták voltak, Mihail Szokolov vezetésével: úgy tervezték, hogy bombával a kezükben törnek be a tanács ülésére, minden tagját túszul ejtik, s valamilyen követelést szegeznek a kormánynak, hogy konkrétan milyent, még nem döntötték el. Ha a követelést nem teljesítenék, felrobbantják az egész Tanácsot, s vele magukat is! Leírhatatlan volt az egész!

Szokolovot Agnyessza jól ismerte: nem is közönséges ember volt az, hanem valóságos óriás! Benne fogant meg először a gondolat, hogy átlagos földbirtokosokkal szemben is alkalmazzanak terrort – ne legyen nyugtuk a birtokaikon; az ő ötlete volt még a gyári terror és az ekszpropriacija pénzek kisajátítása. Amikor kitört a moszkvai felkelés, rohant a Presznyára, s egy harci egység parancsnoka lett. Ő alapította meg a maximalizmust, elszakadt az eszerektől, mert azok bürokratikusak, nehézkesek, óvatoskodók voltak. Anton bácsi vele egyetértésben vállalta a maga akcióját. Szokolov terve szerint egy dinamittal megrakott autón törnek majd be a cárhoz, s robbantják fel az egész hordát. Tőle származott a híres kasszarablás ötlete is a Fonarnij közben – ami egy csapásra hatszázezer rubelt jelentett. És minden keménysége mellett milyen érző lélek volt! Miközben egy akció tervét készítették, kérte, zongorázzon valaki, s ő dúdolgatott hozzá. Egyszer éppen hátrafordult az egyik pétervári utcán, hogy alamizsnát adjon valamelyik koldusnak, amikor egy rendőrkopó felismerte, s letartóztatták. Másnap kivégezték. Odakiáltott a hóhérnak: „el a kezekkel!”, és maga vetette a hurkot a saját nyakába.

Hát Natasa Klimova? Virágszál volt ő a maximalisták táborában. Fulladozott rjazanyi nemesi családjának, társadalmi körének unalmas, émelyítő légkörében, értelmetlennek érezte az életet. Eleinte ő is, akárcsak ti, a szépségben kereste az igazságot, majd az emberek szolgálatában, s így csatlakozott a terrorhoz. Mert létezhet-e egyáltalán boldogság az életben tényleges, érdemleges cselekvés nélkül, Verocska? Szokolovval együtt készültek arra, hogy foglyul ejtik az egész Államtanácsot, és robbantást hajtanak végre az Aptyekarszkij

sugárúton. Natasa el is indult, „mint egy úrnő a hintaján”. A személyzet előtt házaspárt alakítottak, Szokolov úrnak öltözött, nevetni is úgy igyekezett, ahogyan a nemesurak szoktak, Natasa hamis ékszereket vásárolt magának. De amikor kettesben maradtak, feszengtek, ruhástul feküdtek le aludni. És milyen sokrétű, gazdag jellem volt!

Azt mondogatta nekem: hiszen az egész természet valóságos csoda, csoda az alkony és a természetben található minden apróság. A halál közelsége olyan perspektívákat nyit az ember előtt, amilyeneket a mindennapi életben nem láthat. Az ilyen koncentrált élet néhány hete felér a sekélyes jólét több esztendejével!… Ékesszólásban, meggyőző erőben szinte egy második Nyecsajev volt. Képes volt a maga hitére téríteni a női börtönőröket, és megszervezte a híres csoportos szökést a novini fegyházból.

Volt persze olyan út is, amely a művészeten át vezetett: a gazdag családok külföldre küldték leányaikat művészeteket tanulni, ott aztán megismerkedtek az igazi ifjúsággal, jobb belátásra tértek – és a forradalomhoz csatlakoztak.

Tánya Leontyjevát, annak a bizonyos Trepovnak az unokahúgát – egy finom, kékszemű arisztokrata leányt – például a cárné udvarhölgyének szánták. (Az ő kitűnő ötlete volt, hogy a cárt egy udvari bálon kellene meggyilkolni, miközben virágcsokrot nyújtanak át neki.) Bár egy alkormányzó lánya volt, terhesnek érezte a nagyvilági életet, a kellemetlen emberekkel való kapcsolatot. Pétervárott a legmagasabb körökbe volt bejáratos, és igen értékes információkkal látta el a forradalmárokat. És dinamitot tárolt a lakásán. A tábornoki rokonság megakadályozta, hogy házkutatást tartsanak nála. De mégis dinamittal tartóztatták le, az övéi azonban elintézték, hogy pszichopatának nyilvánítsák, kiszabadították a Péter-Pál erődből, és Svájcba küldték, ahol a maximalistákhoz csatlakozott. De balszerencse üldözte: egyszer azt a feladatot kapta, hogy a lefortovói kórházban végezzen egy már sebesült spiclivel – nem sikerült. Svájcban pedig Durnovónak nézett egy idős helybeli lakost, aki hasonlított a belügyminiszterre, és még hozzá Karl Müllernek hívták – ilyen álnéven utazgatott Durnovo is. Lelőtte, s csak aztán derült ki a tévedés. Tánya nagyon a szívére vette a dolgot, mint mindent, hogy zokogott Kaljajev kivégzése után is…

Előfordult, hogy a forradalmár nők idegei mondták fel a szolgálatot. Tamara Princ, szintén egy tábornok lánya, sehogyan sem tudta rászánni magát, hogy megölje a kijelölt tábornokot, apja barátját. Háromszor is elment hozzá a terrorista nők klasszikus egyénöltözékében, fekete selyemruhában, hogy végezzen vele. Először nem tudta elszánni magát, másodszor hisztérikus rohamot kapott, mindent kikiabált, mire letartóztatták. Szabadon engedték, elment

harmadszor is, ezúttal már bomba és egy browning is volt nála, de kiejtette az utcán a bombát, a gyújtás kis robbanása hallatszott – ekkor végleg összeroppant, visszarohant a szállodába és megölte magát.

Nem, nem kell sajnálni azokat, akik belepusztultak vagy lebuktak egy-egy sikeresen végrehajtott akció után: ők *véghezvitték*! Mélységes sajnálatot azok érdemelnek, akik nem juthattak el a győzelemig. Zilberberg és Szuljatyickij például, akiknek nem valósult meg merész tervük: az orvosegyetem megnyitása alkalmából tartott istentiszteleten akarták lelőni Sztolipint. Ugyanígy járt Maksz Svejcer, akinek a Péter-Pál kápolnában, a II. Sándorért tartott gyászszertartáson kellett volna bombát robbantania, méghozzá éppen március 14-én, és egyszerre pokolra küldenie Buligint is, Trepovot is, Durnovót is – de a szerencsétlen maga robbant fel szállodai szobájában az előkészületek közben. Szinyavszkijt, Naumovot és Nyikityenkót pedig úgy akasztották fel, hogy nem sikerült felrobbantaniuk a cárt peterhofi palotájában! Szolomon Rissz is úgy került bitófára, hogy nem érte el célját.

Sok nő nem maga lőtt vagy robbantott, hanem csak készítette a bombákat. Marija Benyovszkajának így szakította le a kezét egy felrobbant szerkezet, de mégsem kegyelmeztek neki, kényszermunkára küldték. Társa a félkezű lány után ment Szibériába, és feleségül vette. Marija is arisztokrata katonatiszti családból származott, s azt, hogy az erőszak a jóért vívott harc eszköze, az evangéliumból merítette. Fontos volt számára, hogy erkölcsileg igazolni tudja a terrort.

Mánya Skolnyik, aki vidéki varrónő volt, mindenáron maga akart bombákat dobni, bár vérmérsékletét tekintve inkább propagandista lehetett volna, igen szenvedélyesen beszélt. A férje, Aron sokáig nem engedte, hogy terrorcselekményekben vegyen részt, de mégsem a férje, hanem Mánya bombája sebesítette meg a csernyigovi főkormányzót.

Mindezek a hősnők vagy a népakaratosok, vagy az anarchisták, vagy az eszerek vagy a maximalisták közül kerültek ki. De ha álcázniuk kellett magukat, szociáldemokrata külsőt öltöttek, ízléstelen színű ruhákba bújtak, hónuk alá kapták *A tőkét*, s átvághattak akkor még rendőrsorfalakon is – biztonságban voltak. A szocdem nőknek nem kellett sem parasztruhát ölteniük, sem kacérkodniuk, sem üggyel-bajjal bejutniuk valahová, sem akár a kis láncon függő tükrükből figyelniük, hogy nem követik-e őket.

És micsoda királynője volt a tenornak Levlalija Rogoznyikova! Mindent elkövetett azért, hogy minél több ellenséget vihessen magával a túlvilágra. Browningjával lelőtte a börtönigazgatóság főnökét, majd annak jeléül, hogy sikerrel járt, és társai indulhatnak Scseglovitov és a többiek likvidálására, ki kellett volna dobnia a pisztolyt az ablakon. Ő azonban arra számított, hogy amikor kitör a zűrzavar, önmagával

együtt felrobbanthat még jó néhány magasabb rangú felügyelőt és a börtönigazgatóság egész épületét, sőt az alkalmazottak lakásainak több emeletét is. De olyan balszerencsés volt, hogy nem mindjárt magas rangú vizsgálók hallgatták ki, előbb börtönőrök feleségeivel motoztatták meg. Azok odahívattak egy tüzérezredest, aki elvágta a felfedezett gyújtószerkezet zsinórját, amely a földre hasaltatott Jevlalija fűzőjébe rejtett tizenhárom font dinamithoz vezetett.

Milyen elszánt harci kedv, milyen megszállott igazságvágy kellett ahhoz, hogy valaki így megtöltse magát, akár egy fegyvert, s úgy induljon akcióba, mint valami dinamitember!…

Emlékszel, mit mondott Zsenya Jemeljanova: csak kezdődne el mindenütt! Csak harcolnánk ki az igazságot! Minden egyébre fütyülünk!

Micsoda jogos gyűlölet vezette ezeket a leányokat, akikből nem lehetett menyasszony!

Hogyan is élhet az ember gondtalan, sekélyes életet – kiállítások, előadások, színház –, és feledkezhet meg mindezekről a hősnőkről? Hogy is nem érez égető felelősséget szent áldozatukkal szemben?

De hagyjuk ezeket a magasztos, ám távoli példákat! Vegyük csak a nagybátyáddal, édes nagybátyáddal szembeni felelősségedet, Veronika!?

61. fejezet

Anton bácsi arcképe. – Megpecsételődött sorsa, az – „Anton tüze”. – Zokogás és gúnykacaj II. Sándor meggyilkolása miatt. – Anton tudatos önneveléssel készíti fel magát a terrorra. – A vérpadon elszenvedett halál gyönyörűsége. – Fel kell lázítani a flottát a cár ellen! – A sveaborgi lázadás. – A Dubaszov elleni merénylet. – A nagybácsit kivégezték, az unokahúgának meg nincs becsületbeli kötelessége? – Ki kezdte? – A világot megtisztító forradalmár jogai. – A terror szárnyas paripa. – Veronika kétségei. – Az erkölcsi tisztaság viszonylagos. – Nem annak tragikus a sorsa, akit meggyilkoltak, hanem annak, aki a csapást mérte rá. – Robbantás az Aptyekarszkij-szigeten.

Anton bácsi arcképén a legfelületesebb szemlélő is rögtön felfedezhette az állandó kutatás vonásait. És azt, hogy ennek a fiatal embernek az élete nem ülepedett még le, s hogy ő nem is kívánja a leülepedését, hanem keres, kutat: az igazságot akarja megérteni és szolgálni. Jól látszott ez a szemén is, ahogyan kissé elkomorodva elnézett a fényképezőgép fölött; meg a homlokán is, amelyen sosem simultak el a töprengés barázdái; az enyhén félrehajtott, nem parádés pózban felszegett fején is; a fázósan megremegő nyakán is, amelynek mintha a mozdulását is mutatta volna a fénykép.

Két kezénél fogva vezették oda Veronikát az arcképhez, s most ott állt előtte felnőtten, termetesen a két néni, a vézna Adalija és a zömök Agnyessza között.

A Lenartovicsok szeme közeli vérrokonnak látta a fivért és nagybácsit, de kétségtelenül megcsillant benne egy általánosabban rokoni jellegzetesség is: az a ránk, értelmiségiekre általában jellemző, semmi máshoz nem hasonlítható, áldozatos vonás, amely már a legelső pillantásra is rokonná, együvé tartozóvá avat akár idegeneket is.

A portrén maga a fényképezőgép-rögzítette tehetség látszott. Az energikus szikárság. És Antonnak az a keserűen megremegő nyaka – mintha a fiatalember már ilyen korán csalatkozott volna az emberi eszményben.

Születése óta magán viselte a halál bélyegét, mintha már serdülő korától kezdve tisztában lett volna vele, hogy őt halálra szánták. Kisgyermekként furcsamód sértette a kifejezés: „Anton tüzében halt meg” (így nevezi a népnyelv a gangrénát), és egyre azt tudakolta, mi az az „Anton tüze” és miért halálos? Egyébként az övéhez hasonlóan leplezetlenül nyílt arckifejezés mindig is a halálra ítéltség benyomását szokta kelteni.

Ha igaz, hogy az égbolt csillagai nyomot hagynak az újszülötteken,

akkor Anton bácsin az 1881. év – homályon áttörő, vidám – tavaszáé hagyott nyomot, amikor kivégezték a zsarnokot, és megszületett Anton. Amikor a nép, amely nem fogta fel, mi szolgálja a saját javát, ezres tömegekben zokogott a gyászszertartásokon. A nép nem pusztán a csapás felszabadító értelmét nem fogta fel, hanem a cárgyilkosságot Pétervár romlottságának és a jobbágyfelszabadítással elégedetlen nemesség gonoszságának tudta be. Nem itta le magát örömében a kocsmákban és csapszékekben, hanem komoran távol maradt tőlük, az utcákon nem voltak részegek, vidáman csak a diákok iddogáltak magánlakásokban, és ingerkedtek az egyetemi épületek őreivel: „No, mondd csak: Hála Istennek! – Hála Istennek. – Örülj hát, megölték a cárodat!"

Anton bölcsője felett öt felakasztott népakaratos holtteste himbálózott, öté, ahogy a dekabristák esetében is. Megfojtották az öt merészt, akik, szerencséjükre, nem ismerték meg a kiábrándulást: nem kellett megtapasztalniuk, hogy a tompa agyú nyárspolgárokban, a csőcselékben csak bősz düh támadt felszabadítóik, a tanuló ifjúság ellen. A cár kivégzése, amiben a szabadságért vívott harc tetőfokát, az általános felkelésre, a földbirtokosok szétzúzására hívó jeladást véltek látni, csak e szakadékokkal szabdalt hegygerinc első csúcsának, csak a bejárandó hosszú, áldozatos út elejének bizonyult.

Anton bácsi, mondhatni, a terror árnyékában cseperedett. Otthon forradalmi tárgyú beszélgetéseket hallott, s azok nem úgy hatottak rá, mint terád – ő nagyon korán érteni kezdett mindent. Épp húszesztendős lett, amikor nagy akciókra sor került. És ő már ekkor erre az útra akart lépni.

Készült rá, nagyon alaposan. Azt mondogatta: mielőtt a H. Sz. ajtaján kopogtatna, mindenkinek önvizsgálatot kell tartania: érdemes-e ő erre? Makulátlan-e? A szentélybe csak cipőjét levetve léphet az ember.

És milyen korán meggyűlölte a pétervári palotákat, emlékszel, Nyesza? Azt mondogatta: „Épp ezekkel hadakozunk mi. Ökölbe szorul a kezem, ha a palotákat látom. Milyen pimaszul hivalkodnak! Ó, megremegtek hamarosan a lakóitokkal együtt!"

Ismerte Kaljajevet, sőt a tanítványa volt. Tőle vette át azt a felfogást is… Hogy nagyon szeretné egy terrorcselekmény színhelyén életét veszteni – felrobbanni, majd porig égni mindenestül! Szédítően vonzó halál!

Agnyessza néni fölindult, úgy látszott, hogy ő is, bár már negyvenkét éves volt, máig magáénak vallotta ezt a felfogást – nem volt-e maga is Kaljajev tanítványa? Szeme úgy villant fel-fel az orgonaszín felhőben – füst volt az – akár a világítótorony.

De! De van még ennél is magasztosabb halál: vérpadon meghalni! Az akció pillanatában bekövetkező halál mintha befejezetlenül hagyna

valamit. Az akció és a vérpad között viszont egy egész örökkévalóság húzódik, s ez talán a legnagyszerűbb, ami embernek juthat. Csak ekkor, mondta Anton, érezheti meg az eszme teljes szépségét, az eszmével kötött misztikus frigyét! A legédesebb gyönyör pedig, ha valaki úgyszólván kétszer hal meg: akció közben és a vérpadon. Aztán micsoda gyönyör a bírósági tárgyalás! Ha az ember akció közben hal meg, kimondatlanul viszi magával egész gyűlöletét. Így viszont megvetésével sújthatja a bírókat, semmibe veheti korrekt törvényességüket, rájuk zúdíthatja mindazt, ami fáján felgyülemlett benne, szégyenfához állíthatja az önkényuralmi Oroszországot, ezt a világ kerítőjét!

Azt nem lehet mondani, hogy Veronika tűzbe jött volna – erre nem kerülhetett sor, hiszen a nénik is jól ismerték kiegyensúlyozott természetét –, de a nagy terrorista eme kinyilatkoztatása azért mégis megperzselte. Döbbenten nézett nagy, sötét szemével. Jó volt már ez is, hiszen kezdett lazulni a talaj!

De minden kor új feladatokat is, és megoldásukat szolgáló új eszközöket is hoz gyermekeinek. Amikorra Anton érett korba lépett, és kész volt életét adni egy akcióban, már javában tartott és forrongott a kilencszázötös év, minden mozgásba lendült, a helyzet hónapról hónapra változott, hol itt, hol ott robbantak ki lázadások, végül bekövetkezett a moszkvai felkelés; s abban az évben Anton, ahogyan sokan mások is, elfordult az egyéni terrortól, és fegyveres felkelésre törekedett. Kívánatos volt az mindenütt Oroszországban, de egy Pétervárott kitörő felkelés lett volna a legfontosabb és végérvényes. Anton a legelsők között hozta szóba a hadiflotta kérdését: az öntudatos pétervári fiatalokat várja a flotta, a szomszédban meg ott a baráti, mindig is cárizmusellenes Finnország. A Balti Flotta, főként pedig Kronstadt az ágyúival szinte tüzérségi tűz nélkül kényszeríthette volna ki a cár bukását. Anton megint az elsők között kezdett behatóan foglalkozni a hajók személyzetének névsorával, amelyet forradalmi beállítottságú tisztektől kapott, ismerkedett, támogatókat szerzett. A kezére játszottak a flotta japánokkal szembeni kudarcai, mert nyomott volt a flottabeliek hangulata.

Pétervárott azonban sehogyan sem akart kitörni a felkelés, Moszkvában viszont kirobbant, s Anton tiszta szívből irigyelte az ottaniakat, de nem rohant oda, nem hagyta el őrhelyét. Elfojtották a felkelést Moszkvában? Nem baj, Pétervár majd bosszút áll mindenért! De már a Dumát is szétkergették, s Pétervár szégyenletesen néma maradt – mi lesz, ha most sem lázad fel a flotta!?…

– Jaj, hogy eshetett, hogy nem győztünk kilencszázötben?! Hiszen a kormány teljesen megzavarodott, fegyvertelenek voltak a rendőrök, a gyárak tele olyan fiatalokkal, akiket nem vittek el a japán frontra…

– Nagyon egyszerű: a nép még el volt különülve a

forradalmároktól.

Az első Duma feloszlatását lázas napok követték: sürgősen válaszolni kellett!

Azt tervezték, hogy egyszerre lázítják fel Szevasztopolt, Kronstadtot, Sveaborgot, az egész hadiflottát, és egyetlen csapással végeznek a cárizmussal. A szervezet Sveaborgba, a Balti Flotta fő bázisára küldte Antont.

– Te Sveaborgról sem tudsz semmit, nemde?

Veronika válaszképpen csak pisloghatott, ezúttal, igaz, már bűntudatosan.

Az agitátorok ott már régóta és akadálytalanul tágították az elégedetlenek látókörét, két-három progresszív tiszt maga terjesztette a brosúrákat alárendeltjei között. És alighogy a parancsnokság egyik követelésüket teljesítette, a tömeg újabbakat támasztott, nem volt szabad hagyni, hogy csendesedjék az erjedés. Most már haladéktalanul, sem időt, sem a feloszlatott Dumával való kapcsolatot el nem vesztve, ki kellett robbantani a felkelést, ám konkrét terv még nem volt, s az időpontot sem határozták meg. Nem voltak még felkészülve, de erről elfelejtették értesíteni egymást, s a kijelölt ágyút tévedésből elsütötték, mire az egyik szigeten felkeltek a tüzérek, de a kaszárnyadrilltől megnyomorított gyalogosok a nép ellenségeinek oldalán maradtak, s heves ellenállást fejtettek ki. Néhol erőszakkal kellett csatlakozásra bírni őket. A kis szigetek egy része fellázadt, letartóztatták tisztjeiket, a másik része, köztük a fő erőd viszont nem – és a felkelés a tüzérség és a gyalogság közötti háborúvá fajult. A felkelők nehéz tüzérsége verette az erődöt, de a gyalogság gyenge kis ágyúi is olyan kartácstűzzel válaszoltak, hogy körös-körül minden lángba borult. Anton a civil agitátorok egy csoportjával és Szerjozsa Cion törzskapitánnyal a felkelés irányítására érkezett, de már elkéstek. Cion lett a lázadás vezére. Nagy volt a kiábrándulás, amiért az „állítsuk a rablók kormánya helyébe az Alkotmányozó Gyűlést” jelszavára nem indult harcba a flotta, egyetlen hajó sem csatlakozott a felkeléshez, pedig a Patyomkin és az Ocsakov után annyira vártak erre! Nem volt tehát elég az agitáció. A látóhatáron páncélos hajók bukkantak fel – a lázadóknak ekkor az a zseniális ötletük támadt, hogy motorcsónakon elébük küldenek egy felkelő tisztet hamis paranccsal, amely arra utasítja őket, hogy vegyék tűz alá az erődöt; de a tisztet felismerték és letartóztatták. Így bizonyult árulónak a hadiflotta épp úgy, mint a sveaborgi gyalogság. A felkelés a katonák és a matrózok kétségtelen szimpátiája ellenére szerencsétlen módon elbukott. Igaz, eljött a felkelőkhöz a finn vörös gárda, de mindössze kétszáz ember – fegyvert hoztak. Háromszor is tanácskoztak a vezetők: felrobbantsák-e ők maguk az aknászszázad pyroxylinraktárát? Akkor felrobbant volna a központi kormányerőd, de odavesznek sokan az övéik közül, és

levegőbe repül Helsingfors parti szakasza is. Nem akadt köztük olyan szakember, aki ki tudta volna számítani a robbanás erejét – így rum merték vállalni az esetlegesen nagyobb veszteségeket. Közben az óvatlan, kapkodó lövöldözés miatt felrobbant még egy saját lőporraktáruk, ami hatvan áldozatot követelt. Teljes balszerencse! A felkelés második éjszakáját Anton és Cion egy válogatott csapat élén azzal töltötte, hogy titkon maguk cipelték halottaikat a tengerbe, hogy az életben maradottak ne lássák, megőrizzék harci kedvüket. Anton sok mindenre felkészült, de egy ilyen véres húskására nem – rosszul volt, belebetegedett. A távolból meg tüzelni kezdett az elérhetetlen flotta, a lövedékek a pyroxylines vermekhez egyre közelebb csapódtak be. Cion eltűnt, a sebesült Jemeljanov alhadnagy és a képviselők tanácsának tagjai pedig úgy döntöttek, hogy kitűzik a fehér zászlót. A képviselőknek maguknak menekülniük kellett a szigetekről, hiszen halálbüntetés járt azért, ha civil ruhában az erőd területén érik őket. Egyszerű ladikokon igyekeztek kijutni (a ladikok egy részét géppuskával lőtték szét), egyenként próbáltak áttörni a városig. Anton csodával határos módon menekült meg, s vele az erődöt védő alezredes lázadó fia. A sebesülteket kénytelenek voltak otthagyni; fogságra juttatva őket, de hát az épek közül sem sokan menekülhettek meg. Több százan estek el.

Azoknak, akik ilyen vereséget éltek meg, eszükbe sem juthatott, hogy másodszor is próbálkozzanak. A felkelés eszméje semmibe veszett. Amikor egész Oroszország börtönné változott, csak magányos harcosok merész tetteire volt lehetőség. És Anton lelke ismét a terror felé fordult.

Te nem emlékezhetsz rá, s elképzelned is nehéz, milyen éjnél sötétebb, fekete napok voltak azok, amikor újra ránk telepedett a reakció! Még a legállhatatosabb forradalmárok is elcsüggedtek attól, hogy szenvedéseik és áldozataik senkinek sem válnak hasznára, hogy értelmetlenek! A végsőkig kedvüket szegte, hogy minden, de minden ostoba, buta, undorító, céltalan. Ez a második illegalitás, amely a kilencszázötös év szabadságát követte, összehasonlíthatatlanul nehezebb volt az elsőnél, mennyi lelket megnyomorított!

Csak néhányan a páratlanul büszkék közül látták továbbra is világosan az elkövetkezendő megújulás csillagfényét. Közöttük Anton is. Ő minden kudarcot nem kudarcnak, hanem bűnnek tekintett, amelyet ha nem lehet jóvátenni, nem marad más megoldás, mint a harakiri. Céltáblájául most a moszkvai felkelés elfojtóját, Dubaszovot választotta: bosszút akart állni egyszerre Moszkváért és Sveaborgért is! Dubaszov már több merényletet megúszott, a többi között Szavinkovét is. Anton most rá kezdett vadászni a Tavrij-kertben, ahol az idős admirális sétálni szokott.

A Fonarnij közi után ez volt a következő nagy akció. Anton éppen

Szokolov kivégzésének napján akart tűzijátékot rendezni! De elsiették a dolgot, megint nem volt szerencséjük, Dubaszov sértetlen maradt.

Anton gondolatban végigjárta a teljes eltervezett és óhajtott ívet – a terrorcselekményt, a bírósági tárgyalást és a vérpadot is. És persze a bírókra zúdította minden megvetését és gyűlöletét. De a tárgyalásnak nem voltak tanúi, nem volt vérpad sem. Mi több, Anton a maga rendkívüli konspirativitása miatt úgy áldozta fel életét, hogy nem szerzett dicsőséget, nem vonult be a koszorús hősök panteonjába. Társával, Vorobjovval együtt leadta a lövéseit, elfogták, elítélték és felakasztották, de inkognitó, így nem kellett megmondania a nevét a bíróknak, és társtettese házmesterének tévedése folytán mint Berjozint jegyezték be a bíróságon.

Felakasztották! Épp innen, ebből a lakásból, ebből a szobából indult útjára az ifjú hős – és kincstári kötelet tekertek a nyaka köré. Édes unokahúga és a következő nemzedék pedig már meg is szabadult emlékétől? Becsületbeli kötelességétől?

Közvetlenül a fiatalon elhunyt Anton bácsi arcképe előtt Veronika nehezen védekezhetett. És egyáltalán: kit ne indítana meg, ne nyűgözne le egy fiatal élet feltétel nélküli önfeláldozása? Az jellemző talán a fiatalságra, hogy odadobja életét? Veronika homályos értelmű szavakat keresett, miközben végigfuttatta állhatatosan figyelmes szemét a két nagynénin. Maga sem tudta felérni ésszel, hogyan is távolodhatott el ennyire a családi törzstől, de ugyanakkor… de ugyanakkor…

– Édes nénikéim… Hiszen mi mindannyian szeretjük Anton bácsit, én se kevésbé, mint maguk. De mégis bátorkodnék megkérdezni – ő netán szent? Netán angyal? Hiszen elsőként ő ment gyilkolni, nem?

– Elsőként? – hördültek fel a nénik. – De hát ki kezdte elsőként elnyomni a népét? Ki zárta el elsőként a népfelszabadítás minden más útját? Ki végeztetett ki elsőként embereket minden olyan lépésért, amelyet a szabadság irányába tettek?

– No de… a népakaratosok elsőkként kezdték, nem?

– Nem! – utasította el határozottan Adalija. Amikor a narodnyikok kerültek szóba, az ő arca is megkeményedett, kigyúlt. – A narodnyikok társadalmi létre, állampolgári jogainak tudatára akarták ébreszteni a népet. Ha nem akadályozták volna őket, nem kezdenek bombákat robbantani. Éppen a kormány kényszerítette őket arra, hogy eltérjenek a tiszta szocializmustól.

– De nénikéim! – fejezett ki szinte esedezést Veronika mély pillantása, amelyet szép rajzolatú szemöldöke alól vetett a két nagynénire. – De kinek van joga arra… hogy erőszakot alkalmazva törjön a célja felé?

– Nekünk van! – lövellte a lány felé a vulkán módjára füstbe burkolózott Agnyessza. Nagy szenvedéllyel tudta ezt bizonyítani,

Adalija néni viszont már kevésbé szilárdan haladt tovább ezen a csapáson. – A forradalmárokat azért nevezik forradalmároknak, mert ők a szellem lovagjai. Le akarják hozni a földre lelkük égboltjáról a már látható eszményt. De mit tehetnének, ha ezt az eszményt a többség még nem érti? Kénytelenek megtisztítani a talajt az új világ számára – és ezért le minden ócska, régi limlommal, mindenekelőtt az önkényuralommal!

A forradalmárokat nem szabad a régi erkölcs mércéjével mérni. A forradalmárnak minden erkölcsös, ami segíti a forradalom győzelmét, és minden erkölcstelen, ami akadályozza. A forradalom egy nagy szülés, átmenet, amely az önkénytől egy jobb joghoz és jobb igazsághoz, a legfőbb Igazsághoz vezet. Az, aki ismeri az életnek mint olyannak az értékét, s a magáét odaveti a halálnak, aki tudja, mit ad oda és mit vesz el, annak joga van a más életére is.

Olyan hévvel mondta mindezt Agnyessza néni, mintha ő maga még ma is akcióra indulhatna.

– A társadalmi harcban az erőszak módszere teljességgel megengedhető. Csak kiegyensúlyozottan kell alkalmazni, nehogy nagyobb igazságtalansághoz vezessen, mint az, amely ellen harcolunk.

– De hogyan lehet ezt kiegyensúlyozni?

– Azt mindig látni, tudni lehet. Az önkényuralom ellen harcolók esetében a kérdés fel sem vetődik: az önkényuralomnál nagyobb rosszat kitalálni sem lehet.

– A felkelést, azt meg tudom érteni – kötötte meg magát Veronika, és nyomatékosan meg-megvonta gömbölyded vállát. – Azt is, amikor a nép elemi ereje lép működésbe, s nem fenyegetéssel bírják csatlakozásra. De az egyéni gyilkosságok?

– Nem gyilkosságok! – dobbantott ingerülten Agnyessza néni. – És mi mást hagytak nekünk ahhoz, hogy eljussunk a felszabadulásig? Nekünk végső soron egyetemes forradalom kell, bizony! A forradalmat viszont a kezénél fogva csak a terror vezetheti el hozzánk. A forradalom terror nélkül megfeneklene az oroszországi sárban és agyagban. Egyedül a terror, ez a szárnyas paripa képes kihúzni minket belőle. Nem magát a terrort kell nézni, hanem magasztos céljait! Nem egy-egy konkrét embert ölnek meg, hanem személyében magát a rosszat!

– Magasztos célok, értem.

Veronika lágyan, kezét melléhez szorítva az egyik, majd a másik néni felé fordult… nem, nem volt ő még elveszve, nem rontotta még meg ez a nihilista léhaság. Az arcáról – szavai ellenére – a nénik most is azt olvasták le, hogy őszintén kész hinni, kész fellobbanni maga is.

– Ki ne rokonszenvezne a nép felszabadításával, ilyesmit ne is feltételezzenek rólam. De hát elmondták, hogy Gersuni és Kocsura csábító szerelmeslevelet hamisítottak és küldtek el egy létező asszony

nevében a harkovi kormányzónak. Hogy nem gondoltak a becsületére? Mitől alacsonyabb rendű ez az asszony és a magánélete a nép emlegetett érdekeinél?…

Ja-a-j, megint belesüllyedt a mocsárba!

– Csak azt mondom – igyekezett gyorsan helyesbíteni a lány –, hogy még a legtisztább, legfennköltebb ember is, ha vállalja a terrort, az előtt a bizonyos lövés vagy robbantás előtt valamilyen… tisztességtelen lépésekre kényszerül. Van, hogy, mint itt, hamisítania kell, máskor meg alakoskodnia, hazudnia, vagy kihasználnia a gyilkosság érdekében az emberek természetes jóhiszeműségét, mint amikor egyik kezükben kérvénnyel, a másikban revolverrel keresnek fel valakit. Rogoznyikova ezt mindennek a tetejébe este, nem is a hivatalos fogadóórák alatt tette, könnyezve játszotta meg a megbántott, elkeseredett asszonyt, s közben nem csak pisztoly, hanem egy pud dinamit is volt nála. De hiszen… de hiszen így elvész az emberek közti bizalom, s az talán még a nép felszabadításánál is fontosabb lehet, nem?

Ezt aztán már tovább hallgatni sem lehetett! Ez a kis fruska ostoba módon egy kalap alá vette a nép elnyomóit és felszabadítóit, azonos erkölcsi jogokat tulajdonított nekik! Gyorsan a díványra vele megint – és a nénik kétfelől mellé ültek, zaklatottan és sürgetőn, különösen Agnyessza, aki lángoló, füstölős hévvel adta elő egész élete hitvallását.

– Kislány, hagyjuk az elvont szónoklatokat. Nem kívánunk mi farizeusok módjára mentegetőzni. Senki sem ragaszkodik persze a forradalmár „abszolút” erkölcsi tisztaságához. *Abszolút* erkölcsi tisztaság eleve csak egy angyali világban képzelhető el. Az emberek pedig túlságosan is emberek ahhoz, hogy ennyire tündöklőek lehessenek. Közös földi életünk körülményei egyelőre túl ocsmányak, az oroszországi életéi meg különösen visszataszítóak, s így nem kerülhetjük el, hogy akár csak a ruhánk szegélyét be ne mocskoljuk. A forradalmár erkölcsi tisztaságáról sem abszolút, hanem csak relatív, *annyiban, amennyiben* értelemben beszélhetünk. Amennyiben a kristálytiszta szándékok fegyelmének keretein belül képes maradni, mint Anton bácsi. Amennyiben a politikai, társadalmi és erkölcsi eszmények harmóniáját megteremtve él. Amennyiben erkölcsileg veszélyes útra csak elkerülhetetlen szükségből tér. Ám hazudjon – de az igazság nevében! Ám öljön akár – de a szeretet nevében! Egész bűnét a párt veszi magára, s akkor a terror nem gyilkosság, a kisajátítás nem rablás. Csak arra ne kerüljön sor, hogy a forradalmár a szent szellemiség, a pártja ellen vétkezzék. Minden más megbocsáttatik neki! Hozok egyéb példákat is. Előfordul, hogy rövid ideig a forradalmárok is a titkosügynökökhöz hasonlóan kénytelenek cselekedni, pedig van-e, aki náluk jobban utálja ezeket a spicliket, zsandárokat és provokátorokat!? Volt rá eset, igen, hogy megfigyelték

gyanússá vált társaikat, és – titokban vagy erőszakkal – házkutatást tartottak náluk, hogy ellenőrizzék, van-e alapja a gyanúnak. A forradalmárok bizony sokszor vétettek a személyi sérthetetlenség ellen, alakoskodtak, hamisítottak, csaltak-de mindig tiszta célok érdekében! A szerencsétlen Szazonov is hogy gyötrődött börtönében, miután megölte Plevét: „Uram, irgalmazz nekem, bűnösnek!” A terror tragédiája valójában annak a tragédiája, aki vállalta, hogy ő méri az ellenségre a felszabadító csapást! Annak az embernek a tragédiája, aki önként vett magára emberfeletti erkölcsi terhet. Aki önkéntes választásával lépett a saját halála árnyékába, és vállalta a felelősséget mindazért, ami történni fog! De a halál e közelségében egyszersmind ott a megtisztulás is. „Menj, küzdj és halj meg!” – e három szó magában foglalja a forradalmár egész életét. Aki pedig önként megy a halálba, az nem csak a legbalabb oldalon áll politikailag, hanem a legjobb is erkölcsileg! De kell-e ezt külön bizonygatni?! De hiszen a mi egész orosz értelmiségünk a maga tévedhetetlen érzékével ezt mindig is felfogta! Mindig is elfogadta! Nem a terrorista szívtelen – azok a szívtelenek, akik arra vetemednek, hogy ezeket a tiszta embereket kivégezzék!

Anton esetében mindez még nyilvánvalóbb, hiszen meg sem ölték a véreskezű főurat, az csak zúzódásokat szenvedett (először az terjedt el, hogy megölték – és lelkendezett már mindkét főváros és az újságok is) – akkor hát miért akasztották fel őket, milyen szívtelenség kellett ahhoz?! És ha megölték volna is, hogyan lehet összehasonlítani, egy lapon említeni ezeknek az áldozatos fiatalembereknek az életét annak az iszákos pribéknek az életével?! Ki az igazi gyilkos, talán nem Dubaszov, aki miatt elnémult, vérbe fúlt a Presznya, agóniába dermedt a forradalmi Moszkva?

– Pedig hát – sóhajtotta fájdalmasan Adalija néni –, pontosan tudjuk, hogy még maga Dubaszov is kegyelmet kért merénylőinek.

– No, pontosan ezt senki sem tudhatja, dokumentumokat nem láttunk! – vetette ellen élesen Agnyessza. – A hóhérok szeretik legendákkal övezni magukat.

– Nagyon szavahihető emberek mondták. Még Dubaszov is megbocsájtott nekik! Aki nem bocsájtott meg, az Sztolipin volt. – Adalija néni pihekönnyű kezét munkahúga vállára tette. – Olybá vehetjük tehát, hogy a nagybátyádat Sztolipin akasztatta fel.

Szto-li-pin! Milyen fenyegetően hangzik ez a név. Sötét árnyként hasított az orosz történelembe.

Ha mindmáig szabadság nélkül állunk itt, akkor azt éppen Sztolipin vette el tőlünk.

Pedig már a kezünkben volt!…

Agnyessza néni szürke szeme, közepén a kis fényponttal, hirtelen kigyúlt.

– De jól odapörköltek neki a maximalistáink az Aptyekarszkij-szigeten! Ez volt aztán a merénylet! Micsoda emlékeztető!

Ő épphogy hazaért akkor a kényszermunkatáborból II. Miklós manifesztuma következményeként, nem ment még akcióba, hagyták, hadd pihenje ki magát.

– Kiváló elgondolás volt! És csak egy apróságon bukott el. A felszerelésük kifogástalan volt: három browning a merénylők zsebében, arra az esetre, ha sikerül közel férkőzni hozzá (egyikük tábornoknak öltözött, könnyen be kellett jutnia), tartalékul meg az aktatáskájukban egy-egy igen nagy hatóerejű bomba – ha mindenkinek pusztulnia kell, hát pusztuljon mind! Egy finomabb részlet okozta a bajt: két terrorista csendőrnek öltözött, de nem tudták – próbáljon valaki mindent figyelemmel kísérni! –, hogy két héttel azelőtt más formájú csendőrsisakokat vezettek be, s az ügyeletes tábornok meg egy kutya portás ezek miatt az átkozott sisakok miatt rohantak oda hozzájuk, és tartóztatták fel őket (feltűnhetett persze az is, hogy túl vigyázva szorították a hónuk alá aktatáskájukat a bombával). Akkor berontottak az előszobába, s lehajították gyorsan mindent, ahogyan jött, a földre. A bombák gyönyörűen felrobbantak, hiszen már nem laboratóriumi példányok voltak, mögöttük volt a Kibalcsics és Dora Brilliant általi ipari kipróbálásuk ideje, amikor otthon, a lakásukon gyártották őket. Most bezzeg teljes garanciával és tökéletes kiszerelésben árusítják az európai cégek a robbanóanyagokat. A robbanás ereje akkora volt, hogy a Nyeva túlsó partján – pedig a folyó ott széles – is betörtek a gyár ablakai. De szerencsés volt a pribék – egy karcolás sem esett rajta. Mindegy, Szokolov így is sikerként könyvelte el az akciót: végigdördült egész Oroszországon, megölt és megsebesített több tucat embert, a fontos pedig az, hogy a terror fenyegető, tervszerű legyen: eljövünk még! Elkapunk! Hadd tudják, hogy nagy erő indul ellenük! Nem okvetlenül a felszámolásuk, hanem inkább a megriasztásuk a fontos.

Ám még öt évnek kellett eltelnie, sok próbálkozás hiúsult meg, már-már kétségbe estek azok a merészek, akik az óriás hajó föléjük tornyosuló orra alatt úsztak – az csak jött, egyre jött, Oroszország megittasult a nyárspolgári jóléttől, úgy tűnt, vége a boldog, harcos kornak, amikor aztán eldördült Bogrov történelmi lövése!

– Ejnye, Nyesza, válogasd meg a szavaidat.

62. fejezet

Szeptember 14. és március 14. – Felbukkan Azef. – Petrov-Voszkreszenszkij esete. – Szolgálta-e Bogrov az ohrankát? – Sárral dobálják az akasztófát. – Miért nem magyarázta meg senki? – Ellentmondások örvényei. – A hősi tett szépsége.

– Persze hogy történelmi: eredményeit, következményeit tekintve tán nem az? A szeptember 14-i merénylet fölülmúlja az összes többit, ez az orosz terror koronája – és csak a március 14-i bombához fogható. Ami pedig a bosszú jogosságát illeti…

Adalija néni kétkedően csóválta meg a fejét.

– Tudod, valahogy az az érzésem, hogy Bogrov lövése valahogy idegen tőlünk. A társadalom nem érzi szeptember 14-ét oly őszintén, oly lelkesen a magáénak, mint március 14-ét. Március 14-ét mi vittük véghez a saját két kezünkkel, és a Népakarat azonnal vállalta érte a felelősséget. Szeptember 14-ét viszont – valami kívülálló, rejtekező lélek, valami kétes szerzet. És senki sem vállalta érte a felelősséget sem akkor, sem most.

– Szégyellhetik is magukat ezért a forradalmi pártok! Bogrov lövése – nagyszerű esemény! Ha tudni akarod, három vonatkozásban is. Abban az évben került rá sor, amelyikben azt hitték, hogy a terrort végképp elfojtották. A megszervezője egy magányos harcos volt. Akit pedig megöltek, az a reakció legfőbb, legkártékonyabb nagykutyája.

Adalija néni fázósan testéhez szorította kis hegyes könyökét.

– Nem, art már nem! A becsület mindennél fontosabb! Te azt bizonygatod, hogy a forradalmárnak sok minden megbocsáttatik – jó. De van egy olyan bűn, amelyet soha nem bocsáthat meg semmiféle lelkiismeret-bíróság egyetlen forradalmárnak sem: ez pedig a cári titkosrendőrséggel való együttműködés.

– De hiszen nem együttműködés volt az! Meg kell különböztetni az együttműködést a művelet közben véletlenül létrejövő érintkezéstől. Azt, hogy szolgálja őket valaki, attól, hogy csak felhasználja a forradalom érdekében!

– Hát persze, Azef provokátorsága rossz dolog, Bogrov tevékedése viszont jó.

– Ilyen szavakat még kimondani se merészelj! – lobbant nagyot Agnyessza fényes-szürke szeme. – Azef – egy dolog. Ő álnok köpönyegforgató volt!

Veronika tudta, hogy Azefhoz valami szörnyű, galád árulás kötődik, amilyennél ocsmányabb semmi nem is lehet. Ezzel együtt azonban azt sem tudta, hogy az „Azef” vezeték- vagy csak ragadványnév-e.

– Hogyhogy köpönyegforgató? Ő a titkosrendőrséget szolgálta

lelkiismeretesen, nem pedig a forradalmat.

– Micsoda? Úgy, hogy tagja volt a pártvezetésnek, és részt vett az akciókban?

– Ugyan miféle akciókban, sorold fel! Plevét kilencszáznégy nyarán ölték meg, Szergej Alekszandrovics nagyherceget kilencszázöt telén, és egész idő alatt csak a H.Sz. tevékenykedett. Alapszabályuk szerint az eszerek központi bizottsága nem irányíthatott, nem is tudhatott semmit, legfeljebb Mihail Goc, de részletesen ő sem. Azefhez pedig a központi bizottságban a nyomdák tartoztak, le is buktatta szép sorban mindet.

Agnyessza nem volt eszer, de azért mégis:

– Olyan emberek, mint Szavinkov, Csernov, Argunov, nem hazudhattak!

– De amikor Lopuhin leleplezte Azefet Burcev előtt, csak spiclinek mondta, Burcev sem jött még elő a zseniális alteregójával. Amikor viszont ezek hárman felkeresték Lopuhint Londonban, akkorra már kitalálták mindent.

– Mire lett volna az jó nekik?

– Hohó! Fontos értelme volt: az, hogy tisztára mossák magukat a fiatal eszerek előtt a kudarcok miatt. Ha a kormány is megzavarodott, s még önmagát is pusztította, csak hogy szétverhesse az eszereket, akkor már más az ábra. Vajon miért védte Azefet Gersuni, a forradalom tigrise a halála előtt? Gondold csak meg! Ő tudta a legjobban, hogy Azefnek semmi köze sem volt a H. Sz. – hez. Végső soron Azef ellen soha senki sem hozott fel tényleges bizonyítékokat.

– Tegyük fel, hogy egyes esetekben nincs bizonyíték, de a dolgok logikájából következően nem lehet, hogy Azef ne csapta volna be a rendőrséget is, ne segítette volna tisztességesen az eszeteket, különben hogyan léphetett volna elő a központi bizottság tagjává? A KB-a belül pedig hogy tétlenkedhetett volna?

Záporoztak a nevek, nevek, amelyeket mintha az egész világnak ismernie kellene, és egy teljes íratlan, izgalmas történelem körvonalai kezdtek kirajzolódni belőlük. Veronikának ugyan semmire sem volt jó ez a történelem, de ha már végig kellett hallgatnia a néniket, megkérdezte:

– Nénikéim, kedveseim, mi az a H. Sz.?

– Harci Szervezet. A terroristák magja. És Azef – legalábbis Szavinkov letartóztatása után – kétségtelenül a középpontjába került.

– És meg is szűntek mindjárt a központi akciók. A még sorra kerülők mind az eszer KB részvétele nélkül mentek végbe, mint a mi Antonunké is.

– De hát én eleve nem bántottam Azefet, te hozakodtál elő vele. Én inkább Voszkreszenszkijjel akartam volna összehasonlítani Bogrovot.

– Ki az a Voszkreszenszkij?

– Mi az, nem emlékszel Voszkreszenszkijre? Másik nevén, igaz, Petrov. Alig öt éve történt, méghozzá itt, Pétervárott, és te már nem voltál kisgyerek, és mégsem emlékszel? Hogy kiszállt a fejedből minden!

Elmagyarázták neki. Kazányi tanító volt, eszer fegyveres, mint elítélt börtönben ült, s onnan, nyilván Azef históriájának hatására, levelet írt a titkosrendőrségnek: felajánlotta szolgálatait, ha szabadon engedik őt és társát. Az ohranka[70] szabadon engedte és szolgálatába fogadta, de ő azonnal megvallotta ezt pártja Központi Bizottságának, amelytől azt a parancsot kapta, hogy vezeklésül robbantson fel egyszerre több magas rangú rendőrt. El is tervezte, hogy elintéz kettőt-hármat a legfőbbek közül, de csak Karpov ezredest sikerült elkapnia, őt fel is robbantotta az Asztrahany utcában.

– Na és, egyre megy – Adalija néni hajthatatlan volt, meg-megrázta apró, simára fésült hajú, öregedő, szelíd fejét. – A forradalmi etika ítélőszéke előtt *semmiféle* olyan útra nincs mentség, amely az ohrankán át vezet, így erre sincs.

– Micsoda racionális túlzás! – képedt el Agnyessza néni. – Eszerint semmit sem lehet tenni! Nem lehet cselekedni! Akkor sem, ha az ohrankát önmaga ellen használják fel? Ha az ohrankát becsapják, meggyalázzák és megbüntetik, az elítélendő? Hiszen ez már minden mértéket meghaladó finnyáskodás! A fontos nem az, hogy kinek adja ki magát valaki, hanem, hogy ezzel kit szolgál valójában. Voszkreszenszkij az ohranka fegyverével akart az ohranka ellen küzdeni. És kockára tette ezért forradalmár becsületét! És meg is védte ezt a becsületet, miután életét adta érte!

– A mi narodnyik eszményeink szerint ez is megengedhetetlen.

– De hiszen nem árult el senkit! Maga leplezte le magát a társai előtt!

– Akkor mi az, ami szerinted Bogrovval rokonítja? Hiszen Bogrov ténylegesen szolgálta az ohrankát, és áruló volt.

– Ez nincs bizonyítva! – csattant fel Agnyessza néni. – Az erre vonatkozó adatok mind az ohrankától származnak! Ez hát a magányos idealista sorsa: még meg is rágalmazzák az utódok előtt. Voszkreszenszkijnek könnyű dolga volt: meghalt, s ezzel jóvátette a párt ellen elkövetett hibáit, egészen a vérpadig a forradalmi központ megbízottjának tekinthette magát – ez egészen más! Bogrov viszont? Ő az általános kiábrándulás és bomlás idején magányosan, elszigetelten is megőrizte szilárdságát, hogy kövesse acélkemény elképzeléseit, méghozzá annyira magányosan, annyira büszkén, hogy azóta immár három esztendő telt el, s csak most kezdenek felszínre kerülni, magyarázatra lelni a részletek.

– De honnan, Agnyessza néni? – Tagadhatatlan, hogy ennek a különös, titkos világnak a végsőkig felforrósodott érzelmei voltak.

– Jaj-jaj, te nem olvasol semmit, csak *A művészet világai*t. Pedig épp most jelent meg róla két könyv. Az egyik nemes, tisztességes, az emigrációból származik, a másik – az ohranka kloakájából.

– És mégsem derült ki semmi – legyintett Adalija néni.

– Bizony! Mert az az anarcho-kommunista csoport, amelyhez magát eszmeileg Bogrov sorolta, valamiféle politikai óvatosságból nem volt hajlandó nyilvánosan igazolni forradalmi tisztességét; ez nyilván veszélyeztette volna a csoport politikai céljait. Így kérgesedik rá az elesett hősre az egész sár. Talányosan távozott, és három év alatt senki sem vállalta, hogy megmagyarázza: hogyan is jutott el Bogrov nagy történelmi lépésének megtételéig. A gyáva kormány pedig, a saját érdekeit szem előtt tartva, lefojtotta, titokban tartotta a Bogrov-ügyet. Oroszország figyelmét pedig elterelte róla Bejlisz pere. Olyan ez, mint valami egységes, hallgatólagos összeesküvés a magányos harcos ellen. Kivétel nélkül mindenkinek így volt jó: vagy hazudni kellett, vagy hitelt adni a hazugságnak, vagy hallgatni – legalábbis annak, aki túl sokat tud. Még Bogrov személyes barátai is hallgattak. A reakciósok természetesen gyűlölték. De támadták a forradalmárok is, akik túl biztosak voltak saját feddhetetlenségükben. A társadalom és a sajtó meg arra érzett rá, hogy politikailag hasznos lehet, ha igaznak fogadják el a rendőrségi rágalmat, azt, hogy Bogrov hűséges titkosügynök volt, hiszen így könnyebb ostorozniuk az ügynöki rendszert! Egy ember becsülete meg mit számít nekik? A kedves kis liberálisoknak pedig mindez alkalmas pillanat volt arra, hogy elhatárolódjanak a terrortól, hiszen abból most kiábrándultak, s a hű alattvaló jófiúk szerepében akartak tetszelegni. A liberálisoknak az volt a legelőnyösebb, ha elhitetik: Bogrov provokátor, a kormány pedig megpróbálja leplezni rendszerének rothadását. Ha ebben a gyilkosságban a titkosrendőrség kezét látják, és semmi egyebet. A szociáldemokraták meg, akik még kezükbe se vettek soha revolvert, azt sem tudják, hol az agya, hol a csöve, úgyszintén megörültek: ha a merényletet nem lehet a forradalmárokra fogni, ha nem lehet a zsidókra sem, akkor nem kezdődhet üldözés. Nyúlszívűek! Az újságok mindenféle gyanús kitalációkat közöltek, csak hogy szenzációjuk legyen, azokból terjedt aztán tovább az ámítás. Belefojtották politikai játékukba a hőst, nagyszerű tettét pedig megfosztották erkölcsi varázsától! Azt ütötték, aki már a földre került, s nem volt, aki a védelmére keljen. A kivégzettet ütötték, aki maga már nem védekezhetett! Sárral dobálták a friss akasztófát! És te, Dalja, még hallgatsz erre a liberális rágalomra!

Agnyessza néni, ha védett, ha támadott, felkavaró kérdésekben képes volt rózsás-szürke párduccá változni, rózsaszín foltok ültek ki ősz hajjal keretezett arcára. Félelmetessé vált. Már oda is csapott a mancsával, sorra mindenkinek, senkit sem kímélt, senkitől sem félt.

De a kialakult képnek magának is meg kellett ragadnia a szemlélőt: egy magányos hős – és ellene az igazságtalanság összeesküvése.

Azokban a pillanatokban, amelyekben Agnyessza néni a szokásosnál is indulatosabban heveskedett, Adalija néni – a maga sötétszürke vagy kifakultan fekete apácaöltözékében – igyekezett minél jobban kihasználni józan higgadtsága előnyeit. Szorosan összekulcsolta ujjait keskeny mellén, legörbülő vékony ajka hitetlenkedést fejezett ki.

– Igen, igen. De nagyon is valószerűtlen valahogy ez az egybeesés: kivétel nélkül mindenkinek, olyanoknak, akik soha semmiben sem jutottak közös nevezőre, a szélsőbaloldaliaktól a szélsőjobboldaliakig hirtelen az lett az előnyös, hogy Bogrovot titkosügynöknek tekintsék. Nem arra enged-e ez következtetni, hogy ez a megcáfolhatatlan igazság?

– Nem, nem arra enged! – hessentette el a feltételezést Agnyessza. – Előfordulnak a történelemben ilyen fatális egybeesések! A kormány azt ígérte a Dumában, hogy „a leghatározottabban fényt derít” az ügyre, de hirtelen megtorpant.

– Vajon miért? – Adalija néni magabiztosan, sőt kajánul fogta össze már nem fiatal keze sovány ujjait. – És nem furcsa, hogy Sztolipin hívei közül, akik összegyűltek, hogy elsirassák drága halottukat, és emlékművének leleplezése alkalmából a dicsőségét zengjék, senki sem akadt, aki előlépett volna és egész egyszerűen, világosan elmondja: ki ölte meg és miért? Nekik aztán mi titkolni valójuk lenne? A Bogrovval kapcsolatos teljes igazság ott van a rendőrségi főosztályon, az ohranka irattárában, de nem engedik onnan kiszivárogni. Miért?

– Mert attól, ami Bogrovval kapcsolatban igaz, fél a kormány, és fél az összes kormányzó erő! – hevült neki Agnyessza, miközben fel-alá járkált a szobában, cigarettafüst-csóvát húzva maga után.

– Inkább azért – vetette közbe halkan, csípősen, fel sem állva a díványról Adalija –, mert a kormány nem vallhatja be, hogy a minisztertanács elnökét a kormány ügynöke ölte meg. Az ugyanaz lenne, mint ami az Azef-ügyből kerekedett ki.

– Nem! Hanem azért, mert a kormány szégyelli, s így nem vallhatja be, hogy egész híres, nagyhatalmú állambiztonsági gépezetét egyetlen okos forradalmár tette bolonddá. Mit ér akkor az egész rendőrségi főosztály? Mennyi tiszteletet érdemel az állam? Ezért a kormány kénytelen volt hitelesíteni Kuljabko kétségbeesett koholmányát. A Truszevics-féle vizsgálóbizottság és az azt követők is, megorrontva, honnan fúja kormányzati szél, már a munka megkezdése előtt jóelőre elismerték, hogy Bogrov titkosügynök volt. És a rágalmat, amelyet Kuljabko azért terjesztett, hogy mentse a bőrét és hájas testét, egyhangúlag és minden ellenvetés nélkül elhitte és felkapta a csendőr testület is, a bírói kar is, sőt sajnos az önzetlennek nem mondható

társadalom is.

Veronika, szegény, egy lépéssel sem került közelebb a Bogrov-ügy megértéséhez, s most még ez a Kuljabko is – hát ő kicsoda?

– A kijevi politikai rendőrség főnöke – vetette oda Agnyessza. – Ő terjesztette el, hogy Bogrov titkosügynök. Neki és a politikai rendőrségnek jelentett mentőövet ez a változat, hiszen különben Kuljabko kényszermunkatáborba került volna! Veszélytelenebb volt, ha összeboronálják Bogrovval, s az utóbbit „sokáig híven szolgáló munkatárs"-nak mondják. A magas rangú nagykutyáknak is az volt a veszélytelenebb, ha arra redukálják a dolgot, hogy valamelyik körlevél valamelyik pontját sértették csak meg – és kész. Különösen előnyösnek meg az bizonyult, ha Bogrovot mint minél régebben beszervezett és minél sikeresebb ügynököt állítják be. Egy olyan álhírt is szárnyra bocsájtottak, hogy Bogrovot negyedik gimnazista korában Szpiridovics szervezte be! Micsoda hazugságokat szivárogtattak ki a sajtónak! Hogy Bogrovnak bűntársai is voltak, de azokat elfogták. Pedig ő egyedül ment a halálba, nem is próbált megmenekülni!… És ki volt az egyetlen tanú ellene a bírósági tárgyaláson? Megint ugyanaz a Kuljabko! És egyedül kinek az anyagai szerepeltek a vizsgálatok során? Megint csak a Kuljabkóéi! Méghozzá megalapozatlanul.

– Hogyhogy megalapozatlanul? – kérdezte szelíd, behízelgő hangon Adalija. – Másfél évre eltűnt az ohranka szeme elől, aztán a kritikus pillanatban váratlanul felbukkant – s mindjárt teljes bizalmat kapott! Annak, hogy valaki a Kuljabko-félék ilyen vak bizalmát élvezze, csak kellett valami múltbeli okának lennie, nem?

– Ez egy ragyogó elme fölényének legszebb példája! Bogrov lóvá tette, kijátszotta az ohrankát, s a megközelíthetetlen ajtókat is szélesre tárta maga előtt!

– De hát kinek a kezéből és miért kapott Bogrov belépőjegyet egy olyan előadásra, amelyre nem is minden tábornok juthatott be? Az ilyen jegyeket nem ingyen osztogatják.

A nénik már megfeledkeztek unokahúgukról. Valahányszor elvi vita robbant ki köztük, azt is elfelejtették, hogy a tűzhelyen forrhat, kifuthat, odaéghet valami, nem érezték az égésszagot, nem látták a füstöt, és jó pár fazekuk szenvedte meg összecsapásaik hevét.

– Dalja, nem Bogrov tehet arról, hogy mi ketten nem tudjuk megmagyarázni, hogyan kaphatott ő színházjegyet. Hiszen oly sok mindent nem értünk! Bogrov magával vitte a sírba az igazságot, de ez nem ment fel bennünket az alól, hogy próbáljuk felkutatni.

– No és mi az, amit már megtaláltál belőle?

– Ha Bogrov azért kapott színházjegyet, hogy segítsen a rendőrségnek eltenni láb alól Sztolipint, akkor…

– Értsd meg: minden információ Kuljabko vallomásából származik. Az is lehet, hogy *nem* ő adta a jegyet Bogrovnak. Vannak nagyon

bonyolult detektívhistóriák is. Az újságokban felbukkant egy varietétáncosnő neve, valami Regináé, magas beosztású pártfogója révén állítólag ő szerezte a jegyet.

– Ez egy hajánál fogva előrángatott feltételezés! Ezt is nyilván az ohrankában találták ki.

– Nem rosszabb, mint Kuljabko hazugsága, hogy Bogrov ‘907 óta „számos értékes szolgálatot tett”, anarchista csoportok likvidálását célzó több akcióban vett részt. Truszevics meg bekérette az anarchisták periratait, de akkor, kérdem én, miért nem hozott nyilvánosságra egyetlen bizonyítékot sem?

– De Nyesza, hisz nem tehetik közzé a rendőrség egész titkos irattárát!

– Épp itt pukkad ki a hazugságuk! A Truszevics-féle bizottság, úgymond, „tudja”, hogy Bogrov anarchistákat adott fel, holott azt sem tudja, melyik párthoz tartozott Bogrov, eszeiként emlegeti.

– A bürokráciát akarod ostobaságon kapni? Nevetséges, ezt anélkül is tudja mindenki. Azt viszont, hogy Bogrov milyen politikai nézeteket vallott, senki sem tudja, hiszen ez az ember ide-oda csapódott. És hogyan magyarázod meg laza, nagyvilági életmódját? A kártyát, a szerencsejátékot, a burzsoá klubokat? Élhet így egy tisztességes forradalmár?

– De Dalja, mindent eltitkoltak, az újságokat meg félreinformálták. Lehet, hogy szerencsejátékokról szó sem volt, s mindez csak az álcázás kifinomult módja. Azzal is vádolják, hogy pénzért bocsájtotta áruba magát, közben meg az apja dúsgazdag volt… Jólétben élhetett volna, ragyogó karriert csinálhatott volna…

– Ezek szerint tiszta eszmei meggyőződésből szolgálta őket? Annál rosszabb! Kijevben sorozatos letartóztatások voltak, egyedül őt nem fogták le a Szandomirszkij-ügyben.

– Csak azért, mert három hónapra Bakuba utazott, ott várta ki a legforróbb időszak végét.

– És egy fél évig hozzá sem nyúltak! Ezalatt fegyvert vitt Boriszoglebszkbe, ott meg jöttek a lebukások…

– Ezekért nem felelhet!

– De szeptemberben mégis elkapták, és vele együtt egy egész nagy csoportot, nem sikerült a szökés a lukjanovkai börtönből, megbukott a kijevi katonai körzet parancsnoka elleni merénylet… Mindenkit bent tartottak, mindenkit elítéltek, őt meg két hét múlva elengedték?!

– Hiszen mondom: az apja kapcsolatai.

– Kapcsolatok ide vagy oda, mégis nagyon furcsa: a társai mind börtönben, kényszermunkán voltak, egyedül ő volt szabadlábon. Makacsul terjedtek a kósza hírek.

– A helyzet tragikuma éppen ez: terjedtek a *kósza hírek*, Bogrov régi harcostársai mind börtönben voltak, ők nem igazolhatták, az újak meg

mindent elhittek.

Veronika hallgatta őket, s érezte, kezdi őt is magával ragadni a vita. E döbbenetes érvek sodrában szerette volna megtudni: ki is volt valójában ez a Bogrov. Mi több: a vitából hirtelen perzselő feszültség csapta meg: az illegális harcosok élete valóban lenyűgöző érzelmek között zajlik, s hű volt hozzá a nagybácsi, s hű hozzá ma Szasa, ő maga viszont miért nem érzett rá az ízére, miért maradt le, lett hűtlen hozzá? Azok mind vállalták a kockázatot, és küzdöttek a közös ügyért, a népért!

– Rafail Csornij rágalmazta meg a voronyezsi maximalisták felkeresése után.

– Szóval te a maximalistákat is megbocsájtod neki?

– A voronyezsiek méltatlanok a maximalista névre, az ő perük volt a legmocskosabb az orosz forradalmi mozgalom egész történetében, mindegyikük a másikra kent mindent, provokátorsággal vádolták egymást, tényleg, akár valami bűnbanda… Csornij pártpénzek elsikkasztásával vádolta Bogrovot, kétezer rubelével nevetséges, hiszen annyit nevetve szerezhetett volna az apjától. Aztán Behemót elárulását írták a rovására, Behemótot viszont Genfben ölték meg, Bogrov így megint nem moshatta magát tisztára. De még ha árulás lett is volna a célja, egyszerű, kezdő anarchista létére hogyan követhetett volna el ilyen árulást – az ország egész déli, délnyugati részére kiterjedőt, s mellé még az északit is lebuktatni? Hiszen felmentette az anarchisták becsületbírósága! Eztán pedig Kijevben nem is folyt anarchista tevékenység, és lebukások sem voltak.

Adalija nem volt kényszermunkán, jómaga a forradalmárok közé sem tartozott, de kit ne érdekelt volna Oroszországban a konspiráció? Az egész értelmiség kötelességének tartotta, hogy ismerje a konspiráció szabályait.

– A *szabályok* értelmében annak, aki börtönből szabadult, azonnal el kellett hagynia szabadulásának helyét. Bogrov vajon miért maradt ott?

– Éppenséggel azért, hogy börtönben lévő társai rehabilitálhassák, hiszen nagyon kínozta a dolog.

– Nem azért-e, mert biztos volt benne, hogy semmi sem fenyegeti? Őt pedig nyilván megfigyelik, s ő minden találkozáskor hurkot vet valaki nyakába? Hiszen ajánlólevéllel kereste fel von Kottent.

– Úristen, hát az meg kicsoda? – kérdezte kétségbeesetten Veronika, aki éppen kezdett volna egy és mást érteni.

– A pétervári titkosrendőrség akkori főnöke, kislányom. Azután, hogy megölték Karpovot.

– No, ez már teljes egészében mese! Miért nem bukkant e levél nyomára egyik bizottság sem?

– No de Nyesza, hiszen nem tehetnek közzé ilyesmiket! Azonnal

feloszlatták volna őket! És ha Bogrov nem állt kapcsolatban a pétervári főosztállyal, hogyan merészelt volna rá hivatkozni a Sztolipin-gyilkosság után? Hiszen tudta, hogy ellenőrizni fogják, s valóban érdeklődtek is Kalmanovics és Lazarev felől, Bogrovról viszont von Kottent meg sem kérdezték. Vajon miért?

– Képzeld csak, milyen csoda dolgai vannak a bürokráciának! A titkosrendőrségi főosztályok magukba zárkóznak, és nem szeretnek osztozni a zsákmányon. Vetélytársai egymásnak.

– Nem – szorította össze keményen kérlelhetetlen száját Adalija néni. – Nem. Biztosan tudták, hogy pontosan úgy volt minden, nem volt miért ellenőrizni.

– Értsd már meg, von Kotten neve még Kuljabko számára is váratlanul bukkant fel Bogrov feljegyzésében. Amíg Kuljabko odament az ebédlőasztalhoz, aztán visszajött Szpiridoviccsal, már be is volt írva von Kotten. Bele kellett mennie a játékba. És egyáltalán mit mondott utóbb von Kotten a vizsgálatokon: hogy Bogrov neki semmilyen szolgálatot nem tett, sőt hamarosan külföldre utazott. Ez aztán az értékes munkatárs!

– Von Kotten egyébként is mamlasz. Amikor a gyilkosság előestéjén érdeklődtek nála Lazarevről, nem jutott eszébe megmondani, hogy az nincs Pétervárott, mert szibériai száműzetését külföldire váltották, s Svájcban tartózkodik, és ezért semmiféle „Nyikolaj Jakovlevics”-csel nem készülhet terrorcselekményre.

Bár Veronika már sok nevet elszalasztott, erre a Nyikolaj Jakovlevicsre mégis rákérdezett.

– Jaj, kislányom, ő Bogrov legzseniálisabb leleménye!

– Annyira, hogy von Kotten az utolsó napon rájöhetett az egész turpisságra! Hogyan kockáztathatott meg Bogrov egy ilyen pimasz hazugságot?

– Sikerült neki? Tehát megkockáztathatta. Jól kiszámította. A győztesnek mindig igaza van.

– Jó. De te kizárod azt, hogy az anarchisták gyilkoltatták meg Bogrovval Sztolipint, hogy jóvátegye bűneit? Ahogyan Voszkreszenszkij és Gyegajev esetében is történt?

– Hogyan lehet ezt összehasonlítani? Voszkreszenszkij maga vallotta meg bűnét, és kérte, adjanak neki módot, hogy jóvátegye. Gyegajevet viszont megbánása után erővel vették rá Szugyejkin meggyilkolására, hogy egymást irtsa ki két címeres gazember. Mi hát a közös a két ügyben?

Adalija keskenyre préselt szájjal:

– De Burcev majdnem biztos abban, hogy Bogrov provokátor volt.

– *Majdnem*! De Burcev sem látott a jövőbe. Bogrov alkatilag képtelen volt bármiféle aljasságra. Az ő célját szentesítő eszközök erkölcsileg semmivel sem voltak rosszabbak, mint másokéi. Az ő

hazugsága és alakoskodása igazolható volt! Olyan cselekedetét, amely erkölcstelen lett volna, említeni sem tudok. Legfeljebb nem elég óvatosan alkalmazta Kalmanovics és Lazarév nevét, gondolván, hogy azok amúgyis ismertek. De valójában nem ártott nekik.

– No nem, dehogy! – Adalija előtt minden világos volt. – Ha sohasem állt Kuljabko szolgálatában, hogyan kockáztathatta meg, hogy az akció érdekében belép az ohrankába? Mi esélye volt arra, hogy elhiszik képtelen történetét?

Agnyessza néni egy újabb cigaretta füstjében valósággal megfiatalodott, ahogy saját harcos ifjúságára gondolt.

– Persze, hogy sokat kockáztatott! Elszántan! Ezért is volt hős! Elgondolásában voltak persze hibák, anélkül nem megy, de bátraké a világ! S az övé is lett! Helyesen számított lefegyverző személyes varázsára. És az volt neki! S ha nevetséges, ha nem – megbízott benne mindenki, még az a vén gazember Kurlov is. Bogrov elbűvölte őket jól kiszámított viselkedésével, s elérte, hogy ráharapjanak a siker, a fényes kitüntetések ígéretére.

– De hát ez még a tökkelütött titkosrendőrök esetében is hihetetlen! Ha soha, vagy ha legalább másfél éve nem működött együtt velük, hogyan bízhattak meg egy ilyen spicliben?

– Épp erről van szó! Le tudta venni őket a lábukról! Nem durva, kész tervvel jelentkezett, hanem, mint aki habozik, segítségre szorul, tanácsért jött – volt harcostársai ellen. Kuljabko meg sem bízott volna ennyire valami régi, megunt munkatársában, mint ebben a hirtelen előbukkant, ragyogó önkéntesben! Azért is bíztak meg benne, mert valójában egy igazi forradalmár állt előttük!

– Te aztán jókat mondasz! – csapta össze kezét egészen parasztosan vagy legalábbis fesztelenül, otthonosan Adalija néni, aki nem ügyelt annyira a vita stílusára, mint Agnyessza néni. – A magad értékítéletét adod Kuljabko szájába – neked Bogrov igazi forradalmár. Neki viszont ellenség. Méghozzá ismeretlen. Miért is bízott volna meg benne? Amikor a története is tele volt ellentmondásokkal: „Nyikolaj Jakovlevics”, úgymond, augusztus elején jelentkezett, Bogrov meg szeptember elején értesítette az ohrankát – ugyan miért húzta-halasztotta egy álló hónapig?

– Állítólag azért, mert nem üres kézzel akart menni, össze akart szedni még információkat. Minden apróságot csak az egyszerű munkatárs tartozik jelenteni. Az újoncnak viszont mindjárt sok hasznos anyagot kell hoznia, különben nem hisznek neki.

– De ha annyira együttműködött „Nyikolaj Jakovlevics”-csel, miért kapott tőle olyan kevés információt?

– Mert az egy tapasztalt terrorista volt. Hihető.

– De miért jelentkezett az egy hónapot amúgyis késő információkkal pont szeptember 8-án, miért nem várt tovább?

– Mert közeledett az ünnepségek ideje, és további halogatásra nem volt mód. Közeledett a fenséges személyeket fenyegető veszély ideje, és az ifjú nyugtalankodni kezdett. Ez lenyűgöző.

– De ha ez az ifjú egy kezdő, hogyan jutott eszébe rögtön a kopók főnökéhez fordulni?

– Találékony volt.

– A rendőrkopók főnöke, Kuljabko pedig rögtön megbízik egy az utcáról jött valakiben, s nem is a hivatalába, hanem a házába hívja?

– Mert éppen otthon tartózkodott. Rendkívüli volt a közlendő.

– De hogyan lehet, hogy Kuljabko *ezután* nem figyeltette meg ezt a furcsa újoncot?

– Nem akarta kompromittálni a forradalmárok előtt, helyesen! Hogy rajta keresztül további adatokhoz jusson.

Hát ez már három Jules Verne-hez és öt H. G. Wellshez, méltó!

– Engem meg az képeszt el, Dalja, hogy mennyire hiányzik belőled a forradalmi érzék! Hogy nem teszel különbséget a hamis és a valódi között!

– Te pedig egyszerűen megfestettél magadnak egy képet, egyszerűen akarod, hogy Bogrov abszolút becsületes legyen.

– Nem mondom, hogy abszolút. Ahogyan bármely más forradalmár esetében – attól függ, honnan nézzük. De a forradalmár joggal elvárhatja, hogy a nevén ne essék folt.

– Én sem azt mondom, hogy száz százalékig rendőrkopó volt.

Agnyessza, aki elfáradt a gyors fel-alá járkálástól, a cserépkályhának támaszkodott füstbe burkolózva, amely mintha a cserépkályha réseiből áradt volna.

– Nem Bogrovot, hanem magát a szeptember 14-i akciót kell megítélnünk. Amikor körös-körül nem volt más, mint társadalmi apátia… letűntek a fényes esztendők… elbukott a forradalom… elerőtlenedtek a forradalmi pártok… elviselhetetlenül nyomott volt az erkölcsi atmoszféra… mindenütt az árulás, a provokáció miazmái… És ha arra fordítanánk a puska csövét, aki mindezt elérte? Igaz lenne, hogy az olyan ember előtt, akinek lelkében még ott zeng a forradalom, minden út el van zárva, nem tehet semmit? Tehet, de csakis magányosan. Ha bármelyik párt KB-jával szóba áll, lebukik, egyedül viszont győzhet. A maga egyéni csapásával szétoszlathatja ennek a förtelmes atmoszférának a fojtó ködét, megmenthet egy egész országot! De ugyanezért – mert volt bátorsága egyedül, pártok nélkül harcba szállni – megpecsételődik a sorsa: ismeretlenségre, meg nem értésre, bemocskolásra lesz kárhoztatva. Veronika! Hát tényleg nem érted egy ilyen hősi tett szépségét és erejét?

Veronika egy puha kis zsámolyon ült a sarokban. Egyre őszintébben és figyelmesebben próbálta követni a vitát, az összefüggéstelen, töredékes érveket, amelyeket a nénik sietségükben nem

magyarázhattak el neki. Kétségtelen volt azonban, hogy a két nővérből igazi, erős érzések törtek elő, nem „naftalinszagúak”, ahogyan Veronika és Likonyija korábban gondolta. A nénik úgy vitatkoztak, mintha összecsapásuktól rájuk szakadhatna a tető. És Veronika hirtelen úgy látta, hogy talán tényleg hiányzott belőle és a barátnőiből valami, és az ismeretlen, nagy élet elsuhant mellettük. A hősiesség – bármely nemzedék és bármely nép esetében – mindig is hősiesség marad. Egy magányos hős pedig, aki rejtekezve, senki bizalmába nem fogadva, pártok, intrikák, szavazások, kooptálások, határozatok nélkül, merészen egymaga emeli kopjáját Leviathánra, ugyan kinek a szívét ne indítaná meg? Lehet, hogy ő és Likonyija tényleg nem láttak meg valamit, épp azt, ami a legfontosabb?

Agnyessza Veronika arcán látta, hogy a lányt megérintette a dolog, hogy talán sikerült őt meghódítania. Hátát a fehér cserépkályhának vetette, és lelkesülten olvasta ki a felfelé gomolygó füstfelhőből:

– És áldott legyen a neve ezért a tettéért! Nem lehetünk hálátlanok: hiszen a vérpadra ment, gigász módjára halt meg! Dobálózunk az emberekkel, pedig Oroszországban éppen *ember*ből nincs sosem elég. Ez az ember a legnagyobb hőstettre szánta el magát, mi meg sietünk bemocskolni őt, csak mert hőstettét egyik párt sem vállalta magára. Bogrov neve kitörölhetetlenül belevésődött a modern történelembe. Az eljövendő szabad Oroszországban vissza fogják adni neki nevének becsületét. A szeretett népi hősök egyike lesz, emlékműveket emelnek majd neki az orosz tereken. A reakció már diadalt ült Oroszországban! Úgy látszott, mindent elfojtottak jó ezer évre. Ám ekkor rájuk szegeződött egy fekete browning, és…

AZ ELŐZŐ CSOMÓPONTOKBÓL

1911 szeptembere – 1907 júniusa – 1906 júniusa – 1905 októbere – 1905 januárja – 1904 ősze –1903 nyara – 1901 – 1899

63. fejezet

Bogrov nagyapja és apja. – Bogrov politikai fejlődésének kezdetei. – Útkeresése. – Jelleme. – Külseje. – Az elkényeztetettségtől a próbatételek felé. – A kijevi anarchisták főkolomposai között. – A központi politikai terror minden más módszernél különb. – Ellenkezést vált ki belőle az, ahogyan az anarchisták a koncon osztozkodnak. – Elkeseredik a forradalom bukása miatt. – Nem csak a proletariátus szorul védelemre. – Teret kell nyerni. – Tanulmányozni az ohrankát! – Bogrov játszik Kuljabko lovaskapitánnyal. – Csekély juttatások. – A valószerűség látszatáért tett gesztusok. – Első letartóztatása. – Bogrov tisztázza magát társai vádjaival szemben. – A forradalom és a rendőrség közötti rés. – Lökést ad neki Azef lelepleződése. – A legalkalmasabb céltábla: Sztolipin. – Sztolipin és az önkényuralom. – Sztolipin és a zsidók. – Bogrov hűsége. – Dendisége és egyetemi vizsgái. – Kijevre ráunt, de hová menjen? – Petrov-Voszkreszenszkij példája. – Bogrov Pétervárott. – Von Kottennel flörtöl. – Találkozik Sztolipinnel a vízműveknél. – A központi terror csak akkor lehet sikeres, ha egyéni. – Látogatást tesz Jegor Lazarevnél. – Nyilatkozat Sztolipin meggyilkolásáról. – Lazarev nemet mond. – Minden szétfolyni látszik… – Bogrov a Riviérán üdül. – Újra Kijevben. – A betölthetetlen űr. – 1911 tavaszának zsidóellenes eseményei. – Megfelelő golyót a megfelelő szívbe. – Maguktól jönnek Kijevbe! – Magányos készenlét.

Ugyanazon a napon született, amelyen Puskin meghalt. Épp ugyanazon, csak pontosan ötven évvel később, az évszázad félfordulóján, a körátmérő ellenkező végén. És Kijevben.

Apai dédapja és anyai nagyapja borital-adóbérlők voltak. Anyai nagyapja sokáig ugyancsak a szeszesital szakmában dolgozott, de kiderült róla, hogy tehetséges irodalmár – Bogrov *Egy zsidó feljegyzései* című művét, amelyet Nyekraszov jelentetett meg, nagy együttérzéssel olvasták a hetvenes években, zsidó részről viszont hevesen támadták, amiért kiteregette a köznapi lét visszatetsző vonatkozásait. A nagyapa öreg korában kikeresztelkedett, hogy feleségül vehessen egy pravoszláv nőt, elhagyta első családját, és egy eldugott orosz faluban halt meg még unokája születése előtt. Első házasságából származó fia, Gers Bogrov megmaradt zsidó hitében, anyai ágon sokat örökölt, befolyásos, milliós vagyonnal rendelkező ügyvéd (megtehette, hogy egyszerre nyolcvanötezer rubelt adományozzon egy kórház javára), tulajdonosa egy többemeletes, jól jövedelmező háznak a Bibikov körúton, két utcányira a Krescsatyik sarkától. A kijevi Nemesi Klub tekintélyes alapítótagjai közé tartozott, elnöke volt a Concordia Klub vezetőségének; igen szerencsés játékos hírében állt, házában a kártyaasztal mellett előkelő kijeviek jöttek össze. Családja gyakran járt

külföldre, úri életmódot folytattak, mindkét fiának külön Fräuleinje volt, mind a kettő idegen nyelveket tanult. A kisebbiket, alighogy kinőtt a földből, a cselédség „úr”-nak szólította, szobáinak a kényelem kedvéért külön, a szüleiétől elválasztott főbejárata volt. Látogatóit szobalány vezette be hozzá.

Minden nehézség nélkül felvették az 1. sz. kijevi gimnáziumba, amely tőlük pár háznyira volt. Az akkori gimnazistákhoz hasonlóan ő is mohón szívta magába a liberális és forradalmi tanokat. Benne is, mint az egész korabeli orosz tanuló ifjúságban, egyre nőtt a szimpátia a forradalom, s a gyűlölet a reakció iránt. Ötödikes gimnazistaként már önképzőkörökbe járt, olvasta az *irodalmat*, s maga is agitált – pékeket és bérkocsisokat. Nagyon korán tudatosult benne, hogy a bizonytalankodó szociáldemokraták megvetést érdemelnek, hozzá az *ekszpropriaciják* és a terrorcselekmények állnak közelebb. Hol az eszerekkel, hol a maximalistákkal, hol az anarchistákkal rokonszenvezett. Apjával vitatkozva, aki inkább az evolúciós haladás híve volt, könnyekig nekikeseredve, nem csak a rendszer forradalmi megváltoztatásáért, hanem az államrend alapjainak teljes megsemmisítéséért szállt síkra. Egy alkalommal, amikor szüleivel külföldi nyaralóhelyre utazott, az ifjú Bogrovot megmotozták a határon – s a szülők előtt így tűnt fel fiúk feje körül a politikai megbízhatatlanság dicső glóriája.

Nem akármelyik, hanem az 1905-ös év tavaszán Bogrov kitüntetéssel elvégezte a gimnáziumot, s még ugyanazon az őszön beiratkozott a Kijevi Egyetemre. A forradalmi idők beköszönte miatt azonban szülei őt is, a bátyját is a Müncheni Egyetemre vitték át. Utóbb sokáig nem bocsájtotta meg magának, hogy behódolt akaratuknak: a társai eközben Kijevben a Krescsatyikon gyűléseztek, leverték a Duma erkélyéről a cári koronát, összeszurkálták a cár arcképeit, lövöldöztek – a Bogrov fivéreket pedig biztonságban Münchenben tartották. De aztán az október 30-ai Manifesztum nyomán zsidó pogromra került sor Kijevben, s az erről szóló hír parancsolóan hazaszólította az ifjabbik Bogrovot: „nem ülhetek ölbe tett kézzel külföldön, amikor Oroszországban embereket gyilkolnak!”. A szülei azonban nem engedték, hogy külön útlevélhez jusson, bár már elmúlt tizennyolc éves.

Münchenben sok forradalmi irodalmat olvasott, és ennek hatására elfordult az általa korábban választott anarcho-individualizmustól, mert az a személyiséget mint olyant magasztosítja fel, és burzsoá ideálok felé tereli. Kropotkint, Reclus-t, Bakunyim olvasott – és az anarcho-kommunizmussal szimpatizált. Ez a tan ellensége az államnak, a magántulajdonnak, az egyháznak, a társadalmi erkölcsnek, a hagyománynak és a szokásoknak; a társadalom minden tagja ezek nélkül is számíthat a szükségletei szerinti javakra, hiszen az

ember a természete szerint nem önző és nem lusta, ezért senki sem fog kibújni a munka alól, hiszen az emberekben erősebb az egymás segítésének, mint az egymástól való elkülönülésnek a vágya.

De állandóan gyötörte az a tudat, hogy kitért a nehéz időszak kemény küzdelme elől, ezért aztán 1906 végén visszatért Kijevbe.

Gondolkodása mind szervezettebbé, karaktere rendszeres cselekvésre képessé érlelődött. Jellemző lett rá az állandó összeszedettség, figyelem, óvatosság, s egyszersmind a feszült tettrekészség. Jellegzetes tulajdonsága volt, hogy soha senkivel sem értett egyet, mindig a maga önálló véleményét képviselte. A Darnyica-erdei találkozón ilyennek látták: félrevonuló, emberkerülő, nehezen oldódó, hozzászólás közben viszont pontos és kategorikus. Zárkózottsága miatt valóban gyakran vágyott magányra, hogy rendezze gondolatait. A munkakapcsolatokat kedvelte, de iróniája, gunyorossága, hidegsége eltaszította tőle lehetséges barátait. Éles szeméből, lefittyedő ajkából csakúgy áradt a gúny, nehezére esett úgy megszólalnia, hogy ne legyen bántó. Néha azonban rá tudta venni magát, hogy elidőzzön egy-egy társaságban, megvolt az ehhez szükséges fráziskészlete, sőt, még azt is elérte, hogy rövid távon „vidám fickónak”, „jópofának” tartsák.

Tekintete, amelyet most már mindig fém- vagy csontkeretes cvikkere mögé rejtett, töprengő volt, egyszerre bánatos és gunyoros. Külleme a legkevésbé sem volt forradalmi, ellenkezőleg – szűk lovaglónadrágjában, friss inggallérjával, fekete nyakkendőjével tipikus aranyifjúnak látszott. Általában elegánsan öltözködött, s ugyanígy viselkedett is. Elég magas termetű volt, szikár, az arca sápadt vagy egészségtelen pírral borított, természetellenesen gyermeki – húszéves korára még csak nem is pelyhedzett az álla. Mindig elcsigázottnak, túlhajszoltnak, döbbentnek és szomorúnak hatott. Hangja rekedtes volt, el-elfulladt, mint a tüdőbajosoké. Ha pedig elmosolyodott, a mosoly mintha mechanikusan rakódott volna arcára, a vonásait nem hatotta át. Fizikai ereje egyáltalán nem volt, bárhogyan próbálta is mindenféle ravasz tornaeszközzel kifejleszteni otthon, gazdag lakásában.

A rendőrspiclik „Tappancs”-nak nevezték, ami jól illett külsejéhez is, cselekvésmódjához is.

Sorsa úgy hozta, hogy már korán kijutott neki a társasági életből, kijevi klubokból, színházakból, lóversenyekből, ügetőkből, külföldi üdülőhelyekből. Totózott, kártyázott, rulettezett, ismerte és kedvelte a játékszenvedélyt. Apja nem túl szűken mérte neki a pénzt.

Bogrov nem tartotta ideálisnak ezt az életmódot, de teljesen lemondani sem tudott róla. Elkényeztetett teste hozzászokott a kényelemhez, és a kemény erőpróbákat igen gyorsan feladta. Kényelemszeretetét Bogrov a maga gyengesége, romlottsága

következményének tartotta. Ahhoz, hogy az ember lelkiismeret furdalás nélkül élvezhesse ezt a kényelmet, az kell, hogy legyen egy másik, rejtett, értelmes élete is. Ilyen pedig csakis a forradalmár élete lehet. És mert az ifjú Bogrovot mind belső késztetése, mind a társadalmi légkör ugyanabba az irányba terelte, ismerkedni kezdett a forradalmi közeggel.

Volt idő, amikor browninggal a zsebében járt az egyetemre, mert gyűlölte az erőszakot, s köteles volt harcba szállni vele minden váratlan pillanatban. A browning a zsebében szabadságért kiáltott. De a különböző diákszervezetek nyüzsgését lenézte: az egyetemre az ember vizsgázni jár, s egy magára valamit is adó illegális harcos csak nem ereszkedhet le odáig, hogy közönséges diák-összejöveteleken szerepeljen.

A helyes pártválasztás egész életre szóló választás. Bogrov még egyszer az elszánt maximalisták felé indult volna, de ismét az anarchistáknál kötött ki. 1907-ben az olyan – huszadik életévüket is alig elért – anarchisták körében, mint Naum Tis, a Gorogyeckij fivérek, Szaul Askinazi, Jankel Steiner, az első és második Roza Mihelszon, Bogrov már kipróbált, bátor, fegyveres harcosnak számított, jóllehet még egyetlen kisajátításban, egyetlen terrorcselekményben, egyetlen közvetlen rajtaütésben sem vett részt, csak bátran védekezett, amikor feloszlatták az irodalmi és a színjátszó kört, és propagandát folytatott a fegyvergyári munkások között. Társai mindazonáltal becsülték, amiért mindenkor határozottan alkotott ítéletet, helyesen nyilvánított véleményt, és hidegvérrel rejtette el vagy továbbította a fegyvereket. Az ő kezében volt a pártkassza, ő finanszírozta a robbanóanyagokat előállító laboratóriumot, a fegyvervásárlást és szállítást a déli vidékekre, sőt Tambovba és Boriszoglebszkbe is. Igaz, egyesek, mint például Leonyid Taratuta, Iuda Grosszman, Dubinszkij, nem kedvelték gazdagsága miatt, mindannyian csak „Burzsuj Mityka” gúnynéven emlegették, de azért elismert hős volt, különösen a lányok – Hana Bugyanszkaja, Kszenyija Tyernovec – szemében, akik, ha nem a pártmunkában találkoznak vele, persze nem rajongtak volna érte. A kijevi anarchisták között olyan kiemelt helyzetbe került, hogy amikor Burcev megszökött Szibériából és öt napot Kijevben töltött, Bogrov volt az egyetlen, aki ismerte rejtekhelyét és találkozott vele.

Elméletileg is felkészültebb volt társainál. Hangsúlyozta, hogy széleskörű tömegmegmozdulások és társadalmi fordulatok előkészítéséhez olyan szervezettségű pártmunkára lenne szükség, amilyen náluk nincs és nem is lehet, hiszen felháborítóan gyenge a konspiráció és általános a fecsegés – a konspiráció lazasága mindig is kihozta a sodrából. Az, amit bármikor könnyen lehet alkalmazni, és fényes eredményekkel jár, szerinte a terror volt. A forradalmi terror

bármely aktusára elegendő okot ad maga a burzsoá társadalmi berendezkedés, csak azt kell felmérni, hogy osztályszempontból célszerű-e egy adott pillanatban hozzá folyamodni. Helytelen lenne, mondta, a terrort a nagyburzsoázia ellen fordítani, helyes viszont az önkényuralmat kiszolgáló alkalmazottakat megcélozni vele, persze nem a váltókezelőt likvidálni, hanem a legfőbb fejeseket, más szóval: *központi* terrort célszerű megvalósítani. Válaszul a zsidók üldözésére és a különböző ezzel kapcsolatos kijevi történésekre Bogrov azután, hogy már a második Dumát is feloszlatták, nem egyszer, s nem is egy embernek mondta, hogy az állami terror felé kellene elmozdulni, s azt javasolta, tegyék el az útból a titkosrendőrség és a csendőrség főnökét, valamint a kijevi katonai körzet parancsnokát, Szuhomlinovot. Abban az évben arról beszélt, hogy szándékában áll saját kezűleg megölni valakit a magasabb beosztásúak közül. Utóbb ez a szándék elhalványult benne, nem lehetett róla hallani.

A különböző csoportokba tömörülő oroszországi anarchisták három emigráns folyóiratban, az *Anarchiszt*ban, a *Buntar*ban (Lázadó), valamint a *Burevesztnyik*ben (Viharmadár) adtak hangot fékevesztett véleményüknek. Az egyikben egyszer Bogrov is megjelentetett egy elméleti cikket. Ebben a *gazdasági terror* ellen kelt ki: nem a gyári művezetők meggyilkolása hat a legbomlasztóbban a jelenlegi rendszerre, sőt az el is távolíthatja a munkásokat az anarchizmustól. Elítélte a szakszervezeteket is: a munkaerő *eladásának* előnyösebb feltételeiért folytatott harc semmiképpen sem lehet a munkásosztály forradalmi erőszakot alkalmazó harcának része. Ezzel szemben: a forradalmi munka gyakorlatában az a legfőbb kérdés, hogy helyesen kezelik-e az ekszpropriacijákat. Arról volt szó ugyanis, hogy az anarchista vezérek már-már hajlandóak lettek volna a kisajátítások során szerzett pénzt a tagok közt – azok személyes szükségleteinek fedezésére – szétosztani. Az effajta kisajátításnak azonban nem lenne kifejezetten forradalmi jelentősége, hiszen a megszerzett pénz, mondhatni, az egyik magántulajdonos birtokából a másikéba menne át. A kijevi anarchista csoport ezért, állította Bogrov, elutasította a megszerzett pénz efféle szétosztását.

Ám ha végleg vagy már régen elutasította volna, akkor Bogrov nem lehetett volna hasonló osztozkodások tanúja. Márpedig őt egyre jobban zavarta az anarchisták nekihevült marakodása a zsákmányért. Akkori leveleiben, beszélgetéseiben hangot is adott annak, hogy undorodik ettől az önös kapzsiságtól. De anarchista testvérei erre azt mondták: „könnyen beszélsz, te burzsuj, téged ellát pénzzel az apukád!” – és ő visszavonult. Így támadt köztük elvi feszültség. A forradalmárok körében mindig csak az elnyomott proletariátusról illett beszélni, mintha a jobbmódú, önálló, felvilágosult rétegek nem is érdemelnének se védelmet, se jobb, szabadabb életet.

Bogrovnak lassan az lett a benyomása, hogy mindezen forradalmi pártok és csoportok között több a hasonlóság, mint a különbség, így nem is annyira lényeges, melyiket választja az ember. Vagy nem választja egyiket sem. Aki valamelyik *pártnak a tagja*, az nem vihet végbe semmi jelentőset, erre csak egy tehetséges, szabad személyiség képes.

Apja csak somolygott: nagyra tartotta okos fiát, és semmi kétsége sem volt afelől, hogy majd észre tér. Az pedig, hogy játszi kapcsolatba került a forradalommal, s nagy együttérzéssel viseltetett iránta, nem zavarta, hiszen ez Oroszországban végül is minden tisztességes emberre nézve kötelező.

Ekkorra a forradalom is alábbhagyott országszerte, a földre került, megmutatta teljes felkészületlenségét, nyomorúságát. 1907-ben válaszul a Duma szétkergetésére nem robbantak ki sem sorozatos katonai lázadások, sem sztrájkok, mint egy évvel azelőtt. Ledöntötte, elsöpörte a vihar a forradalom minden zászlaját, harci kiáltását és robbanását. Egy nyerésre álló játszmát sikerült tehetségtelenül elveszteni! Kiderült, hogy a forradalomnak nem voltak igazi erői, az önkényuralomnak viszont voltak.

De azzal a gyülevész népséggel, amelyet Bogrov látott, nehéz is lett volna győzni. Abból nem állhattak fel a forradalmárok acélos sorai. De még győzni is félelmetes lett volna vele: az a söpredék másra sem áhítozott, mint rablásra és osztozkodásra. A győzelem után pedig a szabad, független életet rombolta volna szét.

Bogrov most fizikai undort érzett – hogyan tudna megtisztulni ettől a mocskos csürhétől, hogyan rázhatná le magáról az illegalitás kötelékeit, és térhetne vissza privilegizált, biztonságos életébe? Nem a boldog semmittevés kedvéért akart visszatérni, hanem azért, hogy legalább a megalázó vereség végiggondolására legyen ideje és tere. Épp az a kör és réteg, amelyhez Bogrov tartozott, a fejlett társadalom szenvedett vereséget, annak a kezéből tépték ki a már megszerzett szabadságot.

Csakhogy nem is volt olyan könnyű leráznia magáról a korábbi kötelékeket: anarchista bátyói és nővérkéi – Endel Smelte vagy Rovka Berger, Sejna Gunter vagy Berta Szklovszkaja – mind belécsimpaszkodtak és nem eresztették. A beköszöntő kemény időkben ügyetlen nyüzsgésükkel, fegyelmezetlen fecsegésükkel a vesztét okozhatták, sőt kellett is volna okozniuk, ók maguk viszont együtt sem voltak képesek semmi érdemlegesre. Az egész piszkos társaságnak már kifejezetten egészségügyi okokból is el kellett takarodnia a kijevi utcákról. A tőlük való elszakadásra mint aktív egészségügyi rendszabályra is szüksége lesz. Az volt a legbosszantóbb, hogy Bogrov a semmiért, anélkül hogy bármit is véghezvitt volna, mocskolta be magát velük, s ezért nem léphetett tovább: már gyanússá vált, rossz

hírben állt a titkosrendőrségen.

A párttól, nem a forradalmi cselekvéstől akart elszakadni. Többé – vagy egyelőre – nem volt szüksége sem valamilyen pártra, sem szervezetre, sőt olyan embereket sem ismert, akikkel szívesen megosztotta volna elképzeléseit, akikkel együttműködött volna. Magányos volt és esendő, annak érezte szükségét, hogy maga dolgozza fel a keserű csapást, hogy keresse, kutassa, miként játszhatná újra az elvesztett játszmát; nem tudott belenyugodni a megsemmisítő vereségbe.

Bárhogy próbált azonban cselekedni, mindig és mindenütt az ohrankába ütközött, az állta el útját.

El kellett terelnie magáról a titkosrendőrség neki szóló különös figyelmét, ha tényleg volt ilyen. De persze nem úgy, hogy jószáradékú, hosszan tartó tétlenségbe dermed. Hanem, épp ellenkezőleg – maga megy el hozzá, hogy átlássa, megértse. Az ellenséget ismerni kell. Kössön hát ismeretséget ezzel a vad oroszlánnal, csiklandozza meg a bajszát? Megint kockázatos a játszma vagy annak ez a szakasza. De megéri. És ellentétben sincs a közelmúltjával. Az anarchistáknál nincs pártfegyelem, az anarchista tanok lehetővé teszik, hogy minden párttag a saját belátása szerint válassza meg viselkedésének irányát.

Ha pedig már megismerte az ellenséget, könnyebben rájön, hogyan vezetheti félre. Az ohranka egyes módszereit és fogásait jól megvilágította a *Biloje* című illegális folyóirat. A többit saját tapasztalata alapján kellett felderítenie.

Ha cselekedni akart, más megoldást nem is találhatott.

Bogrov mindössze fél évet töltött – Münchenből való hazaérkezése óta – a kijevi anarchisták forrongó közegében, s máris erre az elhatározásra jutott. Meg is jelent a kijevi politikai rendőrségen, felajánlotta *munkatársi*, azaz titkosügynöki szolgálatait. Az, hogy egy diák, méghozzá egy ilyen köztiszteletben álló családból származó, s ilyen lehengerlően okos, önként jelentkezzék a rendőrségen, igencsak ritka dolog, s roppant nagy örömére szolgált a politikai ügynökök főnökének, Kuljabko kapitánynak. (Bogrovnak nem sok fáradságába került jóelőre tájékozódnia Kuljabkót illetően, s megtudnia, hogy a kapitány a felderítésnek nem éppen dísze, a moszkvai rendőrségen nem vált be, elbocsájtották, itt írnok volt, de sógora protekciójának köszönhetően feljebb kapaszkodott, ahogyan egyébként a sógora is.)

Egy ilyen ismerkedés nem korlátozódhatott persze kedélyes beszélgetésre és mosolyokra, nyilvánvaló volt, hogy *közölni* is kell valamit – neveket, eseményeket, terveket. Bogrov már korábban is végiggondolta taktikáját, de Kuljabko ostobán ügybuzgó arcát látva, végleg meggyőződött arról, hogy garantáltan fölényben van vele szemben. Kuljabko igazi hatökör volt, elképesztően tájékozatlan, boldogan kapott minden másodrendű információn, anélkül, hogy meg

tudta volna ítélni az értékét. (Bogrov meg még nem is olyan régen terror alkalmazását javasolta ezzel a hülyével szemben!) Ilyen körülmények között komolyabb leleplezésekre nem is volt szükség. Lóvá lehetett tenni Kuljabkót: friss ügynöki jelentésként feltálalni neki korábbi lebukások néhány részletét. Izgalmas formában előadni érdektelen információkat, vagy beszámolni egy pártvitáról. Vagy valóságos bűncselekményekre utalni, de személyek megnevezése nélkül. Vagy ismert személyekre utalni, de bűncselekmények megnevezése nélkül. Tízszeres észbeli fölényének tudatában Bogrov mindezt könnyen eljátszotta, a hebehurgya, ostoba, mohó Kuljabko pedig csak úgy ragyogott új munkatársának tájékozottsága láttán, világító fáklyának képzelte, hiszen hozzá hasonlóval eddig még nem dolgozott. Előfordult persze, hogy Bogrovnak gazdagabb zsákmánnyal kellett jönnie, de feláldozhatott egyet-egyet azok közül a disznók közül, akik eddig is csak szégyent hoztak a forradalom zászlajára: elmondhatta valaki címét, vagy azt, hogy milyen hamis papírokkal bujkál, vagy levelezése útvonalát – nem a legfontosabbat –, vagy hogy hol van a *Burevesztnyik* folyóirat elosztóhelye, vagy feladhatta azoknak a szemét boriszoglebszki maximalista-individualistáknak a csoportját meg az anarcho-individualistákét (ezzel talán túllőtt a célon, nem kellett volna), vagy figyelmeztethetett arra, hogy kisajátítás készül a Műszaki Egyetemen (úgyis egymás között osztották volna el a pénzt), vagy, hogy *megvilágította* Julija Merzsejevszkaja, egy idegbajos, sőt őrült leányzó bonyolult ügyét, akinek csak véletlenségből nem sikerült Szevasztopolban megölnie a cárt (lekéste a vonatot), de a továbbiakban úton-útfélen hangosan fecsegett a merénylet tervéről, s a sorsa amúgyis meg volt már pecsételve.

Bogrov a leányzó bizalmába férkőzött, átvette konspiratív leveleit, és az ohrankába hordta őket. (Kuljabko Bogrov iránti bizalma ezután már nem ismert határt.) Amikor azonban Szandomirszkij csoportjának lebuktatására készültek, Bogrovnak döntő fontosságú dokumentumok voltak a kezében, de nem adta ki azokat.

A látszat kedvéért neki is át kellett élnie egy házkutatást otthonában, ami nagyon elkeserítette szüleit, s 1907-ben, a legnagyobb letartóztatási hullám idejére Bakuba távozott. Visszatérése után annál zavartalanabbul folytathatta az ohrankánál tett látogatásait.

A hidegvérű, jószemű, figyelmes fiatalembernek mindez igen érdekes tapasztalati anyagot jelentett, látta a hivatalnokok korlátoltságát, nem is leplezett személyes indítékaikat, módszereik gyengeségét, vakságukat – nehéz volt elképzelnie, mi tartotta fenn egyáltalán az ohrankát, s létezett-e tényleg Oroszországban.

A lényegi dolgokról valójában csak azt tudták, amit a titkosügynökök jelentettek nekik. Kuljabkóra Bogrov csak szánakozva

tekintett. Neki, aki annyi bizalmatlan forradalmár barátját becsapta, igazán semmibe se került ezt a tyúkeszű alakot bolonddá tennie.

A látszat kedvéért persze panaszkodott, hogy apja fösvény, neki sokszor gondot okoz kifizetnie kártyaadósságait – és kapott is az ohrankától havonta hol százötven, hol száz rubelt, s közben mulatott magában, hogy ezek azt hiszik, ilyen olcsón vásárolhatnak hűséget.

Amikor 1908-ban anarchista barátainak olyan átszervezést javasolt, amelynek eredményeképpen csak a központ és a laboratóriumok maradnának Kijevben, a terrorista tevékenység viszont az ország többi részére tevődne át, a kétségtelenül józan taktikai szempontokon kívül kajánul arra is gondolt, hogy ezzel az ő és Kuljabko élete is nyugalmasabbá válnék.

Miközben fokozott érdeklődést mutatott a börtönből való szökések iránt, és segített azok előkészítésében, két igen fontosat, Edgar Hornét és Naum Tis csoportjáét, Lukjanovka-beli társaiét meghiúsította. Hogy a vele szembeni gyanút eloszlassa, neki is letartóztatásba kellett kerülnie – és 1908 őszén le is tartóztatták. (Mintha csak végzetszerű előrejelzés lett volna: éppen az Operaház mellett, és éppen egy szeptemberi éjszakán!)

Letartóztatását maga Bogrov javasolta Kuljabkónak, de a döntő pillanatban megingott: elpuhult lénye berzenkedett, nem akart a Lukjanovka fojtott légkörébe merülni, fizikailag félt a börtöntől – és Kuljabko elintézte, hogy egy rendőrségi őrszobán ülhesse le büntetését, egy rendes, kincstári berendezésű szobában. De ő még ebben a kiváltságos helyzetben sem bírta a fogságot, és elkövette azt a meggondolatlanságot, hogy már tizenöt nap múlva szabadult.

Szokatlanul gyors kiszabadulása persze gyanússá tette, olyan hírek is szárnyra keltek, hogy provokátor. Bogrov az egészet befolyásos apja közbenjárásával magyarázta (közbenjárásra tisztességgel sor is került, még a kijevi kormányzó is részt vállalt belőle). Ekkor azonban Genfben leszámoltak Borisz Londonszkijjal (alias Behemóttal, alias Karl Ivanics Joszttal), aki kétségtelenül provokátor volt, lebuktatta az anarcho-kommunisták teljes déli Nemzetközi Harci Csoportját és a mozgalom fénylő csillagát, Taratutát, az öngyilkosság zsákutcájába kergette a Grosszmanok egyikét, s most más bűnök gyanúja is rá terelődött, Bogrov pedig mind tisztábbnak tűnt.

Az volt a legmegdöbbentőbb, hogy a gyilkosságra a szabad, hamvas Genfben került sor. Tehát még a nagyszerű nyugati városokban, az azúrkék fürdőhelyeken vagy akár egy müncheni egyetemen sem volt biztonságban az, akire társai gyanújának árnyéka vetült. Bogrov pedig a kiszabadulását követően, miután kiváltotta útlevelét, éppen Meranóba készült gyógykezelésre, majd Lipcsében, Párizsban kívánt időzni, s felkeresni egyben az ottani anarchista központokat is. (Volt, hogy az ilyen utakat az ohranka fizette, ezekről rendesen valami friss,

izgalmas információt hozott Kuljabkónak; a szolgálattevő bürokraták meg mind szoros kapcsolatban álltak egymással, így Bogrov Kuljabko magánmegbízásából Nizzában felkereste Butovics földbirtokost azzal az ajánlattal, hogy mondjon le feleségéről Szuhomlinov tábornok javára, akit mégsem öltek meg, s láthatóan nem is lett volna érdemes megölni.) De bármennyire precízen dolgozott is Bogrov, nem szűntek meg a gyanúsítgatások, fel-feléledtek a pletykák. Nem engedhette, hogy tovább terjedjenek… Visszatért Kijevbe, és 1908 végén elérte, hogy az anarchisták becsületbírósága a lukjanovkai börtönben rehabilitálja. E rehabilitációjával 1909 elején Párizsba utazott, s kérte, tegyék azt közzé az emigráns sajtóban. A központhoz tartozó anarchisták lebeszélték erről: csak felújítaná vele a becsületes neve körüli pletykákat.

Most, hogy társainak többsége börtönben, kényszermunkán volt, Bogrov fontos tényezővé vált, azon kevés *régi harcosok* egyikévé, akik szerencsésen túlélték a szervezet szétverését; Kijevben az egyetlen, akinek jó külföldi kapcsolatai voltak, úgyhogy biztos lehetett benne, ha az anarchisták bárhol Oroszországban készülnek valamire, azt előbb levélben egyeztetik vele.

A becsvágy azonban sosem tartozott meghatározó tulajdonságai közé. Erre a felelősségre pedig semmi szüksége sem volt, a kettősség érzete sokkal jobban nyomasztotta, mint amikor totózott vagy rulettezett. Teljesen egyedül, titkon lopakodott előre (sem apjának, sem bátyjának nem szólhatott, szeretett asszonya pedig nem volt), pusztán önmagának szerezhetett esztétikai gyönyörűséget azzal, hogy ilyen láthatatlanul és hallhatatlanul sikerült végigsiklania a forradalom és a titkosrendőrség között, rálelnie a kellő résre, és pontosan beletalálnia – Oroszországban erre rajta kívül senki más nem lett volna képes!

Ám ekkor váratlanul – ugyanazon kilencszázkilenc januárjában, amikor közzé akarta tétetni rehabilitációját, ugyanabban az emigráns sajtóban, majd néhány nap múlva az oroszországiban is – Azefről olvashatott. Ez két szempontból is mély sebet ütött rajta: kiderült, hogy nem egyedül ő annyira eredeti, okos és leleményes, van nála különb is, de ugyanakkor tanúja lett a nyilvános leleplezésnek is, látta, mi a vége az övéhez hasonló kettősségnek. A legapróbb részletet is nyomon követte minden újságban, sőt el is ment az egyik kijevi szerkesztőségbe, hogy pontosan utánajárjon mindennek. Ahogyan ütésre a vastag üveg is szeszélyesen szerteágazó vonalakban reped szét, úgy Azef lebukásából kiindulva sem lehetett kiszámítani és előre látni minden következményt. Sokszorosára nő a forradalmárok gyanakvása. Fokozódik az ohranka bizalmatlansága. Ha nem egy ilyen Bogrov van Oroszországban, akkor nem is összesen kettő – ő és Azef –, sokan lehetnek, akár a körberakott tükrökben látszó alakok, és

kiderülhet, hogy akiket ő tekintett könnyelműen a játékszerének, azoknak ő volt valójában a játékszere. Azaz: nem is olyan nagy a szabadsága, nincs is annyi ideje, mint gondolta.

Pedig még egyetlen lépést sem tett nagy tervének megvalósítása felé. Mindmáig – immáron negyedik esztendeje – nem bosszulta meg a kilencszázöt októberében lezajlott kijevi zsidó pogromot, amelyik elől hagyta – betöltött tizennyolcadik évében hagyta! – hogy elvigyék, tehát lényegében megfutott.

És, mint aki önigazolást keres, még ugyanazon év telén Párizsban teljesen szükségtelenül megsértette eddig szigorúan megtartott konspirációját: elmondta az *Anarchiszt* szerkesztőjének eddig soha el nem árult, magában hordozott, sőt mind határozottabb körvonalakat öltő tervét a *központi terrorról*. Az a feladatunk, hogy eltakarítsuk az útból a szabadság ellenségeit, zavart és félelmet keltsünk a kormányzó erők köreiben, rádöbbentsük őket, hogy az önkényuralmi rendszert nem lehet fenntartani, bizony nem. Ehhez azonban nem kormányzókat, nem admirálisokat, nem hadseregparancsnokokat kell megölni, hanem: vagy magát II. Miklóst, vagy Sztolipint.

Azok a szavak, amelyeket hangosan kiejtettünk, amelyeket az emberek hozzánk kapcsolnak, már mint objektív valóság hatnak vissza ránk, válnak szilárd meggyőződésünkké.

Elméletileg is könnyen belátható, hogy ez így van: egy hatalmas ország haladási irányát csakis a központi terror, s természetesen nem a megfélemlítés változtathatja meg. Sztolipinben pedig – messziről is látszott – koncentráltan volt jelen az államnak mindaz a váratlan ereje, amelyről két éve még senki sem képzelte volna, hogy feléled. Éppen Sztolipin, a vad reakció e tiszteletet parancsoló vezére volt kétségtelenül a legártalmasabb ember Oroszországban (sokszor és igen elmarasztalóan emlegették Bogrov apjának környezetében). Ki más törte el a forradalom gerincét, ha nem Sztolipin? Nagy szerencséje volt a rezsimnek ezzel a tehetséges emberrel. Maradandó változást idézett elő Oroszországban, de nem az európai fejlődésnek megfelelő irányban, az csak látszólagos volt; az állam középkori önkényuralmi gerincét szilárdította meg, hogy hosszú időn át biztosan, egyenesen álljon, s ilyen körülmények között pedig igazi forradalmi mozgalom nem bontakozhatott ki. Okos volt, erős és határozott, hajthatatlanul kitartott álláspontja mellett – így természetes célpontja lett a terrornak.

Hogy állítólag semmilyen zsidóellenes intézkedést nem tett? Lehet, de általánosan nyomasztó helyzetet teremtett. Éppen a sztolipini korszakban, az ő törvénytisztelő Harmadik Dumája idején kezdett elhatalmasodni a zsidókon a kedveszegettség és elkeseredés, amiért Oroszországban normális emberi létre nem volt kilátásuk. Sztolipin semmit sem tett ugyan a zsidók ellen, sőt bizonyos enyhítéseket is

levezetett, de – nem szívből. A mélyben meghúzódó zsidóellenességet is fel kell tudni ismerni, nem csak a felszínen megmutatkozót. Sztolipin túl tolakodóan, túl leplezetlenül, túl kihívóan hangoztatta az *orosz* nemzeti érdekeket, az *orosz* képviseletet a Dumában, az *orosz* államot. Nem egyetemesen szabad országot épített, hanem nemzeti monarchiát. A zsidó jövőt Oroszországban ezek szerint nem a jóakarat befolyásolta, és a sztolipini fejlődés nem ígért felvirágzást a zsidóknak.

Bogrov pedig attól függetlenül, hogy bekapcsolódott-e a forradalmi mozgalomba vagy sem, hogy a maximalisták, az anarcho-kommunisták pártjának volt-e tagja, vagy éppen semmilyen csoportosuláshoz nem tartozott, hogy változtatgatta-e párt-elkötelezettségét, és változott-e maga is – egyvalamiben biztos volt: ki kell vívni, hogy e hihetetlenül tehetséges nép Oroszországban minden lehetőséget megkapjon akadálytalan kibontakozásához.

Sokszor azonban maga az élet áll ellen annak, hogy elgondolásainkat valóra válthassuk. Bogrovnak lassan be kellett fejeznie egyetemi tanulmányait – hogy orosz diplomát szerezzen. Talán jobb is volt így – ezzel a minimumra csökkenthette találkozásait a szabadon maradt anarchistákkal, lazíthatott korábbi kapcsolatain –, Kuljabkónak meg bármikor bármit összehordhatott. Ha pedig egy kívülálló, de értelmes ember kérdezte a politikáról, azt válaszolhatta neki: „már nem érdekel”. Gyakran láthatták viszont mint kifogástalanul öltözött, nagyvilági fiatalembert a Kereskedők, aHáztulajdonosok vagy a Vadászok Klubjában a kártyaasztal mellett.

De a huszonkét éves Bogrovot mindez kevéssé boldogította. Arra a következtetésre jutott, hogy az élet végső soron abban merül ki, hogy az ember kötelességszerűen megeszik számtalan fasírtot – és kész. A legnagyobb csalódást azonban feltehetően az okozta neki, hogy nem talált szerető női szívre. Ez áradt arcképéről is – amolyan fanyalgó, lefittyedő ajkú figurának látszott rajta. Beszélgetés közben és leveleiben viszont olyan személyes kellemetlenségekről ejtett szót, amelyek szinte megőrjítik. (Nem maradtak abba a gyanúsítgatások.) Ilyen állapotban az ember attól a helytől is megcsömörlik, ahol tartózkodik – ettől a Kijevtől, amelyet azonban a sok előtte álló vizsga miatt nem hagyhatott el, aztán ettől a barátságtalan országtól, no meg az egész balszerencsés életétől. A legjobb lett volna ismét külföldre utaznia, a Riviérára, de meg volt kötve a keze – várták a vizsgák.

Végül 1910 januárjában elvégezte az egyetemet, „az ügyvédi rend haszontalan tagja” lett. Zsidó lévén, nem működhetett rögtön ügyvédként. Apja felajánlott neki egy jelentős összeget, hogy üzleti vállalkozásba kezdjen, de ő ezt visszautasította. A kormányzósági hivatal közben igazolta politikai megbízhatóságát, így elhelyezkedhetett mint asszisztens Goldenvejzer kijevi ügyvédnél, apja barátjánál. A munkája azonban nem tetszett neki, szeretett volna

mielőbb elkerülni Kijevből (nyomasztotta forradalmár társainak gyanakvása, s Kuljabko is azt tanácsolta, utazzék el). De hová? Hol lelhetett menedékre ebben a vigasztalan országban? Nem mehetett valami távoli, kormányzósági zugba Oroszország európai részén, amelyet magát is mintha csak mocsarakból és tudatlanságból gyúrtak volna össze. Talán inkább a száműzöttek intellektuális, szabadságszerető Irkutszkjába? Most már, egyetemi diplomával a zsebében, joga volt bárhol letelepedni, ami korábban nem így volt, mivel – akárcsak apja – pusztán kedvezmények kedvéért elvből nem keresztelkedett ki, és irataiban továbbra is „Mordko" néven szerepelt.

Volt aztán még egy béklyója – a sorkötelezettség. Az egyetemet végzetteknek is le kellett szolgálniuk katonaidejüket ezeknek a hadseregében. De szerencsére kezében volt a felmentéséről szóló papír (magától adta az orvos, vagy megint csak apja segítségének hála?): nevezett fiatalember katonai szolgálatra alkalmatlan a szeme miatt – nem tud *célozni* és *lőni*.

Utolsó hónapjait töltötte az egyetemen, amikor robbanás döreje ért el hozzá Pétervárról, az Asztrahany utcából, és megmutatta még egy alteregóját, Petrov-Voszkreszenszkijt. „Hányan vagyunk végül is ilyenek?" – hasított belé. Mind a pusztulása fellobbanó fényében mutatkozott csak meg a nyilvánosság előtt, keservesen eltervezett útjának más-más szakaszán, más-más pózban – kit összeroskadva, kit az ég felé törve láttatott ez az utolsó lobbanás.

Petrov-Voszkreszenszkij története mindmáig nem tárult fel minden részletében, amennyi tudható róla, az az, hogy elődeinél egy fokkal leleményesebbé tette a terrort: bonyolult, magányos egyéni játékot űzött az eszerek és az ohranka között, maga gondolta ki és játszotta meg lépéseit, nélkülözhetetlenné vált az ohranka számára – és úgy állította fel csapdáját, hogy egy csomó rendőrségi nagykutyát robbanthasson fel egyszerre, köztük Kurlovot, a miniszter helyettesét is, de a véletlen úgy hozta, hogy csak Karpovval sikerült végeznie.

Petrov példája tanulságos volt, megmutatta, hogy az embernek nem szabad feláldoznia magát azért, hogy valami illegális banda megbízását teljesítse. Nem, nem ilyesmire készítette fel magát Bogrov. Elég felgyülemlett, koncentrálódott erőt érzett magában ahhoz, hogy párharcra keljen az egész állammal, és a legközepére sújtson le. Most, hogy megszabadult az egyetemtől is, a katonaságtól is, rohanvást és minden szívfájdalom nélkül távozott Kijevből – persze nem Irkutszkba, hanem Pétervárra. Ott aztán majd meglátja, hogyan tovább.

Pétervár nem volt éppen a szabadgondolkodás központja, de ott egy zsidó ügyvéd szerencsésebb helyzetbe került, mint bármely másik városban. Ott élt a bátyja, Lev is, aki szintén egy ügyvéd asszisztenseként dolgozott – akkoriban Bogrovék egész családja az ügyvédi pályát választotta. Az ifjabbik Bogrovot is – összeköttetések

révén – készséggel felvette asszisztensének a híres ügyvéd, Kalmanovics. Bogrov praxisa, igaz, még nem alakult ki, nem biztosított keresetet számára, de más összeköttetései révén egy további állást is szereztek neki – az Élelmiszer-hamisítás Elleni Társaságnál. Bogrov Pétervárott is különböző klubok törzsvendége lett.

Mintha megkönnyebbült volna attól, hogy szakíthatott a kijevi titkosrendőrséggel, de azért – talán előrelátásból? – megkérte Kuljabkót, küldjön róla ajánlást von Kottennek, a pétervári ohranka új főnökének, Karpov utódjának. Nem rögtön ezután, hanem csak júniusban jelentkezett, s találkozott von Kottennel egy étteremben.

Von Kotten – azért-e, mert elődje oly értelmetlenül, gondatlanságból vesztette életét – bizalmatlan volt, visszafogott, jóval okosabb is, mint Kuljabko, és Bogrov láthatóan nem nyerte el tetszését. Ennek ellenére megbízta a pétervári anarchisták megfigyelésével, és ugyancsak havi százötven rubelt ajánlott fel neki. Második találkozásukkor Bogrov azt mondta, hogy Pétervárott nincsenek anarchisták – akkor figyelje az eszereket! Bogrov tehát valamiért újra belefogott a régi játékba, jóllehet határozott célja még nem volt, ténylegesen *feltárni* sem állt szándékában semmit, s azt a humoros fölényt sem érezte, mint Kuljabkóval szemben. Egy s mást azért jelentgetett, meglehetősen rendszertelenül – a titkosrendőrség szegényes ismeretei miatt ebből akár alapos felderítő munkára is következtethettek, pedig alaposságról itt szó sem volt. Nem gyarapíthatták az ohranka hasznos ismereteit az olyan jelentések, mint: a külföldi eszerek felbolydultak Burcev ellen, mondván, miért kellett neki szenzációhajhász módon a kelleténél korábban elárulnia Petrov párthovatartozását? A leglényegesebb talán a következő epizód volt: Párizsból, az eszer párt KB-jától Pétervárra érkezett egy alkalmilag felkért hölgy, leveleket hozott, amelyeket vagy Kalmanovics (annak apróbb kellemetlensége lehetett belőle, no de elég szilárd volt a helyzete), vagy Lazarev közvetítésével kellett volna eljuttatnia a Nyevszkijen lévő szerkesztőségbe; de az eszerek megfeledkeztek a Szentháromság ünnepéről, amikor három napig minden zárva volt, senkit sem lehetett utolérni; a levelek továbbítása Bogrovra maradt, így tudta őket megmutatni von Kottennek, egyébként semmi konkrét vagy valamennyire is fontos nem volt bennük, ezért is mutatta meg azokat neki. Hiszen ő nem *szolgálatban állt*, ő valójában von Kotten példáján csak folytatta az ohranka – ezúttal fővárosi – tanulmányozását. És arra jutott, hogy ez utóbbi nem sokkal különb, mint a kijevi. Lám, Petrov is milyen jól elboldogult itt.

Petrov alakja látszott, megduplázódva, a kétszárnyú tükrökben, Bogrov önmagát látta bennük, és azt, milyen lehetőségekkel számolhat (lehetőség persze több volt, mint amennyit Petrov észrevett).

Csak éppen nehéz volt mozgósítania áldozatra kész akaratát,

amelyet elpuhított a burzsoá lét, épp úgy, mint a múltban, amikor nem tudta leülni büntetését a lukjanovkai börtönben.

De egyszer csak váratlan esemény történt. Bogrov még ugyanazon év júniusában az Élelmiszer-hamisítás Elleni Társaság szürke kis alkalmazottjaként a városi vízműveknél járt, hogy ellenőrizze a tisztító berendezéseket. És egyszer csak, őt épphogy útjából félretolva, testőrök és bármiféle biztonsági rendszabályok nélkül, néhány mérnök kíséretében, tőle tíz lépésnyire ott haladt el mellette, sőt meg is állt – Sztolipin!

Daliás termete, öblös hangja, kemény léptei és az, amilyen határozottan intézkedett, még fokozta a belőle sugárzó erő, tántoríthatatlanság és egészség hatását, amelyet az újságok közvetítésével az orosz színtér legtávolabbi részeiben is érezni lehetett. Erejéhez soha nem is férhetett kétség, ha egyszer képes volt arra, hogy egy ilyen országot ilyen állapotából kiemeljen. Bogrovot tíz lépésnyi távolságról is megcsapta ennek a győztes és ellenséges erőnek a kisugárzása.

A browning meg, a browning nem volt a zsebében! – felhagyott ezzel a szokásával…

De ha ott lett volna is – nem futotta volna elszántságából, hogy egyszerre csak úgy – és…?

Elméletileg már régen megindokolt, tisztázott magában mindent, de hogy egyszerre csak úgy és…?

Ez a találkozás lecsupaszítva mutatta meg Bogrovnak, hogy valójában mennyire erőtlen, és ez elkeserítette. Ha egyáltalán számítani lehet a valószínűtlen bekövetkezésére, akkor itt most bekövetkezett! De el is múlt! Még egy ilyen alkalom nem lesz!

Pétervár egy lépéssel sem hozta közelebb Bogrovot semmihez.

De éppen Sztolipin Azeffal kapcsolatos beszéde, amelyet Bogrov gyűlölet sugallta figyelemmel olvasott újra és újra, bizonyította ékesen tervének helyességét. Hogy tudniillik egyetlen komoly *akció* sem végződött sikerrel, ha azt egy nagyobb szervezet valósította meg. Sztolipin többezer felületes olvasója között akadt egy figyelmes, Bogrov, aki észrevette: 1906 óta az eszer KB akciói rendre meghiúsultak – tehát az eszerekkel közösen cselekedni nem szabad. Az Aptyekarszkij-szigeti merénylet, a Fonarnij közi *kisajátítás*, Min, Pavlov, Ignatyjev gróf, Launic, Makszimovszkij meggyilkolása mind-mind azért volt sikeres, mert a KB-vel kapcsolatban nem álló autonóm csoportok, mozgó önkéntes csapatok voltak a végrehajtóik.

Az elkerülhetetlen központi terrort még az általános ernyedtség időszakában is tudni kell alkalmazni! De csakis egyénileg!

Bogrov egyre behatóbban kezdett érdeklődni a kriminalisztika iránt. Egész napokat ült végig egyszerű hallgatóként büntetőpereken. Pétervárról ezeket írta: „Millió különböző kombináción töröm a fejem.

Ezekből egyszer majd lesz *valami különös*, ahogyan annak idején mondtuk.”

A városban viszont csendesen, udvariasan, zárkózottan viselkedett. Még a háziasszonyával sem váltott szót soha semmiről.

Az eszer levelek érdektelen esete adott neki alkalmat arra, hogy felkeresse Jegor Lazarevet. Lazarev az eszer párt ismert tagja, a rendszer ellensége és a megsemmisítő terror híve volt, de az adott pillanatban semmilyen közbűnténnyel nem volt vádolható, békésen dolgozott az egyik szerkesztőségben a Nyevszkij sugárúton, még Pétervárról sem telepítették ki.

Bogrov az első érdektelen látogatását követően szorongva újabb találkozót kért Lazarevtől. Azért szorongott, mert az eszer pártot a központi terrort illetően egy napon említeni sem lehetett az anarchistákkal, maga Lazarev pedig ennek a pártnak fontos személyisége volt. Elsőként és egyetlenként neki merte Bogrov feltárni közben megérlelődött tervét. (De miként győzhetné meg, hogy bízzék benne?)

Egy beteges külsejű, kimerült, bajusztalan, cvikkeres fiatalember állt a nagynevű eszer előtt, két elülső metszőfoga túl hosszúra nőtt, s minduntalan elővillant, ha beszélgetés közben felhúzta felső ajkát – és rekedtes hangon ennyit közölt:

– Elhatároztam, hogy megölöm Sztolipint. Társaim, akik ebben segítenének, nincsenek, de nem is kellenek. Az elhatározásom viszont szilárd.

(Tényleg annyira szilárd volt? Annyira visszavonhatatlan? Hiszen sok vakmerő gondolatunkhoz úgy szoktunk közelíteni, mintha játék volna: mi lenne, ha most kivetném magamat a vonatból?…)

Lazarev nem tudta elrejteni mosolyát.

– De miért kezdi mindjárt ilyen magasan?

– Az oroszországi körülmények között – felelte Bogrov, aki jóelőre felkészült egy ilyen kérdésre – csakis a központi kormányzati személyek elleni rendszeres forradalmi harc a célravezető. Oroszországban a rendszert a kormányzati személyek testesítik meg. Sorra meg kell ölni mindazokat, akik ilyen pozíciót töltenek be. Senkit sem szabad sokáig a helyén hagyni. Akkor majd meghátrálnak. Akkor majd megváltoztatjuk Oroszországot.

– De miért éppen Sztolipint? – kérdezte még mindig gúnyosan, akár egy gyerektől, Lazarev. – Fontolóra vette, miért éppen őt?

Ó igen! Ezt vette a leginkább fontolóra:

– Csapásunknak a legfontosabb ideggócba kell találnia, úgy, hogy egyetlen csapással az egész államot megbénítsuk. Méghozzá minél hosszabb időre. Egy ilyen csapás célpontja csakis Sztolipin lehet. Ő a legkártékonyabb, ő a rendszer fő támasza. Állja az ellenzék támadásait, s ezzel természetellenes stabilitást kölcsönöz a

rendszernek, olyat, amilyennel valójában nem is rendelkezik. Tevékenysége súlyosan veszélyezteti a nép javát. A legijesztőbb – amit sikerült elérnie –, hogy hihetetlen mértékben csökkent a nép politikai érdeklődése. A nép már nem törekszik politikai fejlődésre. Így még kilencszázötöt is képes lesz elfelejteni! Az emberek beleszoknak abba, hogy csak életkörülményeik javításával foglalkozzanak – és kitörlődik belőlük a felszabadulásért küzdő múlt emléke, mintha nem lettek volna se dekabristák, se Herzen, se a népakaratosok, se ennek a századnak az első forrongó évei. Sztolipin elnyomja Finnországot, Lengyelországot, a kisebbségeket. Egyetlen jól célzott csapással kell végezni mindezzel!

– De figyeljen ide, fiatalember – szólt már együttérzőbben Lazarev. – Hány fegyveres harcos gondolt már kéjesen Sztolipinre, de soha senkinek sem sikerült.

– Elnézést – bizonykodott visszafogottan, módszeresen, rendíthetetlenül a beteges, gyenge fiatalember, aki cvikkert viselt, a keze erőtlen volt, ő maga pedig kissé meg is görnyedt fizikai alulfejlettségében –, de Sztolipin meggyilkolása olyan jól végiggondolt feladat, amelyet én bármi áron teljesíteni fogok. Sztolipin, ha lehet így mondani, túl jó ennek az országnak. Személyes ideológiai megfontolásból akarom kisöpörni a politikai arénából. Emellett haladó hagyomány is a belügyminiszterek meggyilkolása. Égesse a talpukat ez a poszt.

Lazarev, immár e megfontolt elszántság hatása alatt, gondolataiba merült, és mert nem ismerte eléggé az ifjút, így tovább ellenkezett:

– De maga zsidó. Meggondolta, milyen következményei lehetnek a tettének?

Meggondolt ő mindent! És még készségesebben vágta rá a választ:

– Éppen azért, mert zsidó vagyok, nem tudom elviselni, hogy mindmáig feketeszázas vezérek uralma alatt élünk. A zsidók sosem felejtik el a Krusevanokat, Dubrovinokat, Puriskevicseket. És hol van Gercenstejn? Hol Jollosz? Hol a sok ezer agyongyötört zsidó? A főbűnösök mindig büntetlenek maradnak. Hát én majd megbüntetem őket.

– Akkor miért nem mindjárt a cárt? – nevette el magát gúnyosan Lazarev.

– Meggondoltam ezt is: ha II. Miklós gyilkosság áldozata lesz, zsidó pogromra kerül sor. Sztolipin miatt viszont nem lesz pogrom. Különben is, mit számít II. Miklós? Játékszer ő Sztolipin kezében. A cárgyilkosság egyébként se hoz semmi hasznot. Sztolipin az utód uralma alatt még határozottabban vinné tovább a maga irányvonalát.

Bogrov intellektusa, mint rendesen, jó hatást tett, fizikai megjelenése viszont annál kevésbé. Lazarev kétségei nem oszlottak el, a fejét csóválta.

– Tulajdonképpen miért hozzám jött, hogy ezt közölje? Segítenem kellene valamiben?

– Valójában Pétervárra is azért jöttem, hogy találkozhassam önnel – füllentett Bogrov. De sietve hozzátette, hogy a hatalmas eszer párttól nem segítséget akar kérni – sem anyagi, sem technikai segítségre nincs szüksége, sem azt bemutató tanfolyamra, hogyan szokták meggyilkolni a nagy országok miniszterelnökeit. Ő mindent maga tervezett el, s meg is tudja valósítani. Egy valamit kell tisztáznia: kinek a nevében követi majd el a gyilkosságot? Azt kéri csak, hogy az eszer párt nevében hajthassa végre tettét, semmi mást. – Úgyis megteszem, ezt elhatároztam. Az zavar csupán, hogy cselekedetemet félremagyarázhatják, s akkor elveszti minden politikai jelentőségét. Ahhoz, hogy nevelő hatása legyen, az kell, hogy pusztulásom után maradjanak olyan emberek – egy egész párt –, akik képesek helyes magyarázatát adni viselkedésemnek.

Bogrov egyre azt bizonygatta, milyen szilárd és visszavonhatatlan az elhatározása, Lazarev pedig a fiatalember el-elcsukló, remegő hangját hallgatta, összehúzott szemmel nézte beteges, petyhüdt arcát, egész elpuhult, ványadt testét – nem bízott elszántságában; elképzelte, hogyan nem futja majd erejéből célba juttatni a bombát, vagy ha el is dobja, elejti közben a cvikkerét. És ha elkapják a rendőrök, összemegy magától, mint egy mosogatórongy – és foltot ejt az eszer párt jó hírén. (És ha az egész – provokáció?) Lazarev tréfával ütötte el a dolgot:

– Ugyan, ugyan! Ilyen fiatalon honnan ez a pesszimizmus? Talán szerelmi bánata van? Túl fogja élni, majd elmúlik.

Bogrov tovább erősítgette, hogy elhatározása végleges (már attól, hogy ezt erősítgetnie kellett, szilárdabb lett elhatározása). És egy ilyen tett dicsőségéről hogyan mondhat le az eszerek pártja?! Az nyomasztja, hogy titokban eltervezett, senki előtt fel nem tárt egyéni akcióját félremagyarázhatják. Hát jó, akkor azt kéri az eszer párttól, hogy csak azután szentesítse tettét, ha ő már túl van a kihallgatásokon, a tárgyaláson és kivégzésen, és méltósággal halt meg! De amikor meghal, biztosnak kell lennie abban, hogy cselekedete egyetértésre és helyes magyarázatra lel.

De nem, nem tudta meggyőzni Lazarevet. Az elutasította, méghozzá olyan kategorikusan, hogy Bogrov javaslatát még az eszer KB elé terjeszteni sem volt hajlandó. Egyetlen tanácsot adott: ha jelenlegi hangulata nem múlandó, ne ossza azt meg többé senkivel.

Bogrov is tudta, hogy egyedüllétre van kárhoztatva.

– De mégis, ha úgy adódik… Írhatnék esetleg önnek?

– Na jó, írjon. A szerkesztőségbe. Egy illető… *Nyikolaj Jakovlevics* nevére.

Nem számított Bogrov elutasításra. Támasza kidőlt, reményei, számításai talajukat vesztették. Merénylete tervének célszerűsége

kétessé vált, sőt szertefoszlott.

A szociáldemokratáknál reménytelen lett volna próbálkoznia: titokban örülnének a gyilkosságnak, de nyilvánosan elhatárolódnának tőle, felháborodnának.

És ráadásul milyen pocsék a pétervári éghajlat is! Nyolc itt töltött hónap alatt megrendült az egészsége: hol a háta fájt, hol gyomorpanaszai voltak, és ami a legrosszabb – állandó levertség, nyomott hangulat uralkodott el rajta, unatkozott, magányosnak érezte magát, az élettől is elment a kedve. Az orvosok az elgyötört fiatalembert végül Nizzába küldték, hogy pihenjen és kezeltesse idegeit. Ügyvédi gyakorlatba így nem is fogott.

A merénylet terve pedig ködbe veszett.

1910 decemberében már a Riviérán volt. A nyirkos és sötét Pétervár helyett Franciaország déli részén töltötte az egész telet, a szülei is követték, mivel ők is szerettek télen a déli tenger mellett pihenni.

Bogrov ezúttal nem érintkezett emigráns forradalmárokkal. De hogy ne maradjon abba a játék, egyszer mégis írt von Kottennek: jelentéktelen információkat közölt külföldi eszerekről, és pénzt kért. Az küldött is neki Nizzába, de Bogrov el sem ment érte a postára.

Rulettezett Monte-Carlóban, kártyázott, lassan jobb lett a hangulata. Szállodája tükrös ablakaiban kék öblök látszottak. Milyen rémképek üldözték eddig állandóan, miféle merényletéi? Hiszen milyen szép lehet az élet!

Egyszer azonban minden tündérmese véget ér. Márciusban visszatért Kijevbe, újraregisztráltatta magát ügyvédasszisztensként. De megint nem állt munkába, nem tartott egyetlen perbeszédet sem, nem fordította a maga hasznára a híres-nevezetes Goldenvejzer pártfogását.

Nem kereste fel Kuljabkót sem – amióta Pétervárra utazott, feléje se ment. Felhagyott azzal a játékkal.

Valami lelki üresség, homályos nyugtalanság kínozta. Korábbi ígéretes tanulmányi sikerei után nyomorúságosnak érezte jelenlegi életét, a kényelem, a jólét és a szórakozás hidegen hagyta. Egyetlen nő iránt sem lobbant szerelemre, őbelé se szeretett senki. Hamarosan megint ráunt Kijevre. Pétervárba meg már belekóstolt, elege lett belőle. A begyöpösödött Moszkva pedig eszébe se jutott. Magát a *kor*t, amelyet mindenki más oly aktívan élt meg, érezte órák értelmetlen egymásutánjának, ostobán üres időszaknak, magára a korra unt rá igazán.

Ugyanekkor, ahogy hazatért Oroszországba, újabb lelki csapást kellett elviselnie: a márciusban hozott határozat kiterjesztette a numerus clausust a magántanulókra is. A régi rendelkezés akkor sem Bogrovot, sem hozzátartozóit nem érintette, de mégis fájdalmas ütés volt, amelytől felébredt addig szunnyadó lelke; eddig a magántanulói

státus jó lehetőséget kínált minden valamennyire is jobbmódú zsidónak a numerus clausus megkerülésére, most viszont ezt az utat is elzárták előlük.

És ugyanezen március hónapban megöltek Kijevben egy kisfiút, a bűntettet rituális gyilkosságnak mondták, s a zsidókra fogták, a szomszéd kereskedősegédet vádolták meg vele.

No nem! Ez az ország tényleg javíthatatlan, és javíthatatlan az öntelt, jól ismert miniszterelnöke is. Ezt az egész sivár, dermedt korszakot csak egy nagy robbanással lehet felrázni. De a robbanás előidézése meghaladja erejét. Akkor fel kell rázni egy alkalmas pisztolylövéssel a jól megválasztott szívbe.

Bogrov állandóan több revolvert is tartott a lakásán – apja kapcsolatainak, no meg a saját, Kuljabkóhoz fűződő barátságának hála, megengedhette ezt magának. De mire voltak jók most? Csak szájhősködött Lazarevnek – hogyan is férkőzhetne ő Sztolipin közelébe? A legtapasztaltabb terroristáknak sem sikerült. A vízműveknél történt eset pedig nem ismétlődik meg.

Tavasszal azonban az újságok hirtelen Sztolipin leváltásáról, bukásáról kezdtek cikkezni. Elkésett volna? Elbukik magától?

Nem, talpon maradt. De társadalmi pozíciója erősen megrendült. Most kellene hát őt…

Aztán híre kelt, hogy szeptemberben Kijevben nagy cári ünnepségek lesznek, majd városszerte zajos, otromba előkészületek kezdődtek. Mire fel? Szobrot állítanak II. Sándornak, itt a jobbágyfelszabadítás ötvenedik évfordulója, szobrot kap Olga hercegnő – valójában viszont csak alkalmat keresnek arra, hogy még jobban megvessék zsarnoki lábukat Kijevben, hogy a várost az orosz nacionalizmus hídfőállásává tegyék –, ezt is persze Sztolipin találta ki.

Ez aztán a szerencse! Oroszország *központi* személyiségeit nem kell Pétervárott felkutatni – maguk jönnek Kijevbe!

Itt lesz a cár, egész csahos kíséretével, de itt lesz-e vajon Sztolipin is?

Volt-e szív, amelyben, ha csak valamennyire is megérintette a forradalom eszméje, ne gyúlt volna harag és gyűlölet e pimasz ünneplés láttán? Hogyan tartóztathatta volna meg magát attól, hogy elrontsa ellenségei ünnepét? Hogy jót nevessen rajtuk?

Júniusban Bogrov szülei Kremencsug melletti nyaralójukba utaztak, velük ment ő is. Ott, a Dnyeper partján járkált magányosan, járkált és tervezgetett. A sztyepp levegője sem csendesítette le elkínzott, bánat rágta szívét.

Bátyja és annak felesége is a nyaralóba érkezett. De Bogrov sem vele, sem apjával nem osztott meg még egy gondolatfoszlányt sem. Augusztus közepén visszatértek Kijevbe: a szülők aztán továbbutaztak, hogy Európában folytassák a nyaralást, a bátyja hazament Pétervárra.

Az ifjabb Bogrov elfoglaltság nélkül maradt a többemeletes szülői házban – mindössze a lakók bérleti ügyeit felügyelte –, szinte egyedül – mindössze öreg nénikéjével, a szobalánnyal, a szakácsnővel és az egyéb személyzettel.

Egyedül.

Nagy könnyebbség volt ez a szívének és a fejének: nem kellett alakoskodnia, titkolóznia, senki sem kérte, hogy meséljen. Mindenről hallgathatott, mindent magában tarthatott.

Közben a Pétervárról és Moszkvából idecsődült rendőrök még a szolid külsejű járókelőket is megállították, igazoltatták az utcán. A megbízhatatlanokat átmenetileg kitelepítették a városból. A legfenségesebbek várható útvonala mentén átvizsgálták a lakásokat, a padlásokat, a pincéket, itt-ott házkutatást tartottak.

Készüljetek, készüljetek csak, csahosok!

Egyvalami nem hagyta cserben Bogrovot mindezen napok alatt – az önuralma. Megvolt az a szerencsés tulajdonsága, hogy minél közelebb volt a veszély, annál szilárdabb lett az önuralma. Kimerítő, üzleti tárgyú leveleket írt apjának (jól elvezetett volna egy kereskedelmi vállalkozást!): hogyan kellett lefizetni egy mérnököt azért, hogy valaki zsíros megrendelést kapjon a városi önkormányzattól, s milyen óvatossági rendszabályokhoz folyamodni, hogy a kenőpénz – ha az ügyletet nem sikerül nyélbe ütni – ne ússzon el, hogy mindkét fél be legyen biztosítva. „Remélem, papa, megbízol tapasztalatomban.”

Ha aggályok, kínok, kétségbeesés gyötörték is, abból kívülről semmi sem látszott.

Így szoktak rávirradni – egyszer legalábbis biztosan – minden emberre életének legmeghatározóbb napjai.

64. fejezet

Közzéteszik az ünnepségek programját. – Cirkuszi rúdmászás. – Dnyeperi csónakosok? – Az első merész lépés az ohranka felé. – Látogatás Kuljabko házában. – Valószerű történetté kell szőni a múlt töredékeit. – A „Nyikolaj Jakovlevics”-verzió. – Ráharapnak a mundéros fajankók! – Nem fogadja el a színházjegyet. – Egy kis szusszanás. – Hogy beérjen a tere. – Elszalasztotta volna?… – Belépőjegy a Kereskedő ligetbe. – Egy jól időzített telefonhívás. – „Kedves apa, anya!” – Díszkivilágítás. – Ne élvezze-e még egy kicsit az életet?… – Két lépésnyire a cár tarkójától. – A cár csak egy név. – Nehogy pogrom legyen. – Nem látta, nem találta. – Miért nem kérdez Kuljabko semmit? – Bogrov éjszakai levele. – Az éber küzd az álmossal. – Nem állnak össze a változatok. – Túljátszotta volna? – Tovább kell szőni a mesét, megbabonázni őket! – Az Európa Szállóban. – Hipnotizáló mesék ötvözete. – Tikkasztó gyötrődés. – Rendőr áll Bogrov ajtaja előtt. – Színházjegyet szerez. – Ott van már a zsebében! – A színház előcsarnokában. – Megint túllőtt a célon, elküldik. – Egy vargabetűt tesz és visszamegy. – A kiöltözött nézők között. – Figyelik vagy nem figyelik? – Az első szünet. – Szaladjon haza. – Az utolsó pillanat! – A céltábla. – Véssétek örökre emlékezetetekbe!

Díszbe borultak a kijevi utcák és házak – zászlók, cári monogramok és arcképek ékesítették őket. Sok erkélyre szőnyeg- vagy szövetdrapériákat vontak, virágokat raktak, több házat ki is világítottak. A nyárspolgárok gyermeteg kíváncsisággal várták a látványosságokat. Tájékoztatásukra (és Bogrovéra) közzétették a szeptember 11-től szeptember 19-ig tartó ünnepségek részletes programját.

Bogrov magányosan, várakozón, epekedve sokat tartózkodott otthon, üldögélt, heverészett, járkált és képzelődött, a tervét csiszolgatta… És módszeresen kiselejtezte és megsemmisítette mindazt, amit nem akart maga után hagyni.

Olyannak látta az egészet, mint valami óriási cirkuszt, amelynek nézőterére egész Kijev, lényegében egész Oroszország, sőt az egész világ meghívást kapott. Sok százezer néző bámult felfelé az amfiteátrumból, odafönt, közvetlenül a kupola alatt pedig egy kis dobogón a koronás fajankó és Sztolipin adta elő mutatványait. A pici Bogrovnak meg, hogy egyikükre halálos csapást mérhessen, egészen közel kellett férkőznie hozzájuk, azaz a magasba emelkednie, ám, mivel repülni nem tudott, fel kellett másznia hozzájuk, csakhogy létrája sem volt, és át kellett jutnia az őrzők tömegén is.

A cirkusz képzete felidézte a közepén álló rudat, amely a sátrat tartotta. Ezen rúdon – teljesen sima volt, se egy mélyedés, se egy görcs

rajta – kellett felmásznia, úgy, hogy senki sem fogta, viszont mindenki le akarta taszítani; fel kellett másznia, úgy, hogy meg sem kapaszkodhatott semmiben.

Képtelenül megoldhatatlan feladat!

De nézzük csak: nem lehetne-e valamelyik kiinduló feltételt megváltoztatni? Növesszen szárnyakat? – ez nem adatott meg neki a természettől. Kérjen segítséget a különböző KB-któl? – már visszautasították. Csökkentse a rúd magasságát? – az adva van. Tegye egyenetlenné a rúd felületét? – egyszerűbb, ha a saját testén talál egyenetlenséget. De ha már a rúdon van: hogyan semlegesítse az őrség ellenállását? Ez az, amit meg kell próbálnia. Valamihez, valamire csak jó lehet az a több évnyi együttműködési játék.

Ha az őrség okosnak bizonyul, lőttek az egésznek. De tapasztalata azt súgta nem bizonyul annak.

Heverészett, járkált, hátra-hátravetette magát a hintaszéken, súlyzókkal edzett.

Fülledt meleg volt, az ablakok tárva-nyitva. Az ebédhez fagylaltot, az italok mellé jeget szolgáltak fel. Ebéd és vacsora közben kábán ült nénikéjével a tágas ebédlőasztalnál. Nem járt klubokba, nem kártyázott. Feladata maximális koncentrációt követelt eszétől és testétől.

A cári ünnepségsorozat egész programja ott volt előtte. A legalkalmasabb részének nyilvánvalóan a szeptember 13-i központi esemény ígérkezett, a Kereskedő ligetben, a Dnyeper partján.

De ha az, akkor ott van mellette a folyó! Miért ne próbálna meg utána akár el is menekülni? Csak egy motorcsónakot kellene találnia, odafutni – és beleugrani!

Ettől kezdve hosszan járkált a rakparton, a kikötőben, a folyóparton.

De könnyebb volt megoldást találnia az elképzelhetetlenre, arra, hogy miként juthat a minisztertanács elnökének közelébe, mint megkörnyékeznie azokat az idegen, durva, érthetetlen dnyeperi csónakosokat, közös nyelvet találnia velük, a bizalmukba férkőznie a mostani, gyanakvást ébresztő napokban, s egyszersmind rájuk bíznia konspirációjának egy kis szegletét. Fizetni annyit fizethetett volna a motorcsónakért, amennyit csak akarnak. De ahhoz, hogy hitelt érdemlő érvekkel egyezségre bírja őket, nem értett. Olyanok voltak számára, mint egy másik bolygó lakói.

Végül szeptember 8-án elment bizalmas ismerőseihez, leveleket hagyott náluk: egyet a szüleinek, két másikat az újságoknak.

És telefonált, a saját lakásából a titkosrendőrségre: *otthon van-e a gazda?*

Nem volt szerencséje: Kuljabkót nem találta a helyén. De ismert ő ott mindenkit, és a külső megfigyelés vezetőjétől, Szamszon

Gyemigyuktól kért sürgős találkozót.

A Georgijevszkij közben, a főbejáratnál találkoztak. És Bogrov közölte Gyemigyukkal: *az ünnepségek idején merényletet készülnek elkövetni a legfenségesebb személyek ellen!* Ez az egy riasztó mondat elég volt ahhoz, hogy Gyemigyuk azonnal Kuljabkóhoz rohanjon. Bogrov nem sajnált tőle néhány részletet sem: fegyveres csoport érkezik Pétervárról, amely megpróbál biztonságban Kijevbe jutni, és ott elhelyezkedni. Bogrovnak rövidesen meg kell kapnia tőlük az erre vonatkozó instrukciókat.

Leleményes megoldása nem csak merész volt, hanem egyszerűen zseniális: majdnem nyíltan cselekedhet, s majdnem igazat mondhat! Van-e merénylet, amelyet így készítettek volna elő: azt bizonygatva folyton a rendőrségnek, hogy éppen az adott merényletre kerül majd sor?!

Mindenképpen ráharapnak a horogra. Hivatalból nem tehetik meg, hogy egy ilyen szenzációs jelentéssel ne törődjenek.

Hazament, idegesen járkált fel s alá. A kezdet volt a legfontosabb. De vajon fel tud-e mászni valameddig a rúdra, vagy azonmód lecsúszik róla?

Ismét telefonált a rendőrségre, amikor Kuljabko már ott volt. Boldog, bégető, buta hang! Másfél évre eltűnt, de lám most jelentkezett a kedvence, méghozzá mindjárt micsoda hírrel! Elhitte, a hatása alá került – ez már az első siker. Egy szazsennyel feljebb jutott, tartja magát, nem csúszik lefelé.

Még valami új: Kuljabko nem a hivatalába rendelte, hanem haza, a lakására. Ilyen még nem volt – miért ez a változás? Csapda lenne? De Kuljabko mindjárt meg is magyarázta jámborul: vendégeket hívott ebédre, már nem mondhatja le.

Szívélyes hang, emberi gyengeség. A teljes bizalom jele.

Bogrov azonban mégis browninggal a zsebében ment Kuljabkóhoz. (Már eredetileg úgy indult a titkosrendőrségre, hogy ha a változatát nem fogadják el, hanem azonnal leleplezik, lelövi Kuljabkót, lelövi a többieket, elmenekül, aztán talán magát is lelövi. Ellenben most, ilyen családias légkörben ez valószínűleg fölösleges. De az is lehet, hogy nem – hiszen nem ismeri a házat, a kijáratot. Ilyen családias légkörben biztos, hogy nem fogják megmotozni. Tehát magával viszi a pisztolyt.)

Bogrov jelentésében nem volt egyetlen tény rovátka, egyetlen valóságos kiálló göcs, csak merő csúszásveszély, egykettőre agyonzúzhatta magát. Visszaút nem volt, pusztán a browning a zsebében.

Gyemigyuk a Zolotovorotszkaja utca felől, a hátsó kapun kísérte be Bogrovot Kuljabko lakásába. A házigazda (már alezredes lett) a mellék előtérben fogadta, majd a dolgozószobájába vezette (micsoda bizalom!), méghozzá a fürdőszobán át – csak így lehetett bejutni.

A nappaliból az asztalnál ülők élénk beszélgetését lehetett hallani. Kuljabko meg sem törölte rendesen zsírtól csillogó száját, nem végzett még a finom, bőséges ebéddel, alig várta, hogy folytathassa, ha már desszertként egy ilyen látogatót szolgálnak fel neki – el is dicsekszik majd mindjárt vele legközelebbi vendégeinek. Szívélyesnek, vidámnak, bizalomteljesnek látszott, a legszívesebben talán az asztalához invitálta volna Bogrovot, csak hát az illetlenség lenne.

A látogató el akarta ismételni neki a már előadott pontokat, teljes történetté kerekítve őket, de Kuljabko szeretett volna visszamenni az ebédlőasztalhoz, a vendégeihez, ezért: „ülj csak le, és írj le szépen mindent, galambocskám!” Otthagyta Bogrovot a dolgozószobában (semmit sem okult az Asztrahany utcai robbantásból!), és elment, hogy befejezze az ebédet.

Írogasson? Ha a jelentés igaz, és a terroristák már itt vannak a nyakunkon? Kész öngyilkosság. Mire számított Kuljabko, amikor átnyújtotta neki a tollat? Arra, hogy lerághatja a kacsaszárnyat?

Amikor jelentéktelen események történnek velünk, sosem tudhatjuk, milyen nagy hasznunkra lehetnek a jövőben. Bogrov most ösztönösen érezte: minél több igazsághű részletet kell felhoznia a múltból, minél több múltbéli igazságot. Az utóbbi napokban mást sem tett, mint emlékezete segítségével a múlt jelentéktelen töredékeit horgászta: egy hölgy, aki 1910-ben a Szentháromság ünnepén érkezett Párizsból, de megfeledkezett az ünnepről… Alighanem Kalmanovics lányának a barátnője… Nem tudni, miért, de az ő közvetítésével jött néhány nem túl fontos levél a eszer KB-tól… Kalmanovics, mivel el kellett utaznia, a továbbításukat az asszisztensére, Bogrovra bízta… Bogrov ezeket a leveleket megmutatta von Kottennek… Aztán átadta őket Jegor Lazarevnek (Bogrov tudta, hogy Sztolipin Lazarev szibériai száműzetését nyugat-európaira változtatta, a közlés tehát nem árthat neki)… volt még két levél… egy fiatal forradalmárnak szóltak, a neve, mondjuk, „Nyikolaj Jakovlevics”. (A nevet Lazarev említette a szerkesztőségben, most jól jött ez is.)

Elkészültek immár a kezdő szemek, szövődj hát, történetem! Szóval, ez a Nyikolaj Jakovlevics a nyár elején váratlanul levelet küldött: nem változtak-e meg Bogrov nézetei? A forradalmárokkal résen kell lennie az embernek – az is veszélyes, ha elhallgat valamit, de az is, ha elmondja az igazat… Nem, nem változtak meg. És aztán júliusban hirtelen-váratlan a Kremencsug melletti nyaralóban (lám, milyen jól jött a nyaraló is, amely most már üres, amikor ott senyvedt benne, sétált a környékén, nem is sejtette, hogy ilyen hamar a hasznára lesz – minél több valóságnak megfelelő tény kell!) megjelent maga „Nyikolaj Jakovlevics” és elárulta, hogy…

(Ha igazi terrorista, és ilyen nagy vállalkozásra készül, hogyan bízhatná rá magát Bogrovnak, egy nem aktív, gyanús anarchistának

egyetlen postán küldött mondatára, hogyan utazhatna rögtön hozzá, és árulhatná el neki összes titkát? Jaj, de csúszik ez a sima rúd! Tapadjunk póznatestéhez egész valónkkal, súroljuk minden porcikánkkal és próbáljunk feljebb kúszni a valószerűtlenségeken!)

…elárulta, hogy a terroristacsoportjuk, három ember, mind máshonnan, Kijevbe utazik, hogy az ünnepségek alatt *akciót* hajtson végre. Azt beszélik, hogy a pályaudvaron és a kikötőben szigorúan ellenőrzik az iratokat. Nem segíthetne-e Bogrov, hogy közvetlenül az ünnepségek megnyitása előtt bejuthassanak Kijevbe, mondjuk motorcsónakon Kremencsugból? (Nagyon szerencsés, hogy megragadt emlékezetében ez a Kremencsug, akárcsak az a Párizsból jött hölgy. Most meg beugrott a motorcsónak is, összeáll a dolog magától.) Szerezzen nekik Bogrov motorcsónakot, Kijevben pedig lakást hármójuknak. És elutazott.

Aztán előjöttek – vidáman, kicsit spiccesen, az ebédtől elnehezülten, a hízott gúnár Kuljabko, a pödrött bajszú, szép, átható tekintetű, művelt, nyalka katona, Szpiridovics ezredes, és egy szürke, nyamvadt civil – egy tényleges államtanácsos. Ebéd közben nyilván szó esett már az ügyről, igen, ő az, az az érdekes fickó, aki korábban pár évig nálam dolgozott, s mindig pontos információkkal szolgált. Milyen lesz ez a mostani?

Friss hírre szomjasan kapkodtak meleg ujjaikkal a papírlap után, félig részeg szemmel olvasták, forgatták, továbbadták, és értőn tekintgettek egymásra: a terror mintha már régen kifulladt volna, s akkor most hirtelen egy ilyen csoportot lehet lefülelni? – komoly kitüntetésekre, komoly előléptetésekre lehet számítani! És milyen könnyelműen, szinte önként mennek a terroristák bele a hálóba!

(Ó, de jól kifigyelte Bogrov, hogy ezek mire harapnak! De jól ismerte silány lelküket! Mert hát mi volt itt egyáltalán hihető? Egy józan ember mit hihetett volna el belőle? Kidudorodott a zsebe a browningtól – minek is hozta magával, átkozta érte magát –, de három pár szemmel sem látták; legalább megkérdezték volna: mi ez itt a zsebében? És akkor ő lőtt volna? Amazok hárman voltak, s a lakásból nem lehetett kimenekülni…)

De mégis ők voltak a rendőrség, és nem felejtették el, hogy össze kell ráncolni a homlokukat, s akadékoskodón rákérdezni: honnan tudta Nyikolaj Jakovlevics a maga nyaralójának a címét?

Előbb otthon keresett Kijevben, s a háziak mondták meg neki. És miért nem jött el rögtön hozzánk ezzel a fontos hírrel?

(Hogy eleve miért jött, az persze eszükbe sem jutott: az magától értetődött, hogy mindenki köteles eljönni hozzájuk. Kuljabkónak négy év alatt sem jutott eszébe megkérdezni: egyáltalán mire jó Bogrovnak a szolgálat? Miféle ember ez a Bogrov?)

Nagy bizalommal nézett cvikkerén át a tapasztalt rendőrökre az ifjú

értelmiségi, aki mindig kissé oldalra billentette keskeny, hosszúkás fejét, ajkát pedig résnyire nyitva tartotta – egy ilyen aztán biztosan nem tud semmit eltitkolni: mivel Nyikolaj Jakovlevics rögtön elutazott, szinte üres kézzel álltam ott, s így szégyelltem volna jelentkezni. Arra vártam egyre, hogy ismét felbukkan. De múlik az idő, nemsokára kezdődnek az ünnepségek. Az egyik újság (méghozzá jobboldali, amelyet mohón olvasnak az ügyvédek) arról adott hírt, hogy merényletre kerülhet sor. Ez nagyon felizgatott, nem tudtam, mitévő legyek. Ha beállítanak és előhozakodnak követeléseikkel, a megfigyelésük alatt már nem kereshetem fel önöket, hogy megkérdezzem, szerezzek-e nekik csónakot, keressek-e lakást.

Ne, motorcsónakot semmiképpen – vetette el mindjárt szigorúan Szpiridovics. Lakást? Miért ne, hogy tudjuk, hol tartózkodnak, és könnyebben kapjuk el őket. Kuljabko is úgy gondolta, hogy lakást azt lehet, sőt azt is tudta, hol – egy rendőrségi írnok elvált feleségénél.

(Bogrovnak ez sehogy sem felelt meg: kísérteteket nem lehet egy valóságos háziasszonyhoz bekvártélyozni.)

Zavartan mondta: csak meg ne neszeljenek valamit, hátha gyanút fognak, s akkor kútba esik minden.

És maga kinek a lakását ajánlaná?

Hát volna éppen… az egyik nőismerősöm most külföldön van. Vagy, ha megengedik, akár az enyémet: a szüleim elutaztak.

Rendben, talán jobb is így (könnyebb lehet a megfigyelés Bogrov révén).

(Megtart, megtart a rúd!)

De még közelebb az igazsághoz, még természetesebben: úgy vettem ki a szavaikból, hogy az *akciót* nem az ünnepségek elején, hanem a vége felé akarják végrehajtani, amikor már lankad az őrzés figyelme. (Ahogyan valóban lesz, azt mondja egyenesen a képükbe! Egyenesen arra figyelmezteti az őrséget – ez aztán a merészség!)

Szpiridovics, aki a leghozzáértőbb és a legokosabb köztük: de hogyan bízhatott meg magában ilyen könnyen Nyikolaj Jakovlevics, hogyan árulhatott el minden részletet?

Ahá! Közöltem vele, hogy nem leszek dróton rángatható bábujuk, be kell hogy avassanak terveikbe, ezt szabtam feltételül. (Nem vagyok én kis senki! Mindenről tudomásom lesz! Bízzatok bennem, és hallgassatok rám!)

Meggyőzően hangzott.

De ha minden tervüket ismeri – szívóskodott tovább Szpiridovics, s majd átbökte bajsza hegyével – akkor ki ellen készülnek? Ő cári felsége ellen?

Nem! (Nem csak azért, mert tényleg nem, hanem, hogy álmukban se jusson ilyen az eszükbe! Mert ha most csak a leghalványabban is a cárra vonatkoztatják, túl sok óvintézkedést tesznek!) Nem, mert ebben

az esetben zsidó pogromtól lehetne tartani. A terroristák terve szerint: két miniszter, Sztolipin (hangozzék csak el nyíltan) és Kasszo ellen. (Az utóbbi a kultuszminiszter, a haladó diákság ádáz gyűlöletének tárgya – vagyonis valószínű. És meg is osztja az őrség figyelmét.)

Szinte tapintható volt, hogy Szpiridovics minden nyugtalansága elpárolgott, és visszazökkent ebéd utáni kéjesen mámoros állapotába.

(Tart a rúd! Ahogyan kifundálta!)

Személyleírást kértek Nyikolaj Jakovlevicsről. Ő fel is volt készülve erre, meg nem is. Fürgén válaszolt, de semmitmondó ismertető jeleket sorolt: sötétbarna, középhosszú hajú, a bajsza fekete, átlagos méretű, az arca intelligens, a szeme bizalomkeltő…

Bevették. Feljegyezték. „Küldeni kell embereket Kremencsugba."

Az államtanácsos: ezt a feljegyzését írja alá, legyen szíves.

Bogrov ezen csak elsomolyodott, micsoda zöldfülű ez az államtanácsos, és milyen csapnivaló hivatalnok: ó nem! Túl veszélyes lenne számomra, az önök apparátusában áruló is lehet.

(És megint hiteles volt, megint győzött!)

Elapadtak hát a kérdések. Elapadtak az alezredes, az ezredes kételyei…

(Épp ebben reménykedett Bogrov. Tudta magáról, mások is elismerték, hogy előadásának valami különös meggyőző ereje van: ha akarja, szinte megigézi hallgatóit, mint egy mesebeli, kinyújtott nyakú madár az énekével, s ilyenkor még ellenségei szívébe is belelopja magát.)

Mind bátrabb, mind vakmerőbb lett, és egy további húzásra szánta el magát, olyanra, amelynek fontosságát a hivatalnokok világán kívül senki fel nem fogná; maga sem volt tisztában ütésének megrendítő erejével, hiszen csak egy szemernyi, bomlasztó mérget akart beléjük cseppenteni:

– Nyikolaj Jakovlevics azt mondta, hogy vannak magas rangú segítőik a rendőrminisztériumban és a pétervári titkosrendőrségen is. Biztosak a sikerükben.

(De akkor minek kell Kijevbe utazniuk? Nem lőtt túl a célon?)

Nem, nem lőtt túl! Hiszen ők mind szövetségesek, elvbarátok – négy elvbarát ült itt együtt. És Kuljabko odalépett a már előkészített meghívók s egyben belépőjegyek kupacához (egész idő alatt itt volt!), amelyek egyik része a szeptember 14-i díszelőadásra, a másik meg a szeptember 13-i, a Kereskedő ligetben tartandó népünnepélyre szólt, és odakínálta Bogrovnak, vegyen belőlük, ő majd mindjárt beírja a nevét. (Hálából teszi? Vagy valami célja van vele? Vagy egyszerűen csak ostoba buzgóságból? Érthetetlen! Bogrov nézte Kuljabko lenyalt, világos-seszínű haját. Tudta ugyan, hogy az alezredes buta, de arra, hogy ennyire könnyen megy majd minden, nem számított!)

És merésznek látta magát: lám, már a rúd felénél tart, azaz nem is –

a felénél már feljebb, szánalmasan aprónak tetszenek most azok a jogfosztott kis hangyák, amelyek bolyából ő is csak három órával ezelőtt jött elő, és kezdett felfelé mászni. És egyáltalán nincs már messze az az áhított dobogó ott legfelül! A legcsekélyebb megerősítés nélkül, képtelenségeken át, hogyan is kapaszkodhatott ilyen magasra? Mi tartja?

Ez az, ami kell! Jegyet kap a zártkörű színházi előadásra, amelyen nyilván ott lesz Sztolipin, no meg az az… uralkodó is. Revolvermarkolásra szánt kezét szinte perzseli a magától belecsúszni kész jegy. Mekkora szerencse! Mekkora győzelem – és milyen váratlanul éri!

Minden más ifjonc kapva kapott volna a jegyen. De nem így a dörzsölt Bogrov. Nem szabad elfogadni a túl könnyen jött győzelmet. A megszerzett bizalom többet ér, mint a színházjegy.

És egy kissé fáradt, lemondóan önzetlen mozdulattal, keskeny fejét enyhén oldalra billentve, elhárítja az áhított bíborszín papírszeletet: nem, nem szeretne feltűnni.

Hát jó. Akkor folytassa a terroristák megfigyelését. Ha szükség van rá, a rendelkezésére áll Gyemigyuk. Búcsút vettek egymástól.

Búcsút vettek, de úgy, hogy a kezdeményezés Bogrov kezében maradt: nem hárult rá semmilyen kötelezettség sem arra vonatkozóan, hogyan tartsa a kapcsolatot, sem, hogy mikor találkozzanak legközelebb.

A minden várakozását felülmúló sikeren ámuldozó, jókedvű Bogrovot boldogító diadalának hullámai jó ismerőseihez vitték – el akarta hozni tőlük a leveleit, amelyekben megindokolta tettét, csakhogy arra ma nem került sor.

Micsoda szerencse! Sikerült volna semlegesítenie őket? A titkosrendőrséget állította szolgálatába az eszerek helyett! Milyen komikus, de nincs, akivel együtt nevethetne rajta, s vajon fogja-e értékelni valaha is valaki?

Egészen mások lettek a feladat feltételei: már nincs minden ellene, csak ki ne engedje kezéből azt, amit elért.

De állj! És ha megfigyeltetik? Gyorsan hátranézett – nem, nem figyelik, szabadon mozog.

Az idióták! A tökfilkók!

Micsoda boldogság! Nemrég még a lövésre gondolt, a halálra szántságára, ma meg itt a győzelem, a szabadság, a gesztenyeérlelő kijevi nyárutó. Még egy teljes szabad hét áll előtte.

De hát szabad ő különben is! Kinek kötelezte el magát? Kinek adta aláírását? Tegyük fel, hogy Nyikolaj Jakovlevics meggondolta magát, és el se jön. Más következménye a dolognak nem lehet, mint egy pénzes boríték Kuljabkótól.

Csakhogy – itt a magány is.

Csakhogy – itt a tépelődés is.

És – egyre nő benne a feszültség.

Szeptember 9-e.

De viszont: egyszeriben mindörökre tisztára moshatja magát, megszabadulhat minden gyanútól, vádaskodástól! Megölte – és tiszta mindörökre.

Szeptember 10-e.

Egy csomag kártyában lehet ötvenkét, harminchat vagy kevesebb lap. Itt még kevesebb is az összetevő, csak éppen mind megfoghatatlan. Egyedül Kuljabko öltött határozott alakot – egy hájas mamlaszét, egy tök királyét, de Nyikolaj Jakovlevicset már sehogyan sem tudja hús-vér valójában elképzelni, nincs hozzá elég fantáziája.

Kremencsugba meg lezavartak egy egész csapat kopót. Tiszta haszon, kevesebben nyüzsögnek majd itt Kijevben. Kremencsug és a motorcsónak nagyon szerencsés húzás volt, a valószerűség fuvallata érzik rajta.

Az összetevők egyszerűek, de nincsenek határozott körvonalaik, egymásba folynak, kérdés, hogy a továbbiakban melyikre támaszkodjék.

A fő csali az, hogy állandó feszültségben tartsa őket, hadd számítsanak arra, hogy élve fogják el a terroristákat, hogy komoly szakmai sikert érnek el. Feszültségben kell tartania őket a legutolsó pillanatig, sőt azon túl is, egyre halogatva a végrehajtást.

Ezért aztán nem szabad elsietni semmit, húzni kell az időt, nem sűrűn találkozni velük.

Azért sem, nehogy ráerőszakolják azt a rendőrségi lakást.

Fullasztó bezártságában csak ült, összegömbölyödött, feküdt, járkált, megint ült – és töprengett. A sorsdöntő pillanat eljöveteléhez néhány cseppnek még össze kellett futnia, fel kellett gyűlnie – a szájában? Az agyában? A torkában?

11-e.

Három nap, amely alatt gondolatok forgatagában érlelődött a terv, csiszolódott minden egyes részlete, mérlegre kerültek a töredékes, egymástól elkülönülő variációs lehetőségek, amelyek váratlanul szükségessé válhatnak. És ott volt az aggodalom – mi lesz, ha épp a döntő pillanatban hagyja cserben a találékonysága? Vagy a figyelme? Vagy a memóriája? Vagy a bátorsága?

Ami azonban a legmeglepőbb – az ohranka nem izgatta magát, nem érdeklődött, nem telefonált, mintha egy olyan apróság, mint hogy egész csapat bombahajigáló van a városban a cár látogatása idején, egyáltalán nem is izgatná. Tapintatosak voltak, ezért nem érdeklődtek, de Bogrovot sem figyelték! Bárhová ment, nem szegődtek a nyomába! Mindössze egy feltűnő őrhelyet alakítottak ki a házával szemben, arra az esetre, ha megjelenne a híres-nevezetes Nyikolaj Jakovlevics.

Bogrov számításának ez felelt meg a legjobban: minél kevesebb időt kell hagyni az ohrankának arra, hogy meggondolja, milyen intézkedéseket tegyen.

Észbontóan nehéz volt fegyelmezettnek maradnia ezekben a napokban, elkerülnie minden fölösleges lépést, nehogy elveszítse, amit már elért. Elviselhetetlenül lassan múltak magányának órái, úgy érezte, hogy több megoldási változatot máris elszalasztott. (Az ügynökök feljegyzéseiben nem volt utalás arra, hogy egyáltalán elhagyta volna a házat.)

Annyi egészen biztos, hogy ezekben a napokban a nénikéjével ebédelt, elviselte barátai – az idősebb és az ifjabb Feldzer – lemondhatatlan látogatásait, bizonyos időközönként eljárt Goldenvejzer irodájába is. 11-én roppant tárgyszerű levelet küldött apjának külföldre: hogy rosszul javították meg a padlót, és beszámolt még valamilyen biztosítási ügyről is. Este tizenegykor eljött aztán hozzá a barátja, Szklovszkij, a szíve hölgyével, és hármasban iddogáltak. Éjjel egy óra felé kiment elkísérni a vendégeit, s a néptelen utcákon újra és újra megbizonyosodhatott arról, hogy senki sem figyeli, Kuljabko tehát maradéktalanul megbízik benne. Rendkívül jóleső és felemelő érzés: együtt poharazgatni olyanokkal, akiknek fogalmuk sincs készülő hőstettedről, sem már eddig elért sikereidről – ez megmarad a te saját, senkivel meg nem osztott boldogságodnak és végzetednek –, te pedig vidáman tereferélsz velük csacskaságokról. A Vlagyimirszkaja utca sarkán ott a régi gimnáziuma, ifjonti reményeinek alma matere – van-e olyan egykori diák, még ha őszbe csavarodott is már a feje, és sötét éjszaka veszi is körül, akinek ne dobbanna meg a szíve, amikor elmegy a számára oly emlékezetes épület mellett, amelyben kortársaival együtt oly szép álmokat szőtt az eljövendő nagy és dicsőséges életről? A gimnáziumuk épp ezekben a napokban ünnepelte fennállásának századik évfordulóját, most, szeptemberben, a nagy parádé küszöbén, és a cár látogatására készült. Azt persze nem tudta, milyen jubileumi tűzijáték vár rá.

Bogrov tehát kivárt, és csak szeptember 13-án, akkor sem reggel, hanem déli egy órakor emelte fel lakásában a telefonkagylót, és kérte a központot, hogy kapcsolja neki a titkosrendőrség számát.

A telefonnak az is a hibája, hogy az ember beszélgetését kihallgathatja egy illetéktelen telefonos kisasszony. Igaz, olyan okos aligha akad köztük, aki felfogná és utánanézne, miről is van szó.

A titkosrendőrségen az éppen ügyeletes Szabajev írnok, jó ismerőse vette fel a kagylót. Sokszor, majdhogynem naponta megfordult Bogrovék házában, bár nem a házigazdáékhoz járt, hanem a szakácsnőjükhöz. Kuljabko alezredes?

Nincs bent.

Már megint az üzengetésre megy el az idő, csökken a hatékonyság,

nő a kockázat.

– Akkor, legyen szíves, mondja meg neki, hogy Nyikolaj Jakovlevics megérkezett, magával hozta, amire szüksége van, itt szállt meg nálam. Nekem pedig kellene egy belépő ma délutánra a Kereskedő ligetbe.

Több órányi gyötrő várakozás. Kuljabko nem jelentkezik.

Most bánta meg nagyon, hogy túljátszotta a szerepét, nem fogadta el a jegyeket.

Nem bízik már benne? Leleplezte? Lebukott volna?

Túljátszotta a dolgot. Túl sokáig várt.

Túl sokat okoskodott – hiszen felkínálták neki a jegyeket!

Alig néhány óra van már csak hátra a népünnepély megnyitásáig – a telefon pedig néma.

Ki értékelhetné, ki értékeli majd valaha is érdeme szerint elszánásának erejét és merészségét: hogy valaki a saját házát figyeltesse meg – közvetlenül az előtt, hogy akcióra indul? Amikor ráadásul itt van még egy fenyegető körülmény is: a szobalánynak nem tilthatja meg, hogy ajtót nyisson Szabajevnek, az viszont bármikor ide jöhet és megtudhatja a szakácsnőtől, hogy a házba nem érkezett új vendég.

De másként is lehet: máris körülfogták a házat, mindjárt berontanak, hogy *elkapják* Nyikolaj Jakovlevicset, meg sem várva a többieket? Ügyetlenül mondta, hogy „magával hozta, amire szüksége van” – elfogják, amikor bomba van nála, kell-e nekik ennél több?

Ki-kiment az erkélyre. Gyakorlott szemmel újra és újra végignézett a Bibikov fasoron. Nem, nem kerítik be a házat. Egyetlen unatkozó tiszt tartja az ügyeletet.

Nem készülnek berontani, elfogni a „vendégét”. Ha elkapnának egy magányos fegyverest, mit érnének vele? Mivel bizonyítanák, hogy kormányzati személyiségek ellen készült merényletet elkövetni? Hol marad akkor az eredményesség? Ha korán kapják el, semmit sem tudnak bizonyítani.

De akkor miért nem telefonál? Bele kell ebbe pusztulni!

Kár, hogy nem érte el Kuljabkót, nem kapott választ, nem bizonyosodhatott meg fölényéről a nyálas hangját hallva.

De itt is van! Igen! A telefonból Kuljabko izgatott, nyálas öröme árad: megjött?

A hihetőség kedvéért Bogrov hangja fojtott, óvatos (hiszen ott ül valaki a szomszéd szobában). A hihetőség kedvéért – hiszen egy ilyen szupertitkot nem szívesen tárgyal meg az ember telefonon, valamit viszont mondania kell: egy van nálam, de lesznek *mások* is. Az aktív részvételt nem vállaltam, de egy s mással megbíztak és *ellenőrizni fognak*, ezért, hogy le ne bukjak, ma a Kereskedő ligetben kell lennem.

Nem fogja elhinni! Annyira kilátszik a lóláb…

Dermedten, egész testében bénultan vár – mindjárt lezuhan onnan, ahová már felért. Leesni mindig jobban fáj, mint ha az ember meg se próbált volna felkapaszkodni.

Kuljabkónak viszont még csak szöget sem ütött a fejében semmi. Vissza sem kérdezett: tulajdonképpen minek a jegy? A Kereskedő ligetbe, ahová a legelőkelőbb kijevi családok se juthatnak most be? Ehelyett: jó, küldjön érte valakit!

Megint sikerült! Erejét meghaladó igyekezettel, teste egész hosszában spirálisan a rúdra tekeredve még feljebb mászott!

De alig tette le a kagylót, amikor újra csörgött a telefon. Egy ismerőse az, Pevzner. Nagyon kéri, bocsássa meg neki, de két perccel ezelőtt hívta, és a telefonos kisasszony figyelmetlenségből bekapcsolta az előző beszélgetésbe…

Bogrovban meghűlt a vér!

Nagyon kéri, bocsássa meg, de hallotta, milyen könnyen jutott belépőjegyhez. Nagyon szívesen elmenne ő is. Nem tudna-e Bogrov neki is jegyet szerezni?

A hülye telefonos kisasszony! És ez a véletlen – milyen kicsi a valószínűsége, kétszáz telefonbeszélgetés közül talán ha egyben fordul elő!

Letorkolta az ismerősét, dühösen válaszolt, beszélgetni nem is kezdett, elakadt a szava, csak annyira futotta: „Remélem, titokban tartja!”

Az mardossa, furdalja: honnan kezdve hallotta? Lehet, hogy az egészet?

Miért van az, hogy a botlások, kisiklások, bukások soha nem az élet nyugodt szakaszaiban érik utol az embert, hanem mindig a legsúlyosabb, legveszélyesebb ponton?

Miért, hogy az idő hol hosszan nyúlik, szendereg, hol meg összeszorul, mint a húsba vágó hurok?

Gondolatok – számítgatások – veszélyek – kitérők kavargó forgataga – a küldöncöt már felfogadta, s az el is indult, de ugyanakkor: lehet, hogy ez életed utolsó órája?

Majd:

„Drága, kedves papa és mama!… (A papát és mamát, az ő érzéseiket megidézve sajnálhatja magát igazán.)… Nagy fájdalmat fog okozni nektek az a csalódás, amelyet most rátok mérek… De nem tehetek mást. Ti is tudjátok, hogy már két éve próbálok szakítani a múltammal… (a „t” szára megtört, az „m” vége pedig – akár a földbe fúródó répagyökér.) De még ha szép karriert csináltam volna is, ugyanúgy végezném, ahogyan most…”

A levelet megint gyorsan az ismerőséhez viszi.

(Nem figyelik!…)

És – a küldönc meghozta az áhított jegyet. És browninggal a

zsebében, az eszeveszetten kivilágított utcák ünnepi sokadalmán átfurakodva, a tüzes körvonalú épületek és tűzhegyek mellett, a Kereskedő liget bejáratánál maga mögött hagyva II. Sándor tegnap leleplezett emlékművét – egy olaszos, bronzból készült valamit, amelyet alul primitív népies figurák vesznek körül, s rajta a felirat: „A felszabadító cárnak a hálás délnyugati terület” –, a rendőrkordonon át, szerencsés jegyének hála, belép a megközelíthetetlen ligetbe.

(Nem figyelik!…)

És – elindul a még őrületesebben kivilágított liget ünnepi tolongásában. Körülötte vázákból feltörő sokszínű szökőkutak. Világító kalászokból álló kévék.

Apró csillagokra széthulló fénycsokrok. Baloldalt a fák sűrű lombján keresztül messziről a Szent Vlagyimir székesegyház lámpákkal körültűzdelt keresztje látszik, amely mintha a levegőben lógna. A cár nyitott páholya előtt szimfonikus zenekar. Parasztkórus. Orosz és kisorosz népi kórus.

Elhalad a zenekarok, a színpadok és a kórusok mellett… Hogy belemarkolnak a szívébe ezek a hegedűk! Nem lenne jobb, ha átengedné magát a zenének, a kivilágításnak, a simogatóan langyos déli éjszakának – és hagyná az egészet?… Hiszen senkinek semmit sem ígért, senki sem vár tőle semmit, senki sem róhatja meg.

Hányszor nem érzékelte a bőre, a szája az élet érintését, hányszor igyekezett meggyőzni magát arról, hogy a saját élete nem érdemes arra, hogy hosszúra nyújtsa, most pedig milyen hívogatónak érzi, mennyire sajnálja: hiszen még csak huszonnégy éves! Élélhetne még vagy félszáz évet! Megtudhatná, mi lesz 1960-ban! Most még tiéd az egész életed, tele reménységgel, várakozással, és ott lebeg az egész ebben a zenében. És vannak még valahol nők is, akik egyszer talán megszeretnek?

(És valahol pisztollyal a kezükben rettenthetetlen forradalmárok lopódznak, akiket ragyogó védőbeszédeddel talán megmenthetsz a tárgyaláson, és tapsviharban távozhatsz a teremből?) De elég, ha kezed egyeden mozdulatával megnyomod a ravaszt – és a lövés dörrenésével együtt örökre összeomlik számodra az egész világ…

És – szereted magad. És – megveted magad.

Kár, hogy nem szerzett motorcsónakot.

Megy tovább a villanyfényben úszó kis tereken. És a fasorok sötétlő zöldje alatt… Sőt – a közönség első soraiban, a cári sátor közelében…

A sátrat a Dnyeper szakadékos partja fölé emelték, hogy abból nézze az uralkodó a tűzijátékot. Maga a sátor gránátalma színű anyagból készült, rajta arany sasok, a csúcsán vörös és világoskék fényekkel megvilágítva Monomah koronája. A meredély rézsűjén a rakpart építményei ragyognak, az egyik kikötő fehér, a másik zöld, Brodszkij óriási malma tetején és a Truhan-szigeten cári monogram

világít, a Dnyeperen hattyú alakú fénycsónak siklik lassan, visszatükröződik a habokon. A látvány leghalványabb eleme a Dnyeper fölött elúszó hold. A rakétafürtök robbanásakor olyan jól látszik a Dnyeper mindkét, sokezres tömeg lepte partja, mint napvilágnál, a zenekarok felől pedig himnuszok hangjai szállnak a magasba.

A sátor környékén azonban nem látta a cárt. A kisorosz népi kórus színpadánál viszont hirtelen felbukkant, ő meg ott szorongott tőle két lépésnyire – nem három lépésnyire, kettőre! Félig hátulról, oldalvást látszott a cár simára nyírt tarkója a katonasapka alatt – a kíséret tagjainak feje közötti résen akadálytalanul rá lehetne lőni! Bogrov zsebében meg ott a browning az első betöltött golyóval. Csak ki kellene vakon biztosítania a zsebében, elővennie – és tűz!

És szétrobbanthatná az egész csillogó-villogó ünnepüket!

Kéjes remegés futott át testén. Hányszor elvetette már a cár meggyilkolásának gondolatát – de hogy ennyire megvalósítható legyen! De hogy ennyire!!!

Hatalmának tudata szinte megszédítette. Könnyedén mozdít egyet a mutatóujján – és oda még egy orosz cár! Sőt talán egy egész dinasztia, az összes Romanovot leterítheti a mutatóujjával!!! Világtörténelmi esemény lenne!

De – igyekezett erővel lehűteni magát – ez a cár nem több, mint puszta név, nem pedig méltó célpont. Köznevetség tárgya, a legtökéletesebb senki, különbet kívánni sem lehetne ennek az országnak. Nincs az a jó lövés vagy az a hitvány utód, ami vagy aki jobban szétzilálná ezt az országot, mint a jelenlegi cár. Tíz esztendeje öldösik már a minisztereket, tábornokokat, de ehhez a cárhoz még senki sem nyúlt. Tudták, miért.

A halálát vagy a sebesülését követő leszámolás viszont keresztezné a kitűzött célt. Éppen Kijevben történnének rendkívüli dolgok. Ha a cárt valahol másutt, nem Kijevben tennék el láb alól, még úgy-ahogy elmenne. De ha Kijevben, és ő, Bogrov, lenne a tettes, az szörnyű zsidó pogromot robbantana ki, felkelne a sötét, esztelen nép. Ó, Kijev eleven, hozzá oly közel állónak érzett zsidósága! Semmit sem kíván ő jobban, mint azt, hogy Kijev ne váljék zsidó vérfürdő helyszínévé sem az idei, sem bármely másik szeptemberben!

Háromezer éves halk, de határozott felhívás visszhangzott benne.

És lecsendesítette vadászszenvedélyét. És hagyta, hogy a tömeg félresodorja. És továbbment.

Sztolipint viszont, azt még ma megöli, határozta el szilárdan. Sztolipin miniszterelnököt ma este semmi sem mentheti meg – nincs olyan kéz, nincs olyan gát, nincs olyan védelem! A csőcselék nem ismeri, nem lesz, aki a védelmére keljen.

Csakhogy – nem akadt rá. Nem látta. Lehet, hogy a rövidlátása

miatt.

Egyszer mintha messziről, homályosan látta volna. Igyekezett is feléje, tolakodott, de elszalasztotta.

Vagy talán kereste ugyan, de nem elég kitartóan?

Szereted is magad. Meg is veted magad.

Nem akadt rá, nem találta meg.

Az ünnepi estnek meg vége lett.

Elszalasztotta.

Ám alighogy kiért a ligetből, ott, az indulni készülő hintók között a Krescsatyik torkolatánál, amelyet a Mihail utca felől csendőrök és kozákok zártak el, hogy a bámész tömeg ide ne csődüljön nézelődni, máris lerázta magáról az ernyedtséget, és keservesen, kilátástalanul összeszedte magát – belül.

Ott állt a sok fafejű, őrizték, ő meg… – a halálos méreg már oda is szivárgott a kiszemelt szívének közepéig, de – elkalandozott… nem találta meg kiszemelt áldozatát…

Önmagadtól nem menekülhetsz. A bérkocsi még el sem érte a Bibikov fasort, amikor Bogrov már tisztában volt vele: meg kell szereznie a következő belépőjegyet.

Holnap? Addig aludni kellene.

De nem, aludni már sosem fog.

Hát Kuljabko?! Egész idő alatt semmit sem kérdez, nem is nyugtalankodik: megjöttek a terroristák vagy nem? És mi volt a Kereskedő ligetben? És… miért volt olyan fontos odamennie? Nyikolaj Jakovlevics *magával hozott mindent, amire szüksége van* – és Kuljabko nem nyugtalankodik! Az áldott vastagbőrűsége! Erre Bogrov nem számított, még ha ismerte is az ohranka személyzetét.

Hogyan veszik fel őket a testületbe? Hogyan választják ki őket? Hogyan jutnak feljebb a szamárlétrán? Csak a kapcsolatok, a protekció alapján.

Vagy egészen más a helyzet: talán rájöttek mindenre?… Talán már jönnek is, hogy letartóztassák? Figyelték volna a ligetben?

Lehetséges! A lehető leglehetségesebb! Meghűlt benne a vér.

Éjfél van. Éjjel egy óra. Mozduljon, hogy levetkőzzék? Nem, alvásról szó sem lehet.

A tétlenség minden órája veszteséget jelent.

Hogy is tudott így ellankadni a Kereskedő ligetben, hogy is tudta elszalasztani? Nem a hegedűket kellett volna figyelnie, inkább járkált és kereste volna!

Holnap reggel lehet, hogy megint nem találja a helyén Kuljabkót. Holnap egész nap megszakítás nélkül folynak majd az ünnepségek, le is maradhat a színházról.

Jegyet kell szereznie most rögtön, azonnal, nem vállalhat kockázatot a halogatás miatt.

A saját misztifikációjába könnyen beleéli magát az ember. Megkettőződik számára a valóság. „Nyikolaj Jakovlevics”, lám, ott ül a szomszéd szobában. Mit gondol majd, ha meghallja, hogy kétes házigazdája éjjel elmegy otthonról? Hogyan magyarázza meg neki? És hogyan találja ki, mik a holnapi tervei? És mit mondjon el Kuljabkónak? Hisz-e majd neki az alezredes? Hisz-e majd Nyikolaj Jakovlevics? Csak tudjon gyorsan, találóan replikázni!

Be kell gyakorolni. A legjobb, ha írásban fejt ki pontosan mindent. Tekintettel a kései órára, Kuljabkóhoz feljegyzés nélkül amúgy sem juthat be.

Nyikolaj Jakovlevics nálam tölti az éjszakát. Két browning van a csomagjában… (Csak minél közelebb az igazsághoz, akkor nem botlasz el. Minél közelebb jársz az igazsághoz, annál könnyebben játszod el a szereped, annál kevesebb ránc gyűlik a homlokodra.)… Megérkezett még „Nyina Alekszandrovna” is. (Találkozott valamikor életében ezzel a névvel, a viselője bájos, fiatal nő volt…) Én magam nem láttam. De bomba van nála. (A bomba nélkül nincs semmi új az egészben, s az ohrankát meg nem mozdíthatod, fel nem rázhatod.)… Egy másik lakásban szállt meg. (Ez arra jó, igen szellemes elgondolás, hogy ha nem az összes terrorista van nálam, nem ronthatnak be a lakásomba, hiszen elijesztenék a többit. De meg kell csillantani előttük a reményt is. De el kell venni az idejükből is.)… Holnap déli tizenkettő és egy óra között eljön a lakásomra. (Ha lefelé néz a rúdról – beleszédül: már milyen magasra jutott!) Aztán bizonyossá teszi, hogy Sztolipin és Kasszo ellen irányul a készülő merénylet.

Mindent elárul nekik! Az elejétől a végéig mindent! Maga jelenti fel magát tettének véghezvitele előtt! Ki látott már ilyet? Vajon Lazarev kibogozza-e valaha? Vajon méltányolni fogja-e?

…„Nyikolaj Jakovlevics” teljesen biztos az akciójuk sikerében. (Meg kell mozgatni Kuljabkót. Felzaklatni nem lehet őket, de aludni hagyni még kevésbé szabad…) Megint célzott a terroristák magas beosztású pártfogóira is. (Kimerült agya új ötleteket már nem tudott kiötleni.)… Korlátlan együttműködést ígértem nekik mindenben. Most várom utasításaikat.

Van valami lenyűgöző abban, hogy ilyen kaján arcátlansággal fedi fel azt, ami lesz; Kuljabkónak ettől le kell dermednie, lélekben kapitulálnia, engedelmeskednie.

De mégis érthetetlen: miért ennyire közönyösek?

A „bombával” majd szétrobbantja ő Kuljabko nemtörődömségét! A miniszterek nevével – megnyugtatja. A *magas beosztású pártfogók*kal kővé dermeszti. Ezekkel a *pártfogók*kal jól szíven döfi. Ha már a pártfogók is így akarják, akkor miért is serénykedne ő másoknál jobban?

Éjjel két órakor a politikai rendőrség bejáratánál posztoló őrhöz

odalépett egy jól öltözött úr, és kérte, jelentsék be. Most is Szabajev volt az ügyeletes, még nem váltották le. (És ha leváltják, nem megy-e mindjárt Bogrovék szakácsnőjéhez, épp akkor, amikor annak Nyikolaj Jakovlevics reggelijét kellene készítenie?) Behívta a fogadóterembe. Telefonált az alezredes lakására, keltegette Kuljabkót. (Bogrov úgy jött a titkosrendőrségre, mint valami okvetetlenkedő kérelmező, mintha csak az ő, nem pedig a miniszterelnök életét fenyegetné merénylet…) Kuljabko persze semmiképp sem akarta megzavartatni éjszakai nyugalmát: na, mi olyan nagyon sürgős? Na jó, adja elő írásban… De hiszen kész már a feljegyzés, itt van a kezemben… Hát akkor küldje át Gyemigyuknak, foglalkozzon vele ő… Nem lehet, ragaszkodik hozzá, hogy csak önnek, személyesen.

Felvitték a feljegyzést Kuljabkónak. Telnek az éjszakai órák, álmatlanság váltakozik bódult álomba zuhanásokkal. Bogrov Szabajevnél ül. Szabajev kornyadozva bóbiskol. Kuljabko meg erre a negyedórára még biztosan visszafeküdt aludni. De talán Nyina Alekszandrovna bombája felrázza és bejön hivatalába? Persze nem: telefonál, inkább a lakására kísérteti Bogrovot.

A második találkozásuk, s megint a lakásán – de jól kezd menni!

Más se kell! Az az ember, akit elhatározása fűt, összehasonlíthatatlanul erősebb annál, aki csak nyugalomra vágyik. Az az ember, aki le sem feküdt aludni, mindig fölényben van azzal szemben, akit az ágyából rángattak ki. Jól célzott fellépése nyomában most a hidegvérű Bogrov maga is nekilát, hogy hipnotizálja a lankadt Kuljabkót.

Kuljabko pedig még a második telefonhívást követő negyedórát is végigszunyókálja. És oroszos közvetlenséggel annyi fáradságot sem vett magának, hogy felöltözzék – hiszen, amúgyis mindjárt visszabújik az ágyba –, bordó köntösében, nagyokat ásítva, gúnármód Bogrov elé totyogott.

– Mi aggasztja annyira, galambocskám? – kérdezte, őszintén sajnálva magát is, Bogrovot is, mind a két boldogtalant.

Pedig még nem is öreg. Negyven sincs. Csak hájas.

Az az ember, aki egy épphogy összefogott köntösben van, végleg nulla egy öltönyössel szemben.

Ebben a szerelésben kell most majd mindennek eldőlnie.

Bogrov egyébként nem is akar semmi különöset, csak egy színházjegyet ma estére. Egész halom van belőlük a dolgozószoba asztalán.

Ám nyíltan szóba hozni még most is óvatlanság lenne. (Bogrovot magát is meggyötörte ez a halogatás. Szaggat egész teste.)

Kuljabko álmos meghittséggel fogadta, sem a bomba nem nagyon robbantotta szét nemtörődömségét, sem különösebben kővé nem meredt a pártfogók miatt, úgyhogy most Bogrov kénytelen

jóindulatúan elmagyarázni alezredes barátjának mindazokat a részleteket, amelyeket napközben nem mondhatott el telefonon: a terroristák azt kívánták tőle, adjon pontos személyleírást Sztolipinről és Kasszóról. (Minden képes folyóiratban rendszeresen láthatók, de az álomittas Kuljabko ezt nem foghatja föl.) Ezért is kellett a Kereskedő ligetbe mennie, nem tehette meg, hogy ne menjen, a terroristák valószínűleg a nyomában voltak, figyelték, hogyan teljesíti a megbízást.

A rúd szilárdnak tetszik, be van ásva a földbe, ám fönt, már a kupola közelében, jaj, de erősen kileng! Mindjárt levet magáról! Már azt sem tudod, mi tart fenn, gyámoltalanná válsz, ügyetlenül kapkodsz: *hol* is figyeltek téged a terroristák? A ligetben? Akkor hát miért nem állították össze maguk a személyleírást, vagy puffantották le őket rögtön? És ha már annyira bizalmatlanok, hogy külön ellenőrzik, elment-e a ligetbe – hogyan bízhatják rá minden titkukat, minden tervüket, önmagukat?…

Jobban össze kellene illeszteni a szálakat, de kimerült agya erre képtelen.

Az álmos Kuljabkóé meg még inkább. A Kuljabko képére kiülő butaság nem személyes tulajdonsága, inkább típusos, ha nem éppen faji jellegű. Vakarózik, szorosabbra húzza magán a köntöst – semmi sem tűnt fel neki, mindent rendben lévőnek talál. A-lud-ni vágyik!… Maga is akár egy háromrétegű párna.

Bogrov újra végigrágja, mit is írt a feljegyzésében, és tovább fűzi: Sztolipint nem látta, a személyleírásával kapcsolatos megbízást nem tudta teljesíteni. Nyikolaj Jakovlevics pedig ragaszkodik hozzá… (Így készíti elő, hogy színházjegyre lesz szüksége… Átvennie azonban nem szabad. Többet ér a jegynél a bizalom. Mert lehet, hogy Kuljabko jegyet ugyan ad, de ráállít három titkosügynököt.)

Szóval nem az uralkodó ellen készül a merénylet?

Nem-nem.

Kuljabko nyugtalansága elcsitul. Nem érti, egyáltalán miért zavarták fel álmából.

Ja igen! – kap észbe, amint a Kremencsugból érkezett panaszra gondol: Nyikolaj Jakovlevics különös ismertetőjelei túl általánosak, ezek alapján nem tudnak a kereséséhez kezdeni, pontosítsa őket, galambocskám!

Micsoda marha! Minek neki Kremencsug?…

Kérem, semmi akadálya. (Kicsit váratlanul érte a kérdés.) Szóval: a közepesnél magasabb termetű… elég testes… a haja barna… kis bajusza van (hogy is mondta korábban?)… rövid, nyírt szakállú… vörösbarna angol kabátot… keménykalapot… sötét kesztyűt visel.

A sötét kesztyű különösen meggyőzőnek hangzik egy pravoszláv zsandár számára: hiszen a terroristának karmai vannak, el kell azokat

rejtenie.

Kuljabko visszament aludni, Bogrov meg elindult az üres utcákon, felfrissült.

Még egyszer megbizonyosodott arról, hogy éjszakára visszarendelik a posztoló ügynököket, a házát senki sem figyeli. Az is lehet, hogy azok önkényesen mennek haza aludni.

Zsonglőrködött, taktikázott – milyen művésziien! Nem hagyta cserben a figyelme, az értelme.

De mi lesz reggel? Reggel, amikor Kuljabko felocsúdik – hiszen jelentést kell tennie! Milyen szinten? Talán Sztolipinnek magának? Értelemszerűen nem mulaszthatja el a jelentéstételt.

Nem túl mélyre hatolt-e vajon az igazság tőre?

Nem tehettek volna jelentést korábban is? A kötelességük lett volna. És mégis semmi?

Nem túlozta-e el az őszinteséget? De ha csak Kasszót említette volna, nem adnának neki jegyet.

Ebben az őszinteség-játékban máris rengeteg a kockázat: bejelentik a miniszterelnöknek, hogy merénylet készül ellene! Akkor ő biztosan óvakodni fog, talán el sem megy a színházba?

Nem, nem bújik el. Odamegy. Bogrov a jövendő áldozatát nem kevésbé alaposan vizsgálta, tanulmányozta, mint azt a vacak Kuljabkót. Hiszen Sztolipin az eszer repülős kihívására azzal válaszolt, hogy beült mellé a kétszemélyes repülőgépébe! Sztolipin jelleméből adódik, hogy nem tér ki a veszély elől. Így megy majd biztos halála elébe.

Nagyszerűen rakta ki a csalétket: a terroristák majd összegyűlnek, de délnél nem előbb. Azaz ennél korábban nem lehet őket elfogni. Korábban nem indulhatnak Bogrov lakására, hogy letartóztassák őket. (Csak nehogy eszükbe jusson Szabajevvel ellenőriztetni a helyzetet!…)

De a jegyet sem kérheti előbb, hiszen nem tudhatja, mire utasítják majd a terroristák…

Ha sokat aludt, ha keveset, reggel, miután kávéval felpörgette magát, idegesen vidám volt. Boldogította a tudat, hogy túljárt az eszükön, győzött, célja közelébe ért, s most egy olyan pillanat következik, amely egész eddigi életének értelmet ad.

Ha sokat, ha keveset aludt az ember, reggel mindenképpen jobban fog a feje. Az éjszakai találkozásukba hiba nem csúszott. De megoldásra sem jutott.

Tovább kell ütnie a vasat. Elmélyítenie az éjszaka keltett benyomást.

És – déli tizenkettő tájban, egy órával a terroristák kritikus találkozója előtt a lakás gazdája kiment a házból, s útnak indult gyalog. (A kopók már a helyükön állnak, figyelnek, de őt nem követik. Az iránta táplált bizalom a régi.)

A Krescsatyikra fordult, és a napfényes délidőben nyíltan az Európa Szállóba indult, tudván, hogy Kuljabko most ott van. Ott, ahol – ezt egész Kijev tudta – az ünnepségek sok magas rangú, hivatalos vendége is megszállt, és éppen lakomázott. (Miféle merészség ez? A terroristák szeme előtt van – és nem fél tőlük? Tegnap meg otthonról telefonált a titkosrendőrségre, küldöncöt menesztett a belépőjegyért, a türelmes terroristák pedig mindezt tűrik és nem izgatják magukat? Milyen dermesztő – tisztán látszik az egész a déli nap fényében és melegében!…)

Kuljabko annak az államtanácsosnak, Veriginnek a szobájában fogadta.

Ketten vannak. (Nem hárman, már ez is jó.)

Hibátlanul ügyelni kell minden megfogalmazásra.

De nem is a megfogalmazás a lényeg, hanem a varázs, amellyel hatalmába keríti ellenfelét.

Nem az a fontos, mit mond, a fontos az, hogyan néz. Újra végig kell rágni az eddigieket. (*Ezek* nem változtak.) Egy változás van: a terroristák déli találkozójára nem kerül sor. (De hogyan szereznek ilyen pontos értesüléseket egymásról? Hogyan tudnak így egyeztetni mindent?) A találkozást a Bibikov fasorba, a Vlagyimir utca sarkára, este nyolc órára halasztották. (Egy órával a színházi előadás előtt.)

Elhalasztották, jó, de a merényletet nem fújták le?

Nem! – Így Bogrov, szembenézve minden veszéllyel. És el nem fordítja róluk tiszta tekintetét.

Mégiscsak tud rájuk hatni. Kétfelől kérdezik: *hol* kerülhet sor a merényletre?

Az igazat, az igazat, csakis az igazat kell mondania! A legvalószínűbb, hogy a színház *mellett*. (A végén azért eltántorodott kissé.)

Az államtanácsos, ez a papírnyomó itatós, mindenképpen meg akarja csillogtatni rendőri képességeit: de hogyan ismerhetők fel a terroristák a zsúfolt utcán?És hogyan tapinthatók ki a szándékaik: végrehajtják az akciót, vagy ismét elhalasztják? (Ha elhalasztják, várjanak a letartóztatásukkal?)

Kuljabko: ha akcióra indulnak, Bogrov adjon jelet – gyújtson rá egy cigarettára.

(Jaj, szétfoszlik minden: ő menjen a fasorba? Üljön le egy szabad padra? De hogyan jut akkor a színházba?… Szétesik minden, és puszta érvekkel összerakni nem lehet…)

De bezzeg egy megejtő pillantással! Kissé oldalra billenti enyhén lapos fejét – olyan kedves ifjú, az ember hinni akar neki, hogy is ne hinne, hinnie kell…

Hát hogyne, kész ő mindenre, a cigarettás jeladásra is. De bántja, hogy a terroristák belerántják őt erőszakos akciójukba. Épp annak

időpontjára akart elszigetelődni tőlük, eltávolodni az egész társaságtól, nehogy velük együtt kerüljön letartóztatásba. El akar különülni a bombadobálóktól.

De milyen ürüggyel?

Ürügy éppen van: tegnap a Kereskedő ligetben nem sikerült összeállítania Sztolipin személyleírását, Nyikolaj Jakovlevics haragszik, követeli tőle. Mi lenne, ha látszólag ezért, vállalva a terroristák felderítőjének szerepét, elmenne a színházba?

(De jól látszik a vakító nappali fényben az összetákolt kifogás és az, mekkora erővel tapad a rúdhoz azon a helyen, ahol éppen nem kellene lennie. Itt aztán minden szétfoszlik: mi keresnivalója van a színházban, ha a találkozó a fasorban lesz, az akció pedig a színház *mellett*? Hogyan fogja jelezni a terroristák szándékait, ha elszigetelődik tőlük? És egyáltalán minek már a személyleírás ilyen későn? De a tákolmány, amelyet valami hipnotikus áram fog egybe, meglepő módon mégsem omlik össze.)

Sőt, mi több: a színházban, ha Bogrov hamis jelet ad a terroristáknak, akár meg is hiúsíthatja vállalkozásukat.

(Nem omlik össze ez sem!)

Az ünnepi felfordulásban (hiszen sietnek ők is megint egy pezsgős fogadásra), a biztos siker tudatában és kitüntetések reményében – nem omlik össze!

– De mit mond nekik, honnan szerezte a jegyet?

– Ó, hát Regina, az énekesnő révén. Ő meg a legmagasabb körökhöz tartozó pártfogójától kapta.

Nem egészen világos még: tehát Bogrov nem mutat rá a terroristákra a fasorban?

Semmi baj, az ügynökök könnyen követhetik Nyikolaj Jakovlevicset Bogrov házától. Bogrov meg tulajdonképpen hasznosabb is lehet a színházban.

Tulajdonképpen…

De hogyan jutnak be a terroristák a színházba?

(Minden összekuszálódott.)

Ó, hát a *magas beosztású pártfogóik révén*…

Megejtő.

Kuljabko és Verigin még több más eshetőséget is megvitat, amelyekkel munkatársuknak a terroristák jóvoltából talán szembe kell néznie.

Nem erőszakosan, inkább kicsit megadóan: akkor nekem jó hely kell a földszinten – figyelhetnek, ellenőrizhetik, hogy ott vagyok-e.

Hiszen Bogrov a terroristák szigorú ellenőrzése alatt áll, minden lépését figyelik.

Verigin: az első sorokba szóló jegyet semmiképp se kaphat, azokban csak tábornokok és más magas rangúak ülnek.

Kuljabko: a földszintre szólót, de hátrább. A jegyet elküldöm, ha a forradalmárok tervei nem változnak, hiszen folyton változtatgatják őket.

Elúszott volna a jegy? Talán nem. Erőszakoskodni nem szabad. (Elernyedt a teste, izmai megereszkedtek, elfáradt a nyelve, szeme becsukódik – lezuhan most a rúdról, akár egy zsák?)

Bérkocsin megy haza: a gyengesége miatt is és mintha azért is, hogy mielőbb Nyikolaj Jakovlevics szűk társaságában legyen – csak nem fogott gyanút a távolléte miatt?

Hogy önmaga szűk társaságában legyen. Olyan ügyesen cselezett, kúszott felfelé – most zuhanjon le? Holnap ez az egész cári banda továbbutazik más városokba, ő pedig ismét rakosgathatja, akár a bábukat, Nyikolaj Jakovlevicset, Nyina Alekszandrovnát, kitalálhat újabb személyeket, meséket, ismertető jeleket… Már nem fogott a feje. Zuhanni kezdett.

Elfáradt… Mennyi energiát, ihletettséget pazarolunk el mi, nagyszerű lények – de mire? Átok ül rajtunk! Rendőrkopókká változtatnak minket.

A magány órái, hosszú órái telnek kilátástalan zsákutcában, feltételezések latolgatásában. A nénikéjével ül ebédhez. Egy falat se megy le a torkán. Maga sem vette észre: elhagyta az ébersége, kikottyantotta a nénikéjének, hogy tegnap a Kereskedő ligetben járt. A néni elképedt: hogyan juthatott oda? Pétervári ismerősei segítségével.

Hogyan is szalaszthatta el a lehetőséget tegnap a Kereskedő ligetben? Az ilyen szerencsés véletlenek nem szoktak megismétlődni.

És ami még nem jutott eszébe eddig: a portás! Egyszerűen odamehetnek hozzá, és ellenőrizhetik: kiment-e a főbejáraton legalább egyszer egy ilyen és ilyen külsejű személy?

A szobalány már elővette, kikészítette neki a frakkját, fehér mellényét. A frakkot nyilvános ügyvédi szereplésére varratta, arra azonban sor se került.

Idegtépő órák. Jaj, bárcsak mielőbb eljönne a vég, s benne minden jutalma! Megszűnne a bújócska, nyíltan néznénk egymással farkasszemet, s meglátnánk, melyikünk sápad el. Csak mielőbb befejezhetné. Mielőbb lőhetne. Sztolipin eltakarta előle az egész világot.

Egyszerre – kopognak, valaki idegen. A revolver az asztalon, elfelejtette letakarni, rögtön az ajtóhoz ugrik.

Egy rendőr!!!

Szabajev.

Leleplezték? Minden megbukott? Már minden szobát végignézett… sehol semmiféle Nyikolaj Jakovlevics? Már az előszobában toporog egy teljes rendőrosztag?

Szabajev udvariasan: telefonálhatna-e innen a szolgálati helyére, a

titkosrendőrségre?

Nem! Nem! (Csapda lenne? Erősítést kér?)

Szabajev elcsodálkozott.

Nem, tudja, az én helyzetemben nem élhetek ezzel vissza.

Felfigyelhetnek rá.

Semmi baj. Megúszta. Tehát a szakácsnőhöz jött. Tehát *azoknál ott* minden rendben.

Járkálnia, várnia, gyötrődnie kell még és még tovább. Ha lefekszik, nem tud fekve maradni, ha járkál, nem viszi a lába.

Meglesz a jegy?

Mégis odébb mozdul lassan az óramutató. Közeledik, egyre közeledik a heteshez. De neki nincs ereje kivárni, amíg odaér. Telefonált Kuljabkónak. Ezúttal az vette fel a kagylót. Fojtott hangon (nehogy Nyikolaj Jakovlevics meghallja): a tervek nem változtak, küldje a jegyet.

– Jól van. Gyemigyuk maga viszi el a portásnak, azt mondja majd, hogy Regina küldi. Kuljabko hangja olyan, mint rendesen.

De eltelik húsz perc, eltelik harminc – és nem hozzák a belépőjegyet!

Már a frakkot is felvette, szűk és túl meleg, a nadrágja zsebében a browning.

Járkálni kell, hogy megszokja. A browning jókora, nagy kaliberű, kidudorodik, el kell majd takarni valamivel.

Nem hozzák a jegyet! Zsebében egy tartalék feljegyzéssel, amelyben megindokolja, miért indult el korábban, és miért késlekednek a terroristák:

…Nyikolaj Jakovlevics nagyon izgatott… az ablakból látcsövön látja a túl leplezetlen megfigyelőket… én még nem buktam le…

Nyolc óra! Már ott, a fasorban nézik őket! Bogrov kilép az utcára.

Elindul élete első *akció*jára.

Már besötétedett. Mindenütt ügynökök. Rajtuk Nyikolaj Jakovlevics nem törhet át…

De itt is van Gyemigyuk. Hogy ne kerüljenek az ablakból leső terrorista látómezejébe, Bogrov jelzi a kezével – menjen odébb, még odébb, a Funduklejev utca felé.

És – kezében a jegy!!!

Nagy önuralommal kettéhajtja, és frakkja zsebébe teszi…

A kormány sorsa. Az ország sorsa.

És az én népem sorsa.

A Funduklejev meg a Vlagyimir utcán és a Színház téren szinte áthatolhatatlan tömeg. Ostoba emberek tízezrei legalább fél szemmel látni akarják ostoba cárjuk átvonulását.

Jönnek, egyre jönnek a gépkocsik és hintók felcicomázott arisztokrata utasaikkal. Az előadás csak egy óra múlva kezdődik, ám a

színház már tele van.

(De már nyolc óra is elmúlt, és a terroristák nem gyülekeznek a fasorban. Megint elhalasztották volna? De hogyan intézik el a halasztást? Telefonon? Csakhogy abba bele lehet hallgatni, ahogyan Pevzner esetében is történt, és mi van, ha erre a rendőrség is rájött? Ha pedig tényleg elhalasztották, akkor nem is lesz merénylet? Minek megy ebben az esetben Bogrov a színházba? Hogy összeállítsa a személyleírást és jelt adjon – de kinek? Hogyan? Mire? Vagy hogy meghiúsítsa a merényletet? De fegyvertelenül, segítség nélkül?…)

Minden jegyszedő mellett egy rendőrtiszt áll. Milyen büszkévé teszi az embert, ha rendes, törvényesen szerzett, a nevére kiállított jegye van! A frakkjának, kifogástalan modorának és gesztusainak köszönhetően pedig ki sem rí az előkelő társaságból.

(De jaj, ha most megmotozzák, és rögtön megtalálják nála a browningját a nyolc tölténnyel?… Szörnyű pillanat, persze hogy most fogják végigtapogatni!)

Az előcsarnokban ott sétálgat Kuljabko. Mégiscsak várja a híreket. És egyenruhásan, mellén a kitüntetéseivel, mindenki szeme láttára hajlandó nyíltan beszélgetni a kedvencével.

Jaj, micsoda ostoba egy gúnár, Bogrov néha szinte megsajnálja. Amióta színházjegyet kapott tőle, valami szimpátiafélét kezdett érezni iránta.

Az oszlop mögé állva: én itt a pillantások kereszttüzében vagyok, veszélyes ilyen nyíltan beszélgetnünk.

– Azt hiszi, hogy a terroristák emberei a színházban is ott vannak?

– De mennyire! Jók a kapcsolataik…

Meg kell még gon-dol-ni, érdemes-e egyáltalán harcolni ellenük. Meg kell még gon-dol-ni, érdemes-e elrontani a jó viszonyt velük…

Meglesz azért a fasori találkozó? Lemondták. Már megint? Áttették egy magánlakásba, amelyet én nem ismerek. Nyikolaj Jakovlevics is átköltözik oda ma tizenegy óra után.

Forróság öntötte el Kuljabkót, törölgette a zubbonya gallérja alatt meggyűlő izzadságot. Próbálták, mennyire próbálták bekeríteni a zsákmányt – és minden hiába volt? Csak úgy beszivárognak, aztán elmennek? Kuljabkóék kitüntetéseivel együtt?

Kicsúsznak a kezükből?

– Figyeljen ide, menjen és nézze meg, otthon van-e még?

(Ó, megint túllőtt a célon! A legnehezebb az egyensúly megtartása.)

– De hát most jöttem el hazulról, akkor még otthon volt.

– Nem, nem, menjen csak vissza, és nézze meg – most rögtön!

– De hiszen miatta leszek a színházban, hogyan mehetnék vissza?

– Mondja azt, hogy otthon felejtette a kesztyűjét.

De elkapta az izgalom a verítékben úszó hájas fickót! Hogyan is támadhatott Bogrovban futó szánalom iránta? Legyőzte az egész

elérhetetlen, valószerűtlen magasságot – de minek? Hogy most visszacsússzon? A zsebében a jegy – de mintha ott sem volna.

– Menjen, menjen, galambocskám! – sürgeti, hajszolja Kuljabko fejvesztetten kapkodva. – Menjen, nézze meg, aztán majd jelenti.

Csúszik, csúszik lefelé a gyalult rúdon – legalább szálka nem sérti fel a bőrét. Lefelé csúszni aligha könnyebb, mint felfelé kapaszkodni. És mennyire elfáradtak már a rudat ölelő izmai!

Hazamenjen? Őrültség, át se jut a tömegen, nem ér vissza az előadás kezdetéig. Menjen, de ne haza? – az ügynökök majd jelentik, hogy nem járt otthon.

De csak később. Utána.

Átment a Vlagyimir utca túlsó oldalára. Lökdösődött vagy tizenöt percig a François kávézó körül. Lehet, hogy már most is figyelik? És – talán már el is bukott minden? De ekkora tömegben nem lehet eredményes a megfigyelés.

Visszaért a színház elé, egy másik ellenőrző ponton akart bemenni. A rendőrségi közeg azonban nem engedte át: a jegye érvénytelen, már használták.

De Kuljabko lesi éberen, és a segítségére siet: ezt itt engedje be! Ezt ismerem!

Na, mi a helyzet? Otthon van. Vacsorázik. Észrevette viszont, hogy a házat figyelik – túl durván csinálják, nagyon nyugtalan. (Miért is nem mondta ezt előbb? Elfelejtette, hogy a feljegyzés is a zsebében van.)

Ezek szerint Nyikolaj Jakovlevics nem készül sehová. Ezek szerint itt az ideje, hogy Kuljabko is megnyugodjék.

És – az előadás még mindig nem kezdődik. A rengeteg kiöltözött néző fel s alá sétálgat az előcsarnokban, a büfé előtt, a folyosókon, hogy megmutassa magát és nézelődjék. Évtizedek óta nem látott a kijevi operaház ekkora sokadalmat. Számosan jöttek Pétervárról is.

Bogrov közönsége volt ez! Azt hiszi, hogy a *Mese Szaltán cárról*-ra jött, és azért, hogy megcsodálja a cárleányok gyöngysorait – de olyat lát majd, amilyet még nem látott Oroszország, s még az unokáinak is mesélni fogja mindegyikük: ott voltam, amikor megölték Sztolipint, úgy történt, hogy… Ez a közönség nem tudja, hogyan kell felmászni a rúdon egészen a kupoláig, a legfelül lévő kis emelvényig, csak az utolsó mutatványt fogja látni.

Azt találta ki, hogy kidudorodó nadrágzsebét a félig leeresztett kezében tartott, szétnyitható színházi műsorfüzettel takarja el.

Megszólaltak a csengők. Parfümfelhőben színes ruhás hölgyek mentek el mellette. És katonák, katonák – katonák voltak a legtöbben.

A főkormányzói páholyban a cár alakja magasodott, vele két leánya. A cárnőt nem lehetett látni.

Hátulról és messziről Sztolipint sem, aki előkelőségek között állt a

páholy lábánál. De ott kall lennie: a színház azért is más, mint a népünnepély a ligetben, mert itt a helyeket rang szerint osztották szét. Kihúnytak a lámpák. Felhangzott a nyitány. Szétnyílt a függöny: hangsúlyozottan orosz népi ruhákba bújtatott buta lányok egy hülye falusi parasztházban vacakoltak valamit, a vacak cár meg kihallgatta beszélgetésüket, és menyasszonyt választott közülük magának. Arra is gondolt: ugyan miért érezze magát halálra ítéltnek? Miért ne menekülhetne el a lövést követően? Nyilván mind elvesztik majd a fejüket, ő meg hátha kifuthat a színházból, elkaphat egy bérkocsit?…

Biztosnak kell lennie abban, hogy nem figyelik. Nem vallana Kuljabkóra, de hátha mégis. Ha azonban figyelik, akkor nem tehet semmit, akkor lesz rá idejük, hogy lefogják a kezét az utolsó pillanatban.

Az első szünetben tehát nem szabad próbálkoznia. Az első szünet arra való, hogy kitapasztalja, figyelik-e: gyorsan kimegy a mellékhelyiségbe egyedül, gyorsan végigmegy a lépcsőn. Jól van, elhalaszthatja az akciót – egy szünetnyire.

Vagy halassza el egészen?

Hiszen ebben a lángolásban, tervezgetésben a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy végiggondolja: egyáltalán mennyire elkerülhetetlen az egész?

Hogy éppen ő?

De túl sok minden sikerült neki. Mintha egyszerre három kockát dobott volna, s mindegyikkel hatost!

Ki más lett volna erre képes?

Szünet. Gyorsan járkálni kezdett, ellenőrizte a helyzetet.

Nem, nem figyelik.

Kikölcsönzött látcsövén más-más helyekről leste: hol van hát Sztolipin? És hányan őrzik, hogyan?

Ott elöl, elöl… A cári páholy lábánál egyáltalán nem volt őrség. Arra sem utalt semmi, hogy erre rendelt embereket ültettek volna a széksorokba. Ott, elöl…

Igen, Sztolipin ott ült fehér zakóban az első sorban a cári páholy alatt, méghozzá majdnem az átjáró mellett.

Minden látható őrség nélkül. Csak azok voltak mellette, akikkel beszélgetett.

Nincs-e itt az idő, hogy egyenesen elinduljon feléje?

Hirtelen heves ütést érez a bensőjében.

Nem, még valahogy nem áll készen, további felderítésre van szüksége. Szünet különben is három lesz, és aztán még a hazafelé készülődés.

Ilyen földszinti közönség még nem volt: töméntelen vállbojt mindenütt, miniszteri csillag-rendjelek, az udvari előkelőségeken kitüntetések, vállszalagok, a hölgyeken briliánsok…

Ahogyan be is volt harangozva: ez itt a *népnek szánt színházi előadás*.

Bogrov ekkor felfigyelt valamire, amitől kiverte a víz: szinte valamennyi férfi egyenruhában volt, ki katonaiban, ki tisztviselőiben, a néhány civil se frakkot viselt, hanem világos, nyári öltözéket, olyan nagy volt a meleg.

És majdhogynem ő egyedül járkált köztük feketében, olyannak látszott, mint valami sötét folt. Nagyon feltűnő…

Hiba csúszott a számításába.

S megint az a Kuljabko: illetlenül közel lépett, magához intette egy sarokba – és nem azt tudakolta, van-e valami újság, egyszerűen beszélgetni akart Nyikolaj Jakovlevicsről.

Csak akkor szabadult meg tőle, amikor elkezdődött a második felvonás.

Mostantól, miközben a tizennyolcadik sorból az elsőre irányított látcsövén egyedül Sztolipin tarkóját látta, csak azt, a teljes felvonást moccanatlanul, összegörnyedve ülte végig.

És olyan gyűlölet fogta el Sztolipin iránt, hogy tekintetével a látcsövön keresztül is agyon tudta volna döfni.

Szünet.

Majdnem az egész közönség kisétált a nézőtérről, alig valaki maradt bent.

És újra – Kuljabko. Fejbólintással jelezte, hogy vonuljanak félre a sarokba.

Egész idő alatt alatt nem volt még annyira türelmetlen, mint most: eltelt már másfél óra – hol van hát Nyikolaj Jakovlevics? Nem lehet, hogy kicsúszott az ügynökök gyűrűjéből? A színházban magának már semmi dolga, nincs értelme, hogy itt maradjon. Menjen csak haza, és ügyeljen Nyikolaj Jakovlevicsre.

A nyavalyás! Megfigyeltetéssel nem tudta legyőzni, most majd kikészíti a nyüzsgölődésével, nem hagyja, hogy kivárja a harmadik szünetet. Ha ellenkezni próbál, nem fog leszállni róla. Ha pedig most elmegy, akkor mindennek vége.

Gyorsan, rögtön, nehogy gyanút ébresszen, rávágja: megyek.

És el is megy.

Tudván tudva, hogy többé soha nem fog sikerülni a terve. Ráadásul néhány óra múlva a hazugsága is lelepleződik.

Ez volt a legutolsó pillanat!

Elrejtőzött a folyosón Kuljabko elől – és visszafordult!

És visszafordult! Visszament a nézőtérre, kitéve magát annak, hogy találkozik Kuljabkóval. (Mondjuk, ottfelejtette a látcsövét, a kesztyűjét…)

De Kuljabko nem volt ott.

Megeshetett volna, hogy abban az egyedülálló pillanatban Sztolipin

sincs ott.

De ott volt!!!

Ott állt – annyira szabadon, annyira nem rejtekezve, annyira védtelenül, Bogrov felé fordítva mellét, vakító fehéren a nyári zakójában, akárha céltáblának szánták volna. A baloldali lejáró legvégén, hátával a zenekari árok korlátjának dőlve beszélgetett valakivel.

Szinte senki sem jött szembe Bogrovval a lejárón, a nézőtér négyötöde üres volt.

Eszébe sem jutott, oda sem sandított, hogy megtudja, mi történik a cári páholyban, van-e ott egyáltalán valaki.

Egy dendi lépteivel, természetes testtartására ügyelve, kidudorodó zsebe fölött még mindig a műsorfüzettel – ment – és ment! – és ment!! – egyre közelebb!!!

Mert hát a rövidlátása miatt fel volt mentve a lövészet alól.

Senki sem állta útját, ahogy közeledett a miniszterelnök felé. Rögtön észre lehetett venni, hogy sem közel, sem távol nem állt, nem ült, nem vigyázott senki, akit a védelmére rendeltek volna. Bármilyen sok katona volt is a színházban, őt egy sem őrizte. Belévillant a felismerés, de pontos megértésére már nem volt ideje: hiszen egyenesen és nem is egyszer megmondta nekik: Sztolipin ellen fognak merényletet elkövetni! Az egész várost, az egész színházat rendőrkordon zárta körül – csak éppen Sztolipin mellett nem volt egyetlen ember sem!

És senki sem vette üldözőbe Bogrovot, senki sem ragadta meg a vállánál vagy a könyökénél fogva.

Most majd mindjárt meghallotok minket – és soha nem fogtok elfelejteni!

Még négy lépés a csillaggal ékesített fehér ingmellig – és Bogrov elejtette, ledobta a műsorfüzetet, előhúzta a browningot, akár egy ölébe hullott ajándékot. Tett még egy lépést, és már szinte közvetlen közelről, amint meglátta Sztolipin mozdulatát, amely elárulta, hogy szembe készül szállni vele – belelőtt! Kétszer!! A testébe.

65. fejezet

(Pjotr Arkagyjevics Sztolipin)

Pjotr Sztolipin életének központi magja ifjúságától kezdve. – Az újraosztásos földközösség hibái, és annak világnézeti értelmezése. – Az eredendő mir-ben nem osztották újra a faluközösség tagjainak földjét. – A faluközösség megszilárdulása az I. Péter által bevezetett fejadónak köszönhetően. – A szocialisták véleménye a faluközösségről. – Nem a földhiány, hanem a kilátástalan megkötöttség. – Sztolipin hivatali pályájának kezdete, a mezőgazdaság iránti elkötelezettsége. – Kormányzó Szaratovban. – A zavaros orosz japán háború. – Szaharov főhadsegéd meggyilkolása. – Az első Sztolipin elleni merényletek. – Hogyan gyógyítsuk meg a falut? – Az 1904, évi kormányzói beszámoló. – Sztolipint belügyminiszterré nevezik ki. – Milyen volt az első összehívott Állami Duma. – Milyennek látták Sztolipint? – Szembenállásuk. – Sztolipin érvei a faluközösség megreformálása mellett. – Kiéleződik viszonya a Dumával, peterhofi konzultációk. – Engedni vagy feloszlatni? – Dmitrij Sipov: legyen kadet a minisztertanács. – Sztolipin érveit elfogadták, miniszterelnök lett. – Viszonya az október 30-ai Manifesztumhoz. – A választójogi törvény hibái. – Sztolipin irányvonalának centrum jellege, az első lépések az orosz alkotmány felé. – Oroszország szétzilálódik. – A forradalmárok mind pimaszabbak. – A helyi hatóságok gyengék. – Gyújtogatások, pusztítás vidéken. – Rosszul alkalmazzák a katonaságot. – Forrongás a katonai egységekben, az agitátorok sikere. – Rendelet az első Duma feloszlatásáról. – Sztolipin a falu javára fordítja a cár akaratát. – A Duma megtört. – Eszer kiáltvány a hadsereghez. – Forradalom Finnországban. – A finnek különleges jogai. – A sveaborgi lázadás. – Ha kemény az irányvonal, kevesebb az áldozat. – A trón elbátortalanodik. – Robbantás az Aptyekarszkij-szigeten. – Sztolipin nem mond le! – Mi az a „sztolipini terror? – A társadalom a terror védelmében lép fel. – Sztolipin a Téli Palotában. – Él-e még az orosz monarchia? – Hogyan lehet összeegyeztetni a politika kemény vonalát a reformokkal? – Ilyen volt a jelleme: ha látta a helyes utat, elindult rajta. – A monarchista szorult helyzete. – Merényletsorozat. – Sztolipin minden nap fel van készülve a halálra. – A parasztreform fő gondolata. – A reform fő kérdése az újraosztásos földközösség. – Miként tették azt béklyóvá az előző cárok uralkodásának idején, sőt, a legutóbbi évek során is. – Az uralkodó réteg önös félelmei. – Nem lehet a parasztot tulajdon nélkül hagyni. – Az 1861. évi reform második része. – Az uralkodó és Sztolipin közötti kapcsolat aranykora. – Az Alaptörvények 87. cikkelye. – Hiába hívták meg a minisztertanácsba a közélet szereplőit. – Rendelet a parasztok polgári egyenjogúságáról. – Rendelet a járási zemsztvókról. – A vallásszabadsággal kapcsolatos rendeletek. – A zsidók egyenjogúságáról szóló törvény előkészítése. –

Késleltetik az összes rendelet kibocsátását. – Rendelet a faluközösségből kihasított földekről és a személyi tulajdonú tanyákról. – A második Duma összehívása. – Leszakadt a mennyezet a Taurisz-palotában. – Sztolipin és a kormánynyilatkozat. – Sztolipin átfogó programja. – A Duma nem kedveli a mindennapos munkát. – Cereteli nagyhangú szónoklatai. – A kadetok hallgatnak. – A szocialisták fenyegetőznek. – Sztolipin külleme és válasza. – „Nem fognak megfélemlíteni!" – Sztolipin válasza Moszkvának. – Válasza a rögtönítélő hadbíróságok ügyében. – A Duma a terror mellett foglal állást. – A Duma zavarja a komoly munkát. – Sztolipin érvei a nagybirtokok felosztása ellen. – „Nagy megrázkódtatások kellenek nekik." – A progresszív társadalom nem tudja elviselni Sztolipint. – Eszükbe fog még jutni Sztolipin a negyedik Duma idején! – Sztolipin igyekszik megmenteni a második Dumát. – Összeütközése Zurabovval. – A Sztolipin család a Jelagin-palotában. – Bölcs, aki fegyverrel a kezében enged. – A reformok késleltetése az orosz XIX. században. – II. Miklós mindent elmulasztott. – Meg kell tanulni az alkotmány alapján működni. – Éppen az alkotmány megmentése érdekében kell módosítani a választójogi törvényt. – Pengeélen, szakadékok között húzódó irányvonal. – Titkos megbeszélések a jobboldali kadetokkal. – A kadetok nem tudnak és nem is akarnak építeni. – A második Duma feloszlatása. – A június 16-ai Manifesztum. – A választójogi törvény módosításának lényege. – A „június 16-ai" közvélemény. – V. Maklakov kései Sztolipin-értékelése. – A zemsztvók jogkörének bővítése. – A zemsztvók helye Sztolipin politikájában. – A zemsztvókat érintő tényleges tettei. – Sztolipin beszéde a harmadik Duma megnyitásakor. – Forradalom volt-e vagy rablóhadjárat? – A föld népe. – Sztolipin szabadságfogalma. – A cári hatalom mint Oroszország történelmi vívmánya. – Rogyicsev: „Oroszországnak nem is volt történelme". – A „Sztolipin-nyakkendő". – Kihívás párbajra. – A merényletek pedig folytatódnak. – Ott temessék el, ahol majd meggyilkolják. – Gucskov szerepe a harmadik Dumában, a tőle kapott változékony támogatás. – Sztolipin tiszteli a megalapozott vitát. – Szükséges és sürgős intézkedései közül egyet sem tudott keresztülvinni a Dumán. – Sztolipin válaszbeszéde az Azefről szóló interpellációra. – Lopuhin árulása. – Azef szerepe és alakja. – Sztolipin önmagáról szóló jóslata. – A föld jelenti Oroszországot. – Hosszúra nyúló viták a földreformról a harmadik Dumában. – Hogyan forgatták ki az „erősekről" szóló mondatot. – Jobboldali támadások a reform ellen. – Sztolipin idegen a felsőbb szférákba tartozók számára. – Hogy megváltoztatták hozzá fűződő viszonyukat! – A cár döntéseinek változékonysága. – Mindig úgy megy audienciára, hogy táskájában ott a lemondásáról szóló nyilatkozat. – A tengerészeti státusok ügyét érintő epizód, amely kis híján a lemondásával végződik. – Az uralkodó és Sztolipin közötti viszony igen sérülékeny. – II. Miklós lelki alkata és államvezetői szokásai. – A monarchista szeretete és kötelessége. – A monarcha feledékeny. – Sztolipin és Vilmos császár. –

Külpolitika? – A hercegovinai válság. – Sztolipin véleménye a szövetségesekről. – Oroszországnak nincs miért háborúznia. – A forradalom befejeződött. – Az állam oszlopa. – „Oroszország nincs megelégedve önmagával.” – A földreform sikerei. – Az áttelepülések története, és hogyan igyekeztek akadályozni. – Az áttelepülések sikerei Sztolipin idején. – Sztolipin szibériai utazása. – Lábadozik az orosz élet. – A forradalmárok elutasítása. – Macievics pilóta kihívása. – Sztolipin különleges helyet foglal el a pártok spektrumán belül. – Csak a szférák nem tudnak kibékülni Sztolipinnel. – Változik a cár viszonya Sztolipinhez. – Konfliktus Iliodor kapcsán. – Az orosz kabinet nem hatalom. – Körös-körül ellenségek. – Raszputyin. – Kurlov. – A nyugati zemsztvók problémája. – Sztolipin erre vonatkozó tervezete. – Amikor először terjeszti be a Dumának. – Az Államtanács összetétele. – Vitte benne betöltött szerepe. – Érdemes volt-e ennyire makacskodni? – A tervezetet megbuktatták, Sztolipin beadja lemondását. – Beavatkozik az özvegy anyacárné. – Az uralkodó meghátrál. – A 87. cikkely kemény alkalmazása. – Érdemes volt-e alkalmazni? V. Maklakov véleménye erről. – A parlamentáris demokráciák megpróbáltatásainak előszele? – Gucskov becsapja az ajtót. – Sztolipin elkeseredetten védekezik az Államtanácsban. – Mentegetőzik a Dumában. – A Duma bosszút liheg. – Maklakov sérteget. – A kadetok bosszúja. – Puriskevics a baloldaliak tapsára vár. – A gyalázat napja. – Sztolipin úgy érzi, szétzúzták. – A parasztokat nem hallgatják meg. – Sztolipint úgy kezelik, mint bukott embert. – El innen, aztán majd megtudják, mennyire szükség lenne rá! – Sztolipin testamentuma. – Pontos számítás a végrehajtásához. – A program sorsa. – Rossz előérzet nyomasztja azon a nyáron. – Sztolipin nem kívánatos az ünnepségeken. – Nehezére esik odautazni. – Kurlov a biztonságért felelős vezetők között. – Kurlov mint embertípus. – Az udvar sok jelét adja a miniszterelnök semmibevételének. – Sztolipin nem kap őrizetet. – A golyóálló mellényt visszautasítja. – Bogrov akár negyvenszer is lőhetett volna. – Elkésett, kényszeredett figyelmeztetést kap Kurlovtól. – Védtelen a színházban. – Kurlov nem szolgál újabb értesülésekkel. – Az utolsó percek. – Eldördülnek a lövések. – A gyilkos külleme. – Sztolipin megáldja az uralkodót. – A cár nem ment oda hozzá.

Életünk vezérmotívuma, egész majdani lényege és értelme – célratörő emberek esetében – a korai gyermekévekben szokott megformálódni, többnyire nem tudatosan, de mindig megalapozottan. Utóbb aztán mintha a körülmények is – nem akaratunktól függően, hanem maguktól – úgy alakulnának, hogy ezt a lényeget erősítsék, bontakoztassák ki.

Pjotr Sztolipin életének vezérmotívuma kora ifjúságától, emlékezete szerint a Moszkva melletti Szerednyikovóban töltött gyermekéveitől kezdve az orosz paraszt volt orosz földön, és az, hogy miként kell ezt a

földet úgy birtokolnia és használnia, hogy az a maga és a föld javára váljék.

Egy parasztgyermek magától értetődően minden idegszálával érzékeli a földet, a szántás-vetést, a betakarítást, de ugyanilyen elevenen érzékelte mindezeket a főhadsegéd fia, a szenátor unokája is (családfájának tanúsága szerint a nagyapa rokonságban állt Lermontovval). Nem ismeret, nem tudás, nem elképzelés volt ez, hanem éppenséggel egységes, átfogó érzékelés, amelyben nem vált el egymástól az orosz föld és az orosz paraszt, sem e kettő és Oroszország, mivel e föld nélkül nem létezhet Oroszország sem. Szüntelenül elevenen érzékelte egész Oroszországot, mintha mindenestül a szívében hordta volna. Ki nem hunyó együttérzés, soha semmi által el nem apasztható szeretet élt benne iránta. A szeretet ugyan mintha szelíd lágyságot feltételezne, de ha valaki ezt érintette, egy tölgy keménységébe ütközött. Így volt ez egész életében.

A földnek ilyenfajta érzékelése egyébként fel-felbukkant már a lovasgárdista nagyapában is, alighanem ő hagyományozta utódaira: nem emelkedhet fel addig az orosz paraszt, amíg béklyóba veri az obscsina földközösség, amellyel együtt jár a mindenki mindenkiért felel elve, a kényszer-egyenlősdi, vagyis a föld örökös újraelosztása, és együtt jár a szántók és kaszálók képtelen, nadrágszíjnyi mérete, távoli fekvése. Még ha a közelből, belorusz vagy kisorosz területről érkezik is ide valaki, az is megdöbben e szívszorítóan kusza nagyorosz felaprózottság láttán, jóllehet meg is illetődik a parasztok évszázadok alakította hozzáértésétől, amellyel oly mesterien képesek kimérni és kiegyenlítve szétosztani a semmiben sem egyenértékű, göröngyös, egymással össze nem mérhető földdarabokat.

Egyszerű is az obscsina problémája, világos, mint a nap, de kibogozhatatlanul bonyolult is. Mert nyilvánvaló, hogy a földet folyton újraosztó obscsina kárára van a föld termékenységének, nem törleszti adósságát a természettel szemben, és nem nyújt szabadságot, jólétet a parasztnak. Az osztásföldeket tehát a parasztság állandó tulajdonába kell adni. Másfelől viszont – nem lehet, hogy ebben az önmérsékletben, az egyén és a közösség érdekeinek ebben az összhangjában, az egymás segítésében és az önkényesség megfékezésében valamilyen magasabb rendű érték rejlik, különb, mint a puszta terméshozam és a jólét kérdéséé? Nem lehet, hogy a tulajdon fejlesztése nem a legjobb, amit a nép várhat? Nem lehet, hogy az obscsina nem csak kordába szorítóan gyámkodik a személyiség fölött, hanem éppen hogy a nép életfelfogásának és hitének felel meg? Nem lehet, hogy az ellentmondás itt túlmutat az obscsinán, sőt még Oroszországon is? Cselekvésszabadság és bőség az embernek földi létében kell, arra, hogy testét felegyenesíthesse, de nem rejlik-e örökös megkötöttségében, abban, hogy a közjó csak egy kis morzsájának

tudja magát, valami magasabb rendű szellemi érték?

Aki így gondolkodik, nem képes cselekedni. Sztolipin mindenkor realista volt, gondolatai és cselekedetei egységbe forrtak. Nem szabad mennyei tulajdonságokat követelni a néptől. A tulajdonláson is éppúgy keresztül kell mennünk, mint az élet egyéb kísértésein. Az obscsina pedig sok ellentétet szül a parasztok között.

(Jóllehet a Sztolipinről és életművéről szóló alábbi elhagyhatatlan ismertetés a lehetőségekhez képest tárgyszerű és tömör lesz, a szerző azt ajánlja, hogy csak a legfáradhatatlanabb és legérdeklődőbb olvasók merüljenek el minden részletében. A többiek ezt a részt minden további nélkül kihagyhatják a következő fejezetig. A szerző maga sem szánta volna rá magát arra, hogy ilyen durván megtörje a regény kereteit, ha nem lenne megtörve Oroszország története, emlékezete is, ha nem irtották volna ki a történészeket.)

Nem mindenki veszi a fáradságot, hogy alaposan tanulmányozza vizsgálata tárgyát, ugyanakkor azonban lelkesen hirdeti kedvenc rögeszméit: a földközösség, úgymond, az orosz népi szellem legnagyszerűbb alkotása, a Rurikok és Gosztomiszl óta létezik, s létezni is fog mindaddig, amíg él az orosz nép, ámen! Ahhoz, hogy eloszlathassuk ezt a romantikus ködöt, bizony mélyre kell ásnunk. A faluközösség, a *mir* valóban ősidők óta létezett Oroszországban, kényszerű, egyenlő földelosztás azonban még a XVII. században sem létezett. A *mir* tulajdonképpen egyházközség volt, az tartotta fenn a templomot, választott papot és megfelelő embereket bírának, adószedőnek, hogy az igazságot őrizzék. Hatáskörébe tartozott az özvegyek és árvák támogatása, de nem volt arra kényszerítve, hogy egyenlő nagyságú parcellákra mérje és újraossza a földet, hanem: azt az irtásföldet, amelyet megjárt egy-egy paraszt fejszéje, kaszája, ekéje, azt az adott porta birtokolta, eladhatta, örökül hagyhatta.

Ám az első Romanovok trónra kerülésével a parasztok földjeire mind határozottabban kezdett kiterjedni a cár hatalma, úgyhogy a paraszt ekéje és kaszája által művelt föld észrevétlenül a földbirtokos tulajdonába került. Aztán I. Péter még kivetette a kegyetlen fejadóját, annak behajtására kötelezve a földbirtokosokat – ahhoz viszont, hogy ezt sikerrel elvégezzék, adóterhek szempontjából egyenlővé kellett tenni a paraszti telkeket, ami a föld időről időre történő újraosztását vonta maga után. Ily módon alakultak ki az obscsinák, de egyedül csak Nagyoroszországban. Így született meg „az orosz népi szellem öröktől való alkotása”, amely különböző okokból nyerte el sokak tetszését: az állami bürokráciáét azért, mert kényelmessé tette az adók behajtását és a rend fenntartását a faluban; a népakaratosokét, narodnyikokét és szocialistákét pedig azért, mert ez a régészeti szent lelet szinte már kész falusi szocializmust kínált: mindössze egy lépés hiányzott még, az, hogy közösen műveljék is meg a földet, és közösen

használják is fel munkájuk gyümölcsét – és a mai obscsinából máris kisarjad az összoroszországi áhított földkommuna.

Felszabadították, lám, a jobbágyokat, de a falu attól nem virágzásnak, hanem hanyatlásnak indult. A jobbágyfelszabadítást egyfajta holtzóna követte. A föld ugyanannyi maradt, nem tágult, de a lakosság szaporodott, kicsi lett hát a kiosztott telek. És akkor jajongani kezdtek az orosz központi terület elszegényedéséről, az elviselhetetlen földínségről, jóllehet a mi parasztunknak művelésre alkalmas földből négyszer annyi jutott így is, mint az angol parasztnak, három és félszer annyi, mint a németnek, két és félszer annyi, mint a franciának; csak éppen rosszul használta: ezek a szétszórt, örökölhetetlen parcellák teljes közönybe taszították. Ott, ahol a terméshozam gyeszjatyinánként nyolcvan pud (80 x 16,38 kg) lehetett volna, ő negyvenet takarított be. Az obscsina senkit sem tud megvédeni, mindenkit csak meggyengít. Egyetlen gazda sem érvényesítheti hozzáértését valamely gazdasági ágazatban, mindenkinek ugyanazt a mintát kell követnie. Azt mondják, „obscsina", pedig azt kellene mondaniuk, hogy „tagosítatlan szétszórtság hármas nyomásrendszerrel, amelyben nem választható meg a vetés módja, de még a művelés időtartama sem". Minden bajnak a közöny az oka, hiszen egyetlen parcellára sem érdemes túl sok munkát vagy trágyát áldozni, mert az újraosztáskor úgyis át kell majd adni másnak, talán valami lusta fickónak. A földínségnek elvben az intenzívebb gazdálkodásra kellene ösztönöznie, de nem, esetünkben a közöny, sőt a részegeskedés győz. A mohóság nem arra indítja a paraszt szívét, hogy kitalálja, miként javíthatná fel telkét, hanem – hogy miként hasíthatna ki minél többet máshonnan. Van is földje, meg nincs is, és más sem jár a kapzsi fejében, mint hogy miképpen is szakíthatna ki magának még egy kis földet.

De ha a föld már nem tudja eltartani lakóit, talán mégiscsak változtatni kellene, elérni, hogy el tudja őket tartani! Nem szabad embereket emberhez méltatlan életmódra kárhoztatni.

A földhöz és gyümölcseihez való kötődése okán Pjotr Sztolipin a pétervári egyetem természettudományi karára iratkozott be. Ugyanez a kötődés óvta meg attól, hogy diák léte valamilyen társadalmi forrongásba sodorja, ehelyett az egyetem elvégzése után állami szolgálatba lépett, és a Földművelési Minisztériumban egy évig abban a bizottságban dolgozhatott, amelynek feladata II. Sándor jobbágyfelszabadításának végigvitele volt. (Ugyanazokban az években tanúja lehetett annak is, hogyan igyekezett III. Sándor a reformot leállítani.) Későbbi szolgálata során a nemesség körzeti, majd kormányzósági vezetője, utóbb kormányzó lett, mindig nyugati kormányzóságokban, ahol a föld többnyire portánkénti használatban volt, és Pjotr Arkagyjevics saját szemével láthatta ennek előnyeit. Ott

viszont, ahol obscsinarendszer volt, helyenként rábeszélte a parasztokat, eszközöljék ki a *mir* szintjén a különválást, a tanyákra települést, s azt tapasztalta, hogy ez gyümölcsöző. És mindenütt hajlamának, szenvedélyének hódolt: hol egy mezőgazdasági szerszámraktár létesítése, hol egy mezőgazdasági társaság életrehívása, hol a vetés, a kaszálás, a telepítés, hol a lovak foglalkoztatták; kedvenc időtöltése hátaslovak betörése volt, vagy ha magasszárú csizmában, vízhatlan zekében az őszi mezők sártengerén gázolhatott át, méghozzá abban a sajátos időszakban, amikor a föld csak a megművelőjéhez szól, a mindenféle piknikezőknek viszont kihaltnak, barátságtalannak mutatkozik.

Oroszország legfiatalabb (negyvenesztendős) kormányzója volt, amikor a forradalmárok megölték a soros belügyminisztert (Plevét), s az emiatt esedékessé vált átalakítások nyomán Sztolipint váratlanul áthelyezték a sokkal nagyobb – egyszersmind egyik legforrongóbb – Szaratovi kormányzóságba. A baloldali pártoknak itt sok pénzük volt (hála a gazdag emberek adományainak), bőkezűen költöttek újságokra és felhívásokra, a hatóságok iránt pedig olyan erős és kérlelhetetlen ellenszenv uralkodott, hogy egyes értelmiségiek még szimfonikus hangversenyeken is a székük ülését csapkodták vagy kivonultak, ha a kormányzó belépett a páholyába. Gyakorlattá vált, hogy a legsúlyosabb forradalmi rendzavarások idején a rangosabb kormányzósági tisztségviselők elhagyták Szaratovot, az irányítás pedig jelentéktelen adminisztrátorok kezébe került. (A cári kitüntetésekkel ékesített magasabb beosztásúak között is akadtak olyanok, akik ellenzékiségükkel hivalkodtak.) A Szaratovi *társaság* jobban átérezte, és harsányabban hangoztatta a maga úgymond kétségbevonhatatlan igazát, mint az Oroszország sok más táján élő; a hatalom pedig pusztán csapatokat volt képes felvonultatni, érveket soha, mintegy elismerve ezzel vitathatatlan bűnösségét. Újszerű és meglepő jelenség volt ebben a környezetben a kormányzó: magas termetű, szálfaegyenes, a mozdulatai határozottak, viselkedése tiszteletet parancsoló, nem azok közül való, akik éjszakánként álmatlanul hánykolódtak félelmükben; ő kíséret nélkül lovagolt ki a téren összegyűlt, feldühödött tömeghez, egy furkósbottal feléje tartó legénynek meg odahajította a köpenyét – „fogjad csak!” –, és öblös hangján, meggyőző szóval igyekezett rávenni a csődületet, hogy oszoljon. És ellenkezőleg, amikor egy másik tömeg, hazafias érzületében sértve, Balasovban ostrom alá vette azt az épületet, amelyben a helyi értelmiségiek politikai határozathozatalra gyűltek össze, Sztolipin őket mentette meg, ugyancsak személyes beavatkozásával: áttört a tömegen, s az egyik pogromlovag még meg is dobta egy utcakővel – az ütés a születése óta sérült jobb kezét érte.

A század első három évében, kilencszázegyben, – kettőben és –

háromban Oroszország már lázas volt, veszélyesen erősödő hideglelés gyötörte. Minden arra vallott, hogy sürgős kezelésre van szüksége. És ekkor, mintha egy tüdőbajost jeges lékbe löktek volna, kirobbant a Japán elleni háború.

Az embert nem csak hivatali kötelességtudata, hanem monarchista meggyőződése szorítja fegyelemre, készteti arra, hogy kétségeit, ellenérzéseit magában dolgozza fel, s még ha belül összeomlik is benne minden, kifelé derűs energiát sugározzon. Nem voltak világosak a háború indító okai, vitatható volt, hogy elkerülhetetlen-e Oroszország történelmi útjának adott szakaszában. Ez nem serkentett áldozatvállalásra, még kevésbé arra, hogy másokat áldozatvállalásra lehessen ösztönözni. De ha hív a cár, akkor a hon minden egyes fia csak azt teheti, hogy… (Az ilyen, kevés jóval kecsegtető beszédeken csiszolódtak Sztolipin szónoki képességei, és erősödött meg benne annak tudata, hogy jó szónok.)

Egy *élenjáró* kormányzóságban a hatalom elleni merényletek is élenjáróak voltak. Kilencszázöt viharos őszén Sztolipin szaratovi házában bomba szaggatta szét Szaharov főhadsegédet, akit a lázongások elfojtására irányítottak a helyszínre. (Az ilyen bombákat könnyűszerrel hajigálták: egyszerűen bekopogtatott kérelmével a kiszemelt áldozathoz egy gyászos arcú nő… Azokat a kegyeden elnyomókat pedig bármelyik kérelmező hivatali időn kívül is bármikor felkereshette, méghozzá anélkül, hogy megmotozták volna.) A Pjotr Arkagyjevics elleni első merényletre ugyanazon a nyáron, egy faluban került sor, amikor ellenőrző körúton járt a kormányzóságban – két revolverlövést adtak le rá. (Ahogyan utoljára is…) Sztolipin maga vette üldözőbe a merénylőt, de annak sikerült elmenekülnie. A második a színház előtti téren történt, amelyet ellenséges, izgatott tömeg özönlött el: a harmadik emeletről ledobott bomba a kormányzó lába elé esett, többeket megölt, de Sztolipin sértetlen maradt, sőt meggyőző szóval még szét is oszlatta az összegyűlteket. A harmadik esetben (ahogyan az utolsóban is…) a merénylő revolvert fogott rá – úgyszintén nagy tömeg előtt –, már meg is célozta közvetlen közelről, amikor Sztolipin feltépte a kabátját: „Ide lőj!” – és támadója elejtette a revolvert. Miután szemtől szembe nem bírtak vele, névtelen fenyegető leveleket kezdtek küldözgetni címére (forradalmi etika!): meg fogják mérgezni kétéves fiát, készüljön fel rá! (Öt leánya után ő volt egyetlen fiúgyermeke.)

De a merényletek nem riasztották el, nem rendítették meg – még elszántabban járta a kormányzóságot, főleg ott, ahol a legnagyobb volt a nyugtalanság, a legvakmerőbbek a baloldaliak; mégis mindig fegyvertelenül ment a felbőszült tömeg közé. És lecsendesítette – okos szóval, mind jobban uralva hangját és indulatait, sohasem kiabált vagy fenyegetett, hanem magyarázott. Az életét megszabó benső lényegéből

adódóan parasztoknak ő csak *magyarázni* tudott, ezt is szerette a legjobban: egyenesen hallgatója szemébe nézni és magyarázni – olyan módszer ez, amelyet régen elfelejtett az orosz hivatalosság. Felosszuk a földbirtokosok földjét? Csöbörből vödörbe, nem segít; még ha mindet fel is osztanánk – nem lennétek sokkal gazdagabbak; cár nélkül pedig mind koldusbotra jutnátok. A parasztoknál volt legnagyobb a sikere – érdeklődő jóindulattal hallgatták, s arra is volt eset, hogy az egybegyűlt lázongók papot hívattak, és a cárért tartottak istentiszteletet.

Minél többet töprengett a fiatal kormányzó, annál biztosabb lett abban, hogy Oroszországot elsősorban nem a művelt körök demonstrációi, nem a diákmegmozdulások, nem a forradalmárok bombái, nem is a munkások sztrájkjai vagy akár az egyes külvárosokban kirobbanó felkelések veszélyeztetik, hanem hogy a legnagyobb, legfenyegetőbb veszélyt számára a parasztlázadások elemi erővel fellobbanó lángja, mindenen végigsöprő pusztító tűzhulláma jelenti, az, amikor az egyik felgyújtott kúriától szabad szemmel odalátni a másikig. 1905-ben a szaratovi kormányzóságban sem volt hiány efféle gyújtogatásokban, amelyek úgy terjedtek, mint valami ragály, olyannyira, hogy a földesurak már nem is mertek a birtokukon tartózkodni. A vidéki tájakon hadüzenet nélküli, tűzvészes-forradalmi háború folyt. A valamennyire is szívvel figyelő szemlélő azonban könnyen észrevehette, hogy mindez a legkevésbé sem a nép tudatában netán megfoganó forradalmi eszmék következménye volt, sokkal inkább a ki-kirobbanó elkeseredés a paraszti lét valami mélyen gyökerező rendezetlensége miatt. Ez a kilátástalan rendezetlenség olyan meghasonláshoz vezetett a paraszti lelkekben, hogy még az 1904-hez hasonló, gazdag termést hozó években szerzett magasabb jövedelem sem a parasztok körülményeinek rendezését vagy a gazdálkodás javítását eredményezte, hanem többnyire a kocsmákba vándorolt, ott folyt el. Valami elzárta a paraszt elől helyzete javításának, megszilárdításának minden lehetőségét. Ez a valami pedig az, hogy ténylegesen nem birtokolhatta a földet, pedig egyedül azt szerette, annak tulajdonlására vágyott. Ami a paraszt útját állta, és őt magát elnyeléssel fenyegette, a föld obscsinán belüli közös birtoklása volt. Oroszország sorsa, üdvözülése azon múlt, sikerül-e véget vetni a kúriadúlásoknak, a paraszti haragnak. De nem megtorlással, nem katonai csapatokkal, hanem úgy, hogy a paraszt előtt megnyíljon a szabad és szakszerű földhasználat útja, ami jó megélhetést biztosítana neki, és kielégítené értelmes munka iránti vágyát. Erre egyetlen lehetőség kínálkozott: a földművelés technikájának fejlesztése.

A kormányzóknak minden év végén szokványos beszámolót kellett küldeniük a legfenségesebb címére kormányzóságuk helyzetéről. Sztolipin sosem állta meg, hogy beszámolóiba be ne iktassa

valamelyiket a parasztságot és a földet érintő dédelgetett elgondolásaiból. 1904 vége felé pedig, a bürokratikus jelentések minden formai megkötésén túllépve, kifejezésre juttatta beszámolójában megfigyeléseit, a parasztok iránti mély együttérzését, és igyekezett meggyőzni olvasóját (elképzelése szerint magát az uralkodót), hogy meg kell engedni az obscsinából való kilépést és a jómódú parasztgazdává válást. A föld ily módon megállapodott képviselői támaszai lehetnének a trónnak, a szilárd állami rendnek, szembeszegülhetnének a türelmetlen városi teoretikusokkal és romboló propagandájukkal, s ellensúlyként egy erős földpártot alakíthatnának.

Sztolipin élete régen elvetett magvának ki kellett valahol sarjadnia, nincs ebben semmi meglepő, így hát át is tört eleven hajtása a bürokratikus jelentés papírrengetegén. Csakhogy kormányzói jelentés vagy száz érkezett Peterhofba, a többségüket szép borítóba kötötték, de tartalmilag üresek voltak, és nem is mindegyik érdemesült arra, hogy a cár akár csak ujjaival megérintse, nem hogy átlapozza, vagy kivált, hogy figyelmesen elolvassa őket. Az orosz történelem csodája, hogy az uralkodó, aki sem túl buzgó olvasó, sem gondolkodó nem volt, épp e sorokat olvasta végig (talán valakinek a tanácsára? – ezt már sohasem fogjuk megtudni); és a kisarjadt hajtás a szívéig hatolt, amely igazán nem volt érzéketlen, elzártságában és elfogódottságában inkább a nép javához vezető utat kereste, csak az túl nehéznek bizonyult; mert a cár látását és tetteit bársonyfüggöny árnyékolta. (Talán erre a megértő együttérzésre utal majd Sztolipin három év múlva: „…az a perc, amelyben megrendült az Oroszország jövőjébe vetett hit, amikor sok fogalom sérült, csak a cár hite a szántóvetők erejében nem.” Éppenséggel a földhöz való meghatározó kötődésnek kell megmutatkoznia, ha nem is szembeszökően, az ország végzetes perceiben; alighanem erre következtethetünk itt is.)

1906 áprilisában távirat ment Pétervárról Szaratovba, amely Sztolipint a fővárosba rendelte. Az uralkodó kegyesen fogadta, azt mondta neki, hogy régóta figyelemmel kíséri kormányzói tevékenységét, kiváló hivatalnoknak tartja, s így most kinevezi belügyminiszternek.

A több száz – szinte kivétel nélkül elhibázott, rövidlátó, sőt értelmetlen – állami kinevezés közül ez az egy, az első Duma-kormányba szóló, 1906. május 9-én, azaz az első Állami Duma megnyitásának előestéjén, három nappal az első orosz alkotmány kihirdetése után kelt kinevezés az orosz történelem csodájának mondható. Jött a Duma, de a kormánynak is volt, akivel fogadja.

Sztolipin meghökkent: ilyen előléptetésre nem számíthatott, ilyen nagy felelősségre és hatalomra nem készült fel. Jóllehet biztos volt erejében, született vezéregyéniségnek tudta magát, sok olyan

elgondolása is volt, amelyek túlléptek a kormányzóság határain, de mégis…

„Tiltakozik ez ellen a lelkiismeretem, Felség. Kitüntető megbízása meghaladja képességeimet. Nem kegyeskedne-e inkább csak *helyettesnek* kinevezni? Nem ismerem Pétervárt és rejtett áramlatait, viszonyait…”

Nem, az uralkodó ezúttal nem ingott meg.

Az ajándék különben is mérgezett volt: Sztolipin két elődje e poszton gyilkosság áldozata lett.

A kormányzóság határain túllépő elgondolások legfontosabbika az volt, hogy ha nem jön egy erőskezű, világos fejű megváltó, odavész a monarchia. De megjött Sztolipin, méghozzá nem azért, hogy fővárosi csinovnyik, hanem hogy az orosz vidék képviselője legyen. (A miniszterek a kormányüléseken el-elhúzták a szájukat provincialitása láttán.)

Kétféleképpen juthat valaki a belügyminiszteri székbe: vagy a rendőrségi, vagy a közigazgatási ranglétrán. Ez a későbbiekben megmutatkozik abban, hogy az első vagy a második terület lesz-e az illető tevékenységének súlypontja. Sztolipin minden gondolatát az államigazgatás egészének problémái foglalták le. Mielőtt azonban megoldásukhoz foghatott volna, meg kellett még vívnia egy számára idegen, rendőrségi csatát, méghozzá olyant, amilyent az orosz forradalom még nem látott, s nem is várt.

Összeült az első Duma, magabiztos volt, radikális, harsány, még le sem hűlt a nagynehezen kicsikart győzelem hevétől. Azzal a feltett szándékkal ült össze, hogy ellenezni fog minden törvényjavaslatot, bármiről szóljon is, ha ez a kormány terjesztette be. Amikor e Dumában a szónoki emelvényről azt ismertették, hogy hány halálos kimenetelű merénylet történt az országban, egyes küldöttek a helyükről kiabálták be: „Kevés!” A Duma úgy ült össze, hogy engesztelhetetlenebb, radikálisabb volt, mint Oroszország; nem azért ült össze, hogy unalmas törvényalkotással bíbelődjék, mindenféle bizottságokban töltse idejét, hogy szentesítsen vagy jobbá tegyen ilyen-olyan törvényeket vagy költségvetéseket, hanem – hogy közfelkiáltással elfújja, hogy zátonyra futtassa a kormányt is, a monarchiát is, és megnyissa Oroszország előtt a köztársaságba vezető tündökletes utat, úgy, ahogyan azt a legkiválóbb egyetemi és népgyűlési elmék a nemesen ezüstös hajkoronájú Muromcev professzor sugallatára ötlötték ki. Ennek a Dumának már első határozatában ilyen követelések szerepeltek: ki kell sajátítani a földbirtokosok földjét, és szétosztani a parasztok között! Megszüntetni az Államtanácsot, azaz a felsőházat (hogy a Duma szabad kezet kapjon!), no és – lemondatni a kormányt, miért is ne!? A Duma nyilvánosan azt követelte, hogy a törvényalkotói munka az alkotmány

módosításával kezdődjék (a Duma falain kívül ez közbűnténynek minősült volna) – ily módon a forradalom új formáját kínálta a társadalomnak! A Dumában alig leplezett eszerek, alig leplezett terroristák, illegális pártok legális képviselői ültek (azaz inkább ugráltak fel helyükről) – főleg kadetok, a két főváros meg egy tucatnyi más város nagyszájú értelmiségének színe-virága –, és élvezték szellemi fölényüket a tehetségtelen, roskatag kormánnyal szemben, amely jószerével sohasem tudott sem egy jó szónokot, sem egy igazi államférfit kiállítani.

Hirtelen-váratlan ellencsapást jelentett a Duma-belieknek a teljesen ismeretlen Sztolipin feltűnése, aki nem volt sem tábornok, sem csinovnyik, akin egyetlen rendjelszalag sem fityegett, jómaga nem rozzant vénség volt, mint lenni szokott, hanem orosz miniszternek éppen hogy illetlenül fiatal. Határozott léptekkel indult az emelvényre az erős testalkatú, jó kiállású, szemrevaló, öblös hangú férfi, akinek szónoki képességei nem maradtak el az ellenzék legjobbjaié mögött, friss, eleven gondolatait viszont olyan őszinte meggyőződés hatotta át, amilyent nem kölcsönözhet sem rang, sem életkor, sem bárminemű előregyártott papír. Meggyőződése saját igazáról oly szilárd volt, hogy azt sem darabokra szedni, sem megmosolyogni, sem elhessenteni nem lehetett, olyan bizonyosság áradt belőle, hogy nincs az a józan gondolkodású ember, aki ne kényszerülne azt elfogadni – és a baloldaliak felbolydultak, nekibőszültek, üvöltözve ugráltak fel a helyükről, lábukkal dobogtak, asztaluk fedelét csattogtatták – „lemondatni!”

Sztolipin csak állt rendületlenül, kihívó nyugalmának páncéljában. Meglehet, nem arra számított, hogy *ezekkel* fog itt találkozni, hiszen a lakosság számbeli arányai alapján akár egyfajta paraszt Dumát is várhatott volna, de ezzel találta szembe magát – így hát ennek tagjait szólította meg teljes komolysággal, remélve, hogy képes lesz őket is meggyőzni anélkül, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is átvenné a stílusukat, vagy szégyellené a meggyalázott „hazafi” nevet. Őket is a hazáért végzett türelmes munkára szólította fel, amikor amazok azt kiáltották: „Lázadásra fel!” A lázadást azonban a nagyobb városokban már elszalasztották, nem lehetett azt puszta professzoros tudóskodással megvalósítani, de fel lehetett még szítani a falu segítségével: ha a parasztokat a földbirtokosok földjének elfoglalására uszítják, maguktól fellángolnak a tűzvészek, bömbölve felzúg a rombolás fergetege, elsöpri a trónt, és Oroszország boldog, demokratikus állammá válik. Csakhogy épp a falunak ezen az ösvényén vetette meg a lábát, és helyezkedett szembe a Dumával Sztolipin: *nem* könyöradomány-földre, *nem* összevissza földosztásra van szükség!

Az obscsina reformját, ahogyan az időszerűvé vált történelmi

lépéseket általában, az állam vezetői alaposan végiggondolták már Sztolipin előtt is, de ő volt az első, aki egész hitét, minden akaraterejét, egész sorsát ennek szolgálatába állította. A reform pedig most, a forradalmi megmozdulások csúcspontján, valóban létszükségletté vált.

Sztolipin azt hangoztatta a Dumában, hogy Oroszország egésze nem lesz gazdagabb a föld bármiféle újraosztásától; attól csak a jó gazdaságok fognak szétzilálódni, és kenyérből lesz kevesebb. Emlékeztetett a földtulajdonlás statisztikai adataira, amelyekről a tudatlan muzsikoknak fogalmuk sincs (a kényelmes udvarházaikban ülő hatalmasok viszont sosem vették a fáradságot, hogy felvilágosítsák róluk a népet), és amelyeket a kadetok is annyira bosszantónak éreztek, hogy sem tudomásul venni, sem elfogadni nem akarták őket: a kincstári földek nagysága száznegyvenmillió gyeszjatyina, ennek nagyobbik része is tundra vagy sivatag, a fennmaradó részt már a parasztoknak juttatott telkek foglalják el; a parasztok használatában lévő földek nagysága százötvenmillió gyeszjatyina, a nemesi birtokoké – ötvenhárom, azaz háromszor kevesebb, s az is jórészt erdő. Ha tehát ezt akár az utolsó rögéig is szétosztják, azzal nem lehet gazdagabbá tenni a parasztokat. Következésképpen nem osztogatni kell, nem föld-könyöradományokkal lecsendesíteni a lázadást. Nem egymástól kell elmarni a földet, hanem kinek-kinek a magáét másképpen megművelni, úgy, hogy egy gyeszjatyináról ne harminc, hanem ötven vagy nyolcvan pudnyi terményt lehessen betakarítani, mint jelenleg csak a legfejlettebb gazdaságokban.

Sztolipin érvei azonban süket fülekre találtak a Dumán belüli és kívüli baloldaliaknál:

A kormány gazdagnak, bőségben élőnek kívánja látni a parasztot, hiszen ahol bőség van, ott van műveltség, ott van igazi szabadság. Ehhez lehetővé kell tenni, hogy a jóképességű, dolgos paraszt, az orosz föld sója kiszabaduljon az őt most szorító harapófogóból, megmeneküljön az idejétmúlt földközösségi rendszer nyűgétől, hatalmat kapjon a föld fölött.

De szavai süket fülekre találtak a jobboldaliaknál is:

Az nem lehet, hogy a földbirtokosok ne nyugodt és elégedett embereket kívánjanak szomszédjukul éhezők és rombolásra készek helyett. Mivel a parasztoknak nincs saját földtulajdonuk, nem tanulják meg becsülni a mások tulajdonát sem. (A maguk tulajdona révén talán majd megértik a paraszti ínséget is.)

*

Az összes városi ember, az összes kadet minden tekintetben védte az obscsinát, jóllehet sokuknak semmi szükségük sem volt rá, nem is értették, idegen volt tőlük, de védték – talán egyéni számításból vagy

a politika kedvéért.

A kormány június végén a lakossághoz fordult, próbálta megmagyarázni a kérdés lényegét, július végén pedig a Duma hozott olyan határozatot, hogy a kormány megkerülésével közvetlenül a lakossághoz fordul, és kinyilvánítja, hogy sosem hátrál meg, nem hagyja magát eltántorítani a magántulajdonban lévő földek erőszakos kisajátításának elveitől!

A Duma maga hívta ki maga ellen a sorsot! Hiszen az, amit tett, a törvényhozó testület nyílt felhívását jelentette: muzsikok, vegyétek el a földet, gyilkoljátok le tulajdonosait, fogjatok hozzá a föld önkényes újraosztásához! Csakhogy a politikai naptár nem esett egybe a természet naptárával: még lábon volt a gabona. De amint végeznek az aratással, talán lángba borul minden?

Mit lehetett hát tenni egy ilyen szemérmetlen Dumával? Sztolipin, akit másokkal együtt tanácskozásra hívtak Peterhofba, ahol a forradalmi körülmények miatt elzártan élt az uralkodó, észrevehette, hogy a cár közvetlen környezetében teljes a zűrzavar. A Duma a kormánnyal szemben is szemérmetlenül viselkedett, no de lévén *népi* testület, hogy is ne lett volna lojális népi cárja iránt, sőt, hogy ne kötődött volna hozzá közvetlen rokoni szálakkal?! Ha a nép szava a földbirtokosok földjének elvételére szólít fel, talán hallgatni kellene rá? Titkos tárgyalások folytak a kadet Duma-tagokkal – azok készséggel átvették volna a hatalmat, de semmiféle engedményt nem ígértek cserébe. Közben pedig a kipróbált, de már elaggott Goremikin, aki rég túlvolt hivatali idején, alig bírta tartani az ország kormányrúdját, amelyet szívesen átadott volna másnak, és e tekintetben határozottan Sztolipinre utalt. (Egy ilyen kinevezés az udvar számára megrendítő lett volna, akár a villámcsapás: miniszterelnöknek eddig mindig a rangidősséget, a már kiérdemelt kitüntetések számát alapul véve neveztek ki valakit, mégpedig olyan személyt, aki kellőképpen közel állt mindenkihez, senkinek sem okozott bosszúságot, esetleg kellőképpen szolgalelkű is volt.) De Sztolipin programjának határozott intézkedései összeütközésbe kerültek egy másik miniszterelnök-jelölt, Dmitrij Sipov széplelkű programjával is.

Többféle lehet a nép iránti szeretet, és több irányba vezetheti az embert. Sipov, ez az érdemes zemsztvo-tisztségviselő és kristálytiszta erkölcsű ember, egész életét az istenhordozó népnek szentelte. A végsőkig híven meggyőződéséhez, amely szerint alapjában véve minden ember jó és jó a nép is, csak mi nem hagyjuk, hogy sorsa felvirágozzék, Sipov nem vállalta el az uralkodó megbízását, hogy ő legyen a kormányfő. Ha, úgymond, a Dumában a kadetoké a többség, akkor a kormány vezetését is a nép választottaira, a kadetokra kell bízni. Még ennél is jobban ellenezte a Duma feloszlatását, nem azért,

mert ez robbanást idézhetne elő, hanem mert: legyen bár ez a Duma olyan, amilyen – munkaképtelen, munkakerülő, lázongó, kövessen el hibákat! –, de bárhová vigye is Oroszországot, az a fejlődés természetes következménye lesz: a nép tudni fogja, hogy a hibákat az ő választottjai követték el, s majd korrigál a következő választásokon.

Sztolipin ezzel szemben azt mondta, hogy mielőtt efféle korrekcióra sor kerülhetne, felborul az egész szekér. Hogy Oroszországban gyengeséget mutatni a legveszélyesebb. Hogy nem szabad alázatosan másolnunk a kölcsönvett nyugati intézményeket, hanem vennünk kell a bátorságot ahhoz, hogy a magunk orosz útját járjuk. Nem elég, ha helyes elgondolásaink vannak, akaraterőt is fel kell mutatnunk a megvalósításukhoz.

Sipov ellenvetése az volt, hogy a szilárd akarat és az eredményes tettek nem minden, fontosabb ezeknél a világlátás erkölcsi mélysége; s ennek hiányával vádolta Sztolipint.

Azokban a júliusi napokban Peterhof csendjében létrejött az orosz életnek egy újabb csomópontja, pedig abból az utóbbi időben e nélkül is mind több lett. Feloszlassák tehát a Dumát – és idézzenek elő ezzel egy esetleg még nekikeseredettebb forradalmat? Vagy ne oszlassák fel – és kerüljenek az uszályába?

Sztolipinnek a peterhofi tanácskozás idején mindössze két-három napja volt arra, hogy eldöntse, elfogadja-e a neki felkínált nagy és keserves hatalmat. Tisztában volt vele, mit kap örökül több, az országépítés szempontjából elszalasztott évtized és több, a forradalom elharapózására átengedett hónap után.

Sztolipin érvei meggyőzték az uralkodót (de aki továbbra is nagyon bizonytalan volt: már beleegyezését adta a Duma feloszlatásába, de aláírásával csak nem szentesítette a rendelkezést). A döntés megszületett: Sztolipint nevezték ki a minisztertanács új elnökévé – hogy ő feleljen a kirobbantott vihar minden következményéért. Két hónapja még csak kormányzó volt, most pedig – miniszterelnök.

Az elmúlt év őszén ott Szaratovban Sztolipint, ahogyan a többi kormányzót és minden vidéki hatóságot is, hideg zuhanyként érte az 1905. október 30-ai Manifesztum. Nem csak semmiféle előzetes értesítést, tájékoztatást nem kaptak róla, de még a közzététele is olyan szerencsétlenül történt, hogy a szövege előbb érkezett meg magánúton, mint hivatalosan (a róla szóló kiszivárgott hírek annál is előbb), egy helyi magánnyomdában készült róla levonat, amelyet – a városi rendőrök bosszúságára, a hatóságok elképedésére és az értelmiségi közönség lelkes örömére – ki is függesztettek az egyik zsidó patika kirakatában. Tömegek gyűltek össze a városi börtön előtt, döngették a kapuját már egy vagy két nappal azelőtt, hogy a börtönigazgatóság hivatalos parancsot kapott volna az adminisztratív elítéltek szabadon bocsátására.

Talán ezt a Manifesztumot, amelynek egyetlen oldalcsapással sikerült kibillentenie az ezeréves hajót történelmi menetirányából, a sietség szélrohama szakította ki az egyeduralkodó kezéből? Esetleg még azelőtt, hogy másodszor átolvasta volna? Olyan hirtelen, olyan katasztrofális sürgősséggel bocsájtották ki (ugyan miért? hogyan érthették volna ezt Szaratovban, Kosztromában, Arhangelszkben?), hogy nem csak a vidéki hatóságok számára nem készítettek hozzá és küldtek ki kísérő magyarázatot (ezért aztán ki-ki a maga szája íze szerint értelmezte – a forradalmárok igen tágan; a városokban pedig véres összeütközésekre került sor a Manifesztum mellett, illetve ellene tüntetők között), hanem maga a Manifesztum sem tartalmazott még egyetlen kész törvényt sem, pusztán ígéretek, mondhatni, jelszavak halmazát, elsősorban olyanokét, amelyek a szólás, a gyülekezés, a szervezkedés szabadságát helyezték kilátásba. Kimondta továbbá: az Állami Dumába történő választásokba… be kell vonni a lakosság azon osztályait, amelyeknek tagjai jelenleg még teljesen meg vannak fosztva a választójogtól.

Mit jelentett ez? Egyenlő, általános szavazati jogot? Mi sem lett volna egyszerűbb, mint ezt kimondani – de kitértek előle, nem mondták ki. Viszont sietősen hozzátették:

Megmásíthatatlan az a rendelkezés, hogy egyetlen törvény sem léphet hatályba az Állami Duma jóváhagyása nélkül.

Arra a Dumára tehát, amelyről még azt sem lehetett tudni, *hogyan* fogják megválasztani, már jóelőre rábízták a majdani rendszer változatlan működtetését. Nagy sietve dugták a fejüket a hurokba, és húzták azt jó szorosra a saját nyakukon. A választási rendszert két hónap múlva dolgozta ki egy erejüket vesztett állami aggastyánokból álló munkacsoport, s az így kialakított választási rendszer megint elhamarkodott, átgondolatlan, felettébb zavaros volt: nem általános, nem is rendi, nem is cenzusos; a munkásoknak kifejezetten igyekezett a kedvében járni: garantált helyeket biztosított nekik a Dumában, és elkülönítve őket a lakosság többi részétől, erősítette bennük különösségük tudatát.

A választójogi törvény azonban nem csak a sietség miatt alakult így, hanem – mert súlyosan hibás téveszmékre épült. Ezek egyike az volt, hogy az óriási, beláthatatlan, szinte egy egész kontinenst kitevő, ősi és szembeötlően sajátos Oroszországnak nem kell és nem is lehet más, az ő testére szabott megoldást találnia, mint azt, amit Európa néhány, szűk határok közé szorított országa munkált ki; olyan országok, amelyeket áthat a kultúra, amelyek történelme nem mérhető Oroszországéhoz, amelyekben egészen más életfelfogás uralkodik. A másik, hogy az ország parasztokból, kispolgárokból, kereskedőkből álló nemzeti tömegének éppen arra van szüksége, amit egyes csoportok követelnek megalapozatlanul, hangoskodva néhány

nagyvárosban. És a harmadik, hogy akkor, amikor a lakosság még más-más műveltségű, életmódú, szokásrendszerű rétegekből tevődik össze, már itt az ideje, és egyáltalán adva van a lehetősége egy olyan választójogi törvény megalkotásának, amely képes biztosítani, hogy ez az egész egyenetlen, parlagi tömeg éppenséggel a maga parlagi, Oroszország valóságos arculatának és szellemének megfelelő képviselőit küldje a Dumába; s hogy a választók tömegének helyébe ne lépjen, akár valami váltófogat, egy csapat rámenős, gátlástalan handabandázó, akik galád módon megkaparintják maguknak a jogot arra, hogy egész Oroszország nevében beszéljenek. A falvakban a választások majdnem általánosak és titkosak voltak (ami úgy kellett, mint döglött lónak a patkó), de a második vagy a harmadik lépcsőben a képviselők kicserélődtek. A látszategyszerűség kedvéért nem tartottak körzeti választói gyűléseket, amelyeken a különböző, egymástól elszigetelt kúriákhoz tartozó elektorok összejöhettek volna, hogy megismerjék egymást, és a maguk körzeti közössége küldötteiként olyan embereket delegálhassanak a kormányzóságba, akik ott is jól képviselnék a körzet érdekeit; akiket ismer a lakosság, és akik érdemes, szervesen a kormányzósághoz tartozó, tevékeny személyek. Ehelyett a körzeti kúriák elektorai mindjárt a kormányzósági gyűlésre utaztak, ahol belevesztek az ismeretlenek tömegébe, különösen a parasztok bizonytalanodtak el, hiszen nem voltak felkészülve a választási rendszerre, s így a művelt kadetok könnyen összezavarhatták őket a kormányzósági gyűléseken. A körzetükről egyébként is mindannyian megfeledkeztek, osztály-hovatartozásuk szerint csoportosultak, ami különösen jó terepet nyújtott a dagályos, szószátyár politikai fejeseknek. Így vált semmivé az is, hogy az ország a parasztságra támaszkodjék. Ez a csere még további hosszú évtizedeken át arra kárhoztatta Oroszországot, hogy ne igazi képviselői jelenítsék meg érdekeit a saját parlamentjében, hiszen az igazi képviselői még bizonytalanok voltak, azoknak előbb önbizalomra, műveltségre, beszédkészségre, tág látókörre, államigazgatási tapasztalatra kellett volna szert tenniük. Pedig az orosz társadalmi élet számára semmi sem lett volna fontosabb és előnyösebb, mint az élő valóságban kifejleszteni a zemsztvók, különösen a járási önkormányzatok minden lehetséges formáját, amivel már több mint negyven évet késtek.

A Manifesztum ígéretének megfelelően Pétervárott megalakult a parlament, de abban a falusi lakosságnak – országos arányától eltérően – nem 82%-os képviselete volt. A hatalom is félt a parasztság számbeli túlsúlyától a parlamentben: ez a sötét tömeg, amelynek nincs még kiérlelődött jogtudata (de akkor minek az egész parlament?), elnyelhette volna a társadalom szerves, kultúrált elemeit. Az oroszországi államhatalom, amely összenőtt a megrémített vagyonos

nemességgel, sem az előző, sem a mostani cár uralkodásának idején nem bízott meg a parasztjaiban, s miközben parlamentje dekorációjának használta őket, valójában akadályozta normális fejlődésüket. Nem bízott meg Oroszország a maga igazi lényegében és egyedül lehetséges szilárd jövőjében.

Az október 30-ai Manifesztum nem csak kapkodó és átgondolatlan volt, hanem zavaros és kétértelmű is. Miután beemelték az 1906. május 6-i alkotmány keretébe (az utóbbinak az „Alaptörvények” nevet adták, hogy ne bántsa az uralkodó fülét), az mintha korlátozta volna az önkényuralmat, de ugyanakkor mintha a fenntartására is törekedett volna. A Manifesztum csak még szélesebbre tárta a kapukat a forradalom előtt, a most kinevezett miniszterelnöknek pedig az volt a dolga, hogy becsukja őket, de közben megmaradjon a Manifesztum árnyékában, ám úgy, hogy egy törvényes kormány törvényes eszközeit alkalmazza. Sztolipinnek a Manifesztum pompázatosan színes szalagjaival összekötözött kézzel kellett kihúznia az eleven Oroszországot a káoszból. De amikor elfogadta a felajánlott posztot, tudta, hogy mit vállal és milyen feltételek között. Akármilyen alkotmány született is Oroszországban, ha olyan is, amelyik megosztotta a korábban egységes hatalmat, most elsőként neki jutott osztályrészéül, hogy ezt az alkotmányt kezelje, hogy maga megtanulja, és másokat is megtanítson arra, hogyan lehet Oroszországot ennek az alkotmánynak a szokatlan, köztes nyomdokvizén továbbvezetni. Az volt a szándéka, hogy becsületesen és kitartóan eleget tesz az ebből adódó kötelezettségeinek, s csak olyan minisztereket vett maga mellé a kormányba, akik őszintén egyetértettek az új alkotmányos renddel. Jól tudta, hogy egyszerre sok ellensége támad majd most mind a két szárnyon: a szélsőjobboldaliak, akik szét akarnák tépni a Manifesztumot, és visszatérni a teljesen ellenőrizetlen irányításhoz, illetve az orosz módra szélsőséges liberálisok, akik nem a hajó továbbhaladását kívánnák, hanem ellenkező oldalára borítanák, és agyonnyomnák vele ellenfeleiket.

Oroszország akkori egész iszonyú szétziláltságát Sztolipin úgy is. mint kormányzó, úgy is, mint miniszterelnök, túlontúl jól átlátta. Nem volt az már a korábbi egységes, szilárd ország. A forradalmakkal úgy szokott lenni, hogy eleinte nehezen mozdul a dolog, de alighogy megindul a szétzilálódás, egyre féktelenebbül folytatódik, mindenütt maguktól roppannak meg az eresztékek, és teszik láthatóvá, mennyire szétmart mindent a rozsda. Az évszázados épület elemei előmerednek, elcsúsznak egymás mellett, mindegyik külön, magában, majd szét is porlik valamennyi. A forradalom jelszava a korábbi „földet és szabadságot” helyett *minden földet és minden szabadságot lett*, miközben azt hajtogatták, hogy a Manifesztum szabadságból csak morzsákat juttatott, a földet pedig mind el fogják venni, egyetlen talpalatnyit sem

hagynak belőle senkinek.

Mintha lettek volna a szervezkedést szabályozó, nagyon engedékennyé vált törvények, de a különböző (mérnök-, ügyvéd-, tanító-) szövetségek szabadon működhettek, nem is próbáltak legalizálódni, jóllehet annak lehetőségét szívélyesen felajánlották nekik. A sajtó szabad volt, a szava akadálytalanul áradt anélkül, hogy engedélyt kért volna a kormánytól, a kormánnyal szemben ellenséges személyek pedig a lakosság (és így a hadsereg!) szétzüllesztésére használták. Az volt a legkevesebb, hogy a legális sajtó „kommentár nélkül" idézhette a forradalmi felhívások akármilyen vad képtelenségeit, az illegális konferenciák akármilyen határozatait. Az értelmiségiek a munkásküldöttek teljes tanácsát magánlakásokon rejtegették, és kinyomtatták destruktív felhívásait. A közhangulat az volt: hitelt kell adni minden hazugságnak és rágalomnak, ha az a kormány ellen irányul. A sajtó elfogultsága pedig abban nyilvánult meg, hogy felelőtlenül nyilvánosságra hozta, és később sem cáfolta meg a rágalmakat – a sajtó a kormányhatalomnál erősebb hatalomra tett szert.

Az oktatási intézményekben forradalmi kiadványokat, fegyvereket raktároztak, laboratóriumoknak, nyomdáknak, forradalmi szervezetek irodáinak adtak helyet.

De valahányszor a rendőrség feléjük nyúlt volna, a *társadalom* és a sajtó hatósági önkényről, jogosulatlan beavatkozásról kezdett kiabálni, az intézményi vezetés pedig, amely gyenge volt ahhoz, hogy nyugalmat teremtsen, a lázadó ifjúság uszályába került, és kétségbe vonta a házkutatások eredményeit. A tudományos oktatási tanács ülésén „a munkások körében végzett propagandára", „fegyverkezésre", „az eszer bizottság javára" feliratú, pénzgyűjtésre szolgáló táskákat, sapkákat adtak kézről kézre…

A polgári és katonai bíróságok politikai ügyekben elfogultan elnézőek voltak a bűnelkövetőkkel szemben: súlyos közbűntényt elkövető forradalmár-gyilkosokat még a tárgyalás előtt szabadon engedtek, az összegyűlt csőcselék kiáltozása közepette felmentéssel felérő enyhe ítéleteket hoztak, vagy elhalasztották, öletve nem is kezdték meg az ügyek tárgyalását.

A forradalmárok mindenütt egyre pimaszabbak lettek: az országra nézve veszélyes mennyiségben hoztak be fegyvert külföldről. Erővel hajtották az embereket tüntetésekre, lázongásokban való részvételre. Ahol kudarcba fulladtak a demonstrációk, ott megrongálták a hidakat, a vasúti pályatesteket, ledöntötték a távírópóznákat, hogy sztrájkok nélkül is sikerüljön tönkretenniük az országot. És örömest szétverték a kincstári borkiméréseket.

A helyi hatóságok elbizonytalanodtak, elszigetelődtek, hanyagok lettek, egyszerűen féltek, hogy nekik maguknak is bajuk talál esni. A

kadetokkal kacérkodó hivatalnok réteg a kormánytól kapta a fizetését, de ugyanakkor *ellenzéki* magatartást tanúsított vele szemben: állami szolgálatban állt ugyan, de titkon forradalmi csoportokban agitált, esetleg a tagjaik sorába lépett – hol azért, mert szimpatizált velük, hol meg, mert bosszútól félt. A hatalom képviselőin mintha bénaság, zavar, félelem lett volna úrrá. Az olyan tisztségviselőket, akik felléptek a bomlasztás ellen, a terroristák büntetlenül legyilkolták.

A rettegés, ha erőt vesz a hatalmon, már a vereséget, már a még véghez sem vitt forradalom győzelmét jelenti.

A rendőrség is csak szunnyadozott vagy rettegett. Az alacsonyabb rangú beosztottak és az őrök, mivel jól összeszoktak a helyi lakossággal, sokáig fel sem figyeltek a körülöttük zajló, mind erősebb erjedésre; amikor viszont bekövekezett a robbanás, az rendszerint őket pusztította el legelőbb: az alacsony rangú beosztottak a legvédtelenebbek, rájuk lehet a legkönnyebben kezet emelni, hiszen egy közrendőrt, szolgálata jellegéből adódóan, bármelyik járókelő megszólíthatja, hogy megtudakoljon tőle valamit. A terroristák pedig ki is használták ezt. A járási rendőrség gyakran teljesen erélytelenül járt el az ellenséges beállítottságú csőcselékkel szemben, s ezzel csak tovább züllesztette, és újabb kilengésekre csábította őket.

A végtelen vidéki térségek még inkább felügyelet, kordában tartó erő nélkül maradtak, és az agitátorok akadálytalanul szíthatták a békétlenséget. Három városi agitátor, köztük egy lány, például négyszáz szekerest bujtott fel arra, hogy leromboljanak egy cukorgyárat: az agitátorok álarcot viseltek, és az intéző lakásában zongoráztak, miközben a parasztok a cukorgyárat verték szét. Jöttment uszítók – nem a szomszéd parasztok – metszették fel a marhák hasát a tenyésztelepen; sokáig ott bőgtek, kiontott béllel a döglődő fajbikák és tehenek. A parasztok felégették az udvarházakat, a könyvtárakat, a képeket, ripityára törték az antik bútorokat, szétverték a porcelán tárgyakat, mindent letiportak, szétzúztak, leromboltak, volt, hogy semmit sem hagytak kimenteni az égő házakból, volt, hogy magukkal vitték a rablott holmit. (Szétverték egy liberális földesúr birtokát is, és az a kormányzótól kért segítséget.) A hosszú évek óta elnyomott falusi papság sem volt képes megfékezni nyájának pusztítását. (Egynémely városi atyuska meg maga is a kormány ellen lépett fel.)

Az agrárzavargások helyszíneire nagy katonai egységeket, sokszor egész ezredeket vezényeltek. Értelmetlenül ott állomásoztatták őket készültségben, közben pedig egész fenyegetett körzetek maradtak őrizet nélkül. Esetenként kis alegységekre aprózták szét az ezredeket, ezek a csapatocskák pedig az agitátorok prédájává váltak. A civil főnökök visszaéltek azzal, hogy joguk lett szokatlan katonai egységek szokatlan helyeken való igénybevételére: aránytalanul nagy létszámú

konvojjal kísértették magukat utazásaikon, magánlakásaik védelmére egész – tüzérséggel ellátott – egységeket állíttattak fel, az alacsonyabb rangú katonákkal személyes szolgálatokat teljesíttettek – mindezzel megsértették a hadsereget, ugyanúgy kárt okoztak, mint az agitátorok.

Az országban végbemenő erjedés átterjedt persze a hadseregre is. Ha a katonák eltávozásra a városba mentek, ott gyűléseken vettek részt (gimnazisták közé keveredve). Kaszárnyán kívül teljesen szabadjára voltak engedve, akár italozhattak is. De ha csak eleget olvasták az újságokat, az sem csábíthatta őket másra, mint zendülésre. Az agitátorok egyébként még a kaszárnyákba is elmentek; mindössze egyenruhába kellett bújniuk, és akadálytalanul agitálhattak, hozhatták halomszám a röplapokat. Már általánossá is vált a megfogalmazás: Oroszországot egy rablóbanda irányítja, a hadsereg parancsnokai a dolgozó nép ellenségei, és senki sincs a hadseregben (és egész Oroszországban), aki józan ellenvetést tudna tenni; egy dologhoz értenek csak – elkapni és megbüntetni. Az agitátorok minden gyenge pontot, minden mulasztást kihasználtak – ha elhúzódott a szabadságolás, ha késett a ruhacsere, ha rossz volt a koszt, ha nem írták ki a vasúti szabadjegyet. Hanyagság persze mindenütt akadt, azért is, mert az ország visszamaradt fejlődésében, és azért is, mert – éppen a forradalmárokkal szembeni ellenállásra kényszerülve – évtizedeken át eleve nem fejlődött normálisan; így az agitátoroknak könnyű dolguk volt. A katonai egységekben egyáltalán nem ügyeltek az ott folyó agitációra, a parancsnokok megszokták, hogy egységük helyzetét jónak mondják, azt jelentsék, hogy „rendkívüli esemény nem történt”. A katonai parancsnokság, ahogyan civil főnökség is, elfásult vagy túl könnyen megijedt, engedélyezte, hogy a kaszárnyában gyűlésezzenek, sőt maga ajánlotta, hogy a résztvevők állítsák össze követeléseiket. Össze is állították persze (a pártagitátorok!), köztük ilyeneket: „három napon belül adjanak választ!” vagy „az nem az ellátmány javítása, ha napi fél font hússal többet kapunk!”

És még: ne huszonkét kopejka havi zsoldot fizessenek a katonáknak, ne csak az illemhelyen dohányozhassanak, és ha elmulasztják a tisztelgést, büntetésből ne kelljen hosszan vigyázzban állniuk, mintha érzéketlen fatuskók lennének. Ahogyan a parasztok, ahogyan a munkások esetében, a hadseregben is felbomlott a rend. A megcsontosodott hagyomány nyomán az ezredesek, a főhadnagyok úgy képzelték: semmin sem kell gondolkodniuk, menni fog minden magától, teljesen magától még vagy háromszáz évig.

Az Oroszország szekerét húzó lovak mellső patái már a szakadék fölött kapáltak, nem sok gondolkodási idő maradt annak eldöntésére, hogy kantáron kell-e ragadni a nekivadult lovakat? Át kell-e venni az emberfeletti erőt igénylő hatalmat egy emberfeletti erőt igénylő pillanatban?

Ráadásul terrorista barátainknak épp a peterhofi tanácskozás idején sikerült eltenniük láb alól egy tábornokot magában Peterhofban (összetévesztették az egyenruhája miatt, Kozlovot Trepovnak nézték), továbbá egy admirálist Szevasztopolban.

És a legfenségesebb név alá odasorjázott az első olyan ukáz szövege, amelyet Sztolipin elgondolása és tolla irányított:

A lakosság választottjai a töményalkotási munka helyett olyan területre tértek, amely nem tartozik illetékességi körükbe, olyan tettekre ragadtatták magukat, amelyek nyilvánvalóan törvénytelenek – a Duma nevében közvetlenül a lakossághoz fordultak.

Úgy tűnhetett – és tűnt is! –, hogy a Duma feloszlatása nem a lovakat rántja vissza az utolsó pillanatban, hanem éppen hogy még egy elkeseredettet taszít rajtuk, hogy belezuhanjanak oda! A szakadékba! (Az uralkodó környezete és Trepov féltek is ettől a lépéstől.) De a kockázatot egy elszánt, higgadt kéz vállalta, tudván, hogy amit megfogott, azt meg is tartja!

Álljon hát helyre orosz földön a nyugalom, és segítsen minket a Mindenható, hogy megvalósíthassuk azt, ami a *legfontosabb* – emelte ki Sztolipin – egész cári munkálkodásunkban: a *parasztság jólétének növelését.* Erre irányuló szándékunk megingathatatlan – szabott irányt a cár szándékának Sztolipin –, ezért az orosz szántóvető ott, ahol földínség tapasztalható, más birtokának a megrövidítése nélkül, törvényes és tisztességes módot kap arra, hogy földbirtokát növelje.

Hisszük, hogy lesznek a gondolatnak és tettnek olyan bajnokai, akik odaadó munkálkodásukkal…

Itt jól tetten érhető a már megkezdett harc egész programja: mind a két tábor *el akarta indítani* a parasztságot: a radikális értelmiségiek a gyújtogatás, a pusztítás útján, hogy lerombolják, felforgassák az orosz életet; a konzervatív-liberális kormányzó pedig a jólét növelésének útján, hogy megszilárdítsa az orosz életet.

És mivel a forradalmárok ellencsapására számított, Sztolipin még ugyanazon a napon fokozott készültségbe helyezte a pétervári kormányzóságban a fegyveres erőket.

Milyen elszántan ugrott a Duma a látszólag fennmaradni képtelen hatalom torkának, milyen biztos volt győzelmében, visszaütésre nem is számítva! Most pedig?

De az ütést rámérték, most kellett volna forradalmi riadót fújni. Valamiért azonban nem fújtak. Mintha a maradék levegőjét eresztette volna ki magából egy kilyukasztott luftballon, előbb hangosan sisteregve, majd mindjárt lecsendesedve – ilyen volt a viborgi felhívás.

A szétkergetett Dumában a megszeppent kadetokon kívül voltak azonban harcos eszerek (akik a legalitás érdekében *trudovikok*nak, munkapártiaknak keresztelték át magukat), és habzó szájú szociáldemokraták is. Ez utóbbiak bocsájtották ki június 25-én

Pétervárott a

KIÁLTVÁNY-t A HADSEREGHEZ ÉS A HADIFLOTTÁHOZ

Katonák és matrózok! Minket azért választottak meg, hogy a cár tudomására hozzuk a nép sérelmeit, és kiharcoljuk a *földet és a szabadságot.* A cár azonban a leggazdagabb földesurakra hallgatott, akik nem akarják kiadni kezükből a birtokaikat, és a mandzsúriai tábornokokra, akik gyáván megfutottak a japánok elől, és szétlövették Moszkvát… Miért védenétek a kormányt? Ti talán jól éltek? Rabszolga sorba, csicskásnak adnak titeket… Mi törvényt akartunk hozni a katonáknak fizetendő pénzbeli illetményről és jogaik megsértésének tilalmáról…

Mi, a parasztság és a munkások törvényesen választott képviselői, bejelentjük nektek, hogy Állami Duma nélkül a kormány törvénytelen! Ti felesküdtetek a haza védelmért. A ti hazátok nem más, mint az orosz városok és falvak.

Bárki, aki a népre lő, bűnöző, áruló és ellenség, az ilyen soha nem térhet haza a szülőfalujába. *A kormány tárgyalásokat kezdett az osztrák és a német császárral*, hogy a német csapatok behatolhassanak országunkba. *E tárgyalások miatt hazaárulással vádoljuk a kormányt!* Törvényen kívülinek tekintjük!

Katonák és matrózok! Szent kötelességetek *megszabadítani* a népet az áruló kormánytól! Harcra fel a földért és a szabadságért!

Ahogyan a forradalmi proklamációk általában, úgy ez is elbírt minden ellenőrizetlen képtelenséget, akár a Németországgal folyamatban lévő tárgyalásokról szóló hírt is. Ebben az esetben azonban nem csak az üres szavak pukkantak: már száguldoztak a forradalmi futárok Szevasztopol, Kronstadt és Sveaborg között, hogy egyazon időben robbantsanak ki felkelést! (Tervüket nem is titkolták: a gabona betakarítása után szítják a lázadást vidéken, a katonaság odarohan, s az előretolt erődök ekkor lázadnak majd fel.) És ismét szétárad majd a forradalom elragadó, bíborvörösen izzó levegője!

Finnország és Viborg, ahol közzé lehetett tenni a kiáltványt, és Sveaborg, a szigetek fő erődje közvetlenül Helsingfors mellett, nem véletlenül kerültek említésre. Ha Oroszországban csökkent a törvények ereje, akkor Finnországban szinte nem is érvényesült. Amint szétkergették a Dumát, táviratilag éppenséggel ide hívta a Duma-tagokat az orosz szolgálatban álló Cion törzskapitány: „itt Sveaborg ágyúinak védelmében lesztek!” Éppenséggel Helsingforsba siettek az orosz forradalmárok az emigrációból és magából Oroszországból, éppenséggel ennek a városnak a kávézóiban és parkjaiban beszéltek a legjobb szónokok, a helyőrségi katonák és a matrózok pedig akadálytalanul tébláboltak hol az egyik, hol a másik gyűlésen, és

hallgatták, miszerint az orosz kormány áruló, s itt az ideje, hogy megdöntsék. A finn törvényeknek megfelelően nem hogy nem tiltották be az ilyen gyűléseket, hanem azt is megengedték, hogy nyíltan a forradalmárok mellett álló fegyveres egységek masírozzanak végig Helsingforson; legálisan működött a Fugasz kiadó, megjelent a *Kaszárnya-híradó*, amely felkelésre szólított a „terrorista kormány” és „egész Oroszország hóhéra” ellen.

Finnország! Ez is a fájó sebek egyike volt Oroszország betegségtől megtámadott testén. Elszakították Svédországtól, Oroszországhoz csatolták – azért, hogy, mint valami ráfüggesztett dísz, Oroszország nagyságát demonstrálja, vagy valamilyen hasznot reméltek tőle? Száz évvel az oroszországi előtt ismerték el alkotmányát, és hatvan évvel az oroszországi előtt engedélyezték a parlamentjét; I. és II. Sándor cár olyan szabadságjogokat juttatott neki, milyeneket Oroszországban mindmáig nem mertek megadni; lakosait mentesítették a hadkötelezettség alól, és egyéb kedvezményekben részesítették a birodalom területén; olyan valutarendszert alakítottak ki, hogy a finnek valójában Oroszország költségére éltek. Aztán a két – a finn-svéd és a finn-orosz – gyengén őrzött határon át szinte szabad utat nyitottak az Európából érkező forradalmárok, a forradalmi irodalom és a fegyverek előtt. Sztolipinnek pedig nem volt joga hozzá, hogy ne ismerje el mindezeket a nagylelkű adományokat. Finnország az oroszországi forradalmárok biztosabb mentsvára lett, mint a szomszédos európai államok: azokat ugyanis az Oroszországgal kötött szerződéseik értelmében kiadatási kötelezettség terhelte, a finn rendőrség ezzel szemben még csak megfigyelés alatt sem tartotta a forradalmárokat, az orosz rendőrségnek viszont nem lehetett ügynöksége Finnország területén. Finnország így legális tárháza, hídfőállása lett minden oroszországi konspiratív erőnek, itt gyártották a bombákat és a hamis papírokat. A majdnem nyugati szabadságjogok védőbástyája mögött itt, huszonöt versztányira a tőle határral el nem választott orosz fővárostól tucatszám rendezték a forradalmi konferenciákat és kongresszusokat, készítették elő a Pétervár elleni terrorcselekményeket, ide szállították a rabolt pénzt is. Amint felütötte fejét Oroszországban a zűrzavar, engedélyezték, hogy békés osztályszervezet álarca mögött megalakuljon a finn „vörös gárda”, amely egész Finnországban, még a viborgi erőd falainál is hadgyakorlatokat és díszszemléket tartott, támadásokat intézett a csendőrök ellen, és a hatalmas Oroszország mindössze a belooszotrovi kordonnal védekezhetett az egész szennyes áradat ellen.

Ugyancsak Finnországban tört ki július 30-án az esztelen sveaborgi zendülés – amely a fellázadt tüzérség és a fel nem lázadt gyalogság véres összecsapásával kezdődött. Ez az orosz katonák közötti véres csata töltötte ki mind a három napját. Halálos fenyegetéssel

kényszerítették az embereket arra, hogy csatlakozzanak a lázadókhoz, a tiszteket letartóztatták (megmutatták azt is, mi lehet további sorsuk: egyeseket agyonlőttek, másokat kardélre hánytak és a tengerbe dobtak, egy tiszt főbe lőtte magát). „Üsd a tiszteket!” – ezzel a jelszóval hívták soraikba a gyalogosokat, de azok nem csatlakoztak a felkeléshez, s ezért három napon át lőtte őket a nehéztüzérség, azok meg könnyű tábori ágyúikkal válaszoltak. Az egymás elleni ágyútűz és a levegőbe röpülő lőszerraktárak, amelyekkel tisztek nélkül nem boldogultak, több száz orosz katona életét oltották ki. A zendülők oldalára állt pár tucat civil Lucifer is, ezek három napon át uszították a kölcsönös öldöklésre, az utolsó éjszakán viszont Cion és barátai titokban leléptek, sorsukra hagyták a felkelőket, kiszolgáltatva őket a megtorlásnak.

Az orosz illetékesek pedig Finnország egész területén nem találtak csapatokat, amelyek elfojtották volna a lázadást, ezt utóbb – újabb sortűzzel – az odaérkező hadiflotta tette meg. A harmadik napon felkelt Kronstadt is, de a lázadásból itt mindössze hat órára futotta.

És ezeket – a finn vörös gárda tagjait, akik felrobbantották a hidakat Helsingfors és Pétervár között, távírópóznákat döntöttek ki, s akiket a fellázadt erődben fegyverrel a kezükben fogtak el – a szabad finn törvények szerint égbekiáltó bűn lett volna hadbíróság elé állítani, mivel az sértette volna a finnek alkotmányfelfogását. Így hát mindannyiukat civil bíróságnak adták át, amely kisidős büntetéseket szabott ki rájuk. Hadbíróság elé csak oroszok kerültek (az általa halálra ítéltek többsége utóbb kegyelmet kapott).

Sztolipin elgondolása szerint viszont: minél keményebben járnak el a kezdet kezdetén, annál kevesebb lesz később az áldozat. Minden kezdeti engedékenység csak a későbbi áldozatok számát szaporítja. A rendteremtéskor, ahol csak lehet, a meggyőzést kell alkalmazni. Ezeket a Lucifereket azonban meggyőző szavakkal nem lehet jobb belátásra bírni, velük szemben csak a határozott és haladéktalan büntetés jöhet számításba. Mert miféle kormány lenne az (és hol találni párját a világon?), amelyik ne akarná védelmezni az államrendet, megbocsájtaná a gyilkosságokat és a bombadobálást? A kormány védekezésre kényszerült. De miért kellene neki, nem pedig a forradalomnak visszavonulnia?

Ahol bombákkal törnek be vasúti kocsikba, ahol a társadalmi forradalom zászlaja alatt békés polgárokat rabolnak ki, ott az állam köteles fenntartani a rendet, mit sem törődve azokkal, akik „reakció!”-t kiáltanak.

(Akkoriban egy ilyen nyilatkozat arcátlan *reakció*nak minősült. Hetven év elteltével már mindenütt a világon jobban megértik majd).

A forradalmárok fegyveresen kerítették hatalmukba a nyomdákat, adták ki általános felkelésre, tömeggyilkosságokra szólító

felhívásaikat, helyi területi köztársaságokat kiáltottak ki. Lángba borult a Baltikum, ezredzendülések voltak Tambovban, a Kaukázusban, Breszt-Litovszkban, lázongott Sztavropol és Batumi, sztrájkba lépett a Kaszpi Flotta, az egész déli iparvidék és egész Lengyelország – határozott, sőt kemény, de mindig szigorúan törvényes intézkedések váltak szükségessé. Be kellett gyűjteni a rengeteg fegyvert, betölteni a sztrájkolók megüresedett munkahelyeit – hazafias szervezetek tagjai közül kikerülő önkéntesekkel, akik katonai biztosítást kaptak, de fegyvert nem, sem felhatalmazást arra, hogy összeütközést kezdeményezzenek a sztrájkolókkal; határozott támogatást kellett nyújtani a rendőrségnek, amelynek különösen nehéz volt a dolga. Éppenséggel a *bíróság* teheti feleslegessé helyes, szigorú és gyors intézkedéseivel az adminisztratív eszközök széleskörű alkalmazását. A bírósági megtorlás gyengesége viszont csak demoralizálhatja a lakosságot.

Az egyes esetekben tanúsított elnéző magatartás más esetekben azt sugallhatja, hogy eleve nem helyénvaló a büntetés, amely így szinte fölösleges kegyetlenségnek látszik.

Hasonlóképpen: a lassan működő bírósági apparátus nem tesz hatást a tömegre, és nem nyugtat meg senkit. Tehát – rögtönítélő hadbíráskodásra van szükség: polgárháborús állapotok uralkodnak? Akkor a törvénykezés is a háborús állapotnak feleljen meg. A gyorsan foganatosított intézkedések pedig a lakosság támogatásával is találkoznak, s ez fékezi meg a legbiztosabban a forradalmárokat.

Már önmagában az, hogy a józan gondolkodású emberek nyíltan a rend védelmére kelnek, alaposan megcsappantja majd a forradalmár fegyveresek esztelen vakmerőségét, amely ma is csak a békés életre vágyók kishitűségének köszönheti létét.

Ezek az egyszerű gondolatok azonban nem csak a korukat előzték meg, hanem a trón birtokosának akaratát is, hiszen ő még az első Duma feloszlatására is alig merte rászánni magát; most pedig azt kívánják tőle, hogy még tovább menjen az elfojtás ijesztően veszedelmes útján?

A végkifejletet maguk a terroristák siettették: ki akarták oltani az új miniszterelnök életét alig egy hónapos működése után, és augusztus 25-én, éppen a fogadónapján felrobbantották az Aptyekarszkij-szigeten lévő állami üdülőt. Ez volt a forradalom egyik legsikeresebb robbantása: harminckét súlyos sebesült és huszonhét halott! (Többségükben kívülállók voltak. Két ezred katonái és öt tűzoltóegység ásta ki a sebesülteket és a halottakat, az utóbbiakat kitekeredett pózokban, leszakított testrészekkel, fej vagy végtagok nélkül találták.) A robbanás szétvetette a fél házat, leomlottak a falak, a lépcsők, Sztolipin egyetlen, hároméves kisfia és egyik leánya az erkélyről a kerítés fölött az épülettől messze a rakpartra repült, a

kisfiúnak eltört a lába, a kislány az ijedt, megsebzett lovak alá került, amelyek a terroristákat a helyszínre szállító hintót húzták. Az egyik kérelmező asszony a csecsemőjével érkezett – mind a kettő ott pusztult. A robbanás darabokra tépte a merénylőket és az őket feltartóztatni próbáló tábornokot és portást is – az épületnek csak *egyetlen* helyisége maradt teljesen sértetlen: Pjotr Arkagyjevics dolgozószobája. A robbanás pillanatában Sztolipin az íróasztalánál ült. A légnyomás felkapta nagy, bronz tintatartóját, és elröpítette a feje fölött, ráömlött a tinta – összesen ennyi bántódása esett.

Megérkezett a cár motoros bárkája, felvette Sztolipin családját, hogy az akkor üres Téli Palotába vigye. A napfényes szombati napon a bárka elhaladt a Néva hídjai alatt, miközben azokon vörös zászlókkal izgatott tüntetők vonultak. Sztolipin másik, nem sérült, nyolcéves kislánya ijedtében a pad alá bújt. Apja, akinek röviddel ezelőtt sikerült kikönyörögnie, hogy ne amputálják sebesült leánykájának lábát (két évig tartó gyötrelmes kezelés várta, de egész életére sánta maradt), ekkor így szólt:

– Amikor lőnek ránk, gyermekeim, nem szabad elbújni.

Ezekben a napokban az egész baloldali sajtó arra célozgatott Sztolipinnek („gyermekei szenvedése úgy igénybe vette idegeit”), hogy ideje lenne tanulnia a leckéből, s lemondania, amíg még nem késő, hogy megmentse gyermekeit és önmagát. (Utaltak a kormány sorsára is: „talán most felfrissült a tudata, és rájött, hogy a nép teljhatalmú képviselői nélkül nem lehet kormányozni”.) Nem! Sztolipin épp most nem engedett a terror főkolomposainak: az mondjon le, aki gyáva!

Ahol bomba az érv, ott az erre adott természetes válasz a könyörtelen büntetés. Fájdalmunkra és szégyenünkre egyedül kevesek kivégzésével lehet megelőzni azt, hogy tengernyi vér folyjék.

Ekkor vette kezdetét a hírhedt *sztolipini terror*, amelynek megnevezését és fogalmát oly sikeresen erőszakolták rá az orosz nyelvre és az orosz észjárásra – a külföldiről ne is beszéljünk! –, hogy mindmáig a legkegyetlenebb önkény vérfagyasztó, sötét időszakaként él emlékezetünkben. Ez a terror pedig a következőképpen festett: a *különösen súlyos* (tehát nem minden) rablás, gyilkosság, a rendőrség, a hatóságok és a békés állampolgárok elleni támadás eseteire bevezették (és nyolc hónapig működtették) a rögtönítélő hadbíráskodást, hogy az ügyek tárgyalását és az ítélethozatalt a bűncselekmény elkövetésének idejéhez és helyszínéhez közelítsék. (Sztolipinnek javasolták, hogy a letartóztatott terroristákat nyilvánítsák túszoknak, akik felelnek a még szabadon lévők tetteiért, ezt azonban ő természetesen elutasította.) Büntetőjogi felelősség körébe vonták kormányellenes tanok terjesztését a hadseregben (ami eddig gyakorlatilag akadálytalanul folyhatott), büntetőjogi felelősség körébe vonták a terror propagálását (amit a Duma képviselői, a sajtó, sőt a lakosság is eddig

akadálytalanul tehetett). A törvény értelmében mint gyilkosokat, halálbüntetéssel sújtották a bombadobálókat, de azokkal szemben, akikről bebizonyosodott, hogy a bombák gyártói voltak, halálbüntetést nem alkalmaztak. A pártok, társaságok által rendezett gyűléseket, ha külső résztvevők nélkül és nem nyilvános helyen zajlottak, vagy ha külső, de civilizált résztvevőkkel, hatóságilag nem ellenőrizték.

A drákói rendszabályokat az orosz társadalom általános felzúdulása követte. Csak úgy záporoztak az újságcikkek, beszédek, levelek (még Lev Tolsztojtól is), amelyek szerint általában senkit, még a legvadállatibban kegyetlen gyilkost sem szabad halálbüntetéssel sújtani, hogy a rögtönítélő hadbíróságok nem képesek a társadalom erkölcsi megújítására (mintha a terror megújította volna), inkább csak nekivaduláshoz (vagy, ami még annál is eredményesebb, terrorhoz) vezethetnek. Gucskov ellen, aki nyíltan védelmébe merészelte venni a rögtönítélő hadbíróságokat (mondván, hogy ezek még mindig jobbak, mint a felbőszült rendőrök vagy katonák lövöldözései), iszonyú hajszát indított a baloldal. Mi több, még egy, a terror szenvedő alanyává vált hivatalos személynek küldött részvéttávirat is felháborodást keltett liberális körökben. Bárki, aki nem kelt harsányan a forradalmi terror védelmére, az orosz társadalom szemében maga is megtorló büntetőosztagosnak minősült. Mindamellett érdekes, hogy nekivadulás ide vagy oda, amint bevezették a rögtönítélő hadbíráskodást, csökkenni kezdett, visszaesett a terror ereje.

Ezeket a legkeményebb hónapokat Sztolipin és családja, akik már sehol sem voltak biztonságban, az uralkodó határozott kívánságára a számukra börtönné váló pompázatos Téli Palotában töltötték, ott, ahol a cárok maguk már régóta nem laktak. Minden gyalogos- és járműbejáratnál szigorú őrségek váltották egymást. Pjotr Arkagyjevics, aki annyira szeretett lovagolni vagy hosszú, magányos gyalogtúrákat tenni erdőn-mezőn, most a palota termeit járta, vagy felment az épület tetejére, ahol szintén volt sétára alkalmas helyük a cároknak.

Csak itt, magasan Pétervár központja felett, a tetőhajlatok takarásában nem veszélyeztette semmi Oroszország miniszterelnökét. Az ország uralkodója pedig ugyanennyire elzárva rajtőzött már második éve kis birtokán Peterhofban, ugyanennyi idő óta nem mert sehol nyilvánosan mutatkozni, vagy akár őrizettel végighajtatni saját országának útjain.

Kinek a kezében volt hát akkoriban Oroszország? Nem győztek-e még a forradalmárok?

A Téli Palota termeiben csak a szükségvilágítás volt bekapcsolva, amitől még barátságtalanabb lett minden. A félhomályban tompán fénylett az aranyozás a számtalan arckép keretén, az aranyozás és a kristály a vak csillárokon. Huzat takarta a felbecsülhetetlenül drága, kiszolgált ülőbútorokat, amelyek oly sok felettébb bölcs főurat öleltek

kecsesen meghajlított karjaikkal, most viszont üres, letakart öblükkel olyanok voltak, akár egy-egy végső görcsbe merevedett halott. Huzat takarta a cári trónt is. Mintha már az is kiszolgált volna.

Az ember egyszerűen beleremegett: él-e még egyáltalán az orosz monarchia? És az a dinasztia, amely éppen fennállásának háromszázadik évfordulójára készült? Nem magamagát fojtogatta-e rémület szülte október 30-i Manifesztumával?

Sztolipin több ezer magas állást betöltő élő halott jelenlétét érzékelte a halott bútorok mögött, azokét, akik egyesült csapatukkal szívesen megállították volna a történelem egész menetét. A palota körül meg nekivadult, bombával felszerelt ifjoncok kódorogtak, akik fel akarták volna robbantani a történelmet, hogy így végezzék be azt. És Sztolipin előtt körvonalazódni kezdett az egyetlen természetes, de az adott földrengető szituációban szinte elérhetetlen út: az omladékos hegygerincen átvezető egyensúlyi pálya. Eddig valamiért mindig úgy volt, hogy a reformok a hatalom meggyengülésével, sőt pusztulásával jártak, a kemény rendszabályok viszont a reformok feladásával. Sztolipin azonban világosan látta, hogy a kettő összeegyeztethető. Jelleméből következően pedig, amit világosan látott és tudott, azt *képes volt* bátran véghez is vinni. Vonzódása, igaz, egyfelől nem a politikai torzsalkodásokhoz, másfelől nem is a parádés ceremóniákhoz volt, hanem ahhoz volt érzéke, hogy céljáért küzdjön és cselekedjék. Látta tehát az utat, s neki is indult: még a Vitte-féle ostoba manifesztum teremtette körülmények között is igyekezett biztos útra vezetni Oroszországot, megmenteni még azt az ingatag alkotmányt is, amelyet oly kapkodva tákoltak össze.

Az „alkotmányos rend”, „alkotmány” kifejezéseket azonban említeni sem merte, hogy kímélje az uralkodó érzékenységét. Nem volt elég neki, a miniszterelnöknek, az őt kétfelől szorongató, egyformán ellenséges két frontsáv, még az uralkodó sérülékeny érzelmeire is tekintettel kellett lennie, vigyázva egyensúlyoznia, nehogy fájó pontján érintse. Mint ahogyan a hívő ember, ha valami jelentős dolgot vitt véghez, nem mondhatja, nem feltételezheti, hogy azt a maga erejéből, nem pedig Isten kegyelméből tette, úgy a monarchista sem szánhatja rá magát a haza javát szolgáló nagy horderejű kezdeményezésre úgy, hogy közben túllép az egyeduralkodó iránti tisztelet keretein. Néhány hónappal azelőtt Sztolipin már felmérte és meg is bizonyosodott róla, hogy az oroszországi nagyhangú szónokok, még a legendás hírűek is, vidékről nézve valójában sem erőt, sem észt nem mutatnak. Sőt már azt is átlátta, hogy jó eséllyel képes kiállni ellenük. De ha elvállalta az orosz kormányfői posztot, akkor most nem azon kellett gondolkodnia, miként valósítsa meg saját szabad elgondolásait, hanem azon, miként terelje azokat az uralkodói akarat medrébe. Még akkor is, ha ez az

akarat valójában hiányzott, ha a helyét megfélemlítettség foglalta el, de még az is önfejűséggel, akár a tévedésekhez való makacs ragaszkodással keveredve; és ha az uralkodó legfőbb törekvése a kellemetlenségek elkerülésére irányult is, neki mindazonáltal gondosan keresnie kellett az uralkodói akarat sápadt, gyenge lángját, óvnia a széltől, táplálnia, nehogy kialudjék. Mert ha megszűnnék Oroszország monarchikus jellege és alapja, akkor az ország rövidesen nemcsak továbbfejlődni, de fennmaradni sem lenne képes. Sztolipin nem engedhette meg magának, hogy egyszerű, köznapi módon ítélje meg kissé ernyedt, szelíd beszédpartnerét, a cárt, aki egyszerű bajusza és szakálla közt játszó egyszerű, szelíd mosollyal fújta feléje a füstöt az asztal fölött, ehelyett neki kellett felépítenie magában az uralkodó arany dicsfénytől övezett, valóban fennen lebegő alakját. Mert a legkiválóbb miniszter sem pótolhatja saját személyében a dinasztikus uralkodót. Bismarck útját, aki gátlástalanul erőszakot tett a monarcha akaratán a monarchia érdekében, Sztolipin nem tartotta a maga számára járhatónak.

Az uralkodó kétségtelenül tanácstalan volt, bizonytalan, félt határozott lépéseket tenni – nehogy még nagyobb zavart okozzon. (Ez látszik rendelkezésein is, mint például: kérem, vegyék pontos nyilvántartásba az Orosz Nép Szövetségétől hozzám érkező táviratokat, ennek utána pedig terjesszék be nekem az ezeket összesítő kimutatást.) Kétségtelenül szüksége volt egy olyan erőre, amely mindent elvégez helyette (engedélyezem, hogy elgondolásomat a minisztertanács megvitassa), de úgy, hogy a nép lássa: az elgondolás a cáré, aki szívén viseli népe örömét-bánatát.

Ez az egész így együtt fájdalmat és sajnálatot ébresztett Sztolipinben, mindenekelőtt Oroszország, de mindjárt utána gyenge, ám jóságos koronás fője iránt, aki gyengébb volt, mint bármelyik elődje ebben az uralkodóházban, de aki nem tehetett róla, hogy éppen a legnehezebb időkben került fejére Monomah súlyos koronája. És forró indíttatást érzett, hogy ne hagyja el a cárt a bajban, hanem plántálja át belé a maga minden elszántságát. Nem csak azért, mert máskülönben nem teljesíthetnék be a nagy orosz ügyet, hanem mert sajnálta végzetes nehézkességéért, tétovaságáért. (Bár előrelátható volt, hogy a cár könnyen eltántorodhat miniszterelnökétől, elárulhatja.) Sztolipin az illendőség kedvéért, amely megkövetelte, hogy határozott, erélyes döntéseit a hódolat puha párnáiba csomagolja, így fogalmazott: „…Felséged bölcs belátására hagyatkozva… Milyen igaza van Felségednek, milyen pontosan átlátta… Elnézését kérem, uralkodóm, amiért szolgálati kötelességem és esküm parancsára őszintén kimondom véleményemet, de kérem, higgye el, mi sem áll távolabb tőlem, mint hogy döntési szabadságára befolyással lenni kívánnék… Minden igyekezetemmel azon vagyok,

hogy megóvjam Felségedet a nehézségektől és kellemetlenségektől…”

Csak a télikertben felelgettek egymásnak többszólamú dallal az énekes madarak. Minden teremben ott álltak az ajtók mellett az öreg lakájok, a megszokott módon őrizték a régi korok ódon, néma emlékeit, meg is hökkentek a miniszterelnök eleven alakjától, akárha Hamlet atyjának szellemét látnák. Szertartásosan, kötelességtudóan bokáztak, hallgattak, röviden válaszoltak, csak akkor élénkültek fel, ha a régi időkről kérdezték őket.

Nem, Sztolipin így egyszerűen nem kapott levegőt: az egy óra frissítő séta nélkül még az ő elnyűhetetlen munkaképessége – éjjel háromig dolgozott reggel kilenctől – is megrendülhetett. A legalább egy órás, töprengéssel kitöltött, aktív mozgás segíti felismerni a dolgok valódi arányait, ami nélkül nem lehet nagy horderejű döntésekre jutni, csak beleveszni a részletekbe.

Erre kitalálták, hogy Sztolipint sétakocsikázni viszik – az őrség által megtervezett útvonalon; az határozta meg, nem a miniszterelnök, hogy a sok kapu közül melyiken kísérik ki az adott napon, hol várja a hintó, milyen utcákon hajtanak végig. A városon kívül, annak környékén aztán sétálhatott. És megint nem tudta, milyen útvonalon viszik vissza, meg is ígérte, hogy ebbe nem fog beleszólni, sem a kocsist utasítani, nehogy megzavarja. Ugyanilyen körülmények között ment jelentéstételre az uralkodóhoz is – nyáron Peterhofba, télen Carszkoje Szelóba. Az uralkodó időbeosztásában a reggel dél felé kezdődött, Sztolipin erén mindig este ment jelentéstételre, s éjjel egy óra tájban érkezett haza.

Bármennyire elzártan élt is, a terroristák így is szerét ejtették, hogy rátaláljanak és megpróbálják meggyilkolni. Először diákok révén, úgy, hogy legidősebbik leányának ismeretségét felhasználva, a kisebbik leányai mellé egy terroristát juttattak be házitanítónak. Ő lelepleződött. (Az illető a legidősebbik leánynak udvarolt, s meghívta őt a lakására is, de a lány nem tartotta volna tisztességesnek, ha kiadja a címet apjának, és Sztolipin ezt tudomásul vette.) Aztán: becsempésztek egy terroristát a Téli Palota őrségébe, méghozzá igen sikeresen: a terrorista egy alkalommal – revolverrel a zsebében – épp annál az ajtónál állt őrt, amelyen át Sztolipin távozott, de úgy meglepődött, hogy zavarában nem lőtt, nem sokkal ezután pedig lebukott. Aztán még: az eszerek kifigyelték, hogy Sztolipin meg szokta látogatni beteg nővérét. Erre a szemközti házban béreltek lakást, azt tervezték, hogy ablakukból lőnek majd be Sztolipin nővérének ablakán, de ez a tervük is kudarcot vallott. Aztán még: próbálkoztak az orvosegyetem megnyitóján (Zilberberg csoportja). Aztán még: amikor jelentéstételre Peterhofba indult (Szuljatyickij). Mindössze egy év alatt a következő merényleteket hiúsították meg: Dobrzsinszkij csoportjáét, Roza Rabinovics és Leja Lapina „száguldó osztagáét”,

Trauberg „száguldó osztagáét”, Sztrogalscsikov csoportjáét, Fejga Elkina és Lejba Liberman csoportjáét.

Ezekről a hónapokról Sztolipin ezt mondta hozzátartozóinak: „Minden reggel imát mondok, és úgy veszem, hogy az előttem álló nap életem utolsó napja lesz. Este pedig hálát adok Istennek, amiért még egy nekem ajándékozott nappal meghosszabbította életemet. Felfogásom szerint a halál nem más, mint a meggyőződésemért rám rótt büntetés. Időnként pontosan érzem, hogy eljön a nap, amikor a gyilkos terve végül sikerülni fog. De hát mindenki adós egy halállal.”

És már a Téli Palotában töltött idegőrlő időszak első napján, alighogy magához tért a robbantás után, amikor ott volt két sebesült gyermeke és a halálra rémült többi családtag, Sztolipin késő éjszakáig ült az asztal mellett, és dolgozott. Épp legnagyobb szorongatottságunk legszörnyűbb órájában teljesíthetjük életünk fő feladatát! A terroristák Sztolipin életére törtek, de Oroszország a szakadék szélén egyensúlyozott. Lángoltak az udvarházak, bombák robbantak, lázongtak a katonai egységek, ítélkeztek a rögtönítélő hadbíróságok – de előrelátóan a jövőt kellett szem előtt tartani, és a reformok végiggondolt rendszerének egységes irányában haladni. A kormány miután fizikai erővel vetett véget a zavargásoknak, erkölcsi erejét még inkább köteles az ország megújítására, mindenekelőtt a földreformra fordítani.

Az eljövendő nemzedékek felelősségre fognak vonni minket. Felelnünk kell majd azért, hogy elcsüggedtünk, tétlenségbe, egyfajta aggkori tehetetlenségbe süllyedtünk, elveszítve az orosz népbe vetett hitünket.

Az orosz sors csomópontja a falu. Ha meg akarjuk gyógyítani az államot, nem a felsőbb rétegeknél kell kezdenünk, amelyek már meg vannak rontva és fertőzve: a hivatalt viselők a munkájuk rutinja által, a földbirtokosok a korlátozatlan létük és azáltal, hogy nincsenek kötelezettségeik, az udvar… nos, az udvarról egy monarchistának nem illik ítéletet mondania. Az államnak biztos lábakon kell állnia, s a gyógyítását is a lábainál, a parasztoknál kell kezdeni. Oroszország egészséges fejlődése nem mehet végbe másként, csakis a falu révén. Sztolipin fő elve volt: addig nem teremthető meg a jogállam, amíg nincs független polgár, ilyen polgár pedig Oroszországban csak a paraszt lehet. „Előbb a polgár, aztán a polgáriasodás.” (Vitte is azt mondogatta, hogy az alkotmány bevezetését a parasztság szabaddá tételének kell megelőznie, ő maga azonban első nekifutásra alkotmányt vezetett be, így Sztolipinnek jutott a feladat, hogy már ezt követően tegye szabaddá a parasztokat.) A szabadsághoz való elvont jog a parasztság tényleges szabadsága nélkül annyit ér, mint „halottnak a csók”. Oroszország mindaddig nem válhat erős állammá, amíg legnépesebb osztálya nem érdekelt az ország államrendjének

fenntartásában. Ezért, így Sztolipin: nincs felső határa annak a támogatásnak és azoknak a kedvezményeknek, amelyeket ne lennék kész megadni a parasztságnak azért, hogy a civilizált fejlődés útjára léphessen. Ha nem sikerül az ezt célzó reform, megérdemeljük, hogy mindannyiunkat kiseprűzzenek.

A kormány erkölcsi kötelessége, hogy megmutassa a parasztoknak az ínségből kivezető törvényes utat, hogy minden dolgos paraszt önálló gazdaságot teremthessen, kamatoztathassa szabad munkáját anélkül, hogy mások jogait megsértené.

Ennek érdekében át kell engedni a parasztoknak a kincstári, a hűbéri és a kormányföldek egy részét (ebből kilencmillió gyeszjatyinát azonnal; az erről szóló rendelet aláírására az Aptyekarszkij-szigeten történt robbantás napján került sor, ami ellen egyhangúlag tiltakoztak a nagyhercegi családok, mert nem akartak megválni egész hűbéri földterületüktől, különösen térítés nélkül nem); meg kell könnyíteni a természetvédelmi és a majorsági földek eladását (Sztolipin például eladta a Paraszt Banknak nyizsegorodi birtokát); csökkenteni kell a kölcsöntörlesztések, és növelni a hitelek összegét; és ami a legfontosabb: lehetővé kell tenni a földközösségből való szabad kiválást.

Nem viselhető el tovább, hogy mindenki köteles legyen egyvalamilyen gazdálkodási módot alkalmazni, nem viselhető el, hogy a kezdeményezni kész gazda legjobb tudását a csak ideiglenesen a használatában lévő földbe ölje. A földek folytonos újraosztása csak nemtörődömséget, közönyt válthat ki a földművesből. A kiegyenlítőn újraosztott föld kirabolt földet jelent. Az ilyen földhasználat az egész ország színvonalának süllyedéséhez vezet, mind mezőgazdasági, mind kulturális tekintetben.

Amikor Sztolipin kezet emelt a földközösségre, meg akarta szüntetni, épp ő ne tudta volna, hány állami intézkedés történt ezt megelőzően az obscsina fenntartása, befagyasztása érdekében? Még I. Miklós is olyan földpolitikát folytatott, amely alig különbözött a mai eszerek vágyálmától, nevezetesen: az egyes porták, faluk, járások, körzetek, sőt kormányzóságok egyenlő nagyságú juttatott földet kapjanak, s ez az egyenlőség az összeírások alapján történő ismételt újraosztással biztosíttassék. Uralkodása utolsó éveiben megpróbálkoztak ugyan az állami parasztok családi tanyákra való széttelepítésével, de ezeket a kísérleteket II. Sándor uralkodása alatt leállították. Nyilvánvaló volt ugyan, hogy képtelenség a földesurak hatalma alól felszabadított parasztokat földközösségi függőségben hagyni, de éppen ezt tették (megadva bár annak elvi lehetőségét, hogy a paraszt egyénileg kiléphessen az obscsinából, ha az összes megváltási költséget kifizette, erre azonban szinte senki sem volt képes. Aztán III. Sándor uralkodásának végén a kilépést is

megtiltották, egészen 1905 őszéig, amikor a teljes megváltást egy csapásra elengedték). Az orosz cárok a lelkük mélyén nem bíztak a legdolgosabb és legnépesebb osztályban, amely az ország talpköve volt. Nem bízott a parasztokban III. Sándor sem, amikor még a porták megosztását is a faluközösség hozzájárulásához kötötte, amikor külön rendeletekkel igyekezett ébren tartani a juttatott földek elidegeníthetetlenségének tudatát (és tette ezt az 1891. évi nagy éhínség után, amikor épp ezzel ellenkező döntés lett volna várható!), amikor a faluközösségi gyűlések szerény jogait a nemesi elöljárók hatalmával korlátozta, akik pénzbírsággal, letartóztatással, sőt megvesszőzéssel büntethettek.

III. Sándor abban hibázott, hogy az értelmiségi lázadók miatti haragját a parasztokon töltötte ki.

Nem bízott a parasztokban a most uralkodó cár sem, aki alig három évvel ezelőtt még a faluközösség érinthetetlenségét hangsúlyozta azt követően is, hogy megszűnt a kibírhatatlan és igazságtalan kölcsönös kezesség, az obscsina felelőssége az adót nem fizetőkért; aki még tavaly is azt ismételgette a trón magasából, hogy a juttatott földek elidegeníthetetlenek. Az obscsina fenntartásának szükségességéhez ragaszkodott Pobedonoszcev is (akinek ereje csak 1905 őszén apadt el).

Egyszerűen: tudatosan vagy nem tudatosan, de a nemesi uralkodó réteg reszketett a földjéért és görcsösen kapaszkodott birtokaiba, lettek légyen azok nemesi, nagyhercegi, vagy hűbéri földek: ha e réteg tagjai bárhol, bármilyen csekély változást tapasztaltak a földbirtoklás rendszerében, máris megrettentek – jaj, csak nehogy a mi tulajdonunkra is sor kerüljön! (És ha a parasztok saját földhöz találnak jutni, akkor csökkenni fog a paraszti munka kínálata is.)

A nemesi földtulajdonlás ügyében nem segített a legmeggyőzőbb statisztika sem: a paraszti keblekben minden számadatnál és érvnél erősebb volt az örökletes sértettség a földbirtokosi tulajdon miatt: se szó, se beszéd elvettétek – nem a mai generációtól, nem is apáinktól, nagyapáinktól vagy dédapáinktól, hanem valamelyik távoli ősünktől a földet, faluszámra *ajándékoztatok el* minket a földünkkel együtt! Ezt az égető, nem múló fájdalmat az évszázadok sem tudták lehűteni.

Az viszont, hogy a parasztnak nincs ténylegesen saját, érzékelhetően *saját* földje, aláássa tiszteletét a mások bármiféle tulajdona iránt is. A túl sokáig fennmaradt obscsina és ideológiája jó táptalaja volt a szocializmusnak, amely már az egész világon felütötte a fejét. A falu 1905-ben – a megszentelt földközösség ellenére – valóságos puskaporos hordónak bizonyult. A parasztok jogszerű jogfosztottságát tovább már nem lehetett tűrni, hiszen az obscsina jobbágysorba taszította a parasztot. Nem volt szabad tovább pórázon tartani, hiszen ez ellentétben állt minden, az országban meglévő

szabadságjoggal.

> A magántulajdonhoz való kötődés épp olyan természetes, mint az éhség, mint a fajfenntartás ösztöne, mint az ember bármely más természetes tulajdonsága, ezért ki kell azt elégíteni.

A paraszti földtulajdon az államon belüli rend záloga. Ha a parasztnak nincs saját földje, akkor könnyebben ad hitelt a mendemondáknak, enged annak a késztetésnek, hogy földéhségét erőszak útján csillapítsa. A maga földjén megkapaszkodó erős paraszt gátja lesz minden bomlasztó mozgalomnak, mindenféle kommunizmusnak, ezért is erőlködnek körömszakadtukig a szocialisták, hogy a paraszt ne szabadulhasson ki a faluközösségből, ne kaphasson erőre. (Arról nem is szólva, hogy a falusi lakosság egy tömegben élése az agitátorok dolgát is megkönnyíti.) A földreform véget vet az eszer gyújtogatásoknak is.

Kulcsfontosságú földtörvényét Sztolipin az 1861. évi reform második felének tekintette. Ez jelentette a teljes jobbágyfelszabadítást, amely azonban negyvenöt évet késett. (És ahogy akkor siettető tényezője volt a krími vereség, úgy most – a japán.)

Sztolipin e gondolatok közül valószínűleg sokat szóba hozott és sugallt az uralkodónak az 1906 nyarán és őszén lezajlott, éjszakába nyúló peterhofi meghallgatásokon, és sikerre vitte őket. Az uralkodó immáron őszintén meg volt győződve róla, sőt biztos volt benne, hogy magától érezte meg és mondta ki: a parasztság jólétének megteremtése a mi legfőbb cári tettünk. Hogy ő tervezte el nagyatyja jobbágyfelszabadításának folytatásaként a reformot, méghozzá szerencsésen, mert Sztolipinnek csak formába kellett öntenie. És most már az uralkodó ragaszkodott ahhoz, hogy a törvényt – nehogy a Duma akadályokat gördíthessen útjába – a Duma nélkül vigyék keresztül, amire az Alaptörvények 87. cikkelye lehetőséget adott:

> Az Állami Duma ülésezésének szüneteiben, ha ezt rendkívüli körülmények szükségessé teszik, a minisztertanács a törvényhozási intézkedést közvetlenül az uralkodónak terjeszti be.

(De két hónappal a Duma újrakezdett ülésezése előtt a törvény, amelyet az nem hagyott jóvá, sőt, amelyet be sem terjesztettek elé, lassan elhalt.) Ez az időszak volt az uralkodó és a Sztolipin közti viszony aranykora, s a miniszterelnök sietett is dűlőre vinni a gyakorlati kérdéseket.

Azon a nyáron hiába igyekezett bevonni kabinetjébe a nem túl baloldali közvélemény olyan képviselőit, mint Gucskov, Sipov, Nyikolaj Lvov; olyan érveléssel próbálta megnyerni őket, hogy az

adott időszak nem a szavaké, nem a programoké, nem is a harsány eszmefuttatásoké, hanem a tetteké, a munkáé. A tetteknek hinni fognak az emberek, a tettek gyorsabban és biztosabban magukkal ragadják őket, mint a szavak. Nem kell sietni a következő, ugyancsak felelőtlenül fecsegő, munkaképtelen Duma összehívásával, amelynek képviselői a sérthetetlenségük mögé bújva bomlasztó tevékenységet fognak kifejteni. Sietni azoknak a reformlépéseknek a megtételével kell, amelyek életbevágóan fontosak a lakosság egyszerre több nagy csoportja számára. Nem szabad egy helyben topogni, nézelődni; haladni kell, méghozzá az évszázad tempóját átvéve, de haladás közben sem tévesztve szem elől az adott helyzet pontos körvonalait. És kitapintani, mi a jó, majd szívós kitartással hozzáfogni annak megvalósításához. Ehhez volt tehetsége Sztolipinnek. Úgy vette fel a harcot a forradalommal, mint államférfi, nem mint a rendőrség főnöke.

De nem! A szabadság napfénye olyan boldog elvakultságot idézett elő az orosz társadalomban, hogy nem volt az a csapás, amely összemérhetőnek tűnt volna az afölötti boldogsággal, hogy immáron mindenkinek szabad volt nyilvánosan kifejtenie véleményét. A *tettek embere* megjelölést a *zsarnok* szinonimájaként értelmezték. A Sztolipin által felkért társadalmi tényezők közül egy sem merte vállalni a kormánytagságot, még ha némelyikük szimpatizált is a miniszterelnökkel.

Sztolipin 1906. október 18-án szerezte meg a cár jóváhagyó aláírását a parasztok állampolgári egyenjogúsításáról szóló rendeletre, amely szerint őket a többi rend tagjaival azonos polgárjogok illetik meg, „falusi szabad polgárok” státusába kerülnek, amint azt már 1861. március 3-án ígérték nekik. Joguk lett szabadon változtatniuk lakóhelyüket, foglalkozást választaniuk, váltót aláírniuk, a nemesekkel azonos feltételekkel állami szolgálatba lépniük, oktatási intézményekbe beiratkozniuk, és mindezt anélkül, hogy a *mir* vagy a zemsztvo-főnökség hozzájárulását kellene kérniük. Megszüntették az utóbbi idők összes, csak parasztokkal szemben alkalmazott büntetésnemét is. (Sem a második, sem a harmadik, sem a negyedik szabadságosztó Duma, amelyek oly szenvedélyesen szerették a népet és csakis a népet, egészen a fon-adatom kitöréséig nem szentesítette ezt a törvényt! A hosszú évekig tartó üléseken pedig a jobboldaliak hangos bekiabálásaikkal támogatták a baloldali szónokokat, és Sztolipint forradalmisággal vádolták.)

Sztolipin beterjesztette a járási zemsztvókról – azaz a már nem rendi önkormányzatról – szóló törvényt, hogy ezzel megkezdje az államigazgatás decentralizálását. (A törvény az előzővel azonos sorsra jutott: a nép szabadságszerető védelmezői egészen 1917 márciusáig elsüllyesztették, nem tartották eléggé demokratikusnak, a jobboldaliak

pedig készségesen támogatták őket ebben. Így a parasztokat örök időkre elzárták annak lehetőségétől, hogy maguk irányítsák helyi – pénzügyi, az öntözéssel, az utakkal, az iskolákkal, a kultúrával kapcsolatos – ügyeiket.)

Amikor a városi értelmiségiek kicsikarták a szólás- és gyülekezési szabadságot megadó Manifesztumot, megfeledkeztek arról, hogy létezik a vallásszabadság fogalma is. Most, a két Duma közötti szünetet felhasználva, Sztolipin megszüntette a vallási korlátozásokat, egyenlő jogokban részesítve az óhitűeket és a szektásokat is. Szabadnak nyilvánította az imaházakat és a vallási közösségeket.

Hosszan készült a zsidók egyenjogúságát biztosító törvény beterjesztésére, és kitartóan próbálkozott a keresztülvitelével – egyfelől a Manifesztum szellemét követve, de másfelől annak reményében is, hogy így a zsidók nagyobbik részét sikerül majd elszakítani a forradalomtól. Törvénye értelmében megszűnt volna a zsidókat sújtó korlátozások jelentős hányada (bizonyos enyhítésekre már ezelőtt is sor került), és megszületett a kormány döntése is. De II. Miklós, igaz, csak hosszú tépelődés után, de tőle szokatlan határozottsággal elvetette a törvényt. Sztolipint ez kínosan érintette, de mindent megtett azért, hogy az elutasítás árnyéka ne vetüljön a cárra, ne ejtsen foltot rajta a társadalom szemében. Az viszont, hogy a zsidók egyenjogúságát biztosító törvény nem került elfogadásra, jó okot adott a Dumának arca, hogy útját állja a parasztok egyenjogúsításának: ha ti nem adjátok meg a zsidóknak, akkor mi nem adjuk meg a parasztoknak!

Elkészült több más, földdel kapcsolatos törvény is: a birtokrendezésről, a talajjavításról, a földhasználati formák tökéletesítéséről, a kedvezményes hitelezésről.

És mindezek koronájaként 1906. november 22-én – a legfontosabb rendelet a faluközösségből való kiválás jogáról, a juttatott telkek személyi tulajdonba vételéről, vagy a teljes elkülönülésről lakóépülettel együtt.

Még ennél is több törvényjavaslat készült el ezen az őszön a második Állami Duma számára, de azok nem a Duma erejére, hanem Oroszország történelmi átalakítására számítva készültek.

A Duma-választások teljesen szabadon folytak le. Az első Duma feloszlatása miatti heves társadalmi felháborodás légkörében elődjénél nem kevésbé vészjósló második Duma alakult. Olyan hírek járták, hogy az egész csak csalás, és a Dumát rögtön az összehívása után feloszlatják – pedig nem, Sztolipin azért hívta össze, hogy közösen munkálkodjanak, és őszintén ajánlotta, hogy egyenrangú felekként mondjanak bírálatot egymás törvénytervezeteiről.

A Duma ülésszaka március elején kezdődött. 1907. március 15-én pedig leszakadt a Taurisz-palota üléstermének magas mennyezete,

gerendákkal, csillárokkal, deszkákkal, vakolattal borítva el az üres terem közepét, a képviselők székeinek háromnegyedét, az elnöki asztalt, a szónok és a kormány helyét. Ha a baj néhány órával később történik, a törmelék maga alá temetett volna vagy háromszáz képviselőt, és súlyos sérüléseket okozott volna nekik, csak a szélsőjobb- és baloldali széksorok maradtak volna épen. A Duma csak azért úszta meg sértetlenül, mert a baleset nem ülés közben történt.

A baloldali küldöttek nem hagyták ki a lehetőséget, hogy az eseményt a nép képviselőivel szembeni durva megvetéssel, sőt összeesküvéssel magyarázzák:

> A balesetet talán előre *számításba vették*, de akkor ez a számítás igen kegyetlen volt… Nekünk a jövő időszak számára kell megőriznünk életünket.

A nagyhangú szocialista, a „munkás” (valójában korrektor) Alekszinszkij meg így szólt:

> Ha a nép megtudja, hogy mennyezetek szakadnak ránk, le fogja tudni vonni ebből a megfelelő következtetéseket!

(Később aztán hiteles magyarázatot sikerült találni, miért kellett ennek a mennyezetnek leomlania: megvizsgálták, hogyan építették meg Patyomkin idejében, hogyan korhadt szét az itt sokáig működtetett üvegház miatt. A leszakadó mennyezet azonban mindenképpen hatást tett a kortársakra, még a materialistákra is, egyfajta előjelnek tekintették – de vajon mit jelzett? Hogy nem maradhat fenn a Duma? Vagy a kormány? Vagy maga Oroszország? Még napra pontosan tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy feltáruljon mind az előjel, mind a mennyezet leomlása *napjának* értelme.)

Az üléseket a Nemesi Gyűlés fehér termébe helyezték át, a Mihajlovszkij utcába. Március 19-én itt állt a „népharag Dumája” elé (ezúttal, igaz, anélkül hogy kifütyülték volna) az elpusztíthatatlan Sztolipin; most is ugyanolyan kiegyensúlyozottan, tántoríthatatlanul, egyenesen, most is ugyanazzal a bizakodással és ügye igazába vetett hittel, most is ugyanazzal a kihívó tekintettel, hogy felolvassa a kormány deklarációját. Már első szavaiban elismerte, amint azt a Duma mohón kívánta is, hogy:

> uralkodónk akaratából hazánknak jogállammá kell válnia, hogy az orosz alattvalók jogait és kötelességeit írott törvény, ne pedig egyes személyek akarata szabja meg.

Igazolva ezzel, hogy az állam az október 30-ai Manifesztumnak

megfelelően fog átalakulni (mi több, e folyamatot mint fokozott nemzeti *felemelkedést* értelmezte), ennek érdekében pedig felülvizsgálatra kerül a teljes törvényhozás (a jobboldal számára ez forradalmi kirohanás volt, olyan, mint egy anarchista bombájának robbanása). Sztolipin azonban máris áttért áhított földtörvényére:

> Nem térhetünk ki a parasztok nyomatékos kérései elől, akiket már-már elemészt a földkérdés rendezetlensége, nem késlekedhetünk, hogy megelőzzük az orosz népesség e legnagyobb csoportjának végső romlását, hiszen gazdaságilag már most is meggyengült, képtelen arra, hogy saját földműves munkájával gondtalan megélhetést biztosítson magának.
>
> A továbbiakban pedig, akárha Oroszország már régóta parlamenti ország lenne, és neki egy hagyományaiból tapasztalatokat merítő parlamenttel lenne dolga, Sztolipin ismertette az újonnan megválasztott Dumával terjedelmes, alaposan kidolgozott, fokozatos programját, Oroszország átszervezésének e legteljesebb, összefüggő és jól felépített programját, a legjobbat mindazok közül, amelyeket valaha is meghirdettek ebben az országban. Bár mellé nem kínált fel mást, mint mindennapi, szívós munkát, amelynek rejtett csillogása csak idővel tör felszínre.

Felsorakoztatott sok egyéb, a társadalmi élet összes vonatkozását felölelő intézkedéstervezetet, amelyeket ugyanaz a gondolat fogott egységbe. Ilyenek voltak például a következők. A kormányzósági és a körzeti igazgatás egységének megteremtése a sok közbülső *hivatal* kiiktatásával. A zemsztvo-főnökök intézményének – amelyből már mindenkinek elege lett – megszűntetése. Mi több: a csendőrség felszámolása, új rendőrségi szabályzat bevezetése, amely pontosan kijelöli a rendőrség hatáskörét. Az adminisztratív száműzetésnek mint büntetési formának a megszüntetése. Az őrizetbe vételek, házkutatások, a levelek átvizsgálásának bírósági ellenőrzés alá helyezése. (Hazánkban a XX. század folyamán mindebből alighanem semmi sem valósult meg, s így el sem avult semmi.) Helyi bíróságok létrehozása, amelyek hozzáférhetőek, olcsók, gyorsak és közel állnak a lakossághoz. A békebírák lakosság általi megválasztatása és hatáskörük kiszélesítése. Az állami tisztviselők polgári és büntetőjogi felelősségre vonása lehetőségének megteremtése. Védelem biztosítása az előzetes vizsgálat során is. Felfüggesztett büntetés és a büntetés letöltése előtti szabadon bocsájtás bevezetése. Szegény- és beteggondozási intézkedések kidolgozása, munkaképtelenekről való állami gondoskodás, állami beteg-, rokkantsági és nyugdíjbiztosítás létrehozása. Az államhatalom széleskörű együttműködésének biztosítása a munkásjólét megteremtésében, a sztrájkok

büntethetetlenségének elfogadtatása. Be nem avatkozás a munkások gazdasági érdekérvényesítésébe, a gyárosok és a munkások egymás közötti viszonyába. Az éjszakai női és gyermekmunka megtiltása, a hosszú napi munkaidő csökkentése. Orvosi ellátás biztosítása a gyárakban. Szó esett még a szekérutak állapotának javításáról. A vasúti pályák fejlesztéséről. A vízi és műutakról. A hajózásról. Az amuri vasútvonal megépítéséről (a Bajkálon túli területtől Habarovszkig). És szerepelt az iskolareform: a képzés teljes köre az elemi, a közép- és a felsőoktatás szintjén, a három szint közötti kapcsolat fenntartásával. És a tanárok anyagi helyzetének javítása minden szinten. Előbb az elemi oktatás elérhetőségének biztosítása, majd kötelező bevezetése az egész birodalomban. Szakiskolák. Végül – a mindehhez szükséges anyagi eszközök előteremtése, a költségvetés. Ennek nehézségei a vesztes háború utáni időkben. Takarékosság. A lakosság adóterheinek arányos kiegyenlítése, jövedelemadó és engedmények a vagyontalanoknak. A zemsztvók, a városok finanszírozása…

Sztolipin joggal számíthatott volna arra, hogy a jelenlévők közül legalább valaki értékelni fogja programjának grandiozitását, átgondolt felépítését. De ha akadtak is néhányan ilyenek a tapasztalatlan Dumában, nem az ő hangjuk hallatszott. Ó, hát ezért jött volna össze a második Duma sok tüzes szónoka a birodalom minden részéből, különösen a Kaukázusból?! (Jóllehet a Duma állítólag Oroszország egész lakosságát képviselte, a szónoki emelvényen egyre-másra a féktelen kaukázusi szociáldemokraták tünedeztek fel.) Csak nem fognak ők az állami bevételek és kiadások listáit vizsgálva bóbiskolni? Csak nem fognak minden este éjfélig bizottságokban ülésezni, hogy végső formába öntsék ezt az óriási halom törvényjavaslatot? Isten őrizz! Az efféle aprólékosság aztán tényleg nem nyerhette el a képviselők szimpátiáját! Az túl sok szürke, nem feltűnően csillogó munkát igényelt volna, amelyet a közönség nem tud díjazni. És mire zúdítanák szabadságszerető szónoklataik vérvörös gejzírét? Ez a program a tömérdek konkrét pontjával – még ha könnyítene is a munkásosztály sorsán, megszüntetné a száműzetést és a csendőrséget – nem lehet más, mint ármányos cselszövés, amellyel a hatalmon lévők el akarják kerülni a forradalmat. Jobban teszik hát, ha nem hagyják belerángatni magukat a kacifántos törvényalkotásba és kilátástalan munkába, inkább nagy hangon leleplezik a kormányt, és nagy hangon szónokolnak a szabadságról.

És máris támadásba lendült a szocialisták ékessége, Cereteli.

Ez a kormány

a katonai rögtönítélő bíróságok kormánya, amely bilincsbe verte az egész országot és kifosztotta a lakosságot.

(Fennállásának nyolc hónapja alatt, a parasztok egyenjogúsításáról és személyi tulajdonáról szóló törvényeivel.) És Cereteli – ahogyan minden akkori orosz szocialista – fújta, egyre csak fújta katekizmusa tételeit, mintha nem is hallotta volna, mi hangzott el a Duma üléstermében, és mintha az nem is tartozna az egybegyűltekre. (Az elnök, Golovin, kötelességének érezte kijelenteni, hogy semmi helyreigazítani valót nem lát a szónok beszédében.)

Cereteli:

> A kormány egész lakónegyedek agyonlövetését készíti elő!

(Ekkor az elnök figyelmeztette a jobboldalt, hogy ne bontsa meg a rendet.) Cereteli meg még magasabbra korbácsolta a harag hullámait:

> …hogy fenntarthassa a jobbágyrendszert!… A törvényjavaslatok még azokat a jogokat is megnyirbálják, amelyeket a nép már kiszakított magának ellenségei kezéből. Mi majd a kormány véres tetteinek fényében vizsgáljuk meg őket. Leleplező szavunk járja be az egész országot, és ébressze harcra mindazokat, akik még nem ocsúdtak fel álmukból. Felhívással fordulunk a népképviselőkhöz, készítsék fel a népi erőket.

Netán felkelésre? – másként aligha lehetett érteni.

> Azt a látszatot keltették, hogy meg akarják békíteni az országot, valójában viszont csak mindenféle paraziták érdekeit bástyázták körül… A földbirtokosok érdekében árusítják ki a földet… A szociáldemokrata frakció minden reményét a nép *mozgalmába* veti.

Alekszinszkij:

> Földbirtokosok, akik az orosz kormánynak nevezik magukat… A parasztok, akik megváltás nélkül akarnak földhöz jutni, csakis *harc* árán szerezhetik azt meg.

A kadetok ellenben demonstratíve hallgattak ezen az ülésen. Olyan mértékű rosszallást akartak így érzékeltetni, amelyet haragvó szavakkal már ki sem lehet fejezni. De hallgatásukba némi zavar is vegyült. Lehetetlen, hogy ne látták volna – csak nem akarták látni, sőt meg is tiltották maguknak, hogy lássák –, hogy Sztolipin éppenséggel liberális felszabadító programot javasolt, egy megújított rendszert vázolt fel, helyesen határozta meg a végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonyát, követendő példát adva a Dumának is. Ámde

mindez a hatalomtól indult ki, azaz *rossz kezek*ből, és túl egyenes úton vezetett az élet megszilárdításához, pedig azt szerintük előbb szét kell rombolni. A kadetok tehát hallgattak, és hallgatásukba burkolózva gyűlölték ezt az okvetetlenkedő alakot. A kadet párt, amelynek éppen hogy engedményeket tettek, nem kívánta azokat elfogadni, rohant volna a forradalomba.

A Duma frakciói a kadetoktól kezdve egészen a szélsőbalig a kormányprogram érdemleges megvitatására sem voltak hajlandók. Hiába ajánlották egyes korlátolt, sötét parasztküldöttek, hogy mindenekelőtt dolgozni kell, a kormánnyal vállvetve dolgozni. Oroszország, amikor ide küldött minket, azt kötötte a lelkünkre, hogy ne forradalmi megoldásokra vessük szemünket, hanem igyekezzünk békés úton enyhíteni a nép nyomorán, lakassuk jól, adjunk neki világosságot.

Dzsaparidze a szocdem frakció nevében már meg is fogalmazta az átmenet formuláját:

> Az Állami Duma, amely osztja a nép bizalmatlanságát a kormány iránt, *a nép támogatásával* törvénybe szándékozik foglalni annak akaratát.

Azaz – felkelés útján.

Ez az elviselhetetlen cári miniszter azonban, akire csak úgy záporoztak a baloldali szózuhatagok, nem futott meg, nem bújt el, nem semmisült meg. Fekete, nyakig begombolt hosszú zakójában, márványkemény tartásával és misztikusan magabiztos kiállásával épp azért volt annyira elviselhetetlen, mert nem valami fogyatkozó erejű, naftalin szagú aggastyán, nem is valami torzszülött vagy agyalágyult volt, hanem szép, ereje és győzelme tudatában lévő férfi, aki most, ebben az ötszáz az egy ellen vívott párharcában zengő, tiszta hangon ezt válaszolta a szónoki emelvényről:

> A közös munka nyelve nem lehet a gyűlölet és a harag nyelve, én nem folyamodom az utóbbihoz… A kormánynak vagy szabad folyást kellett engednie a forradalomnak, megfeledkezvén arról, hogy a hatalom az orosz nép egységének őre, vagy meg kellett védenie, amit rá bíztak. Kijelentem, hogy a kormány padsora nem a vádlottak padja. Azért, amit e történelmi percben teszünk, a történelem ítélőszéke előtt kell majd felelnünk, ahogyan önöknek is. A kormány örömmel veszi, ha nyíltan feltárják előtte az előforduló rendellenességeket, visszaéléseket. De ha támadásaikkal az akaratát kívánják megbénítani, és őt magát „fel a kezekkel!” helyzetbe hozni, akkor a legnagyobb nyugalommal, igaza tudatában csak azt felelheti: *nem fognak megfélemlíteni!*

Szavai mélyen belevésődtek mind ellenségeinek, mind barátainak emlékezetébe. Az ellenzék hosszú évek óta először akadt személyében ragyogó, bátor ellenfélre.

A beszédnek hamar híre ment a Dumán kívül is, tucatszám érkeztek Sztolipinhez a támogató levelek, még írástudó parasztoktól is. A moszkvaiaknak (Moszkvában töltötte gyermekkorát) ezt felelte:

> Nem magamban bízom, hanem abban a mozgósító lelki erőben, amely már nem egyszer indult ki Moszkvából, ha Oroszország megmentéséről volt szó.

Abban az időben (és még vagy tíz év múlva is) sok orosz emberben felidéződtek a „zavaros idők” emlékképei, felbukkantak szónoklatokban, megihlették a közéleti szereplőket, mintha fenyegetne az azokba való visszahanyatlás veszélye.

1907-ben azonban ez a nagyszerű program és ez a nagyszerű beszéd a végeérhetetlen, terméketlen viták munkaképtelen Dumáját nyitotta meg.

Jóllehet a rögtönítélő hadbíráskodásról szóló törvény a Duma jóváhagyása nélkül másfél hónap elteltével magától is kezdte hatályát veszteni, a Duma épp ezt támadta igen hevesen, hiszen így volt előnyös számára. És még egy hét múltán a rendíthetetlen nyugalmú, határozott, epikusan méltóságteljes Sztolipin ismét válaszolt:

> Azt hallottuk itt, hogy a kormány véreskezű, hogy a rögtönítélő hadbíróságok léte Oroszország szégyene-gyalázata. De az államnak, ha veszélyben van, rendkívüli törvényeket kell hoznia, hogy megóvja magát az összeomlástól. Ez az életszabály benne gyökerezik mind az ember, mind az állam természetében. Amikor az ember beteg, méreggel gyógyítják. Amikor valakire gyilkos támad, megöli azt. Amikor az állam szervezete rendül meg alapjaiig, a kormány felfüggeszthet minden törvényt és jogi normát. Adódhatnak az állam életében olyan végzetes pillanatok, amelyekben választani kell az elméletek épsége és a haza épsége között. Az említett átmeneti rendszabályok nem válhatnak véglegesekké. De a véres terror rémálmának sem lehet szabad folyást engedni, erőt kell szembeszegezni vele. Oroszország képes különbséget tenni a hóhérok kezét borító vér és a lelkiismeretes sebészek kezét borító vér között. Az ország nem azt várja, hogy gyengeséget mutassunk, hanem hogy belé vetett hitünket tanúsítsuk. Önöktől is azt várjuk, hogy a vérgőzös őrület megfékezéséért emeljenek szót.

Ó nem, azt már nem! Hiszen a baloldali pártok küldöttei már nem is képviselnék pártjaikat, ha a terror beszüntetésére szólítanának föl. Szüntessétek be ti a rögtönítélő hadbíróságaitokat, a terrort pedig mi majd folytatjuk! A Duma természetesen nem volt hajlandó elítélni sem a terror dicsőítését a sajtóban, sem a hadseregben folyó kormányellenes propagandát.

A Duma, magától értetődően, nem tárgyalta meg az állami költségvetést (jó eszköz ez arra, hogy összezavarják a kormány kártyáit), nem vitatta meg Sztolipin konstruktív programjának huszad részét sem, a „konstruktivitás" fogalmát eleve nem ismerte. A Duma bizottságai nem tudtak munkához látni, munkavégzéshez senki sem szokott. A Dumát nem Oroszország történelmi sorsa érdekelte, hanem a társadalom baloldali beállítottságú részének tapsa. Az üléseken zuhogtak a kérdések baloldalról, folyt a verseny, ki kiált nagyobbat, hangosabbat. Az is lehet, hogy a Duma abban látta legfőbb feladatát, hogy minél hosszabbra nyújtsa az ülésezést, hogy kihúzza, amíg automatikusan megszűnnek a rögtönítélő hadbíróságok. A balszárny azután, hogy ezt elérte, másra sem vágyott, mint a Duma feloszlatására, hogy ezzel bizonyítsa a maga erejét és a kormány gyengeségét.

A Duma szentesítése nélkül épp úgy nem léphetett hatályba a parasztok egyenjogúsításáról szóló törvény, mint Sztolipin földtörvényei. Ugyanakkor a Duma, az előzőhöz hasonlóan, azt követelte ülésein (tagjai pedig felhívások formájában a sajtóban), hogy erőszakkal vegyék el a földet a földbirtokosoktól. Sztolipin újra kiállt (a Duma arról is szavazott, hogy kaphasson-e szót), és azt bizonyította, hogy: az egész földterület újraosztásával az ország nem fog egyetlen kalász gabonával többhöz jutni; hogy a földbirtokosok földjének felosztása nem az állam érdekeit szolgáló döntés, hogy Oroszország nem fog felvirágozni attól, ha százharmincezer fejlett gazdaságot felbomlasztanak, hiszen a juttatott telkek, ha valamennyit nő is a területük, a nagy népszaporulat és az állandó újraosztások miatt mindenképpen elenyésznek, hogy nincs olyan újraosztás, amely fejlődést jelentene, hogy fejlődést egyedül a munka elmélyítése jelent. Ha pedig egyszer alkalmazni kezdik az újraosztás rendszerét, nem tudnak majd megállni a földbirtokoknál, felosztják a jól termő paraszti telkeket is, szétapróznak, semmivé tesznek mindent, ami eredményesen működik.

> Nem lehet úgy felerősíteni a beteg testet, hogy azokkal a húsdarabokkal akarják táplálni, amelyeket belőle hasítottak ki; éltető nedveket kell juttatni sérült részeihez, s akkor majd a szervezet képes lesz úrrá lenni a betegségen; az állam minden összetevőjének a leggyengébbik segítségére kell sietnie – ez az

állam mint szociális egész rendeltetése.

Az állam felvásárolná a magántulajdonban lévő eladó földeket, kiegészítené velük a közös földalapot, amelyből a kevés földdel rendelkező parasztok kedvezményesen részesülhetnének.

Nem! Az ilyen unalmas, szürke megoldás, amely nem jár a birtokok feldúlásával és felégetésével, nem elégítette ki a szabadság orosz bajnokait.

De Sztolipin is szilárdan kitartott véleménye mellett:

> A kormány, amely tudatában van annak, hogy kötelessége megőriznie Oroszország történelmi hagyományait, ez az állhatatos, tisztán orosz kormány…

Miféle ocsmány célzás ez a *tisztán orosz*, és mit jelentsenek ezek az „Oroszország történelmi hagyományai? Kinek kellenek?

> Államiságunk ellenségei meg akarnak szabadulni Oroszország történelmi múltjától. Azt akarják, hogy míg a többi nép erős és nagy, Oroszország váljék romhalmazzá, hogy romjain egy ki tudja, milyen házát építhessünk fel magunknak.

És Sztolipin, egyik híressé vált szentenciájával így folytatta, hangosan, tisztán, kőkemény, erőteljes egyszerűséggel:

> NEKIK NAGY MEGRÁZKÓDTATÁSOK KELLENEK, NEKÜNK VISZONT – NAGY OROSZORSZÁG!

Úgy maradt meg az orosz történelembe vésődve, a Duma, a *progresszív társadalom* és a *bombahajigáló szocialisták* gyűlöletének tárgyaként ez a fáradhatatlan miniszterelnök, mint valami komor, nem evilágian ésszerű jövendőmondó; aki nem volt rest részt venni minden őt becsmérlő ülésen, hogy világosan, magabiztosan fejtse ki a kormány álláspontját, és segítsen kiiktatni mindent, ami nem tartozik a tárgyhoz.

(Tíz év elteltével, a februári forradalmat közvetlenül megelőző hónapokban, amikor a társadalom már megcsömörlik a szánalmasnál szánalmasabb miniszterek örökös cseréjétől, Oroszország pedig szégyenbe kerül, ellenségeinek is, még Kerenszkijnek is eszébe jut majd Sztolipin, kijelentvén, hogy amit *ő mondott*, az sohasem volt üres szó:

> Emlékeznek-e Sztolipin első deklarációjára? Milyen feszült figyelemmel hallgatta a Duma minden egyes szavát, volt, aki forró

együttérzéssel, volt, aki haraggal. Mindenki tudta és hitte: az ő szavai nem pusztán a levegőt rezegtetik, hanem egy erős kormány döntését közvetítik, egy olyan kormányét, amelynek óriási az akarata és a hatalma ahhoz, hogy valóra váltsa, amit ígért.)

Sztolipin feltűnte után az orosz történelem egy gyökeresen új szakasza vehette és vette is kezdetét. Már-már valóságnak tűnt, hogy az 1905-ös és 1906-os évek nem fognak megismétlődni. (Közeli munkatársainak Sztolipin azt mondta: „Még tíz-tizenöt év, és a forradalmároknak nem lesz mit elérniük Oroszországban!”) Annyira hitt Oroszországban, hogy életre keltette önmagába vetett hitét:

Oroszország nem fog összeomlani létének második évezredében.

Sztolipin a szétziláltság és a káosz állapotában vette át az államéletet, és minden alkotó igyekezetével azon volt, hogy elvezesse

egy nyomortól, tudatlanságtól és jogfosztottságtól megszabadított Oroszországhoz.

Azért vállalta a szerepléseket a második Duma előtt, mert remélte, hogy jobb belátásra bírhatja, és megmentheti a munka számára. A kialakult helyzetet megkerülhetetlen örökségének tekintette: a népképviseletet bevezették; ezért meggyőzte önmagát és próbálta meggyőzni Oroszországot is, hogy az alkotmányos kormányzás korszaka már megkezdődött. És hívéül szegődött az ilyen kormányzásnak, komolyabban vette a Dumát, mint a Duma-tagok maguk, s egyre azt bizonygatta magának, hogy a második Dumával együtt tud majd működni (még a saját kormánya összetételét is liberalizálta a kedvéért). Miért is kellett volna szétkergetni ezt a rossz második Dumát, azért, hogy egy még rosszabb lépjen a helyébe?

De amint ezt maga is elismerte: „az első Dumát nehéz volt feloszlatni, a másodikat pedig nehéz megőrizni.”

Gyúlásig hevült ebben a Dumában minden, s bele is dobálták a felcsapó lángokba ami éghető volt. Éppen a soros évjárat katonai behívását tárgyalták, amikor a szónoki emelvényre lépett a tifliszi Zurabov, és csapnivaló oroszsággal gyalázni kezdte az orosz hadsereget, gúnyolódott vereségein, mondván: mindig megverték és meg is fogják verni, mert sikeresen harcolni csak a nép ellen tud. A Duma zajosan helyeselt Zurabov sértegetéseit hallva, a Dumán kívül viszont óriási volt a társadalom széles rétegeinek felháborodása, úgyhogy keresve sem lehetett volna alkalmasabb pillanatot találni a Duma feloszlatására.

Sztolipin azonban még most is iparkodott azt megőrizni, s így az

incidensnek nem lettek következményei.

Tavasszal Sztolipin családja már elviselhetetlennek érezte a Téli Palota „börtönét”, és az uralkodó meghívását elfogadva nyárra a Jelagin-palotába költözött. (Korábban III. Sándor szeretett itt lakni, az utóbbi évtizedekben azonban senki sem tartózkodott benne.)

A kertjét szögesdrót kerítés fogta körül, kívülről katonák, belülről az őrség tisztjei vigyázták. Csak itt tudott sétálni és vagy száz szazsenyt evezni az ugyanígy elkerített Nyevka folyó idevezetett ágán a mérhetelenül nagy ország miniszterelnöke: a terroristák támadásai továbbra sem szűntek meg. (A sérült kislány azóta már több operáción esett át, de járni még mindig nem tudott.)

Itt kellett átgondolni és eldönteni az orosz alkotmány sorsát is.

Nincs kizárva, hogy az államrendszerek bukásának fő oka pszichológiai természetű: a hatalomhoz szokott körök nem tudják – mert nem is akarják – idejében érzékelni az új idők változásait, és lépést tartani velük; nem tudnak ésszerű engedményeket tenni addig, amíg erőfölényben vannak, azaz a számukra legelőnyösebb helyzetben. Bölcs az, aki akkor enged, amikor még ő fogja kezében a fegyvert, nem pedig akkor, amikor már leteperték. Elsőként átengedni a csorbíthatatlan tekintélyt, a hatalmat, a címeket, a pénzt, a földet, a biztos választott pozíciókat, méghozzá akkor, amikor az ember mindezen előjogai még napfényben fürdenek, és semmi sem utal vihar közeledtére, bizony nagyon nehéz, nem az ember természetének való.

Ilyen józan módosítások I. Sándor idején már kezdetüket vették Oroszországban, de utóbb óvatlanul elvetették, abbahagyták őket: a Napóleon feletti győzelem elhomályosította a Sándor korabeli államférfiak értelmét, és így elszalasztották a reformok számára legkedvezőbb, legszerencsésebb, közvetlenül a honvédő háborút követő időpontot. A dekabrista felkelés letaszította útjáról Oroszországot, legyőzője, I. Miklós azonban hibásan értelmezte győzelmét (a győzelmeket általában nem szokták megérteni, a vereségek a kíméletlen tanítók). I. Miklós ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a győzelem azt jelzi, hosszú időre passzivitásba merülhet, így csak uralkodása végén kezdett tevékenykedni.

II. Sándor már siettette a reformokat, de az országnak nem sikerült kivergődnie a kátyúk közül, s elindulnia az egyenes úton. A terroristák – nem tudni, hogy ösztönösen-e vagy valamilyen ördögi sugallatra – megérezték, hogy nem késlekedhetnek, lőniük kell, hogy csak golyókkal és bombákkal szakíthatják meg a reformok folyamatát, s kanyarodhatnak vissza a forradalomhoz. És ez sikerült is nekik, messzebbre hatóan, semmint gondolták: még III. Sándort is, aki eredendő nagylelkűségében képes lett volna engedményekre, Oroszország iránti szeretetétől vezetve pedig nem tért volna (e a

számára helyes útról, ezt a III. Sándort is elszigetelték, sarokba szorították. Az idő meg újra és újra elveszett.

II. Miklós, akit váratlanul ért a cári korona, fiatalsága és karaktere miatt a legkevésbé sem volt felkészülve az Oroszországra váró zivataros, sok késedelemmel terhelt évekre. Kilencszázegy, kettő és három úgy suhant el mellette, akár három vérvörösen fel-fellobbanó világítótorony, és – akárcsak környezete – nem fogta fel jelzéseiket, azt hitte, hogy a változatlanul engedelmes Oroszország majd feltétel nélkül aláveti magát annak, akié az orosz trón, s e hitében rohant neki könnyelműen a japán sziklákat. Olyan csapások zúdullak rá ezután, hogy azokat – talán I. Péteren vagy egy még annál is nagyobb uralkodón kívül – az egész dinasztiából senki sem tudta volna elviselni. Tanácstalanságában ekkor emelte védőpajzsként maga elé a Manifesztumot.

A rendelkezés elhamarkodottan, meggondolatlanul, a legcsekélyebb előrelátás nélkül született, és szerencsétlen volt a megfogalmazása is. De – megszületett. És most a környezete, a sok begyepesedett udvaronc – akik még örültek is az esztelen kilengéseknek és a két Duma feloszlatásának, s meg voltak győződve arról, hogy Oroszország egy mozdulatlan, fejlődésre képtelen sziklatömb – unszolta a cárt, hogy vonja vissza a Manifesztumot, legyen megint minden a régi; nem csak őt késztették volna becstelenségre, hanem a két megelőzőhöz hasonló pangást idéztek volna elő.

Visszaút már nem volt. Teljesen lemondani a törvényhozás intézményeiről, elvenni, amit már megadtak – nem lehetett, az csak a forradalom felé vitt volna. A kilencszázöt előtti állapothoz Oroszország semmiképpen sem térhetett vissza. Ha kihirdették az alkotmányt, meg kellett tanulni annak alapján működni.

De azt sem lehetett hagyni, hogy úgy menjen minden tovább, el-elakadva, mint eddig, mert az is csak forradalomba sodort volna, méghozzá az előbbinél nem is lassabban. Nyilvánvaló volt, hogy a Vitte-féle választási törvény nem Oroszországot, hanem csak annak karikatúráját juttatja a Taurisz-palotába. Ez a törvény amúgy sem biztosított Oroszországnak valóságos képviseletet: nem létezett még az általános, egyenlő választójogra érett polgárok tömege. Ahhoz tehát, hogy a Duma fennmaradhasson, módosítani kellett a választási törvényt. De egy a Manifesztum kihirdetése után, cári utasításra történő törvénymódosítás törvénytelen lett volna. Más módon viszont nem lehetett munkaképes Dumát alakítani. Ha a Dumákat egyre-másra feloszlatják, az pusztán ingerültséget kelt, a soron következő pedig még az előzőeknél is felelőtlenebb lesz! Paradox helyzet: egyedül a választási törvény törvénytelen módosításával lehet megmenteni a választás elvét és magát a népképviseletet.

A történelmi cselekvés legnehezebb útja az, amely borotvaélen

vezet végig két szakadék között, s az azon járónak egyensúlyoznia kell, nehogy az egyikbe vagy a másikba zuhanjon. De az ilyen utak ugyanakkor a leghelyesebbek is: két forradalom, két ellenséges tábor, két középszerűség és két silányság között.

Annak az évnek a tavaszán Sztolipin titokban találkozott a nem egészen reménytelen kadetok (tréfásan „feketeszázasok”-nak nevezték őket) képviselőivel – Maklakovval, Cselnokovval, Sztruvéval, Bulgakovval, hogy megpróbáljon egyezségre jutni velük egy „borotvaélen” elhelyezkedő, sem jobbról, sem balról meg nem dönthető kormány megalakításáról. Találkozásukat mindkét oldal előtt titokban tartották. Ezek a kadetok bíztak Sztolipinben: meglepte őket egyenessége, nyíltsága, higgadt, biztos tekintete, megfogalmazásainak szabatossága, szemének okosságot és határozottságot sugárzó csillogása. De még párttársaik előtt sem mertek erről beszélni, hogyan vállalhattak volna akkor kormánytagságot!…

Alig két év alatt harmadszor tett kísérletet a kormány arra, hogy felajánlja a társadalom képviselőinek a hatalom megosztását, de azok visszautasították, nehogy folt essék jó hírükön. A dühödt ellenzéknek ezután is a könnyebb szerep jutott. Az orosz radikálisok egykor arról álmodoztak, hogy előbb mindent lerombolnak egészen az alapokig (megtartva persze: mind pétervári lakásaikat, mind cselédségüket), s majd azután teremtenek egy teljesen új, teljesen szabad, sosem látott, csodálatos oroszországi hatalmat! Maguk sem értették, mennyire szükségük van a monarchiára. Irányítani nem tudtak és nem is tanultak, csak gyermetegen élvezték a robbantásokat és a tűzvészeket. Sztolipin közben arról is végérvényesen meggyőződött, hogy ez a Duma sosem fogja jóváhagyni az ő földtörvényét.

Utolsó titkos találkozására a kadet négyesfogattal a Jelagin-palotában, a június 16-ára virradó éjszaka került sor.

Még májusban pedig a következő eset történt: a rendőrség az egyik Duma-képviselő lakásán rajtaütött egy tanácskozáson, amelyen a Duma szociáldemokrata frakciójának tagjai és a forradalmi katonai szervezet küldöttei vettek részt. A Duma őrizetbe vett tagjait akkor elengedték.

Sztolipin a június 14-i Duma-ülésen szót kért, és váratlanul – a *társadalom*nak valamiért minden határozott lépése váratlannak tetszett – azt javasolta: a Duma zárja ki tagjai közül a szociáldemokrata frakció ötvenöt tagját, amiért azok kormányellenes összeesküvésben vettek részt, továbbá járuljon hozzá a legérintettebb tizenötnek a letartóztatásához.

> A hatalomnak a képviselői sérthetetlenség biztosításán kívül az is kötelessége, hogy őrködjék a társadalom rendjén, különösen Moszkvában, ahol már oly sok minden történt.

(A Duma szociáldemokrata frakciója gátlástalanul folytatta bomlasztó propagandáját a pétervári helyőrségben, és május 18-án katonai küldöttség érkezett a követeléseiket tartalmazó petícióval a Nyevszkij proszpekt 92. alatti képviselői lakásba, ahol a Duma-tagok már várták, a rendőrség pedig megfigyelte őket.)

> A Dumán döbbenet lett úrrá: bármennyit sopánkodott is szorongatottságán, a képviselői sérthetetlenséget mindenre – akár bombahajigálásra is – kiterjedő menlevélnek gondolta. Az elnök, Golovin próbált kibúvót, valamilyen formai kapaszkodót találni, hogy elkerülhessék a szavazást, amely mindenképpen végzetes lett volna a Dumára nézve, hiszen vagy nyíltan a robbantók mellé kellett volna állnia, vagy megtagadnia őket. De hiába, volt minden ügyeskedés: június 16-án letartóztatták a tizenöt közül azokat, akiknek nem sikerült megszökniük; megjelent a rendelet a Duma feloszlatásáról és az új választási törvényről. A kísérő cári (Sztolipin által írott) nyilatkozat hangsúlyozta, hogy mindez nem jelent eltávolodást az október 30-ai Manifesztumtól, hogy a nép minden joga sértetlen marad, de sokan a lakosság által delegált képviselők közül nem tiszta szívvel kezdtek munkához, hanem azzal a céllal, hogy fokozzák a zavart, és segédkezet nyújtsanak az állam bomlasztásához.

Most csak a választott képviselők Dumába való behívásának rendje fog módosulni, azért, hogy hívebben jelenítsék meg a nép igényeit.

Bár Sztolipin végső soron a parasztok érdekeinek érvényesítésére törekedett, egyelőre mégis a felére csökkentette látszólagos, felkészületlen képviseletüket a Dumában, és növelte a földbirtokosok, különösen pedig a tapasztalt, művelt zemsztvo-tisztségviselők arányát.

Lehet, hogy a Duma feloszlatása és ezek a magyarázatok nem váltottak volna ki olyan nagy társadalmi felháborodást, nem ütöttek volna olyan mély sebet, ha a Duma feloszlatásáról szóló cári manifesztumban nincs az az orosz felhang, amely annyira elviselhetetlen a liberálisok fülének, de annyira sajátja Sztolipinnek:

> Az Állami Dumának szellemében orosznak kell lennie. A birodalmunkhoz tartozó egyéb népcsoportoknak is kell hogy legyenek a Dumában képviselőik, akik megjelenítik igényeiket, de e képviselők száma nem lesz és nem is lehet olyan, hogy ők dönthessenek tisztán orosz kérdésekben.

Szűkült a választójog a keleti végeken, csökkent a kaukázusi és a lengyel képviselők száma, néhány város is a kormányzóságába olvadt. Bizonygathatta Sztolipin, hogy itt nem rendőrmódszerekkel végrehajtott béketeremtésről van szó, hanem a jogállam türelmes,

fokozatos kiépítéséről, ami senkinek sem sikerülhet egy csapásra – sem meghallani, sem meghallgatni nem akarták! Az orosz társadalom e június 16-ai határozott lépést „államcsínynek” nevezte, a saját, nem eléggé baloldali hányadát pedig – azt, amelyik elfogadta ezt a lépést és utóbb együttműködött a hatalommal abban, hogy megpróbálkozzék Oroszország felépítésével (ahelyett, hogy szétroncsolni igyekeznék, akár egy terrorista a bombájával) – a „június 16-ai közvélemény” névvel illette.

(Sok évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy V. Maklakov, az emigráció távolából visszanézve, elmondhassa:

> Június 16-a a mi számunkra épp olyan pejoratív tartalmú köznév lett, mint a franciáknak a december második. De mindazok után, amit megéltünk, az ilyen megítélés egyoldalú. Ha az említett fordulat le is zárta a történelmi hatalom és a társadalom progresszív része közötti erőszakos, elkeseredett harc időszakát, ugyanakkor a kezdetét is jelentette a hatalom és a társadalom közötti alkotmányos együttműködés rövid időszakának. Ha 1914-ben nem tör ki a világháború, talán folytatódhatott volna Oroszország fokozatos, megrázkódtatások nélküli gyógyulása. A június 16-ai fordulat, minden befejezetlensége ellenére, talán segített nekünk abban, hogy tíz évvel 1917 előtt, amikor a békés lábadozás feltételei semmivel sem voltak jobbak, elkerüljük a hatalom teljes összeomlását.)

Az egész *társadalom* mást sem tett, mint szidta Sztolipint – mert reakciós, mert megcsúfolta az alkotmányt. Azt senki sem vette észre, hogy június 16-a Oroszország felépítésének a kezdete volt. A nagy ingerültség közepette nem vették észre, hogy a június 16-ai törvény nem csak korlátoz, hanem ki is terjeszt jogokat: a zemsztvóéit, azaz a népi érdekekéit. Sztolipin értelmezésében a zemsztvo nem a központi bürokrácia toldaléka volt, hanem – óorosz szellemben és a Sándori hagyományokat követve – az állam szilárd alapjává kellett válnia. Munkaképes, munkaszerető zemsztvo, amely nem lázas ellenzékieskedéssel, politizálással, hanem a népi élet megszilárdításával és szebbé tételével van elfoglalva – ez volt Sztolipin ideálja, s ennek elfogadásához akarta felemelni a Dumát is.

A Dumát erre a szintre emelni nem tudta, viszont a zemsztvo és a belügyminisztérium, valamint általában a hatóságok kapcsolata gyors és jelentős változáson ment át. Szerepe volt ebben mind Sztolipin személyes érzelmeinek a zemsztvo-tisztségviselők iránt, mind törvényalkotásának. Minél feljebb került a ranglétrán, annál inkább igényelte ismeretei elmélyítését, tanulmányozta az orosz és a nyugati államjogot, a had- és tengerészeti tudományt; úgy érezte, hogy magas

beosztása tízszeres munkakészségre kötelezi. Örömmel bocsájtotta a zemsztvobeliek rendelkezésére ötletességét, beleérző képességét, kitűnő memóriáját és gyakorlatiasságát. Sűrűn találkozott, sokat foglalkozott velük, figyelte, mire van szükségük, különös gonddal gyűjtötte össze a zemsztvók kívánságait, és igyekezett azokat teljesíteni. A zemsztvo tisztségviselői pedig egy nem mindennapi embert láttak a belügyminiszteri poszton, aki feszülten figyeli és pontosan ismeri az országos igényeket épp úgy, mint a helyieket – és lélekben lefegyverezve, meggyőzve távoztak tőle, s azon gondolkodtak vagy nem is gondolkodtak, hogyan magyarázzák meg liberális barátaiknak ezt a bennük támadt váratlan rokonszenvet Sztolipin iránt.

A Sztolipint megelőző belügyminiszterek és kormányzók többnyire bonyodalmakat, nehézségeket okoztak a zemsztvóknak, azok meg belevetették magukat a politikába. Ez a fejlődés torz kísérőjelensége volt, amely csak súlyosbodott a forradalom éveiben. Sztolipin viszont a helyi önigazgatást éppolyan óhajtott áldásnak tekintette Oroszország szempontjából, mint a személyi földtulajdont. Már működése első hónapjaiban nagy erővel látott neki a zemsztvók felélesztésének. Visszaállította a körzeti zemsztvotanácsnokok közvetlen, falusi gyűlésen történő választását, amit III. Sándor idején eltöröltek, megnyitotta a parasztok előtt a körzeti zemsztvók kapuit. Megszüntette a kormányzók ellenőrzési jogát a zemsztvók költségvetése felett. Az oktatásügyi minisztériumot a zemsztvo-iskolák évenkénti jelentős összegű dotációjára kötelezte (két év múlva pedig elfogadtatta azt a törvényt, amely kötelezővé tette az alapfokú oktatás bevezetését ezekben az iskolákban). Bőven jutott pénzbeli támogatás a zemsztvóknak a földművelés- és földrendezésügyi tárcától – a parasztgazdaságok sokrétű agronómiai fejlesztésére: kísérleti parcellákra, útjavító, állatorvosi, gépkölcsönző állomások fenntartására, földmérők, birtokrendezők és agronómusok egész seregének alkalmazására. Sztolipin támogatta a hitelpénztárakat, a mezőgazdasági társaságokat és szövetkezeteket, a falusi tűzvédelmi rendszer kiépítését; országos értekezletekre hívta össze az említett területek szakembereit. Működése alatt megváltozott a zemsztvogyűlések jellege – kormánybarát hangulatúakká váltak.

> A zemsztvók, a városok és a kormány szoros összefogásában látom Oroszország jövőjét.

Sztolipin joggal remélte, hogy a zemsztvók tevékenységének kibontakoztatása hozzásegít majd ahhoz, hogy Oroszország paraszti mezőgazdálkodásának kultúrája is magasabb szintre emelkedjék. Minden intézkedése szinte akaratlanul is (inkább akarva) élete

legfőbb, legáhítottabb célját, a paraszti Oroszország felemelkedését szolgálta.

1907 novemberében, a harmadik Duma nyitó ülésén nem kellett túl részletesen ismertetnie a kormány programját: az előző maradt napirenden, hiszen a második Duma jószerével nem is foglalkozott vele; legfeljebb a program gazdagodott az elmúlt hónapok alatt, belekerült

> a munkaképtelenné vált munkásokról történő állami gondoskodás, a biztosításuk, egészségügyi ellátásuk kérdésköre.

Távlatos terveinek kifejtése során azonban Sztolipin minduntalan visszatért alapgondolatához:

> A belső rendeződés mindaddig felszínes lesz, az adminisztráció korszerűsítése sem hatolhat mélyre, amíg a legalapvetőbb osztály, a földművelők jóléte nem emelkedik a kellő szintre. Ameddig a paraszt szegény, ameddig nincs személyi földtulajdona, ameddig a faluközösség szorításában vergődik, addig óhatatlanul rab marad.

Sztolipin veleszületett győzelemre termettsége, amely alakjából, természetéből, egész sorsából sugárzott és a legnagyobb döbbenetet keltette az ellenzékben és a lakosságban, most erőteljesebben mutatkozott meg, mint valaha, hiszen konkrét testet öltött: abban, hogy gyorsan vége szakadt a véres káosznak, hogy megalakult a – remélhetően munkaképes – Duma. A szekér nem zuhant a szakadékba, sikerült eltávolodnia a szélétől. De forradalom volt-e egyáltalán, ami végbe ment?

> Most már mindenki számára nyilvánvaló, hogy az a romboló mozgalom, amelyet a szélsőbaloldali pártok, hoztak létre, nyílt rablóhadjárattá változott, felszínre vetette az összes társadalomellenes, bűnöző elemet, kifosztotta a tisztességes munkásembereket, és züllesztően hatott az ifjúságra.

De

> a lázadást erővel, nem pedig engedményekkel lehet elfojtani… Egy gondolat valóra váltásához akarat kell. Létjogosultsága csak az olyan kormánynak van, amely kiérlelt állami gondolkodással és szilárd állami akarattal rendelkezik.

És most úgy állt a Duma elé, mint akinek minden eddiginél nagyobb az ereje és a hatalma, mint aki a pusztulásból a gyógyulás útjára vezette Oroszországot (ez nemrég még hihetetlennek tetszett, de

lám, bekövetkezett). A „június 16-ai fordulat” után nem vádlottként állt a Duma elé, akinek mentegetőznie kell azért, mert letért az alkotmányos útról, hanem úgy, hogy meghirdethette:

> helyreállt a rend és az orosz népi öntudatnak megfelelő törvényesség.

Újra és újra megmutatkozott veszélyes makacssága, amellyel az *orosz* irányvonalat kívánta követni:

> Ahhoz, hogy reformjaink életszerűek legyenek, az orosz nemzeti princípiumokból kell erőt meríteniük – a zemsztvo-rendszer és az önkormányzatiság fejlesztéséből. Abból, hogy az alsó rétegekben megteremtjük az államhatalomhoz kötődő *erős, földműves embereket*. Az alsó rétegek több mint százmillió főt tesznek ki, bennük rejlik az ország minden ereje.

Elképesztő volt ez az intellektuális makacsság, amelyet tucatszor gúnyolt ki a felvilágosult liberalizmus: felfoghatatlan, miként lehet képes egy művelt ember arra, hogy ennyire semmibe vegye a világ gúnykacaját:

> A népek megfeledkeznek néha nemzeti feladataikról, de az ilyen népek elpusztulnak.

A Duma szónoki emelvényéről, a tudósítók kérlelhetetlen pillantásainak kereszttüzében minden irónia és elfogódottság nélkül deklarálta az orosz állam és a keresztény egyház többévszázados kapcsolatát. Az orosz történelmi princípiumok iránti elkötelezettségét, amely a talajtalan szocializmus ellensúlya…

Mi több, arra vetemedett, hogy Oroszország legszabadságszeretőbb, legműveltebb polgárait, a szabadság legkiválóbb ismerőit kioktassa a szabadság fogalmáról:

> Az igazi szabadság a polgári szabadságjogokból és az államiság és a hazafiság érzéséből tevődik össze.

A soros Duma néhány napja kiiktatta az „egyeduralkodó” szót a cár hivatalos címéből, Sztolipin viszont, aki nem félt, hogy régimódinak fog látszani, ahhoz is vette a bátorságot, hogy kioktassa a nép választottjait a monarchia hasznáról:

> A történelmi monarchikus hatalom és az egyeduralkodó szabad akarata az orosz államiság legértékesebb vívmánya, mert egyedül ez a hatalom és ez az akarat hivatott arra, hogy a

megrázkódtatások és veszedelmek perceiben megmentse Oroszországot, a rend és a történelmi igazság útjára vezesse a hazát. Ha lesz Oroszország, akkor csakis azáltal, hogy minden fia teljes erejéből oltalmazza a legfőbb cári hatalmat, amely egybekovácsolta Oroszországot és megóvja a széthullástól.

Reménykedett – bár idő előtt – abban, hogy

Oroszországban az erő nem kerekedhet a jog fölébe, de a parlamentarizmushoz vezető utat mégsem ítélte sem egyszerűnek, sem gyorsnak:

> Az orosz államiság a maga gyökereiből fejlődött ki, és ehhez a mi orosz fatörzsünkhöz nem lehet idegen országból származó virágot illeszteni.

Egy ilyen előretörést a Duma balszárnya nem fogadhatott némán, különben a kadetok még el találták volna veszíteni önazonosságukat. A válaszolni készülők közül elsőként

Rogyicsev, a kadet párt egyik legharsányabb szónoka pattant fel, aki egyszerűen nem tudott higgadtan beszélni (ha megpróbálta, mondókája álmosan szétfolyt), csak lángoló szenvedéllyel, úgy, hogy követni is alig lehetett – most az úgynevezett Oroszországról szólt:

> Oroszországnak eleve nem volt történelme, jobb, ha nem is beszélünk róla. Ezer esztendő alatt éppen az önkényuralom miatt nem termelt ki személyiségeket, márpedig személyiségek nélkül nem létezhet történelem sem.

Roppant divatos volt akkoriban azt hangoztatni, hogy Oroszországban *nincsenek emberek*, jóllehet éppen hogy tele volt velük, az pedig, hogy a *földet művelők* között lehetnének ilyenek, még kevésbé volt elfogadható. És Rogyicsev nyomban rákezdett az orosz radikálisok kedvenc nótájára:

> Amikor az igazi orosz alapelveket emlegetik nekem, sosem tudom, *miféle elvekre* gondolnak? Nemzeti érzés bennünk is van, de minket arra ösztönöz, hogy mindenekelőtt a *jog* érvényesítését követeljük. Mert vajon biztosak lehetünk-e abban, hogy nem követnek el ellenünk jogsértést, ha az állam érdeke úgy kívánja?

Örök probléma ez, amelyet máig sem oldottak meg sehol, amely hol ide, hol oda billenti a mérleget: miként élvezhet valaki jogokat úgy, hogy nem vállal ugyanakkor terhes, sőt veszélyes kötelességeket? Vagy miként lehet valakire kötelességeket róni úgy, hogy nem részesítik ugyanakkor jogokban is? Vagy miként lehet megtalálni a

jogok és kötelességek érzékeny egyensúlyát?

Úgy érezte-e Rogyicsev, hogy a beszéde már-már akadémikussá válik, és nem vezeti le pártja dühét? Mind élesebben fogalmazott, előhozta a rögtönítélő hadbíróságokat, de beszéde így sem vonult volna be a történelembe, ha poénhajhászása és kielégületlen pártjának érezhető elvárása nem ragadtatja arra, hogy kezével egy a nyakára szoruló hurkot mutatva azt kiáltsa: *Sztolipin-nyakkendő* (ami nyilván a „Muravjov-gallér” parafrázisa volt).

Tapsot várt, hiszen azt már úgy megszokták az ellenzék vezérei, ezúttal azonban nem adatott meg neki, hogy fáradt-elégedetten mosolyoghasson vissza a teremre: az elsápadt Sztolipin távozott a miniszteri páholyból, a teremben pedig hosszan tartó, fülsiketítő zaj támadt, a Duma fele az írópultok lapját csattogtatta, kiáltozott és a szónoki emelvényhez tódult – le akarták rángatni róla Rogyicsevet. Az általános hangzavarban az elnök megszakította az ülést – nem is a szavával, hanem a távozásával, közben egy magas, idősebb kadet a testével fedezte Rogyicsevet, és kimenekítette a Jekatyerina Terembe. Ott viszont utolérték Sztolipin párbajsegédei.

Nem olyan miniszter volt Sztolipin, aki a törvény paragrafusához folyamodik, hogy elégtételt vegyen azon, aki megsértette. Megmutatkozott ebben egész valója: a XX. század *szólásszabadság*ban fogant gátlástalan, büntethetetlen, a prostituálódottságig léha szavára lovagi kihívással, az egyetlen még megmaradt férfias megoldással válaszolt. Ekkor már biztos kézzel irányította a rablás lázából kigyógyuló Oroszországot, de ettől még nem tekintette magát olyan pótolhatatlannak, hogy figyelmen kívül hagyja a személyét érintő sértést. Legbelül, minden államférfiúi megbízatásánál mélyebben, lovag volt („nyílt sisakkal” – ez volt kedves szavajárása). Mindent beleadott állami munkájába, a szívét, az eszét, egész életét tette rá, de egy ilyen pillanatban még az sem tudta fogva tartani; mindent odadobott, hogy megvívhasson azzal, aki megsértette, vállalva ezért akár a másnap bekövetkező halált is. Csak akinek különösen értékes élete van, az tud róla ilyen nagylelkűen lemondani.

Így szólt a szevasztopoli tábornok fia:

– Nem akarok „hóhér” gúnynéven megmaradni gyermekeim emlékezetében.

Nem hangzott ez korszerűen, de annál döbbenetesebb volt a hatása! Rogyicsev elhűlt, ahogyan az összes többi kadet is: a képlékeny szónoklatok hosszú évei alatt elfelejtették, hogy egy-egy sértés akár a pisztoly ravaszát is meghúzhatja. Ragyogóan megtanultak csúfot űzni mindenből, ami idegen számukra, csak azt felejtették el, hogy az embernek felelnie kell a szavaiért, esetleg az életével is.

A negyvenöt éves miniszterelnök, hat gyermek édesapja nem tétovázott kockára tenni életét. Az ötvenhárom éves tveri képviselő

nem volt felkészülve a dolgok ilyetén alakulására. És a megtépázott szónok kénytelen volt még ugyanabban a szünetben odakullogni a Duma miniszteri irodájába, hogy bocsánatot kérjen Sztolipintől. Az megvető pillantással mérte végig: „Megbocsájtok önnek” – és nem fogott vele kezet.

Ennek az Oroszországban néhány éve még teljesen ismeretlen embernek az ereje mind kétségbevonhatatlanabbul mutatkozott meg. Az ülés végéig a helyén maradt, és a Duma viharos ünneplésben részesítette. Rogyicsevnek viszont a szónoki emelvényen kellett visszavonnia szavait, és megkövetnie Sztolipint, de így is kizárták tizenöt ülésről.

(Mindazonáltal: az elhangzott szó megtette hatását, a történelemben fennmaradt a „Sztolipin-nyakkendő”. Így érvényesült a század erőfölénye. A korlátlan polgári szabadságjogok kora egyszersmind a felelőtlen vádaskodások kora is.)

Sztolipin családja azt a telet megint a Téli Palotában töltötte, kopár, holt termek környezetében, ahol abban lehetett a legkevésbé hinni, hogy a monarchia fejlődik. Egyre jöttek a névtelen fenyegető levelek. A terroristák ólommal akarták térdre kényszeríteni a térdre kényszeríthetetlen miniszterelnököt. Meghiúsítottak merényletet még a Duma épületében is: az újságírók páholyából kellett volna lőnie egy eszernek, akit olasz újságíró-igazolvánnyal láttak el.

Sztolipin nem is megsejtette, hanem – az Aptyekarszkij-szigeti események óta – biztosan tudta, hogy nem ágyban, párnák közt fog meghalni (katonák nem is szoktak úgy). Valahányszor elment otthonról, gondolatban mindig búcsút vett övéitől. És ismételten kérte, hagyta meg mint végakaratát, hogy oda temessék, ahol majd *gyilkosa kioltja életét*.

Alekszandr Gucskov az októbrista párt részéről támogatást ígért Sztolipinnek. Ez a támogatás azonban hullámzó, esetleges volt, hol örvendetesen egységes és jókor érkező, hol nem is lehetett támogatásnak nevezni, inkább versengésnek, sőt összecsapásnak.

A június 16-ai törvény mégis meghozta gyümölcsét: bár az új Duma is szenvedélyesebb érdeklődési tanúsított a politikai okfejtések, semmint a szakmai munka iránt, már nem a kadetoké, hanem Gucskov októbristáié volt benne a többség. Ugyanakkor nem alakult ki olyan erős jobbszárnya sem, amely a másik oldalról akadályozhatta volna Sztolipin reformjait. Ez a Duma tehát feljogosított a hatalom és a társadalom mérsékelt része közötti megbékélés reményére, ami nélkül Sztolipin nem látott esélyt Oroszország megmentésére. A megerősített Duma annak reményére is feljogosított, hogy dacolni tud majd a korlátlan befolyással bíró, mindig névtelen udvari erőkkel, a monarchikus kormányzás ezen árnyoldalával.

Igen hamar tapasztalnia kellett azonban Sztolipinnek a

parlamentáris kormányzás hátrányait is: miközben az októbrista többség támogatására számított, szembesülnie kellett annak ellenállásával. (Egyedül az orosz nacionalisták álltak változatlanul Sztolipin oldalán.) Így volt ez kilencszáznyolc elején is a három páncélos hajó megépítésével kapcsolatban. Abban az időben ez nem volt elhanyagolható kérdés Oroszország számára. A csuzimai megsemmisítő vereség után az orosz hadiflotta legjava a Japán-tenger fenekén pihent. Oroszországnak immáron harmadik esztendeje nem hadiflottája, csak egyes különálló, semmilyen formációba nem rendeződött hajói voltak, és parti őrsége. Sem a tengerészeti vezető körök, sem a kormány egésze, amelyeket lesújtott a vereség, nem mertek nagylélegzetű tengerészeti programot hirdetni, terveik mindössze az ország rendelkezésére álló anyagi eszközökből megépíthető négy hajóra korlátozódtak. Nem hangzott el olyan ellenvélemény, amely szerint a flottát nem kellene rekonstruálni, illetve, hogy az igényelt pénzösszeg aránytalanul magas lenne. A társadalom ellenvéleménye, amelynek a leghatározottabban Gucskov adott hangot a Dumában, másra vonatkozott:

> A tengerészeti hatóság szétzilálódott, ezt kell – még a flottát megelőzően – átalakítani. Kritikánkban nincs semmi káröröm. Hazafiúi gyász hatja most át ennek a teremnek a légkörét. Nekem is és politikai elvbarátaimnak is nagyon fáj, hogy kénytelenek vagyunk elutasítani a kormány hitelkérelmét a katasztrófa után. Az 1905. évi leirat azonban azt tartalmazta, hogy a hazával szembeni erkölcsi kötelességünk elemezni hibáinkat.

De mi történt három év alatt? A flottára azóta is az üres parádézás a jellemző, és megbüntették-e vajon Alekszejev admirálist, aki kudarcba fullasztotta az egész japán hadjáratot? Nem, az Államtanácsban ül. A Duma megtagadta a hiteleket, a képviselők azt követelték, előbb söpörjék ki a tengerészeti minisztériumból mindazt, ami romos, korhadt.

Ha jól belegondolunk, igazuk is volt, tulajdonképpen Sztolipin is egyetértett velük. De épp a tisztogatást hátráltatták az udvari körök, s jó lett volna azt valamilyen hatékony eszközzel siettetni. Ám, ha még jobban belegondolunk, a külső ellenségek nem vártak, Oroszország a padlón volt, tehetetlenül és szinte mozgásképtelenül. Áhított nyugodt évei attól függtek, erős tengeri pajzs védi-e. És Sztolipin egymás után három fórumon – a Duma bizottságában, magában a Dumában és az Államtanácsban – sorolta fáradhatatlanul, elképesztő találékonysággal változatos érveit, mind újabbakat hozva fel, mintha végtelen sokaságuk felett rendelkezne. Minden alkalommal bizakodón, erőteljesen szólalt fel a többségi vélemény ellen, és minden

alkalommal megingatta azt:

> ha nem is azért, hogy megváltozzék a már előre elfogadott vélemény, hanem legalább azért, hogy bebizonyosodjék, létezhet azzal ellenkező nézet is, amely ráadásul nem is értelmetlen.

Nem akármelyik több tapasztalattal bíró, parlamenti rendszerhez szokott miniszter tudott volna ennyi energiát mozgósítani, és ilyen tisztelettel viseltetni a párbeszéd iránt, mint ő. Még inkább áll ez a cári miniszterekre, akik egyikének sem volt hol és kivel szemben ilyen hajlékonyan és kitartóan érvelnie, ilyen plasztikusan, érzékletes hasonlatokba ágyazva megjelenítenie argumentumait, némelyikkel meg is nevettetve mind szövetségeseit, mind ellenfeleit:

> Ha egy gimnazista megbukott a vizsgán, ugye nem büntethetjük azzal, hogy elvesszük tőle a tankönyveit!

Azt hangsúlyozta, hogy a Duma döntése csökkenti az ország erejét, hiszen az egész világ felújítja a flottáját, Oroszország viszont még a partjait sem tudná megvédeni, hiszen egész flottája kiöregedett teknők gyűjteményévé válik; ha nincs igazi hajóraj, nem lesz kellőképpen kiképezve a személyi állomány sem; nyomatékosan kérte, ne mentesítsék a kormányt annak felelőssége alól, hogy Oroszország tengeri védelméről gondoskodjék – de mindhiába.

Nem sokkal ezután a Duma megtagadta tőle az amuri vasútvonal megépítésére igényelt összeg kiutalását is – nem azért, mintha bármit is felhozhatott volna az ellen, amit Sztolipin a beszédében kifejtett, hogy tudniillik fennáll a veszélye annak, hogy az a távoli vidék összeköttetés nélkül idegen életnedvekkel telítődhet, és elveszhet Oroszország számára; hanem csak azért, mert a költségek a Duma szerint meghaladták volna a meggyengült ország erejét, vagy még inkább azért, mert a Duma maga túl fiatal volt, s nem tanult még meg állami méretekben gondolkodni.

Más esetekben Sztolipin meg tudta győzni a Dumát, ebben a kettőben viszont nem. És ekkor a végletes rábeszélésről a végletes cselekvésre tért át: az ülésszakok közötti szüneteket kihasználva, a 87. cikkelyhez folyamodott. Ebben a két esetben az ismét összeülő Duma már nem merte félbeszakíttatni a jóváhagyása nélkül megkezdett munkát – a páncélos hajók és az amuri vasútvonal építését. Ugyanennek a manőverezésre lehetőséget adó cikkelynek a révén vitte keresztül Sztolipin az óhitű közösségekről és a felekezet-változtatásról szóló törvényt is. A módszert azonban maga is veszélyesnek, meghökkentőnek tartotta: hiszen ő nem valami udvari miniszter volt, a felemelkedését nem protekciónak köszönhette, s nem is annak hála maradhatott a posztján akár csak egyetlen napig; egyensúlyt teremtő

politikáját valóban sosem érvényesíthette volna a Duma nélkül, igazán szüksége volt rá, elvégre ő próbálta beláttatni Oroszországgal, hogy beköszöntött immár az alkotmányos kormányzás korszaka; ám a legégetőbben szükséges intézkedéseit nem tudta elfogadtatni a Dumával, s így a megkerülésére kényszerült.

Egyáltalán milyen kormányzási mód kell ahhoz, hogy az ország elkötelezett vezetője hazája javára határozottan és gyorsan irányíthasson? A törvényhozó intézmények működésének biztos, szilárd gyakorlata a világ egyetlen országában sem egy pillanat alatt alakult ki.

És Sztolipinnek még ezzel a megerősített és egyáltalán nem fékevesztett harmadik Dumával is egy-két-három éven át kellett küszködnie a sajtót, a „forradalom e szülőanyját” korlátozó rendszabályok bevezetéséért:

> Ha akadna egy olyan tébolyodott, aki egyetlen tollvonással korlátlan politikai szabadságjogokat vezetne be Oroszországban, holnap Pétervárott már a munkásküldöttek tanácsa ülésezne, amely alig egy fél év elteltével a tüzes gyehennába taszítaná Oroszországot.

Ugyanez történt a terrorellenes rendkívüli intézkedések esetében is (ezeket Gucskov a maga közép-többségével eleinte támogatta, utóbb viszont a megszüntetésüket követelte):

> Ne gondolják, uraim, hogy elég a lassan lábadozó Oroszországra rákenni a különféle szabadságjogok pirosítóját, és az attól rögtön meggyógyul. Belső feladatainkat bombák és pisztolyok fenyegetésében vagyunk kénytelenek megoldani. Majd ha erőre kap a nép elcsigázott, betegségtől meggyötört teste, a rendkívüli intézkedések maguktól feleslegessé válnak.

Szereplésről szereplésre váltak mind elvitathatatlanabbá Sztolipin képességei: villámgyorsan látta át az odavetett replikákat (mindössze egy-két bekiabált szóból álltak, de a mögöttes tartományuk bonyolult lehetett, amit azonnal össze kellett raknia); könnyed szavakészséggel válaszolta meg őket; úgy el tudott raktározni mindent emlékezetében, hogy még a homályban megbúvó mellékgondolatok sem sikkadhattak el; ha kellett, azonnal felszínre tudta hozni őket, és érzékletessé, plasztikussá tette ezzel beszédét; nem mulasztotta el, hogy figyeljen a fogalmak, a meghatározások és az eljárások között fellelhető finom különbségekre, s azt sem, hogy példákat idézzen az európai államjogból, amelyet fáradhatatlanul tanulmányozott; jól beszélt három idegen nyelven; szinte ömlöttek belőle a hirtelen születő, szellemes hasonlatok, amelyek azzal együtt, hogy mindig érthetőbbé

tették a kifejtendő gondolatot, néha fel is vidították a hallgatóságát. Egy olyan országban, ahol a teljes hierarchia a cártól az utolsó közrendőrig szívesebben hallgatott, mindenféle nyomtatott utasításszövegek mögé bújva, semmint nyíltan szólt volna, ez a páratlan cári miniszter kifárasztotta és megtörte az ellenzéket a beszédeivel, amelyek épp olyan világosak voltak, mint a kézírása. Nem vonakodott eljárni a legkülönbözőbb ülésekre, azokon felszólalni, minden alkalmat megragadott, hogy lépésről lépésre előmozdítsa ügyét, hogy megmutassa abba vetett hitét. Igyekezete hevében akkor sem hallgatott, amikor kényelmesebb lett volna némán kitérnie a válaszadás elől.

Így történt ez 1909 februárjában is, amikor az ellenzék Azef ügyében interpellált. Az eszer vezetők, miután rájöttek, hogy Azeffal épp úgy kudarcot vallottak, mint tevékenységük sok más vonatkozásával is, azzal a fantasztikus mesével álltak elő, hogy Azef kettős ügynök, s a kormány is szerepet vállalt az önmaga elleni terrorcselekményekben: a kormány, úgymond, maga teremti az Azef-féléket, és még magas beosztású személyeket is hajlandó meggyilkoltatni, csak hogy a forradalmi mozgalmat bomlaszthassa. Briliáns vád volt ez a kormány ellen, és az orosz *közvélemény* azon nyomban, minden ellenőrzés nélkül, örömmel fel is kapta. Híre kelt, hogy az ellenzék február 24-én dörgedelmes interpellációt készül benyújtani a Dumában. Sztolipin a törvény értelmében egyáltalán nem lett volna köteles megjelenni az ülésen, és személyesen válaszolni az interpellációra, megtehette volna ezt írásban, akár egy hónap múlva is. De ő önként az ülésre sietett, hallgatta a baloldaliak beszédeit, amelyek nem tájékozottságról tanúskodtak, nem bizonyítékokat sorakoztattak fel, csak a kormányt és az államrendet ócsárolták. Pokrovszkij és Bulat, az ellenzék szónokai, a hangzatos, elképesztő feltételezésen kívül egyetlen ténnyel sem tudtak szolgálni a Duma feszültséggel teli, agyonzsúfolt üléstermének. Sztolipin fellobbant, szólásra emelkedett és harcba indult. Meggyőzően bizonyította, hogy a baloldali vezérek azért találják fel meséjüket, hogy zászlaik becsületét mentsék. Nem hallgatta el tehát véleményét, és egy olyan beszédet hagyott ránk örökül, amely nélkül máig sem juthattunk volna az igazság nyomára.

Sztolipin hevességét egyebek között az is kiválthatta, hogy a korábbi rendőrfőnök, Lopuhin, az, aki elárulta a forradalmároknak, hogy Azef rendőrügynök, és segített ezzel Burcevnek továbbszőni az Azef-legendát, gimnáziumi osztálytársa volt. Most arról a pipogyaságról tett volna tanúbizonyságot, amely oly gyakori vonása a művelt oroszoknak? Vagy különösen, ó jaj, a trónt körülvevő állami hivatalnokoknak? Lopuhin mindenesetre igyekezett megmenteni valahogy a karrierjét, hiszen a legkirívóbb gyilkosságokat – Plevéét,

Szergej Alekszandrovics nagyhercegét – az ő rendőrfőnöksége alatt követték el, méghozzá akadálytalanul, ő ugyanis az említett Azef figyelmeztetését is eleresztette a füle mellett, nem tett óvintézkedéseket; most viszont megpróbált mindent arra az Azefre kenni, akit nem ő, hanem jóval korábban valamelyik elődje szervezett be (de aki egyszer megmentette Lopuhin életét). Azután, hogy nem óvta meg főnökének, Plevének az életét, most nem átallott találkozni annak gyilkosával, Szavinkovval, hogy együtt szórjanak hazugságokat Azefre és a kormányra. Mi több, még tiltakozó levelet is küldött Sztolipinnek, amiért az meg akarta akadályozni, hogy Londonba utazzék a terroristákhoz, levelének hitelesített másolatát egyébként rögtön el is küldte a külföldi eszereknek, hogy azok a nyugati sajtóban publikálhassák. Nem is annyira Lopuhin személyes alávalósága volt meghökkentő, mint az a mind fájóbb kérdés: vajon hányszor tíz – vagy száz? – ilyen elvtelen karrierista törtető lehetett az oroszországi hatalmi elit soraiban?

Sztolipin vitathatatlan időpontokat és tényeket sorolt fel a Dumában. Hogy Azef 1892-től a legutóbbi időkig a rendőrség önkéntes titkosügynöke volt. (Arról nem is szólva, hogy mennyire következetes és elsőrendű ügynöke.) Hogy maga Azef 1906-ig (Szavinkov letartóztatásáig) egyáltalán nem vett részt az eszerek terrorcselekményeiben, de mindazokat a részinformációkat, amelyekhez pártbeli ismerősei révén jutott, azonnal lelkiismeretesen továbbadta a rendőrségnek. Így közölt információkat Gersuniról, mint a terroristák egyik meghatározó személyiségéről, így akadályozta meg a Pobedonoszcev elleni, valamint a Pleve elleni merényletet, így szolgáltatott adatokat a Trepov, a Durnovo és egy további, Pleve elleni terrorcselekmény előkészületeiről, amely utóbbi végül 1904-ben sikerült. (Azef egyébként személy szerint nevezte meg Szazonovot.) Hogy az a vád, amely szerint Azef részt vett volna Pleve és Szergej Alekszandrovics meggyilkolásában, durva, a tényekkel nem számoló koholmány: ő ugyanis mindkét esemény idején külföldön volt, márpedig az eszerek gyakorlatában a cselekmény értelmi szerzője és irányítója mindig a helyszínen szokott tartózkodni, hogy buzdítsa a végrehajtót, s az a szemébe nézhessen.

Gersuni például ott volt az Izsák székesegyház előtti téren Szipjagin meggyilkolásakor, ugyanígy a Nyevszkij sugárúton a Pobedonoszcev elleni merénylet idején, valamint Ufában, amikor Bogdanoviccsal végeztek; a harkovi Tivoliban pedig a gyilkos mellett ült, és biztatta, amikor az megingott. Szavinkov úgyszintén mindenütt személyesen volt jelen – Pleve és Szergej Alekszandrovics meggyilkolásakor épp úgy, mint a Trepov elleni merénylet idején vagy Szevasztopolban a Szobornij téren. 1906-tól pedig, amikor Azef a harci szervezetbe is beférkőzhetett, annak akcióit rendre ügyesen szétzilálta,

meghiúsította. Azefre tehát semmiképpen sem alkalmazható a „provokátor” megjelölés, amelyet oly nagy előszeretettel használnak a forradalmárok, ha saját kudarcaikat akarják elkendőzni: rendőrügynök így eleve nem nevezhető, csakis valamilyen bűncselekmény kezdeményezője.

Míg a kormánynak az van hasznára, ha erre az ügyre fény derül, addig a forradalmároknak az kell, hogy homály borítsa. Képzeljék csak el, uraim, hogy megütközne egy lelkes ifjú vagy leány, ha feltárulna előtte a forradalom szennye! Nem előnyösebb-e nekik, ha hajmeresztő képtelenségeket terjesztenek a kormány gaztetteiről, ha rá hárítják a felelősséget az összes bűnös cselszövényért, az erkölcstelenségért, a forradalmi mozgalom minden visszásságáért – éppenséggel a kormányra, hogy közben azt remélhessék, hogy a naiv kormány majd maga bontja le az akadályokat a diadalmasan előrenyomuló forradalom útjából, hogy lemond teljes titkosszolgálatáról, habár egyedül az képes gátat vetni a gyilkosságoknak.

> Egész rendőrségi rendszerünk csak eszköz, amely hozzásegít ahhoz, hogy élhessünk, dolgozhassunk, törvényt alkothassunk. Bűnös provokációkat pedig a kormány nem tűr el, és soha nem is fog eltűrni.

Már éjfél is elmúlt, amikor Sztolipin az egész terem tapsa közben lelépett a szónoki emelvényről.

Túl sok volt az egyetlen államférfinak, méghozzá ilyen rövid pár év alatt, ami neki jutott ki – bombákból, browningokból, vezetők meggyilkolásából. Az ilyen vérzivataros esztendők alatt spontán fészkelte be magát a tudatába a jövő látomása. Áttört ez a látomás az Azefről mondott beszédén is:

> Mi egy építkezés állványzatát készítjük, ám ellenfeleink ormótlan épületnek nézik azt, és dühödten, fejszével esnek neki alapjainak. Az állványzat óhatatlanul leomlik, és lehet, hogy minket is a roncsai alá temet – hát csak temessen, de majd csak akkor, amikor már kirajzolódtak a megújult, szabad Oroszország épületének fő körvonalai!…

Sztolipin ezzel a beszédével leterítette az ellenzéket, bebizonyította, hogy a becsület nem a forradalmárok oldalán van. (A liberális széljárás törvényeinek megfelelően azonban nem Sztolipin igaza rögzült évszázadokra, hanem – akár a „Sztolipin-nyakkendő” vagy a „Sztolipin-vagon” – a Csernov és Burcev-féle, Azefről szóló detektívregény.)

A szabadság fogalmának tartalmáról Sztolipinnek több alkalommal is vitatkoznia kellett a kadetekkel:

> Nem elég, ha csak a társadalom felső rétegeiben lengetjük meg valamiféle látszólagos szabadságjogok zászlait, arra vagyunk hivatva, hogy népünket szabadítsuk meg – a nyomortól, a tudatlanságtól, a jogfosztottságtól!

Bármilyen bel- vagy külpolitikai, adminisztratív vagy szervezeti kérdésről volt is szó, sosem lazult Sztolipinnek az alsóbb néprétegekhez, az állam alapjához való mélyen átérzett kötődése:

> Fel kell emelnünk a mi elnyomorodott, a mi gyenge, a mi kimerített földünket. A föld eljövendő erőnk záloga. A föld – Oroszország!

Sajnos azonban még a kockázatos június 16-ai törvény révén jobbá tett Duma sem vált a parasztok sorsa iránt fogékony, gondoskodó nemzetgyűléssé. A legsanyarúbb sorsra a harmadik Dumában is a földreform ügye jutott.

Azóta, hogy a már emlegetett 87. cikkelynek hála a második Duma megkerülésével megszülethetett a földreformrendelet, már egy, sőt két év telt el, de a következő Duma is csak tovább rágódott minden egyes pontján, ellenkezett, háborgott, újabb indoklást követelt. A kadetok, akik ellenzéki hevületükben nem fogták fel, hogy Sztolipin valójában egy liberális, jogvédő programot igyekszik megvalósítani falun, sziklafalként álltak ki a kollektivisztikus faluközösség védelmében. A jobboldaliak pedig a hagyománnyal való teljes szakítástól féltek, és szintén a faluközösséget védelmezték. A társadalom művelt része meg annyira iszonyodott ettől a lépéstől – a paraszti munka felszabadításától, a paraszt önállósításától –, hogy a két és fél évig tartó viták folyamán minden egyes mondatba beleakaszkodott, hogy ahol csak lehet, hátráltassa a törvényt. A Dumában ülő sok ügyvéd és professzor legutóbb azt ötlötte ki, hogy a parasztcsalád feje egy személyben ne rendelkezhessék telke fölött, hanem minden vagyoni vonatkozású lépéséhez legyen köteles megszerezni családtagjainak, asszonyának, gyermekeinek a hozzájárulását. Az ötletadó tehetős, önálló, nagyszerű városi polgárok vagy vidéki földbirtokosok ugyanezt a maguk családjában gyalázatnak tartották volna (az európaiak meg mind valami rossz tréfának). Azt az elnyomott parasztot, a *szent szántóvetőt*, akit az orosz írók hagyományát követve mindannyian oly forrón szerettek, s itt, a népképviselet házában csakis őt szolgálták (jóllehet a nyelvét sem beszélték, és idegen volt tőlük az életfelfogása is), azt a parasztot érett korában oly jogképtelennek, oly reménytelenül részegesnek tartották, hogy feltételezték, ha saját tulajdonába adnák neki a telkét, azon nyomban elinná, a családját pedig koldusbotra juttatná; így hát, ha kikerült a földbirtokos és

kikerülőben volt a faluközösség hatalma alól, akkor legalább a családja hatalmát kellett e szent szántóvető fölé kiterjeszteni. Amikor pedig Sztolipin erre azt válaszolta, hogy nem szabad az egész felnőtt lakosságot saját gyermekei gyámsága alá helyezni, hogy nem szabad az egész parasztságot krónikusan gyengének, az egész orosz népet részegesnek tekinteni, és

> nem szabad általános törvényt hozni egy bizonyos torzulás alapján. Amikor az egész ország számára írunk törvényt, akkor a józanokra és erősekre, nem pedig a részegesekre és gyengékre kell tekintettel lennünk. Az ilyen erős emberek alkotják a többséget Oroszországban.

A közvélemény ekkor rögtön kifelejtette ezt a „többséget”, és – az ezerarcú arcnélküliség számára oly szokásos, lemoshatatlan vádaskodás könnyedségével azt ragadta ki és terjesztette tovább kiforgatva, hogy Sztolipin, úgymond, elszólta magát: az ő törvénye az erős parasztokra, azaz az üzér-kulákokra épít. Ugyanezt sérelmezték a jobboldaliak is, mondván, hogy „az erősek védelme mélységesen nemzetellenes elv”. (A megingathatatlan miniszternek ezzel a bélyeggel – ahogyan a többivel – kellett bevonulnia évszázada történetébe. Ellenségei még a halálát követően is egyik hazugságot a másik után aggatták rá.)

A papság egy része is a reform ellen foglalt állást, szerintük ugyanis a parasztok saját tulajdonú tanyákra történő széttelepítése meggyengítené a nép pravoszláv hitét.

Pedig az eltelt két és fél év alatt már vagy egymillió paraszt kérelmezte a tanyára települést, már működtek a földrendező bizottságok, amelyek egy tagba gyűjtötték az átadandó kihasított földdarabokat, már elutaztak vidékre a kormány küldöttei, hogy elmagyarázzák az embereknek a törvényt (csak azt nem tudta Sztolipin, hogy nyomukban ott járnak a diákok, és mindennek épp az ellenkezőjét mondják: „ne hallgassatok rájuk, ne költözzetek tanyára, megint becsapnak benneteket!”) – azt a Duma ennek ellenére alig néhány szavazatnyi többséggel volt csak képes elfogadni.

Ahhoz meg, hogy sok huzavona és ingadozás után az Államtanácson is átmenjen a törvény, még egy évre volt szükség.

De miután már minden törvényhozó megszavazta, további hónapokig kellett vámi az uralkodó végső aláírására. Ezekben a hónapokban Sztolipint éles támadások érték jobbról, azt hazudták, hogy ő afféle irodai reformer, hogy a tisztviselők erőszakkal ózik ki a parasztokat a faluközösségből, hogy az obscsina felbomlasztása Sztolipin egyik legkárosabb ötlete, mert kiszolgáltatja a parasztokat a zsidó felvásárlóknak. (Bár a törvényben világosan ki volt mondva,

hogy a juttatott föld nem idegeníthető el más rendhez tartozó személy javára, nem értékesíthető készpénzért és zálogba is csak a Paraszt Bankba adható.)

Várni kellett még az uralkodó aláírására: nem törik-e meg valakik az akaratát, nem térítik-e el szándékától a kulisszák mögött?

Az uralkodónak megvolt az a kétségbeejtő tulajdonsága, hogy egy számára kellemes látogató egyetlen beszélgetés alatt rábírhatta sok év óta kialakult véleményének megváltoztatására. Körülötte pedig több különálló és igen népes, címeket és rangokat viselőkből összetevődő szféra foglalt helyet és forgott, ezek valami nem-Oroszországot képviseltek, de leginkább ezek forgásától függött az orosz sors. Az általuk elfoglalt térben nem ezek a *szférák* minősültek betegségnek, aberrációnak, bajnak, hanem Sztolipin, a kisnemes, aki ezeket a szférákat áthasítva egészen a hatalom csúcsáig jutott – szabálytalanul, koordinálatlanul, provinciálisan, protekció és támogatás nélkül –, és most, jóllehet idegen, megvetette itt a lábát. A birodalom második embere lett anélkül, hogy akár az udvar, akár a nagyvilág, akár az arisztokrata lét része lett volna vagy akár csak ismerné azokat, anélkül, hogy valaha is felkészítették volna őt rájuk. A *szférákon* kívül, a nagy Oroszországban próbálhatott ő új törvénykönyvet alkotni, a törvényei Oroszország területén hatályba is léphettek, de az udvari szférák terére semmilyen befolyást sem gyakorolhattak.

Általában véve pedig így festett a dolog: Sztolipin addig volt hasznos és szükséges mindannyiuk számára, amíg a forradalomtól, a gyújtogatásoktól és rombolástól mentette meg őket. Az 1906 nyarától 1908 őszéig terjedő időszakban a jobboldali körök és a legmagasabb szférák érezhető rosszindulattal viseltettek ugyan iránta, de harcba nem bocsátkoztak vele, hagyták, hadd küzdjön ő a forradalom ellen. Amikor viszont e küzdelme hihetetlen sikerrel végződött, és Oroszország a reménytelen „zavaros időkből" a normális állami lét csendes vizeire evezett, Sztolipin politikája egyszeriben tűrhetetlenné és lehetetlenné vált mindannyiuk számára. A legérthetetlenebbnek azt találták, miért nem vonja vissza az október 30-ai Manifesztumot, miért szórakozik alkotmánnyal, képviseleti intézményekkel, jogrenddel.

Mindannyiuk számára, ami Gucskov meghatározása szerint három fő csoportot jelentett: az udvari kamarillát, amelynek egy alkotmányos rendszerben nem maradt volna más hátra, mint eltűnni; a levitézlett bürokratákat, azaz az összes kudarcot vallott irányítót, akik szoros egységbe tömörültek az Államtanács jobbszárnyán belül (kiérdemesült, semmittevő aggastyánok ücsörögtek ott, azokon elakadt minden eleven ügy, akár a vér az elaggott szervezetben); és a nemességnek azt a betokosodott részét, amelyik úgy képzelte, hogy még évszázadokig fogja uralni Oroszországot anélkül, hogy akár csak egy arasznyi lépést tenne előre. Ugyanide volt sorolható az Orosz Nép

Szövetsége is: tagjai attól kezdve, hogy a megnyugvás első jelei kezdtek mutatkozni az országban, csak szidalmazták Sztolipint, amiért szerintük nem volt elég kemény a forradalommal szemben, fölöslegesen bíbelődött a Dumákkal, hű maradt az alkotmányhoz, nem nyilvánosan bár, de kedvezményeket biztosított a zsidóknak, liberális elveket vallott – ugyan hová juttatja mindez Oroszországot?! Sztolipin azonban nem hódolt be nekik, ahogyan soha egyik pártnak sem. Ő Oroszországot szolgálta, nem a pétervári befolyásosokat. Semmilyen cselekvésében nem játszott szerepet semmilyen önző számítás.

Nem elég, hogy nem vonta vissza a Manifesztumot, de miután sikerült elfojtania a forradalmat, határozottan tovább vitte a hatalmasok számára elviselhetetlen reformokat és tisztogatásokat, amelyek veszélyeztethették a *szférák* kellemes létét. Ezt azok hamarabb érzékelték, mint ő maga, s egyes csoportjaik máris fenyegető szenátusi revíziók következményeitől tartattok.

Sztolipin, aki bátran vállalta a párviadalt a forradalommal, és öröm töltötte el, hogy cselekedhet, nem számított arra, hogy erről az oldalról is veszély leselkedik rá. Feltartóztathatatlanul vitte győzelemre törvényeit, abban bízva, hogy a *szférákon* belül is megvalósíthatja és érvényesítheti őket, maga viszont a szféráktól egyetlen törvényt sem vett át: nem akart ő a körükben sem barátokat, sem szövetségeseket szerezni, nem kérte ki a véleményüket (hiszen nem tartozott a bürokrata fajtájukhoz, s azok sem érezték rajta az ismerős betokosodottságot). És míg senkit sem gyűlölt jobban, mint az önző haszonlesőket és korrupt alakokat, s ezért már a rendőrség megreformálásán gondolkodott, sőt az erre hivatott bizottságot is kinevezte, nem látta még át, hogy milyen akadályt és veszélyt jelentett számára az, hogy a *szférák* épp ezekben a hónapokban, 1909-től (a cár áldásával, sőt a cárné közvetlen kívánságára) első helyetteseként Kurlovot, azt a kapzsi hörcsögöt ültették nyakára a belügyminisztériumban. (Ezzel talán már a leváltását készítették elő. És a saját rendőrminisztériuma kezdte lehallgatni miniszterének telefonjait.) Sztolipin azonban még tovább ment, s annál élesebben mondta ki az igazságot, minél magasabbra címezte. Mintha észre sem vette volna a cárné fokozódó ellenszenvét (a cárnénak a minisztertanácsban nem volt státusa, de a cár ennek ellenére nem egyszer nyilatkozott így: „ezzel az állásponttal feltétel nélkül egyetért a cárné őfelsége is"). És Sztolipin lassan hozzászokott ahhoz, hogy minden lépésénél számítania kell az uralkodó váratlan hangulatváltozásaira, s egyszersmind megtanulnia azokat kivédeni: volt, hogy a cár hozzájárult egy, az oktatásügyi minisztériumot érintő bátor intézkedéshez, amely akár diákmegmozdulásokat is kiválthatott volna, majd hirtelen, az illetékes miniszter és a miniszterelnök megkerülésével nyilvánosan aláírt egy ezzel ellenkező tartalmú

rendelkezést, amivel a kormány stabilitását ásta alá. Ezért, valahányszor az uralkodó a hozzájárulását adta valamihez, tudni kellett, hogy az valójában még nem hozzájárulás.

Ahányszor Sztolipin audienciára indult (márpedig az uralkodó csak este tíz után találta alkalmasnak, hogy a miniszterelnökét fogadja, s akkor sem szombaton vagy vasárnap, hiszen az a természetes, ha ezeket a napokat ő a családnak, a szórakozásnak szenteli; a miniszterelnök így több hónapon át nem is bérkocsin volt kénytelen Peterhofba utazni, hanem vonaton a Krímbe és vissza, egy hetet szánva az útra azért, hogy két napig együtt dolgozhasson az uralkodóval; a forradalmi veszély elmúltával pedig a cár akár négy hónapra is elutazott Németországba, hogy neje hazájában pihenjen), tehát minden ilyen magas szintű fogadásra indulva, Sztolipin, mivel állandóan számított a cár bizonytalan akaratának hirtelen változásaira, aktatáskájában magával vitte a felmentését kérő, aznapi dátummal ellátott nyilatkozatát, és előfordult, hogy be is nyújtotta.

1909 tavaszán, amikor a *szférák* Sztolipinre nehezedő nyomása különösen erős lett, a már régóta érlelődő felmentésére kis híján sor is került. Kiváltó oka jelentéktelennek tűnt: a haditengerészeti vezérkar státusainak jóváhagyásáról volt szó. Sztolipin azonban türelmetlen volt, ragaszkodott álláspontjához, és keresztülvitte azt a Dumában, ám Vitte sietett kifejteni az Államtanácsban, hogy ezzel precedens teremtődik az uralkodót katonai kérdésekben megillető prerogatíva megsértésére. Az eseményeket külön is megzavarta Sztolipin váratlan betegsége – tüdőgyulladást kapott. Az uralkodó felajánlotta neki, vegyen ki szabadságot, és menjen pihenni Livadiába. Ezt a *szabadságolás*t könnyen a felmentés előkészítésének lehetett érteni, a Sztolipinnek Jaltába küldött leiratot pedig arról, hogy Fehér Sas érdemrenddel tüntetik ki, a felmentés megédesítésének. Sztolipin áprilisban tért vissza Pétervárra, s tüdejében még a langymeleg krími léggel gyorsan a nyirkos, még havas Jelaginba sietett! Már egész Pétervár arról beszélt, hogy a miniszterelnöki poszton Kokovcov pénzügyminiszter, a belügyminiszterin pedig Kurlov lesz az utódja. Az uralkodó ezekben a napokban valószínűleg már hajlott elbocsájtására. Május elején azonban egy újabb leirat érkezett, amely nyilvánosan megerősítette Sztolipint tisztségeiben. (A katonai kérdések intézését azonban teljesen a cár hatáskörébe vonták, ami által kezdte elveszíteni az oktobristák és Gucskov támogatását.)

Az uralkodóhoz fűződő viszony volt Sztolipin munkájában, létrehozandó építményében a legsérülékenyebb áthidaló elem: valójában ez határozott meg mindent, jóllehet az építménynek ő nem is volt alkotórésze. Mit össze nem hordott a társadalom II. Miklós cárról! Micsoda madárijesztőt faragott belőle a művelt Oroszország, hogy kinevethesse! Szinte egybehangzóan mondták korlátoltnak is,

ostobának is, rosszindulatúnak is, bosszúállónak is, érzéketlennek is. Sztolipin azonban még a távolból, még őt nem látva sem engedte meg magának soha, hogy ilyeneket gondoljon róla. Amikor pedig közeli, szoros kapcsolatba került vele, méghozzá a legfontosabb ügyekben, meggyőződhetett arról, hogy a vádak a legkevésbé sem igazak. Az uralkodó éppen hogy fájdalmasan sebezhető, sőt sérülékeny volt, de ezt mélyen magába rejtette, s csak kivételes egészségének köszönhetően tudta elviselni. Nemcsak hogy bosszúálló vagy rosszindulatú nem volt, hanem keresztényien jóságos; személyében igaz keresztény foglalta el az orosz trónt, teljes szívéből szerette népét, és jóindulatot tanúsított sokak iránt, akikkel dolga akadt. (A bántást, igaz, sokáig nem felejtette el, magában hordta akár örökké is.) Őszintén kívánta, hogy birodalmában – és a többi birodalmakban is – jól menjen a sora mindenkinek. (Csak: tőle ne várjanak ennek érdekében túl nagy és hosszas erőfeszítést.) Képes volt bármilyen okfejtés mélyére hatolni, megérteni a legkevésbé sem leegyszerűsített gondolatokat is. (Csak: ne túl sűrűn kerüljön erre sor, és ne legyen túl fárasztó.) Nyikolaj Alekszandrovics cár semmivel sem ütött el jobban az átlagtól, mint bármely másik átlagos monarcha, a szívjóságát tekintve pedig jelentősen felül is múlta a többit. Egy monarchista kötelessége így még inkább az volt, hogy megtanuljon együtt dolgozni ezzel az uralkodóval.

Az uralkodó mélységesen meg volt győződve arról, hogy mindenkor egyetlen célt, a haza javát tartja szem előtt, az egyes személyek kicsinyes érzései pedig e nagy cél előtt elhalványulnak; nem győzte hangsúlyozni, milyen nagy az ő felelőssége Isten előtt, közben meg aláírta a kinevezéseket, és hol az udvar parancsnokának, hol a cári mozgó iroda főnökének fülbesúgására hallgatott. Őszintén tudatában volt nagy felelősségének, de épp olyan őszintén és nyíltan húzta-halasztotta a döntést fontos államügyekben, mivel unalmasnak tartotta őket, vagy eleve elhárított magától olyan *kellemetlen* kötelezettségeket, mint az Állami Duma teljes testületének fogadása; ámbátor sok minden másként történhetett volna a harmadik Dumában, ha erre a fogadásra sor kerül. De az uralkodó, aki nagyon kedvelte a pompás katonai díszszemléket (azokon a résztvevők szótlanok) és a szűk körű, lakoma közbeni beszélgetéseket (azokon a résztvevők mind közeli emberei), semmit sem szívelt kevésbé, mint a több tucat, több száz vagy akár félezer kiművelt, másként gondolkodó (nem szótlan és nem hozzá közelálló) emberrel való találkozást. Oly zsenge, oly törékeny volt a világfelfogása, még inkább pedig az a képessége, hogy meg is tudja védeni azt, hogy nem tehette ki más vélemények viharának. Csak zárt közegben tudta melengetni magában a nagyszerű népébe és a nagyszerű államférfiaiba vetett bizalmát, akik majd elrendeznek mindent, ami a felvilágosodást, a humanitást, a szabadságot és a

felvirágzást illeti. Sztolipint is sokáig mint olyan kiváló miniszterét értékelte, aki nagyszerű célokat valósít majd meg, s a népet áldott jólétbe vezeti, csak közben ne zaklassa őt különösebben és ne kényszerítse arra, hogy kellemetlenséget kelljen okoznia valamelyik szintén kiváló, az udvari szférákhoz tartozó embernek.

Sztolipinnek nem csak más választása nem volt, mint hogy hivatalából és hűségéből adódóan minden módon támogassa az uralkodót, és kívülről óvja tekintélyét, hanem belülről is megszerette ezt a jóságos és becsületes embert, még ha voltak is állami szempontból lényeges hiányosságai. („J'aime le petit" – „Szeretem a kicsikét" – mondogatta feleségének. – A kicsi cárt, aki nem olyan erős, mint elődei voltak.) És segített neki legyőzni a hiányosságait, levetkőzni gyengeségeit. Ha az volt a célja, hogy megszilárdítsa Oroszország történelmi alapjait, akkor minden erejével az aktuálisan uralkodó cárt kellett szolgálnia (elnézve neki a gyengéit, ahogyan a fiú elnézi apja sikertelenségét). És Sztolipin egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy dicsőítse a cárt, az országos ünnepségek középpontjába állította (a poltavai csata kétszázadik évfordulója alkalmából például), csak a legtiszteletteljesebb hangnemben említette a nevét, saját ötleteinek, törvényeinek dicsőségét neki engedte át („a cár az orosz parasztságra vetette tekintetét"), a cár iránti hűségre szólította fel hallgatóságát („az uralkodójához odaadóan hű Oroszország"). Még a Gucskovval, Duma-beli elvbarátjával és harcostársával folytatott bizalmas beszélgetéseiben sem, akinek éles megnyilatkozásaival jobban egyetértett, mintsem kimutathatta, és akivel együtt tervezték, hogy megosztják a Duma jobboldali szektorát, és létrehoznak belőle egy mérsékelt szárnyat, még – a cári párral egyébként nem rokonszenvező – Gucskovval négyszemközt sem engedte meg magának soha, hogy az uralkodóról elítélően nyilatkozzék. Minél gyengébbnek, és gyengeségében minél makacsabbnak bizonyult egyik vagy másik kérdésben az uralkodó (hogy ereje tudatát fenntartsa), annál több engedményre kényszerült Sztolipin, nehogy a cár saját erejébe vetett hite megroppanjon. Erősítenie kellett a cár e hitét, megköszönnie kegyes közreműködését, és elnézését kérnie, „amiért kéretlen intézkedésemmel felségedet talán kényelmetlen helyzetbe hoztam…" Amikor már végképp elkerülhetetlenné vált némi rosszalló figyelmeztetés, annak kimondása is a monarchizmus elárulását jelentette volna, ezért úgy kellett azt megfogalmazni, mintha a kijelentés nem a cárnak, hanem neki magának vagy egy kívülállónak szólna:

> Államférfinak nem lehet nagyobb vétke, mint a kishitűség.

Sztolipin pontosan tudta magáról, hogyan tölti be posztját, hogyan

képes kormányozni, és hogy milyen nagy szüksége van rá ennek a cárnak. Amaz viszont nem volt képes felmérni, mekkora az aránya az ő saját intellektusának és energiájának az államvezetésben, és mekkora a miniszterelnökéé, őszintén nem fogta fel, mennyi munkát és időt igényel Sztolipintől a tevékenysége. Ezért nem érzékelte, miért terhes annak Pétervárról jelentéstételre hozzá Livadiába utaznia. Vagy pontosan megjelenni a dán királyi pár tiszteletére rendezett díszebéden, amikor pedig engedélyt kapott arra, hogy a poltavai és az orlovi kormányzóságba utazzék legkedvesebb kezdeményezése, a személyi tulajdonú tanyák megtekintésére.

Az uralkodó elfelejtette, vagy igazán soha meg sem értette, kis híján milyen mély szakadékba zuhant Oroszország az 1905-1906-os években. És három évvel később, amikor a cár először utazhatott ismét akadálytalanul Poltavába, s Sztolipin büszkén jelentette: A forradalmat megfékeztük, felség, most már szabadon közlekedhet. Az uralkodó szinte ingerülten ezt válaszolta: – Nem értem, miféle forradalomról beszél. Még rendzavarásokra sem került volna sor, ha a hatalom bátrabb és energikusabb emberek kezében lenne, olyanokéban, mint a jaltai rendőrfőnök, Dumbadze.

Sztolipint keserűség fogta el: milyen könnyen és gyorsan elfeledte az uralkodó azt a veszélyt, amely őt magát is fenyegette. Mintha nem is látta volna mindazt, ami az ország érdekében történt…

Az első esztendőkben az uralkodó, igaz, nagyon rokonszenvezett Sztolipinnel, az ország és önmaga megmentőjét látta benne. Miniszterelnöke létbiztonságának érdekében felajánlotta neki palotáit, átengedte neki cári jachtját, hogy a Finn-öbölben vitorlázhasson (ahogyan ő maga is szokott).

1908 nyarán Sztolipin egy ilyen jachtkirándulás során rangrejtve eljutott Németországba, ahol része lehetett az egyszerű ember felbecsülhetetlen boldogságában: szabadon járhatott-kelhetett az utcákon, nem kellett gyilkosok elől bujkálnia. Utazásának híre azonban eljutott Vilmos császárhoz, aki találkozni akart vele. Sztolipin kitért ez elől, elszökött, Vilmos több hajóval vette üldözőbe, de nem érte utol. (Beszélgetésükre egy év múlva került sor, a két uralkodó találkozásakor. Vilmos az illendőséget sértve hanyagolta el császári fivérét és annak nejét, teljesen belemerült a Sztolipinnel folytatott beszélgetésbe, s el volt ragadtatva az orosz miniszterelnöktől – még húsz év elteltével is egyre hangoztatta, hogy az előrelátóbb és különb volt Bismarcknál is.)

Igen! De a belpolitikán kívül (amely az egyetlen szükséges politika – a magunk országának türelmes elrendezése) létezett még a külpolitika is. Sztolipinnek, aki nem csak belügyminiszter, hanem miniszterelnök is volt, netán ezzel is sokat kellett volna foglalkoznia?

Egyáltalán nem. Amennyire tehette, félrevonult a külpolitikától,

mellőzte, sajnálta rá az erőt: a belpolitikához képest nagyon könnyen megoldhatónak vélte – a külpolitika területén nem uralkodtak olyan elmérgesedett viszonyok, nem volt annyi felgyülemlett évszázados képtelenség, és, ami a fő, olyan gyilkos gyűlölet és olyan dühödt *eszmei* ellenségek sem voltak, akik az életüket is csak az ilyen ellenségeskedésen belül tudták elképzelni. Úgy tűnt neki, mint egy hegyeket megmozgató óriásnak, hogy a külpolitikára elegendő negyedannyi erőt fordítani, mivel az annak területén található hegyek és szakadékok csak látszólagosak. Meg volt győződve arról, hogy a külső háborút még egy egészen közepes képességű államvezető is bármikor meg tudja állítani.

Talán e figyelmetlenségéért bűnhődött Sztolipin kabinetje azzal, hogy külügyminiszterévé a fiatal és becsvágyó Izvolszkijt nevezték ki. (És: mennyire volt az orosz kormány egyáltalán *kabinet?* Épp csak kezdett volna hozzászokni ahhoz, hogy valamiféle egységet alkosson. Az eltelt évek alatt a külügyminiszter nem volt köteles beszámoló jelentéseit a minisztertanács elnöke előtt megismételni. Sőt a miniszterelnök nélkül született döntés arról is, hogy ezt az Izvolszkijt például felmentsék-e vagy meghagyják a posztján.) A külügyminiszter, miközben valami ügyes diplomáciai megoldást keresett, hogy szabad kezet kapjon Törökországgal kapcsolatban, osztrák-magyar kollégájának csapdájába esett, belement abba, hogy Bosznia és Hercegovina 1908 végi elfoglalását még egy olyan nyilatkozattal tetézze, amely szerint az annexió Oroszország beleegyezésével történt. Szemérmetlenül kihasználták a japán háború utáni gyengeségünket, alaposan a tyúkszemünkre léptek, és elvárták, hogy még mosolyogjunk is hozzá: Németország nem is csak hallgatást, nem csak semlegességet követelt Oroszországtól, hanem a megszálláshoz való megalázó, nyilvános hozzájárulást is, azt, hogy térdet hajtson és lemondjon egész balkáni szláv politikájáról. Az orosz társadalom felzúdult, a botránytól volt hangos a sajtó és a Duma, de háborún kívül nem volt mivel válaszolnunk, elszalasztottuk a lehetőséget. Háborúval válaszolni viszont végképp nem lehetett, Sztolipin megvizsgálta a hadügyminisztériumot (az, ahogyan a többi is, elkülönülve működött), és újra megbizonyosodott arról, amiben már általánosabb okokból is bizonyos volt: hadat viselnünk nem szabad, erre még sokáig nem leszünk felkészülve, a háború nekünk most vereséget jelentene, de még azt megelőzően – forradalmat. A végkövetkeztetés önmagában keserű volt, de enyhébbnek érezte az, aki semmi körülmények között sem akart háborúzni, akit pánszláv hevület sohasem fűtött. Az önbecsülésen esett csorba semmi volt a belső építkezés hatalmas programjához képest. Sztolipin nem tárhatta fel nyilvánosan az érveit, csak az uralkodót bírta jobb belátásra, aki már mozgósítani akart Ausztria ellen; ez Németországot is belevonná a

háborúba, és a dinasztia vesztét okozná. (Hozzátartozóinak aznap ezt mondta: „Ma megmentettem Oroszországot!”) És még személyes tárgyalásaival is igyekezett lecsillapítani a Duma harcias többségének feldühödött vezéreit. A kadetok erőnek erejével háborúzni akartak (csak persze nem úgy, hogy a saját bőrüket vigyék vásárra), és még sokáig hangosan háborogtak a császárok 1910. évi potsdami találkozója után is: miért mondott le Oroszország támadó pozíciójáról? A franciák azon nyugtalankodtak, miért szűnik meg négy orosz erőd Lengyelországban. Sztolipin szerint viszont mindezek a szövetségesek nem voltak igazi barátok, és rögtön elfordulnának Oroszországtól, ha baj érné. Anglia Oroszország nemzetközi befolyásától tart, és inkább a széthullását kívánná, Franciaország sem érez sem szeretetet, sem tiszteletet Oroszország iránt, csak Németországtól fél. Európában, sőt a világon senki sem tartja a maga számára hasznosnak egy erős, nemzeti Oroszország létét.

Az eredmény arról győzte meg Sztolipint, hogy a külpolitika nem érdemel túl szívós és hosszan tartó erőfeszítést: lám, valamennyi reális fenyegetést aránylag könnyen sikerült semlegesíteni. Ha egy erős nagyhatalom nem akar háborít, senki sem kényszerítheti arra, hogy háborúzzon. Amikor Izvolszkij helyett Szazonov kapott külügyminiszteri kinevezést, Sztolipin arra kérte: a nemzetközi bonyodalmakat kerülje el, ebből álljon egész politikája. Oroszországnak semmi szüksége háborúra, szüksége van viszont tíz-húsz év külső és belső nyugalomra, a reformok után pedig rá sem lehet majd ismerni Oroszországra, és akkor semmilyen külső ellenségtől sem kell majd félnünk.

> Ha erősek, egészségesek lesznek az orosz állam gyökerei, az orosz kormány szavai is egészen másként fognak csengeni Európa és az egész világ fülében.

Sztolipin nem feltételezte, hogy bekövetkezhet egy olyan helyzet, amely erősebben kényszerítené Oroszországot háborúra, mint a két szláv tartomány legutóbbi annexiója, de lám, nem léptek hadba, és megúszták, s annak sem látszik jele, hogy össze akarna dőlni ettől a világ. És nem érzett lelkiismeret-furdalást sem az orosz állam becsülete, sem a hűtlen angol szövetséges miatt, amikor 1910-ben Potsdamban a Vilmos császárral való találkozásukkor az uralkodó és ő arra kötelezték magukat, hogy nem vesznek részt Angliának semmilyen, Németország elleni intrikájában, amiért Németország pedig arra kötelezte magát, hogy nem támogatja a balkáni osztrák-magyar agressziót. Elképzelni sem lehetett, hogy ha Oroszország józan külpolitikát folytat, kivel és miért kellene háborúba bocsátkoznia.

Sztolipin miniszterelnökségének három-négy éve alatt, nem

hirtelen, nem egy csapásra, hanem fokozatos, állandó előrehaladás eredményeként úgy átalakult az ország, hogy azt barátnak és ellenségnek, rokonnak és idegennek egyaránt el kellett ismernie: nem ágaskodtak már a vérvörös káosz hullámai, a forradalom immáron múlttá változott. Mind jobban kibontakozott az emberek mindennapi, eleven tevékenysége, az, amit életnek nevezünk; az ország higgadt, ésszerű rendszerre váltott. Sztolipin a kilencszázhárom-négy-ötös éven át végig abba az irányba vezette az országot, amelyet a leghelyesebbnek tartott. Bebizonyította, hogy országot irányítani annyi, mint előre látni. A legmeggyőzőbb bizonyítékkal bizonyította ezt be. Önmagával. Mivel szerette Oroszországot, de közömbös volt a pártok iránt, egyikhez sem csatlakozott, szabad volt a befolyásuktól, fölöttük állt, vele szemben mind elvesztették létfordító hatásukat. Környezetéből kigyomlálta a kisszerű politikai helyezkedést. Idegen volt tőle minden, ami kicsinyes, így a kicsinyes hiúság is. Az önérdek teljes hiánya vonzotta hozzá az embereket. Frissesség áradt belőle, nem volt rest személyesen meggyőzni bárkit; könnyű, kellemes volt vele dolgozni, másokra is átragadt rettenthetetlensége a fenyegetésekkel szemben, s mindenkit lenyűgözött kezdeményezéseinek szinte művészi kidolgozottsága. Élete virágában és ereje teljében volt, és ifjúi erejét átömlesztette az államigazgatásba. Álátható volt egész Oroszország számára, mindig szem előtt, a legcsekélyebb zavarost sem hagyta meg, amelyben pletykák tenyészhettek volna.

A nevéhez híven – *sztolp*: oszlop – valóban az állam oszlopa volt. Az orosz élet középpontjává vált, inkább, mint akármelyik cár. (A kvalitásai valóban cárhoz illőek voltak.) Személyében egy újabb I. Péter került Oroszország élére, ugyanolyan energikus, ugyanolyan fáradhatatlan, ugyanolyan gondozója a népi munka termelékenységének, ugyanolyan átfogó reformer, csak a gondolatvilága volt más, s ebben különbözött Pétertől:

át kell alakítani mindennapi létünket, de úgy, hogy ne okozzunk kárt államunk létalapjának, a nép lelkének, (se alkatának, se hitének:)

> Az orosz állam sok évszázados kapcsolatban áll a pravoszláv egyházzal. Önök mind, hívők és nem hívők, jártak már eldugott falvainkban, jártak falusi templomainkban. Látták, milyen buzgón imádkozik orosz népünk. Nem lehet, hogy ne érintette volna meg Önöket az eggyé olvadó áhítat érzése, hogy ne fogták volna fel, hogy a templomban felhangzó szavak az ott fohászkodó embereknek Isten szavát jelentik.

(És szinte ugyanezekben a napokban, a másik oldalt illetően:

> Felséged tudja, hogy mélyen átérzem a szinóduson és az egyházon belüli viszálykodást, és azt, hogy a szinódus vezetőjének szilárd lelkű és erős akaratú embernek kell lennie.)

Sztolipin irányvonala kikristályosodott, ez vonzotta magához a – jaj, vajon már vagy talán még? – csekély számú olyan művelt embert egész Oroszországból, akikben még megőrződtek az orosz nemzeti öntudat és a pravoszláv hit nem szégyellt maradványai, vagy kezdtek kibomlani gyenge új hajtásai.

Ez a szellemi folyamat is csak hosszabb idő alatt, alighanem abban az áhított húsz zavartalan évben teljesedhetett volna ki.

Sztolipin oly szilárdan vetette meg lábát, oly biztosan tartotta megszerzett pozícióját, hogy könnyedén állta az ellenzék elnyűvődött nyilait, és lendületesen, felújítva, friss tollakkal ellátva hajigálta vissza azokat:

> Igen! Oroszország az elszenvedett megpróbáltatások után nem lehet elégedett. De nem csak a kormánnyal elégedetlen, hanem elégedetlen az Állami Dumával is. És az Államtanáccsal. És a jobboldali pártokkal. És a baloldali pártokkal. Elégedetlen *önmagá*val. Elégedetlensége majd elmúlik, amikor megszilárdul az orosz állami öntudat. Amikor Oroszország ismét Oroszországnak fogja érezni magát.

A földközösségből való kiválást engedélyező törvénye, miután átvergődött a törvényhozás házain, megkapta a végső jóváhagyást, miközben már kétmillió parasztgazda kérelmezte a személyi tulajdonú tanyára való települést. És Sztolipin, aki gabonabőségre számított, az állami bankkal gabonaraktárakat létesíttetett Oroszország-szerte, és a tárolás költségeire pénzbeli támogatást juttatott a parasztoknak.

Volt még egy, szívéhez igen közel álló terület, amelynek érdekében nem kellett sok vitát folytatnia, sem elkeseredett ellenállásba ütköznie, mivel itt az eredmények szemmel láthatóak, gyorsak és rendkívül örvendetesek voltak. A parasztok Uralon túlra – Szibériába, a kirgiz vidékre, Szemirecsjébe – költözéséről van szó.

Annál természetesebben kínálkozó lehetőséget aligha lehetett volna az orosz parasztnak ajánlani, mint az Uralon túlra települést, hiszen az ottani szabad földterületek nem heverhettek még hosszú évszázadokig parlagon! Ez a gondolat, sok másikat megelőzve, már régóta ott élt az orosz parasztságban, bölcsen felvillantva okainak és feltételeinek azt a hálóját, amely félszáz év múlva tudományos indoklást is kapott. A gondolat vágyakat, legendákat szült – a „cárasszony földjeiről”, a „szibériai kertekről”, a „Mamur folyóról” –, és a parasztok felkerekedtek, sokszor egyedül, hiába vette üldözőbe őket a

felsőbbség, néha nesztelen éji szekéren szöktek szülőfalujukból úgy, hogy sok ezer versztányi út várt rájuk idegen vidéken, ahol szintén nem volt szabad mutatkozniuk; nem mindig találtak éjszakai szállást, kéregettek – de mentek ismeretlen, vad majdani hajlékuk felé. Az orosz kormány már az 1861. évi nagy reformok óta nem engedte, hogy a parasztok áttelepüljenek a termékeny szabad földekre, hallgatott a földesurak önző követelésére, akik attól féltek, hogy holnap magasabb lesz a munkás kezek ára birtokaikon, arra viszont nem gondoltak, mi lesz egész Oroszországgal holnapután. Egészen az 1891. évi nagy éhínségig nem is hagyták, hogy a parasztok Oroszország európai részéből, ahol egy négyzetversztára harmincegy lakos jutott, átköltözzenek Szibériába, ahol ugyanekkora területre kevesebb, mint egy ember jutott. Utóbb, igaz, könnyítésekre került sor, hozzákezdtek a szibériai vasútvonal építéséhez is, de csak megvárták vele 1905 elejét és az udvarházak lerombolását…

Az áttelepülés a korszerűbb földművelés ígéretén kívül a paraszti nyomorra is megoldást kínált, ezért is került Sztolipin figyelmének és erőfeszítéseinek középpontjába. Az áttelepülők tömege számos kedvezményt kapott: a kincstár költségén utazhattak birtoknézőbe, állami tájékoztatást kaptak, előzetes parcellázásra került sor, a családjukkal, ingóságaikkal és élő állataikkal való átköltözéshez támogatásban részesültek (erre a célra még külön, egyszerűbb kialakítású személyvagonokat is építettek – ezeket utóbb, rendeltetésüket eltorzítva, rabszállításra használták, amiért is rájuk ragadt a „Sztolipin-vagon” csúfnév); házépítésre, gépek vásárlására hitelt igényelhettek – és a parasztok legvállalkozókedvűbb, de a régi helyén rossz körülmények között élő része a keleti területekre indult. Az áttelepüléshez az altáji „kabinet-földeket” (közvetlenül a cár tulajdonát képezőket) is rendelkezésre bocsájtották, ezek mintegy öt Belgiumnyi nagyságúak voltak. Az áttelepülés iránti érdeklődés fokozásához a japán háborúból Szibérián át hazafelé tartó katonák is hozzájárultak. Már 1906-ban százharmincezer ember költözött át, majd évente félmillió vagy annál is több. (Az 1914-es háborúig több mint négymillió, azaz ugyanannyi, mint a Jermak óta eltelt háromszáz év alatt.) A földet az áttelepülők ingyen kapták, méghozzá saját tulajdonukba, nem pusztán használatba, családonként ötven gyeszjatyinát, így több millió gyeszjatyina került szétosztásra, és Pjotr Arkagyjevics vágyálma szerint – elvben – mindegyikről hatvan pud gabonát takaríthattak be. Öntözni kezdték az Éhség-sztyeppet, közösségi csatornákat ástak. Mindössze négy év telt csak el, jelentéktelen kis idő, pusztán a Romanovok uralkodásából hetvenöt ilyenre futotta volna, de Sztolipin, lám, kedvelt miniszterével, Krivoseinnel, akivel együtt vitték véghez az egész falusi átalakítást, már most, 1910 augusztusában-szeptemberében bejártak – jórészt

szekéren – sok új települést Szibériában, és legalább annyira ámuldoztak és örvendeztek, mint az áttelepültek. Szabad, egészséges, sikeres életükön, gondozott új földjeiken, falvaikon, sőt egész városaikon ott, ahol három éve még egy lélek sem volt; vidám, szapora munkájukon, annak első gyümölcseivel, hozadékával, a nem ritka erdővel, a bő termést hozó földműveléssel, ingyen vadászattal-halászattal – három év elteltével az emberek már el sem tudták hinni, hogy eddig ínségben éltek, s nem értették, miért nem jöttek ide már előbb.

És ha mindez az első négy évben történt, ha az évi gabonahozam négymilliárd pudra nőtt, mi mindent érhetnek majd el a következő húsz évben?

E megszemlélt jólét látványa, a szibériai sztyeppek mozdulása, levegője Sztolipin életének legfőbb boldogságát jelentette, összehasonlíthatatlanul többet, mint bármely kitüntetés, amelyben a trón valaha is részesíthette, vagy amellyel az orosz nép megtisztelhette volna. Ezekben a boldog hónapokban megláthatta (méghozzá minden őrizet nélkül), miként öltenek testet íróasztal mellett fogant tervei nagy népe sorsának átalakulásában a gazdag szibériai földeken. Ezek a visszafoghatatlanul mozgékony, erős emberek, akik merészen nekivágtak a lakatlan messzeségnek, az orosz nép e legéletrevalóbb hajtásai, el tudták tartani magukat a saját munkájukból, szabadok voltak, s ó, milyen távol álltak mindenfajta forradalmi zavarostól, és mennyire nem alattvalói módon adtak hírt a cár és a pravoszláv hit iránti hűségükről – templomokat és iskolákat kértek. Az új helyre költözött Oroszország itt ráadásul megtisztult formában alakult újjá: a Volgán túli vidéken Sztolipin egy valahai parasztforradalmárral, az első Duma tagjával találkozott, aki most már elkötelezett tanyagazda, s a rend híve volt.

Sztolipin és Krivosein egész útjuk alatt örömmel tervezgették, milyen újabb állami intézkedéseket kell tenniük ahhoz, hogy ez az áttelepülési hullám akadálytalanul hömpölyöghessen tovább.

Egy hónap múlva Sztolipin Potsdamban ült Vilmos császár mellett, s miközben maga mögött érezte a szibériai telepesség megbízható erejét, újra és újra elcsodálkozott azon, milyen könnyen rendezhetők a nemzetközi ügyek, az egész híres-nevezetes külpolitika problémái. Könnyen alakíthattak ki Németországgal olyan jó viszonyt, amilyent csak kívántak.

Oroszország élete gyógyulóban volt – visszavonhatatlanul. A már elért változás érzete a forradalmárok fejébe és szívébe is behatolt. Ezeket a fejeket és szíveket teljes harminc éven át a közeli orosz forradalom reménye töltötte el, egyedül az éltette. Most viszont a hitvesztés, a kifáradás, az eltántorodás sodorta kilátástalan helyzetbe őket: szavukra már senki sem hallgatott, a forradalom nem csak nem

valósult meg, rosszabb történt vele: elveszett, nem festette már rózsaszínűre a jövő horizontját, vérvörösen hunyt ki a múlt szemhatárán. (A történelem ezt az időszakot a „sztolipini reakció éveiként" tartja nyilván. Valóban *reakció* volt ez, a még tönkre nem tett lelkek reakciója saját visszataszító körülményeikre. És a nép egészséges részének reakciója az egészségtelenekére: félre az útból, hagyjatok dolgozni és élni!) 1910 óta Sztolipintől is elmaradtak a terroristák, nem vadásztak már rá, nem próbálták meggyilkolni. A múltban sok hasonló kísérletük kudarca sem késztette őket arra, hogy felhagyjanak szándékukkal, most azonban olyan évek virradtak rájuk, amikor még azokban az értelmiségi házakban sem fogadta őket lelkesedés és hála, amelyekben ehhez hozzászoktak. A lakosság körében nem annyira üldözötteknek, mint inkább fölöslegeseknek és kitaszítottaknak érezték magukat. És ez megbénította őket.

Most adódott módja Sztolipinnek arra, hogy a Névába folyó vizek megtisztítására, az éjjeli menedékhelyeken tartózkodó koldusoknak juttatott ingyen teára is gondja legyen. Kicsattanó egészségéből mindezen munkákra futotta, őt magát mindig frissnek látták.

1909-1910 telét már a Fontankán lévő házában töltötte, nem bujkált, a Taurisz-palotába a hét előre tudható napjain ment, nyáron pedig elutazhatott szeretett koveni birtokára.

Egy alkalommal, amikor repülő szerkezeteket tekintett meg, bemutattak neki egy Macievics nevű pilótát, előre figyelmeztetve őt arra, hogy az illető neves eszer. (Az eszerekhez való tartozás nem jelentette sem a hivatásos katonai szolgálat, sem bármilyen más munka akadályát.) Hirtelen épp ez a pilóta ajánlotta fel Sztolipinnek, kihívóan rávillantva mosolyát, hogy tegyenek egy közös sétarepülést. Bár nem pusztán a saját, hanem egész Oroszország sorsát tartotta a kezében, Sztolipin nem térhetett ki egy ilyen kihívás elől: a párharc becsületét a józanságnál és kötelezettségeinél is többre tartotta, amint ezt már nem egyszer bizonyította az ellene elkövetett merényletek során is. Azonnal elfogadta az ajánlatot.

Felszálltak. Két kört tettek meg nagy magasságban. A pilóta bármelyik percben agyonzúzhatta volna mindkettőjüket (az öngyilkosság a terroristák szokásos eljárása), vagy akár megpróbálhatta volna, hogy csak utasával végezzen. De ezt nem tette meg, s a két ellenfél csak semmitmondó beszélgetést folytatott és egymást méregette. (Röviddel ezután Macievics egyedül repült, lezuhant és életét vesztette. „Sajnálom a bátor pilótát" – mondta Sztolipin.)

Akkoriban nem volt szokás harsányan dicsőíteni az államférfiakat, sem teleaggatni arcképeikkel az utcákat. Oroszország százmilliós mélyének lakói, akik távol álltak a politikától, a legkevésbé sem tartották számon, ki éppen a minisztertanács elnöke; egyedül a cárt

ismerték (akinek árnyékában készséggel húzódott meg Sztolipin), azt viszont a saját szemükkel látták, hogy az élet lecsendesedett, hogy rablótámadások nincsenek, hogy ismét lehet békésen élni Oroszországban.

És a kadetok nem merték ócsárolni Sztolipint, belefáradtak támadásába. Új pozíciót alakítottak ki maguknak, csak ünnepelni nem voltak hajlandók a győztest. Ő viszont megfejthetetlenül idegen maradt, s így vésődött a közéletbe: túl nacionalista volt az októbristáknak és túl októbrista a nacionalistáknak; reakciós minden baloldalinak és majdnem kadet az igazi jobboldaliaknak. Intézkedései túl reakciósak a romboló erőknek és túl rombolók a reakciósaknak. A *társadalom* pedig hozzászokott, hogy ilyen furcsa emberként fogadja el.

Volt azonban egy réteg, amelynek tagjai nagyon is számon tartották, ki éppen a minisztertanács elnöke, s csodálkoztak is, hogy az illető ezúttal ilyen sokáig van a posztján; felháborodva és irigyen lesték e példátlanul karrierista és szerencsés fickó minden sikeres lépését, úgy vélve, hogy annak szinte magától hull minden a kezébe, hogy önhitten magabiztos – ez az idegen nem pétervári, akivel nem lehet „kéz kezet mos” alapon egyezkedni, s aki mindehhez még megszállottan optimista is, nem győzi a fényes jövőt emlegetni, miközben az ő privilégiumaik és jogaik mind fenyegetőbb veszélynek vannak kitéve. A szolgálattevők és udvari tisztviselők legfelső rétegéről van szó, ami Oroszország tömbjéhez képest elhanyagolható lett volna ugyan, de elég vastag és kiterjedt ahhoz, hogy a miniszterelnök minden hivatali mozdulatát megkösse. Tagjai sajátos módon rögzítették az eredményt, úgy, mint a biliárdban vagy a kártyajátékban: krétával jegyezték fel a golyók vagy a kártyák értékét, ami látszólag könnyen letörölhetőnek, mulandónak tűnt, de ez itt a játékszoba falain kívül az egész ország, sőt a világmindenség fölött is fehéren izzott. Ennek az eredménynek az alapján Sztolipin nem állt nyerésre, hanem a legteljesebb vesztésre: túl gyorsan, korát meghazudtolva szárnyalt fel, kihívóan úgy képzelte, hogy senkinek sem adósa; minden *emberi* kérdésben (kit kell feljebb segíteni, előléptetni, áthelyezni, kitüntetni vagy büntetéstől megvédeni) nem *embermód* döntött, nem úgy, ahogyan hasonszőrűek a hasonszőrűek között, a hasonszőrűek javára illenék, hanem valami szívtelen, kiagyalt, állítólagos államérdek diktálta szükségszerűség mögé bújva; nem csatlakozott semmilyen konspirációhoz, semmilyen baráti társasághoz, megjátszotta a teljesen függetlent, ami nincs és nem is lehet – és a kiegyenlítetlen játszmák számjegyei egyre dagadtak a porló krétavonásokban. Ez az intrikus becsapta, behálózta az uralkodót, és túl sokáig maradt a posztján – minden számítás szerint ideje lenne eltakarodnia! És – a kréta vagy a viasz nyelvére lefordítva

– minden sikeres reformját bűnként vagy veszteségként könyvelték el; bűnös volt, amiért kiszabadította a parasztokat juttatott telkükre; bűnös volt, amiért a zemsztvókkal bíbelődött, amelyeknek már kezdte átadni a megingathatatlan állami közigazgatás egy részét (a körzeti közigazgatás reformját a nemesség akadályozta meg, jóllehet a nemesi elöljárók több mint fele nem is a saját körzetében lakott); bűnös volt, amiért megemelte – a földbirtokosok kárára – a parasztgazdaságok felszerelésére szánt zemsztvo-adók összegét; bűnös volt, amiért a gyárosok költségére és állami adókból előkészítette a munkásbiztosítást; bűnös volt, amiért bevezette a kereskedősegédek ünnepi munkaszünetét; bűnös volt, amiért védte az óhitűeket és a szektásokat; bűnös volt, mert nem tanúsított figyelmet az udvari hatalmasságok iránt. Végül vagy talán elsősorban: nem érdemelte ki az udvarmesteri vagy államtitkári címet.

Elviselhetetlenül felkapaszkodott volt az Államtanács nyomasztóan őszfejű előkelőségeinek szemében, megközelíthetetlen az egész udvari környezet számára, és mind kellemetlenebb a cárné őfenségének. (És aki csak eljutott a legmagasabb audienciáig, a legmagasztosabb fülbe súgta, hogy Sztolipin az uralkodó rovására igyekszik növelni népszerűségét.)

Ez a közeg nem acélosan rugalmas, hanem képlékenyen nyúlós. Sokáig engedelmesen besüpped a rálépő láb alatt, még gyúródik is, de összetömörödésének egy fokán túl legyőzhetetlen. Nem csak az uralkodó tudata és füle telt meg a gyanúsítgatásokkal, elmarasztalásokkal, felháborodással, hanem a levegő, az egész közeg is remegett tőlük: mennyire nem ildomos, hogy valaki ilyen hosszú ideig, ilyen hatalom birtokában kapaszkodjék meg egy ennyire magas poszton. És a cár előtt lassan megvilágosodott, hogy – ezek szerint – az ő első minisztere, aki már ötödik éve tölti be ezt a helyet, nem is a trón elkötelezett megmentője, hanem olyasvalaki, aki minden siker esetén magának arat babérokat és háttérbe szorítja uralkodóját.

Az ilyen képlékeny közegben követhetetlen nyálkás szálak nyúlnak az egyik széltől a másikig, ezek biztosítják az ingovány legyőzhetetlen mocsár-ruganyosságát, egészen váratlan helyeken ütve vissza. A cári hivatalnokok nem mertek nyíltan szembeszegülni a törvényes kormányzati hatalommal, így a Sztolipinnel szembeni ellenállás az egyházon keresztül tört magának utat, nevezetesen a Szaratovi egyházmegyében, amelyben a miniszterelnök nemrég kormányzó volt: Jermogen püspök és vele együtt Iliodor szerzetespap, ez a fanatikus, őrült tekintetű barát, a hatóságok ellen prédikáltak, eretnekeknek és az uralkodó ellenségeinek bélyegezve őket. És ki más volt e hatóságok vezetője, mint Sztolipin? – és sikerült elüldözniük az akkori kormányzót. Aztán váratlanul kiderült, hogy mindketten jó barátságban és szövetségben vannak Raszputyinnal, aki kezdett nagy

befolyást szerezni az udvarban (később, igaz, összevesztek vele és egymással is). Az uralkodó beszüntettette Iliodor már megkezdett hatósági felelősségre vonását, s papi hivatásának újra engedélyezett gyakorlására Caricinbe helyeztette, elbocsájtva inkább a Szinódus főügyészét, aki a Sztolipin-kormány tagja volt. Ezekben a hónapokban ezt lehetett hallani Sztolipintől:

> Tévedés azt hinni, hogy az orosz kormány hatalom. Csak a hatalom visszfénye. Ismerni kell annak a nyomásnak, azoknak a ráhatásoknak az összességét, amelyek szorításában működni kénytelen.

Egyesek, mint például Gucskov, arra bíztatták Sztolipint, törjön ki megkötöttségéből, induljon nyit harcba a sötét erőkkel. De ő ezt nem tehette meg, ha nem akart maga is olyanná válni, mint Iliodor.

Ellenségei szaporodtak, bár Sztolipin nem szaporította őket. Visszafogta személyes ingerültségét és indulatait, hiszen az ő csatája nem ezen a terepen zajlott. Sokáig kerülte ezért a nyílt összeütközést Raszputyinnal is. (És nem makacskodott különösebben, amikor legfelsőbb parancsra be kellett szüntetni Raszputyinnak és tivornyáinak, szélhámos kapcsolatainak rendőrségi megfigyelését, majd 1908-ban falusi kényszerlakhelyre küldeni sem sikerült. Az uralkodó a következőképpen magyarázta eljárását: „Jobb egy Raszputyin, mint a cárné tíz hisztérikus rohama".) Sztolipin sokáig csak félrehúzódott, hogy ne keresztezzék egymást az állam és Raszputyin útjai. Ez azonban hosszabb távon lehetetlennek bizonyult: mindenüvé elértek a nyálkás szálak, ezek határozták meg a metropoliták, a szenátorok, az Államtanács tagjainak kinevezését – és végül már Sztolipint is befonták, aki után a belügyminisztériumban saját helyettese, Kurlov kémkedett; egy alkalmatlan, idegen, kellemetlen, nem Sztolipin, hanem őfelsége által kiválasztott ember, aki egyszeriben a rendőrségnek is, a csendőrhadtestnek is vezetője lett, s ezzel mintegy ő felügyelte Oroszország biztonságát. Az ország azonban az érzéketlenségig közömbös volt számára, legalábbis a saját zavaros egyéni üzelmeihez képest. Sztolipin első helyettese volt a minisztériumban, s ugyanakkor egyszeriben kiderült – nála mindig minden egyszeriben történt –, hogy jó ismerőse annak a bizonyos Iliodornak és Raszputyinnak is, éppen akkortájt, amikor az sikeresen megszilárdította helyzetét Carszkoje Szelóban, s már elviselhetetlen lett az államtesten belül, hiszen nem lehetett megengedni, hogy az államirányítás kérdései ennek a muzsiknak a színvonalára süllyedjenek. Ezért Sztolipin 1911 elején Raszputyint a szülőfalujába száműzette, de sajnos nem hosszú időre, és csak még meredekebb felemelkedését segítette elő. (Krivosein figyelmeztette a

miniszterelnököt: „Ön sok mindent megtehet, de ne harcoljon Raszputyin és a cimborái ellen, mert ebbe beleroppan.” Sztolipin úgy roppant bele, hogy ezzel elvesztette a cárné jóindulatának maradékát is.)

A levakarhatatlan pétervári felső mocsár-rétegnek óhatatlanul vissza kellett ütnie. A konfliktusok feszültsége többnyire hirtelen és leginkább valami harmadrendű okból szokott kisülni, az ember nem sejtheti, hol botlik majd el. Jó ürügynek bizonyult erre a bonyodalmas és vitatott nyugati zemsztvo, erre koncentrálódott hirtelen az egész cuppogó közeg feszültsége.

II. Sándor cár a maga idejében kilenc nyugati kormányzóságra – a kovenitől a kijeviig – nem merte kiterjeszteni az Oroszország belső területein szokásos választott zemsztvók gyakorlatát, így ott mindeddig kinevezett zemsztvók működtek. Az ilyen zemsztvók előnye abban állt, hogy nem voltak forradalmi beállítottságúak: a kinevezett tisztviselők lelkiismeretesen dolgoztak, és mindig lojálisak voltak a kormányhoz. Másfelől viszont a kinevezett zemsztvo-tisztségviselők nem támaszkodhattak olyan bátran a helyi erőkre, mint a választottak, nem érezték magukat feljogosítva arra, hogy bővítsék zemsztvóik tevékenységi körét, hogy a zemsztvo-adók növelésével megszilárdítsák azokat anyagilag, hogy átvegyék az államigazgatási funkciók egy részét. Márpedig ezt kívánta volna Sztolipin az egész orosz zemsztvo-rendszertől. A zemsztvók jogainak bővítése egybeesett állami reformjának fő irányával.

De a szabályok egyszerű földrajzi kiterjesztésére sem merte rászánni magát: ezekben a kormányzóságokban a lakosságnak csak négy százalékát alkották lengyelek, az Államtanácsban viszont a nyugati vidék mind a kilenc képviselője lengyel volt. Az adott területen a parasztok lettek, oroszok, beloruszok, ukránok voltak, míg a földesurak túlnyomórészt lengyelek, ők tartották kezükben az összes javakat, ők hathattak a gazdaságra, alkalmazhattak munkaerőt, befolyásolhatták a mindennapi életet, a művelődést, a vallást, övék volt az uralom és a politikai tapasztalat, amely összefonott nemzetiségi csoporttá kovácsolta őket. Ezért látszott valószínűnek, hogy a választott zemsztvo nyomasztó lengyel befolyás alá kerülne, és mind a kilenc kormányzóság Oroszországtól idegen, lengyel úton haladna. Azt kellett tehát elérni, hogy a kibővítendő zemsztvo ne váljék a lengyel politika eszközévé, s mindenütt bebiztosítsuk magunkat az igazságtalan túlsúly ellen.

A II. Sándor által bevezetett általános zemsztvo-törvény értelmében viszont a földesurak határozott fölénybe kerültek a parasztokkal szemben. Az uralkodó rétegeknek ez az önző törvénye most a kilenc nyugati kormányzóságban nemzeti szempontból visszaütött. Ahhoz, hogy meg lehessen tartani a nyugati kormányzóságok orosz jellegét, ki

kellett fordítani a korábbi zemsztvo-törvényt, megakadályozni, hogy a lengyel földesurak fölénybe kerüljenek a parasztjaikkal szemben, semlegesíteni a választások rendi jellegét. Ennek érdekében a választásokat egyes nemzeti kúriánként külön-külön kellett lebonyolítani, bevonni a választásokba a papságot (összességében nem lengyel volt), és (hallatlan dolog!) leszállítani a vagyoni cenzust, hogy a kevéssé tehetős nem lengyelek több képviselőt választhassanak, mint a gazdag lengyelek (egyébként így is tizenhat százalék jutott nekik, ami a népességi arányuk négyszerese volt). A zemsztvo-hivatalokban többséghez kellett juttatni a falusi obscsinák – nem pedig a gazdag lengyelek – választottjait. Különösen kívánatos volt, hogy a zemsztvo-hivatal elnöke és a tanügyi tanács elnöke orosz legyen (vagy ukrán, vagy belorusz, közöttük azokban az években senki sem tett komolyabb különbséget).

> Nyíltan és képmutatás nélkül rögzítendő, hogy a nyugati vidék orosz és orosznak is kell maradnia. Meg kell védeni az orosz lakosságot a lengyel kisebbségtől.

(Milyen jó lett volna, ha valami ehhez hasonlóra már korábban Oroszországot magát illetően is rájönnek. Vajon miért nem vetődött fel Oroszországban már fél évszázaddal ezelőtt a kérdés: hogyan védjük meg a parasztokat a földesuraktól?)

Itt talán némi politikai ravaszságot is feltételezhetünk Sztolipinről: bár célja a lehető legtisztább és legegyenesebb volt, tevékenysége három legkedveltebb irányának – a paraszti, a zemsztvo- és a nemzeti iránynak – találkozópontjára koncentrálódott, de azt sem tévesztette szem elől, hogy a zemsztvo demokratizálása, a vagyoni cenzus leszállítása, aminek révén a zemsztvókba a konzervatív lengyel nemesség helyett a forradalom felé hajló orosz félértelmiség áramlik be, el fogja nyerni az Állami Duma tetszését. Így is lett, a Duma fintorgott ugyan a törvényjavaslat nemzeti szelleme miatt (a baloldaliak ellene is szavaztak), de a cenzus leszállítását – méghozzá a felére, ahogyan Sztolipin javasolta – elfogadta. Helyesen tette, az előrelátó jobboldaliak meg nyugtalankodhattak: csak át ne csapjon aztán a cenzus-leszállítás, akár valami ragály, magára Oroszországra is. A törvény tehát az egyik házon keresztülment, a másodikban viszont óhatatlanul ellenállásba ütközött – nem Sztolipin nemzeti, hanem zemsztvo-irányvonala miatt. A második ház, az Államtanács, mondhatni, arra is volt hivatva, hogy visszafogja, bölcs ellenőrzése alá vesse a Duma elhamarkodottan elfogadott törvényeit. A hozzávetőleg százötven tagot számláló testület fele választott volt, a másik felét személyesen az uralkodó nevezte ki. (Ennek a kinevezéses rendszernek mindig is visszatartó, a monarcha személyes befolyását érvényesítő

funkciója volt, II. Miklós cárnak pedig jó lehetőséget teremtett arra, hogy – amint ezt különösen szerette – fontos posztokra személyesen hozzá lojális embereket nevezhessen ki, akik majd ellensúlyt alkotnak a túl elszánt cselekvőkkel szemben, s így nem ő lesz kénytelen megfékezni az utóbbiakat.)

„Fáradt lelkek jégpáncélja" – mondogatta Sztolipin az Államtanácsról. Olyan aggastyánok is tartoztak tagjai közé, akik már teljesen rozzantak, sőt annyira süketek voltak, hogy az üléseken nem tudták követni, miről is folyik a vita, s előbb afféle próbákon kellett megismerkedniük a napirendre kerülő kérdésekkel. Az Államtanács egyfajta temetője is volt az egykori államférfiaknak, akiket leváltottak, félreállítottak, akik nyugállományba vonultak, azaz sok nagyképű, bukott figurának. Az Államtanács viperája akkoriban Vitte, Sztolipin személyes esküdt ellensége volt: tikkasztó, sajgó, terméketlen irigység gyötörte: hogyan sikerülhetett Sztolipinnek lecsillapítania és kihúznia a bajból Oroszországot, amikor az ő miniszterelnöksége alatt zaklatott, hisztériás lett, megfeneklett. (Nevetséges: az ellenségesség oka nem is annyira az volt, hogy Sztolipin átvette Vitte posztját és helyrehozta, amit elődje elhibázott, mint az, hogy amikor az ogyesszai zemsztvo-hivatal más nevet adott a Vitte utcának, és Vitte könnyesen, szinte térden állva könyörgött Sztolipinnek, hogy akadályozza ezt meg, ő nem avatkozott bele.) Ezek után Vitte nem is az ellenoldal legfőbb nyit szónoka lett, hanem az ellenállás legfőbb, kulisszák mögötti bujtogatója.

Egészen az említett szerencsétlen törvényjavaslatig Sztolipin mégis elboldogult valahogy az Államtanáccsal. A nyugati zemsztvókkal kapcsolatos törvénytervezet benyújtásakor azonban szívós ellenállásba ütközött – az önző rendi kapzsiság mindennél erősebbnek bizonyult. Az ember azt gondolhatta volna: nem olyan fontos törvényjavaslatról volt szó, hogy miatta érdemes lett volna heves támadásba lendülni, és veszélyeztetni Sztolipin már öt éve követett, s talán ezután még sokáig érvényesülő kormányzati irányvonalát.

Hiszen a törvényjavaslat legtöbb pontját az államtanácsi bizottság is elfogadta. Az általános vita előtt azonban Sztolipin, nyilván, mert mind erősebb ellenségességet tapasztalt, kemény megoldáshoz folyamodott: aláíratott az uralkodóval egy az Államtanács elnökének címzett levelet, amely a tervezet elfogadását szorgalmazta. Akkor az egyik legelszántabb ellenző, Trepov, audienciát kért a cártól, és megkérdezte tőle: parancsként kell-e értelmezni a levelet, vagy *szavazhat mindenki a lelkiismerete szerint?* Az uralkodó, aki szeretett egyensúlyt teremteni a szembenálló felek között, természetesen a lelkiismeret szerinti szavazásra szólított fel, s mivel titkolózni is szeretett, elhallgatta ezt az epizódot Sztolipin elől. Ekkorra már különben is kezdett miniszterelnöke ellen hangolódni, egész

környezete és mindazok, akik a fogadásokra érkeztek, ebbe az irányba igyekeztek befolyásolni. Ugyanezen 1911-es év első hónapjaira estek a legélesebb összeütközések Iliodorral és Raszputyinnal, amelyekben Sztolipin nem a cár szíve szerint cselekedett, és vereséget is szenvedett.

Az Államtanács március 17-i plenáris ülésén a törvényjavaslatot megbuktatták. Március 18-án pedig Sztolipin beadta lemondását.

Nem példátlan az ember és a társadalom életében, hogy a kenyértörésre valamilyen mellékes, elhanyagolható dolog kapcsán kerül sor, akkor, amikor a fő kérdésekben már minden komoly akadályt sikerült elhárítani. Ha az ember sorozatosan csak győzelmeket arat, eltompul a veszélyérzete, és őt magát lángoló türelmetlenség keríti hatalmába.

Az érvényben lévő alkotmányos jogszabályok értelmében a kormánynak nem kellett lemondania, ha a törvényhozás egyik házában elvesztette a bizalmi szavazást. Ilyen esetben hivatalában maradhatott, és csak az uralkodónak tartozott felelősséggel. Csakhogy épp arról volt szó, hogy az Államtanácsban lezajlott szavazás, s még inkább az a jeges légkör, amely Sztolipint körülvette, nyilvánvalóvá tette számára, hogy az uralkodó, ha nem is nyíltan, de a kulisszák mögött már lemondott miniszterelnökéről.

Négy napig nem érkezett válasz a lemondásra. (Pétervár már Kokovcovot emlegette mint a miniszterelnök utódát, a fényképei is megjelentek a fővárosi kirakatokban és plakátüzletekben.) Aztán Sztolipint magához hívatta az özvegy anyacárné, aki változatlan hűséggel támogatta. Marija Fjodorovna szívélyes hangon igyekezett őt maradásra bírni: „Megüzentem a fiamnak, hogy mély meggyőződésem szerint egyedül önnek van elég ereje ahhoz, hogy megmentse Oroszországot.” Éjszaka két órakor futár jött Sztolipinhez az uralkodó levelével, amelyben barátilag és enyhén mentegetőzve arra kérte, vonja vissza lemondását.

Sztolipin ezúttal rá nem jellemzően kemény volt (a bosszúság munkált benne vagy reformjainak útját akarta egyengetni?): ragaszkodott ahhoz, hogy az ellenzék vezéreit, V. Trepovot és P. Durnovót bocsássák el az Államtanácsból, és küldjék őket meghatározatlan ideig tartó szabadságra. A Tanácsot magát a Dumával együtt (csak erre adott lehetőséget az alkotmány) oszlassák fel, mindössze három napra, de e három nap alatt – a 87. cikkely alapján – jelenjék meg a nyugati zemsztvókról szóló törvény.

Erre március 24-én sor is került. A sok csillaggal és rendjelszalagokkal teleaggatott ősz előkelőségek kénytelenek voltak állva végighallgatni a feloszlatásukat elrendelő legfelsőbb ukázt, és többszörös „hurrá!”-t kiáltani az uralkodó tiszteletére.

Ez az eljárás alkotmányossági szempontból nem volt indokolt: a 87.

cikkely csak a törvényhozók *távolléte* vagy rendkívüli állapot esetén tette lehetővé, hogy a cár adjon ki törvényt, nem pedig akkor, amikor szándékosan, e célból oszlatják fel a törvényhozó testületeket.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy Sztolipin, ez a tevékeny, cselekvő ember azért heveskedett és makacskodott a kelleténél talán jobban, azért volt türelmetlen és kissé éles, mert nem hagyták cselekedni, s mert már eddig is meggyűlt a baja a *szférák*kal. Az aggastyánok akadékoskodása az állami szükségszerűség szempontjából tűnt számára különösen bosszantónak.

De valószínűleg az is csábította, hogy megleckéztesse az Államtanácsot, és ebben a Duma biztos támogatására számított. Az egész esetet egyébként sem a lemondás bejelentésére, sem az Államtanács megrendítésére, sem a 87. cikkely alkalmazására nem volt érdemes. (Az esemény után, több évtized higgasztó távolából V. Maklakov felhívta a figyelmet arra, hogy Sztolipin több törvényadta lehetőséget sem használt ki: nem kellett volna mást tennie, mint kivárnia az ülések közti nyári szünetet, és akkor a 87. cikkely alapján, immár nem sértő módon vihette volna keresztül akaratát. A Dumának így nem lett volna módja hatályon kívül helyezni azt a törvényt, amelyet maga hagyott jóvá, s az semmiképpen sem kerülhetett volna másodszor is az Államtanács elé.) De visszatekintve azt is látni kell, hogy csakis a 87. cikkely révén sikerült Sztolipinnek útjukra indítania legfontosabb törvényeit, legalább útjukra indítania, hiszen később amúgy is elakadtak a Dumában, vagy az Államtanácsban, vagy végleg elsüllyesztették őket.

Mondhatnánk, hogy azok a türelmetlen nekigyürkőzések, amelyekkel parlament nélkül próbáltak törvényeket alkotni, egyedül a Vitte-féle oroszországi alkotmány koraszülöttségének, az alaptörvény és alkalmazói éretlenségének a következményei – de nyilvánvaló ugyanakkor, hogy előrevetült már bennük azoknak a szörnyű megpróbáltatásoknak az árnyéka is, amelyekkel a XX. század sújtja majd a világ minden parlamenti rendszerét; azon tartóssági és rugalmassági próbáké is, amelyeket az izzó vasnak a pörölycsapások alatt kell kiállnia. Csak éppen Oroszország ezeknek a próbáknak minden más országnál korábban és felkészületlenebb állapotában volt kitéve. A parlamenti procedúra és a felelős irányító egyéni akarata közötti helyes arány megállapítását pedig ajánlatosabb a XXI. század elejére halasztanunk.

A törvényhozás két házának a merész feloszlatásával Sztolipin maga ellen hangolta az egész pétervári társadalmat: a baloldaliakat és a centrumot azért, mert megkerülte az alkotmányt, a jobboldaliakat pedig, mert megalázta vezéreiket és elbánt velük.

Túl hevesen reagált Gucskov, Sztolipin kiegyensúlyozatlan szövetségese is: bár a törvény éppen az ő októbrista többsége

irányvonalának felelt meg, dühében (vagy népszerűséghajhászásból) visszaadta duma-elnöki megbízatását, és elutazott, méghozzá nem valami közeli helyre, hanem Mongóliába. Azzal, hogy becsapta maga mögött az ajtót, még nagyobb jelentőséget kölcsönzött a történteknek, és a harmadik Dumát a második Duma hitszegésének megismétlésére ösztönözte. (Sztolipint nagyon meglepte Gucskov lemondása, és remélte, hogy hamarosan visszatér. Hiszen nem árulhatja el őt Gucskov!)

A pétervári *szférák*ban Sztolipin makacsságát eleinte nem egyöntetűen ítélték meg: hol egy fékevesztett despota pimaszságát, „Biron óta példátlan zsarnokoskodásának" csimborasszóját látták benne, hol meg váratlan szerencsét, amely a vereséget is előnnyé alakítja.

Fél hónap múlva Sztolipinnek igazolnia kellett eljárását az Államtanácsban, amely testület ugyancsak tisztában volt erejével, hiszen további másfél hónap múlva automatikusan érvénytelenítette a törvényt azzal, hogy nem fogadta el. Sztolipinnek végig kellett hallgatnia, hogy dühödt bosszúvággyal, dermesztően hideglelős, felelőtlen önkényeskedéssel, miniszterelnöki egyeduralomra töréssel, egyéni pozíciói megőrzését szolgáló ügyeskedéssel, a Duma forradalmi hangulatának megnyergelésével, a felvilágosult, független konzervativizmus háttérbe szorításával, a hivatalnoki szervilizmus meghonosításával vádolják; hogy hosszan sorolják neki a különböző jogi ellenérveket, fellengzősen sérelmezzék, hogy mindennek eredményeképpen darabjaira hull az október 30-ai Manifesztum, és valójában egy kifordított viborgi felhívás lép érvénybe. Ám a vádaskodások nem rendítették meg Sztolipint, bátran és igen hozzáértően válaszolt, átfogóbban és körültekintőbben, mint amennyire a hozzá intézett kérdések alapján formálisan köteles lett volna, sem egészében, sem részben nem tért ki az összecsapás elől. A jogi érvekre nem mulasztott el jogi érvekkel felelni, bőségesen idézett nyugati államjogászokat, hasonló feloszlatások példáira utalt. Egyebek között arra, amikor Gladstone a brit parlamentet oszlatta fel. Hangsúlyozta, hogy a monarcha akarata kritikán felül áll (a trónnal igyekezett fedezni magát, amely pedig már elárulta), ez az akarat szabja meg, hogy egy tömény rendkívüli lesz-e vagy nem, ha pedig valaki kétségbe vonja a monarcha jogát a törvényhozás házainak feloszlatására, ezzel veszélybe sodorja az ország létét az elkövetkező rendkívüli időkben. Kiemelte, hogy nincs még megfelelő politikai kultúránk, és mivel a népképviseleti rendszerünk egyelőre fiatal, a torzsalkodások maguk alá temethetik az egész munkát, a törvényhozás intézményeiben olyan bonyodalom támadhat, amelyet csak a monarcha képes feloldani, bár ez már a parlamentarizmussal ellentétes véglet (itt már-már annak a Manifesztumnak az alapjait

kezdte ki, amelyet próbált volna megőrizni).

Sztolipin mindazonáltal talpon maradt az Államtanács előtt, s úgy látszott, hogy sikerült megtartania erős államvezetői pozícióját. Április vége felé azonban, a valójában már halálra ítélt törvényjavaslat határidejének utolsó heteiben éppen a Dumában, amelyre a leginkább számított és a megegyezés reményében annak megfogalmazásában terjesztette be törvényjavaslatát, épp a Dumában indult ellene a legélesebb támadás.

Sztolipin előbb az interpellációra válaszolt. Mind újabb és újabb érveket sorakoztatott fel, úgyhogy az argumentáció kimerítőbb lett, mint az egész igazolandó törvényalkotási aktus. A válaszadó a legaprólékosabban a tervezet jogi vonatkozásait védte, mert azt várta, hogy főként ezeket támadják majd, de igyekezett hallgatósága érzelmeire is hatni, felidézve, hogyan akadtak el – a torzsalkodások, a tapasztalatlanság miatt – a törvényhozás házaiban törvénytervezetek, ami orosz emberek millióinak szenvedését okozta, vagy megcáfolta imáikat. A nyugati zemsztvókat érintő törvénnyel kapcsolatban feltette a kérdést:

> Győzedelmeskedik-e vajon a nép összeforrottságának érzése, amely oly erős nyugati és keleti szomszédainknál?

Arra célzott, hogy a feloszlatással ő tulajdonképpen a Duma határozatát és igazát védte. Végül pedig, ahogyan szokott, nyíltan és elsőként indult harcba:

> Van-e joga a kormánynak is karakteres politikát folytatnia, harcba szállnia politikai eszményeiért? Méltó-e minderre, ha továbbra is csak előírásosan és gépiesen forgatja a kormánykereket? Az adott esetben, mint rendesen, két lehetőség kínálkozott: vagy kitér az összeütközés elől, vagy vállal minden felelősséget, minden csapást, hogy megmentse azt, ami hitük tartalma.

Szívének dédelgetett gondolata, amelyet valamikor már bizalmasan-szemrehányón feltárt a cár előtt, most a szónoki emelvényen is elhangzott:

> A hatalmon lévőknek annál nagyobb bűne nem lehet, mint ha kishitűen kibújnak a felelősség alól. A felelősségtudat életem legfőbb boldogsága.

Ezek voltak, mint utóbb kiderült, Sztolipin utolsó nyilvánosan kimondott szavai.

Beült a miniszteri páholyba, hogy végighallgassa a vitát. Sikerült-e

neki – már hányadszor – jobb belátásra bírnia vagy legalább zavarba hoznia vele szembenálló hallgatóit? Az első beszéd, amely a Gucskov távozásával lefejezett októbrista frakció nevében hangzott el, nem sok jót ígért. A szónok a válságot személyesen *elnöki*nek nevezte, játéknak a törvényességgel:

> Még a kívánatos intézkedések is, ha végrehajtásuk törvényessége kétes, visszatérést jelentenek a múlthoz. Történelmi bűnünk, hogy nem tiszteljük a törvény eszméjét, a törvény megingathatatlanságát. Az ilyesfajta eljárások, ha nem ütköznek ellenállásba, könnyen megismétlődhetnek.

Annak van-e vajon a legnehezebb dolga, aki beszél? Nem nehezebb-e azé, aki úgy kénytelen végighallgatni saját elmarasztalását, hogy már nem válaszolhat a vádakra? Milyen egyszerű a dolga azoknak a törvényhozóknak, akik úgy *hozhatnak törvényt*, hogy nem kényszerülnek azt végre is hajtani! Vagy azoknak, akik úgy gáncsolhatnak el egy törvényt, hogy nem kényszerülnek kiutat keresni az ország sanyarú állapotából. Milyen könnyű a dolga azoknak, akik a XX. század fényesre lakkozott szónoki emelvényének magasából ítélik fontosabbnak a higgadt, megrágott és megszavazott törvényességet, mint a kiáltó, sürgető szükséget! Milyen könnyű öltönyben, nyakkendőben, mandzsettagombosan ítélkezni ezeréves történelmi bűnünk felett úgy, hogy közben nem gondolnak sem az útvesztőkre, sem a fagyokra, sem a kazárokra, sem a tatárokra, sem a livóniaiakra, sem a lengyelekre, akik pedig, bennünket szorongatva, mind tisztelték a jogot!

A következő – ám pártja jelentőségét és saját szónoki képességeit tekintve a legelső – szónokként a briliáns Vaszilij Maklakov emelkedett szólásra. Ő aztán, a jogászok gyöngye, majd tényleg porrá zúzza a miniszterelnök egész jogi védekezését! De nem, olyan meglepő fordulattal, amelyre csak a legkiválóbb szónokok képesek, Maklakov nagylelkűen (vagy mert más kiutat nem talált) feladta azt a frontszakaszt, amelyen pedig a legfényesebb győzelme volt várható:

> Tulajdonképpen azt hiszem, hogy a 87. cikkely formális megsértésére nem került sor.

Nocsak! A főjogász tehát elismeri, hogy *magának a törvénynek* a megsértésére nem került sor. Mi hát akkor a baj?

> Nem elég azonban, hogy közvetlenül ne sértsünk törvényt, azt lelkiismeretesen és lojálisan alkalmazni is kell.

És kibontakozott Maklakov támadása: Sztolipin, ha formailag

helyesen alkalmazta is a törvény betűjét, meghamisította annak szellemét. A szónok szenvedélyesen beszélt, és már beszéde elején könnyedén kimondta, hogy ez a hamisítás politikai bűn, hogy a miniszterelnök nagyzási hóbortban szenved, hogy nem európai, keresztény erkölcsi elveket követ (mint a teremben ülő kadetok), hanem vademberieket. Ezek a sértések úgy csattantak a tömött, feszülten figyelő teremben, mint egy-egy, a miniszteri páholyban ülőnek szánt pofon, s a szónok boldog volt, hogy elérte immár az elérhetetlent, kifejezhette a kadetok öt év alatt felgyülemlett bosszúvágyát. (Rodzjanko, az újsütetű elnök meg, aki megmámorosodott elnöki pozíciójától, nem merte félbeszakítani.) Maklakov azt sem mulasztotta el, hogy a hallgatóság szívét is megérintse ügyvédies szónoki tirádájával:

> Milyen áldásos példamutatás lett volna, ha a minisztertanács elnöke, akinek energiáját és elszántságát mindannyian ismerjük, ezúttal alázatosan fejet hajtott volna

– és egy újabb, jól irányzott pofont ken le, amikor Oroszországot *Sztolipin hűbérbirtoká*nak nevezte.

Ütést ütés után mért ellenfelére, de mennyire megváltozott a miniszterelnök helyzete: valamiért nem válaszolhatott, de meg sem sértődhetett, nem hagyhatta el páholyát. Nem pusztán azért, mert csak ismételhette volna önmagát, hanem, mert új helyzetében nevetségessé válhatott volna, és csak ellenfele igazát bizonyította volna.

> Régi pszichológiája ez uralkodó osztályunknak. A mi kormányzóink egytől egyig Sztolipinek kicsiben. Ő maga oly nagyra nőtt e pszichológián belül, hogy el sem tudta képzelni, hogy a Duma másként foglal majd állást. Márpedig az Állami Duma számára az, hogy legyen-e zemsztvo a nyugati tartományokban vagy sem, elhanyagolható apróság ahhoz képest, hogy jogállam legyen-e Oroszország vagy sem.

Bizony, Sztolipin nagyon melléfogott, alábecsülte a Dumát, nem látta át, hogy annak apróság mind a nyugati zemsztvo, mind egyáltalán a zemsztvo, mind a járási, mind az egész parasztság, mind a nemzeti érdek, mindössze egy a fontos: az, hogy kiegyenlítse számláját a miniszterelnökkel azért a vereségsorozatért, amelyet tőle elszenvedett. Hiába számított Sztolipin arra, hogy a Duma akarja majd a zemsztvo-törvényt, különösen, hogy a saját (Duma) megfogalmazásában kerül beterjesztésre, hogy vonzani fogja a cenzusok leszállítása, a demokratizálás kilátásai, különösen pedig az, hogy így megerősítheti pozícióit az Államtanáccsal szemben. De nem! A Duma mindezeket a lehetőségeket elvetette. És bár a kadetok

ügyvédje épp az imént ismerte el, hogy törvénysértés nem történt, most kioktatta Sztolipint:

> minden államférfinak meg kell tanulnia engedni, alávetni magát a törvénynek.

És oly aránytalanul magas árat kellett Sztolipinnek fizetnie a zemsztvo-törvényért, hogy kénytelen volt lehajtott fejjel végighallgatni a kioktatást.

> Régen volt-e, hogy a minisztertanács elnökét tudhattuk Oroszország legnépszerűbb emberének?

(Csakhogy ezt a Duma sosem ismerte el.)

> Régen volt-e, hogy még ellenfelei is, ha elítélték ugyan, de tisztelték politikáját?

(Csakhogy akkor mást mondtak.)

És lám, alig néhány év elteltével…

Néhány év elteltével találta magát Sztolipin először gyenge helyzetben. Először roppant össze, változott meg valami, méghozzá egy első ránézésre mennyire nem süppedékes helyen. Ugyanezeknek a gúnykiáltásai közepette rángatta ki az egész Ruszt az ördögi káoszból, s győzte erővel. Egy nem túl jelentős, féltucat kormányzóságot érintő reform pedig elkaszálja.

> Nagy önhittségre és nagy merészségre vall, ha valaki a saját ideáljait a törvények fölébe: helyezi. A történelem ezt a merészséget néha elnézi olyan óriásoknak, akik a törvényeket felrúgva magukkal tudtok ragadni az országot, annak viszont, aki ilyen érdemekkel nem rendelkezik, szerényebbnek kell lennie.

Ő tehát nem ragadta magával az országot? Ő tehát semmit sem tett? Ó, ki tudja kívülről felmérni az elvégzett munkát, ha nem veszi észre, ha elfelejti annak a szakadéknak a szélét, amelyen korábban álltunk, ha soha nem osztozott erőfeszítéseinkben!

> Immáron négy éve figyelmeztetünk fáradhatatlanul arra, milyen szégyenletes kormányzás folyik az ő vezetése alatt..: Annak áldozata, hogy túlontúl biztos a maga felfogásának igazában… A becsvágyó vezető mintaképe… Ahelyett, hogy igazi megnyugvást hozott volna, szította az indulatokat, hogy pótolhatatlanná tegye magát…

Mintha nem is bombákon át vitt volna az útja – most karrierista, aki ügyeskedve kaparintotta meg állását. Nem válaszolhatja nekik: csakhogy a ti gyerekeitekhez egy ujjal sem nyúltak, de az enyémeket megnyomorították. Furcsa érzés: öt éven át csak épített, épített sikeresen, s most egyszerre mintha minden romokban heverne, mintha mindent kétségbe vonnának… Ha öt éve otthagyta volna őket az üres szócséplésükkel, mind elvesztek volna. De miután biztos kézzel kivezette őket a pusztulásból, pofonok jutnak osztályrészéül, és először inog meg: igen, hibát követett el, igen, siettében elbotlott a sima úton, igen, móresre akarta tanítani a dölyfös Államtanácsot.

És ekkor teljesen váratlan fordulattal, amely a nagy ügyvédeket a kicsiktől megkülönbözteti, a kadet Maklakov úgy jajdult fel, mint aki az őt legfájdalmasabban érintő kérdéshez ért:

> És mit tettek a monarchia eszméjével! Én legalább annyira monarchista vagyok, mint a minisztertanács elnöke!
>
> – képesztette el a Dumát, Esztelenségnek tartom a monarchia tagadását ott, ahol szilárdak történelmi gyökerei. De a monarchiának *ez* a védelmezője, amikor belekeverte az uralkodó nevét a saját viszályába az Államtanáccsal… Méltatlan forma… Kétes aktus… Hasznot húzott abból, hogy beadta lemondását…

Ez a fordulat, az ügyvédi hangnak e megremegése már nyilván nem a Dumának szólt, Rodzjanko szamovártömzsi testénél magasabbra szállt, sokkal magasabbra, és nem lehet, hogy ne érjen el *addig* a fülig, ne hasítson bele azt sugallva: elkerülhetetlen a miniszterelnök végérvényes leváltása. Jóllehet Maklakov mintha a Duma védelmében készült volna beszélni, sikerült úgy fordítania a szót, hogy elválassza a méltatlan minisztert a nagy cártól. Csakis így távolíthatta el a Duma Sztolipint, így, hogy szövetségre lépett a gyűlölt monarchával és a gyűlölt szférákkal. Maklakov pedig, miután elérte azt a fő célt, amelyet a Duma akkor sem érhetett volna el, ha egyhangúlag szavaz, megengedhette magának, hogy kiossza a végső pofont is:

> Az *ilyen típusú* államférfiakat az orosz nyelv a *vremenscsik* (időleges hatalombitorló) kifejezéssel illeti. A miniszterelnöknek volt ideje, de immár elfogyott. Még hatalmon maradhat ugyan, de ez már, uraim, agónia…

Tudta, hol kell elvágnia a fonalat. Tudta, hogy miután arcul csapkodta, leköpdöste Sztolipint, nem kell azzal számolnia, hogy kihívja párbajra, hiszen az csak végérvényes csődjének bizonyítéka lenne. De mit érhet el egy látszólag fegyvertelen ember egyetlen beszédével: nem tette hozzá a magáét az érvekhez, nem vetett újabb súlyt a mérleg serpenyőjébe, egyedül fürge nyelve rezegtetésével, a

hallgatóság gyengéire játszó, már ismert elemek egybeillesztésével söpörte el azt az óriást, aki elbírt egész Oroszországgal, fojtotta moslékba a le nem váltott kormányt.

És az emelvényen máris ott volt egy újabb monarchista, ezúttal a hisztérikus, ide-oda csapódó Puriskevics, aki álnok módon baloldali ősellenségeinél igyekezett tapsot aratni, Sztolipinnel pedig úgy leszámolni, hogy onnan sújt le rá, ahonnan a legkevésbé várja. Zuhogtak a pofonok itt is: gyávamód a cár szent nevével takarózott, aláásta az orosz egyeduralkodó tekintélyét; a szaratovi kormányzóságban nem lépett fel keményen a zavarkeltés ellen, kacérkodott a forradalommal (már ezzel is vádolják!…); önkényeskedik, nem érti Oroszország állami ideáljait (ezzel is!); csökkent értelmű és akaratú (ezzel is?), de remélhetőleg csak lelép egyszer!

Puriskevics szerint Sztolipinnek nincs joga ahhoz, hogy orosz nacionalistának nevezze magát, az ő nacionalizmusa a legkártékonyabb irányzat, amely valaha is létezett Oroszországban, olyan reményeket ébreszt a kis népcsoportok szívében, hogy önrendelkezéshez juthatnak, elkülönülhetnek; önkormányzatot ad a határvidékeknek, ami pedig őrültség, hiszen a birodalom idegenjei nem élvezhetnek olyan önkormányzatot, mint a tősgyökeres orosz lakosság. A nyugati tartomány nem is kívánt választott zemsztvót, azt csak a Duma találta ki, a miniszterelnök meg, hogy a kedvében járjon, annak megfogalmazásában terjesztette be törvényjavaslatát, amely végveszélybe sodorná az orosz népességet, a lengyelek és a baloldaliak nagyobb dicsőségét szolgálná; a nyugati zemsztvókba tömegesen csődülnének a szociáldemokraták, az eszerek és a szeparatisták.

Bizony nem mindenkinek jut osztályrészéül, hogy életében akár csak egyszer is ilyen védtelenül legyen kénytelen elviselni nyilvános meggyalázásának, lassú kivégzésének efféle napját. De ami a legelképesztőbb, a legbódítóbb, a legfelfoghatatlanabb és a leginkább zavarba ejtő az az, hogy Sztolipint egyformán dühödten támadták két ellentétes oldalról. A soron következő szónokok vádjai fedték és kiegészítették az előzőekéit. Feltartóztathatatlan sértések zuhataga mindenfelől, és végül meginog az ember biztonsága, amely eddig még soha meg nem ingott. Amint egyik csapás éri a másik után, lassan felpuhul addigi szilárdsága. Az általad jól ismert, csorbítatlanul teljes tárgy hirtelen megroggyan, elfordul, meghasad, és megremegve kételkedni kezdesz: egységes egész volt-e ez a tárgy egyáltalán? Nem is az bánt, hogy a fejedet nem volt érdemes tuskóra hajtanod ezért a törvényért, havim, hogy hátha eddig sem jól láttál mindent?

A sóvár szónokok egymást váltják, nem tízen, nem is tizenöten, a harmadik Duma rávetette magát áldozatára, igyekezett revansot venni mind a három Duma elszenvedett vereségeiért.

Egy szocialistától azt hallotta Sztolipin, hogy ő belefojtotta az orosz népet annak tulajdon vérébe, hogy még a legádázabb ellenség sem árthatott annyit az orosz monarchiának, mint ő, a nyugati zemsztvót érintő törvénye pedig a „leszámolások piramisának” csúcsa.

Egy kadettól, méghozzá meglehetősen jónevűtől pedig:

> Hol láthatjuk a minisztertanács elnökének azokat az óriási érdemeit, amelyek alapján azt mondhatná, hogy ő a nemzeti eszme hordozója? Nincs tudomásunk olyan győzelméről, amelyet akár a Szadovaján, akár Sedannál vívott volna ki.

(Már azt is bűnéül róják fel, hogy nem kezdett háborút.)

> Az, hogy a maga eszméit mint az orosz nép számára egyedül üdvözítőket kívánta elfogadtatni, nem más, mint az orosz nemzeti érzés megcsúfolása.

Majd ismét a jobboldalról:

> Miniszterelnök úr, tartson bűnbánatot, járuljon a trón elé bocsánatot kérni, mert becsapta a legfelsőbb hatalmat.

Olyan volt az egész, akár a gátját áttörő gyűlöletfolyam. Mintha mindahányan csak megfelelő alkalomra vártak volna, hogy revansot vehessenek azért, hogy oly sok éven át fölébük kerekedett.

Akadtak azért olyanok is, akik *mellette* szóltak, de ezek jóval kevesebben voltak, és érveiket az aggályosan lelkiismeretes szív amúgy sem érzi soha megnyugtatónak. Egészében úgy érezte, hogy porrá zúzták, méghozzá nem csak ennek az egy törvénynek a kapcsán, hanem egész ötesztendős kormányzati munkája, élete minden elgondolásának vonatkozásában is. Élte életét, és az volt az érzése, hogy igen sokat tett. Most meg kiderült, hogy semmit, hogy minden, amit elkezdett, hamvába holt.

Váltották egymást a szónokok, az ülés estébe nyúlt, s úgy éjfél felé és éjfél után szólalhatott fel – akkor is a szavazás okán – két paraszt a nyugati tartományból, akiknek Rodzjanko egész nap nem adott szót, jóllehet épp velük kellett volna kezdeni a vitát:

> Maguk belénk fojtották a szót. Mi nagyon örülünk, hogy létrejön a mi zemsztvónk is. Legyen az akár a 87. cikkely, akár egy másik alapján, de ha *magukra, a maguk* reformjaira kell vámunk, azt kivárni soha nem fogjuk tudni.

De ekkor már túl későre járt, a képviselők füle nem volt érzékeny e szavakra, s különben is gyorsan szavazni kellett: kétszáz elítélő

ellenszavazat született, nyolcvan mellette.

Egyedül az orosz nacionalisták maradtak változatlanul hűek Sztolipinhez. (A nyugati zemsztvókról szóló törvény elsüllyedt, de Sztolipin halála után könnyen elfogadták. A nyugati zemsztvo pedig nagy segítséget jelentett a világháború közelgő éveiben.)

Az érzékeny udvari orrok már áprilisban kiszagolták, hogy az uralkodó végleg elhidegült Sztolipintől, sőt ellenséges lett vele szemben. És az udvari *szférák*ban a bukottság légköre érződött Sztolipin körül. Érezhetően csak az ildomos formát keresték, hogy valami tényleges hatáskörrel nem járó posztra helyeztessék át. Ilyennek látszott például a nemrég kiötlött kelet-szibériai helytartóság: ennek révén elűzhetnék kedvenc távoli vidékére.

Sztolipin megtehette volna, hogy fejet hajt, engedelmesen távozik, és akkor (ma már tudjuk) megmenti életét, kivár addig, amíg ismét szólítják, mert hasznára lehet Oroszországnak. (Méghozzá milyen nagy hasznára! 1914 júliusában, hogy elhárítsa a háborút. 1917-ben Petrográdban és Mogiljovban, hogy ne hagyja a helyzetet az összeomlásig fajulni.)

Ám ahogyan az Aptyekarszkij-szigeti robbantást követően elvetette a gyengék ama egérútját, amelyre a forradalmárok terelték volna, úgy most is elvetette a kínálkozó egérutat, amelyre a parlament tagjai terelték volna. Maradéktalanul teljesítenie kellett kötelességét.

Akkor, a robbantást követően azt mondta:

> Nagy hanyagság volt részemről, hogy nem készítettem emlékeztetőt az uralkodónak, nehogy halálom esetén bármiféle zavar támadjon. Most feltétlenül el kell készítenem – egy lehetséges második merénylet esetére.

Volt-e ilyen emlékeztető a második, negyedik, hatodik merénylet esetére, nem tudjuk, de jutott-e egyáltalán idő az elkészítésére azóta, hogy rögtön az Aptyekarszkij-szigeti robbantás után elindultak a Néva-hidak alatt a Téli Palotába, jutottak-e erre szabad huszonnégy órák? Mindig a napi feladatok a leghalaszthatatlanabbak, a mindennapi tevékenység magába szívja az embert, a jövőt érintő teendők meg türelmesen várnak.

Az Államtanácsban és a Dumában elszenvedett vereségek után azonban Sztolipin megérett arra, hogy összeállítson és lediktáljon egy átfogó programot – a fejében egyébként készen volt az már régen –, annak az 1906. évi programjának második lépcsőjét, amelyet a második Duma süket füleinek fejtett ki, s amelyet kevesen értettek és ítéltek meg érdeme szerint. Sztolipin működésének hatvan hónapja alatt egyébként ez a program működött folyamatosan, és formálódott tovább mind a gyakorlatban, mind szerzője fejében; fejlődött

észrevehetetlenül, csendben, láncszemről láncszemre, évgyűrűről évgyűrűre, mint a fa, és csak átfogó pillantással lehetett kiemelni belőle és megnevezni: ez a része itt a lábak, a talapzat, a parasztság gyógyítását jelenti, ami hibátlanul meg is valósult, most pedig elérkezett a *bürokrácia gyógyításának* ideje.

Sztolipinnek ez az 1911 májusában lediktált második nagy állami programja (a diktálás szüneteiben azt mondogatta: „és ezt mind-mind meg lehet csinálni, ha az Úristen is úgy akarja") ennek megfelelően államigazgatási áganként épült fel.

Kormányzása utolsó évében már működött a „Helyi gazdasági ügyek tanácsa", ebben a törvényjavaslatokat közösen készítették elő a minisztériumi illetékesek, a kormányzók, a nemesi elöljárók, a polgármesterek és a zemsztvo tisztségviselői. A közbeszédben ezt a tanácsot „elődumának" hívták, a célja pedig az volt, hogy a törvények ne pusztán a csinovnyikok alkotásai legyenek, hanem ellenőrizzék őket a gyakorlati élet emberei is. Az új program értelmében a helyi önkormányzati ügyek egy külön minisztériumhoz kerültek, ez az összes helyi kincstári intézmény felügyeletét átvette a belügyminisztériumtól (amelynek hatáskörében csak a biztonsági szervek maradtak, a rendőrség megszabadult a tőle idegen feladatoktól). A zemsztvók jogai – az USA államai közigazgatási tapasztalatát felhasználva – bővültek. Teljesen a zemsztvók hatáskörébe került az élelmezés (az éhínségek fenyegetése ellen új élelmezési szabályzatot dolgoztak ki, amelynek alapján az éhező lakosok a következőképpen jutottak ellátáshoz: a tehetősek hitelek révén, a fizikailag erősek közmunka révén, az elesettek pedig jótékonysági szolgáltatások révén. A zemsztvók és a városok hitelezésére, a helyi közmű- és útépítés költségeinek biztosítására külön kormányzati bank létesült. A felsőoktatási intézmények a kormányzósági, a középfokúak a körzeti, az alapfokúak a járási zemsztvók hatáskörébe kerültek (az utóbbiak megalakításához egyébként a Duma még nem járult hozzá). A zemsztvo-választás cenzusa a tizedére csökkent, hogy a csekély ingatlanvagyonnal rendelkező tanyagazdák és munkások is választhatókká váljanak.

Új munkaügyi minisztérium alakult, ez volt illetékes az összes vállalat ellenőrzésére, feladatai közé tartozott a nyugati munkásosztály helyzetének tanulmányozása, valamint az orosz munkásosztály helyzetének javítását célzó törvények előkészítése, hogy a gyökértelen proletariátus az állam- és zemsztvoépítés részesévé váljék. További minisztériumok létesültek. Népjóléti minisztérium. A nemzetiségek minisztériuma (egyenjogúságuk elve alapján). Vallásügyi minisztérium – minden vallásé; a pravoszlávot illetően a tervek: a Szinódus a minisztérium mellett működő tanáccsá alakul, elő volt irányozva a patriarkátus újjászervezése. Sztolipin abból indult ki,

hogy az orosz nép a pravoszláv vallási igényeit tekintve el van hanyagolva, ezért jelentősen bővíteni kell a papneveldék hálózatát, a papi szemináriumokat pedig köztes intézménnyé tenni; a papok legyenek kötelesek hittudományi akadémiát végezni. Egészségügyi minisztérium – finanszírozni kell a zemsztvókat és a városokat, hogy ingyenes egészségügyi ellátást biztosítsanak a vidéki lakosságnak és a munkásoknak, harcot kezdjenek a járványok ellen, és emeljék az ország orvosi ellátásának színvonalát. És végül még egy új és önálló minisztérium az ásványkincsek feltárására és kiaknázására.

Mindezen minisztériumok működtetése erős költségvetési fedezetet tételezett volna fel. A fantasztikusan gazdag Oroszország költségvetése azonban egyelőre rosszul van felépítve: a nálunk szegényebb nyugati országok nyújtanak nekünk hiteleket! Amikor oly gazdagok vagyunk nyersanyagokban, mégis oly elmaradott a kohászati és gépgyártási iparunk! Oroszországban a vagyont reális értékén alul adóztatják, és a külföldi vállalkozók könnyen kivihetik a tőkét az országból. Ennek a rendezésével, a vodkára és a borra kiszabott jövedéki adó növelésével és a progresszív jövedelemadó bevezetésével (a vagyontalanok szinte mentesültek alóla, a közvetett adók alacsonyak maradtak) a költségvetési bevétel több mint a háromszorosára nőne, így megteremtődnének a finanszírozás forrásai. Külföldi kölcsönöket a tervek szerint csak az első időkben kellett volna felvenni, azokat is csak az ásványkincsek felkutatására, valamint műút- és vasútépítésre, hogy ezek hálózata Oroszország európai részén tizenöt-húsz év múlva (1927-1932-re) ne maradjon el a központi nagyhatalmakétól. Egy ilyen terv kidolgozását – beleértve a vízi utakét és csatornákét is – a közlekedési minisztériumnak 1912-re kellett volna befejeznie. A megvalósításba Sztolipin külföldi koncessziós partnereket, zsidó bankokat és részvénytársaságokat is be kívánt vonni (a zsidókat sújtó korlátozások megszüntetése a sztolipini programok elengedhetetlen része volt). A magánbankok tevékenységét egyébként fokozatosan az Állami Bankkal szándékozott semlegesíttetni. Előirányozta (a megélhetési költségek figyelembevételével) az összes tisztviselő, a rendőrök, a pedagógusok, a papok, a vasutasok és postások fizetésének emelését. (Ez lehetővé tette volna, hogy mindenütt bevonják a munkába a művelt embereket.) Az ingyenes alapfokú oktatást már 1908-ra széles körben bevezették, most ennek általánossá tétele volt soron (a tervek szerint 1922-ig). A középfokú oktatási intézmények számát ötezerre, a felsőfokúakét ezerötszázra kívánta emelni. A minimális tandíj a vagyontalanok előtt nyithatott utat, az egyetemeken a húszszorosára növelte volna az ösztöndíjasok számát. Mindezen intézkedések betetőzéseként a magasabb állami tisztviselői feladatok ellátására felkészítő Akadémia szerveződött volna. E két-három éves Akadémián belül a népgazdaság egyes ágainak megfelelő

fakultásokat tervezett, annak pontos meghatározásával, melyikre milyen felsőfokú oktatási intézmény (legkiválóbb és legalább két idegen nyelvet tudó) végzettjei nyerhetnek felvételt (az ásványkincsek fakultására például bányászati főiskolát, a katonaira katonai akadémiát, a vallásügyire hittudományi akadémiát végzettek). Oroszország államapparátusát ily módon területük ragyogó ismerői, avatott szakemberei alkották volna. Magas állami beosztásba így nem kerülhetett volna felkészületlen, tehetségtelen ember pusztán a protekció véletlenszerűsége folytán.

Minisztereket sem az uralkodó lenne kénytelen a továbbiakban összehúzott szemmel keresgélni, emlékezetében kutatva és az udvar tanácsait kérve, hanem választhatna a minisztertanács beterjesztett ajánlólistájáról. A nemzetiségi minisztérium élére pedig egy olyan közéleti személyiséget képzelt, aki tekintélynek örvend a nem orosz körökben is.

Előkészületben volt a szociáldemokraták legalizálása, betiltva csak a terroristák maradtak volna.

Sztolipin programja a külpolitikát is átfogta. Abból indult ki, hogy Oroszországnak nincs szüksége terjeszkedésre, viszont meg kell becsülnie azt, amije van: rendbe kell hoznia államigazgatását, jobbá tennie lakossága helyzetét. Oroszország ezért a hosszan tartó nemzetközi békében érdekelt. Sztolipin, továbbfejlesztve az orosz cár kezdeményezését a Hágai Nemzetközi Bíróság létrehozását illetően, 1911-ben azt tervezte, hogy meg kellene alakítani – minden ország részvételével – egy Nemzetközi Parlamentet, amelynek székhelye valamelyik kisebb európai államban lenne. Ennek bizottságai egész évben működnének. Lenne egy nemzetközi statisztikai hivatala, amely összegyűjtené és évente közzé tenné az egyes államokra vonatkozó adatokat a lakosság számáról és mozgásáról, az ipar és a kereskedelem fejlődéséről, a természeti kincsekről, a lakatlan területekről, az árucsere lehetőségeiről, a lakosság helyzetéről, az átlagbérekről, az egyes lakossági csoportok jövedelméről, az adókról, a belső adósságról, a megtakarításokról. A Parlament ezeknek az adatoknak az alapján a súlyos helyzetben lévő országok segítségére siethetne, figyelemmel kísérhetné a túltermelés, a hiány, a túlnépesedés problémáit, s Oroszország felajánlaná, hogy részt vállal az ilyen segítségnyújtásból. A Nemzetközi Bank pedig az egyes országok befizetéseiből súlyos esetekben hiteleket nyújthatna. Ugyancsak a Nemzetközi Parlament állapíthatná meg minden egyes állam fegyveres erőinek felső határát, és tilthatna akár be tömegpusztító, a civil lakosságot fenyegető fegyvereket. A tömegpusztító fegyvereket alkalmazó háborúk még azzal a veszéllyel is járnak, hogy könnyen az államformák rosszabbodásához vezethetnek. A legerősebb nagyhatalmak persze elutasíthatnák ezt a rendszert, de azzal csak saját

tekintélyüket csorbítanák, a Nemzetközi Parlament pedig nélkülük is képes lenne valamit tenni.

Kiemelt figyelmet szentelt Sztolipin az Egyesült Államoknak, elsősorban attól remélte ugyanis a Nemzetközi Parlament támogatását. Az Egyesült Államoknak nincs oka irigyelni Oroszországot vagy félni tőle, hiszen sehol sem konfrontálódik vele, és egyedül az erős zsidó propaganda alakított ki az Egyesült Államokban ellenérzést az orosz állammal (no és a néppel) szemben, olyan benyomást keltve, hogy Oroszországban mindenki el van nyomva és senki sem élvez szabadságot. Sztolipin azt tervezte, hogy szenátorok, kongresszusi képviselők és tudósítók nagy csoportját hívja meg Oroszországba. Programja megvalósítását leváltása zavarhatta volna meg, de bízott Marija Fjodorovna támogatásában, ám ha leváltanák is, utóbb bizonyára hamarosan visszahívnák.

Oroszország átalakításának ez az átfogó programja, amely talán még II. Sándor reformjait is meghaladta, 1927-1932-re egy még sosem látott, sosem volt Oroszországot eredményezett volna, első ízben mutatva meg annak minden adottságát.

(Ez a program, az őszre várva, 1911 nyarán Sztolipin koveni birtokán az íróasztala fiókjában volt. Halála után kormányküldöttség érkezett oda, és tanúk jelenlétében, más iratokkal együtt a programot is kiemelte *örökre*. Azóta a tervezet eltűnt, sehol sem vették elő, tárgyalták meg, mutatták be, lelték fel – egyedül összeállítója segítőjének tanúsága maradt fenn. Lehet, hogy a kommunisták találták meg, s használták fel némelyik gondolatát eltorzított, karikírozott formában: Első ötéves tervük a sors iróniájából pontosan ráillett a Sztolipin által előirányzott utolsó ötéves időszakra).

Azon a nyáron Pjotr Arkagyjevics olyan kimerült, levert volt – és gyermekei iránt olyan gyengéd –, mint addig még soha. Súlyos perceiben saját halálának és Oroszország tragédiájának balsejtelmű előérzete gyötörte. Az elsőtől sohasem félt. Amitől félt, az a második volt. Kimerülten panaszolta Tyimasev miniszternek, mennyire kiszolgáltatott a felelőtlen udvari befolyás elleni harcában. Azt mondta: „Elélnek ők még pár évig az én tartalékaimból, mint a teve a púpjába gyűjtött zsírból, aztán összeomlik minden…” Krizsanovszkijnak, belügyminisztériumi helyettesének meg: „Visszajövök Kijevből, és nekiállunk a rendőrség újjászervezésének” (programja szellemében). Augusztusban utazott utoljára Pétervárra, a minisztertanács ülésén elnökölt a Jelagin-palotában, utoljára találkozott Gucskovval, arról tárgyalt vele, hogyan lehetne mielőbb elfogadtatni a Dumával az alacsonyabb beosztású megrokkant tisztviselők nyugdíjáról rendelkenő törvényt. Pétervárott figyelmeztették Sztolipint, hogy a finnországi forradalmárok állítólag kimondták rá a halálos ítéletet…

Hány ilyen volt már…

A cár azért utazott Kijevbe, hogy a több napos, pompás ünnepségekben gyönyörködjék, és eszébe sem jutott, hogy istálló- és udvarmesterei tömegétől amúgy is körülvéve, legalább egy valakit – a miniszterelnökét – nem kellene magával vinnie, mint még egy fényes gombot, hanem hagyhatná, hogy komoly munkáját végezze. A leleplezendő emlékmű pedig éppen II. Sándoré volt, első reformja ötvenedik évfordulójának tiszteletére állították.

Sztolipin nagyon szomorúan vett búcsút övéitől, koveni birtokszomszédaitól, barátaitól. Mondta is, hogy még soha nem utazott el ennyire kedvetlenül. (Egy haszna azért volt az utazásnak: Kijev a nyugati terület legfőbb városa, itt kellett megszilárdítani a nyugati kormányzóságok zemsztvóit. És akkortájt éppen Kijevben kezdett kigyúlni az orosz nemzeti öntudat lángja.)

A vonat, alighogy elindult az állomásról, valamiért megállt, és fél óra hosszat nem tudott tovább menni.

Azért, mert nem Pétervárról utazott? De Sztolipin nem vitt magával kísérő csendőrtisztet az őrszázadból, csak Jeszaulovot, az összekötő törzstisztet, azt sem a maga védelmére, hanem segítségül a személyi titkárának a fogadásokkal kapcsolatos intézkedések, a levelezés, a formális látogatások lebonyolításához.

A kijevi ünnepségek – amelyeket már előre úgy élvezett az uralkodó, s ezért sok szó esett róluk az udvarban – egész biztosítását a szokásostól eltérő módon szervezték meg: nem a helyi hatóság volt az irányítója, ami természetes lett volna, hanem a külön ezt a tevékenységet magának megkaparintó, arra valósággal rátapadó Kurlov tábornok, ami felettébb imponált a cárnak. Kurlov 1911 kora tavaszától kezdve végigjárta az uralkodó útjának majdani állomásait, e területek főhatósági tisztségviselői mind az ő alárendeltségébe kerültek. Ez felháborította a kijevi főkormányzót, Fjodor Trepovot, aki tiltakozott az intézkedés ellen Sztolipinnél, és a felmentését kérte. Ez a fenyegetés, ha az uralkodó tudtára adják, talán az intézkedés helyesbítését vonhatta volna maga után (és akkor minden másképp történik), de nyilván beárnyékolta volna a cár gyermeki ünnepvárását. És Sztolipin, aki megsajnálta a gyermeklelkű uralkodót, rávette Trepovot, hogy vonja vissza kérelmét. A biztosítás így egy helyi felelős kezéből, aki a helyszínen mindent és mindenkit ismert, egy idegen kezébe került. Kurlov pedig csak Gyegyulin udvari komendánsnak volt alárendelve, aki a monarcha személyi biztosításával kapcsolatos ügyekben összekötőnek Szpiridovics ezredest vezényelte Kurlovhoz.

Kurlov látszólag alárendelt volt, helyettes, de valójában máris uralta – Sztolipintől teljesen függetlenül – a birodalom teljes rendőrségét és csendőrségét, ám Sztolipinnek ez még előnyös is volt: az ő fejét nem rendőrségi gondok foglalkoztatták. Kurlov maga is

kellemetlen volt Sztolipinnek, egész cselekvésmódja, életfelfogása éles ellentétben állt az övével; valahányszor döntést hozott, csak úgy sütött belőle: vajh milyen hasznot húzhat ebből ő személyesen. Volt benne valami, ami egy hegyes pofájú, dühös vadmalacra emlékeztetett – ahogyan megvetette kis patáit és csörtetett előre, mindent eltaposva az útjából. De alaposan meg is kapaszkodott, jó kapcsolatai voltak mindenütt mindenkivel, Sztolipin összes ellenségével is. Nem afféle néma, viaszfigura-típusú bürokrata volt, mohón vágyott arra, hogy élete egy nagylábon élő nemesemberéhez hasonlítson, ezért kívánta az éttermi mulatozásokat, amelyeket a siker mércéjének tekintett, ezért foglalkozott szolgálaton kívül kereskedelmi ügyletekkel, gyanús spekulációkkal, ezért borították el a váltók. Okos se volt, éppenséggel őt csalta lépre Voszkreszenszkij: Kurlov kiszabadíttatta utóbbit a börtönből, hogy a rendőrspiclije legyen, aztán kis híján vele együtt robbant fel az Asztrahany utcában, majd pedig más rendőrtábornokokra próbálta kenni vétkét.

Túl sok plusz erőfeszítést követelt volna azonban Sztolipintől, hogy idejében megszabaduljon ettől a kullancstól. Akinek magasabb rendű feladatai vannak, az nem szokta erejét ilyesmire fecsérelni. Idővel magától is meg kellett volna oldódnia a dolognak.

Gyegyulin, az udvari komendáns, az ünnepségek mágusa és rendezője viszont a *szférák* közötti ingoványos kapcsolat egyik fontos eleme, Sztolipin gyűlölködő ellensége volt. Most pedig, mivel másoknál is jobban tudta, mennyire elhidegült az uralkodó Sztolipintől, sietett meg is jeleníteni, mindenki számára szemmel láthatóvá tenni ezt az elhidegülést, no és persze kiélvezni a helyzetet.

A kitanult udvari csőcselék a legkisebb jelre is fogékony, lesi és számon tartja az árnyalatokat, ezúttal is durván kimutatták, hogy Sztolipin immár se megbecsülésre, se figyelemre nem méltó. Szeptember 9-ei Kijevbe érkezésének pillanatától kezdve – megalázó módon, demonstratíve – távol tartották az udvari programoktól, és hát persze nem kapott személyi védelmet, nem csak őt megilletőt, de még átlagosat sem.

A főkormányzó házának könnyen hozzáférhető alsó szintjén szállásolták el, szobáinak ablakai a gyengén őrzött kertre nyíltak egy arsinnyira a talajtól, de Kurlov megtagadta Jeszaulov kérését, hogy állítsanak csendőrposztot a kertbe, mert az, úgymond fölösleges intézkedés lenne. Sztolipinhez – tiszteletüket aláírásukkal tanúsítandó – sok hivatalos és magánszemély, számos egyszerű paraszt érkezett, a mindenki előtt nyitott előszoba néhány lépésnyire volt a miniszterelnök lakóhelyiségeitől, de sehol nem posztolt egyetlen ügyeletes rendőr, nem hogy tiszt. Nem kísérték biztonságiak, sem amikor a Szofija székesegyházba ment (a fenséges személyek üdvéért tartott istentiszteletre), sem a metropolitánál tett látogatásakor, sem a

nemesség, a zemsztvo és a városi önkormányzat küldöttségeinek fogadásakor.

A ceremóniáktól szabad időt Sztolipin végig munkával töltötte, Kijevből irányítva az országot.

Szeptember 8-a óta zajlott Bogrov játéka, miszerint merénylet készül Sztolipin ellen, de a miniszterelnöknek erről senki sem szólt, és a Kurlov-Verigin-Szpiridovics-Kuljabko kompánia egyetlen tagja sem ellenőrizte, hogy őrzik-e egyáltalán Sztolipint. Hamarosan széles körben híre ment, hogy nem őrzik, és a hazafiak önkéntes védelmet ajánlottak fel számára. Erre a jelentkezők névsorát kívánták telük, azok be is nyújtottak egy kétezer főből állót. A listát jóváhagyásra visszatartották, majd számos kihúzással visszaadták, de addigra már késő volt. Jeszaulov nagy nehezen elérte, hogy legalább az előszobába csendőrposzt kerüljön.

11-én Sztolipin, mit sem sejtve, a pályaudvarra indult, hogy részt vegyen a fenségek fogadásán. Még udvari fogatot sem bocsájtottak rendelkezésére, gépkocsira a rendőrségnek nem volt pénze (volt viszont Kurlov tivornyáira), így kénytelen volt nyitott bérkocsit rendelni, azon utazott minden biztosítás nélkül Jeszaulovval. Útközben a kocsit többször feltartóztatták a rendőrök, akik nem ismerték fel a miniszterelnököt, és nem akarták az őrzött cári menet közelébe engedni. Ugyanígy történt visszafelé is; annyira nem gondoskodtak arról, hogy a miniszterelnök útja zavartalan legyen, hogy Jeszaulovnak csak nagy nehézségek árán sikerült besoroltatnia a miniszterelnök bérkocsiját a szárnysegéd trojkája mögé.

Miután a polgármester, Gyjakov értesült Sztolipin helyzetéről, a hátralévő időre elküldte neki saját kettős fogatát.

Ezekben a napokban történhetett, hogy Rejn professzor könyörgött Sztolipinnek, vegyen fel az egyenruhája alá golyóálló mellényt, úgynevezett „Csemerzin-páncélt”. Sztolipin nemet mondott – bomba ellen úgysem véd. Halálának okozóját valamiért sohasem revolver, hanem bomba képében látta.

Sem 12-én és 13-án, sem a Kereskedő ligetben nem volt tudomása sem Bogrov jelentkezéséről, sem annak információiról. Túl agyafúrtan készülődött Bogrov! Nem is sejtette, milyen védtelen vele szemben az egész birodalmi Oroszország! E napok alatt a színházon kívül is akár negyvenszer lőhetett volna Sztolipinre.

Csak szeptember 14-én reggel jött egy figyelmeztető levél Trepovtól, s nyomában megérkezett Kurlov is. Tulajdonképpen a hivatalos ügyeit szándékozott elintézni, köztük a számos kitüntetendő listáját aláíratni. És csak úgy mellékesen esett szó Bogrov titkosügynök figyelmeztetéséről, amiért jobb lenne, ha a miniszterelnök megvárná a titkosrendőrség gépkocsiját. Sztolipin nem tulajdonított a dolognak komoly jelentőséget. Találtak bombát? Nem. Még sok mindent

kérdezett, és megtudta – ezt elképzelni sem lehetett volna! –, hogy az adott ügynököt a rendőrség védelmi célokra veszi igénybe. Az ilyesmi, Kurlov jól tudta, szigorúan tilos volt, nem is volt hasonlóra soha példa.

De Sztolipint már sürgették, hogy induljon az aznapi ünnepségekre – katonai bemutatókra, lóversenyekre. Mivel nem tartozott az udvari menethez, sürgették, induljon másfél órával korábban, mert lezárják az utat. Sztolipin nem volt hajlandó másfél órát ténferegni.

Fáradhatatlan életének utolsó napját az udvari etikett kedvéért ceremóniákkal töltötte…

A Sztolipint kísérő személyek a színházjegyüket az utolsó percig nem kapták kézhez (lehet, hogy nem előbb vették át őket, mint Bogrov a magáét). Jeszaulov jegye nem Sztolipin mellé szólt, nem a baloldali lejárónál az első sorba, hanem egy középre beszorított helyre a harmadik sorba. De amikor odaért, kiderült, hogy az is foglalt, egy, a bolgár kísérethez tartozó ezredesé. Jeszaulovnak sok idejébe került tisztázni a félreértést, végül a jobboldali lejáró mellett kapott helyet.

Így Sztolipin közelében senki sem volt az emberei közül, nemhogy biztosító. Átülhetett volna Trepov páholyába, de a fölösleges biztonsági rendszabályokat kishitűségnek tartotta.

Jeszaulov, már amikor a színházba belépett, megkérdezte Kuljabkót, hogy letartóztatták-e a merényletre készülőket, mire azt a választ kapta, hogy: „Holnap tartják majd a megbeszélésüket.” Sztolipin is megkérdezte Kurlovtól, mi újság a merénylőkkel, amire ő azt felelte, hogy nem tudja, majd a szünetben kideríti. És már ment is fel a függöny.

Az első szünetben Kurlov semmit sem derített ki, vagy nem is próbálta. Sztolipin már nem is gondolt az egészre. Végigsétált egyedül a földszinten. Épp elég töprengenivalója akadt ebben a munka szempontjából ostobán elvesztegetett időszakban – ezekben a munkás szeptemberi napokban eldől a reform sorsa.

A második szünetben Kokovcov ment oda hozzá, hogy elbúcsúzzék tőle – Pétervárra indult, boldogan, a minisztériumba.

– Vigyen magával engem is – tréfálkozott szomorkásan Sztolipin. – Nem jó itt nekem. Fölöslegesek vagyunk mi itt mind a ketten, jól elboldogulnának nélkülünk is.

Kokovcov mindig is szeszélyes, akaratos miniszter volt, akit folyton győzködni kellett, mert a pénzügyminiszter feladatát nem abban látta, hogy Oroszország óriási terveinek megvalósítása érdekében felpörgesse a költségvetést, hanem abban, hogy visszafogja a költekezést, megőrizze a pénzt. De most mégis üdítő volt egy ügybuzgó embert látni.

Sztolipin ebben a szünetben sem ment ki a fülledt teremből, nem is volt hová mennie. Megállt a zenekari árok korlátjánál, két hátratett könyökével nekitámaszkodott, arccal az átjáró felé állt. Könnyű fehér

zakó volt rajta (hogy szorítaná a páncél, milyen melege lenne benne!).

Kevesen maradtak bent a teremben, az átjáró egészen végig üres volt. Most elindult rajta, szinte kígyómód tekeregve, egy vékony, hosszú, frakkos ember, feketén, elkülönülve ettől a nyárias gyülekezettől, erősen elütve az egész itteni közönségtől.

Sztolipin még mindig az előző helyén állva egy érdektelen kamarással beszélgetett, aki nem tartotta még lealacsonyítónak, ha a miniszterelnökkel társalog, a jelentékenyebbek közül ugyanis senki sem jött oda hozzá.

Mindketten egyszerre vették észre a gonosztevőt, amikor utolsó lépéseit tette meg! Egy megnyúlt arcú, nagyon feszült, elmésnek látszó – az ilyenek elmések szoktak lenni – fiatal zsidó volt az.

Észrevették – és a kamarás félreugrott, hogy a bőrét mentse. Sztolipin pedig elhúzta könyökét a korláttól, két kezét kinyújtotta, hogy előrevetődjék és maga kapja el a terroristát, ahogyan már régebben is tette!

De az már előhúzta, rászegezte fekete browningját, valami végigfutott ferdén megránduló arcán – nem diadal volt, nem is meglepődés, inkább olyasmi, mint egy ki nem mondott elmésség.

Valami megperzselte Sztolipint és hátralökte, neki a korlátnak.

És másodszor is megperzselte és hátralökte.

A lövések mintha a korláthoz szögezték volna, most egyenesen állt.

A terrorista kígyózó fekete hátával futásnak eredt.

És senki sem vette üldözőbe.

Valaki felkiáltott: „Fogják meg!” – alighanem Frederiksz repedtfazék hangja volt, itt a közelben.

Sztolipin állt. Elmozdulni nem tudott, de könnyen állt.

Mennyit vadásztak rá – végül mégis elejtették.

Még nem érzett semmit, állt, mintha sértetlen volna, de már tudta: ez a halál.

Külön megsebezte a rafinált gyilkos arckifejezése.

Sztolipin még mindig egyedül állt ott.

Rejn professzor futott oda hozzá.

Igen, szétterjedt és alvadni kezdett most már a vér a fehér zakón, jobbfelől, széles foltban.

A folt alatt, azon a helyen meleget érzett.

Sztolipin felfelé emelte tekintetét, jobbra nézett, érezte, vagy emlékezett rá, hogy *ott fölötte* volt, és most arrafelé kereste.

De lám, ott is volt: a páholya mellvédjénél állt és csodálkozva nézett ebbe az irányba…

Mi lesz ővele?

Sztolipin keresztet akart vetni rá, de a jobb keze nem engedelmeskedett, nem mozdult felfelé. Az a szerencsétlen, már régóta sérült jobb keze, amelyet most meg golyó ütött át.

Mi lesz hát Oroszországgal?

Akkor Sztolipin felemelte a bal kezét, s azzal vetett keresztet az uralkodóra, kimérten, odaadón, sietség nélkül.

Már állni sem igen tudott.

*

Egy lövés a legkevésbé sem újdonság az orosz történelemben.

De egy ilyen, az egész XX. századra oly sokat előrevetítő…

A cár sem abban a pillanatban, sem utóbb nem ereszkedett alá, nem ment oda a sebesülthöz.

Nem ment oda. Nem lépett hozzá.

Pedig hát ezek a golyók a dinasztia életét oltották ki.

Az elsők voltak a cárgyilkos jekatyerinburgi golyók közül.

66. fejezet

Mi is az állami szolgálat? – A feljebb jutás helyes módszerei. – Kiküldetés Pleve portréjáért. – Kurlov az első lépcsőfokokon. – Veszélyes időszak ez a magas állásúaknak. – Kurlov a trónnak is, a liberálisoknak is igyekszik a kedvére tenni. – Ne ejtsünk foltot egymás becsületén. – Haragszik Sztolipinre. – Kurlov a forradalmi események elől Franciaországba megy szabadságra. – Nem csak a beosztás, a pénz is fontos. – Kijevi hivatali ténykedése, új pártfogói. – Szpiridovics és Kuljabko. – Bensőséges viszonya Kuljabkóval pénzügyekben. – Az uralkodó kedveli. – Gyorsan emelkedik a ranglétrán. – Miniszterhelyettes lett. – Kuljabkót és Verigint is húzza magával felfelé. – És máris a csendőrhadtest parancsnoka. És tábornok. – Szletov csoportja. – Nagy tapintattal vesz igénybe titkos munkatársakat. – Pénzügyi gondok. – Az uralkodó utazásain Kurlov a biztonsági parancsnok. – El akarná foglalni Sztolipin helyét. – A kijevi ünnepségek biztonságát őrzi. – Értesülésekkel jelentkezik Bogrov. – Hogyan tudná a legjobban felhasználni az ügynököt? – Az értesülések eljutnak a főkormányzóhoz és Sztolipinhez. – Zajlanak az ünnepségek. – Sztolipin nem kapott meghívást a cári hajóra. – Biztonsági gondok hosszú sora. – Sztolipin semmiről sem tud. – Kuljabko nagyon izgul az első felvonás alatt. – A telefonlehallgatás ötlete. – Kurlov mindvégig titkolózik Sztolipin előtt. – A lövés utáni pánik. – Hogyan lehetne kiragadni Bogrovot az ügyészség kezei közül? – A védekezés hidegvérű terve. – Sok erélyes letartóztatást foganatosítanak. – Kokovcov rideg. – Ha Sztolipin meghal, mindent rá kell fogni.

Mi is az állami szolgálat? Minden szolgálatok legbiztosabbika és legelőnyösebbike, amennyiben helyesen fogja fel az ember. Az állami szolgálat árasztja rá a feljebbvalók jóindulatát, és emeli fel fokról fokra azokhoz. Ontja a megtisztelő kitüntetések egész sorát és a még annál is kellemetesebb pénzt, sokszor az illetményen felül is, amennyiben az ember érti a módját.

Egymás között, a pompásan terített asztalhoz ülve így tréfálkoztak: he-he-he, bízzák csak ránk egy kincstári veréb eltartását, abból legalább egy malac kerül az asztalunkra.

Nagy Péter, reguláris államunk megteremtője, ránk hagyta kitűnő Rangtáblázatát: pontos lépcsőfokokra bontotta a lehetséges felemelkedés útját, mind a katonai, mind a civil főhatóságokhoz tartozó területeken, ami minden félreértelmezést kizárt; pontos összhangba hozta a két párhuzamos, az amorf oroszországi nép fölé emelt ranglétrán elérhető előrehaladást, világosan megérttette minden szolgálattevővel, milyen jelentőségre tett már szert, milyen fokú az alárendeltsége és milyen feljebbjutásra számíthat. Csak az, aki

bensőleg magáévá teszi e törvényeket, kapaszkodhat sikeresen az állami csúcsok felé.

Ezeken a szabályokon azonban nem szabad egyszerűen a szolgálati idő türelmes letöltését érteni. A türelmesek majd megszakadtak, húzták az igát, kitikkadtak a túl lassú előmeneteltől anélkül, hogy bármi érdemlegeset értek volna el életükben. A siker elengedhetetlen feltétele a feljebbvalók kiszolgálása, de csak ennek révén nem lehet elég magasra jutni: az kell, hogy az egyénnek magának is legyenek határozott cselekvései. (Ezt jól mutatja Napóleon szolgálati előmenetele.) A törvények kifogástalan ismerete és alkalmazni tudása is feltétel, de nem elégséges. Tudni kell persze bármelyik pillanatban előrántani és kiteríteni a megfelelő törvénycikket. A törvények ismerete, mondhatni, két erős, éles fogakkal teletűzdelt állkapoccsal fegyverzi fel az embert, s ő azokat alkalmatosan rávicsorítja ellenségeire, vetélytársaira, a revíziókra vagy – ne adj Isten – a bíróságra, sőt, hogy tisztában legyenek erejével, néha még a *fölötte* állókba is belemélyeszti (kivéve persze a le nem nyugvó nap fényességű uralkodót). Az efféle merész eljárás, ha alkalmazása mértékkel történik, nagyon is siettetheti a feljebb jutást.

A ranglétra legalján a körülmények folytán, vagy mert ifjúságában az ember még nem mindent ért, előfordulhatnak elhibázott lépések is: mondjuk, az a vágy fűti, hogy nyílegyenesen jusson dicsőséghez, és ezért gárdatisztként kezdi szolgálatát, ahol azonban számításba nem vett akadályokba ütközhet (például nem elég magas a termete). Aztán pályát módosít: a katonai-jogtudományi akadémiát elvégezve, a hadbírói vonalra kerül, de minden ilyen módosítás késedelmet jelent, lám, máris megtörte az előrehaladás ütemét, s tizenhárom éven át senyved egy vidéki ügyészségen. Negyvenhárom éves, és jóval a ranglétra felezővonala alatt van, még abban a népes tisztviselői sávban, amelyben a sikertelenek tömörülnek, és hiába olyan jártas a módszerekben, sehogyan sem tudja realizálni nagyratörő lehetőségeit, nem tárulnak elé azok a bársonyszékek, amelyek felé csak úgy ömlenek a méltó javak.

De egyszer csak, ahogy leverten járkál vologdai ügyészi irodájában, amelynek ablakai a vidéki nyomorúságra néznek, és – jaj már hanyadszor – végiggondolja balsikereinek láncolatát, hirtelen megvilágosodik elméje, s egy olyan gondolat hasít belé, amelynek egycsapósra más irányt kell szabnia egész eddigi pályájának, hiszen a mostanság nagyhatalmú belügyminiszter, Pleve, valaha ugyancsak vologdai ügyész volt. És hogyan is működhetne tovább a vologdai körzeti bíróság, ha nincs ott falán az addigi vologdai ügyészek arcképcsarnoka? És ugyan hogyan szerezhetnék meg az arcképcsarnok számára a mindannyiunk által annyira szeretett mai miniszter, Pleve portréját, ha nem menesztenek érte külön kiküldöttet Pétervárra? És

ugyan ki más lehetne ez az illető, mint az ötletgazda, Kurlov?

És össze is áll szépen minden! A kiküldetés is, Pleve meghatottsága is, és maga a portré is, amelyet gondosan becsomagoltak a vasúton történő szállításhoz – csakhogy a falra szegezni már nem a kezdeményező szerető keze fogja (meg aztán elkészül-e egyáltalán az az arcképcsarnok?), mert a mindenható miniszter, miután alaposan szemügyre vette a már-már túlérett vologdai ügyészt – alacsonyka volt, a feje apró, lapos kefefrizurás, a bajsza nem túl merészen szétálló, az álla meg végleg szolidan csupasz, ő maga nagyon bátortalan, de nagyon becsületes, odaadó –, *váratlanul* megkérdezte: „Hiszen szükségünk van emberekre, nem jönne át a bírósági hatóságtól az igazgatásba?” Kurlov nagyon is kész erre, és 1903-tól kezdetét veszi zajtalan előre jutása – előbb kurszki alkormányzó, aztán minszki kormányzó lesz.

Úgy bizony, csak még egy elegáns piruett, és kezdődhetett volna a hibátlan, erőteljes felfelé kapaszkodás a ranglétra most már meghatározó fokain, ha nem lepik meg összes szolgálattevőjét és ceremóniamesterét ezek a fenyegetően zavaros idők, amelyekben a rangos hivatalos személyiségeknek nem csak a karrierje, de még a puszta élete is veszélybe került. Olyankor például, amikor egy-egy, valamelyik birtok védelmére kirendelt, nagy létszámú katonai egységet kellett irányítaniuk. (Ez a téma újra Napóleon alakjához vezet vissza bennünket.

Mert mi is annak a lényege? Apró termete mellett vasakarata, s az a képessége, hogy nagy tömegeket irányítson. Van persze romantika is abban, hogy valaki egy fenyegetett földbirtokosi fészket fogadjon el hajlékául, és ebéd közben bájos hölgylakóit igyekezzék megnyugtatni hidegvérével és nagyszerű helyzetismeretével.) De most olyan fenyegetően zavaros idők köszöntettek be, amilyeneket nem láthatott előre a táblázat kiváló megalkotója: a nagyszerű létra fokai megroggyantak, a rajtuk kapaszkodók közül némelyek még a legtetejéről is leestek, halálra zúzva magukat, ahogyan a feledhetetlen Pleve is; mások több lépcsőfokkal lejjebb csúsztak, vagy, mint az összes többi, nem lépegethettek már olyan biztosan és akadálytalanul felfelé, mint korábban, amikor mindig csak a főnökség akaratát tudhatták maguk fölött. Most ugyanis fél szemmel állandóan azt kellett figyelniük és úgy igazodniuk, hogy elnyerjék a közvélemény tetszését is, vagy legalább annyit elérjenek, hogy az ne túlságosan utálja őket.

Ami Kurlovot illeti, ő oly gondosan figyelmes volt, oly alkalmazkodókész a helyezkedésben, hogy még e kettős törvény nyomása alatt is képesnek tartotta magát a további emelkedésre: egyszerre tudott a trón hűséges szolgája és a liberálisok *persona grata*-ja lenni. Így, amikor átvette a minszki kormányzóságot és

szétkergettette a Minszkben randalírozó fiatalokat, akik többsége a „Bund”-hoz tartozott, ügyelt arra, hogy el ne mulassza tüstént kifejezésre juttatni, milyen elkötelezett híve ő a zsidók teljes egyenjogúságának. (A zsidókérdés a fő kulcs, amely a liberálisok szívét nyitja.) Miközben két kozák századot állomásoztatott kormányzói háza mellett, nem mulasztotta el ezt azzal magyarázni egy népi küldöttségnek, hogy csak itt állnak rendelkezésre megfelelő istállók, s az egész különben is a katonai vezetés hatáskörébe tartozik. Ha a pályaudvart őrző csapatok tüzet nyitottak a fenyegetően nyomuló tömegre, akkor, tekintettel a kormányzót elmarasztaló lehetséges társadalmi megnyilvánulásokra, katonai vizsgálatot kellett kezdeményeznie azok ellen, akik lőttek. (A terroristák mindazonáltal nem értékelték Kurlov tapintatát, a fejére dobtak egy bombát, csak az nem robbant fel: mint utóbb kiderült, von Kotten sajátkezűleg szerelte ki belőle jó előre a detonátort.) Amikor mindezek ellenére elbotlott a minszki zendülés elfojtásán, és elkerült a minszki kormányzói székből, igyekezett elhitetni a jobboldali körökkel, hogy ő az „október 30-ai áramlatok” áldozata. De miután megint kormányzónak küldték, méghozzá a trónhoz igen hű kijevi kormányzóságba, vigyázott arra, nehogy a jobboldali körök megpecsételt sorsú szekere elé fogják, mi több, meg is sértette e köröket azzal, hogy a zsidóbarátsággal vádolt, rokonszenves Szuhomlinov tábornok pártjára állt.

Nincsenek azok a síkos létrafokok, amelyeken egy igazi államférfiú ne tudna felkapaszkodni, sem olyan kusza, fenyegető szövevények, amelyekből ne tudna folttalan becsülettel kikeveredni, csak ne tompuljon számításának éle, ne vesszen el hidegvére. Kurlov nem kevés ilyen szereplőt ismert az oroszországi tisztviselők hierarchiájában, hisz épp azoknak köszönhetően maradhatott fenn az állam. De ennél is szilárdabban állna, ha az összes magas rangú hivatalos személyiség összehangoltan cselekednék, sosem tévesztve szem elől egymásrautaltságukat, kölcsönösen kisegítenék egymást a szolgálatilag nehéz helyzetekből, nem kezdenék ki egymás tekintélyét olyan méltatlan szemrehányásokkal, mint amilyeneket például Dmitrij Trepov tett Lopuhinnak, azzal vádolva őt, hogy a rendőrségi ügyosztály nem biztosította a Szergej Alekszandrovics védelméhez szükséges eszközöket. (És hogyan áztathatták el utóbb oly embertelenül magát Lopuhint, amiért felfedte Azefet, mit sem törődve rangjával, intézményének tekintélyével – törvénytelenül áztatták el, mert nincs megszabva büntetés, amellyel az államtitok kiszivárogtatását torolnák meg, és nincs olyan törvény, amely a titkosügynökök esetleg nem helyes kezelését büntetné!) Mindannyian fájó szívvel őrizzük magunkban a nagyherceg emlékét, és nem feledjük özvegyének, annak a szent asszonynak a nagylelkűségét, aki meglátogatta a börtönben férje gyilkosát. De ez még nem jogosít fel

bennünket arra, hogy bármikor is, bármely ügyben is foltot ejtsünk egymás hivatali jó hírnevén.

Még egy olyan különleges képességének is tudatában volt Kurlov, amellyel aztán tényleg nem minden csinovnyik rendelkezik, nevezetesen: nem tétlenül várt valamilyen, az ő számára ígéretes átrendeződésre, esetleges üresedésre, hanem ezektől függetlenül maga szemelte ki a következő előnyös helyet, és igyekezett azt szívósan kikövetelni magának. A jószívű belügyminiszter, Durnovo meg is ígérte Kurlovnak, hogy elviszi őt a lázadozó, zsidó minszki kormányzóságból a gazdag és nagyobb jelentőségű nyizsegorodiba. De sajnos maga Durnovo sem tudott megmaradni a posztján a viharos 1906-os esztendőben, és a helyébe lépő goromba, felkapaszkodott Sztolipin, akinek pályája egy ugyanolyan kormányzói székből, mint amilyenben Kurlov is ült, ívelt szabálytalanul egyenesen a miniszterségig; szóval ez a Sztolipin (aki ráadásul még két évvel fiatalabb is volt nála!) nem tudott (talán csak úgy tett, mintha nem tudna?) Durnovo ígéretéről, vagy nem akarta azt teljesíteni. Nyizsegorodban megüresedett a kormányzói poszt, de arra más személyt neveztek ki.

Sorsdöntő volt a pillanat, hiszen Kurlovnak ez a felkapaszkodott idegen lett a főnöke. Nem hagyhatta, hogy megalázzák, kézbe kellett kaparintania, amit megígértek neki. Már a kezdet kezdetén meg kellett mutatnia, ki is ő. Ha egyszerűen csak ottmarad ezekben a rettenetes hónapokban Minszkben, az azzal fenyegetett volna, hogy valamelyik oldalon aláássa karrierjét, nevét, sőt esetleg a fejét is kockáztatja. Így nem tehetett mást – szabadságoltatta magát.

Bármikor máskor ez öngyilkossággal lett volna egyenlő: ha valaki önként szakítja meg szolgálatát, az örök időkre szól. Ám a jelen bizonytalan időkben talán az volt a legésszerűbb, ha az ember félreáll, és kifigyeli, mi lesz a dolog vége. Ha minden összeomlik jobb még idejében kitérni a veszély elől. Ha meg rendbejön – újabb üresedések lesznek. (Kurlov persze csak időleges szabadságolását kérte, hiszen udvari kamarás volt.) És mivel felettébb előrelátó is volt, terjedelmes szabadságát hosszú külföldi utazásra fordította, természetesen *la douce*[71] Franciaországba, onnan figyelte az események menetét.

Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy bár az állami hierarchia a világmindenség szerves része, az emberiség gerincoszlopa, az a szilárd alap, amelyre a világ támaszkodik, de mégsem az az alkotó, éltető erő, az a friss élet vize, amely az alapot körbecsörgedezi. Az ugyanis a pénz. Mert a pénz nem csak ugyanazt a semmihez sem hasonlítható erőt nyújtja, mint a hatalom, hanem a teljes személyi függetlenséget, az eljövendő gyönyörök előérzetének rózsaszín ködét is.

Az élet már elvileg sem merülhet ki a szolgálatban, ez utóbbi csak az alapot adja az élet örömeinek élvezetéhez. Kurlov már korábban

felismerte a lét e kettősségét, azért is vette feleségül – józan megfontolás után – egy gyáros lányát, dús hozománnyal. Ennek köszönhetően engedhetett meg magának többet, mint sok, szolgálatában sikeres tábornok. Most például erkölcsi lehetősége volt arra, hogy Európa távolából, Párizsból vagy Nizzából figyelje sajgó lélekkel a birodalmi Oroszország esetleges pusztulását, ám ugyanakkor fizikailag élvezhesse a földi gyönyöröket. Szerényen hosszú évekig eléldegélhetett volna itt, még akkor is, ha minden összeomlik.

Őrületesen alakultak az események: katonai erődök, ezredek, egész területek lázadtak fel, míg végül fellobbant az Aptyekarszkij-szigeti példátlan robbantás tüze (az a szerencsefia Sztolipin életben maradt). 1906 őszére azonban az anarchia kezdett lanyhulni – és ez adott jelet Kurlovnak arra, hogy visszatérjen Oroszországba, szolgálatba álljon, ez volt az alkalmas pillanat a felfelé kapaszkodásra a belügyminisztériumban. De ehhez előbb megint csak Sztolipinhez kellett járulnia.

Ám ha a kapcsolataik már nem szerencsésen kezdődtek, Kurlov nem a meghunyászkodás, hanem a hivatalos szívélyesség útját választotta, amelyet aztán a szívós nyomulás követett. Külön bíztatásul szolgált ehhez az, hogy Kurlov megtudta, milyen jó szívvel viseltetik iránta az uralkodó (egyetlen rövid audiencia nyomán), hogy a cár nem felejtette el, milyen bajba került Kurlov Minszkben, és többször is sajnálatát fejezte ki az elmúlt hónapokban amiatt, hogy nélkülöznie kellett egy ilyen kiváló igazgatási szakembert. Így hát Kurlov nem hagyta, hogy holmi másodrendű beosztásokat ajánljanak fel neki, hanem előadta Sztolipinnek már régen megfontolt kívánságát, miszerint pétervári vagy moszkvai polgármester akar lenni, függetlenül attól, hogy ezek a helyek akkor be voltak töltve.

Sztolipin azonban nem állt kötélnek (jóllehet ki volt zárva, hogy ne tudott volna az uralkodó Kurlov iránti jóindulatáról), s arra igyekezett rábeszélni, hogy egy rövid időre vállalja el a kijevi kormányzói tisztet (az akkori kormányzó leváltását Szuhomlinov főkormányzó kívánta). Kurlov nagyon nem szívesen adta beleegyezését: ez a kinevezés nem csak hirtelen felemelkedést nem jelentett, amelyet pedig megérdemelt volna, hanem szinte egy létrafok töredékével való lejjebb csúszást a korábbiakhoz képest (ez most nem önálló kormányzóság volt), ami mindig aláássa az ember tekintélyét a hivatalnokok világában. Elvállalta, de csak átmenetileg és a súlyos helyzetre való tekintettel, ám hangsúlyozta, hogy feltétlenül számít a pétervári polgármesterségre.

Ekkor alakult ki Kijevben az a bonyolult szituáció, amelyből Kurlovnak sikerült győztesen kikerülnie: a helyükre tette a nekivadult jobboldaliakat, és némi kedvezményekhez juttatta a zsidókat. (A rosszemlékű minszki történések után erre elodázhatatlanul szüksége

volt, az állami ranglétrán ekkor a kétfelé figyelés működött.) Kijevi kinevezése ezenkívül is roppant szerencsésnek bizonyult. Megszilárdult szívélyes, örök barátsága a kiváló Szuhomlinov tábornokkal, akinek pályája merészen ívelt felfelé. Ugyanitt egy másik kiváló tábornokkal, Nyikolaj Iudovics Ivanovval is barátságba került, akit nagyon kedvelt az uralkodó. Kettejük személyében olyan állandó, jóakaratú közbenjárókra tett szert a cári fülek közelében, akik bármikor emlékeztethették ő cári felségét a sokat szenvedett és becsületes Kurlovra.

Nem elhanyagolható az sem, hogy a kijevi titkosrendőrségen is sikerült megismernie két kellemes és hasznos embert. Szpiridovics csendőrezredest, aki az eszer terrorista, Gersuni letartóztatásával szerzett magának dicsőséget, most pedig, a sebesülése után a palotaőrség parancsnokának fontos beosztásába emelkedett (előnyös, ha az embernek ezen a magas poszton is vannak jóakarói), valamint a lánytestvérének férjét, a komikus (mondhatnánk: műveletlen), adakozó kedvű (mondhatnánk: enyveskezű), ha nem is túl okos, de milyen szívélyes Kuljabkót. Szpiridovics ezt a Kuljabkót – miután az a katonai, majd rendőri pályán is csődöt mondott, gondatlanul kezelte a pénzt, ügyetlenül használt fel hamis okiratokat – magához vette polgári alkalmazott írnoknak, később rábízta a titkosügynökséget, most pedig – azt a dicséretes szokást követve, hogy jó, ha utunk minden állomására a magunk embereit helyezzük – a kijevi titkosrendőrség főnökének helyettesévé nevezte ki maga helyett.

Kuljabko az olyan megnyerő, hűséges, egyszerű fickók közé tartozott, akik a saját lelküket is kitárják, és a mások lelkébe is beférkőznek önzetlen odaadásukkal, s utóbbi még a pénzügyekre is kiterjed. Ezek esetében hajszálvékony a választóvonal: vannak emberek, akikre minden tekintetben nyugodtan rábízhatjuk magunkat is, a családunkat is, csak éppen pénzügyekben nem bízhatunk bennük – velük aztán igazi meghittség nem is alakul ki. A pénzügyi kapcsolatok szövete ugyanis még a szerelmi kapcsolatokénál is finomabb, intimebb: az utóbbiakban bármelyik csinos hölgy partner lehet, az előbbiekben viszont csak lelkünk kiválasztottja. De ezzel igazán bensőséges lesz a viszonyunk. (Így volt Kuljabkóval is. Amint Kurlovnak módja adódott rá, hűséges emberéből csendőrkapitányt csinált, főnökké léptette elő, megszabadította a fölös függőségtől, megvédte a támadásoktól, s ha meg is dorgálta néha, mind több joghoz és jelentőséghez juttatta. Elhanyagolhatta Kuljabko a rendőrségi ügyosztály írásbeli tájékoztatását, gorombáskodhatott a kormányzókkal, egy volt köztörvényest állíthatott a nyomozati osztály élére – megbízhatósága és buzgósága révén feloldozást nyert minden bűne alól.)

A pétervári polgármester meg csak nem ment, sehogyan sem ment

nyugdíjba, ám egyszer csak megölték a terroristák. (A merényletben Sztolipin is majdnem életét vesztette.) Kurlov most természetesen várta megígért polgármesteri kinevezését, de teltek-múltak a napok, s a kinevezésre nem került sor… Ekkor Kijevből táviratozott Sztolipinnek (az immár másodszor csapta be). Sztolipin mentegetőzött (őszintén-e vagy nem őszintén?), mondván, hogy a kinevezést a Kurlov iránti legmagasabb jóindulat akadályozta meg: az uralkodó azt volt kegyes kijelenteni, hogy nem óhajtja, hogy egy olyan hű szolgája is, mint Kurlov, új posztján néhány nap elteltével gonosztevő gyilkosok áldozatává váljék. Ugyanakkor az udvari istállómester címet adományozta neki.

Kurlovot mélységesen meghatotta ő cári felségének iránta megnyilvánuló gondoskodása, amely nagyobb volt annál, mint amilyent a maga kiszemelte posztért folytatott hajszában valaha is feltételezett volna. A posztot ezúttal nem kapta meg, de az uralkodó jóindulatában sokat ígérően ott tündökölt már az eljövendő sikerek egész sora, ami ellen még a nagyhatalmú Sztolipin sem tehet semmit.

Kurlov a rendőrügyosztály igazgatóhelyettese lett, majd mégis áthelyezték egy feljebb jutáshoz nem vezető és veszélyes (elődjét meggyilkolták) beosztásba: a börtönigazgatóság főnökévé tették meg. Itt meg kellett küzdenie a rendőrség öntelt igazgatója, Truszevics ellenségeskedésével; a pénzügyminiszter, Kokovcov rosszindulatával; az igazságügy-miniszter, Scseglovitov lappangó rosszakaratával; Sztolipin örökös elidegenedett őszintétlenségével; helyettese, Makarov irigységével. De Kurlov, aki mindenkor csak elérendő céljára összpontosított, úgy tört át a körülmények szövevényén, akár a puskagolyó. Voltak most már láthatatlan igaz barátai, szószólói a trón közelében, akik hozzásegítették, hogy többet kapjon, mint amit elérni remélt: 1909 januárjától, Makarov távozása után, átugorva Truszevicsen (aki nem is tudott elviselni egy önérzetét ért ekkora csapást és a szenátorságba menekült) – Sztolipinnek ez meglepetés volt –, a belügyminiszter helyettesévé lépett elő! (A cárné maga kívánta így! Azt mondta, hogy csak Kurlov mellett lehet nyugodt, tudhatja biztonságban az uralkodó életét. És az volt mindannyiuk véleménye, hogy Kurlov majd jó ellensúlya lesz Sztolipin túlzott liberalizmusának is.) Úgy előre lépett, hogy ettől kezdve a rendőrügyosztály vált különös figyelmének tárgyává, ő rendelkezett felette, ami a legkülönbözőbb áthelyezésekre, a kellemetlen személyek lefokozására, a kellemesek feljebb juttatására adott neki lehetőséget. (Így vált a kedves, komikus Kuljabko az egész délnyugati orosz terület titkosrendőrségének főnökévé, került alárendeltségébe számos tábornok, jóllehet ő maga csupán alezredesi kinevezést kapott. Ugyanígy, hatalmi szóval emelkedett hirtelen a birodalom rendőrsége fölé aligazgatóként, és jutott magasabb ranghoz és illetményhez az

addig ismeretlen, jelentéktelen titkár, Verigin, aki viszont felettébb hűséges ember volt, rá lehetett bízni a legbensőbb pénzügyi titkokat is.) Kurlov figyelmes szeme azonnal rátalált a szokatlan áthelyezésekre méltó, megbízható személyekre, visszaszorított azonban mindent, ami nem szokványos volt, az egész rendőrséget a Rangtáblázat egyenletes folyamába terelte, úgy, hogy a tisztviselőket a szolgálati idejük automatikusan juttassa a soron következő fokra, és senki meg ne sértődhessék.

Hivatali felemelkedésének első hetei szédítő boldogsággal töltötték el Kurlovot, de nagyon hamar felülkerekedett benne a hidegvére. Rájött, hogy már megszerzett kompetenciája nem elégséges: mindaddig nem lehet Oroszország rendőrségi ügyeinek teljhatalmú ura, ameddig önálló a Különleges Csendőrhadtest. Pedig volt már rá precedens, például 1905-ben, amikor legfelsőbb parancsra mind az ügyosztály, mind a hadtest egyetlen személynek, Dmitrij Trepovnak volt alárendelve, s Kurlov most újra hatályba akarta léptetni a régi parancsot, hiszen az feljogosítaná, hogy személyesen tegyen jelentést az uralkodónak, hogy részt vegyen a kormány ülésein! Sztolipin persze nem adta ehhez beleegyezését, mert vetélkedéstől tartott, az ötlettől tehát el kellett állni. Ahhoz azonban, hogy ténylegesen a kezébe kaparintsa a hadtestet, egy elegáns húzással hozzásegítette Szuhomlinov, aki immáron hadügyminiszter volt: azt találta ki, hogy von Taubét (Truszevics bábját) egy neki megfelelő helyre, a Doni Hadsereg kinevezett atamánjának beosztásába helyeztesse, s így a hadtest vezetését Kurlovnak játssza át. Kurlov ezzel egyidejűleg tanácsnoki rang helyett tábornokit kapott (ami tagadhatatlanul ismét Napóleont idézi), de megtartotta az udvari istállómesterit is. És ezzel beláthatatlan állami tevékenységi terület nyílt meg előtte: a birodalom teljes nyomozó szervezete és titkosrendőrsége! Ráadásul Sztolipin, akit mindinkább a föld vagy a zemsztvo, az áttelepítés vagy az ipar kötött le, egyre kevesebbet foglalkozott a tulajdonképpeni belügyminisztériummal.

Ilyen rendkívüli hatalom birtokában, a jószerével már lecsendesített országban Kurlov is hozzákezdhetett saját politikájának megvalósításához a további lecsendesítés érdekében: nem kemény harcot akart folytatni a forradalmárok ellen, mint az óvatlan Sztolipin, aki így kiszolgáltatta magát haragjuknak, inkább a feszültséget oldó, fontolva előre csoszogást választotta, amelynek során az éles késeket mind elásnák, a rendőrség vezetése pedig abban találna erkölcsi elégtételt, hogy nincsenek leszámolások, zajos ügyek, nincs tehát elmarasztalás sem a társadalom részéről. Ilyen ésszerűen járt el például azzal az eszer csoporttal, amely azért utazott Pétervárra, hogy meggyilkolja a cárt: mindannyian bérkocsisnak öltöztek, és így figyelték az uralkodó mozgását. Volt köztük egy beépített

titkosügynök is. Kurlov könnyen letartóztathatta és bíróság elé állíthatta volna az összes fegyverest, mielőtt tervük megvalósításához kezdenek, biztos halálos ítélet várt volna rájuk. Ám az ilyen véres leszámolás nem vehette volna elejét az uralkodó drága személye elleni további merényleteknek, Kurlovra pedig véres visszfényt vetett volna a társadalom szemében. Ő ezért igen eredeti megoldást talált: a *titkosügynökkel* adatta az összeesküvők tudtára, hogy az ohranka figyeli őket, s így tette lehetővé külföldre szökésüket.

Vagy: míg az uralkodó, aki, mondhatni, imádta hadseregét, és ezért hatalmi szóval megtiltott abban bárminemű titkos felderítő tevékenységet, addig Kurlov tábornok megtiltotta az ügynöki tevékenységet a tanintézetekben is, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megnyugtassa a társadalmat, és elejét vegye a személyével szembeni ellenérzéseknek.

Titkosügynököket foglalkoztatni csábító és mindenkor szükséges dolog, de finom éleslátást igényel, mert könnyen kudarc érheti az embert. Így történt, sajnos, a háládatlan Petrov esetében, akit ugyancsak a megbékítés (és a cárgyilkosság meghiúsítása) érdekében éppen Kurlov szabadíttatott ki a börtönből, sőt irányíttatott nyomozói munkára külföldre. Isten irgalmas volt Kurlovhoz, hogy nem ment el arra a találkozóra, amelyen robbantás történt. A könyörtelen sajtó azonban most sem bocsájtott meg neki semmit.

Az állandó társadalmi háborgás közepette talán az lett volna a legveszélytelenebb, ha egyáltalán nem vesz igénybe ügynököket. De ha már igénybe vesz, akkor se a forradalmi párt központjába építi be őket, hanem jelentéktelen kis helyi ügynököket foglalkoztat helyi titkosrendőrségi szervezetekben, ahogyan ezt Kuljabko oldotta meg egészen kiválóan. Így a dolog nem válthatott ki közbotrányt.

Kurlov tehát oly nagy hatalmat és oly magas hivatali pozíciót szerzett, amely egyelőre kielégítette. Hatalmának mértékével egyelőre betelt büszke lelke, csak éppen elég pénze nem volt ahhoz, hogy olyan korlátozatlan és elegáns életmódot folytathasson, amely teljessé tenné életét, és amely kétségtelenül meg is illet egy magafajta ősnemest. Mert hol lüktet az élet, ha nem a hófehér abroszon felszikrázó kelyhek csillogásában, a folt gárdista pompás vacsorája közben, bájos hölgyek társaságában? Méghozzá nem unalmas otthoni környezetben, hanem egy klubban, étteremben vagy férfitársaságban, de akkor már balerinákkal együtt. Sajnos épp az ilyen életmód kívánt sok, szabadon költhető pénzt, az illetménye viszont a kitüntetések után járó pótlékokkal együtt sem volt magas, a felesége hozománya is alaposan megfogyatkozott. Kurlov tele volt adóssággal.

Mindez arra kényszerítette Kurlov tábornokot, hogy – bár a belügyminiszter helyettese volt – önálló üzleti vállalkozást folytasson, amit funkcióba lépésekor be is jelentett Sztolipinnek. A

vállalkozásával kapcsolatos állandó teendők és az ahhoz kötődő, gyakran terhes váltóügyletek persze elvonták néha hivatali feladataitól (a könyveléshez egyébként jól értett), de elsősorban mégsem ezek vonták őt el attól, hogy létrehozza a birodalom szilárd nyomozó szervezetét, hanem az uralkodó utazásai, amelyek jószerével kitöltötték a tábornok hivatali hatalmának éveit.

Addigra már lényegében véget vetettek a zavargásoknak az országban, és az uralkodó ki óhajtott lépni sokesztendős önkéntes elzártságából, külföldre utazni, megmutatni magát népének. Kurlov szigorúan vett hivatali kötelességei közé egyáltalán nem tartozott az uralkodó védelmének biztosítása az országban tett utazásai közben, de hamarosan rájött, hogy e feladat vállalása minden szempontból roppant előnyös: azért is, mert az uralkodó megismeri állandó fő védelmezőjét és kegyes lesz hozzá, de azért is, mert az ilyen nagy körültekintést igénylő utazásokon olyan rendszert lehet meghonosítani, hogy a biztosításra kiutalt többszázezer rubelt a felelős tábornok közvetlenül kapja kézhez, s abból annak és ott fizessen operatívan, titokban és elismervény nélkül, akinek és ahol szükséges. Ezt az új pénzügyi rendszert rosszakaróinak ellenkezése és epés megjegyzései ellenére sikerült is bevezetnie, s az a lehető legkedvezőbbnek bizonyult. Mivel a Petrovval kapcsolatos kudarc után lemondtak a központi titkosügynökség szolgálatairól, egyáltalán nem tudták, mire készülnek a forradalmárok, s ezt a hiányt fokozott külső, katonai és rendőri védelemmel kellett pótolni sok, más helyekről odarendelt egység igénybevételével. Az alkalmazott hatékony módszer pedig azzal járt, hogy időnként kifizetéseket kellett eszközölni az operatív pénzalapból, amit olyan megbízható emberek hajthattak végre, mint Verigin és Kuljabko, akik aztán igazán tudtak takarékoskodni. (Ezért is rendelte ki Kurlov Kuljabkót még olyan, a hatáskörén kívüli területekre is, mint például Riga.) Az uralkodó meg kegyeskedett elutazni az olasz királyhoz és a német császárhoz, két hónapot vendégeskedni neje szülőföldjén, Hessenben, ellátogatni a poltavai csata kétszázadik évfordulójára rendezett nagyszabású ünnepségekre, majd Rigába, ősszel pedig néhány hónapot Livadiában tölteni.

Mindezek az utazások és kikapcsolódások óriási gyönyörűséget szereztek a fenséges családnak és növelték persze háláját és jóindulatát Kurlov tábornok iránt, amivel viszont neki szereztek óriási erkölcsi gyönyörűséget. Azért is alakultak így különösen jókor a dolgok, mert Sztolipin rendkívüli kegyeltsége mind inkább megingani látszott, sőt múlóban volt; fékezhetetlen reformeri tevékenysége elháríthatatlan bukásra ítélte, és Kurlov, aki mindig maga szemelte ki soron következő posztját, semmiképpen sem szalaszthatta el a döntő pillanatot. 1911 tavaszán, amikor Sztolipin összeütközésbe került az

Államtanáccsal (amelyben Kurlovnak sok jóakarója volt), már nyíltan beszéltek arról, hogy a miniszterelnök utolsó heteit, sőt talán napjait éli, hogy rövidesen áthelyezik valamilyen megtisztelő, ám haszontalan beosztásba, és akkor minden körülmények között Kurlov a legesélyesebb arra, hogy a helyébe lépjen. Azokban a napokban annyira megérett a helyzet, hogy már-már ideje volt igényét a legfelsőbb szinten is bejelenteni, de óvatosságból még kipuhatoltatta a terepet Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceggel, aki azzal a hírrel ábrándította ki, hogy Sztolipin továbbra is szilárdan a helyén marad.

Most viszont, mivel nem élvezték az ideiglenes hatalombitorló jóindulatát, sem Kurlov, sem a pártfogoltjai nem juthattak feljebb a ranglétrán. Tisztességes emberek számára, akik nem óhajtottak hajbókolni a miniszterelnöknek, már a hivatali szolgálat is egyszerűen lehetetlenné vált.

Az pedig, hogy Sztolipin ráadásul még revíziót is rendelt el a rendőrügyosztály titkos pénzalapjainak vizsgálatára, végképp kibírhatatlan, fojtogató volt.

Ilyen körülmények között született a legmagasabb szintű döntés arról, hogy az uralkodó ünnepélyesen Kijevbe látogat Szent Olga és II. Sándor emlékműveinek felszentelésére. Kurlov persze még inkább sietett egy személyben magára vállalni minden, az uralkodó védelmét szolgáló biztonsági intézkedést, kizárva mind a rendőrügyosztályt, mind a délnyugati terület főkormányzóját, Fjodor Trepovot, aki maga kívánta volna ellátni a védelem irányítását, és hangot is adott mély megbántottságának.. Kurlov segítőtársai már nagy tapasztalatra tettek szert, Kuljabko meg valósággal otthon volt Kijevben. A hosszú szolgálati út módot adott Kurlovnak arra, hogy ellátáshoz és nagy fontossághoz juttassa unokatestvérét és más alkalmas személyeket, és hogy néhány hétig könnyítsen a maga költségvetésén is, mivel kincstári ellátmányban részesült. Egész csendőr-lovasszázadokat és a külső szolgálat, valamint a titkosrendőrség rengeteg emberét rendelte a birodalom fővárosaiból és más területeiről a kijevi biztonsági erők támogatására. Összesen kétezer alacsonyabb rangú beosztottat és negyvennyolc tisztet. A legmagasabb szintű felügyeletben felbecsülhetetlen segítséget nyújtott Kurlovnak Szpiridovics udvari ezredes és régi megbízható, jó embere, Verigin, aki már apród lett – eljött hát az ideje, hogy kamarási rangot próbáljon szerezni neki. Őket kettejüket kapcsoltatta be Kurlov abba a városi bizottságba, amely a színházi díszelőadásra szóló jegyeket osztotta szét, nehogy a városiak arra alkalmatlanokat engedjenek be. Az összes többi belépő dolgában – a székesegyházba, a Kereskedő ligetbe, a lóversenytérre szólókéban – unokatestvére intézkedett.

Kétségtelen, hogy minden forradalmi párt mozgósította tagjait, hogy az ünnepségek idején megkíséreljék meggyilkolni a cárt, az

elgondolás állítólag nem is Szavinkovtól származott. De a merénylőkkel szemben ott volt a népes, jól szervezett kurlovi védelem.

Ám ennek összes erőfeszítése ellenére sem sikerült felderíteni a mélyen rejtekező terroristákat mindaddig, amíg szeptember 8-án váratlanul fel nem hívta Kuljabkót egy érdemes, rendkívül okos volt ügynöke, Bogrov. Közlése ünnepi ebéd közben találta a rendőrség csúcsvezetőit (ekkortájt minden ebéd ünnepi volt), Kuljabko adta Szpiridovics és Verigin tiszteletére, de meghívta rá Szenyko-Popovszkijt és másokat is. Az ebéd emberi melege a Bogrovval folytatott beszélgetésre is átsugárzott, ami természetes is: a nyomozati szervek képviselői állandó kapcsolatban állnak titkosügynökeikkel, és nem pusztán megszokják őket, hanem a bizalmukba is fogadják. Egy ilyen magától jelentkező ügynökkel szemben veszélyes lenne bizalmatlanságot mutatni, az elkedvetlenítené. Az elveszettnek hitt, de visszatért okos Bogrov meg kétszeresen is rokonszenves volt, mert végre a gonosztevők terveiről tett jelentést. Igen nagy, váratlan öröm volt ez, és így megbocsájtható, hogy kissé túlléptek a bizalom józan mértékén.

Kurlov maga nem volt jelen az ebéden, mert kisebb lumbágós roham érte (de az Európa Szállóban fekve is fáradhatatlanul irányította a töméntelen biztonsági intézkedést, a kisszámú vendéggel együtt elköltött ebédét meg naponta a szobájában szolgálták fel neki). Ezért a trojka csak másnap értesítette őt Bogrov feltűnéséről és jelentéséről, akkor, amikor már újra munkába állt. Azonnal felmérte az eset páratlan jelentőségét, azt, hogy milyen kitüntetések következhetnek belőle. A gyakorlatban viszont? Alkalmazhatta volna a korábbi változatot: Bogrovval megüzenhette volna Nyikolaj Jakovlevicsnek, hogy tervük a rendőrség tudomására jutott, s akkor ők elvonulnak a bombáikkal, az ünnepségek pedig a legszerencsésebben zajlanak le. Nem volt azonban túl kockázatos, és mekkora dicsőséget hozhatott volna, ha elfogják ezt a csoportot. Így aztán jóváhagyta Kuljabko minden intézkedését, sőt meg is erősítette őket azzal, hogy a rokonszenves, barna hajú, intelligens arcú férfi felkutatására egy százados vezetésével tíz fős rendőrosztagot küldött Kremencsugba. Kuljabkót viszont lehűtötte, amikor azt javasolta, hogy egy rendőrségi titkos lakást ajánljanak fel a terroristáknak, az ugyanis kellemetlen lehetett volna Bogrovnak, hiszen az ő lakása jobban megfelelt a célnak, ámbátor az idősebb Bogrov hatalmas házát, amelyben egész kórházak béreltek helyiségeket, nem volt könnyű megfigyeltetni. De Bogrovot semmiképpen sem szabad személyes megfigyelésével megbántani! Folyamodhatott volna objektívabb eljáráshoz is: táviratozhatott volna von Kottennek Pétervárra, hogy megtudja tőle, érkezett-e levél az eszerek központi bizottságától Kalmanovicshoz.

De már mind magasabbra szökött az ünnepi előkészületek láza, már

holnaputánra várták a magas vendégek érkezését, a felkészülés fáradalmaitól alig álltak a lábukon mind a négyen, Kurlov tábornoknak pedig, aki néhány napig betegeskedett, még számos pótolnivalója is volt parancsokban, rendelkezésekben, kifizetésekben, ellenőrző körutakban, szemlékben és látogatásokban – és nem hagyhatta elhalványulni e napok legfőbb értelmét sem, amely dús, vidám ünnepi ebédekben, vacsorákban, pezsgőben, zenében, cigánykórusokban öltött testet, és amelyekben erejéhez mérten készséggel osztozott, a legfelségesebb ünnepet megülve, az udvar népe is. Ebben a forgatagban Kurlov tábornoknak nem lehetett érkezése arra, hogy felidézze magában Sztolipin nyomatékos kérését, miszerint jó lenne egyeztetnie elképzeléseit és intézkedéseit a kijevi főkormányzóval. Még kevésbé juthatott eszébe egy olyan képtelen gondolat, hogy esetleg elmehetne magához Sztolipinhez, és beszámolhatna neki Bogrov értesüléséről. A miniszterelnök mindenki számára oly nyilvánvalóan elvesztette jelentőségét, oly szemmel láthatóan kegyvesztett lett az uralkodónál, hogy Kurlov szinte megalázónak tartotta volna, ha kilóg a sorból, és komolyan veszi névleges főnökét. Közben pedig előjelek tucatjai mutattak arra, hogy holnap övé lesz a bársonyszék!

Arról nem is szólva, hogy ha jelenti a dolgot Sztolipinnek, az magához ragadhatja a kezdeményezést, és ő arathatja le a terroristák elfogásának babérjait. És ha Sztolipin megint megússza a cár általi lemondatását, mennyire le lesz kötelezve Kurlovnak, amiért titkon megmentette az életét! Már idő sem volt semmiféle személyes jelentéstételre: nem volt annyi csendőri és katonai biztosító egység, amennyi elegendő lett volna, és egyedül Kurlov tábornok végtelennek tetsző, önfeláldozó, személyes jelenléte az utcai ceremóniák legveszélyesebb helyein, az ő merész operativitása garantálta a fenséges család biztonságát.

Minden nap sorakozókkal, vonulásokkal, körülzárásokkal és fogadásokkal telt, a teljes kijevi titkosrendőrség élete is az utcákon zajlott, az irodában egyetlen ügyeletes maradt, a Bogrovval való foglalkozást egy főrendőrkopóra hagyták, Bogrov viszont semmi érdemlegesen újat nem jelentett, a kopók pedig nem tudtak rájönni, hogyan tudhatott ez a tapasztalt konspirátor, Nyikolaj Jakovlevics, a megfigyelést Kremencsugban is, a pályaudvarokon is kijátszva, észrevétlenül besurranni Bogrov házába. Az újonc rendőrnyomozók könnyen elveszíthették volna a fejüket – durván betörnek Bogrov házába, és letartóztatják Nyikolaj Jakovlevicset. Ám ez nemcsak fél sikert sem hozott volna, hanem kifejezett kudarcot eredményezhetett: amint azt II. Sándor és Pleve meggyilkolása bizonyította, a terrorista csoport egyik tagjának letartóztatása pusztán arra kényszerítheti a többieket, hogy gyorsabban cselekedjenek. A védelem helyes

irányvonala ezzel szemben az volt, hogy kivárják a terroristák további lépéseit, miközben szüntelenül figyelik őket Bogrovon keresztül, lévén hogy Nyikolaj Jakovlevics megfigyeléséhez semmilyen eszközük nem volt. Komoly veszély a Kereskedő ligetben fenyegetett, ennek egy részét ugyanis gyengén őrzött dombok határolták. De szerencsésen végződött minden.

Bogrov jelentései nem sokat várattak magukra: szeptember 14-re virradó késő éjszakán új értesüléssel jelentkezett: egy nő érkezett bombával. Teljesen érthető volt az ifjú szokatlan izgalma, hiszen egy óriási összeesküvés legközepébe került. Kuljabko éjszakájának hátralévő része jóvátehetetlenül el volt rontva, aludni sem tudott. Már korán reggel Szpiridovicsnál volt, ott érte nála Trepov főkormányzót is, mielőtt az a hadgyakorlatra indult volna. Hiba volt persze bevonni az egészbe Trepovot is, akit egyszer már eltávolítottak a védelmi ügyektől, de Kurlov tábornokot nem merték ilyen korán háborgatni, annál is kevésbé, mert a tenoristák körúti találkozójáig még több óra állt rendelkezésükre. Trepov eddig mit sem tudott Bogrovról és a merényletről, most viszont figyelmeztetést akart eljuttatni Sztolipinhez, hogy ne lépjen ki a házból, és Kuljabkóval küldte volna el neki Bogrov éjszakai levelét. Kuljabko azonban – most már Veriginnel együtt – előbb a főnökükhöz ment. Kurlov tábornok jól összeszidta Kuljabkót ügyetlen kezdeményezéséért, mondván, hogy Trepov bevonásával zavart és megosztottságot okoztak a védelem szervezetében. Most természetesen már közölni kell valamit Sztolipinnel, de Kuljabko persze ne egyenesen hozzá forduljon, hanem csak az adjutánsához, és ne avassa be olyan részletekbe, mint Bogrov éjszakai levele, pusztán nagy vonásokban vázolja neki a dolgot.

Kurlovnak ezen a reggelen a folyó hivatalos ügyek kapcsán (mint például Verigin kamarássá történő felterjesztése, számos kitüntetés aláírása) jelentkeznie kellett Sztolipinnél. Ezúttal nem kerülhette el, hogy röviden beszámoljon a miniszterelnöknek a Bogrov-történetről, de ezt a dolog jelentőségét csökkentve tette, és csak arra kérte Sztolipint, hogy ne hintón, hanem gépkocsin induljon ma útnak.

Jelentéstétele alatt Kurlov döbbenten tapasztalta, milyen visszavonhatatlanul nagyot zuhant a miniszterelnök tekintélye, mert Kurlovot kérte, hogy Csenyigovba menet fogadja be vasúti kocsijába.

– Hogyhogy? Talán a kegyelmes úrnak nincs helye a cári hajón?

– Nem hívtak meg.

A megaláztatás és kegyvesztés végső jele! Bizony, alig pár nap múlva elveszíti posztját.

Ami most különleges rendőrségi intézkedéseket kívánt, az az uralkodó szerencsés visszaérkezésének biztosítása volt a hadgyakorlatról, akár az útvonal váratlan megváltoztatása árán is (Szpiridovics már el is rohant, hogy értesítse az udvari parancsnokot,

és előkészíttessen vele mindent). Aztán a hadijátékok akadálytalan megtekintéséé a lóversenypályán, majd a szerencsés színházba érkezésé. És a színházi előadásé (az van egyébként a legjobban előkészítve: kilencvenkét titkosügynök és velük tizenöt tiszt tartózkodik a színházban).

Amikor Kurlov visszament reggelizni az Európa Szállóba, még egy újság várta: az önfeláldozó Bogrov ismét eljött, egyenesen ide, a szállodába, és elmondta, hogy a terroristák terve megint megváltozott. Lám csak, hagyni kellett, hogy az események minden beavatkozás nélkül maguktól bontakozzanak ki, és Bogrov közléseire várni. Ahhoz pedig, hogy el ne veszítse a terroristák bizalmát, persze színházjegyet is adni kellett neki, ahogyan kérte. (Dermesztően hatott a *terroristák magas beosztású pártfogói*ról szóló hír. Itt nagyon-nagyon gyorsan kellett kapcsolni, és nagyon-nagyon óvatosan cselekedni. Ha az ember nem kerül a főáramba, könnyen tönkreteheti sokéves feddhetetlen szolgálatát.)

Mellesleg a kolosszális rendezői gondok-bajok közepette nem is juthatott ideje arra, hogy belemélyedjen Bogrov jelentéseinek részleteibe, alig maradt egy órácskájuk, hogy négyesben elüldögéljenek az étteremben. Kurlov tábornoknak kitartóan és feltűnően jelen kellett lennie az uralkodó minden útján, és irányítania a rendőri intézkedéseket. Arra volt kárhoztatva, hogy a mai egész napot az utcákon való ide-oda rohangálással töltse: hol az összeverődött tömeget dezinformálta a rendőrségnek szóló harsány álparancsaival, hol maga cserélte fel az uralkodói menet útvonalát kevésbé veszélyesre, hol a palotaőrség parancsnokának, a barátjának, Gyegyulinnak könyörgött, hogy vegye rá a cárt egyéb változtatásokra. Mindezen műveleteiben fáradhatatlanul, értőn és merészen összedolgozott vele Szpiridovics ezredes.

Aztán jött a palotában rendezett pompás ebéd, s máris közeledett a színházi előadás ideje. Kurlovnak mindenekelőtt aprólékosan ellenőriznie kellett, jól átvizsgálta-e a rendőrség a színházat (nem rejtettek-e el valamit a színészek öltözőiben, sminkes dobozaiban), majd a palotához hajtatnia, hogy fogadja és a színházig vezesse az uralkodói menetet. Csak ezt követően, alig néhány perccel az előadás kezdete előtt foglalhatta el igen felelős díszhelyét a földszint első sorában, a cári páholytól számított harmadik széken (az elsőn az uralkodó kedvence, Nyilin admirális ült, aki mindig kissé kapatos volt, a másodikon Gyegyulin, tőlük kapta Kurlov a legfrissebb információkat a palotából, az ő személyükben tisztelhette legigazabb jóakaróit). Sztolipin az ötödik széken ült, s elmondta, milyen – meglehetősen zavaros – üzenetet adott át neki adjutánsa, Jeszaulov Kuljabkótól: a terroristák találkozójára este a körúton nem kerül sor. De vajon napközben sor került-e rá? Sztolipin semmit sem tudott.

Kurlov viszont tudott: délelőtt a lóversenytéren és napközben is több alkalommal jelentette neki Kuljabko a Bogrovtól származó értesüléseket, ő pedig jóváhagyólag vette tudomásul Kuljabko intézkedéseit. Kurlov tehát sok mindent tudott, de nem volt köteles tudni, legalábbis olyan részletesen nem, hogy jelentést tehetett volna Sztolipinnek. Az egész felvonás alatt a palotaőrség parancsnokával sugdolózott, nem hallgatta el előle a döbbenetes újságot a magas beosztású pártfogókról sem, a szünetben pedig nem rohant, hogy értesüléseket szerezzen a miniszterelnöknek. Inkább őt faggatta, hogy mi az, amit tud, s csak azután vonult ki méltóságteljesen a kiürült átjárón át megnézni, merre van Kuljabko.

Annak meg most igencsak kijutott az izgalmakból: Bogrov, amint a színházba ért, közölte vele, hogy este sem kerül sor a terroristák találkozójára a Bibikov fasorban, ahol pedig már fel volt állítva a csapda titkosügynökökkel! Így fennállt a veszély, hogy a ragyogó siker kudarcba fordul, a végén még kicsúsznak a kezük közül a terroristák! Kuljabkónak összeszorult a szíve, rádöbbent, hogy Bogrovra nem a színházban van szüksége, hanem otthon, Nyikolaj Jakovlevics mellett, hogy vigyázzon rá, nehogy végleg elmenjen. No de Bogrov úgy kiöltözött, annyira büszke volt, hogy bejutott a díszelőadásra, amelyre Kijev legérdemesebb emberei sem szerezhettek jegyet, mert kiszorították őket a pétervári előkelőségek (a zsidók közül meg mindössze két milliomos lehetett jelen) – szóval Bogrov annyira büszke volt, hogy Kuljabkót nem vitte rá a lélek, hogy teljesen letörje, eleve ne engedje részt venni az előadáson. Csak arra szánta rá magát, hogy elküldje, nézze meg gyorsan, még az előadás előtt, a helyén van-e Nyikolaj Jakovlevics. Bogrov gyorsan hazaszaladt (kínos lett volna egy titkosügynök kísérőt adni mellé), visszajött és jelentette: Nyikolaj Jakovlevics éppen vacsorázik. Na jó, akkor ennek a vacsorának az időtartamára biztosítva volt a nyugalom.

Az első felvonás alatt azonban Kuljabkóra ismét rátört a nyugtalanság. A színpadon éppen kelepcébe csalták a cárnét, majd a tengerbe fojtották gyermekével, a căreviccsel együtt, de az alezredes ebből semmit sem látott, csak azt vélte látni, hogy a rafinált, kézrekeríthetetlen Nyikolaj Jakovlevics láthatatlanná válva átsurran a titkosügynökök láncán és elmegy, elmegy, elviszi magával a browningokkal teli kis bőröndjében Kuljabko alezredes – és mások – soron következő rangját, kitüntetését és pénzjutalmát.

Ezért az első szünetben, bármilyen kínos volt is ez neki, ismét arra akarta kérni Bogrovot, hogy szaladjon haza, de ekkor meglátta jótevőjét, Kurlov tábornokot, aki peckesen vonult végig az előcsarnokon.

Kurlov fél szóból is értette a lényeget. Nem tartotta helyesnek, ha Bogrovot megint hazaküldik: rendben van, egyszer visszament a

kesztyűjéért, de ezt mégegyszer semmiképpen sem teheti, lebukik. Hanem! Támadt egy zseniális gondolata: már hányadszor változtatják a terveiket két nap alatt a terroristák! De vajon hogyan csinálják? – nem jutott eszükbe, hogy megkérdezzék Bogrovtól. Értesíthetik persze egymást levélben, amelyet egy-egy nem feltűnő személy visz el a címzettekhez, hiszen Bogrovék háza többemeletes, sokan laknak benne. És ha telefonon tartják a kapcsolatot? Nincs-e arra Kijevben technikai lehetőség, hogy lehallgattassák Bogrovék telefonjait? Kurlov meg is parancsolta a mintegy varázsütésre megjelenő Veriginnek: hívassa magához a posta és távírda igazgatóját, beszélje meg vele a dolgot. A szünet még jó darabig eltartott, Verigin és Kuljabko átment az utca túloldalára, Francois kávézójába, oda érkezett a posta és távírda igazgatója is (színházjegye nem volt). A dolog, mint kiderült, kivitelezhető volt, az igazgató megígérte, hogy este tizenegy órára, azaz a harmadik felvonás kezdetére már le is fogják hallgatni Bogrov telefonját.

A rendőrfőnöknek joga is, érdeke is, hogy az efféle részleteket magában tartsa, ne tárja fel senki olyan előtt, akire nem tartoznak: mindig meghúzódhat azokban valami titkos fonal, kibukhat egy-egy hiba is, amelyet kívülállóknak végképp nem kell meglátniuk. Ezért amikor visszaült megtisztelő helyére, csak nagyon bizonytalan választ adott Sztolipinnek: igen, a terroristák majd később találkoznak valahol, egy eddig ismeretlen helyen, majd megtudjuk Bogrovtól. (Azt viszont nem mondta meg, hogy Bogrov itt ül a hátuk mögött.)

Kuljabkót megint elfogta az aggodalom: mindjárt tizenegy óra, Nyikolaj Jakovlevics persze már megvacsorázott, de vacsora után talán már át is költözött egy másik lakásba? És a titkosrendőrség egész nagyszerű művelete megbukott? Alighogy legördült a függöny a második felvonás után, és illendő volt felállni, Kuljabko előrelopakodott, és fejmozdulatokkal magához intette Bogrovot.

Sztolipint mégis nyugtalanítani kezdte a terroristákkal kapcsolatos bizonytalanság, megzavarta Kurlov érdekes beszélgetését, amelyet a palotaőrség parancsnokával folytatott, és megkérte, menjen és derítse fel a helyzetet. Az pedig, mivel kénytelen volt engedelmeskedni, kiment a teremből a folyosóra, és elküldte az egyik csendőrtisztet Kuljabkóért. Amint meglátta a telefonos szobát, eszébe jutott, hogy felhívja a postaigazgatót, de ekkor ért oda Kuljabko, és jelentette, hogy másodszor is hazamenesztette Bogrovot ellenőrizni a helyzetet, ami nagyon nem tetszett Kurlovnak, és meg is dorgálta Kuljabkót engedetlenségéért.

És épp ekkor hallatszott a teremből egy furcsa, száraz pukkanás, majd a felbolydult, kifelé menekülő közönség kiáltozása, amelyből az volt kivehető, hogy rálőttek Sztolipinre és megölték. Kuljabko nem tudott már parancsolni magának (Kurlov meg neki), berontott a

terembe, hogy megtudja vagy meglássa, mi történt. Kurlov ezzel szemben óvakodott attól, hogy ide-oda csapódjon a tömegben, hiszen a veszély még nem múlt el, jöhettek még további lövések. A közönség válogatott előkelőségekből állt, bármelyikük várhatta, hogy rálőnek. Így inalt el az első sorból Szuhomlinov, és nyittatta ki magának a vészkijáratot Verigin.

Azt, hogy Bogrov lőtt (nahát, milyen agyafúrt a kis zsidaja!), Kurlov a mellette kivont karddal elrohanó Szpiridovicstól tudta meg: a gyilkos ellen rántott kardot, akit már tisztek ütlegeltek az átjáróban, de amikor felismerte Bogrovot, nem sújtott le rá, hanem karddal a kezében továbbfutott, hogy odalent, a cári páholy alatt őrségbe álljon.

Kurlov, miután meghallotta, hogy Sztolipin még él, be sem ment a terembe, mindennél kínosabb lett volna neki most szót, vagy akár csak pillantást váltania a sebesült Sztolipinnel.

Kuljabko meg, aki vészesen elvesztette minden önuralmát, nyomorultul botorkált, hol a fejéhez, hol a pisztolytáskájához kapott, és azt nyögte, hogy főbe lövi magát.

Egyedül Kurlov tábornok őrizte meg tökéletesen hidegvérét. Elindult, hogy intézkedjék. Kiment a térre, kiüríttette, a színházat körülzáratta, a kijáratnál mindenkit ellenőriztetett – az uralkodó biztos hazajutásáról gondoskodott. De ezzel hibát követett el: gyorsan a maga kezébe kellett volna kaparintania a gyilkost, amíg az még a csendőrök hatalmában volt.

A hosszúra nyúlt szünet idején Sztolipint kórházba szállították, a nézőtéren eljátszották a himnuszt, a színpadon térdre borultak az uralkodó előtt, Bogrovot bevitték a büfébe, megmotozták, kihallgatását az az ügyeletes csendőrtiszt kezdte, aki megmentette az agyonveréstől. Kuljabko ott toporgott fölöslegesen, mentegetőzött, kétségbeesésében szinte beszámíthatatlan lett, úgy képzelte, hogy enyhítheti a maga bűnét, ha a főnökeit kezdi hibáztatni és eláztatni. Sietett elismerni, hogy hibázott, amikor nem figyeltette meg Bogrovot a színházban. Arra a legegyszerűbb kérdésre viszont, hogy miért nem motoztatta meg a bejáratnál, semmit sem tudott mondani, helyette a találékony Verigin válaszolt: „Nem etikus megmotoztatni *titkos munkatárs*ainkat, az megrendíthetné a bizalmat, ezért nálunk nem is szokás”.

Kurlov viszolygott attól, hogy maga menjen oda, valamilyen belső erő visszatartotta ettől. De miután meghallgatta Verigin jelentését, mind világosabbá vált előtte, hogy ha nem intézkedik nagyon sürgősen, mindent és mindenkit tönkretehet. Egy-egy perc sokesztendős szolgálatok, sőt egész sorsok eldöntője lehet. A legelső és legjobb lépés, ha Bogrovot a titkosrendőrség veszi át, az hallgatja ki, majd az egész vizsgálat lefolytatását a saját kezében tartja. De ha Kurlov maga jár el e cél érdekében, abból kiderülhet személyes

érintettsége, ami nem kívánatos.

Valamennyire észhez térítették Kuljabkót, és elküldték a büfébe, hogy ő követelje Bogrov átadását a titkosrendőrségnek. Szpiridovics, aki időközben visszadugta kardját a hüvelyébe, úgyszintén azt erősítgette, hogy Bogrovval hivatalból Kuljabkónak kell foglalkoznia. Közben azonban megérkezett a törvényszéki ügyész, aki nem volt hajlandó kiadni Bogrovot. Kuljabko elkeseredetten, végső kétségbeesésében azt próbálta kierőszakolni, hogy legalább négyszemközt beszélhessen Bogrovval, mivel így fontos értesülésekhez juthatna. De ezt sem engedték meg. Kuljabko kérését akkor egy harmadik személy közvetítésével Kurlov is alátámasztotta, az ügyész egy pillanatra megingott, de végül megint nemet mondott.

Kurlovnak azonközben biztosítania kellett (milyen szorongó szívvel tette!) az uralkodó útját a színházból a palotába, kénytelen volt tehát eltávozni. (Az események meg zajlottak!)

Csak az összes utaztatás lebonyolítása után ülhettek össze mind a négyen az Európa Szállóban, hogy megoldást keressenek a helyzetre. És egy újabb, kapkodás okozta hibát követtek el: ahelyett, hogy Kuljabko megnyugtatására (egek, milyen nyamvadtnak bizonyult!), felvilágosítására, helyes útra térítésére koncentráltak volna, még egyszer megpróbálták magukhoz kaparintani Bogrovot. Elküldtek a színházba egy rendbiztost, hogy a rendőrügyosztály és a csendőrhadtest parancsnokának, Kurlov vezérőrnagynak a nevében kihallgatás céljából a titkosrendőrségre vigye Bogrovot. A dolog katasztrofális fordulatot vett: az ügyész nem pusztán arra vetemedett, hogy megtagadja Bogrov kiadatását (már kapcsolatba lépett az igazságügy-miniszterrel, Scseglovitovval), hanem, miután az ostoba rendbiztostól megtudta, hogy Kuljabko az Európa Szállóban van, telefonon azonnal magához rendelte kihallgatásra!

Kuljabko pedig, aki a lövés óta eltelt pár rövid óra alatt még magához sem tért, öntudatra sem ébredt, a saját érdekét sem ismerte fel, ebben a felkészületlen, zavart állapotában rögtön el is ment a kihallgatásra, ott meg szépen kipakolt, mondván, hogy Szpiridovics és Verigin, sőt maga Kurlov is tudott arról, hogy Bogrovot bejuttatták a színházba, s hogy az ő – Kuljabko – minden lépéséről tudtak. Jóvátehetetlen hibát követett tehát el, hosszú időre megnehezítette a nyomozást és kollégái helyzetét, méghozzá anélkül, hogy a magáén akár csak egy szemernyit is könnyített volna. Ugyanígy Bogrov is, aki, mivel senki sem befolyásolta, nem is magyarázott el neki senki semmit, eleinte elhallgatta, hogy kitől kapta a színházjegyet, de utóbb megnevezte mind Verigint, mind Szpiridovicsot.

Pedig közben az önfelmentés helyes terve mind jobban megvilágosodott, és mind pontosabb körvonalat öltött Kurlov és Szpiridovics higgadt, tapasztalt fejében. Szpiridovics persze semmit

sem tudott Bogrovról, nem is kellett róla tudnia elvileg, mivel ez a funkció a helyi titkosrendőrségre tartozik, ő viszont az udvari biztonsági szolgálatot irányítja. Ideje sem lehetett erre. Még kevesebb köze volt a dologhoz Veriginnek, aki biztonsági jellegű feladatokat egyáltalán nem látott el, a politikai nyomozó hatósággal kapcsolatban sem állt, őt különleges megbízatások teljesítésére rendelték Kurlovhoz. Bogrovot illetően egyikük sem intézkedett, formálisan nem is intézkedhetett. Ami magát Kurlov tábornokot illeti, ő az ünnepségek idején valóban a biztonság állapotának egészéért felelt, de éppen mert e feladat óriási volt, nem folyhatott bele minden részletébe (Bogrovról csak igen nagy vonalakban tájékoztatták). Meg kellett bíznia az egyes részterületek felelőseiben, ami nélkül eleve nem lehet irányítani. A nyomozással kapcsolatos közvetlen intézkedések nem rá tartoztak. Arra pedig minden oka megvolt, hogy egy olyan régi és tapasztalt munkatársában, mint Kuljabko, megbízzék.

Ha az első perctől kezdve ezt az irányvonalat követik, és erre építik védekezésüket, akkor róluk, a három magasabb rangúról, azon nyomban elhárul minden gyanú, szilárd talaj kerül a lábuk alá, és akkor Kurlov tábornok annál hatásosabban és jelentékenyebben nyújthatott volna segédkezet és védelmet beosztottjának, aki óvatlansága és kisebb hivatali mulasztása miatt jutott bajba. Mert hát Kuljabko is menthető volt, erős érvek szóltak mellette: semmiképpen sem számíthatott Bogrov hitszegésére, hiszen korábban az oly odaadóan teljesítette szolgálatát. Nyeszlett, szemüveges, értelmiségi külleme alapján sehogyan sem lehetett azt feltételezni, hogy *ő maga* lenne terrorista, ha meg durva megfigyelésnek vagy motozásnak vetik alá, az elronthatta volna az egész játékot. Itt egyszerűen a körülmények szerencsétlen egybeeséséről volt csak szó.

Kuljabko azonban, akár egy tehén, amelyet összecsíptek a bögölyök, a történtek után elvesztette minden józanságát, hánykolódott, bőgött, a nyálát csorgatta – és nem sikerült helyrerázni még azelőtt, hogy kihallgatásra rendelték volna.

Pedig hát az eljárás még nagyon is a felsőbb körülményektől függött: attól, hogy nagyobb vagy kisebb jelentőséget tulajdonítanak-e Sztolipin miniszterelnök sebesülésének (halálának?). Az udvarban tapasztalható előjelek és részmegnyilvánulások alapján Kurlov okkal feltételezhette, hogy az eljárás alacsony szinten fog lezajlani, így annál könnyebben ki lehetett volna keveredni minden kellemetlenségből, ha a vallomások kezdettől fogva körültekintőek. (Különösen, mert a palotaőrség parancsnoka, Gyegyulin ezen az estén megerősítette az előző beszélgetéseik során már kifejtett ígéretét, hogy tudniillik Sztolipin bukása – most: halála – esetén sikerrel lehet Kurlov belügyminiszteri előléptetéséért közbenjárni.)

Egyvalami azonban kétségtelen volt, bármelyik változat valósul is

meg: az elmúlt napok biztonsági mulasztásait – a nyomozás sikere érdekében – pótolni kell, méghozzá sürgősen, még ezen az éjszakán. Házkutatások és letartóztatások egész lavináját kellett Kijevre zúdítani *Bogrov minden lehetséges kapcsolatának felszámolása céljából*. Mindenekelőtt a lakására kellett lecsapni, amelyet eddig megkíméltek, s ott Nyikolaj Jakovlevics és fegyverek után kutatni (minél több rendőrségi tisztségviselőt odacsődítve). Elfogni mindenkit, akit a lakásban találnak, beleértve a nagynénit is. Letartóztatni Kijevben mindenkit, akit valaha is mint anarchistát vontak felelősségre. Őrizetbe venni minden személyt, aki Bogrov noteszaiban szerepel, minden rokonát és ismerősét – még az ügyvédeket is, ha ez felháborodást fog is okozni. Semmi baj, ki lehet védeni ezt is: Kurlov tábornok, aki fontos általános rendszabályok foganatosításával volt elfoglalva, ezúttal sem folyhatott bele alárendeltjeinek minden intézkedésébe. Viszont ennek az éjszakának az eseményei majd a javára szolgálnak, ha a hatóságok a tétlenségét akarják a szemére vetni.

Az éjszaka folyamán hetvennyolc gyanús személyt sikerült őrizetbe venni. Utóbb ki sem hallgatták mindegyiküket. És még egy jó húzás: bár szívből sajnálta Kuljabkót, maga Kurlov rendelte el felmentését.

Ám még ezzel sem ért véget ez a viharos éjszaka: Kurlovot váratlanul Kokovcov – az eddigi pénzügyminiszter, akit azonban most, éjnek évadján már ki is neveztek megbízott miniszterelnöknek – lakására hivatták. Tehát ugyanezen órán őt is kinevezhetik a belügyminisztérium ideiglenes irányítójává! Csakhogy nem ezért hívatta őt Kokovcov. Leplezetlenül ellenséges hangnemben, kezet sem nyújtva, megkérdezte: „Elérte, amit akart? Meg van elégedve?” Beszélgetésükből kiviláglott, hogy az új miniszterelnök nem kíméli majd erejét, hogy hamisan vádolja meg Kurlovot. Így nyomott hangulatban érte szeptember 15-ének hajnala. Most, hogy a kezelhetetlen Kuljabko mindent sárba taposott, a védekezés egy másik, utolsó és őszinte módja kezdett kirajzolódni előtte. A miniszterelnök – gyorsan bekövetkező – halála esetén (az orvosok első benyomása szerint állapota nem adott okot reményre) be lehet vallani, hogy ő, Kurlov tábornok, mindent tudott – azt is, hogy Bogrovot beengedték a színházba! –, de *magának Sztolipinnek a tudtával és beleegyezésével* cselekedett, akinek rendszeresen jelentette a fejleményeket. Az elhunyt miniszterelnöknek ez már nem árthat, ellenben Kurlovnak nagyon megkönnyíti a védekezést.

És hogy ez a közlés el ne akadjon, el ne süllyedjen valami bírósági irattárban, elég, ha fű alatt kiszivárogtatja néhány liberális tudósítónak. Akkor az egész sajtó ráharap, kiszínezi ezt a számára legkedvezőbb változatot, miszerint Sztolipin a saját rendőrrendszerének lett az áldozata, annak, amelyet ő maga hozott

létre a forradalom ellen!

67. fejezet

Hírek keltek szárnyra Kijevben. – A sebesült állapotáról. – Ki hát a gyilkos? – Összeesküvésről beszélnek. – A színházjegyet a titkosrendőrség adta! – Ujjongás az ohranka szégyenén. – De hiszen egész Oroszország védtelen! – Szenzációs részletek. – Maga Sztolipin készítette elő a gyilkosságot! – A kadet sajtó hangneme. – Az eszer KB üdvözli a gyilkosságot. – Le kell mosni a hősről az ohrankával való kapcsolat gyalázatát! – Hírek arról, milyen nagyszerűen tartja magát. – A Novoje Vremja *hangneme. – Könyörgő istentiszteletek.*

Másnap reggelre a döbbent Kijevet elárasztották a szájról szájra terjedő és az újságokban közzétett hírek, egy egész kazal igazsággal vegyes kitaláció. És a különböző találgatások: él-e még vagy nem? Ki a gyilkos? Hogyan ölték meg?

Egy vakhír: mérgezett golyók voltak! Még egy: a gyilkos a negyedik sorban ült, a lehető legelőkelőbbek közül való! A *Birzsevije Vedomosztyi* sietett közölni, hogy a gyilkos az első sorban ült, lelkes monarchista, az uralkodó kíséretéhez tartozó személyekkel társalgott.

A leghitelesebben Sztolipinről szóltak. Nem vesztette el a lélekjelenlétét, maga vette le zakóját, fehér mellényén gyorsan nőtt a vörös folt, amikor ehhez kapott, csupa vér lett a keze. Egy székre ereszkedett, ereje elhagyta. A közelben tartózkodó Rejn orvosprofesszor és más orvosok, akik a színházban voltak, odarohantak hozzá, elállították a vérzést, és maguk támogatták a sebesültet a kijárathoz, összevérezve a ruhájukat. Közben megjött a mentőkocsi, az szállította a sebesültet a Makovszkij kórházba, nem messze a színháztól, a Malo-Vlagyimirszkij utcába.

Két golyó volt. Az egyik a jobb mellbimbó alatt érte, nekiütődött a mellén viselt Szent Vlagyimir-keresztnek, ez csökkentette az ütés erejét. Kimeneti nyílás nincs, a golyó megakadt a hátgerinc melletti izmokban. Félő, hogy megsértette a rekeszizmot és a máját. A második átütötte a kézfejet és a korlátot, a zenekari árokba röpült, és megsebezte az egyik hegedűs lábát. Az első golyó kiemelését másodlagosnak tartják, egyelőre nem készülnek műtétre. Éjszaka vészterhes volt az állapota, a szíve, amely eleve gyenge, már-már felmondta a szolgálatot. Miután bekötözték, a sebesült felvette az utolsó kenetet, maga mondta el hangosan a szent áldás előtti imát, keresztet a bal kezével vetett. Erős fájdalmai voltak, de sztoikus nyugalommal viselte őket.

Reggelre javulás állt be, ami talán a beteg lelki erejével magyarázható, az orvosok szerencsés gyógyulásában kezdtek reménykedni, kilencven százalékos esélyt jósolva. A beteg tükröt kért,

megnézte benne a nyelvét, és azt mondta: „No, úgy látszik, ezúttal megúszom.” A gyomrában érzett fájdalomról meg: „Még mindig ott van bennem a főkormányzói ebéd.” Idegrendszere megrendült: a legkisebb kopogás vagy surrogó hang is zavarja. A kórház előtti kocsiutat szalmával borították be. Az orvosok semmi érdemlegeset nem csinálnak, kivárnak. Pétervárról idehívták a híres Zeidler professzort. A beteg étvágya rossz, hashajtót nem kaphat. Bort, feketekávét, brómot adagolnak neki. Fájdalom esetén morfium injekciót kap.

Hát a merénylő? Fiatal ügyvédbojtár. Komoly forradalmi múltja van, többször tartottak nála házkutatást, le is tartóztatták. Az eszer párt központi bizottságának és katonai szervezetének tagja.

A lakosságot azonban mindez nem elégítette ki. Egy ilyen jelentős és bonyolult *cselekmény*t nem hajthatott végre egyetlen ember, akármilyen harcos eszer! A természetes észjárás azt sugallta: óriási összeesküvés, nagy terrorista csoport nyomára kell bukkanni. Az a hír járta, hogy az eszerek egyesültek a Bunddal és a finnekkel, súlyos cselekmények egész sora várható, ez csak az első volt közülük. Összeszedték és egybevetették a különböző közleményeket, arról, hogy valami forradalmár néhány nappal ezelőtt a titkosrendőrség helyiségében öngyilkosságot követett el (az illető, mint kiderült, köztörvényes bűnöző volt, akinek nem sikerült külföldre szöknie); vagy hogy a színház közelében, a Funduklejev utcán egy (nyilván véletlenül odatévedt) gépkocsi száguldozott; hogy utasok megvertek egy éjjeliőrt, mert nem akarta őket beengedni az udvarra; hogy tegnap a színházban átvágtak egy villamos vezetéket, de az elkövetők nem érték el a fővezetéket, így nem sikerült sötétségbe borítaniuk a színházat, és ezzel megmenteni a gyilkost, akinek a szökéséhez pedig már elő volt készítve egy katonaköpeny és sapka, s a gyilkos be is vallotta a kihallgatásán, hogy volt ilyen terv.

A későbbiekben mindebből semmi sem igazolódott be.

Ekkor híre ment, hogy a gyilkos nem valami idegen jöttment, hanem egy köztiszteletben álló, gazdag helybéli fia, és apja jegyével jutott be a színházba. A tisztességtudó kijevi társadalom megrémült (mégiscsak a kormányfőt gyilkolták meg!). Azzal fenyegetőztek, hogy az idősebb Bogrovot kitiltják a Nemesi Klubból és a Concordiából (nem lett rá szükség). Arra is célozgattak, hogy őt is kizárják az ügyvédi kamarából (csak a fiát zárták ki, őt sem mindjárt). Az az ügyvéd, akinél Bogrov már az egyetem elvégzésétől kezdve másfél éven át be volt jelentve, jóllehet egyetlen ügyet sem vállalt, regisztrációja csak a hatóságoknak szólt, megtagadta (elsiette a dolgot, senki sem kényszerítene volna rá).

A sajtó – mind a helyi, mind a központi – híreinek lavinájában rengeteg olyan valós információ bukkant fel, amelyet a nagy

kapkodásban utóbb nem erősítettek meg, de olyan valótlan is, amit utóbb nem cáfoltak meg. Közreadták például, hogy a gyilkosság már szeptember 11-én is megtörténhetett volna: húsz perccel a cári család érkezése előtt a téren, a hivatali épületek előtt egy idegen lovas léptetett ide-oda, és csak hosszas huzakodás után távozott – ez a lovas állítólag Bogrov volt. Egy másik közlemény szerint: szeptember 14-én, a hadijáték-bemutató idején a lóversenypályán látták Bogrovot, azon a kis térségen állt, ahova meghívó nélkül is be lehetett jutni, és a versenylótenyésztők társaságának titkára, aki már sokszor látta Bogrovot a lóversenyeken, hallotta, hogy „az udvari fényképészre" vár, mire eltávolíttatta arról a helyről, amelyet csak pár lépés és egy derékig érő rács választott el a miniszteri páholyoktól. A lakosság végül nem tudhatta meg, mi a valós, mi a valótlan ezekben a hírekben.

A város felelősnek érezte magát, hiszen a színházjegyeket az elöljáróság osztotta szét. Szeptember 15-én rendkívüli ülést tartott a Városi Duma, ezen a polgármester, Gyjakov visszautasította a vádakat: az elkövetőt nem a város, hanem *egy másik intézmény*, amely a belépők egy részét magának követelte, juttatta be a színházba. De *miféle intézmény?* – hördültek fel a városatyák, bár a válasz már nyilvánvaló volt. És a polgármester örömteli megkönnyebbülést érzett: a *titkosrendőrség*.

A Duma tombolt. A Duma fotokópiát követelt a jegykiadás nyilvántartásáról, és mivel még nem érzékelte a társadalmi széljárás irányát, Kijev díszpolgárává választotta Sztolipint.

A társadalmi széljárás pedig olyan irányt vett, hogy a mostaninál kedvezőbb, a hatóságok orra alá több borsot törő megoldást' várni sem lehetett! A sajtó így is, úgy is profitált: a forradalmárok ölték meg? – tanulságos, jó lecke a reakciónak! A titkosügynökök ölték meg? – még tanulságosabb, maguk ölték meg a saját belügyminiszterüket és kormányfőjüket! (Szeptember 16-ának végére nagyot változtak az orvosi jelentések: hashártyagyulladás, minden ok megvan az aggodalomra, a helyzet nagyon súlyos, aztán – fenyegetően csökkent a szívműködés – egyre megalapozottabb lett a megfogalmazás: „megölték".) De hát mindig is azt írták, hogy az *ohrankánk* keresztül-kasul rothadt, hogy állam az államban. Egész rendőrségünk csak provokációkra épít, most látható, hogy így is van! Nem más ez, mint a rendőrség és a forradalom, az ohranka és a terror szimbiózisa! *Maga a rendszer* készteti a rendőrséget arra, hogy efféle összeesküvéseket szervezzen, vagy legalábbis arra, hogy ne akadályozza meg őket! A történtek mindinkább a liberálisok örömujjongásához vezettek: eltették az útból a forradalom elfojtóját, méghozzá az ohranka pisztolyával!

(Közben tovább hömpölygött az újabb hírek hulláma: a

titkosrendőrség nyilvántartó könyvében van egy bejegyzés, amely szerint a revolvert Kuljabko utalta ki Bogrovnak. Aztán: Kuljabko közvetlenül a gyilkosság előtt kiment a színházból, és sietve elhajtatott valahová gépkocsin. Aztán: Kuljabko eltűnt Kijevből, nem találják. Nem, nem tűnt el, még intézkedik az utcákon, a tömeg pedig azt kiáltozza: „Le a provokátorral!”)

Megrettent a közép is, a féljobb és a jobboldal is, rádöbbentek a tátongó űrre, arra, hogy nem csak Sztolipint őrizték rosszul, hanem őrizetlen, védtelen, teljesen felkészületlen egész Oroszország is. Hogy az állam biztonságát nem védi megfelelően sem a titkos nyomozóhatóság, sem a sok pénzt felemésztő, nagyhangú ohranka. (Miljukov elhamarkodottan bejelentette, hogy az ünnepségek biztosítása kilencszázezer rubelbe került, aztán háromszázezret, majd még kevesebbet mondtak.) Az orosz társadalom mintha lassan kezdett volna már elszokni a terrortól, magához tért, felocsúdott. Úgy tűnt, hogy sikerül leszerelni a terrort, hogy az államhatalom megerősödött – és akkor hirtelen az a kihívó pisztolylövés a cári díszelőadáson, rendkívüli biztonsági rendszabályok közepette. Pisztolylövés, amelyet ráadásul épp arra adtak le, aki megnyugvást hozott az országnak!

Zavar támadt az Állami Dumában. Az októbristák interpellációt készültek benyújtani a titkosrendőrség tevékenységéről, de a baloldaliak arra korlátozták volna az egészet, hogy a politikai rendőrség bomlasztja a forradalmárok sorait. A biztonsági szabályok teljes semmibevétele annyira szembeszökő volt, hogy még a legeslegjobboldalibb *Zemscsina*, Sztolipinnek és politikájának esküdt ellensége is elfogadta, hogy a merényletet az ohranka inspirálta.

Másként az egészet se felfogni, se értelmezni nem is lehetett. Már az első napok hírtöredékeiből is kiviláglott, hogy Bogrovot revolverestül valamilyen érthetetlen, meg nem nevezett gonosztevő leleplezése céljából engedték be a színházba, ahova ez a titokzatos illető nem tudni hogyan, valójában sehogyan se hatolhatott volna be. Ha a rendőrség nem szőtt is összeesküvést Sztolipin ellen, arcátlan kötelességmulasztását akkor sem lehetett tagadni. Vagy kívánnia kellett, hogy lóvá tegyék, vagy mérhetetlenül hülyének lennie. A sajtóba jutó részletek meg mind képtelenebbnél képtelenebbek voltak. Amikor például Bogrov elindult otthonról a színházba, az egyszerű rendőrügynökök gyanúsnak találták, de Kuljabko helyettese megnyugtatta őket: „a mi emberünk”. Más, a „népi ohrankához” tartozó sötét alakok is kaptak színházjegyet, így például Franc Pjavloka, egy rablóbanda volt főnöke (tizennégy rablás), aki most Kuljabkónál szolgált. Magát a rendőrügyosztályt és a délnyugati terület főkormányzóját is távol tartották az ünnepségektől, mindent és mindenkit a titokzatos és mindenható Kurlov-Verigin-Szpiridovics hármas helyettesített. Bár ők maguk eddig ismeretlenek voltak, nevük

ebbe a körbe vonva most úgy dagadt, akár egy óriáspók. Mint megrázkódtatások idején rendesen, most is felszínre került az, ami rejtve volt: hogy Sztolipin jobboldali ellenségei nagy összegeket adtak Kurlovnak váltóra, amelyeket mindmostanáig nem fizetett vissza; hogy Verigint, a jelentéktelen kistisztviselőt Kurlov már hatalma legelső napján hihetetlenül magas polcra juttatta, az egész rendőrügyosztály hajbókolt kegyence előtt, aki több tízezer rubelt kapott számolatlanul, s most úgy távozott Kijevből, mint akinek semmihez semmi köze, akit nem terhel felelősség; hogy Raszputyin nemrég azzal ajánlotta fel a nyizsegorodi kormányzónak a belügyminiszterséget, hogy Sztolipint *könnyű eltenni az útból*.

És éppen ebben a pillanatban ömlött el a sajtón, mint valami sötét tintaköd, egy *jól értesült személy*től származó információ, amely szerint maga Sztolipin zárta ki a biztonsági tevékenységből a főkormányzót, *ő maga* járult hozzá ahhoz, hogy Bogrovnak színházjegyet adjanak.

Sztolipin ezt már se meg nem tudhatta, se meg nem cáfolhatta, a sajtó viszont felkapta: szóval így állunk? Dupla siker! Akkor hát nem is a rendőrség, hanem a kormány provokációjáról van szó?! Nincs-e vajon szerepe a Sztolipin-gyilkosságban még Azefnek is? (Ilyen pletykát is szárnyra bocsájtottak.) Száz forradalmárt akartak lefogatni, és óriási pert rendezni? Eszerint a Kurlov-félék csak a sztolipini irányvonal termékei? Eszerint Sztolipin telepítette tele Oroszországot provokátor titkosügynökökkel, és a saját provokációs elgondolásának esett áldozatul? Oroszország nacionalista, vallásos politikája másra nem is vezethetett!

Egy ilyen végkövetkeztetésbe boldogságában bele kellett remegnie a kadet sajtónak. Ha már a jobboldali lapok is nyíltan védelmükbe vették Kurlovot, s a *Rosszija* és a *Russzkoje znamja* nem átallották ócsárolni a haldokló miniszterelnököt, akkor hogyan is ne találta volna fel magát a kadet sajtó, amely nagyon kitanulta, miképpen kell a sorok között üzenni:

> Sztolipint akkor érte a lövés, amikor boldogan és vidáman mintegy a diadalát ülte. Miért a sors e haragja? Nem intelem hallik-e ki a revolverlövések zajából? Az orosz társadalom most vértelen módszereket is alkalmazhatna a tiltakozáshoz, de nem lehet, hogy a sors akart arra figyelmeztetni: a véres módszerek fennmaradnak?

Akaratlanul is adózva az illendőségnek, egyenesen nem írhatták le, hogy örülnek a gyilkosságnak, de a *Russzkije Vedomosztyi* a sajnálat egy szikrája nélkül fejtegette, hogy a terrorcselekmény a közhangulat természetes kifejezője volt, az államon belüli teljes rendezetlenség következménye, amely rendezetlenség miatt mélységes az elégedetlenség a lakosság minden rétegében. Jó alkalom volt a

gyilkosság arra is, hogy megismételjék: „a kormány ellenséges a néppel szemben” (nem hibázik, nem vak, hanem éppenséggel ellenséges). A *Recs* pedig most már végérvényesen arra a következtetésre juthatott, hogy „a nemzeti politikának semmi pozitív tartalma nincs”. Általában pedig Sztolipin már annyira régen és annyira minden bajnak volt okozója, hogy a kijevi lövés, mondhatni, túl későn is dördült el.

Bár a kadetok az utóbbi években mintha már nem tapsoltak volna a terrornak (sőt, azt kezdték mondogatni, hogy a terroristák a reakciónak nyitnak utat), most mégsem állhatták meg, hogy egy nagyot ne szippantsanak Bogrov lövéseinek friss levegőjéből. (Belülről mindig is rágta őket a titkos vágy: jaj, bárcsak legalább *ezek* felrobbannának!) Az egész *társadalom* öröklött hajlama folytán édes borzongásba dermedt, hiszen annyira bevett szokássá vált a forradalmárok „hősi tetteinek”, „önzetlen áldozatának” megéneklése. Kiderült a leleplezések során, hogy az Állami Duma valamelyik tagja konspiratív levelet kapott az eszer párt külföldi központi bizottságától, de ezt senki sem tekintette tisztességtelennek, nemhogy büntetendőnek.

A fáradhatatlan távírók most már ontani kezdték a merénylettel kapcsolatos külföldi véleményeket is. A határon túl teljes hangerővel nyilatkozhattak. Előadta elképzeléseit a lankadatlan Burcev, aki állítólag oly nagyszerűen értett a konspirációhoz. Az eszer KB azt dörögte (a legális sajtó meg szégyentelenül visszhangozta), hogy a párt nem adott megbízást Bogrovnak erre a lövésre, de az eszerek szívből üdvözlik a Sztolipin-gyilkosságot, amelynek igen nagy agitációs hatása van, és zavart okoz a kormányzati szférákban.

A társadalom szemében ezek után még hősiesebbnek tűnt Bogrov magányos alakja! Ó, ha ráadásul az ohrankával sem állt volna kapcsolatban, valóságos népi hős lenne!

Kirajzolódott az ügy ilyen fordulata is: ha az ohranka és a kormány bűnössége (Bogrov révén) immár bebizonyosodott, Bogrov maga talán nem is bűnös? Az egész társadalom, de különösen az ismerősök és a család számára most az lett a legfontosabb, hogy eltávolítsák Bogrovot az ohrankától! Hogy bebizonyítsák, nála nem valami Azef-féle dologról volt szó! Nagyon szerették volna, ha Bogrov tisztának bizonyul, csupán a keze véres, semmi több! (Kuljabkót éppen azért a rágalmáért gyűlölték meg, hogy Bogrovot igen régi munkatársának mondta. Az újságokban közölték, ez a Kuljabko semmisítette meg Lev Tolsztoj saját kezűleg írott leveleit.)

Bogrov fivére nyilvánosan adott hangot felháborodásának, amiért az újságok a „gyilkosság” szót merészelik használni (értsd: igazságos népi megtorlás volt). Az apja, akit Berlinben ért a hír és büszke volt fiára, akit ő nevelt, interjút adott: az én fiam szerette a lovakat. az

evezést, kártyázott, klubokba járt, valóságos bonviván volt, egészen más életmódot folytatott. Nem volt szüksége alamizsnára. Esetében kétségtelenül (ő csak tudta ott Berlinben) az ohranka fejeseinek bűnös tevékenységéről van szó. Embert ölt? Ezzel nem tudok megbékélni. (Értsd: ha *ember* lett volna, nem tudnék.)

Sem a tiszteletreméltó idősebb Bogrov, sem az ügyvédek egész tiszteletreméltó kara, amely éppen hogy az igazság érvényre juttatására hivatott, sem az egész tiszteletreméltó sajtó, a „professzori" lapokat is beleértve, túl annak az igen fontos problémának a boncolgatásán, hogy becsületes forradalmárnak tekinthető-e Bogrov, nem tett fel egy másik kérdést, nevezetesen: van-e joga egy huszonnégy éves suhancnak egymagában eldöntenie, mi szolgálja a nép javát, szíven lőnie az államot, meggyilkolnia nem csak a miniszterelnököt, hanem egy teljes állami programot is, és megfordítania egy százhetvenmilliós nép történelmének menetét?

A társadalmat csak egyvalami izgatta: *becsületes-e* vagy rendőrspicli? Baj, nagy baj, ha rendőrspicli, bár lehet, hogy jobb is, akkor annál inkább nem ő a hibás, hanem a *környezet*, az átkozott *rendszer*, Bogrov meg csak tragikus áldozata.

A cenzúra azonban mégis szabott néhány olyan határt, amelyek megakadályozták, hogy kifejezetten dicsőítsék a gyilkost. De a sajtó lelkesen felnagyította legkisebb pozitív vonását is. A hírek szerint Bogrov nagy önuralmat mutat a kihallgatásokon. Nagyon nyugodtan, nagyon ironikusan viselkedik. Úgy, mint egy igazi forradalmár, aki teljesítette állampolgári kötelességét. Cigarettázva, karját a mellén Napóleon módjára összefonva tesz vallomást! A viselkedése szinte derűs! Sajnálja a szüleit. Érdekli, mit írnak róla az újságok!…

A jobboldaliak sem vették védelmükbe Sztolipint, egyedül a *Novoje Vremja*, amely pedig szintén nem volt vele különösebben jóban, ütött meg más hangot:

> Megindult újra a sötét ármádia… Oda lett a biztonságérzet… Sztolipin nem bújt el, így annál könnyebb volt lecsapni rá. Kihívás ez az orosz népnek, pofon a parlamentarizmusnak… Ez nem egyedi gaztett, hanem egész Oroszország elleni támadás… Nem a proletárok szenvedése mozdította a gyilkos, a milliomosfi kezét, hanem a fajtájához tartozás érzése, a fajtájához, amely rablásainak útján akadályba ütközött. Sztolipin az orosz hitelügy államosítását készítette elő. Sztolipin egyet jelent az orosz nemzeti politikával, ezért szenvedett mártíriumot.

A leghangosabbak és a legáltalánosabbak azonban e napokban az egész Oroszországon végigáradó könyörgő istentiszteletek voltak. Egyes nézők már a színházból egyenesen a Mihail kolostorba vonultak,

s ugyanazon az éjszakán könyörgést tartottak. A kijevi templomokban szeptember 15-én mindenütt gyászszertatások voltak. A zsúfolásig megtelt Szofija és Vlagyimir székesegyházban megszakítás nélkül folytak a könyörgő istentiszteletek, a hívők közül sokan zokogtak. A Szent Vlagyimir Egyetem professzori tanácsa táviratban közölte, hogy imákat mondanak ők is. Pétervárott ugyanaznap Gucskov tartatott könyörgést a Taurisz-palotában, szertartások voltak a Városi Duma termében, a vezérkar kápolnájában, az Admiralitás épületében. A Kazányi székesegyházban könyörgő istentiszteletek egész sorát rendelték meg az októbristák, a nacionalisták, az Államtanács, a hadügyminisztérium, a belügyminisztérium, a földművelésügyi minisztérium nevében…

És még mennyit a többi székesegyházban.

És Moszkvában.

És az Orosz Birodalom minden, de minden városában.

A KÖNYÖRGÉSEK MEGVOLTAK, ÁMDE HASZNOT NEM HOZTAK

68. fejezet

Elkapkodta a dolgot, nem sebezte halálra! – Bogrov közvetlenül a merénylet után… – És amikor már lehiggadt… – Teljesítette kötelességét. – Megkönnyebbült, nem kell már őriznie a titkot. – Sajnálja Kuljabkót. – Jegyzőkönyvbe veszik, miért kímélte meg az uralkodót. – Hát még mindig nem értik?… – És nem kér védőt. – A Koszoj Kaponyir börtönben. – A csendőr alezredes tanácsa. – Mondjon le a hőstettről, de meneküljön meg? – Emlékei a Riviéráról. – Monte Carlo termeiben. – Sorra veszi hányattatásainak éveit. – Ha már megmenekülni nem tud, legalább az ohranka nyakába varrja magát!

Mit írnak róla az újságok? – no és mit Sztolipinről?

Csak nincs még mindig életben? Csak nem marad meg? Égeti, mardossa a kérdés: minek volt akkor az egész?

Bogrov olyan közel ment akkor hozzá, hogy látta, amint a golyó fergeteges becsapódásától szinte megremeg a felül begombolatlan zakó szövete. Fizikailag érzékelte, hogy nem egyszerűen belelövi, hanem beleveri a golyókat ellensége törzsébe. És már bele sem eresztette mind a nyolc meglévő töltényét, nem is figyelte, hányat eresztett bele, elvétette a számolást, de egyszeriben kielégült, megbizonyosodott arról, hogy sikerült – és futásnak eredt.

Hogy elsiette a dolgot! Most derült ki, hogy mindössze két golyót röpített belé, a másodikat meg csak a csuklójába? (Észre se vette, hogy a revolver megbillent. Már akkor futott volna?)

A lövések pillanatában villant élesen az agyába, hogy hiszen még meg is menekülhetne! Úgy megrémültek a termet talán ha félig megtöltő előkelő közönség tagjai, hisztérikusan sikoltoztak, rohantak kifelé vagy a székek mögé bújtak, mintha csak nekik, nem is Bogrovnak kellett volna elmenekülniük. Üres volt előtte a folyosó, és Bogrov rohanni kezdett, továbbra is a kezében tartva a revolvert (ha eldobja, talán fel se ismerik?), és közel volt már a kijárathoz, amikor egy tiszt olyan erővel ragadta meg a fegyvert tartó keze csuklóját, hogy kiejtette a browningot, de az is lehet, hogy kitépték, nem volt már ideje mindent észrevenni és felfogni, fejbe verték, alighanem egy színházi látcsővel, aztán már azt sem tudta, mivel, azt se, hogy ki döntötte le a lábáról, hogyan és hol érték az ütések. Csak később, már a büfében, az első kihallgatásán észlelte, hogy két fogát kiverték.

Hőstettére készülve kemény kihallgatásokra, sőt élete elvesztésére is számított, de elfelejtette, nem gondolt rá, nem várta, hogy verhetik is, nem számolt azzal, hogy kivégzése előtt fizikai fájdalmakat és kínokat kell majd kiállnia. A forradalmárok közül soha senkit sem szoktak verni. Bogrov már azt is, hogy az erődbe szállításakor

megbilincselték, váratlanul olyan fájdalmasnak érezte, hogy feljajdult, és kérte, lazítsák meg a bilincset. S mindez az első éjszakán történt, amikor büszke lobogásában nemigen figyelt még a fájdalmakra.

A második és a harmadik napon viszont, amikor hevületét levertség váltotta fel, mindene fájni kezdett, és a Koszoj Kaponyir börtön zárkájában ezek a fájdalmak jobban a kedvét szegték, mint azok, amelyek még vártak rá. Ebben az állapotában különösen elviselhetetlennek érezte a komfort hiányát: a vízöblítéses vécét, a vízvezetékét, a villanyét, a puha ágyét, a házi kosztét. Kínzó volt elhagyatottsága, testének ápolatlansága. Orvost kért.

A katonák tettlegességétől Bogrovot a színházban Ivanov csendőralezredes mentette meg, átdobta őt a korláton az egyik páholyba. Ugyanő vezette, igen jóindulatúan a kihallgatások egy részét, segítve a fővizsgáló munkáját. Nem tért ki Bogrov kérdései elől sem: mit írnak róla az újságok? Hogyan tudták meg a szülei és mit szóltak hozzá? És – hogy van Sztolipin?

Sztolipin még mindig nem halt meg, de erre minden remény megvolt, megsérült a mája is! És ami a fő, Bogrov ráérezhetett a közhangulatra: „az áldozat senkiben sem fog részvétet ébreszteni”.Amikor gyűlöletünk pohara már csordultig telt, nem nyomaszt tovább. Annak tudata, hogy teljesítettük kötelességünket, kiegyensúlyozottá tesz. Vége a harcnak. Mi több, andalító az elgyengülés. Most először gördült le róla minden felelősség. Igen, igaza volt, amikor vállalta a gyilkosságot, eloszlott minden kételye és meghasonlottsága. Életünk értéke csakis attól függ, hogy megfelelünk-e céljának. Van, akitől e cél azt kívánja, hogy megőrizze magát, s van, akitől azt, hogy feláldozza. És végeredményben mennyire egyszerű volt, mint kiderült, mást irányt szabni a történelem folyásának. Csak egy színházjegy kellett hozzá, meg elmenni a földszint tizenhét sora mellett és meghúzni a ravaszt.

És ő megtette, méghozzá mindent egyedül, a saját belső, eredeti ötlete alapján! Senkit sem vont bele, senkit sem ér bántódás miatta. Nem hagyja, hogy bárkit felelősségre vonjanak a pártfogói, az ügyvédek közül.

Most, hogy a tettet – most már biztos, hogy egész élete legfőbb tettét! – végrehajtotta, a jövője pedig el van döntve, mindezek a kihallgatási kérdések nemcsak hogy nem bosszantották, hanem megkönnyebbülést jelentettek, oldását annak a mind görcsösebb titkolózásnak és számítgatásnak, amelyek úgy elcsigázták az utolsó héten, hogy bántotta minden hozzá intézett szó. Most végre beszélhet bármiről! – akár *ezekkel* is. Milyen lebegően könnyű a vizsgálat, ha egyszer teljesítve van a feladat, és az ember büszke lehet magára, nem kell ravaszkodnia, kibúvókat keresnie. Még ott a büfében sietett kijelenteni, hogy anarchista (bár már régóta nem volt az).

Persze sokkal kellemesebb lenne, ha a maga köreihez tartozó emberekkel (és annál is ragyogóbb, ha tudósítókkal!) beszélgethetne, éppen most, amikor *valami rendkívülit* sikerült véghezvinnie. De a nyomozók is mind intelligens, udvarias, figyelmes beszélgetőtársai voltak, teljes tisztelettel viseltettek Bogrov személyisége és nézetei iránt, és, ami a fő, a lényeget jegyzőkönyvben rögzítették, tehát Bogrov vallomása – a bürokrácia kérlelhetetlen rendje szerint – teljes biztonságban fennmarad, egyszer majd a sajtóban is megjelenik és megindokolja, igazolja majd az ő magányos, nagy hőstettét.

Ezért aztán nem takargatott semmit, nem taktikázott, nem lavírozott, hanem fesztelenül, büszkén, hiánytalanul és őszintén elmondott mindent. Igen, ő Mordko Gersevics Bogrov ügyvédbojtár. A Sztolipin elleni merényletet már régóta, jóval a kijevi ünnepségek előtt eltervezte. Igen, éppen Sztolipin, a nép ellensége ellen. Mert őt tartja az oroszországi reakció, a sajtót és a kisebbségeket sújtó elnyomás fő okozójának. Aki semmibe vette az Állami Duma véleményét. A revolvert három évvel ezelőtt vásárolta. Csak keveset gyakorolt, akkor is csak a levegőbe lőtt.

– A merénylet részleteit nem dolgoztam ki. Biztos voltam benne, hogy a színházban találok rá módot, hogy megközelítsem. A merényletet másokkal történt egyeztetés nélkül, nem mint valamilyen szervezet tagja hajtottam végre.

(Egy ilyen értelmű nyilatkozatot egyébként elő is készített és azt az irattárcájában magánál hordta: „Kijelentem, hogy a Sztolipin miniszterelnök elleni merényletet egyénileg hajtottam végre, bárminemű társak nélkül, és nem valamilyen párt parancsára.”)

– A színházjegyet az igazi nevemre állították ki. A golyók nem voltak megmérgezve.

Igaz-e, hogy a titkosrendőrség régi munkatársa? Itt nincs kibúvó, nem lehet eltitkolni.

– Igen, együttműködtem a titkosrendőrséggel. Igen, már négy éve. Igen, közöltem információkat. Az ok? Hm, egy kis többlet-pénzhez akartam jutni. Hogy mire kellett nekem ez a többlet? Azt nem kívánom megmondani. (Nem is tudta volna!…)

Nem nevezett meg azonban egyetlen új nevet, egyeden találkozóhelyet vagy konspiratív tényt sem. Igaz, ezekről nem is kérdezték.

Majd újra és újra: Kuljabko nem tudott a célomról. (Egyszer elszólta magát, miszerint Kuljabko *javasolta*, hogy adjanak neki belépőjegyet mind a Kereskedő ligetbe, mind a színházba.) Nem, nem, nem tudta. (Mert hát kapott-e ő mást Kuljabkótól, mint támogatást, helyesést, pénzt? És most lám ő is micsoda bajba került! Több volt ez, mint hála vagy számítás – egyfajta természetellenes lelki közelség támadt közte és Kuljabko között. Nincs az az igazi anarchista, aki szánalomból akár

a kisujját mozdította volna a titkosrendőrség főnökéért. Ő meg…)

De lám, a meghökkentő gyilkosság története nem bizonyult se titokzatosnak, se bonyolultnak. Belefért két-három világos jegyzőkönyvbe.

Szeptember 15-én készítettek még egy – kiegészítő – jegyzőkönyvet arról, hogy Bogrovban felmerült az uralkodó elleni merénylet gondolata is, de ezzel felhagyott, mert félt, hogy zsidó pogrom lehetne a következménye.

Igen, mint zsidó, nem érezte feljogosítva magát semmiféle olyan tettre, amely a zsidók jogainak bármilyen korlátozásához vezethetne.

Itt Bogrov nem kombinált, nem talált ki semmit, végig hű maradt népéhez: nyilván ez adta belső szilárdságának fő erejét. Hűségében odáig jutott, hogy ezt a válaszát nem is volt hajlandó aláírni, ha ugyanis a kormány értesülne bejelentéséről, ezzel fegyvert kaphatna a kezébe – pogromokkal fenyegetve rettenthetné el a zsidókat a terrorcselekményektől. (Márpedig azoknak akadálytalanul folytatódniuk kell.)

Ezért is voltak kénytelenek ezt a jegyzőkönyvet elkülöníteni: csak a vizsgáló és az ügyész írta alá.

Van-e még valami lényegesebb hozzáfűznivalója, vagy kíván-e változtatni a vallomásán?

Nem.

(Megsérült a mája! Haldoklik! Sikerült!)

Még egy kérdés: négy évi becsületes titkosügynöki szolgálata után mégis hogyan és miért szánta el magát egy ilyen gyilkosságra?

Bogrov lenéző megvetéssel így válaszolt: „Az okok kifejtését megtagadom.”

(Hát nem fogtátok fel még mindig, hogy én soha nem szolgáltalak titeket? Akkor mit értettetek meg egyáltalán? Nem én szolgáltalak titeket, hanem – ti engem. De majd elolvassa és megérti ezt a történelem.)

Szóval a vizsgálat a befejezéséhez közeledik?

Most bírósági szakaszba kerül az ügy.

Bíróság? Miféle bíróság? Az kínos lenne. Megvolt már a bírósági tárgyalás: a vádlott – a miniszterelnök. De nem került sor sem az ő, sem a tanúk kihallgatására. Az egész ítélethozatal egyetlen magányos elme lázas forrongása volt. Az ítélet pedig – halál! És végre is hajtották.

Közben lehűl a feje is, a hevülete is. És hogy fáj az összevert teste! (A verés megrázta.) És mennyire hiányoznak a kivert fogai!

Lassan a realitás felé fordul megint: bíróság? Miként történhetett, hogy ő, aki maga is az ügyvédi karhoz tartozik, ő, aki a legagyafúrtabban tervezte meg a merényletet, nem tervezte meg a bírósági tárgyalást? Mindenestül a merényletnek szentelte magát.

(Máskülönben végre sem hajthatta volna.) No de a tárgyalás szerencsés menekvést jelenthet (hisz megmenekült annak idején Zaszulics!). Mekkora manőverezési lehetőséget kínál most neki az orosz igazságszolgáltatás! Védőt fogadhat, méghozzá Kijev legjobb védőügyvédjét!

És rajta keresztül azonnal kapcsolatba léphet a maga világával, megértethet, megüzenhet és ő is megtudhat mindent!

Nem. Bezárult a csapda. Ő „rendőrspicli”. Ez az egyetlen olyan folt, amelyet semmiképpen sem lehet eltávolítani. Amelyet nem bocsájthat meg a társadalom, és az erről szóló nyilvános bírósági vita bemocskolja őt minden tisztességes ember előtt; erről most még a jóakarójával is elviselhetetlen lenne szót váltania.

Ha holnap magához kéretné Goldenvejzert, és elzokogná neki, hogy ő az egészet csak mesterien megrendezte, hogy az egész csak az ohranka bomlasztását szolgáló húzás volt a nagyszerű gyilkosság érdekében – nem! Ezen sem Goldenvejzer, sem a társadalom nem léphetne túl. Az ügyvédek nyelve esetleg mellette lesz, de az ügyvédek szíve nélkül. Az ő érdekében már nem lehet lángoló védőbeszédeket tartani. Körül van zárva. Bemocskolva. Az összes következmény őt terheli, neki magának kell ellátnia saját védelmét…

Az ügy pedig a körzeti rögtönítélő hadbírósághoz kerül. Hohó! Ez nem a törvényszék. Ez nem a Zaszulics-ügy. Itt a legkevesebb, amit kaphat, a kivédhetetlen kényszermunka.

A kihallgatások végeztével a zárkájába kísérik. Azok itt mind régimódiak: se cirkli, se felülvilágító nincs az ajtajukon, súlyos lakattal záródnak, de belül világosak, tágasak. A kör alakú Koszoj Kaponyir toronybörtön ez, a Perseri-erőd sarkán, a Dnyeper fölötti meredélyen. Az ablakból régi földhányásokra látni, a kiégett fű között ritkán járt ösvény fehérlik, a szakadékokon túl a szomszédos Kopasz-hegy is látszik. A hadbíróság által halálra ítéltek *kivégzőhelye*.

Szakadékos, kopár, vad hegy. Az a Kopasz-hegy, amely a boszorkányok és a boszorkányszombatok legendás tanyája.

A zárkában meg egy fahordó a szennynek, ritkán ürítik, undorító a bűz. És se fürdőkád, se tusoló, se gyakran váltott fehérnemű – erre gondolni sem lehet.

A letartóztatás utáni első napok lázának múltával hirtelen az étvágya is visszatért, méghozzá mennyire! Rég nem tapasztalt, valóságos éhséget érzett. Egyszeriben csábítóvá vált a „fasírtok végtelen sora”, amelyen annak idején gúnyolódott. Hogyan is fogyaszthatta azokat a fasírtokat olyan kelletlenül?!

Hogyan is nem becsülte eleve a jól berendezett életét? Ha most visszatérhetne bele, és megint minden a rendelkezésére állna, milyen kényelmesen élhetne!

Testét (és azt a megfoghatatlant, ami benne lakozik) lassan

elengedi a felfokozott feszültség, az önszuggesztió, a póz, amelyet felvett, az inercia, a sokk – és éles szúrásokban, lökésekben, lobbanásokban visszaszüremlik belé: hogyan kerülhetnék vissza az életbe? Vissza kell kerülnöm!

És szűk is, kietlen is ez a kőövezte tér, a küblitől a reménytelen hegyre – az *ő kivégzésének helyére?* – néző ablakig. És gyötrőnek érzi már a korábban óhajtott magányt, szívszorítónak, hogy vége az eleven emberekkel folytatott beszélgetéseknek, sajnálja, hogy vége a vizsgálatnak.

Annak azonban még nincs vége. Még egy pótkihallgatásra elővezetik.

És amíg a kör alakú, sötét előcsarnokon és a visszhangos folyosón kísérik újra feltámad, felpörög még el nem halt fürkésző leleményessége. Erőlködj! Találj rá!

Megint az a szimpatikus Ivanov csendőralezredes (mellesleg Kuljabko barátja) fogadja, aki a színházban kimenekítette a tisztek kezéből. Egyedül van, a fővizsgáló nélkül.

És most is épp olyan jóindulatú.

A kérdései pedig: találtunk egy revolvert az apjánál is. Nem tudja, használta-e? Milyen célból tartotta? Aztán ez meg ez járt-e a házukban? Milyen ügyben? A többi mind nem komoly. A kihallgatásnak, sajnos, vége. Aláírja a jegyzőkönyvet.

A kihallgatásnak vége, de Ivanov még nem végzett. Mély szimpátiával, megértéssel néz Bogrovra. És megszólal. Szinte szívhez szólóan.

– Hadd adjam elő önnek bizonyos megfontolásaimat. Ön páratlan lelkierővel megáldott, rendkívül bátor ember. Véghezvitte azt, amire senki más nem lett volna képes. De a jelenlegi állásfoglalása semmi jóval nem kecsegteti. Mire való ez a büszke elvhűség, ezek a szándékát – méghozzá régóta előre megfontolt szándékát – elismerő nyilatkozatok? Csak súlyosbítja a helyzetét, biztosan halálra ítélik. Minek dugná a fejét a hurokba? A forradalmárok iránti hűségből? De hiszen azok mind megtagadták, senki sem vállalt önnel közösséget. Amit valóságosan meg akart tenni, megtette, és ezen semmi sem változtathat, de mire jó tovább erősködnie? Gondoljon most magára, könnyítsen a sorsán. Ne vallja magát olyan meggyőződéses államellenes bűnözőnek, ne tartson ki a miniszterelnök-gyilkosság előre megfontolt szándéka mellett. Hiszen elkövethette azt a pillanat hatására, hirtelen felindulásból, majdnem véletlenül is. Ugyanakkor becsületesen szolgálta a titkosrendőrséget a forradalmárok ellenében, most pedig ugyan mit veszít az ő köreikben? A saját sorsán viszont enyhít. Nagyon ajánlom: változtassa meg vallomását a bíróságon.

– Tehát még nem késő megváltoztatnia a vallomását?

– A legkevésbé sem. Van rá mód, általában így csinálják. Új eljárást

rendelnek el. Az ellentmondások meg semmivel sem fenyegetik, cinkosai, bűntársai, tanúi nem voltak, senki sem hozhatja zavarba.

Bogrov óvatosságból, bizalmatlanságból nem felelt azonnal. De a gondolat úgy beléhasított, akár egy széles pengéjű kés, elvágta eddigi támasztékait.

És vastag kőfalú zárkájában van megint. Nem figyeli, nem látja senki. És újra – az ajtótól az ablakig. És a dermesztő kilátás az ablakból arra az átkozott hegyre.

Tényleg, miért is gyengült el hirtelen annyira, miért süllyedt a halál eufóriájába, miért adta meg magát? Próbálja hát megmenteni az életét!

Hiszen sok terroristának kényszermunkára változtatták a halálbüntetését. Még Szazonovnak, Pleve gyilkosának is.

Ha már a verés is annyira fájt, mennyire fájhat az akasztás!?

Bizony, elvesztette a vizsgálatot, az most már világos. Nem jól intézte. Ha egyszer az az egész forradalmár-csőcselék megtagadta őt, ha a hőstettét senki sem akarta a zászlajára tűzni, akkor ő ezáltal szabad is? Különben is, mikor tartozott ő ehhez a bandához? Azt hiszik róla, hogy forradalmár? Ő független személyiség, a liberális fejlődés híve. Semmi egyéb.

Vessen be egy másik változatot? Rántsa porba a hőstettét, de meneküljön meg? Hiszen nem volt ő soha becsvágyó.

Az életét már áldozatul ajánlotta – nem volt elég. Áldozza fel most társadalmi becsületét is? Amúgy is be van az már mocskolva, nem egyhamar tisztul meg.

Mennyire össze tud zsugorodni a világ! – egyetlen kis rácsos ablak, ösvény a kopár meredélyen, még a Dnyeper sem látszik, csak a szél süvít, süvít szakadatlanul a kopár boszorkányhegy felett. Vigasztalan, elvadult, kiszolgáltatott az egész, mint minden ebben az elátkozott Oroszországban. Hol vannak már a francia Riviéra elbűvölő öblei, mint azok a villefranche-sur-mer-iek, amelyekre az ember az erkélyről pillant alá, miután már letusolt, szűk lovaglónadrágot, hófehér inget öltött, fiatal és életre kész? (Arra az életre, amely mindig oly sokat ígér, de aztán nem adja meg a legfontosabbat…) Hol vannak a nizzai pálmafák, hol az utcai zöldséges pultsorok a mögülük előkacsintgató kofákkal? És a Promenade des Anglais?… A barátságos Mentona strandjai?… Az óriásplatánok Monte-Carlo kaszinói előtt?… A játéktermek hivalkodó pompája, az aranyozott falak, az arany kupola?

Az első teremben kis tétekben játszanak. Zaklatott idegesség, a játékasztalnál egy cigarettázó lány, törékeny kis öregasszonyok, játékba feledkezett férfiak, fanatikus kalkulálók, kezükben ceruzával, és míg a golyó meg nem perdül a fekete-piros, csészeszerű mélyedésben, a mezőkre osztott asztal fölé fürgén be-benyúlnak, akár valami csontos boszorkánykezek, a krupiésegédek kis lapátkái, és azt,

amit a játékosok elvesztettek egy pillanat alatt húzzák el, ritka nyereményüket pedig szinte megvetően lökik oda… A krupiék képe meg hol vaksi, csak átabotában megfaragott, hol fekete bajszos, karikatúra-orrú banditapofa, hol pedig olyan, akár egy szemüveges tudós nemes vonású arca. A fiatal, lilaruhás, feketére festett szemöldökű és szempillájú lány erősen fújja felfelé a füstöt, és meredt, eszelős szemmel követi a játékot. Amikor nyer, épp olyan keveset, mint amennyit veszíthet, üdvözült mosoly ömlik el az arcán. De nagyot tévedne bárki, aki azt hinné, hogy ez a mosoly neki szól, s megpróbálná elvinni a lányt az asztaltól.

Játszott Bogrov ebben a teremben is, figyelte, egyre izgatottabban, az eszeveszett golyó útját. De amikor jobban állt pénzzel, beljebb ment.

Belül, ahová belépni is sokba kerül, már *privát játék* zajlik, az igazi, amelyben nincs a téteknek felső határa, nem tolonganak sem játékosok, sem bámészkodók, alig tízen vannak egy-egy asztalnál, ahol izgulni illetlenség, és kirívó az olyan balszerencsés, ifjú játékos, aki révülten járkál egyik asztaltól a másikig. Az ugyancsak túlméretezetten magas mennyezet alatt ideges csend honol, szinte légüres a tér. Itt nem használnak zsetont pénz helyett, a baccarat-asztal mellett álló, gutaütésesen vörös arcú öregember látszólag számolatlanul veszi elő az egyik papírszalagos pénzköteget a másik után a lába mellett elhelyezett táskából, százat-százat ropogósan új ötven és száz frankosokból, a sovány, markáns arcú olasz pedig, aki behízelgőn és biztos kézzel rakja szét a kártyákat, ugyanilyen behízelgőn és biztos kézzel söpri be a pénzkötegeket a mély hátsó fiókba.

Micsoda szenvedély! Micsoda láz! – fél óra alatt egy egész életet élhet itt végig az ember.

Sokkal izgatottabbak, mint Bogrov volt a kijevi opera nézőterén. De zsong is itt az élet muzsikája!

És ő soha többé nem láthatja mindezt.

Az egyik arcról a másikra röppenő tekintetek eme összefonódásából, ezekből a kisvárosról kisvárosra való utazgatásokból, ha szerencsésen játszottál, ha szerencsétlenül, ha csak messziről nézted a lányokat vagy ha megvásároltál magadnak valami olasz nőt egy éjszakára, az a benyomásod alakul ki – nem egyszerre, csak később, távolról, a tágas Kijevből, a nyirkos, komor Pétervárról, most pedig a lakatra csukott zárkából visszanézve –, hogy azok voltak életed legszebb napjai.

Te pedig nem becsülted őket…

Jó lenne sorra venni, mi is történt, mit látott, érzett, miről álmodozott európai utazásai, üdülései során, felidézni a megélt gyönyörök zamatát…

1906? – München… Párizs… Wiesbaden…
1907? – Nizza… Menton…
1908? – Merano… Montreux…
1909? – Párizs… Nizza… Monte Carlo.

1911, még ennek az évnek a februárjában is, ezen az utolsó tavaszon is – megint a francia Riviéra.

Huszonnégy év – rövid lenne egy életnek? Vagy éppen hosszú?

Ha ért hozzá valaki…

Nem, folytatnia kell a játékot. Ennek a tétje pedig még a privát játéktermekéinél is magasabb!

Becsapná őt Ivanov? Felbérelték volna? Persze, hogy felbérelték. Ezeknek így a kedvező. De nem kedvezőtlen Bogrovnak sem.

Felgyorsulnak mozdulatai a négy kőfal között, még jó, hogy senki sem figyeli.

Nem, nem rohan ő fejjel a falnak, mint a birka. Se alagútásás, se megvesztegetés. Hanem – edzett agyának tekervényei.

Hogy a vallomása nem lesz hihető? Na és, kenjenek csak mindent az ohrankára! Ha már úgyis kapcsolatba hozta vele a nevét, miért ne szedne ki belőle még egy fizetséget? Ha sikerül, meg lesz mentve az élete. Ha nem, minden tirajtatok ragad!

Igen! Ez az egy ígéretes húzása marad:ráragad az ohrankára!

Folyamatos együttműködést kell hazudnia, amilyen soha nem is volt! Egybekevernie a terrorizmust az ohrankával, hogy száz évig se másszanak ki belőle!

Ezáltal még sokkal lenyűgözőbb lesz a cselekmény hatása! Egyszerre kettőt üt a rezsimen: befeketíti a biztonsági rendszerét magát, és ezzel további csapást mér Sztolipinre is! Eléri őket ő még a túlvilágról is!

Egy ilyen újabb, nagyszerű célért kész odadobni személyes jó hírének maradékát is!

Nem volt-e ennél is keresztülvihetetlenebb a semmiből megszőni a merénylet hálóját? Ő pedig megszőtte, méghozzá a puszta kezével!

Hát nem egyszerűbb-e a dolga most?

69. fejezet

A sebesült öntudatán van. – Megkönnyebbülés az első nap után. – Semmit sem tudhat meg, senkit sem hivathat magához. – Lebeg a szelleme. – Az uralkodó csak nem jön. – A nyomozó. – Kokovcov. – Táviratok. – Könyörgő istentiszteletek. – És a végső határvonalon sem szűnünk meg gondolkodni. – Sztolipin felidézi a legfontosabb éveket. – Szeptember 16. – Az uralkodó csak nem jön. – Leomlik az állványzat, hisz megjósolta. – Lesznek-e örökösei, akik folytatják a nagy tetteket? – Kijevben temessenek el. – Szeptember 17. – Az uralkodó csak nem jön. – De jó lenne egyszeriben a jövőben teremni! – Szeptember 18. – Nem jött el. – Nem a mi dolgunk, hogy a Te akaratodat mérlegeljük. – Eszméletvesztés. – A végső perc. – Afanaszjev doktor Sztolipinről.

A szeme mindig a mennyezet egy-egy pontjára szegeződik, ahogyan a teste engedi. A jobb oldalára nem fordulhat, nem jó a balon sem, egyre csak háton fekhet, odalapítva, ahogyan a golyók is rögtön háttal szögezték a korláthoz, s közben folyton érzi az el nem távolított golyót a lapockája alatt.

Az első éjszaka vészes volt, érezte arcán a halál leheletét, a szíve már-már felmondta a szolgálatot. Reggelre engedett a szorítás, a sebe megcsendesedett.

A tudata tiszta, világos, szabadon szárnyal, ahogyan kell is mindannak, ami szellemi eredetű bennünk. És már nem hiszi, hogy meghal.

A tükörben frissnek látszik az arcszíne, nem váltott halálsápadtra, láza nincs. Az első órák átható fájdalma is csökkent (vagy ez csak a morfiumtól van?), elmúlt a hányingere és úgy szeretne megfeledkezni a test gondjairól, s csak a szellemnek, a gondolatnak élni – de jó is lenne!

Hol is találta el az első golyó? Az orvosok azt mondják, hogy a Vlagyimir-keresztnek ütközött, lefékeződött és irányt változtatott. De jobb vagy rosszabb irányba ment ettől?

Azt mondják, hogy nem köp vért, nincs hashártyagyulladása, és ez jó.

A beteg vagy sebesült rögtön megszűnik felnőtt, önálló ember lenni. Nem csak pozíciója hatalmát veszti el, hanem azt a jogát is, hogy tudja, mi van vele. Ha diákkora óta nem értett volna latinul, az orvosok félszavaiból rá se jöhetett volna, hogy a golyó áthatolt a rekeszizmán és összeroncsolta a máját.

Mégsem a szívét, a torkát, nem halt meg azonnal. Lehetett volna ennél rosszabb is.

De mája is csak egy van az embernek. Tudták az ellenségei, mit

szúrjanak ki maguknak: a máját. El is érték.

A gyenge jobb keze most már örökre megnyomorodott. Bizonyára azt emelte védekezve maga elé.

Megkérdezte, hogy van a sérült zenész. Semmi komoly baja.

Most ugyan már nincs jelentősége, de „izgalmas” lenne megtudni, mégis hogyan történt az egész? Hogyan juthatott be a gyilkos a színházba? Ez a talány egészen evilági módon foglalkoztatta.

Egyébként könnyen megölhették volna bármelyik Kijevben töltött napon, miért pont a színházban?…

Micsoda alakok azok a rendőrök! Csupa rang- és előléptetés-vadász. Bezzeg Geraszimov, aki a leglázasabb forradalmi években Pétervárott szolgált – hányszor mentette meg csendben a cár életét, Sztolipinét és másokét is! A terroristák bosszúból megrágalmazták, Kurlov meg bevette az egészet.

Kurlovot, azt a sötét, zavaros, önfejű, hitvány alakot, akit ráerőszakoltak az összes rendvédelmi szerv főnökéül, jómaga nem távolította el, meghagyta az eszement biztonsági rendjét is, nem akarta megsérteni az uralkodó érzéseit. Jó lenne most a szemébe nézni!

Kérte, hívassák ide. De nem jött a galád, elutazott az uralkodóval ünnepelni.

De volt-e még Sztolipinnek hatalma ahhoz, hogy idehívassa?

De volt-e valaha, akár kormányfőként is, teljhatalma?

Milyen egyszerűen kezelik a dolgot: meggyilkolták Oroszország kormányfőjét, és ide se jön senki, hogy magyarázatot adjon. Az első napon egyébként olyan jól volt, hogy úgy gondolta, kikerül a bajból, s maga vizsgál ki mindent, ha felgyógyult. Egészen evilágian fűződtek a gondolatai. Az orvosok sem titkolták el a sebesült elől, amit az újságokban olvastak: a lövéseket a titkosrendőrség ügynöke, Bogrov adta le.

Bogrov? Az, akiről tegnap beszéltek? A titkosügynök, aki a terroristákról szolgáltatott információkat? Észbontó.

Ezek a kérdések belehasítanának, meggyötörnék a testét, ha nem lenne már minden mindegy: mi függ attól, hogy kicsoda és miért? Elérték…

Valójában pedig szabadon és megbocsájtón lebegett a szelleme. A gondolatai különlegesen világosak voltak.

És Pjotr Arkagyjevics várt. Egész élete legfontosabb beszélgetésére. Várt. Az uralkodóra.

Az este, alighogy beszállították a kórházba és bekötözték, még mielőtt először megáldozott volna, azt kérte, mondják meg az uralkodónak, hogy ő kész az életét adni érte. Az első nehéz éjszakán, amikor ott ólálkodott körülötte a halál, minden óráját ezzel a várakozással töltötte.

Ma reggel, amikor jobban lett, annál inkább várta. Mennyi mindent kell elmondania neki! Mennyi mindenre figyelmeztetnie! Most Sztolipin olyan szuverénül és mindenre kiterjedően beszélhetne vele, mint eddig még soha.

De telt a nap, telt a nap, és az uralkodó nem jött.

Ismerte, hiszen ismerte Sztolipin az uralkodóját! Eszébe juthatott volna, hogy még a hodini katasztrófa napján sem mondta le a francia nagykövetnél rendezett bált. Emlékezhetett volna arra, hogy az uralkodó számára semmi sem örömtelibb és kedvesebb, mint a katonai parádék – szeptember 15-én pedig a program szerint éppen a legnagyobb katonai parádéra kerül sor; messze a városon kívül több tízezer főnyi csapatot tereltek össze –, és hogyan is bonthatnák meg az események előre meghatározott rendjét?

Tudta, de mégis várta. Szeptember 15-én este, amikor az uralkodónak vissza kellett térnie a városba – különösen.

De ő nem jött. És hiábavalóan múlt el ez a legtisztább tudatú, visszahozhatatlan nap.

Tényleg ne tudott volna csak egy kicsit változtatni az ünnepségek rendjén?

Tényleg ne lett volna fontos neki az, hogy értesüljön az állam ügyeiről? Arról, amit még nem sikerült elvégezni? A jövő fenyegető veszélyeiről? Magáévá tenni egy haldokló gondolatait? Pjotr Arkagyjevics a reformja egész tervét szándékozott kifejteni ma az uralkodónak, örökül hagyva rá azt. És elfogadtatni vele, és megnyerni őt a megvalósításának.

Nem érdemeinek elismeréséül – nem azért, mert Sztolipin megfékezte a forradalmat, helyreállította az ország egészségét –, az uralkodó saját jövője érdekében! Önmaga javára! Hiszen nem látja, hogy mennyire el van még akadva Oroszország. És hogy hogyan juthat tovább.

Jönni csak egy nyomozó jött, a jelentéktelenebbek közül. Kérdéseket tett fel, írogatott a jegyzőkönyvbe: hogyan is volt az ott a színházban, pontosan hol, kinek a közelében állt a miniszterelnök, hogyan közeledett feléje a gyilkos, és melyik kezében fogta a…

És eljött Kokovcov. Már ő lett közben az ideiglenesen megbízott miniszterelnök.

Amire nem került sor a két korábbi lemondás után, arra most sor került: Kokovcov elfoglalta a posztot. Nem ellenlábasa. De észbélileg és érzelmileg korlátolt. Hogyan lehetne mélyebbre hatolóvá tenni az elméjét, befogadóbbá a szívét? Bátorságot kellene gyűjtenie a szívébe, mielőtt ennek az egésznek nekigyürkőzne.

Miért nem inkább Krivosein?

Az uralkodó akarata.

Egyet-mást azért elmondott neki. (Legelőbb is: vegye rá az

uralkodót Szuhomlinov lecserélésére, nagy összevisszaság kezd kialakulni a katonai főhatóságnál.)

Hozott viszont a titkára ezen az üresen maradt napon egy nagy halom táviratot: Oroszország minden részéből gyógyulást kívánnak neki.

A baj órájában halljuk ugyan barátaink hangját – de mindig későn. Mennyivel értékesebb lenne akár csak egy tizenhatodukat magunk mellett tudni, de a cselekvés órájában.

És – táviratok, újságközlemények a megtartott könyörgésekről; egymást érték a könyörgő istentiszteletek, különösen a fővárosi templomokban. A vidékiekben szentképeket osztogattak. A csernyigovi püspök olajat hozott a mártírhalált halt Szent Varvara ereklyéjéből. Mennyire szeretik Oroszországban az efféle túlzásokat. Csak ne a mindennapi tetteket helyettesítenék velük! Könnyebb imádkozni valakiért, mint támogatni. Nehezebb elvégezni a munkát.

Sztolipin mindig is ott érezte maga fölött a lebegő, szárnyaló, irányító Istent.

És legfőbb igyekezetével azon volt, hogy megtöltse a parasztok magtárait.

Csak nem kell éppen most távoznia? Nagy reformjának megvalósítása előtt?

Szeretett volna egy tiszta, erőteljes hangot hallani, amely akaratának és erejének folytatását ígéri. De nem hangzott fel ilyen hang sehol Oroszországban. Volt-e egyáltalán?

Hogy most kell elmennie, ereje teljében, negyvenkilenc évesen! Úgy, hogy magára hagyja Oroszországot, amikor pedig azt még mindig marcangolja a polgárság eszeveszett gyűlölete a cári hatalom iránt. A rágalmai. A meg nem értése.

Hogyan rendezted ezt el, Uram, milyen, számunkra felfoghatatlan terv szerint: bármennyi tennivalót róttál is mindegyikünkre, bármennyiszer teljesítettük is túl azt, amit elterveztünk, minden újabb látóhatárhoz, még ehhez a végsőhöz, a haláléhoz érve is csak több, még több a nyugtalanítóan elvégezetlen munka, amelyhez oly nagy szükség lenne rám, de karomnak a Te parancsodra le kell hanyatlania.

Hát Olja?… Hát a hat gyermek – a kicsik is és a már felnőttek is?

Az Isten büntetése-e vagy különös kegye, hogy nem könnyít rajtam önkívület, legfeljebb csak röpke álom, s így mindig tudatában vagyok annak, hogy megsebesültem. És hogy meghalhatok.

És hogy valószínűleg meg is halok.

Nem lehet megtudni semmi újat sem a táviratokból, sem a kósza hírekből. És nem vonhat le következtetést önmaga fájdalmaiból vagy teste belső moccanásaiból: vajon mi történik ott bent? Pusztul valami? Gyógyul? Rossz helyen sűrűsödik össze a vér? Vagy elszívja a fáradt szív?

Az orvosok jószerével nem is kezelik, csak morfiumot és koffeint adnak. Azt mondják, hogy három hét múlva talpra áll. Nem cserélik a kötést, nem akarják őt mozgatni. Készültek kivenni a golyót, de aztán letettek róla. Valami hírességre várnak Pétervárról.

Ő, a mindig tevékeny, most tétlenségre van kárhoztatva. Beszélnie sincs kivel. Üzenni sem tud senkinek. És tudata, amely arra ítéltetett, hogy a jövőbe már ne avatkozhassék be, most múltjának történéseit veszi sorra.

1906. Mindent elborítanak a felkelések és a lázadások.

1907. „Nem fognak megfélemlíteni!"

Hogy egybeépülnek hirtelen ezek a külön, nem erre előkészített mondatok! Milyen boldog, aki állva marad a helyén! És milyen boldogtalan, aki az érdekcsoportok széthúzásai között tévelyeg ahelyett, hogy a rugalmasan összekapcsolódó állami erőkre támaszkodhatna.

Lehet-e oka panaszra? Hiszen meghalhatott volna már az Aptyekarszkij-szigeten, amikor még semmit sem végzett el. De kapott öt évet, hogy dolgozzék.

És, bár Oroszország minden bajának kereszteződési pontját érezte önmagában, nem habozott: azzal a léhűtővel párbajoznia kell.

Ma ugyancsak párbajt vív, csak az ellenfele alattomban támad, márpedig annak a melle, aki cselekszik, mindig védtelen.

Megdöbbentette a gyilkos arca: igazának diadalmas tudata tükröződött rajta.

Intelligens arcának ferde mosolyában a kivívott győzelem ujjongása látszott és a kérdés: felfogják-e vajon, milyen szellemes volt a megoldás?

Mindüket ilyenné alakították. Egy fél évszázadon át alakítgatták.

Mit nekik Oroszország! Mit – a feladatai…

Ne-em, ez nem a titkosrendőrség ügynöke.

Szoktunk profetikus előrejelzéseket kapni életünkben, valamilyen korábbi példák, hasonlatosságok képében, amelyek külsődlegeseknek tűnnek, valójában viszont sokkal jobban érintenek minket, mintsem gondolnánk.

Többnyire nem szoktuk felismerni ezeket a figyelmeztető jelzéseket. Akkor, amikor Azefről beszélt, undorító lett volna feltételeznie, hogy valaki, aki titkosügynök, ugyanakkor a terror irányítója lenne. Pedig a Dumán belüli ellenségek épp azt jósolták, hogy a kormány pusztul majd bele a titkosügynökeibe. És lám, mintha ennek valami torz megvalósulását látnánk.

Hogyan ünneplik majd most azt, amit akkor nem nyertek meg… Milyen jól jön ez a lövés mindannyiuknak. Lezárta az áprilisi Duma-üléseket.

Időt és figyelmet kellett volna szentelnie a rendőrségnek, nem

kellett volna irtóznia ettől.

1909. Oroszország egyre jobban nekilendül.

1910. A beteljesülések éve. Már tanyák sorjáznak Oroszország-szerte, új arcot ölt a természet. És a saját boldog szibériai utazása, életének valóban a csúcspontja: hisz mindaz, amit lát, az ő műve.

Nem lehet, hogy már teljesítette is a magáét? Nem olyan sok jut egy-egy ember osztályrészéül. Egyetlen ember nem szabhat új irányt az egész történelemnek.

De még ebben a legnagyszerűbb időszakában is, sőt ebben különösen, minden oldalról akadályok közé volt szorítva, meg volt kötözve…

De nem, ne így! Hanem: ó, Uram, köszönöm Neked, Te bőkezű, amiért lehetőséget adtál arra, hogy mindezt véghezvigyem.

Épp augusztus-szeptemberre érte el utazása a tetőfokát. Ezek a naptári napok, amelyek az itteni ünnepségek közepette oly fojtogatóan unalmasak, milyen szabadok, végtelenbe nyúlóak voltak a múlt esztendőben a szibériai sztyeppén, a frissen rakott kazlak és kenyérgabona-asztagok között.

Csak még egyszer elmehetne oda!

Elmúlt a szeptember 16-ára virradó éjszaka is, amely nem volt olyan vészes, mint az első. A hőmérséklete továbbra is 37°C, a pulzusa sem több kilencvennél, és annyira szeretné elhinni az orvosoknak, hogy komoly a remény! Nem lázas, nem beszél félre, csak a mozdíthatatlan teste ólomnehéz, önmaga meg nagyon gyenge. A jobb oldalát a seb körül mintha vasmarok szorítaná. Mi történik vajon titkon ott belül? A vérzés elállt, a kötést sem cserélik. És nem is kezelik semmivel. Nem lehet talán?

Megérkezett Olja a koveni birtokról.

Igen, látod, barátom… Igen… így állunk…

Az uralkodó viszont nem jött sem későn este, a díszszemle után, sem reggel.

Talán majd napközben? Mi is a programja mára? A programja megint Kijeven kívülre szólítja Korosztyenybe, Ovrucsba.

Szóval el sem jön?

Nem jött el.

De hiszen ismerte az uralkodót Pjotr Arkagyjevics. És mégis várta, hogy eljön. Nem úgy készült már beszélni vele, mint alattvalója, hanem mint egy haldokló. Csak neki mondja el, nincs más, akinek mondhatná!

…Felség! Ne hitesse el magával, hogy már minden jól van! Egy erős vihar még felboríthat bennünket! Ugyanaz a két erő szaggat szét minket – felelőtlen, esztelen mind a kettő! És az egyik közülük teljes egészében az ön hatalmában van, takarítsa el ezt a bozótot, felség!

És ő, aki jobbfelé is, balfelé is keresztre volt feszítve, aki ennek a

szakításnak a nekivadult bikaerejét a két vállán érezte, ugyan kit javasolhatott az uralkodónak maga helyett?

Hiszen nem volt kit.

Bánta-e most, hogy nem rázta fel az uralkodót már korábban is egy ilyen kiáltással? Vagy inkább azt, hogy nem tudta megtartani a jóindulatát? Mindenkor úgy viselkedett, ahogyan az ügy érdekében helyesnek érezte. Nem tudott változtatni magán, és ügyet váltani sem tudott.

Ezen a tavaszon ugyan túlheveskedte a dolgot a nyugati zemsztvókkal.

De az vesse rá az első követ, aki maga is irányított államot.

Hogy minden, az utolsó kis oldaltoronyig tökéletes legyen az épületen, az nem adatik meg senkinek.

Miért van az, hogy ha az ember a fő munkáját a fő irányban sikeresen végzi, akkor minden és mindenki, aki körülötte van, az ellenségévé válik?

Ahogyan annak idején a beszédében mondta az építőállványzatról: az ellenségeink dühödten rombolják, vágják, nem hagyják, hogy építsünk, az állványzat meg óhatatlanul leomlik – pontosan így mondta: *óhatatlanul* –, és a roncsai minket is agyonnyomnak (a bosszút lihegő Rogyicsev meg: nem fogja felépíteni az állványzatát, leesik róla!) –, ám történjék ez meg, de akkor, amikor fő vonalaiban már felépült a megújított Oroszország!

Talán bizony felépült? Talán bizony elvégeztük már a legfontosabbat? Istenem, most látta tisztán Pjotr Arkagyjevics a legfontosabbat, most, amikor már annyi ereje sem volt, hogy feltámaszkodjék a könyökére.

A haláltól egyáltalán nem fél. Halálfélelmet már régóta nem ismer, s ezen maga is meglepődik, hiszen még ötvenéves sincs. Minden félelme mindig Oroszország féltése volt. Jaj, nem tudom már segíteni semmivel!

Attól fél, hogy nem lesznek utódai, és elmarad a befejezés. Annyira nem engedik egyikünket sem a fő munka közelébe, helyettünk németeket vagy redves torzszülötteket ültettek mindenüvé, s ha felbukkannak mégis jó irányba ható kezek, rögtön lecsapnak rájuk mindenfelől, hogy kiüssék belőlük, elvegyék az országtól a körzőt, a mérőt, a csákányt, a lapátot.

…Felség! Ha nem téríti észhez ezeket is, azokat is, még könnyen elbukhatunk! Nem engedhető meg, hogy az ország ilyen megosztottságban éljen! Nagyon rossz előérzeteim vannak, és nem pusztán azért, mert ezek a golyók vártak rám. Megismétlődhet még a kilencszázötös év, felség, jöhet, ne adj Isten, egy újabb háború. Fejleszteni, fejleszteni kell az egészséges társadalmi rétegeket! És ne bízzék a haszonleső emberekben, sok ilyen van ön körül!

Kínos lassúsággal telt a nap, a beteg gondolatai már nem voltak olyan világosak, mint tegnap. Hol elhomályosult minden, hol hányingere támadt, hol kiverte a víz, elgyengült, és mind erősebb lett a szorítás a mája körül. Megérkezett ugyan a pétervári Zeidler, de a sebészek így sem merik elszánni magukat semmire.

Az uralkodó pedig templomot avat Ovrucsban.

Szerette volna, hogy eljöjjön Gucskov, nagyon várta, olyan jól megértették egymást az utóbbi években, most folytathatnák…

Az meg már úton volt vagy éppen indult, de szintén nem sietett. Előreküldött egy óhitű-ikont.

A beteg egyre rosszabbul lett.

– Kijevben temessetek el, Olja. Jó ebben a városban nyugodni.

Már régen végrendelkezett így, tudta ezt minden hozzátartozója: ott temessék el, *ahol megölik*. És úgy alakult, hogy megölni Oroszország bölcsőjében ölték meg, ott, ahol az első orosz gyökér sarjadt, és éppen e tájon tartotta magát az elmúlt években a legszilárdabban az orosz nemzeti érzés, nem pedig a hivatalnok Pétervárott, nem az elkadetosodott Moszkvában, hanem itt! És ezért a Kijevért vívta ő a legutóbbi tavaszon a csatáját a nyugati zemsztvók érdekében. Azokban a hetekben terhelte túl a szívét is. Az most segíthetett volna, ha szétszívja a vérömlenyt, de bizony már nem volt a régi.

Estére kezdett ki-kihagyni a tudata, és ekkor ötlött eszébe, hogy hiszen írásban is előadhatna mindent az uralkodónak. Hogyan is nem jött rá erre már előbb! Most lázasan és még sokkal meggyőzőbben sorjáztak a gondolatai, mint amikor teljesen tudatánál volt. Most aztán maradéktalanul meggyőzi az uralkodót! És ő nem mondhat nemet, milyen szerencse!

Papírt, alátétet, tollat kért, de hirtelen eszébe jutott, hogy hát a jobb keze – amely írni mindig is csak a bal támogatásával tudott – most még sérült is, hogyan fog ő írni?… Elgyengült. Lázálmok kezdték gyötörni. Mellette ült a felesége és Afanaszjev doktor, aki az elmúlt éjszakákon el sem mozdult az ágyától.

Reggel megint öntudatra ébredt. Az orvosok aggódtak, hashártyagyulladást állapítottak meg, százhuszas pulzust. Amire jobb napokon nem szánták el magukat, most elszánták. Kötözés. És megoperálták a hátát is, kivették a gyilkos golyót.

Pjotr Arkagyjevics rápillantott.

Ma már olyan gyenge volt, hogy nem beszélhetett volna hosszan és erőteljesen az uralkodóval, ha el talált volna jönni…

Az uralkodó pedig, mint kiderült, tegnap későn este a kórházban járt, de a beteg eszméletlen volt. Ma reggel meg újra elutazott Kijevből. A program szerint.

Megszakításokkal, félálomban, injekciókkal telt el szeptember 17-e. Gondolatai töredékesek voltak. Sikerült kitárnia az orosz jövendőbe

vezető kaput, csak nehogy valakik ismét bezárják.

Úristen, milyennek képzelje ezt a jövendőt: fényesen nagyszerűnek vagy újra sötéten gomolygónak? Hogyan láthatná meg az elkezdett lépések folytatását, és egyáltalán azt, hogy milyen fordulatot vesz majd az egész?

Rohanna, hogy részt vállaljon belőle. – Hiszen érte éltem! Mindenestül érte vagyok!

De kezdett már elömleni rajta a megbékélt eltávolodás is: már nem az enyém mindez. Jól van így is.

18-án reggel teljesen tiszta tudattal ébredt, és számonkérőn szólt a professzorokhoz:

– Hogyan mondhatnak nekem valótlanságokat életem utolsó napján?

A professzorok kitértek a válasz elől. A jobb keze be volt kötözve, a ballal meg nem tudta kitapintani a pulzusát, amely, igaz, mintha már nem is vert volna. Oxigént kapott. És koffeint.

Sztolipin öntudatán volt, koncentrált. Teljesen tisztában volt azzal, hogy meghal. És ma megint csak nem volt ott az uralkodó. Ő, aki maga is gyenge volt, és gyengesége miatt szerencsétlen, habozó, elidegenített – nem jött el.

Nem Isten akarata ellenére jutott nekünk *ilyen* esztendőkben *ilyen* uralkodó… Nem a mi dolgunk, hogy a Te elgondolásodat mérlegeljük.

Ó Uram, Istenem, világosítsd meg az elméjét és a szívét! Adj neki erélyt a szörnyű viszontagságok idejére!…

Szeptember 18-án a beteg egész nap már elhomályosuló tudattal nagyon szenvedett, nyögdécselt, hánykolódott. Mindenki csodálkozott, hogyan bírja még a szíve, bár időnként teljesen leállt, csak a koffein hatására indult újra.

Amikor előző este megállapították, hogy vérömleny van a rekeszizma alatt, nyilván meg kellett volna operálni, eltávolítani a vért, tamponálni a máját. Nem merték rászánni magukat.

Kívülállókat már nem engedtek a szobába.

Este, önkívületbe esve, a beteg kérte, gyújtsanak villanyt.

– Adják ide a levelet!… Adjanak tollat!… Hogyan adhatnak tollszárat toll nélkül?

És – valami Oroszország kormányzásáról. Többször, érthetően: „Finnország”, és bal kezével rajzolt valamit a lepedőre. Amikor papírt, ceruzát adtak, már nem volt ereje semmihez.

Este nyolckor kezdtek kihűlni a végtagjai. Nagyon nehéz volt a légzése.

A legutolsó: „Fordítsanak az oldalamra!” Afanaszjev doktor megfordította.

Aztán teljesen elvesztette az eszméletét.

Kezdték beengedni a látogatókat.

Az esperes imát mondott a haldoklóért.

A beteg arcszíne haláláig friss maradt.

A felesége megkövülten állt.

Este tízkor, körülbelül a gyilkosság elkövetésének órájában Sztolipin négy napi küzdelem után elhunyt.

Afanaszjev doktor, aki négy éjszakán át őrködött mellette, elmondta: már sok halálra ítélt embert látott, köztük kiemelkedő szelleműeket és tehetségűeket, de azok általában mind görcsösen kapaszkodtak az életbe, zavarodottságot, lelki gyengeséget mutattak, esedeztek, mentsék meg őket, az orvosok pillantásában kerestek reményt. Sztolipintől azonban senki sem hallott könyörgést, mindenki csak páratlanul higgadt önuralmat tapasztalt.

Egyenlő félként fogadta a halált. Méltósággal lépett át a lét egyik formájából a másikba.

KI A VILÁGOSSÁGOT ELHOZTA, A VILÁG ÉPP AZT BÁNTOTTA

70. fejezet

Pánik tör ki a kijevi zsidók között, a kormány védelmet biztosít nekik. – A jobboldaliak viszonya a meggyilkolthoz. – Mindenki látta, hogy az uralkodó semmibe vette. – Az orosz sajtó hangneme. – Az európai sajtó hangneme. – A koporsót átviszik a kolostorba. – A temetés.

A halálhírt csak reggel akarták közzétenni, de nem lehetett, mert Kijev – és rögtön ezután Ogyessza – zsidóságán pánik lett úrrá (a hír visszatarthatatlanul kiszivárgott). Sok zsidó elhagyta a várost. Képviselőik rohantak a hatóságokhoz, és könyörögtek, hogy nyújtsanak nekik védelmet.

A védelmül megígérték és meg is adták. A hatóságok minden figyelmüket a pogrom megakadályozására összpontosították. (Bogrov számítása bevált.) A rendőrség mindenesetre szétkergette a hazafias utcai demonstrációkat. A pogrom előkészítésével gyanúsított személyeket őrizetbe vették. Harmincezer főnyi katonaságot vontak össze Kijevbe, azokat a fegyvereseket, akik még nem távoztak a díszszemlék után, s a zsidó negyedek közelében helyezték el őket. A megbízott miniszterelnök, Kokovcov, szigorú hangú körlevelet küldött szét és tett közzé, amelyben a leghatározottabb intézkedésekre szólított fel a zsidók védelmében. A főkormányzó nyilvánosságra hozta a Kijevből elutazó uralkodó parancsát: „Mind az összegyűlt tömegnek, mind a társaságoknak vagy egyes személyeknek megtiltok minden zavarkeltésre alkalmas önkényes megnyilvánulást.” A Mihály Arkangyal Szövetség[72] felhívást intézett tagjaihoz, miszerint a legszigorúbb rendet tartoznak megőrizni az utcákon. A Városi Dumában a jobboldaliak vezére azt nyilatkozta, hogy bármely, bárki ellen irányuló megmozdulás ellentmondana a lelkiismeretnek és a sztolipini politika lényegének, hiszen ő a rend és a törvényesség harcosa volt. „Mi vagyunk a kijevi lakosság szellemi pulzusa, s így mindent meg kell tennünk azért, hogy lecsillapítsuk a kedélyeket.” A jobboldaliak úgy döntöttek, hogy nem engedélyeznek semmiféle gyűlésezést, nehogy azok társadalmi zavargások elindítóivá válhassanak. (Ugyanők csak közvetlenül Sztolipin halála előtt kaptak észbe: a Mahovszkij Kórház, amelyben a miniszterelnök feküdt, a rendőrségtől semmilyen védelmet sem kapott. Ha Sztolipin állapota jobbra fordul, és Bogrovnak elvbarátai vannak, semmibe sem került volna valamelyiküknek bejutni a kórházba, és még egy golyót ereszteni Sztolipinbe.)

A jobboldaliaknak valószínűleg annál is könnyebb volt ilyen visszafogottan viselkedniük, mert Sztolipint sohasem tekintették a magukénak, inkább ellenségnek: ahelyett, hogy eltaposta volna az

október 30-ai Manifesztumot, Oroszország fejlődését annak kényszerű határai között képzelte el. Jóllehet kihúzta az országot a forradalom veszélyéből, nekik mégsem volt elég jó: az a türelmetlen jobboldali szélsőség, amely hallani sem akart semmiféle társadalmi fejlődésről, a gondolat semmiféle mozdulásáról, s még kevésbé bárminemű engedményről, csak a cár előtti áhítatos hódolatot és az ország megkövült változatlanságát kívánta volna konzerválni még egy és még egy és még egy évszázadra. Igaz, most, hogy egy zsidó gyilkolta meg, Sztolipin elfogadhatóbbá vált a jobboldaliak számára. A helyi kijevi *szövetségesek* (az Orosz Nép Szövetségének tagjai) demonstrációt készültek rendezni az *Életünket a cárért* előadásán ugyanabban a színházban, amelyben eldördültek a lövések. (Ám a hatóságok, miután erről értesültek, nem engedték megtartani az előadást, sem a délelőttit, sem az estit.) A jobboldaliak legfelsőbb, pétervári vezetőinek Sztolipin iránti kérlelhetetlen elutasítása mit sem változott: a jobboldali duma-frakcióból demonstratíve senki sem ment el a temetésére, sem a második Markov, sem Puriskevics, sem Zamiszlovszkij. A jobboldali lapok pedig nyíltan így írtak:

> Oroszország nem adta nevét Sztolipinhez… Eltévelyedései szolgáljanak intő például minden utódjának: nem szabad engedni a modern liberális áramlatok hipnózisának.

Antonyij Hrapovickij érsek a zsitomiri gyászistentiszteleten elítélte, baloldalinak bélyegezte Sztolipin reformjait, és felszólította a pravoszlávokat, hogy imádkozzanak bűnei bocsánatáért. A hírhedt és merészségében korlátokat nem ismerő caricini Iliodor pedig (akinek ráadásul személyes elszámolnivalója is volt Sztolipinnel) még gyászistentiszteletet sem volt hajlandó tartani érte: „Sztolipin nem rokonunk, nem ismerősünk, semmi jót nem tett.”

A hangot viszont mindannyiuknak az uralkodó adta meg. Nem maradt észrevétlen, hogy mindössze egyszer látogatott el a kórházba, és akkor sem ment be a sebesülthöz. De a várva várt ünnepségek régen kimunkált programja bezzeg maradéktalanul teljesült, a színházban eldördült lövések egy hajszálnyi eltérést sem okoztak: megvolt a katonai parádé, a kijevi intézmények megtekintése, az ovrucsi, majd a csernyigovi utazás. Onnan az uralkodó csak szeptember 19-én tért vissza. Túl későn ahhoz, hogy elbúcsúzzék a haldoklótól, és túl korán ahhoz – egészen másnapig várnia kellett volna –, hogy jelen legyen, amikor a holttestet átviszik a Lavrába. Programjának mechanikus teljesítése közben az uralkodó óvatosan, akárha tekebábuk között járna lábujjhegyen, kikerülte a sebesült miniszterelnök első perceit a színházban, az ápolását is a kórházban, a halála napját is, a Lavrába szállítását is, a temetése napját is… Mindenki láthatta, hogy az

egyeduralkodó orosz cár nem érez részvétet a sebesült iránt.

Szájról szájra járt, majd a sajtóba is beszivárgott: „Azt beszélik, hogy az uralkodó nem tartja túl nagy veszteségnek…”

Így természetes volt, hogy nem csapott fel az együttérzés nagy hulláma. Az országszerte rendezett könyörgéseket gyászistentiszteletek váltották fel, azokat megtartották – és kész.

A liberális sajtó pedig még kevésbé érezte szükségét, hogy „mély megrendülésének” adjon hangot. (Az egész sajtó ugyanakkor újra és újra visszatért arra, milyen elragadtatást váltott ki Bogrov személyisége Ivanov csendőrtábornokból.) Lehetőség kínálkozott viszont efféle szónoklatokra:

> Mi futott vajon végig a sebesült miniszterelnök agyán a halála előtt? Megvilágosodott-e előtte a valós lényege annak a rendőrrendszernek, amelyben élt és tevékenykedett?

És arra is, hogy a történelem nevében efféle tőzsdeügynöki értékeléssel toldják meg a mondottakat:

> Nagy államférfi volt-e az elhunyt? Volt-e határozott elveken nyugvó, szisztematikus, széleskörű és mély állampolitikai programja? Nem, nem volt, mert nem rendelkezett az egységesítő eszme hatalmas lendületével.

Egy állami bizottság ugyanezekben a napokban foglalta le Sztolipin koveni birtokán Oroszország húsz évre szóló fejlesztési programját. Az újságok azzal a lehengerlő, önhitt otrombasággal mondtak ítéletet Sztolipinről, amelyet a XX. században senki olyan megátalkodottan nem jelenített meg, mint az újságírók. A kadet sajtó így oktatott:

> Senkinek sem szabad szem elől téveszteni: a *jog* [azaz egy, a jogi karok végzősei által kidolgozott és más jogászok által valamely törvényhozó intézményben megszavazott törvénycikk-gyűjtemény] fölötte áll a vallásnak és fölötte a nemzeti érzésnek.

Egyedül Menysikov írta a *Novoje Vremjá*ban:

> Ezt a lövést az egész világra adták le. Élete virágában gyilkolták meg, kötelességteljesítés közben, akkor, amikor politikai élete épphogy elkezdődött. Mint államférfi, nem mint a rendőrség főnöke küzdött a forradalom ellen. Új típusú államférfi volt. Mi pedig mással sem tudunk felelni erre, mint azzal, hogy „Az örök világosság fényeskedjék neki”, no és kék tömjénfüsttel. Így reagálunk arra, hogy Lefejezték Oroszországot. Mindezek a gyászistentiszteletek csak árnyékai a tetteknek. Pedig a

forradalommal szemben nem színpadias ellenállást kell tanúsítanunk…

Az újságírókén és a politikusokén kívül van-e egyáltalán véleménye az országnak? Az oroszokat ért nagy veszteséget nálunk szinte nem is tudatosították.

Néhány kijevi azt fontolgatta, hogy szobrot állítanak Sztolipinnek. Az állam nem ajánlotta fel, hogy részt venne ebben.

Oroszország száz, de lehet, hogy kétszáz év óta legjobb kormányfőjét gúny és megvetés közepette, a baloldaliak, a félbaloldaliak és a jobboldaliak elfordulása mellett temette el. Így jártak el mind – az emigráns terroristáktól egészen a jámbor cárig.

Csak az európai országokban lehetett arról olvasni (egy francia félhivatalos lapban például), hogy ezúttal nem egy személy, hanem az államrend alapja ellen követtek el merényletet. Hogy Sztolipin kiemelkedő államférfi volt, a rend támasza, aki elképesztően rövid idő alatt ismét jó életet teremtett Oroszországban. Hogy (írta a *The Times*) olyan gyorsan és olyan rendszerben igazította hozzá az orosz politikai életet a képviseleti intézményekhez, ahogyan arra még sehol, egyetlen országban sem volt példa. Hogy meggyőződésének áldozata lett, s halála nagy bánata Oroszországnak, s csak abban lehet reménykedni, hogy halálával nem ér véget a sztolipini éra. Hogy (bécsi lapok) ismét a vad indulatok áldozata lett Oroszországnak egy nagy embere; hogy a szocialista terroristák, akiknek jelentős befolyásuk van orosz burzsoá és egyetemi körökben, felszabadítóknak nevezik magukat, ezzel leplezve visszataszító barbárságukat, miközben csak akadályozzák a békés, civilizált munkát.

*

Halála után Sztolipin tölgyfa koporsóban feküdt, fehér zubbony volt rajta. Felesége egy töviskoszorút választott ki a sok többi közül, s azt helyezte férje mellére. A halott lábánál egy kis párnán ott volt a golyótól meggyűrt Szent Vlagyimir-rendjel. A kórház szűk bejáratán nehéz volt bejutni, de sorban jöttek az emberek búcsút venni.

Azt tervezték, hogy Sztolipint Aszkold sírja mellé temetik, de az uralkodó, aki felkereste a kórházat, úgy rendelkezett, hogy a Laurába temessék.

Sztolipint szeptember 20-án a kórházból a Kijev-Pecseri főkolostorba több versztán át nyitott koporsóban vitték végig a tömegektől zsúfolt utcákon, katonai sorfalak között. A halottnak most biztosították azt a védelmet, amelyből az élőnek nem jutott. Akkor nem találtak erre egyetlen csendőrt sem, most viszont több száz is került, mindazok, akiket csak össze lehetett szedni a három fővárosból, ott haladtak lovon is, gyalogosan is a menet előtt és

mögött, formálisan azért, mert a megboldogult belügyminiszter is volt, de ez a csendőrkíséret hamis fényben tüntette fel Sztolipin Oroszországnak tett nagy szolgálatát. Rengeteg olyan személy, akik sehol sem voltak, amikor az élőnek lett volna szüksége támogatásra, most mind-mind itt szorongtak; jöttek intézmények küldöttségei, jöttek katonai és polgári tisztségviselők. (De Kurlov Pétervárra, Szpiridovics Jaltába távozott.)

Sok katonazenekar játszott. A menet előtt fáklyavivők haladtak. Őket követték a fehér ruhás nemesek, zemsztvo-tisztségviselők. A szerencsétlen színház énekkara. És kékinges templomi énekesek. Tíz templomi zászló. És egy magasba nyúló kereszt. Párban egy-egy zsoltárolvasó és diakónus vonult, kezükben tömjénfüstölővel. Három érsek, nyolc archimandrita, fénylettek a mitrák a napsütésben. Az emberek itt-ott térdre ereszkedtek a halottaskocsi előtt. Azt hat fehér takarós és tollbokrétás ló húzta. Amikor a menet a templomok előtt megállt, a papok az *Evangélium*ból olvastak fel. A halottaskocsi mögött a családtagok után tábornokok, tisztek, monarchista szervezetek képviselői mentek zászlókkal, több száz ezüst- és virágkoszorút vittek. A processzió három órán át tartott.

Csak egy apróság hiányzott: az uralkodó az előző napon üdülésre Kijevből a Krímbe kegyeskedett utazni. (Koszorút azonban küldött a felség. És az özvegy anyacárné is.)

Szeptember 22-ére, a temetés napjára megérkeztek a pétervári küldöttségek is. Az Állami Dumából nem túl sokan, úgy ötven ember, az orosz nacionalisták csoportja – egyedül ók voltak végig hűek Sztolipinhez (de kijevi vezérük, Sulgin, úgyszintén éppen a Krímben kezeltette magát) –, és pár oktobrista a bűnbánó Gucskovval. A Duma baloldali és szélsőjobboldali tagjai közül azonban senki sem jött el. Rodzjanko koszorút hozott, de csak a maga nevében. „Miért nem a Duma nevében?” – kérdezték tőle. „Nem kaptam erre felhatalmazást a képviselőktől.”

És nem jött el egy sem a nagyhercegek közül.

Az elmúlt éjszakákon a koporsó a templom csarnokában volt, nemesi elöljárók, zemsztvo-tisztségviselők, a Városi Duma városatyái és persze a belügyminisztérium főhivatalnokai álltak mellette díszőrséget. Igaz, Sztolipin hű harcostársai a földreform ügyében, Krivosein földművelésügyi miniszter és az elhunyt helyettese, Likosin is.

A metropolita elvégezte a gyászszertartást. A Holmi Rusz püspöke, Jevlogij forró hangú gyászbeszédet tartott, kereszteslovagnak nevezte Sztolipint.

Mielőtt a koporsót kivitték volna, a sírnál már kényelmesen elhelyezkedtek a sajtó képviselői, fényképészek, filmesek. A „szövetségesek” kitartottak amellett, hogy ez sértő, és követelték, hogy

távolítsák el őket. Az újságírók nem akartak elmenni, kivezették őket.

Harangzúgás közepette vitték ki a koporsót a templomból. Ismét a csendőrök tisztelegtek puskával. A kis párnákon megint a kitüntetések. És fehér ruhában ötvennégy pap, hat diakónus, négy püspök és a metropolita. A koporsót előkelőségek vitték, de nem a legmagasabb rangúak. (Azoknak irányt szabott az uralkodó elutazása.) A miniszterek közül Krivosein és Tyimasev kísérte a koporsót.

Krivosein az özvegyet vezette. És ott haladt még Rodzjanko, Gucskov, Balasov, Vlagyimir Bobrinszkij, Pihno.

Egy óhitű parasztember próbált volna néhány szót szólni a sírnál, de a csendőrök ellökték, nem hagyták beszélni.

A sír mellett tartott ájtatosság után, az „Örök világosság fényeskedjék” és a „Ha dicső…” hangjainál, a Laura falai mögött leadott három díszsortüzet követően lebocsájtották a nagy oroszt a Reflektóriumi- és a Nagy-templom közötti kriptába. És hozzáláttak a lezárásához.

Nem félemlítették meg.

Meggyilkolták.

71. fejezet

A tárgyalás titkossága a kormány ellen fordul. – Bogrovnak nem engedik meg, hogy kiegészítse vallomását a bíróság előtt. – A fő tanúk kihúzzák magukat a vallomástétel alól. – A tárgyaláson nem vezetnek jegyzőkönyvet. – Bogrov megváltoztatja vallomását: ő hűséges titkosügynök, Sztolipint véletlen folytán ölte meg. – Kuljabko vallomása: Sztolipin tudtával! – Bogrov az utolsó szó jogán az ételről beszél. – Az ítélet. – Búcsúlevelet ír szüleinek. – Sietnek a kivégzéssel. – Utólag még egyszer kihallgatják a halálraítéltet. – Ivanov alezredes. – A kihallgatása jegyzetek alapján. – Nem sajnál a becsületével fizetni? – Bogrov nem akar meghalni! – Négyszemközt a rabbival. – Az akasztás. – És milyen jó így az összes hivatalos személynek.

A Koszoj Kaponyir börtön egyik nagyméretű zárkájában pedig néhány órával ezután elkezdődött Bogrov perének titkos tárgyalása. Nem igazolódott be az utóbbi napokban elterjedt hír, hogy Bogrovnak Pétervárott nyílt tárgyalása lesz, s akkor felszínre kerül minden, az ohrankával szembeni gyanú. Nem, persze, gyávamód zárt tárgyalást tartottak, és nem tették közzé a vádiratot. Ennél jobban nem is igazolhatták volna a gyanút, és erősíthették volna meg a baloldaliak feltételezését: *nekik maguknak* kell nagyon bűnösnek lenniük, ha ennyire titkolják az igazságot Bogrov ügyében! Bogrov az *ő* emberük volt! A hatóságok *maguk* rendezték meg a gyilkosságot!

És tényleg, ugyan mit értek azok a katonai sorfalak és a csendőrök, akik puskával tisztelegtek a meggyilkolt kis párnákon nyugvó kitüntetései mellett, ha titokban tartották a tárgyalást?

…Mint kiderült, tegnap, szeptember 21-én a vádlott papírt kért, hogy „rendkívül fontos vallomást tegyen”. Tekintettel arra, hogy Bogrovot már átadták a körzeti rögtönítélő hadbíróságnak, a börtönigazgatóság nem teljesítette kérését. Mára értesítették az ügyészséget is, de ez sem változtatott a helyzeten.

A tárgyalást délután öt órára tűzték ki. De nem vették figyelembe, hogy a Koszoj Kaponyirban nincs villany, be is borult közben, már szürkült, amikor hozzákezdtek, majd hamarosan petróleumlámpákat kellett hozatni.

A hadbíróság négy tagja a helyőrség alezredese és ezredese volt, az elnök vezérőrnagy, az ügyész altábornagy. A két utóbbinak nyilván volt alkalma észrevenni a cár nemtörődömségét a sebesült, majd elhunyt miniszterelnök iránt.

Ebből levonhatták a maguk következtetéseit, de feltehetően tanácsot is kértek, ám azt, hogy kitől, soha nem fogjuk megtudni. Mindenesetre beidéztek tizenkét tanút, öten közülük nem jelentek

meg. Kurlov nem is szerepelt a beidézettek között, a bíróság (azt megelőzően pedig a nyomozóhatóság) ilyen magasra nyúlni nem is mert. Verigin, aki *egyáltalán nem volt érintett az ügyben*, már a legelső napokban sietve elutazott Pétervárra. Szpiridovics, aki kapcsolatban állt a titkosrendőrséggel az udvari ünnepségek révén, nem utazhatott el Kijevből azonnal, de semmibe vette a vizsgálat folyamán kapott idézéseket, és egymás után kétszer nem jelent meg. Amikor az igazságügy-miniszter az udvar miniszterének tudomására hozta, hogy a cárnak tett személyes jelentésében fogja kérni Szpiridovics beidéztetését, az egy alkalommal megjelent a vizsgálaton, de (összebeszélve a „négyesfogat többi tagjával") az ügy lényegét illetően semmit sem mondott, hiszen neki semmi köze sem volt az egészhez. A mai bírósági tárgyalásra pedig persze, hogy nem jött el.

És az öt tanú közül, akik nem jelentek meg az idézésre, senkit sem idéztek be ismételten.

Védő nem volt, mivel a vádlott visszautasította. És, ami még különösebb: a tárgyalásról nem készítettek jegyzőkönyvet, nem rögzítették a vallomásokat, mintha az eljárás háborús cselekmények színterén zajlott volna, és ellenséges lövedékek rengetnék a tornyot. Vagy, mintha egy zsebtolvajlási ügyet tárgyalnának.

Fontos helyi személyiségek voltak jelen a tárgyaláson: Fjodor Trepov főkormányzó, Nyikolaj Iudovics Ivanov, a katonai körzet parancsnoka (az ő életét mentette meg egyszer Bogrov, amikor elárulta, hogy merényletet követnek majd el ellene), a kijevi kormányzó, a kormányzóság nemesi elöljárója, több ügyész. A tárgyalás egy részére ellátogatott Scseglovitov igazságügy-miniszter is. És egyikük sem tette szóvá a jegyzőkönyvvel kapcsolatos mulasztást, vagy nem látott mulasztást az ilyen eljárásban.

A magyarázat túl kellemetlen volt a hatalom számára, hogy még részletesen rögzítsék is. A bürokrata lét szabályainak megfelelően a történtekről alkotott véleményt már amúgy is mind magukévá tették.

Ám ekkor Bogrov váratlanul (még mindig ugyanabban, az őrizetbe vételekor és a börtönideje alatt meggyűrődött frakkban, mandzsetta és csokornyakkendő nélkül) először is azt kérte, hogy vallomása idejére hagyják a teremben Kuljabko tanút is (a törvényi előírások szerint ez tilos lett volna, de a bíróság beleegyezett!), majd hidegvérűen szétrobbantott mindent, amire a vizsgálat során jutottak. Tegnap, úgymond, nem kapott papírt, hogy mondanivalóját írásban fejthesse ki, így hát élőszóban adja elő.

Vallomása épp az ellentettje volt az előzőnek!

Már sehol sem volt a nagy terv, amely arra irányult, hogy eltegye az útból a nép, a kisebbségek ellenségét, a haladás és az alkotmány ellenségét, hanem véletlenül történt minden. Bogrov napokig járkált revolverrel a zsebében, igen, de még nem határozta el, hogy megöl

valakit, s ha igen, kit. Előre megfontolt szándék nélkül, sőt saját maga számára is váratlanul követett el gyilkosságot Sztolipin ellen. A titkosrendőrségen tisztán eszmei okokból teljesített szolgálatot, mert egyetértett az ohranka céljaival, anyagi ellenszolgáltatást pedig gyakorlatilag nem is kapott. (A tiétek vagyok! Sokkal inkább a tiétek, mintsem eddig gondoltátok! És ha én lebukom, akkor ti is!)

Idén tavasszal és nyáron viszont kétszer érkeztek hozzá küldöttek a párizsi anarchistáktól, követelték, számoljon el az 1908. évi pártpénzekkel, azzal gyanúsították, hogy együttműködik a titkosrendőrséggel, és felszólították, hogy ártatlanságát bizonyítandó, hajtson végre egy terrorcselekményt, különben nyilvánosságra hozzák, hogy provokátor, sőt meg is ölik. (Mentsetek meg, a tiétek vagyok! Láthatjátok, miattatok kerültem bajba!)

A terroristák azt javasolták neki, ölje meg Kuljabkót. (Kuljabko összerándult, mint akit lövés ért. Szóval ilyen fenyegetésnek volt kitéve? Ő, aki e napok alatt végigzokogta a kihallgatásokat, bevallotta eszméletlen butaságát, csak hogy az állam árulójának ne minősítsék, szóval ő maga volt a kiszemelt fő áldozat!?)

Hozták befelé a petróleumlámpákat. Fenyegető árnyékok suhantak végig a boltíveken, a mozdulatok és gesztusok felnagyított, fekete vetületei.

Bogrov maga is gondolt Kuljabkóra, hiszen folyamatos kapcsolattartásuknak köszönhetően könnyedén megölhette volna. (Kedves, kedves, okos Bogrov! – kezdett lassan megvilágosodni a dolog Kuljabko előtt is: hiszen ha én vagyok a fő áldozat, akkor már szinte nem is lehetek bűnös?)

De Kuljabko iránta való bizalma és szívélyes jóindulata megálljt parancsolt neki. A szeptember 14-ére virradó éjszaka (megint milyen szerencsésen összevág minden!) el is ment Kuljabko lakására, hogy megölje – mi másért ment volna? –, de lefegyverezte a házigazda jósága, éjszakai hiányos öltözete. (Megsajnáltam Kuljabkót, aki ugyanolyan, mint ti! Ismerjetek hát el a magatokénak!)

És – érzelemtől átforrósodott szavak Kuljabko védelmében: hogy az megbízott Bogrovban, hogy tévedése jószándékából eredt.

A boltívekre vetülő különös árnyékokban összemosódott ez a világ *amaz*zal. Mindez este történt, a Kopasz-hegy szomszédságában.

A bíróságot megdöbbentette a szenzációs fordulat.

– De miért ölte meg akkor Sztolipin miniszterelnököt?

– Teljesen véletlen választás volt. Egyszerűen ő volt a legfontosabb személy a közönség soraiban.

Honnan akkor az első napok napóleoni büszkesége? És miért lépdelt oly sok napon át, egy hős palástját magára öltve önként a vérpad felé? Miért vállalta a legfőbenjáróbb bűnöket, és vonta magára a legsúlyosabb vádat?

A bíróság megdöbbent, de nem annyira, hogy e kérdések közül akár csak egyet is feltegyen. És megdöbbent-e egyáltalán? Senki sem kérdezte meg, mivel magyarázható a vallomás e drámai változása? Melyek a motívumai?

Folytassák mélyebbre hatolva a kihallgatást? Vezessenek ezután részletes jegyzőkönyvet? Rendeljenek el új vizsgálatot? Halasszák el az ítélethozatalt?

Nem, a bíróság annyira siet lezárni az ügyet, mintha ide, a Koszoj Kaponyir tornyának közvetlen közelébe lövedékek hullanának. Siet a lehető leggyorsabban és legszorosabban lezárni, mintha csak alá akarná támasztani a baloldali sajtó legszörnyűbb vádjait: ez a *ti* emberetek!

Az örömében makogó Kuljabko tanúkihallgatása simán gördül. (Annál is könnyebb feltalálnia magát, mert végighallgathatta az új változatot.) És dicséri, nem győzi dicsérni Bogrovot, a hűséges titkos munkatársat. Hiszen ő végig azt mondta, hogy Bogrov tevékenysége igen hasznos volt a titkosrendőrség számára. Nem bízni benne képtelenség lett volna, ellenőrizni meg – erkölcstelen. És miért nem próbálta Kuljabko őrizetbe venni Bogrov lakásán az állítólagos terroristákat? Hát azért, mert még nem érhette volna tetten őket, s ezzel kiszolgáltathatta volna Bogrov titkát a forradalmároknak. Ami pedig a színházba juttatását illeti (Kurlov sugalmazása nélkül ezt Kuljabko sohasem tudta volna kiagyalni, s még halkan se merészelte volna kimondani): *Bogrovot Sztolipin tudtával engedték be a színházba!*

Már rálapátolták a földet Sztolipin sírjára, el is egyengették. Most már lehetett rajta taposni így is.

Kiderült, hogy minden nagyon egyszerű, teljesen világos. (No és sietni is kellett.) És ha ennyire egyezik Bogrov és Kuljabko vallomása, ugyan miért is hallgatnák ki a hat újonnan érkezett tanút? A meg nem jelentek közül pedig minek is hivatnák be Szpiridovicsot és Verigint? A bíróság máris visszavonulhat ítélethozatalra!

Ó, az a Kaljajev-féle, elképzelt bíróság, az *Akció* csúcspontja! Mit kíván még közölni a vádlott a bírósággal?

Hogy a börtönben éhség gyötri (annál jobban, minél inkább visszatért a reménye, hogy életben marad), és kéri, hadd lakjék jól.

Az odahívatott adminisztrátor jelentette, hogy Bogrov tiszti ellátmányt kap.

Az utasítás: adjanak neki enni, amennyi belefér.

Mindössze húsz perc elteltével már vissza is jöttek, meghozták az ítéletet:

Mordko Gersovics Bogrov ügyvédbojtár bűnös Oroszország törvényes államrendje erőszakos megváltoztatásának bűnszövetségben elkövetett kísérletében (okvetlenül szükségük volt *bűnszövetség*re, ezt feltételezte ugyanis a 102. cikkely, más pedig nem volt, az egész

törvénykönyv nem számolt egyéni, lőfegyverrel elkövetett merényletekkel, jóllehet azok már fél évszázada mind gyakrabban fordultak elő, de a törvénykönyv nem illeszkedett a forradalmi évekhez) és előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosságban, ezért teljes vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítéltetik.

És Bogrov megtántorodott.

Ilyen hirtelen?… Ilyen hirtelen – és vége?

Úgy számította, hogy cselének hatnia kell. Nem hatott.

A lehető legrosszabbul fordult a kocka.

(A bíróság talán szívesen meg is kegyelmezett volna neki, volt azonban még egy törvény, amelyet Bogrov nem ismert: az uralkodó tartózkodási helyétől két verszta sugarú körben a hadiállapot törvényei érvényesek. Nem az volt tehát a lényeg, hogy a vádlott megölte a miniszterelnököt, hanem hogy akkor lőtt, amikor ott tartózkodott az uralkodó!)

És külön határozat Kuljabkóról: nem foganatosított rendszabályokat… nem intézkedett… nem szervezte meg a megfigyelést. Erről értesítendők az illetékes polgári hatóságok.

Ennyi az egész. Hiszen nem állíthatják bíróság elé!

*

Most adtak Bogrovnak egy ív papírt, az utolsót életében – a zárkában már nem kaphat –, hogy búcsúlevelet írhasson szüleinek.

A jelenlévők szedelőzködtek, indultak. A boltívekre időről időre túlvilági szörnyárnyak vetültek. Várakoztak az őrök. Bogrov a petróleumlámpa fényénél, az asztal mellett ülve írhatott.

A vallomások változhatnak, de a szülők ugyanazok maradnak. A vallomásváltozatokon ügyeskedhetett, de levélírásra még egy lehetősége nem lesz.

És csak a szüleinek szól-e vajon a levele? Több tucatszor megjelenik az majd nyomtatásban is. Ez a levél az egész világnak szól.

De hogyan lehetne megfogalmazni *ezt az egészet?* Méghozzá úgy, hogy át is engedjék?

„Kedves anyám és apám! Ez az egyetlen olyan perc, amikor nehéz a szívem… Bizonyára meglepődtetek a valóságos és a látszólagos titkok hirtelen váltakozásán…” És a *látszólagos* titkok. Alighanem világos: ne higgyétek el, amit rám kennek, hogy az ohranka ügynöke vagyok. De tovább még világosabb: „Szeretném, ha mint becsületes ember maradnék meg emlékezetetekben.” *Becsületes* – ennél világosabban már nem fejezhetné ki magát! Az idősebb Bogrov, az ügyvédek, az egész orosz társadalom számára a *becsületes* azt jelenti, hogy a kormány és a hatalom ellensége. Ha becsületes, akkor eszmei okokból gyilkolt.

És a cenzúrán átjutott…

*

Annyira siettek a tárgyalással és a kivégzéssel, hogy már a következő, szeptember 24-ére virradó éjszaka végre kellett volna hajtani az ítéletet. (Sztolipin rokonai hiába kérték, hogy halasszák el addig, amíg lezárul a kijevi titkosrendőrség elleni vizsgálat, hiszen az rövidesen kezdetét is veszi, Truszevics szenátort 23-án kinevezték, 24-én Kijevbe érkezik.) Végre is hajtották volna a halálos ítéletet, ha nincs az a törvény, amely a vasárnapra virradó éjszakán tiltja a kivégzéseket… Hát akkor hétfőre virradóan.

Oroszországban még egyetlen terroristát sem ítéltek el és végeztek ki ilyen lázas sietséggel. Fejezzék be gyorsan-gyorsan, hogy ne kelljen újra kihallgatni, újra vizsgálni, újra végigjátszani mindent. Az utolsó bírósági változat nem is rossz: szinte senki sem tehet semmiről, szinte egyikük mundérján sem esett folt.

Megkezdődött viszont az ohranka tevékenységének vizsgálata, a bíróság meg nem vette a fáradságot, hogy jegyzőkönyvet készítsen, és azt aláírassa a vádlottal. Hogyan bizonyítsák akkor az ohranka feddhetetlenségét?

És még szombaton, szeptember 23-án a halálraítélt zárkájába, amely törvény szerint *e világ számára* immár hozzáférhetetlen, belopózott vagy inkább fesztelenül besétált egy vizsgáló! Pótkihallgatás céljából! Amire egy halálraítélt esetében soha sehol nincs példa! (Megtudhatjuk ebből, mik is azok a *szférák*, és mekkora a hatalmuk. A börtönfalaknak, akárhány sor téglából rakták is őket, van egy fura sajátosságuk: leküzdhetetlenek az elítélt számára, de könnyen átjárhatók annak, aki hatalommal bír.)

Nagyot dobbant Bogrov szíve! Szóval működik a változata! Átlát ő még a szitán!

A valaki, aki belopózott hozzá, ugyanaz az Ivanov csendőralezredes volt, aki az eltelt napok alatt szinte beleszeretett Bogrovba, és azt nyilatkozta a sajtónak: „A legnagyszerűbb emberek egyike, akivel valaha is találkoztam életemben.” (Sok idő múltán, már a forradalom összes sikere után, már emigrációba vetve is vitába száll majd egy fehérgárdista újsággal, amely Bogrov küllemét kevéssé rokonszenvesnek merészelte mondani.) Azért jött-e be az áthatolhatatlan ajtón, mert hálás a tárgyaláson tett megváltó vallomásért? Nem, épp azért jött, mert Bogrov bíróság előtti vallomásváltozata elégtelennek bizonyult. De az ítélet sem az, amit ígértek. A bíróság nincs az ohranka kezében. Mi van hát akkor most, túl az ítéleten? A szökés! Az még jobb is! Nem kényszermunka, hanem külföld.

És ez már az ohranka kezében van.

Nehéz elhinni.

De ha egyszer az alezredest minden törvény ellenére beengedték a

halálraítélthez? És ha ezt diktálja *sok befolyásos személy* érdeke? Először történik talán ilyesmi? Milyen sok szökést rendezett már meg az ohranka! Például Petrovét, Szolomon Risszét. És sok másét is.

Ez már igaz.

Egy kívülről jött ember, különösen, ha az illető magas rangú csendőr, az egész létet befolyásolni képes, ellenőrizhetetlen lehetőségei révén végtelen fölényben van egy halálraítélttel szemben, aki már örökre el van zárva a külvilágtól. Hát még egy olyannal szemben, aki remegve reménykedik! Aki remegve kombinál!

És hát nem is sokat kérnek tőle így utólag, pusztán, hogy azt hangsúlyozza, amit kell. Úgy, ahogyan a tárgyaláson elhangzott, nem elég meggyőző. Ki kell emelnie, hogy teljesen indokoltan bíztak benne az utolsó pillanatig. Alá kell húznia, hogy a forradalmárok életveszélyes fenyegetéssel hirtelen kényszerítenék a terrorcselekmény elkövetésére. És hozzon fel részleteket. Aztán írja alá.

Ez a kiadós beszélgetés rejtve maradt előttünk, soha semmit sem fogunk megtudni róla, hiszen mindkét résztvevője régen a sírban van. Fennmaradt viszont egy formális feljegyzés. Az utóbbi szerint: a nemrég még büszke forradalmár készségesen válaszolt a váratlan kihallgatáson, segített jó megfogalmazásokat találni, majd aláírta őket.

A kihallgatás egy olyan fogással kezdődött, amelyet mintha valami időgép röpített volna át a háború utáni zaklatott 1946-os esztendőből 1911-be: egyszerűen a delikvens orra alá dugnak egy fényképet és megkérdik tőle: ismeri ezt az embert?

A kivégzésére váró meg miért is töprengene az örökkévalóságon, miért beszélgetne Istennel és bánná meg a múltban elkövetett bűneit? Miért ne segítene inkább a csendőralezredesnek a fénykép dolgában? Mintha csak várt volna erre a fényképre – és máris akadálytalanul ömlik belőle a szó: igen, igen, a múlt év márciusában épp ez az ember jött el hozzám a Lukjanovka-börtönből való szabadulásom után, és közölte, hogy ott bent nagy a felzúdulás ellenem, mert egy évvel azelőtt egy engem vádoló levél érkezett a börtönbe. Ő pedig azt a megbízást kapta, hogy kérdezzen ki újra.

A fénykép ezzel be is töltötte szerepét, de a mese, ha már elkezdődött, folyt tovább, mit lehet ez ellen tenni. És most nem úgy volt, mint a tárgyaláson, ezúttal jutott idő arra, hogy mindent írásban is rögzítsenek…

Májusban, úgymond, ismét felkereste két anarchista Párizsból, egy úgynevezett „forradalmi bizottság”, amely beutazta Oroszországot, elsősorban azokat a helyeket, ahol megtorpant a forradalmi munka, hogy kiderítsék a kudarc; okait, összegyűjtsék az erőket és a fegyvereket. Bogrovnak ötszáz rubel elszámolatlan pénzt róttak fel. Bár szerinte ő nem sikkasztott el semmit, a szüleitől kért pénzt, és kifizette nekik ezt az összeget. Július végén mégis ajánlott levelet

küldtek neki a Kremencsug melletti nyaralójukba (minden csoda onnan való, Nyikolaj Jakovlevics is, a motorcsónak is; az ajánlott levelet egyébként Kijevben regisztrálták volna, de falun persze kinyomozhatatlan) tele rosszindulatú ellenőrző kérdésekkel…

Hogyhogy nem sajnálja félredobni győzelme diadalát, leszállni a piedesztálról? Lemondani mindenről, amit elért? Vállalni, hogy ne is mint monte-carlói bonviván, hanem mint silány kis rendőrspicli vonuljon be a történelembe? Hogy ismét számolgassa az elköltött és a kifizetett pártpénzeket, végigsorolja jelentéktelen besúgásait, élete hőstettét pedig pusztán a félelemmel magyarázza, mondván: bűnbocsánatért ölt meg valakit, csak azért, hogy őt ne öljék meg, mint árulót? Hiszen tudni való, hogy a jegyzőkönyvet nem azért veszik fel, hogy örökre titokban tartsák: kissé megváltoztatott formában ugyan, de ezt közlik majd már a következő napokban az újságok. Képes egy olyan szégyenletes variánst választani, amelyet ő maga nemrég még a halálnál is rosszabbnak tartott?

A halál azonban, amint szemtől szembe került vele, a becstelenségnél is rettenetesebbnek bizonyult. Mások esetében mindig a halál a könnyebb, a magunkéban viszont mindig az a nehezebb. Ha pedig élek, hogy megcáfolok én, hohó, mindent!

Igen, augusztus 29-én a kijevi lakásán felkereste még egy ismerős anarchista, átutazóban volt Párizsból, a Burevesztnyik csoporttól. (Hosszú, alapos, ráérős a jegyzőkönyvezés, a feje, mint korábban is, sok valóságos részlettel szolgál.) Közölte: Bogrov árulása végérvényesen bebizonyosodott, a csoport úgy döntött, hogy ennek tényét a részletekkel együtt mindenütt nyilvánosságra hozzák, ahol csak meg szokott fordulni, ismertetik az ügyvédi karral és az egész társadalommal, s ez már Bogrov polgári halálával lett volna egyenlő. És ezt követte volna fizikai halála is, a bosszúállók kezétől. De a Burevesztnyik adott még egy esélyt, hogy tisztázhassa magát: legkésőbb szeptember 18-áig végre kell hajtania egy terrorcselekményt, a legjobb, ha Kuljabko ellen.

Kuljabko… Vele kapcsolatban alaposan túllőtt a célon. Még egy apró kérdés: „Miért igyekezett a tárgyaláson annyira mentegetni Kuljabkót?” Bogrov: „Úgy összezavarodtam az ügyész kérdéseitől, hogy nem is tudtam, mit felelek. Megsajnáltam Kuljabkót.”

De hát csak nem szerethette annyira Kuljabkót! – vagy netán az ágytársa volt? Az sem válasz. De ha jobb nincs…

És ekkor véletlenül épp kezdődtek a kijevi ünnepségek, s az utamba akadt Sztolipin. Arcról véletlenül ismertem (találkozásunk a pétervári vízműben), a tömeg figyelme is rá összpontosult, ezért döntöttem mellette. De ha mást látok meg előbb az átjáróban, talán azt ölöm meg. (A terrorista szabadsága!) Szinte öntudatlanul hajtottam végre a terrorcselekményt. (A bűntettre szinte nem is készült, kétségbeesés

szülte cselekedet volt – így kellett ez Kurlovnak is.)

Mestere ő a ködösítésnek, mestere a *lehetséges* változatoknak – lám, felépített még egyet, és megint stimmeltek az időpontok, a motívumok, a tettek. (Bár nem mind, de hát az alapváltozatban sem mind.) Ha viszont mindez igaz, miért ne hencegnének a terroristák azzal, hogy ők voltak a gyilkosok? (Ez bizony gyenge pont.)

Lehetett volna még egy ilyen változat is: érlelődött benne a büszke, szabad elhatározás, de a fenyegetettsége miatt sietnie kellett. Ez is jobb lett volna a jelenleginél.

De nem arra volt igénye a megrendelőnek.

Hogy valaki ilyen tekervényes találékonysággal kapaszkodjék fel a rúd legtetejére, a közönség üdvrivalgása közepette érjen el a csúcsra, s aztán leessen, mint egy ázott rongy?… Jaj! Nagyon nem akarózik meghalni!…

Nem lenne talán szép: lőtt, fejre állította az egész ügyefogyott orosz államtestet, s utána frissen bekölnizve ismét belép Monte-Carlo aranyfényű termébe?

Dosztojevszkij a lélek sok feneketlen bugyrát bejárta, sok fantazmagóriáját kibogarászta – de nem mindet.

*

Másnap, vasárnap az elítéltet felkereshette a rabbi. Bogrov így szólt hozzá:

– Mondja meg a zsidóknak, hogy nem akartam rosszat tenni nekik. Ellenkezőleg, én a zsidó nép javáért és boldogulásáért harcoltam.

Ez volt az egyetlen, ami nem változott a vallomásaiban.

A rabbi szemrehányást tett Bogrovnak: hiszen pogromot idézhetett volna elő.

Bogrov így válaszolt:

– Egy nagy nép ne csússzon-másszon, mint a rabszolga, elnyomói előtt.

Ezt is széles körben idézte az orosz sajtó.

*

És teltek múltak a halálraítélt órái – de többé senki sem jött el hozzá. Senki, hogy kitárja előtte az ajtót a szökéséhez.

Becsapta volna Ivanov?!

*

Vasárnap este felé a Kopasz-hegy erődje melletti pusztaságot gyalogság, kozákok és rendőrök kutatták végig, majd zárták körül. A hivatalos bizottságon kívül az Orosz Nép Szövetségének mintegy húsz

tagja kapott engedélyt arra, hogy jelen legyen a kivégzésen, mivel nem akarták elhinni, hogy Bogrovot valóban kivégzik, hogy nem mást állítanak a helyére. Amikor – még ugyanabban a frakkban, amely most már gúnynak hatott – felült a rabszállító kocsira, elemlámpával rávilágítottak, és a *szövetségesek* felismerték: „Ő az, ő!”, „Adtam neki alaposan a színházban!”

Nem úgy festett, mint valami megrendezett jelenet.

Négy versztányi utat tettek meg. Bogrov panaszkodott, hogy rázza a hideg.

A kivégzés helyszínén a bírósági titkár helyettese fáklyafénynél hangosan felolvasta az ítéletet (ugyanazt, a bűnszövetségest).

Feltették a kérdést Bogrovnak, kíván-e még valamit mondani a rabbinak. Igen, folytatni kívánná vele a beszélgetést, de csak négyszemközt.

– Az lehetetlen.

– Akkor fogjanak hozzá.

Becsapta őt Ivanov.

Megkérte a jelenlevőket, adják át szüleinek utolsó üdvözletét.

Aztán mondott még valamit halkan és kuszán, nem lehetett érteni.

A hóhér, egy Lukjanovka-börtönbéli fogoly, hátrakötötte Bogrov kezét. Az akasztófához vezette. Csuklyát adott rá.

Bogrov kiszólt a csuklya alól:

– Feljebb emeljem a fejem, vagy ne?

A hóhér kilökte alóla a zsámolyt.

A test, amely eleinte rángatózott, tizenöt percig lógott a kötélen, előírás szerint. Pattogva égtek a fáklyák a sűrű csendben.

Valaki a *szövetségesek* közül azt mondta: „Lőni legalábbis nem fog többé.”

De neki már nem is kellett.

*

A szövetségesek emlékül magukkal vittek egy-egy darabka kötelet.

Sok kijevi zsidó diák gyászba öltözött Bogrov tiszteletére.

*

Milyen jó vége lett mindennek ezzel a helyénvaló vallomással: egy sarokba szorított nyomorult fejetlen kapkodása volt az egész. Egyetlen folt sem esett a rendőrtábornokok becsületén. Egyik rangosabb hivatalos személyén se.

Nem került sor az országnak odavetett büszke kihívásra.

Sem a legfelsőbb cári hatalom aláásására.

Hiszen az utóbbi olyan nagyon szerette az összebékítő jelentéktelenséget. A mindent elsimító végkövetkeztetéseket. A

kisszerű befejezést.

72. fejezet

Parádé a lóversenytéren. – A színházban, a cári páholyból nézve. – Ha lemond, életben maradt volna. – A cár Alixszal beszélget Sztolipinről. – Katonai parádé szeptember 15-én. – Ünnepség Ovrucsban. – Látogatás a kijevi gimnáziumban. – A csernyigovi hajóút. – Az ottani ünnepség. – A halálhír. – Az uralkodó a kórházban. – „Nem vesztek még ki Oroszhonban a Szuszanyinok." – Elutazás Kijevből. – Kinevezték Kokovcovot. – Pihenés a vasúti kocsiban. – A szeretett jacht. – Ünnepségek Szevasztopolban. – De ki lesz a belügyminiszter? – A cár már előre élvezi a livadiai új palotát. – A palota megtekintése. – A cár legkedvesebb helyei a tenger fölött. – De nehéz Oroszország bíborköpenye. – Nem lehetne Kurlovot kinevezni? – Cári kegyelem az, eljárás alá vontaknak. – Mennyivel könnyebb Kokovcovval! – Nem kell annyira sajnálni azokat akik mar nincsenek.

Szeptember 14-én Alix is, Alekszej is gyengélkedett, és a cárné egész nap a palotában maradt, este sem ment el a színházba. Az uralkodó pedig napközben a lóversenytéren nézte végig nagy élvezettel kedvenc hadijátékai résztvevőinek parádés felvonulását – humán- és reálgimnáziumok, városi és ipari tanodák, árvaházi iskolák tanulóiból álló, négy ezrednyi, oszlopokba rendezett fiatal masírozott el előtte, s ő köszönetét fejezte ki mindnek. Majd egy rövid pihenő, s máris a főkormányzó által adott hosszú ebédre kellett mennie. Majd még egy rövid pihenő, és a színházba, két nagyobbik leányával egy népi dalmű díszelőadására.

A második szünetben kimentek a páholy előterébe, az uralkodó rágyújtott, Olja és Tánya üdítőt ivott, közben odajárultak hozzájuk a hivatalos személyiségek, hogy megtudják, mik az uralkodó benyomásai, mik a kívánságai, parancsai.

Ebben a pillanatban két lövés hallatszott a teremből. Mind beszaladtak a páholyba, és felülről, a korlát bársonya fölött jól látták a hozzájuk egészen közel, szinte épp alattuk a zenekari korláthoz támaszkodva álló Sztolipint.

Sztolipin pedig lassan, sebesülten feléjük fordította a fejét, felemelte kezét, valamiért a balt, s azzal megáldotta Oroszország koronás főjét.

Az uralkodó látta, hiszen talán ha négy szazseny választotta el őket egymástól, hogy Sztolipin erősen megsápadt, a zubbonyán pedig nagy vérfolt terjed szét. Majd rögtön a székhez lépett, s kezdte kigombolni a zubbonyát. Rejn professzor és az őszfejű Frederiksz gróf fölébe hajolva segítettek neki.

A terem mélyéből, a kijárat felől zaj hallatszott: elfogták, ütlegelték és szidalmazták a gyilkost, az egész nézőtér pedig, mindenki, aki ott

volt, izgatottan zsongott. Kisvártatva előrohant a bátor Szpiridovics kivont karddal, utat tört magának az első sor előtt, s így, kivont karddal, rugalmasan-odaadóan megállt, lecövekelt, akár egy őr, közvetlenül a cári páholy alatt.

Na tessék! Pedig milyen kiválóan szervezték meg a cár őrzését! De ezek elől a pokolfajzatok elől nincs menekvés. Szegény Sztolipin. És milyen szomorú, hogy ez épp az ilyen ragyogó ünnepségek idején történik!

A lehangoló esemény miatt hosszabbra nyúlt a szünet. Mindazok az orvosok, akik a nézőtéren voltak, Sztolipin köré gyűltek. Karon fogták, s lassan kifelé támogatták. Az ünnepi nézőtér ismét megtelt, zsongott, de fékezte is magát az uralkodó jelenléte miatt. Újra elfoglaltak minden helyet, kivéve Sztolipinét az első sorban, az átjáró mellett. A harcias Szpiridovics is visszadugta kardját a hüvelyébe, s leült a helyére a harmadik sorban.

A közönség azt követelte, hogy válaszul az aljas gaztettre, azonnal énekeljék el a himnuszt. A teljes társulat – Szaltán-kosztümösen, a maguk Szaltán cárjával – kijött a színpadra, letérdelt, és elénekelte az „Isten, óvd meg a cárt”-t. A közönség felállt. Az uralkodó a két nagyhercegnővel úgyszintén állt a páholy korlátjánál, hogy mindenki jól láthassa.

És még kétszer elénekelték a himnuszt.

Aztán előadták a harmadik felvonást, és az uralkodó a leányaival együtt elhagyta a színházat. Az elővigyázatossági rendszabályokat fokozták, ha azok még egyáltalán fokozhatóak voltak. Nagyon igyekezett az odaadóan hűséges Kurlov tábornok.

Az uralkodó nagyon szomorú hangulatban tért vissza a palotába. Tudatában volt annak, hogy tragikus esemény történt. Szegény Sztolipin. De maga is meglepődött, és haragudott is önmagára, hogy olyan nagyon mély elkeseredést és bánatot nem érez. Kutatta ennek az okát.

Azért van mindez, mert Sztolipin túl sokáig tartotta magát a posztján. Miért nem kérte már korábban a leváltását? Hiszen a dolog már régen megérett, ő is tudta. Miért várta, hogy elbocsássák? Ha lemondott volna, még épségben lenne. Most ideiglenesen Kokovcovot kell megbízni, hiszen már nem egyszer helyettesítette Sztolipint, amikor az távol volt.

Alix a palotában még semmit sem tudott a merényletről. Feküdt, migrén és neuralgikus hátfájás gyötörte, a trónörökös meg a szobájában, kis ágyában volt, de hálisten egyikük sem lett rosszabbul, amíg az uralkodó a színházban tartózkodott.

Miklós elmondta, mi történt, erőltetetten keserű hangon. Ekkor berontott Tánya és Olja, akik könnyek között mesélték el anyjuknak, hogyan volt minden.

Alix azonban higgadtan fogadta a hírt. És már Miklós sem kárhoztatta magát annyira érzéketlensége miatt… Valamiféle egyensúlyba került megint.

A leánykák kimentek, ő Alix mellé ült, az pedig, fájdalmát legyőzve, homlokát ráncolva, töprengően így szólt:

– Tudod mit… ez talán nem is a legrosszabb megoldás. Isten segítségével majd felgyógyul, de a leváltására így is, úgy is sort kell keríteni. Csak kellemetlenek lettek volna a találgatások, pletykák az újságokban. No és a cárné-anyuska ellenkezése.

Tulajdonképpen igaz, de van benne valami erkölcsi igaztalanság is.

– Én tehetek róla – szólt elbátortalanodva Miklós. – Nem tudtam rászánni magam. Ha idejében elbocsájtom, most Sztolipin épségben lenne.

Alix sugárzó szemmel, mély megértéssel tekintett rá. De némi szánalommal is.

– Az én férjem kicsit híján van a keménységnek. Pedig a monarcha keménysége mindig az alattvalók javára szolgál. Keménységgel minden kérdést irgalmasabban lehet megoldani.

Miklós leverten ült, két könyökét a térdére támasztotta, arcát a tenyerébe temette.

– Magától sosem távozott volna, arra hiába is vártunk volna.

Tavasz óta Miklós úgy várta a leváltást, mint a szabadulását. Hogy sajnálja most, hogy márciusban engedett *Maman*nak! A Dumák egész története alatt nem perzselték őt annyira az ott zajló viták, mint azok, amelyek tavasszal a nyugati zemsztvókról folytak, különösen Maklakov beszéde: úgy érezte, hogy kinevették, hogy Sztolipin játékszerévé vált egy rossz ügyben.

– Annyira kemény feltételeket szabott. Annyira durván bánt el az Államtanáccsal.

– Soha nem volt ő igazán a mi emberünk, Nikki. Azt a gyalázatos Dumát igyekezett megszilárdítani. Ragaszkodott a szerencsétlen Manifesztumhoz. Hányszor mondta ezt neked mindenki!

– No nem, a súlyos időkben tényleg segített.

– De nem volt olyan kemény, mint Dumbadze.

Azok a súlyos idők azonban nem ismétlődnek meg többé. Az uralkodóhoz hű katonai csapatok nem inoghatnak meg így még egyszer. A nép nem adhat hitelt másodszor is az őt szédítő agitátoroknak. A háromszáz éves dinasztia túlélte a válságot, most pedig lehet, hogy állni fog még további háromezer évig.

– A Manifesztumot sehogyan se akarta visszacsinálni, meggyengíteni, igaz. A jobboldaliak mind elítélték ezért.

– És sohasem tisztelte a Barátunkat! Sőt szívtelen volt hozzá.

– Bizony, nem könnyítette meg az életemet – volt kénytelen elismerni Miklós. – Fárasztó ember.

Ó, de mennyire fárasztó! És miért, mi célból kellett az egyeduralkodó cárnak ilyen nyomás alatt lennie?

Süket csend honolt a termekben, nem hallatszottak ide sem a palota, sem a város zajai.

És Alix így szólt:

– Örömmel foglalta volna el a te helyedet.

– Ugyan már, hogyan? – tiltakozott Miklós nemcsak az őrült gondolat lehetetlensége miatt, hanem azért is, mert tiltakozásra késztette beszélgetésük hangneme is. – Ez képtelenség.

– Csak azt akarom mondani, hogy túl nagy dicsőséget igyekezett szerezni, és nem törődött azzal, hogy esetleg háttérbe szorít téged.

Jaj, sokszor mondogatták ezt neki.

– Imádkozzunk! – mondta nyomatékkal, mintegy ellenkezve Miklós. – Imádkozzunk, hogy felgyógyuljon. Aztán persze elengedjük, hadd pihenjen.

Tánya még sokáig sírt az éjszakában. Mind a két nagyobbik lány rosszul aludt.

A sebesültről reggel azt közölték, hogy éjszaka erős fájdalmai voltak, gyakran kapott morfium injekciókat. Arra azonban, hogy meglátogassa, sehogyan sem tudott időt szakítani: erre a napra, szeptember 15-ére a hadgyakorlat befejeztével óriási katonai parádé volt előirányozva, méghozzá messze, ötvenöt versztányira Kijevtől; sok időt vett igénybe az út oda-vissza, no és maga a parádé! (A nagyhercegnők mind könyörgő istentiszteleten vettek részt a Szent Vlagyimir székesegyházban és a Szent András-templomban.)

De milyen jól sikerült a katonai parádé! Az óriási, beláthatatlan négyszögletű hadoszlopot Ivanov és Alekszejev, a két remek tábornok mutatta be neki. A levegőben hat léghajó lebegett. Négy hadtest vonult el az uralkodó előtt szinte végeérhetetlenül, gyalogosok, tüzérek, dragonyosok, ulánusok, huszárok, kozákok – doniak, kubániak, terekiek, orenburgiak – ügetésben és lépésben. Aztán a lovas tüzérség, nehéz katonai társzekerek, gépkocsik, motorkerékpárok, mind nyílegyenes sorokban. Végül díszlépésben a léghajós csapat, majd felbocsátottak az uralkodó előtt egyet a sorban elhelyezett léggömbök közül, kosarában két tiszttel. Összesen kilencvenezer katona vett részt a díszszemlén, és valamennyi egység meghallhatta az uralkodó „Köszönöm!”-jét.

A katonai parádé méltó megkoronázása volt a csodálatos kijevi napoknak, amelyek Miklós egész életének legboldogabb napjai közé tartoztak: itt, az orosz föld szívében, népe megkeresztelkedésének helyén élhetett meg ilyen elragadó fogadtatást! Itt tapasztalhatta közvetlen közelről az orosz nép iránta való kiolthatatlan szeretetét!

Késő volt, amikor visszatért a díszszemléről, hiszen még fogadást is tartottak a tisztek számára, este pedig a palotában díszvacsorát adtak

az egységparancsnokok tiszteletére. Másnap kora hajnalban meg indulnia kellett Ovrucsba, ahol felszentelésre várt az újjáépített XII. századi Szent Vaszilij székesegyház.

Ez az út még egy tekintetben csodálatos volt! Korosztyenyig vonaton mentek, onnan – nyolc órakor – gépkocsin Ovrucsig. A reggel borús volt, de eső nem esett, s minden arra engedett következtetni, hogy kitisztul az idő. Amikor elhagyták Korosztyenyt, a helybeliek kenyérrel és sóval búcsúztatták. Az utakon, amerre elhaladt, a parasztok virágokkal és ikonokkal díszített diadalkapukat emeltek, s útközben még sokszor fogadták kenyérrel és sóval a nép üdvrivalgása közepette, s jöttek a körmenetek is.

Maga Ovrucs, mint kiderült, egész éjszaka talpon volt. A járásokból harminchat körmenet, harmincezer paraszt érkezett, a város előtt három verszta hosszan állt a tömeg. A téren a helyi ezred katonáiból és a városi tanoda hadijátékban részt vevő tanulóiból díszőrséget sorakoztattak fel. A székesegyház előtt a cárt a nemesek, a zemsztvo, a város küldöttségei várták, s mind kenyeret és sót nyújtottak át neki. Ott volt a papság az érsek vezetésével. És a legfőbb kegytárgy, Szent Vaszilij ikonja a csontereklyével. Kezdetét vette a székesegyház felszentelésének szertartása és az istentisztelet. Aztán az uralkodó otthonában kereste fel az érseket.

Csak este értek vissza Kijevbe. A pályudvarról a palotába menet az uralkodó betért a kórházba, látta Sztolipin akkor érkező feleségét, de a sebesült rossz állapotban volt, és az orvosok nem javasolták, hogy felkeresse.

Az uralkodó tulajdonképpen megkönnyebbülést érzett. Az adott percben nem is lett volna kedve Sztolipinnel beszélgetni.

A palotában viszont egész halom részvéttáviratot talált – az angol és a szerb királytól, a francia elnöktől, a török szultántól, a császári kancellártól, az osztrák és más kormányoktól. Mindannyian együttérzésükről biztosították az orosz cárt mély bánatában, és a gaztett feletti felháborodásuknak adtak hangot.

A táviratoknak ez az özöne, szándékolatlanul ugyan, de szintén hozzájárult a miniszterelnök szerepének eltúlzásához. Miklósnak eszébe jutott, hogy Vilmos is, Edward is mindig milyen felfokozott érdeklődéssel kérdezgették őt Sztolipinről.

Nem tapasztalták meg, mennyire nem kellemes együtt dolgozni egy olyan öntörvényű miniszterelnökkel, akinek eszméi olyan kiforrottak és szilárdak, hogy a monarcha úgy érzi, nem tudja megőrizni önállóságát. A korabeli újságok közleményeiben is a Sztolipin iránti túlhajtott érdeklődés egészségtelen stílusa honosodott meg: folyton azt taglalták, mit csinál az adott percben, mit készül csinálni, akárha ő jelentené az államélet egyetlen centrumát.

Vasárnap, szeptember 17-én a főkormányzó házikápolnájában

lezajlott szertartás után az uralkodó az 1. sz. kijevi gimnáziumban tett látogatást. Az iskola százéves jubileumát ünnepelte, éppen a napóleoni háború kitörése előtt alapították. Nagyon ünnepélyesen, előírásosan folyt le minden, ott volt valamennyi gimnazista és számos meghívott vendég. A gimnázium kápolnájában könyörgő istentiszteletet tartottak. A díszteremben az uralkodó portréja és monogramja volt kitéve, a színpadon a kórus a „Dicsőség”-et adta elő. Az uralkodó meghajlással üdvözölte az összes jelenlévőt, megtekintette a relikviákat. Kasszo, a népművelési miniszter felolvasta az uralkodó rendeletét arról, hogy a gimnáziumnak odaítélték a „birodalmi” címet. Felharsant a „hurrá!”, majd az egész terem elénekelte az „Isten, óvd meg a cárt”-t. Aztán jöttek a szép beszédek. Az uralkodó bejegyezte nevét a gimnázium aranykönyvébe, szólt néhány szót a közelében álló diákokhoz, végigjárt több osztályt. (Mint kiderült, Bogrov éppen ennek az iskolának volt a diákja.)

Részt vett még az általa Kijevnek ajándékozott Szent Olga-szobor leleplezésén, talált időt a hadtörténeti és a népművészeti múzeum meglátogatására, amelyekben nagyon érdekes ismertetésekkel szolgáltak. Majd a palotában fogadta az egyetem professzorait.

Este pedig már hajóra kellett szállnia, hogy a kivilágított kijevi hegyek felől Csernyigovba utazzék. Régen eltervezett sétahajózás volt ez a Gyeszna-folyón, aminek megvalósításához egy rozoga hajócskából olyan lakályos kis jachtot építettek a cárnak, amilyen a helyi flottillában még nem volt. Az ár ellen csak lassan haladhattak, egy zátonyon el is akadtak, jóllehet a vendéglátók külön előkészíttették az utat, de a Gyeszna kanyargós, a medre homokos, nehéz hajózni rajta. (Az egész. fenséges család kiment a fedélzetre, figyelte, hogyan emelik le a jachtot a zátonyról.) De milyen szűziesek, néhol hívogatóak voltak a partok!

Így aztán az egész idő ráment az útra. Csernyigovba szeptember 18-án késő délután érkeztek, harangzúgás fogadta őket. A külön kialakított cári kikötőben felsorakozott díszőrség várt rá, zengett a himnusz. Az őrség díszmenetben vonult el az uralkodó előtt. Odébb gyerekek virágcsokrokkal és a kíséret vonaton érkezett tagjai fogadták a fenséges vendégeket: Frederiksz, a palotaőrség parancsnoka, a mozgó iroda főnöke, Nyilov admirális és katonák, köztük az igen kedves Szuhomlinov, Ivanov és az odaadó, lelkes Kurlov tábornok, meg a Szinódus főügyésze, meg a helyi kormányzó, Maklakov, annak a csípős nyelvű kadetnak a fivére; emez viszont a lehető legrokonszenvesebb, hűséges – hogyan is származhatnak egyugyanazon családból?

A kormányzó egészen csodálatos, felejthetetlen programot állított össze, igaz, mindössze néhány órásat. Kenyér és só a polgármestertől, a polgári társaságtól, a zsidóktól. Nyitott hintón a katedrálisba, az út

két oldalán pedig tömött sorokban a helyi lakosok. Az egész városközpont szinte ki sem látszott a zászlók, a zöld, a virágok alól, az erkélyeket, kirakatokat szőnyegek, kisorosz szőttesek borították, itt is, ott is a fenségek mellszobrai, arcképei, monogramjai voltak kitéve. És hozzá még az a nagyszerű idő! Az itteni ősz naposabb, mint az északi nyár. És milyen gyönyörűséges a katedrális! Csókkal illette a szent tárgyakat, szent Feodoszij sírját. Aztán megszemlélte a téren felsorakozott gyalogezredet és a kétezer hadijátékost. Majd ellátogatott a nemesi gyűlésbe, ott reggelit adtak tiszteletére. Megtekintette a múzeumot. Körbejárta a Csernyigovi Kormányzóságbeli parasztok küldöttségeit – a sztarosztákat, választott képviselőket, összesen mintegy háromezer embert –, ugyanúgy volt minden, mint két éve Poltavában. Milyen felemelő, megragadó érzés közvetlenül maga előtt, élőben, valóságosan látnia szakállas, benne bízó, hálatelt népét! – nincs más, ami ennyire éltetően hatna, így visszaadná minden erejét. Este pedig ismét hajóra, Kijevbe. A parton nagy tömegek kísérték futva a hajót, a himnuszt énekelték és hurráztak.

Igaz, ide is elért a hír Sztolipin állapotának rosszabbodásáról. Másnap reggel pedig a kijevi kikötőben az üdvlövések után az uralkodóra váró Kokovcov közölte, hogy Sztolipin előző este meghalt. Nem tudták hát megmenteni! Jaj, szegény, szegény, milyen fiatalon hagyta árván a gyermekeit. Mennyire sajnálja őket! Az elhunyt illetményével azonos nagyságú nyugdíjat kell majd folyósíttatni az özvegynek.

Ideje viszont már alig maradt, néhány óra múlva indult a szevasztopoli vonat. Az uralkodó benézett a kórházba, a gyászistentiszteletre, Alix azonban egyáltalán nem ért rá semmire, a cári család sietett a palotába csomagolni.

Sztolipin lepedők alatt feküdt kiterítve egy asztalon. A szegény özvegy úgy állt mellette, akár a sóbálvány, nem tudott sírni. Ennyit mondott: „Látja, felség, nem vesztek még ki Oroszhonból a Szuszanyinok.” Az uralkodó, mivel őszintén sajnálta a boldogtalan asszonyt, persze nem tett ellenvetést. Egy özvegynek ez a mondat megbocsájtható, de az összehasonlítás mégiscsak nagyon erőltetett. Ott a cárért hozott életáldozatról volt szó, itt meg állami szolgálatról, méghozzá nem is mindig kellőképpen kiegyensúlyozottról.

A palotában pedig államfők újabb részvéttáviratai várták, ezúttal a miniszterelnök halála alkalmából.

De nem, valami csak nem hagyta, hogy Miklós igazán mélyen bánkódjék. Mint tavasz óta folyton, még most is szorítja a szívét az akaratán tett erőszak. Még most is fájt visszaemlékeznie arra, ahogyan könnyes szemmel távozik anyja szobájából.

Kijev utcáin bámulatos volt a rend végig, nehéz lenne megmondani, hol volt valaha is ilyen. A városközpontban pedig – az Alekszandrov

utcán, a Bibikov fasoron – megint sorokban álltak a gimnazisták. A kijeviek, délvidékiek lévén, nem hasonlítanak a tartózkodó péterváriakra, viharos ovációjuktól könnyek szöktek Alix szemébe; Miklós is nagyon meg volt hatva.

A pályaudvarra eljöttek elbúcsúztatni őket a különböző polgári és katonai hatóságok képviselői, sok hölgy is. A cári váróteremben az uralkodó sorra odalépett a jelenlévőkhöz. Ugyanott közölte Kokovcovval, hogy miniszterelnöki megbízatása immár nem ideiglenes, hanem végleges. Nála alkalmasabb nem volt a kormányban, Krivoseint túl Sztolipin-pártinak tartotta, Kokovcov viszont megnyugtató ellentétje lesz a megboldogultnak, vele szabadabbnak fogja érezni magát, mivel ez a kabinetet, nem a birodalmat akarja majd irányítani. És a belügyminiszter ki legyen az elhunyt helyett? Az uralkodó – igaz, nem túl határozottan – a Hvosztov-unokaöccsöt, a nyizsegorodi kormányzót javasolta (Alix akarta, Grigorij kérte így), de Kokovcov váratlanul nemet mondott. Na jó, egyelőre ne töltsük be a helyet, bízzuk meg ideiglenesen Kurlovot, aztán majd megtárgyaljuk, amikor eljön hozzám a Krímbe.

Most azonban még a kijevi ragyogásnál is örömtelibb dolog, a Krímbe teendő utazás várt rá. (Hiszen a Krím hozott minket végleg össze, emlékszel?) És ráadásul az újonnan épített palotába tartottak, amelyet még egyikük sem látott!

Elindult a vonat. Itt és most pihenhette ki Miklós teljesen a fáradalmait, még azokat is, amelyeket az ünnepségek okoztak. Bármilyen örvendetesek legyenek is mindezek a fogadások, deputációk, üdvözlések, virágok és üdvrivalgások, azért magányosan pihenni még jobb. Semmi sem olyan megnyugtató, mint a hosszú, monoton vonatozás, s ezt Miklós már a japán háború idején tett számos utazása óta jól tudta. A forradalmi évek alatti kényszerű, szégyenletes, elszigetelt bezártsága, a cár tényleges börtönbe vetettsége után, amikor sem kilovagolni, sem bárhová a kapukon kívülre jutni nem lehetett – és mindez otthon, a saját országában történt! micsoda szégyene ez hazánknak, mekkora a felháborodásunk miatta! –, tehát egy ilyen börtönbe zártság után pedig az ember még sokkal jobban tudja értékelni, hogy országa tovasuhanó tájait látja a vonatablakból. A hosszú út Pétervárról a Krímbe és vissza mindig gyönyörűség.

Hát még a Krím maga!

Szeptember 20-án épp a délelőtti teára értek Szevasztopolba, s aztán rögtön irány a déli öböl. Verőfényes, meleg nap volt. Milyen öröm, ha az ember egy ilyen napon evezős bárkán érkezik szeretett jachtjára, majd belép a kajütbe, ahol minden ott lóg a régi helyén, leheveredik az ágyra, eltöpreng, feláll, sétál egyet a fedélzeten. Elfogja az *önmagához* való visszatérés csorbítatlan érzése, és minden a helyére

kerül. A zavaros években egyedül a *Standard* jelentette a szabadságukat, így annyira szerették, annyira vágyódtak utána.

De az uralkodó nem tehette meg, hogy – ha már itt van – azonmód fel ne keresse a fekete-tengeri flottát. Megszemlélte a páncélos és egyéb hajókat. A csillogóra sikált cirkálók, naszádok látványától, a vidám, hetykearcú legénységtől egyszerűen el volt ragadtatva. Mennyire más ez, mint az a nem is oly régen volt forradalmi ocsmányság! Rendbe jött, hála Istennek, minden.

Estére meglepetésszerűen kivilágították a várost is, a hajókat is. Fénylettek a cári monogramos transzparensek, tűzijáték rakétái röppentek az ég felé. A nyílt rév fényhatásai versenyre keltek a városéival, majd a hajóreflektorok csóvái hasítottak a levegőbe.

Akárhogy hajtotta is a szíve tovább, majdnem egy hetet Szevasztopolban, a *Standard*on kellett vesztegelniük. A késlekedésnek az volt az oka, hogy az új livadiai palota építésze könyörögve kérte, adjanak neki még néhány napot, hogy mindent rendesen elvégezhessen. Érdemes volt meghallani a kérését, az első benyomás csak így lehetett hiteles és teljes. Ráadásul Alix is jobban kipihenhette magát a megszokott jachton, mint az új palotában, amelynek a szobái nem is voltak még tökéletesen berendezve.

Az uralkodó, amíg még Szevasztopolban vesztegeltek, szemlét tartott a helyőrségi csapatok felett az északi oldalon, először szeptember 23-án, szombaton, aztán hétfőn megint, majd az esők után kedden is azon egységek felett, amelyek hétfőn nem voltak ott. Vasárnap, az istentiszteletet és az elhunyt uralkodókért, valamint Sztolipinért tartott gyászszertartást követően a Szevasztopol védelmében részt vett veteránok mutatkoztak be. Aztán ifjú gimnazisták vonultak el díszmenetben előtte. És még a jachtra is meghívtak hadijátékosokat, akik fegyverforgatást és tornagyakorlatokat adtak elő. Az eseménysort a diákok evezős versenye zárta.

A jachton töltött napok alatt Miklós alaposan kipihente magát, sokat aludt, álma a nyitott hajóablakon beáramló friss tengeri levegőben, a hullámok csobogása közben mély és nyugodt volt. Hosszú levelet írt *Maman*nak, beszámolt az egész, Belgorodtól Szevasztopolig tartó utazásukról, amely oly dédelgetett családi tervük volt már tavasz óta. Minden többnyire kellemes, de néha szomorú élményéről, módszeresen és pontosan írt valamennyi eseményről időrendben: hadgyakorlatokról, díszszemlékről, fogadásokról, Sztolipin meggyilkolásáról, a napi időjárásról sem feledkezett meg (minden nap külön feljegyezte, aztán utólag iktatta be a levélbe), mesélt *Maman*nak az udvari ceremóniákról, esküvőkről, amelyekről az még nem értesülhetett.

*

Dolga ezekben a napokban jószerével semmi sem volt, mindössze azt kellett eldöntenie, kivel helyettesítsék a meggyilkoltat a belügyminiszteri poszton. Gyegyulin, a palotaőrség parancsnoka nap mint nap arra próbálta rávenni, hogy Kurlovot nevezze ki. Az meg is érdemelte volna a tisztséget, a rendőrségi munka kiváló szakértője volt, neki, nem másnak köszönhette az uralkodó a legutóbbi években tett, csodálatosan biztonságos utazásait. És milyen őszinte odaadással mondogatta mindig, hogy inkább maga pusztulna el, mintsem hagyná odáig fajulni a dolgokat, hogy az uralkodónak essék baja! Különben is előre látja és ismeri az összes veszélyt. Minden szolgálati szempontot figyelembe véve persze őt kellene kinevezni. Csakhogy ez a kijevi história, szerencsétlen módon, mégiscsak rossz fényt vetett rá: hogy tudniillik ő sem ügyelt mindenre. Úgyhogy az uralkodó a palotaőrség parancsnokának minden rábeszélése ellenére sem szánta el magát a kinevezésére. Alix mindenáron Hvosztovot akarta, ezt a vidám és rátermett, nézeteit tekintve jobboldali beállítottságú embert, aki jó barátságban volt Grigorijjal is. Kokovcov viszont a leveleiben Makarovot, Sztolipin helyettesét ajánlotta melegen, akit azonban Alix nem kedvelt.

De telhettek bármilyen kellemesen a napok Szevasztopolban, ezeknél is nagyszerűbb volt az, ami rájuk várt, és amit már előre élveztek: az új livadiai palotába való költözés. Azok az udvari személyek, akik abban az időszakban már jártak Livadiában, a legcsábítóbb híreket hozták róla: kívül káprázatos, belül hihetetlenül lakályos! Az egyik legnagyobb öröm, ami embernek egyáltalán kijuthat az, ha szeretett családjával egy neki kedves új otthonba költözhet. Az uralkodó már többször is elvetette a Krím déli partján építendő vasútvonal tervét, hogy semmi se zavarhassa Livadia csendjét. Hiszen nem szabad megengedni, hogy vas és füst törjön be ezekre a szűziesen tiszta, szinte a világ teremtése óta érintetlen tájakra. Hogy vonzzák a tekintetet ezek a szirtek, ezek a csúcsok, ez az égbe nyúló vad természet már akkor is, amikor az ember hajón közeledik feléjük. Itt kékes-zöld, erdőboglyas, ott kopasz-sziklás hegyfokok, és köztük a mélyen benyúló, kék öblök.

Jaltában már derekasan felkészültek a fenségek érkezésére (tavaly az építkezés miatt elmaradt az utazásuk). Külön deszkakikötőt építettek a *Standard*nak, a mólón teljesen felújították a cári lugast. Fogadásukra kivonultak a helyi hatóságok és az örvendező közönség. A livadiai útra vezető hidat diadalív ékesítette.

A műút emelkedett, torkukban dobogott a szívük: mit látnak meg vajon? Krasznov építészben bíztak: nagyon tehetséges, emelt ő már Miklósnak gyönyörű palotát. De amikor a cári család előtt hirtelen feltűnt ez az egész vakítóan fehér, örömöt sugárzó, kecses, harmonikus

olasz szépség, elállt a szavuk. Kiszálltak az autókból, előbb körbejárták az épületet, aztán bementek a belsejébe, nem mintha sürgős lett volna nekik, éppen hogy ki akarták élvezni minden gyönyörűségét. Alix pedig nem tudta megállni, és bár a palotának még a felét sem látták, így szólt:

– Gyermekkorom óta ilyen palotára vágytam!

Mert tényleg: olyan falak voltak ezek, amelyeket az ember rögtön megszeret. Lépcsők, amelyek szinte hívogatnak, hogy föl és le járjanak rajtuk. Alix szobája pedig elbűvölő, világos, az első emelet sarkában, erkélye Jaltára néz. Hát még az uralkodó tágas dolgozószobája! A hálók milyen világosak, kedvesek, vidámak, közös erkély fogja össze őket. Alekszej sarki játszószobája. És a mór stílusú kis udvar! És hozzá az ebédlő!

– Ezentúl minden tavaszon ide jövünk!

– Néha ősszel is, nem?…

Fontosabb jelentéseikkel a miniszterek is ideutaznak majd, hiszen nekik is kellemes lesz itt.

A telet Carszkojéban, a nyarat Peterhofban töltik majd, itt pedig a tavaszt és az őszt. Milyen jó lehet itt március elején, amikor Pétervárott csupa locspocs minden, köd és hóviharok vannak, itt viszont kékakác, tulipán, aranyeső, olasz kökörcsin, nőszirom!

Most hány napra ad majd kellemes tennivalót az új helyiségek belakása, a berendezkedés!

Nemsokára eljön Olga tizenhatodik születésnapja, bált rendezünk, méghozzá itt!

Milyen jóleső testi-lelki pihenés vár rá, milyen kedvére való élet! Meleg családi körben, a legdrágább, imádott, baráti lény mellett, sétákkal, reggelikkel, teázásokkal, felolvasásokkal, néha pár kedves, szívélyes jóismerőssel rendezett baráti partival akár egész életét is szívesen eltöltené, ha nem nyomasztaná a kötelességek terhe.

Felragyogott Alix gyönyörű szeme.

– Meg kell mutatnunk mindezt a Barátunknak is! Azt akarom, hogy Barátunk lássa és megáldja az új palotát! Hiszen, ugye, most sokáig lakunk majd itt? Hiszen csodálatos errefelé a december, nemde? Meghívjuk a névnapodra, jó? Ő meg mesél még majd nekünk Palesztináról.

Grigorij a múlt év tavaszán Palesztinában járt, ahová a cári pár a helyzete és a kötelezettségei miatt nem utazhatott olyan egyszerűen. Pedig Alix nagyon szeretett volna.

A táj nemigen változott, ugyanaz, mint eddig volt, itt van a szomszédságban apja régi, fából épült, kicsit sötét és nyirkos palotája; ez az új, fényes viszont, amelyet a tengerhez, a meredek parthoz még közelebb emeltek, mindent megváltoztat! Ez a tüneményes, fehér tömörmárvány pad az ugyanolyan kis asztallal csak úgy hívogat, hogy

odaüljenek mellé arccal a tengernek, és meg se moccanjanak. Drága Fekete-tenger! Van-e a világon áldottabb tenálad? Csak nézné az ember innen, a leanderek árnyékából, akár hosszú órákon át. Hatalmas hullámai a parthoz verődnek (egybefolyó zúgásuk idáig hallatszik). A távolban hajók, vitorlák. Teljesen eggyé lehet válni a magasból kihaltnak tűnő óriási vízzel.

A fogékony lelkű embert mindenképpen megérinti a természet mindannyiunkon átlépő, ütemes menete. A természetet pedig a legmélyebben így, az embertömegektől elkülönülve lehet érzékelni. Van-e, ami a csodálatos, tenger fölé nyúló livadiai és oreandai szirtekkel vetekedhetne? Csak nézné innen az ember moccanatlanul ezt a lenyűgöző, beláthatatlan, változékony, tarajos, hol kék, hol zöld, hol meg lila víztükröt. Vagy sétálgatna csendes beszélgetésbe merülve valakivel a hegyi ösvényen, amelyet úgy alakítottak ki Oreanda felé, hogy rajta se felfelé kapaszkodni, se lefelé ereszkedni ne kelljen, és egymás mellett egyszerre éppen ketten férjenek el, annál se szélesebb, se keskenyebb ne legyen. Háttérbe szorulnak ilyenkor a pétervári kellemetlenségek, makacskodások, követelőzések, viszálykodások, az összes, sok fejtörést okozó állami probléma, amelyeknek az ember nem áldozhatja minden érzését, egész szívét, mert abba beleszakadna minden normális szív, azt nem bírná ki semmilyen ész. Egyetlen menekvés van tőlük: ha néhány hétre vagy hónapra elvonul, elfelejti, mit nem végzett el, csak pihen ebben a mennyei paradicsomhoz hasonló szegletben, beszívja a magnóliák illatát, és hunyorogva nézi a tengert a lombok résein át. Sehol sem érzi magát ennyire a mennyországban és ennyire elkülönülten.

Ám bárhogy igyekszik is a feledésbe menekülni, végleges megnyugváshoz nem jut: a legkiesebb krími hegyektől messze északra és keletre nyúlik Oroszország kiterített köpenye, ez a köpeny pedig embertelenül húzza a vállát, teljesen megfeledkezni róla nem lehet.

Néhány nap elteltével megérkezett Kokovcov, aki még csak az ügyek átvételénél tart, sok kérdést kell tehát majd megbeszélni vele. Egyebek között azt, hogy igen kellemetlen irányt vett a gyilkosság ügyében folyó vizsgálat: a gyanú árnyéka vetül Kurlovra és Szpiridovicsra. A vád szerint nem pusztán mulasztás terheli őket, hanem majdhogynem közvetett bűnrészesség is. Ez rettenetes. Így tehát Kurlov nem lehet az elhunyt helyett belügyminiszter? Ez azonban már épp elég büntetés neki.

De kit nevezzen ki akkor? Kénytelen volt elfogadni Kokovcov jelöltjét, Makarovot. Jó, legyen egyelőre.

Kokovcov véleménye szerint azonban Kurlovot és a többit bíróság elé kell állítani. No de nincs olyan konkrét törvény, amelyet megszegtek volna!

Az uralkodó nehéz, szorongatott helyzetbe került.

Csakhogy: a mámorító krími levegő hatására épp ezekben a szeptemberi napokban fordult jobbra a trónörökös állapota. És az uralkodó, akit elborított a lelkét már-már szétfeszítő hála forró hulláma, kegyet akart gyakorolni másokkal is.

Közölte Kokovcovval, hogy jótettel akarja emlékezetessé tenni a trónörökös felgyógyulását: szüntessék be a Kurlov-Szpiridovics-Verigin-Kuljabko vizsgálatot…

Kokovcov igyekezett meggyőzni, hogy nem szabad akadályozni a nyomozás természetes menetét. Az egész társadalom feszült figyelemmel kíséri.

Akkor még kevésbé szabad olyan magasra emelni a lesújtani kész kardot.

Mert hiszen az uralkodó önmagáért is megbocsátott: hiszen őt is megölhették volna akár a színházban, akár a Kereskedő ligetben.

És – megbocsátott.

*

Azért-e, mert az elmúlt öt évhez képest olyan újszerű volt a helyzet, de üdítőnek és kellemesnek tetszett Kokovcovval dolgozni. A miniszterek cserélődése mindig üdítő. Az uralkodó ki is mondta egyenesen:

– Örülök, hogy ön nem így viselkedik, mint a boldogult Sztolipin.

– Felség – vetette erre ellen Kokovcov. – Sztolipin önért áldozta az életét.

No, ez azért nem egészen így van.

A cárné pedig, aki sokáig nem tudott lábra állni, maga mellé ültette Kokovcovot és kegyesen elbeszélgetett vele, mondván:

– Azt hiszem, ön túl nagy jelentőséget tulajdonít Sztolipin tevékenységének és személyének. Higgye el, nem kell ennyire sajnálni azokat, akik már nincsenek. Biztos vagyok benne, hogy mindenki betölti a maga szerepét, és ha valaki már nincs közöttünk, az azt jelenti, hogy nincs immáron szerep, amelyet betölthetne. Biztos vagyok benne, hogy Sztolipin azért halt meg, hogy átadhassa a helyét önnek, és hogy ez Oroszország javát szolgálja.

73. fejezet

(A cári könyörület)

A társadalom sokai vár a vizsgálattól. – A Truszevics-féle vizsgálat titkos és korlátok közé van szorítva. – Kurlov kénytelen nyugállományba vonulni. – Rafinált védekezése. – Az Államtanács határozata. – Enyhítések felsőbb befolyásra. – Kurlov védekezése a továbbiakban még rafináltabb. – Sulgin szenátor vádhatározata. – Az Államtanács támogatja a vádat. – Az aggastyánok kölcsönösen kisegítik egymást. – Az uralkodó kegyelmet adott. – Az ország állapotának szimbóluma. – Mi töltötte el az állami aggastyánok lelkét? – Hogy is ne veszíthették volna el Oroszországot? – Kigúnyolják a zemsztvóval kapcsolatos elgondolást. – Szobrot állítanak Sztolipinnak – és megcsúfolják emlékét.

Sztolipin még nem halt meg, amikor Kokovcov revíziót rendelt el a kijevi titkosrendőrségen. Scseglovitov igazságügy-miniszter Kijevbe érkezett, és Kuljabko számára váratlanul lepecsételtette a hivatali helyiségeket. Bogrovot még ki sem végezték, amikor Kijevbe már befutott az ellenőrző bizottság: Truszevics szenátor egy csapat bírósági és rendőrségi tisztségviselővel. Kérlelhetetlen vizsgálatra lehetett számítani. (Különösen azért – a nagyközönség ezt a megfontolást nem vette figyelembe, de a hivatalnokok világában mindenki nagyon is –, mert Kurlov megelőzte és félreszorította Truszevicset a ranglétrán, azaz személyes ellensége lett. Egyébként Kuljabko is Truszevics idejében kapta meg a kinevezését, ami csak bonyolította a helyzetet.) Elvették az ügynökök és a rendőrspiclik naplóit. Több száz (részint már Pétervárról visszatért) rendőr aprólékos kihallgatását kezdték meg arról, hogyan álltak őrt az uralkodó utazásai során. A közvélemény előtt rejtély maradt a gyilkosság és az utána sebtében lefolytatott zárt tárgyalás, és mindenki szenzációs leleplezéseket várt Truszevicstől. Az Államtanácsban (Sztolipin halálának épp a negyvenedik napján kezdett ismét ülésezni, de nem Sztolipinre, hanem a Duma egyik időközben elhunyt tagjára emlékezett, s csak ezt követően tett említést Rodzjanko Sztolipinről is) az új belügyminiszter, Makarov ígéretet tett arra, hogy a kormány semmit sem kíván eltitkolni, ellenkezőleg, az a szándéka, hogy a legőszintébben feltárjon mindent.

Ám a leleplezés lendülete megbicsaklott. Nemcsak hogy nem tártak fel és nem közöltek hivatalosan semmit, hanem amikor az újságok időről időre a Kurlov-banda elleni (mind a négyük nevét már jól ismerte és összekötötte egymással mindenki) előzetes vizsgálat állítólag hiteles részleteit ismertették, a szerkesztőket bírósági felelősségre vonással fenyegették meg, amennyiben a közreadott részletek valóban hitelesek. Szárnyra kelt egy olyan, a társadalom

reményét tükröző hír is, hogy Kuljabkót házi őrizetbe helyezték, de ez sem volt igaz.

Az ellenőrzés teljes titokban zajlott, Kuljabko, amennyire tudta, akadályozta, és amennyire sikerült, hazudott, változtatgatta a vallomását. Az első kihallgatásán azt is tagadta, hogy Bogrovnak belépést biztosítottak a Kereskedő ligetbe. Azt mindenesetre a négyesfogat minden tagja tudta, hogy Bogrov a színházban van (ahogyan maga Bogrov is vallotta az első éjszakán). Verigin a tapasztalatlansága folytán bizonytalankodott: neki, úgymond, *úgy tűnik*, hogy Kuljabko jelentette ezt Kurlov tábornoknak. Kurlov viszont abszolúte semmit sem tudott, s biztos volt benne, hogy Szpiridovics és Verigin sem. Az összezavarodott Kuljabko megemlítette, hogy arcról mindketten ismerték Bogrovot, látták a színházban, s nem lehet, hogy ne ismerték volna fel, s hogy Szpiridovics valamiért nem sújtott le Bogrovra, holott már rá emelte a kardját. Annál makacsabbul hajtogatta Szpiridovics, hogy előle szándékosan eltitkoltak valamit. Kurlov pedig: ő aztán arcról sem ismerte Bogrovot, a nevét se tudta, és egyáltalán semmit se tudott.

Bármennyire akarta is Truszevics a vizsgálatot, revíziója máris a legfelső akarat bénító hatása alá került. A jegyzőkönyvben ezt rögzítették: „Szpiridovics ezredes a maga magyarázataival szolgált a szenátornak.” Ennyi. (Szpiridovicsot a vizsgálat idejére fel sem mentették a palota biztonsági főnökének tiszte alól.)

Truszevics csak a pénzügyek vizsgálatában merte szabadjára engedni revízióját. Kimutatta, hogy Kuljabko óriási összegeket költött ügynökökre és megfigyelésre, az ezzel kapcsolatos munkát azonban rosszul szervezte meg. Hogy Kurlov összesen százötvenezer rubel nagyságú összeg felett rendelkezett ellenőrizetlenül, ebből egyenlítette ki személyes adósságait, Verigin pedig nem számolt el ötvenezer rubellel.

Kurlov azonban mindezen összegekről valamiféle elszámolásra kötelezett személyektől származó elismervényeket mutatott be. Bebizonyította, hogy nemcsak hogy nem egyenlítette ki adósságait, hanem ma is komoly tartozásai vannak, ami a becsületességét igazolja. Egyébként pedig gazdasági *magánügyletek* ellenőrzésére Truszevics szenátornak nincs felhatalmazása.

Bonyolultnak, kínosnak érezte Kurlov ezt a magyarázkodást az ellenőrző bizottság előtt, de mégsem annyira, mint ha szembe kellett volna találkoznia Sztolipinnel annak élete utolsó napjaiban, amikor háromszor is hivatták telefonon a haldoklóhoz, de ő ügyesen úgy rendezte, hogy egyszer se tudjon eljutni hozzá. Ott ugyanis mást kellett volna válaszolnia, méghozzá elkerülhetetlenül tanúk előtt, s akkor most nehezebb lenne elsimítania a dolgot.

A jogász és a hosszú időn át hivatali szolgálatot teljesítő ember

csiszolt elméje cáfolhatatlan, mellette szóló érveket szolgáltatott Kurlovnak, aki, miközben harmadik hónapja próbált szabadulni a vádaktól, továbbra is a miniszter helyettese maradt. Megmaradt volna még tovább is, ha aljas-ármányos módon el nem gáncsolja őt Makarov. Az, miután visszajött a Krímből, megsúgta Kurlovnak, mit mondott róla állítólag az uralkodó:

„Csodálkozom azon, hogy egy ilyen becsületes és odaadó szolgálattevő, mint Kurlov, mindmostanáig nem adta be a lemondását.” Miként ellenőrizhetné, hogy igaz-e? Nem kérdezheti meg az uralkodótól, hogy tényleg ezt mondta-e. Kurlov tehát kénytelen volt beadni a lemondását. Nagy melléfogás volt: a lemondása miatt, még ha felmentik is, ezután nem kompenzálják kieső jövedelmét, sem maximális nyugdíjat nem kap, nem kerülhet a szenátus tagjai közé. (Pedig hát a felsoroltak mind ugyancsak jól jönnének neki most, amikor második házasságára készül. Raszputyin, az emberi szív nagyszerű ismerője és jámbor keresztény rögtön készséggel vállalta, hogy segít neki elhárítani az őt ért összes igazságtalan vádat.)

A revízió eredményeit Kurlov magas pozíciója miatt nem a szenátushoz terjesztették be bírósági úton, hanem az Államtanácshoz, ahol hónapokig fektették az anyagot, amely immáron kilenc vastag kötetre duzzadt, de még további magyarázatokat kellett beszerezni hozzá a négyesfogattól. Egyiküké sem volt rövid, Kurlové azonban különösen terjedelmesre sikerült. Először is elhárított minden vádat Verigintől és Szpiridovicstól, mivel azok, ha mindjárt az egész biztosítás fölött állva tevékenykedtek is, hivatalos megbízatásuk erre nem volt. Elutasította továbbá azt, hogy Kuljabko nem felel meg beosztásának, legfeljebb nem kiemelkedően tehetséges, de ezzel Oroszországban egyetlen csendőrtiszt sem dicsekedhet. Majd feltette a kérdést: hol van azoknak a teendőknek a pontos meghatározása, amelyek elmulasztásával őt vádolhatnák? Ténylegesen csak egyvalami róható fel neki, annak a körlevélben közölt előírásnak a megszegése, hogy titkosügynökök nem alkalmazhatók állami személyiségek védelmére. De, először is, ő nem is tudott az alkalmazásáról másodszor, ez a körlevél a rendőrség területére volt érvényes, ő pedig, mint a miniszter helyettese a rendőrhatóság fölött áll, így az adott előírásnak nem tartozott engedelmeskedni. Teljesen indokolatlan az a vád, hogy nem használták fel Bogrov szakácsnőjének kapcsolatát Szabajev nyomozóval annak ellenőrzésére, hogy létezik-e az emlegetett terrorista. Efféle módszerek alkalmazását nem lehet a rendőrség kötelességévé tenni, mivel az ellenkezne az etikai normákkal. És ami a legfontosabb: nem lehet egyidejűleg vétkes az elöljáró is és a beosztottja is. Ha Kurlov semmiről sem tudott, akkor egyedül Kuljabko lehet a bűnös. Ha viszont Kurlov tudott volna a dologról, ő lenne az, Kuljabko pedig ártatlan. Kurlov azonban egészen

szeptember 14-éig nem tudott a merénylet tervéről, azután sem részletesen. Azt a napot pedig teljes egészében az utcán kellett töltenie, biztosítva az uralkodó útjait. Hiszen csak nem foglalkozhatott ő, Kurlov tábornok, az *egész* ohranka főnöke személyesen Bogrov megfigyelésével! Egy ilyen szerteágazó akció irányítása lehetetlenné válik, ha az ember nem bízik meg beosztottaiban. Kurlov a színházba is később ért, mint Sztolipin, és csak tőle tudta meg, hogy nem került sor valamilyen sugárúton valamilyen terroristák találkozójára. Itt meg kell jegyezni, hogy a rendőrség legfőbb irányításának feladata alól soha senki sem mentette fel Sztolipint. Másfelől még most sem lehet tudni, hogy Bogrov értesülései vajon csak kitalációk voltak-e. Jogosulatlan az a szemrehányás is, amely szerint nem lett volna kielégítő a színházon belüli biztosítás: a titkosrendőrség több mint kilencven tagja, köztük mintegy tizenöt tiszt tartózkodott a helyszínen. El kell azonban ismerni, hogy még a legjobban megszervezett biztosítás esetén sem lehet megelőzni a terrorcselekményeket, különösen az egyénieket.

(Eltelik még tíz év, és már az emigrációban ennél is kikezdhetetlenebb változatot ad majd elő: „Bogrov közlései nagyon nyugtalanná tettek, s így Sztolipin szkeptikus viselkedése ellenére ragaszkodtam a miniszter személyi őrizete egyik tisztjének a helyszínre rendeléséhez” – azaz még egy péterváriénak az itteni jó száz mellé. „Sztolipin azonban már így is eltúlzottnak tartotta a személyi védelmét célzó intézkedéseket” – azt például, hogy egyáltalán nem őrizték az előszobáját és a kertet lakása földszinti ablakai alatt. Kurlov ezek után elhatározta, „hogy egyetlen lépésnyit sem fog tágítani Sztolipin mellől” a színházban, de épp a miniszterelnök küldte el őt Kuljabkóhoz, hogy tudja meg, mi a helyzet – és ez volt az egyetlen, amit Kurlovnak e napok alatt nem sikerült teljesítenie.)

Kuljabko pedig most a szenátusnak adott válaszaiban visszavonta eredeti vallomását, azt, hogy Kurlov *tudott* mindenről, és kérte, hogy új vallomását tekintsék érvényesnek, nevezetesen, hogy Kurlov *nem tudott* semmiről.

Az Államtanács következtetései mindazonáltal nem a négyesfogat mellett szóltak. Kurlov nem teljesítette Sztolipin rendelkezését, miszerint ne foganatosítsanak Kijevben fontosabb biztonsági rendszabályokat a kijevi főkormányzó beleegyezése nélkül. Ezzel szemben aránytalanul nagy, még Kurlov beosztása szerinti illetékességét is meghaladó jogkörrel ruházta fel Kuljabkót. Könnyelműen rábízta, hogyan működjék együtt Bogrovval, anélkül, hogy az utóbbi közléseit ellenőrizte volna, amit ha megtesz, azonnal összeomlik az egész misztifikáció. Kurlov a Kijevbe érkezését követően elmulasztotta a titkosügynökök legelemibb ellenőrzését is. Nem

törődött a rendőrség Bogrov személyét érintő figyelmeztetésével. Nem tulajdonított jelentőséget annak, milyen gyanúsan változékonyak voltak Bogrov közlései. A színházjegyeket az a bizottság osztotta szét, amelynek Szpiridovics is, Verigin is tagja volt. A politikailag közismerten megbízhatatlan Bogrovot anélkül engedték be mind a Kereskedő ligetbe, mind a színházba, hogy előzetesen megmotozták, átvizsgálták volna; háborítatlanul járkált ott és kereste áldozatát. Az ohranka tagjainak kötelező tulajdonsága a gyanakvás, ennek azonban itt nyoma sem volt, csak rendszeres mulasztásaikat lehetett tapasztalni. Bogrov minden lépését, az eltűnéseit is a legteljesebb bizalommal kezelték. A készülő merényletről a négyesfogat többször tárgyalt, egyikük sem mentesülhet a vizsgálat alól. Bűntetteket követtek el, amelyeket bíróság tartozik megtárgyalni. Meg kell indítani az eljárást, elrendelni a nyomozást.

Milyen kérlelhetetlen ez a jogi okfejtés, milyen kérlelhetetlenül hull annak a fejére, aki védtelen. *Ezek* azonban itt titkon annyira védve voltak, hogy Kurlovnak még a minisztertanács elnökének haragjától sem kellett félnie. Az igazságügy-miniszter két döntő enyhítő körülmény figyelembevételére kényszerült. Mivel ők négyen nem szövetkeztek előre Bogrovval a bűntett elkövetésére, bűncselekményüket nem politikainak, hanem csak szolgálatinak kell minősíteni. És mivel cselekményüket mind a négyen nem katonai, hanem rendőri kötelességük teljesítése közben követték el – ha mindjárt hárman közülük katonai rangot viselnek is –, nem hadbíróság, hanem polgári bíróság előtt kell felelniük.

Mindössze az ország miniszterelnökét gyilkolták meg – ez polgári, szolgálati kötelességszegés. A fölébük tornyosuló legnagyobb felhő, még mielőtt villám csaphatott volna ki belőle, oszladozni kezdett.

Egyelőre, ami szintén józan megfontolásról tanúskodott: 1912. február 13-i hatállyal a katonai főhatóság parancsára, *családi körülményei miatt* elbocsájtották a Különleges csendőrhadtest kötelékéből Kuljabko alezredest, és áthelyezték… a gyalogos népfelkelőkhöz.

Hamarosan-e vagy sem, de 1912 tavaszán megindították a Sulgin szenátor vezette vizsgálatot. A bizottság júniusban munkához is látott. Augusztusban Kijevbe érkezett. Az efféle halogatások igen jótékonyan szokták csillapítani a társadalom nyugtalanságát: a közönség hosszú hónapokon át hiszi, hogy az igazságszolgáltatás munkája halad, s hogy eredményes lesz. Közben pedig lecsillapodnak a kedélyek. És míg Bogrovval hasznos volt kilenc nap alatt végezni, addig a négyesfogat ügyének vizsgálata persze tizenöt hónapra nyúlt.

Az események menete mindazonáltal kezdett felgyorsulni. Kurlov pedig, a szolgálat alól felszabadulva, nekiült egy újabb, terjedelmes fogalmazványnak, amelyben éles, sok bürokratikus sziklamászáson

edzett szeme elől nem sikkadt el egyetlen kiszögellés vagy kis mélyedés sem, ahol megvethette akár csak egy lábujját, vagy megkapaszkodhatott a körmével, hogy feljebb lökje magát a menekvést nyújtó csúcs felé. Védekezésének ugyanaz maradt a fő vonala, mint amit az első szeptemberi éjszakán vázolt fel, ezt fejlesztette, szélesítette, bővítette tovább lépésről lépésre.

Őt eleve nem érheti vád a hatóságok tétlensége miatt, hiszen a helyi rendőrség felett hivatalos intézkedési joga nem volt. Ő csak az általános irányelveket jelölte meg a jelentések alapján. Aztán: minden lényeges biztonsági rendszabály alkalmazására a Trepov főhadsegéddel történt egyeztetés után került sor. Aztán: Bogrov ellen politikai nyomozás soha nem folyt, így semmiképpen sem lehetett őt politikailag megbízhatatlannak tekinteni. Indokolatlan lett volna kétségbe vonni jelentéseinek igazságtartalmát… Hogy meg kellett volna figyeltetni? Persze igen, de Kurlovnak eszébe sem jutott, hogy a titkosrendőrség tapasztalt főnöke elmulaszthat egy ilyen természetes lépést. Maga a Bogrov által elkövetett bűncselekmény egyáltalán nem volt bonyolult. Minden értesülést és intézkedést részletesen jelentettek Sztolipin miniszterelnöknek. Kurlovnak most jut eszébe: mintha Bogrovot azzal bízták volna meg, hogy figyelje a minisztereket a Kereskedő ligetben, de biztosat arról, hogyan engedték be oda, ő egyáltalán nem tud. Ügynököket küldeni egyenesen Bogrov lakására megengedhetetlen lett volna, ezzel elijeszthették volna az odaérkezett terrorista csoportot. Az előadás előtt és az első szünetben Kurlov idejét az foglalta le, hogy Sztolipint kérdezgette, mit tudott meg Kuljabkótól. Ő maga is igyekezett értesüléseket szerezni tőle, de Kuljabkónak már nem volt ideje elmondania a lényeget, ő, Kurlov pedig utóbb jelentette hiányos értesüléseit a miniszterelnöknek. A teljes első és második felvonás alatt Kurlov arról tárgyalt a palotaőrség parancsnokával, hogy mit tegyenek. A lövésre egészen váratlanul került sor, azt nem lehetett előre látni. Kurlovnak eszébe sem juthatott, hogy Bogrov a színházban van. Figyelmeztette is Kuljabkót, hogy Bogrovnak állandóan Nyikolaj Jakovlevics mellett kellene maradnia. Könnyen lehet, egy órával azelőtt még Bogrov sem tudta, hogy majd gyilkolnia kell, őt is váratlanul érte a forradalmárok követelése, és így más akaratának a foglyává vált. Ebben az esetben a mélyebb politikai okokat és a számunkra ismeretlen titkos erőket kell felszínre hozni, nem pedig egyes hivatalos személyekre rontani. Bogrovnak *személyes elszámolnivalója* Sztolipinnel nem lehetett, ezért nem is kezdeményezhette ezt az ő számára is életveszélyes gyilkosságot. Kurlov úgy tudta, hogy Kuljabko valahol a színház bejáratánál beszélgetett Bogrovval, az is lehel, hogy az előadás alatt. A kesztyű? Igen, mintha Kuljabko említett volna valami kesztyűt, de Kurlov előtt nem volt világos, hogy fehér, színházi vagy közönséges kesztyűről

volt-e szó. Úgy döntöttek, hogy az előadás után Kuljabko elmegy, s maga látja el Bogrov házának külső megfigyelését. Szpiridoviccsal? – vele alighanem senki semmiről sem beszélt. Kurlov legalábbis nem emlékszik rá. A merénylet után megparancsolta Kuljabkónak, hogy készítsen részletes jelentést az egész történetről, de az valamiért késett a parancs teljesítésével, ezért Kurlov nem is gyűjthetett össze pontos adatokat a történtekről. Hogy Bogrov kihallgatását a titkosrendőrségen akarták lefolytatni? Igen, Kurlov e megoldás mellett volt, de támogatta azt a minisztertanács új elnöke. Kokovcov is. (Az ilyen hurkok, ha idejében erősíti őket magára az ember, segítik sokáig a szakadék fölött maradni.) Trepov tábornok, a főkormányzó, sosem adott hangot annak, hogy Kuljabkót a beosztására alkalmatlannak találná (még egy mentőhurok), és hozzájárult ahhoz, hogy rábízzák a népi ohranka irányítását.

Kurlov minden bámulatosan találékony magyarázkodása, a rendőrségi munkában szerzett tekintélye, a nyomozati tevékenységben alkalmazott elméleteinek és módszereinek helyessége ellenére sem ingott meg a szenátor, és ugyanazokkal a már terhére rótt mulasztásokkal vádolta: az illetékes hatóság bűnös tétlensége; nem intézkedett a bűncselekmény elhárítása érdekében; nem helyeztette megfigyelés alá Bogrovot, nem vizsgáltatta át a lakását, nem ellenőriztette jelentéseit; mindkét esetben tudott arról, hogy belépőjegyet adtak neki, nem akadályozta ezt meg; nem motoztatta meg, hogy van-e nála fegyver, nem figyeltette meg a színházban; nem szervezte meg a miniszterek védelmét, jóllehet értesítették, hogy veszély fenyegeti őket.

A másik három hivatalos személy esetében sem talált enyhítő körülményeket.

A vádiratok 1912 augusztusában készültek el (a cenzúra számos részletüket még 1914-ben sem engedte publikálni, Szpiridovicsról, mint az udvarhoz közelálló személyről pedig mindent elhallgattatott). Az igazságszolgáltatás (különösen a magas beosztásúak esetében) a leglassabban őrlő malom. Így csak 1912 decemberében jutott hozzá az Államtanács illetékes részlege, hogy megtárgyalja a Kurlov-féle négyesfogat ügyét.

Mindenki, aki tanulmányozta az ügyet – az előadó szenátor is, az ügyész is – egyhangúlag a vádaknak adtak hangot. Bogrov a cári páholyba is dobhatott volna bombát, és ebben nem a rendőrség, hanem a zsidó pogromtól való félelme akadályozta meg. Ha Kurlov nem tudta volna, hogy Bogrov a színházban van, az csak súlyosbítaná bűnét, mert tájékozatlan volt. Őt azért rendelték a helyszínre, hogy megszervezze a teljes biztosítást, s ezért nem háríthatja bűnét a beosztottaira. Szpiridovics és Verigin, akármi volt is pillanatnyilag a megbízatásuk, magas állami szolgálatban álltak, tudták, kicsoda

Bogrov, látták őt a színházban – és hallgattak.

Jóllehet a vádak az illetékes hatóság különösen súlyos következményekkel járó tétlenségéről szóltak, az anyagokból világosan látszott, hogy mind a négyen bűnrészesei voltak a gyilkosságnak, Kuljabko ráadásul nagyon tevőleges bűnrészese.

A vizsgálat tehát őfelsége kinyilvánított kegye ellenére is haladt, kúszott lassan előre, s már-már a bűnösök torkát szorongatta.

Csakhogy a vádiratot nem a bíróságnak, hanem az Államtanács tisztes aggastyánjainak terjesztették be. Azok pedig mind az uralkodói akarat jótékony árnyékában pihentek, annak köszönhették létüket. És haragudtak is még Sztolipinre. Az ő hosszú hivatalnokoskodásba révült szívük nem fogadhatott el ilyen durva vádaskodást. Meg aztán közülük is többen kerültek már szolgálatuk során kutyaszorítóba. Van-e egyáltalán olyan szent, aki nem kerülhet? Kurlov pedig nem egyszer kelt a passzivitással, hatásköri túllépéssel, sikkasztással vádoltak védelmére. Olyan emberek között, akik hosszú évtizedekig ugyanazt a hatalmi apparátust szolgálják, működik az egymás kölcsönös segítésének elve. És elaggottan nyekergő hangon, levegő után kapkodva és hörögve, egyik a másik után úgy kezdett érvelni, hogy: ha Kurlov bűnös, akkor nem bűnös Kuljabko; ha pedig Kuljabko a bűnös, amint azt mindenki jól látja, akkor nem bűnös a három másik. Kurlovnál pedig nem tétlenségről, hanem balesetről van szó. Egyeden főnöktől sem várható el, hogy mindent maga intézzen, ne támaszkodjék megbízható alárendeltjeire.

Csak Kuljabkót ítélték egyhangúlag – mindenért, beleértve a kincstári pénzek elsikkasztását is – iszonyatos tartamú, tizenhat hónapos börtönbüntetésre. (Ezt is, legfelsőbb parancsra, négy hónaposra csökkentették.)

A másik hármat illetően megoszlottak a vélemények. Hatan (köztük a később hírhedtté váló, pityergősen jóságos Stürmer) a felmentés mellett voltak, öten mégis az elítélés mellett. De az öt között ott volt az elnök, és őket erősítette szavazatával a rendíthetetlenül becsületes belügyminiszter, Makarov is, úgyhogy alig érzékelhető többséggel mégis elérték a vádemelést. A hat felmentéspárti azonban kierőszakolta, hogy különvéleményüket terjesszék a legfelsőbb döntnök elé.

Bár a vizsgálat már tizenöt hónapja tartott, a társadalom nem feledkezett meg róla, várta a fejleményeket, a döntést. Az újságok hol annak hírét, hol cáfolatát közölték, hogy a szavazatok fele-fele arányban oszlottak meg, hogy a dolog holtpontra jutott; hogy már készül a vádirat; hogy hatalmas perre kerül sor a Taurisz-palota Katalin Termében. De nem! A szenátus határozata nem kapta meg a legfelsőbb jóváhagyást, Kurlovot elő fogják léptetni.

És mint rendesen, a legrosszabb hírek bizonyultak a

leghitelesebbeknek. 1913 januárjában ismertté vált, hogy ő cári felsége sajátkezűleg kegyeskedett az Államtanács jegyzőkönyvére írni: a Kurlov tábornok, Szpiridovics ezredes és Verigin államtanácsos elleni eljárás minden őket érintő következmény nélkül beszüntetendő.

*

Két hónappal később, a dinasztia fennállásának háromszázadik évfordulója alkalmából közkegyelem meghirdetésére lehetett számítani. A tisztesség kedvéért elítélhették, majd rögtön közkegyelemben részesíthették volna őket. De nem, a cár a kegyelem gyakorlásával sietett kinyilvánítani különös bizalmát, jóindulatát és szimpátiáját a három érintett iránt. Az iránt a magát mindenbe belerágó patkány-görény, a bürokraták világának bajnoka iránt. És az iránt az udvari léhűtő, a nyomozati ügyek pergőnyelvű teoretikusa iránt, aki ráharapott az olcsó csalira. Végül az iránt a fakó állami senki iránt, akinek nem volt se eleje, se arca, se vége. Ezzel a megindító könyörületességével a cár elébe ment a dinasztia fennállásának háromszázadik évfordulójának, és már előre emlékezetessé tette azt.

Az uralkodó persze már előbb is kegyelmet adhatott volna. Így is akarta, hiszen itt nem valamiféle államügyről, hanem egyéni sorsokról, ballépést elkövető, de őhozzá hű emberek iránti személyes könyörületességéről volt szó. Már jóval előbb eldöntötte, hogy kegyelmet ad nekik, még azon a boldog szeptemberi napon a Krímben, amikor megunt miniszterelnöke elvesztéséért a sors a trónörökös újabb felgyógyulásával kárpótolta. És amikor a Sztolipin helyébe kinevezett belügyminiszter, Makarov elhozta az uralkodónak a gyilkossági ügy nyomozati anyagait, és kiderült, hogy a szálak Kurlovhoz vezetnek, Makarov egy csapásra ellenszenves lett számára. Átvette tőle az iratokat, mondván, hogy alaposan át akarja tanulmányozni őket, aztán soha többé nem beszélt róla Makarovval. (Azután pedig, hogy az Államtanácsban Kurlov ellen szavazott, rögtön le is váltotta a miniszteri posztról.)

A cár már régen, jóval korábban is kegyelmet gyakorolhatott volna. De azt remélte, hogy az Államtanácsbeli hű aggastyánok megértik őt, s megteszik azt helyette maguk.

Meg is tették, ahogy tudták. Akár az éjszaka vámpírjai, ők is a szagukról, a szemhunyorításukról ismerték fel az övéiket. *Emberileg* mentették, húzták ki a csávából az olyat, mint ők, akivel épp úgy megeshet, hogy rajtaveszt, mint velük. De milyen vadul visszahőköltek volna, ha azt mondják nekik, hogy nem is Kurlovról szavaztak, hanem arról, mikor fogják feldúlni az ő házukat, agyonlőni őket magukat, lemészárolni a családjukat!

Hogyan versenyezhettek volna a forradalmárokkal? Azok tizennyolc-huszonöt évesen áldozták fel életüket, mentek a biztos

halálba, csak hogy valóra váltsák, amit elterveztek. Emezek meg negyven-ötven, sőt hetvenévesen is szinte egytől egyig csak a karrierjükre gondoltak, arra tartogatták életüket. Oroszországgal törődni az ő köreikben kivételnek számított, a bársonyszékkel törődni viszont – szabálynak. Megfontolásokkal nem erőltették meg magukat, a cselekvést halogatták, lustálkodtak, élvezték a pihenést, mérsékelten villogtak a maguk társaságában, intrikáltak és pletykálkodtak. Mi lebegett hát *felettük?* A színlelt ortodoxia (hogy *ne ríjanak ki a többi közül*, végigállták az egyházi szertartásokat) és a cár iránti – hiszen ő volt a hivatalukat meghatározó személy – hűség.

Hogyan is *ne* veszíthették volna el Oroszországot? Minden hivatali törekvésük arra korlátozódott, hogy feszülten figyeljék az áthelyezések, előléptetések, kitüntetések rendszerét. Mi ez, ha nem a hatalom paralizálódása? Úgy bizony: ahogyan egyetlen olyan magas rangú tábornokot, aki az 1914-es háború elejének résztvevője volt, nem láttunk viszont később a Fehér Mozgalomban, ugyanúgy nem bukkant fel e rendőrségi fejesek, az udvar és az Államtanácsbeli aggastyánok kedvencei közül egy sem a trón védelmében. Amikor az leomlani készült valamennyien meglapultak vagy szétszéledtek. A kilencszázhetes évtől a tizenhetesig nem voltak tudatában a veszélynek, s amikor eljött a forradalom, lélekjelenlétükből még az önvédelemre sem futotta.

A tizenöt hónapig tartó vizsgálat igazolta mindazt, ami már az első lázas percektől kezdve tudható volt, és az ügyet átadták a feledésnek! Minden a gyáva, szégyenlős, összecsapott végkifejletben összpontosult, a gyilkos ügye épp úgy, mint az árulóké. Abban a kitérő elhallgatásban, amelyben oly jól felismerhető utolsó cárunk jelleme.

A liberális társadalomnak kényelmes volt titkosügynöknek minősíteni Bogrovot, az orosz cár pedig, csak hogy meg ne kelljen büntetnie a talpnyalóit, hagyta, hogy ez az ocsmány magyarázat rögzüljön Oroszország emlékezetében, s maradjon fenn, mint a becsületén esett folt. A legfelsőbb hatalom, csak hogy megmentse három hivatalnoka irháját, magára vette az egész mocskot. A fa csúcsa gondtalanul sarjasztotta friss hajtásait, miközben a kivénhedetteket lengette.

A gyilkosoknak való megbocsájtás e hosszú históriája sok mindent megmutat annak, aki nem takarja el szándékosan a szemét. A söpredékkel szembeni könyörület minden aktusa sorvasztotta az államot. Az uralkodó már ennek előtte is épp eléggé bebizonyította, hogy nem állt azon feladatok magaslatán, amelyek megoldásán Sztolipin fáradozott. A miniszterelnök halála után pedig azzal, hogy elvétette a boldogult által kijelölt irányt, és megbocsájtott a gyilkosoknak, kimutatta, hogy nem érzékeli ezt a százhetvenmilliós országot, amelynek lelkeiért, felfogásáért és emlékezetéért pedig Isten

felkentje felelősséggel tartozik a föld és az ég minden ítélőszéke előtt.

Volt még egy olyan érdekesség is, hogy ugyanaznap, amikor nem ítélték el Kurlovot, az Államtanács egy másik bölcs döntést is hozott: megtagadta az arhangelszki kormányzóságtól azt a jogot, hogy zemsztvót alakítson. A legoroszabb, legírástudóbb, jobbágyságot nem ismerő, önálló paraszti vidék, amely már az ősi Novgorod és Moszkovia idején is virágzott, nem részesülhetett önigazgatásban a XX. században, mert területén nem volt nemesség! Az orosz monarchia nem mert a fejletlen paraszti osztályra támaszkodni, hisz az majdnem olyan, mint a gyermek, nem tud meglenni a műveltek gyámkodása nélkül.

Amikor kinevették Sztolipint, egyszersmind szeretett zemsztvo-eszméjét is kinevették.

A könyörület 1913. januári aktusával a trón véglegesen elárulta Sztolipint, minden tettét és egész életét, és ezt pontosan megértette az összes pártirányzat. Kijevben még ugyanabban az évben sor került a meggyilkolt szobrának leleplezésére (társadalmi gyűjtésből, nem a kincstár költségére emelték), és megint téma lett Sztolipin élete és halála.

De most már a liberális (azaz a túlnyomó többséget alkotó) sajtó úgy mocskolódott, ahogyan a gyilkosság napjaiban még nem mert: Sztolipin nagyra törő, sőt *tipikus* átmeneti bitorlója volt a hatalomnak, olyan ember, akinek nem volt saját politikai irányvonala, minden esetben csak azt nézte, mi válik a személyes hasznára, valamennyi lépését csak a saját karrierjének szempontjai és az azokkal szembeni kegyetlensége határozta meg, akik keresztezték útját. A szobor leleplezését a liberális újságok „kijevi színjátéknak” nevezték, amelyben „összeölelkeztek a drága hulla fölött” az orosz nacionalisták az októbristák egy részével (a másik részük szégyellt eljönni), az „embereknek kedvük támadt kis zajt csapni a szobor előtt”. Rodzjanko megint a saját, nem a Duma nevében hozott koszorút. Azok a miniszterek, akik megjelentek, ezt magánemberként, nem a kormány tagjaiként tették. Az udvar és a dinasztia képviseletében senki sem volt jelen.

Alig két év telt el Sztolipin halála óta, és szinte az egész orosz nyilvánosság csak gúnyolódott emlékén, és az orosz nemzeti építkezést célzó képtelen ötletén.

Bogrov lövése, mint bebizonyosodott, a páncélt is, áldozata testét is átütötte.

74. fejezet

Gondtalan fiatal évek, ifjonti kedvtelések. – Katonai szolgálat, katonai kedvtelések. – A cári vadászat. – Utazás Keletre. – Merényletkísérlet Ocuban. – Szibériai benyomások. – Megismerkedik Alixszal. – Leánykérés, eljegyzés. – Vőlegénység, londoni látogatás. – III. Sándor betegsége. – Vágyódás Alix után. – A beteg állapota romlik, a trónörökös első állami feladatai. – Fél és védtelennek érzi magát, – Alix Livadiában. – Miklós uralkodásra készül. – Atyja hirtelen halála. – Úton a cár koporsójával. – A temetés. – A ceremoniális kötelezettségek terhe. – Az esküvő. – Az ifjú pár visszavonul Carszkoje Szelóba. – Miklóst fojtogatják a papírok. – Hogyan tudatosíthatná magában, mi egy uralkodó osztályrésze? – A nagybácsik tanácsai. – Pobedonoszcev? – Vitte? – Megváltoztatott döntések. – Mást-mást mondanak a tanácsadók. – „Alaptalan ábrándok.” – A tveri tállal történtek, mint rossz előjel. – Külpolitikai bonyodalmak. – Titkos szövetség a franciákkal. – Vilmos a pártfogó szerepében. – Ki kell békíteni Németországot Franciaországgal! – Hárman együtt megfékezték Japánt. – Vilmos császár Oroszország keleti feladatáról. – Miklósnak kedves a Kelettel kapcsolatos gondolat. – Anglia az örök ellenség. – A titok, amelyet nem egészen tárt fel előtte atyja. – Megkoronáztatása újjászületést ígér. – A hodini mezőn agyontaposottak, vajon rosszat jelentenek? – A francia követ bálján. – Kegyelem a bűnösöknek. – Jégeső a nyizsegorodi kiállításon. – Külföldi utazás. – Meghízott a franciákban. – A boszporuszi partraszállás ötlete. – A tanácsadók alkalmatlanok. – A cári pár szokásai, amelyeket nem tudnak megérteni a legfelsőbb körök. – Barátság Vilmossal, közös ázsiai dolgaik; Miklós átengedi a Csiaocsoui-öblöt a németeknek. – Próbálják-e elfoglalni Port Arthurt? – Vilmos a Kelet cárjává avatja Miklóst. – Kavarog a feje a diplomáciától. – Kuropatkin elképzelése a fegyverzetfejlesztés visszafogásáról. – Orosz jegyzékek a többi államnak, válaszok a béketervről. – A Hágai Konferencia. – Miklós csalódott. – A magánélet előnyei. – A búr háborúval kapcsolatos érzelmek. – Keleti kilátások. – Az 1900. évi kínai hadműveletek. – Nincs béke Oroszországon belül sem! – Az 1899. évi egyetemi sztrájk. – Az engedetlen diákokat behívják katonának. – A finnországi kedvezmények. – Összeegyeztethető-e a zemsztvo az egyeduralommal? – A népművelési miniszter meggyilkolása. – Enyhe rendszabályok. – A társadalom kérlelhetetlensége. – Szipjagin meggyilkolása. – Bárcsak mindenki békében élhetne! – Kedvelt foglalatosságai. – Dinasztikus gondok. – Fivére, Georgij halála. – A kormányzás nehézségei. – Kitart a felfogása mellett. – A cár szíve Isten kezében van. – Monsieur Philippe és leleplezői. – Oroszország ázsiai küldetése. – Vilmos szívből jövő együttérzése. – A miniszterek véleménykülönbségei Ázsia kérdésében. – Miklós jobban ismeri a Keletet és azt, hogy mi hasznos Oroszországnak, mint ők. – Lecsillapíthatatlan a

művelt oroszok forrongó elégedetlensége. – Az orosz távol-keleti politika kibontakozása. – Érdekütközés Oroszország és Japán között Koreában. – Az Ito márkival folytatott tárgyalások sikertelensége. – Szövetségesei nincsenek, Oroszország magára van hagyatva. – A cár bizalmas segítői megkerülik a minisztereket. – Bezobrazov államtitkár, a diktátor. – Szárovi Szerafim szentté avatása. – A cár érzelmei Szárovban. – Megalakul a távol-keleti helytartóság. – A hesseni hercegnő halála. – Megkezdődik az orosz-japán háború. – Meg kell torolni a japánok pimaszságát! – Kuropatkin szándékai. – Alix áldott állapotban van. – Cári időtöltések. – A tanult ifjúság Japánnal szimpatizál. – Az országok egymás közötti viszonya. – Katonai kudarcok sorozata. – Az uralkodó a katonai ceremóniákon. – Istentiszteletek. – Ocu szimbólummá vált. – Állami megbeszélések. – A cári család életének évi rendje. – Családi elzárkózás, bensőséges kapcsolatok. – A cár felkeresi a csapatokat, hogy megáldja őket. – A trónörökös születése. – Vilmos hűsége. – Port Arthur körül van zárva. – A liaojangi csatavesztés. – Megrendült önbizalom. – Pleve meggyilkolása. – Szvjatopolk-Mirszkij kinevezése. – Mi a társadalommal szembeni helyes viselkedés? – Alix a szülés után. – Vadászatok, ezredlátogatások. – Georgi Krétával kapcsolatos kérése. – Újabb ezredek felkeresése, megáldása. – A cár maga is szívesen kimenne a keleti frontra! – Újabb vereségek ugyanott. – Alekszejev tábornok leváltása. – Vilmos kitartóan szorgalmazza a japán háború folytatását. – Elküldjék-e a balti hajórajt Keletre? – A hajóraj hosszú búcsúztatása. – Orosz hadihajók angol halászokat vettek tűz alá, konfliktus Angliával. – Vilmos habozik az orosz hajóraj szénellátásának dolgában. – Hát Franciaország? – Vilmos átnyújtja a hármas szövetség tervezetét. – Szvjatopolk enyhít a rendszabályokon. – A társadalom a hatalom kasztrálását követeli. – Az 1904. évi önjelölt „zemsztvo-kongresszus”. – Bankett-kampány. – „Le az önkényuralommal!”, utcai zavargások Pétervárott és Moszkvában. – Tanácskozások, hogyan lehetne csillapítani a forrongást. – Kényszerű pétervári lét a ködös homályban. – Megoldhatatlan problémák. – Környékbeli vadászat. – Áldásosztás a csapatoknál télen. – Port Arthur feladása. – 1905 köszöntése, remények. – Szerpej bácsi nyugállományba vonul. – Kartácstűz a vízszentelésen. – A pétervári sztrájk. – Érdemes-e felutazni a Téli Palotába, és beszélni a munkásokkal? – A politikai petíció. – Hatósági intézkedések a demonstrációt megelőzően. – Az uralkodó imái. – A katonák kénytelenek voltak lőni. – A cár bűnbánata. – Dmitrij Trepov lett a pétervári főkormányzó. – A cár szavára van szükség? – A munkásküldöttség fogadása. – Vilmos elküldi a maga tervét arról, hogyan kellene lecsillapítani a belső békétlenséget. – Szergej bácsi meggyilkolása. – A dinasztia fogoly. – A zavargások, zendülések, rablások kiterjednek az egész országra. – A rendbontások elfojtásához sem erő, sem kellő meggyőződés nincs. – A művelt osztály sztrájkmegmozdulásai. – Hogyan lehetne rábírni őket, hogy engedelmeskedjenek a hatóságoknak? –

Kérlelhetetlenségre van-e szükség, vagy engedékenységre? – Kérlelhetetlen manifesztum és nagylelkű rendelet születik ugyanaznap. – A miniszterek a képviselők összehívásáról szóló leiratot is kierőszakolják. – A mukdeni vereség. – Oroszország érzékeny egyensúlyi állapotban. – A társadalmi megnyilvánulások elszabadult hangneme. – A csuzimai csata. – Gucskov fogadása. – Elviseljük a szégyent, és keressük a békéhez vezető utat? – Vilmos felajánlja béketközvetítői szerepét. – Vittét delegálták a tárgyalásokra. – Miklós azok sikerét is, de sikertelenségét is reméli. – Bánatot okoz a megkötött békeszerződés. – Találkozás Björkőben. – Vilmos kikényszeríti Miklósból a titkos megállapodást. – A városok és a zemsztvók küldöttségeinek fogadása. – Határtalanok az alkotmánypártiak követelései. – Peterhofi tanácskozás a Dumáról. – Apró nyári örömök. – Sietni kell-e a Duma összehívásával? – Fékevesztett rendbontások a birodalom különböző területein. – Kirándulás a finn sziklaszigetekre. – Miklós grófi címet adományoz Vittének. – A belső zavargások még fenyegetőbben terjednek. – Semmiképpen sem szabad erőszakot alkalmazni! – Vasutassztrájk. – Moszkva víz nélkül maradt. – Senki sem hajlandó várni. – Kirill morganatikus házassága. – A miniszterek elerőtlenedtek. – A vihar előérzete. – Vitte nézetei. – Fel kell készülni a hatalom megosztására a cár és a választott képviselők között. – Miklós szíve szembeszegül ezzel. – Más tanácsadókra pedig nem talál. – Már Peterhof is el van vágva Pétervártól. – Előbb teremtsenek rendet? – Vitte a magáét fújja. – Akkor szülessen cári manifesztum! – Megérkezik Nyikolasa. Nem vállalná-e a diktátori hatalmat? – Miért is nem tud meghonosodni az általános békeszeretet? – Mintha nem is alkotmányról lenne szó. – Puccsot hajtson végre önmaga ellen? – Október 30-a, a vasúti szerencsétlenség tizenhetedik évfordulója. – Megkönnyebbült a Manifesztum aláírása után. – A hálátlanság ujjongása. – A hűségesek riadalma. – Két mozgalom összeütközése. – A régi törvényeket hatályon kívül helyezték, az újakat nem hozták meg. – A társadalom elveti a Manifesztumot, Vitte tanácstalan. – Pedig a sztrájkok a Manifesztum előtt már lecsendesülőben voltak! – Ezután csak még jobban fellángol a tűz. – Az ország egy hónap alatt hanyatlásnak indul. – Szégyenkezünk Oroszország miatt. – A cári pár megismerkedik Raszputyinnal. – A gárdaezredek megszemlélése. – Miklós megpróbál szabadulni a Vilmossal kötött titkos megállapodástól. – Oroszország szükségtelen szövetségbe keveredik Angliával. – A boszniai megaláztatás. – Kísérlet a Németországhoz fűződő barátság megőrzésére. – Úgy ismétli magát a történelem, ahogyan a kerék fordul.

Gondtalan, könnyű élete csak huszonhat éves koráig tartott, csak addig tartottak azok a semmihez sem hasonlítható pétervári telei. Délelőttönként a lassan ritkuló elméleti államtan órák, de huszonkét éves korára azok is elmaradtak. A napjai viszont teljesen szabadok voltak – teák, villásreggelik, rangos és közelálló emberekkel elköltött

ebédek, egyetlen estét sem töltött otthon; balettek, könnyű francia színdarabok, dalestek és cigányok (hol hegedűsök, hol zurnások, akik lezginkát játszanak), bor, rulett; Miklós ritkán került ágyba éjjel egy, sokszor három óra előtt; reggel nehezére esett felkelni, sokszor a tanórái felét is orvul átaludta, sosem bánta, ha elmaradt az Államtanács ülése. (Apja kívánságára volt kénytelen végigülni azokat. Magával fogadást kötött, hogy aznap hány percig tart majd az ülés, figyelmesen nézte az óráját, és azt számolgatta, milyen kiruccanásra futhatná még idejéből.) Évente kétszer böjtölés, néha ünnepi fogadások, egyébként meg édes szabadság naphosszat. Korcsolyázás, derűs hancúrozás, bújócskázás a Seremetyjev lányokkal Anyicskovóban, máskor a kerítésen át kukucskálnak ki a Nyevszkijre, vagy sétálnak a többi fiatallal a rakparton. Már korán szokásává vált mindent feljegyezni a naplójában. És korán rákapott az orosz történelmi olvasmányok ízére. Nincs is az ilyen könyveknél érdekesebb, az ember elevenen érzékelheti az elődöket, akárha ma történne minden, vagy a közeljövőben kellene megtörténnie. Az angol, a német, a francia nyelv elsajátítása nem került fáradságába, szinte magától ragadt rá. Az elméleti hadtudományi óráknál mindig többre becsülte a gyakorlati szolgálatot, rendszeresen teljesítette is: a gyalogságnál a preobrazsenszki zászlóalj parancsnokaként, a lovasságnál a huszártestőrök századparancsnokaként, két éven keresztül pedig a lovas tüzérség gárdadandárjában.

Nyaranta sorban részt vett mindegyik tábori gyakorlatán is. Hol lovas menetek, hol imitált támadások (emlékül mindenről fényképek), néha éjszakai riadók. Olyankor hajnaltól pótolták az alvást; aztán tányérlövő verseny a tisztekkel, trombitások, nóták – neki, aki fiatal volt és egészséges, mindez könnyűnek és kellemesnek tetszett. A szabad természet ölén, az udvari szertartásokon kívül zajló életnek megvannak a maga örömei: lehet tűzön átugrani, kuglizni, birkózni a szénán, háztetőre mászni, kajakozni, könnyű kétpárevezősön csónakázni, horgászni, vadkacsára vadászni, rossz időben meg ott a biliárd, a viccmesélés. Az esték itt is szabadok voltak. Egy ugrás Krasznoje Szelo, ebéd után minden este odamentek, sok finom itallal; vagy zenés kocsikázás vadász szekéren, vagy tánc főiskolás lányokkal vagy reggel hatig tartó vacsorák spanyol, kisorosz, cigány zenészekkel. A kedvelt Krasznoje Szelo-i színházi évadban pedig operett- és balettelőadásokra jártak, benéztek az öltözőkbe is. Nagyon tetszett neki a kis Ksesinszkaja, mind jobban elbűvölte. Különlegesek voltak még a szeptemberek, a cári és nagyhercegi vadaszatok hónapjai. A vadászat a legnagyszerűbb emberi élvezetek közé tartozik. Lóháton a helyszínre, hajtás, lesben állás és: lőni, lőni, lám ott egy szarvas úgy felbukik futás közben, akár a nyúl, egy hajtás alatt csak szarvasból több tucatot ejtettek el, hát még kecskét, vaddisznót! (Néha persze

nincs szerencséd, mellélősz.) Hölgyek a hajtóvadászaton. Rengeteg nyúl, fácán, fogoly, végül fajd is. A szorgos vadászok nem kímélik magukat – hol még sötétben kelnek, hol esőben, hidegben is akár harminc versztán át le sem szállnak a nyeregből. Zenés ebédek, körbejár a pezsgővel teli tülök, a kilőtt szarvasokra isznak. Vadászzenészek vadászkürtön játszanak. Aztán lehet riogatni a belovezsi bölényeket. Majd tenisz. Istentisztelet a tábori kápolnában. Bűvészmutatvány-bemutatók. Időtöltésből pénzben kártyáztak, biliárdoztak is. Eljöttek a szomszédból a parasztok, hogy zenével, dallal köszöntsék uraikat, ők meg vagy félezer fejkendőt osztottak ki a parasztasszonyoknak-lányoknak, nagy volt a tülekedés.

Aztán atyja akaratából, de a maga kívánságára is páratlanul hosszú utazás következett, de nem ám Európába, ahogyan a többség teszi, hanem Keletre. A két Georgijjal: öccsével és a görög herceggel, Georgival, meg a vidám, fiatal kísérettel. Görögországban az Olümposz, Egyiptomban a Kheopsz-piramis, Asszuán, Memphisz, titkon megleste a dervisek táncát is. Indiában párduc- és tigrisvadászat, Ceylonon krokodilvadászat. (Öccse, Georgij, Indiában csúnyán megfázott, hazaküldték, azóta sokat betegeskedett.)

Szép-szép a szórakozás, de időnként más élményei is vannak az embernek. Indiában megtapasztalta, milyen elviselhetetlen érzés, hogy mindenütt önhitt angolokba botlik, bárhová néz, a vörös egyenruháikat látja. Sziámban csodálatot ébresztettek benne a hihetetlenül kifinomult régiségek. Japánban, Ocu városában rátámadt egy fanatikus, csak Georgi nem vesztette el a lélekjelenlétét, megmentette Miklóst, pedig a katanavágás halálos lehetett volna – félelmetes figyelmeztetés volt, mennyire védtelenek vagyunk, mennyire Isten kezében vagyunk.

Az utazás során elraktározta magában, milyen nagyon különös, titokzatos civilizációk léteznek a közelünkben, milyen óriási és sokrétű Isten világa, mennyi mindent nem értünk belőle.

Aztán a kéthónapos visszaút Szibérián keresztül, váltott lovakkal. Olyan tágas térség, amely még az orosz képzeletet is meghökkenti… Az egész vidék a miénk, s mégse igen ismeri senki. És örömmel nézte a városokat, amelyekbe aligha jut el mégegyszer: Irkutszk, Jekatyerinburg.

Közben pedig érlelődött érző szíve, és eszményi szerelemre szomjazott. Valamikor Szergej bácsi és Ella néni esküvőjére idejött annak tizenkét esztendős húga, az angyali Alix hesseni hercegnő, és a tizenhat éves Miklós, amikor vele táncolt a bálon, egy kis brossot ajándékozott neki, amelyet ő eleinte nem mert elfogadni. A lugas oszlopába belevésték nevüket. Azóta a szívében őrizte a lány tündéri képét, rohant, hogy láthassa, valahányszor az Pétervárra látogatott.

Húszévesen pedig elhatározta, hogy megkéri a kezét. A

trónörökösnek azonban, ahogyan ez már uralkodói családokban lenni szokott, tucatnyi politikai megfontolás állta útját, és próbálta eltéríteni szándékától. Nagyon ellenezte ezt a tervet *Maman*, nem tetszett Papának sem, nekik más volt az elképzelésük, de az ifjú Miklós rendíthetetlenül kitartott, érezte, hogy ez élete egyetlen boldogsága. Több évig tartó ellenkezés után aztán végre meglett a hozzájárulás, és a trónörökös huszonhat évesen, élete legboldogabb tavaszán Coburgba utazott lánykérőbe és eljegyzésre. És bár több herceg alkotta Miklós kíséretét, az ifjú Alixhoz pedig erősítésül megérkezett még nagymamája, Viktória angol királynő is, lényegében még semmi sem volt eldöntve. A legfőbb akadályt az jelentette, hogy hajlandó lesz-e Alix áttérni a pravoszláv hitre. Kedden zajlott le az első nehéz beszélgetés a közben csodásan megszépült, de szomorú Alixszal. Nem akart más vallásra térni, Miklós pedig reményét vesztette, elcsüggedt. Szerdán viszont már az is reményre jogosította, hogy Alix egyáltalán hajlandó volt találkozni és beszélgetni vele. A csütörtöki napot csak a német herceg esküvőjének, az esti *Bajazzók* előadásnak és a sörnek köszönhetően élte túl. Pénteken meg – ó, életének felejthetetlen napja, micsoda kő esett le a szívéről, hogy megörül majd Papa és *Maman*: Alix igent mondott! Miklós egész nap kábán járkált, fel sem fogta igazán, mi is történt vele. Vilmos gratulált a fiataloknak eljegyzésükhöz, a szerteágazó királyi család tagjai csókokkal illették egymást. A trónörökös el sem hitte, hogy most már végre menyasszonya van! És micsoda felemelő, földön túli boldogság vőlegénynek tudnia magát! És hogy megváltozott Alix viselkedése! Már ezzel is elbűvölte Miklóst. Még két mondatot is leírt majdnem hibátlanul oroszul. Együtt kocsikáztak, üldögéltek a tóparton, virágot szedtek, az emberek meg nyomultak befelé a kertbe, hogy megnézzék őket, a gyalogosok és a dragonyosok zenekara pedig a vőlegény és a menyasszony ablakai alatt játszott. Olyan furcsa volt csak úgy kettesben kocsikázni, sétálni, beszélgetni, minden feszélyezettség nélkül! Alix egy gyűrűt ajándékozott Miklósnak! Csodálatos érzés! Milyen meghatóan gyengéd volt hozzá! Sokszor üldögéltek kettesben néha éjfélig is. Szívük hálával telt el Isten iránt. El sem lehetett képzelni, hogy akármilyen rövid időre is elváljanak egymástól, de jaj, ez elkerülhetetlen volt. Alix elutazott a nagymamájához Londonba, Miklós pedig magányosan járta végig a mostantól számára oly drága helyeket, szedett Alix kedvenc virágaiból, és esténként elküldte őket neki leveleiben. Minden lépésnél rá emlékeztette valami. Magával hordta, ebédkor a tányérja mellé állította Alix rózsaszín virágokkal övezett fényképét.

Két hónapnál tovább nem bírta ki nélküle Oroszországban. Londonba hajózott, élvezte atyja nagyszerű jachtját, a Sarkcsillagot, de közben majd beleőrült a várakozásba. Majd ismét tüneményes napok

sora következett szíve szerelmével, Alixszal, hol a királyi hintón járták be a windsori parkot, hol rózsakiállításra mentek, hol a Temzén eveztek nagy élvezettel, hol négykezest játszottak a zongorán. Aztán Miklós nyugovóra tért kényelmes szobájában, egy fedél alatt vele! Megragadott minden Télárát, aztán minden estét, néha egészen hajnalig, hogy elvonulva együtt lehessen drága menyasszonyával. És már a naplója sem volt titok Alix előtt, bár a lány nem értett oroszul, de azért gyakran átvette a tollat, és maga is beleírt egy-egy mondatot.

> [Angolul:]… olyan odaadó hűséggel, amelyet nehéz lenne szavakkal kifejezni.

Vagy előrelapozva, itt-ott odajegyzett valamit imádott kézírásával a még üres oldalakra, s az később összefonódik majd Miklós pétervári jegyzeteivel, ahogyan összefonódik a lelkük is.

> [Németül:] Van valami csodálatos két olyan lélek egymás iránti szerelmében, amelyek eggyé olvadnak, örömöt és fájdalmat együtt éreznek át, és az első csókjuktól az utolsó leheletükig a szerelmüket éneklik.

*

Reggelikre, ebédekre, kiállításokra vagy színielőadásokra jártak, Miklós hol zsinóros mentében, hol cserkesz katonakaftánban, hol kis ködmönben, vagy teljes huszáröltözékben, vagy gárdagyalogos egyenruhában volt, egyszerre jelezve az orosz dicsőséget és saját bátorságát is. Jóleső érzés felölteni a különböző ezredek egyenruháját, olyan, mintha az ember már mindegyikben szolgált volna, megélve sorsukat. Tüneményes, nyugalmas esték a kedves Alixnál. Észrevétlenül repült el az Angliában töltött paradicsomi hónap.

> [Odarajzolt szív. Angolul:] Sose feledd el azt, aki forró imáiban csak azért könyörög, hogy téged boldoggá tehessen.

*

Elment egy antikbútor boltba, vett egy szép ágyat, mosdót, empire tükröt. Nagy tetszést arattak… Majd meghalt a szerelemtől a legeslegdrágábbja iránt. Csecsebecséket válogatott neki az ékszerboltokban. Beszélt neki egyszer Kseszinszkajáról, hiszen az a dolog többé soha nem fog megismétlődni.

> [Angolul:] Én drága kisfiúm, te egyetlen, mindig hűséges, bízzál a te kislányodban és támaszkodj rá. Még sokkal jobban szeretlek,

amióta mindent elmondtál nekem.

Még, még pár utolsó nap a tengernél, amikor üldögélhetnek a homokban, nézhetik a dagályt, taposhatják mezítláb a vizet. Egyetlen percre sem tágított kedves menyasszonyától… Még egy nap, hogy szerette volna minél hosszabbra nyújtani üdvözítő ittlétének ezt a napját! Alighogy búcsút vett imádott gyönyörűségétől, és evezős bárkán a jachtra ért, ott meglepetés várta! Egy csodás, hosszú levél.

[Angolul:]… elfogtam a szerelmet, megkötöztem szárnyait. A mi szívünkben örökké dalolni fog a szerelem.

Van-e szív, amelyik nem hasad meg e soroktól? Azonnal választ küldött a partra induló angollal. Egészen eltikkadt a vágyakozástól és a szomorúságtól. Hogyan élje túl az egymástól elválasztottság két hónapját?

[Angolul:] Ringassanak el a lágy hullámok, vigyázzon rád őrangyalod.

(Útja közben révkalauzokkal küldte neki a leveleit.)

*

De jaj, az őszön hirtelen súlyosan megbetegedett Papa. És bár Miklós minden vágya az volt, hogy szárnyakon röpüljön szeretett Alixához, engedelmeskedett a kötelesség hívó szavának, és szüleivel a Krímbe utazott. Ott majd elepedt, szörnyen bánkódott, ha egy nap nem jött levél a drága Alixtól. Másnap azonban kétszeres volt jutalma, mert egyszerre két levelet kapott tőle. Könnyesen kesergett, amiért nem kerül sor vőlegénye utazására. Miért is nem nősült meg ezen a nyáron! Telt múlt a szeptember, egyes napokon Papa sokkal jobban volt, felkelt, miniszterekkel tárgyalt, iratokkal foglalkozott. Szokott érdes modorában minden kezelést elutasított, nem adta magát a doktorok kezére. Miklós figyelte, hogyan ereszkednek alá a postagalambok, sokat lovagolt: ki a szőlőhegyekre, a farmra, a vízeséshez, sőt messzebbre is, a világítótorony, Ucsan-szu és Alupka felé. Papa közérzete mind rosszabb lett, hányinger kínozta. Milyen kár, hogy ilyen rosszul van szegény apa. Miklós rosszkedvűen, vágyakozva üldögélt a parti fövenyen, hatalmas hullámok gördültek feléje. Alixhoz nem utazhatott.

Nemsokára már öt orvos konzultált a beteg fölött. Október elején apa egyszer annyira gyengének érezte magát, hogy maga kívánkozott az ágyba. A drága Alix írt *Maman*nak, Papa és *Maman* megengedte, hogy Miklós meghívja őt Darmstadtból ide. Nagyon meghatotta a

jóságuk. Micsoda boldogság lesz váratlanul újra találkozni, ha mindjárt szomorú körülmények között is. Papa reggeli után lefeküdt, és Miklós első ízben olvasta végig helyette az iratokat, amelyeket futárok hoztak. Némelyik irat unalmas volt, némelyik fejtörést okozott, de mindegyik tele volt számára új nevekkel és ismeretlen körülményekkel. Jaj de fárasztó, hogyan győzi mindezt Papa? Elmentek Jaltába fogadnia vendégeket, mindig üdítő az új arcok adta változatosság. Nem túl helyénvalóan zene mellett reggeliztek, s csak később tudták meg, hogy Papa ebben az időben vette fel az utolsó kenetet.

Először most fogta el a rémület: és ha apa hirtelen meghal? Mi lesz akkor? Úristen, milyen félelmetes lesz minden, milyen védtelennek érzi magát! Hogyan kockáztathatná meg, hogy ő, aki még nem kész semmire, vállalja a birodalom irányítását? Honnan vegyen olyan hősi erőt, amilyen apjáé? De ki más tehetné? Ő a legidősebb fiú, a trónörökös, nem térhet ki előle. Georgij meg tüdőbeteg.

Még egy nap elteltével fogadta imádott Alixát, együtt mentek hintón Livadiába. Micsoda öröm! – gondjainak és bánatának a fele mintha le is gördült volna a válláról. Minden állomáson kenyérrel és sóval várták őket a tatárok, az egész hintó tele volt virággal, szőlővel. Papa még rosszabbul volt, és Alix érkezése kimerítette.

És megint együtt nappal és minden este, amíg lakosztályába nem kísérte Alixot. Nem tudta azonban kiörvendeni magát a jelenlétén, a papírokkal kellett foglalkoznia, beült hát az ő szobájába. Leutaztak Oreandába, gyönyörködtek a tengerben, kártyáztak. Alix jelenléte úgy eltöltötte bizakodással és nyugalommal! Napról napra jobban és mélyebben szerette: micsoda boldogság, ha az ember egy ilyen kincset tudhat a feleségének! Segített Alixnak kihímezni a szentségtartó-terítőt első áldozása napjára.

> [Angolul:] A Te Napsugarad imádkozik érted és szeretett betegünkért. Légy határozott és parancsold meg a doktoroknak, hogy naponta jelentsék, milyennek találják állapotát, és mondják el részletesen, mit készülnek tenni. Így te értesülsz majd mindig mindenről elsőként. Ne engedd, hogy mások legyenek az elsők, és megelőzzenek. Te vagy atyád szeretett fia. Nyilvánítsd ki akaratodat, és ne engedd meg másoknak, hogy megfeledkezzenek róla, ki vagy te.

Igaza van: meg kell tanulnia érvényesülni, és megértetni, ki is ő.

Sétáltak a tengerparton. Kocsi nem volt velük, és Miklós féltette Alix lábát: lesz-e ereje felkapaszkodni.

Egy újabb nap, és Papa ismét megáldozott. Jaj, Istenem! Hát tényleg ilyen komoly lenne a helyzet? Lehet, hogy itt a vég? Hogy

összeszorult a szíve nemes, erős, bőkezű atyja miatt! És ó, Uramisten, mentesíts e próbatétel alól, ne rakd a vállamra ezt az erőmet meghaladó, nem kívánt terhet!

Az este egy részét Papánál töltötte. Azt erős, a gégéjéből feltörő köhögés kínozta. Kezdte felkészíteni Miklóst az uralkodásra. Ezután majd minden nap együtt intézik az ügyeket, apja elmagyaráz neki mindent. Hideg rémület fogta el az egésztől. Félt is, a szíve is annyira fájt, egyáltalán nem fogott a feje. Később aztán megint a drága Alixnál üldögélt.

> [Angolul:] Amikor elcsüggedsz, gyere el a te Napocskádhoz, az majd igyekszik megmelengetni a sugaraival.

Ezen az éjszakán Papa semmit sem aludt, és reggel annyira rosszul volt, hogy mindenkit odahívtak hozzá. Nem búcsút venni, de valahogy mintha mégis. Micsoda napok! Mi lesz ennek a vége? Mindig is ettől a pillanattól rettegett Miklós.

Most nem mertek elmenni otthonról. Olyan vigasztaló, hogy övé a drága Alix! Amíg a különböző minisztériumok anyagait olvasta, egész nap ott ült mellette. Aztán a doktorok Vlagyimir bácsinál tanácskoztak. Úgy reggeliztek, hogy ne csapjanak zajt. Aztán Papa frissebbnek érezte magát, a napot fotelben ülve töltötte. És Miklós megint nála volt, dolgoztak. Mennyi név, mennyi ügy, hogyan lehet ezt mind megjegyezni? És irányítani? Hogyan tanuljon meg dönteni? Aztán Papa szörnyen elgyengült, lefeküdt.

A következő reggelen nehéz lett a légzése, oxigént kapott.

Apja harmadszor is megáldozott – és az Úr magához vette.

Úristen, hiszen ez szörnyű megrázkódtatás egész Oroszországnak. Mi lesz ebből?! Forgott vele a világ, úgy érezte magát, mint akit agyoncsaptak.

Lassan félárbocra eresztették a palota tetején a cári lobogót, úgy, hogy egész Jalta láthatta. A kikötőben horgonyzó cirkáló díszlövést adott le.

Este gyászszertartás volt, ugyanabban a hálószobában.

Egyetlen nap alatt milyen rettenetes változás! Örökre eltűnt már az a régi gondtalanság. Az összes gond immáron az ő osztályrészévé vált egész életére.

Orosz cárnak lenni? – kibírhatatlanul nehéz! De ez, de minden Isten akarata.

Fekete őszi este volt, amikor átvitték a halottat a palotából a templomba, két sor fáklya között. Hátborzongató.

Az Úr azonban legmélyebb bánatunkban is juttat nékünk szelíd örömöt: a drága Alixot megbérmálták. Aztán egész nap együtt válaszoltak a táviratokra. Hideg volt, bömbölt a tenger. Már második

napja egyebet sem tett, mint igyekezett letudni a töméntelen távirat által rárótt feladatot. A harmadik napon meg maga írta vég nélkül a sürgönyöket. Nappal kocsikáztak, este rendesen Alixnál üldögélt, és ez az együttlét adott neki erőt ahhoz, hogy sorsát viselje.

[Németül:] Az Úr vezet téged, az ő gyermekét. Ne félj!

[Angolul:] Kérdezd meg magadtól minél gyakrabban: mit tennék, ha angyalokat látnék?

A nagy, cári családban most arról folyt a vita, hogyan rendezzék meg az esküvőt: ünnepélyes keretek között vagy zártkörűen, Pétervárott a temetés után, vagy most itt? Miklós bele sem szólt a vitába.

Egy héttel a haláleset után útnak indultak. Kozákok és lövészek egymást váltva vitték a koporsót a livadiai templomtól a jaltai kikötőig. Andráskeresztes zászló alatt haladt az elhunyt cár a krími partok mentén. Szevasztopolban egy vonalba rendeződve sorakozott fel az egész hajóraj. Majd a gyászszerelvény észak felé vette útját. A nagyobb állomásokon gyászszertartást tartottak. Vigaszt és támogatást az jelentett, hogy ott volt a vonaton a legszeretetreméltóbb szép hölgy. Miklós naphosszat mellette ült.

[Angolul:] Amit a szerelem összeköt, azt semmi szét nem választhatja. Nemsokára az egyetlen kis feleséged leszek.

A koporsót Moszkván keresztül a Kremlig halottashintón vitték, tíz templom előtt álltak meg rövid ájtatosságra. És itt történt az az első lépés, amelyet már apja helyett kényszerült megtenni: szólnia kellett néhány szót a György Teremben összegyűlt rendekhez. Reggel óta izgult, szörnyű érzés! – de hála Istennek szerencsésen letudta.

Pétervárott a pályaudvartól a Péter-Pál erődig négy óra hosszat vonult a gyászmenet a koporsóval. Gyászistentisztelet az erődben a sírba helyezéskor. Majd még egy este. És újabb és újabb gyászistentiszteletek, külföldi delegációk és hercegek részvételével. Majd megszakadt már a szívük, majd kisírták mind a szemüket. És Miklós minden újabb gyászszertartás után jobban érezte az elháríthatatlanul rá nehezedő terhet. Fogadnia kellett az Államtanácsot teljes létszámban, és ismét beszédet mondania. (Pobedonoszcev írta meg neki, és tanácsokkal is ellátta.) Majd a kíséretet kellett fogadnia, és megint beszélnie. És elolvasnia a minisztériumok jelentéseit, a szóbelieket pedig végighallgatnia. És választékos stílusban eltársalognia valamiről a külföldi delegációk minden tagjával. A szerb király is, a román király is azt a néhány szabad percét rabolta el, amikor Alixszal találkozhatott volna. Hol

ebbe, hol abba kellett belekapnia, szörnyen unta, jaj, csak már mielőbb megnősülhetne, akkor vége szakadna a búcsúztatásoknak. És megint gyászistentisztelet, amelyet ezúttal az érsek celebrált, a huszadik napon ismét gyászistentisztelet az erődben, majd imádkoztak a sírnál. Két herceg elutazott, bár eltűnne a többi is. Mindenféle külföldieket fogadott, ki levelet hozott, ki nem. Válaszolnia kellett mindenfélére, sokszor zavarba jött, nem talált szavakat, elvesztette a fejét, mintha kő nyomta volna a szívét; megbántódottságában kis híján sírva fakadt, amikor külföldi hercegeknek adott fogadást a Téli Palota koncerttermében. Mind több jelentés érkezett a minisztériumoktól. Fogadta a teljes szenátust a bálteremben. Sorozatban fogadta a főkormányzókat. A kormányzókat. Sorozatban a hadsereg parancsnokait. A kozák atamánokat. Rengeteg – esetenként ötszáz fős – küldöttséget egész Oroszországból, a Miklós Teremben. Pihenésnek az a nap számított, amelyen nem voltak fogadások és jelentéstételek, vagy elolvasnivalót is keveset hoztak, és lehetett egy-egy csodálatos sétát tenni Alixszal, vagy üldögélni mellette. Ilyen nehéz körülmények között furcsa, ha az ember a saját esküvőjére gondol, inkább úgy kezelte, mint valaki másét. Csak szűkösen fértek volna el ketten Miklós korábbi négy szobájában, ezért elindultak, hogy szőnyegeket, függönyöket válasszanak két továbbiba.

Végre azonban, ó gyönyörű nap, házas emberként lépett ki a Téli Palota nagy templomából, aztán Alixszal együtt a Nyevszkijen felsorakozott katonák mellett a Kazányi székesegyházba hajtatott. (Esküvője napján eltávolíttatta az eredetileg az ifjú házasok védelmére kirendelt rendőri biztosítást.) Aztán megtekintették a családtól kapott nászajándékokat, és az újabb, ezúttal esküvői táviratokat válaszolták meg. Kimondhatatlanul boldog volt Alixszal, egyszerűen nem volt ereje elmozdulni mellőle, minden idejét a legszívesebben vele töltötte volna, de tennivalói elszólították. Hogy elrejtőzhessen a miniszteri jelentések elől, egy hétre Carszkojéba utaztak, ahol elmondhatatlanul kellemesen éltek. Nem láttak senkit se nappal, se éjszaka, és papírok olvasásával sem kellett foglalkozniuk. Határtalan, mennyei boldogság! Ennél nagyobb és csodálatosabb boldogságot ember ezen a földön nem is kívánhat.

> [Angolul:] Nem tudok eléggé hálát adni Istennek az én Drágámért! Csókokkal borítom kedves arcodat. Ha a kis feleséged akaratlanul megbántott volna téged, a drága lelket, bocsáss meg neki!

Sétáltak a parkban, kihajtattak kocsin, szánon, elmentek megnézni a ceyloni elefántot. Négykezeseztek, rajzoltak, albumokat lapozgattak, tréfás verseket olvastak régi divatlapokból. Szavakkal ki sem

fejezhető, micsoda mennyei élvezet kettesben élnie az embernek hőn szeretett feleségével, ráadásul egy olyan jó helyen, mint Carszkoje Szelo. (Miklós egyébként itt született.)

Megint Pétervár. Képeket és fotográfiákat aggattak az új szobák falaira. A cár elhunytának negyvenedik napján a boldogult lelki üdvéért tartottak istentiszteletet az erődben. Majd megnézték a Téli Palota szobáinak berendezési tervét, bútor- és anyagminták között válogattak. Miklós vég nélkül a kormányzósági jelentéseket olvasta. Megint folyton zaklatták reggelente: hol Pobedonoszcev a tanácsaival és figyelmeztetéseivel (egyébként akkor jött, amikor maga látta jónak); hol a miniszterek egymásnak ellentmondó jelentéseikkel, bele lehetett őrülni; hol katonákat mutattak be neki sorozatban, hol az admiralitás egész tanácsát kellett fogadnia, hol a szenátusnak továbbítandó rendeleteket aláírnia a kitüntetések tárgyában – a saját névnapja alkalmából. És máris itt volt az ideje, hogy karácsonyi ajándékokat készítsenek Angliába és Darmstadtba, kicsomagolják aranyos felesége Darmstadtból ideérkezett holmijait, majd átnézzék a maguk karácsonyfa alá szánt ajándékait. Aztán kettesben ültek a poroszkáló, ló vontatta szánon. Már több mint egy hónapja voltak házasok, de ennek gondolatához csak most kezdett hozzászokni, Alix iránti szerelme pedig nőttön-nőtt. Közben meg hozták, egyre hozták a kegyetlenül sok elolvasandó iratot, ritkán jutott ideje arra, hogy egy-egy francia könyvből olvassanak fel egymásnak, vagy ő átlapozzon egy történelmi folyóiratot. (Pedig milyen jó volt megmerítkezni a régi orosz történelemben! Miklós szívéhez „szelíd” Alekszej Mihajlovics uralkodása állt a legközelebb. Szerette azt a régi, Nagy Péter előtti korszakot, amikor a moszkvai cár olyan természetes, közvetlen kapcsolatban volt népével.) Már félig ünnepnek számított az a nap, amelyen csak egy minisztert kellett fogadnia, vagy a Tudományos Akadémia díszközgyűlése már déli egy órakor véget ért, s maradt ideje korcsolyázásra, vagy arra, hogy este, holdfénynél kihajtsanak szánon a szigetekre.

Így – nem valamely meghatározott napon, hanem e gyásznapok folyamán – lassan beleszokott a korlátlan hatalmú, abszolút monarcha szerepébe. Mit is kellett tennie? Mit mondania? Kiket kineveznie, kiket elmozdítania? Kinek a véleményét elfogadnia, kiét nem? Ott húzódott valahol az egyedül helyes irány, amely világosan kirajzolódott az Isteni Gondviselés előtt, de rejtve maradt a halandó, tehát az ifjú monarcha és tanácsadói szeme elől, hiszen olykor azok is tévedtek. Boldogult atyja pedig politikai intelmeket nem hagyott rá, sem akkor, amikor még egészséges volt, mert korainak tartotta, gondolván, hadd tombolja ki magát a fia, érjen meg; sem betegsége napjaiban, baját nem gondolta halálosnak. Miklós egyetlen dologra emlékezett a legutolsó időkből: „Hallgass Vittére.” Kötelességszerűen végigülte az

Államtanács pár unalmas gyűlését, de nem próbálta kihámozni a köszvényes, cukorbajos, őszfejű vagy kopasz aggastyánok vitáinak értelmét.

A bácsikája, Vlagyimir, nyugtatgatta: II. Sándor is, III. Sándor is zavaros helyzetben lépett trónra, most viszont, tizenhárom békeév után minden csendes, se háború, se forradalom, nem kell újításokat, változtatásokat nagysietve bevezetni, a felelős posztokon sem kell senkit lecserélni, mert az olyan látszatot kelthetne, hogy helyteleníti atyja intézkedéseit. Ez a tanács nagyon is kedvére való volt, hiszen így a legkönnyebb: nem kell törnie a fejét, sem bármin változtatnia, menjen csak minden, ahogyan megy. (Csak a közlekedésügyi minisztert kellett azonnal eltávolítania csalásai miatt, de már atyja is készült erre.)

Vlagyimir bácsi állandó tanácsadására azonban nem számíthatott, mivel azt teljesen a hatalmában tartotta Miechen néni, aki viszont rosszban volt *Maman*nal. Mint ahogyan Alekszej, Pavel, Szergej bácsiéra sem: mindegyiküknek megvolt a maga élete, és mindegyikük teljes joggal gondolhatta, hogy felkészültebb, mint Miklós, s így inkább őt illetné meg a trón. Még kevésbé várhatott hasznos tanácsokat nyolc unokatestvérétől. Unokanagybátyját, Mihail Nyikolajevics táborszernagyot, az Államtanács elnökét pedig kizárólag a tüzérség érdekelte. Igaz, ott volt Pobedonoszcev, nemrég még a trónörökös tanítója, sőt, valamikor atyjának első nevelője is, neki panaszolta el Miklós első heteinek keserveit: alárendeltjei elhalmozzák papírokkal, el sem tudja olvasni őket. Pobedonoszcev elmagyarázta: sok ezekből teljesen felesleges, csak azért terjesztik be aláírásra, hogy a felelősségtől szabaduljanak, le kell őket erről szoktatni. Bármilyen okos volt is azonban Pobedonoszcev, Miklós az ő hatalmaskodó tanácsainak sem vethette alá magát, a meglátásai sem voltak annyival különbek több más, az ifjú cár környezetéhez tartozó okos emberénél, az olyanokénál például, mint Vitte. Az viszont – ezt Miklós gyorsan észrevette – tele volt igen határozott állásfoglalásokkal, és semmit sem élvezett jobban, mint ezek állandó hangoztatását, különösen, ha nem az ő minisztériumát, a pénzügyit érintették, talán mert azt szerette volna, hogy a többi tárca minden területe is tőle függjön. No de még a pénzügyminisztériumon belül sem csak neki voltak ötletei, például az aranyalap bevezetését illetően. Az egyik ezt mondta, a másik mást, tanácskozást kellett összehívnia, hogy a dolog végére járjon, de hiába, a végére járni nem lehetett. Volt úgy, hogy Vitte a parasztok dolgának rendezésére bizottság létrehozását javasolta, és a fiatal uralkodó hozzájárult ehhez. De jött Pobedonoszcev, és a kezdeményezés értelmetlenségét bizonygatta – az uralkodó visszalépett. Erre Vitte küldött egy igen értelmes feljegyzést arról, hogy a bizottságra múlhatatlanul szükség van – és az uralkodó, akit meggyőzött,

egyetértését jelezte az irat margóján. De akkor Durnovo erősködött, hogy ilyen bizottság ne legyen, mire Miklós odaírta: „elhalasztani”. Vagy: Szandro (aki nagybátyja is, sógora is, pajtása is volt) rábukkant egy addig teljesen ismeretlen, kiváló hazafira, az orosz élet avatott ismerőjére, aki azzal az elképzelésével gyújtotta fel az uralkodó fantáziáját, hogy meg kell akadályozni a külföldi tőke behatolását Oroszországba. És az uralkodó már rávezetett néhány ilyen értelmű döntést az iratokra, ám erről azonnal értesültek a külföldi társaságok, a felzaklatott Vitte pedig megjelent Mengyelejev professzor levelével, amelyben az a külföldi tőkebehozatal kifejezett hasznát hangsúlyozta, és nyomatékosan kérte, tegyen az uralkodó ennek megfelelő, minden minisztériumra kötelező nyilatkozatot. Összehívták a minisztertanácsot, és engedélyező döntést hoztak.

Épp az volt a leggyötrelmesebb a monarcha szerepében, hogy ki kellett választani a tanácsadók ajánlatai közül a helyeset. Mindegyik úgy volt megfogalmazva, hogy minél meggyőzőbb legyen, de ki tudhatta megállapítani, melyik közülük a helyes? Milyen egyszerűen és jól el lehetne kormányozni Oroszországot, ha egyezne minden tanácsadó véleménye! Mibe kerülne nekik, okos embereknek, összejönni és megállapodni egymás között? De nem, valami átok arra kárhoztatja őket, hogy folyton különböző véleményt képviseljenek, és megoldhatatlan helyzet elé állítsák a cárjukat. Egyre szorongatták őt feljegyzéseikkel, beadványaikkal, jelentéseikkel.

Miklós azért is volt annyira bizonytalan, mert olyan jóleső biztonságban élt atyja védő szárnyai alatt.

Most meg, mintha nem lett volna elég ellentét a miniszterek között, ráadásul a tróntól, sőt a fővárostól távol állók közül is sokan hallatni akarták hangjukat, részt kívántak maguknak az orosz ügyek irányításából. Felbátorodtak azon, hogy most már nem érezték magukon az elhunyt uralkodó erős kezét. Az önhitt szónokok efféle merész elképzelései, amelyek majdhogynem az uralkodó hatalmának korlátozásáig, alkotmány követeléséig terjedtek (szerzőik a szónoklás hevében nem fogták fel, hogy az alkotmány az ő vesztüket okozná), kezdtek hangot kapni a kormányzósági zemsztvo- és nemesi gyűléseken. Ez nagyon bántotta Miklóst, hiszen nyilvánvalóvá tette, hogy róla, a fiatal uralkodóról nem tételeznek fel erőt, hasznot akarnak húzni kezdeti gyengeségéből, és rostjaira igyekeznek szaggatni hatalmát. Lehetett azonban Miklós akármilyen fiatal, azt jól tudta; hogy óriási hatalom jutott örökéül, de ez a hatalom csak úgy működőképes, ha egységes, ezért tehát nem hagyhatja, hogy szétforgácsolják, hiszen az éppen egysége teljében válhat a nagy ország javára. Összeszedte hát minden erejét, és elhatározta, hogy visszaveri a támadást: a nemesek, a zemsztvók és a városok küldöttségeinek fogadásán határozottan elutasítja a kérést. Közben

viszont annyira izgult, mint életében még soha. (Izgatott volt Alix is: nem tudta, illendő-e, ha meghajlással üdvözli a küldöttségeket, végül úgy döntött, hogy nem hajol meg.) Miklós attól félt, hogy nem jegyzi majd meg a neki elkészített rövid beszédet. De felolvasni sem akarta, szerette volna úgy előadni, mint saját szavait, amelyek éppen akkor jutottak eszébe. A hozzá közelállók kiokosították: tegye a megírt beszédet a tányérsapkájába, amelyet majd előírás szerint levesz. Mindent úgy is tett, ahogyan tanácsolták, magabiztosan mondta el – olvasta fel – beszédét: ugyanolyan szilárdan és hajthatatlanul őrzi majd a monarchia alapjait, mint felejthetetlen szülőatyja; a központi helyen pedig, hogy egyes zemsztvo-tisztségviselők olyan alaptalan ábrándokat kergetnek, hogy majd részt szereznek a kormánysásból, itt azonban megbotlott a nyelve, és „alaptalan” helyén „oktalant” mondott. Különben simán ment minden, jól a helyükre tette őket. (Nem volt olyan nagy hiba egyébként sem, a lényeg ugyanaz, visszautasítás. Ennek ellenére hosszú évekig nem tudták elfelejteni neki, egyre felemlegették ezt az „oktalant”.)

Nem véletlenül voltak ennek a fogadásnak olyan rossz előjelei. Amikor a tveri delegáció (az okozta a legtöbb kellemetlenséget) át akarta nyújtani ajándékát, a küldöttség vezetője elejtette a tálat, amely nagy csörömpöléssel elgurult.

A földre került minden, ami rajta volt: a kenyér széttört, a só kiszóródott. Miklós segítőkészen mozdult már, hogy felvegye a tálat, de rájött, hogy ez cárhoz nem illő, csak még jobban zavarba hozna mindenkit. (Utóbb sokszor eszébe jutott, hogy tényleg minden baj ezzel a fogadással és ezzel a tállal kezdődött.)

Bizony nehéz dolog orosz cárnak lenni, különösen az elején, amikor még bele sem jött az egészbe. Nem is lett volna annyira nehéz, ha csak belpolitikai kérdések kötötték volna le, ha nem okozott volna fejtörést a külpolitika is, amelyen belül még több arc, vélemény, lehetőség bukkant fel. Keserű pillanataiban már úgy érezte, hogy az emberi értelmet meghaladó feladat lenne rálelni a helyes útra. Uralkodója után sírba szállt a régi, tapasztalt külügyminiszter, Girsz is, aki már első jelentésében tudatta az ifjú cárral, hogy Oroszországot két esztendeje titkos katonai szövetség láncolja Franciaországhoz. A szövetség egyébként annyira titkos, hogy még a két ország minisztertanácsai sem tudnak róla, pedig részletes szövegében az is meg van szabva, hogy egy Németországgal vívandó háború esetén Franciaország közel egymillió, Oroszország pedig nyolcmillió főt tartozik hadba állítani. És ezzel a teherrel a vállán kell most Miklósnak kézhez vennie Vilmosnak, szerető barátjának és hűséges *cousin*jának szívélyes, majdhogynem szerelmes leveleit, amelyekben azt hangsúlyozza, hogy nem véletlenül fűzik egymáshoz Oroszországot és Németországot, valamint uralkodó házaikat a barátság hagyományos

kötelékei: ez az alapja annak, hogy mindketten egyként szállnak szembe az anarchizmussal és republikanizmussal; hogy azt a monarchikus elvet követik, amely egyedül képes szilárd alapokon megtartani országaikat annak a Franciaországnak a szomszédságában, amelynek köztársasági elnökei a lefejezett királyok trónján terpeszkednek, s az éppen börtönbe csukott gonosztevőket amnesztiával engedik szabadon; és annak az Angliának a közelében, amely búvóhelyet kínál a világ összes disznó anarchistájának, amelyben a minisztériumok – mindenki gúnykacajától kísérve – a szakadék felé araszolnak.

Vilmos lénye valahogyan különösen vonzotta és lenyűgözte Miklóst. Olyan őszinte volt mindig, annyira biztos minden kimondott szavának igazában – no de valóban az is volt az igazság! Szavaiból Miklós sok mindenre magyarázatot kapott. Ha nem járta is ki az államvezetés iskoláját, egész valójával érzékelte, hogy Oroszország erejét éppen monarchikus alapelve biztosítja, ha viszont változékony köztársasági keretek között létezne, tönkretennék az egymást követő fecsegők (a gyorsan bekövetkező váltás miatt mindegyikük igyekszik gyorsan kielégíteni a becsvágyát), meg a hallgatag kapitalisták, akiknek elég pénzük van ahhoz, hogy megvásárolják az újságokat, s ezáltal befolyásolják a közvéleményt.

Ez mind igaz, de a trónörökös nem függetlenítheitte magát atyja akaratától sem. A megboldogult uralkodó valamilyen okból mégiscsak szövetségre lépett a lefejezett királyok trónján terpeszkedő elnökkel, és bizony levett kalappal hallgatta a Marseillaise-t.

Milyen szeretően gyengéd és barátságos volt Vilmos Nikkivel és Alixszal is! Miklós teljes szívéből szeretett volna ugyanolyan őszinte lenni vele, de a titkos szövetség súlyos teherként nehezedett rá, és a válaszai nem lehettek egészen nyíltak: gondolni sem mert arra, hogy mi lesz, ha Villi értesül a szövetségről.

Miklós a régi külügyminiszter halála előtt azért megtudta, mi késztette atyját ennek a különös szövetségnek a megkötésére. Németország és Oroszország között korábban érvényben volt egy titkos biztonsági megállapodás, amely szerint, ha az egyik fél háborúba sodródik, a másik jóindulatúan semleges marad… De a fiatal Vilmos, alighogy nagyapja örökébe lépett és félreállította Bismarckot, szót fogadva az új kancellárnak, 1890-ben nem újította meg ezt a megállapodást.

Ezek szerint tehát Villi érzelmesen hízelgő szavai és a minden egyes levelét kísérő ajándékai mögött egy viszont-titok húzódhatott meg? Normális emberi ésszel így élni nem lehet. De ha jóindulatúan közelíti meg a dolgot, értelmezheti az egészet akár puszta félreértésként is. Egyugyanazon szívben helyet kell találni Németországnak is, Franciaországnak is – egyszerűen ki kell békíteni őket egymással!

Alkalom is adódott erre hamarosan: a kieli csatorna megnyitásának ünnepségei. Részt vesz azokon minden ország flottája, nem lehet, hogy a francia ne akarna az orosszal együtt odavonulni! Sikerült is rávennie erre a franciákat. Micsoda diadal – megtörtént az első lépés az európai megbékélés felé! (Utóbb dühös bírálatok hangzottak el a francia parlamentben: a csatornaavatás ugyanis éppen a francia-porosz háború huszonötödik évfordulójára esett.)

Nem sokáig váratott magára a következő alkalom. Miklós atyja még haldoklott, amikor a szemfüles Japán, amelyről addig jószerével nem is hallott senki, amely a nagyhatalmak Listáján sem szerepelt, háborút indított a védtelen Kína ellen, s már-már térdre kényszerítette. Az európai országok vezetői közül egyedül Miklós látta saját szemével azt a vidéket, s ezért, mondhatni, különös felelősséget, személyes érintettséget érzett iránta.

Sürgetett az idő, nem lehetett megvárni, amíg megszokja helyzetét, beletanul a kormányzásba, haladéktalanul meg kellett állítania a ragadozót. És megint a békevágyától ösztönözve felszólította a két régi ellenséget, Franciaországot és Németországot, hogy legyenek ebben közösen a segítségére. Bár együttes fellépésüket mindenki lehetetlennek gondolta, mégis akcióba léptek Oroszországgal hárman, méghozzá nagyon sikeresen: Japán megszakította győzelmes előrenyomulását, lemondott Koreáról, a Liaotung-félszigetről Port Arthurral együtt, csak Formosát szerezte meg magának, a szárazföldön semmit, és ígéretet tett arra, hogy a jövőben ügyelni fog más országok érdekeire.

Lám, lakozik azért bölcsesség a szelíd szívekben! Az ifjú monarchának sikerült olyasmit elérnie, amiről tapasztalt, öreg politikusok álmodni sem mertek.

Unokatestvérét, Vilmost még Miklósnál is jobban fellelkesítette a siker. Nem győzte hangsúlyozni, hogy Oroszországnak kétségtelenül az a nagy és nemes feladata, hogy civilizálja az ázsiai földrészt, megvédje a keresztet a sárga faj és a buddhizmus térhódításától, és hogy Európa hálával tartozik Miklósnak, amiért ilyen gyorsan felismerte Oroszország rendeltetését; Németország pedig gondoskodni fog arról, hogy az orosz hátország biztonságban legyen.

Miklós viszont mostanáig maga sem volt tisztában Oroszország e rendeltetésével, de már mind gyakrabban töprengett rajta, és kezdte megérteni. Hiszen nem véletlenül vitte őt a sorsa még ifjúként arra a titokzatos Távol-Keletre, és kötötte hozzá megmagyarázhatatlan szálakkal, még az ocui merénylettel is. A Kelet immáron nem absztrakció volt számára, hanem tágas, termékeny földterület a meleg tengerek partján, a jeges, megművelhetetlen, tengeri kijárat nélküli orosz Szibéria szomszédságában, és a kettő közvetlen egymás mellettisége a szárazföldön valami profetikus kapcsolatot sejtetett.

(Vitte sugallta azt a nagyszerű gondolatot, hogy ne az Amur körül, hanem a rövidebb irányban, Mandzsúrián át építsenek vasútvonalat, Kína nem emelhet ellene kifogást.) Kiderült az is, hogy annak idején már atyja is kiutaltatott kétmillió rubelt egy vállalkozó kedvű burjátnak Mongólia, Kína és Tibet békés birtokbavételére, de a pénz elfogyott, a folytatásra további kétmilliót igényelnek. Alighanem érdemes megadni. A Kelettel kapcsolatos elgondolás az ifjú monarcha kedvenc személyes eszméjévé vált. Akadályt e téren persze nem a gyenge Japán jelentett, hanem Anglia ott mindenütt fellelhető vaskemény támogatása. (Villi azt gyanította, hogy Japán csak a titkos angol ígéretek miatt ilyen keményfejű.) És tényleg, ki volt mindig és mindenütt Oroszország igazi ellenlábasa? Persze hogy Anglia. Atyja kevés politikai jellegű észrevétele közül Miklós egyet megjegyzett: mindig és mindenütt-Ázsiában, Perzsiában, Konstantinápolyban és a Balkánon – minden orosz lépést éppen Anglia akadályozott. (Jóllehet milyen kellemes volt Viktória királynőnél vendégeskedni!)

Hogyan is lehetne titkot tartani egy köztársaságban? A francia parlamentben egy-kettőre kifecsegték az Oroszországgal kötött szerződést. Hogy szégyellte magát Villi előtt, bár nem ő találta ki ezt a szerződést. A barátságuk azonban ezt is kibírta, Villi nagylelkűen megbocsájtott (és hát szó sem esett arról a szerződésben, hogy Németország ellen kötötték volna). Csak azt kellett Miklósnak végighallgatnia Villitől, hogy egy szép napon, majd meglátja, észre sem veszi, és belesodródik egy olyan szörnyű háborúba, amilyent addig Európa nem is látott.

Már egy éve, hogy atyja meghalt. Vége lett a gyásznak. Szégyellte és sajnálta, hiszen a gyász volt az utolsó látható kapocs, amely szeretett múltjához kötötte. Volt egy olyan érzése, hogy atyja még valamilyen tanácsot rá akart hagyományozni, valamilyen titkot feltárni előtte, de erre már nem jutott ideje e földön; s a fiatal monarchának most mindenre magától kell rájönnie, persze Isten segedelmével.

És máris készülni kellett a koronázásra, a húsz napig tartó moszkvai ünnepségekre. Szorongó szívvel, belül rettegve indult ide is, mint általában minden olyan eseményre, amelynek keretében sűrűn kellett mutatkoznia a közönség előtt, sőt talán nyilvánosan beszélnie is. (Jól tudta ezt a Napsugár Alix és bátorította.) De Miklós ugyanakkor őszinte bizakodással remélte, hogy már attól, hogy a Boldogasszony székesegyházban fejére helyezik a koronát, teljesen ki fog cserélődni, igazi, erős uralkodóvá válik, eltelve az Isten által ráruházott bölcsességgel. Ebbe vetett hittel és nagy áhítattal, bíborba öltözötten, fején koronával, kezében országalmával és jogarral mondta végig elfúló hangon a hitvallást, és hallgatta a koronázási ima szavait: „ajándékozd meg értelemmel és bölcsességgel, hogy igazságosan

ítélkezzék a Te néped felett, gerjessz szívében együttérzést, hogy védelmére keljen az üldözötteknek, ne hagyd, hogy csalatkozzunk reményeinkben”. Megkoronázása napjától felnőttnek, erősnek érezte magát. Sokat töprengett az uralkodók kiválasztottságán és legfőbb ítélőbírói hatalmán. De a helyes útra csakis Isten térítheti őket is.

A koronázás utáni negyedik napon meg nem érdemelt, szörnyű baj történt: a tömeg, amely már éjszaka összesereglett az ajándékokra várva, korán reggel hirtelen meglódult, minden látható ok nélkül eszeveszetten tülekedni kezdett, és tíz perc alatt ezerháromszáz embert taposott agyon. Ez a veszteség sötét árnyékként borult az egész ünnepségre, Miklós szíve összeszorult, megkeseredett: milyen bűnéért küldte rá Isten ezt a csapást? Miért épp a koronázáshoz társult a szerencsétlenség? Nem valami vésztjósló előjel-e ez? De nem csak latolgatásra nem maradt ideje, az ünnepségek szigorú programja szerint még ugyanaznap este a francia követ által adott bálon kellett részt vennie. Alix is úgy tartotta, a nagybácsik is ingerült hangon erősítgették, hogy távolmaradása méltánytalanság lenne Franciaországgal szemben.

A monarcha lépései nem olyan megítélés alá esnek, mint bárki máséi. A nagyhatalmak és népek egymás közötti viszonya szerves része mindennapi létének. Ehhez pedig szokni kell.

Nem jó vége lett az egésznek.

Miklós kegyes volt, nem akarta, hogy bajba kerüljön, hogy bűnhődnie kelljen bárkinek is a hodini mező eseményeinek rendezői közül, miért is szaporítaná a szerencsétlenek számát?

A cári pár feje fölé azonban mintha az ég haragja gyűlt volna: nyáron elutaztak az orosz munka eredményeinek Nyizsnyij Novgorodban rendezett kiállítására, és éppen megérkezésük óráján jött egy fekete felhő, szörnyű jégeső zúdult alá, betörte az épületek üvegablakait, zuhogott, csapkodott, mintha szét akarná verni az egész kiállítást.

Ugyanazon a nyáron kellemes, hosszú külföldi utazást tettek: meglátogatták az osztrák és a német császárt, a dán királyt, édes nagyapját, Skóciában vendégeskedtek Viktória nagymamánál, végül valóságos diadalútjuk volt Párizsban, ahol az orosz cár arcképét az utcákon osztogatták, cukorkák csomagoló papírjára nyomtatták, orosz címerrel díszített edényeket, szappant, játékokat árusítottak, a katonai díszszemlén pedig a meghatott Miklós a francia-orosz *fegyverbarátság*ot emlegette (jóllehet emlékezete és műveltsége figyelmeztethette volna: ugyan mikor létezett ilyen?). Aztán Alix szülőföldjén, Darmstadtban pihenték ki a sok gyönyörűség okozta fáradalmakat. És a hodini mező, meg a Nyizsnyij Novgorod-i kiállítás komor emléke nem üldözte tovább a cári párt.

Miklós annyira meghatódott a párizsi fogadtatástól, hogy eloszlott

addigi bizalmatlansága a köztársasági rendszerű ország iránt, és jó szívvel aláírt a francia kormánnyal valami Törökországgal kapcsolatos baráti megállapodást, amelyről csak Pétervárott magyarázták el neki, hogy Párizsban bizony rászedték, megkötötték a kezét, hogy semmit se tehessen a tengerszorosok dolgában.

Így kötelezze hát el magát valaki a jó embereknek! – azok meg rászedik. Miklós úgy megbántódott, hogy miniszterei unszolására beleegyezett a hiba kijavításába: azonnal partra szállnak a Boszporusznál! Törökország halódik, meg kell szerezni az örökséget. Nagyon pártolta az ötletet a konstantinápolyi orosz követ is, azt bizonygatva, hogy csak egészen elenyésző ellenállásra kell számítani, a hadügy- és a tengerészetügyi miniszter pedig nem győzte hangsúlyozni, hogy az akció stratégiailag teljesen lehetséges. Felettébb csábító volt a gondolat! – uralkodását Isztambul dicsőséges elfoglalásával, minden elődje áhított, de meg nem valósított vágyának beteljesítésével kezdhetné. Mert tényleg, valamikor valakinek csak el kell végeznie Oroszország történelmi feladatát, azt, hogy visszajusson az ősi bizánci fészekbe, hogy egyszer és mindenkorra biztosítsa minden szlávok védelmét. Valamilyen belső hang azt súgta Miklósnak, hogy eljött ennek az ideje, és a feladat az ő vállán nyugszik. A konstantinápolyi követ már papírra is vetette az uralkodó nevében a vonatkozó rendelkezéseket, mindenekelőtt azt, hogy az általa alkalmasnak tartott pillanatban Konstantinápolyba rendelheti az orosz flottát egy harmincezer fős partraszálló egységgel –, és Miklós aláírta. Hogy a Dardanellákhoz jönnek a külföldi flották? Na és, felvesszük akkor a harcot egész Európával! (Anglia azonban nem fog háborúzni, előnyösebbnek tartja Törökország felosztását és Egyiptom megszerzését.) De visszatért külföldről nagybátyja, Alekszej, az admirális, és kézzel-lábbal tiltakozni kezdett: Párizsban már híre ment a dolognak, iszonyú botrány lesz belőle! És Miklós visszavonta a követ megbízatását.

Még egyáltalán nem volt biztos abban, hogy megnyilatkozásai valóban imperátorhoz méltóak-e. Parancsoló, ellentmondást nem tűrő megnyilatkozásokra vágyott volna, de olyanok nem születtek benne. Az államirányítás tökéletes ismeretére vágyott volna, de nem volt kitől eltanulnia. Megkoronázásának első napjától kezdve a döbbent tanácstalanság állapotában volt és maradt. Nagyon szerette volna megérteni a végbemenő események törvényszerűségeit, de nem tudta, hol keresse őket. A régi orosz történelem példái, amelyekből sokat ismert és szeretett eltöprengeni is rajtuk, valahogy nem adtak pontos eligazítást. Másokat kérdezni szégyellt volna, büszkeségből nem akarta elárulni, hogy nem tud valamit. Atyja után alkalmas tanácsadók nem is maradtak rá. Pobedonoszcevre az örökös intelmei miatt már ifjú korában ráunt. Zsémbes akarnok, hosszú, sovány, szemüveges, az arca

beesett, a két füle elálló, mintha ezeket szegezné szembe a romló, vigasztalan világgal. A serény, fáradhatatlan Vitte meg olyan nyomasztóan okos, hogy okfejtéseitől elakad az ember lélegzete, ő találta ki a szeszmonopóliumot, nagyszerűen ért ahhoz, hogy pénzt szerezzen a Rotschildoktól, de Miklóst elijeszti és szinte fojtogatja azzal, hogy legszívesebben az egész életből, az egész államból egyetlen pénzügyminisztériumot csinálna. Csak olyanok miniszteri kinevezését támogatja, akik nem tudnak versenyezni vele.

Miklós az árvaságnál is rosszabb sorsra jutott: egyetlen megbízható lélek sem volt körülötte a forrón szeretett Alixon és a bölcs *Maman*on kívül. Az előkelők világában a fiatal cári párnak nem voltak barátai, talán azért, mert nem az udvar zajos életét élték, inkább a csöndes együttlétet keresték. Az arisztokrácia még azt is fura rigolyájuknak tekintette, hogy nem hagytak ki egyetlen reggeli vagy éjféli istentiszteletet sem.

Lehet, hogy több gyengédséggel és bizalommal kellett volna viseltetnie Vilmos, a lángoló érzelmű jóbarát iránt, de épp a lángolása ijesztette el kissé. Vele egyenlő hatalmú és szintén fiatal imperátor volt, unszolóan heves tanácsai sokszor Miklós szívéig hatoltak. A két nagy imperátor úgy döntött, hogy gyors és őszinte véleménycseréjük lebonyolítására az a legalkalmasabb, ha a nehézkes minisztériumi kapcsolatokon kívül személyes futáradjutánsok szolgálatait is igénybe veszik. *A mi számunkra Ázsiában* – mondogatta Villi –, hiszen Ázsia dolga a kettejük közös ügyévé vált. Vilmos 1897-ben Pétervárra érkezett, sokáig ott vendégeskedett, rendkívül szívélyes, őszinte volt a légkör, teljes nézetazonosság alakult ki köztük. Megállapították, hogy mindkettőjük fő törekvése a fehér faj védelme Keleten. Egy augusztusi estén, amikor hintón tértek vissza kettesben Krasznoje Szelóból Peterhofba, és Vilmos, drága *cousin*jához oly közel hajolt, hogy bajszával szinte annak arcát érintette, erőnek erejével győzködni kezdte, hogy ne akadályozza őt a Csiaocsoui-öböl elfoglalásában, és Miklós ekkora szívósságnak nem tudott ellenállni.

Pedig Oroszország a japán-kínai háborút követően kinyilvánította, hogy nem csak vitás kérdései nincsenek Kínával és békében kíván élni vele, hanem hogy kész meg is védeni az európaiaktól, amiért Kína hozzájárult, hogy Észak-Mandzsúrián keresztül építse meg vasútvonalát. Kína tehát most Oroszországhoz fordult és kérte, védje meg Németországtól. Felettébb kínos volt a helyzet. Azt ötlötték ki, hogy a következőképpen válaszolnak a megkeresésre: Oroszország kész segítséget nyújtani Kínának, de ehhez hídfőállásra van szüksége kínai területen. Amazok Port Arthurt ajánlották fel. Tanácskozást hívtak össze: elfogadják-e vagy sem? Miklós tisztában volt vele, hogy méltánytalan és emberileg elítélendő az egész, de mérhet-e egy nagy imperátor közönséges emberi mércével? Az egész földkerekségen

különben sem voltak soha, és nincsenek is olyan előírások, amelyek szigorúan megszabnák, hogyan kell eljárnia egy uralkodónak. Port Arthur fontos, jégmentes kikötő, messze délre az orosz partvidéktől, hogyan is ne fogadná el országa nagyobb dicsőségére? Van-e egyáltalán joga visszautasítani? Ráadásul ki kell állni védőbástyaként a sárga faj ellen (Alix is nagyon a sárgák ellen volt). Döntött: elfogadja, huszonöt évre bérbe veszi Port Arthurt azzal, hogy össze lesz kötve a Nagy Szibériai Vasútvonallal, amely rövidesen odáig ér.

Vilmos tapsolt: ez aztán az egyezségkötés mesterműve! Tulajdonképpen Peking urává válsz! Nagy utazásodnak köszönhetően a Kelet valóságos szakértője lettél. Okosságoddal mindig találsz kiutat. A világ reménykedve tekint rád, a Kelet nagy uralkodójára. És ajándékba maga készített Miklósnak metszeteket, amelyek azt ábrázolták, hogyan védelmezik ők ketten Európát a sárga veszedelemtől…

Igen, sok igazság volt ebben. Miklós egészen különös módon tudta érzékelni és érteni a Keletet. Talán az uralkodóvá való felkenése utáni első megvilágosodásában ismerte fel Oroszország rendeltetését, azt, hogy messze kelet felé kell terjeszkednie. (Annál is inkább, mert soha senki sem fogja hagyni, hogy elfoglalja a Boszporuszt.)

Németország és Oroszország kínai hódításai azonban fokozott puhatolózásra késztették Angliát. Vilmos becsületesen tájékoztatta Miklóst, hogy Anglia tárgyalásokat folytat Németországgal lehetséges szövetségükről – csak nem sikerül megbontania kettejük barátságát? Ám, még ezt megelőzően, mondta Miklós, Anglia Oroszországnak ajánlott szövetséget, nyilván azért, hogy ha mással nem, hát ezzel a szövetséggel kösse meg a kezét, és tartsa vissza további lépésektől a Távol-Keleten, de elutasításban részesült.

A diplomáciai viszonyok változékonyságába egyszerűen bele lehet szédülni: az emberek közötti kapcsolatokban sohasem tapasztalhatóak olyan változások és szélsőségek, mint az államok közöttiekben. Pedig a királyok mind egymás testvérei vagy unokatestvérei, egy családból valók a feleségeik, rokonok valamennyien.

Mire jó vajon a nagyhatalmak fegyverkezési versenye? Biztosíthatja-e bármelyiküknek is a békét? Csak a népek erejét fecsérli, s a végén még rosszabbat, háborút eredményez. Kuropatkin hadügyminiszter egyszer azt jelentette az uralkodónak, hogy nekünk is, Ausztriának is ideje – csak így kerülhető el a lemaradás a többi országtól és egymástól – új, gyorslövetű ágyúkkal felszerelkezni, ami Oroszországnak legalább százmillió rubeljébe fog kerülni. De, tette hozzá józan paraszti ésszel: mi lenne, ha megegyeznénk Ausztriával, hogy se ők, se mi nem szerelkezünk fel ilyenekkel? Csak előnyére válna mindkét országnak, az erőviszonyok pedig nem változnának. Kuropatkin arra számított, hogy az uralkodó megfeddi majd nem

helyénvaló ötletéért, de Miklós felindulva így válaszolt:

– Ön, úgy látszik, még nem eléggé ismer engem. Nekem nagyon is szimpatikus egy ilyen kitűnő ötlet. Legutóbb is sokáig elleneztem az új fegyverek bevezetését.

Teljes biztonsággal érezte, hogy végre rátalált arra az uralkodói teendőjére, amelyet Isten sugallt neki.

Végiggondolták: vajon csak gyorstüzelő ágyúkat kellene-e bevezetni? Hát a tábori mozsárágyúk? A gyújtólövedékek? A beton erődítmények? Az új típusú géppuskák?

Mennyi értelmetlen kiadás! Csak a költségvetést terhelné, a népjólét rovására menne – és minek a nevében? A hosszú békés időszakokban csak gyűlnének a képtelenül nagy fegyverkészletek. Rövid pár év múlva pedig az egész értékét és jelentőségét vesztené, és újabbakra lenne szükség. De mi lenne, ha felhívással fordulnánk egyszerre minden országhoz: állapodjunk meg, hogy nem fejfesztjük tovább a fegyverzetünket? Hiszen volt már példa hasonlóra. II. Sándor azt javasolta, hogy tiltsák be az egész világon a robbanógolyókat – és be is tiltották! Éppen most kell sietnünk a felhívás közzétételével, mert az Európán kívüli nemzetek is gyorsan átveszik a modern tudomány eredményeit. (Nekünk pedig éppen most, a Liaotung-félsziget meghódítása után kell bizonyítékát adnunk az oroszok békeszeretetének.) Az elképzelést részleteiben is kidolgozták, és az mind csábítóbbnak tűnt: éppen Oroszország vállalja a békekezdeményezést. Éppen Oroszország engedheti meg magának még azt is, hogy lemaradjon a fegyverkezési versenyben: olyan hatalmas, hogy aligha támad rá bárki is. A megtakarított pénzt pedig, tervezgetett Kuropatkin, a parasztság létének rendezésére, gyökereink megerősítésére lehet majd fordítani. A világ szántóföldjébe jó magot vetünk. Milliárdokat szabadítunk fel az emberek jólétének szolgálatára. Nemeslelkűségünkre emlékeznek majd az utódok. A cár felséges neve fémjelzi az új évszázadot.

És 1898 augusztusában, anélkül hogy akár a szövetséges Franciaországot, akár a testvérien baráti Vilmost előre értesítették volna (senki se használhassa ki a gondolkodási idő adta előnyt, főleg pedig ne beszélhesse le a cárt szándékáról), minden országnak elküldték az orosz kormány jegyzékét. (Oly kedves volt Miklósnak e jegyzék minden szava, hogy háromszor is felolvasta azt a cárnénak, és mind kedvére valóbbnak érezte.) A jegyzék nem leszerelésre szólított fel, hiszen az riadalmat és bizalmatlanságot kelthetett volna, hanem arra, hogy szabjanak határt a fegyverzet fejlesztésének. Hogy a feszültséggel terhes, felfegyverzett béke helyett igazi, tartós békét teremtsenek, hogy ne engedjék haszontalanul elherdálni a népek szellemi és fizikai erejét, a munkát és a pénzeszközöket. Hívjanak össze minden probléma megtárgyalására konferenciát, hozzanak létre

államközi választott bíróságot.

A javaslat váratlanul érte az egész világot. A sajtó (tehát a népek is?) dicsérően, esetenként elragadtatással szólt róla, a kormányok ironikusan vagy elítélően fogadták: a cári trón magasából könnyű bármit is mondani, a cár kormánya nem függ a közvéleménytől, a hitelezők álláspontjától. Franciaország meg volt sértve – szövetségesi státusa ellenére eltitkolták előle, hogy ilyen jegyzékre készülnek, felingerelte az is, hogy semmissé akarják tenni Elzász és Lotharingia visszaszerzésére irányuló, immár huszonhét éve tartó előkészületeit. Anglia és Amerika reakciója higgadtabb volt, mivel a jegyzékben a hadiflották korlátozásáról nem esett szó, márpedig ők a flottájuk segítségével érték el céljaikat. Anglia és Franciaország között ugyanakkor veszélyes konfliktus robbant ki Afrikában, amely háborúval fenyegetett. Annyira felhalmozódtak az államok közötti kiegyenlítetlen számlák, hogy nem lehetett olyan pillanatot találni, amely mindegyiküknek egyformán alkalmas lett volna a fegyverkezés leállítására: valamelyikük mindig úgy érezte, hogy éppen hátrányban van. Oroszországnak magának is voltak problémái: még mindig a Boszporusz és a Távol-Kelet, de azt is fontolóra kellett vennie, ne szánja-e rá magát mégis újrafelfegyverzésre gyorstüzelő ágyúkkal, hogy ereje egyenlő legyen a többi országéval, és azok ne gondolhassák azt, hogy csak azért javasolja a fegyverkezés leállítását, mert a maga pénzügyi forrásait már kimerítette. Előbb lássa el magát új fegyverzettel, s aztán léptessen életbe korlátozásokat? Vilmos táviratilag üdvözölte az orosz imperátor magasztos szándékát – és azon nyomban megnövelte szárazföldi hadseregét.

Vagy fel kellett adni a nemes kezdeményezést, vagy még kitartóbban munkálkodni érte tovább. Számos társaság és magánszemély fejezte ki Miklósnak köszönetét, és már ez is a továbbmunkálkodásra ösztönözte. 1898 decemberében vállalta, hogy még egy körlevél-sürgönyt küld az érdekelt országoknak. Ebben konferencia összehívását javasolta a következő ajánlások megvitatására: a fegyveres erők korlátozásának mértékét a hadsereg és az ország lakossága, a katonai és az állami költségvetés egymáshoz viszonyított számaránya alapján határozzák meg, tiltsák be új lőfegyverek, új robbanóanyagok és a tengeri harcban tengeralattjárók hadrendbe állítását. Az országok közötti vitás kérdések eldöntésére hozzanak létre választott bíróságot.

Mindez annyira visszautasíthatatlan volt, hogy a konferencia elől elzárkózni nem lehetett, de az érintett országok elfogadni sem akartak a javaslatokból semmit. A világsajtó továbbra is dicsérte az orosz cár kezdeményezését, dicsérte a konferenciát, amely 1899-ben Hágában nyílt meg, ám az mégsem jelentette egy új korszak kezdetét. A német küldött közölte, hogy az *ő népe* nem roskadozik a hadikiadások terhe

alatt, az általános hadkötelezettség pedig a németek számára úgyszintén nem teher, hanem megtiszteltetés. A nagyhatalmak képviselőiből álló bizottság Oroszország minden lényeges javaslatát elvetette, a választott bíróság döntéseit sem ismerték el kötelező érvényűnek. Mindössze az országok felett álló Hágai Nemzetközi Bíróságot alakították meg.

Pedig milyen nagy igazság rejlett a kezdeményezésben! És mégis milyen ostobán toccsant mocsárba mindenestül! Miklós a sikertelenséget személyes kudarcaként élte meg. Meghasonlott, már bánta is, hogy belekezdett, hiszen a végén ő húzta a rövidebbet, hagyta, hogy nevetségesen szentimentálisnak mondják a szándékát, vagy hogy Oroszország ármányos számítását képzeljék mögé.

Nem, még a felkent uralkodó sem talál rá egykönnyen a számára kijelölt útra. Legígéretesebb lépéseiről is kiderülhet, hogy a semmibe, vagy pocsolyába visznek. Megosztottá válik az igazság a szembenálló hatalmak harcában, a tanácsadók vitáiban, az ember lelke meg csak gyötrődik. Arra vágyott volna, hogy csak helyeset és jót cselekedjék, de útmutatást senki sem tudott adni, senkinek sem lehetett ahhoz ereje. Csak a családi élet és a legegyszerűbb foglalatosságok juttatják boldogsághoz. A Napsugár Alix. Kicsi lelkecskéjének, első leánykájának fürösztése. A reggeli és esti séták, amikor megfigyelheti az Isten alkotta természetet. Néha a kajakozás vagy a kerékpározás a Krasznoje Szeló-i parkban, vagy a kutyaidomítás. Esténként a kikapcsolódás egy-egy szép opera vagy vidám darab előadásán – néha kétszer is megnézte ugyanazt. Nagy örömére szolgált, ha katonai díszszemlén vehetett részt, olyankor mindig jókedvre derült. Hol az őszi, hol a tavaszi katonai ünnepségek követték egymást. (Miklós a naptári évet is az ezredünnepekhez kötődően érzékelte: mikor melyik ezredé zajlik.) Hol meg a végeérhetetlen rendelkezések, utasítások aláírásába kellett belebutulnia, és napi két miniszteri jelentéstételbe bambulnia, miközben folyton az óráját leste, hiszen már a reggelije rovására nyújtották ilyen hosszúra a mondókájukat, rabolták személyes, minden embert megillető idejét. Senki sem tudta igazán, mit kellene tenni, de az összes miniszter és számtalan beosztottja nap mint nap nagy magabízással tett valamit.

Milyen elviselhetetlen dolog uralkodónak lenni, különösen minden oroszokénak, de milyen jó és természetes egyszerű, családos embernek, aki szabaddá tehet magának egy-egy estét, békében ülhet és olvasgathatja a korábbi évek történetét, amelyben az a kellemes, hogy ott már minden kérdés eldőlt és tudható, mi lett a döntés következménye.

Néha azonban büszkeségre is okot adott az, hogy uralkodó. Nem csak akkor, amikor a neve napján üdvlövésekkel tisztelgett még az ebből az alkalomból kivilágított német flotta is. Hanem más esetekben

is. Amikor például háború tört ki Anglia és Transvaal között, és csapdába került az örökös bajkeverő, a mohó ragadozó, Miklós mélyen belemerült a háborús események minden részletébe, az elsőtől az utolsó sorig elolvasta az angol újságok híradásait, és örült Anglia veszteségeinek, amely, lám, nem addig lépett vízbe, amíg kövét látta – akkor attól töltötte el büszkeség, hogy ő volt az egyetlen ember a földön, aki Anglia vesztére fordíthatta volna a háború menetét Afrikában. Ezt ráadásul roppant egyszerűen megtehette volna: csak táviratilag mozgósítania kellett volna turkesztáni csapatait, és a határhoz vonultatnia őket. És kész! Akkor a világ legerősebb flottái sem akadályozhatták volna meg, hogy leszámoljon Angliával, hiszen a legsebezhetőbb pontján támadhatott volna rá.

De nem tehette, mert ellenezték a tanácsadói (azokban éppen az a legkellemetlenebb, hogy csak elleneznek mindig mindent), mondván, hogy nem vagyunk kellőképpen felkészülve harci cselekményekre, hogy a hadseregünk műszakilag elmaradott, és Turkesztánt sem köti össze Oroszország belsejével folyamatos vasútvonal.

Igen, vágyálom volt csak az egész. Ahhoz meg Miklósnak nem volt mersze, hogy egymaga kezdjen ilyen komoly vállalkozásba. De már a gondolat is büszkeséggel töltötte el. Amire viszont mindenképpen szükségünk volt, az az útjaink és csapataink megerősítése, ázsiai befolyásunk és helyzetünk megszilárdítása. Oroszország jövőjét kétségkívül Ázsia jelentette, amellyel oly természetes egységet alkot Szibéria hatalmas tömbje. Európában már a Boszporuszt is csak világháború árán lehetett volna megszerezni, jóllehet az a Dardanellákkal együtt sem kínált mást, mint az ugyancsak zárt Földközi-tengert. Ázsiában viszont már egészen csekély létszámú helyőrségek is komoly sikereket ígértek. Nem lehetett lemondani az ázsiai terjeszkedésről, ha egyszer oly csábítóan könnyű volt, még különösebb katonai erőfeszítést sem igényelt. (És hogy megnő majd hódításaink értéke, ha ideér a nagy transzszibériai vasútvonal!) Ami Kínát illeti, az egy könnyen hozzáférhető, nagy, petyhüdt test volt, amelyből bármelyik erősebb ország azt metszhette ki magának, amit akart. A kormánya tehetetlenül sodródott, és ennek az állapotnak a fenntartása mindenkinek előnyös volt. Ott is kezdtek azonban lázító hangok hallatszani, felcsapott a nemzeti megaláztatás miatti elégedetlenség. 1900 nyarán a kínaiak fellázadtak, kormányukat megkerülve elvágták Pekinget a tengertől, körülzárták az ottani diplomáciai negyedet, a hírek szerint több száz fehér embert gyilkoltak le Kína-szerte. Ettől a bestiális kegyetlenségtől felhördült az egész világ. Akkoriban drótnélküli távíró még nem volt, így nem lehetett pontos értesüléseket szerezni arról, mi történik a szerencsétlen diplomáciai negyedben. Feltételezték, hogy tömegmészárlás folyik, és a bennrekedteket csak katonai erő mentheti meg. Az európai hatalmak

között példátlanul teljes egyetértés alakult ki. Nemzetközi haderőt alakítottak, amelynek egyharmadát az orosz katonák tették ki, ők foglalták el Pekinget is. És akkor egyszeriben kiderült, hogy a diplomáciai negyed teljesen sértetlen, mert körülvette a gyenge kínai katonaság, és megvédte a felkelőktől. Miklós szégyenkezett, és iszonyúan kellemetlenül érezte magát, amiért részt vett a közös támadásban. Vitte is azt hangsúlyozta, hogy a Kínával szembeni ellenséges fellépés értelmetlen és indokolatlan, hiszen Oroszország mindent megkaphat tőle megegyezés útján is. (E kis háború folyamán egyébként megszerezte magának Mandzsúriától Port Arthurig terjedő sávot teljes hosszában.) Miklós ezek után bejelentette a társországoknak, hogy kivonul Pekingből, és ugyanezt ajánlja nekik is. Figyelmeztette őket egyszersmind, hogy a továbbiakban ne várjanak Oroszországtól e téren további katonai segítséget.

Annak rendje és módja szerint szégyellte magát: hiszen azt ígértük Kínának, hogy megvédjük, most pedig rátámadtunk a többiekkel együtt.

Kitudódott az is, hogy miután elterjedtek a kínaiak kegyetlenkedéseiről szóló hírek, Blagovescsenszkben, amelyet egyébként tűz alá vettek kínai oldalról, az emberek úgy feldühödtek, hogy kikergették házaikból a helyi kínai lakosokat, és arra kényszerítették őket, hogy ússzanak át az Amuron. Sokan vízbe fúltak közülük.

Mérhetetlenül nagy az imperátor hatalma. Tétlen nem maradhat, de ha cselekvő keze nem elég óvatos, emberek százait, ezreit fojthatja meg. Akkor, amikor nem feltétlenül kell cselekednie, jobb, ha nem hoz szigorú intézkedéseket, hanem inkább nem tesz semmit, követi az arany középutat. Keresztény ember nem követhet el mással – mondjuk Kínával – szemben olyat, amit nem szeretne, ha vele magával – mondjuk Oroszországgal – szemben elkövetnének. A gyakorlati politika viszont erre is rákényszerítheti, például, hogy vasutat építsen Mandzsúrián keresztül, védővonallal erősítse meg, kapcsolatot létesítsen a szárazföldön egészen Port Arthurig.

Miklós még ugyanabban az évben megszűntette a szibériai száműzetést: ne borítsák el a békétlen elemek, akár a gaznövények, azt a tágas, egészséges vidéket, tisztuljon meg tőlük. Lelki szemeivel már látta, hogyan terjeszkedik arrafelé Oroszország.

Figyelmének, éleslátásának javát a cár természetesen a külső ellenségek ármánykodásának, intrikáinak, összeesküvéseinek felgöngyölítésére fordította. Az országon belül viszont nem is lehetne helye ellenségeknek, csak alattvalóknak, akik a nekik szánt kegyekre várnak. De nem: mindazon évek alatt, amíg Miklós minden szellemi erejét megfeszítve próbált eligazodni a nemzetközi élet szövevényében, országán belül sem volt nyugalom, alattvalói nem

vettek tudomást arról, hogy ő keményen elutasította az alkotmányt. Nyugtalanságot szították a mindig elégedetlen zemsztvo-tisztségviselők és azok a semmittevő nemesek, akiket nem terheltek az igazi szükség gondjai, és így ráérő idejüket jódolgukban képtelenebbnél képtelenebb eszmeszüleményekkel töltötték ki. És ami ennél is rosszabb: a professzorok megrontották a tanuló ifjúságot, a maguk befolyása alá vonták.

Uralkodása első négy esztendejében Miklós még hitt abban, hogy mindent el lehet rendezni békés úton, ha az ember türelmesen vár vagy másokat int türelmes várakozásra. Az ötödik, 1899-es évben viszont keserű csalódás érte: a Hágai Konferencia nem hozta meg az általános békét, az ország pedig az acsarkodás és harc színterévé vált.

Egészen váratlanul szokott az ilyesmi kirobbanni. A Pétervári Egyetem ünnepi rendezvényén például hirtelen felzúdultak a diákok, talán mert a rektor ügyetlenül és kissé durván figyelmeztette őket, hogy ne viselkedjenek botrányosan, ne italozzanak. Mire kifütyülték, kudarcba fullasztották a rendezvényt. A rendőrség a kifelé tartó diákokat indokolatlanul a három híd egyikéhez szorította, majd lovasokkal oszlatta szét őket, korbácsot is használva – nagyon sajnálatos, no de mi lett belőle? A diákok hosszú ideig tartó bojkottot hirdettek, megakadályozták az előadások megtartását is, látogatását is. Őket követve sztrájkba lépett az összes pétervári, majd az összes moszkvai, végül az összes vidéki diák. Miklós próbálta volna atyailag elsimítani a dolgot. Vizsgálóbizottságot rendelt ki az egyetemi hallgatók iránti rokonszenvéről ismert főhadsegédje vezetésével, a rendőrségnek megtiltott mindennemű beavatkozást, úgyhogy joggal számítani lehetett a béke helyreállítására, de nem, a sztrájk folytatódott, egy hónapig, kettőig; Kijevben verekedés tört ki az előadótermekben, eltelt még egy hónap, és senki sem hallgatott a békéltető bizottságra, sőt az egész művelt társadalom a sztrájk folytatására bíztatta a diákokat.

Milyen ostoba helyzetben találja magát az ember, ha ő, aki képes szembeszállni a nagy világhatalmakkal, nem képes arra, hogy kordában tartsa saját országa felzaklatott ifjúságát. Ha pedig azt is felidézi, hogy ennek az ifjúságnak a nagyobbik része úgy folytatja tanulmányait, hogy nincsenek meg hozzá az anyagi eszközei, hogy a fele tandíjmentes, a negyede támogatásképpen ösztöndíjat kap, akkor bizony haragra is gerjed: ugyan miért köteles az állam udvarolni a diákoknak? Miért vannak mindenkinek kötelességei, csak nekik nincsenek? És Miklós döntött, meg kell büntetni őket. Jóváhagyta Vitte javaslatát: a rendbontásért kit egy, kit két, kit három évre ki kell zárni a felsőoktatási intézményekből, a kizárás időtartamára pedig besorozni a hadseregbe, akkor is, ha az illető nem sorköteles (ebben az esetben segédszolgálatra), mert a katonai nevelés a legfőbb biztosítéka

annak, hogy a fiatalok meg fognak javulni.

Miklós négy éven át úgy vélte, hogy nem is annyira apja, mint nagyapja szellemében kormányozhat. E négy éven át halasztódtak a fontos döntések, nem siettette őket semmi, most azonban hirtelen halaszthatatlanok lettek.

Finnországot illetően. Ha egyszer Oroszország része, miért is ne az orosz törvények szerint élne, hanem úgy, hogy csak azokat fogadja el közülük és csak annyiban, amelyek és amennyiben neki tetszenek? Finnország mindössze tízezer katonát ad, de Oroszországnak nincs joga egyet sem akár csak a szomszéd kormányzóságba áthelyezni. I. Sándor nem sajnálta a finnektől az ajándékokat a század elején, de az élet lassan szorongatóbbá vált, és az évszázad utolsó évében vissza kellett venni egyet és mást abból, amit első évében nyújtottak nekik. Vagy talán ne is maradjanak együtt Finnországgal? De van-e olyan uralkodó, aki vállalná az öröklött birodalom felbomlasztását?

A zemsztvókat illetően. Nagyatyja nem minden kormányzóságnak adott jogot zemsztvók alakítására, most viszont állítólag az összes többire is ki kellene terjeszteni ezt a jogot. Csakhogy, amint azt a fáradhatatlan, nézeteit tekintve változékony, de mindig ragyogó és igazában biztos Vitte sugalmazta, a zemsztvók eleve nem egyeztethetők össze a monarchiával. Mert azok ahelyett, hogy a helyi gondok megoldásán fáradoznának, több hatalomra törnek, és aláássák az egyeduralmat.

Halmozódtak a döntésre váró kérdések, s e döntéseket egyszerűbb úgy meghozni, hogy egy irányba mutassanak. Az engedetlen diákokat besorozni katonának. A zemsztvók kiterjesztését megtiltani. A finn hadsereget új elvek alapján szervezni. És mindenekelőtt őrizni, akár a szemünk fényét, az orosz paraszti faluközösséget.

A falu azonban erre – még a leggazdagabb, legtermékenyebb kormányzóságokban is – rossz terméssel válaszolt. Finnország lázadozott, a teljes kiválást kívánta. A társadalom zaklatott, a végsőkig nekibőszült volt, már szinte Oroszország sem érdekelte, csak a cártól szabaduljon. Mindaz, amit az újságok írtak, oly távol állt az igazi orosz felfogástól, mintha a két fél két különböző nyelven beszélt volna, olyanokon, amelyek egymásra le sem fordíthatók, s így esélye sem lehetett annak, hogy szót értsenek egymással. Az egyetemeken másfél tanév nyugodtan telt, de a XX. század nyitányán, 1901 februárjában egy diák váratlanul agyonlőtte a népművelési minisztert, Bogolepovot.

Mit tegyen ilyen helyzetben a monarcha? Hajoljon meg talán a diákok előtt? Kérjen további gyilkos golyókat?

Az ügyet polgári bíróság tárgyalta, amelynek nem volt joga halálbüntetést kiszabni a gyilkosra (az rövidesen könnyűszerrel meg is szökött a büntetés elől). Miklós addigi uralkodásának hat éve alatt

eleve nem került sor kivégzésre politikai ügyben, a cárnak eszében sem volt ilyenhez folyamodnia. Aztán vagy ezer diák verődött össze a Kazányi székesegyház előtt. Körülzárták őket, néhol verekedés is volt, tömegesen tartóztatták le a fiatalokat, nyolcszáz embert, úgyhogy nem csak a börtönökben, de még az ezredlovardákban sem fértek el. Egyeseknek a lelkükre beszéltek, másokat kizártak az egyetemről, ismét másokat hazazsuppoltak a szülővárosukba vagy falujukba. Volt rá remény, hogy most, miután a legféktelenebbeket eltávolították, a többi majd megcsendesedik. És Miklós egy új, lágyszívű minisztert nevezett ki – nem akart bosszút állni a meggyilkoltért. A miniszter azzal kezdte, hogy engedélyezte az egyetemi összejöveteleket, és javítani próbált az intézmények helyzetén.

De ugyanezen napok egyikén rálőttek Pobedonoszcevre (nem találták el). Az engedékenység következménye az volt, hogy hónapról hónapra nőtt a társadalom dühödt gyűlölete a hatalom iránt, és mind kegyetlenebb formát öltött.

A következő, 1902-es év elején egy fiatalember által leadott újabb lövés kioltotta Szipjagin belügyminiszter életét. A társadalom nem is titkolta ujjongó örömét. Miklós most már haragra gerjedt. Hiszen ezek a lövések jószerével őt érték. Meg akarták tiltani neki, hogy irányítsa az országot, kapitulációt követeltek tőle. De ő egyáltalán nem ingott meg. Hiszen történelmi koronát viselt a fején, az egész nép mellette állt, csak egy maroknyi értelmiségi ágált ellene. Miniszternek az elnyomó intézkedések hívét, Plevét nevezte ki.

Éppen országán belül, ahol más sincs, csak az övéi, oroszok, döfködték belé a gyilkos töviseket. Miért is nem élhet ő, aki szereti ezt az országot és csakis jót akar neki, mindenkivel békében, boldogan?

Milyen üdítő egy áprilisi éjszakán fajdra vadászni! Ha mindjárt egy szemernyit sem aludt, másnap, a vadászat után mindig frissnek érezte magát, miután pedig meghallgatta a miniszterek jelentéseit, még szundíthatott is egyet. Vagy milyen kellemes végigjárni a kaszárnyákat, köszönetet mondani a csapatoknak jól teljesített szolgálatukért. Részt venni a hadgyakorlatokon, és utána a hosszú, érdekes értékeléseken. Megnézni, hogyan fejlődik a lövészzászlóalj széthúzott alakzatba. Ellovagolni arra a helyre, amelyen át az ulánusok és a vadászok megint a táborukba vonulnak. (Alix kabrioleten jön utána.) Szép időben, amikor a tenger olyan, akár a tükör, kettesben csónakázni. Vagy figyelni az uszályok, cethalászhajók, hatevezős csónakok útját. Este elmenni valami vidám színdarabra, nyáron a Krasznoje Szeló-i színházba. (Krasznoje Szelót mindig fájó szívvel hagyta el, hiszen az az összes katonai tábor központja.) A legfelszabadultabb élvezet azonban az volt számára, ha tiszti gyűlésbe mehetett ebédelni, aztán elüldögélhetett ott vacsoráig vagy még tovább, fesztelen csevegésbe merülve, hallgatva a

végeérhetetlen katonatörténeteket, a cigányokat vagy az orosz kórust. Ilyenkor éjjel kettőre szokott hazaérni, de még ébredni is az igen kellemesen eltöltött este jóleső emlékével ébredt.

Milyen könnyen élnek azok, akik csak a saját szűk családjukért felelősek! Az ifjú monarcha azonban még több tucat nagyhercegért és nagyhercegnőért, unokatestvéreiért, sőt a nála jóval idősebb nagybácsikáiért és nénikéiért is felelt, a koronabirtokaik jövedelméért, a nekik juttatott állásokért, de még kései szerelmi kapcsolataikért is. Például Mihail bácsi, aztán Pavel is, akik nem akarták legyőzni érzelmeiket, mit sem törődve a származásuk által rájuk rótt kötelezettségekkel, a morganatikus házasság szégyenletes útjára léptek. Ezért le kellett őket váltani minden tisztségükből, megfosztani címeiktől, külföldre telepíteni őket. Mennyi keserűséget okoztak ezzel az egész cári családnak!

A trónörökös, öccse, a szelíd, töprengésre hajlamos Georgij pedig tüdőbajban sorvadozott magányosan a Kaukázus hegyei között, és végül nem sokkal élte túl atyjukat.

Kormányozni azért nehéz, mert nehéz, ha az embernek nem csak a saját engedelmes, mozgékony testéhez, nem csak a saját családjához, sőt nem is csak az uralkodó házhoz kell ésszel közelítenie, hanem bele kell vetítenie magát az egész őt körülvevő térbe, amire általában egyetlen személy nemigen képes… Időnként, miközben a jeget törte a Téli Kertben, vagy kilovagolt Carszkoje Szeló környékére, annyira erőltette az agyát, hogy összemérje különböző beszédpartnereinek, alárendeltjeinek egymással ellentétes elképzeléseit, hogy ha erre összpontosított ereje beleszállt volna a csákányba, az úgy vágott-csapkodott volna, mint az eszement, ha pedig a lovába költözik, az horkantva iramlott volna tova.

Kormányozni azért nehéz, mert elviselhetetlenül nehéz az embernek megszólítania azokat, akiket kormányoz. Könnyen megy, ha ketten-hárman vannak jelen egy zárt helyiségben vagy az ebédlőasztal körül. Katonák, gárdisták körében pedig kifejezetten kellemes, olyankor könnyen nyílik szóra a szája, és szabadon beszél. (Nemrég volt a Kadétiskola jubileuma, hosszan, zajosan, a legkülönbözőbb keretek között ünnepelték; Miklós ez alkalommal szívesen és sokat beszélt.) Mindig szorongott és feszengett, ha civilek gyülekezetéhez kellett szólnia, különösen, ha az művelt és gondolatgazdag emberekből állt; olyankor mintha lebénult volna, nem volt egyetlen természetes gesztusa, a nyelve a szájpadlásához ragadt, elmozdulni sem tudott onnan, hogy valami kegyeset vagy szívélveset mondhasson… Félt attól is, hogy esetleg elpirul, és ez elárulja zavarát, úgyhogy a legszívesebben a föld alá süllyedt volna azt sem tudva, hogyan menekülhetne el mielőbb. (A Kadétiskola jubileumával párhuzamosan került sor az Államtanács, majd a minisztériumok

megalakításának százéves évfordulójára is. Miklóst arra kárhoztatta rossz sorsa, hogy ezek megünneplésén részt vegyen, oda is ment, de meg sem szólalt egyiken sem.) Szinte minden második embernek megadatott, hogy fesztelenül viselkedjék nagyobb tömeg előtt, Miklós azonban ilyenkor kővé dermedt, jéggé fagyott, s csak abban reménykedhetett, hogy hallgatása kellőképpen méltóságteljesnek hat.

Azért nehéz kormányozni, mert gyötrelmesen nehéz helyes döntéseket hozni, és nehéz kiválasztani a megfelelő embereket, akikre támaszkodni lehet. Hányszor érezte úgy, hogy – no, megvan a helyes döntés! – de aztán az események ellenállásán az egész összeomlott, vagy már eleve nem volt elég ereje a végrehajtáshoz. És hányszor vélte úgy, hogy megtalálta az alkalmas embert! De mások kórusban bizonygatták, hogy rosszul választott. A tanácsadói sem jutottak soha közös álláspontra, örökösen ellentmondtak egymásnak, amiből arra lehetett következtetni, hogy ők sem tudták, mi lenne a helyes. És Miklós évről évre mind kevésbé bízott tanácsadóiban, nem is tárulkozott ki előttük, csak a véleményüket igyekezett kipuhatolni, ha mindjárt hibát sejtett is mindegyikükében. Legbensőbb cári érzékére jobban hagyatkozhatott.

A miniszterek mind, ki szerényebben, ki gátlástalanabbul, a maguk véleményének és tetteinek pozitívumait ecsetelték, és folyton valakinek a kitüntetéséért vagy előnyös posztra – valamilyen gyámügyi tanácsba vagy megtisztelő államtanácsi nyugállományba – helyezéséért jártak közben. (Az uralkodó, helyt adva Ksesinszkaja kérésének, hogy mentesítsék a bírság alól, amelyet a nem megfelelő jelmez viseléséért róttak rá, kénytelen volt feláldozni egy színházigazgatót.) Vitte, aki ragyogó tehetségnek képzelte magát, persze azt sugalmazta az uralkodónak, hogy csakis tehetséges emberekre támaszkodjék. Mások ezzel szemben amellett kardoskodtak, hogy egyedül a hűség és az odaadás a fontos, ezért ne lángelmékkel, hanem középszerű, de tisztakezű és dolgos emberekkel vegye körül magát. Nagyon fárasztó volt végighallgatnia előbb az egyikük, majd a másikuk és a harmadikuk egymásnak ellentmondta javaslatait, átrágnia magát az elébe halmozott iratkupacokon, amikor tudta, hogy közben a miniszterei sok mindent már maguk elintéztek, és az ő döntésére valójában nincs is szükség. A miniszterek közötti véleménykülönbségek és állandó ellentétek miatt épp a minisztereiben nem tudott megbízni, közülük is a legkevésbé abban, aki a legtovább volt funkcióban. Bízni csak akkor kezdett benne, amikor az már nyugállományba került. Megtanult látszólag figyelmesen hallgatni (többnyire nagyon unta, de volt, hogy felélénkült, ha valami izgalmas került szóba a beszámolóban), sőt kifejezetten jóindulatú érdeklődést is tudott mutatni, főleg, ha azt tervezte, hogy hamarosan megválik az illetőtől, vagy az ellenkezőjét teszi majd annak, amit az javasol;

megtanulta titkolni érzelmeit és elgondolásait a miniszterei előtt, jó tanácsot inkább valami kívülálló, jólelkű és éles eszű embertől kért, aki nem töltött be semmilyen hivatalt; fontos rendeleteit pedig többnyire az illetékes minisztert vagy intézményt megkerülve adta ki.

Ha az uralkodó a népe véleményét közvetlenül tudhatná meg, az lenne az igazán jó megoldás. De a miniszterei úgy álltak közé és a népe közé, akár valami kerítés.

A döntések sokszor azért is késtek vagy módosultak, mert kiderült, hogy Alix és *Maman* nincsenek egy véleményen, aztán ott volt a nagyhercegek egész serege (sokan közülük jogot formáltak arra, hogy beleszóljanak a döntésekbe), és számos más, az udvarba bejáratos figyelemre méltó személy. Miklós azonban megtanulta – előbb elfogódott, majd mind határozottabb hangon – kijelenteni: „Én így akarom. És nem óhajtok erről tovább tárgyalni."

Évről évre nőtt önbizalma, hiszen se bűnösebb nem volt, se többet nem tévedett, mint mások, viszont erőt adott neki az a tudat, hogy ő Isten felkentje. Egyeduralkodó volt, s ezt már régen tudatosítania kellett volna magában, amint arra Alix is állandóan figyelmeztette. Kiválasztott volt születése pillanatától, és már ezért is jobban értett a kormányzáshoz, mint bármelyikük, csak bíznia kellett magában és lelkiismerete szavára hallgatnia, az ugyanis soha nem csalja meg. Igaz a mondás: „A cár szívét Isten tartja a kezében." Miklós felelősséggel tartozik a történelemnek is, amely majd megérti lépéseit. Az pedig, hogy intézkedései nem tetszettek kortársainak, nem csoda. Hitetlenségben élő, egészen más világlátású emberek voltak azok. Szerencsére ő és Alix nagyon jól megértették és segítették egymást.

Bűnös türelmetlenségében szerette volna persze pontosabban megismerni Isten akaratát olyan misztikus kapcsolatok révén, amelyekkel egyes beavatottak rendelkeznek. Felhasználhatta ehhez azoknak a titokzatos embereknek a közvetítését, akik rendszeresen érintkeznek a túlvilággal, s így sok megbízható értesüléshez jutnak. Szerencsére épp egy ilyen elragadó ember bukkant fel a pétervári udvarban (Miklós nagybácsikájának és a montenegrói hercegnőknek köszönhetően), nevezetesen monsieur Philippe, a lyoni okkultista és orvosdoktor. Elmagyarázta a cárnak, hogy más tanácsadókra nem is kell hallgatnia, csak a túlvilági erőkre. Könnyen tudott megidézni szellemeket, köztük III. Sándor árnyát is, aki most pótolta azt, amit életében elmulasztott, és kinyilatkoztatta fiának, hogyan kell kormányoznia a hazát. (Legelső utasításainak egyike úgy szólt, hogy a montenegrói hercegnek folyósítson hárommillió rubeles nyugdíjat.) Azt is megígérte, hogy segít családi bajukon: Alix egymás után négy kislányt szült, de a trónörökös csak nem akart világra jönni. Monsieur Philippe azt szuggerálta Alixnak, hogy fiúgyermekkel terhes, és a cári pár néhány hónapig boldog volt. Utóbb azonban kiderült, hogy Alix

nem is volt áldott állapotban, de a hír nyomán olyan pletykák kaptak szárnyra a nagyvilági körökben, hogy a cárné torzszülöttet hozott a világra, akit meg kellett fojtani. Ez az ocsmányság mély sebet ejtett Alix és Miklós érzésein. A legtávolabb tőlük egész Oroszországban éppen az előkelőségek álltak a hajbókoló szolgalelkűségükkel, amelyet azonban készek voltak bármikor árulásra váltani. Mivel a cári pártól idegen volt a nagyvilági pompa, a szigorú etikett, mivel mindketten az egyszerű életet szerették, nem is adtak többé nagy udvari bálokat. Boldogok azok az estéik voltak, amelyeket családi körben tölthettek, és azok a szombatjaik, amelyeket az esti-hajnali istentiszteleteken.

A világon mindenkinek vannak ellenségei, voltak monsieur Philippe-nek is. Ezek bejelentést tettek arról, hogy Philipp nem orvosdoktor, és Franciaországban büntetve volt csalásért. A rút rágalom egy olyan ember ellen, akit annyira megkedvelt ő is és Alix is, felbőszítette az uralkodót, szokatlanul kikelt magából, a földre hajította az erről szóló iratokat, megtaposta mindet és felkérte a francia államelnököt, hogy állíttassa ki Philippe-nek a most még hiányzó orvosi diplomát. Tárgyalásokat kezdtek, de a francia kormány tartott az esetleges parlamenti interpellációktól, így hát Philippe orosz diplomát kapott, kinevezték valóságos titkos tanácsosnak és orosz nemesi címet adományoztak neki. Ekkor azonban a hírszerzés franciaországi rezidense, bizonyos Racskovszkij, akinek forradalmáraink ottani tevékenységét kellett figyelnie, olyasmibe ütötte az orrát, amibe nem kellett volna: jelentette, hogy monsieur Philippe egyszerű, tanulatlan hentes, a francia rendőrség megtiltotta neki, hogy embereket gyógyítson, s ezután tért át a hipnózisra. Igen kellemetlen mellékíze lett a dolognak, Racskovszkijt hazahívták Párizsból és nyugdíjazták.

A különböző szerencsétlen körülmények ily módon meghiúsították monsieur Philippe reményteli lehetőségeit. Mindössze egy évig tartott a miniszteri véleményektől való teljes függetlenség boldog időszaka, amikor Miklós nyugodtan adhatott kategorikus parancsokat, hiszen tudta, hogy azok felsőbb erőktől származnak. Philippe azonban, sajnos, nem tudott megszerezni néhány döntő fontosságú eligazítást, elsősorban arra vonatkozóan, miként viselkedjék a cár a Távol-Keleten.

De Miklós szeme előtt ott lebegett ez a vidék! – és ebben bizonyára az isteni elrendelés Érvényesült. Az sugallta nyilván, hoc;y a keleti orosz területeket egybe kell vonni a kínaiakkal. A hanyatlóan szunnyadó Keletnek erős kézre van szüksége, és ki másé lehetne az, ha nem Oroszországé? Miklós uralkodásának hatalmas elrendelt célja minden valószínűség szerint az orosz befolyás és hatalom kiterjesztése volt messze Keletre, hogy Oroszország birtokba vegye a gazdag Mandzsúriát, igyekezzék magához csatolni Koreát, sőt esetleg

kiterjeszteni hatalmát Tibetre is. Az elképzelést Alix is nagyon támogatta. Annak pedig a legfontosabb záloga, hogy mindez ne vezessen háborúhoz, Oroszország nagyhatalmi léte volt. Mert hiszen nem létezett arrafelé senki, aki ellene mert volna támadni.

Különös: e feladatok nagyságának és sürgősségének felismerését illetően Miklós nem a természetes szövetségeseinél, az orosz minisztereknél talált megértésre, hanem a német császárnál. Ebben az időben évente találkoztak, és rendszeres, baráti levelezést folytattak, Vilmos emellett kifejezetten érzelmes, majdhogynem szerelmes leveleket küldött kedves *cousin*jának. Még a tengeri flottáját is mintha csak arra szánta volna, hogy segítsen vele Miklósnak megőrizni a világ nyugalmát. Sőt a Berlin és Bagdad közötti utat is mintha csak azért építtette volna, hogy *cousin*ja rendelkezésére bocsájthassa, hogy az orosz csapatmozgások szolgálatába állítsa egy esetleges Anglia elleni felvonuláshoz. Miklós 1902-ben Revelben (a mai Tallinnban) elárulta hűséges, sőt alázatos *cousin*jának és barátjának uralkodása nagy ázsiai feladatát. Villi, hazafelé hajózva, búcsúzóul stílusosan tengerészeti zászlójelekkel üzente: „Az Atlanti-óceán admirálisa üdvözletét küldi a Csendes-óceán admirálisának!” Leveleit pedig így írta alá: „szüntelenül őrködve, Villi”, és tényleg sok, az ázsiai német ügynökök által felderített titkot osztott meg vele Anglia Oroszország-ellenes ármánykodásáról és Japán háborús készülődéséről. Újra és újra figyelmeztette Miklóst az Oroszországgal szemben ellenséges államok *krími kombinációjá*nak veszélyére, mondván, hogy a demokratikus országok, amelyeket zűrzavaros parlamenti többség irányít, mindig is a szilárd, császárok vezette monarchiák ellen lesznek, és hogy Miklós ázsiai akciói során meggyőződhet majd mind Anglia és az Egyesült Államok ellenségességéről, mind Franciaország, a hamis szövetséges részvétlenségéről. Hangsúlyozta: Európában mindenki tisztában van vele, hogy Oroszországnak, az expanzió törvényeinek engedelmeskedve, igyekeznie kell kijutni a tengerhez és fagymentes kikötőt szerezni, ehhez pedig *hinterland*ként szüksége van Mandzsúriára, de birtokba kell vennie Koreát is, hogy az ne veszélyeztethesse, illetve akadályozhassa a kereskedelmet. A kontinensen minden elfogulatlan ember belátja, hogy Koreának orosszá kell válnia, s azzá is lesz, ahhoz viszont, hogy mikor és hogyan, senkinek semmi köze, az csak az orosz cárra és országára tartozik.

Az orosz miniszterek sajnos nem osztották ennyire egyhangúlag uralkodójuk véleményét. Csak az volt a vigasztaló, hogy idővel saját korábbi önmagukkal kerültek ellentmondásba, mint a hirtelen változásokra hajlamos Vitte is, és egymással sem tudtak közös nevezőre jutni. Vitte, aki az egész mandzsúriai vasútvonalat kitalálta, és eleinte azt követelte, vezényeljenek oda minél nagyobb orosz

katonai erőket, utóbb visszatáncolt és a csapatok kivonásáért szállt síkra, nehogy huzamos állomásoztatásuk költségei pénzügyi válságba sodorják Oroszországot. Kuropatkin hadügyminiszter pedig, akitől a leginkább elvárható lett volna, hogy támogassa uralkodójának harcias ázsiai szándékait, úgy siránkozott, mint valami vénasszony, mondván: gyengék vagyunk ahhoz, hogy egyidejűleg állomásoztassunk csapatokat Európában és Ázsia egész területén. Azt tanácsolta, hogy ne nyúljunk Koreához (pedig az igen nagy jövőbeli előnyöket ígért), mondjunk le Dél-Mandzsúriáról és Mukdenről, a kínai szent városról, mivel ezeket amúgy sem tudnánk megvédeni, viszont magunk ellen hangolnánk az egész világot. Maradjunk csak Észak-Mandzsúriában, ezáltal védve lesz az Amur, a határ hossza a felére csökken, és elkerüljük az összeütközést Japánnal. Kuropatkin nagyon félt egy ilyen összeütközéstől, mert még néhány évre mindenképpen szükség volt a transzszibériai vasútvonal befejezéséhez, most ugyanis – a bajkáli komp miatt – huszonnégy óra alatt mindössze három vonatpár közlekedhetett rajta. (Kuropatkin nem fogta fel, hogy ilyen összeütközésre sosem kerülhet sor, Japán nem merné rászánni magát.)

Ekkor azonban Vitte, ismét szembekerülve önmagával, egyetértett Mandzsúria annexiójával, sőt egy koreai fakitermelési koncesszióval is. Pleve meg abban reménykedett, hogy egy ázsiai konfrontáció leköti majd a társadalom figyelmét, és lecsendesíti az erjedést Oroszországon belül. Kuropatkin ezzel szemben azt feltételezte, hogy egy Japán elleni háború rendkívül népszerűtlen lenne, és csak fokozná a belső feszültséget. Ha viszont megmaradunk Észak-Mandzsúriában, biztosan elkerülhetünk minden háborút. Jobb lenne, ha a cárnak egyetlen tanácsadója sem volna, mint hogy kettő vagy négy is van. Ki sem lehetne bogozni, hogy végül is kinek van közülük igaza, ha Miklós nem ismerné náluk jobban a Keletet, ha szíve és lelke nem súgná meg neki félreérthetetlenül, mi szolgál Oroszország hasznára és dicsőségére.

Közben tényleg nem csitult Oroszországban a művelt rétegek forrongása, inkább megmagyarázhatatlan módon még fokozódott is, sőt valami általános, mindent elborító elégedetlenségbe fordult. Így se volt jó, úgy se volt jó, bármi történt is. Az újságok gáncsoskodását egyszerűen nem lehetett megfékezni, tele voltak rágalmakkal, sértő krokikkal és lázító felhívásokkal. Mit lehet ilyenkor tenni? Mit tenne az atyja? Elmondták Miklósnak: amikor valami Cebrikova nevű nő fullánkos pamfletet közölt a cárról, amely sok másolatban járt kézről kézre mindkét fővárosban, és a szerzőt őrizetbe akarták venni, III. Sándor így szólt: „hagyják futni a vén hülyét!” Megpróbálta a kormány most is figyelmen kívül hagyni az egészet, de a propaganda csak még arcátlanabbul terjedt. Megpróbált büntetést is alkalmazni – itt feloszlatta a zemsztvo-elöljáróságot, ott őrizetbe vetetett és

száműzetett néhány diákot, de az elégedetlenség ettől csak még juhban nőtt. Az volt a baj gyökere, hogy az orosz honpolgár, amint a műveltségnek akár csak kezdeteihez hozzájut, máris a kormány ellenségévé válik, és ettől se cukorral, se korbáccsal nem lehet eltéríteni. Ha azzal bíztak meg egy csoportot, hogy a falu helyzetének javítását előkészítendő végezzen statisztikai felmérést, a statisztikai adatokból nyomban uszító propagandát csinált: gyújtsuk fel a földbirtokosok udvarházait! Ha a politikailag megbízhatatlanokat katonának küldték, hogy megjavuljanak, felhígult, megromlott a hadsereg, nem akarta teljesíteni kötelességét. Míg az egész japán társadalom szilárdan és lelkesen támogatta kormányát Oroszországgal szemben, erős volt hazafiságában, addig az orosz társadalom mintha megháborodott volna, nem kívánta sem Oroszország dicsőségét, sem előnyös kereskedelmi tevékenységét, sem befolyásának kiterjesztését, sőt, kész lett volna lepfújozni minden sikerét és győzelmét. A Távol-Keletet illetően pedig másra, mint szidalmakra, nem is telt tőle.

Így az ázsiai Kelet meghódításának magasztos terve mindinkább csak az uralkodó magányos vállára nehezedett. A társadalom forrongásával mint jogellenes, törvénytelen, időleges akadályozó tényezővel, eközben nem törődhetett…

Kolosszális elgondolását az ember még önmagának sem tudja néhány szóban megfogalmazni. Ott terjeng az Ázsia térségei felett, mint a magasan úszó felhő, és hogy hol lesz a határa, Tibetben-e, Indiában-e vagy Perzsiában, azt élő ember nem tudhatja. A mandzsúriai vasútvonallal kezdődött. De ha van vasútvonalunk, annak a végén fagymentes kikötőnknek is lennie kell. Ha van vasútvonalunk, azt meg is kell védeni, de vajon meg tudja-e védeni az ingatag kínai hatalom, amely maga is az összeomlás szélén áll? Az 1900-as kínai zavargások késztették Oroszországot arra, hogy csapataival – eredeti szándéka ellenére, csak az említett nyugtalanító események hatására, ideiglenesen – elfoglalja Mandzsúriát. Az orosz csapatok azonban az események lezajlása után is a helyszínen maradtak, ami nagy felháborodást keltett mindenütt. 1901 elején ezért nyilvánosan be kellett jelenteni, hogy Oroszország, mivel tiszteletben tartja Kína területi integritását, igyekszik mielőbb kivonni haderejét Mandzsúriából, csak alakuljon ismét központi kormány Pekingben, és normalizálódjék a mandzsúriai helyzet. Mindez azonban Kína és Oroszország magánügye, amelybe senki kívülálló nem szólhat bele. Ám a Japán által megfélemlített Kína éppen hogy nem volt hajlandó aláírni a csapatkivonásról szóló megállapodást, és Oroszország így szabad kezet kapott! Ettől kezdve az orosz cári kormány fenntartotta magának a jogot, hogy belátása szerint cselekedjék. Arról, hogy Mandzsúriát feltétel nélkül visszacsatolják Kínához, immár szó sem lehetett, legalábbis addig nem, amíg Kína egész területén helyre nem

áll a törvényes rend.

Japánt azonban ez súlyosan sértette, s most már Kína szövetségeseként, mintegy területi sérthetetlenségének védelmezőjeként lépett fel az orosz törekvések ellen. Sehogyan sem tudott belenyugodni abba, hogy Oroszország épp azt szerezze meg magának, amiről ő hat évvel ezelőtt lemondani kényszerült. A tokiói orosz követ nem győzte bizonygatni, hogy Japánnak nincs mitől tartania, hogy Kínában csak a nyugati hatalmak követnek gyarmatosító célokat, Oroszország viszont, épp úgy, mint Japán, keleti nagyhatalom, Ázsiához fűződő érdekei tisztán „házon belüliek”, és eszébe sem jut bekebelezni Mandzsúriát. (Közben persze az orosz fél éppen azt igyekezett kipuhatolni, milyen következményekkel járna, ha hivatalosan is kinyilvánítani ebbéli szándékát? Hosszan emésztette a kétely: visszacsatolja-e Mandzsúriát vagy sem. Abban biztos volt, hogy nyíltan egyik nyugati állam sem fog beavatkozni Kína érdekében, de megéri-e azt Mandzsúria, hogy szembe kelljen miatta nézni a japán kihívással? Másfelől viszont Japán egymagában aligha merne háborút kezdeni a hatalmas Oroszország ellen. Harmadrészt azonban, ha kivonulnának Mandzsúriából, hogyan akadályozhatnák meg, hogy ne más országok szerezzék meg és aknázzák ki területét?)

Ott volt még aztán Port Arthur is – azt mindenképpen meg kellett tartani. (Kuropatkin szerint ez a támaszpont akár tíz éves ostromot is kiállna.) És ott volt még a legbonyolultabb kérdés, Korea. Az 1896. évi megállapodás azonos jogokat biztosított Japánnak és Oroszországnak Korea fölött, az 1898. évi jegyzőkönyv szerint pedig Koreának függetlennek kellett maradnia. Japán azonban úgy elszemtelenedett az utóbbi évek során, hogy már kizárólagos katonai és politikai jogokat vindikált magának Korea területén. Hiába magyarázták az orosz küldöttek japán kollégáiknak, hogy Oroszország nem lehet közömbös a kis szomszédos ország helyzete iránt, nem nézheti tétlenül, ha ott idegen politikai hatalom telepszik meg. Pétervárra utazott a korábbi japán miniszterelnök, a roppant befolyásos Ito márki, Miklós fogadta és megismételte előtte a már közölt orosz álláspontot. Ito előadta: Japán azt gyanítja, hogy Oroszországnak titkos tervei vannak Koreával, márpedig politikai és katonai jogokra az ő országának van múlhatatlan szüksége azon a területen. A márki új egyezmény megkötését javasolta, amely szerint Oroszország elismerné Japán Koreára vonatkozó jogait, hiszen Korea túl gyenge ahhoz, hogy önállóan létezni tudna, Mandzsúriáról viszont több szó nem esnék, Oroszországnak szabad keze lenne ott, s ezzel elhárulna minden akadály a szoros orosz japán barátság útjából, hiszen a két ország viszályának egyetlen oka: Korea. Miklós azonban a tanácsadói nélkül is rögtön átlátta, hogy az ajánlat előnytelen, semmi újat nem ígér Oroszországnak: Mandzsúria ugyanis már most a kezében van, ott is

marad, Japán viszont, amely eddig nem tudta megvetni a lábát a kontinensen, olyan jogokat szerezne Koreában, amelyek birtokában megakadályozhatná, hogy Oroszország ugyanoda juthasson. Koreába pedig Oroszországnak – természetes terjeszkedése részeként – mindenképpen be kell nyomulnia, gazdasági érdekeltségeivel épp úgy, mint az azokat támogató katonai egységeivel. 1901 decemberében tehát nem született új megállapodás Japánnal.

Japán rögtön ezután katonai szövetségre lépett Angliával (ennek értelmében baráti támogatást kap, ha egy országgal visel hadat, katonait, ha kettővel). Anglia, amely épphogy kihúzta a lábát Transvaalból, vállalta, hogy támogatja Japánt, ha Franciaország vagy Németország is részt vesz a hadi cselekményekben. Franciaország azonban sietve bejelentette, hogy az orosz-francia szövetség csak európai ügyekben érvényes, Németország pedig Vilmos érzelmes levelein túl nem kívánt nyíltan segítséget nyújtani. Még a régi barát, az Egyesült Államok is Oroszország ellen fordult, valószínűleg a zsidó közvélemény nyomására.

Nagy volt a világ, de magányos benne Oroszország.

Nagy volt Oroszország, de magányos benne a cár.

Kolosszális és titokzatos ázsiai tervéről Miklós mindazonáltal nem tudott lemondani. Minden akaraterejét összpontosítva végig kellett vezetnie Oroszországot ezen a példátlan nyomvonalon. Gyengének, alkalmatlannak bizonyultak az összes hivatalban lévő miniszterek, tehát őket megkerülve kellett cselekednie, igaz, hű segítőtársakat találnia, és azok támogatását igénybe vennie.

Ilyen volt mindenekelőtt Szandro (Kszenyija húgának férje). Szandro nagy hévvel látott munkához, hogy megerősítsék a csendes-óceáni orosz hadiflottát, és nyélbe üssék az észak-koreai fakitermelési koncessziót, mit sem törődve az értetlen koreai kormány akadékoskodásával. Ilyen volt Alekszejev admirális is, aki attól tartott, hogy túlzott engedékenységünk csak újabb japán követelések forrása lesz. (Miklós tökéletesen egyetértett ezzel a bátor emberrel: csak semmi további engedményt!) Ha már harcolnunk kell a japánokkal, akkor jobb ezt Koreában, mint Mandzsúriában tennünk. Korea feltétlenül orosz területté fog válni.

Mukden környékéről pedig nem vonhatjuk ki csapatainkat, mert akkor védtelenné válik Port Arthur. Kiváló tanácsadója volt még Abaza „admirális”, csak éppen szárazföldi. Ám mindannyiuknál kedvére valóbb volt Miklósnak Bezobrazov, akit Szandro mutatott be neki; egy nyugalmazott lovastestőr, aki, mint ilyen, különösen jól értett a hadászathoz. Igen határozott, összefogott ember volt, azt ígérte, hogy *egyetlen arcrándulásával* megszerzi Oroszországnak egész Mandzsúriát és egész Koreát. Az uralkodó személyes felderítőjévé és teljhatalmú keleti megbízottjává nevezte ki, előléptette államtitkárrá,

és kapcsolattartásukhoz külön, speciális rejtjelezés alkalmazását engedélyezte, hogy kiiktassák abból a mindig aggályoskodó minisztereket. Bezobrazov volt az uralkodó szeme, amely éberen figyelte, hol, mit mulasztottak még el megtenni az ország nagysága érdekében, hol nem teljesítették még maradéktalanul a cár parancsait. Miután megismerkedett a vezérkar titkos anyagaival, a nehézkes hadügyminiszter ellenében úgy döntött, hogy teljesen felesleges erős állásokat kiépíteni a nyugati határon, minden eszközt inkább a keleti terjeszkedés céljaira kell átcsoportosítani. Ráadásul, magyarázta, a koreai orosz gazdasági vállalkozások, a fakitermelési koncesszió rövidesen olyan busás hasznot hoznak majd, hogy minden Keletre fordított költség megtérül. (Jómaga egyelőre kétmillió rubeles hitelt vett fel.) Kiapadhatatlan energiája szárnyakat adott Miklósnak! Bezobrazov a kíséretétől körülvéve úgy lépett fel mindenhol Keleten, hogy nem vette figyelembe sem az orosz minisztereket, sem az orosz diplomáciai kötelezettségeket, sem a nyomorúságos kínai kormányt. Önhatalmúan cselekedett, de csakis az ilyen diktatórikus módszerek mozdíthatták elő a távol-keleti feladatok megoldását. Miklós nem győzött örvendezni választásán, és azon, hogy ő is milyen ügyesen kiszabadította magát minisztereinek gyámsága alól. Most, túlságosan óvatos külügyminiszterén átlépve, közvetlenül Alekszejev admirálishoz és Bezobrazovhoz fordult, s csak az bántotta, hogy azok is mind gyakrabban keveredtek egymással vitába. Soha nem adatott meg neki, hogy két olyan segítőtársa legyen egyidejűleg, akiknek azonosak a nézeteik.

Igaz, maga is most először tett szert belső erőre és érezte magát ténylegesen egyeduralkodónak.

Keleten jól alakultak a dolgok, az egész lehetséges konfrontációt csak az ijedős tanácsadóik találták ki. Az orosz befolyás nőttön-nőtt, csak túl lassan.

1903 nyarán beteljesült egyik régi vágya: személyesen vehetett részt egy orosz szent kanonizálásán. Szárovi Szerafim, a szent életű szerzetes volt az illető, aki még Miklós dédatyjának idején hunyt el. Júliusban a cár elutazott a tambovi erdővidéken tartott ünnepségekre. Nem vitt magával sem hivatalos embereket, sem kíséretet, otthon hagyta kormányzati gondjait. Mintha csak szökni próbált volna a hitetlen, gunyoros, fülledt pétervári világból, hogy megmerítkezzék a szentség áhítatában és népében. Várakozásai a legteljesebb mértékben igazolódtak. A szentté avatásra, amelyet úgy megmosolygott a művelt társadalom, az egyszerű nép sokezres tömege gyűlt össze, messziről jöttek, szekereken. Nem volt szükség sem udvari ceremóniamesterre, sem rendőrségre, sem személyi védelemre: a szakállas férfi zarándokok és a fehér kendős női zarándokok, miután kifogták a lovakat, ellepték az egész monostor körüli térséget, majd elindultak az erdei út két

oldalán, hogy megnézzék, hogyan viszi cárjuk a szent koporsóját. Négy napon át folytak az istentiszteletek hol az egyik szentélyben, hol a másikban, imádkozó hívók álltak a monostor kerítése mentén, sokan azon kívül térdepeltek és imádkoztak. A szélcsendes, sűrű éjszakában gyertyáik fénye szegélyezte az utat, amelyen gyalog vitték a koporsót a monostorból a remetelakba, és az innen is, onnan is felhangzó templomi ének végül egybeolvadva szállt az éjszakai ég felé.

Miklós nem is tudta, mikor volt ennyire derűs és boldog a lelke. Látta hát a buzgó hittel eltelt, kétségkívül igazi népet, tapasztalta, mennyire egyezik annak imádságos érzülete az övével. Innen, a mennybolt födte istentiszteletek sűrűjéből oly képtelennek tetszett, hogy ugyanebben az országban van Istentől elrugaszkodott nagyvilág, meg professzorok szította zűrzavar, diákok hangoskodása, a sajtó arcátlansága, léteznek a forradalmárok gaztettei. Carszkoje Szelóból vagy a Téli Palotából nézve mindez rémisztőnek hatott, innen viszont csak illuzórikusnak, valószerűtlennek. Mit mondanának vajon ezek a parasztok, ha felkérnék őket, legyenek bírái azoknak a diákoknak, akiknek megadatott, hogy tanuljanak, ők meg szétzavarják az előadások hallgatóságát? Miklóst öröm töltötte el, hogy ezen a tavaszon sikerült kitörnie az őt akadályozó tanácsadók gyűrűjéből, ezeket a jóravaló parasztokat pedig megszabadította a kegyetlen kölcsönös kezességtől, amelynek béklyójában az ártatlan felelt a bűnösért, az engedelmes az engedetlenért. Lám, minden papír, iroda és nagyvilági közreműködés nélkül érintkezésbe lépett igazi népével, olyan igazi, népi cár volt, amilyenre Oroszország áhítozott. Igazság lakozik a népben, igazság lakozik a cárban, de hogyan tartsa elevenen összetartozásuknak ezt a Szárovban tapasztalt érzését, és hogyan legyen cári akarata a nép akaratának kifejezőjévé?

„Ne csalatkoztass reményeinkben…”

Miklós Szárovból önbizalmában példátlanul megerősödve tért vissza. Teljesen világos lett immár előtte, hogy hajthatatlannak kell lennie cári akaratának érvényesítésében, és elsöpörni útjából minden akadályt. Alighogy hazaérkezett, félreállította Vittét, aki ontotta magából a tervezeteket, minden héten valami mást (aztán maga hátrált ki saját intézkedéseiből, amint a társadalom méltatlankodni kezdett). Most viszont az uralkodó megvalósította elgondolását: a távolkeleti ügyeket kiemelte a többi orosz államügy közül, létrehozta Alekszejev külön helytartóságát, a Távol-Keletet kivonta a minisztériumok illetékességéből, az admirálisra ruházta mind a csapatok parancsnokságát, mind a vidék kormányzását, mind a Kínával és Japánnal kapcsolatos összes diplomáciai teendőt. Hadd intézkedjék belátása és képességei szerint. Könnyebbséget jelentett ez az uralkodónak is: csak az elért eredményekről szóló jelentéseket kapta meg anélkül, hogy előtte törnie kellett volna a fejét bármin is,

annál is inkább, mivel ezen az őszön néhány hónapig kénytelen volt távol maradni az államügyektől és Oroszországtól is. Korai halál ragadta el ugyanis a hesseni hercegnőt (Alix a szemét is kisírta anyjáért, ehhez hasonló bánat még sosem érte), és mindketten odautaztak, hogy néhány hónapig Alix szülőföldjén éljenek és elsirassák az elhunytat.

Most aztán, Oroszország elszántságát látva, Japánnak meg kell hódolnia! Csak, milyen különös, ezt mégsem tette. Ugyan mire számított? Augusztusban újabb tárgyalási javaslatot küldött, amelyet azonban Miklós csak pimaszságnak tekinthetett. Az orosz titkosügynökök jelentették, hogy Japán háborúra készül, s ez már végképp az öngyilkosságot jelentette volna számára. Háború persze nem törhetett ki, de azért mindent meg kellett tenni elhárítása érdekében. Alekszejev méltósággal, határozottan beszélt a japánokkal. (Nagy kár, hogy közben megint összekülönböztek Bezobrazovval.) Muszáj volt újra megszállni Mukdent és további csapatokat küldeni Koreába. Novemberre, úgy látszott, lecsendesedett minden. Decemberben azonban váratlanul azt jelentette a katonai hírszerzés, hogy a japán kormány a hadüzenet mellett döntött. Vilmos is hasonló értesülést szerzett valahonnan és figyelmeztetett, hogy Japán január közepén indítja meg a háborút. Nyilván úgy lesz megint, mint nyolc éve, amikor azt mondták Japánnak: „vissza!”, és vissza is vonult. Ugyanolyan határozottságra van szükség most is. Semmilyen téren sem szabad meghátrálni, és csak kemény hangon szabad tárgyalni! Oroszország legjobb szövetségese az idő, hiszen az ország minden évben csak erősebb lesz. Januárban a japánok arcátlanul ismét azt ajánlották, engedjék át nekik Koreát, és akkor ők nem támasztanak igényt Mandzsúriára. Saját külügyminisztere annyira nem segítette, inkább akadályozta az aktív külpolitikát, hogy Miklós kénytelen volt önnön elgondolása szerint, annak a háta mögött cselekedni: két vállalkozó kedvű kalmüköt küldött Tibetbe, hogy fellázítsák az angolok ellen. (De kár, milyen nagy kár, hogy annak idején nem avatkozott be a transvaali háborúba, de hát akkor nem volt még elég elszánt!)

A kialakuló helyzet tele volt emésztő bizonytalansággal. Ha, ne adj Isten, mégis háborúra kerül sor, el kell valahogy halasztani legalább másfél évre, amíg a transzszibériai vasútvonal körbeéri a Bajkált. A legjobb persze a béke megőrzése lenne. Ebben a szellemben tanácskozott Miklós a minisztereivel február 8-án, és egész nap emelkedett lelkiállapotban volt: békeszeretetben, a Hágai Konferencia szelleméhez való hűségben felül kell múlnunk a japánokat, és akkor majd ők is észhez térnek. Este elment a *Hableány* előadására, nagyszerűek voltak az énekesek, hazatérve viszont megkapta a helytartó táviratát, amely szerint a japánok még előző éjjel álnokul

megtámadták Port Arthurt, megrongálták két páncélos hajónkat és egy cirkálónkat, a hadiflottánk több kárt szenvedett, mint az övék.

Az ember nem is fogja fel rögtön az őt ért szerencsétlenséget, nem látja át egészében. Ezekben a napokban Miklós még csak a japánok arcátlanságán háborgott, és el volt szánva arra, hogy keményen megbünteti őket hitszegésükért. Kuropatkin hadügyminiszter, akit a harcoló sereg parancsnokává neveztek ki, biztos volt a gyors győzelemben, hiszen azt feltételezte, hogy komoly ellenállásba nem is ütköznek. Ha szétverték a japán hadsereget a kontinensen, partra szállnak a szigeteken, elfoglalják Tokiót és szétzúzzák Japánt, ha kell, vele együtt Angliát és Amerikát is. Daliás erejű Oroszország! – majd megismerik a haragját! Csak az fáj, hogy magában Oroszországban rossz véleménnyel lesznek a flottánkról.

Miklós agyában sok egyéb köznapi érzés, gond és tennivaló is helyet kapott ezekben a napokban. Alix, aki most már biztosan állapotos volt, az elmúlt hetekben sokat gyengélkedett, állandóan feküdt, migrénje volt, csak néha telepedett át a heverőre, nagyon ritkán ült asztalhoz ebédelni. Nem mentek sehová kettesben, Miklós egyedül élvezte végig az *Istenek alkonyá*t, az egyesített kórusok vagy az András-balalajkások koncertjét; a többi estén annál szívesebben maradt Alixszal otthon, felolvasott neki. A napjait továbbra is jelentések, fogadások egész sora, papírok végigolvasása, teák, reggelik, a *Maman*nal vagy a népes cári család tagjaival elköltött – esetenként zenés – ebédek, a szokásos istentiszteletek, elég gyakran gyászszertartások, könyörgések, épületek felszentelése töltötték ki. Sétálni csak a Téli Palota kertjében volt alkalma, végignézhette a mindig más egyenruhájú katonák őrségváltását, egyszer felment a palota tetejére. A pétervári telet állandó olvadások tarkították, mindenki kerekes járműveken közlekedett, és már márciusban gyilkos por kavargott az utcákon. Csak vasárnaponként tudott kimenekülni a pompás friss hóval borított Carszkoje Szelóba, gyönyörködni a kedves parkban, élvezetes sétákat tenni egy-egy ismerős vagy a kutyája társaságában. Egész télen csak kétszer vadászott a ropsai fácánosban, igaz, nagyon sikeresen: egymaga több száz madarat lőtt egy nap alatt. Nézte a hajóépítést a Galernij-szigeten, az új Admiralitást, a Balti Műveket. Serényen folyt a munka, az ott dolgozók arca vidám, elégedett volt. Ez valamennyire begyógyította azt a sebet, amelyet az a negyven csirkefogó, a Moszkvai Egyetem hallgatói ütöttek szívén, akik táviratban gratuláltak a mikádónak a felettünk aratott győzelemhez; meg azok a tifliszi vagy tveri gimnazisták, szeminaristák, sőt egyházmegyei iskolák lánytanulói, akik azt kiáltozták az utcákon, hogy „Éljen Japán, le az önkényuralommal!”. (Mit lehet az ilyenekkel tenni?)

Várni kellett és tűrni. A távoli hadszíntéren zajló háború folyamatos

ellátást, az eszközök koncentrációját kívánta. A transzszibériai vasútvonal a Bajkálnál megakadt, nehézkesen működött. A Balti Flotta egyhamar nem lesz képes arra, hogy Afrikát és Ázsiát megkerülő útjára induljon. Franciaország ugyanezekben a hónapokban *szívbéli egyetértését* nyilvánította Angliával együtt, és nem nyújtott segítséget Oroszországnak. (Igaza volt Vilmosnak: ezek ketten mindig megegyeznek „krími kombinációjukban”.) A nyugati határokról pedig éppen a Franciaországgal szembeni kötelezettségeink miatt nem vonhattuk vissza csapatainkat. Csak Vilmos volt az eddigieknél is szívélyesebb, hangsúlyozta, hogy büszke „orosz admirális” címére és Miklós bizalmára, azt tanácsolta, várják együtt az ég segedelmét, és tapintatos szavakkal vigasztalta *cousin*ját az elszenvedett kudarcokért, amelyeken egyébként leplezetlenül gúnyolódott az egész liberális európai és amerikai sajtó, no meg a hazai liberálisok is.

Valahogy fatálisan alakult a háború. A japánok mintha nem is nagyon siettek volna, de minden lépésük sikert hozott, a mieink pedig vereséget, úgyhogy áldott volt az a nap, amikor egyáltalán nem érkezett távirat, mert ha érkezett, akkor mindig rossz hírt tartalmazott. Miklósnak továbbra is Alekszejevben volt minden bizalma, hosszú leveleket írt neki, és reményteli, bátorító sürgönyöket kapott válaszul, de ezeket a tények később nem igazolták. A japánok megtépázták seregünket Port Arthurnál, megbénították Vlagyivosztokot, húsvétkor japán aknára futott és felrobbant egy elsőrangú páncélos hajónk, fedélzetén a kiváló Makarov admirálissal. A japánok, miután összevonták csapataikat a kontinensen, támadásba lendültek, a mieink pedig, széthúzott frontvonalukkal, az Oroszországból odajuttatott hiányos hadianyag- és élelem-utánpótlásukkal megszorultak, és hátráltak Mandzsúria végtelen térségein, odahagyva ágyúikat (ehhez hasonlóra Borogyino óta nem volt példa). Egymástól elszakítva vonultak vissza északra és délre egészen Port Arthurig, nem tudták tartani földrajzi szempontból előnyös állásaikat. Oroszországot tegnap még az egész világ és imperátora is hallatlan erejű birodalomnak látta. Alig néhány hét alatt pedig hatalmas ereje legyűrhetőnek és kevésnek bizonyult, kiderült, hogy rossz helyen tartózkodik, végzetes módon nem ott, ahol lennie kellene. Nem a kellő helyen volt egész szárazföldi hadereje, nem a megfelelő óceánon a hadiflottája, sőt nem a megfelelő kikötőben horgonyoztak a hajói, a tengerészei pedig, mintha kicserélték volna őket, megbocsáthatatlan módon hibát hibára halmoztak.

Miklós úgy gondolta, hogy ilyen megszégyenítő helyzetben az a legméltóbb, ha megalázottságát és keserűségét a szenvtelen rendíthetetlenség álarca mögé rejti. Úgy tesz, mintha semmi sem zavarná mindennapi feladatainak ellátásában. Lapátolta a kertben a már-már eltűnő hó maradékát, és a friss levegőtől, a mozgástól, mint

mindig, most is jobb lett a hangulata. Nem mulasztott el egyetlen rendezvényt sem, amelyre várták – lett légyen az zászlófelvonás, a katonaiskolák szertartásos bejárása (hiszen tudta magáról, hogy jó kiállású, könnyed mozgású és ügyes), a Palota-téren tartott díszszemle imitált támadással, a vértesek jubileuma és bemutató lovas-díszmenete, a huszártestőrök vagy ulánusok ezredgyakorlata és még sok-sok egyéb szemle és ezredünnep. Hagyományosan ürítette poharát a díszszemlék arcvonala előtt vagy az alacsonyabb rangúak étkezdéjében, elfogyasztotta a harapnivalót vagy a reggelit a tiszti gyűléseken, fogadta az összes katonai akadémia végzőseit, jelen volt léggömbök felbocsájtásán, megszemlélte az ő cári felsége nevet viselő sebesültszállító vonatot, az új tengerészeti harci felszerelést. És attól, hogy az utóbbi oly szerencsésen volt megtervezve és testre szabva, jobb kedvre derült, és mindjárt sokkal biztatóbbnak látta a fegyveres erők, az egész hadsereg jövőjét. Erőt merített mindazokból a beszélgetésekből is, amelyeket a Távol-Keletről érkezett és gyógyultan oda visszainduló sebesültekkel, légnyomást szenvedettekkel folytatott. Attól, hogy közvetlen kapcsolatba került velük, úgy érezte, mintha maga is ott lett volna, és részt vett volna a harcokban. De különösen emelkedett hangulatba került akkor, amikor Pétervár a *Varjag* és a *Korejec* hajók hőseit fogadta. Miklós a Téli Palotában látta vendégül őket.

Közben a maguk természetes rendjében követték egymást a szombati és vasárnapi istentiszteletek (lezajlott a nagy feltámadási ünnep is hétszáz udvaronc és alacsonyabb rangú palotaőr részvételével). Miklós egyet sem mulasztott volna el az egyházi szertartások közül, hő imáiba öntötte minden erejét, azt, amelyet nem volt képes egész Szibérián keresztül a távolban harcoló seregére átsugározni. Nem mulasztotta el az évi hálaadó könyörgést sem Ocu-beli csodás megmenekülésének emlékére. Ebben az évben a visszaemlékezésnek szimbolikus értelmet is tulajdonított, hiszen Isten akkor különös kegyelmében részesítette – bizonyára nem azért, mert nincs vele célja.

Magától értetődő természetességgel hallgatta a hol szerencsésen rövid, hol meg terjengősen hosszú miniszteri beszámolókat, sokszor végkimerülésig olvasta a benyújtott iratokat, megjegyzéseket írt a margójukra, de nem hanyagolta el a rengeteg apró-cseprő ügyet és mindenféle egyéb teendőit sem. Ha sokáig nem kapott bíztató táviratokat Alekszejevtől, bácsikájának, Alekszej vezértengernagynak vagy Abaza tengernagynak öntötte ki a lelkét. Az utóbbit kifejezetten erre a célra marasztotta Pétervárott.

Indokolatlannak tartotta volna a cári család életvitelének, évszakonkénti, megszokott lakóhely-változtatási rendjének megzavarását is. A tavaszi hóolvadás után mindig Carszkoje Szelóba

költöztek, a nyár derekán Peterhofba, a tengerhez (odaérkezésükkor az egész ulánus ezred hagyományosan felsorakozott a Sándor-parkban). Az otthonos lakhelyek szabályos váltakozása az élet nagyszerű élvezetei közé tartozik. Pétervárott kényelmesebb volt színházba menni, megnézni egy-egy történelmi, ékszer- vagy régészeti kiállítást, de sétához már kevésnek bizonyult a hely, végighajtatni is csak a rakpartokon lehetett. A bájos Carszkoje Szeló viszont mindenkor, jó és rossz időben egyaránt, akár zuhogó esőben vagy viharos szélben is csodálatos kirándulásokat kínált, bár különösen kellemes persze enyhe, derűs időben volt. Szívesen lovagolt Pavlovszk környékén, vagy indult nagy társasággal Gatcsinóba a Vénusz-pavilonhoz, ahol teát ittak, és szabad tűzön készített ételeket fogyasztottak. Ezen a nyáron meg azt találták ki, hogy vasúti motorkocsin vonatoznak egy kicsit. Tavasszal kétszer vadászott fajdra a dürgés helyén, aztán rákapott a varjúvadászatra a Carszkoje Szeló-i parkban, előbb egy, aztán már két madarat lőtt naponta. Peterhofban sajkán vagy elektromos motorcsónakon tett tengeri utakat egészen a bólyákig, vagy a kutyáival játszott a parton, vagy szórakozásból mezítláb járkált és belegázolt a patakba. Ez a kötetlen életrend lecsillapította nyugtalanságát. Hiszen csak harminchat éves volt, a fiatal testnek pedig sok mindenre van igénye. Vasárnapjait azonban szigorúan zárt, családi körben, csendes pihenéssel töltötte, hivatalos beszámolókról szó sem eshetett, és lassan olyan felszabadult megnyugvást érzett, mintha a világon semmi rossz, fenyegető nem is történne. (Minden elől azonban még a családi ebédek idején sem bújhat el az ember: Alekszej bácsi alighanem túl nagy hatalomra és beleszólási lehetőségre tett szert az egész keleti elgondolással és a mostani háborúval kapcsolatban, azt viszont, hogy Miklós elmozdítsa a tengerészeti minisztérium éléről, *Maman* akadályozta meg. Vlagyimir bácsi pedig, mit sem törődve a súlyos körülményekkel, azzal zaklatta, hogy biztosítson hosszabb pihenést és külföldi gyógykezelést Kirillnek, aki csodával határos módon menekült meg, amikor felrobbant a páncélos hajó, s a többiek – Makarovval együtt – mind odavesztek.)

Ebben az évben Alixszal bensőségesen ülték meg eljegyzésük tizedik és Miklós megkoronázásának nyolcadik évfordulóját (a koronázás pillanatának emlékéből most is erőt merített, hiszen felkenetése nem lehetett hiábavaló). De a legfigyelemreméltóbb ebben az évben Alix áldott állapota volt, és az a hatodszor is fellobbanó remény, hogy most talán fiú születik! Hogy vigyázott feleségére ebben az évben Miklós! Majdnem minden nap tologatta kerekes székében a Carszkoje Szeló-i és peterhofi fasorokban, a kedves parkokban (leánykáik néha kerékpáron jöttek mellettük). Ha Alix jól volt, a tavon csónakáztatta, vagy lóháton kísérte, amikor kikocsizott. Elviselhetetlen

volt számára, ha egy napig nem láthatta feleségét, el sem mozdult volna mellőle soha, ha eszébe nem ötlik egy szerencsés gondolat. Nevezetesen az, hogy a monarcha kezében olyan eszköz van a háború befolyásolására, amely magasabb rendűbb azoknál, amelyekkel a vezérkarok rendelkeznek, és amelyek az utánpótláshoz, a felszereléshez, az élelmezéshez kötődnek.

Ez az eszköz pedig az volt, hogy a monarcha közvetlenül származtathatja át seregére azt a malasztot, amelynek Isten felkentje a letéteményese. Csak meg kell mutatnia magát csapatainak, meg kell áldania őket ezredenként, ütegenként, századonként vagy akár személyenként is, megajándékozva mindenkit egy-egy szentképpel, például a Szárovi Szent Szerafiméval. Az ilyen áldás és a cár orcájának közvetlen látványa fellelkesíti a katonákat, és sokat helyrehoz azokból a mulasztásokból, amelyeket a felkészülésben és a hadvezetésben követtek el. Alix igen jónak találta az ötletet, együtt válogatták ki a csapatoknak ajándékozandó szentképeket. A már Keleten harcoló csapatokhoz sajnos nem tudott eljutni, de elérhette a frontra induló ezredeket, és fel is tette magában, hogy egyet sem hagy ki az áldásosztásból. Elrendelte, hogy a különböző, de egyazon vasútvonal mentén lévő helyeken úgy szervezzék meg az ezredek búcsúztatását és díszfelvonulását, hogy egyszerre sokukat járhassa végig és áldhassa meg anélkül, hogy egy hétnél tovább kelljen távol maradnia Alixtól. Első ilyen útján felkereste Belgorodot, Harkovot, Kremencsugot, Poltavát, Orjolt, Tulát, Kalugát és Rjazanyt. Az ezredek és az ütegek kiválóan, mondhatni csodálatosan szerepeltek a szemlén, mindenütt teljes volt a rend, még zivatar után is nagyszerűen meneteltek (egész nyáron sok volt a zápor, zivatar, sőt vihar is, de a levegő nem hűlt le, inkább szerencsésen tovább melegedve szállt az ég felé). Mondani sem kell, hogy a csapatok lelkesedésben törtek ki, látva, hogy maga a cár búcsúztatja őket amikor háborúba indulnak, hogy egyikükről sem feledkezik meg, mindüket megáldja. De Miklósnak olyan nehéz volt a szíve, oly magányosnak érezte magát imádott szerelme nélkül. Annál nagyobb volt viszont öröme, amikor – még csodás utazásának hatása alatt – végre megint otthon találta magát, és megláthatta a drága Alixot. (De jaj, újra hozzá kellett fognia a beszámolók olvasásához, hiszen azokat nem küldték utána, otthon vártak rá). Második útja során Kolomnát, Morscsanszkot, Tambovot, Penzát, Szizranyt, Ufát, Zlatousztot és Szamarát látogatta végig. Igen boldogító érzés volt megszemlélnie a bemutatkozó ezredeket. Szinte meglepte, milyen teljes a csend, milyen pontosan igazodnak a katonák a díszmenet közben (különösen a tambovi és a morscsanszki ezred tűnt ki ebből a szempontból). Az alacsonyabb rangú tartalékosok között ismerősökre bukkant, akkor látta őket legutóbb, amikor tényleges katonai szolgálatukat teljesítették – kitűnő volt az arc- és névmemóriája. Az

állomásokon számos küldöttség járult elébe, a városok lakói sok helyen a vasútvonal két oldalán sorakoztak fel, Miklós minden városban feltétlenül elment a templomba, istentiszteleten vett részt. Aztán az Úr kegyelméért elérzékenyült hálát rebegve, abban a biztos hitben indult haza, hogy Isten továbbra sem fogja elhagyni Oroszországot. Így még boldogítóbb volt megtérnie családi otthonába, újra sétáltatnia drága kis feleségét végig a fasorokon a kerekes székében.

A harmadik útján Sztaraja Russzában és Novgorodban járt, itt is nagy megelégedésére szolgáltak a szemlék, különösen pedig a katonák. A negyedik útja a Donhoz, a kozákok Novocserkasszk melletti táborába vezetett (igaz, iszonyú hőség volt a vagonban). A peronon a Doni Hadsereg, a nemesség és a kereskedők rendjének képviselői fogadták. Kétszer is elvonultatta maga előtt a doni hadosztályt, ikonokkal osztott áldást rá. A kozákok megmutatták, hogy derék legények, nagyszerű lovaikon a legjobb benyomást keltették. Többen közülük lóháton vágtatva kísérték aztán a vonatot, és közben ügyes lovasbravúrokat mutattak be. Az állomásokon nagy tömegek várták, csupa barátságos, vidám ember. Nem, Oroszországot nem lehet legyőzni! Soha nem hagy el minket az Isten.

Közben felvirradt az a felejthetetlen, nagy nap, amelyen oly félreérthetetlenül mutatkozott meg az Isten kegyelme: augusztus 12-én délután negyed kettőkor Alix fiúgyermeknek adott életet! Nem volt szó, amely kifejezhette volna hálájukat azért az adományért, amelyben őket Isten a megpróbáltatások e nehéz időszakában vigasztalásul részeltette. Rögtön könyörgő istentiszteletre indultak. Persze az egész világról özönlöttek az üdvözlő táviratok, három nap ment rá, hogy megválaszolják őket. Miklós felajánlotta Vilmosnak, legyen távollétében is ő a keresztapa, amit az nagyon hízelgőnek tartott. (Ebben az egész nehéz évben Vilmos bizonyult az egyetlen igaz határon túli barátnak. Mély együttérzéssel viseltetett az elesettek iránt, őszintén fájlalta a vereségeket, megígérte, hogy ellátja szénnel az orosz balti hajórajt Afrika körüli útján, jó tanáccsal szolgált arra vonatkozóan, hogyan törhetne át a fekete-tengeri flotta a Dardanellákon, eljuttatta a kémeitől kapott jelentéseket arról, miképpen segíti Anglia Japánt, csak éppen nagyon szorgalmazta egy olyan kereskedelmi szerződés megkötését, amely előnytelen lett volna Oroszország számára. Miklós elküldte hozzá Vittét.) Tizenkét nap múlva megtartották a trónörökös keresztelőjét. Aranyozott hintók sorakoztak hosszan a tenger partján, kozákok és huszárok védőgyűrűjében. Ezen a napon Miklós hatályon kívül helyezte Oroszországban a testi fenyítés utolsó formáit is. De negyven nap múlva veszélyes vérzés állt be a csecsemőnél, bár az ennek ellenére meglepően nyugodt és derűs maradt. (Miklós szíve fájdalmasan

összeszorult, és sokáig nem csitult el.)

A trónörökös születését megelőzően a japánok a szárazföld felől közelítették meg Port Arthurt, és szoros ostromgyűrűbe zárták. A flotta csapdába került (Alekszejev szerencsétlen ötlete volt ott állomásoztatni). Miklós megparancsolta a hajóinak, hogy vonuljanak el Vlagyivosztokba, de a kitörés nem sikerült, így a megtépázott flotta visszatért a megpecsételt sorsú Port Arthurba. Kudarcok érték a vlagyivosztoki cirkálórajt is. (Érdemes-e most odairányítani a Balti Flottát, hiszen aligha boldogulna.) Az esős évszak egyelőre késleltette a szárazföldi ütközetet. Csak augusztusban került rá sor Liaojangnál, a harcoló felek erői szinte egyenlőék voltak, de Kuropatkinnak inába szállt a bátorság, eljátszotta a győzelem lehetőségét, mert a bekerítéstől való félelmében szégyenletes módon visszavonulási parancsot adott. Súlyos és bizonytalan helyzet alakult ki.

Megmagyarázhatatlanul szerencsétlen volt valahogy az egész háború, egyetlen hadisikert sem hozott. Mintha kettétört, elhomályosult volna Oroszország Napja. Mintha porrá vált volna a fegyver, amint az orosz imperátor a kezébe fogta – vagy maga a keze vált volna porrá?

Liaojang után mintha az kezdett volna tükröződni a szemekben és az arcokon, hogy esetleg nem is a miénk lesz a győzelem.

Nem maguk a veszteségek voltak olyan nagyon nagyok. A megelőző történelmi csatákban többet is vesztett már Oroszország, de dicsőségesen. Most viszont a veszteségek váratlanok, a szembenálló ország erejéhez képest aránytalanok, szégyenletesek voltak, olyan karikatúrák készítésére adtak alkalmat nyugaton, amelyeken kis makimajmok vesszőznek meg és zavarnak el egy jól megtermett óriást, miután lerángatták a nadrágját.

Ezen a nyáron két gyalázatos tett nyomán két haláleset rázta meg Miklóst: terroristák gyilkolták meg a finnországi főkormányzót, majd az orosz belügyminisztert, amikor az úton volt Peterhofba, hogy jelentést tegyen a cárnak. Pleve személyében Miklós egyik pótolhatatlan miniszterét vesztette el. Szigorú az Úr, amikor ránk küldi haragját.

De hogyan fejtsük meg haragjának okát? Ezek szerint magunk se tudjuk, hol követtünk el ballépést. Naiv örömmel hurrázták a cárt az általa megszemlélt csapatok, egész falvak és járások sorakoztak fel a vasútvonal mentén, integettek, a férfiak kalapjukat, az asszonyok kendőjüket lengették – de talán e milliók mögött meg kellett volna látni, nem lett volna szabad elfelejteni a mind indulatosabb, megmagyarázhatatlanul dühödt értelmiséget sem? Talán valamiben engedményt kellett volna tenni neki? Pleve eredményesen tartotta magát ahhoz, hogy minden belső elégedetlenséget keményen el kell fojtani. De egy ilyen sikertelen háború idején nem kellett volna-e a

belügyminiszternek elnézőbbnek lennie? Miklós Szvjatopolk-Mirszkij herceget nevezte ki a helyébe, tudta róla, hogy kedvelik a zemsztvobéliek, s ő maga is liberális beállítottságú, persze nem az alkotmányig terjedően. Talán helyesebb, ha idehaza senki senkivel sem harcol, ha összefognak, és egyesítik a kormány és a társadalom erőit. Mindig is ez volt a legnehezebb kérdés: mi legyen az elégedetlen társadalommal? Vég nélkül elnyomni sem szabad, vég nélkül engedni sem helyes. A legjobb az lenne, ha az Oroszország iránti igaz szeretetben egyesülnénk. De ők nem voltak hajlandóak egyesülni.

Ó, ha úgy lenne, hogy lehunyja a szemét, majd mindjárt kinyitja, s addigra nincs is már társadalmi elégedetlenség, sőt ez a japán háború sincs! Voltak békés napok, de bárcsak mind ilyen lenne! Az élet megszokott rendjében talált támaszt lelke. Gombásztak *Maman*nal. Aztán megint Alixot sétáltatta a kerekes székében, mint ahogyan a szülést megelőzően szokta; este sokáig felolvasott neki, a drága apróság meg ott feküdt kis ágyában. Sok gond volt az angol dajkával, hosszan latolgatták, elbocsássák-e. Egy-egy szép, vöröslő alkonyon kievezett kajakján a tengerre. Miklós úgy élt együtt a természettel, mint valami nagyon fontos élőlénnyel. Első kérdése minden reggel az volt: milyen ma az idő? És egész nap érezte a hatását, akár jó volt, akár rossz, ez befolyásolta a hangulatát, a beszédpartnereihez és azok gondolataihoz való viszonyát, még saját döntéseit is. Este pedig először is az elmúlt nap időjárását rögzítette naplójában. A különös nyár után indokolatlanul, bántóan korán tört be az ősz, mindent átjáró szelet hozott, jeges hideggel árasztotta el még a verőfényes szeptemberi napokat is. Miklós annyira rossznéven vette az ősz ilyen korai beköszöntét, hogy még sétálni sem ment.

Csak szeptember végén költöztek át a tenger mellől Carszkoje Szelóba. Gatcsinán túl és Peterhof mellett vadásztak. A hajtóvadászatok sikerrel jártak, csak úgy kavargott a rengeteg toll, sok fácánt, nyírfajdot, foglyot lőttek, fehér nyúlból meg egy-egy alkalommal ötvenet is. Miklós továbbra is járta az ezredeket, a díszszemléket, a lovas testőrök hol lépésben, hol vágtában mutatkoztak be, fényképezkedett, az ezredek egészségére ivott a tisztekkel, ellátogatott a dragonyosok temploma és a Szuvorov-múzeum felszentelésére, a huszárok ünnepére a kiképző központba. Eljött hozzájuk vendégségbe Georgi, a görög herceg, aki annak idején Ocuban megmentette Miklós életét, el akarta érni, hogy vegyék el Törökországtól Krétát, és csatolják Görögországhoz. Miklós, aki örök hálára volt kötelezve iránta, készséggel vállalta volna a közvetítést, de a súlyos időkre való tekintettel csak annyit tehetett, hogy támogatta a herceg igényét az európai kormányoknál: tényleg, miért is ne csatolnák Krétát Görögországhoz?

Nem tudott tétlenül, a háború dolgai iránt közömbösen otthon ülni,

újra és újra messzi utakra ment, hogy megáldja a Keletre induló csapatokat, egyszerre egész hadosztályokat vagy lövészdandárokat. Sokszor a vasútállomásokról, ahol nemesek és parasztok küldöttségei fogadták, kilovagolt a katonai táborokba. A csapatok mind kitűnő állapotban voltak, jó lovakkal ellátva. Mind újabb és újabb, addig érintetlen körzetekből indultak csapatok a frontra, Miklós így ellátogatott Varsó környékére és Ogyesszába is. (Itt az istentisztelet után végighajtatott a körutakon, csodálatos volt a fogadtatása és a rendezettség a városban.) Az ilyen hosszú utakon sokat olvasott, és bár rázott a vonat, szerét ejtette, hogy írjon Alixnak.

Ha nem lett volna Alix és a kicsike, no meg a kormányzati és politikai kötelezettségei, valószínűleg maga is elindult volna oda, Keletre. Fájt a szíve, hogy nem osztozhat a távolban küzdő hadseregének nehéz sorsában, semmit sem kívánt volna jobban, mint hogy vele lehessen. Nem hagyott ki egyetlen alkalmat sem, hogy elbeszélgessen azokkal, akik Mandzsúriából jöttek, örült a nagy ritkán sikerekről hírt adó jelentéseknek – Stessel visszavert támadásokról, Kuropatkin néhány domb elfoglalásáról számolt be –, és kihallgatáson fogadta, jó tanácsokkal látta el az orosz seregek új parancsnokait: Grippenberget, Kaulbarsot. Igaza volt Alekszejev admirálisnak, aki azt hangoztatta, hogy támadni kell, és felszabadítani Port Arthurt. Kuropatkin azonban késlekedett, az erők elégtelenségére, a felkészületlenségre hivatkozott. De ideje volt megtanítani a japánokat arra, hogy engedelmeskedniük kell akaratunknak!

Szeptember végén Kuropatkin nagy támadást indított, de alig húsz-harminc versztányit nyomult előre déli irányban, amikor komoly japán erőkbe ütközött, és kezdetét vette a kilenc napig tartó harc a több tucat versztányi front teljes hosszában. Mária oltalmának napjára már nyilvánvalóvá vált, hogy hadseregünk visszavonul, és alighanem nagyok a veszteségeink. Ekkor Miklós hosszú, magányos belső vívódás után úgy döntött, hogy leváltja Alekszejevet, a dicső főparancsnokot, amivel vége szakadt helytartóságának is. Kudarccal zárult hát nagyszerű reményeinek, szíve sugallta elhatározásának esztendeje. Bár Port Arthur még ellenállt (tífusztól, skorbuttól, lőszerhiánytól szenvedve), de felrémlett már keserű végzete. A levegőben volt, Miklóst is megérintette a kérdés: nem ért-e máris véget ez az épphogy megindított háború? Hiszen jószerével el sem kezdődött, fel sem tudott még fejlődni a hadiflotta, nem jutottak még célba a csapatok, de nem áldozott-e le máris a hadiszerencsénk? Nem kellene-e hagyni az egészet és békét kötni?

Ennek az ősznek a kétségekkel terhes napjaiban senki nem volt akkora támasza Miklósnak, mint Vilmos *cousin*ja. Igaz barátjának bizonyult, hallani sem akart arról, hogy befejezze a háborút, azt üzente a melléje rendelt orosz főhadsegéddel, hogy még ha el is esik

Port Arthur, hiba lenne, ha Oroszország azonnal békét kötne, mert az csak ellenségeinek hozna dicsőséget. Megbékélhet-e egyáltalán Oroszország úgy, hogy egyetlen értékelhető győzelmet sem aratott?

Miklós hálásan azt felelte, hogy Vilmos biztos lehet benne: Oroszország addig folytatja a háborút, amíg az utolsó japánt is ki nem zavarta Mandzsúriából.

A legközvetlenebb kétségek azzal kapcsolatban merültek fel, hogy célszerű-e a Második Hajórajt a Balti-tengerről világkörüli úton a Csendes-óceánra küldeni? Sok hónapig tartó hajózás várna rá, amelynek során ki lenne téve Anglia és Japán lehetséges támadásainak, és végül fáradtan, a japán flottánál háromszor gyengébb állapotban érkezne meg. Minden gyakorlati megfontolásból az következett, hogy a hajórajt nem szabad útnak indítani. Másfelől azonban, ha az országnak nagy hadiflottája van, hogyan is ne küldené oda, ahol szükség van rá?

Nagy hadiflotta birtokában hogyan engedhetné át a tengert az ellenségnek? Hiszen ez azt jelentené, hogy máris beismeri: elvesztette a háborút.

Kétség kétségre halmozódott ezen az őszön Miklós lelkében. Töprengett magában, beszélt másokkal, kikérte véleményüket, tanácskozásokat hívott össze, és többször is arra jutott, hogy nem küldi ki a hajórajt. Óriási kő esett le ilyenkor a szívéről. Máskor meg többször is arra jutott, hogy mégis kiküldi. És akkor megint visszakerült szívére a kő, nyomta kegyetlenül, menthetetlenül. De hát minden uralkodói feladata afféle „se megoldani, se megkerülni nem lehet” jellegű volt. Valóságos Krisztus keresztje.

Miklós mindig is szerette egész flottáját, de ezt a Második Hajórajt valahogy különösen gyengéden; megbánással-e, rossz előérzettel-e, ki tudja. Meglátogatta Kronstadtban, amikor végeztek a felszerelésével. Majd még egyszer, mielőtt kifutott volna. Végigjárta az összes hajót – gyönyörű volt az idő, jó előjel! –, aztán a jachtján kísérte, amikor a hajók elhagyták Kronstadtot. (*Maman* zászlóját vonták fel, a két oszlopban felsorakozott hajóraj díszlövésekkel búcsúzott, ünnepélyes, szép látvány volt.) Aztán vonaton utánuk ment még a reveli kikötőbe, ismét végigjárta az összes hajót, egy részüket Alixszal együtt, hogy véglegesen elbúcsúzzék tőlük. (A reveli hölgyek aztán mind a cári pár elé járultak, bemutatkoztak.)

Órákon keresztül csak a hajórajra gondolt, amikor annak ki kellett futnia Libavából a nyit tengerre, és megkezdenie keserves útját. (Kísérje áldásod, Uram, add, hogy épségben érkezzen célba!) Majd elment még egyszer, hogy elbúcsúztassa a két hátramaradt cirkálót. Később külön fogadta a tengeralattjárók legénységét. És féltő gonddal figyelte a hajóraj útját.

Alig tíz nap múlva azonban szörnyű baj történt: az angol partok

közelében éjszaka az orosz matrózok ismeretlen, négykéményes torpedónaszádokra lettek figyelmesek, tüzet nyitottak rájuk, mire a torpedónaszádok eltűntek, és helyükben – akár Don Quijote óriásai helyében a szélmalmok – angol halászhajók bukkantak fel. Nemzetközi botrány lett a dologból, Anglia mennydörgött, angol cirkálók eredtek az orosz hajóraj nyomába, s már-már felrémlett a két ország közötti háború veszélye. Angliának most lett volna ürügye rá. A baj mindig csőstül jön.

Mivel fékezhette meg Miklós a dölyfös rosszakarók agresszivitását? Nagy igazság az, hogy jó tett helyébe jót várj. Hiszen annak idején, amikor sejtelme sem lehetett a mai eseményekről, ő javasolta és alakíttatta meg a Hágai Nemzetközi Bíróságot, ma pedig, lám, milyen jól jött: tárgyalások útján sikerült kikeveredniük a konfliktusból.

Mindez atyja halálának tizedik évfordulója táján történt. Úristen, mennyivel nehezebb lett Oroszországban a helyzet e tíz év alatt! De könyörületes lesz hozzánk az Isten, egyszer majd nyugodalmasabb napok virradnak ránk!

Minél messzebbre jutott a Második Hajóraj, annál kisebb lett Anglia akadékoskodásának vagy a vele vívandó háborúnak a veszélye. De a hajók továbbjutása a széntől függött, amelyet csak Németország biztosíthatott. Ekkor közölte Vilmos, a jó *cousin*, hogy a szénellátás megsértené a semlegességet, egyre veszélyesebbé válna, arról már nem is szólva, hogy Anglia és Japán zsarolással vagy erőszakkal eleve meghiúsíthatná, megakadályozhatná. Németország és Oroszország közösen szembenézhetnének ezzel a veszéllyel, de mi van Miklós kedves szövetségesével, Franciaországgal, amely oly *szívbéli egyetértés*t mutat Anglia iránt? Nem lenne-e időszerű ellenőrizni, felkínálva neki, hogy csatlakozzék a szárazföldi hatalmak szövetségéhez? Akkor ugyanis nincs az a fenyegetés, amelytől félnünk kellene, akkor Japánnak vége és Oroszországé a diadal.

De hiszen Vilmosnak ez a gondolata mintha Miklós fejéből pattant volna ki! Ki dédelgette már régóta, ha nem ő?! Már legelső lépései – amikor a francia flottát erőnek erejével a kieli ünnepségekre hivatta – azt a célt szolgálták, hogy kibékítse a kibékíthetetleneket, a kettős szövetséget hármassá bővítse, és így megszabadítsa Európát a kevély Anglia pimaszságától! Most meg, hogy megzabolázza az arcátlan Japánt. Mert tényleg: az a Franciaország, amely immáron tizenkét esztendeje a szövetségese, ugyan miért nem siet Oroszország segítségére, amikor az bajban van? A hármas koalíció békét és nyugalmat hozna az egész világnak. És Miklós arra kérte Vilmost, állítsa össze egy erre vonatkozó egyezmény tervezetét.

Vilmos nem sokáig váratott magára, hamarosan elküldte a tervezetet. Az azonban nem túl jól sikerült: nem annyira a Japán elleni háború feladatait részletezte, inkább azt, milyen elbánásban kell

részesíteni Franciaországot, ha nem lenne hajlandó kettejükhöz csatlakozni. Az anyagot Pétervárott korrigálták. Milyen kár, hogy Vilmos nem értett egyet a javított változattal. Küldött egy újabb tervezetet, és valamiért ahhoz is ragaszkodott, hogy addig ne szóljanak róla Franciaországnak, amíg Oroszország és Németország alá nem írta az egyezményt. Ha ugyanis a franciákat kész tények elé állítják, bizonyára örömmel csatlakoznak ők is, míg ha rögtön nyilvánosságra hozzák a tervezetet, idő előtt belekényszerülhetnek egy Anglia elleni háborúba. Mint a diplomáciai kérdések tisztázásakor általában, most is számos mellékkörülmény, járulékos feltételezés került szóba, latolgatták, hogyan reagál majd az európai sajtó, milyen válasz várható a tárgyalásokon részt nem vevő országoktól, s arra milyen viszontválasz következhet; az orosz külügyminiszter kifejezte aggodalmát, miszerint Németország össze akar ugrasztani minket Franciaországgal és így tovább, úgyhogy végül az egész merész és hasznos terv megfeneklett, majd hamvába holt.

Közben pedig a két orosz fővárosban rengett a föld. A társadalom és a sajtó eleinte jól fogadta az új belügyminisztert, a kitűnő és becsületes Szvjatopolk-Mirszkij herceget, üdvözlő táviratokat küldtek neki, ő pedig jóindulatú bizalmat ígért a társadalmi erőknek, s úgy látszott, hogy a társadalom is kész ezt bizalommal viszonozni. Miklós csendben örvendezett, hogy szigorú bácsikája, Szergej tanácsa ellenére merte vállalni az engedményeket az ország egysége érdekében. Úgy látszott, hogy a belpolitika mindig oly bonyolult problémáját könyörületességgel sikerült rendeznie.

Az újságok azonban sajnos nem elégedtek meg a kölcsönös bizalommal, hanem fújták, fújták a magukét arról, hogy Oroszország már sok esztendeje mesterségesen előidézett álmában szendereg, hogy a háborús vereségek oka a kormányzati apparátus. Mintha átszakadt volna valami gát, egyszeriben az egész sajtó és mindazok, akik nyilvánosan szóhoz juthattak, azonnali – a háború idején végrehajtandó! – változásokat, mindenféle, az államhatalom teljes kasztrációjával egyenlő szabadságjogokat kezdtek követelni. (Korábban benyújtottak már egy olyan javaslatot, amely „cári újság", egyfajta hivatalos sajtóorgánum létrehozását indítványozta, azzal, hogy abban lehessen kifejteni, megmagyarázni a legfőbb hatalom álláspontját és döntéseit. Erre azonban sohasem kerítettek sort.) Az uralkodói hatalom korlátozásának szükségességéről viszont szinte azonnal majdnem leplezetlenül, fennhangon beszéltek, a forradalmi pártok pedig Oroszország katonai vereségét és az azt követő terrort jósolták. A liberálisok nem átallottak összejönni a terroristákkal Párizsban, és a monarchia likvidálását követelni.

Mulasztást követett el Szvjatopolk is, nem volt bátorsága rögtön betiltani a senki által meg nem választott, önjelölt zemsztvo-

képviselők önkényes pétervári kongresszusát. Miklós hozzájárult volna egy olyan kongresszus megtartásához, amelyen az összoroszországi zemsztvo igazi, valóban meghatalmazott küldöttei, mondhatni, a nép képviselői vettek volna részt, azokat érdemesnek vélte volna meghallgatni, hiszen a cár nem foghatja be fülét a nép szava elől. De az ilyen küldöttek megválasztásához legalább négy hónapra lett volna szükség, az önjelöltek pedig már össze is gyűltek Pétervárott. Szvjatopolk nem merte akadályozni őket, azok meg engedély nélkül, egészen nyíltan üléseztek, megfogalmazták, és azonmód terjeszteni kezdték egész Oroszországban a *pontjaik*at, amelyek tulajdonképpen megfosztották volna a kormányt minden hatalmától. Szvjatopolk meg, mint aki teljesítette feladatát, beadta lemondását (nagyon megharagította ezzel Miklóst), lemondott Szergej bácsi is, mert nem akart egy ilyen gyengekezű miniszter mellett moszkvai főkormányzó lenni. Egyiküknek valóban mennie kellett, mert összeférhetetlenek voltak. Gyötrelmesen nehéz megtalálni a helyes irányt. És Miklós, önmaga számára is váratlanul, elfogadta Szvjatopolk javaslatát, hogy hívjanak össze tanácskozást az azonnal bevezethető reformok megtárgyalására.

Közben pedig egész Oroszországban, akár valami járvány, terjedt a *bankettek* szokása: összejött boldog-boldogtalan és piknikalapon (vagy valamilyen kívülről jött pénzből?) lakomát rendeztek, és beszédeket tartottak arról, hogy korlátozni kell a cár jogait, alkotmány kell! Bebizonyosodott, hogy a társadalom a *kölcsönös bizalmat* nem a kormánnyal való összefogásra, hanem államrendváltásra akarja felhasználni.

Fiatalok tömegei vonultak akadálytalanul a Nyevszkij sugárúton vörös zászlók alatt, „Le az önkényuralommal!” kiáltásokkal. A Moszkvai Városi Duma tagjai pimaszul azt követelték, hogy helyezzék a teljes állami adminisztrációt a választott képviselők ellenőrzése alá, azokat a duma-tagokat pedig, akik nem voltak hajlandóak aláírni ezt a követelést, Moszkva-szerte mocskolták. A fiatalok még a koncerteken is azt kiabálták: „Le a cárral!”, és forradalmi dalaikkal harsogták túl az előadásokat. Mindenütt kiáltványokat osztogattak, amelyeket nem tudni, hol nyomtattak. A Sztrasztnaja teret egy alkalommal többezres, szintén vörös zászlós tömeg lepte el. Szergej bácsi nem adott a rendőrségnek tűzparancsot, az kardlappal, kardhüvellyel igyekezett szétoszlatni a tömeget, a tüntetők viszont botokkal, láncos buzogányokkal, vasrudakkal támadtak a rendőrökre.

Fájdalmasan bántó volt ez a belviszály, Miklós egyre kevésbé tudta, mit kellene tennie. (És tetejébe még az időjárás is pocsék volt: szürke locspocs erős széllel, lehangoló sötétség egész nap!)

December közepén – a legbefolyásosabb nagybácsik, néhány kulcsminiszter és más főurak részvételével – két alkalommal is

tanácskozást tartottak, milyen reformintézkedésekkel lehetne megfékezni a zavargásokat. Előbb arra gondoltak, hogy az összes rend képviselőit Országos Gyűlésre hívják össze, de Szergej bácsi határozottan ellene volt, mondván, hogy a helyzet ezt nem indokolja, s háborús körülmények között eleve célszerűtlen lenne megtartani a gyűlést. Aztán úgy tervezték, hogy a helyi intézmények választott képviselőivel vitatják meg az államügyeket. Miklósnak e tervet illetően is súlyos kétségei támadtak. Szergej bácsi ugyanis azt akarta, vessék el, Vitte viszont, hogy valósítsák meg, mivel, mint hangsúlyozta, e nélkül az elkészítendő rendeletben csak puszta ünnepélyes szavak maradnának, amelyek senkit sem nyugtatnának meg. Egyébként is, folytatta, a világ többi országa mind a képviseleti rendszerű kormányzásra tér át, és Oroszországnak is ezt kell tennie. Uram, Istenem, sóhajtott fel Miklós, miért hárítottad az én szegény fejemre annak felelősségét, hogy én döntsem el, milyen úton haladjon Oroszország a további évszázadokban? De Oroszország útja ősidők óta az volt, hogy hasznos meghallgatni a nép hangját, ám döntést csakis a cár hozhat egy személyben. Nem, a parlamenti típusú kormányzás nálunk nem vezethet jóra, csak a szívek felbolydulását eredményezné. Erőszakkal terelné Oroszországot egy olyan útra, amely idegen népe lelkületétől. Így hát a tervet elvetették.

Miklós azért is volt ebben az időszakban, november-december folyamán annyira rosszkedvű, mert e hónapokat az eddigiektől eltérően nem az enyhe, szelíd krími környezetben töltötte. A helyzet komolyságára való tekintettel ott maradt a sűrűsödő pétervári homályban, a szíve sajgott, fájdalmasan összeszorult, s még sokkal nehezebben tudott dönteni, mint máskor. Semmiképpen sem engedhetett a követeléseknek. De mereven elutasítani sem merte őket, mert mi van, ha jogosak – bár azt ki tudja? Uralkodói méltósága pedig mindeközben azt kívánta tőle, hogy semmi jelét ne adja tanácstalanságának, sőt, mindig nyugodtnak, mi több, egykedvűnek lássék, hogy a mélyben megbúvó érzései és félelmei ne válhassanak a rossz nyelvek prédájává. E hetek alatt gyakran felkereste *Maman*t Gatcsinában, nála teázott, és ott üldögélt ebédig. Sokat beszélgettek, tanácsot és eligazítást várt tőle: mit tenne most atyja az ő helyében?

Még a nagy körvadászattól is elesett ezen az őszön! Egész évben nem utazott el Belovezsbe. Mindössze egy-egy napot vadászgatott hol a Peterhof melletti fácánosban, hol Ropsa környékén (itt jó volt a hajtás), hol meg a carszkoszlavjani erdőben jávorszarvasra. (Egyszer a szarvasok kimenekültek a körből, máskor elejtett egyet, szép példány volt, bár az agancsa csak négyágú.) De még a vadászatok napján sem szabadulhatott a beszámolóktól. Kora délelőtt igyekezett letudni őket és közben vigyázott, hogy le ne késse a vadászkirándulást, majd, amikor fáradtan ugyan, de mégis felüdülve visszatért, tovább hallgatta

a még hátralévőket.

Télen is viselte önként vállalt, ám szent feladata terhét: nem mulasztotta el megáldani a Keletre induló csapatokat. Ebben a borús decemberi hónapban is, miután jól vagy kevésbé jól sikerült rendelettel zárta le a soros tanácskozást, elutazott (Misa öccsével és szokásos útitársaival együtt) a kijevi kormányzóságba. Micsoda látvány lehetett a csapatoknak a téli hóviharból előbukkanó, és előttük hirtelen, majdnem mint a mesében, feltűnő, mindenütt jelen lévő cár, ott a fagyba dermedt mezőkön! A gyalogezredek, a lövészdandárok, a hegyi lovashadosztályok, az utász- és hídépítő zászlóaljak messze a városok határán túl sorakoztak fel, a katonák mind nagyszerűen festettek. Egyik alkalommal, Zsmerinka mellett olyan szörnyű volt a hideg és a szél, hogy Miklósnak a szemle közben majdnem lefagytak bal kezén az ujjai, ezért sietett, s vagy másfél óra alatt megáldotta az összes egységet. (Misa rosszul lett a hidegtől.) Milyen jól esett ezek után beülni a fűtött vagonba! Másnap Baranovicsinál Miklós nem is mert kihajtatni a nyílt mezőre, a pályaudvarhoz vonultatta a csapatokat.

Bobrujszk mellett éjszaka kapta a megrendítő hírt Port Arthur elestéről. Óriásiak a veszteségek, a személyi állomány beteg, elfogyott a lőszer. Látta ő mindezt előre, de egész idő alatt annyira szerette volna hinni, hogy a védők kitartanak. Ám Isten másként akarta! Miklós sírt és imádkozott.

Egy hetet töltött utazással, és most milyen boldog volt, hogy egészségben találta a drága Alixot és a gyermekeket! (A beszámolókat persze most sem úszhatta meg.) Igazi pihenése az volt, ha otthon lehetett, családi körben reggelizhetett, kettesben vacsorázhatott Alixszal. Fényképalbumokat lapozgathattak. Filmjeleneteket nézhettek. Kicsomagolhatták a porcelángyárból érkezett vázákat. Átvehették az urali sereg ikonját, amelyet az a kicsi kincsüknek küldött. Felolvashattak egymásnak, valamilyen partnerrel négykezest játszhattak. Hiába, csak családi körben lelhet nyugalomra az ember lelke! Olyankor úgy érzi, hogy elmúlik minden, ami rossz.

És már be is köszöntött a karácsony. Előbb fenyőfa a gyerekeknek, aztán mindenkinek, aztán indult a lovardába az őrkatonáknak és a második vonalbelieknek tartott ünnepre. A Carszkoje Szeló-i palotába eljött Krisztust dicsőíteni a metropolita, együtt reggeliztek. Az uralkodó ellátogatott a frontról visszaérkezett sebesültekhez a hadikórházba, nekik is ünnepet rendeztek. Alix, szegényke, megütötte magát amikor a gyerekekkel szánkózott.

Szilveszterkor Szvjatopolkot fogadta, csupa zűrzavar mindenütt, az egész országban folytatódtak a bankettek – hogyan tilthatta volna be őket? Fogadta Abazát, tanácskoztak, mi legyen tovább Keleten? Erőltetett tempóban olvasta és látta el aláírásával a legkülönbözőbb

rendeleteket. A Carszkoje Szeló-i székesegyházban gyászistentiszteletet tartottak a Port Arthurnál elesettek emlékére.

Áldja meg Isten a beköszöntő 1905-ös esztendőt, adja, hogy Oroszország győztesen fejezze be a háborút, nyerjen tartós békét és zavartalan, nyugodt életet! Istentiszteleten voltak, reggeli után üdvözlő táviratokra válaszoltak. Az estét kettesben töltötték. Boldogan maradtak télire a kedves, megszokott Carszkoje Szelóban, ebben az évben nem is költöztek át a Téli Palotába. A karácsonyi időszakban ünnepet tartottak a tiszteknek is, mindenki eljött, ott voltak a gyermekeik, még a kicsi kincsük is, és igen jól viselkedett. Újév napján jóvá kellett hagyni Szergej bácsi lemondását, aki hajlandó volt katonai beosztást, a moszkvai katonai körzet parancsnokságát elvállalni. Eljött, kellemes kirándulást tettek. Szerinte semmi jóval nem kecsegtetett az új, liberális irányvonal. Lám, már Trepovra is rálőtt egy kereskedelmi iskolai diák. Másnap Miklós komolyan elbeszélgetett Szvjatopolkkal, de mit számított az neki, hiszen maga kérte a felmentését. Fogadta Abazát, neki öntötte ki a lelkét.

Vízkeresztkor Pétervárra utaztak vízszentelésre. A Téli Palota kápolnájában tartott istentiszteletet követően a körmenet a vízszentelés helyére, a Névához vonult, és ekkor, a lóvontatta gárdaüteg díszlövései közben, amelyeket a Tőzsdepalotánál adtak le, az egyik ágyúból éles kartács zúdult a vízszentelés helyére, megsebesített egy rendőrt, átszakította a zászlót, betörte a Téli Palota földszinti ablakait, még a metropolita emelvényére is több eltévedt repesz hullott.

A díszsortűz ezután is folytatódott a százegyedik ágyúlövésig, a cár meg sem rezzent, senki nem futott el, jóllehet érhette volna őket megint kartácstűz.

Merénylet volt ez vagy véletlen, gondatlanságból került a vaktöltés közé egy éles? Vagy ismét valami rossz előjel? Ha kicsit odébb hull kartács, több száz embert sebzett volna halálra. Nyomasztó érzést hagyott ez az esemény Miklósban… Kettesben ebédeltek és korán tértek nyugovóra.

Másnap chilei és argentínai hadihajó-vásárlásról tárgyaltak: elégtelennek bizonyult az útnak indított flotta, menet közben kellett kiegészíteni. Zaklatott volt az egész nap, Miklósnak egymás után kilenc személyt kellett fogadnia. (A fákon meg közben milyen csodás dér csillogott!) Az volt a helyzet, hogy a múlt héten Pétervárott komoly sztrájkra került sor. A Putyilov gyárban kezdődött valami helyi probléma miatt, de mostanra, mint mondják, százezren vettek már részt benne. Valami teljesíthetetlent követeltek, s egy pópa valamiért az összes gyár számára akart kikényszeríteni olyasvalamit, amitől teljesen tönkrement volna az egész hazai ipar. Bizonyára az csábította erre, hogy Bakuban annyira könnyen engedtünk a

sztrájkolóknak. Az utóbbiak tömegesen jártak üzemről üzemre, gyárról gyárra, műhelyről műhelyre. Azt követelték, hogy ott is szüntessék be a munkát és erőszakkal fenyegetőztek. Előfordult, hogy a fölösleges összecsapások elkerülése végett maga a rendőrség hagyatta abba a munkát. Leállt az összes nyomda, Pétervárott nem jelent meg egyetlen újság sem, és valószínűleg ennek a látszólagos űrnek (valójában pihenésnek) a hatására nagyította fel mindenki a zavargások veszélyét. Egyesek a főkolomposok letartóztatását látták volna helyesnek, de ehhez nem volt elég rendőr, és az intézkedés különben sem lett volna helyénvaló abban a mindenkit nyomasztó, súlyos helyzetben. Miklós Alixszal templomba ment, hogy hódolattal az Istenanya ikonjához járuljanak.

Másnap már Pétervár alighanem minden munkása sztrájkba lépett. Furcsa és ésszerűtlen dolog volt a sztrájkolók részéről: ha senki sem fog dolgozni, attól semmiképpen sem jut nekik több élelem (vagy talán valakik megfizették őket?). Ezen a napon vált ismertté, hogy másnap, vasárnap a munkástömegek a Téli Palotához készülnek vonulni, hogy elpanaszolják ínségüket a cár atyuskának. Az alárendeltek közül persze senki sem mondta ki hangosan, de mindannyiuk szemében látszott a kérdés: mi lesz most? Felutazik-e az uralkodó a városba, a Téli Palotába, ahol úgy gondolták, hogy megtalálják, és szól-e majd az emberekhez? Miklós még soha egyetlen munkással sem beszélt annak ínségéről, hogyan beszélhetne hát egyszeriben százezerrel vagy még többel? Oda tudna állni egy ekkora tömeg elé, ha az néhány hadosztály lenne, rendben felsorakoztatva, élükön a tisztjeikkel, és pár egyszerű parancs- vagy üdvözlő szót várnának tőle. De hogy egy rendezetlen, parancsnokok nélküli tömeg elé álljon egyedül – ennek még a gondolatától is görcsbe rándult egész bensője: hogyan viselkedjék? Mit mondjon? Mi fog történni? A torka is kiszáradna, a szemét se merné felemelni. Tulajdonképpen boldogság lehetne az, hogy a cár közvetlenül szólhat a népéhez, ábrándozott is erről. No de nem most, ilyen hirtelen, felkészületlenül, s miről is szólhatna? Miklós, akit lefoglalt a súlyos háború és a társadalom művelt részével való viszály, elfelejtett jelentőséget tulajdonítani még a gyáraknak is, azoknak a gondja váratlanul szakadt rá most. Mégis hajlott volna arra, hogy odamegy, kilép a palota erkélyére és meghallgatja az embereket, de ezt élesen ellenezték a nagyhercegek. És akkor engedett, jó, nem megy oda. Alix is határozottan ezt akarta, márpedig az ő szíve sosem téved. Holmi gyanús főkolomposok durva kihívása volt ez. Egy szocialista pópa? Kétségtelenül a forradalmárok műve az egész. Estére, amikor ismeretessé vált a megfogalmazott petíció, ez be is bizonyosodott: meghamisították a kéréseket. Az egyszerű, tanulatlan munkások a maguk igénye szerint nem tudták volna kitalálni, hogy mindenekelőtt általános, közvetlen, egyenlő,

titkos választások kiírását kérjék az alkotmányozó gyűlés számára, aztán sajtószabadságot, majd azt, hogy a miniszterek ne a cárnak, hanem a népnek legyenek felelősek. Kihívó volt a petíció hangja is: esküdj meg, hogy teljesíted kéréseinket, mert ha nem, akkor itt halunk meg mind a téren, a palotád előtt!

Elmulasztották kideríteni, hogyan is született meg ez a petíció az utolsó pillanatban, felolvasták-e egyáltalán a munkásoknak, vagy azok nem is ismerik? Benne volt a szociáldemokraták egész programja. Eljött Carszkoje Szelóba a teljesen elveszett és tanácstalan Szvjatopolk, hogy beszámoljon az addigi intézkedésekről. Már épp csak tessék-lássék módon töltötte be hivatalát. Miklós nehezen tűrte miniszterét, csak éppen megfelelő napot nem talált a leváltására. Mivel a rendőrség gyenge volt, s a legkevésbé sem készült fel tömegmegmozdulásokra, a helyőrség létszáma pedig kicsi, másnapra a környékről vontak össze Pétervárra csapatokat, hogy fenntartsák a rendet és senkit se engedjenek a palota közelébe. Hirdessenek ki rendkívüli állapotot Pétervárott? – nem volt rá indok. A polgármester nyomtatott falragaszokon figyelmeztetett: ne legyen csoportosulás, mert a tömeggel szemben a törvény szigorával fognak fellépni. Való igaz, minden kulcsponton ott a felelős tábornok, az tudja a dolgát, nem a cárnak kell minden lépést megszabnia. (Csak az a baj, hogy a nyomdai sztrájkok miatt kevés falragasz készült, azok is kisméretűek voltak, és nem mindenhová került belőlük.)

Miklós este sokáig imádkozott, megijesztette valahogy a dolgok hirtelen alakulása… Nem a szocialista jellegű követelésektől félt, hanem attól, hogy kétszázezres irányítatlan tömeg indul neki hirtelen a városnak. Reggel az istentiszteleten remény és félelem közt imádkozott. Minden és mindenki a monarchától várta a döntéseket, pedig hogy szeretett volna ő nélkülük élni! Abban reménykedett, hogy minden békésen zajlik majd le, és ott maradt a Carszkoje Szeló-i park megnyugtató környezetében, a verőfényben. Szemei itt nem látták a munkásarcokat, fülei nem hallották a végzetes puskaropogást. Úristen, micsoda nehéz nap! Rettenetes, hogy a csapatok egyes helyeken kénytelenek voltak fegyvert használni, mert sem rábeszéléssel, sem figyelmeztetéssel, sem fenyegetéssel, sőt még vaktöltényekkel sem tudták megállítani a feléjük nyomuló tömeget. Az emberek mind a városközpont felé igyekeztek, volt, hogy „hurrá!”-kiáltásokkal rontottak neki a felsorakozott katonáknak. A munkástömegben felbukkanó diákok meg gúnyolódtak, durva szavakkal szidalmazták, kövekkel dobálták a fegyvereseket, néha pisztollyal rájuk is lőttek. Kényszerű fegyverhasználatra került sor a Narvai városkapunál, a Troica téren, a Vaszilij-szigeten (ott barikádot is emeltek), sőt még az Admiralitás mellett, a Pevcsij és a Policej hídon is, mert sokan ide is beszivárogtak. Mintegy száz volt az áldozatok száma, de később

többen meghaltak a sebesültek közül.

Úristen, milyen fájdalmas és nyomasztó az egész! Honnan tört rá, méghozzá ennyire váratlanul ez a szörnyűség, mivel érdemelte ki? És hogyan tudta volna elejét venni? A cári hatalomnak nem álltak rendelkezésére olyan fiatal segítők százai, akik a tömeg közé vegyülve elmentek volna oda, ahol ezeket a megmozdulásokat szervezték, és elmagyarázták volna, mi a helyzet valójában, hogy a petíciójukat gonosz, tőlük idegen elemek meghamisították, hogy a cár atyuska tud a bajaikról, de most a súlyos háború miatt nem jut hozzá orvoslásukhoz.

Később gondolt csak rá, hogy hiszen nem vörös zászlókkal vonultak! A Putyilov-gyáriak meg egyenesen templomi lobot;ókkal, ikonokkal jöttek, mintha körmenetre indultak volna. Ettől még a rendőrök is megzavarodtak, a menet élére álltak, fedetlen fővel. A munkások nyilván nem tudták, mire ad jelt a katonai kürt, honnan is tudhatták volna? Mint ahogy azt sem, hogy a cár nincs is Pétervárott.

Mert hát nem a polgármesterhez, nem a miniszterekhez indultak, hanem *őhozzá*, tehát bíztak benne. Úgy jöttek, hogy mindenképpen eljussanak hozzá, és hogy ne kelljen üres kézzel távozniuk. Végül is nem tilos egyszerűen *közlekedni* az utcán! Az meg nincs kimondva, hányan mehetnek együtt, hányan nem! Valahogy felkészületlenül szakadt rájuk ez az egész, a megbeszéléseken nem volt érkezésük megfelelően tisztázni, *mit* is kellene tenni. Olyan döntés sem született, hogy feltétlenül fegyvert kell használni. Másfelől, ha kétszázezren vonulnak fel az utcákon, az mi? Forradalom? Egyetlen nap alatt, ennyire váratlanul el is kezdődhetett?

Miklós imádkozott és sírt. Ó Uram, miért nem nyújtasz segítséget? Miért lett körös-körül minden ennyire vigasztalan? Ó, világosítsd meg elmémet, hogy tudjam, mit kell tennem! Mit kellett volna tennem?!

És mindez megismétlődhet holnap meg holnapután is? Amazok pedig másra sem vártak. A rendőrség távollétét és zavarát kihasználva egész Pétervárott összetörték az utcai lámpákat, bezúzták a kirakatokat, széthordták az árut, kirabolták a magánházakat és egy fegyverraktárt. Esténként elvágták a villanyvezetékeket. Az utcákon magányosan feltűnő egyenruhásokat sértegették, sőt tettleg is bántalmazták. Mi más volt ez, mint a forradalom kezdete? A csapatoknak még két napig őrködniük kellett az utcákon. Szvjatopolk már szinte teljesen összeomlott. Erős emberre volt szükség a hatalomban. Dmitrij Trepov, aki moszkvai hivatalát Szergej bácsival együtt hagyta ott, most Pétervárott volt, a mandzsúriai frontra indult volna harcolni. Miklós úgy határozott, hogy őt nevezi ki a főváros és a moszkvai kormányzóság főkormányzójává, mindkét területet kivonva a belügyminiszter hatásköréből.

És nem bánta meg. Szerencsésnek bizonyult a döntése. Trepov

kemény, határozott ember volt, tudta, mit kell tennie. Lassan minden lecsendesedett, több összeütközésre nem került sor. A munkások itt-ott már próbálták felvenni a munkát, bár ebben valakik akadályozták őket.

Lassan lecsendesedett minden, de valami megváltozott, nem volt többé visszatérés a régi időkhöz. A zavargások most részlegesen Moszkvára csaptak át. A miniszterek arról számoltak be, hogy valójában sem a rendőrség, sem a katonaság nem képes helyreállítani a rendet. Azután, hogy vér festette a főváros utcáit, a miniszterek beszéde már nem találhatott halló fülekre, a legfőbb hatalom szavára volt szükség.

A legfőbb hatalom szavára? Igen, bizonyára. Mert egyek kell hogy legyenek a cár és a nép. De hogyan hidalja át szava ezt a megosztottságot? Kinek, hol és mikor mondja ki, ha nem a szokásos irodákat, a szenátust, a rendeleteket, leiratokat és azokat a hivatalos személyeket veszi igénybe, akiknek a közvetítés a dolguk? Ehhez Miklós nem értett.

A miniszterek kitartottak amellett, hogy az uralkodónak mondania kell valamit. Meg is fogalmaztak számára egy kiáltványt: ebben hangot ad a történtek miatti fájdalmának, de hozzáteszi, hogy az eseményekről nem értesült idejében, és (ezt javasolta Vitte) a hadsereg nem az ő parancsára cselekedett.

De ő nem mondhatott ilyet a hadseregéről! A hadseregét nem árulhatta el! Bár az eseményeket pontosan tényleg nem ismerte és nem is értette, de mások se különben, hiszen mindenkit váratlanul értek.

Trepov mentette meg a helyzetet: azt javasolta, állítsanak össze különböző gyárak jószándékú munkásaiból egy küldöttséget. Csak ne túl népeset! Úgy harminc főből állót, azt még győzni lehet. El is vitte őket tíz nappal az események után Carszkoje Szelóba, ott Miklós előadta (felolvasta a neki megírt) kemény beszédét, de szelíd, együttérző hangon:

– Ellenem lázítottak fel benneteket. A sztrájkokkal és a rendbontásokkal szemben a hatóságok ezután is mindig katonai erőt lesznek kénytelenek bevetni, ez pedig óhatatlanul ártatlan áldozatokat fog követelni. Tudom, nem könnyű a munkás élete. De legyetek türelemmel. Bűnös dolog lázongó tömegbe verődve felemlegetnetek nekem a bajaitokat.

De nem haragudott rájuk. Mi több:

– Hiszek a munkásemberek tisztességes érzelmeiben, irántam való rendíthetetlen hűségükben, s ezért megbocsájtom a vétküket.

De a társadalmi helyzet még e megbocsájtás után sem tért vissza régi kerékvágásába. Kuropatkin ugyanezekben a napokban nagy támadást indított, ám néhány nap múlva ismét csak kudarc érte,

csapatai komoly veszteségeket szenvedve vonultak vissza. Az uralkodónak tennie kellett valamit, de nem adatott meg neki, hogy megtudja az égiektől: pontosan mit?

Ezekben a hetekben a legkevésbé sem maradt részvétlen Villi, beleavatkozott Miklós dolgába, olyan hevesen, hogy azt senki másnak el nem nézte volna, de Villi igaz barátja volt, egyenrangú monarcha, s ezért megtehette, hogy Miklós helyébe képzelje magát. Előbb a hozzá rendelt orosz hadsegéd közvetítésével, aztán hosszú, szenvedélyes, sőt éles hangú levelében, majd, miután ez sem volt neki elég, *Maman*on keresztül tudatta, mit kellene szerinte Miklósnak tennie. A tőle megszokott vehemenciával bizonygatta elképzelésének helyességét, sőt már-már kényszeríteni próbálta Miklóst, hogy annak megfelelően cselekedjék. Szívhez szólóan bíztatta: feszítsd meg minden erődet! Oroszország most sorsdöntő történelmi pillanatát éli. A Szvjatopolk-Mirszkij-féle rendszer túl korán eresztette meg a gyeplőt, ez az oka a hallatlanul pimasz újságcikkek sorának, amelyek kikezdték a hatalom iránti tiszteletet. A hiszékeny munkások a forradalmi párt befolyása alá kerültek, ezért kezdtek a leghatározottabban követelni olyasmiket, amikről jószerével fogalmuk sem volt. De neked ki kellett volna állnod e tudatlan emberek egy bizonyos csoportja elé a Téli Palota erkélyére és atyailag a lelkükre beszélned. A szavaid áhítatot ébresztettek volna a tömegben, ami az agitátorok vereségét jelentette volna, hiszen a tömegek nem ismerik a cár gondolatait. Monarchikus rendszerekben maga az egyeduralkodó adjon programot, különben minden reform csak a miniszterek illékony látszatintézkedése marad, és mindenki aggodalommal hiányolja majd az erős kezet. Ha a monarcha elrejtőzik a nyilvánosság elől, még a jószándékúakban is kusza tévképzetek születhetnek, s az emberek a cárra hárítják a felelősséget az elégedetlenség miatt. Az egyeduralkodó legyen éleseszű, és pontosan mérje fel cselekedeteinek következményeit. Most például Európa lakói egy emberként a cárt tartják felelősnek a háborúért; annak váratlan kitöréséért épp úgy, mint Oroszország szemmel látható felkészületlenségéért. A tartalékosok nem szívesen indulnak harcolni egy olyan országba, amelynek eddig a nevét se hallották. Veszélyes dolog háborút viselni akkor, amikor nem lobog a hazafiság lángja. Ilyenkor mindenki valami nagy tettet vár a cártól, amely azt tanúsítaná, hogy nem kíméli magát. Elvállalja például a főparancsnokságot, hogy visszaadja katonái önbizalmát. Azelőtt az őseid, mielőtt hadba vonultak volna, a régi szentélyekben imádkoztak, a Kreml udvarára gyűjtötték a népet. Ezt várta tőled Moszkva a japánok támadása után is, de hiába. Jól látszott, és mély nyomot hagyott, hogy a hadüzenet ezúttal nem a Kreml faláról hangzott el. De most sem késő, a cár még úrrá lehet Moszkván, s vele egész Oroszországon. Semmiképpen sem szabad persze kiegyezni a

lázadókkal, Isten mentsen bármilyen, a lázongó csőcseléknek tett engedménytől, hiszen a legkisebb is végzetes következményekkel járhatna. Az anarchiát a leghatározottabban el kell fojtani, de kellően ünnepélyes kereteket biztosítva ehhez. Ki kell nyilvánítanod egyeduralkodói akaratodat, felkeltened néped figyelmét és bátorságot öntened hadseregedbe. Két olyan bonyolult feladatot, mint a hadviselés és a belső államigazgatási reform, egyszerre megoldani nem lehet. Mint ahogyan a Japán elleni háborút jelentős sikerek nélkül befejezni sem. Azaz a reformokat el kell halasztani. Ezt a megmásíthatatlan döntést azonban határozottan és a legszélesebb nyilvánosság előtt közzé kell tenni. A közzététel legalkalmasabb helyszíne a moszkvai Kreml. Ott kell megjelenned a főpapság és a nemesség tagjaiból álló fényes kísérettel, s összehívnod az összes rend jószándékú képviselőit. Templomi zászlók és ikonok között lépsz ki az erkélyre, és olvasod fel alattvalóidnak kiáltványodat. Lélegzetvisszafojtva hallgatnának. Cári akaratod a következő: be kell szüntetni a belpolitikai vitákat, minden erőt a győzelem kivívására kell összpontosítani. A háború után sor kerül majd reformokra, de azok olyanok lesznek, amilyeneket te akarsz, *habeas corpus*, bővül, mondjuk, az Államtanács jogköre, de semmiféle alkotmányozó gyűlésről, bomlasztó szabadságjogokról szó sem lehet. (Csak nehogy a belső átalakításokat olyan furfangos emberekre bízd, mint Vitte, annak hátsó szándékai vannak, nem felejti el az önérzetén esett legkisebb sérelmet sem, nem tartja magát a régi nemesi hagyományokhoz.) Ha kell, mondd meg, hogy kimész a frontra, osztozni akarsz testvéreikkel a háború viszontagságaiban (a cár nem maradhat örökké Carszkoje Szelóban vagy Peterhofban!) – és egész néped térdre hullva fog imádkozni érted! És ömlenek majd a háborús adományok.

Azt mondják, mindenki életében van egy végzetszerűen neki rendelt ember, akihez megmagyarázhatatlan módon vonzódik, s aki meghatározó szerepet játszik sorsa alakulásában. Miklós életében Vilmos volt ez az ember. Sértettség is, szégyen is, hála is munkált Miklósban. Igen, ezzel az emberrel közösen, sosem vétve barátságuk ellen, meg tudnák menteni a csődtől Oroszországot és Németországot épp úgy, mint az egész világot!

Csakhogy igazán komoly lépésekhez, hirtelen cselekvéshez nem érzett magában elég eltökéltséget. Azt már elmulasztotta, hogy a Kremlben beszéljen (hát ha még maga elé képzeli a tömegben a gunyoros liberálisokat, akiktől csak úgy hemzseg Moszkva). Arra meg hogyan szánhatná rá magát, hogy több hónapra elutazzék a világ kietlen végére, lelkecskéjét, Alixot és a kicsi kincsüket itt hagyva?…

No nem, menjenek csak a dolgok Isten akarata szerint.

Alig pár nap telt azonban csak el, és ugyanabban a Moszkvában, ugyanabban a Kremlben, annak üres udvarán bomba szaggatta szét

Szergej bácsit! Egy perccel sem élte a túl a támadást, a testéből szinte semmi sem maradt (a kocsisa, akibe nyolcvan repesz fúródott, még kínlódott). Eget-földet megrengető robbanás volt. A gonosztevők (hiszen valahol Oroszországban nőttek fel, bár Vilmos biztos volt benne, hogy Genfben) rákaptak az emberhúsra, gyilkoltak és gyilkoltak, a miniszterek után most a nagyhercegeket. Azokat gyilkolták le egyenként, akik a zavargások útjában álltak, őket próbálták visszaszorítani. Az is lehet, hogy a cári ház kiirtása volt a céljuk. Ezért is nem mehetett el a temetésre Miklós személyesen, de megállapodtak, hogy a nagyhercegek és nagyhercegnők sem mennek el, még a pétervári székesegyházakban tartott gyászistentiszteletekre sem, és egyáltalán sehová, ahol megjelenésükre előre számítani lehetett. Házi kápolnáikban rendezték meg a szertartást. Az egész udvar gyászba öltözött. (Alixszal arra emlékeztek, hogy éppen Szergej bácsi esküvőjén ismerkedtek meg.)

A dinasztia tagjai egyszeriben saját palotájuk foglyai lettek. Különösen Vlagyimir bácsi volt üldözésnek kitéve, állandóan fenyegető leveleket kapott. Épp ezekben a napokban került horogra egy tucatnyi forradalmár robbanóanyag készleteikkel együtt. Még Carszkoje Szeló is veszélyessé vált a maga kiterjedt, sétára való térségeivel. Innen viszont már végleg nem lehetett kimozdulni sehova. Miklós lemondta az összes díszszemlét és házon kívüli kötelezettségeit, az óta a szerencsétlen vízszentelés óta ki sem lépett Carszkoje Szelóból. Egyáltalán nem félt ugyan a merényletektől, de egy monarchának nincs joga kockáztatnia az életét.

Január 22-e után azonban rosszabb is történt, amit nem mindjárt fogott fel. Pétervárott a munkások mintha lecsendesedtek volna (bár fenyegető hírek terjedtek, s még vagy kétszer csapatokat kellett vezényelni a városba), de a sztrájkok átcsaptak Moszkvára, a vasútra, a Baltikum vidékére, Lengyelországban pedig egészen megbénult a vasúti közlekedés. Az orosz városokban (még Jaltában is) elszaporodtak a rablások, a gyilkosságok, a titokzatos gyújtogatások, a kisebb zendülések, úgyhogy néhol veszélyes volt esténként kilépni a házból, és felmerülhetett a kérdés: van-e egyáltalán cárja ennek az országnak? Nem voltak csapatok a rend fenntartására, azok mind nagyobb számban, most már napi tizennégy szerelvénnyel a mandzsúriai sereg segítségére indultak. Mintha valami titkos csatornákon át, minden tetten érhető értesítés nélkül jutott volna mindenütt a rossz szándékú emberek tudomására, hogy most büntetlenül garázdálkodhatnak, hogy a cárjuk nem alkalmaz többé erőszakot velük szemben, csak sétálgat a fasorjaiban, és maga sem tudja, mit kellene tennie.

Január 22-e után az egyszerű népnél sokkal kegyetlenebb haragra gerjedt az értelmiség, mintha saját magára haragudott volna, amiért

kiszorult az első vonalból, s most pótolni akarná mulasztását. Tiltakoztak és sztrájkot hirdettek az ügyvédek, a professzorok, sőt, az akadémikusok is, vagy háromszázan közölték levélben, hogy megtagadják az oktatómunkát (de nem tagadták meg a kincstártól folyósított fizetésük felvételét). Őszig tartó sztrájkot hirdettek szinte minden oktatási intézményben a diákok (ők sem tagadták meg a kincstártól folyósított ösztöndíjak felvételét). Azokat pedig, akik tanulni akartak, nem volt mivel megvédeni a sztrájkolók önkényétől. De hiszen sztrájkoltak még a gimnazisták és a reáltanodások is, a szülők még a Carszkoje Szeló-i reáliskolában is gyermekeik sztrájkját támogatták. Mintha az egész orosz társadalomra hisztérikus roham tört volna. Az újságok mint eldöntött tényt emlegették az Országos Gyűlés összehívását. A pétervári egyetemen engedélyezett diákgyűlések zajlottak. Ezek egyikén olyan határozatot hoztak, hogy nem kell Országos Gyűlés, Alkotmányozó Gyűlést akarnak, azaz új hatalmi rendszert. Mintha most Oroszországban nem is létezne semmilyen hatalom. Egy másik ilyen gyűlésen letépték a falról az uralkodó arcképét, darabokra szaggatták, lábbal tiporták, majd szétszéledtek.

Mit lehetett velük tenni? Hiszen nem tartóztathatták le őket. Arra jutottak, hogy egyszerűen nem vesznek tudomást az egészről, úgy tesznek, mintha mi sem történt volna.

Ezeken a szürke, enyhe februári napokon Miklós összeszorult szívvel, görnyedten járkált a behavazott fasorokban, és nem tudta eldönteni, mihez fogjon. Mintha kibomlott volna egy fekete zsák, és ömlene belőle a baj. Mind nagyobb rémülettel gondolt erre a fékevesztett, feldühödött, művelt társaságra, amelyik gúnyt és átkokat köpködött rá. Teljesen tanácstalan volt – ugyan mit tehetne? Hogyan szólíthatná fel őket arra, hogy engedelmeskedjenek a hatóságoknak?

És nem tudott rajta segíteni senki. A tanácsadói is mind mást mondtak. Éppen örvendeni kezdett volna, hogy rátalált az egyedül határozott, egyeneslelkű Trepovra, aki nem féltette életét, amikor a miniszterei mind – különösen Vitte – egy emberként meggyűlölték a választottját, és azt mondták, hogy az mindent tönkretesz a merevségével. Márpedig most is, mint rendesen, csak két út állt előtte: hajthatatlanság vagy engedékenység. Ahhoz azonban, hogy végérvényesen válasszon köztük, nem volt lelki ereje.

Egyidejűleg minden miniszterét Carszkoje Szelóba hívta tanácskozásra a maga elnöklete alatt, azt remélve, hogy véleményük ütköztetése nyomán majd rájön az igazságra. A miniszterek egybehangzóan kompromisszumot javasoltak, azt, hogy egyezzenek meg a társadalom képviselőivel, különben összeomlanak a pénzügyek, oda lesz a külföld bizalma, forradalom tör ki. De még nincs minden veszve, ha négy hónapon belül összehívják az Országos Rendi Gyűlést.

Ám Miklós szívében ott parázslott Villi tanácsa is, az, hogy ő maga szóljon népéhez. Ha meg beszédet tartani nem akar, írásos manifesztumot bocsásson ki. A szíve azt súgta, hogy Villinek igaza van: itt a háború, hogyan lehetne most szó reformokról? Szvjatopolk kinevezése hiba volt, az ő engedményei miatt szabadult el ez az egész. Ezért hát – miniszterei háta mögött, de más jó emberei segítségével – Miklós megfogalmazott és kibocsájtott egy manifesztumot. Eszerint: minden hű alattvalóját a pártütés felszámolására, a külső ellenség legyűrésére szólítja fel: arra vagyunk hivatva, hogy a Csendes-óceánnál az összes keresztény állam érdekeit védjük; az orosz állam egyháztól megszentelt alapjainak sértetlenül meg kell őrződniük.

Tanújelét adta szilárdságának. Aláírta – és elégedett bizonyosság töltötte el. De rögtön utána – megbánás is, de rögtön utána – együttérzés is, hiszen sok jóakaratú ember okos tanáccsal akar szolgálni; és elzárkózhat-e az uralkodó a nép szava elől? Ő csak országa történelmi múltjával nem merne szakítani, ő csak országa sorsát nem hajlandó választott képviselők kezébe letenni, pártharcoknak kiszolgáltatni, a józan értelem sugallta tanácsoknak viszont örvend, mi több, epedve várja őket! A cár akarata éppen hogy a nép gondolatainak kifejezője kell hogy legyen. És az uralkodót arra indította lelke sugallata, hogy kérlelhetetlen manifesztumával egyidejűleg egy megértő, nagylelkű rendelkezést is kibocsájtson. Eszerint minden alattvalóját feljogosítja, hogy nyíltan és szabadon véleményt nyilvánítson az államrendszer tökéletesítését érintő kérdésekben, a minisztertanács pedig tartozik begyűjteni és megvizsgálni minden reformjavaslatot, bárkitől származzon is.

Most pedig Miklós, mivel nagyszerű egyensúlyban lévőnek érezte két megtett lépését, minisztereit meg sem hallgatva, a manifesztumot és a rendeletet egyugyanazon nap, március harmadika reggelén tétette közzé.

De ugyanazon a reggelen a miniszterek is megjelentek, hogy lefolytassák előre kitűzött ülésüket. A rendeletet mintha észre sem vették volna, de a nélkülük megfogalmazott manifesztum fölötti döbbenetüknek nyíltan hangot adtak. És Miklós épphogy felszárnyaló szíve megint a mélybe zuhant. A miniszterek magukkal hozták az ő megbízásából – csak erre valahogy nem emlékezett – összeállított leirat tervezetét, amely arról adott volna hírt, hogy törvényjavaslatok kidolgozásában való részvételre összehívják a helyi képviselőket. A tervezetben már szó sem esett a pártütés megszüntetéséről és a háborús külpolitikai feladatokról, ami arra engedett következtetni, hogy a háborútól függetlenül reformokra fog sor kerülni. A leirat teljes ellentétben állt az éppen kibocsájtott manifesztummal, és nem arra irányult, mint a rendelet. Nem jószáradékú tanácsadásra, hanem kikényszerített parlamentarizmusra. A miniszterek közös akaratukkal

megint tűrhetetlen engedményekbe igyekeztek belehajszolni az uralkodót, s ő nem tudott ez elől kitérni, nem tudott ellenállni unszoló szavaiknak. Mindig is félt magától, attól, hogy nem lesz elég erős. Lám, most is hosszan vívódott miniszterei körében, de aztán aláírta – az előzőekkel azonos dátummal – a leiratot. Isten áldása legyen a manifesztumon és a rendeleten, és segítsd sikerre, Uram, a leiratot is!

Ahogy távozott az ülésről, iszonyú rossz érzése támadt. Alixnál pedig zokogásban tört ki.

Mindezeken a napokon gyászistentiszteleteket tartottak Szergej bácsi emlékére. Miklós részvéttáviratokra válaszolt. Mind külföldről jöttek, itthon ujjongtak a halálán. Közben kicsi kincsüknek kinőtt az első foga. Ajándékokat csomagoltak Alix sebesültszállító vonatának. Megérkezett Stessel, Port Arthur hőse, akit a japánok szabadon bocsájtottak. Együtt reggeliztek vele, hosszan beszélgettek az erőd ostromáról.

Az egyetlen, ami most megmenthetné Oroszországot és megfordíthatná a közhangulatot, a fényes mandzsúriai győzelem lenne. A társadalom az őt elszórakoztató lázadása közben szinte meg is feledkezett a háborúról, de Miklós égő szívvel emlékezetében tartotta, hő imáiba foglalta – és várt. Tudta, hogy ott hatszázezer főnyi összevont csapatok feszülnek egymásnak, ilyenre még nem volt példa. És épp akkor, amikor ő a hazafias manifesztumot, a nagylelkű rendeletet és a szerencsétlen leiratot látta el kézjegyével, kezdte Kuropatkin az ütközetet Mukdennél.

Ó, Uram! Van-e határa próbatételeidnek? Miért ily végeérhetetlen irántunk való haragod? Újabb vereség, méghozzá mekkora! Kuropatkin, hogy elkerülje a teljes bekeríttetést, három oldalról ránehezedő nyomás alatt vonult vissza. Száz ágyút, még zászlókat is hagyott hátra, harmincezer embere esett fogságba, hatvanezret elveszített. Majdnem megfutamodás volt ez.

Annak a kibomlott fekete zsáknak a szájából hullottak, egyre hullottak a bajok Oroszországra.

Miklós ezen a tavaszon Carszkoje Szelóban maradt, kényszerűen, hogy megóvja magát a terroristáktól. Kedvelt tartózkodási helye a börtönévé változott, úgy érezte, hogy nincs többé igazi hatalom a kezében, hogy már nem tőle függ, miként alakulnak vagy nem alakulnak az események. De nem volt hatalmuk a liberálisoknak sem. Ingatag egyensúlyban volt minden, melyikük jut vajon előbb szilárd pozícióba? Egész Oroszország ingatag egyensúlyban volt.

Különböző szövetségeket hoztak létre. Aztán a szövetségek szövetségét. Akadálytalanul hívtak most már össze zemsztvo-gyűlést, és persze a számukra legcsábítóbb felé – az általános-közvetlen-egyenlő-titkos választások felé – kacsintgattak, mintha azok mindent megoldanának. Miklós remélte, hogy a kongresszusukat nem fogják

engedélyezni, hiszen már kifecseghették magukat, de engedélyezték. A rendeletet, amely lehetővé tette, hogy mindazok, akik szorgalmazzák az állam gondjainak megoldását, előadhassák jószándékú elképzeléseiket, gátlástalanul, arcátlanul úgy értelmezték, hogy különböző helyeken összejöhetnek, és hangosan, arcátlanul mindennek – még a cári trónnak, sőt Oroszországnak is – a felszámolását javasolhatják. A társadalom és az újságok nyíltan azt tárgyalták, hogy nem kellene-e békét kötni, mintha csak rájuk, nem pedig az uralkodóra tartoznék ennek eldöntése. És, hogy mit és mennyit lehetne odaadni Japánnak.

A tavasz ugyanakkor csodás, tüneményes volt! Májusban aztán mintha valami talajmenti jeges fuvallat tört volna be. Előbb ellentmondásos, utóbb már mind nyomasztóbb hírek érkeztek a Csuzimai-öbölben vívott tengeri csatáról – egyre több szólt a mi veszteségeinkről, az övékéiről meg egy sem –, és három nap alatt körvonalazódott szinte teljes flottánk pusztulásának megrendítő képe! S a derűs tavaszban még kegyetlenebbül érződött a borús sötétség.

Milyen rettentően érezteti haragját az Úr! Ekkora csapást eddig az egész háború sem mért ránk. De nyilván így volt mindez megírva az egekben, s így is kellett történnie. A szörnyű hír pedig éppen a koronázás kilencedik évfordulóján érkezett.

Miklós sokat lovagolt, próbálta kiszellőztetni a fejét, néha kajakozott, kerékpározott. Tüzéreket, az akadémia végzőseit fogadta. Egyszer Alixszal fogadtak egy rokonszenves moszkvait, Gucskovot, aki a hadseregből tért vissza és sok érdekeset mesélt. Alekszej bácsi a csuzimai csata után távozni akart a tengerészeti minisztériumból, Miklós sajnálta, fájt a szíve szegényért. (De épp ő akadályozta eddig a flotta megújítását.)

Mi legyen most a háborúval? A nyolcadik részleges mozgósítás során (általános mozgósítás nem is volt Oroszországban) újabb százötvenezer fiatal katona állt hadrendbe, akiket három hónap alatt el lehetett volna juttatni Mandzsúriába, s akkor félmilliós hadseregünk lenne ott. Meg lehetne hirdetni a kilencedik részleges mozgósítást is, bár az már a veszedelmesen felzaklatott nyugati határvidéket érintené. Csakhogy a tengeren Japán az úr, nincs mivel megvédeni Kamcsatkát, Szahalint, az Amur torkolatát, és Vlagyivosztok sincs felkészülve – sem csapatok, sem lőszer, sem élelem tekintetében – a védekezésre. A hadsereg harci szelleme megrendült, különösen Csuzima után. Sokan azt tanácsolták Miklósnak, keresse a békekötés lehetőségét (szeretett Alekszejev admirálisa, az egész akció kezdeményezője vesztette el a leginkább a bátorságát), mások legalább a japánok feltételeinek kiderítését ajánlották. Miklós maga is erre hajlott: nekünk persze a belső békesség a legfontosabb, s ennek érdekében el kell viselni a gyalázatot is. Ha visszaadjuk Oroszországnak a belső békét,

visszaadjuk azzal a külsőt is, és szerencsésen megoldódik mindaz, ami most még megoldhatatlan. De sietni kell vele addig, amíg a japánok még egy talpalatnyi orosz területet sem foglaltak el. Már a tárgyalások megkezdése is jótékony hatással lesz a lakosság hangulatára. Miklós azt sem tudta, hogyan szabaduljon meg ettől a szerencsétlen háborútól. Milyen boldog volt, ha nem tudatosította is magában, milyen könnyű volt kormányoznia az országot, amíg el nem kezdődött a háború!

Mások azt mondták: épp ellenkezőleg, nem fognak csitulni a belviszályok, ha győzelem nélkül ér véget a háború. Hazatér a vert sereg és attól talán megjavul a közhangulat? Japán pedig, ha megtudja, hogy békét akarunk kötni, újabb megaláztatásoknak fog kitenni minket.

Bezárult az ördögi kör. A rossz belpolitikai helyzet orvoslásához békére lenne szükség, de a béke csak tovább ront a belpolitikai helyzeten. Jaj de bonyolult minden ezen a világon. Halmozódtak, egyre halmozódtak az emberi ésszel fel nem oldható ellentmondások. És mind Miklós fejére hullott.

Vilmos azt írta: a háborúd nem népszerű országod lakói körében. A te értelmezésed szerinti nemzeti becsület nevében nem szabad tovább halálba küldeni embereket. Felelned kell majd ezért a cárok cárja előtt. Rendelkezésedre állok a béke előkészítésében. A japánok nagyon tisztelik Amerikát, én pedig jó barátságban vagyok Roosevelt elnökkel, magánúton kapcsolatba léphetek vele.

Jöjjön hát, aminek jönnie kell, alakulnak a dolgok maguktól. Nagyeszű ember ez a Vilmos, milyen jól lát mindent!

Az amerikai elnök néhány nap múlva felajánlotta a közvetítést, és megkezdődtek a tárgyalások. Miklós még tartotta magát, azt válaszolta tábirataiban a hazafiaknak, hogy sosem fog Oroszország szempontjából méltatlan békét kötni, közben pedig elküldte a tárgyalásokra a mindenre alkalmas Vittét. És bár tisztában volt azzal, hogy Vitte nem tántorodik vissza, ha Oroszország számlájára kell kiegyenlítenie a tartozást, de ezzel a feladattal csakis egy önálló, okos embert bízhatott meg, ám ha körülnézett, azt kellett látnia, hogy ilyenek az orosz trón körül nincsenek.

Elküldte hát Vittét a tárgyalásokra, miközben őt magát kettős remény éltette. Az, hogy a tárgyalások sikeresek lesznek, és az, hogy nem lesznek sikeresek. Az egyik is, a másik is megkönnyebbülést ígért: vagy a háborútól való szabadulást, vagy a gyalázat elkerülését. Vagy szertefoszlik a haza iránti bizalom, vagy folytatódik a vérontás. Nem tudta, mit kívánjon. Élete egyik eldönthetetlen választása előtt állt, egyedül a Mindenhatóba vetett hite nyújthatott neki vigaszt.

Az országon belül mintha tovább hullott volna szét minden. Lódzban felkelés tört ki, barikádokat emeltek, zavargások voltak

Ogyesszában, döbbenetes, megmagyarázhatatlan zendülések a Fekete-tengeri Flotta páncélos hajóin, amelyeken tiszteket gyilkoltak meg – hihetetlenül szégyenletes história! Másfelől békésen zajlott le a két további részleges mozgósítás, ment, egyre ment az erősítés Mandzsúriába, a hadsereg megszilárdult, az ország pénzügyi helyzete nem ingott meg, a gazdaság sértetlen maradt, idősebb korosztályokat nem kellett behívni. Oroszország akár még tíz évig is háborúzhatott volna, ha nincs a társadalom ellenállása. Ilyen körülmények között könnyekig sértő volt megalázó békét kérni.

Eleinte a japánok egész Szahalint követelték és nagy összegű jóvátételt, de akkor aztán Miklós azt mondta: egy kopejkát se; s már kezdte remélni, hogy a tárgyalások megfeneklenek, és a társadalom majd értékelni fogja, hogy nem a cár, hanem Japán vitte zsákutcába a tárgyalásokat, s így nem fog tovább lázongani. De Japán hirtelen és teljesen váratlanul lemondott a jóvátételről, csak Szahalin déli részét, Port Arthurt, Liaotungot kívánta magának. És Vitte aláírta a békeszerződést. Japán beleegyezése olyan hirtelenül jött, a békét olyan gyorsan, szinte egy pillanat alatt kötötték meg, hogy Miklós ezt újabb vereségnek és bánatnak érezte. Egész nap kábán járkált, a hideg szél csak fokozatosan hűtötte le fejét és a forró gőzt: talán jó is, hogy aláírták. Bizonyára így kellett ennek történnie. A palotában könyörgő istentiszteletet tartottak, de Miklós nem érzett örömöt. Kezdődni is úgy kezdődött a háború, mintha álmodta volna, befejeződni is úgy fejeződött be, mintha álmodta volna…

A nyarat, mint rendesen, Peterhofban töltötték, itt, ezen a körülhatárolt területen nagyobb biztonságban voltak. Néhány hétig tartott az egészséges nyári hőség, sokat fürödtek, Alix és a gyermekek a vizet taposták. Elektromos motoroson csónakáztak. Teniszeztek.

Ezekben a súlyos hetekben Villi találkozót ajánlott, Miklós örömmel beleegyezett, hiszen egész lelke arra vágyott, hogy megossza gondjait egy hozzá közelállóval, aki emellett még egyenrangú társa is. A feszült orosz helyzetre való tekintettel abban állapodtak meg, hogy mind a ketten szkúneren mennek Björkőbe, az egészen közel van, itt, a Finn-öböl partján. Miklós támogatást és baráti tanácsot várt a japán tárgyalásokat, no meg az országon belüli zavarokat illetően, amelyeknek megoldását Villi mindig oly irigylésre méltón jól látta.

Vilmos jókedvűen, de ugyanakkor igen gondterhelten érkezett. Azt mondta, Oroszországot éppen most, amikor kikerül a japán háborúból, támadás fenyegeti Anglia részéről. Ezért különösen időszerűvé és elengedhetetlenné vált eddig elodázott védelmi szerződésük, amelybe utóbb Franciaországot is bevonják majd. Az elmúlt hónapok sok nyugtalansága közben Miklós valahogy elvesztette a fonalat, nem tudta megérteni, miért éppen most, a háború végén, a japánokkal való békekötés napján (hiszen Németország nem lép háborúba Japán ellen)

lett olyan fontos Vilmosnak ez a szerződés. De Villi gondterhelten, barátian és nagyon kategorikusan bizonykodott, sőt, mint kiderült, magával hozta a kész szerződést is! De hiszen feltételül szabták, hogy előbb megtanácskozzák a dolgot Franciaországgal! – Semmi esetre sem – így Vilmos –, akkor Anglia értesül mindenről, és lesz ideje hadat üzenni. Most rögtön alá kell írni (ő lám, már alá is írta!), akkor Franciaország is könnyebben csatlakozik majd, ha van egyáltalán lelkiismerete. És már nyújtotta Miklósnak a tollat, hogy írja alá. Az sehogyan sem tudta teljesen átlátni a dolog értelmét, más foglalta le gondolatait. Igaz is, Franciaország a háború és a csapások éveiben mindvégig idegenként viselkedett, nem úgy, mint egy szövetséges, inkább, mint Oroszország ellenségeinek szívbéli barátja. Villi ezzel szemben olyan barát volt, aki nem hagy el a bajban, barátságuk éppen a japán háború idején szövődött olyan szorosra, mint azelőtt soha. Szeretett testvérének nevezte Miklóst, és egyetlen reménye az volt, hogy győzni lássa. Most azt mondta, hogy ez a szövetség különösen Oroszországnak hasznos, azért is javasolja. A Kettős Szövetség később Hármassá bővül, majd létrejön az Ötös, annak meg ki állhat ellen? A kisebb államok természetesen mind hozzánk csapódnak, bizalommal követve minket. Könnyen lehet, hogy idővel Japán is csatlakozni akar majd hozzánk. A mai nap új lapot nyit a történelemben.

És Miklós aláírta. Volt utána sok-sok baráti örvendezés, többször is összeölelkeztek. Most pedig, mondta Vilmos, mélységes titokban kell tartani a szerződést, még a külügyminiszterednek se szólj róla, különben híre megy. Még a külügyminiszternek se? Annak se! No de a részünkről történő megerősítéshez bizonyos aláírások kellenek. Semmi baj, a te oldaladon áll a tengerészeti minisztered. Írja alá ő, de olvasatlanul. Német részről meg majd hitelesíti a hadsegédem.

Szívélyesen búcsúztak egymástól. Miklós az együtt töltött órák kellemes benyomásával tért haza. (Örült, hogy a gyermekeit láthatta, de nem, hogy a minisztereit.) Most ebben a hármas szövetségben, Németországgal és Franciaországgal az oldalán, Oroszország ismét legyőzhetetlen lesz.

De mi történt a határokon belül? Olyan kongresszusokat hívtak össze, amilyeneket csak akartak, s az egyik merészebb határozatokat hozott, mint a másik. A városok és a zemsztvók kongresszusa küldötteket akart meneszteni az uralkodóhoz, s neki már nem állt hatalmában visszautasítani őket. Kénytelen volt, akár egy iskolás, közvetlenül szembenézni ellenségeivel, az alkotmánypártiakkat. Ott állt szemben velük, figyelte az arcukat, mindennapi, jómódú emberekét, szinte mind nemesek voltak, köztük sok herceg is, és várta, milyen fullánkot eresztenek belé. Kimondott szavaik azonban tiszteletettudóan (vagy lekezelően?) hangzottak, de azt vetítették előre, hogy a hatalom mindaddig erőtlen lesz, amíg nem kerül sor a

népképviselők összehívására, amint azt az uralkodó ígérte is.

Miklóst mégis meghatotta visszafogottságuk, és meleg hangon válaszolt nekik (hisz az nem lehet, hogy orosz emberek ne tudnának egyezségre jutni egymással!). Igen, igaz, hogy megígérte, de a dolog valahogyan elhúzódott, sehogyan sem állt össze az Országos Gyűlés, vagy modernebbül fogalmazva: az Állami Duma, s mindenki másként is értelmezte. Az uralkodó egyfajta tanácskozó testületnek képzelte, amelyben mérsékelt, jószándékú emberek vesznek részt és tanácsaikkal hozzásegítenek ahhoz, hogy figyelmen kívül ne maradjanak bizonyos lehetőségek, a lázongó nemesek viszont valami fékevesztett közgyűlésnek gondolták, amely erővel átveszi a hatalmat a cártól.

Egy hónap elteltével ugyanezek a zemsztvo-tagok újabb kongresszust hívtak össze, s már nem azt nyilatkozták, mint amit Peterhofba indulásukkor mondtak, hanem, hogy semmi értelme reformokra várni, a forradalom ugyanis már tény, és hogy nem a trónhoz, hanem a néphez kell fordulni. Ők, akik hívatlanul jöttek, önkényesen alkotmánytervezetet hagytak jóvá, és elutasították az uralkodó tanácskozási jogú Dumáját. Olyan gyorsan változtatták véleményüket, hogy nem lehetett eligazodni rajtuk, s eldönteni, melyik érdemel hitelt: a tegnapi vagy a mai énjük. Bebizonyosodott, hogy pusztán cselből jártak közben népképviseletért, valójában a hatalmat akarták megragadni. Az értelmiségi szövetségek szövetsége pedig ülésein leplezetlenül rablóbandának nevezte a korabeli államhatalmat. Ők még a forradalmároknál is cifrábban tudták kifejezni magukat.

Össznépi, nemzeti, nem rendi Dumát kívántak az uralkodótól, Miklós viszont azt latolgatta, nem lenne-e jobb kizárólag parasztokat hívni abba, azok nem csélcsapok, nem hebehurgyák, mindig megfontoltak, közülük is talán az írástudatlanok a legalkalmasabbak, hiszen azok nem szajkózzák az újságok jelszavait, nem hat rájuk az ármánykodás. Azt a nagyhangú, pimasz városi társaságot meg a legjobb lenne eleve kizárni? Ó, de jó lenne tényleg egységet és megértést teremteni a cár és Oroszhon, a cár és a zemsztvo-tagok között! Hiszen megvolt az a régi szép időkben! Most, amikor Miklós könyörgő istentisztelettel nyitotta meg nyári tanácskozásait rangos és hozzáértő embereivel, igyekezett maga is minden cikkely mélyére hatolni, és eldönteni, hogyan fogalmazzák azt meg. Tudta, hogy rendkívüli lépésre szánja el magát, s ezt talán sem atyja, sem nagyatyja nem bocsájtaná meg neki.

Forró volt a nyár, sok látványos zivatarral. A megbeszélések és az ülések miatt egyes napokon szokatlanul nagy – napi öt-hat órás – volt az elfoglaltsága. És még sok sebesültet is fogadnia kellett. Pihenésképpen tisztekkel és Misával teniszezett, motorozott,

csónakázott. A kínai pavilonban, az erkélyen, napernyő alatt teáztak. De annál jobban semmi sem tudta felüdíteni, mint valamelyik katonai egységnél tett látogatás és az ezredtiszti családban elköltött hosszú, kellemes ebéd. Vagy ha maga rendelt el riadót a Lovas Gárdában, s lovagolt ki a gyakorlótérre megszemlélni a gyülekezőket.

Ugyanezekben a napokban jött monsieur Philippe megrendítő halálhíre.

Urunk színeváltozásának ünnepén (és a Preobrazsenszkojei Ezred díszszemléjének napján), félesztendős előkészítő munka után közzé tették a Duma-törvényt, és a hiúságában sértett városi csőcselék s vele a Rurikok ágából származó hercegek rögtön azt kiabálták, hogy becsapták őket. Vilmos, aki egész idő alatt sürgette a közzétételt, most gratulált Miklósnak, de megint csak sürgette, válasszák meg mielőbb a küldötteket. Vessék el vagy hagyják jóvá a közelgő béke feltételeit a nép képviselői, rájuk hárul a döntés felelőssége, s az ellenék kénytelen lesz elhallgatni, a cár pedig, bármi történjék is, mentesül minden támadástól, hiszen egyetlen halandó uralkodó sem vállalhat egy ilyen döntést, ha nem támogatja abban a népe.

Vilmos tanácsai mindenkor bölcsen magabiztosak voltak. Miklós azonban tudta, hogy az igazi nép mindig bízik uralkodójában, s ezért nem igyekezett elhárítani magától az egyszemélyi döntések terhét. Tizenegy évnyi uralkodása alatt már megszokta őket.

Csakhogy: a nép másik, méghozzá mozgékonyabb része képtelen dolgokat művelt az országban, és miután nem büntette meg először és nem fékezte meg másodszor, harmadszor, most már semmikor sem volt ereje úrrá lenni rajta. A birodalom számos részét, különösen Lengyelországot, Finnországot, a Baltikum vidékét sztrájkok, robbantások, gyilkosságok és rablótámadások rázták meg. A sztrájkolók utcai felvonulásokat rendeztek. Bakuban felgyújtották az olajkutak kétharmadát, aztán örmény-tatár mészárlás tört ki. Ugyanilyen véres összecsapásra került sor Tifliszben is. Óriási tömegű fegyver érkezett Oroszországba. Amikor zátonyra futott egy kétezer svájci puskát szállító hajó, ez köztudottá vált. A diákoknak tett engedményként – hogy a sztrájk után könnyebben kezdhessék meg az új tanévet – meghirdették az egyetemi autonómiát, a rektorválasztást, s azt, hogy az egyetemek területi függetlenségét a rendőrség nem sértheti meg. A diákok azonban ahelyett, hogy hálásak lettek volna ezért és lecsillapodtak volna, szabadon gyűléseztek és lázító, anarchista beszédeket tartottak.

Mindezt már nem lehetett elviselni. Miklóst régóta foglalkoztatta a gondolat: hogyan tudna e kellemetlenségek elől néhány napra elutazni, s némi pihenéshez juttatni magát, hogy a maga gyönyörűségére élvezhesse kicsit az életet? A Japánnal megkötött békeszerződésnek hála ez a vágya teljesíthetővé vált. A Sarkcsillag

nevű kényelmes jachton minden gyermekükkel együtt a finn sziklaszigetekhez indultak, egy katonai egység kikötőjében horgonyoztak le. A gyermekek örvendeztek, hancúroztak a tisztekkel és a matrózokkal, Miklós pedig, akár egy kisfiú, boldogan élvezte a szabadságot és a pihenést. Remélte, hogy a kicsi trónörökös is megszereti a tengert. Kirándultak, evezős és vitorlás versenyeket rendeztek, Alixszal látogatásokat tettek a hajókon, némelyiken Miklós riadót rendelt el – tűzit, vízit és harcit –, s mindegyiknek a lefolyásával elégedett volt. A leginkább azonban a vadászat szórakoztatta őket, hajtóvadászatot rendeztek a szigeteken, matrózokkal a hajtók szerepében. Nyírfajdokat, nyulakat, sőt egyszer egy nagy rókát ejtett el. Esténként tűzijátékot tartottak a gyermekeknek, vagy fujókást játszottak, máskor zenéltek. Közös ebédeket rendeztek a fedélzetmesterekkel és tengerésztisztekkel, sokat nevettek. És milyen jól aludtak! Boldog két hét volt. Mintha érezték volna, hogy ekkora gondtalanságban nem egyhamar lesz megint részük. Ezekben a napokban sietett jelentkezni Vitte, aki a béketárgyalásokról érkezett haza. Miklós ide, a szigetekre hívatta, grófi címet adományozott neki, amitől az teljesen megrendült, háromszor is megpróbált kezet csókolni Miklósnak. Még bizonyára maradtak volna, de a barométer süllyedni kezdett, szél kerekedett, vissza kellett térni Peterhofba. Ott aztán megint jöttek a beszámolók, a fogadások. Nagyon vágytak vissza kedves jachtjukra.

Miklós abban reménykedett, hogy most, a békekötés után majd minden megnyugszik magától. De nemcsak hogy megnyugvás nem következett be, hanem még zaklatottabbá vált a helyzet. A diákgyűléseken az odacsapódott csőcselékkel együtt öt-hét ezren vettek részt, az engedélyezett helyeken minden rendőri akadályoztatás nélkül heteken át hőbörögtek, este hazamentek, reggel meg újra összeverődtek, hogy folytassák. Olyan határozatokat hoztak, hogy: ha abbahagyják a sztrájkot, azt csak azért teszik, mert az ellenállás gyenge, passzív formájának tekintik, s áttérnek az aktív lázító tevékenységre, az egyetemeket a politika iskoláivá, a forradalom tűzfészkeivé változtatják. „Minek tanuljunk, ha Oroszországot vér borítja? Éljen a kommunizmus!” Fájdalmas volt erről értesülni, de ellene szólni nem volt hol és nem volt kinek – ehhez szükséges hangereje nem volt a cárnak. A diákok meg ismeretlenül, láthatatlanul és túl rejtve ténykedtek. Azt pedig még a hozzá legközelebb állóknak sem mondhatta el: a január 22-én oly szerencsétlenül kiontott vér szinte megperzselte Miklóst, s most óvatosan visszafogta, mérsékelte a kormány minden kezdeményezését, nehogy az a szörnyűség megismétlődjék.

A gáttalan erőszakhullám azonban mind magasabbra csapott. A sajtó teljesen elszabadult, de senki sem folyamodott a bírói

hatalomhoz, hogy a törvény szigorával lépjenek fel ellene. Ha sztrájkba kezdett egy nyomda, akkor annak fiatal szedői különböző gyanús elemekkel együtt beverték a többi nyomda ablakait, és mindegyikben leállt a munka. Volt, hogy megöltek vagy megsebesítettek egy-egy városi rendőrt vagy csendőrt. (Csak éppen senkit sem vettek őrizetbe, még a főkolomposokat sem, nehogy tovább fokozzák az elégedetlenséget!) Amíg még nem lépett sztrájkba a posta, gyalázkodó, mocskos levelek jöttek a nagyhercegek címére. Aztán sztrájkolt a posta, vele a távírda; sztrájkoltak, nem tudni, miért, az ügyvédek, a gimnazisták, a pékek, intézményről intézményre terjedt a sztrájk. Még a teológiai akadémia is! Amikor a metropolita a helyszínre érkezett, hogy a hallgatók lelkére beszéljen, azok nagy füttykoncert és forradalmi dalok éneklése közepette nem engedték belépni az épületbe. Több pópa nem volt hajlandó felolvasni a metropolita megbékélésre felszólító pásztorlevelét.

Moszkva egész szeptember és október folyamán nem tudott kikeveredni a sztrájkokból és utcai összecsapásokból. A sztrájkoló munkások azt követelték, hogy képviselőiket se elbocsátani, se őrizetbe venni ne lehessen, azoknak viszont legyen joguk elbocsátani a gyár vezetőit. Önhatalmúlag kongresszusokat hívtak össze, a küldötteik megválasztására spontán került sor. (Különös, de a helyi hatóságok passzívak maradtak.) Rengeteg ígéretet tartalmazó kiáltványokat terjesztettek. Már az utcákon is gyűléseztek, s már nem zemsztvo- vagy duma-tagságot követeltek, hanem a monarchia megdöntését és alkotmányozó nemzetgyűlést. A parancs szerint tüzet nyitni nem volt szabad, csak szétoszlatni a tömeget. A titkosügynökök jelentései másról sem szóltak, mint városi rendőrök, kozákok és katonák meggyilkolásáról, rendbontásokról és zavargásokról, Az igazságszolgáltatás azonban nem üldözte a politikai bűnözőket, a nyomozók nem bukkantak a tettesek nyomára, mert mindahányan, az ügyészeket is beleértve, velük szimpatizáltak.

Talán nem is baj, ha folytatódnak a rendzavarások: így Oroszország maga jön majd rá, hogy milyen pusztító a hatásuk, s maga fordul el tőlük!

Létrejött magától egy forradalmi vasutas szövetség, és sztrájkra igyekezett rávenni az összes vasutast. Ez elég gyorsan sikerült is: október 20 és 23 között megbénult valamennyi Moszkvából induló járat. A szervezők terve az volt, hogy általános éhségsztrájkot kezdenek, ezzel lehetetlenné teszik a csapatok mozgatását, ha a kormány a zavargások elfojtására szánná el magát. A diákok bezáratták az összes boltot. A gonosztevők kihasználták, hogy hivatalos hírközlés nem volt, és azt a rémhírt terjesztették a városban, hogy „az uralkodó lemondott, és külföldre távozott”. Rögtön ezután Moszkva víz és villamos áram nélkül maradt, és sztrájkba lépett az

összes gyógyszertár. Pétervárott Miklós a helyőrség minden csapatát Trepov rendelkezésére bocsájtotta, az figyelmeztetett, hogy bármilyen rendbontást azonnal megtorolnak, így itt nyugalom volt. Közben viszont a munkások országos általános sztrájkot határoztak el, rettenetes. Lehet persze, hogy a követeléseik között számos jogos is volt, de nem akartak várni, amíg azok fokozatosan teljesülnek.

És mindennek a tetejébe épp most, ebben a vészterhes időszakban akarta Miklós unokatestvére, Kirill feleségül venni unokahúgát, az elvált Viktóriát, szégyent hozva az egész dinasztiára. Sehogyan sem akart tudomást venni az uralkodó tiltásáról, úgyhogy az kénytelen volt őt külföldre száműzni, sőt annyira megharagudott rá, hogy példátlan módon még nagyhercegi címétől is meg akarta fosztani.

De hát mihez fogjon egyáltalán? Majdhogynem rosszabbul alakult a helyzet még a januárinál is. Megszakadt Moszkvával a telefon- és távíró-összeköttetés. A minisztereknek semmilyen határozott, világos tervük nem volt, s csak azon vitatkoztak ezekben a napokban, hogy létrehozzák-e a főminiszteri posztot (ezt Vitte szerette volna magának), s ha igen, alárendeljék-e neki a többi minisztert. Miklós idegei a végsőkig feszültek, de így voltak ezzel a többiek is. Valami rettenetes vihar előtti szélcsendben érezték magukat.

E szörnyű napok egyikén külön audienciát kért Vitte, és Miklós kész volt őt fogadni, reménykedve várta. Amikor az országban meggyengült a hatalom minden láncszeme, nem engedelmeskedett, vagy működése fölösleges, esetleg éppen káros volt, ki másba helyezhette Miklós minden reményét, ha nem ebbe a mindig bátor és mindig hozzáértő emberbe, aki kisegítette őt a balsikerű háborúból?

Vitte reggel érkezett Peterhofba, és másnap este lett, amikor távozott. Az egyik napon részletes, kimerítő jelentést tett Miklósnak, a másikon Alix jelenlétében írásos feljegyzést nyújtott át. A kialakult bonyolult helyzetben csak egy kiváló elme segíthetett, s ez volt Vitte. Magasröptűen tudott gondolkodni, felülemelkedve az egyszerű kormányfeladatokon az emberiség története vagy a tudomány elméleti szintjén, Szívesen, hosszan és lelkesen beszélt, az ember szájtátva hallgatta. Ezúttal azt fejtegette, hogy Oroszországban most az emberi szellem fokozatos fejlődése tapasztalható, hogy minden társadalmi organizmus természetes jellemzője a szabadságra való törekvés, és jelenleg épp ez mutatkozik meg törvényszerűen az orosz társadalom mozgalmában, amelynek célja a polgári szabadságjogok kivívása. Ahhoz, hogy ez a most már a robbanáspontjához ért mozgalom ne csapjon át anarchiába, magának az államnak kell nyíltan és bátran élére állnia. A szabadság hamarosan úgyis győz, de jaj, ha forradalom – mindenféle szocialisztikus kísérletek, a család és a vallás szétbomlasztása – útján, mert akkor a külföldi hatalmak darabokra tépnek minket. De mindettől könnyen megmenekülhetünk, ha a

kormány tevékenységének éppúgy, mint a társadalomnak, a teljes szabadság válik jelszavává. Akkor a kormány azonnal támaszra lel, és korlátok közé szoríthatja a társadalmi mozgalmat. (És Vitte kész volt egy ilyen politika határozott megvalósítását személyesen vállalni.) A tanácskozási jogú Duma összehívásának felajánlására túl későn került sor, mivel nem felel már meg a társadalom eszményeinek, azok ugyanis már a szélsőséges eszmék területére csaptak át. Nem szabad a parasztság hűségére sem támaszkodni, különös helyet szánva e rétegnek. A haladó társadalmi elvárást kell kielégíteni, és a jövő társadalmi ideálja, az általános-egyenlő-titkos választások felé haladni. Nem kell félni az „alkotmány” szótól, az nem jelent mást, mint a törvényhozói cári hatalom megosztását a választott képviselőkkel, helyesebb felkészülni erre a végkifejletre. A legfontosabb, hogy olyan minisztereket válasszunk, akik a társadalom megbecsülésének örvendenek. (És ki örvendett annak Vitténél jobban!) Nem csinált titkot abból, hogy ez bizony éles, évszázadokat meghatározó fordulatot jelent majd Oroszország politikájában. De egy ilyen rendkívül veszélyes pillanatban semmiképpen sem szabad a régi hagyományokhoz ragaszkodni. Nincs választásunk: vagy a monarcha áll a felszabadító mozgalom élére, vagy az ösztönösség martalékává válik az ország.

Miklós ezzel a könyörtelen logikával szemben nem tudott érveket felhozni, a helyzetet pedig egyszeriben tényleg kilátástalannak látta (hogyan alakulhatott ez így? Mikor?!). A szíve azonban még ellenszegült, nem akart ilyen hirtelen odadobni mindent: a hatalmát is, az évszázados hagyományokat is, a parasztságot is. Mintha valami nem stimmelne. De nem volt más, okos ember, akivel ezt megbeszélhette volna.

Tanácsadónak úgy általában egyik miniszter sem volt alkalmas, még a simulékony Frederiksz udvari miniszter sem. Kiderült hirtelen, hogy a trón közelében, sőt, az egész cári fővárosban nem voltak igazán okos tanácsadók. És *Maman* is elutazott, Dániába. Bár a lelkére kötötte, hogy a nehéz pillanatokban Vittéhez tartsa magát. De hiszen atyja is ezt hagyta meg neki!)

Ott volt a kissé primitív, hűséges Trepov, de az nem tudott ilyen átfogóan, emelkedetten és meggyőzően bölcselkedni, csak azt hajtogatta, hogy az effajta zavaros időkben nem szabad reformokat bevezetni. Katonai erővel kell letörni minden rendzavarást, akkor a reformok sem látszanak majd a gyengeség jelének. Ám *attól* a naptól kezdve az, hogy katonaságot vessen be a tömeg ellen, meghaladta volna Miklós erejét.

Vitte csábító győzködését követően, miután Alix sem tudta döntéshez segíteni, egy teljes napon, majd egy másodikon is tanácskozni próbált ezzel-azzal, gyötrődött, mert megoldást senkinél

sem talált, s maga sem látott. A többnapos folyamatos tárgyalás a végkimerülésig elfárasztotta. És akkor még mindenféle kívülállók jöttek látogatóba, hol urak kozákok, akik kaviárt hoztak ajándékba, hol valami megható küldöttség, amelynek tagjai mindenképpen látni szerették volna a kicsikét; hol meg külföldiek. Esténként szokás szerint fujókást játszottak vagy biliárdoztak, de reggel, még ha későn kelt is fel, nem tudott menekülni a problémák elől.

Közben pedig a vasutas sztrájk nem csak Pétervárt érte el, hanem kiterjedt a Peterhofba vezető vonalra is, úgyhogy azok, akiket a cár hivatott, mivel szüksége volt rájuk, vonaton nem, csak hintón vagy hajón tudtak eljutni hozzá. Szép kis idők! (És milyen pocsék volt az időjárás is. Hideg szél fújt, folyton esett.)

Miklós előtt hirtelen felsejlett, hogy Vitte talán eltúlozta a dolgot, s neki most nem is kell megtennie a nagy, döntő lépést, beérheti egyszerűen egy kisebbel is. Azt táviratozta Vittének: egyesítsék az összes miniszter tevékenységét (eddig egymástól elkülönülve működtek, mivel mindegyikük közvetlenül az uralkodónak tartozott beszámolási kötelezettséggel), és állítsák helyre a rendet a vasúton és általában mindenütt. Amint ismét nyugodt medrében zajlik az élet, természetesen össze Lehet majd hívnia választott képviselőket is.

Ez azonban mintha Trepov cselekvési programja lett volna, amelyet Vitte, aki ellensége volt Trepovnak, nem fogadhatott el. Másnap hajón Peterhofba jött, és megint előadta, hogy a zavargások elfojtása elméletileg lehetséges, bár sikerre aligha vezet, de ennek véghezvitelére nem ő, Vitte az alkalmas ember. Az oroszországi vasutak védelmére különben sincs elég katonai alakulat, azok jórészt a Bajkálon túl tartózkodnak, s éppen a vasút akadályozza visszatérésüket. Vitte az elgondolását most egy alattvalói hűséggel átitatott jelentésbe foglalva terjesztette be, amelyet elég, ha az uralkodó jóváhagy, s máris új politikai irányvonal kezdődik. Ennek lényege: Oroszországot széleskörű szabadságjogok adományozásával kell meggyógyítani, mindenekelőtt és haladéktalanul a sajtó, a gyülekezési, az egyesülési szabadságéval. Ezután pedig lassan körvonalazódik majd a józan többségi elv, s ennek megfelelően épül fel a jogrend, ha mindjárt hosszú évekre lesz is ehhez szükség, hiszen a lakosság nem egyhamar tesz szert polgári gyakorlatra.

Tárgyaltak minderről reggel és tárgyaltak róla még este is. Sok furcsaság volt Vitte javaslatában, de mást senki sem javasolt, s nem is volt senki, akitől más javaslatot lehetett volna kérni. Úgy festett tehát, hogy alighanem ezt kell elfogadni. Csak ijesztő volt hirtelen egyetlen emberhez kötnie magát. Nem lenne-e hajlandó Vitte egy más beállítottságú személyt, Goremikint maga mellé venni belügyminiszternek? Nem, kötötte meg magát amaz, őt semmi se korlátozza munkatársai önálló megválasztásában, még ha – és ettől

nem kell megijedni – a közélet szereplői között keresné is őket.

De nem! Miklós egy ilyen tervet nem hagyhatott jóvá. Meg aztán: valaminek azért személyesen az uralkodótól kell kiindulnia, például valamilyen manifesztumnak. Legyen az egy adományozási manifesztum, amelyet templomokban hirdetnek ki, s így az közvetlenül a nép fülébe és szívébe jut, a népébe, amely úgy áhítozik ezekre a szabadságjogokra. Miklós az engedmények értelmét csakis egy ilyen manifesztum formájában tudta elképzelni; hogy az egész közvetlenül a cártól induljon ki, s ezzel ő elébe menjen népe kívánságainak. És igen, állítsa is össze és hozza el Vitte már holnap a kiáltvány tervezetét.

Ezen az estén semmilyen játékot sem játszottak. Reggel pedig berontott Nyikolasa bácsi, váltott lovakkal jött, elkerülve a sztrájkolókat, egyenesen tulai birtokáról. Helyesen tette, éppen jókor érkezett. Ha már kemény kézre, diktátorra van szükség, ki lenne nála alkalmasabb? Amióta Miklós a lovastestőröknél szolgált századosként, és Nyikolasa volt az ezredparancsnoka, nagy katonai tekintély maradt számára. És Nyikolasa nagy hirtelen, az érkezés hevében akár a diktátorságot is vállalta volna. Ekkor azonban újra idehajózott Vitte, csak úgy árasztotta magából megint mézesmázos rábeszélő szavait, és Miklós ismét ellágyult, elbizonytalanodott. Nyikolasa pedig Vitte hatására teljesen más meggyőződésre jutott, a leghatározottabban kiállt Vitte és a szabadságjogok mellett, sőt azzal fenyegetőzött, hogy főbelövi magát, ha Miklós nem hagyja jóvá azokat. Vitte azzal győzte meg őket, hogy elmondta: a helyzet az, hogy ha egy energikus katonának sikerül is most elfojtania a zavargásokat, az tengernyi vért fog követelni, de csak átmenetileg juttat lélegzetvételhez. Az ő programjának teljesítése ezzel szemben tartós nyugalmat teremt. De továbbra is amellett kardoskodott, hogy az ő szövegét tegyék közzé, nehogy, úgymond, az uralkodóra háruljon a felelősség (vagy esetleg ő maga akart jobb színben feltűnni a társadalom előtt?), meg hát eleve nehéz lenne mindent egyetlen kiáltványban kifejteni. De azért, közölte Vitte, előkészületben van a kiáltvány is, a hajón vázolták fel, most a kikötőben a munkatársai öntik végleges formába. Elküldtek a Manifesztumért.

Lenyűgöző szavak voltak abban: „Oroszország uralkodójának java elválaszthatatlan a nép javától, és népének bánata az ő bánata.” Valóban így volt, Miklós valóban így is érezte, ezt akarta volna mindig is kifejezésre juttatni, csak nem voltalt rátermett közvetítői. Őszintén nem értette, miért nem csitulnak a gonosz zavargások, miért nem győz a kölcsönös békülékenység és türelem, amelyek megléte boldog életet biztosítana a jóakaratú embereknek mind falun, mind városon; és a sok hű tisztviselőnek, és a sok rokonszenves polgári és katonai előkelőségnek, és a cári udvarnak, az összes nagyhercegnek és

nagyhercegnőnek; és senki sem lenne kénytelen lemondani semmiről, és nem kellene változtatnia életmódján. (*Maman* különösen azt hangsúlyozta mindig, hogy senki se bolygassa a korona- és családi birtokokat, amelyeket ezek a disznók különböző pártok programjai alapján el akarnának venni.)

A Manifesztum tartalmazta még mindazon szabadságjogokat, amelyekhez Vitte ragaszkodott, és a már meghirdetett Duma választói körének kiterjesztését, és – mint a jövő követendő ideálját – az általános választójogot, továbbá azt, hogy a jövőben hatályát veszti minden olyan törvény, amelyet az Állami Duma nem szentesített.

Az uralkodó persze jól tudta, hogy az orosz nép még nincs felkészülve a képviseleti rendszerre, még tudatlan és műveletlen, az értelmiség pedig tele van forradalmi eszmékkel. De hiszen az engedményeket nem is az utcának, nem a forradalomnak fogják tenni, hanem a mérsékelt állami elemeknek, az ő számukra építik az új rendet. És hát nem is egészen alkotmány lesz ebből, ha egyszer a cár szíve és jó szándéka adományozza, nem igaz?

Az összes jelenlévő egyetértett, de Miklós óvatosságból nem írta alá itt a szöveget, magánál tartotta, hogy még imádkozzék és átgondolja. És megtanácskozza Alixszal. És megtanácskozza még többekkel, például Goremikinnal és másokkal. Készült még két manifesztum-tervezet. Vitte elutazóban határozottan kérte, hogy minden változtatást egyeztessenek vele, különben nem vállalja a végrehajtást. Vasárnap éjszaka elküldték az öreg Frederikszet Pétervárra Vittéhez. Az pedig egyetlen korrekciót sem fogadott el, a személye iránti bizalmatlanság jelét látta bennük, s már-már visszautasította a főminiszteri posztot.

Lényegesen más megoldást ezekben a napokban a hűséges Trepovon kívül senki sem javasolt. Mindannyian – élükön Nyikolasával – meg voltak győződve a szabadságjogok adományozásának és a cári hatalom korlátozásának szükségességéről.

Félelmetes elhatározás volt, Miklós ezt jól tudta. Ugyanolyan kínokat és kétségeket állt ki, mint a japán békekötés kapcsán: vajon jó-e ez? Vagy rossz? Hiszen annak a cári hatalomnak a határain változtat, amelyet csorbítatlanul kapott örökül őseitől. Olyan volt ez, mintha önmaga ellen hajtana végre puccsot. Mintha a koronáját veszítené el. Egyetlen vigaszául az szolgált, hogy nyilván Isten akarta úgy, hogy Oroszország legalább abból a kibírhatatlanul kaotikus állapotból szabaduljon, amelyben már egy éve leledzett. Hogy az uralkodó ezzel a manifesztummal megbékéltesse országát, a mérsékelteket erősítse mindenféle szélsőségessel szemben. És jónak látta szabadságjogokat adományozni.

A megvalósítás hétfőre, október 30-ra esett, éppen annak a vasúti szerencsétlenségnek a tizenhetedik évfordulójára, amelyben kis híján

az egész dinasztia odaveszett (erről is minden évben megemlékezést tartottak). Ellátogatott az összevont gárdazászlóalj ünnepségére. Megtartották az istentiszteletet. Aztán ültek és várták Vittét. Nyikolasa valahogyan túl vidám volt, és még bizonygatta is, hogy az összes haderő Mandzsúriában van, diktatúrát bevezetni nem lenne mivel. Miklósnak pedig egészen elnehezült a feje, a gondolatai úgy összezavarodtak, mint valami lázálomban.

Egy rövid fohász után, keresztet vetve, aláírta. És rögtön jobb lelkiállapotba került, mint mindig, amikor meghozott és túlélt valamilyen döntést. Mert most, e Manifesztum után már gyorsan le kell csillapodnia mindennek.

A következő nap reggele is napfényes, vidám volt, ami csak jó előjel lehetett. Miklós már erre a napra össznépi ujjongást és köszönetnyilvánítást várt. De legnagyobb döbbenetére nem ez történt. Azok, akik ujjongtak, nem a köszönetüket nyilvánították a monarchának, hanem nyilvánosan szaggatták le az arcképeit, gyalázták megmaradt hatalmát, és az Állami Duma helyett alkotmányozó nemzetgyűlést követeltek. Pétervárott csak Trepovnak köszönhetően nem került sor vérontásra, mivel betiltott minden felvonulást (a sajtó a lemondásáért szállt síkra). Moszkvában és a többi városban viszont egyre-másra tartották őket vörös zászlók alatt, a győzelem örömében, gúnyolódtak a cáron, csak éppen köszönetet nem mondtak neki. Amikor pedig két nap múlva válaszképpen úgyszintén minden városban ikonokkal, az uralkodó arcképeivel, nemzeti zászlók alatt, a himnuszt énekelve vonult fel a hívők felzaklatott, senki által nem irányított tömege, azt sem a hála vagy az ujjongó öröm fűtötte, hanem a nyugtalanság. Hiába igyekezett a Szinódus visszatartani a második megmozdulást, mondván, hogy a cár hatalmas és elboldogul maga is, a két tömeg – a vörös, illetve a nemzetiszín – minden városban óhatatlanul összeütközött, csetepatéba keveredett egymással, a rendfenntartó közegek pedig megrémültek és sehol sem voltak. Meghökkentő, milyen egységes és azonnali volt a reagálás Oroszország és Szibéria minden városában: a nép mélységesen felháborodott a forradalmárok gyalázkodó tombolásán, s mivel az utóbbiak között szép számmal voltak zsidók, a felzaklatott nép haragja helyenként zsidó pogromokba csapott át. (Angliában persze, mint mindig, arról cikkeztek, hogy a túlkapásokat a rendőrség szervezte.) A csőcselék néhol annyira nekidühödött, hogy felgyújtotta azokat a kincstári épületeket, amelyekben forradalmárokat tartottak fogva, s megölt mindenkit, aki azok kapuján kilépett. Néhány nap elteltével Miklós mindenhonnan sok meleg hangú táviratot kapott, ezek feladói világosan kifejezték, hogy a monarchia fenntartását kívánják. A nép támogatása tehát áttörte elszigeteltségének gyűrűjét – de miért nem az előző napokban történt ez, miért hallgattak korábban

ezek a jó emberek, akkor például, amikor a tevékeny Nyikolasa és a hűséges Trepov is elfogadták, hogy engedményeket kell tenni? Egyeduralom! Azt feltételezzük talán, hogy már nem is létezik? Vagy valamilyen magasabb értelemben mégis fennmaradt? Magasabb értelemben semmiképpen sem rendülhetett meg, hiszen nélküle Oroszország sem létezhet.

Közrejátszott mindebben az is, hogy a Manifesztumon és Vitte beszámolóján kívül egyetlen másik dokumentumot se készítettek, nem jutott rá idejük. Így viszont mintha egyszeriben hatályon kívül került volna minden régi törvény, ám egyetlen új törvény, egyetlen új szabály sem született. De az irgalmas Isten biztosan mellette lesz, Miklós érezte is segítő kezét, és ez nem hagyta elkedvetlenedni.

Vitte az újságokhoz és azokon keresztül a társadalomhoz fordult segítségért: biztosítsanak neki néhány hét nyugalmat, s ő megalakítja a kormányt. A társadalom azonban azt követelte, hogy a nyugalom a fokozott biztonsági intézkedések és a rendkívüli állapot megszüntetésével, Trepov leváltásával kezdődjék, továbbá a rablásért, gyújtogatásért és gyilkosságért kiszabható halálbüntetés eltörlésével, a katonaság és a kozákok kivonásával a fővárosból (a zavargások fő okozójának a katonaságot tekintették). Sürgette a sajtóra vonatkozó utolsó, még érvényes korlátozások felfüggesztését, hogy a sajtót ezentúl semmilyen közzétett megnyilatkozásért se lehessen felelőssé tenni. Vitte néhány nap alatt teljesen elvesztette a fejét, mivel nem lelt támogatásra: senki a zemsztvo-tagok és a liberálisok közül nem akart a kormányában szerepet vállalni, *a szabadság megvalósítását irányítani*, akárhogyan unszolta is őket. És bár lecserélte a miniszterek felét és harmincnégy kormányzót, elbocsájtotta Trepovot és több rendőrségi vezetőt, nyugalmat teremteni mégsem tudott, csak fokozta a belviszályt. Különös, hogy egy ilyen tapasztalt és okos ember ennyire elszámította magát. Az új kormány éppúgy, mint az előzőek, félt cselekedni, csak utasításokra várt. Most Nyikolasa is nagyon kiábrándult Vittéből.

Csak ekkor, késve derült ki, hogy a moszkvai sztrájk lendülete már a Manifesztum előestéjén megtört: ismét megindult a vízellátás, a lóvasút, működni kezdtek a vágóhidak, feladták a harcot az egyetemisták, a Városi Duma már nem követelt köztársaságot, a kazáni, a jaroszlavi és nyizsegorodi vasút a munka felvétele mellett döntött – ó, ha ezt előbb tudták volna! Hiszen már minden kezdett megnyugodni, nem lett volna szükség semmiféle manifesztumra, azzal az uralkodó csak olajat öntött a tűzre, s most újra felbolydult egész Moszkva. Még Durnovo főkormányzó is levett kalappal hallgatta a Marseillaise-t, és köszöntötte a vörös zászlókat, valamilyen felcser temetésére meg vagy százezren vonultak ki; a beszédek arra szólítottak fel, hogy senki se adjon hitelt a Manifesztumnak, hanem

fosszák meg trónjától a cárt. Az egyetemeken vadonatúj revolvereket osztogattak (nem minden fegyverszállító hajó futott zátonyra, a tengeri határ hosszú, az egészet nem lehetett ellenőrizni). Pétervárott pedig a Műszaki Főiskola diákjai bombát dobtak a Szemjonovszkojei Ezred katonáira.

Jaj, miért nem vágtatott *akkor* oda hozzá senki, és mondta el, hogy már csillapulóban van minden?! Vagy miért nem hallgatott a nyáron Vilmosra, és nem választatta meg és hívta össze gyorsan azt a tanácskozási jogú Dumát? Még biztosan meg lehetett volna fékezni mindent! Most meg csak még magasabbra csaptak a lángok. Vörös zászlókkal rohamozták meg a börtönöket, hogy kiszabadítsák a rabokat. A nemzeti zászlókat mindenfelé leszaggatták. A korábbi sztrájkolók fizetést követeltek a sztrájkok idejére, s közben újabbakat hirdettek.

A sajtó a leggátlástalanabbul elszemtelenedett, különféle hazugságokat, rágalmakat, szennyet szórt a hatalomra, ugyanakkor megszűnt minden cenzúra; már szabadon jelentek meg forradalmi lapok, a felsőoktatási intézményekben heteken át gyűléseztek. Újra megbénult a vasúti közlekedés, egész Szibériával megszakadt a kapcsolat. Omszktól keletre teljes az anarchia, Irkutszkban köztársaság, Vlagyivosztokban fellázadtak a tartalékosok, akiket nem lehetett hazaszállítani, és innen továbbterjedt a lázadás. Zendülés tört ki az egyik moszkvai gránátosezredben, közkatonák lázongtak Voronyezsben és Kijevben. Kronstadt két napig lerészegedett matrózok hatalmában volt (és még pontos értesülésekhez sem lehetett jutni, mivel nem működött a telefon, csak a peterhofi palota ablakait reszkettették a kronstadti lövések), a flotta legénysége pedig Pétervárott randalírozott.

Oroszország déli és keleti részén fegyveres bandák garázdálkodtak, ők voltak a főkolomposai a nemesi birtokok szétrombolásának. Városi agitátorok bujtogatták a parasztokat a földbirtokosok kirablására, és nem volt, aki visszatartsa őket. A paraszti zavargások egyik helyről a másikra csaptak át. A forradalmi pártok nyíltan tárgyaltak arról, miként célszerű propagandát folytatni a hadseregben, hogyan lehet fegyveres felkelést kirobbantani. Az önjelölt munkásküldöttek tanácsa megkaparintotta a fővárosi nyomdákat, pénzt követelt.

Egész Lengyelország forrongott, a balti kormányzóságok és Finnország ténylegesen felkelt (hidakat robbantottak, egész járásokat foglaltak el), a főkormányzó egy páncélos hajóra menekült (Miklós mindenben engedett a finneknek, aláírt még egy manifesztumot). Ekkor fellázadtak a tengerészek Szevasztopolban. Megint a flotta! (Elképesztő, mennyire nem izgatta ezeket a gazembereket Oroszország becsülete, és mennyire megfeledkeztek esküjükről!)

Aztán kitört az országos posta- és távírdasztrájk. Még tovább

romlott a helyzet, nem volt immár se közlekedés, se távközlés. Carszkoje Szelóból néha csak drótnélküli távírón léphettek kapcsolatba Pétervárral. Oroszországot szinte felismerni sem lehetett, olyan mélyre süllyedt egyetlen hónap alatt egész élete, működése, gazdasága, pénzügyei, nem is szólva külkapcsolatairól. Ó, ha a hatóságok becsületesen teljesítették volna kötelességüket, és nem féltek volna semmitől! De nem lehetett önfeláldozó embereket látni a különböző posztokon.

Vitte pedig, akinek nem sikerült a „természetes haladás” élére állnia, most akasztásokat, agyonlövetéseket ajánlott, csak éppen neki magának ehhez nem volt ereje. Igen, mégis közelgett a vérontás, csak még keservesebb. Fájdalmas és rémületes belegondolni abba, hogy minden halott és minden sebesült a mi emberünk. Szégyelljük, hogy Oroszország ilyen válságot kénytelen megélni az egész világ szeme lábára, s hogy rövid idő alatt ilyen állapotba juttatták.

Miklós gyötrődött, kétségbe volt esve magányában, bezártságában. Félt, s ezért ki sem mozdult Peterhofból, Carszkoje Szelóból. De hiszen ezek a paloták és *Maman* kedves Gatcsinája rövid időn belül el is tűnhetnek! (Követelésekkel kezdett előállni már az udvari cselédség is.) Az embernek belenyugvással kell viselnie súlyos keresztjét. Lehet, hogy a parasztság, ha bekerül a Dumába, a monarchia visszaállítását fogja követelni? Adjon az Isten erőt a munkához, és lelki békét. Miklós ezekben a napokban ismerkedett meg Isten emberével, a tobolszki kormányzóságból való Grigorijjal, a nép igazi fiával. Kegyelmet adott Stesselnek (vizsgálatot rendeltek el szegény ellen, bíróság elé akarták állítani Port Arthur feladásáért).

Ami ezekben a keserves napokban a legjobban hiányzott neki, az a gárdával való közvetlen kapcsolat volt, az, hogy beleszippanthasson a sereg levegőjébe. Mivel megalázó módon kénytelen volt óvakodni a terroristáktól, nem utazhatott az alakulatok körleteibe. De támadt egy nagyszerű ötlete: Carszkoje Szelóba hivat magához egész ezredeket. Így is tett! Heti két alkalommal jöttek, hol a Szemjonovszkojei, hol a Preobrazsenszkojei, hol a Moszkvai Ezred tagjai, a lovasgárdisták, a kozák testőrök. Az első nap az ezred bevonult Carszkoje Szelóba, elhelyezkedett a kaszárnyákban, a tisztek mind a cári párral ebédeltek, hosszan beszélgettek – milyen jó volt látni őket, egészen felfrissült ettől a lelke. Másnap az ezredek – az időjárástól függően vagy a nagy palota előtti téren vagy a gyakorló házban – díszszemlén mutatkoztak be, mindig nagyszerűen, ragyogóan. A lovasgárdistákat Miklós háromszor is elvonultatta maga előtt – lépésben, ügetésben és vágtában, kitűnően sikerült!

A finnországiak arcvonala előtt végigvitte a kicsi Alekszejt, a „védnöküket”, aki nagy figyelmet keltett. Minden díszszemlét követően ebéden vett részt a tisztekkel, ahol egészen vacsoráig, sőt

azon túl is elüldögélt. Ilyenkor fellelkesültek az ezredek is, és Miklós vállát is mintha kevésbé nyomta volna az állam terhe, s nem látszott már annyira nehéznek Oroszország kormányzása sem. Jól megértette ezt Vilmos, s azonnal reagált is: bizony, a gondoktól-bajoktól való szabadulás legjobb módja az, ha a cár a szeretett, nagyszerű gárdájával foglalkozik, szemléket tart felette.

Ez az ősz azonban Vilmossal kapcsolatban is rosszul alakult. Miklós nem tudta megállni, és mégis beavatta külügyminiszterét a björkői szerződésbe, az pedig elszörnyedt: ha Franciaország meglátja a már aláírt szerződést, csak arra gondolhat, ugyan *ki ellen* kötötték? Vilmos galád húzása volt ez, amellyel meg akarta bontani az orosz-francia barátságot, hogy Németország kitörhessen elszigeteltségéből, s Oroszországot magához láncolhassa! A külön megállapodás rútul ellentmond a francia-orosz szerződésnek is; Franciaország egyetlen célja az, hogy revansot vegyen Németországon, ugyan miért, kinek az érdekében csatlakozna tehát egy *ilyen* szerződéshez?!

Miklós erre nem gondolt, ezt nem látta előre, de most kétségei támadtak. Egyfelől igaz, hogy Franciaország nem volt igaz szövetségesünk, elhagyott minket a háborúban, most pedig – az oroszországi zsidók panasza miatt – nem nyújtott újabb hitelt. Másfelől viszont Németország is kihasználta a velünk kötött kereskedelmi megállapodásban a háború miatti rászorultságunkat, és orosz gabonával fizettetett. Oroszországnak valójában nincsenek igaz barátai. Most pedig legjobb barátja, Vilmos bizonyul ilyen cselszövőnek? Ezt igazán nem várta tőle. De talán, ha ügyesek vagyunk, gondolta, még megszabadulhatunk a björkői szerződéstől?

Megkísérelték. Miklós azt írta Vilmosnak, hogy megállapodásunkat, amely nagyon értékes ugyan, addig, amíg Franciaország is nem csatlakozik hozzá – márpedig e tekintetben komoly nehézségek támadtak – semmiképpen sem szabad alkalmazni. Ellenkező esetben ugyanis Franciaországot az ellenség karjaiba taszíthatjuk.

Vilmos nem ment lépre, igen szigorú hangú távirattal válaszolt: Oroszország kötelezettségei Franciaországgal szemben csak annyiban lehetnek érvényesek, amennyiben Franciaország azokat kiérdemli. A japán háború idején azonban magára hagyta Oroszországot, amikor Németország minden módon segítette. Ez erkölcsi kötelességet ró Oroszországra. Isten színe előtt adtunk kezet egymásnak, írtuk alá szerződésünket, s ő hallotta ígéreteinket. Amit aláírtunk, azt aláírtuk, a szerződés úgy teljesítendő, ahogyan van. És nem valószínű, hogy Franciaország ne írná alá.

Kínosan sarokba szorultak, s nem tudták kieszelni, miként szabaduljanak belőle. Végül azt ötlötték ki a külügyminiszterrel, hogy: Björkőben nem voltak Miklósnál azok a dokumentumok, amelyeket atyja írt alá Franciaországgal, márpedig azok egyértelműen kizárnak

minden olyan, harmadik féllel kötött megállapodást, amely orosz-francia konfrontációhoz vezethetne. Ezért a Björkőben aláírt szerződés csak feltételesnek tekinthető, s így nem is érvényesíthető.

Vilmos szilárdan kitartott amellett, hogy a szerződést aláírták, tehát be is kell tartani. És hogy III. Sándor aláírt ugyan valamit Franciaországgal, de neki, Vilmosnak, személyesen a francia köztársasági rendszerrel szembeni ellenszenvéről beszélt.

Ez persze igaz is volt. Ugyanolyan ellenszenvet táplált e rendszer ellen Miklós is. És ugyanilyen ellenszenvet táplált a francia köztársasági rendszer is az orosz monarchia iránt. No de Miklós atyja valamiért mégis szerződést kötött vele, s nem a fia az, aki jogosult lenne azt felbontani. És Németország korábban vajon miért nem ajánlott barátsági szerződést Oroszországnak? Minden valahogy felfoghatatlanul összegabalyodott, és megérteni, feloldani sehogyan sem lehetett. Vilmos vajon miért viselkedett Björkőben olyan ármányosan, s most vajon miért annyira erőszakos?

Ez az őt szorongató erőszak különösen sértette Miklóst, arra késztette, hogy megpróbálja kitépni magát ebből a fojtogató ölelésből, hiszen végül is nem volt már gyermek!

*

A kettejük viszonya sajnos már soha többé nem lehetett olyan szívélyesen meleg, mint kilenszcszázötig és kilencszázötben. Szavakban még emlegették a barátságot, de annak már nem volt meg a korábbi tartalma.

A japán háború utáni Oroszországot arra kényszerítette gyengesége, hogy megegyezést keressen Angliával, rendezze vele helyzetét legalább annyira, hogy ne kelljen közép-ázsiai határainak biztonsága miatt aggódnia.

Revelbe érkezett nagybátyja, Edward, hogy találkozzék vele. (Pétervárra akart volna utazni, de Miklós nem mondhatta neki: itt mindenütt terroristák vannak, itt egy lépésnyi sétát sem tehetek veled.) Ez az egyetlen találkozás semmiképpen sem eshetett nagyobb súllyal latba, mint a Villivel történt több tucat ilyen találkozása, de egyszeriben mintha mégis azoknál fontosabbá vált volna. Miklósnak olyan terve tényleg sosem volt, hogy szövetséget vagy barátságot keressen Angliával, de Villi és a világ mégis úgy látta, hogy Oroszország lassan belecsúszik egy Angliával kötendő, számára haszontalan szövetségbe.

Ennek aztán meg is lett a hatása egy év múlva, 1908-ban, amikor Ausztria bekebelezte Boszniát és Hercegovinát (ráadásul nagyon agyafúrtan választotta meg az időpontot: Miklós a kedves jachtján hajózott, sokáig nem volt kapcsolata országával, s így nem is tudott semmiről). Európa viselkedése azt sugallta, hogy Oroszországgal nem

kell hatalmi tényezőként számolni. (A hadügyminiszter jelentése a hadsereg állapotáról külön is arról győzte meg Miklóst, hogy tűrni, egyre csak tűrni kell.) Most Miklós fordult leveleiben Vilmoshoz annak korábbi szavaival, hogy tudniillik Oroszországnak és Németországnak a monarchikus intézmények védelmében kell szoros egységbe forrniuk, hogy ő a maga személyében mindig azon lesz, hogy kötelékeiket erősítse. Vilmos pedig most már nem személyes levélben, nem is személyi hadsegédje közvetítésével, hanem rideg kormányközi kapcsolat útján kényszerítene Oroszországot, hogy ne csak szó nélkül tudomásul vegye Bosznia Ausztria általi bekebelezését, hanem megalázó módon fejet is hajtson előtte. Az egész orosz társadalom a jobboldaliaktól a kadetokig, lévén mindig is ingerülten egységes a szláv kérdésben, fokozott megvetéssel fordult el kormányától, de maga a cár sem tudta, hogyan kerüljön ki megalázottságából. Miklós megfogadta, hogy ezt sosem fogja elfelejteni (mindenekelőtt Ausztriának, nem Németországnak).

És továbbra is találkoztak egymással. Miklós elutazott Potsdamba. Elutazott Németország Napóleon alóli (orosz segítséggel történt) felszabadulásának századik jubileumára. És mindketten hangsúlyozták együttműködésük őszinteségét, baráti hűségüket, ősi fegyverbarátságukat – hiszen Miklós sohasem akart Németország ellen fegyverkezni, és ellene harcolni!

Oroszország a pihenés, a felvirágzás, a jólét legszebb éveit élte. Élt és erősödött. De hirtelen, mint valami őrült mókuskerékben, kezdte megismételni magát a történelem, úgy, ahogyan sosem szokta. Mintha felszólította volna összes színészét, hogy játssza újra a szerepét, hátha ezúttal jobban sikerül. Hat év elteltével Ausztria megint fenyegette Szerbiát, csak most még igazságtalanabbul, és Miklós megint Vilmos táviratát tartotta a kezében…

1914 júliusa

Jótékony hatású a közvetlen kapcsolat Vilmossal. – Ausztria ármánya. – Az első háborús intézkedések. – Szuhomlinov és Januskevics, a két magabiztos tábornok. – Ausztria hadat üzen Szerbiának. – Az uralkodó hozzájárul a részleges mozgósításhoz. – Távirati kérés Vilmosnak, hogy fékezze meg Ausztriát. – Januskevics: részleges mozgósítást nem lehet végrehajtani. – Hát Anglia? – Az uralkodó előzetesen jóváhagyja az általános mozgósítást. – Összevissza intézkedések. – Ausztria pimaszkodik. – A német kancellár fenyegetőzik, Vilmos nyugtatgat. – Az osztrákok lövik Belgrádot! – Vilmos felajánlja a Béccsel való békéltetést. – Miklós leállíttatja az általános mozgósítást. – És megint nemet mond. – Egyedül a Vilmos szívéhez futó szál a megbízható. – Szazonov újabb érvei. – Támadva közeledik a német flotta! – A cár engedélyezi az általános mozgósítást. – Vilmos sosem volt ellensége! – Szazonov elhárítja az Ausztriával folytatandó tárgyalásokat. – Nem hagyják, hogy az uralkodó legyen a legfelsőbb főparancsnok. – Még egy baráti távirat Vilmosnak. – Fogadják a német követet. – A táviratok folyton keresztezik egymást. – Vilmos bevonul Berlinbe. – Német ultimátum Oroszországnak. – Szárovi Szerafim napja. – Nyikolasát kinevezik legfelsőbb főparancsnoknak. – Táviratok és imádságok. – Németország hadat üzen Oroszországnak. – Mintha egy család hullana szét. – Még egy eltévedt távirat. – Jachton Petrográdba. – Könyörgő istentisztelet a Téli Palotában. – Összegyűlt a nép a Palota téren. – A frissen megkoronázott cár.

…az őket oly sok éve összefűző szívbéli, meleg barátságról.

Szó esett a táviratban a legutóbbi években bekövetkezett elhidegülésről is, de ugyanakkor világos betűkkel rajzolódott ki a szívbéli meleg barátság is. Vilmost a norvég fjordokban érték utol az események, még hazafelé tartott a tengeren, amikor már útközben táviratozott Miklósnak. Így csak egy igazi barát, nem valami kívülálló államférfi cselekedhetett. Milyen szerencse, hogy létrejött köztük a kapcsolattartás eme őszinte, becsületes, szoros és gyors módja. Mennyivel lassúbb, zavarosabb, vészterhes órákban pedig még nyugtalanítóbb is lenne két miniszteren és két követen keresztül összeköttetésbe lépni egymással. Hiszen azok egyike sem pendül egészen egy húron velük, és annak a Szazonovnak a kopaszodó, hosszú orral díszített fejében például ott lappang a maga szembenállása, ellenvéleménye és mindenféle mellékes elképzelése, ami időveszteséget is okoz, csökkenti a közlés pontosságát és szókimondó egyenességét is – semmi sem pótolhatja az uralkodók közötti közvetlen kapcsolatot.

Az, hogy a történtek híre a fjordokban érte utol Vilmost

egyértelműen tanúsítja, hogy nem volt titkos egyezsége Ausztriával. Igaz tehát – és erről most Miklós még inkább meggyőződhetett –, hogy Vilmos Bosznia bekebelezéséről sem értesült annak idején. Itt is, ott is ugyanarról az alattomos osztrák módszerről volt szó: most úgy küldtek ultimátumot Szerbiának, hogy ki ne tudódjék addig, amíg Poincaré egy páncélos hajón búcsúvacsorát ad Miklós tiszteletére. És milyen hihetetlenül éles, milyen kategorikus volt az ultimátum hangvétele! És vajon miért nem akarta Ausztria meghosszabbítani életbe léptetésének határidejét, miért negyvennyolc órát szabott meg? Netán Ferenc József, aki már hatvanhat esztendeje volt trónon, nem akart nyugodtan meghalni?

Péntektől Miklós már néhány előkészítő intézkedést engedélyezett: visszarendelték a csapatokat a nyári táborokból téli szállásukra, a tiszteket a szabadságról, megerősítették az erődöket, a hajórajokat, nehogy megismétlődjék Port Arthur. Az Ausztriával határos területeken azonban még részleges mozgósításra sem volt egyelőre szükség. Ma, július 27-én, hétfőn Miklós kézhez kapta Vilmos táviratát, és teljesen megnyugodott. Azt írta Szazonovnak: késztessék Szerbiát arra, hogy haladéktalanul tegyen panaszt a Hágai Nemzetközi Bíróságon. Jó alkalom ez a bírósági vizsgálatra és tárgyalásra. Terjessze be Ausztria a bizonyítékait! A trónörökös meggyilkolását Ausztriában készítették elő, Bécs csak boszniai annexiójának termését akarja learatni, de mi köze ahhoz szegény Szerbiának? Szerbia békülékenyen reagált, az ultimátum szinte összes megalázó pontját elfogadta.

Az idő meg gyönyörű volt. Miklós teniszezett egy keveset Virubovával. Aztán egész este olvasott.

Ugyanilyen gyönyörű idő volt kedden is. A szokásos jelentéstételre megérkezett Szuhomlinov hadügyminiszter és a vezérkar főnöke, Januskevics. Miklós mindig is nagyra becsülte az öreg Szuhomlinovot, aki ragyogóan éleseszű katonaember volt. Trónörökös korában az előadásait is hallgatta. Januskevics úgyszintén igen okos, megbízható, higgadt, nagy tudású tábornok volt, egyidős az uralkodóval. Nem számoltak be semmi újdonságról, úgyhogy maradt minden úgy, mint szombaton: folytatják az előkészületeket egy esetleg szükségessé váló részleges mozgósításra, de határozottabb intézkedéseket nem tesznek. Két ilyen tapasztalt, higgadt tábornok vezetése alatt nyugodt is volt minden. Szuhomlinov ismételten hangsúlyozta, hogy nincs olyan háború, amelytől most félnünk kellene, biztosan megnyernénk akármelyiket.

Ezen a napon a kötelezettségein kívül sikerült egyet teniszeznie is, és leutaznia Olga nénihez Sztrelnába. Éppen teáztak, amikor Szazonov jelentette telefonon, hogy Ausztria a mai napon hadat üzent Szerbiának! Olyan volt ez, mint derült égből a villámcsapás!

Szégyenletes háború egy gyenge ország ellen! Miután nem tanították móresre egyszer, nem tanították móresre, a körmére csapva, másodszor sem, a vén éhes kandúr a más tejére ácsingózik.

Messze a hivatali időn túl, későn este fogadta Szazonovot Peterhofban. Az igen harcias hangulatban érkezett, szinte döfött két szúrós szeme, és azt sürgette, hirdessenek azonnal részleges mozgósítást. Már korábban is, rögtön az osztrák ultimátum után azt hangoztatta, hogy békülékenységünkkel semmire sem jutunk: csak lemondunk Szerbiáról, elviselünk még egy megaláztatást, Németország pedig, ha egyszer háborúra törekszik, további érzékeny pontján sérti meg Oroszország érdekeit. Szazonov biztos volt benne, hogy az osztrák ultimátumot előzőleg pontosan egyeztették Németországgal. Miklós úgy gondolta, hogy nem, nem! Az nem lehet. De belül ő is remegett, annyira szerette volna móresre tanítani Ausztriát! Elviselhetetlen lett volna még egy, a boszniaihoz hasonló megaláztatást megélni, azt, hogy ismét ne merjünk segíteni szláv testvéreinknek! Nem vagyunk talán nagyhatalom?

A fejünket elveszíteni azonban mégsem volt szabad, az túl súlyos következményekkel járhatott volna, s nem volt még késő Hágához fordulni. Szazonov azonban erősködött, ahogyan máskor sohasem merészelt volna, csóválta apró, kopasz fejét, fel és alá futkosott, amennyire az illendőség engedte, az öklét rázta, mondván, hogy az orosz társadalom képtelen lenne ilyen gyalázatot elviselni.

Felbuzdult az egész társadalom, mi pedig csak letörjük lelkesedését felemás intézkedéseinkkel. Az uralkodó és a társadalom érzelmeinek e szokatlan egysége felbátorította Miklóst. Nehéz is lett volna szembeszállni a nép ennyire általános sürgetésével. Szorongva és nem szívesen bár, de hozzájárult a részleges, az Ausztriával határos katonai körzetek területét érintő mozgósításhoz. Lélekben viszont másfelé törekedett: táviratozni akart Villinek. Ez azonban már nem tartozott a miniszterekre.

Reszketett a keze, amíg írt (angolul), javítgatta, újra elolvasta, majd rejtjeleztette sürgönye szövegét. Éjszaka indították útnak Berlinbe. Miklós azt írta benne, hogy Villi segítségéért folyamodik. Hogy félne engedni a mérhetetlenül felháborodott Oroszország nyomásának, és régi barátságuk nevében könyörög Villinek, ne hagyja, hogy Ausztria túl messzire menjen, ne engedje európai háborúvá fajulni az eseményeket!

Felidézte több tucat találkozásukat, a kettesben elköltött ebédeket, vacsorákat, a baráti öleléseket, tréfálkozásokat, az ajándékokat, azt, hogy hányszor tárták föl egymás előtt a lelküket – hála Isten, nem lehet, hogy mindez most ne segítsen!

A következő nap, szerda, 29-e, szokatlanul zaklatott volt. Azzal kezdődött, hogy Miklós fogadta Januskevicset, aki már korán reggel

döbbent iszonyatba kergette. Kiderült, hogy a részleges mozgósítás, amelyre oly nehezen szánta rá magát az uralkodó tegnap, gyakorlatilag kivitelezhetetlen: bebizonyosodott, hogy ennek tervét a vezérkarban soha nem dolgozták ki! Mert hogyan is lehetne megosztani a Varsói Katonai Körzetet, amely Ausztriával is, Németországgal is határos? Hát nem futotta arra a hosszú békeidőből, hogy ezen elgondolkodjanak?! Határtalan lehetett volna ezért a haragja, de hogyan haragudhatott volna a bársonyos modorú, hangnemét, viselkedését és egész lényét tekintve megnyerő Januskevicsre (aki tudatában is volt rokonszenves tulajdonságainak)?

Különben is még csak négy hónapja volt a vezérkar főnöke, nem rajta kellett számon kérni a mulasztást.

Csakhogy így volt-e ez tényleg? Kötelessége lett volna tájékoztatást kérni Danyilov főszállásmestertől, akinek mindenről tudnia kellett! Tájékozódott is, amint Danyilov visszatért a szabadságáról: erre vonatkozó terv sosem volt a vezérkarban. Különös, egy ilyen magától értetődő gondolat, mint az Ausztria elleni részleges mozgósítás, senkinek sem jutott eszébe? Hát Szuhomlinov? Hiszen ő már öt éve hadügyminiszter! Januskevics kínosan érezte magát, szeretett volna eltűnni. Semmiképpen sem akarta volna bajba keverni jótevőjét, Szuhomlinovot. Szazonov pedig, amikor tegnap a részleges mozgósításért emelt szót, ezek szerint még kevésbé tudta, mi a helyzet. A minisztertanácsban sem esett erről soha szó – különös!

De nem lehet, hogy jobb is így? Miklós válláról mintha nyomasztó teher gördült volna le: talán akkor egyelőre nincs is szükség semmiféle mozgósításra. Várhatunk. (Valószínűleg jól végződik minden. Vilmos, a jóbarát nem hagyja cserben, sikerül tárgyalásos úton rendezni a dolgokat. Végső esetre meg van még egy adu ász a tarsolyukban: eddig Anglia nem mutatott semmi aktivitást, Németország tehát joggal számít a semlegességére. Csak meg kell kérni Angliát, tegyen is idejében ilyen értelmű határozott nyilatkozatot. Akkor minden rendben lesz, elhárul a veszély.) Jó lesz így, hiszen akkor senkinek sem kell majd hadat üzennünk.

Ó nem, mégsem! – Így az érzékeny Januskevics, aki legalább annyira őrlődött, mint az uralkodó. Először is, mert már három napja, hogy megbízták a részleges mozgósítás tervének elkészítésével, s már dolgozik rajta. Hm. Az uralkodó értett annyit a hadászathoz, hogy tudja: egy ilyen tervet három hónap alatt sem lehet hiánytalanul elkészíteni és szétküldeni. Másodszor, másodszor pedig…

Ha a részleges mozgósításról kénytelenek lesznek áttérni az általánosra, az nagy zavart okozhat, felboríthatja a kijelölt katonavonatok menetrendjét, a mozgósított alakulatok útirányát… Januskevics bársonyos hangja és bársonyos tekintete rábeszélőn fonta körül Miklóst… Riasztás esetén előnyösebb lenne, ha mindjárt

általános mozgósítást rendelnénk el… ha mindjárt arra készülnénk…

Az erre – az általános mozgósításra – vonatkozó parancsot ő már el is készítette, itt van nála, csak az uralkodó aláírására vár.

Miklóst mintha ütés érte volna, szinte megtántorodott. Általánost semmiképpen! (Európában ez szörnyű, fenyegető hatást váltana ki.) És egyáltalán mi tenné szükségessé? Hiszen tegnap még a részlegesbe is csak olyan kelletlenül egyezett bele.

De hát azt sem tehetik, hogy ne készüljenek fel semmilyenre. Közben persze automatikusan készül majd a részleges mozgósítás terve. De legyen meg mindjárt az általánosé is. Januskevics előtt felrémlett, mit mulaszthatnak el, és rémületében még bársonyos szeme is lecsukódott… De hiszen az uralkodó aláírása még nem egyenlő a mozgósítással, az csak az út eleje: meg kell ahhoz még szerezni három miniszter aláírását, a meghirdetéshez pedig elő kell még terjeszteni a szenátusban… Az egész nem más, mint idejekorán megtett intézkedés.

Hát, ha csak idejekorán megtett intézkedés, akkor tényleg… Hiszen ott vannak még a miniszterek, azok nem írnak alá csak úgy… És Januskevics annyira nyomatékosan, annyira sürgetően kérte! És valóban, ha egyszer a részleges terve nincs meg, és azt, hogy semmilyen se legyen, nem engedhetik…

– De, ugye, nem csap be, galambocskám? Ugye tanácskozni fog Szazonovval? És kapcsolatot tart velem?

Ó, persze, kétség sem férhet hozzá!

Aláírta. (Ráadásul úgy, hogy el sem olvasta. Már így is túl hosszúra nyúlt a megbeszélés, ott volt még a rendelkezés a csapatok tábori irányításáról is.)

Ám ez a megbeszélés nem a nap izgalmainak végét, hanem csak a kezdetét jelentette. Mindent el lehetett intézni telefonon: az alárendeltek, tekintettel a rendkívüli helyzetre, maguk is telefonhoz merték kéretni az uralkodót, amire korábban sosem volt példa. Egész nap jelentkeztek, hol az egyik, hol a másik, hol a harmadik. Miklós úgy érezte magát, mint akit gombostűre tűztek, bármikor hívhatták, és minden alkalommal át kellett mennie a komornyik szobájába. De ő maga is csak így léphetett érintkezésbe azokkal, akikkel kellett. Pedig mindig is gyűlölte a telefont, és sosem használta. Mi lehet kellemetlenebb, természetellenesebb, mint egy telefonbeszélgetés, különösen, ha még fontos is? Az ember váratlan beszélgetőtárssal kerül szembe, nem láthatja, nincs tere, hogy körbepillantson, járkálhasson a szobában, eltöprenghessen, hallgathasson egy sort.

Miklós ott maradt Peterhofhoz szögezve, csak éppen tengerészkadétokat léptetett elő zászlósokká, teniszezett egy keveset, de gondterhelt volt, komor, nem ment a játék. Pedig megint ragyogó volt az idő. Pétervárott, Bécsben, Belgrádban, Berlinben és az összes többi fővárosban meg zajlottak az események, mindenki leveleket,

táviratokat küldözött a másiknak. (Szegény Poincaré még vissza sem ért hajóján Franciaországba a Miklósnál tett látogatása után.)

Ugyanaznap reggel Szazonovot azzal a bíztató hírrel kereste fel a német követ, hogy Németország minden rendelkezésére álló eszközzel igyekszik engedményekre bírni a bécsi kabinetet (épp ezt várta Miklós!), de kéri, hogy Oroszország ne akadályozza ezt elsietett mozgósításával (Miklós ezt nem is akarta tenni!).

Szazonov azt válaszolta, hogy részleges mozgósításra majd sor kerül, de még nem kezdtek hozzá (ami igaz is). Katonai intézkedéseink azonban nem irányulnak Németország ellen, sőt még az Ausztria elleni fellépést sem vetítik előre. A minisztertanács pedig, amely délben gyűlt össze, úgy határozott, hogy nem kezdenek hozzá a részleges mozgósításhoz.

Jött azonban egy másik hír is: Ausztria elutasít mindennemű – közvetlen vagy konferenciákon történő – véleménycserét Oroszországgal. Lám, mi az eredménye annak, hogy 1908-ban engedtünk. Ausztria most azt képzeli, hogy ismét nem merünk majd védelmet nyújtani. Ha azonban nem nyújtunk védelmet most, akkor Ausztria, miután elfoglalta Szerbiát, még valamilyen más galád lépésre szánja el magát.

Ekkor a német követ újabb kihallgatást kért Szazonovtól és felolvasta neki a kancellár táviratát: ha Oroszország tovább folytatja háborús készülődését, *akár anélkül, hogy hozzákezdene a mozgósításhoz*, Németország kényszerítve érzi magát, hogy mozgósítson, s ez azonnali támadást von maga után!

A nap verőfényes volt, de Miklós lelke borongós. Peterhofban teljes a béke, a dolgozószoba ablakából a békés Finn-öbölre látni, de ő maga nem találja a helyét… Úgy beszélnek velünk, mint Szerbiával, nem mint egy nagyhatalommal. Még egyszerű megelőző intézkedésekre sem adnak módot. Fojtogató volt a megaláztatás! Egyetlen remény maradt: Szazonov Angliához fordult, kérte, foglaljon végre nyíltan állást!

És ekkor jött Vilmos megváltó távirata – hát persze hogy Villi nem változott meg, és nem lett árulóvá! Azt ígérte, hogy segít mindent elsimítani, csak nyomatékosan kérte Miklóst, hogy ne hagyja háborúig fajulni a dolgokat. Miklós ismét szárnyakat kapott. A kettejük barátsága majd mindent megment.

Rohant telefonálni, hogy Szazonov, Szuhomlinov és Januskevics ne tegyen semmi visszafordíthatatlant. Aztán választ fogalmazott Villinek. Olyan gyakran jöttek-mentek a távirataik, hogy sokszor szó szerint kergették, keresztezték egymást, nem is válaszok voltak.

Hogyan egyeztethető össze a te békéltetően baráti táviratod a követ egészen más hangvételű nyilatkozatával? – tette fel most a kérdést Miklós. Tisztázd, kérlek, ezt az ellentmondást! Adjuk át az egész

osztrák-szerb kérdést a Hágai Nemzetközi Bíróságnak! Kerüljük el a vérontást! Rábízom magam a bölcsességedre és barátságodra!

És ekkor érkezett a hír, hogy az osztrákok már lövik Belgrádot.

Ezért voltak hát annyira megátalkodottak. Ezért akartak hát időt nyerni!

Közben Szazonov és Szuhomlinov Januskeviccsel tanácskozott a vezérkarnál a részleges mozgósítás végrehajtásáról, amelyre felhatalmazásuk volt. Majd telefonon azt jelentették az uralkodónak, hogy képtelenség lenne kockára tenni az általános mozgósítást a részleges megvalósításával. Az utóbbi csak összezavarna mindent. Kérték az uralkodót, engedélyezze az általános mozgósítást.

Miklósnak ebben a szörnyű helyhez kötöttségben kellett meghoznia a döntést, miközben füléhez szorítja a kagylót, a gondolatai béklyóba voltak verve, nem tudott rájuk koncentrálni. Már lövedékek hullottak Belgrád békés lakosaira. Valamit tenni kellett. A részleges mozgósításra tehát szégyenletesen nem voltunk felkészülve. (Csak a tapintata akadályozta abban, hogy belemondja nekik a kagylóba: de hiszen magatok tehettek minderről!). Há-át, legyen akár… há-át talán… egyelőre előzetes lépésként, de végérvényes jóváhagyás nélkül… Há-át, ám legyen.

Azért nehéz az ilyen döntés, mert az ember nem aknaesőben, nem jó lova hátán az arcvonal előtt hozza, hanem valami ebonitkagylóba, az ürességbe és némaságba mondja bele. De a nehezen, húzódozón, elfúlva kimondott szótól hirtelen milliók lendülnek mozgásba.

Jaj, azok a szomorú, magányos órák! Már senki sem jön jelentéstételre, már nincs semmilyen külső kötelezettsége, ebédtől teáig csak a család. De a messzi távolban ezalatt valami jóvátehetetlen történik – ugyan hogyan térhet ezzel éjszakai nyugovóra az ember?

És akkor hirtelen – egy lelkén könnyítő távirat, persze megint a drága Villitől!

Megint keresztezte az övét, egy korábbira válaszol. Hát persze, hogy osztozik vele óhajában, ő is szeretné megőrizni a békét! Persze, hogy Oroszország megmaradhat külső szemlélőnek, és nem kell belesodornia Európát egy minden eddiginél borzalmasabb háborúba. Pétervár és Bécs közvetlen megállapodása lehetséges és kívánatos, és ő, Vilmos, kész mindent megtenni érte. De Oroszország háborús készülődése megakadályozná az ő közvetítői tevékenységét és siettetné a katasztrófát.

Ó, hála és köszönet! Milyen boldog, felszabadító érzés, hogy még meg lehet menteni mindent! De nem lehet, hogy a mieink már mindent működésbe hoztak? Nem, nem lehet, útjukat állják a miniszteri aláírások, a szenátus.

Este tízkor Miklós már ki tudja, hányadszor ment le a komornyik szobájába, és a hadügyminisztériumot meg a vezérkart kapcsoltatta. A

fémkagyló rekedtes, Januskevics tüneményes bársonyosságára cseppet sem emlékeztető, már nem is előzékeny hangon makacsul feleselni kezdett, mondván: a mozgósítás nem hintó, amelyet úgy állítunk meg, vagy indítunk el, ahogyan akarjuk, és a vezérkari főnök nem vállalhatja egy efféle intézkedés felelősségét…

– Akkor vállalom én! – kiáltotta Miklós.

– …és megállítani valószínűleg már nem is lehet, a mozgósítást elrendelő távmondatokat szétküldték a katonai körzetekbe…

– De hát hogyan lehet az? Mikor történhetett? És a miniszteri aláírások?

Hiszen azokat nem szerezhették meg az eltelt másfél óra alatt?!… A kagyló kelletlenül, recsegve nyögte ki, hogy az összes miniszteri aláírást a nap folyamán már megszerezték, ez megelőző intézkedés volt. Hogy Szazonov már Párizst és Londont is értesítette általános mozgósításunk megkezdéséről. Hogy a jelen pillanatban, éppen most küldik a távmondatokat a katonai körzetekbe. És visszalépni már semmiképpen sem lehet!

Leállítani! Leállítani! Ő, hála Istennek, nem valami megkötött kezű, választott államelnök, hanem egyeduralkodó a maga hazájában! Leállítani! Csakis részleges mozgósításról lehet szó, további magyarázkodást pedig hallani sem akar.

Hogy megkönnyebbült egyszeriben megint!

Csöndes, meleg, csillagos éjszaka volt. Olyan csend honolt a tengeren is, hogy a hullámok csobbanása sem hallatszott.

Mielőtt azonban megnyugodva elalhatott volna, volt még egy kellemes kötelessége: válaszolnia kellett Vilmosnak. A háborús készülődés nem akadály, már öt napja folyik, de kizárólag védelmi céllal. Szívének minden reményét Villi közvetítői tevékenységébe helyezi. De mit neki a táviratok! – már holnap részletes levelet küld Vilmosnak a főhadsegédével.

Máris be kell rendelnie holnapra a főhadsegédet. A rejtjelezett távirat viszont már ma éjjel egy órakor elindult. Befejeződött az uralkodó nehéz napja. (Csak másnap kellett megtudnia, hogy ugyanebben az órában keltette fel telefonjával a német követ Szazonovot, kérve, hogy azonnal fogadja.)

A csütörtöki nap reggele, hála Istennek, nyugodtabban kezdődött: nem érkeztek nyugtalanító telefonüzenetek. Csak a tengerészeti miniszter kért engedélyt, hogy aknazárakat létesíthessen a Balti-tengeren. Miklós nem engedélyezte, erre, ha kell, majd külön parancsot ad.

Ha bízik Villiben, akkor igazán bízik, ennyi kockázatot vállalnia kell.

De. igen rosszkor hívta telefonon a földművelésügyi miniszter, Krivosein, azonnali kihallgatást kért, egyszerien nevetséges, hegy

mennyire rosszkor. Csak később tudódott ki, hogy Szazonov bíztatta fel – esedezzen a cárnak, rendelje el az általános mozgósítást.) Elutasította, nagyon el van foglalva.

Tényleg el volt foglalva, de nem a jelentéktelen kihallgatások egész sorával, amelyek a bejelentkezések sorrendjében automatikusan zajlottak. Hanem be kellett délig fejeznie a Vilmosnak szóló fontos levelét, azt, amelyet még ma elvisz a főhadsegéd, és amely majd szétoszlatja a kettejük között gomolygó sötét fellegeket…

De még neki sem ült a levélírásnak, amikor újra telefonhoz kérték. Szuhomlinov és Januskevics hívta a vezérkartól: mivel nyugtalanította őket a mozgósítás tegnapi leállítása, újra engedélyt szerettek volna kérni annak folytatására. Miklós haragra gerjedt: ilyen tolakodó csökönyösséget még soha egyetlen alattvalója sem engedett meg magának. Vajon a német fenyegetés aggasztotta őket, vagy csak ezzel akarták leplezni, hogy nincsenek felkészülve a részleges mozgósításra?

Miklós kemény hangon elutasította okvetetlenkedésüket, majd egyszerűen megszakította a beszélgetést.

Megszakítani megszakította, de egy pillanatig még nem tette le a kagylót. Januskevicsnek volt annyi ideje, hogy elmondja: ott áll mellette Szazonov, és engedélyt kér arra, hogy átvehesse a kagylót.

Szerencsés tulajdonság – már aki rendelkezik ilyennel –, hogy ha az ember lezárt egy beszélgetést, akkor végérvényesen zárta le. Miklós viszont, amikor haragudott, erre nem volt képes. Hallgatott. Majd: jó, vegye át.

Szazonov gyorsan belemondta a telefonba, hogy még ma kihallgatást kér, mert haladéktalanul be kell számolnia a politikai helyzetről.

Ilyen időszakban lehetetlenség nem fogadni a külügyminisztert, máskülönben minek is tartanák? De hogy korlátok közé szorítsa, és mindent egyszerre elintézzen, ugyanarra az időpontra rendelte magához, mint amelyikben a főhadsegédnek kellett jönnie a levélért.

Aztán leült, hogy Villivel beszélgessen. Az aggodalmak és fenyegetések e hullámverésében biztonságot csak a kettejük szívét összefűző fonal jelentett. Mivel nem kötötték a távirati nyelv és a rejtjelezés béklyói, Miklós most szabadon írt. A trónörökös meggyilkolása persze égbekiáltó bűn. (Semmivel se jobbak ezek a terroristák azoknál, akik megölték Szergej bácsit, Sztolipint és több tucat tábornokot meg több száz kormányzati személyt Oroszországban!) De mi bizonyítja, hogy ehhez köze van a szerb kormánynak? És hányszor csúszik hiba a nyomozásba? Miért nem tárja fel Ausztria a nyomozás eredményeit egész Európa előtt, miért intéz ehelyett rövid határidejű ultimátumot, és üzen hadat? Szerbia már így is olyan engedményeket tett, amelyek méltatlanok egy független államhoz, Ausztria pedig mégis valóságos büntető expedíciót

akar indítani ellene, akár valami gyarmat ellen. Nagyon nehéz feladat lesz lecsitítani a harcias hangulatot Oroszországban. Miklós ezért fordul Vilmoshoz…

Tegnap este, amikor megkapta Villi táviratát, s ma reggel is, amikor felébredt, ellenállhatatlanul meggyőzőnek érezte a levelét, hiszen a lelkét öntötte ki benne Villinek. Most viszont – a sok ostoba fogadás, a telefonok és a reggeli után – elillant írásának eltervezett frissessége, nem jöttek tollára a legtalálóbb szavak. Aligha fogja ez a levél, miután két nap múlva eljut Vilmoshoz, jobb mederbe terelni az európai eseményeket.

De közben már meg is érkezett a főhadsegéd. Szazonovval együtt.

Együtt fogadta őket, ahogyan eltervezte. Kedvetlenül nézte a koros Szazonovot. Majdnem kopasz volt, feje búbján félhold alakú hajcsíkkal, az arca kellemetlen, nem őszinte, most még neuralgikus fájdalom is tükröződött benne. Idegességében, nem törődve sem az etikettel, sem azzal, hogy milyen benyomást kelt, izgatott, megállás nélküli, hosszú beszédbe kezdett. Néha tényleg szörnyű dolgokat mondott. Hogy olyan tragikus óra köszöntött ránk, amely eleve eldönti Oroszország és a dinasztia sorsát. Hogy nem adhatjuk fel hirtelen a szláv politikánkat. Hogy a régen érő háború most elkerülhetetlenné vált. Hogy Bécs már elhatározta, sőt el is kezdte, és hogy Berlinben nem hajlandók kijózanító szót emelni ellene, hanem megint kapitulációt követelnek, és megint tőlünk, be akarják sározni Oroszország nevét, amit, ha megtörténik, Oroszország sem fog megbocsájtani uralkodójának. Hogy a diplomácia kimerítette lehetőségeit. Teljesen nyilvánvaló, hogy Németország fegyveres konfliktusba akar sodorni minket, az ország biztonsága pedig megköveteli, hogy azt felkészülten fogadjuk. Ha nem hajtjuk végre azonnal az általános mozgósítást, később már felesleges lesz, mert Oroszországot katasztrófa fogja sújtani, már azelőtt elveszítjük a háborút, mielőtt kihúznánk kardunkat a hüvelyéből. Összehasonlíthatatlanul jobb lenne teljes fegyverzetben kiállni – hiszen nem mi robbantjuk ki a háborút! –, semmint gyengeségünkkel magunkra szabadítani, és felkészületlenül fogadni a konfliktust. Majd valahogyan titokban folytatjuk le a mozgósítást, Európa tudomást sem szerez róla.

Miklós fel és alá kezdett járkálni a szobában, mint akit megsebeztek, alig titkoltan ropogtatta ujjait. Emésztődött, két megoldás között vívódott, szinte kettéhasadt. Most, e percben kellett létfontosságú döntést hoznia! – és ebben sem a jelenlévők, sem a távollévők, egyáltalán senki sem lehetett segítségére, az Úr szavát pedig érzékelhetően nem hallotta. Hány minisztere, tábornoka, nagyhercege, államtitkára volt, ám sorsa arra kárhoztatta, hogy döntenie mindig neki egyedül, a maga ingadozó, elkínzott lelkének

kelljen! Nem volt egyetlen olyan szilárd, okos, mások fölé emelkedő ember, aki magára vállalná a felelősséget is, a döntést is, aki megmondaná, azaz nem, rögtön meg is tenné hogy így cselekszünk, és nem másként!

Sztolipin! – az volt ilyen ember. Ő hiányzott Miklósnak most, itt, ebben a percben – Sztolipin!…

Miben is áll a helyzet nehézsége? Abban, hogy ha Németország félrevezet bennünket, akkor csapdába kerülünk, bizony. (Bár miféle csapdába kerülhetünk a mi beláthatatlan területünkkel? Annak ugyan milyen kis sávját érinthetik az események?) De ha Németország őszinte hozzánk, akkor mi hívunk ki a lépésünkkel olyan háborút, amelynek méreteit ésszel felérni sem lehet…

A főhadsegéd, aki egész idő alatt hallgatott, az uralkodó gyötrődését látva együttérzően mondta:

– Bizony, nehéz…

Miklós összerándult, mintha megfeszített idegeibe csaptak volna, és élesen letorkolta:

– A döntést én hozom!

És emlékeztette Szazonovot, mi van az ön Angliájával? Mibe került volna neki e napok alatt egyetlen nem kétértelmű nyilatkozatot tennie? És akkor nem is lenne semmilyen megoldandó feladat.

Igen, jutott eszébe Szazonovnak, már éppen indult ide, amikor az utolsó percben új értesülést kapott. A német flotta néhány órával azelőtt kifutott Kielből és teljes gőzzel a Balti-tenger felé tart, hogy támadást indítson!

Hogyan? Az uralkodó pedig nem engedélyezte az aknazárat!

Mintha megpattant volna utolsó túlfeszített idegszála! Port Arthur tanulságát nem lehetett feledni.

Jól van, meggyőztek. De ez lesz életem legnehezebb napja.

Viszont meg is könnyebbült mindjárt.

Mint mindig, ha engedett. Ha túljutott a döntésen.

Szazonov engedélyt kért, hogy most rögtön, Peterhofból telefonálhasson Januskevicsnek, közölje vele, hogy az általános mozgósítás ma éjfélkor veszi kezdetét.

Jól van.

Az idő meg olyan kellemesen meleg volt. A tenger olyan szelíden csillogott. Lehet, hogy másutt már német hajóraj borzolja, amint az új Port Arthur felé lopakodik? De így van-e tényleg? Hiszen a hírek hamisak is lehetnek.

Elindult és fürdött egyet. Nagy élvezettel.

De az engedmény és a fürdés okozta megkönnyebbülés valahogyan gyorsan elillant. A lelkére és a fejére ismét nyomás nehezedett. Talán az előérzet tette?

Öt órakor táviratot hoztak Vilmostól.

Már nem volt benne gyengédség. Nincs semmilyen ellentmondás a szavaim és a német követ figyelmeztető tiltakozása között. A mozgósításod veszélyes, komoly következményekkel fog járni. Hiszen Ausztriában mindeddig nincs általános mozgósítás. A döntés egész súlya kizárólag téged terhel, te viseled a felelősséget azért, hogy háború lesz-e vagy béke.

Úristen, hogy elszorult, hogy megsajdult a szíve! Úristen, milyen borzasztó ez!

Ó, segíts, hogy viselni tudjam ezt az emberfeletti terhet!…

És első indíttatása az volt, hogy telefonál Januskevicsnek, és hatálytalanítja a döntést.

De szégyellte magát saját alárendeltjei előtt.

Élénken maga elé képzelte Vilmost, a parázsló szemét, eleven, szenvedélyes beszédét, megpróbálta ellenségének szerepébe helyezni. Ám nem tudta. Húsz év alatt soha nem volt az ellensége, az egész valami iszonyú félreértés, végiggondolatlanság, mint 1905. január 21-én is, amikor közölte: fel kell tartóztatni a tömeget, csak azt nem mondta meg, *hogyan*.

És hirtelen megvilágosodott elméje: ó, Villi, ébredjünk tudatára, mit cselekszünk? Pusztulásba döntjük a trónunkat! De kínos lett volna telefonálni, lefújni a mozgósítást. (Azt nem tudta, hogy Januskevics telefonkészüléke mostantól huszonnégy órán át működésképtelen lesz.)

Másfelől meg már olyan sok és olyan szégyenletes engedményt tettek Ausztriának! Egyszer mégiscsak változatosságot kell vinni cselekedeteinkbe, néha a határozottságunkat is meg kell mutatnunk! Most már keményebb hangot is használhatunk, hiszen a forradalom ördöge örökre kiűzetett Oroszországból!

Ugyan hogyan ígérhette Szazonov, hogy titokban hajtják majd végre a mozgósítást? Hiszen 31-én reggel óta Pétervár minden utcáján – valamiért *vörös* papírra nyomott – plakátok lógtak. Talán a majdan kiömlő vér festette már meg őket? Vagy a vörös zászló a cár táborába is belopakodott? A külföldiek mind felfigyeltek, a vörös szín különösen feltűnő. A német, majd az osztrák követ is Szazonovhoz rohant, utóbb ezekről a látogatásokról a csörgő telefonok az uralkodónak is hírt adtak. Szazonov biztosította a német követet, hogy Oroszország semmi jóvátehetetlent nem fog csinálni. Az pedig hozott egy jegyzéket, amely szerint Németország már bizonyos lépésekbe kezdett, és hogy Ausztria nem fog Szerbia sérthetetlensége ellen törni, de Oroszországnak el kell ismernie, hogy a konfliktus lokális jellegű.

Lokális jellegű? Azaz hagynia kell, hogy a magára maradt Szerbiát megfojtsák?

De Isten segedelmével talán még minden elrendeződhet? Jaj, Istenem! De kár, hogy nem részleges mozgósítást rendelt el! Nem

készítették elő a részlegest a hűtlen szolgák. Ó, bárcsak megúszhatnánk!

Az osztrák követ közölte, hogy országa kész közvetlen tárgyalásokat kezdeni Oroszországgal az ultimátumról.

Tárgyalni kellett volna! De Szazonov valamiért – az ember nem cserélheti a munkatársai fejét a magáéra, nem lehet képes mindig idejében közbelépni! – azt javasolta, hogy Ausztria Londonnal tárgyaljon. És a hadicselekmények beszüntetésére szólította fel. (Ez helyes is volt, hiszen egyedül Ausztria háborúzott.)

Az idő pedig nyomasztóan borús volt, és ugyanolyan gyászosan nyomott Miklós hangulata is. Egyre emésztődött: miért is járult hozzá az általános mozgósításhoz? No de ismer a történelem demilitarizációt is, nem minden mozgósítás fajul háborúvá.

Tizenegy órára tárgyalásra ültek össze a miniszterek Peterhofban. A legfelsőbb főparancsnok személyének kérdése volt a téma. Ki más lehetett volna az, mint maga az uralkodó, aki civilek között egész életében csak fogolynak érezte magát, aki boldogságra, friss levegőre mindig is a szemléken, parádékon, hadgyakorlatokon, a katonatisztekkel folytatott beszélgetésekben talált. Már régen elhatározta, hogy csapatai élére áll. Most már csak azt kellett végiggondolni, miképpen szervezzék meg Oroszország polgári irányítását nélküle. De megint nem! – megint ellenállásba ütközött! Az összes miniszter, még Goremikin is, egyhangúlag ellenezte a tervet. Nem szabad, hogy az esetleges katonai kudarcok árnyéka a cárra vetüljön. És példákra hivatkoztak: távozott a hadseregtől I. Sándor, nem vette át a főparancsnokságot II. Sándor sem. Látszólag minden az ő döntésén múlt – ám mégsem, mert nem állhatott ellen miniszterei egyesült akaratának. Pedig hogy fájt lemondania vágyálmáról!

Ekkor telefonhoz kérette Szazanovot a német követ. Reménysugár!

És Miklós mindjárt itt, az ülésen felvázolta újabb, Vilmosnak szóló táviratát, amely most körvonalazódott fejében, és azt tartalmazta, miként lehet még mindent megmagyarázni és kijavítani. Hálás a közvetítésért! Annak eredménye már feljogosít arra, hogy a békés kimenetelben reménykedjünk! Katonai felkészülésünket technikai okokból leállítani nem tudjuk ugyan, de távol áll tőlünk, hogy háborút akarjunk! Az én csapataim semmi kihívót nem fognak elkövetni, erre a szavamat adom neked! Hiszek Isten irgalmában. A te hű…

És elküldte rejtjeleztetni.

Szívélyesen fogadta Friedrich Pourtalèst, a német követet. Ha rajtuk állt volna, hogy háború-e vagy béke, biztosan a béke mellett döntenek. Pourtalès már attól le volt sújtva, hogy az események ilyen veszélyes fordulatot vettek. Kérlelte az uralkodót, állítsa le a mozgósítást, és adjon teret Vilmos császár közvetítői erőfeszítéseinek.

No de, gróf, ön katonaember. Hogyan lehetne megállítani a

mozgósítás felpörgött gépezetét?

Ettől a találkozástól csak még fájdalmasabbnak, kilátástalanabbnak tetszett minden.

Mennyire várta Vilmos válaszát!

A postájában két olyan levél volt, amely szíven ütötte, váratlanul érte. Az egyik Szibériából, a sebesült Grigorijtól jött, aki könyörgött, hogy ne indítson háborút, és fenyegető bajokra figyelmeztetett. A másik három szóból állt: „Féljétek Istent! Anyád”.

Mintha szíven döfték volna. De mit tegyen?… De hát mit tegyen?…

És akkor egyszer csak behozták Vilmos táviratát. De megint nem az aktuálisat. Felborult írásaik rendje. Már nem hallották egymást úgy, mint a megelőző húsz év folyamán…

Vilmos azt írta, hogy közvetítői tevékenysége az orosz mozgósítás miatt illuzórikussá válik. Hogy az ő Miklós és Oroszország iránti barátsága, amelyet atyja a halálos ágyán hagyományozott rá, mindig is szent volt előtte, de nem őt terheli az egész civilizált világra zúdított csapás bűne. Viszont, még mindig Miklóstól függ, hogy elhárítja-e a bajt, csak le kell állítania Oroszország háborús felkészülését.

Miklós azonban nem látta: *miként*.

Kivédhetetlen, áthidalhatatlan szakadék kezdett tátongani köztük, s egyikük az egyik, másikuk a másik partjára vetődött.

Sokáig ült magányosan a távirat fölé hajtott fejjel, és siratta véget ért barátságukat. Már nem tudta volna megmondani, melyikük mennyit tett azért, hogy véget érjen. Este pedig megkapta berlini követünk jelentését arról, hogy Vilmos a fenti távirat feladása után ünnepélyesen bevonult a fővárosba, és háza erkélyén tartott beszédében bejelentette, hogy hadviselésre kényszerítik… És már osztogatták az utcákon az Oroszországnak szóló ultimátum szövegét tartalmazó röplapokat. Miklós, akihez aznap nem jutott el az ultimátum, nyugovóra tért.

Pourtalès éjfélkor adta át az ultimátumot Szazonovnak, amely mindössze tizenkét órás határidőt szabott meg, azaz másnap, szombaton délben jár le, s egyben követelte Oroszország háborús készülődésének beszüntetését.

Pénteken este érkezett az ausztriai általános mozgósítás híre. Ugyanazokban az órákban rendelték el, mint a miénket.

Elsején reggel Miklós nyugtalanul ébredt – nem kezdődött-e el már a háború? Nem, nem kezdődött el.

Akkor hát van még remény?

Éppen szent Szerafim ereklyéje felszentelésének évfordulója volt. Miklósnak a lélegzete is elakadt, valahányszor eszébe jutott az a nap.

Folytak a szokványos beszámolók, amelyek rendjét már régen meghatározták, akárha más se történne sehol a világon, s neki nem volt ereje ahhoz, hogy megszakítsa őket, kiverje őket a fejéből.

Felajánlotta Szuhomlinovnak a főparancsnokságot. Az váratlanul visszautasította. De nagyon ajánlotta Januskevicset a törzsfőnöki posztra. Akkor Nyikolasával közölte, hogy főparancsnoknak nevezi ki. Ő büszkén elfogadta. Miklós pedig könnyes szemmel adta át ezt a posztot. De a kinevezés persze csak időleges, mert később természetesen maga áll majd hadserege élére.

Lejárt a német ultimátum. És teltek tovább az órák. És nem történt semmi.

Próbálkozni kell tovább!

És ismét táviratot szövegezett Villinek. Megértem, hogy mozgósítanod kell hadseregedet. De ígérd meg nekem, hogy ez nem jelent még háborút, hogy folytatjuk a tárgyalásokat. A kettőnk kipróbált, hosszú barátsága Isten segedelmével csak elhárítja a vérontást! Türelmetlenül és reménykedve várom válaszodat.

Imádkozni kell! Az Isten kegyelmes, majd csak elkerül minket a baj. Elutaztak Alixszal a gyivejevói monostorba. Sétált a gyermekekkel. Aztán már kezdődött az esti ájtatosság. Részt vettek rajta, hogy tovább imádkozzanak.

Megbékélten tért haza. És ekkor érte utol Szazonov telefonja: Németország hadat üzent nekünk, ott járt nála Pourtalès gróf.

A következőképpen történt. Az öreg felzaklatva érkezett, majd megkérdezte, tud-e pozitív választ adni a cári kormány a német ultimátumra. Szazonov azt válaszolta, hogy a mozgósítást nem lehet leállítani. Pourtalès gróf mind izgatottabb lett, elővett a zsebéből egy összehajtott papírlapot, s mintha meg se hallotta volna a választ, megismételte ugyanazt a kérdést. A meglepődött Szazanov megismételte válaszát. És Pourtalès, mintha nem volna magánál, remegő kezében a papírral, harmadszor is feltette ugyanazt a kérdést. Szazonov harmadszori válaszát követően, levegő után kapkodva átadta a hadüzenetet tartalmazó jegyzéket, az ablakhoz lépett, és a fejét fogva sírva fakadt: „Sosem hittem volna, hogy ilyen körülmények között fogom elhagyni Pétervárt.” Megölelte a minisztert, és mivel képtelen volt bármire is gondolni, megkérte, intézkedjék helyette a követség sorsát illetően.

Könnyek szöktek Miklós szemébe. Olyan volt ez, mint egy család széthullása.

De élni kellett. Ebédeltek. Este tizenegykor fogadta az angol követet, s vele együtt fogalmazták meg az angol királynak küldendő táviratot.

Mintha családot váltana.

Egészen betegnek érezte magát. Éjszaka kettőkor meg akart fürödni, de bekopogtatott hozzá a komornyik: „Nagyon sürgős távirat őfelségétől Vilmos császártól!!!”

Most akkor mi van? Miről lehet még szó? Remegni kezdett a keze.

Dátum nélkül, Potsdam, este tíz óra. Vilmos reméli, hogy az orosz csapatok nem lépik át a határt! Mi ez?! Hogyan értse?! Tehát még mindig van remény? De miféle reményről lehet szó, ha ma este ő maga üzent hadat Oroszországnak? Villi meggondolta magát? Tehát még minden megmenthető? Ó, vannak még csodák! Ó, eljutottak hát imáink Szárovi Szerafimhoz!

Telefon Szazonovnak. Az meg Pourtalèsnek.

Amíg telt az idő, Miklós észbontó izgalomban, egyedül, feleségét fel sem keltve a kezét tördelte, imádkozott. Felébredt hát Vilmos lelkiismerete, rájött, kis híján milyen szörnyűségbe taszította Európát!

Telefonált Szazonov. Miklós lement a komornyik szobájába. Pourtalès gróf azt mondta, nem tud semmiről, nem kapott újabb instrukciót. Azt feltételezi, hogy a táviratot egy nappal előbb küldhették, csak útközben elakadt valahol.

Jaj, szegény szívem!

Lehetséges-e, hogy az egyik uralkodónak a másikhoz küldött üzenete egy álló napig legyen úton, méghozzá egy ilyen pillanatban? A szíve azt súgta: nem, nem lehetséges! Ez egy érvényes, ma este kelt távirat. Vagy így akarta őt Vilmos félrevezetni? Hogy időt nyerjen a csapatainak? Azt hiszi, hogy Miklós meginog?

És az utolsó pillanatban valami visszakozó, gyengeségről tanúskodó, nevetséges lépésre szánja el magát?

Az utolsó pillanatban sikerült Miklósnak kigyógyulnia a Vilmossal való barátságából. Kifutott belőle a vér. Ágyba zuhant, elaludt.

Vasárnap reggel friss kedvvel ébredt. Életének útja kijelöltetett, azt kellett követnie csüggedetlenül. A csüggedés súlyos bűn. Hirtelen általában is megkönnyebbült. A háború nem fog tovább tartani egy évnél, vagy akár három hónapnál. A háború erősebbé teszi a nemzeti érzést, Oroszország a háború után még hatalmasabb lesz.

Újra derűsre fordult az idő. Miklós lelke is kezdett feltámadni. Megtisztulni. Két leányával istentiszteletre ment. Ott még jobban megnyugodott, még szilárdabb lett.

Reggeliztek, magukban, nem volt náluk senki. Peterhof körül határtalanul csendes volt a világ. Bár Illés napja volt, semmi sem utalt tüzes viharra.

Már tegnap az a gondolata támadt mindannyiuknak egymástól függetlenül, hogy meg kellene jelennie a nép előtt. A nép, elárvulva, a lakatlan Téli Palotához vonult, és senki se menjen ki hozzá?

Délben a szikrázó tengeren át jachtjukon Pétervárra indultak, és motorcsónakkal a Téli Palota előtti rakparton kötöttek ki. A Miklós Teremben sok gárdatiszt, számos hölgy és udvari ember gyűlt össze. Kiáltványt olvastak fel, könyörgő istentiszteletet tartottak a Kazányi Istenanya ikonja előtt (ez előtt imádkozott Kutuzov is, mielőtt Szmolenszkbe indult). Az egész terem a „Mentsd meg, Uram, a

tiéidet”-et és a „Hosszú, dicső életet”-et énekelte. Hurráztak, sokan sírtak.

És ezután kiléptek Alixszal a Palota térre néző erkélyre.

Hogy ott mi volt! Micsoda üdvrivalgás! Ameddig el lehetett látni a vezérkar íves épületével övezett téren, mindenütt fejek tengere és a cár arcképei, és lobogók és templomi zászlók.

Miklós meghajolt, meghajolt minden irányba. Amazok meg ott lenn énekeltek, térdre ereszkedtek a palota előtt.

Ott állt tehát a népe előtt, a népe felett, áldón, nyitottan, uralkodóian, úgy, ahogyan mindig is vágyott állni. Ugyan miért is csak most lépett a megkoronáztatása óta először a népe elé? (Gondolataiban hirtelen megint Vilmos rémlett fel előtte, méghozzá nem is ellenségesen. Hiszen beteljesedett a jóslata: lépj ki az erkélyre, és a téren összesereglett nép térdre hull a cárja előtt.)

Miért is nem lépett ki gyakrabban? Templomi énekeket zengtek, imádkoztak, hajlongtak – és emlékeinek csillogó, sima víztükrét csak könnyedén borzolták az áldatlan esztendők, talán ha öt, tíz vagy esetleg tizenöt ilyen volt, amelyek gondokkal, félelmekkel jártak, de ezek mulandóak voltak, mint most bebizonyosodott. Mintha nem is húsz esztendeje uralkodott volna, hibákat sem követett volna még el. Frissen megkoronázott cár volt ma, aki csak most kezdi dicsőséges uralkodását.

8. SZ. DOKUMENTUM

1914. július

Raszputyin levele az uralkodóhoz a szibériai kórházból

Kedves barátom mégegyszer mondom rettentő felhő van Oroszország fölött sok baj bánat nagy a sötétség fénysugár sehol. Tengernyi könny mértéke sincs hát a vérnek? Nincs rá szó leírhatatlan az iszonyat. Tudom mindenki háborút akar tőled és nem tudja hogy a helyes is pusztulás. Súlyos büntetése Istennek ha elveszi az ember eszét. Ez a vég kezdete. Te cár vagy néped atyja ne engedd hogy az esztelenek diadalmaskodjanak és elveszejtsd magad és néped. Németországot mondjuk legyőzik de Oroszhon? Ha meggondoljuk csakugyan nem volt a kezdetek kezdetétől keservesebb szenvedő egészen vérbe fullad. Nagy romlás. Pusztulás vég nélküli bánat.
Grigorij

75. fejezet

A társadalmi megbékélés csodája. – Szükséges-e a háború? – Hogyan lehet eggyé válni a néppel? – Az intézeti hölgyek vitái. – Pétervár és Petrograd. – A professzornő. – Mi az emancipáció ára? – Olda Oresztovna. – A középkor tanulmányozásának fontosságáról. – A személyes felelősség.

– Az eltelt évek után ugyan ki számíthatott ilyen össznépi egyetértésre? Hogy diákok térdepeljenek, és énekeljék az „Isten, óvd meg a cárt”-t? Emberek ezrei vonulnak nemzeti zászlók alatt, és éltetik lelkesen a cárt? A társadalom kibékült az állammal! Megszűntek a pártok, a rendek, a népcsoportok közötti ellentétek, egy maradt: a nagy Oroszország! Számíthattunk-e erre akár csak nemrég is? Ekkora lelkesedésre nyolcszáztizenkettő óta nem volt példa! Ennyire nem ismerjük saját magunkat, Oroszországot meg még annyira sem.

Egy termetes, határozott kiállású, nagykockás ruhát viselő főiskolás lány – az arca egyszerű vágású, nagy, mint a falusiaké, de érződik rajta a biztos fejlődés lendülete, a külsejében semmi olyan kifinomultság, amely a nagyorosz típusra jellemző – jelentette ki mindezt egy kis csoport diáknak szélesen gesztikulálva, nagy hangon, úgy, hogy mind a mellette állók, mind az arra járók hallhatták. És azt, ami egy hónappal azelőtt még kimondhatatlan, hamis volt, azt nemcsak ki nem nevették, hanem akadtak, akik támogatták:

– A társadalom kibékülése az állammal – valóságos csoda!

– Hát még a Lengyelországhoz intézett felhívás! Kezet nyújtunk a lengyeleknek!

– Lám, nem vagyunk mi „Európa csendőre”, de megvédjük Szerbiát attól, hogy sárba tiporják!

– Mintha az első ágyúkkal új világ születne!

– Igen – vetette fel a fejét az a termetes, kockás ruhás, tömör, nagy hullámokban omló hajú lány –, a háborúra *szükségünk* volt! Elsősorban nem is a szerbek, hanem a magunk megmentése érdekében! Mert megkopott a jellemünk, elvesztettük a hitünket, roskataggá váltunk, olyan mélyre zuhantunk, hogy mélyebbre már nem is lehet, egészen a *Szinyij Zsurnal* és a *tangó* színvonalára. Hőstettre van szükségünk ahhoz, hogy megújulhassunk! Győzelemre van szükségünk ahhoz, hogy felfrissíthessük azt a légkört, amelyben már fuldokoltunk!

Nem pisszegtek rá, nem kiabálták, hogy „Szégyen, gyalázat!”. Mert mindannyian azokról az új, csodálatos, az ápolónők fehér fejkendőitől és vöröskeresztjeitől, az első sebesültek kötéseitől tarkálló utcákról jöttek, amelyeket átjárt az emberek egymás iránti, hirtelen támadt szeretetének melege, amire Pétervárott még soha nem volt példa. És azokból a házakból, amelyekben az asszonyok már készítették a

kötszert, kötni kezdték a kesztyűket, zoknikat, hosszú lélekmelegítőket a katonáknak.

Veronika eltöprengett. Az első sebesültek látványa más gondolatokat is ébresztett benne: hányan, jaj, hányan lesznek?…

De felcsattant egy büszke hang is:

– Hogyan sodródhatnánk bele kis forgácsként a tömeg hazafias folyamába? Miért próbáltunk akkor oly sok éven át öntudatra, tisztánlátásra szert tenni?

És még egy harcias, sovány arcú lány ellenkezett vékony, éles hangon:

– Fuldoklunk? Igen! De a belső rendezetlenségünk miatt! Nekünk nem háborúra, hanem hosszú békére van szükségünk! És ha be se avatkoztunk volna ebbe a háborúba?

Erre majdnem kiabálni kezdett vele egy már túlkoros, mindegyiküknél idősebb hallgatónő:

– A nemzeti lét kategóriáiban kell gondolkodni! Itt most a szlávság és a germánság párharcáról van szó. És ha magára hagynánk Franciaországot, Németország már ezekben a napokban szétzúzná, aztán ellenünk fordulna, és akkor egyedül kellene szembenéznünk vele! De mi szövetségben vagyunk, és a kiutunk csakis a szövetségesek győzelme!

Közbeszólt még egy kis fekete, varkocsba font hajú lány:

– Azt mondjátok: nemzeti egyetértés. Csakhogy az veszedelmes dolog. Azt jelenti, hogy valamelyik fél, vagy a társadalom, vagy az állam hibázott. De melyikük? Ennek kell a végére járni!

A termetes diáklány egész testével feléje fordult, és ünnepélyesen így szólt:

– A nemzeti egyetértés nem veszedelmes, az a nép természetes állapota! És nagy kár, hogy nem értük el korábban, csak most és ilyen áron. Az egész orosz társadalom évtizedeken keresztül antiszociális volt! Most talán végre ebben az összefogásban rájövünk az igazságra…

Elhangzottak még ellenvetések, de azok se igazán azok voltak:

– Nem a hazafiság a lényeg! Hanem annak lehetősége, hogy eggyé válhassunk a néppel, hogy egyenlő felei lehessünk, hogy a magáénak fogadjon el minket, tehát elérjük azt az állapotot, amelyről hosszú évtizedeken át ábrándoztunk…

Eggyé válni a néppel – sokan érezték, kívánták ezt. Csak nem látták tisztán, hogyan. Közvetlen tennivaló most rögtön még sehol sem mutatkozott, a Besztuzsev-tanfolyamok, vagyis főiskola adminisztrációja pedig semmiféle felhívással, hirdetménnyel nem mozgósította a hallgatónőket semmilyen feladatra. De most, tíz nappal a tanév megkezdése előtt maguktól gyülekeztek nagy számban, izgatottan a főiskola előcsarnokában, azt remélve, hogy a beszélgetésekből, vagy véletlenül, megtudnak valamit. Szóba jött a

holnapi *zászlók napja*, az adománygyűjtés, amelyet az egész fővárosban falragaszokon hirdettek, és sok diáklány már fel is iratkozott, hogy részt vegyen az akcióban; mások viszont azt mondták, hogy ez kevés és nevetséges, hiszen csak egynapos perselyezés – de bezzeg hányan jelentkeznek ápolónőnek… Talán nekik is azt kellene tenni? Talán képtelenség, hogy főiskolás létükre… de hát a háború is oly otrombán, képtelenül és hirtelen tört be az életükbe. A háború első napjai úgy érték őket, akár a villámcsapás, szörnyűségekkel fenyegettek, és az önzés azt sugallta volna: jobb kimaradni; de aztán rögtön, erősebben és emelkedettebben tört fel az igény: részt venni, erre fordítva minden fizikai és szellemi erőnket! Mi több, úgy érezték, sietniük is kell, hogy le ne késsék a közreműködést nemzedékük első háborújában. Lehet, hogy nem tart tovább három-négy hónapnál. Oroszország a világ igazságáért harcol, hogyan maradhatnánk ki ebből? Oroszország a létéért harcol, hogyan is ne segítenénk ebben?

Volt olyan is, aki így beszélt:

– De szolgálhatjuk a háborút úgy is, hogy bíráljuk a kormányt, óvjuk a hibáktól! Például a zsidók korlátozásától.

Úgy hírlett, hogy a főiskola épületéből, az újból, a Szrednyij sugárúton lévőből hadikórház lesz. Az iroda viszont a régi épületben marad a 10. soron.

Ilyen korán, augusztus vége előtt általában még üres volt a főiskola előcsarnoka. Most ellenben valami ide vonzotta a diákokat, szerették volna megtudni, mi a helyzet, elhatározásra jutni. Így sokan álldogáltak csoportokban, vagy járkáltak itt, s mivel még meleg volt, mind nyári ruhában.

Pétervár tegnapi Petrográdra kereszteléséről vitatkoztak. Ekkor sem emlegetett senki áporodott sovinizmust, azt sem mondták, hogy az egész nevetséges. Csakhogy a *szentet* elvesztettük, az apostolt a cárra cseréltük, azt meg, hogy lehetett volna Szent-Petrográd is, nem vettük észre. Mások arra emlékeztettek, hogy hollandul nevezték el a várost eredetileg Piterburgh-nak, a „Peterburg”-ot a németek erőszakolták ránk, ami nem más, mint alávetettségünk szimbóluma, s így jó, hogy elvetettük.

Elsőévesek nem voltak a diákok között. A friss másodévesek meg még mindig a legfiatalabbaknak érezték magukat, s nem annyira hangosan beszélgettek. Valaki azt mondta, hogy már kifüggesztették az órarendet. Ilyen korán? Igen, úgy látszik, a tanulmányi osztályt is hatalmába kerítette a sürgető idő. A másodévesek elindultak, hogy megnézzék az órarendet. Ott volt Veronya és Likonya, a Pjatyigorszkból való Varja a magasra tornyozott dús, nyírt hajával és kemény kis állával; a másik, világosszőke Varja Velikije Lukiból, és a karcsú – akár egy fiatal jegenye –, szomorú szemű Liza Tambovból, és még többen. Az órarendről tárgyaltak.

Nagy eseménynek számított, hogy a középkor történetét egy női professzor, Andozerszkaja fogja tartani nekik. A doktorátusát nem itthon szerezte, hanem persze Franciaországban, de nálunk is mozdult már valami: nemrég megkapta a magiszteri fokozatot. Az órarendben még mint „adj." szerepelt, de egyetemi körökben már elfogadottan „prof." volt, a hallgatók is így ismerték. A másodéves középkortörténeti előadásokon kívül a felsőbb évfolyamokon segédtudományi szemináriumokat is fog tartani.

Mindez felettébb érdekes volt. A leányok még ma látni szerették volna a professzorasszonyukat, megállapítani, milyen. Sikerült is. Az irodában megtudták, hogy Andozerszkaja éppen a dékánnál van. Vártak.

Kis csapatuk az ablakhoz húzódott, elmesélték egymásnak, ki mit hallott Andozerszkajáról. Vitathatatlan eredmény volt az emancipáció, ami egyben minden elnyomott sikere is. Andozerszkaja segített pénzeszközöket szerezni menzára, diákszállóra, ösztöndíjakra. De a tavaly megkezdett szemináriumain azt kívánta diákjaitól, hogy XI. századi, latin nyelvű pápai bullák fölött görnyedjenek. Hasonló jellegűek voltak nyomtatásban megjelent dolgozatai is, amelyek a középkori egyházi társadalomról, szentföldi zarándoklatokról szóltak… Mind a két Varja azt tartotta, hogy ez elképesztő, majdnem nevetséges: hogyan lehet ennyire eltávolodni az eleven élettől? Hogyan lehet így kioltani a hallgatónőkben a társadalmi szellemet?

Na jó, ha egyszer egy nő Oroszországban nem, csak külföldön kaphat professzori címet, kénytelen lesz az ő középkorukkal foglalkozni. De miért kívánja, hogy a hallgatói is ezen kérőddzenek?

– Emancipálódnia kellett, jó, de nem túl nagy árat fizet-e érte? Hogy bele kelljen merülnie a haszontalan, sötét középkorba…

– Miért haszontalan? Hát Karejev? Hát Grevsz?

Jóllehet mind a két Varja *progresszív* volt, itt, a Besztuzsev-főiskolán az 1913-14-es esztendőkben már *reakciósok*nak látszottak, micsoda dialektika! A tüdejükben azzal a levegővel, amellyel a *társadalom*ban szívták tele magukat, sehogyan sem tudták felfogni itt, a főiskolán zajló filozófiai vitákat, polémiákat, s a hangjuk is túl élesen csattant. Az előadótermek boltívei alatt valamilyen láthatatlan fordulat következett be, valamilyen megmásíthatatlan változás, és a tambovi Liza (egyébként egy pópa leánya), aki kimagaslott a csapatukból, felvetette-megrázta a fejét, és nem is annyira szemrehányóan, mint inkább sajnálattal, így szólt, elnyújtva a szavakat:

– Lányok, hogy nem unjátok még ezt az agyoncsépelt laposságot? Hiszen olyan tér nyílt előttünk, olyan közegben élünk, amelyben a szellem szabadsága uralkodik a pártosság helyett! Meghallattatják velünk az igazság hangját. Megadatott nekünk, hogy okosabbak legyünk, mint ezek a politikai szereplők, akkor hát minek…?

És hosszúkás, tiszta arcában meg-megremegett orra hegye.

Bele sem melegedhettek még a vitába, amikor kijött a dékántól Andozerszkaja. Alig középtermetű volt, ha magasabbnak látszott Likonyánál, azt csak felfésült haja tette. Nem volt hanyagul öltözve, de a ruháját kellemes, szivárványlóan szürke színén kívül semmiféle díszítés nem tette feltűnővé, a szabása nem is emelte ki alakját.

Szerényen ment volna el mellettük, kezében egy kisméretű, imakönyvszerű, régesrégi borítójú kötettel, amelyben mindazonáltal egy vidám, rózsaszín könyvjelző volt. Nemcsak professzorasszonynak, általában professzornak is fiatal volt, alig valamivel harminc fölött lehetett.

Annál egyszerűbb volt körülállni és megszólítani: „Elnézést…”, „Ön tartja majd nekünk a…?”, „És hogyan szólítsuk?” – Olda Oresztovna vagyok. – Olga?… – Nem, Olda. – Ez valami skandináv név? – Lehet, apám fantáziáját dicséri.

Nagyon közvetlenül viselkedett, készséggel állt meg a lányoknak.

Különben még a leghíresebb professzorok is szívesen álltak meg az egyetemistáknak vagy a főiskolás lányoknak. Mindenki ismerte az orosz felsőoktatás fő íratlan szabályát: egy-egy professzor helyzetét, hírét nem a főnökség jóindulata vagy ellenszenve határozza meg, hanem a hallgatók róla alkotott véleménye. Egy-egy a főnökségnek kellemetlen professzor még hosszú ideig taníthatott, a diákok a tenyerükön hordták, de még ha elbocsájtották is, dicsfény övezte. Jaj volt viszont annak a professzornak, akit a diákok reakciósnak tartottak: lenézés, óráinak és könyveinek bojkottálása, az egyetemről való elkerülhetetlen és dicstelen távozás lett a sorsa.

A pjatyigorszki Varja csak nem állta meg, s megint a magáét fújta:

– De tessék mondani, ennyire részletesen az elhalt középkorról nem túlzás…?

Olda Oresztovna az iménti könnyed, gyors mozgása után, amellyel el akart siklani a lányok mellett, hirtelen keményen megvetette a parkettán magassarkú cipőbe bújtatott lábát, az álimakönyv nem akadályozta, hogy bal keze kövesse jobbjának mozdulatait, arckifejezéséből pedig látszott, kész arra, hogy itt mindjárt akár szemináriumot tartson, akár vitába bocsájtkozzék.

– Nem túlzás. Ha kidobjuk a középkor történetét széthullik a Nyugat története, és a máról szóló legújabb töredékéből sem fognak érteni semmit.

Rápillantott Veronika sötét szemeitől uralt, nyugodt arcára, majd oldalvást, alulról felfelé Liza nagy, elmerengő szemébe nézett.

A pjatyigorszki Varja: – De hát a Nyugat története és mindaz, amit belőle meríthetünk, gyakorlatilag a nagy francia forradalommal kezdődött…

A Velikije Lukiból való Varja: – A felvilágosodás évszázadával.

– Jó, a felvilágosodásével. De mi köze ahhoz a jeruzsálemi zarándoklatnak? Mi köze a paleográfiának?

Olda Oresztovna úgy hallgatta mindezt, mint amit már jól ismer, kicsit elhúzta a száját.

– Az elhamarkodott gondolkodás hibája az, hogy ha valaki felfedez egy ágat, s azt a fával azonosítja. A felvilágosodás a nyugati kultúrának csak egy ága, nem is a legtermékenyebb. Ez az ág a fa törzséből, nem a gyökereiből sarjadt.

– Mi akkor a fontosabb?

– A fontosabb, ha akarják, a középkor szellemi élete. Olyan intenzív, az anyagi lét fölé emelkedett szellemi életet, mint a középkori, az emberiség sem azelőtt, sem azóta nem ismert.

Ezt az obskurantizmusról, az inkvizícióról mondja?

Mind a két Varja: – De bocsánat! Hogyan áldozhatnánk ma erőinket a nyugati középkornak? Mennyiben segíti az a nép felszabadítását? És az általános progressziót? Ha ma a pápai bullákat tanulmányozzuk? Méghozzá latin nyelven!

Olda Oresztovna könnyedén végigpörgette az álimakönyv lapjait. Valami latin könyvritkaság volt. Zavartalanul elmosolyodott:

– Kedveseim, a történelem nem politika, amelyben az egyik fecsegő megismétli vagy vitatja azt, amit a másik fecsegő mondott. A történelem anyagát nem a nézetek, hanem a forrásművek alkotják. A következtetések meg olyanok, amilyenek adódnak belőlük, még ha ellenünk szólnak is. A független tudás felül kell hogy emelkedjék a…

Hát ez már mindenen túlment! Ez már sok volt!

– És ha a következtetések ellentétesek a társadalom mai igényeivel?

– És ha a mai cselekvéseinkhez elég a mai társadalmi közeget és a mai anyagi feltételeket elemeznünk, mit tesz ahhoz hozzá a középkor?

Andozerszkaja, aki a termete miatt ki sem látszott beszélgetőtársai közül, kissé félrebillentette a fejét, és nagyon magabiztosan, sokatmondóan így válaszolt:

– Igazuk lenne, ha a személyiség életét valóban anyagi feltételei határoznák meg. Egyszerűbb is lenne akkor: mindig a környezet a hibás, változtasd hát mindig a környezetet. Hiszen amikor maguk a *mai cselekvések*et emlegetik, nyilván a forradalomra gondolnak. Márpedig a forradalom éppen hogy nem felszabadulás, épp ellenkezőleg, a szellemi princípium elleni harc. A társadalmi környezeten kívül létezik még a szellemi hagyomány is, sokszáz hagyomány! És létezik az egyes ember szellemi élete, és így, akár a környezet ellenére is, mindenki maga, saját személyében felelős azért, amit cselekszik, és amit cselekszenek mások az ő jelenlétében.

Veronika úgy szakadt ki töprengéséből, mintha falak közül szabadult volna.

– Mások is?

Olda Oresztovna mégegyszer végigfuttatta rajta pillantását.

– Igen, mások is. Hiszen az ember segíthetett volna, megakadályozhatta volna, de moshatta a kezeit is.

Liza, a sudár kis jegenye, aki mintha ide-oda ingott volna a magasban hosszú, vékony lábain, megkérdezte:

– Olda Oresztovna, tetszik majd nekünk valamilyen szakköri foglalkozást is tartani?

Andozerszkaja készségesen válaszolt:

– Ha találunk megfelelő témát.

– Például mit? – Liza nem vette le róla fürkésző szemét.

Andozerszkaja egyszerre végignézett mindannyiukon: hányan lehetnek vajon, s most mindjárt mondja meg nekik? Kicsit elgondolkodott, összecsücsörítette apró ajkait.

– Hát, mondjuk… A szépség értelmezésének vallási átalakulása a középkorban és a felvilágosodás korában? – És ismét végignézett rajtuk, értetlenséget is felfedezve bennük. – Vagy a középkori misztikus költészet? – Megint elmosolyodott: – No, majd gondolkodunk még rajta.

Enyhén meghajolt, mintegy méltósággal elbocsájtotta őket vagy magát, és továbbment; karcsú, arányos, alacsony termetével hátulról olyan volt, mint egy diáklány, csak több volt benne a választékosság, mint amennyi még illik egy értelmiségihez.

Liza elgondolkodva nézett utána.

A többiek zsongani kezdtek, a két Varja felháborodottan: hogyhogy, hát a középkor szellemi életét talán nem a társadalmi-gazdasági feltételek határozzák meg? No merjen csak ilyet mondani az előadásain!…

– Ugyan – vetette fel a fejét Liza – kibírhatatlan már, hogy mindent a gazdaságból származtassunk, hagyjátok abba!

A pjatyigorszki Varja, aki a nyarat követően felettébb magabiztos volt:

– Jaj, micsoda átalakulásokra van példa! Volt egy barátom, meséltem nektek róla… Egy hete a Minyeralnije Vodi-i állomáson futottam össze vele…

Veronika higgadtan, mint aki magában beszél fennhangon, védelmébe vette a professzorasszonyt:

– Mi bajotok van? Hiszen a mindenki személyes felelőssége, az jó dolog, nem? Ha mindig csak a környezet meg a környezet, akkor mi magunk mik vagyunk? Nullák?

– Mi a környezet molekulái vagyunk – torkolta le a Velikije Lukiból való Varja. – És ez elég is.

Likonya az ablak felé sandított, odébb is ment. De az ő véleményére is kíváncsiak voltak. Felhúzta a szemöldökét, mozdított egyet a nyakán, megvonta a vállát, nem mind a kettőt egyszerre:

– Nekem nagyon tetszett. Különösen a hangja. Mintha egy áriát énekelne. Olyan bonyolultat, hogy alig lehet kihallani a dallamát.

A barátnői nevetni kezdtek:

– No és az értelmét?

– És hogyan tetszett a szakkör témája?

Likonya összeráncolta kis homlokát, de ugyanakkor mosolyra is húzta párnás száját:

– Az értelmét?… Arra nem figyeltem…

MIÉRT KERESEL HIBÁT A FALUBAN, KERESNÉD INKÁBB MAGADBAN

76. fejezet

A Haritonov-gimnázium szellemisége. – Aglaida Fedoszejevna házi elvei. – A gyermekek okozta bánat és öröm. – Kszenyija bánata. – Keresztül-kasul Rosztovon. – Zsenya boldogsága. – A főnökasszony pasziánszozik. – Aggódás Jarikért. – Jurik nyomon követi a front mozgását.

Aglaida Fedoszejevna Haritonova kemény asszony volt, aki hozzászokott hatalmi pozíciójához, és a hatalom jól is illett hozzá. A Tomcsak iránti engedékenység különös ritkaság volt életében. Boldogult férje, az a jó ember, első széptevésétől utolsó leheletéig egyvégtében félt tőle. Mint iskolai tanfelügyelő, hivatali dolgait mindig megtanácskozta vele, a magánéletében pedig vakon engedelmeskedett neki. A gyermekeik tudták, hogy engedély vagy tiltás bármely komolyabb kérdésben csakis a mamától jöhet.

A városi hatóságok igen nagyra tartották Haritonovát, és bár a gimnáziuma balliberális szellemiségű volt, senki sem merészelte őt korlátozni vagy utasítani. (Egyébként a rosztovi művelt réteg nem is lehetett itt, a kozák főváros szomszédságában más, mint balliberális.) Haritonova gimnáziumában történelmet egy forradalmár felesége tanított, akinek férje hol a büntetését töltötte, hol szökésben volt, hol meg itt, Rosztovban fejtette ki illegális tevékenységét. A gimnáziumi történelemoktatás leplezetlenül forradalmi irányultságú volt. Ugyanilyen szellemben adták elő az irodalmat is. A hittant persze nem lehetett kihagyni, de ennek oktatásával sem valami obskúrus, fanatikus atyuskát bíztak meg, a tanulók fele különben is fel volt mentve ezen órák alól, lévén zsidó vallású. Ünnepek alkalmával az iskolai rendezvényeken természetesen a gimnazista lányoknak is énekelniük kellett az „Isten, óvd meg a cárt”-t, de ezt láthatóan minden lelkesedés nélkül tették. Aglaida Fedoszejevna azt azonban nem tűrte, hogy az állami hatóságokkal szembeni gúnyos tiszteletlenség az ő gimnáziumon belüli hatalmát is érintse. Az ő hatalma szilárdan, rendíthetetlenül érvényesült a gimnáziumban. Nemcsak saját tanítványai, de még az iskolai estélyekre meghívott gimnazista fiúk vagy a tengerészeti tanintézet hallgatói is szorongva mentek felfelé a lépcsőn, attól tartva, hogy a tetején ott áll majd a kőkemény főnökasszony, aki a cvikkerén keresztül alaposan szemügyre veszi mindegyiküket, és a ruházatukon felfedezett legcsekélyebb hiányosságért azonnal visszafordítja őket. Haritonova gimnáziumának szellemisége minden dicséretet megérdemelt, igaz, a tandíj is tetemes összeget tett ki (e nélkül nem is biztosítható egy gimnázium magas színvonala), csak jómódú szülők gyermekei jártak oda, osztályonként legfeljebb két kislány tanulhatott jótékonysági

alapon.

Aglaida Fedoszejevna, aki hatalmi szóval tudott irányítani egy ilyen gimnáziumot, a legkevésbé sem számított lázadásra a saját, könnyen kormányozható kis családjában. Nem is a férje szegült ellene, hanem, annak halála után, a nagyobbik fia, aki a keresztségben a Vjacseszlav nevet kapta, de anyja akaratából Jaroszlavnak hívták. Jóllehet kisgyermek korától felvilágosult szellemiséggel itatódhatott volna át, már ötödik elemistaként mindenáron hadapród iskolába akart menni. Egy ilyen erős, magabiztos anya a fia semmiféle eltévelyedését sem nézhette jó szemmel. *Ez* az eltévelyedés azonban különösen bántotta, mert ostoba, kisfiús vágyakozása mögött felrémlett az árulás szürke árnya. Nagyobbik fia éppen abba a sötét, korlátolt katonatiszti kasztba kívánkozott, amelyet sem a kritika szabadsága, sem a tudás szelleme nem érintett meg. Mennyire váratlanul fordult a Jaroszlavba belenevelt egészséges népszeretet rossz irányba: nem a nép felszabadítását kívánta segíteni, hanem állítólagos erejének és gyökereinek kívánt áldozni. Jaroszlav szelíd kisfiú volt, de ez az eltévelyedése makacsnak bizonyult. Anyja három éven át kínlódott vele, szorongatta, de miután fia elvégezte a gimnáziumot, már kevésnek bizonyult anyai tekintélye, logikája, haragja: Jaroszlav Moszkvába utazott, beiratkozott a Sándor Hadapród Iskolába.

Folytathatta volna még a fiáért vívott küzdelmet, hiszen a szabad gondolat a tisztek körébe is behatolt: Kropotkin is hadapród iskolát végzett. Csernisevszkij meg abban tanított. De egy második csapás is érte, amelyet Zsenya lánya mért rá, méghozzá ugyanabban az esztendőben…

Bár Aglaida Fedoszejevna elkötelezett híve volt a társadalmi kapcsolatok szabadságának, a női egyenjogúságnak (sőt a nők primátusának), mégis mereven ragaszkodott ahhoz, hogy egy leánynak kilenc hónappal a gyermeke születése előtt házasságot kell kötnie. Zsenya azonban megszegte ezt a szabályt. Amikor pedig utólag férjhez ment, nem várta ki, amíg megkapja ehhez az anyai áldást. A gyerekszülés megakadályozta továbbtanulását is a moszkvai tanárképzőben. Ráadásul leánya férje, Dmitrij Filomatyinszkij, egy diakónus fia, aki épp az egyetem befejezése előtt állt, sem bizonyult olyan férfias, erős embernek, mint amilyent Aglaida Fedoszejevna az ő eleven, előkelő származású, energikus lánya férjéül kívánt volna. Ezért visszavonhatatlanul nem vett tudomást erről a házasságkötésről, meg nem történtnek tekintette, kislány unokáját pedig meg nem születettnek. Mindhármukat kitagadta, és megtiltotta nekik, hogy Rosztovba jöjjenek. Zsenya valahol a Kozihin utca egyik padlásszobájában ringatta Ljaljkát, a férje pedig ugyanott utolsó vizsgáira készült és diplomatervén dolgozott.

A legutóbbi évben gyakran járt náluk Kszenyija, aki nagy

együttérzéssel viseltetett az üldözött Zsenya iránt, és hevesen védelmezte Aglaida Fedoszejevnának írott leveleiben és személyesen is, ha Rosztovba jött. Sikerült is megingatnia a haragvó anyát, aki ez év tavaszán megengedte, hogy a három kitagadott egyszer megjelenjék nála.

Szörnyen haragudott a főnökasszony, de azért igazságérzete is volt. Be kellett látnia, hogy Zsenya botlásai már jóvá vannak téve, vagy nem is voltak botlások. A veje ugyan tényleg vézna, jelentéktelen figura volt, de Ljaljka nagyon egészséges gyermekké cseperedett, az anyjára ütött. Ő, aki megszületésével majdnem felbomlasztotta a családot, most annak csillogó középpontjává vált, elhódítva ezt a helyet nagybátyjától, a tizenegy éves Juriktól. A nagymama, amint egyszer meglátta, meg sem akart többé válni tőle. A vejéről meg kiderült, hogy okos, rátermett ember. Nem egyszerűen mérnök volt, hanem az új szakosodásnak megfelelően hőtechnikus, és a friss diplomást itt sok munkalehetőség várta: mind hő-, mind hűtéstechnikai területen, mind Rosztovban, mind Alekszandrovo-Grusevszkben, sőt, laboratóriumi foglalkozások vezetését is felajánlották neki a Doni Politechnikai Intézetben. Nem kakaskodott, jobban is alakult a sorsa, mint a buta Jariké. A keresztben egymásra fektetett kalapács és csavarkulcs lett a század új jelképe, ez váltotta fel a régit, az egymást keresztező kardokat vagy zászlókat. A vő ennek tudatában is szerényen viselkedett, de jócskán volt benne kívülről nem látható erő. Az asztalnál inkább anyósa személyisége volt a nyomasztó számára, nem a csípős megjegyzései. Tréfásan vissza-visszaszólt neki, meg kell hagyni, hogy szellemesen, de nem mérgesen. Sikeres munkája, felesége, gyermeke nem múló, jóleső boldogsággal töltötte el. Még nagyobb boldogságban úszott, járt-kelt Zsenya. A boldogság, akár valami rózsaszín köd, betöltötte Haritonovék lakását, és nem volt olyan ember, akire át ne ragadt volna, ha csak beleszippantott. Még Aglaida Fedoszejevna, aki naponta háromszor tette meg az utat a gimnáziumi folyosó és a lakása között, minden igyekezete ellenére sem tudta kivonni magát e rózsaszín köd hatása alól. Messzire csengett Ljaljka hangja, dudorászott a lánya, halkan nevetgélt a veje, mind felnőttesebbek voltak Jurik megszólalásai az asztalnál. És lassan hegedni kezdett a seb, amelyet férje elvesztése ütött, majd az az újabb is, amely nagyobbik fia makacssága miatt támadt benne.

Ilyennek látta Haritonovék családját Kszenyija, amikor átutazóban volt Moszkvából délre, még a háború előtt. Mindig is jól érezte magát ezekkel az emberekkel, de ennyire jól, könnyekig megindítóan, de mint most, még soha. Zsenya leveleiből is, amelyeket neki a gazdaságba írt, ugyanaz a kavargó, önmaga számára is alig hihető öröm sugárzott, a háború vonta éles határ szinte ki sem rajzolódott bennük. És Kszenyija most, visszaúton a Kubányból, megint azzal a

boldog előérzettel szállt le a vonatról Rosztovban, hogy hamarosan újra megmártózhat ennek az örömnek a meleg ködében.

Bérkocsit fogadott, megszámolta magával hozott öt csomagját. Igaz ugyan, hogy a gazdaságba boldogan utazott, röpült, mint egy szabad kismadár, visszafelé azonban bánat nyomta. De hová is mehetett volna vele, ha nem Haritonovékhoz, hol másutt kereshetett volna segítséget, védelmet, tanácsot, ha nem náluk? Atyjának komor akarata úgy nehezedett rá, akár egy fekete kőlap: nem hogy balettiskolába nem mehetett – erről mukkanni se merjen –, de még a főiskolát is hagyja abba – *férjhő köll menni!* Csak karácsonyig tudott elkéredzkedni Orina segítségével. Hiszen úgyis háború van. Ott, odahaza, úgy tűnt, nincs menekvés. Hogyan szegülhetne szembe apjával?! De más se kellett, mint reggel felébrednie a vasúti kocsiban, és Batajszk után meglátnia a vonat ablakából a folyó felett a hosszú hegyháton lépcsőzetesen ereszkedő utcáival az óriási, szabad, vidám Rosztovot, ahol első szabadsága, öröme és érdeklődése született. És máris kezdett lecsúszni róla az atyai fenyegetés kőlapja, és nagyorrú, kiabálós apja megszűnt élete egyetlen, félelmetes, megcáfolhatatlan bírájának lenni.

Hogyan kalapál mindig a szíve, ha visszatér Rosztovba! Különösen ilyen tájt, kora reggel, amikor friss, tiszta, a fák sötétzöldjébe burkolózó a Szadovaja utca Dolomanovszkij sugárútra vezető emelkedője, a kocsis meg legényesen hajt, hogy le ne maradjon a villamos mögött. A villamosok pedig egészen mások, mint a moszkvaiak, lassúbb járásúak, nem áramszedővel, hanem tekerccsel a tetejükön, és vannak nyáriak, oldalfal nélküliek, átjárja őket a szél. Hátul pedig, a „kolbásznak” nevezett ütközőn okvetlenül kissrácok utaznak az útkereszteződésben álló rendőrig. No meg azok a sajátos, ív formájú, mozgatható, rácsozott pallók korláttal – délvidéki zivatarok idején szokták őket hídként a lezúduló víz fölé dobni, száraz időben meg félretenni a járdára.

Az út a Nyikolszkij sarkától a Bolsaja Szadovajáig már egészen egyenes, három verszta hosszan nyílként húzódik Nahicsevan határáig. Ott látszanak az első emeleten lakó Arhangorodszkijék ablakai, a szalon előtt vászon napellenzős sarokerkély. Mintha Zoja Lvovna rakosgatná a cserepes virágait, de a sűrű lombok miatt nem lehet tisztán kivenni. Nem baj, Arhangorodszkijékhoz úgysem reggel készül menni. A Szadovaja napsütötte oldalán divatosan fekete, rücskös vakolatú üzlet, minden tükrös kirakata fölött rojtos napellenző. A bérkocsis a Taganrogszkij sugárútra készült fordulni, de ne, hajtson inkább egyenesen tovább a Szobornijig. (Ha a Taganrogszkijon haladna, a Sztarij bazáron az erős szagot árasztó halas sorok mellett kellene elmenni, ahol a kocsiútig előretolt pultokon rengeteg az áru, és éppen ilyenkor, a reggeli órákban még eleven az eddig eladatlan éjszakai fogás; mozog, csapkod, ezüstösen csillámlik.) És a

Taganrogszkij sarkán még egy modern stílusú épület, ilyen Moszkvában sem sok van: a felsőbb emeletein falak sincsenek, az egész csupa üveg – a Grand Hotel, majd a Kereskedő liget… a San Remo. Nem kis város Rosztov, de mégis milyen otthonos!… Színházi plakátok. Vajon mi van műsoron? A Masonkin Színházban valakinek a jutalomjátéka megy… A Truzzi cirkusz. Rövid darabokat játszó francia színház… A Szolejában egy igen hatásos dráma van műsoron… és Max Linder igen mulatságos filmje. Ezekben a napokban csak járkálni, nézelődni fog. A városi parknál a Szobornijra fordultak, itt már nem olyan sima a kövezet. Itt van a reáliskola, ebben tanul Jurik. A posta. Az utcák közötti nyílásban ott az Öregtemplom, a Sztarij-szobor: súlyos, ormótlan tömb, közelebb meg, a takaros kis téren II. Sándor emlékműve nyolcszögű peremmel. A csábító, tarka Moszkovszkaja utca, csupa üzlet, megint napellenzők, rojtos napellenzők a kirakatok fölött… A rosztovi Moszkovszkaja utcát végigjárva legalább olyan jól felöltözhet az ember, mint Moszkvában. Rézsútosan szemben, a piac sarkánál meg már ott van Haritonovék gimnáziuma… Ne itt, ez a főbejárat, engem vigyen, legyen szíves, a másik oldalra, a főnökasszonyhoz megyek.

A kedves lépcső! Kedves szívének minden ajtó! Mára küszöbön megérintette a szellemnek az a szabadsága, a kapcsolatoknak az a fesztelensége, amely ebben a családban mindig is uralkodott… És Zsenya, Zsenyecska! Megölelték egymást. Úgy száguldott elő, mint a vihar, mintha csak fiatalabb lenne Kszenyijánál. Az arca mozgékony, határozott, derűs! – De jó, hogy itt vagy, nem is vártunk ilyen korán. Miért ilyen korán, valami baj van?… Szakítanod kell apáddal! Tedd azt, amit ént Utóbb észhez térnek!… De figyelj ide: Ljaljka valóságos csoda! Zenei tehetsége van, garantálom! Állandóan recitativóban beszél, improvizál! Szinte énekel!… Gyere, hallgassuk meg!… Most egyszerűen csak beszél. Ha rákezdi, meg sem áll, igaz, csak én értem egészen… Van, hogy a paplan alá bújik, s onnan kiáltja: „Keress meg!” És milyen finom, bársonyos a bőre, valami különleges!

A hajlékony, vidám Zsenya, a boldog, önfeledt kacagás, a túláradó boldogság – már helye sincs, Zsenya másoknak is juttat belőle. Együtt nem laktak itt, hiszen Zsenya elutazott a tanfolyamra, s akkor foglalta el a szobáját Kszenyija. Öt év korkülönbség van köztük. Az egyik főiskolás, a másik kis sztyeppei vadóc. Zsenya még morgolódott is: nem száll-e majd ennek a gyereklánynak a fejébe otthoni gazdagsága? Ezt Zsenya nem tudta volna elviselni, alaposan lehűtötte volna akkor Kszenyiját! De beképzeltség nem volt, csak alkalmazkodás, aztán Kszenyija lett a Kozihin utcai követ, most megint más lett a viszonyuk: az egyikük anya, a másikuk hajadon. (Hát nekem jut-e majd ilyen? Jut! Jut! Különben minek lenne az egész?… Jó a beteljesülés, de jó a várakozás is. Hiszen alakulhat még jobban is, születhet fia. Dmitrij

Ivanics nagyon rendes ember, de én majd egy *olyanra* találok!)

Ha elfelejtené az atyai fenyegetést, vagy túltenné magát rajta (de ettől félne, nagyon félne!), olyan boldogan élhetne! Minden olyan gyönyörű lenne!

Volt még egy kedvtelésük, a fényképezés. Hiszen Zsenyáéknak volt egy Kodakja, és Mitya gyakran kattogtatta. Aztán piros fénynél együtt hívták elő a filmet, Zsenya maga szokta készíteni a kereteket, s most minden falon ott a sok négyszögletes, kerek, ovális, rombuszalakú kép, természetes háttérrel vagy mesterséges fehérrel: Ljaljka kis főkötőben, Ljaljka meztelenül, Ljaljka a fürdőkádban, Ljaljka a babájával, a mama Ljaljkával, a papa Ljaljkával, a nagymama Ljaljkával, Zsenya Mityával a tengerparton, az Azovi-tengeren. Nagyszerű fürdés esik ott, közel is van, olcsó is, minden nyáron oda mennek majd!

De nem csupa vidámság az élet, Kszenyijának meg kell jelennie Aglaida Fedoszejevna előtt. Nem csupa vidámság az élet, hiszen Jaroszlav… Micsoda-a-a-??? Nem! Nem vele történt, de hát két hadtestet szétvertek, és pont abban a körzetben… Bíztatta magát: menj, menj csak a mamához!

Nem is a mamához, a gimnázium főnökasszonyához. Meg volt szeppenve, gyorsan lesimította a haját. Mindig félelmes belépni hozzá, lehetetlen vele vitázni, ellenkezni.

Aglaida Fedoszejevna bútorhuzattal fedett asztalka mellett, bútorhuzattal fedett, karos fotelben ült egyenes derékkal és „A kereszt legyőzi a holdat” pasziánszot rakosgatta. Kszenyija érkezésére kissé oldalt fordította fenséges fejét, odatartotta neki már erősen megráncosodott, sőt megereszkedett arcát. (Csak azután engedélyezte Kszenyijának, hogy lánya jogán megcsókolja, miután elvégezte a gimnáziumot.) Közel hajolva hozzá, Kszenyija meglátta, hogy a főnökasszony halántéka és a homloka fölötti söprűs kis tincsek már egészen őszbe csavarodtak.

És mire vélje a pasziánszot? Azelőtt csak az áldott, ellustult estéken szokta rakosgatni, reggel soha, tevékeny életviteléhez reggelente mindig talpon kellett lennie. Most viszont belesüppedt a foteljébe, az asztalkára könyökölt, nem csábította a mozgás.

Aglaida Fedoszejevna a beszédpartnere iránti szokásos figyelemmel – mintha nála semmi újság nem lenne és nem is lehetne – szokásos száraz visszafogottságával – nehogy a hangja túl lágy és közvetlen legyen –, feltette az asztalka előtt álló Kszenyijának a legfontosabb kérdéseket: hogyan telt a nyara? Mindenki egészséges-e otthon? Miért utazik vissza hamarabb? Hányadikán megy Moszkvába? De közben nem rá nézett, hanem a „hold” kilenc és a „kereszt” négy szétrakott kártyacsomójára, variált, és lassan rakosgatta a lapokat.

A pillanat épp alkalmas volt arra, hogy a lány elsírja bánatát, védelmet kérjen apja zsarnokoskodása ellen. Hozzá is kezdett. Micsoda

förtelmes ostobaság! Hiszen milyen nehéz volt felvételt nyerni a mezőgazdasági főiskolára, szinte csak az arany- és ezüstérmeseket vették fel, most meg Kszenyija önként maradjon ki, hagyja ott?…

A főnökasszony erőltetetten ráncolta homlokát. Igen, mindent ért, a lánynak igaza van, igen, írnia kell majd Zahar Fjodorovicsnak…

A cvikkere alatt azonban mély karikák húzódtak a szeme körül. Az ajkait pedig úgy összepréselte, mintha most készülne leteremteni egy egész osztályt. A váza alatt leszorítva egy boríték lapult, és kikandikált egy levél sarka Jaroszlav kézírásával. Szégyenpír öntötte el Kszenyija arcát. Együttérzően kiáltotta:

– Aglaida Fedoszejevna! Mi Jarik levelének dátuma? Hiszen nekem is írt! Méghozzá milyen vidáman, mindjárt felolvasok önnek belőle…

A főnökasszony hirtelen felkapta a fejét, és felhúzta egyik szemöldökét.

– Mi a dátuma?

– Augusztus 18. A bélyegzőjén: Osztrolenka, 13. hadtest.

Már csak ez hiányzott, ez az átkozott tizenharmadik…

Aglaida Fedoszejevna visszatért a pasziánszhoz.

Augusztus 18-ai levele neki is volt, ma viszont már szeptember másodikát írtak. De ma „a legfelsőbb főparancsnok törzse” adott ki jelentést.

A helyére tett egy lapot.

Rápillantott Kszenyijára. Napbarnított bőrű, a haja világosszőkébe hajlik. A nemrég még élénk arcú lány mindjárt elsírja magát.

Jarik olyan volt neki, mintha a testvére lett volna, tényleg. Közelebb állt hozzá, mint Zsenyához.

– Hozd ide! – És Aglaida Fedoszejevna előre mutatott.

A fényképre! Ott állt a másik asztalon, bekeretezve, kis talpas tartóban. Jaroszlav fényképe! Már alhadnagyi egyenruhában volt, az eskü után!

Kszenyija felkapta. Együtt nézték.

Úristen! Hiszen ettől az óriási ellenzős sapkától, ettől a magas gallértól még kisfiúsabb, mint a házi ingében… Széles derékszíján meg súlyos pisztoly lóg…

Aglaida Fedoszejevna kötelezően egyenes dereka, kötelezően kihúzott válla megroggyant. Úgy szólt Kszenyijához, mint édes leányához:

– Magad is láthatod… Ez már túlment a makacsság határán… Most harmadéves egyetemista lehetne, senki egy ujjal nem nyúlna hozzá… Az újságok szándékosan úgy írnak, hogy semmit se lehessen belőle érteni… Hol van az a hadtest? Hol az a Narvai Ezred? De a bélyegző osztrolenkai, tehát ez a déli hadsereg, Szamszonové… Ott van…

És a kőr hetesre egy egészen egyszerű könnycsepp hullott.

És akkor hirtelen – életében először! – Kszenyija átölelte fiatal,

forró két karjával azt az elgyengült, öregedő nyakat. Hiszen az anyja! Sőt több, mint az anyja!

– Aglaida Fedoszejevna, kedves! Biztos, hogy életben van! Egészen biztos vagyok benne, a szívem súgja! A levele hangjából is érződik, hogy jókedvű! Az ilyenek nem halnak meg korán! Ő szerencsés sorsú ember! Majd meglátja! Hamarosan levelet kapunk tőle!

A főnökasszony lesöpörte a könnycseppet a hetesről.

Sors?... De hiszen másra sem kíváncsi, mint a sorsra, az életre, a levélre. Hogy lesz-e vajon még egy? Ám azokkal a titokzatos erőkkel, amelyek mindezt – a sorsot, az életet, a levelet – irányítják, Aglaida Fedoszejevna nem tudott kontaktust teremteni.

Legfeljebb a pasziánsz segítségével...

Kezdte visszazökkenteni magát megszokott formájába. A homlokát ráncolta. Szemöldökével jelezte, hogy ismét helyükre állítja a régi zárógátakat. De mégis fojtottan kiszakadt belőle:

– Jukát még nem láttad? Eridj, nézd meg. A múltkor önkéntesek mentek végig a Szadovaján, ő meg a járdán futott mellettük, el nem maradt volna. A sztanyicákból kozákok jöttek, az is amolyan demonstrációféle volt, templomi zászlókkal. Ott kellett lennie neki is. Valamilyen iskolásokat irányítottak oda, hogy az „Óvd meg, Uram”-ot énekeljék, de őt senki sem küldte.

Azért hívták otthon Jukának, mert kicsi korában bemutatkozáskor nem tudta kimondani a „Jurka” „r”-jét.

A fiúk egykori szobája most Dmitrij Ivanovics dolgozószobája lett, Juriknak pedig szekrényekkel kerítettek el egy sarkot a nagy szobában. De Kszenyija nem ott talált rá, hanem a Nyikolajevszkij utca fölötti erkélyen. Hason feküdt, és a Marx-féle nagy atlasz sima lapjain, a zöld vonal mentén fekete ceruzákkal fura görbéket rajzolgatott és töprengett.

– Hej hó! – szólt rá vidáman Kszenyija, leguggolt melléje, szoknyájával szelet kavarva. – Szervusz, Juk!

Megbökte a feje búbját, és megborzolgatta a haját. Nem volt rövidre nyírva, s itt-ott más-más irányba meredeztek tincseinek hegyes kis végei. Jurik udvariasságból az oldalára fordult, hogy lássa a lányt, de nem tette le a ceruzákat, s az arckifejezéséből is látszott, távol járnak a gondolatai.

– Mit csinálsz? Miért firkálod össze ezt a gyönyörű atlaszt?

– Az enyém. Később meg úgyis kiradírozom – felelte Jurik, és nem tudott, de nem is igyekezett előbújni a fészkéből.

– Mit jelentenek ezek a vonalak? – kérdezte behízelgően, jókedvűen Kszenyija még mindig guggolva, szoknyája beborította a fél erkélyt.

Jurik komolyan nézett rá zöldes szemével. A lány tulajdonképpen sem Jarikot, sem őt nem ejtette át soha, ezért megbíztak benne.

– Csak az itthoniaknak egy szót se, senkinek! – Elfintorította az

orrát, és hosszú, szigorú, napbarnította arcán valami önfeladás tükröződött. – Ezek itt a frontvonalak. Aki győz, azét kiradírozom, és előrébb viszem.

Amikor Kszenyija odament hozzá, éppen radírozáson érte: az egyik szárny hátrált, a derékhad jól tartotta magát.

– De hiszen ez Dél-Oroszország, mit csinálsz? Nálad a németek már Harkovot is elfoglalták? És Luganszkot is?! – Nem akarta megbántani a kisfiút, de nevetni kezdett. – Másik térképet kellene csinálnod, mert itt aztán soha nem lesz háború, Jurik!

Juk lesajnálóan, fennsőbbsége tudatában sandított rá.

– Ne izgulj, Rosztovot soha sem adjuk fel!

Megint hasra fordult, és Taganrogtól észak felé tolta a frontot.

77. fejezet

(Miről írtak az újságok?)

GYŐZNÜNK KELL!

Zavar a német hadseregben…

…A Gumbinnen óta megtépázott Németország… Jelentős lovassági erők áthelyezése Belgiumból keletre…

A NÉMETEK PRAVOSZLÁV IKONOKAT GYALÁZNAK MEG. A németek Brüsszelben sorra agyonlövik a sebesülteket… Az osztrákok korra és nemre való tekintet nélkül mészárolják a békés szerbeket.

…Vilmos császár álmatlan éjszakái. Elragadta véres fantáziája…

…Knut Hamsun profetikus szavai: „A szlávok a jövő népe, a németek után ők hódítják meg a világot”.

Én, a mindenetek, az egyetlenetek,
Berlin ellen viszlek titeket
(Igor Szeverjanyin)

A HÁBORÚ NEM AKADÁLYOZZA A MUNKÁT! Ahogyan korábban, most is folyik a Viktória gyorskötőgépek forgalmazása…

DUPLÁZZA MEG BEVÉTELÉT! Vásároljon Mandel fényképezőgépet…

Ma **LÓVERSENY** lesz

Egész Oroszhont bejárta Kozma Krjucskov hőstettének híre… mi, egy csoport iskolás… erőnkhöz mérten a magunk obulusát… mellékelünk öt rubelt…

…Ocsúdjatok, ne aludjatok!… országos toborzás… magasra csapó, hatalmas, össznépi lelkesedéssel… a magasztos orosz szellem titkos, láthatatlan rejtekén megbúvó okokon kívül… betiltották a borárusítást…

…Német iskolák Pétervárott… kíméletlen brutalitás a tanulókkal szemben…

…70%-kal csökkent a bűnözés Pétervárott.

…A nyizsegorodi vásár… aggódnak a mókusprém-kereskedők…

…egy sebesült elmondása szerint az orosz csapatok egy teljes napon át egyetlen németet sem láttak. A csapat élén sokszor harmonikás halad, játszik, a katonák meg énekelnek… Mintha nem is háborúban lennének…

…mi, akiket nem soroztak be a cári zászlók alá, kötelesek vagyunk elvégezni a magunk munkáját is, és azokét is, akik a frontra mentek… Szántsátok fel, vessétek be közösen a bevonultak földjeit, takarítsátok be a lóval nem rendelkezők termését. Ha gondotok van, keressétek fel

zemsztvo-főnökeiteket.

A párizsban élő neves szocialista, Burcev, felhívással fordult minden oroszországi párthoz: felejtsék el viszályaikat, tömörüljenek a kormány köré, védelmezzék az orosz nemzetet…

…szavak helyett tetteket. A németek ereje hihetetlen összeforrottságukban, szervezettségükben, munkakészségükben rejlik… Eljött az ideje, hogy nálunk is mindenki köteles legyen dolgozni…

HÁBORÚS NAPLÓ. Az orosz hadsereg elfoglalta Soldau, Neidenburg, Willenberg, Ortelsburg városokat, elvágja a szétvert német csapatok útját… Egész német hadtesteket fenyeget a fogságba kerülés veszélye.

Ma **LÓVERSENY** lesz

CSERÉLD FEL AZ ALKALMAZOTTI MUNKA RABSÁGÁT kettő-hatezer rubel évi bevételt hozó vállalkozásra. Kropotkin herceg híres könyvének orosz fordítása…

…Különleges nadrágtartó, fess, katonás testtartás…

ÉHÍNSÉGTŐL PUSZTUL-E EL NÉMETORSZÁG VAGY A CSATATÉREN? – egy közgazdász cikke.

A NÉMETEK VADÁLLATI KEGYETLENKEDÉSEI. A legszörnyűbb kínzások és az inkvizíció borzalmai is elhalványulnak a… Egy sebesült tiszt (a neve nem szerepel), aki részt vett a csatában (a helye nem szerepel), ismertette a *Birzsevije Vedomosztyi* tudósítójával a következő, németek által széles körben alkalmazott eljárást: a fogságba került orosz könnyű sebesülteknek átvágják kezükön az inakat. Egy ilyen operáció után biztosak lehetnek abban, hogy az illetők nem foghatnak többé fegyvert…

A NÉMETEK TÁMADÁSI KÍSÉRLETE Kelet-Poroszországban… Német csapatokat csoportosítanak át a francia határról…

Törökország szinte nem is leplezi Oroszországgal szembeni ellenséges érzületét… amit, reméljük, nem fog büntetlenül megúszni… A görögök aligha állják meg, hogy ki ne egyenlítsék számlájukat… az Angliának engedelmes arabok, a kaukázusi örmények többet akarnak majd kapni annál, mint amennyit nekik juttattak… Nehéz megjósolni, mi marad az Ottomán birodalomból, ha arra vetemedik…

Kolera pusztít a török csapatoknál… A drinápolyi menekültek beszámolnak róla, hogy…

…a németországi németek példátlan kegyetlenkedései… mélységes felháborodás a német telepesek körében… Számos német telepes, különösen a herszoni kormányzóságban, úgy igyekszik elhatárolódni a németek barbarizmusától, hogy családi, sőt utóneve oroszosításáért folyamodik…

Lett harcosok! A hős orosz hadsereggel együtt immár a német lovagrend ősi fővárosához, Marienburghoz közeledtek. Innen

kiindulva szorongatta hazánkat vasmarkában a rabló lovagrend… a túszul ejtett lett leányokat… A lett eladó lányok csak a hősök visszatértét várják.

Kerekes karosszékek rokkantaknak…

Zenekedvelőknek. Nehéz zenedarabok könnyített átiratban…

A gyengeség bármely megjelenési formája jól orvosolható a… stimuláló szerrel…

GOLYÓÁLLÓ PÁNCÉLZATOK…

GYŐZNÜNK KELL!!

A HÁBORÚ ÉS A VODKA… A jelen időszakban a lakosságnak annyi a személyes bánata és annyi a nemzeti öröme, hogy a vodka iránt nincs komoly pszichológiai igény…

TEHERFUVAROSOK FOLYAMODVÁNYA… alkohol nélkül enyhült a megszokott durvaság… a munka szaporábban, öntudatosabban megy… ezeket a boldog napokat legalább a háború végéig fenn kellene tartani… A rendőrség is, miután nem kell már felszednie az utcákról a részegeket, éberebben figyelheti a tolvajokat…

ÉLELMISZER FEJADAGOK a behívottak családjainak. A behívott családjának minden tagja havonta: 68 font lisztet, 10 font darát, 1 font napraforgóolajat…

HÁBORÚS NAPLÓ… a hadititok szigorú megőrzésének érdekében a legfelsőbb főparancsnok arra kényszerül, hogy a hadi események menetéről csak igen szűkszavú közleményeket bocsásson ki. Míg a német katonai hatóságok a maguk viszonylatában nem létező győzelmekről is beszámolnak, addig a mi vezérkarunk néha a csapataink által valóban elért győzelmeket is elhallgatja… Egyedül a déli alakulatunk felvonulási útvonalán sikerült a németeknek átmenetileg feltartóztatniuk Szamszonov tábornok megkerülő hadoszlopait… A parancsnok, valamint Pesztics és Martosz tábornok elesett, súlyosan megrongálódott a tüzérségi tűzben a hadsereg-parancsnokság, és súlyos veszteségeket szenvedtek az orosz ezredek.

Ez a szomorú véletlen azonban mit sem rontott stratégiai helyzetünkön… Az Oroszországból szakadatlanul érkező utánpótlás a javunkra billentette az erőegyensúlyt… A németeknek ahhoz, hogy Szamszonov tábornokot feltartóztathassák, két hadtestet kellett Belgiumból átdobniuk.

Szamszonov tábornok erőteljes előrenyomulása tehát a katonai bajtársiasság oltárán hozott véres áldozat volt…

A. V. SZAMSZONOV EMLÉKÉRE

Te sasszemeddel figyelted
A támadások, harcok útját,
Míg német repülő feletted
Észrevehetetlenül cirkált.

Egy az elesettet közelről ismerő személy szavai szerint Szamszonov alárendeltjei kivételes szeretetének örvendett. Rendkívül higgadt, fegyelmezett volt, mindig gyorsan átlátta, és képes volt helyesen értékelni a körülményeket…

P. K. Rennenkampf lovassági tábornokot harci érdemeiért a kardokkal ékesített Szent Vlagyimir érdemrend II. fokozatával tüntették ki.

…Senki sem várta, hogy győzelmi menetben vonulunk Berlinig vagy Bécsig, mert a békés népek dühödt ellenségei mindent egy lapra tettek fel, s ezért az ellenük vívott háború kegyetlen lesz. Csapataink nemrég három német hadtestet vertek szét Gumbinnennél. Most értesültünk róla, hogy a németek hatalmas erőkkel csaptok le a mi két hadtestünkre, és súlyos veszteségeket okoztak nekünk. Az elesettek között van Szamszonov tábornok is. E hírtől természetesen senki sem veszti el bátorságát, senki sem a csüggedés sötét árnyékával reagál a hősök halálára. Az ő vérük még szorosabb egységbe forrasztja mindannyiunk bátorságát.

…Nagy csapás ért bennünket, s ennek híre persze mindannyiunkat lesújt. Ám a bánattal párhuzamosan természetes módon egy másik érzés is feltámad bennünk, az örömé. Örülünk a közlés nyílt igazságának… Aki nem fél kimondani az igazságot, bármilyen keserű legyen is az, az erős. Csak a gyengék hazudnak!

Megint, mint régen, millióink
Feje az ár Oroszhonért.
Megint, mint régen, testünk védi,
S testünk űzi el ellenét…
Míg le nem teszi a fegyverét
A gőgtől felfújt német gnóm,
Üsd-vágd azzal, amit csak elérsz:
Harcosnak tőr, költőnek toll.

…A Vezérkar Központi Irodájába távirati úton (a válasz költsége előre kiegyenlítve) rengeteg beadvány és kérelem érkezik, amelyekben a mozgósításkor behívottak felmentését, behívásuk elhalasztását vagy egyéb kedvezményeket kémek. A Központi Iroda a sajtón keresztül tájékoztatja a hozzá fordulókat, hogy törvény által megszabott rendje van annak, hogy a tényleges katonai szolgálatra behívottak az őket megillető jogaikat tisztázhassák, ezért rokonaiknak a behívottak érdekében beterjesztett kérelmeit kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni.

A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉNEK ÉS KORMÁNYÁNAK MANIFESZTUMA Franciák! Dicső katonáink hősi erőfeszítései… a

túlerőben lévő ellenség nyomása… a nép javáról való hatékonyabb gondoskodás érdekében a kormányzati és társadalmi intézmények Párizsból átmenetileg áthelyeztetnek…

A KELET-POROSZORSZÁGI HELYZET… Teljesen megbízható forrásokból arról értesültünk, hogy a kelet-poroszországi helyzet nem ad okot semmi aggodalomra. A két hadtestünk által elszenvedett nagy veszteségek azzal magyarázhatók, hogy a nehéz ágyúk igen messzire hordanak, és nagy területet képesek belőni. A kelet-poroszországi hadműveletek általános menetére azonban ez a körülmény nem lehet jelentős hatással.

A FRANCIÁK SIKEREI! A francia hadsereg, miután elérte Párizst, támadásba ment át… A francia kormány Bordeaux-ba tette át székhelyét…

NAGY GYŐZELMÜNK AZ OSZTRÁKOK FELETT… Sikerek a háromszáz verszta szélességű fronton.

Szeptember 3-a, az első „zászlók napja”. Alighogy felvirradt azősziesen szürke reggel, „a háború áldozatai javára” gyűjtők, szövetséges zászlókat kínáló árusok hada lepte el a moszkvai utcákat… Az éttermekben… A klubokban…

GONDOLJATOK MÁR MOST A MÁSODIK HONVÉDŐ HÁBORÚ MÚZEUMÁRA!

Folytatódik előretörésünk Kelet-Poroszország belseje felé. Az Oroszországból állandóan érkező új erők lehetővé teszik, hogy továbbnyomuljunk előre… Ez még inkább gyengíti a németek nyugati frontját…

HÁBORÚ A VÉGSŐKIG… A Németországgal kötendő különbéke a békeszerető népek elárulása lenne. Gyakran megesett a történelem folyamán, hogy egy-egy váratlan nagylelkűségi roham tönkretett mindent, amit annak árán értünk el, hogy… Világméretű erkölcsi jelentőség… Véres kardokra tett diplomáciai eskü… a három kormány lovagi hűsége…

78. fejezet

Két mérnök: Obodovszkij és Arhangorodszkij. – A magunk kezével formáljuk az orosz életet. – Szemlék. – A forradalmon, az emigráción át a munkába. – Tervek. – Északkelet és Oroszország jövője.

Ilja Iszakovics figyelmét már néhány héttel ezelőtt felhívták arra harkovi és pétervári mérnökbarátai, sőt néhányan a kolomenszki gépgyárból is, amelynek kelet-oroszországi képviseletét másodállásban ő látta el, hogy el ne mulasszon Rosztovban találkozni és közelebbről is megismerkedni a kiváló mérnökkel, Obodovszkijjal, akit orosz szakmai körökben mindeddig csak német nyelven írt könyveiről ismertek. Munkái az általános gazdaságtanról, a kikötők felszereléséről, az ipar központosításának Tehetségeiről, az Oroszország és Európa közötti kereskedelmi kapcsolatok perspektíváiról, az áringadozásokról szóltak, s mindezt szűkebb szakterülete, a bányászat kérdéskörébe tartozó és csak a bányászati szakembereket érdeklő művei mellett alkotta. Anekdoták is keringtek róla, például az, amikor egyetlen garas nélkül bolyongott Milánó utcáin, és rájött, hogy a városi villamosközlekedést hatékonyabban is meg lehetne tervezni. Gyorsan vázlatot készített róla – és jó áron eladta a magisztrátusnak. Obodovszkij tegnap még emigráns volt, tegnapelőtt államellenes bűnöző és üldözött forradalmár, de a Romanov-ház fennállásának háromszázadik évfordulója alkalmából meghirdetett amnesztia hatálya alá került. Egy másik ügyben is felmentést kapott, és megszüntették körözését. Most pedig harmadik hónapja folytatja nem nyilvános diadalútját Oroszország mérnöki központjaiban, amelyekben mind kiemelkedő tehetsége, mind forradalmi múltja miatt megkülönböztetetten meleg fogadtatásban van része. Éppen a Donyec-medencében, fő úticéljánál érte Obodovszkijt a háború, de azért végigcsinálta egyhónapos programját, s most érkezett a doni Rosztovba, ahol meg akart ismerkedni Arhangorodszkijjal. Telefonon megállapodtak, hogy szeptember másodikának délelőttjét együtt töltik, aztán Ilja Iszakovicsnál ebédelnek. Reggel az irodájában találkoztak. Ez volt egyben az Erlanger és Tsai malomipari társaság délkeleti részlegének irodája is, rajzokat, atlaszokat lapozgattak, aztán elmentek megnézni Arhangorodszkij két kedves rosztovi alkotását, az új városi elevátort és a Paramonov-malmot, amely évi egymilliós forgalmat bonyolított le.

Az első pillanatoktól kezdve minden különbözőségük ellenére rokonszenveztek egymással. Ilja Iszakovics tíz évvel idősebb volt vendégénél, kövérkés, alacsony, kevés beszédű, nem gesztikulált, igen választékosan öltözöttnek hatott öltönyében (a legjobb rosztovi

szabónál csináltatta), sötét bajsza, szemöldöke volt, sima frizurája. A harminkilenc éves, szőke Obodovszkij nem az alkalomhoz illően, mondhatni hanyagul volt öltözve, menet közben meg olyan széles taglejtésekkel kísérte beszédét, hogy meg-megbillent, egész külsején meglepődés látszott, mintha egyik fontos teendője egy másik fontos tennivalója közben érte volna. Majd szétfeszítette fölös energiája. Hamarosan ki is mondta:

– Tudja, a mostani utamon úgy érzem magam, mint egy sok csappal ellátott szamovár. Jótevőmnek tekintem azt, aki az egyiket vagy a másikat kinyitja, hogy kieresszen belőle valamicskét a fölös gőzből. Ha tovább maradok külföldön, biztosan felrobbanok a sok felgyűlt anyagtól. Ezzel az utazással könnyítek magamon, aztán nekilátok – mint Gorkij mondja – az élet sűrűjét dagasztani. Torkig vagyok azzal, hogy külföldről írjak ide olyan kiokosító műveket, amelyeket Oroszország elolvasni sem tud. Jaj, kikészültem külföldön! A magam kezével akarom az orosz életet formálni! Aludni meg csak napi négy órát vagyok hajlandó. Nem is alszom ennél többet ezen az utamon.

A mosolya nyílt volt, nem kellett semmit takargatnia. Beszélgetés közben mozgott minden arcizma, a homloka külön életet élt ide-oda futó redőivel. Könnyű, egyenletesre nyírt kefehaja lazán terült szét fején.

Tény és való, nagyon készségesen és érdekesen válaszolgatott vagy mesélt, ha elragadta egy-egy gyors, mohó gondolat, amely érezhetően arra ösztökélte, hogy végigkövessen minden utat, a másokét és a mellékvágányokat, a rá nem tartozókat is, és minden fordulónál elmondja, hogyan van ez Nyugaton, itt pedig fogalmuk sincs róla.

Külső szemlélő unalmasnak láthatta napjukat, de az ő számukra ötletek, információk, feltételezések egész özönével volt tele. Végigbeszélgették a lóvontatta járművön megtett utakat és azt az időt, amíg udvarokon, lépcsőkön, műhelyeken mentek át. Közben megtárgyalták, mit tartanak azokról a berendezésekről és munkafolyamatokról, amelyeket éppen láttak. Mindig cirom, ha megmutathatjuk munkánkul egy hozzáértő embernek, s mindjárt szimpátiát érzünk iránta. Obodovszkij szeme elől nem siklott el semmi, ami fontos, megnézte a svájci hengergépeket, a gabonamosást, és mindent épp annyira dicsért, amennyire indokolt volt, nem jobban. De mindezeken felül megvolt az a ritka képessége is, hogy bármely munkafolyamatnak vagy problémának megtalálja a helyét az orosz gazdaság egészében és a Nyugattal folytatandó holnapi (ha nem lenne háború, akkor a mai) kereskedelemben.

Sem a biográfiájuk, sem az élettapasztalatuk, sem a szakmájuk nem volt közös, sőt még csak egymással határos sem, de az általános mérnöki szellem, mint valami láthatatlan, erős szárny, a magasba emelte, tovarepítette és rokonná tette őket.

Jutott idejük egyszerű történetekre is. Arhangorodszkij – vendége unszolására – elmondta magáról, hogy a harkovi Technológiai Intézet első molnáripari szakos végzősei közé tartozott. Mindössze öten voltak, és mindegyikük előnyös, magas álláshoz juthatott. Ő azonban nem felfelé kapaszkodott, hanem apja, egy jelentéktelen telekügynök felháborodására beállt egy malomba segédmunkásnak. Csak fél esztendő elteltével lett belőle őrlősegéd, majd további két év múlva őrlő. Véleménye szerint csak így érthette meg, mi is a malmok lényege, és mire van szükségük.

Elmentek városnézésre is, pontosabban a Donhoz vezető meredek taganrogi lejtőnek arra a helyére, amelyet a vendég látni akart, mivel a városi elöljáróság ott szándékozott mozgólépcsőt építeni, hogy azon lehessen feljutni a rakpartról. Moszkvában viszont, mondta Obodovszkij, a háború miatt megszakadt a metróépítés. Már készült pedig a villanytelep a földalatti vasútnak, 1915-ben kellett volna átadni az első, a Nagyszínháztól a hodini mezőre vezető vonalat. Moszkva különben eszeveszett tempóban épült, sok az új létesítmény.

Ilja Iszakovics a maga mindig nyugodt, értékelő pillantásával fürkészte az ideges Obodovszkijt. Amennyire Ilja Iszakovics életútja kiegyensúlyozott, egyenes és állandó volt, annyira kacskaringós, felívelésekkel és zuhanásokkal tarkított Obodovszkijé. Még a légzése is egyenetlen volt, mintha tíz tüdőre való levegőt akart volna magába szívni, és bár szidta a háborút, békeidőben kevés lett volna számára az esemény, ezért is sűrítette össze őket.

Már nem emlegette régi forradalmi múltját, amelyért kétszer állt bíróság előtt, élt meg börtönt, száműzetést, szökött külföldre. Inkább közelmúltjának élményeiről beszélt. Járt Amerikában; Németországban a bányaipart tanulmányozta; Ausztriában a munkásbiztosítás vonalán dolgozott, könyvet is írt róla (Oroszországnak szánta, de hát Harkovban sehogyan se tudták megjelentetni: hol a betűkészlet hibádzott, hol az előszót vesztették el). Ami azonban ezen az útján a legjobban érdekelte, azok az orosz bányák, a fejtések voltak, hiszen azok oly közel állnak a Bányaipari Intézet végzősének szívéhez! De akkor fontosabb volt neki forradalmat csinálni, a szibériai bányákba meg kis híján láncra verve jutott. Utóbb, az emigrációban meg hogyan törte magát, hogy valahogyan a Donyec-medencébe kerülhessen, és részt vállalhasson a munkából. Most pedig lelkesen sorolta, mit lehetne elvégezni tíz, mit húsz év alatt, ha lenne egy egységes, komplex terv, ha minden lépést a jövőhöz igazítanának. Megoldanák például a szén föld alatti gázzá alakítását.

– Egyébként meg vége a szélcsendnek! Vége a szélcsendnek Oroszországban! Jó szélben pedig ár ellen is lehet hajózni! – kiáltotta lelkesen Obodovszkij.

Bányaipari szakember-kortársai, akik ugyanabban az 1902-es évben

vagy a körül végeztek, mindenütt meleg szeretettel fogadták, olyan meghatottan, hogy a torkuk is elszorult tőle, mérnöki, tanácsadói állásokat ajánlották fel neki, egyetemi előadások tartását, sőt az egész bányaipari főhatóság igazgatói székét is.

– Miért nincs soha elég munkás? – kérdezte szörnyülködve Obodovszkij. – Amint meglátnak egy valamennyire is alkalmas embert, máris mindenki kapkod utána, csábítgatja. Egy ekkora ország, ennyi magas méltóság, ennyi hivatalnok, ennyi naplopó – de olyan, aki dolgozna, nincs!

– No és mit választott?

– A legragyogóbb ajánlatokat elutasítottam. Egyelőre a Bányaipari Intézetben fogok előadni, és lesz még ez-az Pétervárott.

Nehéz megállapítani, mi a legfontosabb – a diákok képzése, a biztosítás, a munkaerő-közvetítés, a kikötők, a kereskedelem, a bankok, a műszaki társaságok, minderre szüksége van Oroszországnak, mindenütt utol kell érnünk magunkat. Nagy általánosságban két egyformán fontos feladatunk van, s mind a kettővel boldogulnunk kell: a termelőerők és a társadalmi öntevékenység fejlesztése!

Igen, ha nem lenne a háború.

Ha legalább azt hozzáértően folytatnák!… Elöregedett, rozsdás gépezet, mindent a mások kezével végeztetnek, ostoba hólyagok! Nem értik a kort! Egy *ilyen* országot kezelnek úgy, mint a hűbérbirtokukat – ha akarják, békét kötnek, ha akarják, háborúznak, ahogy a múltban Törökországgal is, és azt képzelik, hogy mindig megúszhatják. Hiszen azt a kifejezést, hogy *termelőerők*, egyetlen nagyherceg sem ismeri! Az udvarba mindig elviszik őket, s ez elég is nekik! Mindennél fontosabbnak az évfordulókat képzelik: hogy Kosztromában ünnepeljenek, érméket veressenek…

– Mindazonáltal – csapott le rá gonoszkodón Arhangorodszkij –, ha nincs ez a jubileum, akkor a maga szamovárja bizony szétrobbant volna valahol a Ruhr-vidéken.

– Igaz, ami igaz!… – nevetett Obodovszkij. – Másfelől azonban az orosz értelmiségiek gazdaságon a nyolc órás munkanapot, az értéktöbbletet, a földjáradékot értik. Egyáltalán nem értik a konkrét gazdaságot: a föld méhének kincseit, az öntözést, a közlekedést. Át kell törni rajtuk!… De most pirkadni kezdett a nemzeti megbékélés hajnala, hátha most az építés felé fordul minden erő. Tíz évnyi békés fejlődésre lenne szükségünk, és a felismerhetetlenségig megváltozna az iparunk is, a falunk is. És micsoda kereskedelmi szerződéseket köthetnénk Németországgal, pompásakat és milyen előnyöseket, mindjárt részletezem…

Már haza is értek, Ilja Iszakovics felcsengetett, az emeletről meglátták őket és automatikusan nyílt a kapu – így működött náluk a rendszer, portásuk nem volt.

Első emeleti lakásuk sok szobából állt, mind egy sötét folyosóról nyílt; Ilja Iszakovics zavartan és aggódva vezette be vendégét a megbeszélt időpontnál tíz perccel korábban. Félt, hogy felesége, Zoja Lvovna még nem lesz kész, és ezzel kínos helyzetbe hozza. Volt szakácsnőjük, s az, ha nem zavarják, percre pontosan megfőzte volna az ebédet. Csakhogy nem lett volna elég rafinált! – minden fogásról rögtön tudni lehetett volna, milyen összetevőkből készült. És hát Zoja Lvovna, a *Madame Volcan*, nem tehette meg, hogy egy ilyen híres vendég kedvéért ne maga tüsténkedjék. Épp a hasonló alkalmakra tartogatta változékony konyhaművészeti hevét, amelynek fel-felcsapó hullámai Molohovecből indultak.

Zoja Lvovna a konyhába torkolló folyosófordulóba lépve, a tűzhely melegétől vörösre gyúlt arccal, elfúló hangon odasúgta, hogy az ebéd fél órát késni fog. Az engedelmes Ilja Iszakovics kénytelen volt elővenni a tálalóból egy üveg italt, és lazaccal, szendvicsekkel együtt tálcán a dolgozószobába vinni.

– És még ott a Mérnök Szövetség! – kiáltotta a nyughatatlan Obodovszkij. – Hogyan állnak vele?

– Alkalmasint gyengén.

– Pedig sok helyen már erős, eleven csoportok vannak. Szerintem a Mérnök Szövetség könnyen Oroszország egyik vezető erejévé válhat. Méghozzá fontosabbá, termékenyebbé, mint a politikai pártok.

– És vegyen részt az államigazgatásban is?

– Ha nem is az államigazgatásban, hiszen a hatalomra magára semmi szükségünk, e tekintetben ma is hű vagyok Pjotr Alekszejevicshez…

– Kihez?

– Kropotkinhoz.

– Ismerte?

– Igen, közelről, az emigrációból… Az ügybuzgó, okos emberek nem uralkodnak, hanem alkotnak, átformálnak; a hatalom döglött béka. De ha a hatalom akadályozni fogja az ország fejlődését, át kell majd venni azt is.

Nevetett. Az első kupica felmelegítette őket, a második még inkább, mindent emelkedettebbnek és általánosabb érvényűnek láttak. Obodovszkij magasba emelt sovány kezével hadonászott, és a bőrdívány mélyéből hirtelen, ahogyan szokott, protestálni kezdett:

– Aztán miért nevezik minden részlegüket „délkeletinek”, szeretném tudni! Talán bizony Oroszország felől nézve maguk délkelet? Éppen hogy délnyugat!

– A délnyugat, az Kisoroszország. A vasútvonalunkat is délkeletinek hívják.

– De hát akkor hol állnak? Honnan nézik? Akkor nem látják Oroszországot! Oroszországra, barátocskám, igen-igen messziről kell

tekinteni, majdhogynem a Holdról! És akkor az Észak-Kaukázust e törzsnek a délnyugati legszélén fogják látni. És mindaz, ami Oroszországban nagy térfogatú, gazdag, egész jövendőnk reménysége, az az *északkeleti vidék!* Nem a Földközi-tengeri szorosok, ostoba, aki azt hiszi, hanem éppenséggel északkelet! Azaz Pecsorától Kamcsatkáig, Szibéria egész északi része. Ó, hogy mi mindent lehetne azzal csinálni! Kör- és átlós utakat, vasútvonalakat és autópályákat építeni rajta, felmelegíteni és kiszárítani a tundrát. Micsoda kincseket lehetne ott a föld mélyéből felszínre hozni, mennyi mindent ültethetnénk, nevelhetnénk, építhetnénk, mennyi embert telepíthetnénk oda!

– Igen, igen – jutott Ilja Iszakovics eszébe –, hiszen ön 1905-ben majdhogynem Szibériai köztársaságot alakított, igaz? El akartak volna szakadni?

– Nem elszakadni – legyintett jókedvűen Obodovszkij. – Hanem onnan kezdeni Oroszország felszabadítását.

Arhangorodszkij felsóhajtott:

– Mégiscsak hideg van arrafelé. Nem különösebben vágyom oda. Jobb itt.

– Az kell, hogy vágyjon, Ilja Iszakovics! Jó, ha nem is nekünk kellene, a mi korunkban, de legalább a fiataloknak. Afelé mutat a világ fejlődése, hogy ezeket a térségeket sokáig már nem hagyhatjuk üresen, az emberiség ezt nem engedi meg nekünk. Mert olyanok lennénk, mint a kertész kutyája, csak éppen nem szénán, hanem tűleveleken ülnénk. Vagy használd, vagy add oda másnak. Szibériát valójában nem Jermak hódította meg, ez még előttünk áll. Oroszország súlypontja északkeletre fog áthelyeződni, olyan prófécia ez, amelyen nem lehet átlépni. Erre jutott egyébként élete végén Dosztojevszkij is, felhagyott a Konstantinápolyával, lásd az *Az író naplója* utolsó cikkét. Ne ráncolja a homlokát, hiszen más kiutunk nem is lesz! Ismeri Mengyelejev számítását? A XX. század közepére Oroszország lakossága több lesz háromszázmillió főnél, egy francia pedig 1950-re háromszázötvenmilliót jósol nekünk!

A takaros, alacsony, óvatos Arhangorodszkij ott ült körkaros, kemény bőrborítású, forgó foteljában, két nem túl széles tenyerét egymás fölé, már mutatkozó kis pocakjára tette, és így szólt:

– Abban az esetben, Pjotr Akimovics, ha nem igyekszünk majd kiontani egymás belét.

79. fejezet

A mérnök felesége. – A fiatalok haragja a zsidók hazafias kiállása miatt. – Ebéd Arhangorodszkijéknál. – A fiatalok vitatják a mérnökök igazát. – Kizsákmányolás, termelés, elosztás. – Kinek a költségén élnek a forradalmárok? – A Mademoiselle. – Kszenyija vendégségben. – Hogyan viszonyuljunk a forradalomhoz? – Hogyan viszonyuljunk Oroszországhoz? – A feketeszázak és a vörösszázak.

Azt, hogy a legnagyobb családi boldogságot nem valami ritka szép asszony oldalán éri el az ember, Ilja Iszakovics tudta. Erre figyelmeztették okos ismerősei is, de ő mégsem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy feleségül vegye az aranyhajú Zóját a hullámzó kedélyállapotával, a „mindent vagy semmit!” felfogásával – vagy magas, egészen a füléig érő gallér vagy a lehető legmélyebb ruhakivágás; ha nem találja jónak a fényképét, összefirkálja –, a be nem teljesült színpadi álmaival (a rokonság nem engedte), a befejezetlen varsói konzervatóriumával, az otthon rendezett dramatizált Schiller-felolvasásokkal, zeneestekkel, a vázák, gyűrűk, brossok szenvedélyes szeretetével és a varrótű meg a porrongy iránti lenéző undorával. Azt meg kell hagyni, hogy az ékszer nagyon jól állt neki, akár a hajába fonta, akár a nyakában, a mellén vagy az ujján viselte, bár Ilja Iszakovics már a házasságkötésükkor jó előre figyelmeztette: „mérnök vagyok, nem kereskedő”. (A malomépítéssel párhuzamosan egyébként fordíthatott volna a pályáján, vehetett volna házakat, földet, de akkor távol került volna a kifejezetten mérnöki tevékenységtől.) Feleségének viselkedése azt viszont biztosította számára, hogy otthon teljesen kikapcsolódhassék, kipihenhesse napi munkáját. Egy idegen, igaz, a drapériákkal, függönyökkel, atlaszkárpitokkal teli lakásukban úgy érezhette, hogy valami hiányzik belőle: vagy több fényt kellene hogy árasszon az ablak, a lámpa, vagy több meleget a radiátor; talán nincsenek elég gondosan kisöpörve a sarkok, letisztítva a morzsák a tálalóról.

Az ebéd, ha késve is, elkészült. A mindennapinál fehérebb és gazdagabb abrosz került az asztalra a homályos, de nagyon tágas ebédlőben, amelyben akár negyven ember is elfért volna, most azonban csak hét terítékhez szedegette elő az utolsó, még hiányzó darabokat a hatalmas, régi edényszekrényből egy jóalakú, szép szobalány. (Zója Lvovna, aki mindenben egyedül a szépet szerette, csakis szép szobalányokat alkalmazott, ha féltette is tőlük a férjét.)

Most már levetette kötényét, körbejárta a szobákat, és mindenkit asztalhoz hívott. A fővendéget leszámítva csak – vagy majdnem csak – a háziak voltak jelen: a fiuk nem tartózkodott otthon, de ott volt a

lányuk, Szonya és annak gimnáziumi osztálytársa, Kszenyija, meg még egy fiatalember, Naum Galperin, egy Rosztovban közismert szociáldemokrata fia. Az apját 1905-ben Arhangorodszkij a lakásukon bújtatta, onnan az azóta is tartó közeli ismeretség. Végül a Mademoiselle, Szonya kisgyermekkori nevelőnője, aki már családtagnak számított.

Naum és Szonya nem hasonlítottak, nem is hasonlíthattak egymásra, de valami közös mégis volt bennük: dús, fekete hajuk (Naumé nem túl gondosan fésült), sötét, csillogó szemük, és a vitákban mutatott heves harciasságuk. Ők ketten már előre megbeszélték, hogy elvszerűen és nevelő célzattal elbeszélgetnek Szonya apjával arról, hogy miért vett részt a rosztovi zsidók szégyenletes, úgynevezett „hazafias” megmozdulásán. Az utóbbira még augusztus elején került sor, a zsinagógában kezdődött, amelyben Ilja Iszakovics csak nagy ünnepeken, hagyománytiszteletből szokott megjelenni, díszhelyet is kapott az épület keleti oldalán, de nem volt hívő, és könnyen megeshetett volna, hogy most sem megy el, de mégis elment. A zsinagógát háromszínű zászlókkal és a cár arcképével díszítették, istentiszteletet tartottak katonák jelenlétében az orosz fegyverek győzelméért, beszédet mondott a rabbi, majd a rendőrfőnök, elénekelték az „Isten, óvd meg a cárt”-t, aztán vagy húszezer zsidó zászlókkal, „Éljen a nagy, egységes Oroszország!” szövegű plakátokkal és a már jelentkezett önkéntesek csapatával végigvonult az utcákon, tömeggyűlést tartott II. Sándor szobránál, üdvözölte a polgármestert, és mélységes alattvalói hűséggel táviratban köszöntötte a cárt. De ezzel az ocsmányságoknak még nem volt vége. Röviddel az esemény után Szonya elutazott, aztán elutazott apja is, most találkoztak ismét, de tegnap még megtetőződött az egész azzal, hogy két filmszínházban is levetítették azt a híradót, amelyik bemutatta a megmozdulást. Olyan szirupos, hazug, elviselhetetlen volt, hogy sürgősen magyarázatot kellett követelniük Szonya apjától!

A két fiatal késve tudta meg, hogy az ebédnél vendég is lesz: egy ismert valahai forradalmár, ma renegát. Ez eleinte megzavarta őket, arra is gondoltak, ne halasszák-e el a „tetemrehívást”, de aztán úgy döntöttek, hogy jobb is lesz így: ha maradt ebben az anarchistában akár csak egy szikrányi forradalmi lelkiismeret akkor melléjük áll, ha viszont már keresztül-kasul áruló lett, akkor annál hevesebb és érdekesebb lesz az összecsapás. Azzal ültek asztalhoz, hogy éberen figyelni fognak, és az első adandó alkalmat kihasználják, nem halasztják a dolgot a levesnél tovább.

Az előétel a késlekedés miatt kissé összeesett, és Zoja Lvovna ezért telefonon (a konyha és az ebédlő a nagy távolság miatt telefonnal volt összekötve) a levest vagy micsodát hozatta. Amolyan borscsféle volt, csak céklából, pikáns együttest alkottak vele a hozzá feltálalt, félomlós

tésztából készült kis túrós lepénykék. A ház asszonya az asztalfőn ült, a vendég pedig mellette. Dicsérte a háziasszony találékonyságát, majd elmondta, honnan jött és hová készül, hogy éppen megfelelő tevékenységi kört keres magának. Itt van az alkalom, méghozzá nagyon is jó! A loncsos Naum szúrósan fenyegető pillantást vetett a vendégre, és feszülten kérdezte:

– De *milyen termelést* fognak fejleszteni? Kapitalistát?

Ilja Iszakovics elkomorult, rájött, hogy a fiatalok provokálnak, s azonnal véget akart vetni a pimaszságnak.

Rájött erre Obodovszkij is. Ma délután még tucatnyi tennivalója volt, s szerette volna legalább az ebédjét nyugodtan elfogyasztani. Szóözönének szamovárcsapjait elvbarátai számára kívánta kinyitni, hogy mielőbb munkához láthassanak. Éretlen fiatalok győzködését viszont elavultnak, unalmasnak érezte. De, vendég lévén, erőt vett magán, és részletesen, barátságosan válaszolt, ami nem is volt olyan nehéz, ha figyelembe vesszük, milyen akadálytalan könnyedséggel beszélt:

– Ráismerek a kérdésre, már vagy húsz esztendős! A kilencvenes évek végén, diák-banketteken tettük fel ugyanezt egymásnak. Akkoriban már kezdtek mutatkozni a diákságon belül a kettészakadás jelei forradalmárokra és mérnökökre, rombolókra és építőkre. Én is úgy képzeltem, hogy építeni nem lehet. Nyugaton kellett járnom ahhoz, hogy az ember meglepődve lássa: milyen illedelmesen élnek ott az anarchisták, milyen lelkiismeretesen dolgoznak. Akinek valaha is köze volt tényleges *munkához*, aki csinált már valamit a két kezével, az tudja, a termelés nem kapitalista vagy szocialista, hanem *egyféle*: az a valami, ami létrehozza a nemzeti vagyont, azt az anyagi alapot, amely nélkül egyetlen nép sem élhet.

No de barátságos bőbeszédűséggel nem lehetett ám elhomályosítani Naum égő fekete szemét.

– Ezt a „nemzeti vagyont” a nép a kapitalizmusban sosem fogja látni! Kicsúszik a keze közül, és megy az egész a kizsákmányolóknak!

Obodovszkij halkan elnevette magát:

– És kicsoda az a kizsákmányoló?

Naum megrándította a vállát:

– Szerintem nagyon is világos. Szégyen, ha *ön* tesz fel ilyen kérdést.

– Annak, aki a munkában sürgölődik, nem kell szégyellnie magát, fiatalember. Szégyellnie annak kell, aki a távolból, ölbe tett kézzel ülve mond ítéletet. Ma például megnéztünk egy elevátort, egy olyan helyen, ahol nemrég még csak gaz nőtt. El sem tudom mondani, mennyi ész, tudás, előrelátás, tapasztalat, szervezőkészség testesül meg benne. Tudja, mi az értéke mindennek együttvéve? A majdani haszon 90%-a! Azoknak a fizikai munkájáé pedig, akik a köveket rakták, a téglákat cipelték – ugyanannak a 10%-a, és azt a munkát is

ki lehetett volna váltani darukkal. A munkások ezt a 10%-ot meg is kapták. De odamennek mindenféle fiatalemberek, bölcsészek… – hiszen maga is bölcsész, nemde?

– Miért fontos ez? Egyébként igen.

– Odamennek, szóval, a bölcsészek és felvilágosítják a munkásokat, hogy keveset kaptak, az a vacak kis szemüveges mérnök meg, aki egyetlen vasdarabot sem mozdított meg, az bezzeg! Azt sem tudni, miért kapja a fizetését, nyilvánvaló *megvesztegetés!* A primitív emberek pedig hiszékenyek, könnyen indulatba jönnek. A maguk munkáját becsülik, a másét viszont nem érik fel ésszel. A mi felvilágosulatlan népünket igen könnyű indulatba hozni, megtéveszteni.

– Hát Paramonovnak miért jár a haszon? – kiáltotta Szonya.

– Nem ok nélkül kapja az egészet, higyjék el, hiszen említettem: szervezőkészség. Azt viszont, amit ok nélkül kap, értelmes társadalmi rendszabályokkal más csatornákba kell átirányítani. De nem bombákkal, erőszakkal elvenni, ahogyan mi tettük.

Ennél nyíltabban már ki sem fejezhette volna, hogy renegáttá, kapitulánssá vált. Naum ferde, megvető mosolyra húzta száját, összenézett Szonyával.

– Ezek szerint ön végleg eltántorodott a forradalmi módszerektől?

Naum és Szonya az izgalomtól és a megvetéstől még enni is elfelejtett. Pedig közben a jóalakú szobalány behozta a második fogást, és a háziasszony kimondatta a vendéggel, hogy képtelen megállapítani, *mi az, és miből készült*. Elismerő szavakra várt, azoktól mindig boldogan felragyogott, és Obodovszkij persze nem tagadhatta meg azokat tőle. De rá, a renegátra még perzselő pillantásokat vetett az asztal fölött két fekete, izzó szempár, így hát befejezte válaszát.

– Én másként fogalmaznék. Korábban a nélkülem létrehozott javak elosztása izgatott. Most viszont jobban izgat azok létrehozása. Az ország legjobb koponyáinak és kezeinek ezzel kell foglalkozniuk, az elosztást már a kevésbé jók is elvégzik majd. Ha sokat hozunk létre, sokat alkotunk, még akkor sem marad kenyér nélkül senki, ha vannak is hibák az elosztásban.

Naum és Szonya egymás mellett ültek az asztal hosszabbik oldalán, épp szemben a két mérnökkel. Összenéztek és gúnyosan felnevettek.

– Alkotni… A cárizmus megakadályozza, hogy alkossanak!

Nem akartak tovább vitatkozni ezen a kérdésen, hogy áttérhessenek a készenlétben tartott legfontosabbikra. Csakhogy most Obodovszkij érdeklődött:

– És önök, elnézést, melyik irányzathoz tartoznak?

Naum kénytelen volt válaszolni, de szerényen, halkan szólt, mivel ezt nem szokták nagy hangon közhírré tenni.

– Én szociálforradalmár vagyok.

Nem követte mensevik apja útját, mert azt túl békülékenynek,

megalkuvóan langyosnak tartotta.

Ilja Iszakovics még a legfontosabb dolgok kimondásakor sem volt soha harsány. A gyermekeit is úgy dorgálta, hogy körmével könnyedén megkocogtatta az asztalt, de azért mindig hallani lehetett. Most is szinte gyengéden pillantott Naumra sűrű, ugyancsak fekete szemöldöke alól:

– Ha szabad kérdenem, kinek a pénzéből él a ti pártotok? Hiszen ott vannak a titkos találkozóhelyek, a lakások, az álcázás, a bombák, az utazások és szökések, az irodalom. Honnan van rá pénz?

Naum hirtelen félrerántotta a fejét.

– Erről, szerintem, nem szokás kérdezősködni… Egyébként, szerintem, a közvélemény tudja.

– Épp ez az – mondta Ilja Iszakovics, és ujja körmét az abroszon fényesítgette. – Több ezren vagytok. És már régóta nem dolgozik egyikőtök sem. Kérdezősködni meg nem szokás. De ti persze nem vagytok kizsákmányolók. A nemzeti terméket pedig csak fogyasztjátok, csak fogyasztjátok. A forradalomban, úgymond, majd megtérül minden.

– Apa! – kiáltott fel Szonya, a hangjában felháborodás csengett. – Megengedheted magadnak, hogy semmit se tegyél a forradalomért (ő sem tett egyébként semmit), de így beszélni róla sértő! Méltatlan!

Rézsút szemben ült apjával, ahogyan Naum Obodovszkijjal. Felháborodott pillantásaik egymást keresztezve lövelltek a két mérnök felé.

Közben telefonon odakérették a következő fogást, kagylóban sült halszeleteket, és a vendégnek megint csodálkoznia kellett, Zoja Lvovna pedig vidáman magyarázott neki valamit, s közben ki-be hajlítgatta ujját, amelyet platinagyűrű ékesített, a közepén kis gyémánt rombusszal. A *politika* fojtogatta, amit igazán utált, az a politika volt!

Ugyancsak szörnyen untatta a politika az asztal másik, rövidebb oldalán, a háziasszonnyal szemben ülő Mademoiselle-t, csak az ő helyzete még reménytelenebb volt, mert nem tudott kivel szót váltani, csak a szobalánynak mondhatott köszönetet. Tizenöt évvel ezelőtt, amikor egy párizsi kávéházban megismerkedett vele a harkovi bíróság elnöke és magával vitte Oroszországba, egy szót sem tudott oroszul, s első orosz neveltjeiről sem feltételezte, hogy értenek franciául. Ezért kis dalocskákkal ringatta el őket, amelyek arról szóltak, hogyan bújt valaki valakinek az ágyába. Azóta viszont eléggé megismerte az itteni nyelvet, a szokásokat ahhoz, hogy értse és gyűlölje ezeket a végtelen, politikai tárgyú beszélgetéseket. Azóta elavult az udvarlói képét őrző albuma is, ő maga megőrizte erényességét. Az utóbbi időben egy magányos utcai árushoz járt franciaórákat adni, és Zoja Lvovna már közeli házasságukról is értesült – de az utcai árust elvitték katonának.

Nem messze a Mademoiselle-től, a haragvó Szonya mellett szerényen, megmegcsillanó szemmel Kszenyija ült. A gimnáziumban ők voltak Szonyával az osztály díszei: mindig egymás mellett ültek az első padban, együtt tették fel a kezüket, és nem maradtak el egymás mögött az ötösök dolgában. De hát ott teljesen világos volt, mit kell felelni: mindent, amit most és mindörökké tudniuk kellett, elmondtak nekik, vagy benne voltak a tankönyvekben mint megcáfolhatatlan igazságok. Most viszont Kszenyija nem szeretett volna megszólalni, félt, hogy valami butaságot vagy oda nem illőt találna mondani. Az asztal körül ülő okos emberek mind mást mondtak, és szavaikból nem lehetett kibogozni az egyetlen helyes véleményt. Haritonovék családjában azonban megtanították a kis sztyeppi vadócot arra, hogy ilyen esetekben ne mutassa ki a szeme meresztgetésével vagy ásítozással, hogy az asztalnál zajló beszélgetést nem érti vagy unja, hanem hogy ügyes, apró jelekkel érzékeltesse: érdekli a téma, és érti is a vitát. Például: a beszélő felé fordítja a fejét, vagy értőn elmosolyodik, vagy meglepődve felhúzza a szemöldökét. Kszenyija most mindezt szorgalmasan alkalmazta anélkül, hogy a beszélgetésre figyelt volna. Arra is ügyelt, hogy helyesen használja a különböző kanalakat, késeket, villákat. A gondolatai viszont a maga dolgai körül jártak.

Az élete annál fontosabbal volt tele csordultig, mint amit szavakkal egyáltalán ki lehet fejezni. Minden nap, minden lépés közelebb vitte ahhoz a legtökéletesebb boldogsághoz, amelynek elnyeréséért jön világra az ember. És ezt a várva-várt boldogságot nem befolyásolhatta sem a háború, sem a forradalom, sem a forradalmárok, sem a mérnökök – egyszerűen és elodázhatatlanul be kellett következnie.

Ilja Iszakovics mintha nem is vitatkozott volna, hanem csak hangosan gondolkodna a tányérja fölött:

– Hogy milyen sürgős nektek az a forradalom! Könnyebb és szórakoztatóbb persze kiabálni és forradalmat csinálni, mint rendbe tenni Oroszországot, hiszen az nehéz napszámosmunka… Ha idősebbek lennétek, ha láttátok volna kilencszázötöt, azt, hogy hogyan festett valójában…

Na nem, ma ilyen könnyen nem vágja ki magát az apja, arra készültek, hogy alaposan leteremtik.

– Szégyellhetnéd magad, apa! Az egész értelmiség a forradalom mellett van!

Apja ugyanolyan megfontoltan, csendesen:

– Mi talán nem értelmiségiek vagyunk? Mi, a mérnökök, akik a legfontosabbat tesszük és építjük, mi nem vagyunk értelmiségiek? De hiszen józan ember nem kívánhatja a forradalmat, mert az hosszú és esztelen rombolást jelent. A forradalom, bármilyen legyen is, elsősorban nem megújítja, hanem kifosztja az országot, méghozzá

hosszú időre szólóan. És minél véresebb, minél elhúzódóbb, minél nagyobb árat kell érte az országnak fizetnie, annál könnyebben érdemli ki a „nagy” nevet.

– No de élni se lehet tovább így! – kiáltotta szenvedélyesen Szonya. – Ezzel a bűzlő monarchiával együtt élni nem lehet, az meg a maga akaratából sehogyan sem fog távozni! Menj csak, magyarázd el neki, hogy a forradalmak kifosztják az országot, távozzon hát *maga*, önként!

Gömbölydeden, de keményen ült a helyén Ilja Iszakovics, és húzogatta körmét az abroszon.

– Ne higyjétek, hogy monarchia nélkül egyszeriben olyan jó lesz nektek. Olyan dolgok jönnek, hogy…! A ti szocializmusotok egy olyan országnak, mint Oroszország, még sokáig nem lesz megfelelő. Elég lenne nekünk egyelőre egy liberális alkotmány is. Ne higyjétek, hogy a köztársaság fenékig tejföl. Összejön száz becsvágyó ügyvéd – mert kik a legnagyobb fecsegők, ha nem ők –, és egymást fogják túlbeszélni. A nép maga úgysem fog soha kormányozni.

A szobalány, akit mindenki magázott, már az édességet tálalta, kis tésztakosárkák formájában. Zoja Lvovna pedig arról mesélt Obodovszkijnak, hogy tavaly nyáron a gyerekekkel és a Mademoiselle-lel körutazást tettek Dél-Európában.

– Elég! Elég! – kiáltották, és csaptak öklükkel az asztalra a magabiztos fiatalok. És még egyszer utoljára feketén perzselő reménységgel pillantottak az egykori anarchistára, hiszen nem lehet, hogy valaki ilyen visszavonhatatlanul mélyre zuhanjon!

Valami ellenérzés mégis mocoroghatott benne, mintha oda is akart volna szólni a házigazdának, de a háziasszonyt kellett hallgatnia.

Ilja Iszakovics pedig már nyomatékosabban kezdett beszélni, izgalom fogta el, ami szemöldökének és bajuszának apró rándulásaiból látszott.

– „Tombolj, vihar, szilajabban!”, igaz? Ez felelőtlenség! Én Oroszország déli területein vagy kétszáz malmot építettem, gőz- és villanymeghajtásút egyaránt, de ha szilajabban tombol a vihar, vajon hány őröl majd még lisztet?… És mit fogunk enni? Akár ennél az asztalnál?

No, ő maga kínálta az időpontot is, a helyet is arra, hogy lecsapjanak rá! Szonya alig tudta visszafojtani a fájdalomtól és a szégyentől kitörni kész könnyeit, és görcsösen felkiáltott:

– Azért is demonstráltad hát a monarchia és a polgármester iránti hűségedet a rabbival együtt, igaz? Hogyan tehetted? Hogyan voltál képes? Azt kívánod, hogy megerősödjék az önkényuralom?

Ilja Iszakovics végigsimított mellén, amelyet szalvéta takart. Visszafogta magát, a hangja csendes maradt, el se csuklott:

– A történelem útjai bonyolultabbak annál, mint amibe, úgy gondoljátok, belenyúlhattok. Az az ország, amelyben élsz, bajba

került. Mi hát a helyes, az-e, hogy „pusztulj el, egyen meg a fene? Vagy az, hogy „én is segíteni akarok neked, hozzád tartozom? Ha *ebben* az országban élsz, el kell döntened és mindvégig ahhoz fartanod magad: kötődsz hozzá lelkileg vagy sem. Ha nem, akkor rombolhatod vagy elhagyhatod, mindegy. De ha igen, akkor be kell kapcsolódnod a történelem türelmes folyamatába, dolgoznod kell, másokat meggyőznöd, s egy kicsit előmozdítanod…

Odafigyelt a vitára Zoja Lvovna is. Ő úgy oldotta meg a maga számára ezt a kérdést, hogy: a zsidó húsvéton maceszt ettünk, utána a pravoszlávra kalácsot sütöttünk, tojást festettünk. A nagy léleknek mindent meg kell értenie és befogadnia.

Naum élesen elvágta volna a beszélgetést, de tiszteletből, a család iránti lekötelezettségből nem merte rászánni magát. Szonya viszont kikiabált mindent, ami a lelkét nyomta:

– Ha ebben az országban élsz! Ha Rosztovban élsz, de csak annak a kegynek hála, hogy kiemelt díszpolgár vagy, a többi viszont, aki nem szerezhetett felsőfokú képzettséget, rohadjon meg a letelepedési zónában! A lányodnak a Szofja, a fiadnak a Vlagyimir nevet adtad, és azt hiszed, hogy ettől elfogadtak orosznak? Nevetséges, megalázó, rabszolgának való állapot, de ne hangsúlyoznád legalább rabszolga hűségedet! Városatya a városi Dumában! *Miféle* Oroszországot segítesz te a bajban? *Miféle* Oroszországot készülsz te építeni?… Hazafiság? Hazafiság ebben az országban? Hiszen rögtön pogromhangulatba lendül! Tessék, olvasd: ápolónői tanfolyamra csak keresztény származásúakat vesznek fel! Mintha a zsidó leányok rögtön mérget kevernének a sebesültek orvosságába! A rosztovi hadikórházban megvan, „Sztolipin nevét viselő” és „Zvorikin polgármester nevét viselő” betegágy! Micsoda baromság! Hol van a nevetségesség határa? Az óriási Rosztovot, a nagy műveltségével, a te malmaiddal és a Dumáddal fogják és egyetlen tollvonással alárendelik egy kinevezett kozák atamánnak, ugyanazon kozákok atamánjának, akik minket kancsukával…? Ti meg a cár szobra előtt az „Isten, óvd meg a cárt”-t énekelitek?

Ilja Iszakovics összeharapta a száját, a szalvéta kicsúszott a szoros gallérja alól.

– Akkor is… akkor is… Felül kell emelkedni… És megtanulni, hogy Oroszországban ne csak az Orosz Nép Szövetségét lássuk, hanem…

Kifogyott tüdejéből a levegő, vagy a szíve szúrt, de az így támadt szünetbe beleszólt Obodovszkij:

– …hanem például az Orosz Mérnökök Szövetségét.

És fürge pillantását a fiatalokra vetette.

– Igen – kapaszkodott meg az asztalban, és támaszkodott rá Arhangorodszkij –, az Orosz Mérnökök Szövetsége talán kevésbé fontos?

– A feketeszázak – kiáltotta Szonya, és ruhaujja beleakadt a még meg sem kóstolt sütemény-kosárkába –, az a fontos! Te a feketeszázak elé vonultál hajlongani, nem a haza elé! Szégyellem magam!

Mégis sikerült kihoznia a béketűrésből! Ilja Iszakovics remegő hangon mondta, két összetett, élére állított kezével mutatva:

– Ezen az oldalon a feketeszázak! A másikon a vörösszázak! Középen pedig… – és két kezét hajóorrhoz hasonló csúcsba illesztette – egy tucatnyi dolgos ember szeretne áttörni, de nem lehet!

Széthúzta a kezét, majd összecsapta tenyerét: – Agyonnyomják! Szétlapítják őket!

80. fejezet

Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg emelkedései és hanyatlásai. – Hogyan lett főparancsnok úgy, hogy más állította össze a törzskarát? – Az égi jelekbe vetett hite. – Életének rendje a főparancsnokságon. – Franciaország iránti hűsége. – Fokozódó aggodalma Szamszonov hadseregéért. – Megjelenik Vorotincev. – A megismételhetetlen pillanat. – Jelentést tesz. – Nem rezdül meg a vasúti kocsi. – Az uralkodó kegyes távirata. – Aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül.

Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg III. Sándor idején kegyvesztett volt, még a kíséretébe sem vették fel. II. Miklós uralkodása alatt viszont kiemelték a nagyhercegek közül. Maga a természet is erre rendelte – hat láb és öt hüvelykes termetével ő volt a legmagasabb férfi a dinasztiában, kimagaslott a többiek közül. Helyzetét mindazonáltal nem lehetett szilárdnak mondani. Időnként nagy befolyása volt az uralkodóra, a hatása alá vonta. Sok szó esett arról, hogy az október 30-ai Manifesztumot és a Duma összehívását ő erőszakolta ki, mivel azzal fenyegetőzött, hogy ellenkező esetben a cár dolgozószobájában lövi főbe magát. Nem zárkózott el a közvélemény elől, nem félt a társadalmi mozgalmaktól, figyelt rájuk (bár a társadalom a legutóbbi időkig feketeszázasnak tartotta). Időnként viszont a cárnéval szembeni rejtett szembeszegülése miatt (amelyre a két montenegrói leánytestvér, második felesége és annak húga kényszerítette) elvesztette hivatalát, befolyását, támogatóit, és háttérbe szorult. 1908-ban például feloszlatták az általa (egyébként nem túl nagy odaadással) vezetett Államvédelmi Tanácsot, s így nem vehetett részt a katonai előirányzatok és a hadsereg általános tevékenységének megtervezésében. Aztán megfosztották a gárdaparancsnoki tisztétől, úgyhogy csak egyszerű tábornok, a Pétervári katonai körzet parancsnoka maradt.

De elkezdődött a háború, és a miniszterek eltérítették az uralkodót attól a határozott szándékától, hogy ő legyen a legfelsőbb főparancsnok. Ekkor nyilvánvalóvá vált mind az ő, mind a többiek számára, hogy nincs Oroszországban e poszt betöltésére alkalmasabb személy, mint Nyikolaj Nyikolajevics. És a nagyherceg ismét felemelkedett.

A változás annyira az utolsó percben következett be, hogy a főparancsnokság összetételét, amelyet az uralkodó magának alakított ki, módosítani már nem lehetett. A cár a maga ízlésének megfelelően, ami egy katona szemének furcsa volt, a főparancsnokság törzsfőnökének Januskevics tábornokot választotta, aki közismerten íróasztalhoz szokott ember volt, bár a katonai akadémia professzora,

de a katonai adminisztráció területe tartozott hozzá. Nagyszerűen értett a szervezés, az elosztás és az elszámolás kérdéseihez, de a hadvezetésről fogalma sem volt. Ezt a kinevezést ellensúlyozni lehetett volna egy hozzáértő főszállásmester bevonásával, de azt is kijelölte már az uralkodó a nehézfejű, korlátolt, szorgalmas szobakatona, a „fekete” Danyilov személyében. Most pedig az uralkodó a maga engedékeny, nem az ügy hasznát szem előtt tartó modorában *kérte*, hogy a főparancsnokság törzsállományát hagyják úgy, ahogyan van, és az ő számára kellemes.

Hogyan is mondhatott volna erre nemet Nyikolaj Nyikolajevics? Hiszen annyira fontos, annyira szükséges és elengedhetetlen volt neki, hogy éppen a főparancsnok tisztét tölthesse be ebben a háborúban, olyan régen vágyott rá, már a Németország iránti gyűlölete miatt is. Nem akart hát fölös gátakat emelni az ehhez vezető úton, de azonkívül a legőszintébben úgy érezte, meg is szokta, hogy Isten felkentjének akarata szent legyen számára. Úgy nevelték, hogy vérévé váljék: Miklós ugyan a fiatalabbik unokaöccse, de egyben ura és parancsolója is, hiszen e nélkül nem állhatna fenn a monarchia mint princípium.

Amikor már sejtette és el is képzelte, hogy ő lesz a főparancsnok, előre élvezte, hogy azzal hökkenti majd meg Oroszországot, a hadsereget és az udvart, hogy törzsfőnökének a hozzá közel álló Palicin tábornokot, főszállásmesterének pedig a szerény, jelentéktelen külsejű Alekszejev tábornokot nevezi ki, akinek hadászati hozzáértésére nagyon számított. Most viszont egy mások által összeállított törzset, egy ugyanúgy mások által összeállított háborús hadvezetési tervet volt kénytelen átvenni, amelynek kidolgozásában részt sem vett.

Ámulatba ejtette, felbátorította, lenyűgözte azonban egy csodálatos égi jel. Amikor Baranovicsibe érkezett a törzsével, hirtelen olyan jelet kapott, amely azt jósolta, hogy főparancsnokságát szerencse fogja kísérni, Oroszország tehát győzelmet arat. Ezt a jóslatot egy rendkívüli, szinte hihetetlen és ezért misztikus egybeesés juttatta el hozzá: abban a Baranovicsi melletti kis városban, amelyet még Pétervárott jelöltek ki a főparancsnokság székhelyéül, mint kiderült, volt egy Szent Nyikolaj-templom. De nem ám a Marlikiai Szent Nyikolaj emlékére emelték, akinek templomi oltárasztalaival tele van egész Oroszország, hiszen abban nem lett volna semmi különös, hanem Nyikolaj Kocsanéra, „Isten balgájá”-éra, a novgorodi csodatévőére, akinek a névnapja augusztus 9-ére esik (majdnem akkor érkeztek!), ami egyben a főparancsnok neve napja is; tehát ez a Szent Nyikolaj volt a főparancsnok védőszentje. Másik ilyen templom szinte nem is volt Oroszországban. Az egybeesés nem lehetett véletlen! Misztikus utalás volt!

Ahhoz pedig, hogy ezt az égi jelet teljesen és pontosan megfejtse, a

főparancsnoknak nyilván el sem kellett hosszabb időre távoznia erről a jósors kijelölte helyről. Fölösleges lett volna hát a frontvonalban hadosztályokhoz, ezredekhez rohangálnia, helyben kellett maradnia, ott, ahol minden szál összefut, ott ahol ő majd eldönti a csatát.

Az állomáshely állandósága ugyanakkor lehetővé tette a tennivalók állandó, kényelmes rendjének kialakítását, a munka és a pihenés szabályos váltakozását. A törzs két vonata az erdő szélén állt, a főparancsnoké majdnem az erdő belsejében. A főszállásmesteri részleg kis háza, amelyben az összes operatív-stratégiai elemzés és megbeszélés zajlott, egyenesen a főparancsnok vasúti kocsijával szemben helyezkedett el, húsz lépésnyire tőle. Éjszakai álmát a nagyherceg a vagonjában aludta. Ha az éj folyamán távmondatok vagy jelentések érkeztek, azokkal nem zavarták, csak reggel, miután felkelt, mindig kilenc órakor. Megmosdott és imádkozott, aztán átadták ezeket a papírokat, s a főparancsnok teázás közben ismerkedett meg tartalmukkal. A reggeli tea után jött jelentést tenni a törzsfőnök. Két órát töltöttek az operatív kérdések átgondolásával és megtárgyalásával, majd dél felé mentek villásreggelizni. Ezután a nagyherceg lepihent, aztán kocsikázni indult az autóján (soha nem haladt óránkénti húsz versztánál nagyobb sebességgel, nehogy baleset érje). És már itt is volt a második tea ideje, amely után komolyabb elfoglaltsága már nem volt, csak mindenféle másodrendű dolgok, a kíséret ügyei, magánbeszélgetések. Estebéd előtt a nagyherceg minden nap beült a vagonjába levelet írni a nejének Kijevbe. Részletesen beszámolt neki mindenről, ami aznap történt. Nem tudott volna meglenni a drága lénnyel folytatott meghitt kapcsolat nélkül, s épp ez került volna veszélybe, ha folyton a csapatokhoz járkál. A főparancsnoki állomáshely állandósága viszont garantálta, hogy rendszeresen eljutnak hozzá felesége levelei. Pétervári idő szerint este fél nyolckor a törzs tagjai közös estebéden vettek részt az étkezőkocsiban, a fogások mellé mindig volt vodka és borok, még később pedig sor került a harmadik, nem kötelező teázásra.

Esti ájtatosságra és ünnepi szertartásokra a főparancsnok a templomába járt (a templomi énekeseket az udvari kórusból és a Kazányi székesegyház kórusából válogatták). Ha egyedül maradt, mindig Isten közelében volt: imádság nélkül soha nem ült asztalhoz, este is hosszan imádkozott térden állva, földig hajlongva. Mélyen belemerült imáiba, mert hitt azok segítő erejében.

A nagyherceg mohón, fékezhetetlenül, gyors és elsöprő győzelmekre vágyott. Azért is, mert harcos, lovagi természet volt. Azért is, mert gyűlölte a német militarizmust. És azért is, mert különösen elkötelezettnek érezte Oroszországot és személyesen magát a nagyszerű, baráti Franciaország iránt. Tavalyelőtt ragyogóan sikerült franciaországi utazása, ott szerették őt, bíztak benne, és megérezték

már előre, hogy ő lesz a főparancsnok. És Franciaországot nem szabad magára hagyni a bajban. Ezért is rendelte el, hogy két orosz hadtest azonnal kezdjen erőteljest támadást Kelet-Poroszországban, és siettette is a harci cselekményeiket.

A győzelmek azonban csak nem jöttek. Még az osztrák fronton sem alakult jól a helyzet. Poroszországban meg Gumbinnent követően nem arattak második, elsöprő győzelmet, sem a tengerbe nem kergették, se a Visztulán túlra nem vetették vissza az ellenséget. Szamszonov eleinte egymás után foglalta el a városokat, de előrenyomulása aztán elakadt. Majd jelentették Artamonov leváltását (túl könnyen és túl hirtelen tették; ha így dobálóznak a hadtestparancsnokokkal, nehéz lesz harcolni). Aztán általában is csend lett. 29-én Baranovicsibe jött Zsilinszkij, és azt panaszolta, hogy Szamszonov önkényesen megszakította velük a távközlési kapcsolatot, s most semmit sem lehet tudni róla. Vorotincev ezredes pedig, akit utána küldtek, valamiért nem tért vissza. Az ilyen hosszúra nyúlt hallgatás nem szokott jót jelenteni; 30-án megint nem tudtak meg semmit, egy álló napig nem futott be sehonnan semmilyen jelentés. Aznap éjszaka felkeltették a nagyherceget: valami furcsa, felzaklató, megbízhatatlannak tetsző sürgöny érkezett. A megszokott módon volt rejtjelezve, de rendes civil távírón jött, a front törzsének megkerülésével: „A Neidenburg-Hohenstein-Bischofsburg körzetben vívott öt napos harc után a Második Hadsereg nagy része megsemmisült. Parancsnoka főbe lőtte magát. A hadsereg maradéka az orosz határt átlépve menekül." Az aláírás: a hadsereg híradóparancsnoka. Semmi több. Miért nem valami magasabb rangú? Miért nem a törzsfőnök? Valami ködösítés lenne? Egy megrémült tiszt tévedése? Miért hallgat Zsilinszkij és Oranovszkij, hiszen nekik többet kellene tudniuk?

Ám, amit Zsilinszkij és Oranovszkij jelentettek augusztus 31-én, annyi volt: maradéktalanul mindenben Szamszonov a bűnös, és ismertették azt a kalandos történetet, hogy miként tört ki a bekerítésből a hadseregtörzs. „A Második Hadsereg hadtesteinek helyzetéről nincs értesülésünk. Feltételezhető, hogy az 1. hadtest harcban áll Neidenburgnál… A 15. hadtest szétszóródott katonái csapatosan érkeznek Osztrolenkába…"

Mindez kevés volt ahhoz, hogy érteni lehessen. Elég viszont ahhoz, hogy megfossza az embert nyugalmától.

Danyilov és Januskevics (két igazán nagyon kellemes ember) mégis egyhangúlag azt bizonygatták a nagyhercegnek, hogy nem történt még jóvátehetetlen baj, hogy a helyzet még szerencsésen jóra fordulhat. De a főparancsnok szíve összeszorult. Ha a közeli, elérhető hadtesteket illetően csak feltételezésre van mód, mi lehet akkor a távoliakkal? Érezte, hogy katasztrófa történt, s itt emberi beavatkozásra már nincs lehetőség, már csak az égiek segíthetnek. És elment a soros esti

ájtatosságra, aztán a vasúti kocsijában állt sokáig két hegyes, kemény térdén – még így, térdepelve is magas volt –, és a meggyújtott lámpák fényénél imádkozott.

A hadsereg pusztulásáról tulajdonképpen formális, felelős, írásos jelentés nem érkezett Zsilinszkijtől, nem volt tehát indoka annak, hogy a főparancsnok formális, írásos jelentést küldjön az uralkodónak. De a szokásos napirendjét is csak mechanikusan tartotta be ezekben a napokban. Jegenye termetével szikáran, higgadtan, egyenes tartással, meg sem görnyedve járt a főparancsnokság területén (és milyen délcegen ülte meg az Angliából importált vadász lovakat!), sétált a vasút mellett létesített kis kertben. Arcáról eltűnt ugyan az a friss, harcias kifejezés, amely mindig úgy megfiatalította, látszott, hogy bizony már hatvan felé jár. Visszafogottan, udvariasan beszélt kísérete tagjaival, a törzstisztekkel, de a főparancsnokságon megszokott titkosság miatt a főszállásmesteri részleg kis épületén kívül sehol másutt nem ejtett szót hadműveletekről. Különösen a szövetségesek képviselői – egy-egy francia, angol, belga, szerb, montenegrói – előtt volt fontos titkolózni, akik ugyanitt laktak a vonatban, és ugyanitt, a szomszéd asztaloknál ebédeltek, nehogy valami olyan, Oroszországra nézve kedvezőtlen dologról értesüljenek, amelyet nem kellett megtudniuk, legalábbis addig nem, amíg az illetékesek nem tartják szükségesnek közölni. És bár suttogva szájról szájra jártak a vészterhes hírek és mind komorabbak lettek az arcok, mindenki a nagyherceg példáját követte, s a főparancsnokság élete látszólag a maga rendjén zajlott. Ugyanúgy fülsiketítő füttyszóval reptette a galambjait és idomítgatta borzát a nagyhercegi vagon és a főszállásmesteri kis ház között Mengden gróf, a lovas testőr, mint addig.

Szeptember elsején azonban már nemcsak az uralkodónak kellett jelenteni a bekövetkezett katasztrófát, hanem egy és mást az újságoknak is be kellett róla vallani, hiszen a hírek már a sajtóhoz is eljutottak.

A nagyherceg komor szótlanságba burkolózott, nem sejthette előre, hogyan reagál majd a történtekre az uralkodó, aki könnyen cserélgette kegyeltjeit. Sosem szokott sietve reagálni, arra egy-két napig várni kellett. Az ifjú cárné és az egész Raszputyin-tábor meg Szuhomlinov is egészen biztos, hogy a nagyherceg ellen igyekeznek majd fordítani a poroszországi kudarcot, sőt őt magát is félre próbálják állíttatni, hogy jóvá se tehessen a következőkben semmit. Pétervárról nézve egyformán messze van Neidenburg vagy Bialystok vagy Baranovicsi, és nem kerül különösebb fáradságukba bebizonyítani, hogy mindent a főparancsnok rontott el.

De még a cári válaszra való kényszerű várakozásnál is szorongatóbban emésztette a nagyherceget az, hogy semmilyen értesülése sem volt arról az eseményről, amely miatt büntetés várt rá.

Mostanáig rejtve maradt előle, nem értette: mi, hogyan és milyen méretekben történt? Zsilinszkijnek igen befolyásos támogatói voltak udvari körökben, ezért a nagyherceg őt úgy, mint más alárendeltjeit, nem szoríthatta gyors és hiánytalan válaszadásra. Lehet, hogy tudott valamit, de eltitkolta, felelni viszont mindenért a főparancsnok felelt.

A főparancsnokság a másodikára virradó éjszaka ismét további részleteket követelt az Északnyugati Fronttál, de Oranovszkij azt jelentette, hogy maga sem tud ilyenekhez jutni, és nem érti a történteket.

Az idő egészen tegnapig – az éjszakai lehűlést leszámítva – meleg, mondhatni, tikkasztó volt, másodika reggelén viszont már nem fénylett fel megszokott erejével a nap, valahogy bágyadtan, gyengén sütött. Az eget észrevétlenül óráról órára vastagodó fátyol vonta be. Pedig felhők sehonnan sem jöttek, csak egészen könnyű, hűvös szellő fújdogált. Nyugaton azonban már szürke volt az ég, délre pedig teljesen beborult.

A nagyherceg, ha kő nyomta is a szívét, igyekezett betartani napirendjét. A kellő időben sétához öltözött, ma lovaglás volt soron, és kilépett a vagonból. Ekkor megpillantotta a híradósok lomha, jóindulatú főnökét, akiről tudta, hogy szivarcímkéket gyűjt. Eszébe jutott, hogy vannak újfajta címkéi, s visszament értük.

Amikor pedig megint kilépett a vagonból, látta, hogy egyenesen az erdőből, gyors léptekkel jön feléje Vorotincev ezredes! Igen, Vorotincev! Nem álmodik? Hát életben, épségben van? Épp őrá volt most a legnagyobb szüksége!

Vorotincev szaporán lépkedett hátra-hátranézve, mintha le akarna hagyni valakit, hogy elsőnek érkezzék. De nem volt ott más, csak a szivarcímkéinek örvendező tábornok, mellette a segédtiszt, távolabb pedig a személyes szolgálatra rendelt tábornok. Vorotincev zubbonyban volt, könnyedén, mintha a vezérkarhoz tartozna, s végig ott teljesített volna szolgálatot. A csapattiszt alakiságáról még le nem szokott lépteivel közeledett, bár egy kicsit billegősen, szinte már sántítva. Egyik válla észrevehetően magasabb volt a másiknál, állkapcsán hegedő seb látszott, az arca sem volt gondosan megborotválva.

– Vorotincev! – kiáltott elsőként örvendezve a nagyherceg, meg sem várva, míg az odaér hozzá. – Hát visszatért?! Miért nem jelentette ezt nekem senki?

Vorotincev tisztelegni sem a vezérkariak eleganciájával tisztelgett, keze kissé megbicsaklott, mintha a szokásosnál nehezebb lenne.

– Cári fenség! Épphogy megérkeztem, talán tíz perce…

(Valójában nemcsak nem *épphogy*, hanem már több órája ült az erdőben. Ott hagyta Blagodarjovot, nála a köpenyét és a táskáját. Mivel ismerte a napirendet, úgy intézte, hogy se Januskeviccsel, se

Danyilovval ne találkozzon, hanem rögtön a nagyherceg szeme elé kerüljön.)

– Megsebesült? – rántotta fel hirtelen kifejező szemöldökét a nagyherceg, miután rájött, hogy Vorotincev vállán kötés lapul a zubbonya alatt.

– Ugyan, semmiség.

Mohó pillantása szinte perzselte a nagyherceget. Nyikolaj Nyikolajevics feltűnően hosszúkás arca újra megfiatalodott, de ezúttal az izgalomtól és nyugtalanságtól. Hangosan, sürgetően kérdezte:

– Mi van hát ott? Mi?

Vorotincev kihúzta magát, a jelentéstételkor megszokott pózban állt, de a segédtisztre és a közeledő tábornokra sandított. Mindjárt összefutnak mind, jaj, csak lenne ideje, hogy még azelőtt…!

– Cári fenség! Kérem, hogy bizalmasan hallgasson meg engem.

– Igen persze! – intett határozottan a nagyherceg, s hirtelen meg is fordult. Milyen jól illettek hozzá ezek a mozdulatok, a saját mozdulatai. És már emelte is hosszú, vékony, csizmás lábát, a vonat lépcsőjére állt, s onnan adott parancsot a segédtisztnek, hogy senkit ne engedjen be hozzá.

A vagont belül átalakították. Egy ablaktól ablakig terjedő dolgozószobába léptek, a padlóját keleti szőnyeg borította, rajta íróasztal, a falon medvebőr és keresztben egymásra helyezett, kitüntetésként kapott fegyverek, néhány ikon és a cár arcképe.

A nagy Oroszország egész haderejének főparancsnoka ott ült szemtől szembe Vorotincevvel az asztal túlsó felén, meggyőző szavának hatókörében, mindenféle kerékkötő tanácsadók nélkül, egyedül az ő híreire éhesen! Ilyen helyzetben Vorotincev egész katonai pályafutása alatt még soha nem volt, és soha nem is lesz! Páratlan, megismételhetetlen pillanat volt, amelyben lehetőség kínálkozott arra, hogy egy józan frontharcos tiszt hatni tudjon a teljes hadigépezet működésére! Valószínűleg ezt a kimagasló pillanatot készítette elő egész eddigi katonai pályája. Gondolatait jóelőre összeszedte, feszülten egy célra irányította. Mély álomba zuhanva töltött két éjszakát a köztük lévő nappallal együtt, a teste ugyan még szaggatott, égett, de a feje tiszta volt. Attól, hogy ilyen szerencsés volt a kezdet, még háromszor jobban vágott az esze.

És beszélni kezdett, szabadon, gördülékenyen, a legkevésbé sem feszélyezte a cári fenség méltósága (a másé sem soha). Tömören, összefogottan mondta el, hogyan készítették elő a hadműveletet; hogyan siettették, kuszálták össze; hogyan képzelte el azt Szamszonov, és miként zajlott le valójában; mit tettek közben valószínűleg a németek; milyen fontos lehetőségek maradtak kihasználatlanul, és milyenek valósultak meg. Ő maga egész idő alatt gyűjtötte az adatokat, kérdezgette a gyűrűben rekedteket, majd, amennyire tudta,

azokat is, akiknek sikerült kitörni. Mindez belesűrűsödött abba a világos tervébe, amelyet kilenc nappal azelőtt még oly könnyű szívvel terjesztett Szamszonov elé. De ennél többet, fontosabbat is magával hozott, ahogy belépett a vasúti kocsiba, a dolgozószobába. Magával hozta a csatának azt a forró leheletét, amelyet az Usdau melletti ütközet hullámzásában és Neidenburg reménytelen védelmének harcaiban szívott magába az Estlandi Ezred századaival együtt. Magával hozta azt a szenvedélyt, amely nem az ember meggyőződésétől, igazának tudatától kap lángra, hanem csakis a saját megélt szenvedéseitől. Olyan szemlélettel idézte fel a történteket, amilyennel semmiképpen sem tudhatta volna az, aki nem látta Jaroszlav kisfiús boldogságát, amikor oroszokkal találkoztak szembe:

– Hát titeket nem kerítettek be? És mögöttetek, ott tovább a mieink vannak?

És Arszenyijt, aki kovácsfújtató tüdejéből lehelte:

– Odébb mán Oroszhon van? Uram, teremtőm, mi meg azt hittük, itt veszünk – és megereszkedett, mint egy üres zsák, a földbe döfte immár fölösleges henteskését.

Mindazt, amit épp a főparancsnok hívott elő keze egyetlen távoli intésével, látatlanban, mit sem érzékelve, azt most Vorotincev visszagördítette rá, akár egy súlyos vasgolyót, egyenesen a melle közepére.

Nekifogott, hogy majd minden ezredről zászlóaljanként részletesen elmondja, melyiknek mi lett a sorsa – a hátvédharcok áldozatairól és a kitörő csoportokról, akikről csak tudott. A tüzérség mind odaveszett, és legkevesebb hetvenezren maradtak a gyűrűben, csodálkozni csak azon lehet, hogy tíz-tizenötezren kitörtek, méghozzá minden tábornoki irányítás nélkül.

És minderről semmit sem tud a főparancsnok? Hát nem jelentette neki az Északnyugati Front törzse? A főparancsnok vékony, arisztokratikus, finom metszésű arcának vonásai megfeszültek, mint vadászatkor. Jószerével közbe se szólt, közbe se kérdezett (igaz, Vorotincevből megszakítás nélkül folyt a szó), néha a tollához kapott, de aztán nem jegyzett fel semmit. Dühödten harapdálta, szívta hosszú szivarját, mintha az akadályozta volna az igazság megismerésében.

A nagyherceg nem csak mély együttérzéssel hallgatta a beszámolót, hanem teljesen beleélte magát, szinte a szerencsétlen ütközet egyik szerencsétlen résztvevőjévé vált.

Vorotincev pedig mind erősebben remélte, hogy nem hiába, nem fölöslegesen nyargalt oda, abba a pokol tüzébe, nem oktalanul tengett-lengett ott. Most majd megtérül minden, most majd ütésre emelteti a nagyherceg büntető kezét és lesújtat vele azokra a tuskófejűekre. Vorotincev sohasem volt túlzottan tekintélytisztelő, most meg különösen nem. A hadtestparancsnokokról úgy beszélt, mint valami

alkalmatlan szakaszparancsnokokról, akiknek leváltására ő is jogosult.

Amint azonban Artamonovra került sor, aki ellen a legjobban kikelt, ellenkezést, hideg elutasítást fedezett fel a főparancsnok szemében. És a két ember arcának minden különbözősége ellenére hirtelen felrémlett előtte Artamonov tekintetének elzárkózó fala.

Igen, az a parancs-história tényleg érthetetlen. De hiszen összekeverhette a dolgokat valamelyik beosztott tiszt is.

A nagyhercegnek megvolt az a gyengéje, hogy könnyen hozzászokott bajtársaihoz. Az uralkodóval ellentétben, aki szelíd mosollyal, könnyen kegyvesztetté tudta tenni bármelyik tegnapi kegyencét, a nagyherceg büszke volt lovagi hűségére: mindörökre védelmezője maradt annak, akit egyszer megkedvelt. Még ha léha fickó volt is az illető.

Vorotincev, hogy szavait szemléletessé, érzékelhetővé tegye, felsorolta az összes bátor ezredet, amelyeket csellel vertek szét Usdaunál, köztük a Jenyiszejit is, amellyel nemrég együtt vonult a nagyherceg a peterhofi díszszemlén!… De mit kellett hallania?

Persze. Szigorú vizsgálatot rendelek el. De azért Artamonov bátor tábornok. És hívő ember.

Hová tűnt a nagyherceg élénk érdeklődése? És hová hajlandósága az együtt gondolkodásra? Minden köddé vált, beleoldódott a nagyhercegi magasztosságba.

Vorotincev elhallgatott. Ha már az usdaui visszavonulási parancs is semmiség. Ha az, hogy visszavonták azokat a katonákat, akik többórás tüzérségi tüzet kiállva, maguktól mentek át támadásba; ha egy teljes értékű hadtestet negyven versztával hátrébb irányítottak, és ezzel pusztulásba döntöttek egy hadsereget, ha ez nem árulás, amiért le kellene tépni a tábornoki váll-lapokat, amiért fejeknek kellene hullani – akkor egyáltalán miért kellett beöltöztetni ezt a hadsereget? Miért kellett háborút kezdeni?

Hiszen a főparancsnok vagonjának fel kellett volna ágaskodnia Vorotincev beszámolójától! Az egész mozdulatlan szerelvénynek óriásit rándulnia és kisiklania! De meg se rezzent még a pohárban maradt tea felszíne sem.

Nem készült lesújtani a főparancsnok keze, hogy igazságot tegyen és példát statuáljon. Vorotincev heves nekilendülése egyszeriben a semmibe futott. Pedig hogy nekiiramodott, összegyűjtve erejét, hogy megmozdítsa ezt a nagy, súlyos valamit, minden porcikájával remélve, hogy most mindjárt ellöki – de az a súlyos valami még simának is bizonyult, és előrenyújtott két keze lecsúszott a legömbölyített felületről.

Arra vetemedett, hogy mozdítani akart a mozdíthatatlanon. Milyen gyorsan, milyen hosszan beszélt, és nem fulladt ki. Most viszont meg kellett pihennie.

De a főparancsnok is lesújtva ült, válla megroggyant, hosszú karjai erőtlenül lógtak, odalett katonás tartása.

– Köszönöm, ezredes. Nem feledkezünk meg a beszámolójáról. Holnap érkezik Zsilinszkij tábornok, a műveleti osztályon megvizsgáljuk a kérdést. Ön pedig ott lesz és jelentést fog tenni.

Ismét kezdett feltámadni a remény. Vorotincev az asztal fölött egészen közelről nézett a sovány, megöregedett, kékszemű, egy lóéra emlékeztetően hosszú arcú hadvezérre. Holnap talán kiderül minden? A maga útjára kerül? Hiszen végül is nem Artamonov személye itt a fontos. Hanem a tanulságok.

A nagyherceg kézmozdulataival jelezte, hogy vége az audienciának. Vorotincev felállt, engedélyt kért a távozásra. Több mint másfél órát ült itt, maga sem vette észre.

A keserűség mély redője úgy húzódott végig Nyikolaj Nyikolajevics széles szája mellett, mint valami sebhely. Vorotincev olybá vehette, hogy jelentése nem volt haszontalan.

Ekkor kopogtattak. A segédtiszt, Derfelden, egy lezárt táviratot hozott nagy sietve. Ahogy átnyújtotta, áhítattal meghajtotta magát lovasgárdista termetének magasából:

– Az uralkodótól!

És hátrálva távozott.

A főparancsnok felállt, állva olvasta.

Vorotincevet meg elhagyta a tisztánlátása, elfelejtette, hogy nincs joga jelen lenni a cári távirat olvasásakor. Összezavarodott, úgy érezte, mintha valami fontos még kimondatlanul maradt volna. És a megfogyatkozott nappali fényben (mind borúsabb lett odakint) meglátta, miként derült fel, simult ki és fiatalodott meg a nagyherceg lovagi arca, teljesen eltűnt róla a keserűség mély redője, amelyet Vorotincev vésett bele a jelentésével.

A főparancsnok Derfelden után nyújtotta hosszú kezét:

– Lovaskapitány! Küldje ide hozzám az esperesplébánost, épp az imént ment erre!

Ennek az erőteljes, szikár katonának még teljes délcegsége, kemény tartása megőrződött rugalmas testében. Ünnepélyesen állt a cárnak, Isten kegyelméből Oroszország felkent uralkodójának arcképe előtt.

Vorotincev jó fél fejjel alacsonyabb volt nála. Ismételten tisztelegve kért engedélyt, hogy távozhasson. De a nagyherceg ünnepélyesen, egyes szavait külön is megnyomva így válaszolt, miközben mind jobban felragyogott az arca:

– Nem, ezredes! Ha már itt van, megérdemli, hogy nyomasztó beszámolója után elsőként részesüljön a szívünket lecsillapító balzsamból is. Hallgassa csak, micsoda támogatást kaptunk! Milyen kegyesen válaszolt az uralkodó a katasztrófáról szóló jelentésemre!

És felszabadult hangon felolvasta a táviratot, nagyobb kedvét lelve

szövegének minden szavában, mintha maga fogalmazta volna.

– „Kedves Nyikolasa! Veled együtt mélységesen fájlalom dicső orosz katonáink pusztulását. De nyugodjunk bele Isten akaratába! Aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül. A te Nikkid.”… Aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül! – ismételte elbűvölve a deli, feszes vigyázzban álló katonaember, régiesen idézte a szavakat, „idvezül”-t mondott, nem „üdvözül”-t, és még valami újat is felfedezni, hallani vélt ezekben a kifejezésekben.

Bekopogott, majd a dolgozószobába lépett az okos, szelíd arcú esperesplébános.

– Hallgassa csak meg, Georgij atya, hallgassa meg, milyen jóságos a mi uralkodónk, micsoda örömöt juttatott el hozzánk! „Kedves Nyikolasa! Veled együtt mélységesen fájlalom dicső orosz katonáink pusztulását! De nyugodjunk bele Isten akaratába! Aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül. A te Nikkid.”

Az esperesplébános a legodaillóbb arckifejezéssel fogadta a hallottakat, és keresztet vetett a szentkép felé fordulva.

– És még külön arról értesített, hogy haladéktalanul átszállíttatja „Az Istenanya megjelenik Szent Szergijnek” ikont a Troica-Szergijevszkaja-kolostorból a főparancsnokságra. Micsoda öröm!

– Ez felettébb jó hír, cári fenség! – erősítette meg illő főhajtással az esperesplébános. – E páratlan ikont Szent Szergij sírkápolnájának egy falapjára festették. Immár harmadik évszázada kíséri csapatainkat hadjárataikon. Ott volt Alekszej Mihajlovics cárunkkal annak lettországi hadjáratán, és Nagy Péterrel is Poltavánál. Valamint… a főparancsnok főhadiszállásán a japán háborúban.

– Micsoda öröm! Ez Isten kegyelmének előjele! – És a felindult főparancsnok hosszú lábain két-két lépést téve egyik irányból a másikba, izgatottan járkálni kezdett a dolgozószobájában. – Az ikon a Szűzanya segedelmét közvetíti majd felénk!

IMÁDSÁGBÓL NEM LEHET KOVÁSZT KEVERNI

9. SZ. DOKUMENTUM

(Repülőgépről ledobott német röpcédula)

OROSZ KATONÁK!

MINDENT ELTITKOLNAK ELŐLETEK.

A MÁSODIK OROSZ HADSEREG SZÉT VAN ZÚZVA!

300 *ágyú*, az egész trén, 93 *ezer* ember fogságba esett…

A hadifoglyok nagyon meg vannak elégedve a bánásmóddal,
és nem kívánnak visszatérni Oroszországba, nagyon jó dolguk van nálunk.

Belgium szét van zúzva. A csapataink *Párizs* alatt állnak.

81. fejezet

Vorotincev és Szvecsin. – Mondja ki egyszer az ember mindazt, amit gondol! – Milyen magasan vannak azok, akik ezért a hadműveletért felelősek? – A lázadás vagy a kimért cselekvés irányvonalát kövessük? – Miért léptünk be ebbe a háborúba? – Palástolni fogják a lvovi diadallal. – Búcsú Blagodarjovtól.

Hirtelen őszire fordult az idő, szinte hihetetlennek tűnt, hogy három napja még lángolt a nyár, túl nehéz volt a köpeny. Most meg éppen hogy jólesett. A tisztán tartott fenyőerdőt akadálytalanul járta át az őszi szél, az el-elboruló égből időnként aprószemű eső hullott. Még szerencse, hogy nem ilyen időben kellett a mocsarakban kúszni-mászni.

A két ezredes, Vorotincev és Szvecsin, felhajtotta a köpenye gallérját, egyik kezüket zsebre, a másikat a hajtókájukba dugták, s így járkáltak, félig pihenőben a fenyők között, az ágatlan, felcsupaszodott, magas törzsek körött, amelyeknek csak ágas-bogas csúcsait rezgette a szél.

– Nem! – mondta Vorotincev, aki az elmúlt napok alatt, a kitörés óta immár negyedik napja nem tudott lecsillapodni, s idegesen meg-megrándította ép vállát. – Ha egyszer kitálalhatsz, de tényleg mindent, amit gondolsz, az gyönyörűség! És kötelességed is! Egyszer ki kell tálalni úgy istenigazában, s utána jöjjön, aminek jönnie kell.

Szvecsin fejét durvára faragták, nagyra sikeredett mindene: a füle, az orra, a szája. A szeme élénk, csillogóan fekete, szenvedélyes. Ő maga viszont rendíthetetlenül nyugodt, meggyőzhetetlen volt.

– *Mindent*, amit gondolsz, úgysem tálalhatsz ki. Hát nem érted, hogy Zsilinszkij magától nem cselekedhetett ilyen nekikeseredetten? Az egész hadműveletet fentről rendelték el, s te nem játszhatod meg azt, hogy nem tudsz róla…

– Nem vagyok köteles tudni!

– És ha egyszer ilyen esztelenül hajszolták a még fel sem készült csapatokat, ha nem adtak nekik pihenőt, akkor az, aki hajszolta őket, legalább is a nagyherceg volt. De lehet, hogy valaki még *magasabb rangú*. Azt hiszed, hogy az egész kapkodás, a sok melléfogás egyedül Zsilinszkij és Danyilov butaságának a következménye? Nem vitás, hogy a legfelsőbb szinten hagytak jóvá mindent: nosza, dobjátok oda a felkészületlen hadtesteket! Az orosz nagylelkűség diktálja, hogy segítsük nemes szövetségeseinket, magunkat nem kímélve. Párizs megér egy misét. Különben rossz véleménnyel találnak lenni rólunk Európában. Mivel akarsz hát vitába szállni?

– Nem! *Ezt* a misét nem éri meg nekem Párizs! – és nagyot lobbant

Vorotincev élénk szeme, és a bajsza alatt jól láthatóan megremegett ajka a keserűségtől. – Több tízezer hadifoglyunkat kísérik majd végig a német városokon, a csőcselék meg ujjongani fog. *Ezt* a misét nem fogadom el, így nem vagyok hajlandó szolgálni! Az effélét soha nem szokta díjazni a történelem. Hogyan lehet így, számolatlanul feláldozni embereinket?

Szvecsin vastag ajkai közül pöfögte oda:

– Egyszóval, mindenki tisztában lesz vele, *kiről* is van szó, miközben te Zsilinszkijt csépeled. Persze ő sem akárki. De nem jutsz messzire. A nagyherceg tökéletesen érteni fogja a célzást. Hiszen ő akart annyira tetszeni a szövetségeseinknek, ő kiáltotta, hogy nem hagyja magára Franciaországot.

– Hajszolni a nagyherceg hajszolta a csapatokat, jó. De a konkrét hibákat nem ő követte el, hanem Zsilinszkij. Nincs őbenne se ész, se egy szikrányi együttérzés a katonák iránt! Áldozzunk fel minden életet, csak ne a magunkét. Én az elvet magát akarom szétverni, s ehhez elég nekem Zsilinszkij is. Meg Artamonov. Csak azért, mert ez a barom a Bobrikovával kötött házassága révén magasabbra kapaszkodott, harapjon fűbe negyvenezer orosz?

– De a nagyherceg parancsa, ha emlékszel, úgy szólt, hogy augusztus 14-én át kell lépni a határt – vetette ellen hűvösen Szvecsin. – Zsilinszkij pedig haladékot kért. Ő maga is reménytelennek látta ezt a támadást.

– Akkor nem szabad az ilyet megindítani! – lobbant nagyot Vorotincev világosszürke szeme. – Lett volna annyi bátorsága, hogy jelentést tegyen! Hogy megtagadja a végrehajtást!

– No, te sokat… nagyon sokat… – nevette el kis híján magát Szvecsin.

Vorotincev tegnap este, a főparancsnok után jelentést tett Januskevicsnek és Danyilovnak, igaz, csak a lehető legfelszínesebbet, de hát részletesebbet nem is nagyon kívántak, sőt jobb lett volna nekik, ha be sem számol semmiről. A halottak és a fogságba kerültek úgysem tehetnek jelentést. Aztán késő éjszakáig Szvecsinnek öntötte ki a szívét, az meg elmondta neki, milyennek látszik minden a főparancsnokságról. Reggelre kelve pedig a megbeszélés előtti utolsó percekben megint ugyanarról folyt köztük a szó.

– És az üres Königsberg eszement blokádját ugyan ki találta ki? Zsilinszkij. Amire ráment az Első Hadsereg! Mennyivel többre lehetett volna jutni másként, akár még az adott körülmények között is! Ami a nagyherceget illeti, megértem, igen. És Artamonovval sem lehet hatni rá. De ő azért a lelke mélyén katona. Nem létezik, hogy ne háborodna fel azon, amit ezek a részletekben elkövettek.

Vorotincevnek az egész műveleti osztályon és az egész főszállásmesteri részlegben, sőt az egész főparancsnokságon Szvecsin

volt az egyetlen bizalmasa, mint ahogyan ő is Szvecsinnek. A részleges bizalom pedig nem bizalom, ha már bízik az ember valakiben, akkor bízzék benne fenntartás nélkül.

– Az a fenséges Égimeszelő! – vetette oda Szvecsin. – Csak azt tudnám, hogy honnan van mindegyikben az a fene nagy magabízás, hogy ő aztán mindent át tud látni, kézbe venni és megmenteni? Netán onnan, hogy beutazta egész Oroszországot, és szigorúan megrendszabályozta a lovasságot? Hát persze, a termete, a tekintélyes külseje, a hangja… De a fejében semmi önálló, eredeti nincs, megy, amerre a szél fújja…

– No és Januskevicset, azt a bársonypuha rongyot, hiszen soha, egyetlen háborúban még egyetlen szakaszt sem vezetett! Meg azt a tompaagyú „zsenit”, Danyilovot hogyhogy nem söprűzi ki? Miféle alakokkal tömték tele a vezérkart? – kiáltotta fájdalmasan Vorotincev. – Miféle alakokkal kezdjük a háborút?

Türelmetlen, fájdalmas felfortyanása azonban nem hatott Szvecsinre, zavarba se hozta.

– A nagyhercegnek egyáltalán nem tenne jót az efféle tényfeltárás, mert az őrá hullana vissza. És láttál-e te nálunk valaha is olyat, hogy valaki alulról felfelé, a heves, meggyőző szavaival jobb belátásra bírt volna bárkit is? Bizonyos részletkérdésekben esetleg sikerre számíthat egy-egy megalapozott érv, megalapozott feljegyzés, no de az általános egészet illetően? Hogy mindent átrendezzen, és mindenki elméjét megvilágosítsa? Erről szó sem lehet! Hisz posvány ez. Szurokposvány. Még hullámot se vet. Nézd, Jegorij, egy óra múlva életre szóló választás előtt fogsz állni. Fel kell persze szólalnod. De felszólalni sokféleképpen lehet.

– Bizonyára igazad van, Andreics – válaszolta Vorotincev, és lesoványodott, feszülten figyelő arcán a szakálla alól kilátszó sötétvörös folttal most is ugyanaz a fájdalmas, minden megalkuvást elutasító mosoly játszott. – Csak hát, ha te magad élted volna meg az egészet, akkor… Józan ítélőképességgel, a tiédet és az enyémet egyesítve… Nem, ilyen állapotba az ember biztosan csak egyszer vagy kétszer kerül életében. Semmi mást nem akarok, csak odavágni nekik az igazságot! A kitöréskor megesküdtem, hogy ha élve kerülök ki onnan…

– Csak önmagadat teszed tönkre.

– Mit számít, hogy magamat? – és ferde mosolyra húzódott a szája. Még maga előtt látta, milyen könnyen megvigasztalódott a nagyherceg. – Aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül… Egy harcoló ezrednél messzebbre nem fognak száműzni. Ezredet vezetni meg mindig egészen jól tudtam.

Szvecsin két évvel fiatalabb volt nála, de jellemét, megfontoltságát tekintve ennek nem látszott nyoma.

– Igen. Ha nem befolyásolnák minden lépésedet a fő akadályozók. De hülye parancsokat fognak küldeni neked, és te teljesíteni fogod őket, a katonáid életével fizetve ezért. Aztán a Szvecsin ezredesnek küldött táviratodban rimánkodsz majd: testvér, segíts, védj meg! Nem, Jegorij, *tenni* a tevékenyek tesznek, nem a lázadók. Észrevétlenül, csendben, de teszik a dolgukat. Ha például én egy nap alatt legalább két ostoba parancsot helyesbítek, ha itt megvédek egy bátor ezredparancsnokot, ott megmentek egy utászzászlóaljat az értelmetlen haláltól, akkor aznap már nem éltem hiába. És ha ott lennél mellettem, még két parancsot helyesbítenénk – az már négy! Értelmetlen dolog harcolni a hatóságokkal. Irányítani kell őket, helyesen, pontosan. Sehol sem lehetnél hasznosabb, mint itt. Milyen hihetetlen szerencséd volt! Egyetlen megjegyzést fűztél a hadgyakorlathoz, és a nagyherceg megjegyzett magának, s most itt vagy a főparancsnokságon. De ha kirúgnak, ide többé vissza nem kapaszkodsz.

Igen, így alakulhat ki a személyes szimpátia. Vorotincevet egy ránézésre jegyezte és kedvelte meg a nagyherceg, Vorotincev pedig most sem feledkezett meg arról, hogy hálára van kötelezve iránta. Az egész ügy kapcsán szerette volna valahogyan elválasztani őt a szurokposványtól.

A józan, gunyoros Szvecsin előtt viszont teljesen világos volt minden.

– Magad ajánlkoztál fel, odautaztál, de minek? Sokat sikerült javítanod a dolgon? Nagyon kellett ez?

– Épp azért utaztam oda. Hogy semmibe ne vesszen az egész – mentegetőzött zavartan Vorotincev.

Tényleg, nagyon oda akart utazni, akkor úgy érezte, az volt a helyes, most azonban innen nézve nem volt mivel igazolnia útját.

– Meg tudnál győzni, Andreics, el is hallgatnék mindjárt, ha csak tisztán katonai kérdésről, taktikai hibákról lenne szó. Azokat valóban ki lehetne javítani másutt, más vállalkozások során. Csakhogy ez már nem katonai kérdés, érted? Az általános *érzületük* ilyen, s az már tűrhetetlen. Azért is vetettem bele magam a hadműveletbe, mert úgy hittem, hogy a hadsereg sorsa, a győzelem lent, a harcokban dől el. De ha odafönt így *éreznek*, az már túlmegy a stratégia és a taktika határain. Aki mindvégig állhatatos marad! Készek ők állhatatosak maradni akár mindvégig, ha *mi* szenvedünk! Úgy, hogy a frontvonal közelébe se mennek. Készek ők állhatatosak maradni még három-négy-öt ilyen bekerítés során, és akkor az Úr segedelmével majd üdvözülnek!

A végső szót nem mondta ki. Sem Szvecsinnek, sem önmagának. De nem bocsájtott meg magának a cárnak sem, bizony! Nem tudta megbocsájtani neki, hogy olyan könnyen megvigasztalódott.

– Úgysem segíthetsz semmin – szűrte a fogán át a szót a rendíthetetlen Szvecsin. – Minden marad a régiben, te meg kitöröd a nyakadat. Gyakran úgy tűnik hirtelenjében, hogy a lázadás a legegyenesebb, legigazabb megoldás. Aztán eltelik egy kis idő, és kiderül, hogy a türelmes út lett volna a helyesebb. Jót mondok: ne nyargalj hevesen, dolgozz csak csendesen.

– Nem, nem tudok már csendben ülni! – Nem csillapodott Vorotincev. – Nyíl állt bele a szívembe, hát hogyan ne húznám ki?

Megállt, Szvecsin felé fordult, visszarántotta a mellénél, a mellén átfutó antantszíjánál fogva:

– Sőt tudod… tudod?… Talán döbbenetesnek fogod találni, de elmondom. Ott egyszer én őrködtem éjszaka, fel-alá jártam az erdei tisztáson, a csillagok alatt, a csapatom aludt. És hirtelen kezdtem nem érteni, hogy miért vagyunk mi itt?

Nem azon a tisztáson, nem az ellenséges gyűrűben, hanem általában ebben a háborúban?…

– Hogyhogy?

– Mindannyiunkkal kapcsolatban valami szívszorító érzés fogott el: rossz helyen vagyunk… Eltévedtünk. Nem azt tesszük, amit kell.

A zubbonya alatt magasabb, sebesült válla még feljebb húzódott, mint amikor valaki panaszkodik.

– Én se értettem önmagamat: miféle agy… agybaj ez? Aztán arra gondoltam, egész életünkben mintha mást sem tanulnánk, csak harcolni, de hát végül is nem csak egyszerűen harcolni kell tudni, hanem azt is, hogyan szolgáljuk hívebben Oroszországot. Ha kitör a háború, olybá vesszük, hogy ez a sorsunk, és rohanunk, hogy alkalmazzuk ismereteinket. De Oroszország java nem mindig esik egybe mundérunk becsületével. Gondold csak meg, az utolsó elkerülhetetlen és mindenki számára érthető háborúnk a krími volt. De azóta… Te sosem vagy így ezzel?

– De hogyan szolgálhatnánk másként a hazát, ha nem háborúzással?

– Hát ezen gondolkodtam én el! A nem harcoló hadseregünk puszta erejével! Úgy! És eszembe jutott Sztolipin…

No, ez már teljes kuszaság volt. Szvecsin összeráncolta domború homlokát és visszatérítette barátját a valóság talajára.

– Háborúba kevernének úgyis. Megtámadnának, ahogyan most is. Hiszen csak azért támadtak ránk, mert mozgósítottunk. Visszakozni, folyton engedni kellene, de Németországot így sem lehetne jóllakatni.

– Semmit sem kellene engedni!

– Hát persze… Hiszen most már félrebeszélsz. Egyszerűen fejbe vert a Szamszonov-féle csata. Csakhogy az ennek a háborúnak a történetében csak egy kis epizód. *Ezeknek* meg már most sem a te Poroszországoddal és a te Szamszonovoddal van tele a fejük.

Mindannyian csak a Lvov elfoglalását hírül adó táviratra várnak. Pedig tudják – folytatta mosolytalanul, higgadtan, és csillogó fekete szeme baljósan fénylett –, hogy Ruzszkij, az a kétbalkezes, a veszélyt kerülve, a várostól délebbre vonult fel, kiengedett a harapófogóból ötszázezer osztrákot, két hadsereget, az Auffenbergét és a Dankelét, nem megsemmisíti őket, csak udvariasan kituszkolja, szép kis doktrína… És Lvovval majd elpalástolják a te Szamszonov-féle csatádat, és kitüntetéseket kapnak majd érte. És Oroszország-szerte felzúgnak majd a harangok ostobaságunkat ünnepelve, hogy sikerült elfoglalnunk egy üres várost.

De sem az osztrák front, sem bármi más nem jutott el Vorotincev tudatáig, csak a Neidenburg melletti bekerítés járt a fejében, s mindinkább tűzbe jött:

– Annál inkább! Kipakolok én most nekik!

– Tudod, féltelek – csóválta meg nagy fejét Szvecsin. – De legalább pillants olykor-olykor rám a megbeszélésen, és csillapodj. Értsd meg, a sorsod dől el ma, könnyen tönkreteheted, s aztán bánhatod.

Már visszafelé mentek, kijutottak az erdő szélére, a település és a vasúti szerelvények közelébe. (A főparancsnokságot – hogy megfeleljen a háborús helyzet komolyságának – tengelyre és az erdőbe helyezték, vasúti kocsikban laktak, kis melléképületekben dolgoztak.) Tíz perc múlva öt óra volt, már érkeztek a tisztek a főszállásmesteri részleg házához.

Az egyik félreeső ösvényen, a magas főnökség szálláshelyeit megkerülve sietett az írnok, egy roppant ügybuzgó fickó, mögötte pedig, nem katonai gyakorlatokon elsajátított, hanem veleszületett szálegyenes tartásban, egyet lépve addig, míg az írnok kettőt, ment Arszenyij Blagodarjov. Úgy lépegetett, mint aki levetett a válláról minden terhet, menet közben szabadon lógázta két karját, megint kidüllesztette a mellét, annyira fordult el jobbra-balra, amennyire jólesett, és nem feszélyezte sem a magas hely, sem a nagyhercegek közelsége.

Vorotincev feszültségét is, ingerültségét is mintha elfújták volna. Előrenyújtott kezének mozdulatával megállította az írnokot.

A gondterhelt, értelmes írnok tisztelgett, igaz, nem elég feszesen (itt aztán tudták, ki mennyit ér), és elsőként, az ezredes kérdését meg sem várva mondta:

– Írjuk egyre a kiküldetési parancsokat, az ellátmány-kiutalásokat, mélts’uram.

– Aha – bocsájtotta el az írnokot Vorotincev, de közben kedvtelve nézte Arszenyijt.

Blagodarjov feszesen, felszegett fejjel tisztelgett a két ezredesnek, az övének és az idegennek is, de nem rájuk meresztett szemmel, a kegyeiket keresve, hanem mintegy játékosan.

– Szóval a tüzérekhez kerülsz Arszenyij?

– A tüzérekhez bizony – mosolygott leereszkedően Arszenyij.

– Hát nem igazi gránátos? – kérdezte Szvecsintől Vorotincev, öt ujjával erősen mellbe bökve Arszenyijt. – Gránátos tüzérdandárba kerülsz, megbeszéltem.

– Hát akkor jó – hümmögött Blagodarjov, és végigfuttatta nyelvét a szájpadlásán. De aztán észbe kapott, hogy így nem előírásos, hiszen most nem *ott* vannak. – Alázatosan köszönöm! – szólt, s mégegyszer tisztelgett, de megint csak mosolyra húzva lefittyedt, vastag alsó ajkát.

Nem a bekerítés tette ilyenné. Ilyen volt már akkor is, amikor Vorotincev Usdau alatt találkozott vele. Már akkor is így tudott viselkedni nemcsak a saját ezredesével, hanem minden tiszttel: hibátlanul használta az összes előírásos katonai kifejezést, betartott minden előírást, tudni lehetett, hogy azokat nem hágja át, de a hangnem, azt áthágta, némileg átlépett az előírásosból a játékosba. Ő, akit minderre nem tanítottak, úgy viselkedett, mintha bárki másnál járatosabb lenne a haditudományokban.

– Csak tudjad, nekem is lesz egy ezredem. Nem akarnál átjönni abba?

– Gya-log-sági? – biggyesztette el száját Arszenyij.

– Gyalogezred.

Blagodarjov úgy tett, mintha töprengene.

– Ne-e-e-m – nyújtotta el a szót –, oda nem akarnék.

De megjátszva magát, rögtön helyesbített is: – Ahogy parancsolja.

Vorotincev ránevetett, ahogyan gyerekekre szoktak. Ép kezét Blagodarjov vállára tette – elég magasra kellett nyújtózkodnia –, a váll-lapjára, de nem arra a régi, gyűröttre, ki volt az már vasalva, kartonpapírral kibélelve.

– Semmiképpen sem parancsolok én már neked soha semmit Arszenyij.

Nem haragszol, hogy elhívtalak a Viborgi Ezredtől? Hogy belerángattalak a katlanba?

– Nem hát – felelte csöndesen, egyszerűen Arszenyij, mintha a falubélijéhez szólna. Megszívta az orrát.

Hol a gyűrűből törtek ki, nem volt idejük. Hol ki kellett aludniuk magukat. Most meg mindegyiküknek a szolgálati dolgaik után kellett járniuk, meg a váll-lapjaik is túl különbözőek voltak ahhoz, hogy csak úgy elbeszélgessenek. De valami mintha elmaradt volna.

Össze is szorult Vorotincev torka, nyelnie kellett.

Arszenyij meg ide-oda húzogatta nyelvét a szájában, mintha az nem akarna beleférni.

– Tudod, ha a hegy nem megy Mohamedhez… Egyszer talán még… Teljesítsd jól a szolgálatodat… Szolgáld meg az ezredesi rangot…

Nevettek mind a ketten.

– …és kerülj haza épségben.

– Azt kívánom önnek is!

Vorotincev levette a sapkáját. Arszenyij is észbe kapott, lerántotta a magáét. Hideg szélfuvallat ölelte körül őket. Szemerkélt az eső.

Megcsókolták egymást. Úgy sikeredett, hogy szájon.

Erős két mancsa volt Arszenyijnek.

Vorotincev gyorsan Szvecsin nyomába eredt.

Blagodarjov meg a morcos írnok fickóéba.

82. fejezet

Értekezlet a főparancsnoknál. – A hozzászólók jellemzése. – Nyikolaj Nyikolajevics rokon- vagy ellenszenve nem érvényesülhet, meg van kötve a keze. – Vorotincevből kitör a felháborodás. – Megvédi a Második Hadsereget. – Stratégiai és államszintű hibák. – Vorotincevet eltávolítják a tanácskozásról. – Távirati jelentés Lvov elfoglalásáról.

A kis házban nem voltak nagy szobák, a legnagyobbikba úgy húszan fértek, ha szorosan egymás mellett ültek. De a főszállásmesteri részlegben nem is voltak többen húsznál, most viszont több mint harmincan jöttek össze.

Két kis asztalt sarkosan állítottak egymás mellé. Az egyik végén, az asztalfőn a főparancsnok, aki ülve is kimagaslott a többiek közül. Mellette tőle mindig elválaszthatatlan fivére, Pjotr Nyikolajevics nagyherceg, odaadóan figyelmes arccal (bár mindenki tudta róla, hogy a háború egyáltalán nem érdekli, az egyházi szobrászat kérdéseivel foglalkozott már jó pár éve). Mellette unokatestvérük, az oldenburgi herceg (igen lobbanékony természetű, afféle „csendháborító”).

Odébb a fenséges herceg, Dmitrij Golicin főhadsegéd (az utóbbi években ő volt a cári vadászatok irányítója). Még odébb Petrovo-Szolovovo, a személyes szolgálatra rendelt tábornok (amellett a rjazanyi nemesség igen szimpatikus vezetője). Majd a főparancsnoki törzs főnöke, Januskevics altábornagy, a behízelgően megnyerő, ravaszkás arcával és a papírok közt fürgén matató ujjaival. Aztán a főszállásmester, a „fekete” Danyilov altábornagy szögletes homlokával, dupla tokájával és kemény, megingathatatlan tekintetével. És a főparancsnokság „ügyeletes tábornoka”, aki a kinevezéseket és a kitüntetéseket intézte. A főparancsnokkal szemben, a két összeérő asztal sarkán, a másik fal mellett az Észak-nyugati Front főparancsnoka, Zsilinszkij lovassági tábornok sárga, rideg arcával és hidegen lekezelő modorával. Meg a főparancsnokság diplomáciai részlegének főnöke. Meg a hadi szállítás főnöke.

Akiknek pedig nem jutott hely az asztalok mellett, azok – a műveleti osztály főnöke, a főparancsnok hadsegéde, a kalmük herceg (Januskevics hadsegéde), Zsilinszkij hadsegéde – a fal, az ablak vagy a kályha melletti székeken ültek, s a térdükön jegyzeteltek, ha kellett.

A kályhát már reggel befűtötték, s bizony elkelt a melege. Az ablaküveget egyre erősebben verte a hideg eső. Kint reménytelen homály borított mindent, akár lámpát is gyújthattak volna.

A szűk helyen nehéz lett volna felállni, ezért megegyeztek, hogy ülve fognak beszélni. Így még ügyszerűbbnek is látszott az egész. Véleménycsere zajlott, nem volt helye hosszú beszédeknek.

A nagyherceg felszólítására Zsilinszkij beszélt elsőként. Csak félig nyitotta fel szürkés szemhéját, mivel nem is kívánta látni az összes jelenlévőt, legfeljebb futólag egyet-kettőt közülük. Vagy a papírjába nézett, vagy a nagyhercegre, szürke tincses fejét ritkán fordította egy további belátható tartomány felé. És, mint rendesen, semmilyen érzelemmel nem színezte szavait. Meg sem engedte volna, hogy bárki is vádlottat lásson itt benne. Kioktatóan, barátságtalanul recsegtette a hangját, mint olyan valaki, aki egyenrangú a nagyherceggel, s akit egyenlő félként hívtak ide egy ugyan kellemetlen, de nem különösebben nagy horderejű esemény megvitatására.

A Második Hadsereg sajnálatos balsikere teljes egészében a boldogult Szamszonov tábornok bűne. Kezdjük azzal, hogy nem tartotta be a front direktíváját a támadás irányát illetően. (Erről részletesen szólt.) Önkényesen eltért a megadott iránytól, és megengedhetetlen módon széthúzta hadserege frontvonalát, meghosszabbítva ezzel a hadtestek és ellátmányuk útját. És ami ennél is súlyosabb volt: űrt hozott létre az Első és a Második Hadsereg között, meghiúsítva együttműködésüket. Szamszonov a pontos Rennenkampf tábornoktól eltérően több más parancs vonatkozásában is önkényeskedett (részletek arról, melyekében). Józan ésszel felfoghatatlan az augusztus 27-28-i parancsa, amely szerint a központi hadtesteknek folytatniuk kellett a támadást, jóllehet már tudta, hogy a szárnyakon lévők visszavonultak. Ezt a durva hibáját még azzal is tetézte, hogy leszereltette Neidenburgban a távírókészüléket, s így lehetetlenné tette, hogy a fronttörzs megakadályozhassa a hadsereg szétzúzását. Amint a fronttörzs, igaz, némi késéssel, átlátta a helyzetet, azonnal táviratilag utasított minden hadtestet, hogy vonuljanak vissza kiindulási vonalukra, és egyedül Szamszonov tábornok hibája, hogy a központi hadtestek ezt a táviratot nem kaphatták meg.

A frontparancsnok fel sem emelte recsegő hangját a vádak felsorolásakor, s így még kétségtelenebbnek tűnt az egybegyűltek előtt, hogy egészen egyszerű eseménnyel van dolguk: az egésznek a boldogult hadseregparancsnok durva hibája az oka. Annál kevésbé lehetett bármit is felróni az itt ülőknek, nem kellett tehát nyugtalankodniuk.

Senki sem mondott ellent, nem sugdolózott, nem köhögött. Csak a szobába gyűlt legyek elevenedtek meg a melegtől, s feketéllettek a fehér kályhacsövön, a mennyezeten, és zümmögtek.

Vorotincevet hányinger környékezte, égett a bensője. Egész Oroszországban, sőt az egész, harcoló Európában nem volt számára most senki olyan gyűlöletes, mint ez az *élő holttest*. Gyűlölte a száraz hangját, a földszínű arcát, amelyet hosszú, a két végén a nyomaték kedvéért peckesen felfelé pödört álbajusz ékesített, a senki által vissza nem utasított nagyképűsködő modorát. Nem csak a jelenlegiek miatt

gyűlölte ezt a sírásót, hanem már azóta, hogy a vezérkar főnöke volt; minden ostoba intézkedése, melléfogása, mulasztása szemről szemre fűződött fojtogató lánccá az orosz hadsereg nyakán, és fenyegette pusztulással. Most magabiztosan magyarázott, nem félt attól, hogy cáfolattal, más megítéléssel találkozik, hogy felelősségre vonják, netán leváltják: természetesen máris készítik neki az új, még kellemesebb posztot. Hiszen fő feladatát teljesítette Franciaországgal, Joffre tábornokkal kapcsolatban. Végső esetben elutazik majd Párizsba, hogy virágcsokrokat vegyen át a hölgyektől és az elnökkel reggelizzen.

De Zsilinszkij tábornok a hallgatóságát sem fosztotta meg minden reménytől. Mert ő, szemben a gyáva Szamszonovval, merész terveket dédelget. Nevezetesen: haladéktalanul meg óhajtja *ismételni* az Első és a Második Hadsereg kombinált hadműveletét a Mazuri-tavak körül! Ehhez Rennenkampf már igen kedvező helyen van, előrenyomult Poroszország belsejébe, már csak a Második Hadsereget kell feltölteni és az Első néhány hadtestét újjászervezni, majd elindítani Sheidemant a még a hadicselekmények előtt kitűzött irányban.

A nagyherceg olyan egyenesen, olyan fenségesen ült, mintha arra várna, hogy a következő pillanatban felhangzik a nemzeti himnusz.

Láthatóan már minden fontos témát kimerítettek, de Danyilov tábornoknak azért természetesen hozzá kellett szólnia, hiszen nem hallgathatott az, akit itt mindenki az orosz hadsereg legfőbb stratégájának tartott. A helyzetéből adódóan nem csak egyszerű hozzászólásra volt szüksége, hanem arra, hogy valami mélyenszántó gondolatot mutasson fel, éreztesse, hogy homloka mögött szüntelenül ott rajzanak gondosan kiérlelt elképzelései. (Pedig a homloka lapos volt! Az elképzelései hamvukba holtak! A rajzásuk meg lomha!) Épp ezért nyilatkozott a főszállásmester a tunya elmékre oly jellemző, nagyhangú magabízással és oly megfellebbezhetetlenül.

Igen, messzemenően egyet lehet érteni azzal, amit a frontparancsnok előadott. (És megint részletesen arról, hogy pontosan mivel.) De néhány fontos kiegészítést is tenni kell. Ha ugyanis a Második Hadsereg hadtestei előbb lépik át a német határt, úgy, ahogyan azt Szamszonov parancsba kapta, csak késedelmesen teljesítette, és ha az ellenséges szárnyakra mér csapást a Mazuri-tavaknál, amint azt elrendelték, és nem vár, amíg a németek vele szemben arcvonalba fejlődnek, akkor kétségtelenül sikert aratunk a megzavarodott ellenséggel szemben, és ma fényes győzelmünket ünnepelnénk. Lényeges szerepet játszott a történtekben az is, hogy a Második Hadsereg elfáradt, és Szamszonov tábornok bűnéül kell felróni, hogy nem adta meg a rendes napi pihenőket úgy, ahogyan azt a gyalogsági szabályzat rögzíti. Számos egyéb, kisebb horderejű mulasztásáért is elmarasztalható…

Ám annál, amit a főszállásmester mondott, lényegesebb volt az a

végül magától kimúló fontoskodás, amellyel elhallgatott. Annyira bárgyú volt az arca, annyira szögletes, annyira élettelen, a szeme olyan meredt, a füle olyan fejhez lapuló, formátlan. Talán csak a kacskaringósra pödört bajsza volt különb, de az is minek. Hanem a látszat, amelyet kelteni igyekezett! Úgy tett, mintha valami mélységes titok előtt torpant volna meg, amelyet itt nem mondhat ki, mivel túl széles a tanácskozáson résztvevők köre. Áldozatossága abban állt, hogy mintegy magányos vállára vette azt a titkot és a haditudomány minden bonyolultságát, hogy utóbb majd, mint szakértő, maga járjon mindennek a végére. Mert egyedül ő volt az egész stratégia zárja is, kulcsa is: a nála alacsonyabb beosztású tisztek nem rendelkezhettek sem az ő tájékozottságával, sem a képességeivel, fölötte meg a tehetetlen, bár ügybuzgó Januskevics állt, és a heves természetű, munkaképtelen nagyherceg.

Természetesen eljött a sora annak is, hogy szót kapjon a főparancsnokság törzsének főnöke. Jaj, milyen szívesen kihagyta volna ezt a sötét szemű, bozontos bajszú, püffedt arcú, behízelgő modorú Januskevics, aki úgy odavolt a papírokért és dossziékért (és valószínűleg a nőkért is). A simulékony Januskevicsnek összeszorult a szíve, miután a jólelkű uralkodó egy jó pillanatában kinevezte erre a posztra, úgy érezte magát a stratégia, a hadvezetés művészetének berkeiben, mint *Piroska* a sötét erdőben. De ugyanakkor mámorító is volt ilyen magas állást betölteni, ettől megint összeszorult a szíve, de most már örömében. És különben is hogyan szomoríthatta volna el a kékszemű, ugyancsak szorongó uralkodót azzal, hogy bevallja, egyáltalán nem ért az egészhez? Akár hintóban ült, akár a pétervári paloták parkettás tereit rótta, kívülről próbálta elképzelni magát, és rémülten, ám egyszersmind elragadtatottan ismételgette magában: Januskevics altábornagy, Oroszország vezérkari főnöke! Mindössze négy hónapot töltött csak azon a helyen, és minden erőfeszítése arra irányult, hogy ne engedje, hogy ez a háború ne törjön ki. Úgy képzelte, ezzel meg is tette a magáét, és a továbbiakban távol maradhat a harci események fenyegető menetétől, de Szuhomlinov hadügyminiszter, a javíthatatlan optimista előléptette a főparancsnokság törzsfőnökévé. Hogyan is szánhatta volna rá magát arra, hogy lemondjon a kínálkozó biztos karrierről? Ám új beosztásában már az első naptól kezdve Danyilov fogságában találta magát, hiszen Danyilov volt itt az egyetlen valamennyire is tájékozott és hozzáértő ember; hangnemével állandóan éreztette is, hogy Januskevics szemére veti: miért az és miért nem ő a törzsfőnök. Egyvalamit gyorsan felfogott Januskevics, azt, hogy az orosz hadseregben Danyilovnál különb stratégák is vannak, de Danyilov is Szuhomlinov kiválasztottja volt. És miután magában elismerte tekintélyét, és megígérte neki, hogy igyekszik kijárni számára

mindazokat a rangokat és kitüntetéseket, amelyeket ő kap majd, tulajdonképpen jobb volt megtartania Danyilovot. Olyanok voltak, mint két egymáshoz kötött csónak, csak együtt úszhatták meg ezt a háborút. Januskevics az eljárási, adminisztratív, Danyilov pedig a stratégiai részleget vezette.

De micsoda kínokat állt ki minden reggel attól, hogy nem kerülhette el a stratégiai megbeszéléseket, amelyekhez okos képet kellett vágnia. És mekkora erőszakot kellett tennie magán most, hogy szólásra emelkedjék, tekintélyt parancsolóan viselkedjék, nehogy valaki is észrevegye, mennyire fél, hogy mellé talál fogni, milyen gyötrelmes és érthetetlen számára minden. És mit hozzon fel Zsilinszkij ellen, aki teljes jogkörű tábornok, formálisan ugyan az alárendeltje, de elődje volt a vezérkarnál, miközben ő maga csak felkapaszkodott altábornagy, akit rendfokozatokon és szolgálati időn átlépve, soron kívül neveztek ki.

Simára csiszolt mondatokban, udvarias hangnemben elismételt hát mindent, ami már elhangzott, nem tett hozzá és nem hagyott ki semmit, csak az elmondottak sorrendjén változtatott.

És a megbeszélés résztvevői előtt mind egyértelműbbé vált, milyen nagy volt az elhunyt parancsnok bűne, aki elveszejtette egész Második Hadseregét. Szerencsére azonban maga tette el magát az útból. A többi tábornok persze sohasem követett volna el efféle hibákat. A megbeszélés így kiüresedett. Hiszen már minden témát kimerítettek, mindent lezártak.

Vorotincev közben pár ideges ceruzavonással már rég feljegyezte a térképtáskájára tett kis papírlapon összes felhozott kibúvójukat, s azt is tudta, hogyan csaphat le rájuk. A lap tetején meg japán töltőtollának fekete tintájával egyenletesebb, pontosabb betűkkel már az éjszaka rögzítette főbb téziseit. Januskevics szavait nem jegyzetelte, jószerével nem is hallotta, lehunyta a szemét, hogy ne is lássa ezeket itt. Szamszonov védtelen, nyílt arca rémlett fel előtte – nem a nevesincs erdő mélyén, ahol feküdt, nem is Orlauban, ahol búcsút vett a csapataitól, hanem még Osztrolenkában, amikor még minden jogának birtokában volt, és elég erős ahhoz, hogy ne veszítse el a csatát; de arcán már akkor is a védtelenség tükröződött. És felrémlett előtte Kacskin, amint a vállán Ofroszimovval úgy csörtet át vicsorogva a bozótoson, akár egy vadkan. És Blagodarjov, amint olyan kimerülten lép, mint aki száz gyeszjatyinát szántott, s még egy utolsó lendülettel belevágja a földbe a kés pengéjét.

Vorotincev alig tudott megülni a székén, ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy felpattanjon és engedély nélkül beszélni kezdjen, de a mellette ülő Szvecsin figyelmeztetően megszorította a könyökét. A főparancsnok meg nem nézett rá.

Ő egyik karcsú, huszáros lábát a másikra vetve, meg nem hajló

derékkal, megközelíthetetlenül ült, s ha egyáltalán odanézett valahová, akkor az asztal túlsó végére, Zsilinszkij szürkés-sárga, ostobán fennakadt szemöldökű arcára. Még nem is olyan régen ő hatalmazta fel Zsilinszkijt, hogy, ha szükséges, váltsa le Szamszonovot. De tegnap és ma már derengeni kezdett előtte, hogy alighanem Zsilinszkij a katasztrófa fő okozója, és az ő főparancsnoki hatalmának leghelyesebb kinyilvánítása az lenne, ha most leváltaná, ami a többi tábornoknak is, jó tanulságul szolgálna. Csakhogy akkor elhamarkodottan cselekedne. Zsilinszkij ugyanis túl alacsonynak tekinti beosztását, maga örülne a legjobban, ha megszabadulna tőle. Rögtön Pétervárra rohanna, hogy elsuttogja panaszait a *szférák*nak, és Szuhomlinovval pusmogjon. És az udvari klikkek hemzsegésében végül mindent a nagyherceg ellen fordítana: háborús kudarcok esetén azzal vádolnák, hogy tehetségtelen, nem alkalmas főparancsnoknak. Siker esetén meg, hogy becsvágyó és veszélyes a cári dinasztiára nézve.

Isten látja a lelkét, sajnálja ő a tiszti kar színe-virágát, sajnálja az agyonhajszolt katonákat, akik szörnyű kínokat álltak ki a bekerítésben. De még kilencvenezer gyűrűben rekedt és húszezer halott sem egész Oroszország, mert Oroszország százhetvenmilliós. Ahhoz pedig, hogy meg lehessen menteni, nem egy-két csatát kell megnyerni a hadszíntereken, hanem győzni kell az uralkodó szívéért vívott legfőbb udvari csatában. Csak így lehet félreállítani a tisztátalan Szuhomlinovot, eltávolítani az udvarból a mocskos Raszputyint, meggyengíteni a cárné befolyását. Mindezeket szem előtt tartva nem szabad most erősítést adni a klikkjüknek a feldühített Zsilinszkij személyében. A nagyherceg ma a Nagy Oroszország iránti hűségétől vezérelve kénytelen felülkerekedni a kis Oroszország, a már amúgy is odaveszett Szamszonov-hadsereg iránti együttérzésén.

Megszorongatni viszont meg kell Zsilinszkijt, ráijeszteni, ráereszteni Vorotincevet! A nagyherceg egész idő alatt gondolt Vorotincevre, a szeme sarkából látta, milyen nehezen tud csak megülni a helyén.

Odakint egyre jobban szürkült, eső verte az ablakot, a szobában sötét lett, villanyt gyújtottak. A fehérre meszelt falak vakítóvá tették a fényt, a jelenlévők a legapróbb kis vonást is jól láthatták egymáson.

Ki más emelkedett most szólásra, mint a főparancsnokság diplomáciai részlegének főnöke. Arra kérte a tábornok urakat, ne feledkezzenek meg a magasabb szempontokról, az állam külkapcsolatairól és kötelezettségeiről. A francia társadalom meg van győződve arról, hogy Oroszország többet is tehetett volna. A francia kormány a tudomásunkra hozta, hogy szerinte nem vetettük be minden lehetséges erőnket, hogy poroszországi előrenyomulásunk elégtelen volt; hogy a francia felderítés adatai értelmében, amelyek ellenkeznek ugyan a miénkkel, a németek két hadtestet nem a nyugati

frontról vontak ki, és dobtak át a miénkre, hanem a *miénkről a nyugatira*, és a szövetséges Franciaország emlékeztetni kénytelen arra, hogy megígértük: nagy erőkkel fogunk előrenyomulni… Berlin felé.

Csak ezt a szót, ezt a legutolsót – akár valami más, társaságban kínos szót, amelyet az etikett szerint nem illik észrevenni – nem vették észre most a hercegek és a tábornokok, ehelyett ki az ablakot, ki a falat, ki a papírjait bámulta.

Egyébként csak ez a szó – „Berlin” – nem volt most hallható. Világos volt azonban mind a diplomáciai részleg véleményének jogossága, mind az uralkodó kívánsága: bármi áron és a lehető leggyorsabban megmenteni francia szövetségesünket! Fáj persze a szívünk a veszteségeink miatt, a fontos viszont mégis az, hogy ne hagyjuk cserben a szövetségest.

A hadi szállítás főnöke jelentette is, hogy teljes erőbedobással folyik a németek elleni front megerősítése, aminek érdekében attól sem rettenünk vissza, hogy igénybe vegyük a jelenleg az ázsiai határszélen állomásozó csapatainkat. Már most közeledik a frontvonalhoz, vagy már ki is rakodott két kaukázusi hadtest, egy turkesztáni és két szibériai, három további szibériai érkezése pedig rövidesen várható. Így tehát új, azonnali előrenyomulásunk, amely ránk nézve erkölcsileg kötelező, immár anyagilag is elő van készítve.

Ezért kéri ő, mondta Zsilinszkij, hogy a jelenlévő urak hagyják jóvá a Mazuri-tavak körüli hadművelet megismétlését.

Vorotincev nem csak arra állt készen, hogy ha felugrik, elveszítsen mindent, a szolgálatát, a hadsereget, a váll-lapját, hanem hogy leszaggassa akár a fejbőrét is, hiszen valósággal ég! Hazugság! Hazugság! De valahol csak van határa a hazugságnak is?! Kitépte könyökét Szvecsin szorításából, azt is elfelejtette, hogy ma itt ülve beszélnek, tombolva felpattant, nem tudta még, mi lesz első dühödt szava, amikor meghallotta a nagyherceg tekintélyt parancsoló hangját:

– Felkérem még Vorotincev ezredest, jelentse személyes benyomásait. Ott járt a Második Hadseregnél.

A robbanás nem következett be, a düh süvítve kitörő gőze láthatatlanul szétoszlott. Vorotincev kalapáló szíve az óvatosság kalodájába záródott, meg a közmondás kalodájába, miszerint: „aki ura haragjának, ura az mindennek!”

– Elemzésünk, cári fenség, annál is szükségesebb, mert Rennenkampf hadserege még e percben is fenyegetett állapotban van, és könnyen még *rosszabb* véget érhet, mint Szamszonov hadserege.

(Túl harsány, csöndesebben, csöndesebben, megint kicsapni készül a gőz.)

Mintha hirtelen kiverték volna az ablaküveget, és jeges, nyirkos szél tört volna a szobába, mindenki fázósan összehúzta magát, majd fészkelődni kezdett, a nagyherceg is.

Vorotincev azonban mondatról mondatra mind gördülékenyebben vitte a szót, mintha aprólékosan előkészített, kiegyensúlyozott beszédet mondana, annak arányaira is ügyelve.

– Uraim! A Második Hadsereg képviseletében senkit sem hívtak meg a tanácskozásunkra, igaz, meghívni se igen volna már kit. De én az utóbbi napokat ott töltöttem, engedtessék hát meg nekem, hogy elmondjam, amit azok mondanának, akik ma már halottak vagy fogságban vannak. Azzal a nyíltsággal, amelyre minket neveltek, és amelyet a holtaknak meg lehet bocsájtani…

(Csak el ne találjon csuklani, benn ne szakadjon a hangja!)

– Nem szólok a katonák és a tisztek hősiességéről, azt itt nem vonta kétségbe senki. Több ezredparancsnok érdemes arra, hogy a hadtörténeti szöveggyűjtemények lapjaira kerüljenek, így Alekszejev, Kabanov, Pervusin, Kahovszkoj.

Ha több mint tizenötezren kijutottak a gyűrűből, az néhány ezredesnek, törzskapitánynak volt köszönhető, nem a frontparancsnokságnak!… Amíg nem volt kétszeres túlerőben a német tüzérség, de nemegyszer akkor is, csapataink taktikai győzelmeket arattak. Iszonyú tüzérségi tűz alatt hosszú órákon át tartották védelmi vonalaikat, mint például a Viborgi Ezred Usdau mellett. A 15. hadtest a ragyogó Martosz tábornok vezetése alatt mindvégig csak támadott, és mindvégig sikeresen! És mindezek ellenére a hadsereg szintű ütközet nem balsikerrel végződött, ahogyan itt fogalmaztak, hanem teljes *megsemmisülés*sel!

E szóval Vorotincev betöltötte, és majdhogynem felrobbantotta az egész szobát. A szakítás szele csapta meg az arcokat.

A *megsemmisülés* szó a főparancsnoknak is ellenére volt. Ezt nem vallhatta meg az uralkodónak, bár arra készült, hogy *bűnös fejét őfelsége kezébe helyezi*. Ezt nem tudta elfogadni, de mégsem szólt közbe. Magát egész hosszúra nyúlt testében kihúzva, délcegen, nemes tartásban, kevélyen és büszkén ült. (Születése révén oly közel volt a monarcha helyéhez, ám mégsem ő foglalta el.)

– Meg kell mondanom, hogy ezt a veszélyt előre láthattuk. Az orosz vezérkarnak a felderítés révén tudomása volt a német főparancsnokság döntéséről; az ő hadgyakorlati terveikben az orosz fél mindig is úgy nyomult előre, mint most a Második Hadsereg. A németek mindig is éppen a hadsereg bal szárnyát támadták eredményesen. És éppen így irányították oda Szamszonov tábornokot… Azt hallottam itt, hogy egyedül ő a bűnös mindenben. A holtak nem tudnak vitába szállni. Nekünk meg így nincs is mit kijavítanunk. Ez felettébb kényelmes, de akkor – bocsássák meg önhitt jóslatomat – az ilyen katasztrófák *meg fognak ismétlődni*, sőt azt kockáztatjuk, hogy az *egész háború*t elveszítjük.

Felháborodott sustorgás támadt. Zsilinszkij a főparancsnokra

vetette fakó szemét: ideje félbeszakítani, leültetni ezt a modortalan ezredest.

Ám a főparancsnok, aki tudott igen nyersen parancsoló is lenni, most rezzenetlenül ült. Mindössze azt juttatta kifejezésre, hogy ő itt a helyzet ura.

– …A boldogult Alekszandr Vasziljevics Szamszonovot illetően egyébként ellent kell mondanom az előttem szólóknak. Miután Turkesztánból Bialystokba érkezett, *képtelen*nek ítélte a kész haditervet, a hadseregnek megadott előrenyomulási irányt a Mazuri-tavak vidékének mélyére, a nyilvánvaló ürességbe, az erődök és tavi útszorosok területére. Saját operatív elképzeléseit a főparancsnoknak címzett írásbeli jelentésében fejtette ki, és augusztus 11-én átadta a front törzsfőnökének, Oranovszkij altábornagynak!

(Kezdi felemelni a hangját! – lejjebb, lejjebb!)

– …Teltek a napok, és Szamszonov nem tudta felfogni, miért nem érkezett semminemű válasz a jelentésére. Megkért, hogy feltétlenül járjak ennek utána a főparancsnokságon. Tegnap meg is tudtam, hogy a jelentés a nagyherceg kezében nem volt soha!

Az *élő holttest* dermedten rávicsorgott Vorotincevre. Ha egyszer a főparancsnok hallgat, itt az ideje, hogy maga avatkozzék közbe.

– Én semmit sem tudok arról a jelentésről.

– Annál rosszabb, kegyelmes uram! – Vorotincev mintha örült volna a közbevetésnek, egyenesen Zsilinszkijhez fordult. – Eszerint vizsgálat nélkül ki sem deríthető az igazság! Ha sor kerül rá, kérni fogom, hogy *keressék meg* azt az iratot!

Megrökönyödés futott végig a tábornokok arcán: már mindent tisztáztak, miféle *vizsgálatot* emleget ez az arcátlan…? Mindannyian a főparancsnokra néztek: le kell állítani ezt az eszement ezredest! De a nagyherceg magába zárkózva, messze elnézett Zsilinszkij fölött, egyenesen tartva szép metszésű fejét.

Zsilinszkij tőle szokatlan módon kizökkent szenvtelen hangneméből, s hevesen vágta oda:

– Szamszonov tábornok valószínűleg visszavette az iratot.

Vorotincev meg, mintha csak erre várt volna:

– Nem, nem vette vissza, ez bizonyított tény! – És ütötte tovább a vasat, nem pillantott senki másra, csak Zsilinszkijre, aki Osztrolenkából, Neidenburgból, Orlauból nézve oly elérhetetlen égi magasokban trónolt; most meg itt volt karnyújtásnyira ez a hullaszürke, csontos vénember a nehezen hajló derekával.

– A Szamszonov által javasolt, és részben meg is valósított irányváltoztatás *helyes* volt, mert *nagyobb mélységben* fogta körül az ellenséget, mint azt a fronttörzs feltételezte, csak még így sem elég mélyen! A hadsereg arcvonala pedig azért is húzódott szét, mert a front parancsnoksága oly érthetetlenül makacsul ragaszkodott a

Mazuri-tavak vidékének távoli csücskéhez.

– Nem a tavak vidékének csücskéhez, hanem a hadseregek közötti kapcsolathoz! – szólt közbe még ingerültebben Zsilinszkij.

De Vorotincev már érezte a titkos egyezséget, tudta, a főparancsnok nem fogja félbeszakítani. Ezek meg együtt sem képesek őt túlbeszélni. Célhoz ért, nem hiába ment a helyszínre! Meghűlt benne a vér, aztán kijózanodott, sőt gúnyos mosolyra húzódott a szája. Egymás után vetette a mondatokat, akár egy-egy hurkot, Zsilinszkij nyakába:

– Nem kapcsolat az a hadseregek között, ha az egyiket előrehajszolják támadásba, a másikat meg közben, úgyszólván, pihenőbe küldik! Nem kapcsolat az a hadseregek között, ha Rennenkampf tábornok öt lovas hadteste Gumbinnen után nem veszi üldözőbe az ellenséget, a Második Hadsereg katasztrófájának idején pedig nem siet segítségére. A frontparancsnokság mintha szándékosan zilálta volna szét haderőnk akcióit, amikor az Első Hadsereget egy héttel korábban indította támadásba – ugyan miért? Vagy netán az jelentette a hadseregek közötti kapcsolatot, hogy augusztus 23-án elvették Szamszonovtól Sheideman hadtestét és Rennenkampfhoz vezényelték át, majd onnan tovább Varsó felé. Nem volt rá szükség Poroszországban azon a napon, amelyen a Második Hadsereg ütközetének sorsa dőlt el…

Hát *ezt* honnan tudhatta meg Vorotincev? Hiszen itt már a főparancsnokság bűnei kerültek szóba. Danyilov gyanakodva nézett Szvecsinre, nyugtalanság fogta el.

– *Stratégiai* megfontolásokból történt. A Kilencedik Hadsereg arra készült, hogy Berlin irányába vonul.

– A Második meg legyen farkasok martaléka? – vágta el tiszteletlenül Vorotincev. – …Augusztus 28-án aztán mégis a Második felmentésére küldték Sheidemant de a front törzse *hibás irányt* jelölt meg a hadtestnek! 29-én a hadtestet megint Varsó alá vezényelték. És Rennenkampf tábornok 30-án elvitte északra. Ez lenne a hadseregek közötti kapcsolat? Pedig az egész Északnyugati Front éppen a két hadsereg közötti kapcsolat biztosítására létesült. Szamszonov tábornokot határozatlansággal vádolták, de a legnagyobb határozatlanságot a frontparancsnokság tanúsította, amikor minden eshetőségre, a közlekedés biztosítására, „az övezet fedezésére” ott tartotta, nem dobta át Bischofsburgtól, nem mozdította el Soldautól a csapatok *felét!*

Egyugyanazon pontra tüzelt és tüzelt Vorotincev, tán csak nem Zsilinszkij bajuszára, hiszen az akkorákat rándult, szinte lobot vetett?

– Hogyhogy a felét? Hogy lett volna az a fele? – zúdult fel már nem csak Danyilov, hanem ostoba kedvence, a *Káin-Ványká*nak becézett ezredes is.

– Számoljanak csak, uraim: két hadtest, a jobb- és a baloldali, meg

három lovashadosztály, az éppen a fele. Szamszonovnak pedig megparancsolták, hogy a másik felével induljon támadásba és arasson győzelmet. De ha a frontparancsnokság tartotta vissza a szárnyakat, akkor ő lett volna köteles azokat a központi hadtestek segítségére küldeni. Szamszonov tábornok valóban követett el hibákat, de azok operatív jellegűek voltak. A stratégiai hibákat azonban a front törzsének kell tulajdonítani. Szamszonovnak nem volt túlereje az ellenséggel szemben, a frontnak viszont volt, az ütközetet ennek ellenére elvesztettük. Le kell vonni a következtetéseket, uraim, mert ha nem, mire való ez az egész értekezlet? Mire valók a törzsek? Nem vagyunk képesek egy ezrednél nagyobb egységeket irányítani, ez a fő következtetés.

– Cári fenség! Kérem, vessen véget az ezredes értelmetlen hozzászólásának! – követelte Zsilinszkij és az asztalra koppintott, meg akarta mutatni, hogy ő a legkevésbé sem „holttest” még.

A nagyherceg hidegen végigmérte kifejező, nagy, ovális szemével. Keményen, csöndesen így szólt:

– Vorotincev ezredes lényeges dolgokat mond. Számos tanulságot vonok le magamnak a szavaiból. Úgy látom, hogy a főparancsnokság – és Danyilovra nézett, aki lehorgasztotta bikafejét, Januskevicsnek pedig megrándult érzékeny háta – szinte nem is irányította ezt a hadműveletet, mindenben az Északnyugati Frontra hagyatkozott

Hiszen tudta ő, mennyit ér Danyilov! – még a beszámolókban is, amelyeket Danyilov állított össze, hamarabb látta át a lényeget, mint az a kérődző alak.

– …Amit pedig az ezredes rosszul mond, azt rögtön helyesbíthetik.

Zsilinszkij krákogva felállt, s kiment az illemhelyre.

A főparancsnokot nagyon csábította a lehetőség: fel vannak sorakoztatva az érvek, csak össze kell foglalni őket, és összehívni egy vizsgáló bizottságot. Akkor Zsilinszkij csúfos távozásra kényszerül, a főparancsnokságot pedig nem érheti vád.

Csakhogy az uralkodó a tegnapi kegyes táviratával más irányt szabott a nagyherceg cselekedeteinek, a viszálykodást elutasító megbocsájtását. Aztán itt van már, csak még nem tették közzé, a cári parancs Oranovszkij előléptetéséről hadseregtábornokká. A kinevezéshez szükséges anyagok pedig mennek a maguk útján, a hadicselekményektől függetlenül, visszafordítani őket nem lehet.

Ám Vorotincevnek, akár a lovasságnak, amely veszteségeket szenvedve ugyan, de túljutott az ellenség védővonalán, volt még ideje és tere a további támadásra. Most kezdődik csak az igazi értekezlet!

– …De hadd vázoljam a kérdés tágabb összefüggéseit is. Mire ment rá a Második Hadsereg ereje? Saját üres, úttalan orosz területünk távolságainak leküzdésére! Még a határ előtt, még mielőtt érintkezésbe kerülhettek volna az ellenséggel, *öt-hat teljes napon át*

fulladoztak a hadtestek a homokban! Aztán el kellett juttatniuk ilyen messzire a lőszert, a felszerelést, az élelmet, a tartalékokat – de *mivel*? Miért nem létesítettek raktárakat a határ közelében már a háború előtt?

Januskevics elfintorodott, egyszerűen fájdalmat okozott neki, hogy kénytelen végighallgatni Golovin e még ki nem irtott „ifjú törökét". Miért teszi ki őket a nagyherceg ilyen gyötrelmeknek?

– Akkor az ellenség megkaparinthatta volna a tartalékainkat – indokolta meg harapósan bozontos bajusza alól Januskevics.

– Csak nem azt jelenti ez – ágaskodott vörösre gyúlt arccal Vorotincev –, hogy jobb húszezer halottat, hetvenezer foglyot veszíteni, mint egy tucat katonai raktárat?

Undor fogta el, ha csak ránézett Januskevicsre! Hiszen minden nőies mozdulata elárulta, hogy nem igazi, csak valami álgenerális ő! Hogyan lehet ilyen a főparancsnokság törzsének főnöke?! És mégsincs olyan hatalom, amely megakadályozhatná, hogy elveszejtse akár egész Oroszország teljes harcoló haderejét…

– Azért nem létesítettünk raktárakat a határ közelében, mert ebben az övezetben védekezni, nem támadni készültünk – kötötte meg magát nagyképűen Danyilov.

Ez igaz volt. Csakhogy az elgondolás megvalósítását keresztezte az egész háború hirtelen megváltoztatott terve, amelyet megint csak Zsilinszkij változtatott meg, aki akkor a vezérkar főnöke volt; de egyébként a hadügyminiszter is, egyébként az uralkodó is! Egyébként a nagyherceg is helyeselte. Vorotincevnek most nem volt szabad elragadtatnia magát. De mégis ki kellett mondania a legkényesebbet is. Éppen felbukkant az ajtóban és a helye felé csoszogott Zsilinszkij.

– De a Szamszonov-hadsereg pusztulásának legfőbb oka, hogy nem volt felkészülve – ahogyan az egész haderőnk sem – arra, hogy ilyen korán útnak indítsák. Minden jelenlévő tudja, hogy a felkészülés szükséges idejét eredetileg a mozgósítás napjától számítva két hónapban szabták meg. De legalább egy hónap mindenképpen kellett volna.

Zsilinszkij visszaért a helyére, de nem ült le. Nem, szinte égette, amit hallania kellett. Megállt Vorotincevvel szemben, két öklét az asztalnak támasztotta. Vorotincev úgy kidüllesztette a mellét, mintha verekedni készülne, és az izgalomtól kivörösödve, most már egyenesen Zsilinszkij fejéhez vagdosta:

– …Ezt a végzetes döntést azért hozták, hogy kedvére tegyenek a franciáknak, azért ígérték meg könnyelműen, hogy a mozgósítást követő tizenötödik napon, egyharmadnyi felkészültséggel harci cselekményekbe kezdenek! Tudatlanságról tanúskodó ígéret volt, erőinket egységenként, felkészületlenül kellett bevetni miatta!

– Uralkodói fenség! – kiáltott Zsilinszkij a nagyhercegre. – Itt

Oroszország állami becsületét sértegetik, azt a döntést, amelyet az uralkodó hagyott jóvá! A szövetséges Franciaországgal kötött egyezmény értelmében…

Vorotincev igyekezett még megragadni az utolsó pillanatot, és gyűlölettel vetette oda:

– Oroszország az egyezmény értelmében „erőteljes segítséget” ígért, de nem öngyilkosságot! Oroszország öngyilkossági kötelezvényét ön írta alá helyette, kegyelmes uram!

(Januskevicsről megfeledkeztek, aki most gyáván lehorgasztotta a fejét. Pedig hát ő sürgette az Északnyugati Frontot, hogy még három-négy nappal előbb…)

– És a hadügyminiszter! – kiáltotta Zsilinszkij, de málladozó, nem fenyegető hangon. – És jóváhagyta őfelsége is. Az olyan tisztnek pedig, mint ön, nincs helye a főparancsnokságon! És nincs helye az orosz haderőben! Cári fenség!…

Szoborszerűen ült a deli nagyherceg, egyik lábát az asztaltól messzebb a másikra vetve. És kőkeményen, szigorúra vont ajakkal szólt rá Vorotincevre:

– Igen, ezredes. Ön túllépett a megengedett határon. Nem ezért kapott szót.

Nem mondhatja ki az utolsó szót. Talán egész katonai pályafutásának legutolsó szavát. Egyetlen hangról is sajnálna lemondani! Tudja – és ne mondhassa ki?… Miután mindent elvesztett, semmitől sem félt, megszabadult minden tiltástól, már csak azt látta maga előtt, ahogyan a dorogobuzsiak a vállukon viszik a halott ezredest, a sebesült főhadnagyot; csak Szemecskin törzskapitányt, azt a vidám kiskakast látta maga előtt, aki a zvenyigorodiak két századával tört ki a gyűrűből. És csengő hangon így válaszolt a főparancsnoknak:

– Cári fenség! Én is az orosz, hadsereg tisztje vagyok, ugyanúgy, ahogyan ön és Zsilinszkij tábornok. És mi, ennek a hadseregnek a tisztjei, mind felelősek vagyunk az orosz történelemért. Egyikünknek sincs megengedve, hogy egyik hadjáratot a másik után elveszítsük. Hiszen a franciák lesznek azok, akik már holnap meg fognak vetni minket!…

Hirtelen tőle szokatlan hévvel lobbant haragra a nagyherceg, és utasította rendre:

– Ez-re-des! Távozzék az értekezletről!

És Vorotincev megkönnyebbült, felszabadult, a tüzes nyilat kihúzták melléből. Igaz, hús is szakadt ki vele.

Ezután egy hang sem hagyta el ajkát. Keze a nadrágvarráson. Félfordulatot tesz, dobbant a sarkával. És irány az ajtó.

Ott szembejön vele az örvendező hadsegéd:

– Cári fenség! Távirat a Délnyugati Fronttól!

Ez az! Erre vártak! A nagyherceg, miközben bontogatja, feláll. Felállnak a többiek is.

– Uraim! A Boldogságos Szűzanya nem hagyta el a mi Oroszországunkat!

Lvov városát elfoglaltuk. Óriási győzelem! Közleményt kell eljuttatni az újságokhoz.

10. SZ. DOKUMENTUM

Távirat, szeptember 2.

Boldog vagyok, hogy megörvendeztethetem Felségedet azzal a győzelemmel, amelyet Ruzszkij tábornok hadserege aratott Lvovnál hét napig tartó szüntelen harcok után. Az osztrákok rendezetlenül vonulnak vissza, helyenként futva menekülnek, hátrahagyva könnyű és nehéz fegyverzetüket, ütegeiket és trénjüket. Az ellenség óriási veszteséget szenvedett, sok foglyot ejtettünk…

Nyikolaj főhadsegéd, főparancsnok

NEM VELÜNK KEZDŐDÖTT A HAMISSÁG,
NEM IS VELÜNK ÉR VÉGET

1937 – Rosztov-na-Donu
1969-1970 – Rozsgyesztvo-na-Isztyje; Iljinszkoje
1976; 1980 – Vermont

Utószó

A *Tizennégy augusztusá*t 1937-ben tervezte el a szerző, akkor még nem úgy, mint 1. csomó, hanem mint egy nagy, az orosz forradalomról szóló regény bevezető részét. Ugyanakkor, 1937-ben a doni Rosztovban összegyűjtött minden, a szovjet körülmények között hozzáférhető (nem kevés) anyagot a Szamszonov-hadsereg katasztrófájáról és megírta az első fejezeteket: a főparancsnokságról egy ezredes érkezik Szamszonov törzséhez, a törzs áttelepül Neidenburgba, az ottani ebéd. Ezeknek a fejezeteknek a struktúrája a végső szerkesztés után is majdnem változatlan maradt. A munkának ebben a stádiumában sok fejezet foglalkozott Szasa Lenartoviccsal, ezek azonban az évek folyamán kihullottak. Voltak a Scserbak (a szerző anyai nagyapja) család takarékosságát bemutató fejezetek is, amelyek már akkor érintették Sztolipin tevékenységét és meggyilkolásának jelentőségét.

Ezután a munka 1963-ig szünetelt (a teljes vázlatanyag sértetlenül megőrződött a háború és a szerző börtönévei alatt is), majd további intenzív anyaggyűjtés kezdődött. 1965-ben megszületett a regényfolyam címe, *A vörös kerék*, 1967-ben pedig kialakult a *csomópontok* szerinti szerkesztés elve, azaz az események folyamatos, sűrített leírásáé szűk időhatárok közé szorított periódusonként, tetemes szünetekkel az utóbbiak között.

1969 márciusától a szerző megszakítás nélkül dolgozott *A vörös kerék*en, előbb az időrendben későbbi csomókat írta meg (az 1919-20-as éveket, elsősorban a tambovi és a Leninről szóló fejezeteket). Ugyanazon év tavaszától már csak a *Tizennégy*nek szentelte figyelmét, és másfél év alatt, 1970 októberére be is fejezte a könyvet. (Az a jelen kiadásban a mű első kötetét és a második egy részét foglalta magában.)

Ebben a formában jelentette meg az *1. csomó*t 1971-ben Párizsban az YMCA PRESS, még ugyanabban az évben napvilágot látott két egymással versengő kiadása Németországban, majd Hollandiában, 1972-ben pedig megjelent Franciaországban, Angliában, az Egyesült Államokban, Spanyolországban, Dániában, Norvégiában, Svédországban, Olaszországban, s a következő években más európai, ázsiai és amerikai országokban is.

A könyv nyugati kiadásai miatt a kommunista sajtó hevesen támadta az írót.

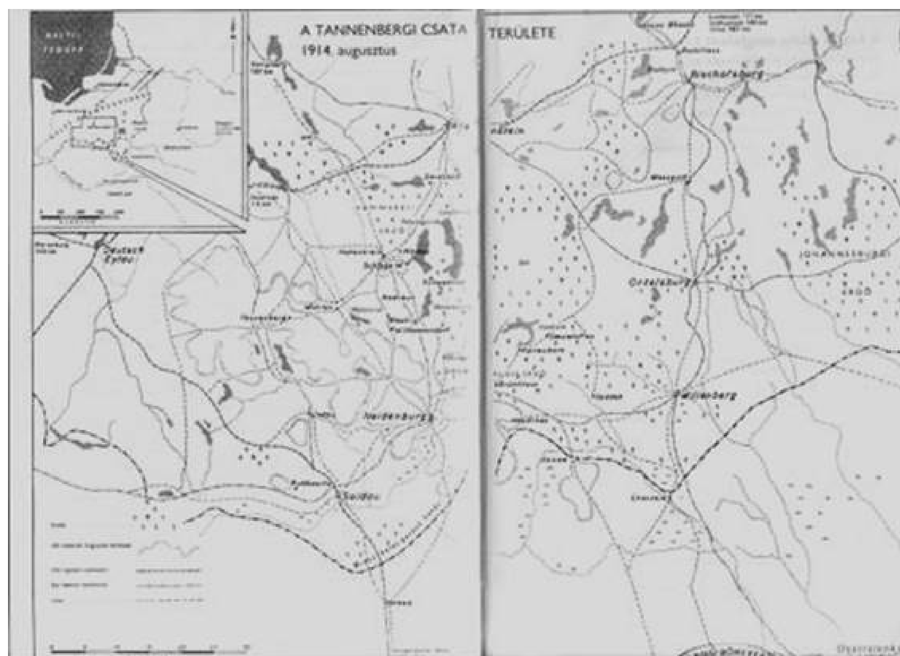
Miután kiutasították hazájából és száműzetésbe kényszerült, átdolgozta a még a Szovjetunióban megírt, Leninről szóló fejezeteket, köztük a *Tizennégy augusztusa* 22. fejezetét, amelyet szándékosan nem

publikált az első kiadásban. Ez annak a fejezetfüzérnek lett a része, amely külön jelent meg *Lenin Zürichben* címen (Paris, YMCA PRESS, 1975). 1976 tavaszán az írónak Kaliforniában, a Hoover Intézetben gazdag anyagot sikerült összegyűjtenie Sztolipin meggyilkolásának történetéről. 1976 nyarán-őszén Vermontban megírta az adott ciklushoz tartozó összes fejezetet (a jelen kiadásban a 8., valamint a 60-73. fejezeteket). 1977 elején elkészült az *Etűd a monarcháról* című fejezet (most a 74., amely külön is megjelent a *Vesztnyik RHD*-ban, 124, 1978.), ezt követően az *1. csomó* végérvényesen kétkötetesre bővült.

A készre szerkesztésre már a nyomdai munkák folyamán Vermontban került sor 1981-ben.

Az összes figyelmet érdemlő történelmi személyiség, az összes jelentős katonai vezető, az említésre kerülő forradalmárok, az összefoglaló és a cárról szóló fejezetek anyaga, a Bogrov által elkövetett Sztolipin-gyilkosság egész története, a hadicselekmények minden részlete – egészen az egyes ezredek és több zászlóalj sorsáig – valóságos, hiteles.

A szerző apja majdnem a valóságos nevén szerepel, anyjának családja pedig teljesen pontosan. A Haritonov (Andrejev) és az Arhangorodszkij család tagjai, valamim Varja valóságos, létező személyek, Obodovszkij (Pjotr Akimovics Palcsinszkij) pedig ismert történelmi személyiség.

A TANNENBERGI CSATA TERÜLETE, 1914. augusztus

JEGYZETEK

[1] 1 verszta = 1067 méter
[2] taratajka: kétkerekű kocsi
[3] kacap: orosz (ukrán gúnyszó)
[4] P. L. Lavrov (1823-1900) filozófus, közíró, a narodnyik ideológia egyik alapvetője. Ny. K. Mihajlovszkij (1842-1904) szociológus, kritikus, közismert narodnyik.
[5] Az 1905-ös forradalom nyomán keletkezett cárhű csoportok, amelyek azonban nemcsak a „liberálisokat” támadták, hanem zsidóellenes pogromokat („dúlásokat”) is rendeztek.
[6] G. V. Plehanov (1856-1918) narodnyik, később marxista politikus.
[7] P. A. Kropotkin (1842-1921) anarchista forradalmár, író.
[8] *Vehi* – 1909-ben indított vallási-filozófiai folyóirat.
[9] 1 szazseny = 2,13 méter
[10] 1 gyeszjatina = 1,0925 hektár
[11] hohol – ukrán (gúnyszó)
[12] Leonyid Andrejev (1871-1919) orosz író.
[13] J. V. Gelcer (1876–1962) orosz balett-táncosnő, Isadora Duncan (1877-1927) amerikai táncosnő, Jeszenyin felesége.
[14] Tavrija vagyis Taurisz – a Krím-félsziget és Dél-Ukrajna
[15] 1 arsin = 0,7 méter
[16] A versbetéteket N. Kiss Zsuzsa fordította.
[17] A. R. Gotz (1882– 1940) korabeli eszer forradalmár
[18] Ekszpropriacija: fegyver és pénz forradalmi célra való eltulajdonítása, elkobzása.
[19] Felsőoktatási tanfolyamok nőknek a XIX. század végétől; alapítójáról, K. N. Besztuzsev-Rjuminról nevezték el őket.
[20] 1 pud = 16,38 kg
[21] V. A. Szuhomlinov (1848-1926): ekkoriban hadügyminiszter.
[22] Célzás Tolsztoj drámájára.
[23] Tartalék.
[24] Alfred von Schlieffen (1833-1913) német vezérkari főnök, az első világháborús haditerv kidolgozója.
[25] Megtettem, amit tehettem, aki tudja, csinálja jobban (*lat.*)
[26] Különféle bolsevik csoportosulások az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárton belül (a „visszahívók” és az „ultimatisták” a „reakciós” szociáldemokrata képviselők lemondását követelték Duma-beli mandátumukról, s 1909-re beleolvadtak az őket, valamint a vallásosságot a forradalmisággal összeegyeztetni kívánó „istenépítőket” összefogó Vperjod csoportba). A machisták Ernst Mach osztrák idealista filozófus követői voltak, őket nevezte Lenin „empiriokriticistáknak”.
[27] Rentier – (francia) járadékos, kölcsönadott tőkéjének kamataiból, értékpapírjainak jövedelméből élő személy.
[28] Golyót minden orosznak! (*német*)
[29] Cannae ókori város volt Itáliában. Itt aratta Kr. e. 216-ban nevezetes győzelmét Hannibál a rómaiak fölött.
[30] Népfelkelők (*német*)

[31] Érzéssel, mozgalmasan (adandó elő).
[32] Az 1904-1905-ös orosz japán háború csatái.
[33] Blagodarity: megköszönni, hálát kifejezni (*orosz*)
[34] Reval Tallinn, Estland pedig Észtország északi részének régi (*német*) neve.
[35] Kerületi főnök. (*német*)
[36] Legfőbb ideje volt, hogy meneküljön.
[37] A régi naptár szerint augusztus 15-e Nagyboldogasszony napja.
[38] 1380. szeptember 8-án a Dimitrij Donszkoj nagyfejedelem vezette orosz csapatok győzelmet arattak az Arany Horda felett, melynek vezére Mamaj kán volt.
[39] Vagyis a régi naptár szerint 15-e.
[40] Mármint illegális anyagokról.
[41] Ezredes úr, foglyul kellene ejtenem önt.
[42] Nem, kegyelmes uram, nekem kell önt foglyul ejtenem.
[43] Ön a mi területünkön van.
[44] Ez a terület a mi kezünkön van.
[45] És azt merem javasolni önnek, tábornok úr, hogy jobb lesz, ha távozik.
[46] Hogy hívják önt, ezredes?
[47] Vorotincev ezredes.
[48] Én pedig von François tábornok vagyok.
[49] Aha! Felismerem önt!
[50] Tegnap majdnem az ön autóját lőttük ki? Miért ment Usdauba?
[51] Jelentették, hogy csapataim már ott vannak.
[52] Ön orosz?
[53] Igen, orosz vagyok.
[54] Elnézést, kegyelmes uram, sajnos nincs időm.
[55] Jó egészséget, kegyelmes uram!
[56] I. Poddubnij – híres birkózó (1871-1949), világbajnok.
[57] A. Ny. Kuropatkin (1848-1925) korábbi hadügyminiszter az 1904-5-ös orosz-japán háborúban vereséget szenvedő orosz haderő főparancsnoka volt.
[58] Nem, uraim, ott egyáltalán nincsenek oroszok, csak németek vannak, ma sok német jött.
[59] Jermak XVI. századi kozák atamán volt, ő kezdte meg Szibéria meghódítását.
[60] Jakov Baklanov, híres XIX. századi kozák hadvezér.
[61] Florence Nightingale, a krími háború önfeláldozó ápolónője.
[62] „Harc nélkül futó”
[63] Apollon: szimbolista-akmeista pétervári folyóirat (1909-1917); Zolotoje runo: a szimbolisták moszkvai folyóirata (1906-1909).
[64] Katonai és matrózlázadás az ekkor orosz fennhatóság alatt álló finnországi flottabázison.
[65] Azokat az akasztóköteleket nevezték így, amelyekkel Sztolipin miniszterelnök és belügyminiszter rögtönítélő bíróságai a terroristákat végeztették ki 1906-1907-ben.
[66] A rituális gyermekgyilkossággal vádolt zsidó M. Bejlisz pere 1913-ban zajlott Kijevben. A nemzetközi tiltakozás nyomán Bejliszt felmentették.
[67] Orosz forradalmár, írónő (1852-1942).
[68] A zsarnokság megdöntésére 1879-ben létrejött forradalmi-terrorista szervezet (Narodnaja Volja).
[69] 1881. március 14-én (a régi naptár szerint március elsején) ölték meg a Narodnaja Volja tagjai II. Sándor cárt.

[70] Az orosz titkosrendőrség 1881 után.
[71] Az édes.
[72] A feketeszázasok egyik szervezete.

TARTALOM